

રૂપ ૨૫.

કાર્તિક દશમી ૧૪ સપ્ત ૧૯૬૨

દર્શન.૧.

॥ ૐ શ્રી ॥

આરંભક સ્તવન.

પદ (પરતી શેલા છે પરવાળી, એ સવ.)

જય ! જય ! સચ્ચિત્સુખધનસ્વામી ! જય જય વરીએ તવ પદ નામી; જય૦
મંગલમય છે કાર્ય આપનાં, વળી છે મંગલનામી;
મંગલસ્વરૂપે જ્યાં ત્યાં પ્રકટો, છે પ્રભુ મંગલધામી, જય૦
શુરસુનિયોગીઋષિયતિસિદ્ધો, વળી પાપી ને કામી;
સર્વતણા અંતરના છે પ્રભુ, આપ જ અંતર્યામી. જય૦
કેવલ પૂર્ણવિષે તો આપ જ, વળી છે જ્યાં જ્યાં ખામી;
ત્યાં પણ આપ પ્રભુ પરિણામે, પ્રકટો પૂર્ણતા પામી. જય૦
જેની સત્ત્વમતિ તવચરણે અખંડ રહી છે ભમી;
તે જ ગણાયે માયા વિશ્વે, વંદને હિન્તતગામી. જય૦
આપ સ્મરણરૂપ સુદ્રાએથી, જેણે અવિદ્યા ડામી;
ત્રિલોકમાં કો અહિંતની દૃષ્ટિ, કરે ન તેના સામી. જય૦
જે વિદ્યાએ આપ વિષેની, શ્રદ્ધા ઉરથી ઉઘામી;
ભલે હોય અતિ દિવ્ય છતાં તે, વિદ્યા સર્વ નકામી. જય૦
જેણે મતિ વાણીને કિયાને, તવ સંમુખ ઉગામી;
તેહ જ એક ગણાય નિરંતર, હર્મતિ દુષ્ટ હરામી. જય૦
ઉપકૃત દુદયે આજ વિરમીએ, શ્રદ્ધામાંહિ વિરામી;
સ્થાપે અમને આપ સ્વરૂપે, પદ પરિણામી

૧૮૬૮

શ્રી મહાકાલના પંચવિંશતિતમ રૂપનો પ્રાદુર્ભાવ; તન્નિમિત્ત સ્તુતિ, પ્રાર્થના તથા નમસ્કાર.

જેના પ્રકાશનને પ્રકાશંત પુરોષો સત્તારૂપે, સ્થુતિરૂપ સામર્થ્યરૂપે, જ્ઞાનરૂપે, સંપત્તિરૂપે, ઐશ્વર્યરૂપે અને એ પ્રકારના વિવિધરૂપે ઓળખે છે તે હરમાહાત્મા એક અદ્ભુત પ્રકાશનમય આ શ્રીમદ્દાકાશ પ્રાકટ્ય છે.

જેનાથી જીવો પોતાના સર્વ પ્રકારના દિવના કર્તવ્યને, સર્વ જાતિના ઐવરકર જાતંબ્ય ને, તથા સર્વથી પરમ અને કેવળ સુખપ્રદ એવા પ્રાપ્ત્યને ઉત્તમ પ્રકારે સમજી શકે છે, અને જેની સાદાત્વવડે અભિયુષ સુજનો પોતાના કર્તવ્યને સુખમયજી સાધી સર્વાર્થને સિદ્ધ કરે છે, એવા પરમ આશ્ચર્યમય જલમુક્ત આ શ્રીમદ્દાકાશ આજે લોકિક નિયમાનુસાર નૂન વર્તમા પોતાની દેવીપ્રભાનો અધિક જ્વલંતરૂપે જ્યાં ત્યાં પ્રકાશને પ્રસારે છે.

જે જ્ઞાનને તથા જે જે સાધનોને અંધિકાર પુરોષોએ, અનુભવી પુરોષોએ તથા સત્યપ્રવર્તક પુરોષોએ વિરંતર પ્રકરેલાં છે, તથા જેનું તેઓ નિત્ય અનુદાન, અનુભવ અને પ્રયોગ કરે છે અને આપે છે તેવા દેવમાત્રને વિશીર્ણ કરનાર તથા સામર્થ્યમાત્રના પ્રભવસ્થાનરૂપ જ્ઞાન તથા સાધનાદિને દેશકાલાનુસાર ઉદ્ધેષ્ય કરનાર આ શ્રીમદ્દાકાશ પોતાના જાનિશ્વરની દીપ્તિથી અનેક જગોના અંતરતમ પ્રદેશમાં વ્યાપેલા નિમિરમાત્રનું દાસન કરી ત્યાં વિમલ તેજરૂપે પ્રકાશી રહે છે.

શ્વદશ જેમ યથાકાલ ફલને આપ્યા કરે છે, તેમ અગમ્ય અને પરમ સૂચ્ય એવા જ્ઞાનદરશને શ્રીમદ્દાકાશ આજપર્યંત જેથ રવનંવજી પ્રયોષે છે, તેમ આજથી આરંભાતા પંચવિંશતિતમ વર્તમા પજી તે અધિકાધિક સામર્થ્યપ્રદ જ્ઞાનસંપત્તિને ઉદાર અંતઃકરણપૂર્વક સર્વત્ર વિસ્તારશે.

ધિવદતા ઈશ્વરૂપ જ્યાં પદાભ્યુદયિ ક્યાં અને વનરપતિ યદિ ક્યાં ! વનરપતિયદિ ક્યાં અને પદ્મયદિ ક્યાં ! પદ્મયદિ ક્યાં અને મનુષ્યયદિ ક્યાં ! એ સર્વ યદિરૂપ દેવા જ્યાં તેમાં અવંત બેઠે છે. એ બેઠે સામર્થ્યના આરિષ્કારને છે, સર્વનું આદિ પ્રભવસ્થાન એક જ અનુભવ દેવા જ્યાં ઉપાધિભેદથી તેમાં કેટલી વિશ્વજ્ઞતા તથા ન્યૂનાધિકતા છે ! આ યદિશ્ચિનો જ વિચાર કરનાં જ્યાં મનિ આમનેમુખ્ય થઈ જાય છે, તો એથી પર અને જીવદહિને અગમ્યવર દેવ, ઈશ્વર આદિ યદિની લીલાની તો મી વાતો ! પરંતુ એ સર્વરૂપ જ્યાં જેનું સ્વરૂપ એ સર્વથી પર છે, અને તેમ જ્યાં એ રવરૂપી પર જ આ દશ અદશ વસ્તુમાત્રની રચના છે, એવી વિશ્વજ્ઞ મધ્યનિરૂપ પરમાત્માને પ્રજામ કરીએ છીએ.

સ્વપ્ન યદિ ક્યાં અને આંતર યદિ ક્યાં ! અને આંતરયદિકરનાં પજી અપ્રકટરૂપે રહેલી એવી શ્રમ સામર્થ્યયદિ ક્યાં ! અને એ સર્વ યદિના આધિપત્યનો અનુભવ શો ! તથા તેનું આધિપત્ય શું ! એ સર્વ વિચાર અગમ્ય છે. નેમ જ્યાં જેના અનુપદયી તે સર્વનું હાન્યમકારક હોય અથવા જ્ઞાન ધાર છે અને એ સર્વને આપેલ અનુભવ થઈ પરિજ્ઞાપે

એ સર્વથી અતિરિક્ત એની કોઇ વસ્તુમાં રિયતિ અર્થ કૃતકૃતતા પ્રાપ્ત થાય છે, તે અનુગ્રહના પતિસ્વરૂપ પરમેશ્વરને અને તેમના દિવ્ય પ્રતીકરૂપ શ્રીસદ્ગુરુને અનેક નમસ્કાર કરીએ છીએ.

જેમની સવિશેષ કૃપાવડે જ છવો અત્યંત અગમ્ય વસ્તુને ગમ્ય કરી શકે છે, અગાતનું જ્ઞાન પામી શકે છે, અપ્રાપ્તને પ્રાપ્ત કરી શકે છે અને અદ્વિતીય સુખાનુભવપૂર્વક સમગ્ર એવના અવધિને પામી નિજનંદરૂપ પોતાને અનુભવે છે, તે સમગ્ર કંથ્યાણુનિકેતન તથા પરમ આત્મસ્વરૂપ સદ્ગુરુવરિષ્ઠ અમન્નુસિદ્ધાચાર્યજી તેમની સમગ્ર વિભૂતિસહ, સમગ્ર અભિમાનના લયપૂર્વક ભક્તિ તથા પ્રેમમય ભાવથી વંદન કરીએ છીએ.

જેમને ઉદય પરમાત્માના સંકલ્પની સિદ્ધિરૂપ હોષ નિવિધ સંકેતના ઉદ્ઘાટન નિગિત જણાયો છે તથા જે પોતાની પ્રતિત્તવડે સિખ્ખવને પ્રાપ્ત મનુષ્યોના લક્ષ્યરૂપ યદ્ય તેમને જેમણે પરમ લક્ષ્યરૂપ સદ્ગુરુપ્રતિ અભિમુખતા કરાવી છે, અને અનેક યત્ને કરીને જેમણે અનેક જનોને સર્વ પ્રકારનું પ્રકટ અને અપ્રકટ દિન સિદ્ધ કરી આપ્યું છે, તે સદ્ગુરુશ્રીના સંવિશેષ અનુગ્રહપાત્ર શ્રીમાન વિદ્યવંધનુ ઉપકારભાવપૂર્વક આદ્રિ મિત્તથી આરજમાં સ્મરણ કરીએ છીએ.

સર્વાર્થસિદ્ધિપ્રદ સદ્ગુરુ ભગવત! આપનું વાસ્તવ સ્વરૂપ છવોની સર્વ શક્તિઓને અકરૂંધ છે, તથાપિ જેમના પ્રતિ આપને સાદ્ગત કરુણાકટાક્ષ થાય છે, તેમની પ્રત્યેક શક્તિ આપના વિભુસ્વરૂપને સર્વાંશે અનુભવ કરી, સમસર્વત્ર આપના તત્ત્વને અવલોકી તેનું જ નિરંતર શુશ્રુઞ્ઞાન કરે છે. એ અનુભવને ઉપભોગ આપની કરુણાવિના ક્ષતર કોઇ રીતે થતો નથી, થયો નથી, અને યતાર નથી, એ નિશ્ચયને ધારણ કરનાર અમે આપના સવિશેષ કૃપાપાત્ર યદ્ય એ બાંધીએ છીએ.

ભક્તવત્સલ પ્રભો! અમને વાચના આવડતું નથી, પરંતુ આપને આપતાં આવડે છે, અને તેથી અમારા હિતનું આપ સર્વ આપો છે. એ ઉપકારનું જ્ઞાન નિરંતર અમારા હૃદયમાં રહે એ વર આજે બાંધીએ છીએ. એ અમેાત્ર જ્ઞાનને અમારા અંતઃકરણમાં અખંડ જ્યોતિષત્વ પ્રકટ રાખનાર અમારી શ્રદ્ધાભક્તિ છે. એ શ્રદ્ધાભક્તિને અમારામાં તીવ્ર ઉદય રજા કરે એવા વસ્તુચત્રની પણ અમે આજે અભિલાષા ધરીએ છીએ.

જ્ઞાનધન! વાસ્તવ જ્ઞાન એ જ સિદ્ધિ માનવો મહામંત્ર છે, એ જ પરમ શાંતિનું મંદિર છે, એ જ ઉન્નતિમાત્રના શિખરને સુવર્ણકલસ છે, એ જ સંપતિમાત્રનું મૂલ્ય છે. આવા સમગ્ર શ્રેયોનિકેતન જાનરાશિને આપના સંકલ્પવડે શ્રી મહાકાલની ભાવિષ્ટિમાં આપની પ્રેરણાવડે પ્રકાશ થાય તથા તેવડે સર્વ પ્રાણીના સર્વ પ્રકારના અબ્યુદયસહિત નિઃશ્રેયસને પ્રાપ્ત થાય એ જ અમારી અતિમ મહાશા છે. પ્રભો! તેની શીઘ્ર સિદ્ધિ કરો.

ચિદ્રવીરૂપે પોતાનું માન કરનાર પુરુષનાં વચનો.

પદ. (પ્રજુષ્ટાકેરી, સરિતા હું છું, એ લય)

ચિતિતત્ત્વરૂપી, સૂર્ય હું છું,
 પ્રસન્નતાના પ્રકાશથી હું આઠે પ્રહર પ્રકાશું;
 કલેશતિમિર મુજથી શત યોજન, નાસે નિત્યે આશુ^૧; સૂર્ય૦
 હુઃખરાત્રિ દેવી દેખાતી હશે ન તે હું નાશું;
 કાં જે અસ્ત થયેલો મારો, કદિ પણ હું ના નાશું; સૂર્ય૦
 નભોમંડલે બ્રહ્મરૂપમાં સતત સ્થિતિ હું રાખું,
 રચોદ લોકપર ત્યાંથી મારી, દિવ્ય પ્રભા હું નાંખું; સૂર્ય૦
 મુજ વિલોકને રજીર્ધવધામાં, ઉત્સવ તત્ક્ષણ થાતો,
 મૃત કંઈ પણ સમુદાય સજીવ થઈ, બળશ્રીથી સોહાતો; સૂર્ય૦
 સીધી મુજ રશ્મિઓ બ્યારે, સૂક્ષ્મ સદિપર પડતી,
 દિવ્યમુગુણતરુરાજિ તત્ક્ષણ નવયૌવનથી ખીલતી; સૂર્ય૦
 કારણ લોકે અંશુ મારાં, પ્રવેશતાં જે કાલે,
 ૧૦ અવરતુરૂપા માયા ત્યાંથી, ભરી ઉઘાળા ચાલે; સૂર્ય૦
 અને દેવી ૧૧ વરતુરૂપા ત્યાં, રૂમઝૂમ કરતાં આવે,
 નિષ્કંટક જેમના રાત્યમાં, કદી ન અવિદ્યા ફાયે; સૂર્ય૦
 મુજ ૧૨ બ્રહ્માંડથી બહિર્ પ્રદેશે, પણ મુજ કિરણો જાતાં,
 બીજાં ૧૩ બ્રહ્માંડોનું દારણ ૧૪ સમસ્ત નિવારે ત્યાં ત્યાં; સૂર્ય૦
 અલૌકિક કે લૌકિક સઘળા, પ્રકાશ મુજથી પ્રકાશે,
 સ્વયંપ્રકાશ મને ૧૫ નિમ્બલ કો—કરવા શક્ત ન થાયે; સૂર્ય૦
 અખંડ મુજ આનંદ પ્રકાશે, જગજગતો હું રહું છું,
 મુજ રૂપ કરી સઉને મુજ રૂપને, જોઈ અખંડ હસું છું; સૂર્ય૦

૧ ઉતાવળે. ૨ ચિખાટી તે પાદતલમુથી. ૩ દટિ નાંખવાથી. ૪ શરીરના ઉપરના તથા નીચેના સઘળા પ્રદેશોમાં. ૫ પુરો (cellis)ના સમુદાય પુદ લુદિવાળા અને સજીવ ગણાય છે માટે તેમને અને જીવો કલા છે. ૬ સૂક્ષ્મ દેહ. ૭ દેવી સંપત્તિરૂપ. ૮ જ્યોતી પક્તિ. ૯ ઘરણું દેહ. ૧૦ કિરણ. ૧૦ અવિદ્યામાયા. ૧૧ વિદ્યામાયા. ૧૨ ચરીર. ૧૩ બીજાં મનુષ્યોનાં ચરીર. ૧૪ અજ્ઞાન. ૧૫ નિરતેજ.

॥ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચંદ્રોદય ॥

પ્રથમ કલા.

ધર્મસમુદ્ધરણ.

(વિષયાનુક્રમણી.)

સનાતન આર્યધર્મનું સમુદ્ધરણ થવાના પ્રાર્થના અર્ચના પ્રસંગે-મંત્ર સંહિતા, બ્રાહ્મણ, ઉપનિ-
ષદ્, સૂત્ર, સ્મૃતિ, ઇતિહાસ, પુરાણ, સંપ્રદાય, તથા સમાજધર્મી-ધર્મોદ્ધરણની આવશ્યકતા સૂચવે
છે-એક દેશી ધર્મોદ્ધારના પ્રસંગે-શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીથી થયેલું ધર્મનું સર્વોચ્ચ સમુદ્ધરણ-મુળ-
રમૂખિ ઉપર તેઓશ્રીનો ઉપકાર-તેમના સિદ્ધાન્તોના સમન્વયના સાધનો (૧) તેમના મંથો, (૨)
લેખકને સ્વાનુસવ, (૩) તેઓશ્રીના અગ્નિમ સિધ્ધાનો સ્વાનુસવ-તેઓશ્રીના ધર્મસમુદ્ધરણના
પ્રયત્નની ત્રણ દિશાઓ (૧) તેઓશ્રીનો વ્યક્તિપરત્વે શુદ્ધાદેશ, (૨) વ્યાખ્યાન, (૩) ગદ્યપદ્યાત્મક
મંથો-તેઓશ્રીની અખંડ બ્રહ્મનિષ્ઠતાનો પ્રજ્ઞાવ-બ્રહ્મવિદ્માં બ્રહ્મભાવનાનો ઉપદેશ, તેની યથા-
યંતા-મનુષ્યના જીવનનો ઉદ્દેશ-સુખ-તેના સવિષય સુખ અથવા પ્રેયસ્ અને નિર્વિષય સુખ
અથવા શ્રેયસ્ એવા બે વિભાગો-અધિકારીકેદ અને પ્રેયસ્ તથા શ્રેયસનો વાસ્તવ અવિરોધ-
અધર્માવલંબી પ્રેયસ્ અને ધર્માવલંબી પ્રેયસ્-અધર્માવલંબી પ્રેયસ્ પામરની ઇચ્છાનો વિષય
અને તેવા જનનો અધિકારિવર્ગમાં પ્રવેશ થવાનો અનધિકાર-ધર્માવલંબી પ્રેયસ્ને સાધતાં શ્રેયસ્
સાધનાર વિષયીના ત્રણ વર્ગ-મંદ, મધ્યમ, અને ઉત્તમ-ઉત્તમોત્તમ અધિકારી (મુમુક્ષુ)-આ
ચાર પ્રકારના અધિકારીઓને સ્વસ્થામાં સ્થાન આપવાના નિયમના સમાચારો ઉદાર આશય.

શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય

-પ્રથમ -કલા.

ધર્મસમુદ્ધરણ.

‘એકં સદ્ વિમા વહુયાં વદન્તિ’ । (ઋગ્વેદ)

મંગલ.

સ્વાજ્ઞાનાસુરરાદ ગ્રાસ. સ્વજ્ઞાન નરકેસરી ।

પ્રતિયોગિ વિનિર્મુક્તં. બ્રહ્માત્મં કરોતુ મામ્ ॥

ભાષ્યાર્થ:—નિજ સ્વરૂપના યથાર્થ જ્ઞાનરૂપ શ્રીનૃસિંહ પરમાત્મા, આત્માના અજ્ઞાનરૂપી અસુરરાત્ર દ્વિરૂપકશિપુનો ગ્રાસ કરી, સ્વરૂપાભિમુખ અભિમાની (પ્રદ્વાદ)ને સર્વ ઉપાધિથી મુક્ત કરી પોતાના વાસ્તવ બ્રહ્મસ્વરૂપ કરે.

વિષમાં અનાદિ કાલથી ચાલી આવેલા સનાતન આર્થધર્મના સમુદ્ધર-
ણના અનંત પ્રસંગે ધર્મનો ઇતિહાસ જાણનારની દૃષ્ટિગ્રહાર હોવા
પડતા નથી. આ ઇતિહાસનો જેમણે યથાર્થ અભ્યાસ કર્યો છે તેમને
જાણવા વિના નથી રહ્યું કે દેશ અને કાલના પરિવર્તનો સનાતન
ધર્મનાં રહસ્યોને આગ્રહાદિત કરી નાંખે છે, અને પ્રસંગે માત્ર ‘ધર્મનું’
જરાજર્જરિત બાલ નિસત્ત્વ શરીર જ નેત્રવામાં આવે છે અને તેનો

અર્થ નૂતન અજ્ઞમય આત્મા કેઈ વિલક્ષણ મહાપુરુષોની હૃદયશુદ્ધિમાં સંતાપ રહે છે.
આ ધર્મનો પુરાણ (પુરાણપિ નયઃ) આત્મા પુનઃ જન્મ શરીર ધારણ કર્યા વિના રહેતો
નથી, અને જેમ પુનર્જન્મ યથા પડી શરીરોમાં પોતાના પ્રાણીન શરીરોમાં ભોજ્યવેલાં કર્મોને
સાધારણ રીતે ઝાળખી શકતા નથી તેમ આ ધર્મનો વાસ્તવ આત્મા સામાન્ય મનુષ્યોથી
ભિન્ન ભિન્ન કાલમાં પ્રકટ થયેલા તેના બાલ અવતારોમાં ઝાળખી શકાતો નથી. તોપણ
જેમ અંતર્ધ્યા આવરધાને સિદ્ધ કરનાર યોગી પુરુષો પોતાનાં પ્રાણં જન્મોને કરામલકવ
અનુભવી શકે છે, તેમ ધર્મનાં રહસ્યોનો અભ્યાસ કરનાર પુણ્યશાલી પુરુષો સનાતન ધર્મન
આત્માના પ્રાણીન અવતારોને જાણી શકે છે. જેમ પુનર્જન્મની સંભાવના મનુષ્યને સર્વોદ્ધાર
પદની પ્રાપ્તિસારક વિદ્યાનોએ શરીરધારી છે તેમ ધર્મના સમુદ્ધરણની અપેક્ષા વિદ્યાનોએ
સંસ્કારી અંતઃકરણમાં ધર્મનું પરિનિષ્પન્ન સ્વરૂપ હૃદય ધરા અર્થે રાખેલી છે. આથી કીટક
માંડી બ્રહ્માના તત્ત્વપર્વતનો વિકાસ પ્રત્યેક પગે ઉપયોગી છે, તેવી રીતે ધર્મનો કેવલ જ
જાણના પાયાજ્ઞાની પૂજ્ય આરંભ કરી અર્થઘટન અજ્ઞમય દૃષ્ટિધીનો વિકાસ વિચારો

ઉપયોગી ગણે છે. હિન્નતિના ક્રમનાં પગથીઆં ધાર્મિક આત્માઓએ આવશ્યક ગણ્યાં છે, અને આથી જ કેટલાક વિચારશીલ પુરુષો ધર્મશૂન્યતાકરતાં ધર્માન્ધતાને વધારે પસંદ કરે છે. ધર્માન્ધતાવાળાં, મનુષ્યો ખત્તા ખાઈ શુદ્ધધર્મપ્રતિ ધર્મશૂન્ય મનુષ્યો કરતાં વહેલાં વળે છે અને આથી જ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વહે છે કે:—

તાનકૃત્સ્વ વિદોમંદાન
કૃત્સ્વવિષ્ણુ વિચાલયેત્

સર્વાંશ ધર્મરવરૂપને નહિ જાણનાર મંદ પુરુષોને તેમની એકદેશી ધર્મનિષ્ઠાથી પૂર્ણ જ્ઞાનીએ બ્રહ્મ કરવા નહિ. રાજ્યકીય તંત્રના રહસ્યને જાણનાર બુદ્ધિ પશુ કહે છે કે Superstition is the religion of the weak—અર્થાત્ વહેમથી ભરેલો ધર્મ મંદાધિકારીને અર્થે ઉપયોગી ધર્મ છે.

આપણા વેદના સંહિતાસમયનો ધર્મ બ્રાહ્મણકાલીન ધર્મ નથી; બ્રાહ્મણ સમયનો ધર્મ ઓપનિષદ્ ધર્મ નથી; ઉપનિષદ્ સમયનો ધર્મ સૂત્રકાલીન ધર્મ નથી; સૂત્રસમયનો ધર્મ સ્મૃતિકાલનો નથી; સ્મૃતિકાલનો ધર્મ પુરાણકાલીન ધર્મ નથી; પુરાણકાલીન ધર્મ અર્વાચીન સંપ્રદાયધર્મ નથી—આમ છતાં પણ સનાતન આર્પધર્મનો જીવનપ્રવાહ પ્રત્યેક શાખામાં અને પ્રત્યેક ઉપશાખામાં ન્યૂનાધિક અંશે વહેતો રહેલો છે. આમ ન હોય તો આપણુ સર્વ હિંદુ ધર્મના છીએ, આ પ્રકારનું અભિમાન જામત રહે જ નહિ. રોગપ્રત શરીરને કોઈ ભારી નાંખવા ઇચ્છતું નથી, પરંતુ તેનાં રોગી આજીવ્યોને દૂર કરી નીરાગી અજીવ્યો તેમાં આવી શરીરના સુદૃઢ આરોગ્યને જે તે ઇચ્છે છે, તેમ વેદકાલથી માંડી આજસુધી યથેલા મહદ્ભાગ્યોના સમુદરજીના અપત્નો સનાતન ધર્મનો નાશ કરવા પ્રતિ નથી, પરંતુ તેના અખંડ વારતવ નૂતન આત્માને પોતાનું સર્વોત્તમ આધ્યાત્મિકઅલ અજન્માવવાને સમર્થ શરીર પ્રાપ્ત કરાવવા અર્થે તે પ્રયત્નો છે.

અર્વાચીન સમયમાં ધણા અપત્નો ધર્મસમુદરજીના થયા છે, તેપણ તે તે ધર્મના એક એક દેશને લક્ષમાં રાખી યથેલા જણાય છે. આ ઉપરથી શ્રી રામાનુજ કરી અધ્વ, શ્રી ચૈતન્ય, શ્રી વલ્લભ, શ્રી સહજાનંદ આદિ પ્રાચીન ધર્માવલંબી મહદ્ભાગ્યોએ કરેલા ધર્મ-સમુદરજીના અપત્નો તથા આર્પસમાજ, બ્રહ્મોસમાજ, આર્યનાસમાજ ઇત્યાદી પ્રાચીન ધર્મપ્રચાલિકાથી કંઈક સ્વતંત્ર વિચારના સમાજધર્મો યોગ્ય છે એમ કહેવાનો લગભર પણ આશય નથી. તે તે સંપ્રદાયપ્રવર્તક મહાપુરુષોએ તથા સમાજસ્થાપક ઉદાર આત્માઓએ ધણા જીવનને ઉત્તર કર્યા છે, તથા પોતાના સર્વોત્તમ ધાર્મિક જીવનવડે વારતવ ધર્મના પ્રાણીમાત્રના અતર્ગત જીવનપ્રવાહને વેગ આપ્યો છે. એ વાતો કોઈપણ વિવેચી ના પાડી શકે તેમ નથી. જેમ એકની સ્થિતિનું તાલપર્થ અન્યની નિંદામાં હોતું નથી, તેવી રીતે ઈતર વિચારકોપ્રતિ માનવાળી દષ્ટિસહિત આ અંધમાં જે પુરવચરે સનાતન ધર્મનું સર્વાંશે સમુદરજી કરી ગુર્જર ભૂમિને વિલક્ષણ પવિત્રતા અર્પી છે, અને જેમને પરમાત્માના અવતારરૂપ માની તેમના અનુયાયીઓ પોતાના આત્માની અપૂર્વ શાંતિ ભોગવે છે, તથા જ્ઞાતવ્ય, પ્રાપ્તવ્ય તથા કર્તવ્યના પરાવધિને તેમાંના કેટલાક જેમના અનુગ્રહવડે પામ્યા છે અથવા પામવાના ક્રમઉપર છે, તે પુરુષ-વરના સિદ્ધાન્તોનો અદ્ભુતપૂર્વક સમન્વય કરવા આ અંધમાં યથામતિ પ્રયત્ન કરવા ધાયો છે.

આ પુરુષવર કોણ એ પ્રકારની આકાંક્ષાને સત્વર નિવૃત્ત કરતાં આ લેખકને, સ્વભાવથી શિષ્યભાવ તેઓશ્રીપ્રતિ સિદ્ધ થયેલા હોવાથી હર્ષોદ્ગમ થાય છે. આ ગુર્જર જમીને ધર્મના સર્વાંશ સમુદરણુવડે અનંત ઉપકારમાં દાખી દેનાર અને તેદ્વારા સમગ્ર જમીનમાં પણ સદિચારની જગૃતિ પ્રકટ કરવારૂપ પુણ્યોદયને પ્રસારાવનાર તે મહાપુરુષ પરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી હતા—વસ્તુતઃ—છે. તેઓશ્રીના લીલાતનુના સદ્ભાવ-સમયે જે જે ગ્રંથો અથવા કાવ્યોદ્વારા ધર્મના નિચાત્ર સ્વરૂપનો પ્રકાશ થયો છે તેને, તથા તેઓશ્રીની પાસે અતેવાસીપણું ભોગવી જે ધર્મનાં સ્વરૂપને આ લેખકે અંતઃકરણમાં ધારણ કર્યું છે તે સ્વાનુભવને, તથા તેમના અનુપદ્રવજલથી જે મહાભાગ્યોએ કૃતકૃતતા સિદ્ધ કરી છે, તેમના અમૂલ્ય અનુભવને આધારભૂત ગણી આ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના સિદ્ધાન્તોનો સમન્વય કરવા ધાર્યો છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી કોણ હતા, તેમના લીલાતનુના સદ્ભાવસમયે તેમણે શું કર્યું હતું, તેમનામાં શા અલૌકિક શક્તિ પ્રકટ થયેલા હતા કે જેનાથી પતંગવત્ સંસ્કારી મનુષ્યો આકર્ષાઈ છે તેમનાં ચરણનખાંશુમાં પતન થતા હતા ઈલાહિ પ્રસંગો આજ્ઞેખવાતું ભક્તિનું અથવા સાહિત્યનું બલ આ લેખિનીકરતાં અન્ય લેખિનીદ્વારા સારું પ્રકટ થયું છે* અને છતર લેખિની તેથી પણ ચઢીઆતારૂપમાં પ્રકટ કરવા સમર્થ છે, માટે તેમના જીવનલીલાના અંશેનો ત્યાગ કરી તેમના સિદ્ધાન્તોનો સરસ ભાષામાં સમુચ્ચ કરવાનો પ્રયત્ન આ ગ્રંથમાં કર્યો છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના ધર્મસમુદરણુના પરમ સ્વતંત્ર પ્રપ્તિનો ત્રણ રૂપમાં પ્રતિ-બિંબિત થયા હતા:—(૧) સધળા લૌકિકઅલૌકિક સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી, દેવજ અથાથક મતને ધારણ કરી, શિષ્યમંડલ વધારવાની કોઇ પણ અંશમાં ઇચ્છા રાખ્યા વિના, પ્રાકૃત સંસ્કાર અથવા વર્તમાન પુણ્યજલથી સંબંધમાં આવનાર સ્ત્રીપુરુષોને તેમના આંતર અધિકારને લક્ષમાં લઈ ગ્રંથ રીતે આપવામાં આવતો સાધનક્રમનો ઉપદેશ; (૨) આ સાધનક્રમ સિદ્ધ થતા અર્થે જે જે ઉપયોગી સર્વસાધારણ મનોનિગ્રહ, વાસનાક્ષય અને તત્ત્વજ્ઞાનના ઉપાયોનો પ્રસંગોચિત વ્યાખ્યાનદ્વારા પ્રકાશ, અને (૩) પોતાના સંબંધમાં નહિ આવનાર છતર સંજ્ઞાનોના કલ્યાણાર્થે લખાયેલા ગદ્યપદ્યભર્ય ગ્રંથો.

આ ત્રણ દિશાના પ્રપ્તિનો તેમની અખંડ ષઢનિષ્ઠતાજન્ય આધ્યાત્મિક જલના પ્રભાવથી એકવાર પણ સંબંધમાં આવનાર અથવા અસિમુખ થનારના અંતઃકરણમાં ધર્મબીજ ના-ખ્યા વિના રહેતા ન હતા, અને આ ધર્મબીજ અંકુરિત થઈ, પલ્લવિત થઈ સપુષ્પ થઈ હાલ શ્રીએવસાધકઅધિકારિવર્ગમાં ફલોદય પામ્યું છે, અને હજી તેનાં પકવ ફલ પ્રજામાં રેલછેલ યશે એવી આશા રખાય છે. જ્યાં સુધી એવસાધકઅધિકારિવર્ગનું ધર્મવૃક્ષ શ્રી ઉપેન્દ્ર ભગવાનજીના સદ્યરુશ્રીના ઉપદેશજલથી સિંચાશે અને જ્યાં સુધી તેમના પીતરાગ અને કૃતકૃત્ય એક બે ઉત્તમ અનુયાયીઓથી સુરક્ષિત રહેશે ત્યાંસુધી તે પોતાના અબ્યુદય અને નિઃએવસરૂપ ફલનાં ગુચ્છોને પ્રજાના હિતાર્થે પ્રકટાવ્યા કરશે. એનિર્વિવાદ છે.

(અપૂર્ણ.)

* જુઓ “ શ્રીનૃસિંહલીલામૃત તથા ” તથા “ યોગિની ”—જે પ્રસંગે પ્રસંગે શ્રીમ-હામલમાં સુદ્રિત થયે છે.

પ્રધાનતા કોને હકિત છે ?

જેમ શરીર માત્ર મનુષ્ય નથી, તેમ મન માત્ર પણ મનુષ્ય નથી અને હૃદિ, વિજ્ઞાન, આવેશ આદિ કોઈ પણ એક પદાર્થમાત્ર મનુષ્ય નથી. મનુષ્ય એ સર્વના સમુદાયરૂપ છે અને તેથી મનુષ્યની સાચી અને ખરી ઉન્નતિ તેના એક અવયવરૂપ પદાર્થના શોધનથી કે વિકાસથી સંધાતી નથી પણ એ સર્વ અવયવોના શોધન તથા વિકાસથી થાય છે એ અત્યંત રપટ છે. આથી સુખેચ્છાવાન સર્વ સુચો એ સર્વના વિકાસમાટે પ્રયત્ન કરવો ઉચિત ધારે છે અને તેમ થાય છે ત્યારે જ મનુષ્યની સાચી ઉન્નતિ થઈ જાણી કૃતાર્થ-તાને સેવે છે.

જેમનાથી નવેસરથી પાપો રમી અકીર્ષિત બનવું રચાય શકે છે તેઓ સર્વ પ્રકારે અનુકૂલતાવાળા ગૃહમાં વિરાજી શકે છે. પણ જગતના ધણા ખરા મનુષ્યોથી એ યત્ન કઠિન છે. ધણા ખરાને તો અમુક ભૂમિકાગમાં જ અમુક પ્રકારની નિયંત્રણમાં રહી ગૃહ રચવાનો પ્રસંગ આવે છે. આ જ પ્રમાણે મનુષ્યો નવેસરથી શરીર, મન, હૃદિ આદિને સમગ્ર-પણે રચી શકવા અસમર્થ છે. એ સર્વ એમને જન્મથી જ પ્રાપ્ત હોય છે અને તેથી તેમાં ન્યૂનાધિક પણે અપૂર્ણતા રહેલી હોય છે. કાંઈને જન્મથી શરીર દૃઢ વિરામ્ય હોય છે તો કાંઈને જન્મથી જ મરિતજ્ઞ હોવા પ્રકારનું બંધાયેલું હોય છે તો વગી અન્યને અમુક પ્રકારની નીતિઆદિ જન્મથી જ પ્રાપ્ત હોય છે. આ ઉપરાંત આર્થશાસ્ત્ર જણાવે છે અને હાલની વિજ્ઞાનની શોધ તેને અનુમોદન આપે છે કે જન્મથી જ મનુષ્યને સંસ્કારકોષની પ્રાપ્તિ થયેલી હોય છે અને તેથી એ સંસ્કારના વિકાસના ક્રમપ્રમાણે એના શરીર, મન, મતિઆદિમાં વિકાસ અથવા નિરૂપ્તતા થતી જાય છે. મનુષ્ય પ્રજા ધારે તેવો આસાપાસનો ઉપાધિ સેજી શકતી નથી અને એ ઉપાધિની અસર પ્રતિક્ષણે એ પ્રજાના સર્વ અવયવોપર થતી રહે છે. તેથી સર્વ પ્રકારે મનુષ્યહૃદિમાં આવી વિચાર કરવા સમર્થ થાય છે ત્યારે જિન જિન અવયવોની રિયતિ સમાન હોતી નથી પણ સર્વમાં ન્યૂનાધિકતા હોય છે એટલું જ નહિ પણ વિકાસની યોગ્યતા પણ સર્વે અવયવોમાં સરખી રહેલી હોતી નથી. સર્વે અવયવોની પૂર્ણતા પ્રયત્નરૂપે થઈ શકે છે એ સિદ્ધ છે પણ એ પૂર્ણતાના સાધનોમાં કઠિનતા સમાન નથી એ પણ એટલું જ સિદ્ધ છે. આ સાથે, પ્રસિદ્ધ વિદ્વાન પુરુષો મનુષ્યનું મરણ થવાનું કોષપથ કારણ નથી એવું વિવિધ રીતે સિદ્ધ કરે છે છતાં જીવન તત્ત્વની શોધ જ્યાં સુધી થઈ નથી અને યથા પછી મનુષ્યને વશ એ ઉપાય રચાયો નથી ત્યાં સુધી અજરામરાત્વની પ્રાપ્તિ મનુષ્યને નહિ હોવાથી આપુણી મર્યાદા થઈ રહે છે અને તેથી ગમે તે પૂર્ણતાને ગમે તે સાધનથી ગમે ત્યારે સાધી શકવા જેવું મનુષ્યને રહેલું નથી. તેથી વિવિધ પ્રકારની પૂર્ણતાની પ્રાપ્તિમાટે, શરીર, મન, મતિ, નીતિ આદિ વિવિધ અવયવોનો વિકાસ કરવા માટે-કોની પ્રધાનતા રચાયવી એ પ્રશ્ન વિવેકીને થઈ રહે છે.

જ્ઞાનની અમતકૃતિ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. જ્ઞાનને હીયે જ મનુષ્ય હસતી, બ્યાધ આદિ મહા-સમર્થ પ્રાણીઓપર રાજ્ય કરે છે. જ્ઞાનના બળે જ કુદરત મનુષ્યને પોતાને વશ રચાવે છે અને પોતાના હિતને માટે તેની પાસે હાંધી કરાવી શકે છે. જ્ઞાનના બળથી મનુષ્ય નાના-વિધ વ્યાપારને સેવી અર્થને પ્રાપ્ત કરે છે અને જ્ઞાનના પ્રતાપે જ વિવિધ પ્રકારની દામનના

સિદ્ધ કરી શકે છે. ધર્મના સંબંધમાં સંશય થતાં વિવેક કરવાનું બલ જ્ઞાનવાનમાં જ હોય છે. જ્ઞાનવિના કરાવું ધર્માચરણ નામમાત્ર યથા રહે છે એટલું જ નહિ પણ ધર્મની અધર્મથી પૃથક્ કૃતિપણ જ્ઞાનવાળો મનુષ્ય જ કરે છે. જ્ઞાનના સદશ અર્થ પવિત્ર અન્ય કોઈ નથી એવું શ્રીગીતાવચન પણ જ્ઞાનને સર્વોપરિપદે સ્થાપે છે. જ્ઞાનવિના મોક્ષ નથી, મોક્ષને માટે જ્ઞાનવિના અન્ય કોઈ માર્ગ નથી એ સિદ્ધાન્તતો ઘોષ શાસ્ત્ર સારી રીતે કરે છે. જે વિદ્યાવડે યાય છે તે બસવત્તર યાય છે એ પ્રકારે જજ્ઞાવી શ્રુતિ જ્ઞાનની પ્રશંસા કરે છે એટલું જ નહિ પણ સર્વ ક્રિયા તથા ઉપાસનામાં પણ જ્ઞાનની આવશ્યકતા જણાવે છે. આ રીતે જ્ઞાન ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ પ્રકારના ચતુર્વિધ પુરુષાર્થને સાધનત્વરે છે તેથી સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે, વિદ્યાનુભવી પ્રશંસા સર્વ કવિઓએ કરેલી છે અને જ્ઞાન જાતે જ અમલ કારણ હોવાથી સર્વતઃ નમસ્કારને આકર્ષી રહ્યું છે.

આ પણ જો સર્વ દિશામાં જે વૃદ્ધિ થયેલી દેખાય છે તે સર્વ જ્ઞાનનો જ પ્રતાપ છે. ખગોળવિદ્યા, ગણિતવિદ્યા, શારીર વિદ્યા, લેખન્યવિદ્યા, બૃહત્તરવિદ્યા, વિદ્યુતવિદ્યા, વિજ્ઞાન શાસ્ત્ર, કૃષિશાસ્ત્ર આદિ સર્વ જ્ઞાનના શોભાનું જ્ઞાન કરી રહ્યાં છે. હાલ જે વિવિધ વૈજ્ઞાનિક મનુષ્યો ભોગત્વ સમર્થ થયા છે, પૂર્વના કરતાં જે ઉન્નતિ સધાઈ છે, જે વિવિધ અલૌકિક સરખી, અનુકૂલતા યથા રહી છે તે સર્વ જ્ઞાનનું જ માહાત્મ્ય છે. જેમ જેમ જ્ઞાનની ન્યૂનતા હોય છે તેમ તેમ ઉન્નતિની ન્યૂનતા આપણે ઇતિહાસથી જોઈ શકીએ છીએ અને જેમ જેમ જ્ઞાનની વૃદ્ધિ થતી ગઈ છે તેમ તેમ અસંખ્ય વિદ્યા તથા કલામાં તે તે પ્રમાણમાં અભિવૃદ્ધિ થયેલી આપણને ઉપલબ્ધ થાય છે. તેથી લૌકિકદૃષ્ટિથી પણ જ્ઞાનનો વિકાસ એ જ સાચી સિદ્ધિ છે અને એ જ સર્વ સુખ તથા સંપત્તિનો હેતુ છે.

આ પ્રમાણેના ધણા વિચારોથી અનેક વિદ્યાનુસાર પુરુષો જ્ઞાનને પ્રધાનપદ આપવું ઉચિત ધારે છે અને જ્ઞાનની અભિવૃદ્ધિમાટે માનસિક શિક્ષણમાટે પ્રયાસ કરવો પ્રથમ કર્તવ્યરૂપે સ્થાપે છે. માનસિક ઉન્નતિ એ આવશ્યક કર્તવ્ય અથવા પ્રાપ્તવ્ય કોટિમાં છે એ સિદ્ધ છે, એમાં સંશય કોઇને નથી. આ વિચારોમાં પણ આશો સત્ય રહેલું છે એ પણ નિર્વિવાદ છે. પણ માનસિક ઉન્નતિ એ પ્રથમપદે સ્થાપવા યોગ્ય છે એ અત્યંત સંદિગ્ધ વિષય છે. માનસિક શિક્ષણ એ સર્વથી અભિવ્યક્તિય છે અને બીજા અવયવોના વિકાસ કરતાં વધારે ઇષ્ટ છે એ સિદ્ધાન્ત એક પ્રકારે વિચારતાં ભાગ્યે જ સત્ય જણાય છે તેમ છે.

નાનાવિધ વ્યક્તિકરો વિષયમાં થતા રહે છે તેનાં કારણોના જે પ્રકાર હોય છે. કેટલાક કારણો અનુકૂલતા રચી આપનાર કારણો હોય છે તે અન્ય ઉત્તેજક કારણો હોય છે. એક મનુષ્ય શીત દવામાં ધ્રુવા જાય છે અને તેને સ્લેષ્મ યથા આવે છે. અહિં શીત દવાનો સપાટો એ ઉત્તેજક કારણ છે. પણ એ મનુષ્યના શરીરની એ પૂર્વની સ્થિતિએ આનુકૂલ્ય કરનાર કારણ છે. આમ હોવાથી જ બીજા અનેક મનુષ્યોએ જ શીત દવામાં ધ્રુવે છે છતાં તેમાંથી કોઇને સ્લેષ્મ થતો નથી. શીત દવા જાને રચણે એ સર્વ મનુષ્યમાટે સમાન છે છતાં એક વ્યક્તિમાં એ સ્લેષ્મને ઉપજાવે છે અને અન્ય અનેકમાં ઉપજાવી શકતી નથી. એનું કારણ એ જ છે કે જે વ્યક્તિમાં સ્લેષ્મનો પ્રાકૃતીક થાય છે તે વ્યક્તિનું શરીર તે સમયે સ્લેષ્મના પ્રાકૃતીકને માટે સજ્જ હતું, માત્ર નિમિત્તની, ઉત્તેજક હેતુની અપેક્ષા અને હતી. અન્ય વ્યક્તિઓનાં શરીર સ્લેષ્મના પ્રાકૃતીકમાટે સજ્જ નહોતાં તેથી એ જ શીત

હવારૂપ ઉત્તેજક કારણુ એમના શરીરમાં કાંઈ વિક્રિયા ઉત્પન્ન કરી શકી નહિ. આમ સર્વ વ્યતિઓમાં બે પ્રકારના હેતુઓ હોય છે. તેમાંથી ઉત્તેજક કારણુ જ માનને કે, ગણુનાને પાત્ર છે અને આનુકૂલસાધક હેતુઓ અવગણુનાને પાત્ર છે એ નિયમ સ્થાપવો હાર્યજનક છે; અર્થાત્ વિવેકીની દૃષ્ટિથી ઇષ્ટ નથી.

આ નિયમ જ્ઞાનના સંબંધમાં લગાડીએ તો જ્ઞાનથી, જ્ઞાનના વિકાસથી વિવિધ પ્રકારે પ્રકૃતિનો જન્મ થયો છે એ સાચું છે. પણ એ જ્યવંતે તે તે વ્યક્તિમાં અથવા માનુષ સમાજમાં સુખ અને અનુકૂલતાની શક્તિ યથા છે એ સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. કારણ કે જ્ઞાન વિવિધ સ્તગત સાધી આપનાર યથા રહ્યું હોય તોપણ અનુકૂલતાનું જ્ઞાન થતું, સુખનું જ્ઞાન થતું એ કેવલ જ્ઞાનપર આધાર રાખતું નથી, પણ શરીર અને આંતર મનની સ્થિતિપર આધાર રાખે છે. જ્ઞાનના વિકાસના પ્રભાવે શક્ટનો પ્રવાસ મટી પવન વેગે ચાલનાર આગ-ગાડીનો પ્રવાસ મનુષ્યસત્તામાં સ્થપાયો છે, પણ શક્ટના પ્રવાસમાં એક દિવસનો વિલંબ થાય અને જે ત્રાસ મનુષ્યને ઉપજતો તેથી અધિક ત્રાસ આગગાડીના પ્રવાસમાં બે કલાક માત્ર વિલંબ થવાથી ઉપજે છે એ એક સાદું ઉદાહરણુ આ અર્થને સિદ્ધ કરવા પૂરતું છે. તેથી જ્ઞાન સુખજનક યથા રહે તે માટે જે આનુકૂલ્ય અપેક્ષિત છે તે આપનાર શરીર અને આંતરજ મન તથા નીતિઆદિ છે તેની અવગણુના જ્ઞાન કરી શકે તેમ નથી. એ આનુકૂલ્ય સાધનાર હેતુઓ વિવિધમાન હોય છે ત્યારે જ જ્ઞાન સુખનું સાધક થવામાં ઉત્તેજક હેતુ, યથા રહે છે.

અન્ય પ્રકારે વિચારીએ તો જ્ઞાન પોતાની ઉત્પત્તિ માટે જ એ અન્ય અનુકૂળતાની અપેક્ષા રાખે છે. એ અનુકૂળતા હોતી નથી ત્યાં જ્ઞાન ઉત્પન્ન જ યથા શકતું નથી. જે મનુષ્યનું શરીર રોગગ્રસ્ત છે તેનું મસ્તિષક દૃઢ અને દીર્ઘ બાપાર કરવા જોઈએ તેનું સમર્થ હોતું નથી અને એ બાપાર જ જ્ઞાનનો એક રીતે પર્ચા છે તેથી જ્ઞાન શરીરની દૃઢતાની અપેક્ષા રાખે છે એ સ્પષ્ટ છે. હવે ધારો કે એક પ્રજામાં સહસ્ત્ર મનુષ્યને એક પ્રદારનું જ્ઞાન થયું કે અમુક વિષય પદાર્થ છે અને અમુક તેનું વારણુ છે અને અમુક સ્થિતિમાં તે વારણુ ચાલતું નથી. આ સહસ્ત્ર મનુષ્ય કેવલ અનિશ્ચિતમાન છે અર્થાત્ દુર્વિનીત જ છે. તો એ જ્ઞાનનો પરિણામ શો થશે ? એ મનુષ્યો પરસ્પરને વિષ દેવા જ પ્રવૃત્ત થશે અને તે એવી રીતે કે તેનું નિવારણુ ન થઈ શકે. આ સાથે એ સર્વ મનુષ્યો એક બીજાને જોતાં પ્રસન્ન નહિ રહેતાં સદા બયબીતજ રહેશે. એમની સ્થિતિનું કલ્પનામય ચિત્ર વિવેકી રચી જોશે તો તેને તરત સમજશે કે આ સહસ્ત્ર મનુષ્યો સુન્દરપસન્દન્યારે એકબીજાના વિનાશક, યથા રહે છે અને એમની સ્થિતિ તે કેવલ દુર્દશા જ યથા રહેશે, આમ થતાં પરિણામ એ થશે કે એ સર્વ મનુષ્યો અને એ મનુષ્યવડે બધાયેલી પ્રજા વિનષ્ટ થઈ જશે તેથી એ જ્ઞાનવાનનો અભાવ જ યથા રહેશે.

નાના વિષ વિદ્યા તથા કલામાં નિષ્ણાત ચણેલા મનુષ્યો એવો નિયમ રાખનાર હોય કે સત્વ ભાવણુ નહિ કરતું, તો એ સર્વમાં પ્રથમ તો પરસ્પર અવિશ્વાસ જ ઉત્પન્ન થવાનો. એક મનુષ્ય બીજાનું કહેવું કદાપિ માનવાનો નહિ, તેના પર લેશ પણ વિશ્વાસ રાખવાનો નહિ. જગતનો કેટલો બધાકાર વિશ્વાસથી રાખે છે એ તપાસનારને જણાશે કે હજારે

નવસે' નવચાલુ' જેટલી વ્યવહાર અથવા તેથી પણ અધિક પ્રમાણુનો વ્યવહાર કેવલ વિશ્વાસથી જ ચાલી રહ્યો છે. પત્નીને વિશ્વાસ છે કે પતિ તેનું અહિત કરનાર નથી અને તેથી જ તે નિઃશંકપણે તેમ સાથે રહે છે. પતિને વિશ્વાસ છે કે પત્ની તેને વિષ દેનાર નથી માટે જ શંકારહિતપણે તે પોતાના આહારને ગ્રહણ કરે છે. એક ગૃહમાં નિદ્રા લેનાર મનુષ્યો વિશ્વાસ રાખે છે કે આમાંથી કોઈ ઉઠી તેમનું હતન કરનાર નથી માટે જ તે સ્વરથપણે નિદ્રાવશ થઈ શકે છે. ગ્રાહકો વિશ્વાસ રાખે છે કે વ્યાપારીઓ તેમને હાનિ કરનાર માલ ખરીદાવતા નથી અને તેથી જ બપોરહિતપણે તેમનો માલ ખરીદે છે અને તેના સંશય-રહિતપણે ઉપયોગ કરે છે. દરદી માને છે કે વૈદ્ય અથવા ડાક્ટર તેના દરદોની વિદ્યદિ કરનાર ઔષધ તેને આપી દેવાનો નથી અને એ વિશ્વાસને લીધે જ તેના વડે અપાયલું ઔષધ કરવિના ગ્રહણ કરે છે. ન્યાં ન્યાં દષ્ટિ નાંખી જોવામાં આવશે ત્યાં વિવેકીને જણાશે કે વિશ્વાસઉપર અને વિશ્વાસઉપર જ જગતનો વ્યવહાર ચાલી રહ્યો છે. રાજ્યનીતિમાં અભિય પુરુષો જણાવે છે અધિશ્વાસો હિ નીતિ. મૂલમ્ અવિશ્વાસ, વિશ્વાસ નહિ ધરવો એ નીતિનું મૂલ છે. તોપણ એ અવિશ્વાસને અમુક રચાનમાત્ર જ હોય છે, જેની મર્યાદા અત્યંત સંકુચિત જે અને આપું જગત જે સંમુદ્ધન રહેલું છે, વિશ્વાસના ઉપર જ રહેલું છે, તેથી આ વિદ્વાન અને અસત્ય યોગનાર મનુષ્યો પરસ્પરમાં વિશ્વાસવાળા નહિ રહેવાથી સદા દુર્દશામાં જ રહે છે, બધામાં ને બધામાં જ આયુષ્યને સત્વર ક્ષીણ કરતા વિનાશને પામી જાય છે અર્થાત્ એ પ્રજાનો ભૂમિપરથી સત્વર લોપ થઈ રહે છે. આ સાથે અસત્ય યોગવાના નિયમવાળા એ મનુષ્યો પોતાના જ્ઞાનની અન્યમાં સંક્રાન્તિ કદાપિ કરી શકે તેમ નથી. અસત્યનો સ્વભાવ હોવાથી પોતાનું સાચું જ્ઞાન તે અન્યને આપશે નહિ, અને આપવા કોઈ તૈયાર થાય તો તેના પર અવિશ્વાસને લીધે ગ્રાહક તેનું ગ્રહણ કરી શકશે નહિ. તેથી એ જ્ઞાન જેમાં જેટલું હોય તેમાં તેટલું જ રહી તેની સાથે વિનાશને જ પામી જશે; એટલું જ નહિ પણ એ જ્ઞાનની શ્રદ્ધ તે તે બક્ષિતમાં પણ કદી થઈ શકશે નહિ. મનુષ્યમાં જોતાં આપણને સમગ્રપણે છે કે કોઈ એક વિદ્યામાં પ્રવીણ થાય છે તો તે પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરવા તેણે બીજાની અસંખ્ય શોધોનો ઉપયોગ આવશ્યક હોય છે. એ ઉપયોગ કરે છે ત્યારે તેને પ્રાવીણ્યની પ્રાપ્તિ થઈ શકે છે. તેથી ન્યાં અન્યની શોધનો અન્યના જ્ઞાનનો લાભ અસત્ય સ્વભાવવડે અને અવિશ્વાસવડે અસંભવિત થઈ રહે છે ત્યાં કદાપિ પ્રાવીણ્યની સિદ્ધિ થઈ શકતી નથી તેથી આ રીતે કોઈ પણ વિદ્યા અથવા કલામાં પ્રાવીણ્યનો સંભવ જ આવતો નથી. તેથી સ્પષ્ટરીતે સિદ્ધ થાય છે કે અહિં જ્ઞાન નીતિની અનિવાર્ય આવશ્યકતા રાખે છે, નીતિ એના મૂકમાં હોય છે તો જ એ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અને જ્ઞાન નીતિનું મૂળ શુદ્ધ થઈ ગયેલું હોય છે તો જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનો અસંભવ થઈ રહે છે અને જ્ઞાન સંપન્ન મનુષ્યનો પણ અસંભવ થઈ રહે છે.

જ્ઞાનવડે મોક્ષ થાય છે એવું જે શાસ્ત્રમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે તે સત્ય છે પણ ત્યાં શાસ્ત્રકારે સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે એ જ્ઞાન તે લૌકિક જ્ઞાન નથી, પણ એ તે તત્ત્વજ્ઞાન છે અને એ તત્ત્વજ્ઞાન પાપ કર્મનો ક્ષય થયે જ ઉત્પન્ન થઈ શકે છે અર્થાત્ પાપના; અનીતિના સરેકારોમાત્ર વિનષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે જ એ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકે છે તેથી તત્ત્વજ્ઞાનનું મૂલ અનીતિનો અભાવ અને નીતિ અથવા સદૃશ્યોની અસંકારવત્ અનુદૃષ્ટિ છે.

ધર્માનુશાન જ્ઞાનની અપેક્ષા રાખે છે પણ જ્ઞાનમાં એ સમાપ્ત થતું નથી. અનેક મનુષ્યો જ્ઞાનને પામેલા હોય છે, ધર્મના જ્ઞાનવાળા હોય છે છતાં ધર્માચરણથી વિમુખ થઈ રહે છે. હું પાપને જાણું છું છતાં તેનાથી નિવૃત્ત થતો નથી, પુણ્યને જાણું છું છતાં તેમાં પ્રવૃત્ત થતો નથી એ પ્રકારનાં વચનો વિવેકીવડે વદાયેલાં શાસ્ત્રમાં અસિદ્ધ છે. તથા ધર્મની સિદ્ધિમાં એક સાધનરૂપે જ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે એ વાત સાચી છે પણ એ જ્ઞાનમાત્રથી ધર્મની સિદ્ધિ તથા ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ થતી નથી પણ ધર્મમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનાર સમર્થ હેતુ અન્ય છે એ પણ એટલું જ સત્ય છે.

અર્થ તથા કામની સિદ્ધિમાં જ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે. જ્ઞાનવાળા અર્થ તથા કામને સારી રીતે પામી શકે છે એ નિઃસંશય છે. પણ એ અર્થ તથા કામની સિદ્ધિ પણ સુખની સાધક થઈ રહે તે માટે એ જ્ઞાનના મૂલમાં નીતિ અને ધર્મસંસ્કારની આવશ્યકતા રહે છે. એના વિના અર્થ અનર્થરૂપ થઈ રહે છે અને કામ પણ હાનિકર જ થઈ રહે છે અર્થાત્ બેનમાંથી કષા પણ પુરુષાર્થરૂપ રહેતા નથી. જે વિદ્યાસહ યાય છે ને વીર્યવતર હોય છે, અધિક બળવાન થઈ રહે છે એ બાવની શ્રુતિ જ્ઞાનને માત્ર સહકારી રૂપે રચાયે છે અને વીર્યવત્પણું જ્ઞાનના કાર્યરૂપે નહિ વર્ણવેલું તેને કર્મ અથવા ઉપાસનાના કાર્યરૂપે વર્ણવે છે. તેથી આ વચન અસ્તુત વિચારમાં પ્રતિબ્લ નથી.

આ પ્રમાણે વિચારતાં સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્ઞાનની આવશ્યકતા, જ્ઞાનનું માહાત્મ્ય સર્વથા સિદ્ધ છે પણ એ જ્ઞાનનીતિ અને ધર્મની અપેક્ષા સારી રીતે રાખે છે. નીતિ અને ધર્મના પાયાપર જ્ઞાનરૂપ ભવન ચલાય છે તો જ તે દૃઢ થાય છે અને સુખજનક થઈ રહે છે. મનુષ્ય-સમાજનું બંધારણ જ્ઞાનપર જોડેલો આધાર રાખે છે તે કરતાં નીતિપર જ વધારે આધાર રાખી રહ્યું છે. અજ્ઞાન પ્રજા સાથે રહી શકે છે અને પોતાના અસ્તિત્વનો નિર્વાહ કરી શકે છે પણ અનીતિમાન પ્રજા પોતાના અસ્તિત્વથી અસ્પ સમયમાં રહિત થાય છે. જંગલી મનુષ્યો ધણે અંશે જ્ઞાનવિનાના હોય છે છતાં તે પોતાનું અસ્તિત્વ કાયમ રાખે છે અને તે જ ક્રમે ક્રમે પુનઃપૌત્રાદિ ક્રમે સુધરી હાલની સુધરેલી પ્રજાની પંક્તિમાં આવી રહી છે. પણ એ પ્રજા અનીતિનો જ સર્વાંશે આશ્રય કરે છે તો એ પ્રજા પરસ્પરના વિદ્વાતકરૂપ થઈ રહે છે અને બુદ્ધાકરૂપથી અદસ્ય થઈ જાય છે, એ ઉપરના સંદિગ્ધ વર્ણનથી કળી શકવું કઠિન નથી. તેથી સમાજની, તે તે પ્રજાની હયાતિમાટે જ્ઞાનકરતાં નીતિ અથવા ધર્મ પ્રધાનપદે વિરાજે છે.

વ્યક્તિપરતે જોઈએ છીએ તો ત્યાં પણ આ જ સિદ્ધાન્ત જણાય છે. સર્વ વિજ્ઞાન-સંપન્ન મનુષ્યો જાણે છે કે જ્ઞાન એ મસ્તિષ્કના ઉપર આધાર રાખે છે. જ્ઞાન એ મસ્તિષ્કનો જ વ્યાપાર છે અને ઇતર કંઈ જ નથી એ સંદિગ્ધ વિષય છે, જ્ઞાનનો વ્યાપાર અને મસ્તિષ્કનો વ્યાપાર એ બંને પર્યાય સખ્દો છે એવું જ્યારે કેટલાક વિજ્ઞાનસંપન્ન પુરુષો માને છે ત્યારે એ બંને સદભાવિ પૃથક્ પૃથક્ વ્યાપાર છે એવું અન્ય સમર્થ વિદ્વાનો માને છે. આમ છતાં એટલું તો બહુષા હાલનાં વિદ્વાન પુરુષોમાં સિદ્ધ થયેલું છે કે જ્ઞાન એ બાહ્ય મનસાથે સંબંધવાળી વ્યક્તિ છે ત્યારે નીતિ અથવા ધર્મ એ આંતર મનસાથે સંબંધવાળી વ્યક્તિ છે. મનુષ્યમાં રહેલા "અહ" નો બાહ્ય મનસાથે

અતિ અલ્પ સંબંધ છે અને ખરો સંબંધ તે આંતર-મનસાથે જ છે. આંતર મન જન્મ જન્મ સાથે રહેનાર છે. યારે બાહ્ય મન વર્તમાન જન્મની આવશ્યકતાના પરિણામરૂપ છે. તેથી જ્ઞાનનો વિકાસ એ વર્તમાન જન્મસાથે સંબંધવાળો યદ્ય રહે છે અને નીતિરવભાવનો વિકાસ એ જન્મ જન્મમાં પ્રાપ્ત થનાર સંપત્તિ છે. જ્ઞાન જો પરિનિશ્ચિત યદ્ય રહે છે, પરિનિશ્ચયથી પહેલું છે તો એ પણ અંતરતમ પ્રદેશને યુગ્મન કરનાર થાય છે અને અહંના વિકાસરૂપ યદ્ય રહે છે પણ એ રિચર્ચિત્ત પહેલાંજતાપૂર્વે તો જ્ઞાનનો વિકાસ એ સાધનનો વિકાસ છે અને નીતિનો વિકાસ એ સાચા અહંના વિકાસરૂપ છે. તેથી વ્યક્તિપરત્વે જોતાં પણ માનસિક વિકાસકરતાં નૈતિક વિકાસ વિરોધ અભિસપ્ણીય છે.

આપણી પ્રચલિત રિથિતિમાં જ્ઞાનના વિકાસથી આરંભમાં વહુવેલાં ફોલો જોઈએ છીએ તેનું કારણ એ છે કે અહિં કેવલ જ્ઞાનનો વિકાસ નથી, પણ તે સાથે નૈતિક અને શારીરિક વિકાસ પણ રહેલો છે. જે પ્રજામાં નીતિના અભાવ યદ્ય રહેલો હોય અને શરીરની કેવલ સામપતા યદ્ય રહેલી હોય અને પછી જ્ઞાનના વિકાસથી એ ફોલો થયેલાં હોય તો એ ફોલો જ્ઞાનમાત્રના વિકાસનાં ગણી શકાય પણ તેમ દટ નથી. જે પ્રજામાં જ્ઞાનનો વિકાસ થયેલો છે અને જોમણે એ ફોલો પ્રાપ્ત કર્યાં છે તેમનામાં એ વિકાસની સાથે નીતિ તથા શરીરના વિકાસ પણ થયેલા ઉપસબ્ધ છે. તેથી એ સર્વ દટ ફોલો જ્ઞાનના વિકાસમાત્રનાં ગણી શકાય તો નથી.

આ સર્વ વિચારથી એ સિદ્ધ થાય છે કે પ્રજામાં સાચી પ્રધાનપદ તે નીતિધર્મના વિકાસને આપણું ઉચિત છે અને એનાથી પછી માનસિક વિકાસનું સ્થાન છે. સમાજની રિથિતિમાટે શરીરની રિથિતિ આવશ્યક છે, વ્યક્તિઓનાં શરીર કુર્મલ પડી નહ યદ્ય જાય છે તો તે પ્રજામાં ગમે તેટલું જ્ઞાન વિકસિત થયેલું હોય તોપણ તે જ્ઞાનસંદિત તે પ્રજાનો અંત આવી જાય છે અને વ્યક્તિપરત્વે પણ એ જ સત્ય ઠરે છે. તેથી જ્ઞાન અને શરીર એ બેના વિકાસમાં શરીરનો વિકાસ પ્રથમ ગણવો ઉચિત છે. નીતિરહિત મલ્લજેવા દંડ શરીરવાળા મનુષ્યો પણ પોતાની દુષ્કૃતિ, નીતિના અભાવે ટકાવી શકે તેમ નથી તેમ જ શરીર વર્તમાન જન્મસાથે સંબંધવાળું છે અને નીતિધર્મ જન્મપરંપરાસાથે સંબંધવાળો છે તેથી શારીરિક વિકાસકરતાં નૈતિક અને ધાર્મિક વિકાસ પ્રધાન ગણવો ઉચિત ઠરે છે. તેથી આ ત્રિવિધ વિકાસમાં ક્રમ આ પ્રમાણે હોવો ધટે છે કે પ્રથમ પદ્ધિ નૈતિક અને ધાર્મિક વિકાસની છે, દ્વિતીય શારીર વિકાસની છે અને તૃતીય માનસિક વિકાસની છે. આમ હોવાથી શિક્ષણ, કેળવણી આદિની પદ્ધતિનો પણ એ જ ક્રમ રચાય. અને એ પ્રકારના અર્થને સાધનાર શિક્ષણ પદ્ધતિ અથવા કેળવણીની પદ્ધતિ તે ઐયરકર છે અને એમાં વિષયો કરનાર અથવા બુદ્ધિમ કરનાર પદ્ધતિ હાનિકર છે. તેથી સર્વ પ્રજાએ અને સર્વ ધર્મસંસ્થાએ એ હાનિકર બુદ્ધિમનો ત્યાગ કરી, આ ઐયરકર ક્રમને જ સ્વીકારવો ધટે છે. એ ઐયરકર ક્રમનો સ્વીકાર કરવામાં જ તે તે પ્રજા અથવા ધર્મસંસ્થાનું સાચતપણું શમાયેલું છે તેથી પોતાના અસ્તિત્વ માટે એ કલ્યાણસાધક ક્રમને સંમાન આપણું ઉચિત છે.

મંગલ વર્ષ.

મહાકાલ એ શું છે, તે તમે અને અમે છે. એ આપણું ઉત્તરધર્મના યોગ છે. મહાકાલ તમે પણ નથી, અને મહાકાલ અમે પણ નથી. મહાકાલના એકલા તમે સંબંધિ નથી તેમ અમે એકલા નથી, આપણું ઉભય છીએ. અમારા જેમ તેમાં અંશ છે, તેમ તમારો પણ તેમાં અંશ છે. હિંદુઓ પ્રાકૃત્ય જેમ, જીવોના દિલને માટે છે, તેમ મહાકાલ પ્રાકૃત્ય તમારા અને અમારા દિલને માટે છે.

આમ હોવાથી મહાકાલના મંગલ વર્ષનો પ્રારંભસમય અમને જેટલો આનંદજનક હોય તેટલો જ તમને પણ તે આનંદજનક હોવો સંભવે છે. કારણ કે મહાકાલ એ આપણો જ એક અંશ છે, અથવા આપણે તેના એક અંશ છીએ. અને તેથી એ નિમિત્તે આપણું સર્વને એકસરખો આનંદ પ્રકટે એમ છે.

અને તે પ્રકટવો જ જોઈએ, કારણ કે તે આપણા અત્યંત દિલનો પ્રસંગ છે. જેનું દિલ પીણું, કોઈ ન કરી શકે એવું દિલ મહાકાલ કર્યું હોવાથી તેના મંગલવર્ષનો પ્રારંભ આપણને અત્યંત આનંદજનક હોય એ વિશ્વક વાતી છે.

મંગલ એ શું છે? મંગલ એ સર્વ દિલનો, શુભનો, આનંદનો, યાનનો, પ્રસાદનો, પ્રેમનો, અશ્રુદયનો, મનોહરતાનો, દિવ્યતાનો તથા સર્વોદ્દેશતાનો રણકારો છે. જેમ કાષ્ઠ પ્રયુક્તિનિદ્રાંતરે ધંટના ધ્વનિનો રણકારો હોય છે, તેમ પૂર્વે કહેલી સર્વ શુભની મળેલી એક વસ્તુનો તે રણકારો છે. જેમ ધંટના આરંભક ધ્વનિકરતાં તેનો પાછળનો સરળપણે મહેલો રણકાર મધુર હોય છે, તેમ આ રણકાર, એ મંગલરૂપ રણકાર પણ પરમ મધુર છે, એ રણકારસરખો જ આત્માનો સ્વર છે. ૮૧ ૮૧ થતા આરંભક ધ્વનિ એ કેંઈ આત્માનો સ્વર નથી, પ્રયુક્તિ સાંત મધુર અને નિરપેક્ષસરખો રણકાર એ જ આત્માનો સ્વર છે. ૮૧-૮૧ કરતા-આરંભક ધ્વનિકતાં તેના રણકારના જ સ્વરમાં અધિક આનંદ પ્રકટે છે. એવો રણકાર પૂર્વ ગણ્યાબ્યા તે રણકારની અત્યંત સામ્ય છતાં કેવલ મધુરકલા એ મંગલ છે વિચારો, મંગલનું સ્વરૂપ પરમ અદ્ભુત છે, જાડુ સદમ છે.

આવું મંગલ-મનોહર મંગલ જેમાં રહ્યું છે, તેવું આ વર્ષ છે. એ વર્ષમાં આપણા મંગલનો મહામનોવેધક સ્વર તમે અવશ્ય કરો તેમાં તાલીન યાચો એ જ ઇચ્છા છે.

મહાકાલમાં આવું મંગલ વ્યાપી રહ્યું છે. તે આ મંગલનો મધુર રણકાર કરે છે, તમે અવશ્ય કરશો કે તે મેધગર્જના જેવો નથી, પણ સ્પ્રદ્ય છે, છતાં મહા અદ્ભુત છે. પરંતુ એ સ્વરને અવશ્ય કરીને અટકશો નહિ. એ સ્વર એક માર્ગરૂપ છે. અને તે તમને કારણસ્વરૂપમાં લક્ષ્યજન્ય છે. જેમ રણકાર ધીમે ધીમે શમી જાય છે, તેમ તેમાં ભળનાર તમારા મન વગેરેને તે ધીમે ધીમે કારણસ્વરૂપમાં ભેળવી દે છે, માટે એ રણકારમાં ચાત્રિયતા યાચો તમમ યશ્ન રહો અને તેમ યતાં તમારે જ્યાં જવું છે, ત્યાં સુગમપણે જઈ શકશો. આ રણકાર એ એવો રથ છે કે જેમાં બેસવાથી તમે ધારેલે સ્થળે પહોંચી શકો છો. અને તેપણું બીજા કશા જ અમરિના.

ત્રિવિ સંજ્ઞાનો જેમ સૂર્ય પોતાના અણુઅણુમાં પ્રકાશથી જ્વાલ રહ્યો છે તેમ આ

કાકાલ તેના અલ્પઅલ્પમાં મંગલથી છવાઈ રહ્યું છે. તે મંગલપૂર્ણ છે, અને મદાકાલનું સેવન તમને બીજું કશું જ નથી આપતું પણ આ મંગલ જ આપે છે. મદાકાલના માનના મંગલમય રચકારમાં તમે ભજો, અને જુઓ કે કેવી સરળતાથી તમે ઉન્નતિના સિખરને પહોંચો છે.

આકાશ જેમ પોતાના અનન્તપણને સર્વત્ર પ્રસારી રહ્યું છે, તેમ ઉક્ત મંગલ મદાકાલમાં સર્વત્ર પ્રસારી રહ્યું છે. અને જેમ હિંચે દટ્ટિ કરતાં આકાશનું રચૂલ સ્વરૂપ તમારી દટ્ટિએ આવે છે તેમ એ મંગલનું રચૂલ સ્વરૂપ મદાકાલને વાંચવાથી તમે જોઈ શકો છો. પરંતુ ઉપર દટ્ટિ કરતાં જેવાનું આકાશ એ કંઈ સંપૂર્ણ આકાશ નથી—આકાશ શબ્દમાં વદન થતા અર્થનું તે પૂર્ણ પ્રતીક નથી. પરંતુ વાસ્તવ આકાશ તો અહ્યાંની પારના પ્રદેશમાં રહ્યું છે, અને તેને ચોગીદટ્ટિ નહીં શકે છે, તેમ મદાકાલનું વાચન એ જ કંઈ મંગલનું પૂર્ણ સ્વરૂપ નથી. પરંતુ જ્યારે તેનું મનન કરો છો, ત્યારે તમે તેના સૂક્ષ્મ વાસ્તવ સ્વરૂપમાં પ્રવેશી શકો છો. અને ત્યારે તમને જણાય છે કે અર્ધ મંગલતત્ત્વ તો ત્યાં જ રહ્યું છે. જેમ પથારી આકાશ અહ્યાંની પારના પ્રદેશમાં છે, તેમ મંગલની—મંગલના ચમત્કારિક માદાકાલની—ખરી અગતી અથવા સૂક્ષ્મ કળા તો આ મનનમાં, મદાકાલના વાચનના મનનમાં રહેલી છે. અને એ મનન તમને પૂર્ણ મંગલતાનો અનુભવ કરાવે એમ છે.

આજથી આરંભાતા નીતિન વર્ષમાં મદાકાલ મંગલસ્વરૂપે તમને પ્રવક્ષ થાય છે. તેનાં તમે અંતર્ગત દર્શન કરો અને તેના મુદ્ધમરૂપના જેમ જેમ દર્શન કરતા જશો તેમ તેમ તમે તમારામાં વિશ્વશક્તિ મંગલને પ્રસરતું જોશો. પૂર્વે કહ્યું તેમ તમે મદાકાલના અંશરૂપ છો, અને તેથી મદાકાલનું મંગલસ્વરૂપ એ તમારું જ મંગલસ્વરૂપ છે. તમે તેને તમારા પોતાના રૂપે જાણેલા તત્ત્વમસિ, એ પ્રકારનું અનુભવગ્રામ પ્રાપ્ત કરવા માટે તેનું મનન કરો.

પરંતુ અનુભવગ્રામ પ્રાપ્ત કરીને અટકવાનું નથી, પરંતુ તત્ત્વસ્વરૂપ થવાનું છે. અને તેને માટે મદાકાલનું કેવલ મનન ન કરતાં તેનો અનુભવ કરો. કાંઈ પણ વિષયનું મનન, તે વિષયને માનસિક પ્રદેશમાં રમાડે છે, પરંતુ તમારે તો મદાકાલમાં રહેલા મંગલને ત્યાં ત્યાં પ્રકટ જોવું છે, તમારા જીવનમાં તેને પ્રવક્ષ થયેલું પ્રમાણરૂપ છે. તો તેને માટે તેનો અનુભવ કરવો જોઈએ. મદાકાલમાં જે વાંચો અને તેમાં પણ તમારા હૃદયને જે અત્યંત રસદર્શ કરે તેનું મનન કરો, અને મનન કરીને તે વિચારને આચારમાં મૂકો. અને જેમ જેમ એ આચારમાં—અનુભવમાં—ઉતરતો જશે, તેમ તેમ તે તેમાં રહેલી અપૂર્વ મંગલતાનો તમને પ્રવક્ષ અનુભવ કરાવશે. અને તેમ થતાં તમને તત્ત્વમસિ રૂપે જાણનાર તમે સદસા વધી ઉઠશો—તમારી વાણી કે મનથી નહિ—પણ તમારા આત્માથી જ વધી ઉઠશો—અનુભવરૂપે વધી ઉઠશો કે મદ્દ મહતાસ્મિ.

આ અનુભવ કાવચાઅર્થે મદાકાલનો ઉલ્લેખ છે. અને તેના રચૂલ સૂક્ષ્મ તથા પરમ સૂક્ષ્મ સ્વરૂપમાં પ્રવેશવાનો વાંચન, મનન તથા અનુભવ એ ક્રમ છે. એ ક્રમને તમે સાંધી શકો છો. એમ છે, અને તે વડે કેવલ મંગલમયતામાં અભેદ પામી રહો—મંગલમયતાને તમારી પોતાની કરી લો—એમ છે.

ત્યારે કરશો ? એ મંગલમયતાને પ્રિદ કરવાનો આજથી આરંભ કરશો ? કેમકે આજે વાર્તિક છે. અને તે મંગલ વાર્તિક છે. સમય અને સામયી ઉભય પ્રાપ્ત છે. તમે એ .

હિલમમાં ભળો, એ હિલમને તમારામાં ભેળવે અને તમે ત્રિપુટી થશો, એ ત્રિપુટીની એકતા થતાં તમે ત્રણે કેવલ મંગલમય બની જશો.

પછી શું અવશિષ્ટ રહે છે ? કંઈ જ નહિ. જેથી પરબીને કોઈ જ લાભ નથી એવા પરમ લાભને પ્રાપ્ત થયેલા તમને પછી કરી જ ન્યૂનતા કે અપૂર્ણતા જણાતી નથી. પૂર્ણતા એ પણ તમારું સ્વરૂપ, તુમિ એ પણ તમારું સ્વરૂપ અને સર્વસ્વ એ પણ તમારું જ સ્વરૂપ છે, એમ તમને જણાય છે. જરા કલ્પના કરો કે આ સુખ કેવું હશે ! જરા કલ્પના કરો કે એ આનંદ કેવો હશે ?

ભગિનીઓ ! બધુઓ ! વાણી, કોઈની પણ વાણી એ મંગલમયતાને કહી નહિ શકે. લેખિની, કોઈની પણ લેખિની એ મંગલમયતાનું ચિત્ર નહિ ચિતરી શકે, તેનું સ્વરૂપવર્ણન નહિ લખી શકે. પણ તમારું અંતઃકરણ તે તમને જણાવી શકશે, તમારી અંતરની કોઈ ગ્રામવાણી તે તમને કહી શકશે, તમારું મન તે ચિત્રને ચિતરી શકશે. તમે તેને જોઈ શકશો, તેનો અનુભવ કરી શકશો, તદ્દરૂપ યથા શકશો. પરમાત્માના અનુગ્રહથી મંગલના દિવ્ય રણકારાનું તમે અવધુ કરો. તે જ નૈસર્ગિક ધ્વનિરૂપે તમારામાં ઉઠતો સ્વર છે તેને જાણ્યો, તેનું મનન કરો અને એ સ્વરૂપ થતાં તેના પૂર્ણ માહાત્મ્યનું પ્રમાણન કરો.

આવો, ત્યારે ભગિનીઓ ! બધુઓ ! સહકારી સંકલ્પ કરીએ:

મંગલમય વર્ષના મંગલમય આરંભે સર્વ મંગલમયતા અનુભવો.

તમે કેવા વિચાર કરો છો.

જેવા પ્રકારના વિચારો તમે કરો છો, તેવા પ્રકારના જન્મતને તમે લાગે છે. તમારા જન્મ તમા જે કંઈ શ્રેયશી થાય છે, તે તમારા વિચારોને અનુરૂપ હોય છે. પરંતુ એ કાર્ય કારણના સંબંધને દર્શાવનારી મધ્યેની સાંકળ સૂક્ષ્મ પ્રદેશમાં રહી છે, અને તેથી તેને જોવાની સવિશેષ દષ્ટિ બધાં સુધી તમને પ્રાપ્ત નથી ત્યાં સુધી તેને તમે જોઈ શકતા નથી. માત્ર તેના બે છેડાઓ તમને જણાય છે.

તમારા આનંદમાંથી તમે જેમ જેમ અધિક અને અધિકની આશા રાખ્યા કરો છો, તેમ તેમ તે આનંદ તમને અધિક અને અધિક સુખાનુભવ કરાવતો જાય છે, આનંદમાં અત્યંત સુખાનુભવ કરાવવાની શક્તિ છે. જેમ જેમ હિંમ્મ આનંદ તેમ તેમ તેમાં હિંમ્મ સુખ હોય છે, અને તે આનંદનો જેમ જેમ અધિક હિંમ્મોગ કરો છો, તેમ તેમ તે તમને અધિક

અને અધિક સુખ આપે છે.

આપણને પ્રાપ્ત થતાં દુઃખોમાંનાં ઘણાં ખરાં તો આપણે કેવા દુઃખી છીએ એ પ્રકારના આપણા ચિંતનથી જ આપણને પ્રાપ્ત થયાં હોય છે અને યાદ છે.

તમારી દુર્બલતાને જેમ જેમ અધિક દૃઢ કરતા જાઓ છો, અને તે બોલીને, વિચારીને, કલ્પીને તથા સ્વીકારીને તેમ તે દૃઢ થાય છે, તેમ તેમ તે દુર્બલતા અથવા અશુભ તંમને અધિક કાધિક પ્રમાણમાં આવતું જાય છે.

જ્યારે તમને કંટાળાનું ભાન થાય ત્યારે, તમે કેવા અને કેટલા કંટાળી ગયા છો તથા તેનું તમને કેવું ભાન થાય છે એનું જો ચિંતન કરવાનું જારી રાખ્યા કરો છો તો તમને એ કંટાળાનુઅધિક અને અધિક ભાન થયાં કરે છે.

પેતે દેવા દુર્બલ છે, એનું જોયું પોતાની-
મેળે નિરંતર રમણ ક્યાં કરે છે તેથી જ
અત્યંત દુર્બલમાં દુર્બલ, મનુષ્યો હોય છે; બલ-
વાન, મનુષ્યો માટે, પણ, તેમ જ છે.

શરીર, અથવા મનની જે સ્થિતિ ઉપર વધારે
વિચાર અને લક્ષ આપ્યા કરવામાં આવે છે,
તે સ્થિતિ વધારે સતેજ થાય છે. અનુકૂલ
અને પ્રતિકૂલ અને સ્થિતિઓને સતેજ કરવાનો
આ માર્ગ છે.

તમારા જીવનમાં જે કંઈ હિંદુ છે તેની
જેમ જેમ અધિક પ્રશંસા કરા છે, અને તેના
ઉપર જેમ ભાર મૂકા છે અર્થાત્ તેનું આશ્ર-
દથી કથન કરા છે, તેમ તે જીવનમાંથી તમે
અધિકની પ્રાપ્તિ કરો છો.

સદ્ગુણી થવું એ કેટલું ભય અને ધ્વજ
યોગ્ય છે, તેનું તમે રસપૂર્વક, મનની લાગ-
ણીથી જેમ જેમ અધિક ચિંતન કરો છો, તેમ
તેમ તેના ધવાના માર્ગને તમે બહુ સુરમપણે
અને સત્વર કાપના જાઓ છો.

તમારા શરીરના કોઇ પણ વિભાગના બ-
ળને તે વિભાગ ખરેખરો કેટલો બલવાન છે
એનું સતત ચિંતન કરવાથી તે વિભાગના
સામર્થ્યને તમે દિગ્વિજિત કરી શકો છો.

કોઇ પણ વસ્તુને માટે જ્યારે તમે નિરાશ
થઇ જાઓ છો અથવા અસંતોષને પામેો છો,
અને તે સમયે તમને પ્રાપ્ત નિરાશ કે અસંતો-
ષને માટે અધિક વિચાર કરા છે, ત્યારે તમે
એથી પણ અધિક નિરાશ અને અસંતુષ્ટ બનેો
છો. આથી તેની સ્થિતિની શક્તિ ન કરવી હોય
તો એ અસંતોષને એટલેથી જ અટકાવી દેવો
જાણ્યો કામું ત્યાંથી કાપી નાંખો.

તમારા સંબંધીઓના અનભિલપણીય ગુણો
કે લક્ષણો સંબંધી તમે જેમ જેમ વધારે અને
વધારે ચિંતા અને ભય ધરો છો, તેમ તેમ
તેના મનુષ્યો સાથે સંબંધ જાળવવો તમને
બહુ કઠિન થઇ પડે છે અને એ પ્રકારે જ્યાં
ત્યાં અને જેની તેની સાથેના સંબંધ તોડવો
એ તમારાથી બની શકે તેમ નથી; અને તેથી
તમારે કરવાનું છે તો એ જ છે કે તેમના
સદ્ગુણોને જોવા અને તેમનામાં ઉત્તમ લક્ષ-
ણોનું તમારા મનવડે દૃઢપણે આરોપણ કરવું.

તમારું દૈવ તમારી ધ્વજાનુકૂલ ન જણાવું
હોય તો તેમાં જે કંઈ તમે ના ધ્વજતા હો
તેની તમારા મન ઉપર વારંવાર છાપ પાડવા
કરવાથી અને તેને પુનઃ પુનઃ ઉપસ્થિત કરવાથી
તો દૈવ અથવા પ્રારબ્ધને સહન કરવું તમને
બહુ કઠિન થઇ પડે છે. અને તમારે તે સહન
ક્યાં વિના તો છૂટકો જ નથી, તો પછી તેને
હાથે કરીને વધારે અસહ્ય રા માટે બનાવવું.

અમુક મનુષ્યો પ્રતિ તમારો ગમે તેટલો
અભાવ હોય તોપણ માત્ર તેમના જ સદ્ગુણોનો
જ વિચાર કરવાથી તમે તેમના પ્રતિ એક
અત્યંત પ્રિય મિત્રના ભાવને પ્રકટાવી શકો એમ
છે, અને એ રીતે જ વસુદૈવ કુટુંબકમ્
આખી પૃથ્વીને કુટુંબરૂપ કરી શકે એમ છે.

તમારા ઉપદિષ્ટો તથા કષ્ટો માટે જેમ
જેમ તમે અધિક અધિક વાટાઘાટ અને
ચિંતા કરો છો તેમ તેમ તે વધારે વધારે વિ-
પરીત રૂપ પકડતા જાય છે. એથી ઉલટું તમે
તેમની જેમ જેમ ઉપેક્ષા કરો છો તેમ તેમ
તે તમને યોગ્ય સતાવે છે.

તમારા ઉચ્ચ અને સખલ ગુણોનું તમારા
અંતઃકરણની અત્યંત ઉદાગ્રી અને અખંડિત

પણે ચિંતન કરો છો, તેમ તેમ તમે અધિક વિશાલ મનને અને અધિક બલવાન આસ્ત્રને અત્યંત સ્થાયીપણે રચો છો.

તમારી સવેગ ઇચ્છાઓનો, તેની સિદ્ધિને માટે કંઈ પણ માર્ગ હોવો નોંધ્યે એ અભિલાષાપૂર્વક જેમ જેમ વિશેષ વિચાર કરો છો, તેમ તેમ તે ઇચ્છાઓ અધિક બલવાન, ખતતી બધ છે, અને તે એટલી તો પ્રબળ થઈ શકે છે કે, પછી તેને તમારાથી ચોક્કસ રીતે ચકાવી નથી. અને તેથી તીવ્ર ઇચ્છા ક્ષણ પ્રકટાવે છે, ત્યારે જ થયે છે.

તમારી શારીરિક જરૂરીયાતો અને ભાવોમાં તમારા વિચાર તથા લક્ષને જેમ જેમ અધિક પ્રમાણમાં પેરાંવો છો, તેમ તેમ પરિણામે માનસ શક્તિઓ ઉપર પણ અમુક પ્રકારનું નિયંત્રણ (control) અશરે આવે. પ્રકારની તમારી શારીરિક બાબત બલવાન ખતતી બધ છે, અને ત્યારે એ પ્રકારે થાય છે, ત્યારે તમે

ઉત્તરની પંક્તિમાં આવતા બન્યો છો કેમકે સૂક્ષ્મ વિપત્તિઓ પ્રતિ તમારે શારીરિક બલ સામું ધસતું નથી, પણ માનસિકબલ જ પડે છે, અને તેથી તેને અત્યંત બલવાન રાખવાની અગત્ય છે. તે પ્રતિ ઉપેક્ષા કરવાથી અને શારીર બલપ્રતિ જ લક્ષ આપવાથી તમે સર્વ અશક્તી નિર્મળ બની શકતા નથી.

જો દિશામાં તમે રહેવાને, અંકુરિત થવાને તથા વિકાસ પામવાને ઇચ્છતા હો તેમાં વિચારને પ્રેર્યા કરજો. અને તેમ કરવાથી તમારા જીવનની ઉદ્ધાગિતા કે જે એ માર્ગે નહેતી હોય છે તેમાં અધિક બળનો ઉમેરો કરો છો. તેથી જે પ્રકારે તમે વિચાર કરો છો તે રીતે તમારે કેવી ઉત્તમ પ્રગતિ કરવી તેના નિર્ણય કરી શકો છો. એટલું જ નહિ, પણ જીવનમાં જે કંઈ પ્રતિકૂળ પ્રાપ્ત થાય તેમાંથી કેવી રીતે નીકળવું તેના પણ તમે નિર્ણય કરી શકો છો.

આત્માનો મોટામાં મોટો સંદેશો આ છે.

સઘણું, સર્વદા સર્વોત્તમ છે એવા મનુષ્યમાં રહેલા આત્મામાં એક અદ્ભુત

સૃષ્ટિ છે. અને એ સૃષ્ટિમાં આંધળો પ્રવેશવાનો પ્રત્યેક મનુષ્યને અધિકાર છે. તે પ્રદેશ મારો છે. અને મારા અંશભૂત પ્રત્યેક મનુષ્ય એ પ્રદેશનો પૂર્ણ ભોક્તા છે. મારા પ્રદેશમાં કોઈ પણ સમયે પ્રવેશવાનો મેં સર્વ મનુષ્યને અધિકાર આપ્યો છે. તેમાં નિવાસ કરવાનો, અને તે પણ આ સૂક્ષ્મ શરીરમાં રહે રહે અને તેના વ્યાપારો કરવા છતાં પણ તે પ્રદેશમાં આવવાનો મેં સર્વ મનુષ્યને અધિકાર આપ્યો છે. કોઈ આવે છે? એ પ્રદેશમાં તમારે જે બોધ્યે તે છે, તમારે જેની અત્યંત જરૂર છે, અને તે શું તે તમે નથી જાણતા એવું પણ ત્યાં છે, તમે હાલ બધાં રહો છો ત્યાં તમારા શક્તિઓને તમે પૂર્ણપણે જાણી શકતા નથી. અને તેથી તમારે શું પ્રાપ્ત્ય છે, અને તમને શું શું પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે; તે પણ તમે પૂર્ણપણે જાણી શકતા નથી. પણ નિરંતરની ભુખ ભારો એવું તેમાં છે. અને તે તમારું છે. આવો, મેં હરત લખાવ્યો છે, તે અદ્ભુત કરીને આવો; કેમ આવો છો?

આત્માનો આ મોટામાં મોટો સંદેશ છે. મનુષ્યે જાણવા યોગ્ય સત્યોમાં આ એક મોટામાં મોટું સત્ય છે. અને આ સત્ય એવું છે કે જે આખા જગતે જાણવું બોધ્યે.

દ્રવ્યના ઉપયોગમાં એક સૂચના.

મનુષ્યનો મોટો ભાગ જેટલું ખાવ છે, તેના પ્રમાણમાં તેને બહુ જ જોણું પડે છે, મનુષ્યના મોટા ભાગ જેટલું શ્રવણ કરે છે તેના પ્રમાણમાં તેને ઘણું જ થોડું સ્મરણમાં રહે છે તેમ મનુષ્યના મોટા ભાગ જે દ્રવ્ય ખર્ચે છે, તેના પ્રમાણમાં તે બહુ જ અલ્પસુખ ભોગવે છે, કેમકે તે દ્રવ્યમાંના સદુપયોગના અંશ બહુ જ થોડો હોય છે.

ગતુબોધે એવા પ્રકારે દ્રવ્ય ખર્ચવું જોઈએ કે જેમાંથી તેને કંઈ પણ પાછો લાભ મળે, બાકી તે પાછો મળનારો લાભ દ્રવ્યરૂપે ધાન્યરૂપે, વસ્ત્રરૂપે, ગૃહરૂપે, કે એવા કોઈ પણ રથૂલરૂપે ન હોય, કારણકે રથૂલ વસ્તુ એ જ કંઈ વસ્તુનું સર્વસ્વ નથી એ વિના પણ બીજી વસ્તુ છે, અને તે સુદમ છે. તે સુદમમાં પણ જો લાભ થાય છે તો તે દ્રવ્ય ખર્ચું સાર્થક છે, અર્થાત્ સાર્થક છે.

મનુષ્યો દ્રવ્યના ઉપયોગ કરીને જે બદલા લેવા ઇચ્છે છે તે આ રથૂલ પદાર્થોના જ હોય છે. અને મનુષ્યની ત્યાં પ્રથમ જૂઠ્ઠા થાય છે. જે દ્રવ્ય જેવા સાધનથી બદલારૂપે કોઈ સુદમ ફલ મળતું હોય તો તેની શા માટે અવગણના કરવી—અરે, તેને પ્રથમ જ શા માટે ન પ્રાપ્ત કરવું તે સમજાતું નથી. ઘણા કહેશે કે વ્યવહાર નિર્વાહ કરવા માટે ધનદારા રથૂલ પદાર્થોને મેળવવામાં આવે છે, પરંતુ પ્રિય ભાઈ! શું તમે એમ જણા છો કે કેવલ રથૂલ પદાર્થોની પ્રાપ્તિવડે જ વ્યવહાર ચાલે છે? અને જે આવે છે તે ઉત્તમ હોય છે? દ્રવ્યવડે રથૂલ સાધન મેળવીને તમે અનેકના વ્યવહારોને જોયા છે તે શું ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના ચાલતા જણાય છે? તેમાં શું કોઈ પ્રકારની ખામી નથી જણાઈ? તે મનુષ્યોના વ્યવહારમાં શું કોઈ સુખની ન્યૂનતા નથી જણાઈ? તમે કહો છો એ પ્રકારે દ્રવ્યના ઉપયોગ કરવાથી તેમને વ્યવહારિકી શાંતિ પ્રાપ્ત થઈ છે? તેમને ગમે તેટલું દ્રવ્ય મળ્યું હોય અને તેના ઉપયોગ કરે તોપણ તેઓ વ્યવહારની સમગ્ર ચિંતાથી મુક્ત થઈ શકે એમ છે?

મનુષ્યની આ રથેજે પણ એક બંધ જ થાય છે. તે જણતો હોય છે કે રથૂલ સાધનની પ્રાપ્તિ થતાં વ્યવહાર ઉત્તમ પ્રકારે ચાલે છે, પણ તેમ નથી. કોઈથી પોતાની આંતરતાડન કરી ઉત્પન્ન થતા કલહને કયું રથૂલ સાધન ટાળે છે? શું ઘરની તપેલી કે કઠણી તે કલહને દૂર કરી શકે છે? પ્રિય જનનું મૃત્યુ થતાં પ્રકટેલો અંતરના શોક શું કોઈ વસ્ત્ર કે ટેબલ ખુરશી ટાળે છે? મતિની ચપેલી મુઝવણ અને તેથી વ્યવહારમાં અનેક પ્રસંગે જે વિધન ઉત્પન્ન થાય છે, તે મતિની મુઝવણને ઘરમાંના દાળ ચોખા કે દીવેલનું ઢાંચું ટાળે છે?

વ્યવહારમાં અડચણ માત્ર રથૂલ પદાર્થોના અજાણની કે ન્યૂનતાની નથી; તે વિનાંબીજી વસ્તુ પણ છે કે જેના વિના વ્યવહારસિદ્ધિમાં મોટી ન્યૂનતા રહે છે. અને તે વસ્તુ તે મનુષ્યના મનની ચોચતા છે. એ જો નથી દોતી તો વ્યવહાર સિદ્ધિમાં બાહ્ય સાધનોના તેના આગળ ઇજ્જમના પિરામિડ જેવડો મોટો ગંજ મોરો તોપણ તેવડે તેનાથી વ્યવહાર-સિદ્ધિ થતી નથી. સુદમ વિચાર કરી જોતાં તમને આ વાતો સમજાશે.

તેથી સનાંશે નહિ તો સ્વસ્પર્શે પણ દ્રવ્યાદિના વ્યવધી કાષ્ટ એવું સાધન પ્રાપ્ત થાય કે જેવડે મનુષ્યના મનની યોગ્યતામાં અધિકતા થાય તો તે દ્રવ્યાદિના ભોગથી પણ અહચ કરવાયોગ્ય છે એ સહજ નિશ્ચય કરી શકાય એમ છે.

જે કે એ ખરું છે કે દ્રવ્યાદિના ભોગથી એવી કાષ્ટ વસ્તુ મળી જાય કે જેથી અનાયાસ મનની યોગ્યતામાં વૃદ્ધિ થઈ જાય, એવું તો કાષ્ટ નથી પરંતુ તે તો સ્થૂણ પદાર્થમાં પણ ક્યાં છે ? ધાન્ય લાવવાથી કંઈ લોભન મળતું નથી, કપાસ લાવવાથી કાંઈ વંચ પહેરાતું નથી. તેમાં પણ પ્રયત્નની અગત્ય પડે છે, તેમ મનની યોગ્યતા કરવામાં પણ પ્રયત્નની અગત્ય તો રહેવાની જ. તોપણ કેવો પ્રયત્ન કરવો, અને તેમાં વિધ્ના આવે તો તેને કેવી રીતે દાળવાં એ વગેરેના ઉપાયો દર્શાવવામાં આજ્યા હોય એવું કાષ્ટ સાધન જે પ્રાપ્ત થાય તો મનની યોગ્યતાને વધારવાના પ્રયત્નમાં એક સમર્થ સહાય મળી કહેવાય.

આ સંબંધી વિચારી જોતાં જણાશે કે તેવું સાધન એક ત્રથા છે. સદ્ગ્રથા છે. સદ્ગ્રથા કે જે ઉપર કહ્યું તેવા પ્રકારનાં સાધનને પૂરા પાડનાર હોય તેવું જ વાચન થાય અને તે ઉપર વિચાર, ચિંતન વગેરે કરવામાં આવે તો, મનુષ્યનો વ્યવહાર અત્યંત ઉત્તમ પંકિતનો થાય અને તેની સાથે તેવું સમગ્ર જીવન સર્વ પ્રકારની ઉત્તિને પામવાના કમઉપર ચડે.

આમ હોવાથી પ્રત્યેક મનુષ્યે વ્યવહારસિદ્ધિનાં બીજાં સાધનોમાં જેમ દ્રવ્ય ખર્ચવાની અગત્ય છે, તેમ ઇતર સર્વ સાધનો કરતાં સદ્ગ્રથા ખરીદવામાં પણ બનતું દ્રવ્ય ખર્ચવાની અત્યંત અગત્ય છે. બીજા વ્યયમાં કમી કરીને પણ આ વ્યય કરવાની આવશ્યકતા છે.

પરંતુ ત્રથા લેવામાં પણ એક પ્રકારની સાવધાનતા અથવા વ્યવહારપદ્ધતિ અનુકૂળ શબ્દમાં કહીએ તો 'વ્યવહાર કુશલતા'ની અગત્ય છે. દિવસે દિવસે ત્રથા એટલા બધા પ્રમાણમાં પ્રકટ થાય છે કે જેમાંથી મનુષ્યે કેવા ત્રથા પસંદ કરવા એ પ્રશ્ન નિશ્ચય કરવો પણ કઠિન થાય છે. મનુષ્યની આ બાજતમાં યથાર્થ વ્યવહાર કુશલતા ક્યારે હરે છે કે જ્યારે તે એવા ત્રથા પસંદ કરે છે કે જેમાંથી તેને પોતાના મનને કેળવવાના ઉત્તમ માર્ગો અથવા સાધનો મળી આવે.

પરંતુ આ જગાએ પણ ધણા મનુષ્યોની ભૂલ થાય છે. ધણા મનુષ્યો જે ત્રથા મોટા-કદમાં મોટા દેખાય અને થોડી કિંમતમાં મળતો હોય તો તે લે છે. હા, જે ઉત્તમ પ્રકારના તે ત્રથા હોય તો તેને ખરીદવામાં કશું જ અયોગ્ય નથી. પરંતુ કેટલાક તો તેવું કદ અને કિંમત જુએ છે, અને વિચારે છે કે ચાલો, ચાર આનામાં-ડીક છે. ૨૦૦ પાનાની ચોપડી તો છે, થોડી થોડી વાંચીશું તો ધણા દહાડા ચાલશે. આટલી કિંમતમાં આવડી મોટી બીજી કંઈ ચોપડી મળે એવી હતી ! આવા વિચારથી કાષ્ટ પણ પુસ્તક ખરીદશે નહિ. એમ કરવું એ વ્યવહાર કુશલતા નથી. એ ચોપડીમાં તમારે જે જોઈએ છે તે જે ન હોય અને તે પણ ઉત્તમ પ્રકારનું ન હોય તો પછી તે ગમે તો એક પૈસે મળતી હોય તોપણ એ ખર્ચવો નકામો છે.

પુસ્તકની અંદરની વસ્તુ જોજો. અને તે જે તમારા ઉપયોગની જણાય તો પછી તે પુસ્તકની કિંમત તરફ જોશો નહિ, ભલે ગમે તો તે એક પાનાનું પુસ્તક હોય તોપણ તે

ખરીલે. જરા કદ વેલુ પડે તો તે લેઈને, બીજા કોષ પ્રકારનો સ્વાર્થ ત્યાગ કરવો પડે તો તે કરીને અને વ્યવહારમાં અન્ય કોષ ભરતો સંક્રાંતિ ધરવો પડે તો તે ધરીને, વધારે મૂલ્ય આપીને પણ તે અંધ તમને, તમે આપેલા મૂલ્ય કરતાં અત્યંત યુક્ત અધિક મૂલ્ય આપશે. પૂર્વે એક એક સ્લોક તથા એક એક વાક્યના લાભ લાભ રૂપે આપ્યાં અવશ્યક હું છે, અને તે ખાટું નથી. જેઓ જ્ઞાનનું મૂલ્ય સમજે છે તેઓને એટલું ધન આપવું એ કંઈ મોટી વાત નથી.

અમુક માસિક તો આ જ સર્વોત્તમ પંક્તિમાં લેખાય છે. અમુક લેખક તો આજે સર્વ લેખકોમાં સિરોમણિરૂપ છે, માટે તે માસિક લેખ અને તે લેખકના અથવા લેખ, એવું બંધન સમજશે નહિ. તમારી પોતાની શુદ્ધિને જે અનુકૂળ જણાય તથા જેમાં તે પોતાને કંઈ ઉપયોગનું છે એમ માને તે અથવા લેખ તે અથવા લેખી વખતે કિંમતનો વિચાર કરશે નહિ. ભલે એક અંધ લેખ, પણ તમને જે અનુકૂળ જણાય તે લેખ, થોડા મૂલ્યે પણ અથવા મળે છે માટે તે લેખ એમ સમજશે નહિ.

કેટલીક વખતે મગજભારી કરવી પડે તેના ભયે પણ મનુષ્યો સહેલા અંશને વાંચવા પસંદ કરે છે. ભલે, તે વાંચતા હરકત નથી, માન તેનું તરત તમારી ઈતિને સ્પર્શ કરનાર હોય નેહાય. પરંતુ તેની સાથે એક પણ અંધ અભ્યાસ કરવા માટે રાખજો. અને તે જરા કદિન પસંદ કરજો. અને તેનો અભ્યાસ કરજો. ગમે તો અધું પાતું વાંચજો, પણ તેના ઉપર વિચાર કરજો, અને તેમાં શું તાત્પર્ય છે તેને શોધી કઢાડવા યત્ન કરજો.

તમે વિચારની કિંમત આપો છો, કંઈ અંધની કિંમત આપતા નથી. અને તેથી તમારે અંધનું કદ જોવાનું નથી પણ વિચારનું કદ જોવાનું છે. તે જો મોટા પ્રમાણમાં છે તો પછી તેની કિંમત તમે જોડવી આપો તેટલી જોડી છે.

એક અંધતા ગમે તો પાંચ પચાસ કે સો રૂપિયા આપો પણ મનથી જરા પણ સંકો અને ધરીને આપશે નહિ. તમે સો રૂપિયા આપીને હજાર રૂપિયાનો માલ લો છો એમ માનીને પ્રસન્નતા પૂર્વક ઉદાર હૃતિથી આપજો; કારણ કે તમારા મનનો એ પ્રકારનો સંકોચ તે અંધ માંથી જે કંઈ સત્ત્વ તમારે ગ્રહણ કરવાનું છે, તેને તેમાંથી બહાર પ્રકટવામાં નડે છે. અને તેનું કારણ તમારા મનનો એ પ્રકારનો પડી ગયેલો અભ્યાસ જ છે. પણ એ અભ્યાસ છોડી દેવા જોવો છે.

કોષ તમને મફત પુસ્તક આપે તો સારું એની ઇચ્છા કરશે નહિ. મફતનું પુસ્તક મફતોનો જ સાલ કરે છે. એ મૂલ્યવાન લાભ કરવું નથી. જ્ઞાન ગ્રહણ કરવાને માટે તમારે પણ અમુક પ્રકારનો આત્મભોગ આપવો જ જોઈએ. જ્ઞાન એ મફતની વસ્તુ નથી. જ્ઞાન એ અમુક મનુષ્યની સંપત્તિ છે, અને તેથી તે સંપત્તિ હરી લેવાની કે જોઈમાં પડાવી લેવાની શુંદિ રાખશે નહિ. જો તમે યોગ્ય બદલો આપો છો, તે જ તમને પણ યોગ્ય બદલો આપે છે.

શરીરનો આહાર અન્ન છે, અને મનનો આહાર સદ્અંશ છે. જનને જનની અગત્ય પડે છે. એકને એક આપો છો, અને બીજને બીજું નથી આપતા તો તે જુખ્યું રહે છે અને તેથી તે તેનો પૂર્ણ વિકાસ કરી શકતું નથી. અને જોના વિકાસ નથી થતો તે નિરુપયોગી થઈ રહે છે અને તેથી તેને વહેલું મરવું પડે છે.

પર્યર્થે વ્યવહારકુશલતા તો એ જ છે કે જે શરીર કે મન કશાને દુર્બલ, પડી જવા ન દેતાં પૂર્ણ સતેજ રાખીને તેની પાસે ઉત્તમમાં ઉત્તમ કામ કરાવે. છે. તમારે શરીરના કે મનના કાંઈ પણ બળને પડપુ રહેવા દઈને શા માટે મરવા દેવું જોઈએ ? એ તો ખોટોના ધંધો થયો, અને એને કયો. પર્યર્થે વ્યવહારકુશલ મનુષ્ય તેને યોગ્ય ગણે ? અને જ્યારે તમે અનેક પ્રકારના વ્યવહારની સિદ્ધિની ઇચ્છા રાખો છો તો આ સર્વથી મહત્વના વ્યવહારપ્રતિ તમારે શા માટે અસાધ્ય રહેવું ? સાધ્યતા થાયો, અને સાચો વ્યવહારકુશલ બનો.

સ્મરણીય સત્યો.

(૧) મનનું પૂર્ણ રૂપાંતર શરીરની જીવનમય (Vital) સ્થિતિઓમાં એક જ પ્રકારનો ફેરફાર કરે છે. તેથી જ્યારે મનનું ઉન્નત અને યોગ્યદશામાં રૂપાંતર થાય છે, ત્યારે શરીરની સઘળા પ્રકારની વ્યાધિગ્રસ્ત અવસ્થા મટી જાય છે, અને નિરામયતા પ્રકટે છે. જે મન ઉત્તમ પ્રકારે રૂપાંતરને પામતું નથી, તે મન શરીરની કે તેની પોતાની કાંઈ પણ પ્રતિકૂલ સ્થિતિને ટાળી શકતું નથી, એટલું જ નહિ પણ તેની પ્રતિકૂલ સ્થિતિને દિવસે-દિવસે વધારે મંજીર કરતું જાય છે.

(૨) મનની સઘળા પ્રકારની અયોગ્ય વા અનિરામય અવસ્થા લગભગ સર્વદા શરીરમાં વિક્ષિપાને પ્રકટાવે છે અને જો તેને ઉઠાણથી અથવા પૂર્ણ ભાવથી મદદ કરવામાં આવે છે, તથા જો તેની અવસ્થા દીર્ઘકાલ ટોકે છે તો તેનો પરિણામ એ આવે છે કે ઇન્દ્રિય-જન્ય તથા ઇતર પ્રકારના વ્યાધિઓ પ્રકટ થાય છે.

(૩) શરીરની પુનઃ પ્રાપ્ત થતી નિરામયતામાં શરીરમાં સર્વ પ્રકારનું સમતોલપણ જાળવી રાખવામાં અને આરોગ્યને સુધારવામાં તથા તેમાં બળ અને જીવનતત્ત્વની શક્તિ કરવામાં મનની અવસ્થા-સુખસાધક અવસ્થા હેતુરૂપ છે.

(૪) પૂર્ણ અને અખંડિત માનસ એકરાગવાળી સ્થિતિ શરીરને અનેક પ્રકારની સાહાય્ય આપે છે. શરીરના અવપોષને તે એક પૌષ્ટિક વસ્તુરૂપ ધરાવે છે. મન જો એક-રાગવાળું અર્થાત શાંત, પ્રસન્ન, ઉત્સાહી વગેરે ભાવોવાળું હોય છે તો તે શરીરનું જરૂર ગમે તે આહારને સુગમપણે પચાવી દે છે, અને શરીરના બીજા અવયવો પણ પોતાના બળને અત્યંત વધુ અને તેમના સામર્થ્યનો વિકાસ થયેલો અનુભવે છે.

(૫) અમુક પ્રકારના વ્યાધિના ભવથી લણી વખતે તે વ્યાધિ પ્રકટે છે. એવા વ્યાધિઓ પણ ચેપના ભવને લીધે, જો કે વસ્તુતઃ જ્યાં ચેપ જેવું કશું જ નથી હોતું ત્યાં પ્રકટી છે, અને તે જેટલા પ્રમાણવાળી ઉઠી લાગણીપૂર્વક મન તેનું ચિંતન કરે છે તેનું સ્વરૂપ રચે છે તથા તેનો ભય ધરે છે તેટલા પ્રમાણથી તે તે વ્યાધિ તેનામાં પ્રકટે છે.

(૬) જે મનુષ્યો અંતરના ઉઠાણથી જ કેવળ નિર્ભય હોય છે, અને તેમને ચેપ નહિ જ લાગે એવી જેમને પૂર્ણ ખાતરી હોય છે, તેઓ જ્યાં ચેપનો સંભવ છે એવા સ્થાનમાં કે મનુષ્યપાસે જાય છે, તો પણ તેમને તે ચેપ લાગતો નથી. જો કે તે સમયે તેમના શરીરમાં જીવનમયનું પૂર્ણ પ્રમાણ હોતું જોઈએ, અને તેમ જતાં એ તો ખરું જ છે કે

જીવનબલની અધિકતા હોવા છતાં પણ જેનું અંતઃકરણ કાયમીત તથા શંકાશીલ હોય છે, તેને એ એવ લાગતાં વાર થતી નથી.

(૭) જે ઔષધમાં, જે વૈદ્યમાં, અને જે પ્રકારના ઉપચાર અથવા સારવારમાં તમને અધિક શ્રદ્ધા હોય છે તેમ તેના પરિણામ વધારે સારા આવે છે. એથી કિલકું ન્યારે દરદીને ઔષધ કે ઉપચારમાં વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધા નથી હોતાં, અને જે વૈદ્ય તેને અભય આપતો હોય છે તેનામાં ભાવ નથી હોતો, તો સતેષજનક પરિણામ આવવાનો લગભગ અસંભવ જ હોય છે.

(૮) જે આવેશો (Emotions) અત્યંત ઉંડાણવાળા, બલવાન તથા આનંદદાયક જનક હોય છે તે શરીરમાં વેગ અને મર્મરથાનોમાં બલને ઉપજાવે છે, અને તેવડે શરીરના વિવિધ વ્યાપારોને ઉત્તેજિત કરે છે. આ અનુભવ લગભગ અગ્રેય મનુષ્યને હોય છે, અને જેણે તેના તે કારણપ્રતિ દૃષ્ટિ રચાવી છે તેને તેનું, કારણ સ્પષ્ટ થયા વિના પણ નથી રહ્યું.

(૯) દુર્બલ રમરણુશક્તિ અથવા દુર્બલતા આણુનાર રમરણુ શારીરિક વ્યાપારોના વેગને અને શારીરિક બલને ઘટાડી દે છે, ન્યારે પ્રસન્નતાજનક રમરણુ, આનંદ આપનાર પ્રસંગો વગેરેનું રમરણુ અને પ્રશંસાજનક તથા ઉત્તેજક વિચારો, તેનાથી કેવળ વિરુદ્ધ પ્રકારની અસર ઉપજાવે છે.

(૧૦) પ્રતીક્ષાવસ્થા અથવા આશાવાળી સ્થિતિ, જે તે ઉંડાણથી થતી, બલવાન તથા અખંડ હોય છે, તો જે પ્રકારની આશા રાખી હોય છે તે જ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રકટે છે, એ સ્થિતિ મનમાં તો પૂર્વથી પ્રકટેલી જ હોય છે, અને ઘણાખરા દૃષ્ટિમાં તે શરીરમાં અને તે પૂર્ણ પ્રમાણમાં પ્રકટે છે.

(૧૧) આવેગ અથવા દુર્બલતા (morvow) વાળી, ચિંતાતુર, અને ક્ષોભ પામેલી એવી મનની સ્થિતિ પચનક્રિયાને અટકાવે છે, અને માનસ પ્રકાશવાળી, પ્રસન્નતાવાળી, અંતઃકરણઉપર ભારવિનાની અને સુખમય સ્થિતિ પાચનશક્તિને નબળા કરે છે.

(૧૨) અત્યંત અસરકારક રૂપમાં પ્રકટેલી કોઈ પણ પ્રકારની માનસિક સ્થિતિ, શરીરમાં વહેતા વિવિધ પ્રકારના રસના પ્રવાહોપર અસર કર્યાંવિના રહેતી નથી, શુક, જઠર રસ વગેરે કોઈ પણ પ્રકારનો રસ મનની અમુક પ્રકારની અત્યંત અસરકારક રીતે પ્રકટેલી સ્થિતિ કરવાથી—અનુભવવાથી વધારી કે ઘટાડી શકાય છે.

(૧૩) આરોગ્ય અને જીવનની બલવાન અને અખંડ ઇચ્છા શરીરના સઘળા બલજનક તત્ત્વોમાં ક્ષોભ ઉત્પન્ન કરે છે અને શરીરના આરોગ્ય તથા જીવનને પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રકટ થવાને માટે તે ક્ષોભ યોગ્ય કાર્ય કરે છે.

(૧૪) અમુક મનુષ્યમાં અમુક વ્યાધિ મટાડવાનું પૂર્ણ સામર્થ્ય છે, એમ જે રોગી પોતાના અંતઃકરણના અત્યંત ઉંડાણથી અને દૃઢ જ્ઞાનપૂર્વક માને છે, તેને કદાપિ પેલા મનુષ્યમાં તેવું સામર્થ્ય ન હોય તેપણુ તેની સહાય લેવાથી તે રોગીને લાભ થાય છે. અને આ વાર્તા આર્થદેશ જેટલા પ્રમાણમાં પર્યર્થ રૂપે જાણ્યો હતો તેટલા પ્રમાણમાં હાલનો અનાર્થ દેશ પણ અઘણિ જાણી શક્યો નથી અને તેથી આર્થદેશ આ સિદ્ધાંતને અનુ-

સાર જે અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરી હતી અને તે બ્યવસ્થા દીર્ઘકાળ ચાલ્યા કરે એવી યોજનાઓ ધડી હતી કે જેનો લાભ તેમની પ્રજાએ મનુષ્યો દ્વારા પણ લે છે, તેટલી પ્રવૃત્તિઓ અને અદ્વિત યોજનાઓ અત્યાપિ કાષ્ટ ધરે દેશે કરી નથી.

(૧૫) કાષ્ટ આકરિમક પ્રસંગથી અથવા કાષ્ટ બીજી બાબતમાં અત્યંત વેગ અને એકાગ્રતા પૂર્વક વળવાથી જ્યારે રોગી, પેલે માંદો છે એ કેવળ બૂલી જાય છે ત્યારે તેટલા સમય તેનું બધું દુઃખ જતું રહે છે. અને કેટલીક વખતે તો તે કાયમનો નિરાશ થઈ રહે છે.

(૧૬) મન જ્યારે ઉત્સાહજનક અને ઉન્નતિવર્ધક લક્ષ્યના પ્રશસ્ત વાતાવરણમાં રમે છે ત્યારે માનસ બળતા પ્રમાણમાં ધારેલી વૃદ્ધિ થાય છે અને તેના પ્રકારમાં પણ તકાલ ભેદ પડે એવા મોટાં સુધારા માપ છે. અને લગભગ દરેક પ્રસંગમાં એ જ પ્રકારની વૃદ્ધિ તમા સુધારા શારીરિક સામગ્રીમાં પણ અનુસરતો આવે છે.

(૧૭) મનનું નરીન અને ઉન્નત વાતાવરણ શરીરને તેની જીર્ણ તથા વ્યાધિમસ્ત અવસ્થામાંથી એટલું તો પૂર્ણપણે દૂર કરે છે કે જેથી તે પૂર્ણરીતે જ નિવૃત્ત થાય છે, શરીરમાં મોટા ભેદ પડે છે, અને વસ્તુતઃ તેના નવો જન્મ જ થાય છે. એ જન્મ જ થાય છે. એ જન્મ બાકરૂપે નહિ, પરંતુ જ્ઞાનપ્રવૃત્તિ તથા અનુભવપૂર્ણરૂપે થાય છે. શરીરની પ્રથમની અવસ્થામાંથી આ પ્રકારે સમગ્ર શરીરને લઈ લેવામાં આવે છે અને જે નૂતન તથા સર્વરીતે પુષ્ટિજનક છે તેમાં તે શરીરને રથાપવામાં આવે છે અને શરીરનાં સધળાં તરવામાં પણ તેને અનુરૂપ જ ફેરફાર થાય છે.

(૧૮) જીવનને ભોગવવામાં કંઈ પણ નૂતનને મેળવવું અને કંઈ પરમ શ્રિષ્ઠ પ્રાપ્ત કરવું એ શારીરિક જીવનનું નીચરણ કરનાર છે, જીવનજીવની વૃદ્ધિ કરનાર છે, શરીરમાં વહેતા પ્રવાહમાં બાબતિ આણીને તેમાં યથાધરિત વેગ આપનાર છે, મુખ ઉપર કાંતિ તથા વર્ચસ પ્રકટાવનાર છે. આરોગ્ય અને રમણીયતાને વધારનાર છે તથા મનની યોગ્ય પ્રવૃત્તિને આણનાર છે.

(૧૯) જ્યાં જીવનની પુષ્ટતા તથા પૂર્ણતા અને આંતર સ્વાધ્યનો અનુભવ થાય એવા પ્રદેશમાં જ્યારે મન અત્યંત ઉડાણથી અને પૂર્ણ અંશથી શાંતિપૂર્વક પ્રવેશે છે તથા એ પ્રમાણે કેટલાક કલાકસુધી શાંતિપૂર્વક ત્યાં પડ્યું રહે છે, ત્યારે મનનો તેમ જ શરીરનો સ્થાવર, દુઃખ તથા થરકાટ ઉપખંડે એવાં કષ્ટો અવશ્ય દૂર થઈ જાય છે. જે અસૈદ્ધિકતાનો અને અદ્વિત વસ્તુનો મને અનુભવ તથા ઉપભોગ કર્યો હોય છે તેને તે પોતાની સાથે બહાર આણે છે, અને તેને સર્વત્ર પ્રસારી દે છે. એવે તેમ થતાં તેણે આંતર પ્રદેશમાં જે સુખાનુભવ કર્યો હોય છે તથા ત્યાં તેની પોતાની જેવી સ્મિતિ જળવી રાખી હોય છે, તેવા જ અનુભવ તે બહાર પણ કરે છે, અને તેવી જ રિપતિને એ ગમે ત્યાં જળાવી દે છે.

(૨૦) અમુક વસ્તુ હાનિકારક છે એમ જ્યારે તમે માનો છો ત્યારે તેનાથી તમને માનસિકપણમાં અલેક પ્રસંગે હાનિ થાય જ છે, અને ઘણા પ્રસંગોમાં તો એથી શારીરિક હાનિનો પણ તમને અનુભવ થાય છે. અને તેમાં પંજી મુખ્યત્વે કરીને જ્ઞાનતંત્રબૂદ્ધ (perceptual system) માં હાનિ પ્રકટે છે.

(૨૧) કોઈ પણ કાર્ય માટે તેને અનુકૂલ કે તેની અતિકૂલ કરેલી મનની ક્રિયા તે કાર્યને 'ક્રાંતિ' સાદાપ્ય આપે છે કે કાં તો તેના વિનાશ કરે છે.

(૨૨) મનુષ્ય જ્યારે કોઈ નિશ્ચિત લક્ષ્યબિંદુને રાખીને કાર્ય કરે છે, ત્યારે તેનું ખજા અને તેની કાર્ય કરવાની શક્તિ (capacity અહ્યુધારણશક્તિ) તેવામાં અખંડ કાયમ રહે છે, અને અમનો ખરેખરો સમય ખજુ જ ચોરો આવે છે, કારણકે ઘણા યાક તો લક્ષ્યબિંદુમાં કોઈ નિશ્ચીત ક્રિયાને સ્થાપ્યાવિના તથા કોઈ નિયત પદ્ધતિને અંગીકાર કર્યા વિના જ લાગે છે, અને એવી રીતે લક્ષ્યબિંદુને રાખવાથી શ્રમ અને કંટાળો વારંવાર આવ્યા કરે છે અને તેની કાર્ય કરવાની શક્તિમાં ૨૫ થી ૫૦ ટકા સુધી ઘટાડો થઈ જાય છે.

(૨૩) મનની આશાવાળી અને ધૈર્યવાળી અવસ્થા વ્યાધિના જમ કરવામાં આશ્ચર્ય કરક સાદાપ્ય કરે છે, વ્યાધિને પ્રકટવામાં અને મુખ્યત્વેકરીને તેને ટકવામાં મનની અવસ્થા એ એક પ્રધાન કારણરૂપ હોય છે. અને તેથી જોમને વ્યાધિની ઇચ્છા નથી તેમણે અને પ્રાપ્ત વ્યાધિ જોમણે ટાળવો છે-સત્વર ટાળવો છે તેમણે તો ખાસ કરીને મનની યોગ્ય પ્રકારની અવસ્થાને પ્રકટાવવી અને તેને નિરંતર ટકાવી રાખવી જોઈએ.

(૨૪) દાનતંત્રી દુર્મલતાજન્ય અને આગંતુક વ્યાધિઓમાં વિચારો અને આંતર ધારણાઓને દરેક પ્રસંગમાં એક સાક્ષાત્ ઉપાયરૂપે ચોછ શકાય એમ છે. અને ઇન્દ્રિયજન્ય વ્યાધિઓમાં પણ આ સાધનો પૂર્ણ નિરામયતા પ્રકટાવવામાં પણ કુદરતને એટલી જ મદદ કરે છે. અર્થાત્ જ્યારે કુદરતને સારી રીતે જાણવામાં આવવામાં આવે છે ત્યારે એ પરસ્પર અત્યંત સાદાપ્યક થઈ રહે છે.

(૨૫) આરોગ્યવાળા મનુષ્યને પૂર્ણ આરોગ્યમય રાખવાને અને વ્યાધિચરત મનુષ્યને પૂર્ણ આરોગ્યમય કરવાને કુદરત અત્યંતપણે ક્રિયા કર્યા કરે છે. કુદરતના આ કાર્યમાં તે ઉત્તમ પ્રકારે કરી શકે એવાં કારણો રજી આપવાં એટલું જ આરોગ્ય ચેતનવાને માટે મુખ્યત્વે કરીને કરવાનું છે. પરંતુ કુદરતના આ કાર્યમાં સાદાપ્યક થઈ પડે એવું માનસિક અવસ્થા ને અમુક પ્રકારની રાખવા જોવું મનુષ્ય જીવનમાં બીજું એક પણ કાર્ય નથી.

(૨૬) ઔષધ અથવા એવે જ કોઈ સ્વલ પદાર્થ શરીરના રાસાયનિક જીવનઉપર અમુક ધારેલી અસર કરે છે, તેથી જ્યારે શરીરના ક્રિતને માટે શરીરમાં અમુક પ્રકારના દ્રેશકારો કરવાની અગત્ય હોય છે, ત્યારે તે ઔષધ વ્યાધિ પદાર્થોમાં શરીરની દુર્બલ સ્થિતિને ટાળવાનું અને તે જ પ્રમાણે તેને નિરામય કરવાનું સામર્થ્ય રજું હોય છે. પરંતુ તે સામર્થ્ય મર્યાદિત હોય છે અને તે ઔષધ જે કંઈ દ્રેશકાર કરે છે તેના માટે ભણે તે કાળની રાગીના મનની સ્થિતિઉપર આધાર રજો છે.

(૨૭) જે કાલે ઔષધ લેવામાં આવે તે સમયની રાગીના મનની સ્થિતિ તે ઔષધની સ્વભાવિક થતી અસરમાં દ્રેશકાર કરે છે. ઔષધની ધારેલી અસરને આ માનસિક સ્થિતિ ઘણી વખતે એાછી કરી શકે છે, અને કરી નાંખે પણ છે. અને ઘણા પ્રસંગોએ ઔષધ વડે જ અસર પ્રકટાવવી ધારી હોય છે તે તેનું ચિંતન કરવાથી, હઠ આશા રાખ્યા કરવાથી અને અદાવડે પૂર્ણ રીતે પ્રાપ્તી શકે છે.

(૨૮) અમુક પ્રકારનું સંગીત, જમત કરનાર (Stimulated) આવેશો, અતિકૂલ (અદોષ) ના નિશ્ચય અથવા તે નિમિત્ત મળેલું વચન, જીવનમાં કંઈ નવીન, કર્તવ્યને લેઈ, નિયતના કાર્યમાં અનુકૂલ પ્રકારનું રૂપાંતર, નવી નવી તકો, અધિક મહાન ધરતીની સિદ્ધિના સં-

‘હાલો-આ સધળું’ અને ‘જોવા જ પ્રકારના બીજા અનેક પ્રસંગો અથવા અનુભવો મનના અનુકૂલ વેગને અવરજ કરીને વધારે છે, તેમ જ શરીરના જીવનદ્રવ્યની પણ તે અવરજ પ્રદી કરે છે.

(૨૫) મનના સાક્ષાત્ શુદ્ધિપૂર્વક કરેલા ઉપયોગથી કદાચ પણ શારીરિક કષ્ટને અટકાવી શકાય છે તેમ નિવૃત્ત પણ કરી શકાય છે. મનની જેટલી શરીરઉપર અસર થાય છે તેટલી જ તેના પોતાના ઉપર પણ થાય છે. અને તેના અનુભવ કદાચ પણ પ્રસંગે અને મુખ્યત્વે કરીને પ્રતિકૂલ પ્રસંગે જે લાવથી તે પ્રસંગને મન જેટલું હોય છે તે લાવને બદલીને જુદા દષ્ટિ બિંદુથી જ્યારે તે જ મન પાસે તે જ વસ્તુને જોવાવાળાં આવે છે તો તેના પરિણામમાં જે અદ્ભુત અને કેવળ વિાન પ્રકારનો અનુભવ થાય છે તે ઉપરથી મનની મન ઉપર-તેના પોતાના ઉપર કેવી અસર થાય છે તે બહુ સ્પષ્ટપણે જણાઈ આવે છે.

આ સત્યોને લક્ષમાં રાખીને તેમને જે મનુષ્ય પોતાના આચારમાં મૂકે છે તે તેના પદાર્થ માહાત્મ્યને અનુભવપૂર્વક જાણી શકે છે. આ સત્યોને અનુસરવું જ જોવા નિશ્ચયવાળો પુરુષ તેને સુખપૂર્વક અનુસરી શકે છે અને તે જાણી શકે છે કે આ કદિપત વાતો નથી, પરંતુ કેવલ સત્ય છે, અને સત્યને આચરનાર મનુષ્ય સર્વ રીતે સુખી તથા ઉન્નતિને પામે છે. આ શાસ્ત્ર કહે છે, માટે સત્યં ચર-સત્યાન્ન પ્રમદિતવ્યમ્.

પ્રસન્નતાને સ્ત્રોત.

તમે ગમે ત્યાં હો અથવા ગમે તેવી સ્થિતિમાં હો, તોપણ કદાચ પણ સમયે તમે પ્રસન્ન થઈ શકો છો. કેમકે તમારા પોતાનામાં તમારી હિંમતુસાર માનસ સ્થિતિને સજી શકો છો. અર્વાચીન માનસશાસ્ત્રનું એ મહાન સત્ય છે, અને તેને તમારે કદાપિ વિસ્મરણ કરવું કદતું નથી. તમારા મનના દિતાવહ અને સૌરઅવરજા (Sunny state) ને જ સ્વસ્થતાનો નિશ્ચય કરો. તમે તે સજી શકો છો. મનની જોવા જ પ્રકારની સ્થિતિ લાલજનક હોવાથી તમારા મનની તેવી જ સ્થિતિ રચો. અને જાણો કે બાહ્ય અનુકૂલતા-વિના પણ તમારું મન યોગ્ય માર્ગમાં જ વહેવાનું જારી રાખે છે તો પ્રતિકૂલ દેખાતી સ્થિતિઓ પણ બદલાઈ જશે અને અનુકૂલ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે. બાહ્ય હેતુઓ હોય કે ન હોય તોપણ તમારા મનને જેવો અનુભવ કરવો હોય તેવો કરી શકવાની કળા શિખો. જો તમે સ્વસ્થ તથા બાહ્ય સાધનોને જ શોધો છો અને તેની જ અપેક્ષા રાખો છો તો તો તમે તેને સંજોગોના ભોગરૂપ થઈ રહો છો. તમે વહેતા પ્રવાહમાંથી દૂર ખસી જાઓ છો અને તમારા જીવનમાં કદાચ પણ વસ્તુઉપર તમારો અંકુશ સ્પષ્ટપણે નથી. પોતાના પારેલા મનોરથોને યોગ્ય પણ પ્રમાણમાં ધણા મનુષ્યો સિદ્ધ થયેલા નથી. જો તમે તેનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે તેઓ સંજોગો-અહારના સાધનોના દોષો દોરવા કરે છે. અને એ સ્વસ્થ પ્રસંગો તેમને જેમ નયવધા હોય તેમ નયવે છે અને તેઓ પણ તેમ જ નાચે છે. આપણા મનોરથોને સિદ્ધ કરવાને માટે આપણા જીવનને આપણે આપણા જ હાથમાં લેવું જોઈએ. જેવા પ્રકારને આપણે અનુભવ કરવો હોય તેવા જ અનુભવ કરી શકીએ એમ થયું જોઈએ. આપણે જેવા વિચાર કરવા હોય તેવા જ વિચારો આપણે કરી શકીએ એમ થયું જોઈએ. અને જેવી ક્રિયા કરવી હોય તેવી જ ક્રિયા આપણે કરી શકીએ આ સધળું નિર્વિધિપણે કરી

શકીએ એમ યવું નોંધ્યું. સ્વપ્નમાં સ્થૂલ પ્રદેશમાં ગમે તેમ જનતું હોય તોપણ આપણી દષ્ટિમાં જે જે લક્ષ્યો હોય તેને જ માટે આપણે કાર્ય કરવું નોંધ્યું અને તેમાં સમગ્ર જીવન ગાળવું નોંધ્યું. અને તેમાં સર્વથી મુખ્યત્વે કરીને આપણે પ્રસન્ન રહેવું નોંધ્યું. આપણે માનસ તેજસ્વિતામાં વસવું નોંધ્યું, અને જ્યારે અગત્ય પડે ત્યારે આપણે એ માનસ તેજસ્વિતાને અજી શકીએ એમ યવું નોંધ્યું કેમકે મનની અને આત્માની તેજસ્વિતામાં જ-તેના પ્રકાશમાં જ-આપણાં લક્ષ્યો પોષણ તથા વૃદ્ધિ પામી શકે છે. પ્રસન્ન યાત્રી, અને તમારા જીવનમાં તેજસ્વિતાના અંશમાં જ તમે પ્રવેશો છો, અને જ્યારે એ પ્રકાશ પ્રસરે છે, ત્યારે જ્યાં ત્યાંથી અધિકાર જતો રહે છે. તેથી હાલ જ તમારી સ્વતંત્ર પ્રસન્નતાને પ્રકટાવો અને પ્રસારવો, અને તમારી તે પ્રસન્નતામાં વૃદ્ધિ કરવા પછી બહારનાં હજારો સાધનો આવી મળશે. પછી તમારો આનંદ ઉભરણ જશે, તમારું જીવન એક ઉત્સવરૂપ થશે અને જે કંઈ તમારું છે તે અત્યંત વૃદ્ધિ પામતા પ્રમાણમાં તમને આવી મળશે, અને એ નિશ્ચય માનજો કે જે કંઈ શુભ છે તે સઘળું જ તમારું છે. મૂળને ઉત્તમ પ્રકારનું રચો, અને તેનું શક્ત તથા ક્ષલ ઉત્તમ પ્રકારે ઉપજશે જ. આમ યવાની ખરેખરી કળ એ જ છે કે ગમે તેવા સંજોગે કે ગમે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય તો તેમાં પણ પ્રસન્ન રહેવાનું શિખો. અને એવી એક પણ વસ્તુ તથી કે જે શિખતાં ન આવડે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—તાન વર્ષ નિમિત્ત તમને સર્વને સપ્રેમ અભિનંદન.

—જેમ સર્ગના લયે સામ્યાવરણ પામેલી પ્રકૃતિ અન્ય સર્ગના આરંભકાલે પુનઃ તે જ જીવોને તથા તેવી જ જાતિની સૃષ્ટિને રચે છે, તેમ નવીન વર્ષના આરંભ એ પણ એક પ્રકારનો સર્ગારંભ છે. ગત વર્ષના અવધિએ છૂટા પડેલા આપણે પુનઃ આજે જોડાઈએ છીએ અને નવા સર્ગના આરંભ કરીએ છીએ. પરંતુ એ પ્રકારના જોડાવામાં-પુનઃ આપણે સર્ગારંભ યવામાં કેવું ધક્કણ (સંક્રમ) હેતુરૂપ છે ? એ જ સમષ્ટિ ધંધરનું કે જેના સંક્રમથી આ સ્થૂલ તથા સ્પષ્ટ સૃષ્ટિનો ઉપક્રમ થયો છે.

—જો તેવા સમર્થ સંક્રમથી આપણે જોડાઈએ છીએ, તો નિઃશંક, તે આપણા હિતને કરનાર પ્રસંગ થશે જ. અને જ્યારે આપણું જોડાણ-આપણો પરસ્પરનો સંબંધ-હિતને માટે જ છે; ત્યારે એ પ્રસંગને લક્ષ્યથી વધાવી લઈ તેનું અત્યંત અનંદપૂર્વક અને વિશુદ્ધ પ્રેમથી શા માટે નિર્વહણ ન કરવું ?

—કાઈની સાથે કાઈ પણ પ્રકારના સંબંધમાં આવતાં અને તેટલો અધિક પ્રેમ, અંતરના સાચો ભાવ, (feeling) અને સન્નિધિ દર્શાવજો. એ સંબંધમાં આવનાર સર્વનું અત્યંત હિત કરનાર છે.

—નવીન વર્ષ થતાં સઘળું નવીન થવા માટે છે, ધાન્ય નવીન થાય છે, જલ નવીન ભરામાં હોય છે, વનસ્પતિ નવીન ઉગી હોય છે, મનુષ્ય જીવન પણ નવીન પ્રકટે છે, નવીન નવીન લક્ષ્યો કરવાનો પણ આરંભ થાય છે, અને એ પ્રમાણે જ્યાં ત્યાં નવીનતા જોવામાં આવે છે.

—અને એ નવીનતા એ શું છે ? જીવન છે. જ્યાં જ્યાં નવીનતા થતી રહે છે, ત્યાં ત્યાં જીવન પોતાનો અધિક અધિક અંશ પ્રકટ કરે છે. અને તેથી પ્રત્યેક મનુષ્યે તેના પ્રત્યેક

કાર્યમાં અને તેટલી નવીનતા પ્રકટાવવા યત્ન કરવો જોઈએ; ઉત્તમ નવીનતા પ્રકટવી એ આત્માનો અધિક આવિષ્કાર થવો એ છે.

—આપણે પણ આપણા કાર્યમાં બનતી નવીનતા પ્રકટાવીશું. નવીનતા એ આકર્ષણરૂપ છે. અને આકર્ષણ મનુષ્યના અંતઃકરણમાં ઉઠી જાય પાડનાર છે. જેટલા પ્રમાણમાં મનુષ્યનું જે વિષયમાં આકર્ષણ થાય છે, તે વિષયની તેટલા પ્રમાણમાં તેના અંતઃકરણમાં ઉઠાણ થી જાય પડે છે.

—મહાકાલનું ઉત્તમ પ્રકારનું નવીન રૂપમાં રૂપાંતર થતાં તે સર્વને અધિક આકર્ષક થશે અને તેમ થતાં તે સ્વભાવથી જ તેનામાં રહેલા તત્વના સંસ્કારને તમારા હૃદયના ઉઠાણમાં સ્થાપશે.

—પૂર્વે જાણ્યાપ્રમાણે વિદ્વાદ શ્રીયુત નર્મદાસંકર લાખનો શ્રીનૃસિંહ સિદ્ધાંતચંદ્રોદય નામનો લેખ આ અંકથી આરંભાય છે. તે લેખ બહુ માહાત્મ્યવાળો છે અને ઉત્તમ પ્રકારે લખાયેલો છે. પરમાત્મા શ્રીમન્નૃસિંહસ્વાયંજીના ધર્મવિષયક સિદ્ધાંતનું જે સ્વરૂપ તેમના લક્ષમાં આરંભ થયેલું છે, તેના એમાં તેમણે બહુ ઉત્તમ પ્રકારે સ્ફુટ કર્યો છે. અને આશા છે કે વાચકોને તે વિષય મનનૂતીય જણાશે.

—ખીજા નવીન નવીન પ્રકારના વિષયોનો આરંભ હવેના અંકથી થશે. અને તેમાં તમને ઘણું જાણવાનું મળશે.

—આ અંકમાં એક 'ફોર્મ' આણું આપી શકાયું છે, તે ખીજા અંકમાં વધારી લેવામાં આવશે. અન્ય વિવિધ કાર્યોને લીધે આ પ્રકારે નિરુપાયે કરવું પડ્યું છે.

—રેમારક અંકની તમે અત્યંત આતુરતાથી વાંદ જુઓ છો, એ તમારામાંના અનેકના આવતા પત્રો ઉપરથી સમજાય છે. દીવાળી ઉપર જ તે પ્રકટ કરવાનો હતો, પણ કેટલાંક અનિવાર્ય કારણોને લીધે તેમાં વિલંબ થયો છે. પરંતુ ઈશ્વરેચ્છા તો તે એવા દિવસે મળશે કે જ્યારે તમને સંતોષ થશે.

—નિષ્ક્રિયતા લક્ષ્યરૂપ હોવા છતાં અને તે નિમિત્ત પ્રપલ્લ સેવવા છતાં પણ અનેક કાર્યોને લીધે તે પૂર્ણરૂપમાં હજી પ્રકટ કરી શકાતી નથી, પરંતુ થોડા સમયમાં તે પ્રકટ કરી શકાશે એવી આશા છે.

—મહાકાલના લેખકોને માત્ર મહાકાલનિમિત્તે જ લેખ લખવા એટલું કાર્ય નથી હોતું, પણ અનેક કાર્યો હોય છે, અને તે પ્રાસંગિક હોવાને લીધે તેને નિષ્ક્રિય રીતે કરવાં જ પડે છે, એવસ્થાધકવર્ણના ઉત્સવો, તથા તે વિના પણ એ વર્ગ નિમિત્ત મહાકાલના લેખકોને અનેક કાર્યો હોય છે, એ સર્વને તેઓ પહોંચી વળે છે,—પોતાના બ્યાવહારિક કાર્યોને સેવવાની સાથે આ કાર્યોમાં પહોંચી વળે છે, એ તેમના સામર્થ્યની અદ્ભુતતા જ સૂચવે છે, અને એ અવસ્થા સંતોષજનક છે.

—ઉક્ત વર્ગ કાલ જે કાર્યો કરે છે તે જોઈ નથી, અને પ્રત્યેક કાર્યને તે બનતી રીતે ઉત્તમ કરવાના આરાધવાળો હોવાથી તેના કાર્યો અમમલાં હોય છે, તોપણ હજી તેને ઘણું કરવાનું છે, અને જે કંઈ કરવાનું તેણે ધાર્યું છે, તેના પ્રમાણમાં તેનાં કાલનાં કાર્યો જોઈ છે, અને ઈશ્વરેચ્છાથી ક્રમે ક્રમે તે પણ પ્રકટ થશે જ.

—એ વર્ગનાં પ્રત્યેક કાર્યમાં શ્રીમાન વિશ્વવંદના એટલા બધા સંબંધ હતા કે તેમના

તિરોધાનને લીધે તે તે કાર્યોને પુનઃ વ્યવસ્થિત કરવામાં કેટલાક સમયની અપેક્ષા છે. તેમનામાં સર્વ પ્રકારનું ઐતહ્ય તેા સામર્થ્ય હતું કે જેને લીધે તેઓ સર્વ કાર્યોને અત્યંત સુગમપણે કરી શકતા હતા એ સંબંધી કોઇ પ્રશ્નને વિચાર કરીશું. તેાપણ તેમના સામર્થ્યનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ તમારા હાથમાં આવશે કે કેમ એ તેા સંશય જ છે.

—હાલ મારે નિત્ય ખારથી પંદર કલાક કામ કરવાનું હોય છે અને પ્રસંગે સત્તરઅથવા અને તેથી ઉપરાંત કલાક પણ કરવું પડે છે. અને તે લખવાનું જ હોય છે. આણું કેટલા સમયથી ચાલે છે, અને હજી યોજામાં યોજા બે માસ એ પ્રકારે સતત કામ કરવા જેટલું કાર્ય હજી બાકી છે. આથી તેટલા સમયમાં બધી વ્યવસ્થા ગોઠવાઇ જવાનો સંભવ છે; તેમ થતાં સર્વ કાર્ય યથાનિયમ થશે.

—મનુષ્યને કામ થકવનું નથી. પણ તેની ચિંતા જ થકવે. છે, એ વધાર્યું છે. ચિંતા રક્ષિતપણે થયેલું કાર્ય હિતમ થાય છે, એ પણ તેટલું જ સત્ય છે. અને અધિક કાર્ય કરવાની શ્રેષ્ઠ જ કલા છે કે જેને તેટલું કામ હોય તેાપણ, તેનાથી અકળાવું નહિ, અને મારે ધણું કામ છે, ધણું કામ છે એમ જેને તેને કલા કરવું નહિ. કામને કોઇ પણ સમયે આપણા કરતાં ઓટું ન માનવું, પણ તેના કરતાં આપણે અધિક બજવાન છીએ એમ જ બજવું.

—મનુષ્ય વ્યાપારાદિ વ્યવહારિક કાર્યોમાં કેવી રીતે વિજયી થઇ શકે છે, એ સંબંધી શ્રેષ્ઠ લેખને આવતા અંકથી આરંભ થશે, અને તે તમારા વ્યવહારનાં કાર્યોમાં અત્યંત સાહાયક થઇ પડશે.

—રમારક અંકના થયેલા વિશ્લેષમાં તેના વ્યવસ્થાપકોને વિવિધ કાર્યોવિતા બીજું કશું જ કારણ નથી. શ્રેષ્ઠ સંજ્ઞાન લખે છે કે, તે અંકમાં તમે જે જાહેર ખર્ચા લેવાના છો, તે હજી તમને નહિ મળી હોય તેને લીધે આ વાર કરતા હશે. પ્રિય બહુ! જાહેરખર્ચાને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે એ અંક કહાડવામાં નથી આવતો એ અમારા જાણવામાં છે. અને એ અંક તમે જોશો ત્યારે તમને પણ જણાશે કે જાહેરખર્ચા કરતાં લેખનાં ખાતાં ધણા છે.

—‘બાળકોને બધું’ તમે જોશો કે? પહેલા માસની ૫૦૦૦ પ્રતિ કહાડવામાં આવી હતી. પણ તે પૂરી થઇ ગઇ છે. શ્રેષ્ઠ રૂપિયાના ૨૫ અંકો બાલકોમાં વહેંચવા માટે આપવામાં આવે છે, અને તેથી ધણા મંગાવે છે. તેના બીજાં અંક પણ નીકળ્યો છે. એ અંક ખાસ જોવાજોવા છે. તેના પુકા ઉપર પ્રાર્થના કરતા શ્રેષ્ઠ બાળકનું બહુ સુંદર ચિત્ર છે. અને તે પત્રેક બાળકને અત્યંત રુચે એવું છે. આ અંક સામટા લેનારને રૂ. ૧) ના ૨૦) વીસ આપવામાં આવશે. પેસ્ટેજ જુદું.

—બાલકોને માટે તે બહુ ઉપયોગી છે, એવાં સતીષ દર્શાવનારાં અનેક પત્રો આવ્યાં છે, અને તેમાં સહિથી પ્રથમ અભિનંદન પત્ર સુંદરી સુચોધના તંત્રી તરફથી આવ્યું છે. તેમણે દર્શાવેલા શુભ ભાવથી અધિક સંતોષ થાય છે.

—વિવિધ કાર્યોને લીધે, વ્યતીત નૂતન વર્ષનિમિત્ત તથા મારા જન્મ દિવસે જે જે સંજ્ઞાનેએ પત્રો તથા તાર મોકલાયા હતા તે સર્વને પૃથક્ પૃથક્ ઉત્તર આપી શકાયા ન હોવાથી અત્ર તે સર્વપ્રતિ સદ્ભાવના દર્શાવવામાં આવે છે.

નમુના મંગાવી ખાત્રી કરો

તમારા વાળમાટે

કામીનીયા ઓઇલ વાપરો.

જેથી વાળ ઘણા લાંબા, સુંદર, ચળકતા, નરમ થઈને મગજને ઠંડક આપી માથાનો ઝોઝો વગેરે દૂર કરી એકદમ સારો ફેરફાર કરે છે વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વૃદ્ધો, સોલીસીટરો તેમ જ મગજમારીનું કામ કરનારને ઘણું જ ઉપયોગી છે માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે એક વખત નજમાનાથી ખાત્રી થશે

કિંમત ૧ બાટલીનો રૂ ૧-૦-૦

૩ બાટલીના રૂ ૨-૧૦-૦

વી પી અર્થ જુદો

દીલબહાર

હૃદય ઓ ધ લ.

આ તેનોમાં પણ કામીનીયા ઓઇલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાંખેલી છે તદ્દાવત ફક્ત સુગંધીમાં જ છે તે જુની જુદી જલતની મધુર જ છે મિ દરેક શીશી એકનો ૧-૦-૦-૦ કોષ્ટપણ જાનનો નમુનો બા આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મફત

કામીનીયા, દીલબહાર, ગુલશન, એ સબ્બો કાયદા મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેના છે મદારગામમાટે પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે

ખરીદતી વખતે ઉપર લખેના તેનાનાં નામ બરાબર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછી જ ખરીદવું કરજ કે નકની અનેક ચીજો બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવાનો સંભન રહે છે માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા અમાગી ખાસ બનામજ છે બનાવનારા—કામીનીયા પ્રદ્યુમરી કંપની—મુંબઈ

એજન્ટો—એગેન્સી દ-ડીવન ફ્રમ એન્ડ કેમીકલ કંપની—મુંબઈ.

વડોદરાના એજન્ટ—શ્રી અધર્મ અમદાવાદી યોગસામે—વડોદરા
છુટક મળનાયું ઠેકાણું—ટોમસન કંપની દસવાળા તેમ જ દરેક જાનના ડામટોના પ્રોફીપશનો નેવાર કરી આપનાર કાલ્યાણેવી પેરુસાગો—મુંબઈ

ગુલશન

હૃદય ઓ ધ લ.

સત્યકાલ

જાતેશાન અંકના વિષયો

અધ્યાત્મમત્તવિધિ

અનુસવર પી ૪૪૬ પીનાર ન

ધન્ય ૮

સહવિચારમાળા

૪૪૬

લાવના.

૬

સુખસ્વરૂપ

૭

૪૪૬

આધ્યાત્મ અંકના વિષયો

૪-૬

વિચારાત્મકારિ.

શ્રી મોનસાદ

મોનસાદસિદ્ધાંતકથા દ્રોણ

૪૪૬

૧૯૨૬

પૌષ,

“અસપ્તમાને કહી ન ત્વજીએ, અસન્ન મુદિ નિશ્ચિતિમાં રહીએ,
હંતે અચર નથી દુ અશિશ્તિ, સણ્નમાં દળનારી લહીએ.”

—વિગ્નવંદ્ય—

વહોદરા.

વાર્ષિક મૂલ્ય ૨-૦-૦

॥ ॐ શ્રી ॥

અધ્યાત્મવ્રતવિધિ.

૫૬.

તું કરશે રે, હું કહું તેવા વ્રત આજ, તારું હિત ધરશે ને અ.
 ને વ્રતને આચરતા મોટા, આજ મક્કળ સ્થળ જેના ટોટા,
 જડે ન શોધ્યા ક્યાંય, તારું.
 ને વ્રતવું ક્ષણ કોટિગણું છે, કલિયુગમા શાએ ને ભણ્યું છે,
 કર ને એવું થાય, તારું.
 ભયનો ભાત ન ખવાય જેમા, હુ ખની દાળ ન પીવાય એમા,
 એકાદશી તો જ ગણાય, તારું.
 પ્રભુસ્મરણપયપાન તું કરશે, એ વિધિ તું ભુખ તારી હરશે,
 જવ જવ ભુખ જણાય, તારું.
 શિવરાત્રિ કરી તો જ હું બાણું, (ને) અનર્થરૂપી અન્નવું ભાણું,
 જગી ન તુંથી ખવાય, તારું

લોભરૂપી તું લોભ ન ખાતો, નિંદાકેરી જમીશ ન ન્યાતો,
તો તે મત કહેવાય; તારું.

કરુણારૂપી કંદ તું ખાજે, તીર્થતિતિક્ષામાંહિ તું નહાજે;
તો નહિ તું અકળાય; તારું.

નિરાશાની નિદ્રામાં જો તું, ક્ષણ પછીએક ન ઉઠી ગયો તું,
(તે) મત ભગરણ લેહાય; તારું.

પાપક્રિયાતું પીશ ન પાણી, નિર્જલાતણું મત પ્રમાણી;
તો એ સિદ્ધ કરાય; તારું.

“આ આ”વો ને એવી ફલાણી,” દોષ ભરેલી વદીશ ન વાણી,
તે મત મૌન લણાય; તારું.

જપના જવને સૂક્ષ્મ ઢળી લે, તેનાથી તુજ પેટ ભરી લે,
અલવણ મત જો ચહાય; તારું.

લક્ષણથી મતનો વિધિ સમજી, આચરજો પ્રશ્નને નિત્ય યજી,
સઘળો મત સમુદાય; તારું.

અદ્ય કાળમાં અનદ્ય ફળને, પ્રકટાવે વળી દેવી બળને,
મત જો આવું સધાય; તારું.

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપે]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ઠક યી.)

પ્રવેશ ૫.

પાત્રો—ગોવિંદરામ, દ્વેમચંદ્ર, રત્નચંદ્ર, ભૂદો, તલકશી-લેકડા નગરીવાસીઓ-
રથજી—બલરતો એક રસ્તો.

ગોવિંદરામ પુરાણી—કાં દ્વેમચંદ્ર ! ક્યાં સીધારો છો ? હમણાં તો કાંઈ દર્શન
પણ દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે ને શું લાઈ !

દ્વેમચંદ્ર—પુરાણી મહારાજ ! આ જીવ હમણાંને જરા ઢિયાટમાં છે. તે કામકાજ કે
કશામાં ચિત્ત લાગતું નથી,

ગોવિંદો—હેં લાઈ ! એવું શું દુઃખ આની પડ્યું છે જો ? ઘરમાં બધાનાં શરીર તો
સાચાં છે ને ?

દેવચંદ્ર—શરીર તો પરમેશ્વરની ને તમારા જેવાની દયાથી સજીનાં સાબન છે. પણ અમારા પ્રવ્રદ શેઠનાં દીકરી વિષે ત્યારથી સાંભળ્યું છે, ત્યારથી જીવને એન પડતું નથી. ભગવાને શું ધાર્યું હશે તે સમજાતું નથી. મદારાજ ! જો આ વાત સાચી હશે તો હજારો માણસનાં શરીર રથમાં રાજાશે, ને મોટા ઉત્પાત થશે.

ગોવિંદ—ભાઈ ! જરા રપટ સમજાવો તો ખરા. એવું શું થયું છે જે ? શાને ઉત્પાત થશે ?

દેવચંદ્ર—મદારાજ ! તમે જાણો જ કે આપણા નગરશેઠ પ્રવ્રદ શેઠનાં દીકરી સુવર્ણા બહેનનું ઉપુલ્કાપુરીમાં વિગ્ધન શેઠને લાં લગ્ન કર્યું છે, તેમના તરફ આપણા રથેન મદારાજની ભુદ્ધિ ફરી છે, અને તેમને છુપી રીતે લાંથી પકડી લાવવાની ગોઠવણ આપણા રાજા કરે છે, એવી વાતો હમણા માલે છે.

રતનચંદ્ર—(આવીને) એ દેવચંદ્ર કાકા ! શાના તડાકા મારો છો ? જરા આજુબાજુ નજર રાખીને વાતો કરતા રહો. રથેન મદારાજની વાતો કરતાં કરતા નથી ? પેલા મુદિરના જાણ્યામાં આપણું તો રેવડી દાણાદાણુ થઈ જશે. ડાહી માના દીકરા થઈને કાં જરા નજર પહોંચાડતા નથી ?

દેવચંદ્ર—ભાઈ રતના ! તું ચારે બાજુ નજર પહોંચાડીને કામ કરે છે ને ? આ વદાણું વાપ છે ત્યારથી હજાર કાળો ધોળાં કરે છે, તે અહિં ધૂપું રાખશો, પણ અધ્યા ! પરમેશ્વરને લાં પોપાંબાઈનું રાજ્ય છે એમ જાણતો હજી, કેમ ? એ વખતે આ તારું બધું ડહાપણ ને નજર પહોંચાડવાની ચાલાકી ક્યે ખૂલે પેરી જાય છે તે જોજો.

રતનચંદ્ર—કાકા ! એ તો બધું કીક જ છે. પરમેશ્વરસાથે ફેરી સેવાની બધીએ જીતીએ અમે જાણીએ છીએ. એ વાતમાં અમને કાયા ન જાણશો હોં કે.

દેવચંદ્ર—(પુરાણીને) સાંભળ્યું મદારાજ ! આવાં ને આવાં માણસથી આ જગ તમાં જ્યાં ત્યાં અનથોં થાય છે. રથેન મદારાજને પણ આવાં દુષ્ટ વિચારનાં. માણસોની સોખન થઈ છે, તેથી રાજાનું ને પ્રજાનું ઉધું વળવા બેઠું છે.

રતનચંદ્ર—એ કાકા ! એમાં રાજાનું ઉધું શું વળ્યું ? રાજાને દીકરો થઈને મન-ગમતા મોજશોખ નહિ ઉડાવે ત્યારે શું કામ મારવા રાજાને ઘેર અવતર્યો હશે ?

દેવચંદ્ર—અધ્યા ભાઈ ! વગર સમજ્યું શીદ નકારું માયું ફેરે છે ? મોજશોખ કરવાની કાચ સાળો ના કહે છે ? પણ મોજશોખમાંથી ન્યાય અન્યાયને વિમાર કરવો કે ના કરવો ? રેવતની વહુ બેટી ઉપર બદદાન કરીને રેવતને અન્યાયથી કનડીને મોજશોખ કરવા માટે રાજાને જન્મ હોય છે, એમ તો તારા જેવા અજ્ઞહીણા કહે, પણ કોઈ સમજી તો કહે નહિ.

રતનચંદ્ર—એ તો કાકા ! પરમેશ્વરે એને મોટો બનાવ્યો, ને આપણે માથે ધાધો, એટલે માણ તે કરે. બાંધે તેને બાંધે અને છોડે તેને છોડે. કાકા ! તમે રાજ આ પુરાણી મદારાજ પાસે પુરાણને શાસતરે સાંભળો છો ને એટલુંએ હજી નથી જાણતા કે રાજામાં તો વિશ્વભગવાનનો અંશ હોય છે; તે ભગવાન તો આણ તે કરે. ના માનતા હો તો પૂઠો આ પુરાણી મદારાજને કેમ પુરાણી મદારાજ ! સાચું કે જુઠું ?

ગોવિંદ—શાષ રતનચંદ્ર ! તમે શાસ્ત્રપ્રમાણે જ્યારે રાગને વિધ્યુનો અંશ ગણો છો તો શાસ્ત્રમતિા વિધ્યુને જગતતા પાળતાર દેવ કદા છે તો રાગ કે જેનામાં વિધ્યુનો અંશ છે, તેને પોતાની પ્રજાનું પાલન કરવું કે તેને અન્યાયથી રંગતણી ? અને પ્રજાનું પાલન ન કરતાં જે રાગ પ્રજાને અન્યાયથી કનડે, પ્રજાની વધુ બેટી ઉપર કુદૃષ્ટિ કરે, અને રૂપવપર અનેક જાતના લુપ્તમ કરે તે રાગમાં રાગજાનને અંશ ગણવો કે કોઈ કુર કુદૃષ્ટિ રાક્ષસનો ગણવો ?

૦

રતનચંદ્ર—(જાણવાથી જાંબરાણો પડી જઈને) ના, તે પુરાણી મહારાજ ! તમે તો મોટા દેવતા છો. તમારી સાથે મારે ક્યાં તકરાર છે ? હું તો આ મરા ખેમાશકને જરા સમજાવતોંતો; તમે તો અમારે પૂજનીક છે.

દ્વેષચંદ્ર—શાષ ! સમજવાનું તો તારે હજી બાકી છે. અમને તું શું સમજાવતોંતો ?

રતનચંદ્ર—સમજો છો તારે લો કહોને, પરમેશ્વરે રાગને ત્યાં જન્મ આપ્યો કે મોટા પેસાવજાને ત્યાં જન્મ આપ્યો તેનો અરથજ એ કે તી કે ખાતું પીતું ને ચેનખાજી ઉડાવતી. મારા તમારા જેવા કક્ક જાણીને ત્યાં શું રોડાં મોજ કરે રોડાં !

દ્વેષચંદ્ર—ભલા માણસ ! સમજવાની અક્ષત છે નહિ, ને કદાપણ ખાર મામતું કરે છે. પરમેશ્વરે રાગને ઘેર કે મોટા પેસાદારને ઘેર જન્મ આપ્યો એટલે કાલે તેમ ઉન્મત થઈ આલવાનું કે મોજ ઉડાવવાની નથી કેમ ? પેસો કે અધિકાર પામી રીઝવાનું નથી રનાભાષ ! પેસો કે અધિકાર પામીને કોઈનું કલ્યાણ ન થયું, પણ ઉલટી સેધાને પીઠા થઈ તો તે પેસો ને અધિકાર નરકમાં જ નાખનાર છે, એમ નહીં જાણજો.

રતનચંદ્ર—એમ નરકમાં નાખનાર કશું એટલે નરકમાં પડી ગયા, કેમ ? ક્યારે ફાસલાવનારાં મેંપાં રડીરડી આગળ ચાલે, કાશ ! અમે માનતા નથી.

દ્વેષચંદ્ર—તું મરદ એટલે શબને માને ? તારામાં સમજવાની અક્ષત દોષ તારે તું માને કેની. તારા જેવા જડને તો જાડા લાખસા વિના સમજાવાનું નથી. જે સાંભળ. આ મારા જત્રીસે દાંત સાથુન છે. લોહાના ચણા આણું તોયે ચવાય તેવા મજબૂત છે. દવે તારે દાંતે જે ચાર જયકાં બરૂં, તારે ઘેર આવીને તારા બાંધને ને તારાં બાવડી ઠોકરોંધાને કરડી ખાઈ, અને પછી તું ને તારાં સગાં વડવા આપો તો કહું કે જાણી સાચાં બહુમો ! પરમેશ્વરે મને મજબૂત દાંત આપ્યા છે, તે તમને કરક્યા તેમાં લદવા ચતાં આપ્યાં છો ? તો આ જવાબથી કેમ રનાભાષ ! તમે તો ખૂન રાજી રાજી થવાના. ને વખતોખતે સમાધાન પામી ઘેર જ જવાના કેમ ?

રતનચંદ્ર—કાશ ! મને કરડી ખાઈ ને ન ગોણું કે ? અરે દાડકાંજ કંગારે કંગારે ખોખાં કરી નાંખું તે !

દ્વેષચંદ્ર—એમ છે. દવે સમજ્યા રનાભાષ ! મને જેમ મજબૂત દાંત પરમેશ્વરે બીજાને જયકાં બરવા અને લોહી છુદાવ કરવા આપ્યા નથી, તેમ રાગને રાગજાતી કે પેસાદારને પેસો કંઈ બીજાને કનડવા કે તાલ કરવા આપ્યો નથી.

ગોવિંદ—શાષ રતનચંદ્ર ! સમજાવું પડી કે ! ક્યારે પ્રમાણે ધણા અક્ષતના ખારાને માને છે કે પરમેશ્વરે આ જમી કનિયો જનારી છે—આંખ, નાક, કાન, મોં—તો પડી શા મારે તે કનિયોવડે નજરમાં આવે તેમાં કુખ ન બેળવવા ? પરંતુ આંખથી જોવી તેમાં

પાપ શાતું ? પણ બાઈ ! આ તમારા ક્ષેત્રચંદ્રકાને પરમેશ્વરે જેમ દાંત લોકોને બચકાં બરવા નથી આપ્યા, પણ અન્ન ચાવવા આપ્યા છે, તેમ આ આંખ કાન વગેરે હિન્દીઓ ખોટે રસ્તે વાપરવા પરમેશ્વરે બનાવી નથી, પણ તેના સારો ઉપયોગ કરવા બનાવી છે.

તળકશી—(તેના પુત્ર જૂઠા સાથે પ્રવેશ કરીને) જૂઠીઆ ! અદિં આ કાણુ ઉત્તું ઉત્તું વાતો કરે છે ?

જૂઠો—(તેના કાનમાં મોટેથી) બાપા ! એ તો રતનાકાકા ને એમાકાકા ઉભા ઉભા વાતો કરે છે.

તળકશી—અલ્યા રતના ! એમાકાકા શી વાતો કરે છે ? કંઈ હમજણ તો પાડ.

રતનચંદ્ર—તળકશી બા ! આવો તમે ક્યાંથી ? એ વાતો રસ્તામાં મોટેથી ચાપ તેવી નથી.

તળકશી—હેં હેં શું કહ્યું, શું શું ?

રતનચંદ્ર—(તેના કાનમાં મોટેથી) એ વાત ક્યાં જેવી નથી, ક્યાં જેવી.

તળકશી—રતના ! કેમ નાત ક્યાં જેવી નથી ? શું છે જે ! તારી કોશીયાછગ નાત ક્યાં વગર ચાલતું હશે કે ? હે ! કાંઈ માણસના પટમાં છું કે એમ જ ?

રતનચંદ્ર—નહીં બહેરું હું.

તળકશી—હેં હેં શું કહ્યું ? રતના ! શું કહ્યું ? અલ્યા જૂઠીયા ! શું કહે છે રતનો ?

જૂઠો—એ બાપા ! કહે છે કે નહીં બહેરું હું !

તળકશી—હેં હેં ! આલ્યું ઉંટ ! ક્યાં છે ઉંટ ! અલ્યા જૂઠીયા ! આમ રહે, જો જે, કપડકણું હશે તો કપડી ખાશે.

જૂઠો—અરે બાપા ! ઉંટ નહિ એ તો કહે છે કે બહેરું હું, બહેરું !

તળકશી—હેં હેં ! હેર ! અલ્યા જૂઠીયા ! હેર ! ક્યાં છે ? જોજો જળવળે અંધારામાં.

રતનચંદ્ર—અરે બગવાન ! આની સાથે ક્યાં લમણાઝીક કરવાની કરમેં આવી ?

તળકશી—અલ્યા રતના ! કેમ બોલતો નથી ? ક્યાં છે હેર ? જૂઠીયા ! એ જૂઠીયા ! ક્યાં ગયો ? રાંડના આમ આવને. તીતીધોડાની પેઠે નાસતો શું ફરે છે ? હેર કપડશે.

જૂઠો—બાપા ! હેર શાતું ? કહીએ છીએ તે હાંભજતા નથી ને નકાતું ઝુકઝુક કરે છે.

તળકશી—હેં હેર નથી ! ત્યારે રતનો શું કહેતો તો ?

જૂઠો—કહે શું હરે ? ઘેર આવતું છે કે નહિ ? રાત બહુ ગાંધ છે રાત.

તળકશી—હેં નાત નકી કરી ? બહુ હાઈં ક્યું રતના ! બહુ હાઈં ક્યું. જો બાઈ સંસારમાં રહ્યા એટલે બધું સાચવતું પડે. (જૂઠાને) ક્યાં ગયો જૂઠીયા ? ચાલો ત્યારે ઘેર. એમા ! આવજો હેં. બાઈ રતના ! આવજો. જૂઠાને નાતવું કામકાજ કરવા બોલાવજો. (જાય છે).

ક્ષેત્રચંદ્ર—પુરાણી મહારાજ ! વળી બીજી પ્રસંગે મળીશું. પધારજો. બાઈ રતનચંદ્ર ! આવજો. જો બાઈ ! જુવાની કંઈ બારે દહાડા રહેતી નથી માટે સમજીને સીધે રસ્તે ચાલશે. તો સુખી થશે. આવજો તો કહેવાના સરીગત.

રતનચંદ્ર—બહુ હાઈ કાકા ! બહુ હાઈ.

(બધા જાય છે.)

(અંધારું.)

ૐ શ્રી.

ईश्वराभिमुखता.

सर्वकारोभगवानुपास्यते येन येन भावेन ।

तं तं भावं श्रुत्वा चिन्तामणिरिव समभ्येति ॥

સર્વ ધર્મોની સામાન્ય આધારભૂમિકાનો આપણે વિચાર કરીએ છીએ તો આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે પ્રત્યેક ધર્મમાં ધર્મરૂઢા પ્રાણીઓ પોતાના વિશ્રામના સ્થાનરૂપે એક તરફને સ્વીકારે છે. આ પ્રાપ્ત્ય પદના સ્વીકારવિના—આવા કાષ્ટ ઉદ્ધિમાદને મતંબભૂમિકામાં ગોઠવ્યા વિના—ધાર્મિક જીવનને અવકાશ જ નથી. આ સંસારના આપાતતઃ સમણીય સુખભોગથી અનુપ્ત થયેલી જીવિ સંસારની પ્રેરક સત્તાને પોતાની પરમોપાર્થ દેવતાતરીકે જ્યારે માને છે અને તે દેવાપ્રતિ અંતર્બુજાનને ભક્તિભાવથી જ્યારે સાધે છે ત્યારે જ જીવ ધર્માભિમુખ થયો ગણાય છે. તેવિના ગમે તેવા બુદ્ધિવેશથી તે મનુષ્ય શોભતો હોય તોપણ ધાર્મિક જીવનના રસને તે ઠદી પથ અનુભવી શકતો નથી, આ ધાર્મિક જીવનનો રસ કંઈ કદપનામય નથી, પરંતુ સત્યાનુભવરૂપ છે. જેવી રીતે બાહ્યાર્થના અનુભવમાં પ્રમા અને અપ્રમા અથવા સત્યજ્ઞાન અને મિથ્યાજ્ઞાન એવા બે વર્ગ પડી શકે છે, તેમ આંતરતત્ત્વસાધેના અનુસંધાનજન્ય અનુભવમાં પણ સત્યાનુભવ અને અસત્યાનુભવ એવા બે વિભાગ પડી શકે છે. ચક્રુરાદિ ઇન્દ્રિયના દોષથી બાહ્ય પ્રદેશમાં રહેલા પ્રકાશાદિ સદાકરી હેતુઓની ખામોવડે તથા અનુભવ કરનાર મનુષ્યના ચિત્તના અનવધાન વગેરે નિમિત્તોથી જેમ બાહ્યાર્થનો ઇન્દ્રિયસાથે સંબંધ થયા છતાં યથાર્થ જ્ઞાન પ્રકટ થતું નથી, અથવા જમજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે, અથવા બાહ્યાર્થનો અભાવ છતાં બાહ્યાર્થપ્રતીતિ થાય છે, તેવી રીતે અંતઃકરણમાં જોઈએ તેવા બાહ્યાર્થના વિરાગવિના તથા ઉપાસ્યવસ્તુના વાસ્તવ પ્રેમવિના રાગરૂપથી કલુષિત ચિત્તજીવિ ઉપાસ્યનો વાસ્તવસંબંધ ક્યોવિના ખોટા ધર્માનુભવને—અસત્ય સારૂપ અથવા સામીપ્ય ભાવને—સેવે છે. અને સાચા ધર્માનુભવને જામત કરી શકતી નથી, પણ જગતમાં મિથ્યાજ્ઞાન જેમ બાહ્યવિષયના સંબંધનું યથાના સંભવો હોવાથી તે વિષયના સત્યજ્ઞાનને મેળવરાની સામગ્રીની બુદ્ધિમાન ઉપેક્ષા કરતો નથી, તેમ વાસ્તવ આંતર અનુભવના વિષયશૂત ઉપાસ્યવસ્તુના સંબંધમાં મિથ્યાજ્ઞાનને પ્રકટ થવાના સંભવો છતાં તે વસ્તુના સત્યજ્ઞાનને મેળવવા કોઈ સુઘ ધર્મરૂઢા પ્રમાદ ધરતો નથી.

ધાર્મિક આત્માઓનો ઉપાસ્યવસ્તુસંબંધનો રવાનુભવ પ્રમાણુભૂત હોય છે, તે તેના ફલઉપરથી અનુમાન કરાય છે. મિથ્યા મનેરાજ્યથી કોઈને વાસ્તવ શાંતિ થતી નથી, પણ વાસ્તવ આંતર અનુભવથી યથાર્થ શાંતિ થાય છે, એ વાત સર્વ કોઈ સ્વીકારી શકે તેમ છે. મનેરાજ્યનું ફલ ક્ષણિક અને સત્યજ્ઞાનથી બાધ પામે તેવું હોય છે પરંતુ આંતર ઉપાસ્ય-સાક્ષાત્કારનું ફલ ચિરસ્થાયી અને ઇતર જ્ઞાનથી બાધ પામતું નથી, કદાચ પામે છે તો પર માયંબૂમિકાથી અથવા પરમાર્થદષ્ટિભેદથી બાધિત થાય છે પરંતુ વ્યવહારભૂમિકામાં તે ઉપાસ્યાનુભવ મિથ્યા કરતો નથી. આથી કેવલ મનેરાજ્ય જ્યારે પ્રાતિભાસિક અથવા મંઝવાના જલજેતું છે, ત્યારે ધાર્મિક અનુભવ અથવા ઉપાસ્યસાક્ષાત્કાર બ્યાવહારિક સત્તા-વાજો છે. જ્યાં સુધી જીવતું જીવત સાચું છે, જ્યાં સુધી તે સુખઃકુપ્તને પોતાના ભોગ્યરૂપે અનુભવે છે, ત્યાં સુધી આ ઉપાસ્યાનુભવ પણ સાચો છે.

આ ઉપાસના સ્વરૂપની પ્રથમ આદર્શરૂપે-લક્ષ્યરૂપે-ધાર્મિક આત્મા પ્રથમ ભાવના બાંધે છે, અને આ ભાવના બાંધવામાં તે યુરુશાસ્ત્રના વાક્યને પ્રમાણુભૂત અથવા આધારભૂત માને છે, આ પ્રકારની શ્રદ્ધારૂપ સંપત્તિની સિદ્ધિવિના ઉપાસનાની ભાવના બાંધાતી નથી, અને તેવી ભાવનાવિના અનુસંધાન થતું નથી, અને પ્રીતિપૂર્વક અનુસંધાન અથવા પ્રસંખ્યાનવિના ઉપાસ્યસાક્ષાત્કાર અને તેથી ઉત્પન્ન થનારી શાંતિ પ્રકટ થતી નથી. મહાત્મા જિસસ કાઈ-રટમાં પરમેશ્વરભુક્તિ બાંધ્યાવિના કયા ખીરતીને ખીરતીધર્મનું રહસ્ય સમજાયું છે ? ગૌતમ ભુક્તિના ઉદાત્ત જીવનને લક્ષ્યરૂપે ભુક્તિમાં રથાપ્યાવિના કયા બૌદ્ધધર્માનુયાયિઓ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત કર્યું છે ? મહમ્મદ પેગંબરના શાસનને માન્યાવિના કયા મુસલમાનને પરવરદીગારનું બાન ધર્મ યથાર્થ ફકરી પ્રાપ્ત થઈ છે ? અને એ જ ન્યાયે હિંદુધર્મના કયા અનુયાયીએ તેના વિશાલ પ્રદેશમાં ઝગઝગતા રામકૃષ્ણાદિ સ્વરૂપોમાંથી કે.છપણુ સ્વરૂપને લક્ષ્યપદે રથાપ્યાવિના સાશ્વત્સુખનો અનુભવ કર્યો છે ? સ્વધર્મમાં સ્વધર્મને નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મોમયાવહઃ— એ ગંભીર વાક્યાનુસાર અંતઃકરણની શુભસામગ્રીના વિચાર કરી પ્રત્યેક ધર્મગિરાસુએ પ્રા-મધર્મમાં નિરત રહેવું પડે છે. આ પ્રકારે સ્વધર્મમાં નિરત રહેનાર પુરુષમાં ધર્માન્ધતા હોતી નથી, અને હોય છે તો તે સ્વધર્મનિરત જ હોતો નથી. સ્વધર્મપરાયણતાનો અર્થ પરધર્મની નિંદામાં નથી.

સંસારના બાલસુખથી વિરસ થયેલા અંતઃકરણમાં આંતર પરમવિશ્રાન્તિના હેતુભૂત કોઈ લક્ષ્યપદને પ્રત્યેક ધર્મમાં ઉપાસ્ય અથવા ચિંતનીય તત્ત્વ માનવામાં આવે છે. સર્વ ધર્મોની પરીક્ષા કરતાં જણાય છે કે આ તત્ત્વનાં નામ મને તે પાડવામાં આવે તોપણ તે તત્ત્વ જ્યાં ત્યાં ત્રણ દલિખિંદુથી અવલોકવામાં આવે છે. આ દલિખિંદુના બેઢથી તત્ત્વ એક જતાં ત્રિવિધ અવલોકાય છે. પરમતત્ત્વના આ ત્રણ આશુખ ઉપરથી ઇશ્વરવાદ ત્રણ પ્રકારનો બનાય છે.

જે ઉપાસકની મતિમાં સંસાર અને પરમતત્ત્વ અત્યંત પૃથક્ છે, અને પરમતત્ત્વ પૃથક્ રહી આ વિશ્વનું સર્જન, ધારણ, અને વિલયન કરે છે, તે ઉપાસકની દલિખમાં બધા-યેણું સ્વરૂપ તે પરમેશ્વરનું તટસ્થસ્વરૂપ (Deisist) છે. વિશ્વના સુખ્ય ધર્મો તથા તેની અવા-ન્તર શાખાઓમાં આ તટસ્થ ઇશ્વરવાદ સ્વીકારાયો છે. મુસલમાન ધર્મ તટસ્થ ઇશ્વરને સ્વીકારે છે. ખ્રિસ્તી ધર્મની કેટલીક પ્રજાસિકા (Sects)માં આ તટસ્થ ઇશ્વરના સ્વરૂપને મા-નવામાં આવે છે. આપણા હિંદુ ધર્મમાં પણ ન્યાયવૈશેષિકદર્શનમાં તટસ્થ ઇશ્વરના સ્વ-રૂપને સ્વીકાર્યું છે. એક પક્ષે ઇશ્વરના અસ્તિત્વને નહિ સ્વીકારનાર શુદ્ધ અને જૈન દર્શનમાં પણ ધર્મભાવનાનું બધારણ સામાન્ય જનોમાં તટસ્થ શુદ્ધ અથવા તટસ્થ અર્કિત દેવઉપર રહેલું છે. સ્વધર્મમાં પ્રત્યેક જનસમાજમાં ધર્મભાવના તટસ્થ ઇશ્વરનો સ્વીકાર કરી અટ્ટત થાય છે. પશુભાવના અથવા પામરતામયી ઉંચે લાઇ જનારી આ તટસ્થ ઇશ્વરભાવના પ્રત્યેક ધાર્મિક હૃદયમાં વિકાસક્રમથી પ્રથમ ઉદ્ભવને પામે છે. સામાન્ય શિક્ષણ પામેલા અંતઃકરણમાં આ વિશ્વ, જીવ અને ઇશ્વર નિરાજા પડાયો છે; પરમેશ્વર વિશ્વને તથા જીવને ઉત્પન્ન કરનાર છે; જીવ ઇશ્વરના અંશભૂત અથવા પુત્રતુલ્ય છે; પરમેશ્વર અંશિ અથવા પિતાતુલ્ય છે. અને જીવે પરમેશ્વરનું યજ્ઞનપૂજન પોતાના કંઠાણુઅર્થે સાધવું જોઈએ— આ પ્રકારના નિશ્ચયો બધાયેના હોય છે. જેમ જેમ તટસ્થ ઇશ્વરભાવના પરિપક્વ થતી જાય

છે તેમ તેમ તે ભાવના રૂપાન્તરને પામે છે. જેમ એક જ કીટ કોરોટાતું ૩૫ ધારણું કરી પતંગના રૂપમાં સમય આગળે પ્રકટ થાય છે, અને જેમ તે કીટના રૂપાન્તરક્રમને જોણી નીહાળ્યો છે તે જ કીટ, કોરોટા, અને પતંગમાં એક જીવની પ્રત્યક્ષિતા કરી શકે છે, તેમ તટસ્થ ઇશ્વરભાવના પરિપક્વ થઇ વચમાં કંઈ જડાવરથાને ભોગવી પુનઃ અંતર્ધર્મી ઇશ્વરભાવના (Theism) રૂપે પરિણામ પામે છે.

તટસ્થ ઇશ્વરભાવના યથાર્થ પ્રેમભાવને પ્રકટ ન કરતાં પરમેશ્વરપ્રતિ ભયભાવને ઉપગમે છે. અચુક કર્મ અથવા વિચાર ઇશ્વરાદ્યાવિરોધી છે, માટે સેવનાં નહિ અને જે સેવવામાં આવશે તો પ્રભુ અપ્રસન્ન થઇ આપણો અનર્થ કરશે-આવી ભયરૂપિત ધર્મપાલન કરનારના અંતઃકરણમાં સંદોહિત રહે છે. આ વિશ્વમાં કેટલાક વ્યતિકરો વિપ્રમતા અને કુરતાને આપાતતઃ પ્રદર્શિત કરતા હોવાથી તટસ્થ ઇશ્વરના ન્યાયીપણા સંબંધમાં સ્વાભાવિક સંદેહ પ્રકટ થાય છે. આ સૂર્ય, ચંદ્ર, રસાતલ જામ; આ પૃથ્વી ભૂકંપાદિ નિમિત્તોથી અનંત જીવોના નાશ કરનારી જાણાય; આ ખગોલમંડલ વિનાશને પામી પરિણામે આ મનુષ્યોએ પોતાની અપૂર્વ શુદ્ધિશક્તિથી ઉત્પન્ન કરેલી જનસમાજની સુધારણાને તિલાંજલિ આપે, તોપણ તટસ્થ ઇશ્વરને કંઈ લાગતું વળગતું નથી-આ વિચાર ધાર્મિક અંતઃકરણમાં વહેલો મોડો પ્રકટ થયા વિના રહેતો નથી. આ અંતઃશક્તિને ઉપગમવનાર વિચાર નિર્વેદને પ્રકટાયે છે, અને ભલે પ્રભુ મહાસમર્થ હોય તોપણ આ વિશ્વ અને તેના અંતર્ગત જીવોનો ઉદય તથા અસ્ત તેની નિર્દય દુનઃ ઇચ્છાને અધીન વર્તનાર હોવાથી આ સંસારમાં પ્રાણિઓએ શ્વેતજાનુસાર મેળવી શકાય તેવું કંઈ શુભ જ નથી. અને તેથી સર્વેશ્વર નિર્વેદ (passivity) જાણી પ્રકટે છે. તટસ્થ પ્રભુની ભાવના કરનાર ધાર્મિક જીવ આ પ્રમાણે નિર્વેદને વશ વર્તી અંતરાલ સમયમાં કોરોટા જેવી શૂન્ય દશાને ભોગવે છે. આ દશા જહારથી નિર્જીવ અથવા નિર્ચોદ જણાય છે. અને પ્રસંગે નારિતકભાવને પ્રકટ કરતી પણ જણાય છે, તોપણ તે ભવિષ્યના સુંદર પતંગને જન્મ આપનારી હોય છે-આ દશામાં તટસ્થ ઇશ્વરભાવ ગલિત થાય છે, અને જીવ પોતાની તથા વિશ્વની યુગાપેલી ઢાંકડી ઉઠાવવા સ્વાચ્છી બને છે, અને વિશ્વને અને પોતાને ઉદય પ્રભુને બાલુએ રાખી દેવલ પ્રતૃતિદ્રવ્યથી કરવાનો પ્રયત્ન સાધે છે, વિશ્વના અદ્ભુત વ્યતિકરો જે તટસ્થ ઇશ્વરની ઇચ્છાને અધીન વર્તનાર માનવામાં આવતા હતા, તે હવે આદિમ દ્રવ્યના અંતર્ગત ગણથી જ સિદ્ધ નિયમાનુસાર થતા માનવામાં આવે છે. આ પ્રતૃતિદ્રવ્યના અંતર્ગત નિયમોના ઘાનને મેળવવાથી પ્રતૃતિ જટલા અંશમાં નિમંત્રણ ભાવને પામે છે, તેટલા અંશમાં જીવ પોતાના વિષે પ્રભુતાનું જ્ઞાન કરે છે. વિજ્ઞાન (Science) નો જન્મ આ તટસ્થ ઇશ્વરને બાદ કરી કેવલ પ્રતૃતિદ્રવ્યના અંતર્ગત નિયમાનુસાર વિશ્વવ્યવસ્થાથી આરંભ પામે છે, અને જેમ તટસ્થ ઇશ્વરની ભાવનાના પરિણામમાં નિર્વેદ પ્રકટ થાય છે તેમ આ અવાન્તર દશામાં નારિતકતા પ્રકટે છે, અને કેટલાંક અંતઃકરણમાં ઉન્માદ પણ પ્રકટે છે. વિજ્ઞાનનું પરિશીલન કરનાર અંતઃકરણ જ્યારે પરમ ગંભીર પ્રતૃતિદ્રવ્યના અંતર્ગત મહિમાને અવલોકે છે, જ્યારે એક વસ્ત્ર કાઢ્યા છતાં બીજાં અનંત રમણીય વસ્ત્રોથી આગ્રહાદિત થયેલી દ્રાવણીની પેઠે પ્રતૃતિ પોતાના અદ્ભુત વૈભવથી માનિતીવૃદ્ધ પોતાના કરને ગ્રાસવા આવનાર જીવને છેતરી પોતાના સત્ય પતિના વૈભવને ઈગિતથી અથવા નેત્રક્રાંતિથી જણાવે છે, ત્યારે નારિતકતા શમે

છે, હિ-માદ વિરમે છે, અને પુનઃ જીવ પોતાના વિચારોની એવી ફરીથી તપાસી જુએ છે અને પરિણામે કેશોદાતા બાજુ પ્રકૃતિરૂપ આવરણને ત્રોડી જીવ પતંગરૂપે પોતાની ધર્મમય જાવનાને પ્રકટ કરે છે.

આ નવપતંગરૂપે જન્મેલી ધર્મજાવના અંતર્ધર્મી ધર્મરને ઉદ્દેશી આ વિશ્વમાં પ્રસારવેલી નિર્વેદમય છાયાને અનિર્વેદનું રૂપ આપે છે. જે પ્રજા તટસ્થ રહી આ વિશ્વનું નિયમન કરવાથી જાવના હેતુજૂત મનાતા હતા, તે જ પ્રજા સર્વ ચરાચર જગતના અંતર્ધર્મી હોઈ પ્રેમના પાત્ર થાય છે. પરમેશ્વરનું આ દિવ્ય અંતર્ધર્મીસ્વરૂપ વિશ્વના સર્વ વ્યતિકરોને રમણીય જાવ અર્પે છે; પ્રથમ જણાયેલી વિષમતા અને ક્રૂરતા વસ્તુતઃ નથી એમ અનુભવાય છે, અનર્થના શિરોમણિજૂત મરણ વાસ્તવ જીવનના પ્રકટ કરનાર હેતુરૂપ મનાય છે. લોકપ્રસિદ્ધ અધાર્મિક જીવન તે વિફળ છે, અને શાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ ધાર્મિક જીવન પ્રકૃતિ છે, એવું વિદ્યક્ષણ જ્ઞાન જન્મ પામે છે. આપણા ઉપનિષદદર્શનમાં જ્યાં મુખી સગુણજ્ઞાના પ્રતિપાદનના વિષય છે. ત્યાં મુખી અંતર્ધર્મીપ્રભુજાવના સેવ્ય મનાય છે. આ જાવના અંતર્ધર્મી-દ્રાહ્યણમાં અને મધુદ્રાહ્યણમાં એવી તો રમણીય જાવામાં વળીવી છે કે પ્રત્યેક ધાર્મિક હૃદય તે શબ્દના આદોષથી યડે છે, અને સમગ્ર વિશ્વમાં રહેલી જડતા ઉપર જીવન પ્રવાહને પ્રસરાવે છે. જે પરમાત્મા પૃથિવ્યાદિ આધિભૌતિક સૃષ્ટિમાં રહે છે, તથા તે તે આધિભૌતિક દ્રવ્યના ભીતર પ્રદેશમાં પ્રેરકરૂપે રહે છે; તથા તે તે ઉપાધિ જેના સ્વરૂપને યથાર્થ જાણ્યો નથી, તથા જેના આંતરસ્વરૂપનો નિર્વાહ કરનાર શરીરરૂપે તે તે આધિભૌતિક દ્રવ્ય રહે છે, અને જે અમૃતજાવથી સુરિધર રહે છે તે પરમાત્મા અંતર્ધર્મી છે, તેવી જ રીતે આધિદેવિક-સૃષ્ટિના ભીતરપ્રદેશમાં રહી તે તે સૃષ્ટિના અંતરાત્મારૂપે તે તે સૃષ્ટિમય શરીરને સચેતન બનાવે છે, અને પ્રેરકસત્તારૂપે અમૃત રહે છે તે પરમાત્મા અંતર્ધર્મી છે; અને તે જ જગારે વિદ્યાનાત્મારૂપ આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિના ભીતર પ્રદેશમાં રહી તે તે વિદ્યાનાત્માને પોતાના અંશજૂત અથવા શરીરજૂત બનાવો તેના પ્રેરક અંતરાત્મારૂપે રહે છે, તે પરમાત્મા અંતર્ધર્મી છે.

આ અંતર્ધર્મી પરમાત્મા રસરૂપ છે અથવા મધુરરૂપ છે એવું ઉપનિષદમાં પ્રતિપાદન કરી અનિર્વેદભાષ (Optimism) ને પ્રસરાવના પ્રયત્ન કર્યો છે. જે વેદાન્ત નિર્વેદને પ્રસારવનાર સામાન્ય મતિને જણાય છે, તે જ વેદાન્ત સુવિચારક ધર્મમય અંતઃકરણને અનિર્વેદનું પ્રસારવનાર જણાય છે.

સર્વત્ર અંતર્ધર્મી રસમય આત્માને જાકિતજાવથી ચિંતન કરનાર જીવ અથવા વિદ્યાનાત્મા જે જે જાવથી થજે છે, તે તે જાવથી તે રસમય આત્મા અભિવ્યક્ત થાય છે, અને આથી જ તે અંતર્ધર્મી પ્રજાને ચિંતામણિ કહે છે. તત્ત્વનિષામાં નિપુણ પુરુષો રસસિંધોનો વાસ્તવ રસ તે આ અંતર્ધર્મી પરમાત્મા જ છે, જે પ્રત્યેક અવિકરણ (Substance) ને જીવનમય બનાવે છે, અને એ જ પરમાત્મા પારસમણિ અથવા ચિંતામણિ છે. સર્વ ખનિજ પદાર્થો, સર્વ વનસ્પતિવર્ગ અને પ્રાણિવર્ગના જીવનના પરમઆધારજૂત આ પરમાત્મા જ છે. તે પરમાત્મા જ ભીતરપ્રદેશમાં રહી તે તે ખનિજઆદિ સૃષ્ટિનો વિકાસ કરી ચદતાં નામરૂપ (Names & forms) પ્રકટ કરે છે. આ અંતર્ધર્મી રસમય પ્રજાને જેમણે ઉપાસનાના કમથી સાક્ષાત્કાર કર્યો છે તે જ વાસ્તવ રસસિદ્ધ છે. આપણા પ્રાચીન

રસસિદ્ધિએ અષ્ટભાગે આ અંતર્વાર્થી પ્રભુને આલેખવા પ્રયોધ કર્યો છે, અને અર્વાચીન રસસિદ્ધિના નિપુણ પુરુષો તે જ રસને ઉત્પેખી પ્રવૃત્ત થાય છે. જે રસમય અંતર્વાર્થી પ્રભુ અનુભવે જે ઉત્તમ વિકાસને સાધે છે તે વિકાસ રસસિદ્ધિના નિપુણ પુરુષો તે રસમય આત્માને જાણી તેમની ઇચ્છાનુસાર સત્વર પ્રકટ કરે છે. આ જ્ઞાનમુખિકામાં રસમય અંતર્વાર્થી પ્રભુની પ્રેરણાને ધાર્મિક જીવ ઓળખી શકે છે, અને આ પરમાત્માના આંતરદિવ્ય સ્વરૂપ અનુરણનને વ્યવહારમાં પારખી શકે છે. સામાન્ય જીવો જે પરમાત્માનાં પ્રેરણા બલને અનુક્રા (Sub-Conscious) મનમાં ધારણ કરી વિકાસક્રમને સાધે છે તે ધાર્મિક આત્મા ઉપાસનાના સામર્થ્યથી વ્યક્ત (Conscious) મનમાં ધારણ કરી સુખાસ્વાદ લે છે. અંતર્વાર્થીના ઉદય અથવા સાક્ષાત્કારનું સ્વરૂપ વર્ણન કરતાં ભટ્ટ કલ્પે નામના રસજ્ઞ-અર્માં નિપુણ આચાર્ય લખે છે કે:—

અયમેવોદયસ્તસ્ય ધ્યેયસ્ય ધ્યાયિ ચેતાસિ ।

તદાત્મતા સમાપત્તિમિચ્છાતઃ સાધકસ્ય વા ॥

इयमेवामृतमाप्तिरयमेवात्मनोऽग्रहः ।

इयं निर्वाणदीप्ता च शिवसद्भावदायिनी ॥

ભાવાર્થ—રસરૂપ આ સ્પંદાત્મા અથવા અંતર્વાર્થી પ્રભુનો ધ્યાન કરનાર અંતઃકરણમાં ધ્યેયરૂપે ઉદય થવો એ જ પ્રત્યુત્તાવને ઇચ્છનાર સાધકની પ્રભુભાવપત્તિ સમજવાની છે. આ ઉદય જ અમૃતપ્રાપ્તિ અથવા અમરણ્યભાવનો ઉદય છે, એ જ પ્રત્યગાત્માનો સાક્ષાત્કાર છે, એ જ દેવસ્વપદને મેળવવાની દીક્ષા છે, જે દીક્ષાનો સ્વીકાર કરનાર શિવરૂપ બની રહે છે.

આ પ્રભાણે અંતર્વાર્થી પરમાત્માને રસરૂપે અથવા મધુરૂપે ચિંતવવાનો ક્રમ શી રીતે સિદ્ધ કરવો તથા તે રસમય પ્રભુની કષ્ટ શક્તિના સ્વરૂપને ચિંતનક્રમમાં પ્રવેશ પામવા દેવી તથા તે ઉપાસ્યનો સાક્ષાત્કાર થવા પછી ધાર્મિક આત્માને વિકાસક્રમનું 'ઉવર્તન' જગદભિજ્ઞ ઇશ્વરપદ (Pantheism) સિદ્ધ કરવાનું શોધ રહે છે, તે શી રીતે આલેખવું—એ આદિ નિયાર આપણે અન્ય પ્રસંગે કરીશું.

भक्ति, ज्ञान अने कर्म.

ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન મોજું હાથે છે,

જ્ઞાનવિના ભક્તિ ખારી ને દાં;

કર્મય સંયોગ કરી ને જન મહેલ છે,

સ્વાદ તેને છે અતિ બારી ને દાં -

યાગ, સોમયાગ, અંશમેધયજ્ઞ આદિ વિવિધ કર્મોનું પ્રતિપાદન કરે છે, અને અધિક એ જગ્યાએ છે કે આ જ કર્મો જે નિષ્કામપણે અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે છે તેા એ જ કર્મો વધારામાં અંતઃકરણની શુદ્ધિ કરનાર યજ્ઞ રહે છે. પણ કર્મમાર્ગમાં કેવલ આ વિવિધ શ્રૌત-કર્મ તથા સ્માર્તકર્મનો સમાવેશ થતો નથી. કર્મમાર્ગ એ એથી વિસ્તૃત અર્થને વહન કરનાર છે અને તેથી મોક્ષને માર્ગે સંપ્રતાતયોગ અને અસંપ્રતાતયોગને મુખ્ય સાધન સ્થાપન કરી એ ઉભયવિધ યોગની સિદ્ધિમાટે વિવિધ પ્રકારના યમનિયમો, આસનો, પ્રાણ-યામ, પ્રત્યાહાર, ધારણ તથા ધ્યાનાદિનું વર્ણન કરનાર યોગશાસ્ત્રવડે પ્રતિપાદન કરાયેલી એ સર્વ આસનાદિ ક્રિયા તે પણ કર્મમાર્ગમાં જ અંતર્ભૂત થાય છે. ભક્તિમાર્ગમાં મુખ્યત્વે કરીને તેા મુખ્ય ભક્તિનું ગ્રંથણ કરાય છે. એ ભક્તિ તે પ્રેમલક્ષણભક્તિ છે. એ ભક્તિનું સ્વરૂપ સંક્ષેપમાં જણાવતાં શ્રીનારદ કહે છે કે સા પરમપ્રેમરૂપા ભક્તિ તે પરમ એટલે નિરતિશય પ્રેમરૂપ છે, અને શ્રીશંકિલચર કહે છે કે સા પરાનુરક્તિરીશ્વરે આ સ્વતંત્ર તાત્પર્ય રચ્ય કરતાં દીકાકાર જણાવે છે કે સર્વત્ર સમરૂપે વ્યાપી રહેલા જે સમષ્ટિ હૃદય, તેમના વિવિધ અવતારો, સંક્ષેપમાં જીવત્સ્વરૂપ ઉપાધિથી અનવચ્છિન્ન જે ચેતન, તદ્વિષયક જે રાગ તે ભક્તિ છે, એ ભક્તિ તે તે આરાધના માહાત્મ્યજ્ઞાન આદિથી સ્વસ્થાવથી જ, પૌતાની મેળે જ ઉત્પન્ન થાય છે તેથી એને આ સૂત્રમાં અનુરક્તિ કહી છે, અને રાગ, પ્રીતિ આદિ કહી નથી. આ ભક્તિ તે મુખ્યત્વે કરીને ભક્તિ છે, અને એ ભક્તિનાં જે જે સાધનો તે સર્વ ગૌણ ભક્તિ છે. જવણ, કીર્તન, રમરણ, વંદન આદિ જે સાધનભક્તિ તે સર્વ ગૌણભક્તિ છે. આ ઉભય પ્રકારનો ભક્તિમાર્ગમાં સમાવેશ કરવામાં આવે છે, અને એ જ પ્રમાણે જ્ઞાનમાર્ગમાં હું બ્રહ્મરૂપ છું, આ આત્મા તે બ્રહ્મ છે, એ અદ્વૈત જ્ઞાનનો જ સમાવેશ નહિ કરતાં જવણ અને વિચારથી પરમપ્રાપ્ત્યની સિદ્ધિ થાય છે એ સિદ્ધાન્તનો અર્થાત્ મોક્ષ, તેના સાધનરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન અને તેના સાધનરૂપ વિચારો એ સર્વનું ગ્રંથણ કરવામાં આવે છે. આ પ્રકારે આ વિવિધ માર્ગમાં જણાવેલાં સાધનોમાં સર્વ મોક્ષસાધનોના સંગ્રહ યજ્ઞ જાય છે. એ મોક્ષસાધનોની આ ત્રણ વિભાગમાં વહેંચણી કરવામાં આવેલી હોવાથી ધણા મતુદ્યોને એવો જમ યથો હોય છે કે આ ત્રણે માર્ગ તે પૃથક્ પૃથક્ છે. જેમ એક ગૃહમાં પ્રવેશ કરવાના ત્રણ દરવાજા હોય તેા એ ત્રણે પૃથક્ પૃથક્ હોય છે, જે પુરુષ એક દરવાજે યજ્ઞ જાય છે તેને બીજા દરવાજાનો લેશ પણ સંબંધ હોતો નથી, અને બીજે દરવાજે યજ્ઞ તે ગૃહમાં પ્રવેશ કરનારને પ્રથમના દરવાજાસાથે લેશ પણ સંબંધ નથી અને તૃતીય દરવાજાથી એ ગૃહમાં પ્રવેશ કરનારને વળી એ બંનેમાંથી કોઇ સાથે સંબંધ નથી, તેમ આ મુક્તિમાર્ગોનાં કર્મ, ભક્તિ અને જ્ઞાન એ ત્રણ સ્વતંત્ર દાર છે અને તેથી એક દારનું અવલંબન કરનારને બીજા દારોસાથે તથા એ દારોમાં પહોંચતા માર્ગોસાથે લેશ પણ સંબંધ નથી, આંખું માનવું ધણાનું થાય છે. અને આમ માનવાથી એક માર્ગને અવલંબન કરનાર બીજા માર્ગના રહસ્યને લેશ પણ જાણતો નથી એટલું જ નહિ પણ તે તે માર્ગની મિથ્યા નિંદા કરનાર યજ્ઞ રહે છે. આપણે જેમકે છીએ કે વેદાન્તી શબ્દ અતિ ઉચ્ચ અર્થને વહન કરનાર છે. વેદ એ જ્ઞાનનો વાચક શબ્દ છે અને તેથી ગૌણ રીતે, લૌકીકપ્રમાણથી ન જણાય એવા જ્ઞાનને આપનાર શ્રુતિરૂપ શબ્દસમૂહનો બોધક એ શબ્દ છે. જે જ્ઞાન પામ્યાપછી અવશેષ જાણવાનું રહેતું નથી, જે જ્ઞાન યાથી સર્વ જ્ઞાત

યહ જાય છે, તે ઉચ્ચતમ જ્ઞાન તે અુચ્ચર્જિતથી વેદાન્ત છે. અને વેદાન્તશબ્દગાણ્યજ્ઞાતિથી એ ઉચ્ચતમ પરમાત્મજ્ઞાનને આપનાર ઉપનિષદાદિ શબ્દસમૂહને, ઉપનિષદાદિ ગ્રંથોના બાધક છે. આ જ્ઞાન, આ સર્વોત્તમ જ્ઞાન જેણે પ્રાપ્ત કર્યું છે, અને તેથી જેને હવે જ્ઞાતવ્ય લેશ પણ શેષ રહ્યું નથી તે પુરુષ તે વેદાન્તી છે. આમ છતાં ભક્તિમાર્ગ કે કર્મમાર્ગનું પ્રદર્શ કરનાર વેદાન્તી કદી વિચારમાર્ગ કે જ્ઞાનમાર્ગને અવલંબન કરનારની નિંદા કરે છે. આ જ પ્રમાણે યથાર્થ ભક્ત તે, તે જ છે કે જેણે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિ સાધી છે, જેણે પરમાત્માથી અન્ય સર્વ આત્મ છે; તુચ્છ છે એ નિર્ણય દરી પરમાત્માત્મને જ પોતાના પરમપ્રેમના નિયમ માન્યા છે, જે પરમાત્માને અર્થે સર્વ ત્યજીને રહ્યો છે, જેણે પરમાત્મામાં પોતાના તન, મન અને ધનને સમર્પણ કર્યું છે, અર્થાત્ એ ત્રણે પદાર્થવિષે પોતાનું મમત્વ ઉઠાવી લીધું છે, પોતાની પાસે દેખાતું ધન તે પરમાત્માનું જ જાણે છે, અને તેથી પરમાત્માની જેની ઇચ્છા તેને સમગ્રાય છે તે જ પ્રમાણે પરમાત્માસંજ્ઞાથી કાર્ય કરવામાં જ તે વાપરે છે, પોતાનારૂપે મનાતું મન તે જેણે પરમાત્માનું જ માન્યું છે, અને તેથી પરમાત્માથી અતિરિક્ત એક પણ વિચાર કરવામાં જે મનને પોતે વેગ આપતો નથી, અને શરીર પોતાના રૂપે અન્યને પ્રતીત થતું છતાં જે પરમાત્માની જ શુશ્રૂષા કરવામાં વાપરે તો વાપરે છે-આવેા પરમાત્માવિષે જ સદા સર્વદા સર્વથા પ્રેમથી રમણ કરતો પુરુષ તે યથાર્થ ભક્ત છે. આ પુરુષમાં એક પણ અંશ નિંદાનો દોતો નથી, પ્રત્યુત સર્વ અંશો રતુતિના જ છે. એ પુરુષવીરનો સંજ્ઞ તે અનેક પ્રકારની ઉન્નતિ કરનાર છે એટલું જ નહિ પણ એનું નામોઆચારણ પણ વિવિધ પ્રકારે ક્રેમસૂત્રે સાધનાર છે, છતાં ભક્તિનું રહસ્ય ન સમજનાર અન્ય માર્ગ-વલંબી આ રિયનિમાટે અપત્ત કરનારને અને પ્રસંગે આ રિયનિયે પહેચિલા ભક્તને 'ભક્ત' દરી મિથ્યા નિંદતા દરિગોચર થાય છે. આ જ પ્રમાણે કટિ કરીને અનેક અપ-ત્તોથી વેદનો મંત્રમાત્ર વિવિધ કર્મોનું પ્રતિપાદન કરે છે. કર્મકાંડના સંજ્ઞનું સાદિત્ય, વિરતન વેદોની સાદિતા, તેના પદપાઠ, કર્મ, જટા અને ધન, બ્રાહ્મણ, શ્રાવસ્ત્ર, મૃદાસ્ત્ર, પૂર્વેમીમાંસા તથા તેના પરની દીકાણો, પદ્ધતિ આદિ ગ્રંથો સામાન્ય મતિના મનુષ્યોને પણ ખાનગી દર્શાવિના રહે તેમ નથી કે કર્મનું પ્રતિપાદન કરવામાં વેદોએ અને પૂર્વના ઋષિ-મુનિઓએ સર્વ બલ વાપર્યું છે. આમ છતાં કર્મમાર્ગનું અવલંબન કરનારને ઇતર મનુ-ષ્યો કર્મદ દરી નિંદે છે. આ રિયનિ શું જતાવે છે ? એ એ જ જણાવે છે કે આ વિવિધ માર્ગવલંબી પુરુષોને પોને અવલંબન કરેલા માર્ગનું પણ યથાર્થ જ્ઞાન નથી. તત્ત્વવિચાર માર્ગમાં પહેલા પુરુષો સમજે છે કે આપણે કર્મનું કંઈ પણ કામ નથી, કર્મ આપણે માટે નથી, કર્મ તો જે મનુષ્યોને આ તત્ત્વનું રહસ્ય દાય નહિ લાગ્યું હોય તે બીચારા કૃપણ મનુષ્યો માટે છે. આપણને ભક્તિનું પણ નામ સરખુંએ પ્રદર્શ કરવાનું નથી. જેણે વિવિધ પોતાના અંતઃકરણને જોડીને તત્ત્વમાં રથાવી ચક્ષતા નથી તેમને વિવિધ પ્રતિનિ જેવે પરમેશ્વરપ્રતિનિને સાધવાની છે. આપણે તો આખો દિવસ યોગવાસિટ કે આગમપુરાણ વર્ગી શબ્દોએ છીએ, એનું વ્યાખ્યાન કરી શકીએ છીએ. આપણને મોદ દર્શા છે ? આપણે તો આખા વિશ્વને અવિદ્યથી પ્રયુષ્કરણપિત નામરૂપના કાર્યરૂપ જાણીએ છીએ. વળી આપણે પોને જ સદ્ગુણ છીએ તો આપણને આરાધ્ય કોણ હોય ? આપણે ભક્તિ શા માટે કરવી જોઈએ, અને આપણાથી થાય પણ કેવી રીતે ? ભક્તિ તો જેમનું

ચિત્ત દૈતમાં રમણ કરી રહું છે તેમને માટે છે. આપણે તો દૈતની મર્યાદા ઉલ્લંઘી અદૈતના શિખરપર આવી આરૂઠ થવા છીએ, આપણે ભક્તિ કેવી ? યોગની ક્રિયાઓ વિક્ષિપ્ત અંતઃકરણવાળા માટે છે અને વળી તે તે સિદ્ધિની લાલસા જેમને હોય તેમણે તે સાધવી આવશ્યક છે. બારણે શું આંખાં ઢાલ્યાં છે. વાગે છે કે અનાહતનાદ શ્રવણ કરવા આપણે પ્રયત્ન કરીએ ? આપણું અંતઃકરણ તો સમાધાનસંપત્તિને પ્રાપ્ત થયું છે, શાસ્ત્રદ્વારા આપણે આખા વિશ્વને, ચૈતલોકના મુખને કાકવિશાસમ જાણીએ છીએ, સિદ્ધિઓ તે વ્યુત્પાનમાં સિદ્ધિરૂપ છે પણ અદૈતાવસ્થાનામાં એ સર્વ પ્રતિબંધકરૂપ છે, એ પણ આપણે જાણીએ છીએ તો પછી યોગની વાર્તાનું પણ આપણને કામ નથી. આ અને આવા અનેક બ્રાન્ત વિચારો દરનાર જ્ઞાનમાર્ગોવલ્લખી કેટલા હોય છે ? ચાતુર્માસમાં ઉભરાતાં જીવડાંની સંખ્યા વખતે આવા મિથ્યા વિચાર દરનારની સંખ્યાથી ઓછી હશે. જેઓ ભક્તિમાર્ગને પકડે છે અને તેમાં આગળ વધેલા પોતાને માને છે તેમની રિચતિ તપાસીએ છીએ તો ત્યાં પણ આવી જ દુર્દશા તેમની દેખાય છે. સાચા વૈષ્ણવો મંદિરમાટે કંઈ કામ કરવાનું હોય તો તે કરે છે પણ અનેક એવા મનુષ્યો નીતિમાત્રને પગરખાં નીચે દાખીને રાજે છે. યમનિયમને તો તેઓ નિકૃષ્ટ મનુષ્યોને પાળવાનાં સાધનો સમજે છે, તેઓ ધારે છે કે આપણે તો સાક્ષાત્ વિષ્ણુની સેવા કરવાની છે તો પછી આપણે કર્મનું શું કામ છે ? જનોઈ પહેરવી એ અપણે નકામી છે. ગાયત્રીનો જપ કરવો એ સૂર્યદેવની ઉપાસના છે, તેથી તેમ કરવામાં તો આપણે અન્યાય કરીએ છીએ. આપણે વિષ્ણુને મૂકીને સૂર્યની ઉપાસના કરીએ છીએ તેથી આપણાથી ગાયત્રીનો જપ થાય નહિ. વેદવિદિત યજ્ઞયાજ કરવા એ પણ અન્યાય છે, તેથી એ આપણે માટે નિષિદ્ધ છે. આપણે આંખ મીચીને સંધમ કરીએ તો તે પણ આપણે માટે ખોટું છે, કેમકે આપણે એટલો સમય ભગવાનની સેવા કરી શકતા નથી. તેથી એ સમય તે આપણા ઇષ્ટથી વિરુદ્ધ દરનાર છે તેથી આપણે સંધમ સાધવો ઘટે નહિ; અને સંધમના અભાવે આપણે પ્રાણુપામ પણ કરવાના કેવી રીતે હોય ? આપણે ક્યાં શરીરને અધર તોળવા માગીએ છીએ ? આપણે ક્યાં આકાશમાં ઉડવા માગીએ છીએ કે આપણે વિવિધ પ્રકારના કુંભક કરવાના હોય ? આ જ પ્રમાણે આપણે તો ભગવાનના દાસ છીએ. ભગવાન આપણા સેવ્ય છે, આપણા સ્વામી છે અને આપણે તો તેના દાસ અથવા દાસાનુદાસ છીએ તો આપણે ક્ષણભર પણ જીવ બ્રહ્મનો અભેદ વિચારવો એ મોટું ખાપ છે. આપણે વિચાર કરવાની શી અગત્ય છે ? ગોખીઓ, પક્ષી અને પશુઓ સર્વ ભક્તિથી મોક્ષ પામ્યાં છે. તેમણે કયે દિવસે જનોઈ પહેરી હતી કે મોટા મોટા વિચાર ક્યાં હતા ? તેથી આપણે વિચારમાર્ગના ગંધની પણ જરૂર નથી, અને કર્મમાર્ગનો ઓળો પણ આપણે ખપે તેમ નથી. તેથી આપણે એ બંનેનો ત્યાગ કરી કેવળ ભક્તિ માર્ગે જ વહેવાનું છે. આ રિચતિ હાલના ધણા ખરા ભક્તિમાર્ગને અવલંબન કરનારની દેખાય છે, અને તેમનામાં જે દુઃસગદ, જડના આદિ દોષો દેખાય છે, તે સર્વ આપણે અઘટિત વિચારનોજ પ્રભાવ છે. તેઓ ભક્તિમાર્ગનું તો શું પણ પોતાનું પણ રહસ્ય જાણતા નથી, અને તેથી ભુદિને ઉપયોગ કરવાને કારણે ધરી અમુક દુરાગ્રહ બાંધી ગઈલના પૂંછડાની માફક તેને પકડી મિથ્યા ઇષ્ટઆશયથી બદલ થાય છે.

કર્મમાર્ગનું તળીયું તપાસીશું તો ત્યાં અધિક સંતોષ પામવાજેવું આપણને વિશેષ

જાણ્ય તેમ નથી. સવારમાં વહેણાં ઉઠવું, ધૂપદીપ કરવા, પાણીના યોગના ભરવા, લગ્નકારીને સામગાન કરવું, મંત્રોના ઉચ્ચાર વિવિધ યેષાસહિત કરવા, કુંડ જોદવા, વેદીઆ યજુવી અને વિવિધ સમારંભ કરી એક પછી એક અનુશાન કર્યાં કરવું, એમાં જ કૃતકૃત્યતા માનેલી દેખાય છે. ભક્તિ તો એમની દષ્ટિમાં વેદજ્ઞાણ જ દેખાય છે, અને તરવંચાન તો શત્રુ મનાય છે. જીવમણની એકતા માનવી એ નારિતકપણું છે, વેદાન્તનો ઉપયોગ તે કર્મમાં અપેક્ષિત દેવતાના સ્વરૂપના પ્રતિપાદનમાટે છે, જ્ઞાનથી હૃવતંત્ર પુરુષાર્થ કાષ્ટ સિદ્ધ થતો નથી અને ભક્તિ તે ઇન્દ્રિયેની લોહપતા વધારવાનો રસ્તો છે ઇત્યાદિ વિચારો, જે આવે છે તો, એમના અંતરને કલુષિત કરના દેખાય છે. આ પ્રકારે ભક્તિ અને વિચારનો બહિષ્કાર કરવાથી આ કર્મોની સ્થિતિ તે ધણે અંશે બજુચકની સ્થિતિનું જ્ઞાન કરાવે છે. સામાન્ય બ્યવહાર કરવામાં પણ એમને ગમ પડતી નથી તો મોટાં દિતકર કાર્યો સાધવાની કક્ષા તો એમના અંતરને સ્પર્શ પણ કર્યાથી પામે? મિત્ર આવી આવીને વિચાર કર્યાંવિના કરતાં કર્મમાં જ દૂર છે, અને એના પરિણામમાં અંતરની જડતા દૃઢ થઇ રહેલી દેખાય છે, યોગાંગમૂત કર્મો કરનાર પણ વિવિધ આસનોનો તમાસો લોકોને ખતાવે છે, લોકમાં ખ્યાતિ અને પૂજાઅર્થે નાનાવિધ પ્રાણાયામ કરી ખતાવે છે, હાથમાં માળાનું ગ્રહણ કરી મોટાં પુરસ્કરણના સાધકોનો ડોળ કાઢે છે, અને આવી અનેક રીતે યોગના વાસ્તવશક્તિ વચિત રહે છે, અને આના પરિણામમાં જ યોગીને બદલે જોગીનો કિનામ્ એમને મળે છે. સંસૃપમાં એ જ કે શુદ્ધ વિચાર, શુદ્ધ જ્ઞાન, સાચી ભક્તિ, ખરો યોગ અને ઉત્તતિ આપનાર કર્મનુજાનને બદલે ન્યાં ત્યાં શુષ્ક વેદાન્ત, દંભી યોગ, અને જડતાવાણું કર્મનુજાન જેવામાં આવે છે.

આ સ્થિતિ જોઇ સૂતને ખેદ થપાવિના રહે તેમ નથી, પણ વિવેકીને આ સ્થિતિ જોઇ આશ્ચર્ય પામવાસરણું રહેવું નથી. અર્ધિ આશ્ચર્યને અવકાશ નથી, એમ કહેવાનું કારણ એ છે કે આ જ્ઞાન, ભક્તિ અને કર્મરૂપ સાધનો નિર્દોષ છે, અને વિવેકપુરસ્સર એનો આશ્રય લેનારને એ અવસ્થા ઉન્નતિ આપે છે. એ સાધનો આથી હજાર કે દશ હજાર વર્ષ પૂર્વે જેવાં હતાં તેવાં જ આજે પણ છે. એમના સ્વભાવમાં તથા સામર્થ્યમાં લેણ પણ બેદ થયો નથી. વર્ષ બ્યતીત થવાથી એમનું બન્ધ ન્યૂત થયું નથી, છતાં પૂર્વે બાસ, વાદ્યમીકિ, જનક, અજ્ઞાનઘનુ, અંબરીષ આદિને જે ઉત્તતિ એ સાધનોદ્વારા થતી હતી તે આજે થતી નથી, તેનું કારણ માત્ર એ જ છે કે આ સાધનોને મિત્ર મિત્ર દારૂપ લોકોએ અજ્ઞાનથી ગણ્યાં છે, અને એકનો આશ્રય લીધો એટલે બીજાનો તિરસ્કાર કર્યો છે. આ પ્રકારે કરવામાં જે મોટી બૂલ થાય છે તેનું પરિણામ જ હાલની એ સાધનમાં પ્રવેશનારની બ્રહ્મ સ્થિતિ છે. આ ત્રણ અન્યંત મિત્ર દારૂપનથી પણ એ ત્રણ માર્ગરૂપ છે. અને તે પણ જેમ દારૂદોર ત્રણ શેરી રથમાં આવી હોય તેવા માર્ગરૂપ નથી. જેમ દારૂ રટેશનમાં રહેલો મનુષ્ય બી. બી. રેલવેમાં મુંબાઇ જઇ શકે છે અને ઇચ્છા દોષ તો જી.આઇ.પી. રેલવેમાં મુંબાઇ જઇ શકે છે અને તેમાં એ બન્ને રેલવેનો માર્ગ મુંબાઇ પહોંચનામુધી કાષ્ટ રથજો મળતો નથી, દારૂથી પૃથક્ પડ્યો તે દેહ મુંબાઇ જ મળે છે, તે પ્રકારના આ માર્ગો નથી. આ માર્ગો ળવા પ્રકારના છે કે જે સાચી ઉન્નતિ સાધવી હોય, જે સાચું એકત્વ પ્રાપ્ત કરવું હોય, જે પથાર્ય નિઃએકસની

પ્રાપ્તિ કરવી હોય, જે સાચા વિષ્ણુના પદમાં વિરાજ્યું હોય, જે કહેવામાત્ર નહિ પણ અંતરથી ખરેખર ત્રિવિધ દુઃખની આત્મનિકટી નિવૃત્તિ કરી પરમાત્મની પ્રાપ્તિમાં સ્થિત થવું હોય, તો આ ત્રણે સાધનોનું અનુદાન કરવાની જરૂર રહે છે. આ ત્રણમાંથી ગમે તે એક અથવા બેથી આલે તેમ નથી. આ ત્રણે માર્ગે તે પદે પદે એકબીજામાં મળનાર છે, એક-બીજામાં એકમેક યથા રહે છે. તેથી ગમે તે એક માર્ગનું અવલંબન કરનાર, બીજા માર્ગનું અવલંબન કરનારની સાથે પ્રતિપદે મળે છે, અને તેના સહવાસથી પોતાને લાભ કરી શકે છે.

અપૂર્ણ.

અનુભવરૂપી જલ પીનાર જંધન્ય છે.

પદ. (અહોભાગ્ય જગમાં તે નરનું, એ લય.)

- અહો ધન્ય જગમાં તે જનને, જેણે પીધું^૧ જીવનમય વારિ.
ફરી જનિમૃતિ નવ ધરનારી, એ દૈવી પુરુષ કે નારિ;
જે જીવનધારા કેરું^૨ ખિંદુ, પાપીને પાવન કરે,
વળી આધિ વ્યાધિ ઉપાધિ હરી, જડતા જીવનતણી હરે.
એની^૩ ભરી, સ્થળે સ્થળ આરી, પણ લહે કોઈ મતિ ન્યારી; અહો
મૃતજલ જીવો જેને કહે છે, તે અમર જલ છે ખરું,
ધારણુ ભીતરમાં^૪ કરી કહ્યું જેને સકળ માનવતરુ;^૫
જોને બહિર પ્રકટ કરનારી, કોઈ શોધી ચકચુ^૬ નથી ખારી; અહો !
જો વારિ સૂક્ષ્મ શરીર કેરી^૭, કો વિધિ શુદ્ધિ કરે,
ક્યાંથી નિસરી, ક્યાંથી જઈને, કોણુ સ્થાનવિષે ઠરે,
જે પામ્યો ન એ કળ ભારી, તેની જીતી બાજુ હારી; અહો !
જે જીવન જલકેરી નદીમાં, જે જીવો તરવા પડે,
તે ઉપર પુષ્પની વૃષ્ટિ યાતાં, દેવદુંદુભિ ગડગડે;
(જો) જેણે જેઈ નથી ધારી ધારી, તેને મીઠી છતાં પણ ખારી; અહો !
જો બહિર્મુખ કહી ના પીએ, એ પીએ અંતર્મુખ જે,
ગુરુની કૃપા યાતાં સહજમાં, જીએ જીવનમયૂષ^૮ તે;
જો છે અગ્નિની ચિણુગારી, દુષ્કર્મકોપ દહનારી; અહો !
મહિં^૯ પડયા તે મહાસુખ પામે, દેવસરીખા તે યાતા,
ભવભય ન નડતો તેમને, પામી રહે કૃતકૃત્યતા,
તમે પ્રયત્ન કરી સહકારી, પીએ બંધુ ! ભગિની ! અમારી. અહો !

નિશાઠ અને નીતિની કેઢવણી.

સુધરેલો અથવા સુધરેલો ગણવા ઇચ્છનાર કોઈક જ દેશ આજે હરો કે જ્યાં કેળવણીની ચર્ચા વધતા ઓછા વેગથી ચાલી નહિ રહી હોય. કેળવણી ઉપર જેટલું લક્ષ આજે આપ-વામાં આવે છે તેટલું ગયાં પચાસ વર્ષમાં, અથવા ગયા દશકામાં પણ, અપાતું ન હતું એ નિર્નિવાદ છે. દેશના અંગભૂત તરીકે પ્રત્યેક પુરુષની, પ્રત્યેક સ્ત્રીની પ્રત્યેક બાળકની હિંમત એકદમ વધી ગઈ હોય એમ આપણને જણાયું છે, એટલું જ નહિ પણ મનુષ્ય જાતિનું મૂલ્ય વિશેષ આંકડાં આપણે શીખ્યા છીએ. કારણોની તપાસ કરવા જતાં સંકેપી સ્તુત્ય કારણ તો એ નજરે પડે છે કે જીવનની મારામારી વધતી જાય છે, ઇચ્છા ન બહે-લાના આખા નહિ તો અર્ધા મગજમાં અંધારું વ્યાપી રહ્યું હોય એમ તેના ધડે થતો નથી, અને ઓછામાં ઓછી અમુક હદની ઉંચી કેળવણી પામેલો પુરુષ જ આજીવિકા મે-ળવવા, જીંદગીની મોજમઝા મોગવવા અને યશ રળવા શક્તિમાન મનાય છે. આમ હોવા-થી ઠેર ઠેર શિક્ષકોનાં જૂથ કેળવણીની વૃદ્ધિ કરતાં, વિદ્યાર્થીઓનાં વૃદ્ધ આંખ કાન તથા મોં વકારી વિદ્યારસ ગ્રીક્ષતાં, અને પ્રેક્ષકોનાં સૈન્ય એ સંધળો તમારો જોતાં માલમ પડે એ સ્વાભાવિક છે.

કેળવણીનો વિષય દેખાય છે એટલો સરળ નથી. એની પણ મુશ્કેલી અને એને લગતું પણ જોખમ હોય છે. એનો કંઈક ખ્યાલ નીચેની વાતથી આવી શકશે. કોઈ એક રાજ્યનો વ્યાધિ કેમે કરી મટતો ન હતો. આખરે કોઈ પરદેશી વૈદ તેની સલામમાં આવ્યો અને તેણે તે વ્યાધિ મટાડવાનું બીકું ઝડપ્યું. અમુક મુદતમાં રાજ્યનો વ્યાધિ તદ્દન મટી ગયો. રાજ્યે અર્પિત પ્રસન્ન થઈ વૈદરાજને વર માગવા કહ્યું, વૈદરાજે કહ્યું—“આપના રાજ્યમાં જેટલા વૈદ હોય તેમના ઉપર મારું અમુક લાગુ કરી આપો.” એથી. તે કેટલી ઉપજ થાય ?” એમ વિચારી આવી અણસમજી પ્રાર્થનાથી રાજ્ય આશ્ચર્ય પામ્યો. વૈદરાજ એકના બે થયા નહિ. રાજ્ય એ સંમતિ આપી વૈદરાજ ઢોંગ કરી મટા વ્યાધિગ્રસ્ત બની જઈ પચારીવશ થઈ ગયા. રાજ્યના માનીતા વૈદને કોણ માન ન આપે ? આખું નગર વૈદરાજને જોવા ઉલટ્યું, ‘કો-ની દવા કરે છે ?’ ‘શી દવા આપે છે ?’ ‘શપેઠ છે કે નહિ ?’ એ પ્રકારની પ્રશ્ન-ધારા વૈદરાજ ઉપર ધૂટવા લાગી. તેના જવાબમાં તેણે કહેતા કે—“ભાઈ ! જોસડની જરા પણ ટિકી લાગતી નથી.” તે સાંભળી પ્રશ્ન કરનાર દિલગીર થયા અને વિચારીને કહે કે—તમારા વ્યાધિ ઉપર તો અમુક દવા અકસીર !” વૈદરાજ કહે કે—“ભાઈ ! વ્યાધિને લીધે મારી જીવિત બહેર મારી ધઈ છે અને મને કશું સુઝતું નથી. મારે મહેરજાની કરી તમારી દવા આ કાગળના કકડા ઉપર લખી આપો.” પછી દવા કાગળના કકડા ઉપર લખાય વૈદ રાજ્યને જોવા આવનારમાં કોઈ રખત એવો ન નીકળ્યો કે જેણે કંઈ પણ સલાહ ન આપી અને કાગળના કકડા ઉપર તે સલાહ ન લખી, આથી કાગળના કકડાઓનો મોટો ઢગ થયો. વૈદરાજે સારા બની જઈ એ ઢગ રાજ્ય આગળ મૂકી કહ્યું—“નરેન્દ્ર ! આપના નગરમાં આટલા બધા વૈદ છે, તેમના ઉપર આપ મને લાગુ કરી આપશો તો મારી આજીવિકાને કોઈ રીતે ધક્કો પડે એ એમ નથી.” કેળવણીની બાજતમાં પણ એ પ્રમાણે છે. કેળવણીનો બાજતમાં બે ધડક અભિપ્રાય અથવા સવાદ ન આપી શકે એવો કોઈક જ માણસ હશે. “અમુક વિષય અમુક રીતે શીખવાવો જોઈએ; અમુક વિષય શીખવાતો નથી એ વ્યાજનો

નથી; અમુક વિષય શીખવવાની શી જરૂર છે ! આજ કાલ ગોખાલુપિંડી બહુ વધી ગઈ છે; શિક્ષકે અમુક પદ્ધતિથી શિક્ષણ આપવું જોઈએ. ” એ પ્રકારની ટીકાનો પ્રસાર નગરમાંથી ગામ-ડામાં પણ આજકાલ થવા માંડ્યો છે. અર્થાં અને ટીકા કરવાનો જનમંડળને ‘સર્વ’ રીતે હક છે. માત્ર તે સાથે એટલું સમજવાતું છે કે કળવણીનું પણ એક શાસ્ત્ર છે; ચોપડી ચોપાનિયાં અથવા છાપા વાંચવા માત્રથી એ શાસ્ત્રમાં નિપુણ થવાતું નથી; ચોપડીના વિચાર અને શિક્ષકનો અનુભવ એ બેમાં વારંવાર ધણો તફાવત દેશકાલ સ્થિતિને લઈને પડે છે, અને અનેક પ્રસંગે શિક્ષકનું કાર્ય અનેક કારણોને લીધે અતિશય મુશ્કેલ હોય છે.

આટલા ઉપોદ્ધાત પછી નીતિની કળવણીના વિષયકે પર આવણે આવીશું. અને તેના મુખ્ય મુદ્દા આપણે વિચારીશું. નીતિનું શિક્ષણ બાળકને આપવું જોઈએ એ વિષે તો મત ભેદ જ હોઈ શકે નહિ. પરંતુ બ્યારે આપણે એ વિષયમાં ઉંડા ઉતરીએ છીએ ત્યારે અનેક પ્રકારની ભ્રાંતિઓ આપણને માલમ પડે છે. ઘણા લોકોનું એવું કહેવું છે કે નીતિશિક્ષણની શરૂઆત નિશાળમાં થવી જોઈએ. પરંતુ આ એક ગંભીર ભ્રાંતિ છે. પહેલી નિશાળ નિશાળ નથી પરંતુ ઘર છે. એ નિશાળમાં જો કે ચોપડીઓ ભણવાની હોતી નથી, જુદા જુદા વિષયો અને સમયસંકલના નિર્ણયો નથી અને શિક્ષકને પગાર મળતો નથી તોપણ ઘર એ પ્રથમ અને મુખ્ય નિશાળ છે. માતાનું ધાવણ, માતાની સ્નેહાળ દદિ, માતાની કરડી નજર, માતાનાં લાક, મહાના ધોલ ઢીંકા, પિતાની પ્રેમાળ દેખરેખ, પૂછ પરછ અને શિક્ષણ—દુઃકમાં માતા પિતાની પ્રત્યેક કૃતિ એ ઘરરૂપી નિશાળનું ‘ધ્યુ’ પરંતુ અતિશય કિમતી અને અસરકારક શિક્ષણ છે. શ્રી મનુ કહે છે તેમ બ્રાહ્મચાર્યોનાં શતં પિતા પિતા સો આચાર્યોની બરાબર છે, અને સહસ્રં તુ પિતૃન્ માતા ગૌરવેણાતિરિચ્યન્તે માતાનું ગૌરવ તો હજાર પિતાકરતાં પણ અધિક છે. એ નિશાળમાં માતા “ પ્રિન્સિપાલ ”—મુખ્ય શુરુ છે અને પિતા ‘ આસિસ્ટન્ટ ’—ઉપશુરુ છે. માતા પિતા સાહે તો તેઓ બાળકને સોંકડો સારી ટેવ તથા વર્ષ સુધીમાં પઢાવી શકે છે. બાળકના હાથમાં માતા ધૂળ આપશે તો તે લેશે, એટલું જ નહિ પણ ખારો; ધૂળને બદલે ખુલ આપવામાં આવશે તો તે ખુલ લેશે. એટલું જ નહિ, પણ માતાની નકલ કરી દેવમૂર્તિને ચઢાવશે. હાથ જોડશે અને પગે લાગશે. આમ અનેક ટેવોનો સમગ્ર પાયો ઘરમાં નાંખી ચકાવ છે, અને તેમાં માતાપિતાને કંઈ બહુ શ્રમ પડતો નથી. આતું માતાપિતાથી શિક્ષણ પામેલું બાળક આગળઉપર શિક્ષકને અને શાળાને યથા અપાવનાર થઈ પડે છે. ઉત્કૃષ્ટ, જેને અનેક કંઠગી ટેવો પાડવામાં આવી છે એવું બાળક અનેક પ્રસંગે શિક્ષકને બારરૂપ અને મુશ્કેલીમાં વધારો કરનાર માલમ પડે છે. એક પ્રસિદ્ધ ઇંગ્લેન્ડના નાટકના ખેલાડીની માતાએ પોતાની બધી દોલત ઉડાવી દીધી. આખરે તેની દુર્દશા એવી યઈ કે પોતાનું ‘દેવું’ ન પતાવી ચક્રવાથી તેને કેદખાનામાં જવું પડ્યું. આવી સ્થિતિમાં એ માતાએ પોતાના પુત્રને કાગળ લખ્યો. એ પુત્ર પોતાની આવ-કમાંથી દર વર્ષે સો પાઉંડ પોતાની માતાને આપતો હતો. કાગળમાં એમ હતું કે—“ પ્રિય પુત્ર ! મારી આત્મી દુર્દશા આવી પડી છે તેમાંથી તું મને ઊડાવ. ” પુત્રે જવાબ લખ્યો કે—“ પ્રિય માતા ! હું પણ એવી દુર્દશામાં આવી પડ્યો છું તેથી તારા તરફ મારો પૂજ્ય ભાવ દર્શાવતા મારાથી અત્યથ એમ નથી. ” આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે નીતિનો પ્રથમ પાઠ ભણવાતું સ્થળ નિશાળ નથી પણ ઘર છે; અર્થાત્ નીતિની કળવણીનો આરંભ ઘરમાં થવો જોઈએ.

છતાં પ્રથમ નિશાળ ધર હોવાથી શાળાઓએ નીતિ શિક્ષણ સંબંધી પોતાની જવાબદારીથી છટકી જવાનું નથી, આપણું ગૃહજીવન જીવણી સંબંધી જોઈએ એવું જવરિયત નથી એ ઉઘાડી વાત છે, સ્ત્રીજીવણીપરતે આપણે દેશ અતિશય પછાત હોવાથી આપણા ગૃહજીવનને શાંતનીય પક્ષઘાત થયેલો છે. વળી પત્ની અને ગૃહિણી તરીકેના પોતાના કર્તવ્યનો પૂરો ખ્યાલ હજી જેમને આપ્યો નથી એની તરણીઓને જવાબદારીથી લગપૂર માનવધર્મી પ્રાપ્ત થાય છે એથી પણ ગૃહજીવણીના પ્રગતિપ્રયત્નમાં હિમાલય જેવો અતરાય આવી રહેલો છે. આ સ્થિતિથી શિક્ષકવર્ગ સંપૂર્ણ રીતે વાકેફ છે. જેમ વિશેષ જ્ઞાન તેમ વિશેષ કર્તવ્યનિષ્ઠા અને ઉંચા કામની આશા રાખવામાં આવે છે, અર્થાત્ વિશેષ જવાબદારી પ્રાપ્ત થાય છે. શિક્ષકો માત્ર હાજી હા બણી જનસમાજને તાલમે થનાર, જનસમાજના પ્રવાહમાં લમકાનાર લાકડાના હિમ્મત જેવા નથી, પરંતુ પ્રત્યેક શિક્ષક જનસમાજનો નાનો સરખો નેતા છે, પ્રત્યેક શિક્ષક નાનો સરખો સૂર્ય છે, જેની આસપાસ અનેક વિદ્યાર્થીગ્રહો ફરી રહે છે. જનસમાજ જો જડ છે તો તેને જાગ્રત કરવાનું, અને ગૃહજીવન જો નિર્જીવ છે તો તેને સજીવન કરવાનું કામ શિક્ષકનું છે. ગૃહજીવન શાળાજીવનને બ્યારે કહે કે, “ નીતિની જીવણીની શરૂઆત તારે કરવી જોઈએ ” ત્યારે શાળાજીવન નમ્રતાથી પોતાના બચાવમાં કહી શકે કે “ નીતિની જીવણીનો કડકો તારે શીખવવાનો છે. ” પરંતુ સવાલ જવાબમાં અને આરોપ બચાવમાં બિચારાં બાળકોનું જો સત્યાનાસ વળતું હોય અને નીતિની જીવણી પરત્વે સામાજિક અસ્તવ્યસ્તતા જેવામાં આવતી હોય તો શાળાજીવને હોંશથી એ કામ ઉપાડી લેવું જોઈએ, અર્થાત્ ગૃહજીવન નિર્બળ છે એ દલીલથી શાળાજીવન પોતાના કર્તવ્યથી મુક્ત થઈ શકતું નથી.

નીતિની જીવણી આપવા નિશાળ બ્યારે બંધાએલી છે ત્યારે સવાલ એ ઉભો થાય છે કે એ જીવણી કેવી રીતે આપવી. આં સર્વથી મહત્ત્વનું સૂત્ર શિક્ષકને એમ ઉપદેશ કરે છે કે, —તમારા શિષ્યોને જેવા કરવા તમે ચાહો છો તેવા તમે શાઓ, શિષ્યો તમારા પ્રતિ માનદૃષ્ટિથી જુઓ છે, તમારાથી બધ પામે છે, તમને એક મહાન્ વીર અથવા તો દેવસમાન ગણે છે, અર્થાત્ તમારા તરફ વિદ્યાર્થીઓને પક્ષપાત છે એમાં જરા પણ સંદેહ નથી, આમ હોવાથી તમે તમારી પદ્ધતિને જોડેલો લાજ સેવા ધારણો તેટલો લાજ ચક્રો. તેનો સર્વોત્તમ લાજ તમારે એ લેવાનો છે કે તમે જને નમ્રદેહર બનવા પ્રયત્ન કરો અને તમારા શિષ્યો તમારી આળેડૂન નકલ કરવા પ્રયત્ન કરશે. તમે પ્રેમાળ વાણી બોલશો તો તમારા વિદ્યાર્થી તેવી વાણી બોલશે; તમે જો ઉઘોળી હશો તો તમારા વિદ્યાર્થીઓનું ઉઘોળ તરફ વલણ થશે; તમે નિયમિત હશો તો તમારા વિદ્યાર્થીઓ નિયમિત થતાં શીખશે; તમે સ્વચ્છતા પસંદ કરતા હશો તો તમારા વિદ્યાર્થી સ્વચ્છતાને પસંદ કરનાર થશે; તમે સરળ હૃદયના હશો તો તમારા વિદ્યાર્થી સરળ હૃદયના થતા શ્રમ લેશે; તમે ઉદાર ચિત્તના હશો, તો તમારા વિદ્યાર્થીઓ ઉદાર ચિત્તના બનશે; તમે ખરેખરે મા બોલેને સમાન ગણનાર હશો તો તમારા વિદ્યાર્થી પત્નીવ્રતનો આળેડૂન ખ્યાલ આવશે, તમે પારકી પાષ હરામ ગણનાર હશો, તો વિદ્યાર્થીઓ લાંચને એક નીચ દુર્ચ્છ લેખતાં શીખશે; તમે જુરસાવાળા હશો તો તમારા વિદ્યાર્થીઓમાં જુરસાનો પ્રવેશ થશે. તમે જો દીપક હશો તો અનેક દીપક પ્રકટાવી શકશો. ઉત્પટા તમે જો કંઈક વાણી ઉચ્ચારનાર હશો, તમે જો અંતઃકરણમાંથી

સ્નેહતત્ત્વને દેશવટો દીધો હતો, તમે જે આજ્ઞાસુ, અનિષમિત, અસ્વચ્છ, ખટપટી, અદેખા, બ્યબિયારી, અપ્રમાણિક અને બ્હીકણુ હતો તો એ સપળા દુર્લ્ભોની પણ નક્ક કરવા તમારાં શિષ્યો તૈયાર જ છે; તમારા પોતાનામાં જીવનનથી તો ખીળને શી રીતે જીવન આપી શકશો ? તમે પોતે અધિકારરૂપ છો તો અધિકારને શી રીતે દાળી શકશો ?

ઉપર કહ્યા પ્રજાએ શિક્ષકનું આયશ્યુ જે આદર્શરૂપ હોય છે તો નીતિની ચોપડીમાંથી ખાસ પાઠો વિદ્યાર્થીઓને લખાવવાની જરૂર નથી, કારણ કે શિક્ષક જાતે નીતિની ચોપડીરૂપ બની રહે છે. એવા પાઠો લખાવનારે ખાસ લક્ષમાં રાખનારું છે કે વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન પાઠથી એકદમ પાઠ આપનાર તરફ જાય છે. શિક્ષક પોતે જે પોતાની સ્ત્રીઉપર અતન્ય પ્રેમ રાખનાર હોય તો સામાન્ય રીતે અગમ નિગમ જાણનાર વિદ્યાર્થીને તે ખગર પડ્યા વિના રહેતી નથી, અને તેથી તેમને ખાસ કહેવાની જરૂર નથી કે રામચંદને સીતાઉપર અતિશય પ્રેમ હતો; પરંતુ શિક્ષક જાતે રાતે અનેક અનિર્વચનીય ગદીઓમાં વિદાર કરવાના અવ્યાસ-વાળા હશે તો સીતારામના સ્નેહનો પાઠ આપતી વખતે તેની દશા શોચનીય થઇ પડશે, વિદ્યાર્થીઓ બહાર નહિ તો અંતરમાં મલકાશે, અને નીતિનું ખીજ રોપના જતાં દંભનું ખી-રોપાધ જશે. એક શિક્ષકને તેના એક પરિચિત અધિકારીએ એક પ્રસંગે પૂછ્યું કે તમને કેટલો પગાર મળે છે ? શિક્ષકે જવાબ લીધો ત્રીસ પગાર અને ત્રણ કન્ટિનન્ટ. અધિકારીએ આશ્ચર્યથી પાછું પૂછ્યું. ત્રીસ પગાર તો ઠીક, પરંતુ ત્રણ કન્ટિનન્ટ એ શું ? એને પણ તમે પગારમાં ગણો છો ? શિક્ષકે બેધડક સસ જવાબ દીધો. જાણસાહેબ ! સાચું પૂછો તો ગણમાંથી રૂપિયો રોડો ખરચ થાય અને જે બચે ખરા પોતાનો માસિક ચૂન્દો આવી રીતે કશુંક કરનાર કન્ટિનન્ટ બહાદુરના એકાએક આગળ ઉપર પોતાનો વારો આવતાં લાંચ બહા-દુર તરીકે નામના મેળવે તો એમાં નવાઇ છે !

વિદ્યાર્થીનું ધ્યાન પાઠથી પાઠ આપનાર તરફ જાય છે એને ખીજે અર્થ એ પણ થઇ શકે છે કે શિક્ષક જે કહે છે તે કરતાં શિક્ષક જે કરે છે તે ઉપર વિદ્યાર્થીનું લક્ષ્ય વિશેષ ચોંટે છે. આના પ્રત્યક્ષ પુરાવા તરીકે નીચેના પ્રયોગ કરી જોવો. શાળા ઉમ-રના વિદ્યાર્થીના વર્ગમાં દાખલ થાઓ અને ત્યાં બધા જોઇ રાકે એવી રીતે તન્મય થઇ એક કાચની નળીની આસપાસ દોરી વડા. તમારી તન્મયતાને એક વિદ્યાર્થીઓને લાગી જશે. હવે એ નાજાયો તમે જે પ્રયોગ કરવા માંગતા હો તેનું, તન્મય થઇ સચિત્તર વિવેચન કરો. એ વિવેચન સાંભળતાં વિદ્યાર્થીઓ તેટલા સ્થિર રહી શકશે નહિ. તેમનો સળવળાટ તમને સ્પષ્ટ જણાઇ આવશે. અમેરિકાની એક ઔશિક આ સંબંધમાં પોતાનો અનુભવ જણાવતાં કહે છે. એક દિવસ અધિક વિષ્ય હું સમજાવતી હતી ત્યારે મારા વર્ગમાંના એક છોકરો તમ્બીન બની જઇ મારા સાચું જોઈ કરતો હતો. મને એમ થયું કે એ વિદ્યાર્થી મારું બધું વિવેચન મઠણ કરી લે છે. વિવેચનને અંતે તે છોકરાને પૂછવામાં આવ્યું તો તેણે જણાવ્યું કે—“ હું આખો વખત તમારા શોસાયું જોયાં કરતો હતો અને તમારું ઉ-પત્તું જડણું ખીલકલ હાલતું ન હતું ”. છોકરાના કાનનું કામ વિવેચન સાંભળવાનું હતું, પરંતુ તેની આંખે વચમાં પડી શિક્ષકના જડણાઉપર ચોંટી કાનને તેના કઠિક કર્તવ્યથી મુક્ત કર્યાં હતાં ?

(અપૂર્ણ.)

સદ્વિચારમાલા.

એ વાતી નિરંતર રમરશુમાં રાખો કે તમારા આંતર મનમાં-તમારી મનોભૂમિમાં-જે કંઈ તમે વાવો છો અથવા ખીજ પાસે વાવવા દો છો તે ઉગી નીકળે છે. આજે નહિ તો કાલ પશુ કાળે તે ઉગી નીકળ્યા વિના રહેતું જ નથી. ખીજનું અનેક બાજુઓમાં જેમ સમયની અપેક્ષા તથા અમુક પ્રકારના સંજોગોની આવશ્યકતા છે, તેમ આંતર મનમાં રચાપેલા કાંઈ પશુ વિચાર કે સંસ્કારનો પરિપાક થવામાં તેને અનુકૂળ સમય અને સંજોગોની આવશ્યકતા છે. અને તે આવ્યા વિના રહેતા જ નથી. કેમકે મનોભૂમિમાં પડેલું કાંઈ પશુ, કૃણ આપવાને નિર્માણ થઈ ચુક્યું હોય છે, અને તેથી તે કૃણ પ્રકટાવવાને અનુકૂળ સમય તથા સંજોગોને પ્રકટાવી દે છે. તેમાં જેમ ખીજક વધારે હિતમ હોય છે. તેમ તેવું તરુ અને ફલ વિશેષ હિતમ.

ભૂમિમાં વાવવાના અનાજની પસંદગી કરવામાં નિષ્ણાત કૃષીકાર પોતાના પાકને બમણો ત્રમણો કે તેથી પણ અધિક અને હિતમ પ્રકારના સત્વવાળો ઉપજાવી શકે છે. માનસ ક્ષેત્રમાં વિચારના અંગમાં પણ એ જ નિયમ શા માટે લાગુ ન પડે ?

મનુષ્યોને મોટો ભાગ પોતાની માનસ વાટિકામાં ગમે તેવા કચરાની, હાખરની, કાંટાની, દલકા પ્રકારનાં ખીજોતી, વિપવહીની-લગભગ ગમે તેવી દલકી વસ્તુની વાવણી કરે છે. અને જ્યારે તેમ છે તો પછી દુઃખને, નિરાશાને નિષ્ફલતાને, ઉપાધિને અને એવી જ વિપરીત વસ્તુઓને તે સજો તો તેથી પછી તેજો શા માટે આશ્ચર્ય પામવું જોઈએ ?

જ્યારે તમે પોતે તમને પોતાને વારંવાર એમ કહ્યા કરો કે હવે તમે વૃદ્ધ થતા જાઓ છો, હવે શરીરે દુર્બલ બનતા જાઓ છો ત્યારે તમે તમારી મનોભૂમિનાં તલમાં અવરથાને વધારનારાં તથા દુર્બલતાને ઉપજાવનારાં ખીજોતી વાવો છો. પરિણામે તમારા શરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં વૃદ્ધાવસ્થાનાં ચિન્હોને અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં ખીજી નીકલતાં જુઓ છો.

વિચારમાં એ વાતી દૃઢ રાખો કે તમે યુવાન છો, અને જાણો કે યથાર્થ રીતે પણ તમે તેમ જ છે. તમે યુવાન છો એ પ્રકારનો તમે પોતે અનુભવ દો, વારંવાર તમને પોતાને કહ્યા કરો કે તમે તમારા યૌવનને ટકાવી જ રાખો છો, યુવાન રહેવાની અભિલાષા સેવ્યા કરો, તે જ પ્રમાણે ખરા અંતકરણપૂર્વક માનો અને તેનાથી વિરોધી જે કંઈ છે તેવું ચિંતન કરવું છોડી દો. આ પ્રકારે તમારી મનોવાટિકા માટે તમે યૌવનને પ્રકટાવનારાં ખીજોતી યૌવનસર્જક ખીજોતી પસંદગી કરો છો, અને જેવું તમે વાવો છો તેવું જ તમે લજો છો.

તમારા આંતર મનને તમારામાં અર્થક યૌવન રાખવાની દિશામાં યોજો-તેમાં જ વાળેલું રાખો, અને એથી આગળ વધીને એ નિયમઉપર આવો કે આંતર મન તેમ કરી શકે એમ છે. જે કાળે આંતર મનને એ દિશામાં વાળો ત્યારે કરા પશુ સંશયને સાથે રાખવો.

નહિ, ફળ નિશ્ચયપણે એ મનને એ પ્રકારે માનવા દેજો અને જે તમે ઇચ્છો છો તે જ પરિણામ આવશે.

*

*

*

નિદા લેતા પૂર્વે જેનું તમે અત્યંત ઇંડાણથી અને અપૂર્વ પ્રશાંતિપૂર્વક ચિંતન કરો છો તેના આંતર મનમાં પ્રવેશ થાય છે. અને જે કંઈ આંતર મનમાં પ્રવેશ પામે છે તે પછી અત્યંતચુલ્લુઅધિક થાય છે અને સમૂચ જતાં તે તમારા સ્થૂંઝ સ્વરૂપમાં—જાણ પ્રકટ વ્યક્તિત્વમાં—આવિષ્કારને પામે છે. અને તેથી તમારા નિત્યના જીવનમાં જે કંઈ પ્રકટાવવા ઇચ્છતા હો તે શિવાય બીજા કશાનું જ ચિંતન ન કરવું એ અત્યંત અગાધનું છે.

*

*

*

નિદા લેવા પૂર્વેના એક કલાક જેટલા સમય સુંદર વિચારોમાં, અપૂર્વ પ્રસન્નતામાં, ઉન્નત ધારણાઓમાં અને ઇચ્છતા યોગ્ય વિષયોના ચિંતનમાં વ્યતીત કરવો જોઈએ. તમારા ભવિષ્યમાં જે કંઈ ઉત્તમ પ્રકટાવવાને તમે ઇચ્છતા હો તે ઉત્તમ અને મહાન વસ્તુઓના ચિંતનમાં જ તે સમયની સર્વાંશે આદતી આપી દો. આ પ્રકારે કરવાથી તમારી મનોવાટિકા—ખાટે શાસ્ત્રીય પદ્ધતિપૂર્વક તમે સર્વોત્તમ બીજાની પસંદગી કરો છો અને તેને વાળીને તમારા ક્ષેત્રને તમે દિગ્વિષ્ટ ત્રિગ્વિષ્ટ ફલરૂપ કરી શકશો.

*

*

*

આંતર મનને અનેક પ્રકારનાં કર્તવ્યો હોય છે. બીજા અનેક બાબતોની સાથે તે એક શુદ્ધિમાન સેવકરૂપે છે. તેને જે પ્રકારનો નિર્દેશ કરવામાં આવશે તે પ્રકારે તે કરશે, અને તેમ કરવામાં તેના સામર્થ્યના ક્યાંદિ પણ પરતપ્રાપ્તિ નથી.

*

*

*

તમારા આંતર મનને નિત્ય યોગ્ય નિર્દેશ—યોગ્ય સૂચના—આપો, અને તમારા કષ્ટ-જનમાં જે કંઈ સામર્થ્ય અને સત્તા છે તે તથા તમારું સમય મન અને તમારું સમય વ્યક્તિત્વ (Personality) ઉત્તમ પ્રકારનું રચાશે અને વિકસને પામશે, તથા આજ જે નિરંકુશસરખું જણાય છે તે પછી તમને સંપૂર્ણ અંશે સ્વાધીન રહેવું લાગશે. વસ્તુતઃ તમે પોતાને સંપૂર્ણ અંશમાં બદલી શકશો અને તમારા સર્વેકકૃષ્ટ લક્ષ્યને અનુરૂપ તમે તમને ધીમેથી પણ નિશ્ચયપૂર્વક ધુન: રહી શકશો—તમારું પોતાનું પુનર્રચન કરી શકશો.

*

*

*

તમારે કોઈને કાંઈ પણ સારું કહેવાનું હોય તો તે કહો. જે કાંઈ પણ ખોટું કહેવાનું હોય તો તેને બદલે કાંઈ બીજું જ કહેજો.

*

*

*

જેટલા પ્રમાણમાં ભાષાની ઉપરતી છટાપૂર્વક પ્રાર્થનાનાં વચનો બોલવામાં આવે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે પ્રાર્થનાનું જળ ઘટતું જાય છે. જે ચળોમાં પ્રાર્થનાને પ્રકટ કરવામાં આવે છે તે ચળોમાં જેટલા બહારના ચળવ્યાતુર્ણનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે, તેટલા પ્રમાણમાં તે પ્રાર્થનાના આંતર સત્ત્વને હુપ થતો રહે છે. પ્રાર્થનાના ચળોમાં જળ અથવા સિદ્ધિ આણનાર તેની શુદ્ધિપૂર્વક કરેલી રચના નથી, પણ અંતઃકરણમાંથી અનાયાસ ઉત્પન્ન થાય જ છે.

*

*

*

હું. વૃદ્ધ થતો જાઉં છું. એમ કહેવાનું કરું જ પ્રયોજન નથી. તેને બદલે કહો કે હું દીર્ઘકાળ જીવનને ભોગવું છું.

તમારા કાર્થને ગદાવૈતરૂં તરીકે જાણો, અને તમે એક જડ યંત્રજેવા થઇ રહો છો. પરંતુ તે યંત્રનું બીજું કાંઈ જ બનિશ્ય હોવું નથી. ધસાયા કરવું એટલું જ-બસ.

અનુસરવા યોગ્ય નિત્યના નિયમઃ—વાણીમાં ઉત્સાહ અને સર્વતોભદ્ર-વાદીપણું—અનિર્વેદવાદ; વિચારમાં રચનાત્મકતા અને હિતાવહતા (વિધા-તક અને કોઈના કશા અહિતને ન ઇચ્છનારા વિચારો; કૃતિમાં દયાહુતા અને પદોપકારિત્વ.

નિર્વેદવાદી અથવા અશુભદર્શી પોતાની દૃષ્ટિને જે કંઈ કાળું છે તેવું નિરીક્ષણ કરવામાં અને તેના સ્વરૂપનું વિશેષ સૂક્ષ્મ પહેલું કથન કરીને તેનાં ધર્મોગ્રાન ગાવામાં પોતાની દૃષ્ટિને તથા વૃત્તિને ડેળવે છે. શુભદર્શી અથવા સર્વતોભદ્રવાદી જે પ્રકાશસ્વરૂપ છે જે કંઈ રૂપ અને સર્વને ઉપયોગી તથા સર્વનું હિતકારક છે, તેને જોવામાં, તેની સ્તુતિ કરવામાં, અને તેની સાથે બળવામાં પોતાની વૃત્તિને ડેળવે છે.

જે કંઈ શુભ છે તેને આધક ગુણિત કરો—તેના વિશેષરૂપમાં વિકાસ કરો. જેનામાં કંઈ મૂઢ્યતું તેના એ મૂઢ્યતું દૃઢ આમહુ પૂર્વક કથન કરો અને બીજાને ખાતરીમાં લઈ કહો અને જે જીવનમય છે અને જે નિત્ય વિકાસ પામતું છે તે જ વસ્તુઓના વાર્તા કરો.

પોતાના મનના હૃદયના અને આત્માના સમગ્ર બળપૂર્વક જે મનુષ્ય પોતાનું અને અન્યનું નિરંતરક્ષેપ અથવા શુભ જ ઇચ્છે છે, તેના પ્રતિ આ વિશ્વનું સમગ્ર ક્ષેત્ર અથવા શુભ કરવા તરફ જ વળે છે. અન્યનું સર્વાંશે ક્ષેત્ર ઇચ્છનાર પોતાનું અનાયાસે ક્ષેત્ર સાધી લે છે.

મનુષ્યનું ચારિત્ર્ય, માનસિકતા અને વ્યક્તિત્વ, જેવા પ્રકારનું તે અત્યંતતાપૂર્વક ચિંતન કરે છે તેને અનુરૂપ યત્ન જાય છે. અને મનુષ્યમાં જો કંઈ અત્યંત મહત્વનું હોય તો એ તથ્ય જ છે. અને તેની અપ્રતીયતા એ જ મનુષ્યહિતની પરાકાષ્ટા છે. માટે—?

જેના પ્રતિ આપણે સર્વોત્તમ પ્રકારનો પ્રેમ રાખીએ છીએ, તેના આપણે અત્યંત પ્રમાણમાં વિચાર કરીએ છીએ. તેથી સર્વ વસ્તુઓમાં જે કંઈ સર્વોત્તમ હોય તેના પ્રતિ જ આપણે પ્રેમ રાખવો જોઈએ. જે કંઈ આપણા અત્યંત મમત્વના વિષય થાય છે, પછી તે શુભ હોવા અશુભ, પણ તે આપણામાં અનાયાસ રીતે હિડી આવે છે, અને આપણામાંથી અનાયાસ રીતે જે કંઈ હિડી આવે છે તે આપણા ઉપર અત્યંત

અસર કરે છે, કારણ કે તેનો અને આપણો અત્યંત નિકટનો સંબંધ હોય છે, તેથી આપણા મનુષ્યનો વિષય ક્યો કરવો એ નિર્ણય કરવાઉપર મનુષ્યની ઉન્નતિ અવનતિનો મુખ્ય આધાર છે.

શરીરમાં યથાર્થ આરોગ્ય, બળ અને જીવનની વૃદ્ધિ, મનમાં શાંતિ, એક-રાગ અને આનંદને અવશ્ય કરીને ઉપજાવે છે.

શુભને, તે શુભરૂપ છે એ પ્રકારે વારંવાર ચિંતવીને તેની શુભ કરવાની અસરને તમે અધિક જામત્ કરો છો, -કિતેજિત કરો છો. શુભ-સર્વત્ર શુભ-એ ખરાબ છે એ પ્રકારે વારંવાર વિચારીને તેની લાભકારક અસરમાં ઘટાડો કરી નાંખો છો, તેને મંદ પાડી દો છો.

અશુભને, તે અશુભરૂપ છે એ પ્રકારે વારંવાર ચિંતવીને તેની દાનિકારક અશુભરૂપ-તાને તમે અધિક પુષ્ટ કરો છો. અશુભને પણ શુભરૂપે જોવાથી તે અશુભની દાનિકારક અસરને તમે ઘણી જ ન્યૂન કરી શકો છો.

વિકાસ પામવો એ જ પ્રકાશમાં આવવાનો માર્ગ છે. જેની જરૂર છે તેનું સંપૂર્ણ રીતે જ્ઞાન જામત્ રાખીને તેમાં વધ્યા કરવાથી, જે કંઈ જોઈતું નથી તેનો આપોઆપ નાશ થાય છે.

કોઈ પણ મનુષ્યથી વર્તમાન ક્રિયાનો એકંદર સરવાળો એ જ તેનું પરિણામી ભવિષ્ય છે.

મનના અંતરાસ પ્રદેશમાં ચતી કોઈ પણ ક્રિયા, શરીરઉપર પારેલી અસર ઉપજાવે છે.

જે મનુષ્ય ધારે છે કે હું કંઈ પણ કરી શકું એમ છે, તે મનુષ્ય, કંઈ પણ કરી શકે એવી જે શક્તિ છે તેનો પોતાનામાં વિકાસ કરી શકે છે.

જ્યારે આપણે કોઈ પણ જાગૃતમાં અશુભની જ આશા રાખ્યા કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે આપણી પોતાની જ શક્તિઓને અશુભ કરવાપ્રતિ વાળીએ છીએ. જ્યારે આપણે સર્વે વસ્તુમાં અનુકૂળ ભાવ રાખીને સર્વે કંઈ અનુકૂળરૂપે જ આપણને આવી મળશે એવી દૃઢ આશા જોવા કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે આપણી શક્તિઓને જે કંઈ અનુકૂળ છે, તેની પ્રાપ્તિ માટે કેળવીએ છીએ.

અત્યંત વિરુપદ અને સર્વોત્તમ વિચારો મનની પ્રકાશિત સ્થિતિમાં જ આવી મળે છે.

આપણે શું જોઈએ છે, તે જ્યારે આપણે યથાર્થ રીતે જાણીએ છીએ, અને જે કંઈ આપણે જોઈએ છે તેની દૃઢ આમદપૂર્વક ઇચ્છા રાખ્યા કરીએ છીએ, તો તે પ્રાપ્ત કરી

ચક્રાય એવા પ્રકારની ચોખ્ખતાવાળા અને એવા પ્રકારના સંપૂર્ણ બળવાળા આપણે આપણને રચી શકીએ છીએ.

* * * *

તમારા પોતાના લક્ષ્યથી તમે કેવળ અભિન્ન હો, એ પ્રકારે તમને પોતાને અર્થાંકિત પણે માન્યા કરજો, અને તેમ થવાથી જ તે લક્ષ્ય તમારું પોતાનું જ છે એમ જાણી શકશો, અને તેમ થતાં જ તે લક્ષ્યને પ્રાપ્ત કરી શકશો.

* * * *

મનુષ્ય જેમ જેમ અધિકની પ્રતીક્ષા કર્યા કરે છે, તેમ તેમ તે અધિકને પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી આપણને મર્યાદિત કરવાનું છોડીને— આપણને બદરૂપે માનવાનું છોડીને—આપણે જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે સધળાની આશા સેવવી જોઈએ.

* * * *

ઉત્તમ ઉત્તમ કાર્યો કરો. તમારા કાર્યને ઉત્તમ કરવા માટે પ્રથમ તેમાં સર્વોત્તમ વિચારોને જોડો અને પછી સર્વોત્તમ પ્રયત્નને જોડો. સુખ, વિજય અને પુષ્કલતા તેની પાછળ પાછળ આવવાં જ જોઈએ.

* * * *

મનનું સામર્થ્ય જ આ જગત ઉપર સામ્રાજ્ય પ્રવર્તાવી રહ્યું છે. અને જે મનુષ્ય એ સામર્થ્યને સર્વેદૃષ્ટ પ્રકારે ફેરી રીતે વાપરતું તે જાણે છે, તે મનુષ્ય, પછી બસે ગમે તેવું તેનું કાર્ય હોય જ તોપણ તે અતે વિજયને પ્રાપ્ત થાય છે.

* * * *

જે મનુષ્ય કોષ કરે છે, તેને હથેરાં હાનિ થાય છે, કારણ કે પોતાના સ્વભાવને સુમાવડે એ પોતાના સામર્થ્યને સુમાવડાવિના ખીણું કાઢે જ નથી. પ્રતિદૂળ પ્રસંગમાં અને આવેશ ઉડી આવે તેવા સમયમાં પણ તમારા સ્વભાવને ઉચિતારહિત અને પૂર્ણ પ્રસાદ રાખજો, અને વિજયની સિદ્ધિ તમને જ થશે.

* * * *

કદાપિ નિરાશ થશો નહિ. જીવન દીર્ઘ છે. પ્રસંગો અથવા તક અનેક હોય છે અતૂળ સંજોગો પણ અનેક પ્રમાણમાં આપો મળે છે. અને જેઓ શ્રદ્ધાપૂર્વક શ્રદ્ધામય રહીને-કાર્ય કરે છે તે સધળાને સુવર્ણમય પ્રભાથી ઝળહળતું પ્રભાત અવરણ દેખાય છે.

* * * *

કોઈ પણ સમયે અથવા કોઈ પણ સંજોગોની વચ્ચે પોતાના અંતઃકરણથી ટીલાદ્ય થઈ જવાય તો તેને માટે કોઈ પણ બહાનું કાઢવું એ મિથ્યા છે. ગમે તેવી ઘોર અધકારમય કે વિપરીત કે સમૂહ આધારો ઉચ્છેદ કરનારી રિયલિટી પ્રાપ્ત થયેલી હોય, તોપણ તમારા પોતાનામાં જે સામર્થ્ય છે તેના સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરવાથી, તે સંપૂર્ણ અંશે બદલાઈ ન જાય એવી એક પણ રિયલિટી નથી.

* * * *

પોતાના નિર્ણય કરેલાં મંતવ્યોમાં જ જે મનુષ્ય ધડીચ્છે ધડીચ્છે શંકા કર્યા કરે છે તે

તે તેની અવનતિતું ચિન્હ છે. તે ધીમેધીમે નીચે અને નીચે જ ગમડનો જાય છે. જીવનમાં આગળ વૃદ્ધિ પામવાને માટે, તમારે કાંઈ પણ મંતવ્ય સ્વીકારવું જોઈએ, તમારે કાંઈ પણ વસ્તુને માનવી જોઈએ. તમારા નિશ્ચયોમાં અમર્યાદ અને કસાથી પણ ચળે નહિ એવી શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ, અને તમે જે કંઈ સર્વોત્તમ જાણો છો અને માને છો તેના પ્રતિ તમારે સર્વ રીતે સત્યમય (True) રહેવું જોઈએ.

તમારે શું કરવું છે એનો જ્યારે તમારા મનથી નિશ્ચય થાય ત્યારે દિવસમાં હજાર વખત તે તમે કરી શકશો એ પ્રકારનું તમને પોતાને તમે કલા કરજો. સર્વોત્તમ માર્ગ તાકાલુ દષ્ટિગોચર થશે, અને ધારણી ધમ્મા સરળ થશે.

તમે તમને પોતાને એથી પણ વ્યાધક પ્રમાણમાં હાનિ કર્યા વિના બીજા કોઈને શરીરથી, મનથી, વચનથી, કર્મથી, કે નીતિનિયમથી હાનિ કરી શકો એમ નથી.

કેટલાક મનુષ્યોનો સિદ્ધાંત એવો હોય છે કે “જે તે પ્રકારે ધનનો સંચય કરે.” બીજા કેટલાકનો સિદ્ધાંત એ હોય છે કે, “જે તે પ્રકારે શુભ કર્મ કરવું.” પરંતુ એ બેમાંથી કયા વર્ગમાં તમારે પ્રવેશવા કે અનુસરવા માટે કયા વર્ગમાં પ્રવેશ કરવો તેનો નિર્ણય કરવા માટે ભાગ્યેજ બે વખત વિચાર કરવાનો રહે છે.

કોઈ પણ રૂપમાં કોઈ પણ મનુષ્યને કે કોઈ પણ વસ્તુને સ્વાધીન કરી લેવા કે તેના ઉપર કોઈ પ્રકારની ખોટી અસર કરવાને શન કરવો, એ તમને પોતાને જ દુર્બલ કરવા સરખું છે.

એક જ માર્ગ છે કે જે વડે આપણે કોઈ પણ મનુષ્યઉપર ન્યાયપુરઃસર અસર કરી શકીએ, અને તે તેને જ્ઞાનમાં સત્યતા દાનમાં, જાત્રિ અથવા ઉત્તેજિત કરવામાં, યોગ્ય સ્તુરણ કરવામાં અને તેને વધિક પ્રકાશમય પ્રદેશપ્રતિ વાળવામાં ઉત્સાહ આપીને. પરંતુ આમ કરવામાં કોઈને જુરકી નાંખી સ્વાધીન કરી લેવાનો આશય હોતો નથી. માત્ર જે કંઈ સર્વોત્તમ આપણને પ્રાપ્ત છે તે અન્યને આપવું એ જ આશય હોય છે.

જ્યારે કોઈ મનુષ્ય તમારા આગળ આવીને કાંઈ પણ અસત્ય અથવા અધર્મિત વાતો કહે તો તેના પ્રતિ તાકાળ બાંધે ચક્રાવીને તેની વિરુદ્ધ વાતોને કહેવાને તત્પર થવામાં તમે તે મનુષ્યની સમાન ભૂમિકાઉપર આવી જાઓ છો. જાણે કેંઈ સારી જ વાત કહી હોય એ પ્રકારે તેના પ્રતિ અલક્ષ કરીને બીજા ક્રિયામાં લક્ષ આપે અથવા બેસી રહે. આ પ્રમાણે કરવાથી તમે તમારા સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરો છો, અને તમારા શ્રેષ્ઠત્વનું બાન કરાવો છો.

આપણે બધા જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય જેવું ચિંતન કરે છે તેવો તે હોય છે. તો પછી આપણે જેવા થવું હોય તેવા આપણને જે વિચારો કરી શકે તેવા જ વિચારો કરવા પ્રતિ આપણે લક્ષ આપવો જોઈએ.

માનુષ ઔદાર્ય તથા કાર્પણ્ય.

કોઈ તમને પ્રશ્ન કરે કે માનુષ્ય ઔદાર્ય તથા કાર્પણ્ય શોમાં છે તો તમને વિવિધ વિ-
ચારો સ્ફુરશે. વિવિધ મનુષ્યોને તમે આ પ્રશ્ન પૂછશો તો તમને વિવિધ ઉત્તર મળશે. કોઈ
દેશે કે મનુષ્યો ધન આપવામાં ઉદાર છે. કોઈ દેશે કે વગર ધનઅથવા 'કોઈનું' દિન ચાલ
તો તે કરવામાં મનુષ્યો ઉદારતા વાપરે તેમ છે.

અન્ય દેશે કે ભિયુક્તને અન્ન આપવામાં મનુષ્યો ઉદાર છે. કોઈ તરફથી જાણવામાં
આવશે કે રોગોપાદ્રિત ધનનો વ્યય કરવામાં ધણા ખર્ચ કરે છે તેમ જ અન્ન વગેરે આપ-
વામાં પણ કૃપણ છે. ધણા ખર્ચ ને પોતાનો સ્વાર્થ કોઈ પણ રીતે સિદ્ધ થતો હોય તો
ધનવ્યય કરવા તત્પર થઈ રહે છે. રાજા, અધિકારી, કોઈ સંસ્થા, જાતિ આદિ કોઈમાં પો-
તાનું નામ ચાલે તેમ હોય તો ધનવ્યય કરનાર ધણા મનુષ્યો નીકળે છે, પણ ખર્ચ ગરીબ
અને ધનની તંગીચાગાને નિઃશ્રામ રીતિથી ધન આપનાર ક્યારેય જ હોય છે. તેમ જ પો-
તાનું નામ થતું હોય પોતાની ગજુના ધની હોય, પોતાની પ્રતિષ્ઠા ધની હોય, પોતાને અધીન
અન્ય મનુષ્ય થતો હોય વા તેના કોઈ આશયથી ધનવ્યય કરનાર જ્યાં ત્યાં છે પણ કામના-
રહિતપણે ધનવ્યય કરનાર દુર્લભ છે. પોતાને સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ માય, પોતે ધર્મનિષ્ઠ ગણાય
અર્થાત્ મનુષ્ય અથવા દેવતાની નજરમાં પોતે ધર્મિષ્ઠ ગણાય એવી ઇચ્છાને વશ થઈ ધર્મ-
કાર્યમાં અપ્રમુદ વ્યય કરનાર સંખ્યાબંધ મનુષ્યો મળે તેમ છે, પણ કોઈ પણ પ્રકારના પ્રાપ્ત-
પ્રકારની ઇચ્છા વિના ધનવ્યય કરનારની સંખ્યા ગણીમાંની જ હોય છે. તેથી સકામ પણે
ઔદાર્ય તથા નિઃકામરતિથી કાંઈ કરવામાં કૃપણતા મનુષ્યોની જણાય છે અર્થાત્ ધનદાન,
અન્નદાન, પૃષ્ઠીદાન આદિ સકામપણે કરવામાં મનુષ્યો અતિ ઉદાર છે પણ એમાંનું કોઈ પણ
નિઃકામરતિથી કરવામાં મનુષ્ય કૃપણ છે. તેથી પ્રકારાન્તરે દેહીએ તો સકામરતિ ધરવામાં
મનુષ્યો ઉદાર છે અને નિઃકામરતિ ધરવામાં મનુષ્યો કૃપણ છે.

મનુષ્યો મનુષ્યનું યજ્ઞન કરવામાં ઉદાર છે, દેવોનું યજ્ઞન કરવામાં ઉદાર છે પણ સ-
ખ સર્વજન્યાયક સામિદ્યાનંદ પરમાત્માનું યજ્ઞન કરવામાં કૃપણ છે—આ પ્રકારે કેટલાકનું ઉત્તર
આવશે. અને આ પ્રમાણે આ પ્રશ્નનાં વિવિધ મનુષ્યો તરફથી વિવિધ ઉત્તરો પ્રાપ્ત થશે.

જ બેઠા હોય છે. ધનાદિ દાન કરવામાં મનુષ્ય સામાની માગણીની, અપેક્ષા રાખે છે પણ અભિપ્રાય આપવામાં તો અતિ ઉદારતા જણાવે છે. અન્યની યાચનાની વાટ ક્ષણ પણ ભેટો નથી. એ યાચનાની વાટ જોઈએ, તો યુગાન્ત કાલ જોડેલા કાળ એને જણાય છે. અપાયકને પણ દાન કરવાનું વ્રત મનુષ્ય અભિપ્રાય આપવામાં પાલન કરે છે. ધનાદિ સંપત્તિ આપવામાં મનુષ્ય પોતાની પાસે ધનાદિ સંપત્તિ છે કે નહિ તેના બારીકાથી વિચાર કરે છે પણ અભિપ્રાય આપવામાં પોતાની સંપત્તિના—પોતાની અભિપ્રાય આપવાની યોગ્યતાને વિચાર કરનાર કૃપણ મહાત્મા વિરલ જ હોય છે. ધનાદિ દાન કરવામાં દાતા અથવા પ્રતિજ્ઞીતાના લાભના વિચાર પ્રાપશ્ચ કરવામાં આવે છે ત્યારે અભિપ્રાય આપવામાં એ વિચાર કરવો નિરયક જણાય છે એટલું નહિ પણ એટલા વિલંબ સહન કરવો એ મહાભારત પ્રતિજ્ઞ પ્રમુખે યથા પડ્યો છે, ધનાદિનું દાન કરવા વૃત્તિ તત્પર થયેલી હોય અને કાષ્ઠ મિત્ર રેનેહી કે સ્વજન સર્વ સામા પક્ષની વાત જણાવી એ દાન કરવા વિચાર કરવાની સલાહ આપે છે તો મનુષ્ય એ સલાહને તત્કાલ, તૃપાતુર સદ્-રાના રજીમાં જલને પકડી લે તેમ, પકડી લે છે અને તરત તો તે દાનક્રિયાથી વિરમે છે, ત્યારે અભિપ્રાયનું દાન કરવા તત્પર થયેલા મનુષ્યને કાષ્ઠ સામા પક્ષની વાત કરે છે તો તે સલાહને તેની વૃત્તિ સ્વીકારતો નથી એટલું જ નહિ પણ તે સલાહ આપનારને પોતાના શત્રુરૂપ ગણી લે છે અને તે સાથે તે સલાહ આપનારના સંબંધમાં વિરોધી અભિપ્રાય આપી તે અભિપ્રાયનું તે અપકારી મનુષ્યને પણ તત્કાળ દાન કરી પોતાનું દાનશૌર્ય ત્યાં તે જ સમયે સિદ્ધ કરી દેખાડે છે. તેથી પ્રજનું ખર્ચ ઔદાર્ય, આપણે જોઈએ તો, સાચાને માટે અભિપ્રાય આપવામાં જ જણાય છે અને એના જેટલું ઔદાર્ય ક્યાં જ અન્ય કાષ્ઠ દાનવિષયમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં પ્રજા કહ્યું, બલિ આદિ મોટા મોટા દાનવીરોને પણ શરમાવે છે, અર્થાત્ દાનવીરોના પટેા તેમની પાસેથી ખુશ્ચરી પોતાના હસ્તગત કરી રહેલી છે.

આ પ્રકારે અભિપ્રાય આપવામાં પ્રજા એક તરફથી અપ્રતિમ ઔદાર્ય વાપરી રહી છે પણ અન્ય તરફથી એમાં કૃપણતા પણ ટેટલી જ અપ્રતિમ વાપરી રહી છે. આ કૃપણતાનો સ્વભાવ પ્રજા વર્ગમાં આજે જ આવી ગયો છે એમ નથી, પણ આજથી હજાર વર્ષ પૂર્વે થયેલા ભવભૂનિષ્ઠ પણ પ્રજાના એ સ્વભાવનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે કે સર્વયા વ્યવહર્ત-વ્યે કુતો હાવચ્ચનીયતા । યથા સ્ત્રીણાં તથા વાચાં સાધુલ્લે દુર્જનો જનઃ । જેના પર બધી પ્રજાવર્ગ અભિપ્રાય આપતા તૈયાર થાય છે, અભિપ્રાય આપવામાં પોતાનો હક સમજી અમલ કરે છે તેમાં નિર્દોષપણું કેવી રીતે લાવી શકાય, કેમકે જેમ સ્ત્રીઓની સાધુતા સ્વીકારવામાં પ્રજા વર્ગ કૃપણતા જણાવી રહે છે તેમ જ કાબ્યાદિ શબ્દ રચનાની સાધુતા સ્વીકારવામાં પણ એ વર્ગ એટલીજ કૃપણતા, એટલી જ દુર્જનતા જણાવી રહે છે. ખર્ચ જેતા આ કૃપણતા સ્ત્રીઓની સાધુતા તથા કાબ્યની સાધુતામાં અટકતી નથી પણ અભિપ્રાયના સર્વ વિષયમાં જ અને વિશેષ કરીને ધ્વંસ મનુષ્યવિષયક અભિપ્રાયમાત્રમાં જણાય છે. કેમ મનુષ્ય બીજી બ્યક્તિ માટે સારું વર્ણન કરે છે, તેના ડરો ગાય છે તો તે સ્વીકારવા પ્રજા વર્ગનું મન જેટલું તૈયાર હોય છે તે કરતાં જો તેના દોષોનું વર્ણન કરવામાં આવે છે તો તે સ્વીકારવા સહસંયુક્ત અધિક તૈયાર રહેલું હોય છે. જે મનુષ્યોનો સહવાસ થાય છે તો તેમાં એક બીજાના ડરોનું દર્શન કરી લેવા કરતાં એક બીજાના દોષોનું દર્શન

પ્રથમ યજ્ઞ રહેતું જણાય છે. એટલું જ નહિ પણ યજ્ઞે પ્રસંગે તો યજ્ઞોનો મોટો સમૂહ હોય છતાં તેને પાછળ મુકી દઈ એક સામાન્ય દોષ દોષ તો તે મનુષ્યની નજર આગળ તરી આવે છે અને વળી કેટલેક પ્રસંગે તો દોષ નહિ દોષ છતાં તેની કલ્પના કરી લેવામાં આવે છે. દર્શનને વિવાદિમુખ યવાના સ્વભાવવાળા પરમાત્માએ સજી છે એવું મુનિ ક્યત્તે છે તેને રથાને દોષાભિમુખ યવાના સ્વભાવવાળા મનુષ્યોએ કરી રથાપી છે એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોત તો તે પ્રજા વર્ગની સ્થિતિ જોતાં દોષ પણ સુઠ અસત્ય કહી શકે તેમ નહોતું. અભિપ્રાય બાંધવામાં આ પ્રમાણે વિધિસિક્ષાર્થિનું સેવન કરવામાં આવતું હોવાથી પ્રજા વર્ગે એમાં અત્યંત કૃપણતા દર્શાવે છે એ સ્પષ્ટ છે.

અભિપ્રાયનું જ્ઞાન કરવામાં પ્રજા વર્ગે કલ્પરથાને વિરાગવા તૈયાર થઈ રહે છે એ સાચું છે પણ એ કાર્ય કેટલું કલ્પિત છે તેનો ભાગે જ તેને વિચાર આવે છે. ખરું જોતાં અન્નદાન કરવું સહેલું છે, મનદાન કરવું સહેલું છે, મોટાં મોટાં રાજ્યો આપી દેવાં સહેલાં છે પણ અભિપ્રાયનું જ્ઞાન કરવું એ અત્યંત કલ્પિત છે. વ્યારદાગિક અભિપ્રાય અને નૈનિક અભિપ્રાયની ભૂમિતિ પૃથક્ પૃથક્ થઈ રહી છે. અમુક મનુષ્ય સાને છે કે ખરામ છે, અમુક મુલ્ય સાનું છે કે નફાનું છે ક્યાંક અભિપ્રાય આપવામાં તે તે મનુષ્યની કૃતિ માત્ર જોવાની હોતી નથી પણ તે કૃતિને પ્રેરનાર જે આંતર આશય તે જ જોવાનો હોય છે. એકની એક કૃતિ મિલ્લ મિલ્લ આશયોથી ઠરાય છે અથવા ઘર્ષ થાય છે. એક મનુષ્ય માત્ર કુપાને તૃપ્ત કરવા જ આદારનું મદ્ય કરે છે, ત્યારે અન્ય રસનેન્દ્રિયને સંતોષવા તે ક્રિયા કરે છે. તૃતીય મનુષ્ય ઘરીરનો નિર્વાહ પરાય અને પરમાયે માટે આશયક છે માટે તે નિર્વાહ કરવા આદાર મદ્ય કરે છે. અર્થાત્ ત્રણેમાં આદારરૂપ કૃતિ એક છે છતાં તેને પ્રેરનાર આશયો મિલ્લ મિલ્લ છે. એક મનુષ્ય વ્યસન થઈ રહ્યું છે માટે ચદા પીછે છે; અન્ય આનંદને માટે, મોજ માટે ચદા પીછે છે; તૃતીય અમુક વ્યાધિને ચદા દૂર કરનાર છે માટે તે વ્યાધિના પ્રતીકારરૂપે યેષ ડાક્ટરની સલાહ પ્રમાણે ચદા પીછે છે અને અનુર્થ જે વ્યાધિને ચદા વધારનાર છે તે વ્યાધિ થવા છતાં મોદરથ થઈ ચદા પીછે છે. આ ચારેની ચદા પીવારૂપ કૃતિ એક સમાન છે છતાં ચારેમાં એ કૃતિ દરારનાર હેતુ મિલ્લ મિલ્લ છે. એક મનુષ્ય પોતાનો તાર્કિક સ્વાર્થ સાધી લેવા અસમ્ય જોતે છે, અન્ય મનુષ્ય સામાન્ય મન ન દેખાય તેટ-

કૃતિને રપર્શ નહિ કરતા આશયને મુખ્ય કરનાર હોય છે. કૃતિ સારી જણાતી હોય તોપણ તે દુષ્ટ, આશયથી પ્રેરિત મળેલી હોય તો નીતિની દૃષ્ટિમાં એ કૃતિ નિંદાપાત્ર છે અને કૃતિ દેખીતી સદોષ હોય પણ તે શુદ્ધ આશયથી કરવામાં આવી હોય તો ત્યાં તે કર્તા નીતિની દૃષ્ટિમાં નિર્દોષ સ્થપાય છે. સ્વ કાલણ કરવું એ કૃતિ તરીકે સારી ક્રિયા છે છતાં શ્રીતાને પ્રમળગવા એ કૃતિ કરવામાં આવે છે તો એ સત્ય કાલણ કરનાર નીતિની દૃષ્ટિમાં સદોષ છે, નિંદાને પાત્ર છે. એક મનુષ્યે સત્ય નિષ્ઠાથી નાનો મોટો કાષ્ટ વ્યાપાર કર્યો અને તેમાં તેની સત્તામાં નહિ એવા બલિકરો યવાથી હાનિ થઈ તો એમાં હાનિવાળો વ્યાપાર કરવારૂ કૃતિ દેખીતી ખરાબ છે છતાં નીતિની દૃષ્ટિમાં એ મનુષ્ય કાષ્ટ પણ રીતે સદોષ કરતો નથી, નીતિ એને નિંદાપાત્ર ગણતી નથી પણ એની સન્નિધા માટે એને ધન્યવાદ જ આપતી રહે છે. તેથી કૃતિ અને આશય બંનેનો પ્રકાર, બંનેની કક્ષા જિજ્ઞાસા હોવાથી કૃતિની સદોષતા કે નિર્દોષતા તે આશયની સદોષતા અને નિર્દોષતા સ્થાપન કરી શકતી નથી. આવહારિક અભિપ્રાયો કૃતિનું અવલંબન કરે છે અને નૈતિક અભિપ્રાયો આશયનું અવલંબન કરે છે તેથી એ બંનેમાં ભેદ પડે છે. મનુષ્ય પોતે કૃતિરૂપ નથી પણ આશયરૂપ છે, જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે ક્રિયા મનુષ્યનો સાચો સ્વભાવ નથી, તે ક્રિયા મનુષ્યોનો આત્મા નથી, તે મનુષ્યોનું સ્વરૂપ નથી, પણ જે આશયો મનુષ્યોના હોય છે તે જ તેનો ખરો સ્વભાવ છે, તે જ તેનો આત્મા છે અને તે જ તેનું સ્વરૂપ છે. તેથી એ આશયને અવગણન કરી પ્રવૃત્ત થતો નૈતિક અભિપ્રાય જ સાચો છે વળતર છે અને લક્ષ્ય અપવાદ યોગ્ય છે, બાહ્ય સપાટીપર વિચરનાર કૃતિમાત્રને લઈ પ્રવૃત્ત થતો વ્યાવહારિક અભિપ્રાય કેવલ અસત્યોપ આપનાર છે અને સત્યશૂન્ય છે.

પ્રમળો સામાન્ય વર્ગ કૃતિ માત્રને જુએ છે અને તે પરથી તત્કાલ અભિપ્રાય બાધી દે છે એમાંથી ટટલાક મનુષ્યો એથી આગળ પણ જાય છે અને એ કૃતિના આશય પ્રતિ પણ જોવાનો થતો કરે છે. પણ ત્યાં તે કૃતિ કરનારનો શો આશય હતો તે ખરું જોતાં જોવું જોઈએ તેને બદલે પોતે તેની કૃતિ કેવા આશયથી કરે છે તેટલું જોઈ લે છે અને તે પરથી અભિપ્રાય બાધી દે છે. આથી અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં એ અભિપ્રાય તેના કર્તાના સંબંધનો થઈ નહિ રહેતાં એ અભિપ્રાય આપનારના સંબંધનો થઈ રહે છે. ઘણે ખરે પ્રસંગે આ રીતે જે વ્યક્તિમાટે આવી પ્રમ્લ અભિપ્રાય દર્શાવે છે તે વ્યક્તિના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ તે અભિપ્રાય જનસમાજને આપતો નથી પણ એ અભિપ્રાય આપનાર પ્રમળના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ આપનાર જ થઈ રહે છે.

ભિન્ન ભિન્ન મનુષ્યોની ભૂમિકા અવસ્થા જિજ્ઞાસા હોય છે. એક ભૂમિકામાં રહી કરેલી કૃતિ બીજી ભૂમિકામાં વિચરનાર પોતાની ભૂમિકામાં રહી કરેલી જુએ છે તો જોને જેમ શોર્ટસાઇટ વાળો મનુષ્ય લોંગ સાઇટનો વસમાં પડેલી જોઈ શકે છે તેમ વિપરીત રૂપને જ જોઈ શકે છે અર્થાત્ વિપરીત જાનને જ ગ્રાસ કરી શકે છે. એક રાજ્યકાર્યભારીની ભૂમિકા અને સામાન્ય વ્યાપારીની ભૂમિકા કેવળ જુદી હોય છે. એક મહાત્માની ભૂમિકા અને એક કિશ્કીની ભૂમિકા કેવળ જુદી હોય છે. સામાન્ય વ્યાપારી પોતે અનુભવ વિનાનો હોવાથી રાજ્યકાર્યભારીની ભૂમિકામાં પોતાને મુકી શકતો નથી તેથી તે રાજ્યકાર્યભારીને પોતાની ભૂમિકામાં આજી છે અને પોતાની ભૂમિકાનાં ચલચલને તે રાજ્યકાર્યભારીની કૃતિનું અવલોકન કરે છે, તેના આશયનું અનુમાન કરે છે, અને તેથી સ્વાભાવિક છે કે એ સામાન્ય વ્યાપારી અહિં અભિપ્રાય આપવામાં છકક ખાઈ જાય છે, બીજાની પોતે મહાત્માની ભૂમિ-

કામાં મનવડે પણ ચડી શકે નથી તેથી તે મહાત્માને પોતાની ભૂમિકામાં લાવીને ક્યોની કૃતિના પ્રેરનાર આશયોનું જ્ઞાન મેળવના પોતાની પ્રાપ્ત ભૂમિકાનાં ચક્ષુમાં પહેરે છે અને એ કાચથી તેનું નિરીક્ષણ કરવા મંચે છે અને તેના પરિણામમાં સ્વાભાવિક છે કે તેને તે મહાત્માની કૃતિના આશયોનું જ્ઞાન ન યત્તાં જિખારીના આશયોનું જ જ્ઞાન થાય છે. તેથી અભિપ્રાય આપનારના સંબંધી જ અભિપ્રાય બંધિતની ભૂમિકા આવા અભિપ્રાયો રચી આપે છે, અર્થાત્ એ અભિપ્રાય તે તે આપનાર વ્યક્તિ માટે જ સાચો ગણીએ તો પ્રસંગે સાચો ફરે છે પણ જેને માટે આપવામાં આવ્યો હોય છે તેને માટે તો ધણું કરીને અસત્ય જ હોવાનો સંભવ છે.

અભિપ્રાય બંધિવામાં તથા આપવામાં ફેટલી જોખમદારી તે તે મનુષ્યને શિરે રહે છે તેનો ખ્યાલ સરખો પણ પ્રજા વર્ગના ધણીને નથી, એક ખાસકરને 'તું' સદા જાણે છે, તું ઠાઠ છે, તને આ આવડવાનું જ નથી, તું આજસુ છે " ઇત્યાદિ પ્રકારે તેનાં માતાપિતા વગેરે તરફથી વારંવાર કહેવામાં આવે છે તો તે ખાસકર એ પ્રકારનું નહિ હોય છતાં તે અસ્પષ્ટ સમયમાં અસત્ય યોગનાર, છુદ્ધિલીન, શીખવાને અસમર્થ અને આકરણ્યથી ભરેલું થઈ રહે છે-એ પ્રયોગ કરી જોવાથી અભિપ્રાયની શી અસર થાય છે તે સર્વનાં જાણવામાં સદૃશ આવી શકે તેમ છે. જેમણે આન્તર તથા બહિર મનના શુદ્ધિમાં તથા પ્રવૃત્તિના નિયમે જાણ્યા છે તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે પ્રાપ્ત્ય પ્રકારનું અનિષ્ટ સૂચન અથવા દોષાત્મક કરવામાં આવ્યાથી તે અનિષ્ટ ક્રમે કરી ભૂતિવત્ થઈ રહે છે અને શુભસૂચન વારંવાર કરવાથી તે જ પ્રમાણે શુભ પણ ભૂતિવત્ થઈ રહે છે, જેમણે સૂક્ષ્મ સત્તાઓનું નિરીક્ષણ કર્યું છે, ખૂબી, તેજસ, ઉજ્જ્વળતા વિદ્યુત્ આદિવડે પ્રવર્તાવાતાં અદિશક્તિઓનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું છે તેઓ સારી પેઠે જાણે છે કે મનવડે ગતિમાં મુકવામાં આવતાં અદિશક્તિઓ અતિ ત્વરિત મેળવાઈ હોય છે અને સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ પદાર્થોનું પણ ભેદન કરવા સમર્થ હોય છે. શ્રીમદ્દાકાલના અવવાસકેને આ અદિશક્તિની પ્રક્રિયા એટલી સ્પષ્ટ રહેલી થઈ છે કે એ સંબંધમાં લેશ પણ વિસ્તારની અપેક્ષા તેમને રહેતી નથી. 'ખરું' જોતાં તો જેમ કવિને તથા દર્શકને રચે-સરના પ્રભાવે Evolution ક્રમોપયુગ્મ શબ્દ તથા એ સંભાવના પશ્ચિમમાં પ્રસરી રહી છે તે જ પ્રમાણે આ અદિશક્તિના યાત્રીય ઉચ્ચ સિદ્ધાન્ત માટે આખી સુન્દર પ્રજા શ્રીમાન્ વિશ્વવંદનો ઉપકાર સ્વીકારી રહી છે. શ્રીમાન્ વિશ્વવંદની સેખિનીના પ્રભાવે સુન્દર પ્રજામાં અદિશક્તિ એ ગૃહઆપનો શબ્દ થઈ રહ્યો છે અને સુન્દર પ્રજામાં એ અર્થનો પ્રકાશ થઈ રહ્યો છે તેથી એ સંબંધમાં એ પ્રજા માટે પ્રાપ્ત્ય વિસ્તારની અપેક્ષા રહેતી નથી તેથી અભિપ્રાય બંધિવો અને આપવો અને તેમાં પણ ખરાબ અથવા દલકા અભિપ્રાય બંધિવો અને આપવો એ તે તે વ્યક્તિને-જે સામાન્ય હૃદયગવાળી હોય છે તો નિષ્કૃષ્ટ કરવાનો જ ઉપાય છે, અને તે વ્યક્તિ અધિક હૃદયગવાળી હોય છે તો પણ તેની પ્રગતિમાં પ્રતિબંધ કરવાનું સાધન થઈ રહે છે એટલું જ નહિ પણ જેમ વર્ષો ઋતુમાં છલિ થયા પછી ઉપર પડે તો શરદને સખત તાપ એ હલપાર મેસેરિઆને ઉત્પન્ન કરનાર થઈ રહે છે તેમ આ પ્રમાણે બંધાના દલકા અભિપ્રાયોના અતિ નિમ્ન પક્ષિનાં અદિશક્તિનાં વિષય વિષમાં ઉત્પન્ન થાય છે અને તેથી વિષમાં સર્વને દાહ કરનાર થઈ રહે છે. તેથી મનુષ્યોએ આવા અભિપ્રાયો બંધિવામાં અને આપવામાં અત્યંત સાવધાનતા સેવવાની જરૂર રહે છે. દાસની રિયલિટી એવી છે કે પ્રજા વર્ગ તત્કાલ અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં પરમ યોદ્ધા વાપરી રહ્યો છે અને અભિપ્રાયની જાતિમાં અતિ કૃપણતા જણાવી રહ્યા છે તેને બદલે, પોતાના તથા સર્વના દિન માટે પ્રજાવર્ગે અભિપ્રાય બંધિવામાં તથા આપવામાં અત્યંત કૃપણતા સેવવી તથા

અભિપ્રાયની જાતિમાં અતિ ઉદારતા સેવવી એ કર્તવ્ય છે. લવભૂતિને સર્વથા વ્યવહાર્ત્વે વ્યેઠ છતાં વચન કહેવું પડ્યું છે તેને બદલે બ્યારે સર્વથા વ્યવહાર્ત્વે સદા શ્રાવચ નીચતા । વિદ્યાં સ્ત્રીણાં તથા વાચાં સાધુત્વે સુજનો જનઃ ॥ જેમાં સર્વ અભિપ્રાય આપે છે તે વસ્તુ અનિશ્ચય યથ રહે છે, મનુષ્યો, સ્ત્રીઓ તથા ગ્રંથોના સાધુત્વમાં ગ્રંથ વર્ગ અત્યંત સુજનતા (ઉદારતા) વાળો છે એવું એ શ્લોકનું પરિણામન થશે અને એવું મહાકવિએને કહેવાનો વારો આવશે બ્યારે પૃથ્વીપરથી નાનાવિધ મિથ્યા કહેશે, અસુખાદિ દુર્ઘણો સર્વ પોતાની મેળે અજાણ જશે અને આ ભૂમિ તે મનુષ્યોને વસવાનો સ્વર્ગલોક યથ રહેશે.

બીજું બધું ગમે તેમ થાય પણ તમારે શું કરવાનું છે ?

લગભગ પ્રત્યેક વ્યાપારીને અથવા કાંઈ પણ કાર્ય કરનારને એવો એક અભ્યાસ પડી ગયો હોય છે તેમ જ તેમનું માનવું પણ એવું હોય છે કે બ્યારે કાંઈ પણ વિધન કે પ્રતિક્રિયાતો જેવું જણાય કે તત્કાલ ઢગલો બની જવું. સુન મુનજેવા મધ જવું સર્વ પ્રકારની પ્રસંગતાને યોગ્ય નાંખવી, અંતરથી શાંતિને દેશનિકાલ કરવી, નિદ્રાને ઊડી દેવી, પ્રત્યેક ક્ષણે ચિંતા કપા કરવી, વારંવાર દુઃખનું સ્મરણ કર્યા કરવું, અખિા અને હમર ચલાવીને કાંતો જેની તેની સાથે રીસાયેલું મોં રાખવું, એકલા ખુણામાં કે એકાંતમાં જઈ પારવિનાતી અકળામણ સાથે ઉદ્વેગના વિચાર કર્યા કરવા અને થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં માનસ વ્યથાનો જાતે અનુભવ કરવો, અને બીજાને પણ તેવું જોમ બને તેમ અધિક અંશમાં નિદર્શન કરાવવું પરંતુ તેને જે કાંઈ વ્યવસ્થા કરવાની હોય છે, અથવા જે કાંઈ કાર્ય કરવાનું હોય છે તે કરવામાં આ પ્રકારનો તેણે સ્વીકારેલો માર્ગ લેશ પણ સાહાય્ય કરતો નથી એ વાર્તાને તે જૂઠી જતો હોય છે, ખરું જોતાં, તે એક અધમમાં અધમ માર્ગ છે. કારણ કે જે બળની વિધને દૂર કરવામાં અથવા તેના ઉપર જય મેળવવામાં જરૂર હોય છે. તે જ બળનો તે ક્ષય કરે છે, ગમે તેમ થાય, પણ જે મનુષ્ય દુર્બળ બનીને કાંઈ પણ કાળે-થોડો સમય પણ-હોઠા હાથ નાંખીને બેસતો નથી, તે જ મનુષ્ય વિજયી થાય છે, તે મનુષ્ય પોતાના બળને સંધરી રાખે છે, તે મજ પોતાના બળનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો એ સંબંધી યોગ્ય નિર્ણય કરવામાં પોતાની સૂક્ષ્મ અને યોગ્ય પ્રકારની તુલના શક્તિને બહુ સારી રીતે જાળવી રાકે છે. ઉપાધિ અથવા વિધનના પ્રસંગમાં યોગ્ય પ્રકારની માનસિક રિધતિ એ છે કે ચિંતા અથવા ભય ધરવા નહિ. તેમજ મનનો ગહરાટ અથવા બેઢરકારી કે ‘ અરે એતો એમ જાણ્યું કે અ. તુફળ યથ જશે ’ એવાં ઉપર ઉપરનાં અંતરની ખરી શ્રદ્ધાવિનાનાં વચનો બોલવાં એ પણ તે પ્રસંગમાંથી નીકળી છૂટવાનો માર્ગ નથી પરંતુ સમજ, જે કસાથી ભય નથી પામતી એવી દૃઢ નિશ અને નિશ્ચયવાળી, જે કસાથી સંશયગ્રસ્ત નથી મતી, જે કસાથી પણ વિકસતા પામતી નથી તેવી, અને જે વિશ્વાસ તથા શ્રદ્ધાથી સંપૂર્ણ અંશમાં છવાંત છે, અને જે માત્ર તેણે શું કરવાનું છે તેજ જાણીને બેસી રહેતી નથી, પણ તે અવસ્થયથી જ એમ જે પૂર્ણ અંશથી માને છે, તેવી રિધતિ-એ જ વિધન અથવા ઉપાધિમાત્રથી મનુષ્યને સહજમાં દૂર કરનાર છે. મનની આવી રિધતિ, દેખાતી નિશ્ચિન્તામાટે ચિંતા કરીને પોતાના બળને ક્ષય નથી કરતી અથવા નિરાશાના અધકારમાં કે ગહરાટમાં અટવાયા કરતી નથી. અને તેથી મનને પ્રત્યેક પ્રસંગે યોગ્યમાં દોરવાનો જે સંભવ આવે છે, તે પછી તેને આવતો

નથી એટલું જ નહિ પણ મનની આવી પ્રસંગ રિચિતિ ધારેલા વિજયને સિદ્ધ કરવામાં પોતાના સમગ્ર બળને યોજે છે, અને તે પ્રસન્નતાના, અદ્વાતા અને પ્રકાશમય અવસ્થાની સુભ પ્રકાશમાં રહે છે, અને તેથી પ્રત્યેક પ્રસંગે સર્વોત્તમ અને યોગ્ય પ્રકારનું કાર્ય કેવી રીતે કરવું તે તેનું મન ચિરપટ્ટીરિતે જોઇ શકે છે.

ત્યારે તમને એમ લાગે કે તમે જાણે કાંઈ પણ કાર્ય કરવાને માટે બેદરકાર અમના દેશી ધણ સુઝ પડે નહિ એવા પ્રકારના યજ્ઞ ગયા છે-ગુચાઇ ગયા છે, ત્યારે તમારી ધારણાઓ અને આશાઓ કપૂરની પેટ અદશ્યમાં છીડી જતી હોય. એમ લાગે, અને તમારું સિતિજ ન્યૂનાધિક અંશમાં પણ અસાધ્ય આચ્છાદિત થતું જણાય, ત્યારે પણ એ છુદ્ધિને દૃઢપણે જામત રાખજો કે તમે નિષ્ફલતાના તીરકિપર આવીને ઉભા નથી. તે સમયે તમારે જે કંઈ જોઇએ છે તે જોઈ જ છે; પૂર્ણ રિચિતિ, કોઇ ખુદા વિશ જ પ્રદેશમાં ચાલ્યા જાઓ તમારા તે સમયના વર્તમાન કાર્યથી અને તે કાળના વર્તમાન પરિવેશનથી થોડા સમય માટે દૂર ખસી જાઓ. અથવા કાંઈપણ એના કાર્યમાં જોડાઓ કે જે તમને પેલા કાર્યના ચિંતનમાંથી તમારા મનને થોડા કલાક પણ પૂર્ણ અસ્પૃશ્ય અથવા દૂર રાખે, અર્થાત્ બીજા એવા કાર્યમાં જોડાઓ કે તમને અમુક સમયસુધી પેલા કાર્યનું લેશ પણ સ્મરણ ન થાય. અથવા ખાસ અગત્ય હોય તો થોડા દિવસ માટે પણ એ પ્રકારનો ફેરફાર કરો. બીજા કોઇ વિષયમાં રસ યતિને જામત કરો. અને તે એટલા પૂર્ણ અંશમાં જામત કરો કે તમારામાં કેવળ નીચી સંક્રિયોનો વિશ્વાસ થાય. તમારામાં રહેલી બીજી સંક્રિયોનો જ ઉપયોગ થાય. અને તેનો ઉપયોગ કરીને તેના જ કાર્યોમાં તમારા ચિત્તને સંપૂર્ણ રીતે જોડો. તમને તાકાલ લાન થશે કે તમે પૂર્ણપણે બદલાઈ ગયા છે. કોઇ અવનવા રંગથી રંગાઇ ગયા છે, અને પછી પાછા પેલા કાર્યકિપર તમે આવશો ત્યારે પૂર્વે તમે ઠીક પણ નહિ અનુભવ્યું હોય એવા બળ આમઠ તમા ઉત્સાહ યુક્ત થપેલા તમે તમને જોશો. સ્મરણમાં રાખો કે ત્યારે તમે અક્ષતીએ આવી ગયેલા લાગો ત્યારે સર્વનું અસ્તિત્વ કેવલ જનું રહ્યું છે એવી કલ્પનામાત્ર પણ કરશો નહિ. માત્ર એ અક્ષમાંથી બહાર નીકળી જવા માટે જે કંઈ કરવું પડે તે કરો. અને સૂચ્ય તમને તમારા ઉપર જ પ્રખર પ્રતાપથી વિશ્વાસમાન થતો જણાશે.

ત્યારે સધળું નીચે ઉતરવું જણાય, ત્યારે તમારે ઉપર આવવું જામશે. ઉપર અને ઉપર ચઢવામાં દૃઢ આધારથી વળગ્યા રહો. પછી વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં ઉંચે ચઢવાનું મરી રાખો. ધણ જ થોડા સમયમાં બીજું સધળું પણ અદલાવા માડશે, અને તે પણ તમારી સાથે ઉંચે ચઢવાના ક્રમમાં રથાપશે. કારણ કે ત્યાંથી બીજા બધાની સાથે તમે પણ નીચે ઉતરતા જતા નથી. તો પછી તે બધું લાંબો કાલ સ્વતંત્રપણે કદાપિ નીચે ઉતરવાની ગતિમાં રહી શકતું નથી. અને નીચે ઉતરવું એના અર્થ એ છે કે તમારા મનને નીચી ભૂમિકામાં-નીચા વિચારમાં, નીચા ચિંતનમાં, નીચી કલ્પનામાં, લઇ જવું અને તેમાંને તેમાં વધારે ધુનાવ્યાં કરવું. ગમે તેવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય તોપણ તમારા મનથી ઉંચા અને ઉંચા જતા રહો જ, ઉંચા ચિંતન, વિચાર, કલ્પના તથા નિશ્ચય વગેરેમાં મનને રથાપી રાખો, અને તે પ્રસંગ તમારી સાથે ઉંચે ચઢતો અનુકૂળ થતો જણાશે. મનને ઉત્તમ માનસ ભૂમિકામાં અખંડિતપણે રાખ્યા કરો, અને પછી તમે જે કંઈ શુભચરો તે સંગ્રહ કરી રાખવા યોગ્ય નહિ જણાય, અને જે કંઈ સમજ કરી રાખવા યોગ્ય હશે, તે કદાપિ આજે જોવાનું જણાશે તો તે આવી કાલે અવરય મળું આવી મળશે.

મહાકાલનો શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મારક અંક.

આ અંક સગમન દોડસો પૃથ્વો, સુંદર વિષયોથી ભરેલો, આશ્ચર્ય ચિત્રોથી ભરેલો કાગળ તથા સુંદર પુઠા સંગ્રેથી આશ્ચર્ય કરશે. અને તેમ થવાથી તેના બહેનો કેવલે થાય એ સ્વાભાવિક છે. મહાકાલના અત્યેક આંકને તે ભેટ આપવામાં આવનાર છે. અને તેનું રૂપ એવું મોહક તથા વિષયો એવા ઉત્તમ અને આનંદ ઉપજાવે તેવા આનંદો જોઈ પ્રત્યેક આંક તે અંક ઓછામાં ઓછો દૃઢ વંચન વાંચશે, એટલું જ નહિ પણ તેનાં એક પણ રંગેલી કે સંપૂર્ણને તે બતાવ્યાવિના રહેશે નહિ. અને તે મનુષ્ય પણ એમ માત્ર જોઈને, અટકશે નહિ, પણ આદિથી અંત સુધી પૂરેપૂરો વાંચશે. હોવાથી તે અંકનો ધારા કરતાં પણ ધમો ફેલાવે. મરો. નમારથી તે અંક કહાડવાનો એવું પ્રસિદ્ધ થયું છે, ત્યારથી આજ સુધીમાં તેની માંગણીના સેકડો કાગળો આવી છે અને આવે જાય છે, આ એક જ કારણ તે કેટલી પ્રસિદ્ધિ પામશે એ કહેવાને છે. મહાકાલના આંકવિના બીજાઓને પણ તે અંક વેચાનો આપવામાં આવશે. કેમકે શોખીનો, રસવાળો તથા વિચારને ડોળવનાર વિગ્રહોથી ભરપૂર એક પ્રમુખ જ થવાનો. ૧૦૦૦-દસ હજાર ઉરાંત મનુષ્યોના ધ્યાન તળે અંક આવી જનાર હોવાથી મને એતાની કાષ્ઠ પણ પ્રકારની જાહેરખતર આપવી હશે તેને માટે તે એક ચિન્તુ જોવા યથ પડશે. મહાકાલ યુગરાતથી બહારના ધણા દેશો સુધી પહોંચેલું છે અને તમારી જાહેર ખતરની પ્રસિદ્ધિ કયાં કયાં નહિ યાવ એ કંઈ કહી શકાતું નથી. તેમ જ તેના ઓવ પણ પ્રમાણમાં ધણા ઓછા રાખેલા છે. જેથી પ્રતિજ્ઞાનો વધારો કરાવીને તમારી દેરાત વધારવી હોય તો આ વિના બીજું તક ભાગ્યે જ મળશે.

ભાવ: એક આખા પાનાના ૨૦ રૂપૈયા, અર્ધા પાનાના ૧૨ રૂપૈયા તથા પા પાનાના માત્ર ૬ રૂપૈયા છે. જેમણે પોતાની જાહેર ખતર આપવી હોય તેમણે તે પ્રસાદોના રૂપૈયા નીચેને કરનારે મોકલી આપવા તેની છાંપનાની જાહેરખતર પણ સાથે જ મોકલી આપવી.

જાકાલ

વર્તમાન અ'કના વિષયો.
શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તવેદોદય.
સ્વભાવની વિચિત્રતા.
વિચારશાસ્ત્રશિ.
નૈસર્ગિક છબી.
પ્રાસંગિક હકીકતો વગેરે.

નિર્દેશ.

તત્ત્વપ્રસિ

આગામી અ'કના વિષયો.

શ્રી યોગસાર

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની ક્ષા.
નિતિબેદ નિર્ણાયક સંભાવનાઓ.
અમેરિકન સંકેત.
બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભૂમિમાંથી
પ્રથમ સત્ય વગેરે.

૧૯૧૯.
માઘ.

“પ્રસન્નતાને કદી ન ત્યજીએ, પ્રસન્ન સહ સ્થિતિમાં રહીએ,
હાંને અચલ નથી કુપ્રસ્થિતિ, ક્ષણમાં દળનારી લક્ષીએ.”

—વિશ્વવંચ—

વહોદરા.

વાર્ષિક મૂલ્ય ૨-૦-૦

॥ ૐ શ્રી ॥

વૃત્તિરૂપી ટિટોહીને દુઃખદરિઆને હંફાવવા વોધ.

પદ. (હાં હાં કૃપા મરી મેળવતે, એ વય)

પ્રિય મુજ ટિટોહી ! ચાચ તું ભરજે, દુઃખદરિયો ખાલી કરજે,

અતવધિ વિસ્તૃત દુઃખાધિ ભેઈ અંતર લેગ ન પણ થરથરજે

એ અધિધી પણ અતિ મોટું, નિશ્ચય બળ તું ધરીજે,

ટપ્પીશકે તુજ આગળ એવી, મગદર એની નથી જે,

પ્રિય૦

આગમે તું ભલે જણાતી, એકલી પ્રયત્નશાલી;

પણ તુજ આગ્રહ ભેતાં આવશે, ઇતર પળીયો^૧ ચાલી,

પ્રિય૦

પહેલા તો આવી કહેશે આ-ઉદ્દેશવા નથી પડીયા,

ક્યાં તુજ બળ ! એ પાણીથી કંઈ ભણ્યા તે^૨ મગ ચડીયા,

પ્રિય૦

પણ તે સાંભળી ભે તે^૩ ચત્તથી, પાછા પાચ ન ધરીયા,

એ સ.જાં પળી તુજ-ભેડે, મચથે કરી કેસરીયાં,

પ્રિય૦

તારા સરખા અનેક પક્ષી, જેમા બળ છે કંઈ કંઈ,

તે પણ ખાલી કગવા લાગશે, જળ નિજ ચાંચે લઈ લઈ,

પ્રિય૦

૧ મન, ૨ દિવસ, ૩ હાથ વગેરે કરશે

એમ થતાં આગ્રહ જો તારો, યતનથી સખીસ રક્ષી,
 અગમ્ય દેશે વસનારો તવ, જાગશે ગરુડપક્ષી;* પ્રિય૦
 ફડફડાટ પાંખો ફડકાવી, ઉપરથી જ્યાં ઉતરીયો,
 બળહીનને નિસ્તેજ થતાં, ફડકાટ પામશે દરીયો; પ્રિય૦
 પર્વત એમાં લાવી નાંખવા, જ્યાં એ પ્રવૃત્ત થયો,
 ઉદધિ ઉર ક્ષણ ક્ષણ યારો, (જે) હું ગયો-ગયો-ઓ ગયો; પ્રિય૦
 દુઃખનો દરીઓ મુખના સાગરમાં જશે પલટાઇ,
 વિજય પામનારી તુજ અર્થો, રહેશે સર્વ સધાઈ; પ્રિય૦

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્ય રૂપે.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૪૪ પૃષ્ઠ થી.)

પ્રવેશ ૬.

પાત્રો—વિકલ્મપા, (રથેનની રાણી) આરુણેશના (રથેનની બહેન) તથા રથેન.
 સ્વચ્છ—રથેનનું અંતઃપુર.

વિકલ્મપા—(સ્વગત.)

નથી થયું કે મુખી જગતમાં, પાપમતિ કરીને,
 ખાશે કેરી કાણુ ? ભૂમિમાં, બાવળખી ધરીને,
 ફડ ફડ અબળા શું હાવે, પ્રાણપતિને કે સમજાવે,
 ધર્મનું રક્ષણ જોણે કર્યું, અધર્મે તે સેવે,
 હવે ધર્મની રક્ષા યારો, અરે ઉપાયે કેવે,
 દ્રવ્ય આ અતિસય મુઝાતું, દુઃખ નથી જરા કલું જાતું.
 પરત્રી કે પરધનને છૂટે, જન જો અન્યાયે,
 એથી અધર્મ જગમાં મોટો, ખીન્ને કે ન ગણાયે,
 અધર્મ મુઝ્યો પતિને આવો હવે શું વિનાશ છે યાવો.

આરુણેશના—(પ્રવેશ કરીને) દેવિ ! શા વિચાર કરો છો ? સમય કંઈજુ આવ્યો છે. તે જતાં તમે ચેતીને ચોથ ઉપાય કેમ લેતાં નથી ? મોટો અનર્થ થનાર છે. પાપ પ્રકટ થવા વિના રહેશે નહિ. માત્ર ભાર્ગવિયે સાંભળેલી વાત આવી હશે તો અસંખ્ય છત્રો રણમાં રેળાયો. લોહીની નદીઓ વહેશે, કુળનો ઉચ્છેદ થશે અને ઘણા કાળની સંચેત્રી આ સંન્યવહમી લુંટાયો, તથા આંખમાં મુખ સ્થાપ થશે, અને કાઈ દિવસ નહિ દાણી શકાય એવું કુળને કંઈકે લાગશે.

વિકલ્મપા—(નિઃશ્વાસ મુક્તાં) બહેન ! તમારા વીરગિરે તમે શું સાંભળ્યું છે ? મને હજુ એમની ધારણા બરાબર જાણવામાં આવી નથી.

ચારુલોચના—દેવિ ! પેલા દુષ્ટ મુદિરસાથે મસલત કરીને તમારી શિબિકા સૈનિકા સાથે ઉત્પુલકા મોકલી છે. અને ત્યાંથી મારી પ્રિય સખી સુવર્ણાનું હરણ કરવા ધાર્યું છે. જો આ ખરું હશે, તો નક્કી સહિત જ આવું જાણવું, એ સુવર્ણાના પતિના હાથમાં સઘળા રાગઓ છે, તેમ ઉત્પુલકાને રાગ પણ બહુ મોટી સેનાવાળો અને શૂરવીર છે. આથી મરણવિના આપણે બીજાં રસ્તા નથી.

વિકલ્મધા—બહેન ! હવે એની શેા ઉપાય કરવો ? આ વાત તમે આજે જ જાણી કે તે પહેલાં કંઈ જાણેલું ? તમે કહો છો કે માણસો ચાલતાં ચલાં છે, તો ઘણા દિવસથી આ વિચારો ચાલતા હોવા જોઈએ.

ચારુલોચના—દેવિ ! હું તો ઘણા દિવસથી આ બાબતની ચર્ચા થયાનું જાણું છું પણ ચોક્કસ નહિ જાણેલું એટલે તમને કહેલું નહિ પહેલાં તો એ ઉત્પુલકાનાં છએ રત્નોને યુદ્ધ કરી પકડી લાવવા ધારેલું, પણ એ કામ સહેલું ન હોવાથી પછી રાણીવિના પાંચને પકડી લાવવા ધાર્યું પણ તેમાં પણ જોખમ જાણી આખરે એકલી સુવર્ણાને છાના હરી લાવવા ધાર્યું છે. અને તેને પકડી લાવતાં જો તેની સખીઓ તેનું રક્ષણ કરવા પાછળ આવશે તો તેમને પણ કેદની પેઠે પકડી લાવવી એમ ધાર્યું છે.

વિકલ્મધા—બહેન ! તમે આ વાત જાણ્યા પછી આ અધર્મને રોકવા કશો ઉપાય કેમ કર્યો નથી ?

ચારુલોચના—દેવિ ! મને તો આ ખબર પડતાં જ મેં મારે નગરથી આણેલી એક સુશીલ બ્રાહ્મણીને કેટલાક દિવસ ચર્ચા ઉત્પુલકા જઈને મારી સખીને ચેતાવી આવવા મોકલી છે. તે હજી આવી નથી. પણ હવે બેચાર દિવસમાં આવશે ખરી.

વિકલ્મધા—બહેન ! હવે તો તમારથી જે કંઈ થાય તે કરી સર્વનું કલ્યાણ થાય તેમ કરો. અને હું પણ મારાથી બનશે તે કરીશ.

ચારુલોચના—દેવિ ! ત્યારે હું આજ્ઞા લઉં છું.

વિકલ્મધા—હા બહેન ! પધારો (ગય છે.)

વિકલ્મધા—

પતિની આ વિપરીત શુદ્ધિને, જગદીશ સુધાગે,
જોઈ હું રોક અબળકણી, દયા દિલમાં ધારો.
પરણી હું પત્નીને છાંડીને, પતિ બીજાને છવું,
ઝેરનાં ઝાડમાં પાણીને પોતાને હાથે સિંચે,
અગ્નિમાં હાથને ઘાલીને, દાઝવા વિણ કાણુ રહેવું,
પરસ્ત્રીમાં પ્રીતિ ધારીને, કાણુ સુખને ગ્રહેવું.

(અપર્ણ)

આવતી ઇમારત તે પાયાવિનાનું ગૃહ છે અથવા વૃક્ષ પાયાનાં ગૃહ છે ઉપરથી જોવામાં લેને એ ગૃહ મેઘા મહાનયનો દેખાવ આપે પણ એકવરોગયતા અથવા એક ધર્મીકપનો સહજ ધમ્કો નાગતા એ ઇમારત પૃથ્વીસાત તત્ત્વન જ થઈ રહે છે જેમ અધિમાના આરભમાં જ કર્માનુગતનું વર્ણન છે તે જ પ્રમાણે શમદમાદ્યુવેત સ્વાત્તયાગ્નિ તુલ્ય દત્યાદિ ૩-૪-૨૭ મુ વેદાન્ત સન શમ, દમ, ઉપરતિ તિતિક્ષા તથા સમાધાન અને શ્રદ્ધા તુ પણ જ્ઞાનના અગ્રણે વિધાન -રે છે ત્યા અતર દન્દ્રિયરૂપ મનનો નિગ્રહ તે શમ છે, બાહ્ય દન્દ્રિયોનો નિગ્રહ તે દમ છે, દિક્ષિપનો અભાન તે ઉપરતિ છે અને વૃત્તિની એકાગ્રતા તે સમાધાન છે આ સ્થિતિઓ તે યોગરૂપ -મર્માર્જનો નયમ અને પ્રત્યાહાર છે કે દત્ત ૫૪ છે? સયમને સાધ્યાવિના, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિનો પ્રયોગ ક્યારિના સમાધાન સપત્તિની સિદ્ધિ કેવી રીતે થઈ શકે? દન્દ્રિયોને પોતપોતાના વિષયથી આર્પી લઈ મનને અનુકૂળ કરી રચાપવી તે પ્રત્યાહાર છે એ થયા વિના દમ નામની સપત્તિ તે કવી રીતે સિદ્ધ થાય? તેથી અષ્ટ છે કે આ અધિકારીના વવ પમા જ નાનારિધ યોગરૂપ કર્મની અપેક્ષા જ્ઞાનમાર્ગે આપે છે આપુ જ નહિ પણ શ્રવણની માધે મનન અને નિદિધ્યાન નું વિધાન મરી નિદિધ્યાનનમા વિવિધ ઉપામનાનો નમાવેન ારી યોગરૂપ -ર્મની આન અન્તા અધિમાની સપત્તિ થયા પછી પણ જ્ઞાનમાર્ગે આપે છે નથી શામ્ભવેદાન્તપ્રતિપાદ જ્ઞાનમાર્ગે તત્ત્વજ્ઞાનથી સમજાન મોક્ષની સિદ્ધિ વ્ધીકારે ૪ છતાં એ જ્ઞાનમુક્તિને પામેલા પુરુષે પણ અનુરૂપિ પામતા અરિષ્ટના લેશના ઉન્નદ માટે અને અર્જુનાવધ્યાનની સિદ્ધિ માટે શુ કર્તવ્ય છે ત્રીવિદ્યારણ્યસ્વામી જ્ઞાનમુક્તિની તત્ત્વજ્ઞાનથી સિદ્ધિ વર્ણી ૮૬-૨૪થી વામનાક્રય અને મનોનાગમાટે કરિ કસરા પ્રમેધે છે, અને અમદિધ્યપણે જણાવે છે કે જ્યાં સુધી મનોનાશ સિદ્ધ થયો નથી ત્યાં સુધી આ ૬ જ્ઞાનમુક્તિની પ્રાપ્તિ થતી નથી ત્યાંસુધી બ્રહ્માનંદની તે અસ્તિ છે અને બ્રહ્માનંદના અખડ સર્વ તે નિર્વિમલક મમાધિની નિદ્ધિ થનાજ ઉગી ગૃહ છે નેથી જ્ઞાનમાગ ઉલ્લસ પ્રાપ્તના -ર્મો શ્રાંતમાર્ત કમો તથા યોગપ્રતિપાદ -ર્મોની અનં દગાએ અપેક્ષા ગણે છે એ જ્ઞાનમાર્ગના અથોથી સિદ્ધ થાય છે આ જ પ્રમાણે સચ્ચણ બ્રહ્મની ઉપાનનાનું નિરાન કરી લક્ષિતની આવશ્ય-તા પણ એ માર્ગ જણાવે છે જ્ઞાનને પ્રધાનપણે પ્રતિપાદન -નાગ ઉપનિષદભાગ અથે -અથે ઉપા મનાનાક્રયથી ઓતગ્રોત કરવામા આવે છે તે જ્ઞાને માટે છે? જ્ઞાન જે અનવપણે થા શસ્ત્ર હોત, જ્ઞાનમાર્ગનાજાને લક્ષિતની ઉપામનાની અપેક્ષા નહિ હોત તો શાશા પદે પે ઉપામનાસબધમા પ્રમેધ કરવાની આવશ્યકતા ઉપનિષદે ગણુન નહિ વળી સ્વેતાશ્વતર ઉ પનિન- નો વસ્ય દેવે પરામક્ષિર્યયા દેવે તથા ગુરૌ તસ્યૈ તે કથિતા હ્યર્થા પ્રકાશન્તે મહાત્મન માવ- મહાત્માને જેવી પરમામાવિરે લમ્પિ દોષ છે અને તેથી આ ઉપનિષદ પ્રતિપાદ બ્રહ્મજ્ઞાનને તે પામે છે નેવી જ લક્ષિત જે એ જ્ઞાનપ્રદાના ડવનમ્જત અનુશ્રી વિરે હોય છે તો તેને આ તત્ત્વનો પ્રાપ્ત સહજ થક ને છે, અથાત જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે પગમત્માની લમ્પિ આવશ્ય- છે એટલુજ નહિ પણ તેની અથવા તેથી નવાગે અગે સનુશ્રીની લમ્પિ આવશ્યક છે અન્ય શુનિ પણ કહે છે - યમેઽય વૃણુતેઽ બેના પન પગમત્માનો અનુગ્રહ છે તેને જ પગમત્મા આ જ્ઞાન પ્રમાગ છે શ્રોમર્ગીતામા તો અને નવનોથો લક્ષિતની અપેક્ષા સિદ્ધ -નામા આવી છે માગ અનુગ્રહથી જ જ્ઞાન થાય છે કે

જે કર્મથી કે ત્યાગથી મળતું નથી, તપસ્વી કરતાં યોગી શ્રેષ્ઠ છે, કર્મી કરતાં શ્રેષ્ઠ છે, યોગી કરતાં પણ શ્રેષ્ઠ છે, માટે તું યોગી થા. યોગીઓમાં પણ જે પુરુષ પોતાના અંતરાત્માને સદા મારામાં પ્રાપ્તિ કરે સ્થાપીને રહે છે અને જે શ્રદ્ધાથી મારો ભક્તિ કરતો રહે છે તે જ મારા વિચારથી ઉત્તમોત્તમ યોગી છે. દૃષ્ટાદી અર્થનાં વાક્યો ગીતામાં સ્થળે સ્થળે આ અર્થની સિદ્ધિ કરતાં પ્રકાશી રજાં છે. તેથી સર્વે પ્રમાણુઓએ જોતાં સામાન્ય મતિના મનુષ્યોને પણ સમજાવવાના રહે તેમ નથી કે જ્ઞાનમાર્ગને કર્મ તથા ભક્તિ એ બંનેની અપેક્ષા રહે છે. શુદ્ધ કર્મના અનુશાનવિના અને જ્ઞાની ભક્તિના સંવનવિના યથાર્થ જ્ઞાનનો ઉદય કદાપિ થતો નથી. જેમ સ્ત્રીનાનો પુરુષ કદંશ હોય છે, સ્ત્રી જ પુરુષને મૃદુતા આપી શોભા આપનાર છે, તેમ ભક્તિસાથે જે જ્ઞાન જોવાનું નથી તે શુદ્ધ રહે, તે વધ્ય રહે તો તેમાં ગિસ્મય શો છે? ભક્તિ એ જ જ્ઞાનને રસ અર્પનાર છે, તેથી ભક્તિવિનાનું જ્ઞાન તે મોજું જ છે.

દવે જ્ઞાનમાર્ગના અર્થો છોડી જ્યારે ભક્તિમાર્ગના અર્થો જોઈએ છીએ તો ત્યાં પણ આથી અતિરિક્ત સિદ્ધાન્ત દૃષ્ટિગોચર થતો નથી. એ પ્રથેમાં સ્થળે સ્થળે કર્મની અપેક્ષા અને જ્ઞાનની આવશ્યકતા સ્પષ્ટ છે. ભક્તિમાર્ગનાં શાસ્ત્રો મનુષ્યોને ઉચ્છૃંખલ બનાવવા અને જ્ઞાનરહિત જડ રાખવા સ્થવામાં આવ્યાં નથી. શ્રીરામકૃષ્ણભક્તિમીમાંસામાં જણાવ્યું છે કે યોગસ્તૂમયાર્થમપેક્ષણાત્ પ્રવાજયત્ ॥ ૧-૧૯ ॥ યોગની અપેક્ષા ભક્તિ માટે તથા જ્ઞાન માટે, બંને માટે છે. ભક્તિ તથા જ્ઞાન બંને યોગની અપેક્ષા રાખી ઉદય પામી શકે છે, કારણ કે સમાદિત મનસ્કતા સ્થિતિ, મનનું સમાદિતપણું, એ બંને માટે આવશ્યક છે. આ જ પ્રમાણે શુદ્ધિહંતુપવૃત્તિરાવિશુદ્ધે રચયત્ ॥ ૨૭ ॥ એ સૂત્રથી એ જ પ્રથેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અલ્પજ્ઞાનરૂપ શુદ્ધિ યદપિ કૃતિથી નિષ્પન્ન થતી નથી તોપણ તેના હેતુરૂપ થવાનું, મનન અને નિદિધ્યાસનના અનુશાનથી ઉત્પન્ન થાય છે, જેમ જ્ઞાનને જ્યાં સુધી શુદ્ધ તપ્પ્રસન્ની નિષ્પત્તિ થાય ત્યાં સુધી ઓડવાની આવશ્યકતા રહે છે, તે પ્રમાણે આ જ્ઞાનના હેતુરૂપ શ્રવણમનનાદિની આદ્યતિ આ ભક્તિમાર્ગે પ્રવૃત્ત થયેલા સાધકે પણ જ્યાં સુધી શુદ્ધ જ્ઞાનનો ઉદય નહિ થાય ત્યાં સુધી કરવાની રહે છે, કેમકે ભક્તિ એ પ્રેમરૂપ છે અને પ્રેમ સિવાયી ઉત્પન્ન થનાર નથી છતાં એનાં બે સાધનો છે; જ્ઞાન અને જાણ. ભક્તિ અને તેમાં જાણી ભક્તિ એ બિદિરંજ સાધન છે, અને જ્ઞાન એ અંતરંજ સાધન છે. ભક્તિનું પ્રતિપાદન કરનાર શ્રીમદ્ભાગવત્આદિ પુરાણોના પ્રસંગો જોતાં ત્યાં સ્થળે સ્થળે ભક્તિમાટે જ્ઞાન અને કર્મની આવશ્યકતા જણાવેલી જણાયો. તેથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે ભક્તિ, જ્ઞાન અને કર્મ એ ત્રણને પરસ્પરના સંતુલન સ્થાપ્યાં નથી, પણ અત્યંત ઉપકારક મિત્રરૂપે જ સિદ્ધ કર્યા છે. તેથી જેઓ એક માર્ગનું અવગંબન કરી બીજા બંની ઉપેક્ષા કરે છે, તેઓ ને અવગંબન કંઠ્યા માર્ગના સાચા ફલને ન પામે, એ માર્ગે થઈ મુક્તિમંદિરમાં પ્રવેશ નહિ મેળવી શકે, પણ વચ્ચે જોયાં ખાનાં જગત્ના ઉપદાસપાત્ર થઈ રહે, તો તેમાં શાસ્ત્રોનો અથવા શાસ્ત્રકારોનો જેઠા પણ હોય નથી. તેમજ આ અર્થને અતિ સ્પષ્ટ કર્યો જતાં મનવિનાને પણ ઈર્ષ અથવા કાષ્ટરતાને પણ ઈર્ષ અથવા કાષ્ટરતાને પણ ઈર્ષ તેથી વિપરીત આવરણ માર્ગ કરી તેના ફળથી બચવા તેમાં તેમનો પોતાનો જ હોય છે.

કેળવણીની પદ્ધતિના સંબંધમાં વિચાર કરનાર સર્વને સ્પષ્ટ જણાયું છે કે જે કેળવણી માત્ર કરીને એક જાતને જ સ્પષ્ટ કરે છે, તે યથાર્થ કેળવણી નથી અને તેને

અનુસરવાથી પ્રજ્ઞની ઉન્નતિ થતી નથી. જેઓ આખો દિવસ શરીરના વ્યાયામને જ સેવે છે અને વિચારથી તથા નીતિથી રહિત રહે છે તેમનું શરીર વધે છે; દેખાઈતા તેઓ મક્ષ જેવા હોય છે પણ તેટલાથી તેમને ખરો લાભ થયેલો હોતો નથી. સરકસમાં લાગ લેનારનું આયુષ્ય ટુંકું હોય છે, એ વિશ્વવિદિત છે. તે શા માટે ? શું તેઓ વ્યાયામ કરતા નથી ? ના, તેમ નથી. વ્યાયામ તેઓ આખો દિવસ કરે છે એટલું જ નહિ પણ ઈતરથી સહસા ન થઈ શકે તેવી રીતે વ્યાયામ કરે છે. તો તેમનું આયુષ્ય શા માટે ટુંકું હોય છે ? શા માટે તેમને સાચું સુખ દેખાતું નથી ? શા માટે તેઓ જડ જેવા હોય છે ? એનું કારણ એ જ છે કે આ માનુષ્ય શરીરમાં એવો એક નિયમ પ્રવર્તે છે કે જે લાગને વધારે કામ આપવામાં આવે છે તે લાગપ્રતિ લોહીનો ધસારો વધારે હોય છે અને તે લાગના સૂક્ષ્મ પુટ (cells) રુધિરમાં રહેલાં પોષક તત્ત્વોને સુસી લે છે. આથી જે લાગને મહેનત આપવામાં આવતી નથી, જે લાગને આજસુ થઈ પડી રહેવા દેવામાં આવે છે, તે લાગના પુટ ઉન્નિષ્કૃલક્ષી થાય છે; તે લાગ પ્રતિ લોહીનો ધસારો જોરથી થતો નથી અને જે થાય છે તેમાં પણ ખીળ કામ કરનાર પુટવડે નિઃસત્ત્વ કરાયેલા લોહીનો જ ધસારો થાય છે. આમ થવાથી આ આજસુ મેસાડી રાખેલા પુટ સામર્થ્યહીન થઈ જાય છે, અને જીવન-સ્થિતિમાં રાખનાર ફેરફાર એ પુટમાં થતા નથી; અર્થાત્ સાદી લાપામાં કહીએ તો એ પુટ ભરી ગયેલા થઈ જાય છે. આ નિયમ પ્રમાણે આ મહલોકે શારીર વ્યાયામ કરે છે તેથી તેમના સ્નાયુઓ લોહીનો રસકસ સુસી લે છે અને તેથી તેમનું મસ્તિષ્ક તથા મજ્જા-સ્નાયુના પુટ અપુષ્ટ રહે છે. આનો પરિણામ એ આવે છે કે મસ્તિષ્કપુટદ્વારા થતા વિચાર-રેતનું સામર્થ્ય એમને જતું રહે છે અને તેથી એ જડ જેવા થઈ રહે છે, અને સાદા વિષયને પણ એ ગ્રહણ કરી શકતા નથી. મેરુદંડમાં રહેલી મજ્જાસ્નાયુના પુટની દુર્બલતા થવાથી એ પુટ જે શારીર અવયવો-રક્તાશય, ફેફસાં, યકૃત આદિને નિયમિત વ્યાપારમાં આપે છે, તે અવયવોનો વ્યાપાર અનિયમિત અને શિથિલ થઈ જાય છે, તેથી એ અવયવો દુર્બળતાને પામતાં વિવિધ વ્યાધિ અને વહેવા મરણને આણે છે તેથી કેવલ શારીર વ્યાયામ સુખના સાધનરૂપે વિવેકી પસંદ કરતા નથી આ જ નિયમથી જેઓ કેવલ વાંચવા લખવાનું કરે છે, વિચારમાં જ પડી રહે છે, શુદ્ધિને જ સદા વેગવતી રાખે છે, તેમના મસ્તિષ્કના પુટ બલવાન થાય છે, તેમના મસ્તિષ્કના વળ વધે છે, મસ્તિષ્ક મોટું થાય છે, પણ તે સાથે શારીર વ્યાયામ નહિ હોવાથી શરીરના સ્નાયુઓ દુર્બળ પડે છે, શરીર સુકાય છે, બલહીન થઈ રહે છે, નિરંતર શિંગેવેદના, અરચિ, રક્તાશયની દુઝક આદિ વિવિધ અવ્યવસ્થા થાય છે. આ હેતુને લીધે જે શિક્ષણપદ્ધતિ કેવલ શરીરને પોષનાર છે તે જેમ પ્રશસ્ત ગણાતી નથી તે જ પ્રમાણે જે શિક્ષણપદ્ધતિમાં કેવલ શુદ્ધિનો જ વિકાસ સાધવામાં આવે છે તે પણ તેટલી જ હલકી ગણાય છે. જે શિક્ષણપદ્ધતિનું અવસંબંધ કરવાથી શરીર, શુદ્ધિ, નીતિ, ધર્મમતિઆદિ આખા મનુષ્યનો વિકાસ થાય છે, તે જ શિક્ષણપદ્ધતિ પ્રશંસાને પાત્ર છે. કેમકે તે મનુષ્યની એકદેશીય ઉન્નતિ નહિ સાધનાં, તેને એકેન્દ્રિય ગોઠવણ નહિ આપનાં, તેની સર્વદેશીય ઉન્નતિ સાધે છે, અને સાચા સુખમાં સ્થાપે છે. જે પ્રજ્ઞમાં આવી સર્વ અંશે ઉન્નતિ થાય છે તે જ પ્રજ્ઞ ખીણ પ્રજ્ઞપર સામ્રાજ્ય બોગવે છે, અને એકદેશીય ઉન્નતિવાળી પ્રજ્ઞ તેમ કરવા અસમર્થ રહે છે. આ નિયમ જ્યારે પ્રસ્તુતમાં લગાડવામાં આવે છે ત્યારે આપણને સ્પષ્ટપણે સમજાય છે કે ભક્તિ, જ્ઞાન અને કર્મ એને

પૃથક્ કરી તેમાંથી એકનું અવલંબન કરનારની જે દુર્દૃશિયા થાય છે, તે સ્વાભાવિક છે અને એ જ આપણને ડિડિમ વગાડી મૂકે છે કે આ ત્રણેનું અવલંબન કરવું એ જ ખરા શ્રેયસનો માર્ગ છે. જેઓ આ ત્રણ માર્ગને પૃથક્ ગણે છે, તેઓ મનુષ્યનો આખો ખ્યાલ કરના નથી. માત્ર એક જ બાજુને તપાસે છે. જો એવા મનુષ્યો જગતમાં ચતા હોત કે જેમને જુદી જ નથી, જેમને વિચાર કરવાનું સાધન જ નથી, અને તેથી જેઓ વિચાર કરે એ અસંભવ છે, તથા જેમને કોઈ પણ જાતની સાગણી જ નથી, જેમને પ્રીતિ અને દ્વેષ, હર્ષ અને શોક, મુખ અને દુઃખ એ લેટિન કે ગ્રીકજેવાં જ અપરિચિત છે તો અવશ્ય નેવા મનુષ્યની ઉન્નતિ સમ્પન્ન કેવલ કર્મમાર્ગ પૂર્ણ છે, તેમણે કર્મમાર્ગથી દ્વંદ્વ કંઈ કંઈ નથી. કર્મમાર્ગથી અતિરિક્ત કોઈ પણ રથજે તેમણે દૃષ્ટિ ફેરવવાની રહેતી નથી. તેમનામાં ક્રિયા માત્ર કરવાનું સામર્થ્ય છે, અને તે સામર્થ્યની પરિશુદ્ધિ કરી કર્મમાર્ગ તેમને કૃતકૃત્ય કરે છે. આ જ પ્રમાણે જો સર્વત્ર પદ્માધાત થયેલા, હાડી ચાડી શક્તિ પાળુ અસમર્થ, અધે, કુલા, પાંગળા જ મનુષ્યો હોત અને પાપાણુના જેવા ન બેરી શકાય તેવાં અંતર્યામી તેઓ હોત કે જેમને પૃથ્વી ફાટે કે આખી પ્રજા નારા પામે, પોતે સિંદરસનપર બેસે કે દુર્ગધવાળા સગતા ખાણમાં પડી રહે, પોતીસના કુખમાં ચીંપીઆથી પકડાઈ રહે કે સ્વતંત્રપણે વિદ્યાર કરતા રહે, તોપણ કોઈ જાતની જેમને સાગણી જ નથી-જો આવા મનુષ્યો મળી શકે તો અવશ્ય તેમને વિચારમાર્ગથી સર્વ પ્રકારના શ્રેયસની પ્રાપ્તિ કરાવી શકાય. આ મનુષ્યોમાં ક્રિયાબળ તથા, અને એમને અંતરમાં કોઈ સાગણી જ નથી, તેથી એમને માત્ર જુદી જ પ્રાપ્ત છે; અને એ જુદીનો વિકાસ કરવાનું જ માત્ર પ્રાપ્ત થવાથી વિચારમાર્ગ એમને માટે બસ છે. તે જ પ્રમાણે જેમને જુદી જ નથી, જેમના મનમાં એક વિચાર પણ આવી શકે તેમ નથી, અને જેઓ હાડી ચાડી શક્તિ નથી. સંદેહમાં એ જ કે જેમને ક્રિયાશક્તિ રહી નથી અને જેમની જુદી કેવલ બહાર મારી ગઈ છે. પણ જેમને અંતરની સાગણી માત્ર રહી છે-આવા મનુષ્યો જો હોય તો તેમનું શ્રેયઃ સાધવા ભક્તિમાર્ગ એકલો બસ છે. પણ જંગલીમાં જંગલી દશામાં રહેલા મનુષ્યો ગદ્યનું તો તેમાં પણ આ ત્રણેમાંથી કોઈ પણ પ્રકારના મનુષ્યો મળી શકે તેમ નથી. જ્યાં જ્યાં મનુષ્યો છે, ત્યાં સર્વત્ર ક્રિયાશક્તિ, વિચારશક્તિ અને રાગદ્વેષ રૂપિ ન્યુનાધિક અંશે રહેલી જ હોય છે. કોઈમાં ક્રિયાશક્તિ અધિક હોય છે અને દ્વંદ્વ એ ન્યુન હોય છે, તો કોઈમાં જુદીનું સામર્થ્ય અધિક હોય છે, અને દ્વંદ્વ એ ન્યુન હોય છે, તો અન્યમાં રાગદ્વેષારિ લાગણીનું જગ અધિક હોય છે અને દ્વંદ્વ એ ઓછું હોય છે, પણ સર્વ મનુષ્યોમાં આ ત્રણેની રચિત હોય છે એ કેવલ નિઃસંદેહ છે; તેથી આ મનુષ્યોની ઉન્નતિ કેવી રીતે થાય ? એકની ઉન્નતિ કરવી, એકનો વિકાસ કરવો, એ એકદેશીય ઉન્નતિ વા વિકાસ છે (એને પાશ્ચાત્ય પ્રજા Lopsidedness કહે છે) અને એ થવાથી આ પરિણામ આવે છે ? જો કેવલ ક્રિયાશક્તિનો વિકાસ થાય છે, તો લૌકિક કર્મમાં મક્ક ઉપન્ન થાય છે, મેનાનોનો પાક થાય છે, રાસસોનો અવિર્યાય થાય છે; અને શાસ્ત્રીય કર્મની શક્તિનો વિકાસ થાય છે તો જરૂર કર્મની રચિત અરિનત્યમાં આવે છે. જો કેવલ લાગણીનું જગ વધે છે તો લૌકિક કર્મમાં લીક્ષ્ણ લાગણીવાળા, સદેન્ટસદેન્ટમાં ઉરકેરાઈ જતાં રીસાગ, ચીડીઆં મનુષ્યો થાય છે. નીનિ વગેરેને કારણે મુકેલું ઉન્નત્યજ્ઞતાથી વર્તનાર શક્તિ, બાહરનજેવા કવિઓ થાય છે વગેરે. અને રાગરૂપિને પ્રવળ કરી પરમાત્માપ્રતિ

વાળામાં આવે છે તો બગલાએવા ભગત થાય છે કે જે બીલું કંઈ પણ કરવા અસમર્થ હોવાથી બીચારા એક પક્ષ દયાપાત્ર થાય છે. જો આ ઉભયને બહેર મરાવી વિચારશક્તિનો જ વિકાસ કરવામાં આવે છે તો Intellectual giants બુદ્ધિ બળવાળા રાક્ષસો થાય છે, અથવા ગાંડાના 'એસાઇઝમ' ભરાય છે. કડકશ અવહાર કરવામાં નિષ્ણાત પ્રગ્નની વસતિ થઈ રહે છે, અથવા શુક વેદાન્તીઓ અને તરંગી તત્ત્વવિચારકા થાય છે. પણ આમ કરવાથી કોટિ દરજે પણ એક વ્યાસ કે વાસ્ત્મિકિ આદિ થવા પામતા નથી કે જેમના અચિંત્ય તત્ત્વજ્ઞાન અને બીજા સર્વદેશીય જ્ઞાનનું કંઈક સ્વરૂપ અને જેમના રસિકપણાનો અને રોમાંચ ખડા કરે તેવી લક્ષિતનો કંઈક ખ્યાસ આપણને એમના અસંખ્ય ગ્રંથોથી અને તેમાં રહેલા પ્રસાદથી આવે છે. આ સાથે ત્યારે પાછળના કડકશ ભાષામાં રમણ કરનાર ગ્રંથકારો અને ઉચ્ચપક્ષ કવિઓના લેખો સરખાવીએ છીએ ત્યારે સર્વદેશીય વિકાસ અને એકદેશીય વિકાસનો ભેદ આપણા અંતઃકરણચિત્રપટ પર સારી રીતે આવેખાય છે. આ ત્રિવિધ ભાર્ગવના ગ્રંથમાં પરસ્પરસંબંધી વિરોધી વચનો કહેતાં પ્રસંગવશાત્ દષ્ટિએ પડે છે, પણ તે પ્રધાનતાના સંબંધમાં જ છે. મોક્ષના સાક્ષાત્ સાધનમાં કોની પરિચાલના કરી ? લક્ષિતની, જ્ઞાનની કે કર્મની ? આ સંબંધમાં જ કોઈ રથે લક્ષિતની ગણી છે, તો કોઈ રથે જ્ઞાનની અને કોઈ રથે કર્મની ગણી છે, પણ સર્વ ભાર્ગવમાં એ ત્રણેનું અનુષ્ઠાન કરવાનું હતું છે, એ નિર્ણય છે. તેથી સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિ સાધવા, સર્વ સામર્થ્યનો વિકાસ કરવા સાધકોએ એ ત્રણેનું અનુષ્ઠાન કરવું આવશ્યક છે; પછી પોતાની જેમાં વિશેષ યોગ્યતા હોય તેનું પ્રધાનપણે અને છતર ખેતું ગાણપણે કરાય તો તે યોગ્ય છે. પણ કોઈ ધારે કે મારે તો લક્ષિતનું કે જ્ઞાનનું કે કર્મનું કાંઈ પણ કામ નથી, તો તે એમ ધારવામાં ભૂલ જ કરે છે અને પોતાને હાનિમાં આણે છે. આ જ કારણથી આપું જ્ઞાન પ્રતિપાદન કરી પૂર્વે ઉદાહૃત કરેલી શ્રી શ્વેતાશ્વતર શ્રુતિ ચસ્યદેવે પરમક્ષિર્યયા દેશે તથા ગુરૌ એમ કહી જ્ઞાનને લક્ષિતવિના આમનું નથી, એમ સિદ્ધાન્ત કરી, મોક્ષમંદિરના પ્રવેશની સાથી કુંચી સાધકોના હસ્તમાં આપે છે. તેથી સર્વ વિવેકીએ આ ત્રણે ભાર્ગવોંથી જ્ઞાનનો તિરસ્કાર ન કરતાં યથાધિકાર ત્રણેનું સેવન કરી કૃતકૃતા થઈ રહી, છતરને એ જ પ્રકારે ઉદ્ધારવા ધટે છે. આ જ ઉપાય સાધક મરી સિદ્ધ થવાનો છે અને આ સ્થિતિએ પહોંચેલા જ શ્રીસિદ્ધેશ્વરનો મહિમા પ્રકાશ કરે છે.

સર્વ પ્રકારના વિજયનું સૂત્ર કાર્યમાં આદર છે.

આપણી આસપાસ સર્વ દિશાએ જોતાં સહજ સમજાય છે કે મનુષ્યમાનના પ્રત્યેક કાર્યમાં કોઈ પણ જાતિની ક્રિયાની આવશ્યકતા રહે છે. પ્રત્યેક કાર્યને ગમે તે પ્રકારની પણ ક્રિયાની આવશ્યકતા રહે છે. આથી આગળ જોતાં સમજાય છે કે કોઈ પણ ક્રિયાને માટે ચિકાપાં તથા તેને માટે નિશ્ચયની પણ તેટલીજ આવશ્યકતા છે. કોઈ પણ ક્રિયા આપણે કરીએ છીએ તે અંતરના તે પ્રકારના નિશ્ચયવિના થઈ શકતી નથી. અને આ નિશ્ચય દૃઢ હોવાને માટે આપણામાં દૃઢ આદરની જરૂર છે. મનુષ્યો અનેક નિશ્ચયો કરે છે પણ વિચાર કરતાં સમજશે કે તે સર્વ ફલપ્રદ થતા નથી. સહજ પ્રશ્ન થશે કે આમ થવાનું કારણ શું ? માત્ર એટલું જ કે તે નિશ્ચયો દૃઢ હોતા નથી, તે નિશ્ચયોની પાછળ આદર-પૂર્વક ખરા અંતરથી-અંતસ્તમ પ્રદેશથી-પ્રવૃત્ત કરવામાં આવતો નથી. એક નિશ્ચય અથવા સંકલ્પ કે જે દૃઢ નથી પણ માત્ર ઉપર ઉપરના વિચારથી કરેલો છે, જે યથાર્થ સંકલ્પ

નથી પણ માત્ર વગર વિચારે કોઈ પણ પ્રયત્ન કરવાની ઈચ્છા વિના જ કરવામાં આવેલો તરંગ છે—તે કોઈ પણ દિવસ ધારેલું ક્ષણ મેળવવાને ઉપયોગી થઈ પડતો નથી. ખીલ્યાવું એવું થું તો ગમે તે હુદ્દિમાન મનુષ્ય વિવેકપુરસ્કર ઇચ્છી શકે તે વસ્તુઓમાં તે દર નિશ્ચયસાથે આદરપૂર્વક પ્રયત્ન કરાય તો તે અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, આનું કારણ ખીલું કોઈ જ નથી પણ આના નિશ્ચયને લીધે બળપૂર્વક, અખંડ અને અત્યાંત પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે અને આવી પ્રયત્ન ફલપ્રદ માર્ગ જ દિશા કરાવે છે.

પૃથ્વીના વિવિધ પ્રદેશોમાં અને વિવિધ સમયોમાં આવા દર આદરને લીધે જ ધણીએ મનુષ્યોએ નદિ દૂર થઈ શકે એવાં વિધો દૂર ક્યાં છે અને સાધારણ રીતે સાધ્ય ન માની શકાય તેવાં કામોં કર્યા છે. ધણે પ્રસંગે અત્યંત નિર્ધન કુમારો સમય જતાં લક્ષ્યાધિપતિ થયેલા વળણ છે, મોટી ઉમર થયા છતાં કેળવણી નહિ લીધેલી હોય તો પણ ધણીએ પિદ્ધાનની પદ્ધતિમાં આવી ગયા છે. વિદ્ય દેખાવના મનુષ્યો અત્યંત સુંદર અને સુરોલ્લિત દેખાવવાળાં થવાનાં દૃષ્ટિએ આપણી નજરે પડે છે, અને જન્મથી જ અસાધ્ય વ્યાધિઓથી પીડાતા મનુષ્યો સારી પ્રકૃતિવાળા સ્થિત થયેલાના વ્યવસ્થિત દૃષ્ટાંતરૂપ થયેલા હોય છે. કુમારોત્તમથી મનુષ્યો મોટા મોટીઓએ વિશ્વવિખ્યાત થયેલા છે અને અત્યંત નીચ કુલમાં જન્મેલા મનુષ્યો નામાંકિત રાજ્યકર્તાઓ થયેલા છે. આ સર્વ શેને લીધે થાય છે ? માત્ર દર આદરને જ લીધે. યુરોપના એ મોટા પિદ્ધાનો એમની નાની ઉમરમાં એટલા મૂર્ખલેખાયા હતા કે નિશ્ચયોમાં એકને the dumb ox (ડમ્બ ઓક્સ) ઉપનામ અને ખીલને 'Dunce' (ડન્સ) ઉપનામ આપવામાં આવ્યું હતું. આના આ જ મનુષ્યો મોટી વય થતાં મોટા પિદ્ધાન તત્વવેનાઓ થયા છે. આનું કારણ શું ? માત્ર દર આદરપૂર્વક પ્રયત્ન. જંગલના એક લાગમાંના જંગલી દોડાનો સરદાર આખી મુધરેડી (civilized) પૃથ્વીનો રાજ્યકર્તા થયા અને એકેકાંડર, સીઝર અને નેપોલીઅનનાં રાજ્યો ભંગ કરતાં પણ મોટા થાય એટલા પ્રદેશો પર એનું રાજ્ય અપાયું, એ શેનું પરિણામ હતું ? માત્ર દર આદરપૂર્વક પ્રયત્નનું જ. એક નદિ કિનારું પાતેલો જેટલ કે જે હાલના યુરોપમાં મોટામાં મોટા વનખીનો કવિ થઈ ગયા છે તેની આવી ખ્યાતિ થવાનું કારણ શું ? માત્ર દર આદરસાથે દરેકો પ્રયત્ન. આવા અસંખ્ય દૃષ્ટાંતોથી ખાતરી થશે કે દર આદરપૂર્વક કરાયેલો પ્રયત્ન એ જ ફલ મેળવવાનું મોટામાં મોટું સૂત્ર છે.

ખીલ તરફ દૃષ્ટિ નાંખતા વળણો કે આના આદરની અવગણના કરવાથી લક્ષ્યાધિપતિઓ રસ્તામાં બીધે માગના બિહુકાંડરનાં પણ દૃષ્ટિ થઈ ગયા છે, ઉત્તમ પિદ્ધાન મનુષ્યો મુખમાં ફરી ગયા છે, સુંદરમાં સુંદર વ્યક્તિઓ ગિજકુલ વિદ્ય થયેલી વેવામાં આવે છે, અને પૂર્ણ આરોગ્યના દૃષ્ટાંતરૂપ થયેલા મનુષ્યો રોગોના સતત ભોગ થયેલા છે.

આદરપૂર્વક દર પ્રયત્નને લીધે ધણી વસ્તુઓ જે પૂર્વ અશક્ય મનાવી હતી તે પ્રત્યક્ષ હયાતિમાં આવેલી દૃષ્ટિગોચર થાય છે. હાલના સમયમાં યતી અનેક શોધો, જેમકે તાલપિના સદેશ પહેંચારવાનાં યત્રો, હવામાં ઉડવાનાં યત્રો, રેડીયમની વિવિધ ચમત્કૃતિઓ તથા હાલના સમયમાં વિદ્યુત્તંત્રી યતી નદિ માત્રામાં આવતી દ્રિયાઓ એ માત્ર આવા દર આદરપૂર્વક કરાતા પ્રયત્નોને જ પરિણામ છે. ફ્રાન્સમાં થોડા સમયપૂર્વે દોડતરમાં પીરસનારા નોકરોએ હનાત્ર (strike) પાડી હતી અને તેને લીધે જમવા આપનાર મનુષ્યોને તથા તે હોટલો ચલાવનારા મનુષ્યોને ધણી અઝાબ પડી હતી. આ બનાવને લીધે

એક મનુષ્યને વિચાર આવવાથી તેણે આ અડચણ દૂર કરી શકાય તેવી વ્યવસ્થા કરવા નિશ્ચય કર્યો. આ દૃઢ નિશ્ચયને પરિણામે તેણે થોડા સમયમાં પ્રયત્ન કરી પીરસનારાઓવિના જ બસ દાખવાથી પીરસેલી રકાબીઓ જમનારાઓએ આવી શકે એવા પ્રકારનું યંત્ર બનાવ્યું જે હાલ તે દેશમાં ઘણે સ્થળેએ વપરાય છે. આવી નહિ માની શકાય એવી વાતો ઉપરથી એ સ્પષ્ટ છે કે દૃઢ આદરપૂર્વક કરાતા પ્રયત્નની ફલપ્રાપ્તિ માટે ખાસ જરૂર છે.

જે મનુષ્યને આદર પ્રાપ્ત છે અથવા જે એ આદરને પ્રાપ્ત કરે છે તે જીવનનું અર્થ કર્તવ્ય કરી ચુક્યો છે. જે માણસે આ સિદ્ધિ મુશ્કેલી છે તે જીવનમાં કશું પણ લાલકારક કરવાને અશક્ત છે. કોઈ પણ વિધન એનું નથી કે જે દૂર નહિ યઇ શકે, પણ તે દૂર કરવાને માત્ર આદરની જ જરૂર છે. કોઈ પણ વ્યક્તિ એવી નથી કે જેને આ પ્રકારનો આદર નહિ જ પ્રાપ્ત થઇ શકે. આદરવિનાના મનુષ્યોને જીવન દુઃખમય તથા માત્ર ભારરૂપ જ લાગે છે કે જ્યારે આદરવાળાઓને જીવન પૂર્ણ રસમય તથા સુખદાયી હોવાનું લાન થાય છે.

આ પ્રકારે આદરની સર્વત્ર આવશ્યકતા છે અને આદરમાં જ વિન્યય શમાયેલો છે. આજ કાલ ઘણા ખરા મનુષ્યો કોઈ કાર્ય તેમને રૂએ છે, આકર્ષક જણાય છે એટલે તે કરવા તત્પર થાય છે. પણ એ એમની તત્પરતા હાણિક રહે છે. થોડો સમય જતાં એ વેગ શમે છે, તેને માટે કરાતો યત્ન સિધ્ધિ યઇ જાય છે, કાર્ય સિદ્ધ થતું નથી અને સમયનો વ્યર્થ ઉપયોગ થયેલો અનુભવાય છે. એટલું જ નહિ પણ આ મનુષ્યો પોતાને એક મોઢામાં મોટી હાની એ કરે છે કે તે કાર્યમાટે કરીથી યત્ન કરવા તેમની હિંમત રહેતી નથી, આ કામ માટે મેં યત્ન કરી જોયો છે પણ મને અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે કે એ મને આવડે તેમ નથી. આવો વિપરીત નિશ્ચય તેમને થઇ જાય છે અને તેથી ફરી એ ફલપ્રાપ્તિની પોતાની યોગ્યતા એ સદાને માટે મુશ્કેલ છે. (અનુભવથી સિદ્ધ થયું છે એ ભ્રાંતિ જ છે. ખરો અનુભવ અહિં જે થયો છે તે અનાદરપૂર્વક કાર્ય કરવાના ફલનો જ થયો છે.) તેથી નાનું મોટું ગમે તે કાર્ય કરવું હોય તો તે આદરપૂર્વક જ કરવું જોઈએ. શાસ્ત્રવચન છે 'અનારંભો હિ કાર્યાણામ્ પ્રથમમ્ બુદ્ધિલક્ષણમ્' કોઈ પણ કાર્યનો આરંભ જ ન કરવો એ બુદ્ધિનું ચિહ્ન છે, એ બુદ્ધિમાનનો નિશ્ચય છે, પણ જો કોઈ પણ કારણથી કોઈ કાર્ય આરંભ કરવું થોડા કાળે અને તે કરવામાં આવે તો ચક્રી 'આરબ્ધસ્વાન્તગમનં દ્વિતીયં બુદ્ધિલક્ષણમ્' જેનો આરંભ કર્યો છે તેને પાર ઉતારવું, તેને આદરપૂર્વક કરવું એ બુદ્ધિમાનનું ખીલું કર્તવ્ય છે. જેઓ નાનું કાર્ય એમ ગણી આદર ધરતા નથી તેઓ અનાદર ધરવાની, અનાદરને હૃદયમાં સ્થાન આપવાની કુટેવ પાડે છે અને સૂક્ષ્મ રોગની માફક એ હૃદયમાં પ્રવેશતાં ક્રમે ક્રમે આખા હૃદયને એ પ્રકારના અવ્યાસવાળું કરી મૂકે છે અને તેનો પરિણામ એ આવે છે કે એ મનુષ્યો પ્રત્યેક નાનું મોટું કાર્ય અર્થ મનથી, આદરવિના કરતો રહે છે અને સર્વત્ર હાનિને અને નિષ્ફલતાને સહન કરે છે. તેથી જ્યાં જ્યાં નિષ્ફલતા થાય ત્યાં પ્રયત્નની દિશા જો શુદ્ધ હોય છે તો નિષ્ફલતાનું કારણ અનાદર છે અને જ્યાં જ્યાં વિન્યય પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાં વિન્યયનું કારણ આદર છે એ નિશ્ચય અગ્ર રાખી સર્વ મુજ મનુષ્યોએ પોતાની સર્વ કૃતિમાં આદર ધરતાં શિખવું જોઈએ કેમકે સર્વત્ર વિન્યય આપનાર કદા વા સત્ર તે આ આદરપૂર્વક કરાતો શુદ્ધ પ્રયત્ન જ છે.

ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવાનું સરલ સાધન.

(અનુસૂચી ૨૪ મા વર્ણના પૃષ્ઠ ૩૪૩ થી.)

આ રીતે વ્યાવહારિક કાર્યો તથા પારમાર્થિક કાર્યો સર્વનું અવલોકન આપણને એ વાત જણાવે છે કે વૃત્તિનું વેગપૂર્વક ધ્યાન થવામાં તેમાંની ચમત્કૃતિનું લાભ આપશ્યક છે. તેમ જ વાત સરસ હોય છે અને એકવાર જાણીતી થઈ જાય છે તેમાં વૃત્તિનો વેગ અધિક થતો નથી. પણ મનુષ્યોને સત્ય જોતવાનું કહેવામાં આવે, પ્રમાણિકપણની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરી આપવામાં આવે અથવા ઈશ્વરભક્તિની શ્રેષ્ઠતા સપ્રમાણ કરી દેખાડવામાં આવે તો તેઓ તત્કાલ જોડી ઉઠે છે કે “ જોહો એમાં શું ! એ તો આપણે જાણીએ જ છીએ, આપણે જાણપણથી જ એ માનતા આવ્યા છીએ કે સાચું જોતવું સાદું છે, પ્રમાણિક થવું એ અશુભ છે, ઈશ્વરભક્તિ એ મનુષ્યને તારનાર છે. ” આ પ્રકારનો વિચાર તેમના મનમાં ઉત્પન્ન થઈ જાય ત્યારે કુલિની પ્રમાણવાદોપ્રતિ પણ એમને આદર થાય છે. અર્થાત્ એમાં ચમત્કૃતિનું લાભ એમને થતું નથી અને તેથી એ વચનોની એમની વૃત્તિ ઉપેક્ષા કરે છે. પણ આ મનુષ્યો અમુક અમુક જાણે છે, એમના જાણવામાં અમુક અમુક વાત આવી ગઈ છે એટલા ઉપરથી કહેનારના કર્તવ્યની સમાધિ થતી નથી. જ્યાં સુધી એ જાણનાર મનુષ્યો સત્યશીલ થયા નથી, જ્યાં સુધી પ્રમાણિકપણ એમનામાં સદૃશ થતું નથી, જ્યાં સુધી ઈશ્વરભક્તિનો પૂર્ણવેગ એમના અંતરમાંથી પ્રકટ થતો નથી, સંક્ષેપમાં એ જ કે જ્યાં સુધી એ મનુષ્યોએ એ કર્તવ્યની સિદ્ધિનો અનુભવ કર્યો નથી, જ્યાં સુધી એ મનુષ્યોનું ક્રિયારૂપ કર્તવ્ય રહ્યું છે, જ્યાં સુધી જાણના સિદ્ધાન્તને આચારમાં ઉતારી તત્કાલ જાણની પ્રાપ્તિનો અનુભવ અવશિષ્ટ છે, ત્યાં સુધી કહેનારનું, એની એ જ વાત એમને પારંપર કહેવાનું કર્તવ્ય પણ અવશિષ્ટ જ છે. તેથી સુત્ર શ્રોતાનું કામ ‘ અમુક આપણે જાણીએ છીએ ’ એટલું વડી જ્ઞાન સિદ્ધાન્તથી લાગી જવાનું નથી પણ તેનો તે જ સિદ્ધાન્ત પ્રકટ કરવામાં આવે ત્યાં જો ને સિદ્ધાન્ત પોતાને દષ્ટ હોય તો તેમાં તે કંઈક નથી નવીન ચમત્કૃતિનો અંશ શોધી શકી તેમનાપ્રતિ સંતોષભાવ મનને વાળવાનું છે.

આપણાં જ્ઞાનજોમાં સાધનોનું મુખ્યપણું પ્રતિષ્ઠાન કરનાર યોગદર્શન છે. એવાં સાધનો જાણે જ ક્યાં ક્યાં કે જેનું પ્રતિષ્ઠાન યોગશાસ્ત્રમાં ન કરવામાં આવ્યું હોય અથવા જેમનાં જીવનનું નિયમોનું સ્થાપન એમાં ન કર્યું હોય. યોગશાસ્ત્રે મહાનમાં મહાન એ સિદ્ધાન્ત સ્થાપ્યો છે કે ધ્યાના ધ્યેયરૂપ થાય છે. અન્ય ક્રિયાની આસક્તિ ત્યાંથી કટિત થઈ જાય તો તે કટિત થઈ જાય તો પામે છે એ લોકિક સામાન્ય ઉદાદરણથી આ સિદ્ધાન્તને સર્વના અનુભવમાં યોગશાસ્ત્રે ઉતાર્યો છે. એટલું જ નહિ પણ પોતાના પ્રતિષ્ઠાસ્થ યોગના એક સાધનરૂપે એ શાસ્ત્રે જણાવ્યું છે કે યોગસાધન વિષયં વા ચિત્તમ્ સંનિહાદિ મહાભા-ઓનાં ચિત્તમાંથી રાગદોષાદિ કલેશ જતા રહેવા છે તેથી એવા ચિત્તને આત્મચિત્ત સહ પાર-ણાદિ કરવામાં આવે છે તો એ ચિત્તની સાથે ધ્યાનનું ચિત્ત એકાકાર થઈ રહેતાં ધ્યાનનું વિગ ધ્યેયચિત્તાકાર થઈ રહે છે અને તેમ થતાં ચિત્તપ્રસાદની સાધકને સિદ્ધિ થાય છે.

આ પ્રકારે યોગનો સિદ્ધાન્ત નવા નવનુસાર કર્યું આ વિધાન પ્રચુન પ્રસંગમાં પ્ર-

કારા પાડે છે અને ઉન્નતિમાત્રને સામાન્ય એવું-જે સરલ સાધન 'અત્ર' કહેવામાં આવે છે તેની સપ્રમાણતા સિદ્ધ કરી આપે છે. યોગશાસ્ત્રના સિદ્ધાન્તથી આપણને સમગ્રતઃ છે કે ધ્યાતા ધ્યેયરૂપ થાય છે અર્થાત્ જેના જેવા થવું હોય તેને સાધકે ધ્યેયરૂપે સ્થાપન કરવો અને પછી તેનું જ સર્વાત્મના ધ્યાન કર્યું કરવું. આટલું જો કરવામાં આવે છે તો એ સાધકને એમ થવામાં ઇતર સાધનની અપેક્ષા રહેતી નથી. યોગના સાધકને ચિત્તમાંથી રાગદ્વેષાદિ ક્લેશ દૂર કરી ચિત્તને રજસ તથા તમસના મળથી રહિત પ્રસન્ન જલવત્ સ્વચ્છ કરવાનું આવશ્યક છે અને તેથી યોગશાસ્ત્ર વીતરંગપુરુષના ચિત્તનું એ અર્થની સિદ્ધિમાટે ધ્યાન કરવાનું પ્રમેય છે; પણ એ જ ન્યાય સર્વત્ર લાગુ પડે છે. જેણે રજસ તમસથી રહિત ચિત્તને કરવાનું હોય છે તેણે આ ઉપદિષ્ટ ધ્યાન કરવું, પણ જેણે રજસની પ્રધાનતાવાળું ચિત્ત કરવું હોય છે તેને માટે યોગશાસ્ત્ર આ ધ્યાન પ્રચરત કહેતું નથી. પણ આ પ્રસ્તુત ધ્યાન એ જ ન્યાયને સૂચવે છે કે સર્વે હૃષિતત્ત્વી સિદ્ધિમાટે તેને અનુરૂપ ધ્યાન કરવું. તેથી રજસની પ્રધાનતા ઇચ્છનારમાટે જે પુરુષમાં રજસની પ્રધાનતા થઇ રહી છે તેવા પુરુષના ચિત્તનું અવલંબન લઇ તેના પ્રતિ ધારણાદિ કરવાં એ અર્થ આ ન્યાયથી સહજ નીકળે છે. અને એ ન્યાયને અનુસરતાં જ ઉન્નતિનું સરલ સાધન આપણી દષ્ટિ આગળ તરી આવે તેમ છે. જે મનુષ્યે જે પ્રકારની ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે ધરી હોય તેણે તે ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કાઢ પુરુષ શોધી કાઢવો એ તેનું પ્રથમ કામ છે અને એ શોધી કાઢ્યા પછી તે પુરુષનું ધ્યાન કરવું એ તેને તે ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવાનું નિશ્ચિત સાધન છે. જે પુરુષે ક્રિકેટની રમત સાધ્ય કરવી હોય અને તેમાં પ્રથમ પંક્તિમાં આવવું હોય તે પુરુષે કાઢ સમર્થ એ રમત રમનારને શોધી કાઢી તેનું ધ્યાન કરવું આવશ્યક છે. જે પુરુષે ધનની પ્રાપ્તિ કરવા ઇચ્છે ધરી હોય, તેણે કાઢ ધનાઢ્ય પુરુષ કે જેણે લક્ષ્મીને ઉદ્યમવશાત્ પ્રાપ્ત કરી હોય તેને શોધી કાઢી તેનું ધ્યાન કરવું આવશ્યક છે. જેણે ઉત્તમ પ્રકારનો ગૃહ-સ્થાવર સાધવો છે તેણે ગૃહીમાં ઉત્તમ પંક્તિ ધરાવનાર કંપતીનું ધ્યાન ધરવું આવશ્યક છે. જેણે ઉત્તમ શિક્ષક થવું હોય તેણે ઉત્તમ શિક્ષકરૂપ કાઢ વ્યક્તિને પ્રથમ શોધી કાઢવી અને પછી તેનું ધ્યાન કરવું આવશ્યક છે. આ જ પ્રમાણે ઉત્તમ વ્યાપારી, વક્તા, ગાયક, નીતિત્ત, ખેડાડી આદિ જેણે જેના થવું હોય તેણે તેવી ઉત્તમ વ્યક્તિને શોધી કાઢી તેનું ધ્યાન કરવું આવશ્યક છે. આ સર્વ પ્રસ્તુત યોગશાસ્ત્ર ન્યાયનું જ વિશદીકરણ છે, અર્થાત્ આ સર્વ અર્થ યોગશાસ્ત્રપ્રતિપાદિત ન્યાયથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, અને તેથી સદાશ્ચ છે એ નિઃશંકપણે કહી શકાય છે.

અહિં એ પ્રશ્ન થશે કે તે તે ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરનારે તે તે વિદ્યા, કલા આદિ સાધનો શીખવાં અને તેમ કરી ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવી એ શું સાધન નથી? એનું ઉત્તર એ કે હા, એ સાધન છે અને એની સિદ્ધિ થાય તો તે તે ઉન્નતિ અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય એમાં લેશ પણ શંકા નથી. સ્પષ્ટીકરણું કહીએ કે જેણે ઉત્તમ ગાયક થવું હોય તે સ્વરની સાધના કરે, વિવિધ મંથ્રોમાંથી સ્વરોના બદ, ઉત્પત્તિ સ્થાન, રચના આદિ લેણે, પોતાના કંઠથી તે પ્રમાણે વિશુદ્ધ સ્વરોને કાઢે, વારંવાર તે સ્વરોનો ઉચ્ચાર કરી પોતાની અવલેખનિયને તે સ્વરોથી અન્યંત પરિચિત કરી મુકે, તે તે સ્વરોમાં જે જે પ્રકારે સ્વરોનું સંમેલન થાય છે, જે જે સ્વરોની શ્રુતિઓ આવે છે, જે જે સ્વરોપર હતિ, આહુતિ, પ્રતિહતિ કેપ, દોસ

આદિ આવે છે તે સર્વને જાણે અને તે પ્રકારે પોતાના કંઠથી કહે, હત્યાદિ પ્રકારે પરિશ્રમ કરે તો તે અવસ્ય ઉત્તમ ગાયક થઈ રહે એ નિઃસંશય છે. પણ આ પ્રકારે તે તે ઉન્નતિની પ્રાપ્તિ કરવી એ અશક્યવત્ થઈ રહે છે એ તે તે પરિશ્રમ કરનારનો અનુભવ જ જાણે છે. અત્ર તટસ્થ રહી વિચાર કરનારને કદાચ આ ખ્યાલ નહિ આવે તો તેમાં એ અનુભવીને આશ્ચર્ય થાય તેમ નથી. આ હેતુથી જ એ પ્રકારે એ વિદ્યા, કલા આદિ ઉન્નતિને પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન તે ભલે સાધન હોય જતાં એ સરસ સાધન છે એમ કોઈ પણ પ્રયત્ન કરનાર કહી શકે તેમ નથી. એના કરતાં તે વિદ્યામાં નિષ્ણાત થયેલા મનુષ્યનું ધ્યાન કરવું એ અનુપદ જાણાવવામાં આવશે તેમ સહસ્રગુણસરસ સાધન છે. આપણે બે સમાન ઉમેદવારને લઈ જોઈએ. તેમાંથી એક આ પ્રકારે પ્રયત્ન કરનાર લઈએ અને બીજાને ધ્યાન કરવારૂપ સરસ સાધનને સેવનાર લઈએ તો તેમાં એ સરસ સાધનને સેવનાર ઉમેદવાર અદ્ય પ્રયત્નમાં અને અપાયાસે તથા વિશેષ ઉત્તમ પ્રકારે વિજયી થયેલો જાણાશે અને એ સરસ સાધનનો આદર કરી ઇતર પ્રકારે પ્રયત્ન કરનાર ધણું કરીને તો થોડા સમયમાં ત્રાસીને જ પ્રયત્ન છોડી દેતો જાણાશે અને કદાચ કોઈ અતિ આગ્રહી હોય અને તેમ નહિ કરે તો પણ મહાપાસે અને દીર્ઘ સમયે ન્યૂન વિજયને જ પામેલો જાણાશે. તેથી ગમે તે પ્રકારની ઉન્નતિમાં આ બે રીતે પ્રયત્ન કરાવી જોવાથી અથવા કરી જોવાથી સર્વને નિઃસંશયપણે જાણાશે કે અનુપદ કહેવામાં આવના પ્રકારે ધ્યાન કરવું એ જ ખરી સિદ્ધિનો માર્ગ છે અને એ જ વિજયપ્રદ છે.

થોડા શાસ્ત્રમાં આ માર્ગ જ વિવેકી ગ્રહણ કરતા જાણાય છે અને એનો જ ઉપદેશ થતો જાણાય છે.

(અપૂર્ણ.)

જ્ઞાનામૃતરસને ઝીલવા એક માનવહૃદયરૂપી પાત્ર જ સમર્થ છે.

૫૬. (અંતર ૩, અહાહા કરે—એ કાવ.)

કોઈ કહેશે મને વિશ્વમાંહ, મારો રસ કોણ પાત્રે રેડાય.
અથર રસો તો કંઈ કંઈ પાત્રોમાં, રુડી રીતે ઠલવાય,
પણ મુજ દેવી આ રસને માટે, પાત્ર ન જરૂરું કયાંય રે;
સિંહણદુધતણો રસ હોત તો, રેડું કનકપાત્રમાંહ,
જેવી જેહ શકે માંહિ પડતાં, પાત્ર ન કાઢી જાય રે;
મારો આ રસ પાત્રકેરી પાતુની શુદ્ધિ કરે અંતર્માંહ,
કાયા પાત્રથી એ રસ તેથી, ધારણ કરી ન શકાય રે;
ગોદુધનો રસ હોત તો દહોણીમાં, તરત લઈને ઝીલાય,

કોઈ

કોઈ

કોઈ

પણ આ સામર્થ્યસ્વરૂપ રસને કેમ, દહોણીથી જે રવાયરે; કોઈં
 સોનાતણો રસ હોય તો સોનીની, કુલડીથી ધારણ થાય,
 કાં જે સ્વતઃ બળ એમાં નથી એવું, (જે) કુલડીને ફાડી ખાય રે; કોઈં
 ગંગાના જળજેવો એ રસ હોય તો, શિવના મસ્તકમાં ધરાય,
 શિવનો સ્વતઃ રસ આ, તેથી તેમના, મસ્તકે કેમ મૂકાયરે; કોઈં
 જડ સરખો કાંઈ રસ નથી મારો, એમાં જીવન ઉભરાય,
 જીવનનો અનુભવ કરનારથી, કેવળ ગ્રહણ કરાય રે; કોઈં
 નિર્મળ માનવદેહનું અંતરપાત્ર કદી મેળવાય,
 તેમાંહિ રેડતાં એ રસથી દૈવી ફળને પ્રકટાવાય રે; કોઈં
 દૈવી આ જ્ઞાનતણો રસ જો ચેત્ય હૃદયવિષે ઠલવાય,
 આત્માના સર્વ સામર્થ્યેથી તે જન, અળકે અળકે અળકાયરે, કોઈં
 પાત્રતા પ્રાપ્ત કરો કોઈં બધું ! અવસર આ અળપાય,
 દૈવી આ રસ રેડવા ગ્રહી કરમાં, ઉભા જીવો ! ગુરુચરે; કોઈં

નૈસર્ગિક જીવન.

(અનુસંધાન ૨૪ મા વર્ણના પૃષ્ઠ ૩૩૬ થી.)

નિદ્રા—મનુષ્યે શા માટે નિદ્રા લેવી જાણે, તેનાં અનેક કારણો છે, અને તે વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુથી વિચારી શકાય એમ છે. પરંતુ આરોગ્યના અંગે નિદ્રા લેવાનો હેતુ અથવા કારણ એ છે કે મનુષ્યશરીરના પ્રત્યેક ભાગમાં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં બળનો પુનઃ આપવાનો કરવો અને તે બળના સંચયને અમુક સમયમાટે ભરીને તૈયાર રાખવો. જે જે ભાગમાં જેટલો જોઈએ તેટલો બળનો સમૃદ્ધ ભરવો અને શરીરના પ્રત્યેક ભાગને નવીન-કેવળ તાજો-કરી દેવો. સ્વદંડમાં કુદરત શરીરમાં સુધારણાની કેટલીક ક્રિયાઓ અધિક સ્વતંત્રપણે કરી શકે અને તે પણ વિશેષ પૂર્ણરૂપમાં કરી શકે અને આપણે મનના અંતર્ગત ક્ષેત્રોમાંથી જ બળ અને જીવનથી પુનઃ ભરપર થઈ રહીએ. એ હેતુને લીધે મનુષ્ય નિદ્રા લે છે.

નિદ્રાના સર્વોત્તમ લાભને પ્રાપ્ત કરવાને માટે આપણે કેવળ કુદરતી રીતે નિદ્રા લેવી જોઈએ. અને તેમ થવાને માટે કેટલાક નિયમોને પાલન કરવાની અગત્ય રહે છે. પ્રથમ એ કે તમે છેલ્લી વખતે જમ્યા હો તેને પચવાને બરાબર ત્રણ કલાક ગાળ્યાવિના કદાપિ સૂવા જશો નહિ. અને બીજું એ કે તમારું મન સર્વ રીતે શાંત અને સ્વસ્થ થયાવિના સૂવું નહિ. નિદ્રા લેવાની શરૂઆત કર્યા પછી એટલે સુઈ ગયા પછી વિચારનાં કોકડાં વણવાનો

પ્રયાસ ન કરવો, અર્થાત્ જેમ અને તેમ આજી વિમારો કરવા-વિચારવિનાની સ્થિતિ જેટલો અધિક સમય ગળાય તેમ વધારે સાઈ અને હિંમી જવાને માટે કાઈ પ્રકારનો પલ્ન કરશો નહિ. માત્ર શાંતપણે પડ્યા રહેજો, અને મન તથા શરીરને અને તેટલું શિથિલ (Relax) રાખી રહેજો, અને તમે થોડી જ ઠણ્ઠામાં નિદ્રાવશ થશો.

સ્વપ્નવિનાની નિદ્રા એ પૂર્ણતાવાળી નિદ્રા છે. જો કે જે કંઈ સ્વપ્ન આવે તેહિપર ધ્યાન. આપવાની અને તેના વિચારથી મુંઝાયા કરવાની કશી જ અગત્ય નથી. જ્યારે નિદ્રામાં સ્વપ્ન આવે તો તેનું મુખ્યત્વે કરીને એક જ કારણ હોય છે કે આપણે થોડા અથવા ઘણા પ્રમાણમાં ચિંતાઓને નિદ્રા લેતી વખતે સાથે રાખી હોય છે-ચિંતાના મિંતનમાં જ નિદ્રા લીધી હોય છે, અથવા આપણા મનહિપર અનેક પ્રકારની બાબતના ભારને ધારણ કરીને તે સાથે સાથે જ આપણે નિદ્રામાં પ્રવેશ કર્યો હોય છે. કેટલાક પ્રસંગે નિદ્રામાં સ્વપ્ન આવવાનું કારણ એ પણ હોય છે કે જ્ઞાનનંતુઓમાં (Nervous system) જે પ્રજ્ઞાંતિ હોવી જોઈએ તેમાં ન્યૂનતા હોય છે તથા શરીરના વિવિધ ભાગો તથા અવયવોમાં પરસ્પર જે એકરાગ (Harmony) હોવો જોઈએ તે ઘટી ગયો હોય છે. તોપણ આપણે શરીરથી અને મનથી કુદરતની સાથે જેમ જેમ વિશેષ અને વિશેષ પૂર્ણપણે એક રાગવાળા ધતા રહીએ છીએ, તેમ તેમ આપણે અધિક પૂર્ણ અંશમાં સ્વસ્થ નિદ્રા લઇ શકીએ છીએ અને તેની સાથે પૂર્વ પ્રાતઃકાલમાં ઉઠતાં જે બળ વગેરે જણાવું હતું તેના કરતાં વિશેષ બળ અને વિશેષ જીવનને પ્રત્યેક દિવસના આરંભમાં અનુભવી શકીએ છીએ.

કેટલો સમય નિદ્રા લેવી તેનો નિર્ણય પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાને માટે સ્વતંત્રપણે કરી લેવાનો હોય છે. કેમકે દરેક મનુષ્યમાં એની જૂદા જૂદા પ્રમાણમાં અગત્ય હોય છે. પ્રત્યેકને એક સરખા સમયના પ્રમાણવાળી નિદ્રાની અગત્ય છે એમ કંઈ નથી. સાધારણ રીતે સાન કલાક બસ છે. કેટલીક વખતે જો ઘણી રાત્રિઓનુધી નિત્ય આંધી દશ કલાક નિદ્રા લેવામાં આવે છે તો ઘણા પ્રસંગોમાં તે હાનિધારક પણ થઇ પડે છે. જ્યારે આપણને જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નિદ્રા નથી મળતી, ત્યારે આપણને સર્વોત્તમ લાલ આપનાર બળ પણ જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં નથી મળતું. પરંતુ જ્યારે આપણે ઘણા પ્રમાણમાં નિદ્રા લઈએ છીએ ત્યારે આપણને જે કઈ વધારણું બળ મળે છે, તે આપણી હાનિ થવામાં જ વપરાય છે. કારણ કે નિદ્રાના સંબંધમાં એ એક નિયમ છે કે આપણને જે કંઈ બળ પ્રાપ્ત થાય તેનો ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ, નહિ તો તે બળ આપણને હાનિ કરવામાં જ વપરાય છે. સામાન્ય વિમારથી જોતાં આ નિયમ આશ્ચર્યજનક લાગશે. પરંતુ યથાર્થ રીતે વિચાર કરનારને તે ચેત્ય જણાયા વિના નહિ રહે. અત્યંત આહાર કરનારને તેને જોઈએ તે કરતાં વધારે લીધેલો આહાર તે મનુષ્યને પોષણ આપતો નથી એટલું જ નહિ, પણ તેને જોઈએ તેટલા લીધેલા આહારને પણ પેલો વધારાનો આહાર પચવા નથી દેતો અને ઉત્તરા તમામ આહારને તે વિષમય કરી હાનિને ઉપજાવનાર જ થઇ પડે છે. આથી આપણું શાસ્ત્રોમાં પણ અત્યંત આહારી અને અત્યંત નિદ્રાળુઓને ફુલાંગી, ફુલંગ, મંદગતિના વગેરે કહ્યા છે. અને તે યથાર્થ જ છે. એ અતિશયપણું હાનિ જ કરનાર છે-જડતાને અને તેના પરિણામે તમોગુણની વૃદ્ધિ કરનાર છે. ઘણા સમય ધોર્યા કરનાર મનુષ્યો આળસુ, જડ, ભુદિના મંદ, નિરુત્સાહી તથા મુરનસરખા શા માટે હોય છે ? શા માટે તેઓની

પ્રતિભા અથવા શુદ્ધિ ધીમે ધીમે આમાન્યગ્રામી અથવા એથી પણ હનકા પ્રકારની જડવત્ થતી રહે છે અને શા માટે તેઓની અભિનામો નમ્રતા ન રહેતા અનકિત અથવા અસામર્થ્યને લઈને શિથિન થઈ જાય છે—એ સર્વનું નિગાહનું આ જ વાર્તા ફરી શકે છે કુદરતની એ જ ધ્વજ છે કે મનુષ્ય કાઈ પણ ક્ષેત્રે અને જ્યાં તેને માટે જે કંઈ જોઈએ છે તે તેને દિવસ ઉગના પૂર પાડે છે, ત્યારે પછી મનુષ્યે જડવત્ થઈને તે બળતરે કાર્ય કરી નેહ્યે એ પ્રકારની કુદરત આજી ગમે જ તેથી જો તેમ ડરવામા તે નિર્દય થાય છે તો તે કુદરતના નિયમનો ભંગ કરે છે અને તેથી યથાસમય તેની દાનિને પણ તે અનુભવે છે જ

કોઈ પણ કારણને લીધે નમને મે, આજ ૮ વધારે દિવસ સામગી જોઈએ તેટલી નિદ્રા ન આવી દોય તો તે બને તેવી જવદીધી પાડી મેળવી લેવી અને તેમ ડરવામા કદાપિ તમે દશ કનાક ઉઘડો તો તે પણ નાભકારક જ નીકરો તે જ પ્રમાણે તમારા જ્ઞાનતત્ત્વો અતિશય દુર્ભવ થઈ ગયા હોય ત્યારે કદાપિ અધિક નિદ્રા લો તો તે પણ લાભકારક છે એ દુર્ગતતાને અડકાવવાને કેટલાક દિવસપર્યંત નિયમિત રીતે નિત્ય નન કે દશ કનાક નિદ્રા લો, અને એ પ્રકારના અભ્યાસથી તમને સમજાશે કે તમારા જ્ઞાનતત્ત્વો પુનઃ પૂર્ણ બળવાળા થયા છે તેના મમ્મે આ વિધિ અત્યંત કિમતી થઈ પડે છે તેનું કારણ એ છે કે વિખરાઈ ગયેલા બળવાળા જ્ઞાનતત્ત્વોને પુનઃ રચવાને માટે કુદરતને વિશેષ બળની અગત્ય છે પરંતુ જ્યારે પ્રકૃતિ પુનઃ નિરામય થઈ જાય તો પછી તેને નિરામય રહેવાને વધારેના બળની કંઈ અગત્ય નથી તેથી નિદ્રા લઈને જે કંઈ બળ મેળવ્યું હોય તેના ગચનામક કાર્યમા ઉપયોગ થવો જોઈએ ખરો જોતા, આખા જીવનપર્યંત આરોગ્ય અને યોગ્યતાને જાળવી રાખવું હોય તો આ નિયમે નર્તવું જોઈએ

મનુષ્ય અથવા પરિસ્થિતિ—વિવિધ મનુષ્યોના તથા વિવિધ પદાર્થોના સંબંધમા જેમ જેમ આપણે આજ્ઞા જોઈએ તો તેમ તેમ લીધે આપણે એના સંબંધ તેમ સંબોધો અથવા પરિસ્થિતિને ઉપજાવીએ છીએ કે જે આપણા ઉપર અને રીતે અસર કરે છે અને તેનો મુખ્ય આધાર આપણી સ્થિતિઉપર મળેલો છે અને જે કંઈ આપણા ઉપર અસર કરે છે તે કા તો સારી કે ખરાબ અમર જીવી હોનાથી આપણી આસપાસના પરિવેષ (Environment) ને આપણે એના પ્રકારનું કરવું અથવા રચવું જોઈએ અથવા આપણને આની મજેલા સંબંધ કે પરિસ્થિતિની સાથે એવી રીતે લગવું અથવા મળવું જોઈએ કે જેમાથી આપણને કદાપિ ખરાબનો સ્પર્શ થનાનો પ્રસંગ ન આવે આમા મુખ્ય અને મહત્વની બાબત એ છે અને તે એ કે અંકુશ અથવા એકરાગ કોઈ પણ પદાર્થ વા માં પણ મનુષ્યથી વિરોધમા ઉત્તરવું નહિ એવો નિશ્ચય રાખો સર્વની સાથે અને તેટલો એકરાગ ગમ્યા કરનાનો અને તેને વધારા કરનાનો નિશ્ચય ગણો અને આ નિશ્ચયને તમારા જીવનમા સિદ્ધ કરવાને માટે તમારે તમારી પોતાની સાથે કદાપિ વિરોધ ન બાંધવો પણ એકરાગને જાળવી રાખવો એ સર્વથી પ્રથમ અગત્યનું છે જો તમે તમારી પોતાની સાથે અને તમારી પરિસ્થિતિ અથવા આનંદપામના સંબોધોસાથે એકરાગને જાળવી રાખો છો તો તમારા જીવનમા અર્થાઅર્થ બાધિ ઉપાધિ વગેરેનો તો તમે ટાળવાને અમર્થ થાઓ છો

૫ પ્રત્યેક વર્ષે મનના ગુણ (Qualities) અને સામર્થ્યોને વધારે અસરકારક રીતે અને નિરંતર વધના પ્રમાણથી વાપરવાનો નિશ્ચય ગ્રેવવો.

૬ શરીર અને મનની વચ્ચે પૂર્ણ એકરાગને વળગવી રાખવો.

૭ મનની અને શરીરની કામના અથવા વાસનાઓને તૃપ્ત કરવાને માટે જીવન ગાળો નહિ, પણ જીવનની જે સર્વોત્તમ અને અત્યંત વિશ્વાસ શક્યતાઓ અથવા સિદ્ધિઓ છે તેને તૃપ્ત કરવાને શરીર તથા મનનો ઉપયોગ કરો.

૮ તમારા પોતાના સ્વજીવનને માટે અમુક નિશ્ચિત અથવા દૃઢ વ્રત્યર્થિદુઓને ધોડો, અને એ લક્ષ્યર્થિદુઓને સિદ્ધ કરવાને માટે જ જીવન ગાળો. જીવન ગાળવાનો ધીમે ધીમે ધ્યાનપાત્રો અસ્થિર હેતુ તથા ઉદ્દેશ હોવો ન જોઈએ.

૯ જેને આપણે સ્વાભાવિક અથવા કુદરતી ક્ષીએ છીએ તે શબ્દના સર્વોત્તમ અને પૂર્ણ ભાવને પ્રદર્શ કરીને તેવા કુદરતી ચલાનો લક્ષ ગ્રાપ્તો. પરંતુ તેની સાથે પ્રત્યેક રીતે તેમાં નિરંતર સુધારો કરવાનું પણ તેટલા જ પ્રમાણમાં લક્ષમાં રાખો.

૧૦ એ વાર્તાનો સ્વીકાર કરવો કે તમારી શારીરિક તથા માનસિક પ્રકૃતિના સર્વ નિયમોનાં કાર્યો, અથવા તમારા શરીર અને મનનો જે સ્વભાવ છે તે સંપ્રધેના નિયમોનાં જે જે કાર્યો અથવા ક્રિયાઓ છે, તે તમારા મનની અમુક પ્રકારની રિથિને રાખવાથી તથા અમુક પ્રકારે વિચાર કરવાથી, તેનું રૂપાંતર કરી શકાય છે. એટલે શરીર તથા મનના સ્વભાવમાં, આપણા વિચારની દિશાને ફેરવવાથી તથા જે રિથિતિમાં દાઢ આપણું જીવન ગાળીએ છીએ તેમાં ફેરફાર કરવાથી, તે સ્વભાવમાં પણ ફેરફાર થાય છે. તેથી તમારા મનને એવા પ્રકારનું વલણ આપવાનો નિશ્ચય કરો કે તમારા મનનાં કાર્યો, સ્વભાવ અથવા કુદરતની સર્વોત્તમ ધારણાની સાથે એકરાગપૂર્વક રહે એટલું જ નહિ, પરંતુ તે ધારણાઓને તે પ્રત્યક્ષ રીતે સિદ્ધ કરે. સ્વભાવમાં આદ્રેષ્ય. ગળ, ચાવન તથા જીવન અને એવી સઘળી શાખાઓમાં કુદરતનું અથવા તમારા સ્વભાવનું સામર્થ્ય જીવિને પામે એ પ્રકારે તમારા મનને કેળવો, અને તેમ ચતાં તમારામાં જ એ સઘળાનો પૂર્ણરૂપે અભ્યુદય થયેલો જોશો.

દીર્ઘ જીવન—દીર્ઘ, મધ્યવાન, સાર્થક અને ઉપયોગી જીવન ગાળવું એ પ્રત્યેક મનુષ્યનો ઉદ્દેશ હોવો પડે છે. અને કુદરત સર્વને માટે તેનું જીવન ગાળવાના સંભવોને અને સામગ્રીને તૈયાર રાખે છે તથા દ્રવ્યા જ કરે છે, એ સત્ય વાર્તાને પ્રત્યેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં પુનઃ પુનઃ એવી તો દૃઢ રીતે સ્થાપવી જોઈએ કે અતિ મનુષ્યજીવનમાં તે એક જાતના ભાવનારૂપે અખંડ કાયમ રહે. દીર્ઘ જીવન ગાળવાને માટે મુખ્ય તત્ત્વરૂપ વાર્તા એ છે કે કુદરતી જીવન ગાળવું, એટલે કુદરતના જે નિયમો છે તેની સાથે શરીર અને મનની પૂર્ણ એકરાગપણે રહેવું. અને સમવાદ અથવા વિવેક (Law of Moderation) ના નિયમને અનુસરીને, જેની કુદરતી રીતે અગત્ય છે તેના ધરિત રીતે ઉપયોગપૂર્વક જીવનગાળવું, આવું જીવન, અવશ્ય કરીને દીર્ઘ જીવનરૂપે થઈ રહે છે. અને તે યથાર્થ રીતે સંધાનાં, દાઢના સાંસારિક સંજોગોનો વિચાર કરતાં જતાં પણ તે જીવન 'શનાયુ' અથવા સો વર્ષ જીવન અનુભવનાર થઈ રહે છે. કારણ કે તે સંજોગો પણ શારીરિક તથા માનસ આરોગ્યના નિયમને અનુસરીને ધીમે ધીમે બદલાવા માટે છે. અને તે અનુકૂળરૂપમાં બદલાવા રહેવાથી તે જીવનને ઉત્તરોત્તર અધિક દીર્ઘ કરનાર થઈ પડે છે. આનો નિર્ણય કરવાનો

માટે, મનુષ્યજીવનને દીર્ઘ પ્રમાણમાં ટકાવવાનું કુદરતમાં સામર્થ્ય છે એટલું જ આપણે યથાર્થ રીતે જાણવાનું રહે છે. ખરું જોતાં, મનુષ્યે અમુક સમયપર્યંત જ એક શરીરમાં રહેવું એવો કોઈ નિર્ણય અથવા નિયમ કુદરતમાં નથી. એથી ઉલટું કુદરત તો મનુષ્ય વિશેષ અને વિશેષ કાળ શરીરને ટકાવે અને જીવનનો ઉપભોગ કરે એમ ઇચ્છે છે. અને તેને માટે તે અનેક યત્ન કર્યા જ કરે છે, એ કાલ પશુ સુદ્ધિમાન ના કહી શકે તેમ નથી. પરંતુ માત્ર મનુષ્યે સર્વ રીતે કુદરતી અથવા સ્વાભાવિક જીવન ગાળવું જોઈએ. અને જેમ અને તેમ કુદરતના અધિક અને અધિક સંગી-શરીર અને મનથી-અધિક અને અધિક પ્રમાણમાં રહેવું જોઈએ.

કેવી રીતે યુવાવસ્થાને પ્રાપ્ત રહેવું—કુદરત મનુષ્યને જૂદા અને શક્તિશીન કરી મૂકે છે, એ વાતાં પશુ અનેક અણુસમજણની કહેવાતી વાતોમાંની એક છે. દુર્બલતા, અવસ્થા કે બગાડ, કુદરતના નિયમો બનાવતા નથી, પરંતુ તે કુદરતના નિયમો ભંગ કરવાથી પ્રકટે છે. અયોગ્ય પ્રકારે જીવન ગાળવાથી તે ઉપજે છે, અને તેથી તેને બદલે જો યોગ્ય જીવન અને સ્વાભાવિક જીવન ગાળવામાં આવે છે તો તેમ ધનું અટકે છે. પ્રત્યેક જીવંત વસ્તુના પરમાણુમાં નવીકરણ કરવાની ક્રિયા અખંડિતપણે ચાલ્યા જ કરે છે અને એ પ્રકારનું પ્રત્યેક પરમાણુમાં સામર્થ્ય હોવાથી કુદરત અવસ્થાને પ્રકટાવતી નથી એ સુગમપણે સિદ્ધ થયું છે. કુદરત પ્રત્યેક વસ્તુનું નવીકરણ કરવાને અને પોતે જે કંઈ સભ્યું હોય છે તેને પૂર્ણ યૌવનમય રાખવાને અખંડ પ્રયત્ન કર્યા કરે છે. પરંતુ નીચી જીમિકાના જીવનમાં કુદરતના નિયમોને ઉપયોગમાં લગાડવાનું જ્ઞાન બહુધા વિકાસ પામ્યા-વિનાનું રહે છે, જ્યારે મનુષ્યમાં જાણવા છતાં તે નિયમોનો નિરંતર ભંગ કરવામાં આવે છે. આથી જ અખંડ યૌવનને જાળવી રાખવાનું કુદરતનું સામર્થ્ય સાક્ષાત્ જીવનમાં પ્રત્યક્ષ પ્રકટરૂપે ઝળકી ઉઠતું નથી. પરંતુ, સામર્થ્ય તો ત્યાં રહેલું જ છે. કુદરતના સઘળા નિયમોની સાથે એકશબ્દપર્યંત કેવી રીતે રહેવું એ જાણીને પછી તે સામર્થ્યનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ કાર્ય મનુષ્યને સોંપવામાં આવ્યું છે. અને મનુષ્ય જ્યારે કુદરતના સર્વ નિયમોને કેવી રીતે લાગુ પાડવા, એ કળાને જાણે છે ત્યારે તે યુવાન રહેવાની કળાને અધિક અને અધિક આંશે સિદ્ધ કરતો જાય છે.

મનુષ્ય યુવાન રહી શકે એ સંભવિત છે એ વિચારનું સમર્થન કરવાને માટે આપણે માત્ર, કુદરત પૂર્ણ અને અખંડિતપણે ચાલતી ક્રિયા (Process) વડે શરીરનાં પચેક ભાગને નવીન રૂપમાં કરે છે, એ જ વિચાર સેવવાનો છે. આ ક્રિયા શરીરનાં પરમાણુઓનું નવીકરણ કરવામાં જ ગનિવાજી હોય છે, અને તેથી શરીરના જૂદા જૂદા ભાગમાં અસંખ્ય પ્રમાણમાં પરમાણુઓ અને સૂક્ષ્મ તંતુઓ નિત્ય નવા અને નવા રૂપમાં થતા જ રહે છે. કુદરત તમારા શરીરનું નવીકરણ કરવામાં નિત્ય ઉઘમી જ હોય છે. અને તમારા શરીરના સઘળા ભાગનું આ પ્રકારે પૂર્ણ રીતે નવીકરણ કરવામાં તેને આશ્ચર્ય બાર મહિના લાગે છે. અને આ પ્રકારે જ્યારે એક સદી ફરી રહે છે, અર્થાત્ આ પ્રકારે આખા શરીરનું એક વખત નવીકરણ કરી લે છે એટલે પાણું ફરીથી તે નવીકરણ કરવાનો આરંભ કરે છે, અને એ પ્રમાણે કર્યા જ કરે છે. અર્થાત્ એક વર્ષની અંદર તે તમને નવીન શરીર આપે છે. આ સર્વ હોવાથી હાલ તમારા શરીરમાં એનું એક પણુ ચાલુ, પરમાણુ કે

તંતુ નથી કે જે એક વર્ષકરતાં વધારે સમયનું હોય, અને તમે આ શરીરમાં ગમે તેટલાં વર્ષ છવન ગાજો તોપણ એ શરીરમાં એક વર્ષકરતાં વધારે નવું પરમાણુ નમને કદાપિ પ્રાપ્ત થવાનું નહિ. અને તેમાંનાં કેટલાંક પરમાણુઓ તો ત્યાં થોડા મહિના નથી ગયા હોતા ત્યાં બદલાઈ જાય છે, અને તેને બદલે નવાં મુકાય છે. આ પ્રકારથી જોતાં આજે એક બાલકનું શરીર જેટલું યુવાન અથવા નાનું છે, તેટલું જ તમારું પણ છે. અને તેના કરતાં તે કદાપિ જૂદ થવાનું નહિ. કેમકે જીવ વર્ષ જે શરીર પ્રાપ્ત છે તેને રથાને બીજું નવું શરીર આવતે વર્ષ થવાનું જ. આથી, આખા છવનપર્યંત તમારું શરીર યુવાન રહે એ કેવળસંભવિત છે. ફરણું કે આખા છવનપર્યંત તે યુવાન જ છે. અને જ્યારે તમે કુદરતના, શરીરનાં અને મનના નિયમોની સાથે એકરાગપૂર્વક રહેતાં શિખો છો ત્યારે તે શરીર સમગ્ર છવનપર્યંત યુવાવસ્થામય જ રહેવાનું. આ શિષ્યના સથળા અશોનો મનુષ્ય જ્યારે વિચાર કરે છે ત્યારે તેને એ નિર્ણય કરવાની અથવા માનવાની ફરજ પડે છે કે જ્યારે આપણે શારીરિક તથા માનસિક નિરામયતાની સરસ અને અસરકારક પદ્ધતિને ધારણ કરીએ છીએ ત્યારે ત્યાં સુધી આપણે છવન ભોગવીએ છીએ ત્યાં સુધી યુવાવસ્થામય રહી શકીએ એમ છે અને તેની સાથે દીર્ઘ છવનનો પણ અનુભવ કરી શકીએ એમ છે.

નૈસર્ગિક છવન લક્ષ્યરૂપે—જેમ જેમ વર્ષ વીતતાં જાય છે તેમ તેમ મનુષ્ય પોતાના શરીરસંબંધમાં કેવા વિચારો કરે છે તથા કેવા પ્રકારનું મનોમય ચિત્ત રમે છે તેનું પુનરાવર્તન કરવાની અગત્ય નથી. એ વાતાં સર્વંની ગ્રામીની છે, અને વળી તેની સાથે તે એક એવા પ્રકારનાં વિચારો અથવા ચિત્ત છે કે જેનું આપણે વિરમણ કરવા માગીએ છીએ. એ ચિત્તને બદલીને તેને રથાને, આખા છવનપર્યંત આપણા શરીરને નિરામય અને યાવંતપણું રાખે એવું જે કુદરતમાં સામર્થ્ય રહેલું છે એ સામર્થ્યની સાથે એકરાગપણે ગ્રામીને તે સામર્થ્યનો આપણામાં પ્રકાશ કરી શકે એવું ચિત્ત રાખવું જોઈએ. સ્વસ્થમાં, જ્યારે તમે ભવિષ્યનો વિચાર કરો ત્યારે તમે શરીરથી બચવાનું થતા રહો છો, શરીરની આકૃતિ અથવા બાહ્ય રૂપમાં અધિક આકર્ષક થતા રહો છો, દેખાવમાં-અસ્તિત્વમાં-અત્યંત પ્રતીપ્તમય થતા રહો છો, મનથી અત્યંત તેજસ્વી થતા રહો છો, ચારિત્ર્યમાં અત્યંત સામર્થ્યવાન થતા રહો છો અને આત્મામાં પરમ મનોરમ થતા રહો છો, એ પ્રકારના વિચારોને કરો અને તેવા જ ચિત્તને રચીને તેને જીવા કરો. તમે અધિક અને અધિક છવનનો અનુભવ કરો છો એમ નમને પોતાને જોજો અને વિચારો, અને પ્રયેક વર્ષ તમે યુવાન જ રહો છો એ પ્રકારના ચિત્તને મનપડે કાષ્ઠ રાખ્યા કરો. અખંડ છવન, અખંડ આરોગ્ય, અખંડ બળપ્રાપ્તતા પ્રાપ્તતા, અને અખંડ યૌવન—એ જ ભાવિનો મોંઝાદો ઇચ્છવા યોગ્ય વસ્તુ છે. ભવિષ્યમાં લક્ષ્યરૂપે રાખવાનું ને આ જ છે. અને આ સંબંધને અંગે એ સ્મરણમાં રાખવું સાઈ છે કે જે મનુષ્ય પોતાના આ પ્રકારના લક્ષ્યને રાખીને તેને સિદ્ધ કરવાના આશયથી જ છવન ગાજે છે, તે મનુષ્ય અવશ્ય કરીને એ લક્ષ્યનો સાક્ષાત્કાર કરે છે.

ભાવિ વર્ષોમાં એ પ્રકારનું ચિત્ત, અને ભાવિના સમયનું એ પ્રકારનું લક્ષ્ય, એ અવશ્ય સામકારક છે અને જેનું એક લક્ષ્યમિત્ર હોય છે તેનું એક જ પ્રયત્નમાં પ્રકટ થાય છે એ વિજ્ઞાનની ઉદ્ઘાટનાં ઉદ્ઘાટી શોધ છે. પ્રયેક મનુષ્યના દવબાવમાં છવનને વર્ષો કાળ ટકાવવાનું, આરોગ્યને, બળને અને યૌવનને કાષ્ઠ ગ્રામી રાખવાનું સામર્થ્ય રહેલું છે.

તેથી આપણા ભવિષ્યના એ લક્ષ્યને આપણે જાણવાની જરૂર નથી અથવા અદ્ય વ્યક્તિરૂપે પણ ગણવાની જરૂર નથી. કુદરતનું જે સ્વાર્થ જીવન છે તેના ગાઢ સંબંધમાં આવવાની અને વિશેષ અંશમાં કુદરતી થવાની જરૂર છે. કુદરત સર્વ મનુષ્યને કહે છે કે, “યુવાવસ્થામય રહેવાનું સામર્થ્ય તમારામાં જ છે, નિરામય રહેવાનું સામર્થ્ય પણ તમારામાં જ છે; તમારામાં જે કંઈ છે તેનો ઉપયોગ કરો અને તમે યુવાન તથા નિરામય રહેશો. મેં તમને સામર્થ્ય આપ્યું છે.” પણ તેનો ઉપયોગ તમારે પોતાને જ કરવાનો છે.”

કુદરતને પોતાને જે કંઈ કરવાનું છે તે તેણે કહ્યું છે, પરંતુ હજી સુધી મનુષ્યે જે કંઈ કર્યું નોંધ્યું છે તે કરવામાં તે નિષ્ફળ નીવડ્યો છે. મનુષ્ય એથી પણ વધારે સાફ કરી શકે એમ છે, અને જો તેણે તેની પોતાની સાથે સત્યશીલ (True) રહેલું હોય તો તેણે તેવું કર્યું જ નોંધ્યું. આપણે સર્વ હાથથી જ તેનો આરંભ કરી શકીએ એમ છે, કેમકે નવીન, ઉત્તમ અથવા જે લક્ષ્યરૂપ છે, તેનો આરંભ કરવામાં કદાપિ ધણું મોડું થતું જ નથી. ગમે ત્યારે પણ તેનો આરંભ કરી શકાય છે. ત્રાપી પાવનનો નિયમ આપણામાં અખંડિતપણે પ્રવર્ત્ય જ કરે છે. આજથી ઘોડા મહિના પછી જે શરીર આપણને પ્રાપ્ત થશે તે એક નવીન શરીર જ હોવાનું, અને તેથી તેટલો કાળ જો આપણે શરીરના અને મનના જે કુદરતી નિયમો છે તેની સાથે એકરાગપૂર્વક રહીશું તો તે શરીર નવીન અને યુવાવસ્થામય જણાશે. અને એ નિયમોમાં ચાર, મુખ્ય નિયમો છે. મનના એ મુખ્ય નિયમો તે એકરાગપણું અને વૃદ્ધિ પામવી એ છે. આ મહાન નિયમોને અનુસાર તમારે જીવનને ગાળવાનો નિર્ણય કરો, અને તમે નૈસર્ગિક જીવનની કક્ષાને સિદ્ધ કરી ગણાશે. કારણકે કુદરતના ખીજ સઘળા નિયમો આ ચાર મુખ્ય નિયમોનાં રૂપાંતરો જ છે. આ ઉપરથી નિર્ણય થાય છે કે નૈસર્ગિક જીવનનું લક્ષ્ય અથવા લક્ષ્યરૂપે નૈસર્ગિક જીવન તે એ જ છે જ્યાં સુધી ઇચ્છા હોય ત્યાં સુધી જીવવું, અને જ્યાંપર્યંત જીવન રોકે ત્યાં પર્યંત યુવાવસ્થાસુકત રહેવું.

॥ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાંતચંદ્રોદય ॥

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૦ થી.)

મહાવિદ્ બ્રહ્મચમવતિ—એ શ્રુતિ—“બ્રહ્મના સ્વરૂપને જાણનાર બ્રહ્મ જ થાય છે” —એ અપૂર્વ સદૃશ્યનો બોધ કરે છે. તે શ્રુતિને પ્રમાણભૂત માનતા છતાં કેટલાંક અંતઃકરણને બ્રહ્મવિદ્ પુરુષમતિ “પરમાત્મા” શબ્દનો પ્રયોગ થતાં કંપારી છુટે છે. આસ્તિક મનુષ્યોમાં પણ આ પ્રકારનો પ્રમાણનો અને વિચારનો વ્યાપાર થાય છે તો નાસ્તિક મનુષ્યોમાં તે થાય તેમાં આશ્ચર્ય નથી. જ્ઞાતિક જ્ઞાન મેગવવાની સામગ્રી ઉપરાંત અજ્ઞાતિક જ્ઞાન મેગવવાનું સાધન અંતમુખ્ય અવસ્થા છે અને તે અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાની કલા સર્વ ધર્મોએ ન્યતાધિક અંગે સ્વીકારેલી છે. જ્ઞાતિક સામગ્રીના અભાવ છતાં અપૂર્વ જ્ઞાનાદિ વૈભવ પ્રકટ

યપનાં દર્શનતો આર્ય અનાર્ય સર્વ ધર્મોમાં જગજ્ઞે છે, તેમ છતાં મનુષ્યપ્રાણિના જ્ઞાનાંદિ વૈભવં આટલી મર્યાદાના બ હોય એ પ્રકારની ધ્યતા બતાવવાની ધૃષ્ટતા પોનાની અંધધન-તાનો સ્વીકાર કરવાં છતાં પણ ધણું મનુષ્યો પ્રદર્શિત કરે છે. આથી એમ કહેવાનું તાત્પર્યનથી કે સધળા ધર્મોપદેશકા સર્વજ્ઞ હોય છે. અથ્થ બાણનારને વધારે બાણનાર પ્રભોધ કરે તો તે સ્વાભાવિક છે. પૂર્ણતા સિદ્ધ થતાં મુખી કોઈએ કંઈ બોલવું બ નહિ એ નિયમ કોઈ જુદિમાન સ્વીકારી શકે તેમ નથી. તાત્પર્ય એટલું બ છે કે જ્ઞાનની ધ્યતા બાંધવી એ સાહસ છે અને તેથી જેમનામાં આપણા કરતાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાંદિ વૈભવ હોય તેમના પ્રતિ પૂજ્ય-શુદ્ધિ બતાવવી એ પ્રત્યેક સુનનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે. અમર્યાદ જ્ઞાનનો સહભાવ પરમાત્મામાં બ સ્વીકાર્યોએ છે અને તેથી જેમનામાં પરમાત્મા સજ્જનો પ્રયોગ થાય છે તે વ્યક્તિ-વિશેષમાં પ્રાપ્તિવેક પુરુષ એકાન્તવાદી હોવાથી અંતર્ગત પરમાત્માસાથેના અબેદને લક્ષમાં લઈ તે તે પ્રયોગો કરે છે. જે શરીરમાં પરમાત્માસાથેના અબેદની અભિવ્યક્તિ સ્પષ્ટ થાય છે તે શરીરને તે શરીરના અસાધારણ જ્ઞાનબલથી પૂજ્ય માનવનો પ્રચાર ચાલે છે અને તે દ્વારા કલ્યાણની સિદ્ધિ થતી હોવાથી બ્રહ્મવિદ્ મહાત્મામાં પરમાત્મભાવના કરવાનું સદ્શાસ્ત્રોમાં વિધાન કરવામાં આવેલું હોય છે. સર્વાન્તભાવ જેમને સિદ્ધ થયો છે. તેઓ સર્વજ્ઞ હોય છે અને તેવા પુરુષો અલંબ વિરજ હોય છે. જીવની અસ્પતતા બ બનાવી આપે છે કે જ્ઞાનની પરાકાશા કોઈ પદમાં હોવી જોઈએ, નહિતો જ્ઞાનનું તારતમ્ય થટે નહિ. તકરાર ખાતર એમ માનીએ કે જ્ઞાનની પરાકાશા બ નથી અને તે અમર્યાદ છે તો તે સિદ્ધાન્ત સ્વીકારીને પણ જેમ ક્રીડીની દષ્ટિમાં આપણે સર્વત્ર છીએ તેમ આપણી દષ્ટિથી હસ્તમાત્રમાં જેમની અંતઃ પ્રજ્ઞા પ્રવેશ પામેલી છે એવા તત્ત્વત પુરુષો સર્વજ્ઞ ગણાય તો બાધ નથી. આટલી અતિજાણી પણ આપણા કરતાં ઉત્કૃષ્ટ જ્ઞાનાંદિ વૈભવવાળા પુરુષોના વાણ્યોમાં વિશ્રંભ અથવા શ્રદ્ધા રાખવાનો આપણો ધર્મ ક્ષિત થયા વિના રહેતો નથી. પરમાત્માસાથે એકીભાવને પામનાર અર્થાત્ વૈનન્યમય થનાર મુક્ત પુરુષોનાં અંતઃકરણ નિરોધસમયે કેવાં થાય છે, તેનું ઉદાહરણ ધણી રમણીય ભાષામાં તીર્થેના સંસ્કૃત ગ્રંથોમાં આપવામાં આવ્યું છે:

તસ્મિન્નિદ્ધર્પણે સ્ફારે સમસ્તા વસ્તુદૃષ્ટયઃ

દમાસ્તાઃ પ્રતિવિવન્તિ સરસીચ તટટ્ટુમાઃ ॥

જેમ મહા સરોવરના તટવિપર આવેલાં જહો તેમાં પ્રતિબિંબિત થાય છે તેમ “ આ ” “ તે ” હસાદિ શબ્દથી વ્યવહાર પામતા સર્વ પદાર્થોની દષ્ટિએ તે પિશાચ ચૈત-ન્યરૂપ દર્પણમાં પ્રતિબિંબને પામે છે.

: આ ન્યાયે સર્વદમભાવ જેમનામાં અખંડ સિદ્ધ રહ્યા હોતો એવા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીને પરમામરૂપે ગણી તેમને પરમાત્મા સજ્જનું વિશેષણ તેમના અનુયાયીઓ આપે છે તો તે ઉંડા રહસ્યને લક્ષમાં રાખી આપે છે. આ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ ધર્મસમુદ્ધરણનું દાર ઐવસાધકઅધિકારિવર્ગને બનાવ્યું છે. તે વર્ગની સંજ્ઞામાં બ તેઓ શ્રીનો ઉદાર આશય પ્રતિબિંબિત થયેલો છે.

મનુષ્યના જીવનનો ઉદ્દેશ સર્વ દેશ કાઝના ધર્મોપદેશક અથવા વિચારકાએ મુખમાં રાખેલો માન્યો છે. જેઓ ધતર ઉદ્દેશને સ્થાપે છે. તેઓ પણ પ્રકાશાન્તરે અંતરામની

તુષિને જ પોતાના લક્ષ્યરૂપે સ્થાપે છે એ વાર્તા નિર્વિવાદ છે. પ્રાણીમાત્ર પ્રવૃત્તિના પ્રયોગન રૂપે ઇષ્ટાર્થસિદ્ધિ અને તદ્દ્વારા સુખપ્રાપ્તિને મૂકે છે. આ લાગભૂત સુખ દુઃખ નિવૃત્તિરૂપ અભાવ સિદ્ધ થયા પછી ઉદયને પામે છે. અને પ્રાણિઓને સુખપ્રતિ રાગ કરતાં દુઃખ-પ્રતિ દ્વેષ વધારે હોવાથી તેઓ દુઃખનિવૃત્તિને શ્રવણના ઉદ્દેશમાં પ્રથમ સ્થાન આપે છે અને ત્યાર પછી સુખપ્રાપ્તિને દ્વિતીયસ્થાન આપે છે. જેઓનાં અંતઃકરણ ધણી ઉચ્ચ કક્ષાને પ્રાપ્ત થયાં છે તેઓ સુખને લક્ષ્યરૂપે ગણી પ્રવૃત્તિ કરતા નથી, પરંતુ સ્વકર્તવ્યની સિદ્ધિમાં જ તેમનું લક્ષ્ય હોય છે. તોપણ તે કર્તવ્યની સિદ્ધિના પરિણામમાં તે મને સ્વભાવથી પરિનૃપિ પ્રકટ થાય છે. આથી સુખાર્થે જ પ્રાણિમાત્રની પ્રવૃત્તિનો પ્રવાહ ચાલે છે એમ કહેવામાં વચ્ચુત્ત હોય નથી.

પ્રાણીમાત્રની પ્રવૃત્તિના ફલરૂપ સુખના પિદ્ધાનોએ બે પ્રકાર માન્યા છે. (૧) સવિષય અને (૨) નિર્વિષય. જે સુખનો ઉદય બાહ્ય સ્થૂલ અર્થ અથવા માનસ સૂક્ષ્મ અર્થ અથવા વિષયનો દન્દ્રિયો તથા અંતઃકરણસાથેનો સંબંધ થવાથી થાય છે તેને સવિષય સુખ કહે છે. અને જે સુખ પોતાના ઉદયમાં સમગ્ર દ્વૈત પ્રપંચના ઉપશમની અપેક્ષા રાખે છે તે નિર્વિષય સુખ છે. પ્રથમનું સુખ પ્રતિબિંબ અથવા આભાસરૂપ છે, અને બીજું સુખ બિંબ અથવા અધિધાનભૂત છે. જેમ પ્રતિબિંબ અથવા આભાસ બિંબભૂત પદાર્થ ઉપરાંત દર્પણાદિ ઉપાધિની અપેક્ષા રાખે છે, તેમ સવિષય સુખ અંતઃકરણરૂપ દર્પણની ક્ષણિક સ્થિરતા અથવા એકાગ્રતાની અપેક્ષા રાખે છે. વળી જેમ ઉપાધિના ગુણ ધર્મો પ્રતિબિંબમાં ઉદય થાય છે તેમ જે વિષયના સંબંધવડે અંતઃકરણરૂપ દર્પણ કંઈક સ્થિર બને છે તે વિષયના ગુણ ધર્મની છાયા સુખરૂપ પ્રતિબિંબમાં સંક્રાંતી થાય છે. આથી પ્રાણીમાત્રના અંતસ્તમ પ્રદેશમાં સુખરૂપ તત્ત્વબિંબરૂપે એક જતાં સવિષય સુખનું તારતમ્ય બહુ રહે છે. અનાદિ કાળના ઇન્દ્રિયાર્થસંનિકર્ષણવડે સુખ પ્રકટ થાય છે એવી દૃઢ વાસનાના બળથી ઇન્દ્રિયાર્થસંનિકર્ષણવિના સુખ પ્રકટ થાય જ નહિ. આવું મિથ્યા જ્ઞાન પ્રાયશઃ દૃઢ થયેલું જન-સમુદાયમાં જોવામાં આવે છે. જેમ અર્વાચીન વિદ્યાનો જ્યાં પ્રસાર થયો નથી એવા ગામ-ગ્રામાં જઈ તારવિના હજારો ગાઉ સંદેશા મોકલવા છે અથવા તારવિના એક મનુષ્ય જે બોલે તે દૂરનો મનુષ્ય સાંભળી શકે છે અર્થાત્ કોઈ પ્રત્યક્ષ સંબંધ કરાવનાર પદાર્થવિના મનુષ્યો દૂરથી વાતચીત કરી શકે છે એવું કહેવામાં આવે તો તે આપણને ચૂર્ણ ગણી કાઢે છે અને તે વાર્તાને અસંભવરૂપ માને છે. તેમ જેમણે ક્ષણભર પણ નિર્વિષયાકાર સ્થિતિ અનુભવી નથી તેમને તે સ્થિતિ દૈવી સુખનો આચિર્ભાવ કરે છે એમ કહેવું તે ઉપહાસ કરાવવા જેવું ગણાય. આમ જતાં જેમ વિદ્યાલિંગો વિદ્યાનો પ્રસાર કરવામાં પાછી પાતી કાઢતા નથી તેમ નિર્વિષયસુખસિદ્ધિ પોતાના સ્વાનુભવને અધિકારીઅંતઃકરણમાં રેડવા વિના રહેતા નથી. વળી જ્યાં સુધી તારવિના સંદેશા મોકલવાની રીત હજી સર્વત્ર પ્રચારમાં મૂકવામાં આવી નથી ત્યાં સુધી તારવડે સંદેશા મોકલવાની પદ્ધતિનો કોઈ લોપ કરવું નથી. તેથી રીતે નિર્વિષય સુખની અભિવ્યક્તિનાં સાધન જેમને પ્રાપ્ત નથી અથવા જે મને તેમાં અભિરચિ ઉત્પન્ન થઈ નથી તેમને સવિષય સુખમાંથી બ્રહ્મ કરવા તત્વજો અશ્ચજ્ઞતા નથી. તેમ કરવામાં તેમનું હલકા પ્રકારનું ગ્રંથ પણ હુમ થાય છે.

આ કારણથી અધિકારબેદને લક્ષમાં રાખી આપણા તત્વજોએ બંને સુખને ઇષ્ટ ગણી

તેની પુરુષાર્થમાં ગણુના કરી છે. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજી જનહૃદયના સામર્થ્યના યથાર્થ પરીક્ષક હોવાથી મનુષ્યના આત્માની ઉન્નતિ સંધાવા અર્થે તેઓશ્રીએ અધિકારિભેદને પોતાની તત્ત્વ-વિચારશ્રેણીમાં અગ્રિમ સ્થાન આપ્યું છે. તેઓશ્રીના રચેલા “ સુખાર્થ સદુપદેશ ”—એ નામના કદમાં લઘુ પરંતુ વિચારમાં પરમ ગંભીર લેખમાં આ વસ્તુઉપર સારો ઉદાહરણ થયેલો છે. આ લેખ જ તેમના વર્જતરફથી પ્રસિદ્ધ થતી સદુપદેશ શ્રેણીના બીજાબૂત છે અને તેથી તેઓશ્રીના સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ જાણવાની જેમને ઉત્કટ ઇચ્છા છે તેમણે તે નાના લેખનું પરિશીલન કરવું ઇટે છે.*

ઔપનિષદ પરિભાષામાં^૧ કહીએ તો સવિધ સુખ તે પ્રેયસ્ છે અને નિર્વિધ સુખ તે શ્રેયસ્ છે. ધણા વિચારકો પ્રેયસ્ અને શ્રેયસ્નો તેજસ્વિભરવત વિરોધ મને છે, અને એક અધિકરણમાં બેનો સહભાવ સ્વીકારતા નથી. પરંતુ આ વિરોધ જેવા રૂપમાં પ્રકટ કરવામાં આવે છે તેવો નથી, પરંતુ એ બેનો સંબંધ થઈ શકે છે એવું આપણા આત્મિક વલણાશ્રમધર્મના વ્યવસ્થાપક ઋષિમુનિઓએ સ્વીકાર્યું છે અને એ મુદ્દાપ્રતિ શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ સંસ્કારી જનોનું ખાસ લક્ષ્ય બેઠ્યું હતું. વાર્તા સાચી છે કે જ્યાં તેજ હોય ત્યાં અધિકાર ન હોય, પરંતુ દીપકની સાથે જ કાળજી હોય છે, એ કાષ્ઠની નજર બહાર નથી. અંદરમાં તેજ છતાં લાંછન રહે છે. જ્ઞાન અજ્ઞાનનું વિરોધી છે, પરંતુ અજ્ઞાનનો સહભાવ જ્ઞાનવડે જ થાય છે અને તેથી ચિદાત્મા અજ્ઞાનના આશ્રય અને વિષયરૂપ બને છે. તેમ પ્રેયસ્ અથવા સવિધ સુખ શ્રેયસ્ અથવા નિર્વિધ સુખનું વિરોધી છતાં પ્રેયસ્ શ્રેયસ્ના આશ્રયે રહે છે. જે બિંબબૂત શ્રેયસ્ ન હોય તો પ્રતિબિંબબૂત પ્રેયસ્ પ્રકટ થાય જ નહિ. આથી પ્રેયસ્ના સહભાવની સિદ્ધિ અધિજ્ઞાનબૂત શ્રેયસ્ઉપર છે. વિરોધ ક્યારે પ્રકટ થાય છે કે જ્યારે બેનો અનુસંધાનક હેતુ લક્ષ્યબહાર જાય છે ત્યારે. વેદાન્તના અભ્યાસકો જાણે છે કે અર્ખાંડ ઘઘાકારા વૃત્તિ—એ પણ અજ્ઞાનવેશનો પરિભાષુ છે. તોપણ તે વૃત્તિ સમગ્ર દૃષ્યપ્રપંચનો બાધ કરી પોતે શમે છે અને જીવનો શિવભાવ પ્રકટ કરે છે. તેવી જ રીતે કેટલાંક પ્રેયસ્ શ્રેયસ્ના ઉદયમાં સામગ્રીબૂત હોય છે. અને તેથી તેને ઉપાદેય ગણ્યા છે.

કેવલ શ્રેયસ્ની ઇચ્છાથી મૂહરથ સ્ત્રીઆદિનો ત્યાગ કરી પરિણામે વિવિધપંકમાં આલોહતા ત્યાગીઓ કયા સુતની દૃષ્ટિએ નથી ચડતા ? તેના કરતાં પોતાના અંતઃકરણના અધિકારને લક્ષમાં લેઈ પોતાની ઉત્કટ નિર્દોષ પ્રેયસ્ની અભિલાષાને ન્યાયપુરઃસર તૃપ્ત કરી શ્રેયસ્ના સાધનમાં ક્રમશઃ જોડાનાર ગૃહીઓ શું વધારે સ્તુત્ય અથવા વંદનીય નથી ? ગૃહીઓ શ્રેયસ્ના છલમાં પ્રેયસ્ સાથે છે એમ કાંઈ કહેતો તેવું કરનાર ઠાંક્યા રહેતા નથી એટલું જ નહિ પણ તેમને પોતાને અનર્થનો અનુભવ થયા વિના રહેતા નથી. પરંતુ નિર્દોષ ન્યાય-પુરઃસર પ્રેયસ્ને સાધનાર ગૃહી કદાચ શ્રેયસ્ની સિદ્ધિમાં પ્રમાદ ધરતો હોય અથવા પ્રસંગે નિષ્કલ થતો હોય તોપણ તે શ્રેયસ્ની સિદ્ધિઅર્થે સ્ત્રી પુત્રાદિનો ત્યાગ કરી અર્ધમ અથવા અન્યાયથી પ્રેયસ્ની સિદ્ધિ કરનાર સંન્યાસી કરતાં દુનિયા દરજ્જે સારો છે, અને જનતાનો એક ઉપયોગી અંશ છે. કેવલ શ્રેયસ્ની સિદ્ધિ કરવામાં તત્પર ઉપરાન્ત પુરુષ વિશ્વવંદ છે

* વળી જુઓ શ્રી પંચવરદ વૃત્તાન્તનો દ્વિતીય સમાગમ. પૃષ્ઠ. ૭૦ : જુઓ કઠોપનિષદ અને યમ અને નયિતાદ્ય આખ્યાન.

અને નિદર્શન ભૂત છે. તેપણુ તેવી સિદ્ધિ કરવાનું જેમને કાં તો સામર્થ્ય નથી અથવા સામર્થ્ય છતાં લોકોપકારાર્થે નિર્દોષ પ્રવૃત્તિ કરવાનું જેમને પ્રાકૃત સંસ્કારવશાત્ પ્રાપ્ત છે તેમણે પ્રેયસની પ્રવર્તક પ્રવૃત્તિ જ ન કરવી એવું શાસન વિચારથી ટકી શકે તેમ નથી. વળી તેવું માનનાર ઇતિહાસની અવગણના કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ, યાજ્ઞવલ્ક્ય, વસિષ્ઠ આદિ તત્વનિષ્ઠો ગૃહત્યાગ કરનારા ન હતા. પશ્ચિમના શોષનહાર, હિંગોલ આદિ વિચારકો ગૃહત્યાગી ન હતા. અને સ્ત્રી શૂદ્રને પણ બ્રહ્મવિદ્યાનો પુરાણદ્વારા અધિકાર છે છતાં ત્યાગાશ્રમની તેમને આવશ્યકતા નથી એવું પ્રાચીન ગ્રંથોના પર્યાલોચનથી જણાશે. આ સમ્બંધમાં આપણે ભવિષ્યમાં થાણું વિચારવાનું પ્રાપ્ત થશે. હાલતો પ્રેયસ્ અને શ્રેયસ્ અત્યંત વિરોધી નથી, પરંતુ તેનો સમુચ્ચય પ્રાપ્તિવેદપુરુષોમાં થઈ શકે છે. એ જ સિદ્ધાન્તનું સ્થાપન કરવાનો આશય છે.

જે સવિષય સુખ અથવા પ્રેયસનો પાપો ધર્મ છે અને શિષ્પર શ્રેયસ્ છે તે સવિષય સુખની અવગણના કરવામાં મોટું સહસ છે; અને તેમ કરનાર પોતાનું અકલ્યાણ સાધે છે એટલું જ નહિ પણ જનતામાં એક ઉપયોગી અંશ નહિ રહેતાં માત્ર શસ્ત્રરૂપ ગણાય છે. પ્રેયસના એ મુખ્ય વિભાગ પડે છે (૧) ધર્માવલંબી અને (૨) અધર્માવલંબી. ત્યાં ધર્માવલંબી પ્રેયસ્ વ્યક્તિનું તેમ સમાજનું વિધારક અથવા પોષક છે અને અધર્માવલંબી પ્રેયસ્ વ્યક્તિનો તેમ સમાજનો હાસ કરનાર છે. આ કારણથી અધર્માવલંબી પ્રેયસને સાધનાર મનુષ્યોની ગણના આપણા પ્રાચીન પુરુષોએ પામર વર્ગમાં ગણી છે. જેઓ ધર્માવલંબી પ્રેયસને સાધે છે તેઓના ત્રણ વર્ગ પડે છે:—(૧) જેઓનાં અંતઃકરણમાં પ્રેયસ્ પ્રધાન સત્તા ભોગવે છે તેમ છતાં શ્રેયસની વાસના ગાણુ અંશમાં પણ અંતરાસ સમયમાં પ્રકટ થાય છે તેઓ આ વર્ગના મનુષ્યોને શ્રેયસના મંદાધિકારી ગણ્યા છે. (૨) જેમના અંતઃકરણમાં પ્રેયસ્ અને શ્રેયસ્ સમખલ ભોગવે છે, અર્થાત્ જેમનો રાગ ઉભયપ્રતિ હલ્લુ સરખો રહ્યો છે તેવા, અને જેઓ શ્રેયસ્ અર્થે પ્રયત્ન કરતા છતાં પ્રેયસને પાછા હટાવી શકતા નથી તેમ શ્રેયસ્માં હુબી પણ જતા નથી તેવા આ વર્ગના મનુષ્યોને શ્રેયસ્ મધ્યમાધિકારી કહે છે. (૩) જેમના અંતઃકરણમાં શ્રેયસની પ્રધાન વાસના છે તથા જેઓ શ્રેયસની સિદ્ધિમાં ઉત્કટ વેગવાળા છે, તેપણુ પ્રેયસની વાસના નિઃશેષ નિર્મૂલ્ક થઈ નથી તેવા આ વર્ગના મનુષ્યોને શ્રેયસના ઉત્તમાધિકારી ગણવામાં આવે છે. જેઓનો પ્રેયસપ્રતિનો રાગ નિર્મૂલ્ક થયો છે અને જેમને શ્રેયસ્માત્રની વાસનાનો ઉદય શેષ રહ્યો છે તેવા મનુષ્યો શ્રેયસના ઉત્તમોત્તમ અધિકારી ગણાય છે. આ લોકો પ્રેયસ્ અને શ્રેયસની જ્યાં સીમા મળે છે તે પ્રદેશઉપર વસનારા હોય છે, અને શાસ્ત્રમાં જેમને શુદ્ધ મુમુક્ષુ અથવા તતુમાનસાની સિદ્ધિવાળા મનુષ્યો કહે છે તે આ ચોથા વર્ગના છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ પોતાની સંસ્થામાં મંદ, મધ્યમ, ઉત્તમ તથા ઉત્તમોત્તમ એવા ચાર પ્રકારના અધિકારીઓને શ્રેયસની સિદ્ધિમાં સ્થાન આપ્યું છે અને તેમના અધિકારાનુસાર સાધન પ્રબોધ કરી તેમને સિદ્ધપદપ્રતિ પ્રયાણ કરતા કર્યા છે. માત્ર પામર વર્ગને જ તેઓશ્રીએ આ સંસ્થામાં પ્રવેશ પામવાના અનધિકારી ગણ્યા છે. વિવધી અર્થાત્ ધર્માવલંબી પ્રેયસની સિદ્ધિકરતાં જેમને શુભાશા અને સુવિચારણા પ્રકટ થઈ છે એવા તથા કેવલ મુમુક્ષુને શ્રેયસપ્રાપ્તિના વિશાલ વર્ગમાં ગ્રહ્યા છે. આ ઉદાર આશયને લીધે જ શ્રેયસ્-

સાધકઅધિકારિ વર્ગે લિન રચિ અને લિન વ્યવહારના મનુષ્યોથી રચાએલો છતાં એક ઉચ્ચ-ગાંભી આધ્યાત્મિક વેગથી મુખ્યવચિતપણે પોતાનું કાર્ય કરતો પ્રકટ થાય છે. અને પ્રત્યેકને જીવસહ અને શાંતિ પ્રકટ કરે તેવી દૃષ્ટાન્તભૂત વ્યક્તિઓ તે વર્ગમાં મળી આવે છે. કોઈ પણ ઉચ્ચગ્રાહની સિદ્ધિ આ પ્રમાણે ક્રમશઃ જ થઈ શકે છે. એકદમ વચલાં પગથીઆંતો ત્યાગ કરી કુદકો મારી ઉચ્ચ આશય સિદ્ધ કરવામાં નિષ્ફલતા અને નિરત્સાહ પ્રકટ થયાં વિના રહેતો નથી એવું ધર્મના ઇતિહાસને જાણનાર સત્વર સમજી શકશે.

આ પ્રકારે મંદ, મધ્યમ, ઉત્તમ તથા ઉત્તમોત્તમ ઐયસાધકાના આધારભૂત તત્ત્વને આ સંસ્થામાં ધર્મ સંજ્ઞા અપાઈ છે. અને તે ધર્મની જ્ઞાતિ શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તચંદ્રમાંથી પ્રથમ પ્રકટ થયેલી છે. (અપૂર્ણ.)

સ્વભાવની વિચિત્રતા.

કોઈ પણ મનુષ્ય, પછી તે ગમે તેવો લોભી હોય તોપણ, તેને અચૂટ ધન આપવામાં આવે અને તેને કહેવામાં આવે કે એ ધનના બદલે એને જીવનપર્યન્ત જેલમાં રાખવામાં આવશે, તો તમે ધારોછો કે એ મનુષ્ય એ વિનિમય સ્વીકારી લેશે? અવશ્ય નહિ. જરા પણ વિચાર કરવાની શક્તિપાલો મનુષ્ય અર્થાત્ માંડપણુવિનાના સર્વ મનુષ્ય તત્કાલ કહેશે કે એ ધન અમારે જોઈતું નથી. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જે લોભી મનુષ્ય કહેવાય છે તે ધનને પરમ પ્રાપ્ત્યરૂપ સ્વીકારતો નથી. ધનને કાંઈના સાધનરૂપ જ માને છે. પણ જેમ રમતો રમતાર તબજન્ય આનંદ અને વ્યાયામમાટે તે રમતોની શરૂઆત કરે અને તેમ કરતાં પછી રમતાં રમતાં તેમાં એટલો તક્ષીન થઈ જાય છે કે કેટલેક પ્રસંગે તેમાંથી આનંદ નહિ મળે, તેથી શિરોવ્યથા, શરીરમાં દુઃખાવો વગેરે થાય અને વ્યાયામજન્ય આરોગ્યની પ્રાપ્તિને બદલે શરીરનું આરોગ્ય બગડે તેટલે મુધી એ રમતો ખેલતો રહે છે. તે જ પ્રમાણે આ લોભી મનુષ્યને પ્રથમ ધનવિષે સાધન જીવિથી અપેક્ષી પ્રીતિ એટલે મુધી વધે છે કે પછી એ સાધનરૂપ છે એવું એને વિસ્મરણ થઈ રહે છે અને તેથી એ દ્વારા સાધવામાં આવતા અર્થમાટે એનો ઉપયોગ કરવાનો આવે ત્યારે એનું અંતર કંકળી ઉઠે છે અને એ અર્થને સાધવાને બદલે ધનનો સંગ્રહ જ કર્યો જાય છે. આમ છતાં જ્યારે ધનપ્રાપ્તિ થવામાં ઉપર જણાવ્યું તેવી કોઈ સરત તેની સાથે કરવામાં આવે છે ત્યારે તત્કાળ જ તે ના કહે છે અને જણાવે છે કે જ્યારે જેલમાં દિવસો કાઢવાના હોય ત્યારે પછી ધનને શું કરવું? તાત્પર્ય કે અહિં ધનની ગૌણતા એની મતિ સ્પષ્ટપણે સ્વીકારે છે.

આ જ પ્રમાણે કાંઈને કહેવામાં આવે કે તને અમુકસંખ્ય ધન તારે જોઈએ તેટલું આપવામાં આવશે પણ તેના બદલામાં તારે આખે શરીરે ચળતો વ્યાધિ લેવો પડશે, તો એ શ્રવણ કરતાં સર્વ મનુષ્યો એને ના પસંદ કરશે અને તત્કાળ કહેશે કે મારે ધન અને ચળ (અજવાળ) બંને લેવાં નથી. તેથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ધનના કરતાં એ લોભી હોય તોપણ એની મતિ શરીરને, શરીરની નીરામગતને પ્રધાન સ્થાન આપે છે; એની મતિ ધનના કરતાં શરીરનું મૂલ્ય અધિક આંકે છે.

હવે કોઇ પણ મનુષ્ય ધનને ધીરું હોય ત્યારે શું કરે છે ? ગમે તે મનુષ્ય કહે છે કે મને ધન આપ, હું તને વ્યાજ આપીશ, હું તને સાંકે વ્યાજ આપીશ, હું તને મોં માચું વ્યાજ આપીશ તો તત્કાળ તેના આગળ ધનનો ઢગલો બનાવી દે છે ? કદી નહિ. એ ધીરનાર મનુષ્ય લોભીઓ નહિ હોય તોપણ એ મનુષ્યના સ્વભાવને જુએ છે; એ સાચી દાનતનો મનુષ્ય છે કે ખરાબ દાનતનો મનુષ્ય છે એની બારીકાથી તપાસ કરે છે. એ શો ઉદ્યમ કરે છે, એ ઉદ્યમમાં એને લાભ થતો રહે છે કે ખોટા આવતી રહે છે એની ખબર કાંટે છે. એ મનુષ્યની બહાર ખ્યાતિ કેવી છે, એની પ્રતિષ્ઠા વ્યાપારીવર્ગમાં કેવી છે તે જુએ છે. આ ઉપરાંત એના માતૃપિતાની પ્રતિષ્ઠા કેવી છે, એ મનુષ્ય વ્યવશીલ સ્વભાવનો છે, સદ્ગુણ વગેરે કરે છે તે પણ જુએ છે. પણ એટલાથી પણ સતોષ થતો નથી. ધીરનાર મનુષ્ય આટલું જોવાથી અટકતો નથી, એ મનુષ્ય તથા એના પૂર્વજોની તપાસ કાઢવાથી અટકતો નથી પણ એના પંડી એનો વહીવટ કરનાર કોણ છે તે પણ જુએ છે. ધીરનાર મનુષ્ય જાણે છે કે શરીરનો વિશ્વાસ હોતો નથી, માટે વખતે કોઇ કારણથી નાણાં લેનારનો કોઇ દિવસ દેહ નહિ હોય ત્યારે એની પંડી એનો વહીવટ કરનાર મનુષ્ય જો ખરાબ દાનતનો હોય તો પોતાનાં નાણાંને જોખમ થવાનો ભય રહે છે, માટે એની પંડી વહીવટ કરનાર સારો, સુશીલ અને સાચી દાનતનો જણાય છે તો જ એ જરા પણ સતોષ પામે છે અને પૈસા ધીરવાની હિંમત કરે છે. આટલું જ નહિ પણ પૈસા ધીરીને નિવૃત્તિનું સેવન કરતો થી, પણ પ્રસંગપરતે એ નાણાં પ્રહણ કરનારની સ્થિતિની ખબરઅંતર કાઢતો રહે છે.

આ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ, ખાનગી શરણ મુદરથ પૈસા લેનાર હોય ત્યારે સુઝ મનુષ્યો તરફથી સેવાની દૃષ્ટિગોચર થાય છે. શરણ કે મુદરથ, કોઇ પેદી, બેન્ક વગેરે પૈસા લેનાર હોય છે તો ત્યાં તેના રિરેક્ટરો કેવા છે, તેનો એજન્ટ કેવા છે, પ્રતિવંધ બહાર પાડતું સરવાળું સાચું છે કે નહિ, એ પેદી, બેન્ક અથવા મીલને તે વર્ગ કોઈમાં ખોટા આવી છે કે કેમ તે આદિ વિશેષ બારીકાથી તપાસ કરવામાં આવે છે અને એમાં કોઈમાં પણ વાંધાજનું જણાય છે તો પોતાનો નિષ્કેષ મુદત પૂરી થયે ધીરનાર મનુષ્ય પાછો લાઈલે છે અને વધારે ભયનું કારણ જણાય છે કે મુદત પૂરી થતાં પૂર્વે ચટ્ટા વ્યાજની હાનિ સહન કરીને પણ બને છે તો નિષ્કેષ પાછો એવી લેવા યત્ન કરે છે. તાત્પર્યે કે ધન ધીરવા માટે લેનારની, તેના પૂર્વજોની, તેના વારસોની, તેના મિત્રોની, તેના ઉદ્યમની વગેરે સર્વ બાબતોની બને છે તેટલી બારીક તપાસ કાઢવાની પદ્ધતિનો જગતના સર્વ મનુષ્ય સ્વીકાર કરી રહ્યા છે. એટલું જ નહિ પણ કોઈક દર્મ પ્રચલિત વ્યાજથી અધિક વ્યાજ આપવા તૈયાર થાય છે તો એટલા ઉપરથી જ તે દર્મપ્રતિ સંક્રાયાળી દૃષ્ટિથી જોવામાં આવે છે અને એવી દર્મમાં નાણાં ધીરનારના પૈસા કદાપિ કોઇ વાર જોખવાય છે તો વ્યવહારકુશળ સર્વ મનુષ્યો તત્કાળ કહેવા લાગી જાય છે કે ભાઈ, વધારે વ્યાજ આપા ગયો તે પૈસા જાય જ તો !

સર્વ મનુષ્યો ધનકરતાં શરીરનું મૂલ્ય સદસગુણ આકે છે, કારિગુણ આકે છે. સર્વ જાણે છે અને માને છે કે શરીરનું સંરક્ષણ એ ધનના સંરક્ષણ કરતાં અનિશ્ચય આવશ્યક છે, છતાં કેટલા થોડા મનુષ્યો શરીર સોંપવામાં આવતાં વિચાર કરવાનો શ્રમ લે છે !

ત્યારે મોટા વિદ્વાન ગણાતા મનુષ્યો પણ વિચારશૂન્ય બની જતા જણાય છે એ શું સ્વભાવની વિચિત્રતા નથી ? મનુષ્ય મોઢો થાય છે ત્યારે કુશળ, અનુભવી અને યશસ્વી ડાક્ટર અથવા વૈદ્યનું જ ઔષધ ગ્રહણ કરવાની પ્રતિજ્ઞાવાળા મનુષ્યોની કેટલી સંખ્યા છે ! ઘણા ખરા મનુષ્યો ઔષધ આપનારનો અનુભવ જોતા નથી, તેની યોગ્યતાની શંકાસરખીએ મનમાં કરતા નથી. ગમે તે વૈદ્ય કે ડાક્ટર સમીપમાં મળી આવે છે તેનું લતા અને કુલ-ટાની માફક આલંબન કરી લે છે. ધન સોંપતાં તે મનુષ્યની પ્રતિજ્ઞા જોવાય છે ત્યારે શરીર જાણે નકામો પદાર્થ હોય તેમ ઔષધ આપનારનો અનુભવ લાગ્યે જ જોવામાં આવે છે. બાંવા-લઘમનદાસના અમે શિષ્ય છીએ એમ જીમ પાડી ગમે તેવી લાભ દાનિ કરનાર જડીજુટી વેચનારનો ધધો ધમધોકાર ચાલતો દૃષ્ટિગોચર થાય છે, આગાડીમાં જીમ પાડી વિવિધ દવાઓ વેચાવનાર પોતાનો ખર્ચ કાઢે છે અને તે ઉપરાંત આજીવન પાડનાર એજન્ડોને સારો પગાર આપી રાકે છે, એ શું આપણે જોતા નથી ? રાવળીઆઓ જીવડાં કાઢવાનો ધધો કરે છે અને જ્યાંથી જીવડાં નીકળે છે તે શરીરના ભાગમાં જરા પણ છિદ્ર પડતું નથી છતાં મોટાં મોટાં જીવડાં લુંગળીમાં કાઢેલાં દર્શાવે છે અને એ પ્રયોગનો લાભ લેવા વિદ્વાન મનુષ્યો પણ સુક્તા નથી ! અંત્યજ આદિને હલકાં અને સ્પર્શ ન થઈ શકે તેમ માનનારી જાલણ પ્રજા પણ તેમની પાસેની નાડાજડી બંધાવી પોતાને નીરોગ થવાની આશા બાંધી રહે છે ! મુસલમાન ધર્મને ત્યાજ્ય ગણનાર નાનાવિધ મનુષ્યો પીરને સ્થાને જઈ ત્યાં પીંખ વગેરેનો લાભ લેવા તત્પર થાય છે ? જ્યારે ધન ગ્રહણ કરનારની પાછળ વ્યવસ્થા કરનાર માટે સો ટકાજેટલું ધ્યાન આપવામાં આવે છે ત્યારે ઔષધ આપનારની પાછળ તેનાથી થતી હાનિના પ્રતીકાર કરનાર મનુષ્યપ્રતિ એક હાલ સ્વસ્થ ધ્યાન પણ આપવામાં આવતું નથી. ઔષધ આપવાનો ઉદ્દેશ કરનાર પોતાના કાર્યમાં વિજયી છે, અમુક અમુક રોગોની તેણે સારી રીતે ચિકિત્સા કરી છે, તેના ઔષધથી હાનિ થતી નથી, તે અનુભવી છે, તેને ઔષધ આપવાની યોગ્યતા છે આ આદિ બાબતોમાંથી કોઈ પણ પૂર્ણ વિચાર કર્યા વિના મંદવાહ આવતાં ગમે તેનું ઔષધ ગ્રહણ કરવા, ગમે તે અધિકારી અનધિકારીને પોતાનું શરીર સોંપતાં પ્રજા લગતી નથી એ એક મોટી સ્વભાવની વિચિત્રતા છે. આ સ્વભાવની વિચિત્રતાને લીધે પરિણામ એ આવેલો છે કે એ હૈપજ્ય વિદ્યા જે એક સર્વોત્તમ પદે સ્થાપી જોઈએ તેને જદલે અઘમાઘમા ગણાઈ છે અને જેણે જીખ માગતાં પણ નહિ આવડે તેને વૈદ્યનો ધધો કરવાની જુદ સલાહ આપે છે. જ્યારે તે તે વિદ્યામાં નિપજ્યાત મનુષ્યો શહેરમાં અથવા દેશમાં કોઈ કોઈ વિરલ હોય છે ત્યારે વૈદ્ય તો ઘેર ઘેર થઈ રહે છે. લાગ્યે કોઈ મનુષ્ય એવો હશે કે તે વૈદ્ય નહિ હોય. ડોશી પણ વૈદ્ય, હળમ પણ વૈદ્ય, સંન્યાસી પણ વૈદ્ય, ગૃહસ્થ પણ વૈદ્ય, બાગીચ પણ વૈદ્ય, કોણ વૈદ્ય નહિ ? સર્વ જ વૈદ્ય ! જાણે વૈદ્યવિદ્યામાં કોઈ શીખવાનું જ નથી, સર્વને જન્મથી જોમ આહાર નિદ્રા આદિનું જાન સ્વભાવસિદ્ધ હોય છે તેમ વૈદ્યવિદ્યાનું જ્ઞાન પણ સ્વભાવથી જ પ્રાપ્ત થયેલું છે, વૈદ્યવ્યાપારનો પરવાનાનો પટો પરમેશ્વરને ઘેરથી જ સર્વ લાઇને જન્મે છે—આ પ્રકારની સ્થિતિ સર્વત્ર દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

તેથી જ્યારે પ્રજા ધનના ક્ષતાં શરીરનું મૂલ્ય અધિક આંકે છે, ધન એ શરીરને માટે છે એ સારી રીતે સમજે છે, શરીરને સત્ત્વ ધર્મનું આદ્ય સ્થાન પાકારે છે, શરીરના ઉપર

જ ચતુર્વિધ પુરુષાર્થનો આધાર છે, ત્યારે કાંઈ નહિ તોપણ ધન ધીરતાં જેવા અને જેટલા વિચારે કરવામાં આવે છે તેવા અને તેટલા વિચારો તો શરીર ધીરતાંપૂર્વે સર્વજ્ઞે કરવા અત્યંત આવશ્યક છે. આમ જ્યારે કરવામાં આવશે ત્યારે આ સંબંધમાં જણાતી ઉપેક્ષા, છુદ્ધિમંદતા અથવા સ્વભાવની વિચિત્રતા દૂર થશે અને ત્યારે ગ્રીષ્મ ઋતુમાં ઉભરાતા કીડીયારાની માફક ઉભરાતી મિથ્યા ચિકિત્સકની સંજ્ઞામાં ઘટાડો થશે અને વૈદ્યવિદ્યા અધમાધમા ન ગણાતાં, કેવલ અભણના ધંધારૂપે નહિ રહેતાં, મનુષ્યોના હિતનો સાધક વ્યાપાર થઈ રહેશે અને ત્યારે પ્રભુ ગમે તે પદાર્થને અજ્ઞાન મનુષ્યના કહેવાથી સેવન ન કરતાં અપેક્ષિત પદાર્થમાત્રનું મહત્ત્વ કરી સત્વ આરોગ્યપ્રાપ્ત થઈ રહેશે અને ચતુર્વિધ પુરુષાર્થને વેગથી સાધવા સમર્થ થઈ શકશે.

વિચારરત્નરાશિ.

નૈસર્ગિક અથવા સ્વાભાવિક માર્ગ છે તે એક જ છે, અને તે એ કે પ્રગતિ પામતી, આગળ વધતું. પ્રત્યેક મનુષ્યને માટે આગળ વધતું એ નિર્માણ થયેલું હોય છે અને જે મનુષ્ય એ સત્યને સ્વીકારીને યત્ન કરે છે—અખંડ યત્ન કરે છે—તે ગમે તેટલી નિષ્ફલતાના અંતે પણ સફળતાને જ પામે છે. મધ્યે પ્રતીત થતી નિષ્ફલતા એ નિરુપયોગી નથી, પણ મનુષ્યની પ્રગતિમાં અત્યંત ઉપયોગી છે. નિષ્ફલતાવિના સફળતા પમાતી જ નથી. કેમકે પ્રત્યેક પ્રકારની સફળતાને પામવામાં માર્ગમાં નિષ્ફલતા રહેતી જ હોય છે. નિષ્ફલતાથી જે મનુષ્ય ડરે છે, તેનાથી સફળતા નિરંતર ડરતી રહે છે. સફળતાનો અને પ્રયત્નશીલ મનુષ્યનો ત્યારે જ યોગ યાય છે કે જ્યારે તે નિષ્ફલતાનો અનુભવ કરી લે છે. સફળતાની પ્રાપ્તિમાં નિષ્ફલતા નિરુપયોગી છે, એમ માનવું એ અજ્ઞાનવિના બીજું કાંઈ જ નથી. અવશ્ય, સફળતાને માટે જે માર્ગ હોય છે, તે માર્ગ સંપૂર્ણ રીતે હાથ લાગ્યા પછી નિષ્ફલતાનો અનુભવ થતો નથી, પરંતુ તે માર્ગ જ્યાં સુધી પહોંચે અંશમાં નથી મળ્યો, ત્યાં સુધી નિષ્ફલતા પ્રકટે છે. અને એ જ નિષ્ફલતા તેને સફળતાના યોગ્ય માર્ગમાં લાવી મૂકે છે. તેથી નિષ્ફલતા વિના જ સફળતાની સિદ્ધિ કરવાની આશા સેવવા જરૂર નથી.

*

*

*

*

એક પ્રસંગે એક મૂર્ખ મનુષ્યને બુદ્ધ લાગવાથી બજારમાંથી એક પૈસાનાં વડાં લીધાં. ગણી જોનાં તે સાન હતાં. પછી એક સ્થાને જઈ તે ખાવા બેસા. એક પછી એક એમ જ્યારે તેણે ૭ વડાં ખાધાં ત્યારે તેની બુદ્ધ મટી ગઈ. સાનમું વડું વધારાનું પડ્યું. આ પ્રમાણે થવાની તે વિચારવા લાગ્યો કે, ‘અરેરે! મેં કેટલી મોટી ભૂલ કરી. જો આ ૭મું વડું જ પહેલું ખાધું હોત તો મારે પહેલાં ખાધેલાં પાંચ વડાં બચત. કારણ કે મારી બુદ્ધ તો ૭મું વડાથી જ લાગી.’ આમ વિચારીને તેણે ઘણા કાળ અસતોષમાં ગાળ્યો. ઘણા મનુષ્યો પોતાના યત્નની સફળતાની બાબતમાં પણ આવા જ નિશ્ચય બાધે છે. અને કાંઈ યોગ્ય માર્ગ મળે ત્યારે યત્ન કરવાનો ધારે છે. પરંતુ પેલા મનુષ્યને જેમ પાંચ વડાં ખાધાં ત્યારે જ ૭મું વડાથી બુદ્ધ લાગી હતી, તેમ યત્ન કરનાર મનુષ્યોના અમુક પ્રમાણમાં નિષ્ફલતાનાથાના થયેલા યત્નોને પરિણામે જ કાંઈ યોગ્ય પ્રયત્નથી સફળતા મળે છે, અને તેથી તેના

પ્રથમના નિષ્ફલતાવાળા યત્નો તેની પ્રગતિમાં નિરુપયોગી અથવા વિલંબ કરનાર કે વિષ્ણ નાંખનાર નથી, પણ ઉપયોગી અને હિતને અર્થે તથા તે મનુષ્યને આગળ રહેલા યોગ્ય માન્યતામાં સ્થાપવાને અર્થે જ હોય છે. પેલા મનુષ્યે જે વડું છટ્ટી વખતે ખાધું તે કદાચ પ્રથમ ખાધું હોત તો તેથી કંઈ તેની ક્ષુધા મટવાની હતી નહિ. તેમ સફલતાને આપનાર જે યત્ન થાય તે યત્ન કદાચ વહેલો જ યર્ષ ગણે હોય તો પણ તે સિદ્ધિને પ્રકટાવતો નથી. કેમકે તે યત્ન જે રૂપમાં થવો જોઈએ તે રૂપમાં થતો નથી. અને તેથી તેવો અપૂર્ણ અથવા અયોગ્ય યત્ન ફલને પ્રકટાવતો નથી.

નિષ્ફલતાવાળો પ્રત્યેક યત્ન, મનુષ્ય ન સમજી શકે એમ તેને એક પગથીયું આગળ ચલાવે છે, અને તેનામાં કંઈ કંઈ વિશેષ યોગ્યતા લાવે છે. અને એ પ્રમાણે વિવિધ પ્રકારના નિષ્ફલતાવાળા પ્રયત્નો સિદ્ધ સિદ્ધ પ્રકારનો એક એક યોગ્ય અનુભવ મનુષ્યમાં સ્થાપતા જાય છે. અને તેમ થતાં જ્યારે અનેક યોગ્ય અનુભવો તે મનુષ્યને મળે છે ત્યારે તેનાથી પકવ થયેલી તેની ક્ષુદ્ધિને એક એવો યત્ન જડે છે અને તે યત્ન કરવામાં તે પૂર્વે નિષ્ફલતાના પ્રસંગોમાં મળેલા જ્ઞાન અને અનુભવને લીધે એવી કુશલતાથી કાર્ય કરે છે કે જેથી તેને સ્થાયી વિજય અથવા સફલતા પ્રાપ્ત થાય છે. આથી મનુષ્યે નિષ્ફલતાથી ડરવાનું નથી, પણ નિરાશાથી ડરવાનું છે. કેમકે નિરાશા મનુષ્યને આગળ લઈ જતી નથી. અને આગળ ગયાવિના કદાપિ સફલ થવાનું નથી. તેથી ગમે તેવી અને ગમે તેટલી વખત નિષ્ફલતા આવે તો તેથી ડરશો નહિ. એ નિષ્ફલતા તમને કંઈને કંઈ નવીન શીખવશે. એ શિક્ષણને જેમ તમે જલદી મેળવશો તેમ તમે જલદી આગળ માર્ગ કાપી શકશો. અને જેમ જલદી આગળ માર્ગ કાપાય છે, તેમ સફલતા ઘણી નિકટ આવતી જાય છે.

જેની આપણને જરૂર નથી અથવા જે આપણે ઇચ્છતા નથી તેમાંથી મુક્ત થવાને માટે એક જ માર્ગ છે કે જેની આપણે જરૂર છે અથવા જે આપણે ઇચ્છીએ છીએ તેને પ્રત્યક્ષ કરવાના માર્ગમાં આગળ અને આગળ વધવું—તેનું પ્રત્યક્ષીકરણ થાય એવા રૂપમાં આપણા સમગ્ર બળને અને આપણાં સમગ્ર સાધનોને યોજવાં. અને જેમ બને તેમ આપણે એવો વિકાસ કરવો કે જે કંઈ આપણે ઇચ્છીએ છીએ તેને પ્રકટ કરવામાં આપણે અધિક અને અધિક સફળ થતા જઈએ. તે જ પ્રમાણે એક સ્થિતિમાંથી બીજી અધિક ઇચ્છવા યોગ્ય સ્થિતિમાં આવવાને માટે અથવા પ્રતિકૂલ કે સામાન્ય રીતે અનુકૂલ સ્થિતિમાંથી અધિક અનુકૂલ સ્થિતિમાં આવવાને માટે નવીન સ્થિતિમાં જે કંઈ જરૂર છે તે શુભોને ધારણ કરવા અથવા તેવી સુદૃઢ વસ્તુને મેળવવી એ જ છે. આપણે નવીન ઇચ્છા અથવા સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવાને માટે હાથ જોડીને બેસી રહેવાનું નથી, તેમ ‘એ મળે એવી નથી’ એમ માનીને દુઃખમાં સડવા કરવાનું અને અસંતુષ્ટ જીવન ગાળ્યા કરવાનું નથી. પરંતુ એક જ કરવાનું છે, અને તે એ કે તેને માટે આપણે યોગ્ય થવું. જે કંઈ આપણામાં ન્યૂત અથવા અયોગ્ય હોય તેને ટાળીને તે અંશની આપણામાં પૂર્ણતા કરવી.

મનુષ્યના જાત્રા જીવનમાં જે પ્રકારની ગતિ અથવા સ્થિતિ હોય છે. પ્રગતિ અને અવગતિ

અથવા ઉત્પત્તિ ને અવનતિ. જે પ્રગતિપ્રતિ વળતો નથી-ઉત્પત્તિપ્રતિ જેની ગતિ નથી.- તેની એથી વિરુદ્ધ દિશાપ્રતિ ગતિ થાય છે. અને પ્રગતિને જે જાગ્રત્ નથી રાખવામાં આવતી, તેના વેગને આગળ અને આગળ વધવા દેવામાં નથી આવતો તો તે મંદ પડી જાય છે. પ્રગતિનો યત્ન મનુષ્યને અધિક ઇચ્છવા યોગ્ય સ્થિતિમાં લાવી મૂકે છે, જ્યારે તેનાથી વિપરીત માર્ગ પરિણામમાં પણ કેવળ વિરુદ્ધ દિશાને જ પ્રકટાવે છે. અને પ્રત્યેક આગળનું ભરેલું પગલું એ જ ઉત્પત્તિ અથવા પ્રગતિનો વિધિ હોવાથી એ વાર્તા સત્ય છે કે આગળ વધ્યા વિના ઉત્પત્તિ અથવા અધિક ઉત્તમ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાને માટે બીજું કોઈ પણ સાધન નથી. આપણામાં આગળ વધવારૂપે થયેલો એક જ ફેરફાર આપણને ઉત્પત્તિ અપાવે છે.

*

*

*

*

જે કંઈ લઘુ અથવા નાનું છે તેમાંથી મુક્ત થવાને માટે તથા તેમાંથી આગળ જવાને માટે જે કંઈ વધારે ગુરુ અથવા મહાન છે તેમાં જવું જોઈએ. પરંતુ આપણામાં રહેલા એ ગુરુપણા અથવા મોટાપણાને જ્યાં સુધી વિકાસ કરવામાં ન આવે ત્યાં સુધી એ ગુરુતામાં અથવા મહાનમાં આપણે પ્રવેશી કે સ્થિર થઈ શકીએ એમ નથી. કોઈ પણ મહાન પ્રદેશમાં પ્રવેશવાને અથવા એ પ્રદેશને પૂર્ણ રીતે પોતાનાથી ભરી દેવાને જ્યાં સુધી કોઈ મનુષ્યે પોતાનો જોઈએ તેટલા પ્રમાણથી વિકાસ કર્યો નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય એ વિશાલ પ્રદેશને પોતાનો કરી શકતો નથી. અને જ્યાં સુધી એ સ્થિતિને પોતાના સ્વભાવને અનુરૂપ કરી દીધી નથી અથવા તે સ્થિતિમાં જ્યાં સુધી તે પોતાના સમગ્ર જીવનને સ્થાપીને એ જીવનપૂર્વક રહેતો નથી ત્યાં સુધી કોઈ પણ મનુષ્ય વધારે ઉત્તમ સ્થિતિને પામી શકતો નથી. જેનો આપણે આપણા અંતરમાં વિકાસ કર્યો હોય છે તેને બહિર્-સ્પૃશમાં જોઈ શકીએ છીએ. અને જે કંઈ આપણી માનસ સૃષ્ટિમાં ક્રિયા અથવા ગતિ કરી હોય છે એ જોઈને અનુસાર જ આપણે કંઈ પણ આ સ્પૃશ સૃષ્ટિમાંથી આપણાપ્રતિ આકર્ષી શકીએ છીએ.

*

*

*

*

આપણા બ્યાવહારિક જીવનમાં, વધારે સાદું રૂપાંતર થવામાં જે કંઈ ફેરફાર થાય છે અથવા થયા છે તે પ્રગતિના નિયમના જાણીતા અથવા અજાણપણે કરેલા ઉપયોગને લીધે જ થાય છે અને થયા છે, પરંતુ ઘણા મનુષ્યોનાં અંતઃકરણવડે આ નિયમનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી અથવા સર્વ અંશવડે ઉપયોગ કરાતો નથી. માત્ર કોઈ છુટા છવાયા પ્રસંગમાં જ તેનો ઉપયોગ થયો હોય છે. અને તે પણ તેના પૂર્ણ જ્ઞાનવિના. તેથી મનુષ્યે તેને માટે સંચય કરેલી જે કંઈ સારી વસ્તુઓ છે, તેને પ્રત્યક્ષ કરવી એ અત્યંત અંગત્યનું છે. સંચય કરેલી સારી વસ્તુઓ કંઈ ઘણી નથી, પરંતુ તેનું સામર્થ્ય એટલા બધા પ્રમાણવાળું છે કે વિશ્વમાં જે કંઈ સાદું છે તેને તે આકર્ષી આણવા સમર્થ હોય છે.

*

*

*

*

આપણા બ્યાવહારિક જીવનમાં પ્રગતિના નિયમને લગાડવામાં મુખ્ય સિદ્ધાંત એ છે કે આપણામાં જેનો વિકાસ કરવો હોય તેમાં જ તે ગુણ અથવા સ્થિતિના વિકાસમાં જ-પ્રગતિમાં જ-આપણા સમગ્ર જીવનને રચાવવું અને જેમાં આપણે વિકાસ નથી કરવો અને જેમાંથી આપણે મુક્ત થવું છે તેવી કોઈ પણ સ્થિતિમાં આપણા વિચારને રોકવા નહિ. જે

કંઈ અગ્રિય છે તેને દૂર અથવા ક્ષીણ કરવાને માટે કંઈ પણ યત્નની જરૂર નથી. જે કંઈ ગ્રિય અને ઈષ્ઠિત વિષય છે, તેમાં આપણા સમગ્ર લક્ષ્યને રચાવી દેવાથી અગ્રિયમાંથી સદ્-જન્માં મુક્ત થવાય છે. જેનું આપણે અત્યંત ચિંતન કરીએ છીએ તે સ્થિતિઓમાં આપણું મન ભ્રમણ કરે છે, તેથી વિપરીત વસ્તુનું જ અખંડ ચિંતન કરવાથી આપણે તે વિપરીતમાં વિશેષ હિંમત અને હિંમત ઉતરી જાયું, પરંતુ જેની આપણે ઈચ્છા છે તેનું અને કેવલ તેનું જ ચિંતન કરવાથી તેનું પ્રલક્ષીકરણ કરી શકીશું અને તેના સ્વામિત્વને પામી શકીશું.

* * * *

વ્યાધિમાંથી મુક્ત થવાનો કુદરતી માર્ગ એ જ છે કે વ્યાધિના કરતાં આપણે અત્યંત મહાન થવું—વ્યાધિની સત્તા કરતાં આપણી સત્તાને અત્યંત મહાન જાણવી. અને આરોગ્યમાં આગળ વધવાથી આપણે વ્યાધિની સત્તાને ન્યૂન કરી શકીએ છીએ. મન જેમ જેમ અધિક પૂર્ણ અને પ્રલક્ષ આરોગ્યવાળી અવસ્થામાં પોતાના સાક્ષાત્ જ્ઞાનપૂર્વક પ્રવેશે છે, તેમ તેમ તે વ્યાધિની સત્તામાંથી નિવૃત્ત થતું જાય છે, અને અધિક અને અધિક ઉત્તમ આરોગ્યના જ જ્ઞાન (Consciousness) વાળી સ્થિતિમાં આગળ વધવાને માટે, અર્થાત્ આરોગ્યનો વિશેષ અને સાક્ષાત્ અનુભવ થવાને માટે આપણી કટ્ખનામાં આવે અને અનુભવી શકાય એવા પૂર્ણ સ્વરૂપવાળા આરોગ્યમાં સમગ્ર મનને અખંડ એકાગ્ર રાખવું જોઈએ.

* * * *

આરોગ્ય પામવાની દિશામાં આગળ વધીને જ્યારે આપણે વ્યાધિને હઠાવવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ ત્યારે આપણે આપણી ન ઈચ્છવા મોગ્ય શારીરિક સ્થિતિનો સર્વ અંશે ત્યાગ કરી શકીએ છીએ. અને પરમ નિરામયતાને અધિક પૂર્ણ અંશમાં પ્રકટ કરવાનો યત્ન જો આપણે નિરંતર જતી રાખ્યો કરીએ છીએ તો પછી વ્યાધિ પ્રકટવાનો સંભવ નથી રહેતો. દુઃખમાત્રને અટકાવનાર એક અમોઘ ઉપાય છે અને તે એ કે પરમ નિરામયતા અને પૂર્ણતાની ઉંચી અને ઉંચી કક્ષામાં મનની અખંડ ગતિ કરવી.

* * * *

જો મેળવવાની તમે ઈચ્છા કરી હોય તેની પ્રાપ્તિમાં તમે નિષ્ફળ જાઓ ત્યારે તેના કરતાં કંઈક વિશેષ ઉત્તમ વસ્તુની ઈચ્છા કરજો, અને તે મહાન વસ્તુને મેળવવાને માટે તમારા શરીર, મન તથા આત્માના સમગ્ર બળસહિત યત્ન કરજો. નિરાશાનો આ રીતે જ તમે જળ કરી શકશો. અને તેમ કરવાથી તમે કેવલ નિરાશાઉપર જળ મેળવશો એટલું જ નહિ, પરંતુ એથી પણ કંઈક અધિક લાભને પ્રાપ્ત કરશો.

* * * *

નિષ્ફલતાઉપર વિજય મેળવવાને માટે, પૂર્વે જે પ્રયત્ન થયો હોય તેના કરતાં પણ અધિક વિજયને પ્રાપ્ત કરવાના પ્રયત્નને અત્યંત પ્રમાણથી કરવો જોઈએ. નિષ્ફલતાને એ જ જાણવવા દો કે તમે પૂર્વથી પણ અધિક ઉત્તમ કાર્ય કરી શકો એમ છે. અને પછી તે કાર્ય કરવામાં આગળ પ્રયાણ કરો. નિષ્ફલતા આવે તેથી એમ માની ન બેસશો કે તમે તે કાર્ય કરવામાં ના લાયક અથવા અસમર્થ છો. નિષ્ફલતા પામવાનો અર્થ એટલો જ છે કે હજી તમારે કરવો જોઈએ તેવો સર્વોત્તમ પ્રયત્ન તમે કર્યો નથી. અને એ નિર્વિવાદ રીતે સિદ્ધ કરે છે કે મહાન વિજયનો સંજાર તમારે માટે બરેલો જ છે.

* * * *

તમારો પોતાનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ થાય એવા માર્ગમાં આગળ અને આગળ ચાલવા માંડો, અને તમને તત્કાલ જલ્લાશે કે તમે વિજ્યના પ્રદેશમાં આવ્યા છો. જે કે તમારામાં રહેલા બલવાન સામર્થ્યપ્રતિ, બલવાન કાર્યશક્તિપ્રતિ અને બલવાન નિશ્ચયવૃત્તિપ્રતિ તમારા ધ્યાનને સંપૂર્ણ અંશે એકાગ્ર કરવું જોઈએ. તમારા પોતાના મૂલ્યને વધારો અને તમને જે કંઈ મૂલ્યવાન પ્રાપ્ત છે તેમાં વધારો થશે.

વિપત્તિ અથવા પ્રતિકૂલતાના મધ્યમાં હો ત્યારે સઘળી વસ્તુસાથે અધિક પૂર્ણ અંશવાળા એકરાગપૂર્વક આગળ વધતા રહેજો. તમારા હૃદયન, તમારા વિચાર અને તમારી ક્રિયામાં એકરાગપૂર્વક રહેવાની જ ટેવ પાડો નહિ. પરંતુ તેમના એકરાગમાં બલવાન (Positive) રહેવાની ટેવ પાડો, અને તેમ યતાં સમગ્ર અંશમાં ઐક્ય અથવા એકરાગપણું પ્રકટી રહેશે. જ્યારે તમે દૃઢ અને સખલ એકરાગને ધારણ કરવા માંડો છો, ત્યારે વિપત્તિ અથવા પ્રતિકૂલતા પણ એ એકરાગમાં જ ભળી જાય છે, અને તેથી તે તમારી વિશ્વ કાર્ય કરતી અટકી પડે છે, અને તમારે માટે કાર્ય કરવા માંડે છે.

વિપત્તિ કે પ્રતિકૂલતાની સાથે તમે ત્યાં સુધી બલવાનપણે વિરોધ ધારણ કરો છો, અથવા દુર્બલપણે કે આવેગ અથવા ક્રિયાવિનાશ થઈને તેના પ્રતિ અલક્ષવાળા રહો છો, ત્યાં સુધી જ વિપત્તિ વિપત્તિરૂપે અને પ્રતિકૂલતા પ્રતિકૂલતારૂપે રહે છે. વિપત્તિની સામે થવાના સર્વ પ્રયત્નો છોડી દો અને તેને બદલે પરમ ઐક્યમાં આગળ અને આગળ વધવાનો પ્રયત્ન કરો. સઘળાં પ્રતિકૂલરૂપે જલ્લાનાં જળ તત્કાલ બદલાઈ જશે, અને તમારી પ્રગતિના માર્ગમાં સાહાયક થવાય એવી રીતે તેઓ પોતાના સામર્થ્યને તમારા હિતમાં વાપરશે. તેથી જ્યારે તમે એકરાગમાં આગળ વધો છો ત્યારે તમે વિપત્તિથી વેગળા જાઓ છો એટલું જ નહિ, પરંતુ એ વિપત્તિનું તમે બલવાન અને ઉત્તમ મિત્રના રૂપમાં રૂપાંતર કરી દો છો.

મનુષ્યપાસેના ભંડારમાં હંમેશાં વિશેષ અને ઉચ્ચતર આનંદો રહેલા જ હોય છે. તેથી જે કંઈ ન્યૂનતાવાળા આનંદ છે તે જતા રહે તો તેનો શોક કરવાને બદલે જે કંઈ વધારે મહત્વના આનંદ છે તેને પ્રત્યક્ષ કરવામાં આપણા બળનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક વસ્તુની એક સુખજનક બાજુ રહેલી હોય છે. અને તે સુખજનક બાજુતરફ આપણા સમગ્ર લક્ષને વાળવાથી, આપણે તે પ્રકારના સુખમાં આગળ વૃદ્ધિ પામીએ છીએ. અને તેમ થવાથી આપણે સર્વ કલેશ અને દુઃખને દૂર કરીને જે કંઈ શુભ અથવા શાંતિ પ્રત્યેક મનુષ્યમાટે જ્યાં ત્યાં અને અખંડપણે વ્યાપી રહ્યાં છે તેનો અનુભવ કરી શકીએ છીએ.

પ્રેમનો અત્યંત પ્રમાણમાં વિકાસ કરવાથી આપણે ગમે તેવી શત્રુતાની મધ્યમાં આવી રહેલા હોઈએ તોપણ, ગમે તેવા પ્રકારની શત્રુતામાંથી પણ આપણે મુક્ત થઈ શકીએ છીએ. જે મનુષ્ય સમભાવ (Sympathy) માયાક્રુતા તથા પ્રેમની સાક્ષાત મૂર્તિ અથવા અવતારરૂપ બનતો જાય છે તેના પ્રતિ કોઈ પણ મનુષ્ય દીર્ઘ કાળ વિરોધ, દ્વેષ કે અસહ્ય પ્રગટાવી શકતો નથી, અને દક્ષી શકતો નથી. તેમ જ સર્વમાં જે કંઈ શુભ છે તેના

પ્રતિ પ્રેમને દર્શાવનાર મનુષ્યપ્રતિ, તેનું કેઈ પણ અહિન કરવાની હજી કોઈ મનુષ્ય ભયિષા કાળ ટકાવી શકતો નથી. કેમકે તેનો પ્રેમ એટલો બધો અપ્રતિમ અને હુકરસરખો થઈ રહે છે કે તે સર્વપ્રતિ અનિવાર્ય વેગથી પ્રસરે છે, અને તેથી તે પ્રવાહના સામે કોઈ પણ પ્રકારના દ્વેષનો પ્રવાહ ટકી શકતો નથી.

જ્યારે તમે કોઈના દ્વેષના, અન્યાયના કે પરાધીનતાના ભોગ થઈ પડ્યા હો એમ લાગે ત્યારે એ વિપરીતપણાને ભૂલી જાઓ. અને જેનું સામર્થ્ય કેવલ અજાણ્ય છે એટલું જ નહિ પરંતુ જે કંઈ વિપરીત છે તેના પ્રતિ અગ્નિની પેઠે વર્ષનાર છે એવો જે પ્રેમ તેને પ્રકટ કરનારને માટે અને તેટલો યત્ન કરજો. અધિકારની મધ્યમાં પ્રકાશ જેવી અસર પ્રકટાવે છે, તેવી જ અસર દ્વેષના મધ્યમાં જ્વલતે પ્રેમ પ્રકટાવે છે.

જે કંઈ યોગ્ય અથવા પ્રતિકૂલ છે તેના સંમુખ બાથ બીડવા કદાપિ તત્પર થવું નહિ. તેના પ્રતિ સહજ પણ વિચારને પ્રેરવાની અગત્ય નથી. જે કંઈ યોગ્ય અને અનુકૂલ છે તેમાં વૃદ્ધિગત થવાથી જ આપણે યોગ્ય અથવા પ્રતિકૂલની નિવૃત્તિ કરી શકીએ એમ છે. અને યોગ્યમાં વૃદ્ધિગત થવાને માટે આપણે યોગ્યપ્રતિ જ પ્રેમને પ્રકટાવવો જોઈએ, યોગ્યની તીવ્ર જિજ્ઞાસા અને આવેશપૂર્વક હજી કરવી જોઈએ, અને એ યોગ્યના વિશાલ અને વિશાલ જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય તેને માટે તેમાં જ આપણા સમગ્ર ચિત્તને શેકવું જોઈએ.

વિપત્તિમાંથી નિવૃત્ત થવાને માટે, સધળું એક શુભને માટે જ જ્યાં પ્રયાસ કરી રહ્યું છે એવો અનુભવ થાય છે. તે અનુભવને અખંડ જન્યત્ રાખવો એટલું જ કરવાનું છે. જેઓ કેવળ શુભને જ હજી છે, શુભનું જ ચિંતન કરે છે શુભને માટે જ પ્રયાસ કરે છે, અને શુભની જ આશા રાખ્યા કરે છે, તેના મનુષ્યોના હૃદયમાં સધળું એકત્ર થઈને શુભની પ્રાપ્તિમાં જ યત્ન કરે છે. અને જ્યારે સઘળી વસ્તુઓ એકત્ર થઈને શુભને અને અધિકાધિક શુભને માટે જ પ્રયત્ન કરે છે ત્યારે વિપત્તિમાત્ર અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

પરમ મુક્તત્વના અખંડ જન્યત્ ચિંતનવડે તમે બંધમાનથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્રતાને પ્રાપ્ત કરો છો. અને એ જ પ્રમાણે કેઈ પણ વસ્તુમાંથી, મુક્ત થવાને માટે, જે તમે તેની વિરોધી નિયતિ અથવા અવસ્થાને પ્રકટ કરો છો તો તેમાંથી સહજપણે મુક્ત થઈ શકો છો.

જ્યારે સધળું અધિકારમય જણાય, ત્યારે વધારે અને વધારે પ્રકાશમાં આવવાનો પ્રયત્ન કરજો. તમારા પોતાનામાં જે કંઈ પ્રકાશ છે તેમાં અધિક ઉગ્રાણથી પ્રવેશ કરવાનો યત્ન કરો. અને એ પ્રકાશના પ્રલવરવાને પ્રયત્ન અનુભવવા અને તેટલો યત્ન કરો. પ્રત્યેક વસ્તુની પ્રકાશિત બાજુ તત્કાલ જણાશે, અને સુખના દિવસો સત્વર આવતા અનુભવાશે.

અધિક અને અધિક હૃદયનમય પ્રદેશમાં અખંડ પ્રગતિ કરવી એ પોતાનાં આધુપને વધારનાર છે, તેમ તે યોગ્યને સ્થિર રાખનાર, અને શરીર તથા મનના સામર્થ્યને નિત્ય વધારનાર છે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—પ્રિય વાયકો! એકએક કરવા પડેલા અધિક માનસિક થમને લીધે ચાર પાંચ માસ મારી પ્રકૃતિ અવ્યવસ્થ રહી હતી. તેની સાથે કેટલાંક અનિવાર્ય વ્યાવહારિક કાંચો આવી પડવાથી મહાકાવ્યના નિયમિતપણામાં ઘણી અવ્યવસ્થા થઈ છે કેટલાક સંગ્રહનો તો એ નિમિત્ત પત્રો લખીને પણ કંટાળી ગયા છે. પરંતુ નિરુપાય હોવાથી આ પ્રકારનો અદ્ભુત વિશ્લેષ કરવો પડ્યો છે. પરંતુ હવે અધિક વિશ્લેષ થવા સંભવ નથી. ઘણા થોડા સમયમાં ચરેલા અંકો તમને મળી જશે. અને ઇશ્વરેચ્છાથી તમારી જિજ્ઞાસાપૂર્વક હવે નિરાશ થવાનો પ્રસંગ નહિ આવે.

—ચરેલા તમામ અંકો પૂરા થઈ ગયા પછી અર્થાત્ ચાલુ માસ ઉપર મહાકાવ્ય આવી ગયા પછી શ્રી વિશ્વવંદ્યસ્મારક અંકનું કાર્ય હાથમાં લેવામાં આવશે. અને તે સત્તર તમને પ્રાપ્ત થાય તેને માટે બનતો મત્ન કરવામાં આવશે. તેથી આટલો બધો સમય ધૈર્ય ધર્યું છે તો હવે થોડા સમયના ધૈર્યને પરિણામે તે તમને પ્રાપ્ત થઈ જશે.

—પ્રથમ એવો વિચાર હતો કે જો અંકમાં વિવિધ પ્રકારના ઉત્તમ લેખો પ્રસિદ્ધ કરવા, અને તે પ્રમાણે અનેક સંગ્રહોએ લેખો લખી મોકલ્યા છે, પરંતુ ત્યાર પછી થોડા સમયપૂર્વે કેટલાક સંગ્રહોએ એવી ઇચ્છા દર્શાવી કે એ સ્મારક અંકમાં, જેના નિમિત્તે એ સ્મારક અંક છે એવા શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યના સંબંધના વિશેષ લેખો આવે તો અધિક ઉત્તમ વિવિધ લેખકો કે જેઓ તેમના પરિચયમાં આવ્યા હોય તેઓએ તેમના પરિચયના અતુલ્ય વર્ણનમાં જે કંઈ નવરસ હોય તથા શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય સંબંધી જે કંઈ તેમણે નિર્ણયો બાંધ્યા હોય, તેનું સ્વરૂપમાં દિગ્દર્શન થાય તો તે વાયકોને અધિક ઉપયોગી થઈ પડે.

—તેમનો આ વિચાર વિશેષ યોગ્ય જણાવાથી તે અંકના બે વિભાગ કરવામાં આવશે. પ્રથમના વિભાગમાં પૂર્વે કહ્યું તેવા પ્રકારનું તેમના સાક્ષાત્ સંબંધનું લખાણ આવશે, અને બીજા વિભાગમાં વિવિધ પ્રકારનું લેખો આવશે. આથી વાયકોને એક વિશેષ પ્રકારનું સાહિત્ય અવલોકવાનો યોગ આવશે. આ યોગના પૂર્વ કરતાં અધિક મુંઝવે હોવાથી તે પ્રમાણે કરવામાં આવશે.

—બીજા વિભાગનું સાહિત્ય તૈયાર છે, પરંતુ પ્રથમ વિભાગ માટે નવીન લેખો તૈયાર કરવા પડશે. અને મહાકાવ્યના ચરેલા અંકો પ્રસિદ્ધ થયા પછી તેનાં મુદ્રણકાર્યનો આરંભ થશે, પરંતુ તેને બનતી ત્વરથી પ્રસિદ્ધ કરી દેવાશે. અવસ્થા, કંઈક વિશ્લેષ થશે, પણ તે વિશ્લેષનો બદલો એ અંકનું આ નવન સાહિત્ય તમને વાળી આવશે.

—પરંતુ તે પૂર્વે આ વર્ષની ભેટનું પુસ્તક બનશે તો પ્રસિદ્ધ થશે. અને તેથી વાયકોને અસતોષ માનવાનું કારણ નહિ રહે. તમે હોદ્દાએ કે જમ્મે પાનાનું મોટું પુસ્તક ધાર્યું હશે તો કદાચ તેનું મોટું તે નહિ થાય. પરંતુ એટલું તો નિઃસ્વંશ્ય છે કે તમને તે અત્યંત ઉપયોગી થઈ પડશે. તમારા જીવનમાં તે પગલે પગલે સદાયક થઈ પડશે, અને તમને જણાશે કે તેના વિચારો તમને અત્યંત અગત્યના તથા અપૂર્વ જ્ઞાન કરનારા છે.

—મનુષ્યને પ્રત્યેક પ્રસંગે, નિયતિની પ્રત્યેક દાજમાં ચાલી જરૂર છે, અને શા વડે મનુષ્ય

પોતાની પ્રત્યેક ક્ષણને પરમ રમણીય કરી શકે છે, એ વાતને તમે એ પુસ્તકમાંથી સહજમાં જાણી શકશો, અને તેને જો તમારા અંતઃકરણમાં ધારણ કરશો તો નહિ ધારેલા એવા અલ્પ સમયમાં તમે તમારામાં આશ્ચર્યકારક ઉત્તમ ફેરફાર થયેલો અને અખંડિત થયા કરે તો જોશો.

—આ વસ્તુ તે શું છે એ જો હમણાં હું તમને કહું તો એક જ શબ્દમાં કહી શકાય એમ છે પરંતુ નહિ, તેટલા માત્રથી તેનું સંપૂર્ણ સ્વરૂપ લક્ષમાં આવી શકે એમ નથી અને તેથી તે લેખ પ્રકટ થાય ત્યારે તેમાંથી જ તમે તેનો અધિક ઉત્તમ પ્રકારે નિર્ણય કરી લેશો તેમ જતાં આવી નાની વાતને માન મોટું પુસ્તક કરવાના આશયથી જોઈએ તેના કરતાં અધિક પૃષ્ઠો લખીને લખાવવી એ શું તમને યોગ્ય લાગે છે ?

—તમે પુસ્તકને નિમ્ન સાથે રાખીને તેનું પરિશીલન કરશો તો તમને તે ઉત્તરોત્તર વિશેષ અને વિશેષ હિત કરનાર થઈ પડશે. તમે જાણી શકશો કે તમારા જીવનને મુખ્યમય, શાંતિમય, પ્રગતિમય તથા પ્રાપ્ત્યમય કરનાર ખીલું કોઈ જ નથી, પરંતુ તમે પોતે જ છો, અને તમારે એ પ્રકારના થવાને માટે અનેક કષ્ટકર સાધનોને સાધવાની અગત્ય નથી. પરંતુ એક જ સાધનને સિદ્ધ કરવાની અગત્ય છે. અને તે થતાં તમે તમને એક નવીન વ્યક્તિરૂપે જ જાણશો. તે વખતે તમને જાણશે કે આપણા પોતાનામાં જે કંઈ અનંત સામર્થ્ય રહ્યું હતું તેને કેવી રીતે બહાર પ્રકટાવવું તે ન જાણવાથી જ તે પ્રકટ થયું ન હતું. બાકી મનુષ્યમાં સામર્થ્યની ન્યૂનતા નથી અને તે પ્રકટાવવાને કોઈ બંધવાન કે અગમ્યસરખા સાધનની પણ અપેક્ષા નથી.

—યોગ સંબંધી જે લેખ મહાકાવ્યમાં આવવાનો હતો, તેનો આવતા અંકોમાંથી ઉપક્રમ કરવામાં આવશે. તે લેખ સરળ અને બહુ ઉપયોગી છે.

—નિદ્રામાં જે સમય ગાળવામાં આવે છે તેને અત્તાન મનુષ્ય, એ સમય નકામો ગાળવામાં આવ્યો છે એમ કહે, પરંતુ નિદ્રા લેનાર મનુષ્ય જ્યારે તેમાંથી જાગતો થાય છે, તેને જે નવીન બળ, રેષ્ટુર્તિ તથા ઉત્સાહ જણાય છે તે ઉપરથી તે નિર્ણય કરે છે. કે નિદ્રામાં ગાળેલો સમય નકામો નથી ગયો. જગત્તા ખીજા મનુષ્યોને તેણે તેટલો સમય નકામો ગાળ્યો એમ પ્રથમ કદાચ લાગે છે, પરંતુ તે સમયમાં મેળવેલા બળથી તે નિદ્રા લીધેલો મનુષ્ય જ્યારે દ્વિગુણ કાર્ય કરવા માંડે છે ત્યારે જગત્તે જણાય છે કે તેણે નિદ્રામાં ગાળેલો સમય નકામો ગાળેલો નથી, પરંતુ યોગ્ય રીતે જ ગાળ્યો છે.

—એક મનુષ્ય જ માસ સુધી ભોંયરામાં પેસી રહે, તો ત્યાં તે શું કરે છે એ ન જાણનાર જગત્ કહે કે તે આટલો બધો સમય નકામો ગાળે છે. પરંતુ જ્યારે પેલા ભોંયરામાં કરેલું તેનું કાર્ય પ્રકટ થાય છે ત્યારે જગત્ જુએ છે અને કહે છે કે તેણે તે સમય નકામો ગાળ્યો ન હતો.

—આ જ પ્રમણે કેટલાક મનુષ્યોને પોતાના પ્રાપ્ત કર્તવ્યમાંથી થોડો કાળ વિમુખ થયેલા જોઈને જગત્ કહે છે કે, હવે એમનું ચાલતું કાર્ય પડી લાગશે. તેમાં પણ જો પેલા કાર્ય કરનારાઓએ કંઈ મોટું કાર્ય માથે લીધું હોય છે, અને તેમાં વચમાં થોડો સમય વિલંબ થાય છે તો તો અનેક મનુષ્યો તત્કાળ જ એમ કહેવા લાગે છે કે અમે તો ધારતા જ

દત્તા કે એમનાથી એવાં મોટાં કાંઈ ચલાનાં જ નથી વેગમાં ને વેગમાં એક ઉપર એક નવાં નવાં કરી શકે છે, અને પછી તેમનું એકે ચતુ નથી, અને તો પહેલેથી જ મણુનરી કરી રાખી દત્તી કે 'નવો નિરાળીઓ તબ દલાડા.' ચાર દલાડા નવું નવું છે ન્યાં મુખી કરશે અને પછી પછી લાગશે.

—જ્યત્ના મોટા ભાગનો આ પ્રમાણે કહેવાનો સ્વભાવ પડી ગયો છે. પરંતુ તે મનુષ્યો નથી જાણતા કે ધણી વખતે તેમના એ અનુમાનમાં હોયો ભૂલ પણ ખાપ છે. અને કેટલીક વખતે કાંઈ અનિવાર્ય કારણવાદ પેસે વિવરણ થયો હોય છે. પરંતુ તે વિવરણમાં જ્યતે પેલા કાર્ય કરનારા મનુષ્યોના અસામર્થ્યને જે નિર્ણય કર્યો હોય છે તે તો ખોટો જ હોય છે.

—અને આવો જ કંઈક આશ્રેય આ વર્ગકિપર પણ કેટલાક મનુષ્યો કરે છે તેણે હાલ કેટલીક વિશેષ પ્રગતિનો ઉપદ્રમ કર્યો હોવાથી અને તે પણ અંશે યથાસમય સિદ્ધ થતી જોવામાં આવતી ન હોવાથી તેઓ તેને માટે પણ પૂર્વનોજ નિર્ણય ખાંધી બેસે છે ઉપરથી જોતાં તે યથાર્થ પણ ગણે છે, પરંતુ તેમ છતાં તેઓની કેટલાક અંશમાં ભૂલ થાય છે.

—પ્રમાદથી અથવા નિરસાદ યદ્યપે તે પોતાની પ્રગતિ યથાસમય કરતો નથી એમ નથી, તેમ જાણી પ્રગતિઓ સાથે લીધી હોવાથી તે એક પણ બરાબર કરી શકતો નથી એમ પણ નથી તેમ તેણે પોતાના સામર્થ્યની અધિક દરજ્જા કરીને વિવિધ પ્રગતિઓ સ્વીકારીને દવે જોના નાંખ્યા પહોંચતા નથી એમ પણ નથી.

—આવા પ્રકારના વિચારો અને નિર્ણયો કરનાર મનુષ્યોમાંના મોટા ભાગ તે જ હોય છે કે જે પ્રગતિના વિચારો ક્ષેત્રમાં કદાપિ ઉતર્યો નથી હોતો. જેઓ ને ક્ષેત્રમાં ઉતરેલું છે તેઓ આ પ્રકારની મધ્યે જે અવ્યવસ્થા થવા જેવું જાણાય છે તેના કારણને સારી રીતે જાણતા હોય છે, અને તે વિના ખીજા મનુષ્યો એ ચાલતે ગમે તેટલાં કારણો સહિત જાણવવામાં આવે તો પણ તેઓ સમજી શકતા નથી, કેમકે જેમને તેનો અનુભવ હોય છે તેમનાથી જ તે સમગ્ર થાય છે.

—તેવા મનુષ્યો જાણે છે કે નિયત પ્રગતિ જે સમયે થાયાં પ્રમાણે ન થયી હોય એવો સમય પણ કેવળ નિર્ણય જતા નથી હોતો. પરંતુ તે સમયે પણ કંઈક પ્રગતિ આવતી જ હોય છે, અને ને આમાન્ય નદિ પરંતુ સંગીન પ્રગતિ આવતી હોય છે. પૂર્વ કંતુ તેમ ને સમય નિદા જેવો અથવા ભાંધમાં ભટકાં ગંદા જેવો છે. જ્યત ને સમયને મધ્ય વિનાનો નિર્ણયનાનો અને પ્રમાણનો મળે છે. વ્યવસ્થા અર્થ જોતાં ને સમય તેથી કેવળ વિરુદ્ધ પ્રકારનો જ હોય છે. એ સમયમાં કાંઈ નવીન પ્રગતિનો સંગીન પાળો નાંખાતો હોય છે. અને ને જ સમયમાં અવિચલને માટે કેટલુંક સામર્થ્ય મેળવવાનું હોય છે, તથા અધિક ઉચ્ચતર ગાંઠનાઓ રચાતી હોય છે.

—કેટલીક વખતે પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિ કરતાં કોઈ અધિક ઉપયોગી અને મહત્વવાળી પ્રવૃત્તિનું તેમને સ્ફુરણ થયું હોય છે અને તેના ચિંતનમાં તેઓ જોડાયા હોય છે તો પણ સ્વીકારેલી વર્તમાન સમ્ભવની પ્રવૃત્તિમાં ધાર્પાં પ્રમાણે વ્યવસ્થા તેઓ રાખી શકતા નથી અધિક મહત્વવાળી નવીન પ્રવૃત્તિમાં તેઓ વિશેષ સફલતા અને તેમના જે મુખ્ય ઉદ્દેશ હોય છે તેની અધિક સિદ્ધિ જોતા હોય છે, અને તેઓ જાતે પણ ન સમજી શકે એવા કોઈ અગમ્ય કારણસર, તેઓની રસપ્રતિ પેલા નવીન કાર્યમંડળ અત્યંત વેગપૂર્વક પ્રકટતી હોય છે તો તેઓ પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિને નિયમિત રીતે કરવાના ઉત્સાહવાળા હોવા છતાં તે કરી શકતા નથી.

—પરંતુ જ્યારે તેઓ નવીન પ્રવૃત્તિને જ્યારે યોગ્ય વ્યવસ્થામાં ગોઠવી દે છે અને કેવી રીતે કરવી તેની સમ્પૂર્ણ યોજના જ્યારે તેમના મગજમાં ધરાવેલ ગોઠવાઈ જાય છે, ત્યાર પછી તેઓ તે નવીન પ્રવૃત્તિને જ અત્યંત ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે એમ નહિ પરંતુ પ્રથમની સ્વીકારેલી પ્રવૃત્તિઓને પણ તેઓ ઉત્તમ રીતે કરી શકે છે.

—આત્મ કારણ એ છે કે તેઓની કાર્ય કરવાની શક્તિઓ પછી નિયત-નિર્ણય કરેલા-માર્ગમાં વહેતી હોય છે, અને નિયત પદ્ધતિ ઉપર કાર્ય કરતી હોય છે અને જે પુરોષા યથાર્થ નિયત પદ્ધતિથી કાર્ય કરે છે તેમને પછી અવ્યયગ્રાહી પ્રસંગો નથી આવતા-અથવા કવચિત્ જ આવે છે જ્યાં સુધી તેમણે ધારેલું નવીન કાર્ય કેવી રીતે કરવું તેની ચોકસાઈ વ્યવસ્થા નથી કરી હોતી ત્યાં સુધી તેમના મગજમાં જે યોજક શક્તિ હોય છે તે જ પ્રબળપણે કાર્ય કરતી હોય છે, અને તે જ્યાં સુધી વેગપૂર્વક કાર્ય કરે છે ત્યાં સુધી એ યોજક શક્તિ (Faculty) વડે જે યોજના ઘડાઈ હોય છે તે યોજનાને સિદ્ધ કરવાના કાર્યમાં વપરાતી ખીણ શક્તિઓ એટલા વેગથી કાર્ય કરતી નથી તેમજ પૂર્વની નિર્ણય કરેલી પ્રવૃત્તિમાં વપરાતી જે શક્તિઓ તે પણ એટલા વેગવાળી હોતી નથી કેમકે મગજના બળનો મુખ્ય અંશ પેલી 'યોજક શક્તિ'એ જ લઈ લીધો હોય છે.

—માનસ શાસ્ત્રોએ એવો નિયમ છે કે જે શક્તિ અત્યંત પ્રબળપણે કાર્ય કરતી હોય છે તેમાં મગજના બળનો મુખ્ય ભાગ વપરાય છે, અને પછી જે કંઈ થોડો ભાગ રહે છે તેનાથી પેલી ખીણ પૂર્વથી આવતી આવતી પ્રવૃત્તિઓનું સંપૂર્ણ અંશે કાર્ય થઈ શકતું નથી આથી તે કાર્ય તેટલો વખત બંધ કરવા પડે છે, અને ચાલે છે તો તે બહુ મંદવેગથી ચાલે છે જે ખીણ પ્રવૃત્તિઓ એવી હોય કે જેમાં મગજની શક્તિઓ અને તે પણ યોજક શક્તિ અથવા જે શક્તિમાં પ્રધાનપણે વ્યાપાર આવેલો હોય તે શક્તિના અધિક સંબંધવાળી ન હોય તો તો તે પ્રવૃત્તિઓ સાથે સાથે થઈ શકે છે. પણ જે શક્તિમાં મુખ્ય ક્રિયા આવતી હોય એ શક્તિવડે અથવા એ શક્તિની સાથે અધિક સંબંધ ધરાવતી ખીણ શક્તિ વડે જ જ્યારે પેલી મુખ્ય પ્રવૃત્તિની સાથે ખીણ પ્રવૃત્તિઓ કરવાની હોય છે ત્યારે તે પૂર્ણ અંશે નથી થઈ શકતી અને તેથી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં અલેક્ષ પહોંચે છે.

—નવીન પ્રવૃત્તિ અધિક હિતકર અથવા યોગ્ય જણાતી હોય તો પછી તેના વિચાર અટકાવીને, નિમ્નની પ્રવૃત્તિમાં મગજને જોડવું એ વ્યર્થ સરખું છે. એમ બહાનુકારથી જોડાતું નથી. ત્યારે તેવા સમયે પ્રથમની પ્રવૃત્તિઓમાં અવ્યવસ્થા પ્રકટવા જેવું લાગે છે અને અવ્યવસ્થાને જગત્ પગલ સમજાયે નિષ્ફળતા અથવા પાછા પડવું કહે છે.

—અને આના જ પ્રમાણની નિષ્ફળતા અથવા પાછા પડવાનો આક્ષેપ થોડા સમયથી આ વર્ગ ઉપર પણ આપ્યો છે અને કેવલ મ્યુલને જ જોનાર જગત એ આક્ષેપ કરે એ પણ નિસશય છે પરંતુ જો તે કાંઈ અધિ-ઉચ્ચ પ્રવૃત્તિના ન્યત્રના મથાર્થ રીતે જોડાયો હશે અને તેને અત્રાતપણે ક્યાં કરતો હશે તો સમય જતા તેના પ્રતિના ઉક્ત અક્ષેપો દૂર થશે અને શુદ્ધિમાનવી પ્રશ્નાપણા તે ઘર્ષ રહેશે તથા આક્ષેપ કરનારા જ સ્વભાવનાગા જગતને તેના ઉપર કોઈ ખીજ પ્રકારનો આક્ષેપ કરશે, કાંઈ ખીજે પ્રસંગ અથવા નિમિત્ત ગોઠી દહાડવાનો ભગીચ પ્રયત્ન કરેલા પડશે !

—કાંઈ પણ નવીન કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં તે કાર્ય જેના પ્રમાણે હોય તેવા પ્રકારનો પ્રયત્ન કરેલા પડે છે અને તેમાં ન્યત્રતા અથવા અયોગ્ય પ્રમાણનો પ્રયત્ન કરવામાં આવે છે તો તેમાં નિષ્ફળતા પ્રકટ છે અને એ નિષ્ફળતા ન પ્રવૃત્તિમાં તે કાર્યનો અને તેમાં કરવાના પ્રયત્નનો પૂર્ણ વિચાર કરવાનો છે જો તે સમયે યથાર્થ વિચાર થયો હોય છે અને પછી તે પ્રમાણ પ્રયત્ન થાય છે તો નિષ્ફળતાનો પ્રસંગ નથી આવતો અને કોઈ દારુણતા આવે છે તો તે જુદા જ એક પ્રમાણમાં આવે છે, અને તે સુગમપણે તથા થોડા સમયમાં ટાળી શકાય છે

—એ વિચાર કરવામાં તથા નવીન કાર્યની યેગ્ય શ્રેણી ગોઠવવામાં ઘણો સમય લય છે, અને જ્યારે તે યોગ્ય રૂપમાં ગોઠવાય છે ત્યારે પછી તે આચારમાં મૂકના યોગ્ય થઈ જાય છે અને તેથી તેને આચારમાં મૂકવાને યોગ્ય કરવાને માટે જે ઘર્ષ વિચાર, ચિંતાન વગેરે કરવાનું છે, તેમાં વિશેષ સમય લય તો તે સ્વાભાવિક જ છે

—આ પ્રકારે જરૂર સમયથી કાંઈ કર્તૃવર્તનિ આ વર્ગની દૃષ્ટિ વળી છે, અને તેને સિદ્ધ કરનારા વિચારો તે આજનાં કરે છે આ કારણે પણ વર્તમાન પ્રવૃત્તિમાં કંઈક સ્થગન થવામાં છે તેમ છતાં તે સમયથી કેટલાક વિચારો તેણે ક્યાં છે અને ઉદ્ધારનો અનુભવ તો થોડા સમય પછી જ્યારે તે તેને પ્રતિષ્ઠિમાં મૂકે ત્યારે આ વર્ગ પ્રતિ સમલાન તથા મુખ્ય નિધરનાર પ્રિય સન્નતો ! તમને ઘર્ષ આચાર્ય તથા સતોર થશે

—અને તે યોગ્યતાનો આગમ થવાની આશે તમને આ વર્ગની વર્તમાન પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિઓ પણ યથાનિયમ ચાલતી જણાશે આથી એમ અનુમાન કરી શકાય કે જ્યાં મુધી એ યોગ્યતા પ્રવૃત્તિમાં નહિ મથાય ત્યાં મુધી તેની વર્તમાન પ્રવૃત્તિ અને તેમ અન્યરચના જે જ નોનસો જે નવીન કર્તવ્યના વિચારો આસે છે, તે કર્તવ્ય દ્વારે મોટું પણ આચારમાં મૂકાય, પણ તે મળવની યોગ્યતાને મુખ્ય વિચારો છે તે ચમકા પછી પ્રાપ્ત વ્યવસ્થામાં અવિરલ વેગથી જોડાઈ શકશે અને તેમ કરવામાં હવે ઘણો વિલમ થાય તેમ નથી

—પરંતુ આથી વર્તમાન પ્રવૃત્તિના પ્રવર્તે પોતાની પ્રાપ્ત પ્રવૃત્તિમાં જે અવધન થતું જુઓ છે તેને માટે પોતે કેવળ નિર્દાન છે, તે અનલ કરવા યોગ્ય છે એમ માનવા નથી અને તેથી તે ભવિષ્યમાં અધિક સાધન તથા પ્રાપ્ત કર્તવ્ય માટે અધિક ઉદ્યત થાય છે, થયા છે, એ જાણી તમને વિશેષ સતોર થશે

આવતી આપત્તી પૂર્ણિમાના ઉત્સવ સંબંધી સૂચના.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગને આવતા આપાદ માસનો મહોત્સવ આપાદ માસની પૂર્ણિમા (તા ૧૮ જુલાઈ શુક્રવાર) ને જિવે વડોદરા, શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં પાત્રન કર- માં આવશે. ઉત્સવની ખરાબર વ્યવસ્થા રહેવા માટે નીચેના નિયમો રચવામાં આવ્યા છે:—

શ્રેયસ્સાધક વર્ગનો આ ઉત્સવ હોવાથી આ વર્ગમાં પ્રવેશોક્તા પુરુષોને જ તેમાં ભાગ લેવાનો અધિકાર છે. એમ હોવાથી જેમણે આ વર્ગની દીક્ષા (Initiation) લીધી નથી તેઓની આશ્રમમાં વ્યવસ્થા કરવામાં નહિ આવે.

શ્રેયસ્સાધકોને ઉત્સવમાં ભાગ લેવા માટે અનુમતિપત્ર (pass) આપવામાં આવશે.

પ્રત્યેક શ્રેયસ્સાધકે પોતાનું અનુમતિપત્ર આપાદ શુદ્ધિ ૧૦ સુધીમાં, પોસ્ટેજ માટે અર્ધા આનાની દીક્રી મોકલી મંગાવી લેવું. ત્યારપછી અનુમતિપત્રના આક આના આપવા પડશે.

જે કુટુંબમાંથી જેટલાં સ્ત્રી પુરુષો ઉત્સવમાં આવનાર હોય તે સર્વનાં નામ અત્ર લખી જણાવી તેમનાં અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવાં—પરંતુ કુટુંબમાં જેઓ શ્રેયસ્સાધક હશે તેમનાં જ અનુમતિપત્ર-મળશે. પુત્ર શ્રેયસ્સાધક હોય પણ પિતા ન હોય અથવા ભાઈ ન હોય અથવા કાકા કે મામા ન હોય તેમનાં અનુમતિપત્ર મળશે નહિ નાની ઉમરનાં બાળકોને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી.

જેમને પોતાના મિત્રો, અથવા કુટુંબીઓ અથવા સંબંધીઓ, જેઓ શ્રેયસ્સાધક ન હોય તેમને ઉત્સવમાં તેડી લાવવા હોય તેમણે પ્રત્યેક મનુષ્યમાટે આક આના મોકલવાથી તેમને જુદાં અનુમતિપત્ર આપવામાં આવશે. નોંધશેને માટે પણ પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવાં.

અનુમતિપત્ર જે સમયે માગવામાં આવે તે સમયે બતાવવું પડશે. ઘેર જૂનીજનાર અથવા બોલ નાંખનાર ફરી પૈસા આપી ખરીદવું પડશે. સ્ત્રીઓ અને બાળકોએ પણ અનુમતિપત્ર બતાવવું પડશે.

ઉત્સવમાં આવનાર પ્રત્યેક સુવાનુ બીજાનું, તથા જળપાત્ર સાથે લેતા આવવું, અત્રથી તે નહિ મળે.

મદાકાશ, પ્રાતઃકાશ, વગેરેના માહકા તેમ જ અક્ષતે ખરીદનાર પુરુષો શ્રેયસ્સાધક-અધિકારિવર્ગમાં પ્રવેશોક્તા ગણાતા નથી; તેથી તે પુરુષોએ ઉત્સવમાં આવવાની ઇચ્છા થતાં પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મંગાવી લેવાં.

જમનાદાસ ગંગારામ મહેતા.

C/o વ્યવસ્થાપક, મદાકાશ, વડોદરા.

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રમા.	વૈશાખ.	વિસ્તાર.
૧ પદ્યસંગ્રહ.	૯	૨૦૧
૧ ઉપાસ્ય ઉપાસકનો સંવાદ. (શ્રીઉં)	૨૦૧
૨ શ્રીમાન્ વિશ્વવંદ્યપ્રણીત લેખ.		
૧ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કક્ષા.	૨૦૩
૩ તત્ત્વવિચાર.		
૧ બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મભીમાંસા (કણીઆ)...	...	૨૦૮
૨ બલવાન્ અને ધૈર્યવાન્ બનો. (શ્રીઉં)	૨૧૪
૩ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ. (કૌશિકરામ)	૨૨૦
૪ આત્માનું સામર્થ્ય. (શ્રીઉં)	૨૨૩
૫ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય (નર્મદા)	૨૨૬
૪ સાહિત્ય.		
૧ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચંદ્રોદય. (ન. દે. મહેતા.)	૨૧૧
૫ અંથસત્કાર.		
૧ અંથ સત્કાર.	૨૪૦
૬ પ્રકીર્ણ.		
૧ એક અનેકનિહિતકર પ્રવૃત્તિ	૨૩૩
૨ જોલતી બેકની નોટો...	૨૩૫
૩ અદ્ભુત રમણશક્તિ.	૨૩૫
૪ ભવ મહાભક્ત. (શ્રીઉં)	૨૩૬

પ્રસિદ્ધ કરનાર—શ્રી શ્રેયસાધકઅધિકારિવર્ગ વગેરેના તરફથી શ્રી “સત્યવિજય” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ
શા. સાંકળચંદ દરિયાને બાપી પ્રસિદ્ધ કર્યું—અમદાવાદ.

॥ ૐ શ્રી ॥

ઉપાસ્યઉપાસકનો સંવાદ.

૫૬.

ખરા સાધનતણા પરિપાકસમયે, પ્રભુ પ્રકટ થઈ,

અતિ પ્રેમે ધરી કર પૃથ આ વિધિ પ્રેમવાણી કહી

(શા માટે શ્રમ કરે સતિ દુઃખ પતિભક્તી સાચી,—એ તથ)

ઉપાસ્ય— ધન્ય ધન્ય પ્રિય ! તને, આજ હું સુજરૂપ કરી સ્થાપું, (૨)

માગે કંઈ માગ તે આપુ, (૨)

ઉપાસક— આપ કૃપા યાતા પ્રણે ! મારે શુ અપ્રાસ,

આપ નિરખવામાત્રમા, ઇચ્છા થતી અમાસ,

શિશેમણિ મને મળીયું માગ્યું, પુણ્ય માફ કેઈ પૂર્વદ જાગ્યું,

નથી માગવા જેવું કાઈ જે નથી નાચ ! આગ્યુ, (૨)

કૃપા તવ કેમ કરી માપુ. (૨)

ઉપાસ્ય— સુજ સર્વસ્વ હું તુજને દેવા, તત્પર છું જોઈ તારી સેવા,

શું તારું પ્રિય કરું ! આવ પ્રિય ! હૃદય સાથ આપું,
(બાળ મમ)—(૨)

માગ કંઈ માગ તે આપું.

કહે તો લક્ષ્મી રહે તુજ શરણે, કહે તો દેવ નમે તુજ ચરણે—શું
ઉપાસક—આપ ન લક્ષ્મીથી રીઝો, તો હું રીઝું કેમ,

નમાવંવા મેં દેવને, નથી લીધો કંઈ નેમ;

દર્શન આપ સ્વરૂપનું પામી, થઈ રહ્યો છું હું આસકામી,

નથી માગવાળેવું કંઈ જે નથી નાથ ! આપું,

કૃપા

ઉપાસ્ય—અધિક પ્રસન્ન છું શુભીને આપું,

કહે તો સ્વર્ગનો ઇન્દ્ર ણનાવું;

શું તારું

ઉપાસક—ઇન્દ્ર તો લોગવતો દીસે, કૃત ત્રિભુવનરાજ્ય,

પણ તવ ચરણશરણુતણું, મળ્યું મને સામ્રાજ્ય.

નાશવાન છે ઇન્દ્રની ગાદી, મારી ગાદી છે આદિ અનાદિ;

નથી

ઉપાસ્ય—કલ્પવૃક્ષ આપું માગે તો, નવભુવનબાળ દઉં કહે તો; શું તારું

યોગસિદ્ધિ આપું જો લે તો, નવનિધિ પણ આપું ઇચ્છે તો; શું તારું

ઉપાસક—ભુલથી માગું દુઃખ તો, કલ્પવૃક્ષ દે દુઃખ,

એથી કોઈ ઇચ્છા નથી, જે ભવન ભાગે ભુખ;

યોગસિદ્ધિ પામીને ભારે, જવું આવવું ક્યાંહિ ન મારે;

નથી

ઉપાસ્ય—અધિક પ્રસન્ન થયો શુભી આપું,

(કહે તો) વેદશાસ્ત્રના મર્મ લખાવું;

શું તારું

અપાવું સુત કે દૈવી દારા, જેના લોગમાં લે સુખ ન્યારાં;

શું તારું

ઉપાસક—લહો આપના મર્મને, એથી અધિક શું મર્મ,

મુજને સમજાવી શકે, વેદશાસ્ત્ર કે ધર્મ.

પ્રાપ્ત સંખ્યાધિયો છું સંતોષી, રહે સદા મુજ વૃત્તિ પોષી;

નથી

ઉપાસ્ય—સત્તા માત્ર કરું અધીન તારે, આપું બાળ ન તું કોથી હારે; શું તારું

જો કદી કહે તો અમૃત આપું, વ્યાધિવાર્ધક્યે જય સ્થાપું; શું તારું

ઉપાસક—સત્તા વાપરવી પડે, એવું ન મારે કંઈ,

ઉપાસક—દ્રષ્ટિ મન જ્યાં જ્યાં જતાં, જુએ આપને ત્યાંહિ,

બ્રહ્મદ્રષ્ટિ શું દાખવે, એથી અન્ય નવાઈ,

આપ એક મળતાંકરી મારે, ઇચ્છા નથી રહી શેષ લગારે; નથી૦

ઉપાસ્ય—હૃદય ! મને તુજ વચન રૂચે છે, પણ કંઈ દયા મન ઇચ્છે છે;

શું તારું૦

પ્રકટ થઇ તુજ આગળ આચું, મારું વચન ન વાળ તું પાછું; શું તારું૦

ઉપાસક—જે મળવાથી આપને, થાય અધિક આનંદ,

કૃપા કરી તેવું મને, દો આજે અત્યંત.¹

અદ્ય મતિ મુજ અન્ય ન ચાએ, આપ મળ્યે સઘળું પ્રાપ્ત જ છે; નથી૦

ઉપાસ્ય—મુજ વાણીમાં મને જ બાંધ્યો, એથી પ્રેમ મુજ તુજ પ્રતિ વાધ્યો;

શું તારું૦

લાગ જોઈ તેં જાળવી, કીધું મારું હાસ્ય,

(તે માટે તારું) છીનવી ઉપાસકપણું તને, કહું મુજ આજ ઉપાસ્ય.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા.

(અનુસધાન વર્તમાન વર્ષના ૪૪ ૧૫૫ થી.)

આત્મા સર્વમાં હોવાથી અણુઅણુમાં આત્માનુ સર્વ સામર્થ્ય રહેલું હતાં, મનુષ્યમાં જ આ સામર્થ્ય પૂર્ણ કળાએ પ્રતીત થઈ શકતું હોવાથી મનુષ્ય એ સૃષ્ટિમાં સર્વોપરિ ગણાય છે. સામર્થ્યનો પરાવધિ મનુષ્યશરીરમાં અનુભવમા આવતો હોવાથી, બ્રહ્મને અર્થાત્ પોતાના આત્મસ્વરૂપને જાણનાર મનુષ્ય, સ્થૂલ શરીરમાં નિવાસ કરતો હતાં બ્રહ્મ જ ગણાય છે.

મનુષ્યનો અંતરાત્મા બ્રહ્મસ્વરૂપ હોવાથી, બ્રહ્મનું અનંત ઐશ્વર્ય મનુષ્યમાં અનાદિ કાળથી છે, એ સર્વકલ્યાણપ્રદ સિદ્ધ વાતાને મનુષ્ય જાણતો નથી, અને જાણીને તેણે તેને અનુભવમાં ઉતારી નથી, તેથી જ તે દુઃખી અને દીન રહ્યો છે તેની ઇંદ્રિયો મર્યાદાવાળા સામર્થ્યની હોવાથી તે પોતે અનંતસામર્થ્યસંપન્ન છે તેવું તેને લાગ ચતું નથી. જેમ નેત્ર, જોવાના સામર્થ્યવાળાં હતાં, તેના ઉપર પડેલા નાંખ્યો હોય તો તે પડદાની પારની વસ્તુ જોઈ શકતાં નથી, તેમ મર્યાદાવાળા સામર્થ્યવાળી તેની ઇંદ્રિયો તેના અમર્યાદ સામર્થ્યની તેને પ્રતિબંધક થઈ પડી છે.

એમ હતાં, આ ઇંદ્રિયોનો પ્રતિરોધ હતાં પણ મનુષ્યે જાણ્યું છે કે મારું વાસ્તવિક સ્વરૂપ ઇંદ્રિયોથી પ્રતિબદ્ધ થઈ શકે તેવું નથી. મનુષ્યે જાણ્યું છે કે મર્યાદાવાળા સામર્થ્યવાળી

૧ જે ન મળ્યું હોય અને જે નવું જ મળવાથી આપને આનંદ આનંદ થઈ જાય, એવું મને કૃપા કરીને આપો—અર્થાત્ ઈશ્વરને કંઈ અપ્રાપ્ત ન હોવાથી એવું કશું હોતું નથી, એટલે ઈશ્વર શી રીતે આપી શકે ?

દ્વિત્રિયો મારા અમર્યાદ સામર્થ્યને મર્યાદાવાળું કરી શકે એમ નથી. મનુષ્ય અનાદિ કાળથી આ સર્વ દશ્યપ્રપંચઉપર પોતાનું સામ્રાજ્ય સ્થાપવા પ્રયત્ન સેવતો રહ્યો છે અને પરિણામમાં આપણે શાસ્ત્રથી જાણીએ છીએ કે મનુષ્ય મર્યાદાવાળા સામર્થ્યનો રહ્યો નથી પણ પ્રયત્ન કરનાર પ્રત્યેક મનુષ્યે-પ્રત્યેક ઋષિમુનિએ-પોતાના અમર્યાદ સામર્થ્યનો અનુભવ કર્યો છે. પ્રત્યેક પ્રયત્નશીલ પુરુષાર્થી મહાપુરુષે, હું અદ્ય શક્તિવાળો અદ્યત્ત હવ નથી, પણ અહં બ્રહ્માસ્મિ હું બ્રહ્મ છું, એ વેદના મહાવાક્યને અનુભવમાં ઉતાર્યું છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યને આ અનુભવ પ્રાપ્ત કરવાનો છે. આ અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યાવિના મનુષ્યનો છુટકો જ નથી. તેના અંતઃકરણમાં એક સ્વર નિરંતર ઉડી આ દિશામાં પ્રયાણ કરવા તેને રાત્રિદિવસ ટોચના કરે છે, અને જ્યાં સુધી આ સ્વર તે નહિ સાંભળે ત્યાંસુધી તેનો ધ્વનિ બંધ પડવાનો નથી. નવાં નવાં દુઃખો, નવી નવી વિપત્તિઓ, નવી નવી અગ્રિય સ્થિતિઓ સર્વ એકત્ર થઈ આ સ્વર શ્રવણ કરવા તેને નિત્ય પ્રેર્યાં કરવાનાં.

મનુષ્યને વ્યાધિ થાય છે, ઔષધ કરે છે, વ્યાધિ મટે છે, પુનઃ થાય છે, પ્રસંગે અનેક ઔષધો કરતાં છતાં મટતો નથી, તે દિવસે દિવસે ક્ષીણ થતો જાય છે. સ્વર તેને અંતરાત્માનો આશ્રય ગ્રહણ કરવા કહે છે. બહારના ઉપચારોની નિષ્ફળતા નિત્ય અનુભવતાં તે આ સ્વરને શ્રવણ કરે છે.

પ્રિયમાં પ્રિય પુત્રને કે સ્ત્રીને કે મિત્રને તે પોતાની દૃષ્ટિસમીપ મરણને સ્વાધીન થતાં જુએ છે. શ્રમથી સંચય કરેલાં ધનસંપત્તિને ક્ષણમાં, પોતે વિદ્યમાન છતાં નાશ થતાં અનુભવે છે. ધણાં વર્ષના પરિશ્રમથી સિદ્ધ થવાની સધિઉપર આવેલા પોતાના ઋણાર્થને ક્ષણમાં ધુળધાણી થયેલો જુએ છે. એ સર્વને સુધારવા તે આજીવજીવ દૃષ્ટિ નાંખે છે. બહારથી કોઈ સત્તા સાહાય્ય આપી તેનું દુઃખ ટાળે એવું તે ઇચ્છે છે, તે રહે છે, પોકાર પાડે છે. તેનું કોઈ શ્રવણ કરતું નથી. તેનું દુઃખ ટળતું નથી. ધારેલું સુખ તેને મળતું નથી. આવે પ્રસંગે અંતરમાં ઉડતા સ્વરને તે શ્રવણ કરે છે, અને ક્રમે ક્રમે જાણે છે કે સાચો આશ્રય બહાર નથી, પણ અંતર છે.

અનુભવ થતાં થતાં મનુષ્ય જાણે છે કે વ્યાધિ થવામાં, વિપરીત સ્થિતિ આવવામાં, પ્રિય સંબંધીઓનો નાશ થવામાં, ધારેલા અર્થ અકળ જવામાં, અને એવી એવી સેંકડો દુઃખદ સ્થિતિઓ આવવામાં, પરમેશ્વર કારણ નથી, જગત્ કે જગત્તો કોઈ પ્રાણીપદાર્થ કારણ નથી, જૂત કારણ નથી કે સેતાન કારણ નથી, પક્ષી કારણ નથી કે પિશાચ કારણ નથી, અદ કારણ નથી કે નખજા દિવસ કારણ નથી, કોઈ જ કારણ નથી, પણ હું પોતે જ સર્વનું કારણ છું. અંતરાત્માની ઉપેક્ષાથી, અંતરાત્માના અનાદરથી મેં પોતે જ પોતાને હાથે પોતાના ઉપર આ દુઃખ આપ્યું છે, દુઃખનો કે સુખનો હેતુ મેં મારાથી લિપ્ત અન્ય કોઈને ગણ્યો છે, અને તેનો જ આ સર્વ પરિણામ છે. મને દુઃખને આપનાર પરમેશ્વર કહો કે જગત્ કહો, જૂત કહો કે પક્ષી કહો, અદ કહો કે નખજો દહાડો કહો, કાવે તે કહો, પણ તે સર્વ ખોટું છે, સર્વ જ ખોટી માયાની જગ છે. મારી સુખદુઃખની નોકાને હાંકનાર હું જ છું. મારું દૈવ મારા જ હાથમાં છે, દૈવ, અદ, પ્રાણ્ય એ સર્વ હું જ છું, મારાથી અન્ય સત્તા ત્રિલુપ્તમાં છે જ નહિ.

સામર્થ્યના મળાને, શાસ્ત્રના બોધથી, સત્યરૂપોના ઉપદેશથી અને નિત્ય થતા દુ ખાતુ ભવથી આજે જે નથી બેસતા, તે સેડરો, હજારો કે કરોડો દુ ખાના અનુભવથી પડી બેસે બિનશ ઠોકરો તેમને બિનશનદાણા કરશે ઉતાવળતુ કે અવગણનાતુ પ્રયોજન નથી

પ્રથમ વાચક ! અતરમા ઉત્તો મગ તમને શ્રવણ પડે છે ? જો હા, તો તેને અનુસરતા વિવેચન ન કરશો અન્યના ઉપ- આધાર રાખનાતુ પરિત્યજે અતરમાને જ અનુસરો એ અતરમા મેધગર્જનથી ગભીર વાણીવડે વહે છે કે સર્વ ધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં શરણ ઘજ । આ કર્તવ્ય છે અને આ અકર્તવ્ય છે, એવા સર્વ પ્રકારના ધર્મોના નિગ્રેપ પરિત્યાગ કરી મારા એકવાનુ જ શરણ ગ્રહણ કરો મારું આશયન ગ્રહણ કરનાર થાઓ

તમારા અતરમા અને પરમહમા અભિન્ન છે નિચાર કરો, હમણા જ નિચાર કરો સર્વ કાર્ય પરિત્યજો, અને વિચાર કરીને જુઓ તમારામા જ સર્વ સામર્થ્યતુ મળી પર- મામા નિવસે છે, કયા ? તમારા જીવનના અતરતમ પ્રદેશમા, અને તે તમારી સાથે એટલા તો એતપ્રોત થઈ ગયા છે કે અમુક તે અને અમુક તમે, એવા ભેદ પાડી શકાતો નથી તમે તે તે જ છો, અને તે તે તમે છો

શુ ? પરમામા અને અમે એક ? હા એક કેવળ અભિન્ન, અને તેથી જ જે સા મર્થ્ય, જે જ્ઞાન, જે અર્થ્ય પરમહમામા શાઓ ડબે છે, તે સર્વ તમાગમા જ છે શાઓ અને સત્યરૂપો જેતુ યશોગાન કરે છે, તે તમારૂં પોતાનુ જ છે

અજ્ઞાન અને અભાન એ ઉભય આનરણ્યથી આ સર્વ તમને આજે પ્રત્યક્ષ નથી, પણ તેથી તેનો અભાન છે, એમ નથી અજ્ઞાન અને અભાન ટાળો, અને તમારામ્વત સિદ્ધ માત્રાબ્યના ભોક્તા થાઓ જે ગર્ભલાગમા તેને બહાર પ્રકટ કરો જે બીજરૂપ છે, તેને વૃક્ષરૂપે કરો જે પ્રચળ છે, તેને પ્રકારમા આણો

સદ્ગમ વિચાર ન કરનારને એની મુઝનણ યાય છે કે મનુષ્ય પરમેશ્વરની તુલ્ય શી રીતે ગણાય, પણ મનુષ્ય પ્રતિદિન કેવી ઉન્નતિને પામતો બન્ય છે તેનો નિચાર કરો જનારે તે બાળક હોય છે ત્યારે તેનામા જે જ્ઞાન જે સામર્થ્ય હોય છે તે વય વધતા કેટલુ બધુ આશ્ચર્યકારક પ્રમાણમા વધતુ બન્ય છે, અને મનુષ્ય કુદરતના ગુણ શુદ્ધરૂપે કમે કમે કેટલા અધિક પ્રમાણમા બાળતો બન્ય છે ? અને જ્ઞાન અને સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરનારો આ તેનો અ વધિ કયા આનીને અટકશે તેનો નિર્ણય કેદથી કરી શકાય એમ નથી, તો પડી મનુષ્યમા પરાનધિન સામર્થ્ય જે ઈશ્વરતુ સામર્થ્ય તે પ્રાપ્ત કરવાની મને શક્તિઓ રહેલી છે અને તેમને પ્રકટ ન કરવાથી જ આજે તે કુદ્ર કીટજેવો જણાય છે, એમ રનીકાન્વામા રી અચણ છે ? મનુષ્યની આશાઓ અને ઇચ્છાઓ અમર્યાદ છે, અને તેમને સિદ્ધ કરવાને તે યાત્રાવિના કે હિમત ટાળાવિના ધમધોઝાર પ્રયત્ન કર્યો બન્ય છે, એ જ સિદ્ધ કરે છે કે મનુષ્યનામા સર સિદ્ધ કરવાનુ સામર્થ્ય રહેલુ છે અને તે સામર્થ્ય તે ઈશ્વરતુ જ સામર્થ્ય હોવાથી મનુષ્ય ઈશ્વરતુ જ છે

જે વધ શકે એતુ નથી, અને જે મળી શકે એતુ નથી, તેની ઇચ્છાનો ઉદ્ધ મનુષ્યમા થવો સભાવતો નથી થઈ શકે અને મળી શકે એતુ ટોચ તેની જ ઇચ્છા મનુષ્યમા ઉદ્ધ થાય છે એટલામા હજારો ગણ તારવિના સદેશા મોકલવા, એ આજથી પચીસ વર્ષ પર સામાન્ય મનિને ન મળી ગઈ એતુ કાર્ય જણાય પણ માત્રાની રૂપનામા તે વધ શકે

મન્તકઉપર જેમ શ્રીકૃષ્ણ નાન્યા હતા તેમ આ નિરિધ દુષ્પણની ગ્થિતિઓના મન્તકે નાચશે.

મનુષ્ય જે કંઈ જાણવા ઇચ્છે છે જે કંઈ કરવા ઇચ્છે છે, અને જે કંઈ મેળવવા ઇચ્છે છે, તે સર્વ જાણવાનું કરવાનું અને મેળવવાનું સામર્થ્ય તેના પોતાનામા રહેતું છે. આ વાર્તા દૃઢપણે માનવી, એ મનુષ્યનું પ્રથમ કર્તવ્ય છે. આ સામર્થ્યને શી રીતે પ્રકટ કરવું તે જાણવું, એ મનુષ્યનું બીજું કર્તવ્ય છે. પ્રથમ કર્તવ્ય સિદ્ધ થતા દ્વિતીય કર્તવ્ય બીજું સરળ થઈ પડે છે.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છા, એ જ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન મેળાવે છે, પરંતુ તે પ્રયત્ન, જ્યાં સામર્થ્ય પોતાનામા જ રહેતું છે, અન્ય કોઈ સ્થળે નથી એમ જાણી મેળાવે છે ત્યારે સત્વર અને નિષ્ફળ ન જાય એવી રીતે સિદ્ધ થાય છે.

ધનરીત મનુષ્યો ધનને અને ધન પ્રાપ્ત કરવાના સામર્થ્યને ઇચ્છે છે. આરોગ્યની મનુષ્યો આરોગ્યને ઇચ્છે છે, દુષ્ખી મનુષ્યો સુખને ઇચ્છે છે. સત્તાના લોભી મનુષ્યો સત્તા અથવા અધિકારને ઇચ્છે છે, કેટલાંક પોતાના જાતિવધુઓના દુષ્પણ દાખવાના સામર્થ્યને ઇચ્છે છે, કેટલાંક દેશનું દુષ્પણ દાખવાના સામર્થ્યને ઇચ્છે છે, કેટલાંક દેવી સામર્થ્યને ઇચ્છે છે, કેટલાંક દેવી વિદ્યાને ઇચ્છે છે, કેટલાંક સર્વોત્કૃષ્ટ મોક્ષને ઇચ્છે છે. પણ સર્વનું નવું જાણવાની, નવું પામવાની, નવું કરવાની ઇચ્છા પ્રતી રહેતી દૃષ્ટિએ પડે છે એક ઇચ્છા તમ થયે તરફાળ તેથી ઉચી ઇચ્છા રચુ છે તે તમ થયે તેથી ઉચી ઇચ્છા રચુ છે એમ જ્યાં સુધી મનુષ્ય જ્ઞાનમય નથી થતો ત્યાં સુધી આ ઇચ્છાને મનુષ્યમાત્રના હૃદયમાં રહેલો પરમેશ્વરનો સ્વર છે, તે-નિગતર ચુક્યા જ રહે છે.

ઇચ્છા એ મનુષ્યની ઉત્તરોત્તર ઉચ્ચ સ્થિતિ સાધનાર છે અને મનુષ્ય જ્યાં સુધી આ ઇચ્છાસ્પુરણને વ્યવહાર કરે છે, અને તેને સિદ્ધ કરવાનું પોતાનામા સામર્થ્ય છે, એમ માનીને પોતાને જ અર્થાત્ પોતાનામા સામર્થ્ય છે એમ માનીને પોતાનો જ અર્થાત્ પોતાના આત્મવ્યવસ્થાનો જ આશ્રય ગ્રહણ કરે છે, અને આત્મામાં મુકરતી યુક્તિઅનુસાર ન્યાયમાર્ગ ઇચ્છાને સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવે છે ત્યાં સુધી તે પ્રિયુદ્ધવેગે ઉત્તરિત પામતો રહે છે.

આ માનો આશ્રય લેતા, આત્મામાં અલિન થતા જે સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થાય છે, તેનું માપ કાદનાનું ધન હજી સુધી શોધી કાઢવામાં આયું નથી.

આત્માનો આશ્રય લેતા, અને આત્મામાં અલિન થતા સર્વ ઇષ્ટાર્થ સિદ્ધ થાય છે અશક્ય અને અસંભવિત શબ્દોઉપર આત્માનની પુરુષ હકનાગ મારે છે.

આત્માનો આશ્રય ગ્રહણ કરતા અર્થાત્ હું જ સામર્થ્યમાત્રનો મહોદધિ છું, એનું સશય વિપર્યયના આભાસરહિત દૃઢપણે માનતા, આનંદનો ઉદધિ ઉજળા માટે છે જેના તરંગોના પ્રવળ પ્રવાહમાર્ગ કવેશના મહાગાનિઓ પણ સ્થિર ટકી શકતા નથી.

આત્મામાં અલિન થતા મનુષ્ય એના સ્થગમા ગ્થિત થાય છે કે જે સ્થગને સર્વ વ્યદ કે અગ્નિ પ્રકાશી શક્તા નથી.

આત્મામાં અનગ્થાન એ ઉત્તરિતનું ગિખર છે એ શિખરે ગ્થિત મનુષ્યના વિભવના ગગન ત્રિવેદનો નિલન વૃન્દ છે.

સામર્થ્યભાગની કળા તમારા પોતાનામાં જ છે. જ્યાં તે છે તે સ્થળને ક્ષેત્રોમાંથી કાઢી જ શોધે છે, અને પ્રપત્ન કરનાર ધણીમાંથી કાઢી જ તેને પ્રાપ્ત કરી રાક્ષા છે.

તે શુભ છે, અથવા અત્યંત કદિન છે માટે તેને કોઈ વિદ્વત્ પ્રાપ્ત કરી શકે છે, એમ નથી, પરંતુ ધણા થોડા તેને સાધવાનો પ્રયત્ન કરે છે, તેથી જ તે કોઈકને જ પ્રાપ્ત હોય છે. અસંખ્યસદસ્ય મનુષ્યોને તે કળામાં વિશ્વાસ નથી. તે સામર્થ્યને અર્પનાર છે, એમ બૃહસ્પતિજીએ ઉપદેશકોથી પણ તેમની ખાતરી કરી શકાતી નથી.

(અર્પણ.)

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा.

(अनुसंधान वर्तमान वर्णना ४४ १४२धी.)

व्यतिरेको गन्धवत् ॥ २६ ॥

અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના ૪૪ ૧૪૨થી.)
વ્યતિરેકો ગન્ધવત્ ॥ ૨૬ ॥
અર્થ:—જેમ ગંધ શુભ્ર જતાં શુભ્રીથી વ્યનિરિક્ત રથાને રહે છે તેમ ચૈતન્ય પણ રહી શકે.

આ મુત્રમાં એ કહ્યું કે ઉપર કરેલી રાંકા ઉચિત નથી. કારણકે ગંધ એ શુભ્ર છે જતાં એ ગન્ધવાળા દ્રવ્યથી અતિરિક્ત રથાનમાં રહી શકે છે. આપણી પાસે કુસુમાદિ સુગંધી પદાર્થ લાવવામાં આવ્યા નથી હેતુ જતાં આપણને દ્રવ્યો ગંધની પ્રતીતિ ધઈ શકે છે. આ પ્રમાણે જીવ આણુ હોય જતાં એનો ચૈતન્યરૂપ શુભ્ર એ નદિ હોય ત્યાં પણ સ્થિતિ કરી શકે તેમાં બાધ નથી. તાત્પર્ય કે રૂપની માફક જ્ઞાન શુભ્ર હોવાથી શુભ્રીથી વ્યનિરિક્ત ન રહી શકે એવું કહેવામાં આવ્યું હતુ ત્યાં અપેક્ષા શુભ્રન હેતુ વિપક્ષરૂપ ગંધમાં પણ રહેતો હોવાથી અનકાનિક છે.

અર્થિં જો એવું કહેવામાં આવે કે ગંધ પણ પોતાના આશ્રયથી છુટો પડતો નથી પણ સુગંધી દ્રવ્યની સાથે જ તે પ્રચરે છે તો, પૂરંપકારી કહે છે કે, તે યોગ્ય નથી. તેમ હોય તો તે સુગંધી દ્રવ્યના અવયવો પ્રસરી જવાથી તે મૂલદ્રવ્યનો દાવ ધઈ જવો જોઈએ. પણ તેમ જતાનું નથી. કુસુમાદિ સુગંધી દ્રવ્ય પૂર્વાવસ્થાના કંઠનાં ન્યૂન થતું નથી, કેમકે તેમ સાથ તો તેનું વચ્ચન ઓછું ધઈ જતું જોઈએ. પણ તેમ ધતું જતાનું નથી. આની સામે એવું કહેવામાં આવે કે ગંધને ધારણ કરનારા અને મૂલદ્રવ્યથી મૂટા પડેલા અવયવો અસંખ્ય હોવાથી એ છૂટા પડ્યા છે એમ જતાનું નથી. મુદ્દમ ગંધ પરમાણુઓ સર્વત્ર પ્રસરી રહીને નાસિકાઆગળ પ્રવેશી ગંધ જ્ઞાનને પ્રકટાવે છે પણ મૂલદ્રવ્યનું વચ્ચન ઓછું થવા જતાનું નથી, તો એ કથન સાચું નથી. કારણ કે પરમાણુઓ અતીન્દ્રિય છે, પરમાણુના શુભ્રો પણ અતીન્દ્રિય છે એટલે પ્રચાર થઈ શકતા નથી અને નાભિકસારિનો ગંધ તો રજુદ જતાનું છે. લોકમાં પણ સુગંધી દ્રવ્ય સુધાણું એવી પ્રતીતિ પ્રચલિત નથી, પણ ગંધનો સુવાસ આવ્યો એવી જ પ્રતીતિ પ્રચલિત છે. રૂપારિ શુભ્રો પોતાના આશ્રયને તાજ અન્યત્ર રહેના નથી એ સત્ય છે, પણ તેટલા ઉપરથી ગંધ પણ આશ્રયને છોડી અન્યત્ર રહેતો નથી એવું અનુમાન કરી શકાતું નથી, કેમકે ગંધ પ્રચારાદાર અનિરિક્ત ગ્યતે ઉપદ્રવ્ય થત

છે તેથી અનુમાન એ પ્રત્યક્ષથી બાધિત છે. લોકમાં જે પદાર્થ જેવો દેખાય છે તેને નિષ્પંક્કા તેવો જ અનુમાન કરવો જોઈએ. રસ એ ગુણ છે અને એનું પ્રત્યક્ષ નિર્દેશવડે થાય છે તેટલા ઉપ-
રથી રૂપાદિ પણ ગુણો હોવાથી નિર્દેશવડે જણાવા જોઈએ એનું અનુમાનથી નિયમન થઈ શકતું નથી. તેથી ગંધની માફક ચૈતન્ય ગુણ જીવસ્થાનથી અનિરિક્ત રથને વ્યાપે તો તેમાં બાધ નથી.

આ પ્રમાણે ગંધના દૃશ્યન્તથી સિદ્ધ થાય છે એટલું જ નહિ પણ, પૂર્વપક્ષી કહે છે કે, શ્રુતિથી પણ એ જ અર્થને પાણાવે છે.

તથા ચ દર્શયાતિ ॥ ૨૭ ॥

સૂત્રાર્થ:—શ્રુતિ પણ એમ જ જણાવે છે.

આ સૂત્રમાં એ કથું કે જીવાત્મા હૃદયમાં રહે છે તથા આણુ છે એમ કહીને એ જ આત્માના સંબંધમાં શ્રુતિ જણાવે છે કે આલોમય આનંદાગ્રેમ્ય-લોભથી તે નખના અમ્બુધી એ વ્યાપ્ત રહે છે. આ વ્યાપ્તિ તે સ્વરૂપે તો છે જ નહિ, કારણ કે જીવાત્મા સ્વસ્વ-
રૂપે તો હૃદય દેશમાં રહેલો શ્રુતિ કહે છે, તેથી એ શરીરવ્યાપ્તિ તે ચૈતન્યરૂપ ગુણવડે જ છે.

આ જ સર્વમાં અન્ય શ્રુતિપ્રમાણ પૂર્વપક્ષી જણાવે છે, તથા તે જણાવી પૂર્વપક્ષનો ઉપસંહાર કરે છે.

પૃથગુપદેશાત્ ॥ ૨૮ ॥

સૂત્રાર્થ:—જીવાત્મા અને ચૈતન્ય એ બેનો પૃથક્ ઉપદેશ શ્રુતિમાં છે તેથી ચૈતન્યગુણ-
વડે જ જીવાત્મા શરીરને વ્યાપે છે.

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે પ્રજ્ઞયા શરીરં સમાલભ્ય-પ્રજ્ઞા એટલે ચૈતન્ય તે વડે શરીરને વ્યાપીને-એ શ્રુતિમાં પ્રજ્ઞા અથવા ચૈતન્યનું તૃતીયા વિલક્ષિતમાં કથન કયું છે, અ-
ર્થાત્ ચૈતન્ય એ સાધન છે અને સમારોહણનો કર્તા તે જીવાત્મા છે. તેથી કર્તા અને કરણનો બેદથી નિર્દેશ છે માટે શરીરવ્યાપ્તિ જીવાત્માની થાય છે તે ચૈતન્ય ગુણવડે જ થાય છે એમ આ શ્રુતિ જણાવે છે. અન્ય શ્રુતિ પણ તદેવાં પ્રાણાનાં વિજ્ઞાનેન વિજ્ઞાનમાદાય
જીવાત્મા પોતાના ચૈતન્ય ગુણવડે આ ઇન્દ્રિયોની જ્ઞાન શક્તિને હરી લઈ મુએ છે-એમ શારીરાત્માથી પૃથક્ ચૈતન્યનો નિર્દેશ કરી એ જ અર્થને દર્શાવે છે. તેથી જીવાત્મા આણુ છે એ પૂર્વપક્ષે સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રકારે પૂર્વપક્ષ પ્રાપ્ત થતાં હવે ત્રીસૂત્રકાર એ સંબંધમાં સિદ્ધાન્ત જણાવે છે.

તદ્ગુણસારસ્વાત્ તુ તદ્વ્યવેશ: પ્રાગ્વત્ ॥ ૨૯ ॥

સૂત્રાર્થ:—જેમ પ્રાગ્ પરમાત્મામાં સશુણોપાસનામાં ઉપાધિના શુણોનો વ્યવેશ કરવામાં આવે છે તેમ શુદ્ધિના શુણોની પ્રધાનતાને લીધે જીવાત્મામાં શુદ્ધિના શુણોનો વ્યવેશ કરા-
યેલો છે તેથી (શુદ્ધિ આદિમાં અણુવાદિ છે અને) જીવાત્મા તો વિષુ જ છે.

તદ્ગુણસારસ્વાત્-તદ્ એટલે શુદ્ધિ તેના શુણો એટલે ઇન્દ્રિયા, દ્રેષ, સ્પર્શ, દુઃખ ઇત્યાદિ જીવાત્મા ન્યાં સુધી જીવરૂપે છે અર્થાત્ સંસારી છે ત્યાં સુધી એનામાં એ શુણોની પ્રધાનતા છે તેથી જીવાત્મા શુદ્ધિગુણસાર કહેવાય છે.

તદ્વ્યવેશ: તદ્ એટલે અણુવાદિનો વ્યવેશ અર્થાત્ ઉપચારથી કથન.

તુ-આ શબ્દ પૂર્વપક્ષની વ્યાવૃત્તિ કરનાર છે અને આ સિદ્ધાન્તસૂત્ર છે એમ સૂચવે છે.

આ સૂત્રમાં સિદ્ધાન્ત એ જાણ્યો કે જીવમાં અણુ નથી કારણ કે જીવાત્માની ઉત્પત્તિ કાષ્ઠ શ્રુતિ કહેતી નથી, પરંતુ જ શરીરમાં અવેશી રહેવાથી જીવસંજ્ઞાને પામે છે અને બ્રહ્મ અને જીવનું તાદાત્મ્ય શ્રુતિ ઉપદેશ છે તેથી જીવ પરબ્રહ્મ જ છે. આમ હોવાથી તે પરિમાણ પરબ્રહ્મનું છે. જેટલું બ્રહ્મ તત્ત્વ છે, તે જ પરિમાણ જીવનું છે, તેટલો જ જીવ છે એ અર્થાત્ પ્રાપ્ત થાય છે. પરબ્રહ્મ રથસે રથસે શ્રુતિ વિશ્વ જણાવે છે તેથી જીવ પણ વિશ્વ જ છે. આમ લેવામાં આવે તો જ સત્વા ઇષ મહાનજઃ કસ્મિન્ યોજ્યં વિજ્ઞાનમયઃ પ્રાણેષુ દત્ત્યાદિ જીવસંબંધમાં વિશ્વત્ત્વનુચ્ચયન શ્રુતિઓ તથા સ્મૃતિઓ કરે છે તે સમર્પિત થઈ શકે છે.

જીવ જે અણુ હોય તો તેને અખિલ શરીરગત વેદના યવાનો સંભવ નથી. તત્ત્વના જીવસાધેના સંબંધથી થઈ શકે એમ પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું પણ તે સાચું નથી. કારણ કે તેમ હોય તો ત્વચામાં કાટો વાગે ત્યારે પણ આખા શરીરમાં વેદનાની પ્રતીતિ થવી જોઈએ. કેમકે ત્વચ્ અને કંઠકનો સંયોગ આખા શરીરમાં છે, કારણ કે ત્વચ્ આખા શરીરમાં વ્યાપી રહેલી છે. પણ તેમ થતું નથી. પગમાં કાટો વાગ્યો હોય તો તેમને પગમાં જ વેદના થાય છે.

પૂર્વપક્ષીએ કહ્યું હતું કે જીવને અણુ લેવામાં આવે તોપણ ચૈતન્યશુણી વ્યાપ્તિ થવાને લીધે આખા શરીરમાં વેદના થઈ શકે. તે પણ અનુચિત છે. કેમકે શુશ્રુમાત્ર નિયમે કરી શુશ્રુદેશમાં જ રહે છે. જે પોતાના આશયરૂપ શુણીને ત્યજીને ધનર શુશ્રુ રહી શકતો હોય તો તેનું શુશ્રુત્વ જ રહી શકતું નથી. શુણીનો પરિત્યાગ ન કરી રહી શકવાપણ એ જ શુશ્રુનું શુશ્રુત્વ છે. પ્રદીપ પ્રભાતું ઉદાહરણ પૂર્વપક્ષીએ આપ્યું હતું પણ ત્યાં પ્રમાણરૂપ છે તેથી તે અપુણ્યદારણ છે. ગંધનું અન્ય ઉદાહરણ આપ્યું હતું તે પણ અપુણ્ય છે, કારણ કે ગંધ પણ શુશ્રુ છે તેથી આશ્રયની સાથે ગંધવાળા દ્રવ્યની સાથે જ એ સંચરી શકે, એકસો નદિઃ એકસો સંચારને પામે તો એ શુશ્રુ જ રહેતો નથી. આ અર્થે ભગવાન દ્વેષાયને પણ ઉપલબ્ધ્યાર્થુ ચ્વે દ્વન્ધ્વં કેચ્ચિદ્ દ્યુરુરૈષ્ણનાઃ । પૃથિવ્યામેવ તેં વિદ્યાદ્યોઃ ઘાયુ ચ સંશ્રિતમ્ । જલમાં ગંધની પ્રતીતિ જોઈ કાષ્ઠ અનિપુણ પુરુષ ગંધને જલમાં રહેતો જણે તો તે સાચું નથી. એ ગંધ પૃથિવીમાં જ રહેતો છે અને પૃથિવીના કણની સાથે જ જલ તથા વાયુમાં એને સચરેતો જાણવો. વળી જે ચૈતન્ય સમસ્ત શરીરને વ્યાપી રહે તો સ્પષ્ટપણે જીવ અણુ નથી એ સિદ્ધ થાય છે. કેમકે ગંધારિની મારફત ચૈતન્ય શુશ્રુ નથી, પણ જેમ ઉણુના અને પ્રકાશ એ અગ્નિનું સ્વરૂપ છે તેમ ચૈતન્ય જીવાત્માનું સ્વરૂપ જ છે. અને ચૈતન્ય તથા જીવમાં શુશ્રુશુશ્રિ વિભાગ છે જ નહિ તેથી ચૈતન્ય શરીરમાં વ્યાપી રહે છે એ કહેવાનો અર્થ જીવ શરીરમાં વ્યાપી રહે છે એ થયો. અને તેથી જીવ અણુ નથી એ સિદ્ધ થયું, અને જીવ શરીરપરિમાણવાળો છે એ તો પૂર્વે ખાતિર થયું છે તેથી પરિશીલાવ જીવ વિશ્વ છે એ જ એથી સિદ્ધ થાય છે.

(અપૂર્ણ.)

॥ શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાંતચંદ્રોદય ॥

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૪૪ ૧૩૭ થી.)

ધર્માદિનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે સ્વભાવથી પરમેશ્વરથી અભિવ્યક્ત થતું હોવાથી અને પરમેશ્વરથી અભેદ પ્રાપ્તિ દેવી સ્થિતિનિષ્ઠા તે સ્વરૂપને ચિત્તદ્રવ્યમાં પ્રયત્નવરે અભિવ્યક્ત કરી શકે તેમ હોવાથી તે ધર્માદિનું જ્ઞાન અધિકારાનુસાર વેદાદિ શાસ્ત્રોથી તેમ જીવન્મુક્ત મહાત્માઓના પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ ઉપદેશથી યથું સંભવે છે, અને તેનું સર્વાંશે જ્ઞાન તો પરમેશ્વરથી અભિન્ન થયા વિના યથું સંભવતું નથી.

કાર્ય વિભાગને ગંભીર નિયમ શ્રીમદ્નૃસિંહાચાર્યજીની વિશાલ દષ્ટિમર્યાદાની બહાર ન હોય, અને તેથી તેઓથી કેવળ અવ્યુદ્ધતી અર્થાત પ્રેક્ષતી ઇચ્છા રાખનાર મનુષ્યોથી સિદ્ધ કરવા યોગ્ય ધર્માદિ જ્ઞાન આપવાનું કાર્ય તે તે વિદ્યા કળામાં નિપુણ પુરુષોએ કરવાનું છે અને શ્રેયસ્તી સંદ, મધ્યમ, અને તીવ્ર ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોને તેમના ઇષ્ટાર્થની સિદ્ધિ થાય તેવા સાધનોના ઉપદેશ કરવાનું કામ સર્વરાજ્યરહસ્યમાં નિપુણ અનુભવી તત્ત્વજ્ઞ મહાત્માએ કરવાનું છે એમ વારંવાર પ્રચોદના હતા. પ્રથમ પ્રકારના ઉપદેશોને “ શુરુ ” સંજ્ઞા આપનામાં આવે છે ત્યારે બીજા પ્રકારના ઉપદેશને “ સદ્શુરુ ” સંજ્ઞા આ સંસ્થાની પરિભાષામાં આપાય છે. આપત્તિના પ્રસંગે શ્રી સદ્શુરુ શુરુનું કાર્ય પણ કરે છે, પણ શુરુથી શ્રી સદ્શુરુનું કાર્ય યદ્ય શક્યું નથી. આથી શ્રી સદ્શુરુની બોધ મર્યાદા વિરત્ત છે અને શુરુની બોધમર્યાદા સંકુચિત છે.

આપણી શ્રુતિ ભગવતી પણ ધર્મશિક્ષણના આ કાર્યવિભાગનું સૂચન નીચેના રૂપે શબ્દોમાં કહે છે:—

માતૃદેવો મય, પિતૃદેવો મય, આચાર્યદેવો મય, અતિથિદેવો મય,
(તૈત્તિરીયોપાનિષદ્) પ્રથમ માતાની દેવરૂપે ઉપાસના કર, પછી પિતાની, પછી વિદ્યા શુરની અને પછી અતિથિની દેવરૂપે ઉપાસના કર.

માતાના મૃદુ રનેહથી કામલ ભાવને પ્રાપ્ત થયેલું, પિતાના ભવ્ય રનેહથી નમ્ર થયેલું, વિદ્યાશુરના અનુમહથી કુસલ થયેલું, અને સન્નમન અતિથિઓના વારંવાર થતા સત્સંગ-બચથી પવિત્ર થયેલું અંતઃકરણ શ્રી સદ્શુરુના બોધને સાવર ગ્રહણ કરી શકે છે. આથી સમાજના ધર્મશિક્ષણના આ શુરુચાનો વધારે દીક્ષિતાળાં થવાની અગત્ય છે. આ ચાર શુરુચાનોદ્વારા જેમનાં અંતઃકરણ યોગ્યતાને પ્રાપ્ત કરી શક્યાં નથી તેઓ શ્રેયસ્સિદ્ધિમાં ધણા પાછળ પડે છે, એમ શ્રીમદ્નૃસિંહાચાર્યજીનું ધણું પ્રસંગે સૂચન થતું હતું. જેમ શાલાના નીચલા ધોરણના શિક્ષકો પોતપોતાના કાર્યમાં અધિક યોગ્યતા ધારણ કરે એવો શુદ્ધ આશય શાળાના મુખ્ય શિક્ષક રાખવાનો છે અને પ્રસંગે નીચલાં ધોરણમાં શિક્ષણ

કેવી પદ્ધતિથી આપણું તે મુખ્ય-શિક્ષક અધ્યાપીઆમાં એક જે કલાક જઈ તે તે શિક્ષકોની સમક્ષ આપે છે, તેમ વિધના દિવસે પરમ કૃપાળુ આ આચાર્યશ્રી પોતાના ઉચ્ચતમ તરત સંબંધી બોધ આપવાના કાર્યમાંથી નિવૃત્તિ મેળવી પોતાના ગૃહ અને સમાજના વ્યવહારમાં અતીવ દક્ષતાથી માતાના, પિતાના, વિદ્યારુના અને અતિથિના ધર્મેણું આચરણ, સામાન્ય, માત, પિતા, ગુરુ તથા અતિથિના શિક્ષણક્રમને સુધારવા અર્થે કરતા હતા. આ વ્યવહારના અતિ દક્ષ અને કામળ પ્રસંગો તેઓથીના નિકટ સંબંધમાં આવનાર સંસ્કારી જનોને જીવા તો આવેલા છે કે તેઓ તેની ઉંડી જાણને લઈ દૈનિક ઉત્તમ ગુરુસ્થાનનાં કાર્ય કરી શકે છે અને તેઓ ગમે તે વ્યવહારમાં પડ્યા હોય છે તોપણ તેમની આગળ પાછળ તેઓ શાંતિનું અને વિદ્યાનું પરિમંડલ અથવા આવરણ રહે છે.

વ્યવહારનાં ઉપર જણાવેલાં ગુરુસ્થાનોમાં આશુકિના પ્રવેશ યવાથી સમાજનો પ્રાસ અથવા તેની અવનતિ યથાવિના રહેતી નથી. જે જનસનાજમાં બીવર્ગ માતાના ઉત્તમ ધર્મેતિ બળવી શકતો નથી, પુરુષવર્ગ પિતાની ક્ષેપમહારી સમજી શકતો નથી, ગુરુવર્ગ પછી તે સ્ત્રીઓ અથવા પુરુષોનો હોય તે વિદ્યા અતે કલાના શિક્ષણ આપવાના કામમાં કુશલતા પ્રાપ્ત કરતો નથી, અને અતિથિવર્ગ ઉત્તમ નાગરિક (citizen) અથવા ઉત્તમ ત્યાગી (ascetic) ના સદ્ગુણોને ધારણ કરતો નથી તે જનસમાજ તેની પૂર્વની પેઢીઓની ગમે તેટલી જ્ઞાનાદિ સંપત્તિ હોય તોપણ પછત્તીની દશામાં આઆવિના રહેતો નથી. સમાજની સુધારણા આ આ ગુરુસ્થાનોની સુધારણા કરવાથી સત્વર થઈ શકે છે. તે વિના પ્રગતિ મોટા ભાગ નીતિ અને માનસ બલવિનાનો ધર્મ જન્ય છે અને નીતિ અતે માનસ બલના પાયાવિનાનું સમાજનું મંદિર અધ્યાત્મબલનાં ઉચ્ચ શિખરોને ધારણ કરવા વમર્થ થઈ શકતું નથી.

ધર્મશિક્ષણનું બીજા માતૃપિતાવાળા ગૃહમાં સ્થાપ્ય છે, તેનું અંકુર પ્રજાગર્ભાશ્રમમાં વિદ્યાગુરુના યથાર્થ અતેવાસીપણથી અર્થાત્ ચિત્તવથી પુટે છે, તેની શાખાપ્રશાખાઓ ગાદશ્રમમાં દોલાયમાન થાય છે, તેનાં કામલ સુવાસવાળાં પલ્લવો અને પુષ્પો નરજાતકનાં રૂપમાં ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રકટી નીકળે છે, તેજ આશ્રમમાં ઉત્તમ નાગરિકોના સદવાસથી અને ઉત્તમ ત્યાગીઓના સત્સંગથી જીવિ પરિણમ થાય છે, નવાં બાલકો પુનઃ માતૃપિતાગૃહની રિથિનિમાં આવતાં હર્ષ્ય દક્ષા નવાના ઉદયઅર્થે માગ મૂકી ત્રીજા અથવા ચોથા આશ્રમને સ્વીકાર કરી ઉછરના સમાજના અતિથિદેવો થાય છે. અને તેમાંના કોઈ વિરલ જનો એકસૂતી સિદ્ધિ કરી વિશ્વવંદ્ય અવસ્થાને બોમવે છે. આ સર્વ આશ્રમધર્મ કોઈ વસ્તુતઃ અતિવજુશ્રમી સદ્ગુરુના પ્રસંગે આશ્રમી અવસ્થામાં અને પ્રસંગે અનિવજુશ્રમી અવસ્થામાં અપાતા બોધરસથી સિંચાય છે. તે રસવિનાનાં આશ્રમીઓનાં જીવનદક્ષ મુકાવ છે. વિષની ઉત્તતિનો આ ક્રમ આપણા તત્વોની દષ્ટિજાદાર કદો ગણે નથી, અને તેથી તેઓએ કેવલ ત્યાગવૃત્તિમાં જ ધર્મ સમાયેલો છે એવો એકદેથી સિદ્ધાન્ત કદી રચાયો નથી. જો કેવલ ગૃહસ્થાશ્રમ કરી જગતમાં કૃત્યકૃતના સિદ્ધ કરવાની હોય તો ઈતર સાધનોની કંઈ જરૂર જ નથી, માત્ર દેહોત્પતિના ક્રમનો જ વિનાશ થાય એટલે બસ યદ રહે. જેઓ કેવલ ગૃહસ્થાશ્રમની, અધિકારનો વિચાર કર્યાવિના, દીમાવન કરે છે તેઓ ગૃહના અને સમાજના વિરોધી છે. આથી વિવિધધર્મમાં લપટાઇ જવારૂ ગૃહસ્થની રિથિની દીમાવન કરવામાં

આવે છે એમ પણ સમજવાનું નથી. ઉત્તમ જનસમાજમાં ગૃહીઓ અને ત્યાગીઓને ઉભયને અવકાશ છે. બંનેમાં વિવેક અને વિદ્યાની અભાવ છે; બંને ઉત્તમ જીવન ગાળતા હોય તો પોતપોતાની મર્યાદામાં વંદનીય છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ ગૃહસ્થ અને ત્યાગીના વાસ્તવ અવિરોધને પદે પદે પોતાના ગ્રંથોમાં પ્રકટ કર્યો છે. કોઈ આશ્રમની નિંદા અથવા અણુધત્વો પદાપાત શ્રેયઃસાધકઅધિકારિવર્ગની ગ્રંથાવલિમાં વિવેકાને જણાશે નહિ. તેઓશ્રી શ્રીપંચવરદ્વૈતાન્તમાં લખે છે કે:-

“આ પ્રકારનાં જીવનમુક્તત્વને પ્રાપ્ત થવાઅર્થે પુરુષોને ચતુર્થાશ્રમ સ્વીકારવાની શાસ્ત્રમાં આવશ્યકતા ગણી છે. જે પુરુષોને સ્વાભાવિક જીવનમુક્તત્વ સર્વ સ્થલે હોય છે તેમને અર્થે કંઈ શાસ્ત્રે તે ચતુર્થાશ્રમનું વિધાન કર્યું નથી, કારણ કે તે નિત્યમુક્ત હોવાથી સદા આશ્રમાતીતસરખા જ હોય છે.”

ગૃહસ્થાશ્રમને સેવનાર જે પુરુષને અંતઃકરણમાં વિષયપ્રતિભા તથા સંખ્યાધિપ્રતિભા સુદમ આસક્તિ વિવિધતા હોય છે તે પુરુષને સ્વશરીરની પણ સુદમ આસક્તિ હોય છે. તે આસક્તિને ત્યજવાઅર્થે ગૃહસ્થે યોગ્ય સમયે જીવનની સમાપ્તિપૂર્વે એકાંતસેવનાર્થે ચતુર્થાશ્રમનું ગ્રહણ કરવું ધર્મિત છે.” (શ્રી પંચવરદ્વૈતાન્ત પૃ. ૧૭૭)

શ્રેયઃસાધકઅધિકારીવર્ગ પ્રાપ્ત: ગૃહસ્થોના બનેલા હોવાથી ધણીઓને એવો વિષમ યથો છે કે તેઓ ત્યાગાશ્રમને યોગ્ય ગણતા નથી, અથવા ત્યાગની નિંદા કરે છે. આ વિષમની શાંતિ ઉપરના તે વર્ગના સ્થાપક શ્રી સદૃશ-સ્ના વાક્યથી થઈ શકવા સંભવ છે. ત્યાગ સ્વીકારતાપૂર્વે ધણી ઉંચા અધિકારની જરૂર છે અને ત્યાગીઓની સમાજપ્રતિભા જ્ઞાનમદારી ધણી છે એ સૂચવવાઅર્થે મિથ્યા ત્યાગીઓને સત્કાર ન કરવા પ્રયોધવામાં આવે તેટલામાત્રથી ત્યાગના શ્રેયઃસાધક વિરોધી છે એવું અનુમાન કોઈપણ શુદ્ધિમાન કાઢી શકે નહિ. સર્વધર્મનું બીજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્થપાય છે અને તેથી તે આશ્રમધર્મોની પરિશુદ્ધ ધરતર આશ્રમોની શુદ્ધિમંદિપકારક હોવાથી શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ પોતાના સર્વ મોટા ગ્રંથોમાં દંપતીઓને જ આગળ સ્થાન આપી તેમની આખ્યાયિકાઓદ્વારા સર્વ ધર્મનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. શ્રી સિદ્ધાન્તસિદ્ધિ નામને તેઓશ્રીના રચેલા આકર ગ્રંથ શક્તિ સાંતીના સંવાદરૂપ છે; સઘળા ભામિનીશ્રુત્યુના અન્તકરો વિજ્યા અને મનોહરના મુખદ્વારથી પ્રકટ થયા છે; શ્રી સુરેશચરિત્ર ગૃહસ્થાશ્રમના ચિત્રદ્વારા તત્ત્વજ્ઞાનનીપરિસીમાઉપર યુક્ત બોધથી આપણને લાંબ જાય છે; શ્રી ત્રિસુવનવિજયીખંડમાં વીરવિજય સદ્ધર્મચારિણીની શોધ કરે છે.

શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીનું લીલામય જાણજીવન પણ ઉત્તમ ગૃહીરૂપે હતું, અને તે સ્થિતિ તેઓશ્રીએ ન સ્વીકારી હોત તો આ લેખકના અભિપ્રાયપ્રમાણે સમાજની ધર્મ-સુધારણા આટલા વેગથી થઈ શકત નહિ. તેઓશ્રીની સર્વજ્ઞ દૃષ્ટિથી જણાવું હતું કે ગાદી-સ્થાના સુધારાથી ધરતર સર્વ આશ્રમો સુધરશે. બીજા આશ્રમોમાં રહેલા પુરુષોને પ્રધાન-પણે યોગ્ય આપવાથી વધારેમાં વધારે તે તે આશ્રમોમાં જ ઉંચા સુખને મેળવી શકશે, પરંતુ નવીન સમાજ તે આશ્રમીઓથી જન્મવાની અથવા રચાવાની નથી, અને સમાજની ધારા તો ગૃહીઓ જ ચલાવવાના છે, મારે તેઓના જીવનની શુદ્ધિની ખાસ જરૂર છે એમ સમજી તેઓશ્રી વીતરાગ જતાં, અતિવર્ણાશ્રમી છતાં શ્રી રામકૃષ્ણપદગૃહીદશામાં રહ્યા હતા.

(અપૂર્ણ.)

વલવાન્ અને ધૈર્યવાન્ વનો.

બલવાન્ અને ધૈર્યવાન્ બને. એવું એક પણ વિદ્ય નથી કે જેના ઉપર મનુષ્ય જન્મ નથી મેળવી શકતો. એવું એક. પણ ઉચ્ચ શિખર કે ઉચ્ચ ભૂમિમાં નથી કે. જ્યાં મનુષ્ય ચઢી નથી શકતો. મનુષ્ય એ કોઈનું પરસ્વાધીન સ્ત્ર નથી, પરંતુ ચરતને ખારણ કરનાર અજન્મ યોદ્ધા છે. મનુષ્ય એ એક એવી મનોહર અસ્તુ દરીયાળી ખીણ છે કે જેમાંથી પ્રભુનાં અનંત દિવ્ય સામર્થ્યનાં ઝરણાં વહીને આ સદિમાં આવે છે. બધુંએ! તમારી ખીણમાં પ્રભુનાં દૈવી ઝરણોને અસ્પૃશ્યિતપણે વહેવા દો છો? અને તેવડે તમારા અલ્પ-ભૂને લીલા કંજારસરમાં કોત્રોજવાં કરી રાખો છો? જો તેમ છે તો ત્યાં પછી તાપ ક્યાંથી આવવાનો હતો? જો તેમ છે તો કેવલ પ્રસાદિવિના તમને બીજા કશાનું જ્ઞાન થાય તેમ નથી.

કોઈ કોઈ વખતે તમારા મધ્યમિંદુમાંથી જરા આધા ખરી જતા હો અથવા ધરી-ઉપરથી જરા ઢળી પડતા હો એવું તમને લાગે છે? તોપણ કશી ચિંતા નથી. તમે જાણો છો કે સંકલ્પશક્તિ એ એવી વિલક્ષણ વસ્તુ છે કે એક બાજુ તમને પ્રાપ્ત થયેલા અનેક દુઃખો, નિષ્કટ પ્રસંગો, દુર્બલ શરીર વગેરે ગમે તેટલું હોય, તોપણ તે સધળા ભારને સમ-તોલ કરવાને એ સમર્થ છે. બીજા પક્ષમાં સંકલ્પશક્તિને મૂકો અને તમે મધ્યમિંદુમાંથી કે ધરીઉપરથી જરા પણ ખરી જશો નહિ. સંકલ્પશક્તિ તમને નિરંતર સમતોલ જ રાખશે.

મનુષ્યની સંકલ્પશક્તિ ડેટલીક વખતે એવી દયાહ અને છુપાહ જાય છે કે તેને પાછી જાગ્રત કરવાને માટે કોઈ મોઢું કદ કે ઉપદ્રવિ તે મનુષ્યઉપર કુદરત નાંખે છે. ડેટલાક મનુષ્યો જ્યાં સુધી આવું કદ કે વર્ણિત નથી આવ્યાં હોતાં, ત્યાં સુધી તેઓ જાગ્રત થઈ શકતા જ નથી, અને તેવિના તેમાંમાં જે કાંઈ સર્વોત્તમ છે તેના તેઓ વિકાસ કરી બતાવતા જ નથી. જે જે મનુષ્યોએ સમર્થ કાળોં ક્યાં છે તે આવા કદના પ્રસંગો પ્રાપ્ત થતાં જ ક્યાં છે. અને જે કદ અદ્ભુત સામર્થ્યો મેળવ્યાં છે તે પણ એક વખત અત્યંત દુર્બલ રિયાર્તની પ્રાપ્તિના પરિણામે જ મેળવ્યાં છે. મનુષ્યને સામાન્ય સામર્થ્યમય રસ તો તેના ઉપર સદાજ દ્યાબુદ્ધિ નીકળે છે, પરંતુ તેના અદ્ભુત સામર્થ્યમય દિવ્યરસ તો તેના ઉપર જેમ વધારે દ્યાબુદ્ધિ યાય છે તેમ જ નીકળે છે. અને તે નીકળે છે ત્યારે જ મનુષ્ય અદ્ભુતસરણો બને છે, અને એ રસનું આસ્વાદન જ મનુષ્યને અનંતજલ-સંપન્ન કરે છે.

પ્રણી વખતે તમારી સંકલ્પશક્તિ દયાહ ગમેથી હોય છે, અને તેના નેત્રક્રમે ને-ટસો ઉપયોગ ન થવાથી કાટ ચઢીને ખરાબ જતી હોય છે. અને તમારી નિર્બલ તથા પરાધીન માનસ રિયાર્તમાં તે ભરાઈ પડી હોય છે, અને તેથી તમે તમારા પોતાના જ દ્યાપાત્ર થઈ રહો છો, અને તેના જેવું જાન કરનાર બીજું કોઈ નથી. એવી દ્યાપાત્ર રિયાર્તએ તમારા સમગ્ર તેજને દરબુ કરી લીધું છે. તમારાઉપર તેજ જગજવાને બદલે કાટ વરસો છે. એ કાટને દૂર કરનાર માનસ ખટારાને ઉપયોગ કરો, અને ધૃતઃ તમે તેજસ્વીરૂપે જગજી ઉઠશો. તમારા માનસ ચરત્રો અને માનસ બંધોને ધરીને પાણીદાર બનાવો, શ્રદ્ધાના, આશાના, ધૈર્યના તથા શાંતિના અદ્ભુત સરો સળે, અને પછી એવો એક પણ ઘટુ નથી કે જેનો તમે જન્મ ન કરી શકો.

મને લાગે છે કે તમે હવે અને શંકા અથવા અવિશ્વાસના ચેપી સ્થાનમાં જ અપડ રહ્યા છો છો. અને ચિંતા તથા નિર્વેદના જંતુઓને જ તમે પ્રત્યેક શ્વાસમાં લેતા હો. છો. બંધુઓ! ઉચ્ચ પ્રકારની મનોબલો ઉપર તમારું હૃદય બંધ હો. સ્વર્ગીય હવાનો સ્પર્શ કરવાને તમારી આત્માની વાર્તાવનને પ્રુત્તી કરો. અને તમારા આત્માના મંદિરને દિવ્ય સુવાસમય કરવાને માટે મધુર વિચારોનો મંદ મંદ માનસ ધૂપ પ્રકટાવો. અને પછી તમારી મેળે જ અપરિમિત સુખનું અલૌકિક જ્ઞાન નહિ કરો!

જીવનની મનોહર વસ્તુઓ જ તમારા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવે એવું જોઈ ઇચ્છતા હો તો પછી હાથે કરીને તેના આવવાના માર્ગમાં હવે અને શંકાનાં પાટીયાંને શામાટે આધાર દેશો છો? એ એક શ્રદ્ધાની જ નલિકા છે કે જેમાંથી સુખ અને પ્રભુતા આપણા પ્રતિ રેલાઈ આવે છે. તમે જોશો તો જાણો કે આ નલિકાના દ્વારને અનેક સમયે સંબંધ કરી દેવામાં આવે છે. અને તેથી સુખના અરુપિત પ્રવાહના તમે ભોક્તા થઈ શકતા નથી. તમારા જીવનક્ષેત્રપ્રતિ આત્માના પ્રધાસને નિરંતર પડવા દો-પ્રસરવા દો, અને પછી હુદ્દેવ કે હાનિની કરી જ બીજી ન રાખશો. આત્માના પ્રકાશમાંથી દુઃખ કે વિપત્તિનો અંધકાર કદાપિ નીકળી આવતો નથી, બધું દ્વારમાં જ અંધકારને ટકવાનો કે પ્રસરવાનો સંભવ રહે છે. વિપત્તિમાં એટલું બળ નથી કે તે હિઠાડે દ્વાર આવી શકે, તેના તો ખૂણે ખોયરે અને મસિનતામાંથી જ પ્રવેશવાનો સ્વભાવ છે. તો પછી તમારે ખૂણા ખોયરા અને મસિનતા રાખવાનું શું પ્રયોજન?

હજી પણ તમારે કદાપિ વિપત્તિના ખાડા ટેકરાઉપર ચઢવા ઉતરવાનો પ્રસંગ આવે, પરંતુ તેની ચિંતામાત્રથી નિવૃત્ત થાઓ અને આત્મજ્યોતિના દીપકને નિરંતર ઝગઝગતો રાખો. એ દીપક વિપત્તિના ખાડા ટેકરાવાળા પ્રદેશમાંથી પણ કંઈ કંઈ અમઠકારિક વસ્તુઓ મેળવી આપશે. વિપત્તિને જોવા છતાં એ દીપક શામાટે છુટાવવે જોઈએ? એ દીપક જવાથી શું ઘેર અંધકારનો સર્વત્ર અધિક પ્રમાણમાં પ્રસાર થવા સંભવ નથી? અર્થોઅર્થ વિપત્તિઓ તો તમારા હાથે જ ધડાપેલી હોય છે. તમારા કલ્પનાના કારખાનામાં તેને તમે બનાવી હોય છે. અને આફ્રીની અર્ધ તમારી આકાષસના મનુષ્યોમાંથી, તેમની વાણીમાંથી, તેમના અભિપ્રાયમાંથી, તેમના વિચારમાંથી, તેમની કૃતિમાંથી, તેમના સંબંધમાંથી, તેમની શંકાશીલ શક્તિમાંથી અને એવી અનેક રીતે તમે એવી લીધેલી હોય છે. તમારા પોતાના વિચારોવડે અને તેમ છતાં તમે ન જાણો એવી રીતે તમે જાને જ બીજાઓમાંથી અર્થો વિપત્તિ, ચિંતાને આકર્ષી લો છો. તમારા પરિવેશન અથવા સંગતિનું એવું વલ્લ બનાવવું હોય કે જે તમને અપ્રતિમ શોભા અને સુખને આપનાર થઈ પડે તો તેને માટે તમારા મનરૂપ દરજીને જ તેવું વલ્લ સીરવાનો 'ગોર્ડર' આપજો. કેમકે તે એવા 'કટ' કરી આપે એમ છે કે જે તમને બરાબર 'શીટ' થઈને તમારી સુંદરતામાં શ્રદ્ધિ કરનાર થઈ પડે છે, અને તમારા શરીરને બરાબર બંધોળે આવી રહે છે. એક વખતે એ જ મને તમને બંધોળેસતા વલ્લ કરી આપ્યાં હોય છે, પણ તમે જેમ જેમ મોટા થતા જાઓ છો, તેમ તમારે નવીન વલ્લોની જરૂર જ હોય છે. જોએ મનપાસે નવીન વલ્લ કરાવતા રહેતા નથી, તેઓને પ્રથમનાં ડુંકાં વલ્લો પહેરવાનાં રહે છે, અને તેથી તેમનું સર્વ અંગથી રક્ષણ થતું

નથી, તેથી જે અંગ ઉધાડું રહે છે તે તત્કાલ વિપત્તિના ચક્ષુથી હેઠાય છે. જેમણે વસ્તુ અંતર ધારણ કર્યું છે, તેમને વિપત્તિના પ્રહાર કર્યું જ કરી શકતા નથી.

તમારી જીવનનદીમાં શું વિધો કે કળેલું પૂર આવ્યું છે ? અને દુઃખનું જલ વધી પડ્યું છે ? કંઈ જ ચિંતા નહિ. વસુદેવ જનો. કૃષ્ણને તમારા હાથમાં લો-આત્મદેવને હૃદયમાં જાગ્રત કરો અને ગમે તેટલા જલથી ભરપૂર નદી હશે તોપણ તેને તમને તેના મધ્યમાંથી માર્ગ આપવાના છુટકો જ નથી. તમે દુર્ગલ દશો પણ તમારા હાથમાંના શ્રી કૃષ્ણ-તમારા આત્મદેવનો દુઃખાર જે ક્ષણે એ વિધો થવલ્ય કરશે કે તત્કાલ તેમણે વિશ્વરાવું જ પડશે, અને તમે નિર્ભયપણે તેની પાર જઈ શકશો. ખીલ્યાને તમારી આસ પાસ વિધો તથા દુઃખોનું અગાધ જલ જણાશે પણ તમને તે લેશ પણ સ્પર્શ કરો શકે એમ નથી.

દુદેવ તમારા માર્ગમાં આડે આવ્યું છે ? તમને નિષ્ફલતા-પરાજય પ્રાપ્ત થયો છે ? થાય જ. અને તે કેને પ્રાપ્ત નથી યતાં ? જેમને ખીલ આરકામાં જતું છે તેમને વચ્ચે દાર, ઉત્તર (ઉમરો) વગેરે આવે એ સ્વાભાવિક જ છે. અંધ મનુષ્ય હોય તેને ખીલ આરકામાં જતું હોય અને તેને ચાલતાં ચાલતાં ઉમરાસાથે તેના પગનો સ્પર્શ થાય, કદાચ જોરથી વાગે તો તેથી શું તે અંધ દુઃખી થાય છે ? દુર્ગલ બને છે ? તદિ જ. ઉમરો તે આવડે પામે છે કે તેને ઉમરો વાગ્યો ત્યાં જ ખીલ આરકામાં જવાનું દાર છે એ તત્કાલ સમજાય છે. તેને જ્યાં જતું છે તે માર્ગ તેને સદાજ કળે પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેથી તે તો ઉલટો પ્રસન્ન જ થાય છે. તેમને પરાજયનું ભાન થાય તો તેથી ડગવાનું કાંઈ જ કારણ નથી. નિશ્ચ જાણ્યો કે એટલામાં જ તમારે આગળ વધવાનું કાંઈ દાર છે.

જ્ય તેમ જ પરાજય તમારા પથને પ્રકટતનાર છે. જ્ય જેમ પથને મેળવી આપે છે, તેમ પરાજય પણ તમને યથા પ્રાપ્ત કરાવનારા અનેક સાધનોને મેળવી આપે છે. યથા પ્રસન્ને જ્યકરતાં પરાજય મનુષ્યને ધણું ચિદાણુ આપે છે. ગમે તેમ હો પણ એ તો અર્થ જ છે કે તમારા પોતાનાવિના તમને પરાજય પગાડનાર ખીલું કાંઈ જ નથી. જ્યાં કાંઈ પણ મનુષ્યના સંદેશમાં કે તેની કલ્પનામાં પરાજય રિધર થયો નથી તેનો ત્યાં સુધી તેને તે દેહપિ પ્રાપ્ત થયો નથી. જેણે ત્યાં થતા નથી તેપણે કદી પરાજય થયો નથી. જીવ ન ને જ રા પ જી ની સુ પ ડ વા દે વા નો પ્ર સં ગ ન આ જી. શો, અ ને વિ જ વ ત મા રા જ છે.

તમારા પ્રારબ્ધ તમને કાંઈ અન્યંત સંક્રમિત ખુણામાં લપ્ત જમને ત્યાં સગડ જડી દીધા હોય એવું ભાન થાય છે ? કર્મના તીવ પંજામાં સપડાઈ ગયા હો, કુટ્ટનિતી તીવજ દંડમાં તમે ચલાતા હો એમ લાગે છે ? તમારી ઉપરનીયે દુઃખોની મોટી સિસાઓ આવેને તેની મધ્યમાં તમને દયાવતી હોય એમ જણાય છે ? અને તોપણ એક જ ઉત્તર છે કે કશી ચિંતા નથી. માત્ર જરા ધૈર્યપૂર્વક તેના પ્રતિ રિમત કરો. માત્ર થોડો સમય તેના પ્રતિ પ્રસન્ન વાનથી જોવાની દિશાત કરો. અર્ખંડ રિમત પ્રારબ્ધ અને કર્મના જરગને પણ ખીલગાઓ વિના રહેનાર નથી. અકળાવું, મીઠાવું, મુઠાવું, રડવું, પગતરા કરવી, ચિંતા

કરવી, ભય ધરવો, દુર્બલ યુગ્મ એમાંના કશાની જ તે વખતે જરૂર નથી. ખરું જોતાં દુઃખ કે ખેદનો અનુભવ કરાવનાર બીજી કાંઈ વસ્તુ નથી, પણ અંતરમાં હિંતા આવા પ્રકારનાં ભાવો જ છે. એ ભાવોવડે જ દુઃખ જેવી કહેવાતી વસ્તુ ચિતરાય છે, તેને રૂપ રંગ અને નામ મળે છે, અને તેમ થતાં તે તમારી પાસે એક સત્ય વસ્તુરૂપ થઈ રહે છે. તમારા અંતરના ભાવોથી તેને રંગવાનું કંઈ જ પ્રયોજન નથી. દુઃખના નેત્રમાં તીવ્રતા કે કઠોર-પણાનો ભાવ નથી, પણ તમારા અંતરનો ભાવ તેના નેત્રમાં તીવ્રતાનો રંગ મૂકે છે, દુઃખના મુખઉપર ચિદાળપણું નથી, પણ તમારું અંતર જ ચિદાળપણાના રંગને તેના મુખઉપર ચિતરે છે. અને આવી રીતે જ વરરાજ્ય જેમ શણગારાય તેમ દુઃખ શણગારાય છે. અને પછી તેના રૂપમાં તમને તે પોતાનું દર્શન કરાવે છે કેમકે દુઃખરૂપ વરરાજ્યને ત્યાં જઈને તમારી જ કદવનાઓરૂપી સ્ત્રીઓએ તેમને વિવિધ પ્રકારની 'પીડી' ચોળીને વિવિધ વસ્ત્રો પહેરાવ્યાં છે.

વાંધે એ મોઢું બદલાવવા પ્રાણી છે, છતાં તેના સંમુખ અડગપણે રહીને તેની દષ્ટિ સાથે પોતાની દષ્ટિ મેળવી રાખવાથી તે પણ ભય પામે છે, તેમ દુઃખાદિના સંમુખ થવાથી અને ધીરત્વપૂર્વક અડગપણે ઉભા રહેવાથી તે પણ મનુષ્યને પોતાનું બળ બતાવી શકે એમ નથી.

વિધનની પ્રતીતિ થાય ત્યારે આનંદનો આધોષ કરજો.

ધણી વખતે પ્રારબ્ધનો વિચાર આપણા ઉપર ઘોટા દમ બીડાવ્યા કરે છે. તમે જો તેના સામે સામે દમ બીડીને ઉભા રહો છો તો પછી એ વિચારો દુર્બલ પડી જાય છે. જીવન એ શેત્રંગની રમતજેવું છે. ચાલ આસો અને સામી બાજુવાળાને તેનાં જ મહોરમાં સપડાવી દે.

કેટલીક રમ્બરની પુતળીઓ એવી જાતની હોય છે કે તેને આમ તેમ ગળાડાવી દેવામાં આવે છે તોપણ પાછી તે તેની મેળે જ ઉભી થઈ જાય છે ધૈર્ય ધરનાર-હિમત રાખનાર મનુષ્યનું પણ તેમ જ છે. તેને કાંઈ વિધન, વિપત્તિ કે મનુષ્ય ગળાડાવી દે છે, તોપણ જો તેનામાં હિમત હોય છે તો તે તરડાળ પાછો બેઠો થઈ જાય છે.

પતન અને વરસાદની સામે તમારા બળને વાપરીને તમે કેટલીકવાર વિજયી થયા છો એ તમને રમરણમાં આવે છે ? અવશ્ય, જો કે તમારી પાસે તે વખતે 'રેનપ્રુફ' છતી હોય છે. અને શું એ વાતો તમે જાણી શકો એમ નથી કે ઈશ્વર પણ વિપત્તિના પ્રસંગે પોતાનાં બાલકોને 'વિનપ્રુફ' છત્ર આપે છે ? તમે જગતમાં કેવળ નિરાધાર નથી. અદ-દના પટમાં રહીને પણ 'પ' માંત્રમાં તમારા સંમુખ જુએ છે, અને તમને તે રક્ષણ કરવા તત્પર છે. તમે તેમના સંમુખ જોશો ?

આજ પર્વત તમારું જીવન દુઃખી સ્થિતિમાં કે કંઈ આડે માર્ગે વહી ગયું હોય તો તેથી ગભરાશો નહિ. ધર્મજીથી જ અગ્નિ પ્રકટે છે, પ્રતિફલ પ્રસંગોની સાથે તમારું ધર્મજી તમને હાલિ કરનાર નથી, પણ લાંબ જ કરશે. દુઃખાદિની સાથે બાથબાથ એ પણ જરૂરની છે, અને તેમાંથી જ તમને વિજયપ્રાપ્તિ મળે એમ છે.

પ્રારબ્ધના પ્રહારથી ડગશો નહિ. તે કંઈ તમારો નાશ કરે એમ નથી. તે કંઈતમારું શોધી નથી, તમે અણેછ છો.

વિપતિ એ એવી વસ્તુ છે કે જે તિરસ્કાર તથા સ્વાર્થચિત્ત કે જે મનુષ્યના આત્માને આત્મહાનિત કરે છે, તેને ટાળી નાંખે છે, અને તેથી તે પ્રાપ્ત થતાં તેના સર્વોત્તમ ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ.

અમે તેટલી ઉત્તમ જ્ઞાનિની જમીન હોય પણ ત્યાં મુધી તે ખેડાઈ નથી ત્યાં મુધી તેનું ખરેખર મૂલ્ય કહેવાતું નથી. કેટલીક વખતે અગ્નિ પણ જમીનઉપર પડીને તેમાં ઉગેલાં નકામાં મૂળીયાં વગેરેને બાળી દહને બીજા ઉત્તમ પાકને માટે યોગ્ય કરી મૂકે છે. જીવનરૂપ પૃથ્વીનું પણ તેમ જ છે. તેમાંથી પણ એવી જ રીતે કેટલીક વખતે વિધિવિધિ-તિથિઓ દ્વારા થઈ જાય છે અને તેવો તાપ જીવનમુખિને બીજા મુંદર શક્ષી ઉગવાને માટે યોગ્યતાવાળી કરી મૂકે છે.

દુઃખાદિવાતું જીવન આરંભમાં અગ્નિની જ્વાળાઓનું જણાય છે, પણ તેને યોગ્ય વિધિથી જોગવવાં પડી તે ચંદ્રસમાન શીતલ, રમણીય અને પ્રભામય બની રહે છે.

મોજમજાએ તમને ત્યજી દીધા છે એવા વિચારથી પણ ધણી વખત તમને સાગી આવે છે, નહિ ? જો તેવી જ સિથિતિમાં તમે કાયમ રહ્યા હોત તો તે સિથિતિ આના કરતાં પણ તમને વધારે દુઃખદાયક થઈ પડત. પશ્ચીનું જન્મ્યું ત્યારે યોગ્ય અવસ્થાને પ્રાપ્ત થવા છતાં પણ જો માળામાંથી નથી નીકળતું તો તેને માતા ધકેલીને પણ બહાર કઢાડે છે. શરૂઆતમાં તો જન્મ્યું ચીં ચીં કરે છે, પણ પછી તે પોતાની પાંખોનો ઉપયોગ કરી મધે ત્યાં સ્વતંત્ર વિદાર કરી કંકે છે. તમારું પણ તેમ જ થાય છે, અને ત્યારે તેમ થાય છે ત્યારે તમે આંધક મુખ અને સ્વતંત્રતાના પ્રેર-કમાં આવો છો અને સ્વતંત્ર વિદાર કરી કંકે છો.

સંસારના વિશાલ સમુદ્રમાં આપણા જીવનના દોષોને કોઈ મનુષ્યની સાદાખરિના તરવા અથવા બૃથાને માટે નાખીએ છીએ, ત્યારે અને ત્યારે જ આપણને 'સંસારસાગર'ના સમર્થ નાવિકના માહાત્મ્યનું વધાર્યું જ્ઞાન થાય છે. અને એ વધાર્યું જ્ઞાન આપણા નાવને મીધું જ ખારેલે રથજે લઈ જાય છે.

કેટલાક મનુષ્યો પોતાને જરૂરે બરેલો વાર નીચે ઉતારતા જ નથી, અને તેથી ત્યારે તે જરૂરો પસાર થાય છે, દુઃખી આવે છે કે મુઠ્ઠી જાય છે, ત્યારે જ તે બારને તેઓ નીચે ઉતારે છે. આવના માટે જરૂરો દુઃખલો એ શું વસ્તુનાં મુખરૂપ નથી ! એટલા ચિદ્ર-થી જો એક સમજીને એ બારને પરિત સમજે ઉતાવી જ દે છે તો તેઓને પૂર્વકરણ શું વિશેષ મુખ નથી મળતું !

તમે સાહ્યાયને માટે નિરંતર જાણ, પ્રદેશને જ આધારભૂત ગણો છો. આ સ્થૂલ એ જ તમને વારતત્વ. સાહ્યાય આપનાર છે એમ તમે જાણો છો. હવે તમે આંતર પ્રદેશમાં તેને માટ જોતા થાઓ. ત્યાં એક એવું યંત્ર છે કે જે નિરંતર બળ અને ધૈર્યને પ્રકટાવ્યા જ કરે છે, અને તેના તમારા અવ્યંતર પ્રદેશમાં જમાવ થયા કરે છે. આ દિવ્ય યંત્ર અથવા આત્માની સાથે સંબંધમાં આવેા અને તેમાંથી અનર્ગળ બળ તથા ધૈર્યને પ્રાપ્ત કરો.

તમારા પોતાનામાં જ દુઃખમાત્રનું મુક્તત્વ રહેલું છે. — મુક્તોક્તિ.

અને તમારા અંતરમાં રહેલી પ્રકાશસ્વરૂપ આત્મા એક એવો દિવ્ય રસસાગરી છે કે જે શંકાને શ્રદ્ધામાં, કલેશને આતંદમાં, દુઃખને સુખમાં અને વિપત્તિને સંપત્તિમાં રૂપાંતર પમાડી દે છે. પ્રત્યેક પ્રતિકૂલ રિચિતને તે અતુકૂલ ત્રિષિતમાં બદલી શકે છે. અને તેની પાસેથી પ્રતિકૂલ રિચિતને અતુકૂલ રિચિતમાં રૂપાંતર પમાડવાની કળાને શિખી લેવી જોઈએ. અને નિરાશામાંથી તમે તત્કાલ નિવૃત્ત થઈ શકો છો.

અંતરમાં જીવનનો કુંડ અખુટ છે. ત મા રા પા ત્ર ને તે માં બા જો.

જગતમાં જન્મ પામનાર પ્રત્યેક બાલકને આરંભથી જ એક અધિકાર પ્રાપ્ત છે. તે પોતાની સાથે જ પ્રભુની સહીવાળી એક હુડી લેતો આવે છે કે જેને વડાવત્તા તે કાંઈ પણ રથભેથી પ્રત્યેક પ્રકારના સુખના રૂપેયા મેળવી શકે છે. આ હુડીને જે ખરાબર રીતે વડાવત્તા આવડે છે અને યોગ્ય સમયે અપવામાં આવે છે તો તે સ્વીકારાયા-‘સીકરાયા’ વંગર રહેતી જ નથી. કેમકે તે હુડીનું સર્વન અપૂર્વ જ્ઞાન હોય છે, તો ત મા રી હુડી વ ટા વો !

તમારા જીવનમાં કલેશ અને આંતર બધા પ્રવેશ્યા છે ? અંતર જડોવું રહે, તેમાં કંઈ ન પ્રકટે તેના કરતાં આ બધા પ્રકટવી એ કાંઈ ખોટું નથી. બધાનું જ્ઞાન થવું એ કંઈક જીવનને સુચવે છે. હવે જીવનને આપનાર ક્રિયા વધારો. અને પછી તેને બધાથી નિઃશૈય મુક્ત કરો. અને કલેશ એ ધણી વખતે હૃદયમાં આતંદને ઉપજાવવાનું સ્થાન રચે છે એ તમે જાણો છો ? કદ એ આતંદની જ મીજ છે. તેને યોગ્ય ત્રિધિથી શોડો અને તેમાં આતંદને જ ભેજો.

મોટી ચિતા રચો અને દુઃખ, રોડ, અધૈર્ય વગેરેને કાયમને માટે તેમાં હોમી દો. અને આશા, પ્રસન્નતા તથા સદ્વિચારવડે તમારા અંતરને નિરંતર નવપલ્લવવિત રાખો. કાંઈ પણ કાળે જૂનની પેઠે પૈલાં દુઃખ, કલેશ વગેરેની છાયા જણાય તો તત્કાલ વિચારો કે “ કદમાત્રને મેં ભરમીભૂત કર્યો છે, અને તેથી હવે તેમાંનું મને કાંઈ જ નડે એમ નથી. ”

તમારા આશયો અઘાપિ સિદ્ધ થવાનિના રહ્યા છે ? દેહલીક વખતે તે આશયો ન સિદ્ધ થવામાં કારણ એ હોય છે કે અધી મોટા આશયો તમે સિદ્ધ કરી શકનાના હો છો. અરજોદાય થયો છે, હવે સૂર્ય ઉગશે જ. આશયો સિદ્ધ થશે જ.

જેમ જેમ આપણે વધારે ઉત્તમ થવાની તીવ્ર ઇચ્છા કરતા જઈએ છીએ; તેમ તેમ કુદરત આપણી વધારે શક્તિ કરવાને માટે પ્રતિકૂલતાઓ પ્રસંગે પ્રસંગે આપે છે. ધાતુના નકામા કકડાને એ જાળીને તેના રચને બીજા બીજામાં રેડવામાં આવે તો જેમ તેના નવો આકાર મને છે, તેમ આપણે પણ કરી શકીએ એમ છે. આપણું જીવન એ — દ્રવશ્વ

વસ્તુ છે, આપણે તેને ધડનાર હીએ, અને આપણી ઇચ્છાએ તેને જેવું ધડવું હોય તેવું ધડી આપનાર ઓળતર-સાધન-હે.

જેમ પૂર્ણ પુરોષોત્તમ સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને રચે છે, તેમ તે પૂર્ણ પુરોષોત્તમના વિભાગરૂપ આપણે આપણા પોતાના સ્વર્ગ અને પૃથ્વીને રચી શકીએ એમ છે-નરક પણ રચી શકાય એમ છે. નરક એ સંકુચિત અને બદ્ધ હોય છે અને તેમાંથી નીકળવાનો માર્ગ તેવું ઉદ્ધાધન કરવું એ જ છે.

તમારા અંતરમાં નિરાશાનો કળો પડે છે કે જેથી આશાનું સ્પર્શ તેને આરપાર બેઢીને બદાર નીકળી શકતું નથી? કંઈ ચિંતા નહિ, સંતુષ્ટ રહેજો. એ પદને બરથીમૂત કરવો બદ્ધ સહેલો છે. આનંદનો એક જ અંગારો તેને અડાડો અને તત્કાલ તે અદૃશ્ય થઈ જશે.

દેવી સામર્થ્યની તુલિ તમારામાં નિરંતર પ્રકાશિત છે. તે કોઈથી ઓક્તરી શકાય એમ નથી. અને જ્યાં તમારી ઇચ્છા જન્યત્ થઈ કે તત્કાલ તે ઇચ્છાએ તુલિને એવી તો જન્યત્ કરી મૂકશે કે જેના પ્રકાશથી તમારામાં અને તમારા સંબંધમાં આવનાર છતર મનુષ્યોમાં રહેલાં અનેક ગુણ સામર્થ્યો બદાર રપટ દેખાઈ આવશે. અને તેથી તમે અને છતર સર્વ કોઈ તમારાં પોતાનાં જ અગાધ સામર્થ્યો જેતાં અહોભાવ પામશે.

બંધુઓ ! નિરાશ ન થશો. ઉત્સાહને એવો. ઉત્સાહ એક જ તમને સર્વ કંઈ આપવા સમર્થ છે. આનંદ, પ્રેમ, સુખ, ઉત્તિ, સંપત્તિ અને જેમાં સર્વ ઉત્તમતાનો સમાવેશ થઈ જાય છે એવો પરમાત્માનો અનુગ્રહ તમારો જ છે, તો પછી ઉંઠા જન્યત્ થાઓ, જાવાનુ જનો અને ધારેલી સિદ્ધિઓને વળે.

વેા જોઈએ, તે તેથી સિદ્ધ થતો નથી. ઘણા વાદવિવાદોમાં એવું બને છે કે સત્ય કેટલેક અંશે બને પક્ષોતરફ રહેલું હોય છે. હવે જો કોઈ પુરુષે પોતાનું મત અમુક વિષયસંબંધે બાંધી મૂક્યું હોય અને તેને વિષે તે એટલો દુરાગ્રહી હોય કે બીજા પુરુષની મતિમાં સ્થૂરતું સત્ય સ્વીકારવા તેને રુચિ થતી ન હોય તો તે પુરુષ પોતાના પ્રતિપક્ષીત્વં યથાર્થ સમાધાન કરી શકતો નથી, હાલની એક બાજુ ધોળી હોય અને બીજી કાળી હોય તો તેને કેવળ ધોળી કહેનાર તથા તેને કેવળ કાળી કહેનાર બંને પુરુષો અસત્યવાદી છે; અથવા અપૂર્ણ સત્યવાદી છે. બંનેના મતનું એકીકરણ કરવાથી બંનેના મતની અપૂર્ણતા ટળે છે, અને સત્યપૂર્ણ બની રહે છે. પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થનો વિષય એવી દાલજોવો જ છે. પ્રારબ્ધ પણ સત્ય છે, અને પુરુષાર્થ પણ સત્ય છે. એ એનું એકીકરણ આ લઘુ વિષયનો ઉદ્દેશ છે.

ગતિશાસ્ત્રનો અચલ નિયમ.

જ્યાં જ્યાં બલનો વ્યાપાર હોય છે ત્યાં ત્યાં ગતિનો પ્રાદુર્ભાવ હોય છે, એ ગતિશાસ્ત્રનો અચલ નિયમ છે. તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં કહીએ તો જ્યાં જ્યાં ક્રિયાનો વ્યાપાર હોય છે ત્યાં ત્યાં ફલનો પ્રાદુર્ભાવ હોય છે. આપણે સુષ્પન્ના તથા કંઠના વિવિધ અવયવોનો વ્યાપાર કરીએ છીએ તેથી અન્ન યવાદિ ગળે ઉતરવારૂપ ગતિ કરે છે. છોકરો દડાઉપર બલ વાપરે છે, એટલે તે અંતરિક્ષમાં ઉંચી ગતિ કરે છે. પગના વ્યાપારથી આપણે ચાલવાની ક્રિયા કરીએ છીએ, અને પાંખોના વ્યાપારથી પક્ષીઓ ગગનમાં ઉડવાની ક્રિયા કરે છે. આ બધી ગતિઓ સ્પષ્ટ અથવા ઉદ્ભૂત છે એથી આપાતતઃ વિચાર કરવાવાળા કેટલાક મનુષ્યો એમ માને છે કે પ્રત્યેક બલ સ્પષ્ટ અથવા ઉદ્ભૂત ગતિને ઉત્પન્ન કરનાર છે, પરંતુ આ તેમનું માનવું કેવળ અવધાર્ય છે. બલના વ્યાપારથી ગતિ ઉદ્ભૂત હોવી જોઈએ એવો કોઈ નિયમ નથી. ગતિ ઉદ્ભૂત હોય અથવા અનુદ્ભૂત હોય, સ્પષ્ટ હોય અથવા અસ્પષ્ટ હોય-એટલું જ નહિ પણ વિશ્વમાં જેટલી ગતિઓ ઉદ્ભૂત હોય છે તેટલી જ અથવા તેનાથી અધિક ગતિઓ અનુદ્ભૂત હોવાનો સંભવ છે. દષ્ટાન્તરતરીકે આપણા ગજવામાંનું ધરિયાળ કાઢી આપણે જોઈએ. એ ધરિયાળની અંદર ચાંપ તથા અનેક ચક્રાદિ યત્રો તથા ઉપયત્રો રહેલાં છે તે આપણે જાણીએ છીએ. તેમના વ્યાપારને જળાવનાર બહાર ત્રણ કોટા જોવામાં આવે છે. આ સેંકડો કોટા પ્રતિક્ષણ ગતિ કરતો આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે. આ મિનિટના કોટાની ગતિ આપણને પ્રથમ સ્પષ્ટ જણાતી નથી, પરંતુ બહુ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી આપણે જોઈશું તો તે પણ આપણને પ્રતિક્ષણ થોડો હાલતો જણાશે. પરંતુ આ કલાકનો કોટા એ એથી વિવક્ષણ છે. અત્યંત બારીકાથી જોતાં પણ તેની ગતિ આપણને પ્રકટ થતી નથી. તે જાણે અચળ હોય એમ આપણને લાગે છે. હાલ તે આઠના આંકડાઉપર છે. પરંતુ એક કલાકપછી આપણે જોઈશું તો તે નવના આંકડાઉપર ગયેલો આપણને જણાશે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે કલાકકોટાએ એક કલાકમાં પાંચ કાપા જેટલું અંતર કાપ્યું છે. હિસાબથી જણાય છે કે મિનિટમાં તે એક કાપાના બારમા ભાગ જેટલું અંતર કાપે છે, અને એક સેકન્ડમાં એક કાપાના સાતસો વીસમા ભાગજેટલું અંતર કાપે છે. આ અંતર અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી આપણી આંખને તેનું પ્રત્યક્ષ ન થાય એ સ્વાભાવિક છે, પરંતુ પ્રત્યેક ક્ષણ કલાકકોટા પણ મૂળે મૂળે પોતાનો પ્રવાસ કરતો હતો એ સિદ્ધ છે,

બીજો દૃષ્ટાન્ત લઈએ. આ એક છોડ છે, આ તેનું નાનું સરખું થડ છે, અને બાહુસરખી આ તેની નાળુક શાખા છે. એ શાખાને આપણે સોય ધોતીયું. સોય ધોતવારૂપ બધા આપણે વાપર્યું છે, પણ આપણે કોઈ પણ પ્રકારની ગતિ નેતા નથી. શું તેથી આપણે કહી શકીયું કે કોઈ પણ પ્રકારની ગતિનો પ્રાદુર્ભાવ શાખામાં થયો નથી? આપણા દેશનો વિશ્વવિખ્યાત વિજ્ઞાનવિદ્ જગદીશચંદ્ર બોઝ આ સંબંધે શું કહે છે? તે કહે છે કે એ શાખાસાથે એક અતિ સૂક્ષ્મ વિદ્યુન્માપક યંત્ર લગાડવાથી શાખામાં થયેલો ગતિભેદ તે યંત્રનો ઠંડો સ્પષ્ટ કરશે, અને મનુષ્યને સોય બોક્કથી તેના જ્ઞાનતંતુઓમાં જે ગતિ થાય છે, તે ગતિનું અને આ ગતિનું સાદૃશ્ય જોઈ શકાશે. ગતિશાસ્ત્રનો ચમત્કાર એવો છે કે એ વર્ષના બાલકની લાત સંગીન ભીંતને તોડી પાડે છે. ભીંતની જે મરામત કરવામાં ન આવે તો મોડી વહેલી-ધારો કે ૫૦૦ વર્ષ પછી તે પડશે, અને બાલકે તેને જે લાત મારી છે તે નિષ્ફળ જનાર નથી. એક કલાક અથવા તો એક મિનિટ અથવા તો એક સેકન્ડ અથવા તો એક સેકન્ડનો સોમો કે હનરમો લાગ એ ભીંત વહેવી જ પડશે, એમાં લેશ પણ સંશય નથી. તે પ્રમાણે એક પાણીનું ટીપું આખા પાવાગઢના પહાડને ધસી નાંખવા સમર્થ છે. ભૂસ્તરશાસ્ત્ર આપણને જણાવે છે કે જલતત્ત્વ સર્વ પાર્થિવ પદાર્થોને ઓળા વધતા ધસી નાંખે છે. આ કણથી ચોમાસામાં પ્રત્યેક વૃષ્ટિ પર્વતના અમુક અંશને ધસે છે, જેનો પરિણામ એ આવશે કે અમુક વર્ષ-સહ, કરોડ કે તેથી અધિક પછી એ પર્વત તદ્દન ધસાઈ ગયેલો માલમ પાડશે. પ્રત્યેક વૃષ્ટિમાં જલના બિંદુઓની અમુક સંખ્યા હોય છે. તેથી જલનું પ્રત્યેક બિંદુ પર્વતના અત્યંત સૂક્ષ્મ અંશને પણ ધસી નાંખવા સમર્થ છે એ સ્પષ્ટ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પ્રત્યેક બધા ગતિ-જનક છે, પછી તે ગતિ ઉદ્ભૂત હોય કે અનુદ્ભૂત હોય. કોઈ પણ બધા ગતિ ઉત્પન્ન કર્યાવિના રહેતું નથી, અર્થાત્ કોઈ પણ ક્રિયા વ્યર્થ જતી નથી. આપણી ધન્દિયોને જે ગતિ સ્પષ્ટ થાય તે સત્ય છે, અને આક્રીની બધી ગતિઓ અસત્ય છે એમ માનવું એ એક મહાભ્રાન્તિના ભોગ થવારૂપ છે. વિશ્વમાં અનેક ગતિઓ એવી સૂક્ષ્મ હોય છે કે તેનું પ્રત્યક્ષ કરવા આપણને હાલ પ્રાપ્ત ધન્દિયસાગર્યકરનાં હનરગણું સામર્થ્ય પણ વ્યર્થ છે.

અધિક બલનો જય.

ગતિશાસ્ત્રનો બીજો અબાધિત સિદ્ધાન્ત એ છે કે જે એક પદાર્થઉપર બે બેસો સામસામાં વ્યાપાર કરતાં હોય તો બેમાંથી અધિક બલ ન્યૂન બલનો પરાલભ કરે છે, અને બંને બલ સમાન હોય છે તો તે સમતોલ થઈ રહે છે. આ સિદ્ધાન્તનું સત્યત્વ બાલકને પણ સમજાય એવું છે. બે મલ્લો લડના હોય છે તો જે અધિક બલવાળો હોય છે તે જિતે છે; બંને સમાન બલવાળા હોય છે તો બેમાંથી એકે ભોંયઉપર ચત્તો પડતો નથી. આપણે બધા વાપરી પથરો ઉંચો ફેંકાએ છીએ. એ પથરાનું પૃથ્વી આકર્ષણ કરે છે, તેમ જ એ પથરો પૃથ્વીનું આકર્ષણ કરે છે. પરંતુ પૃથ્વીકૃત આકર્ષણ અત્યંત અધિક હોવાથી પાપણકૃત આકર્ષણનો પરાલભ થાય છે. અને પથરો જમીનઉપર પડે છે. પૃથ્વી ચંદ્રનું આકર્ષણ કરે છે, અને ચંદ્ર પૃથ્વીનું આકર્ષણ કરે છે, પરંતુ ચંદ્રકૃત આકર્ષણ ન્યૂન હોવાથી તે પૃથ્વીની આસપાસ ફરે છે. પૃથ્વી સૂર્યનું આકર્ષણ કરે છે, અને સૂર્ય પૃથ્વીનું આકર્ષણ કરે છે. પરંતુ સૂર્યકૃત આકર્ષણ પૃથ્વીકૃત આકર્ષણથી અત્યંત અધિક હોવાથી

પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, અને આ બ્રમણને લીધે વિવિધ ઋતુઓરૂપ વ્યતિકર ઉદ્ભવે છે. દોરડું ખેંચવાની રમતમાં જે પક્ષ અધિક રનાયુગસયુક્ત અને શ્વાસબલયુક્ત હોય છે તે ખીન્ન પક્ષને ઘસડી જાય છે. બલ જે સામસામાં વ્યાપાર કરતાં નથી પણ એક દિશામાં વ્યાપાર કરે છે તે પદાર્થનું સમસ્ત બલ જેટલા બલથી આકર્ષણ થાય છે. જેવી રીતે દોરડાને અગિયાર જણા ઉત્તર દિશામાં ખેંચતા હોય તે તે અગિયાર જણના સમસ્ત બલથી દોરડું તે દિશામાં ખેંચાય છે. અને જો સામે પક્ષ દોરડું એકદમ છોડી દેશે, અને પ્રથમ પક્ષ દોરડું ઉત્તર દિશામાં ખેંચવું જારી રાખશે તો ખેંચનારાઓ પોતાના સમસ્ત બલથી જ ભોંયઉપર પડી જશે. આ સર્વવિદિત દૃશ્ય-તોથી સ્પષ્ટ થાય છે કે જો એકકરતાં વધારે બલ કોઈ પદાર્થઉપર વ્યાપાર કરતાં હોય તો તેમની દિશા તથા ન્યૂનાધિકતા જાણવાથી કેવી ગતિ પરિણમશે તેનો નિર્ણય થઈ શકવા સંભવ છે.

(અપૂર્ણ.)

આત્માનું સામર્થ્ય.

મનુષ્યમાં કાંઈ એક એવું રહેલું છે કે જેમાં મનુષ્યને મહાન્ કરવાનું સામર્થ્ય છે. અને પ્રત્યેક મહાન્ અંતઃકરણ એ કંઈકિતો પોતાના અંતરથી પ્રસંગે પ્રસંગે અનુભવ કરે છે. અર્થાત્ તેઓને પોતાની મહત્તાનું જ્ઞાન થાય છે, અને કંઈ નહિ તો તેઓ અમુક પ્રમાણમાં પોતાના સામર્થ્યની મર્યાદાને સમજે છે. પરંતુ મહત્તાને પ્રકટાવે છે એવું જે કંઈક તે શું છે એ યથાર્થ રીતે તેઓ જાણતા નથી હોતા. આ જ કારણને લીધે તેઓ ધારેલી દિશામાં પોતાની મહત્તાને વધારી શકતા નથી અથવા તેના સ્વરૂપને કેવી રીતે જાણવું તે સંબંધી ખીન્નને પણ કશું જ્ઞાન આપી શકતા નથી. જ્યારે આપણે મહત્તાના મૂળને અથવા આદિ કારણને શોધીએ અથવા તપાસીએ છીએ ત્યારે આપણને જણાય છે કે આ આશ્ચર્યકારક કંઈક, આત્માના અમુક ચોક્કસ તત્ત્વોનો આવિષ્કાર છે. અને જો કે તેના અનંત અસ્તિત્વનું જેમને જ્ઞાન થાય છે તેવાને પણ તેના સ્વભાવનું પૂર્ણ જ્ઞાન ન હોવાનું કારણ એ છે કે આત્માના સ્વરૂપનો અભ્યાસ કરવાનો તેઓએ સમૂલ ત્યાગ કર્યો હોય છે. જેઓએ આત્માસંબંધી જ્ઞાન પામવાને શાસ્ત્રીય અભ્યાસ કર્યો છે, અને તે ઉપર પૂરતું લક્ષ આપ્યું છે, તેઓએ મનુષ્યને જે કંઈ મહાન્ કરે છે તેના સ્વરૂપને શોધી કાઢવું હોય છે એટલું જ નહિ, પરંતુ એ કંઈકિતું જેવડે સામર્થ્ય વધે એવા પ્રકારની પદ્ધતિઓને પણ તેમણે શોધી કાઢી હોય છે.

આત્માના અમુક પ્રકારના આવિષ્કારસંબંધી પૂર્ણ અને વીગતવાર વર્ણન કરવું એ અશક્યસરખું છે. કારણ કે તે ખીન્ન અનેક મહાન્ જાણના જેવું છે, અને તે મુખ્યત્વે કરીને તેના પરિણામી ફલવડે જ જાણી શકાય છે. એ કંઈકિતું અંતરમાં સૂક્ષ્મપણે જાગ્રત્ જ્ઞાન થવું એ કોઈ પણ મનુષ્યથી કરી શકાય તેવું છે. અને એ જ્ઞાન તેના સ્વરૂપને, સ્વભાવને તથા તિયમોને એટલા તો સ્પષ્ટપણે પ્રકાશિત કરશે કે પછી એ સામર્થ્યસંબંધી કંઈ પણ ગુપ્ત અથવા અગમ્યસરખું રહેવાનું નહિ. આ જ્ઞાન, સામ-

થતું પોતાનું વીગતવાર વર્ણન કરવાથી કંઈ આવતું નથી. એ પ્રકારનો યત્ન ધણા મનુષ્યોએ કર્યો છે અને કરે છે. આજ અનેક વિદ્વાનોની એ જ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ થતી જોવામાં આવે છે. તેઓ માત્ર વાણીવડે જ્યાં જ્યાં વાતો કરે છે, અને તેવડે જ જાણે સમગ્ર જ્ઞાન પ્રાપ્ત થતું હોય તેમ માને છે અને મનાવે છે. પરંતુ યથાર્થ જ્ઞાન તો અનુભવવડે જ પોતાના સામર્થ્યના સ્વતંત્ર ઉપયોગવડે જ પ્રાપ્ત થાય છે. ખીજાના પ્રયત્નથી નહિ, પરંતુ પ્રત્યેક મનુષ્યના પોતાના સ્વતંત્ર પ્રયત્નવડે જ તે સિદ્ધ થાય છે. તેથી એ ‘આશ્વ-ર્વજનક કંઈક’નું માત્ર વર્ણન કરવાનો પ્રયત્ન કરવડે કશી જ અગત્ય નથી. પરંતુ તેનો કેવી રીતે વિકાસ થાય તથા તેનું કેવા પ્રકારે વિધાન (application-ઉપયોગમાં લગાડવું) કરી શકાય તેનો જ આપણે નિર્ણય કરીશું. અને જ્યારે એ પ્રકારનો વિકાસ કરવાનો આરંભ તમે તમારા પોતાનામાં અને તમારા પોતાનાવડે જ કરશો, ત્યારે તે શું છે એ યથાર્થ રીતે તમે જાણી શકશો. મનુષ્યવ્યક્તિમાં આત્માનો આવિષ્કાર થવાની અનેક કળા હોય છે, જેમાંની સઘળી જ્યારે વિકાસને અથવા અધિક પ્રમાણમાં આવિષ્કારને પામે છે ત્યારે તે જીવનના મૂલ્યના અધિક પ્રમાણમાં વૃદ્ધિ કરે છે. તથા એ સામર્થ્ય મનુષ્યના નિત્યના જીવનમાં અનુભવી શકાય એવું છે, તેથી આપણે તેનો પ્રથમ વિચાર કરીશું.

મહાન પુરુષોનાં ચિત્તો અથવા લક્ષણો અનેક હોય છે, પરંતુ થોડાંક તો એવાં હોય છે કે જે વિસ્પષ્ટપણે તેમનામાં પ્રકાશે છે, અને તેથી તે તેમનાં મુખ્ય લક્ષણરૂપે ગણાય છે. તેમાં સૌથી પ્રથમ એ લક્ષણ જોવામાં આવે છે કે જે કંઈ સામાન્ય છે તેના કરતાં અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનું તેમના અંતરમાં કંઈક રહેલું છે એવું જાન થાય છે. જે કે આ જાન એવું નથી કે જે અભિમાનરૂપ હોય. મિથ્યા દંભ અથવા મિથ્યાભિમાનરૂપે તે મહત્ત્વનું જાન નથી હોતું, તેમ તે જાન મિથ્યાભિમાનને પ્રકટાવતું પણ નથી. જે મનુષ્યને યથાર્થ મહત્તાનું જાન થાય છે, તે દંભી કે મિથ્યાભિમાની હોતો નથી, તેમ તે કીર્તિને મારે વલખાં પણ મારતો નથી. તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે તમે યથાર્થ મહત્તાની વિશ્વમાનતામાં હો છો ત્યારે તે મહત્તાનું પ્રમાણ એટલું મોટું હોય છે કે તેના આગળ મિથ્યાભિમાન તો એક ક્ષુદ્રજેવું જણાય છે. અને તેથી જ્યારે અત્યંત મોટું મહત્ત્વા પછી તેના એક અંશની તુલ્ય પણ જે નથી એવા મિથ્યાભિમાનમાં મનુષ્ય કેવી રીતે મોઢ પામે ? તેણે પોતાનો વિકાસ કરીને એવડી મોટી અને સાચી વસ્તુ મેળવી હોય છે કે તેના આગળ મિથ્યાભિમાનસરખું તુચ્છ તેને ગ્રહણ કરવું રચતું જ નથી. જ્યારે તમને યથાર્થ મહત્તાનું જાન થાય છે, ત્યારે તમે ક્ષણ જ કંઈકરો છો તેના કરતાં પણ અધિક પ્રમાણમાં કંઈક કરી શકે એવું તમારા અંતરમાં રહેલું છે એમ તમે જાણો છો. અને પ્રસંગે પ્રસંગે એ જાન અત્યંત જણવાનું થાય છે. અને તે એટલે સુધી જન્નવાનું થાય છે કે ક્ષુદ્ર વસ્તુઓની મધ્યમાં તમે તમારી શાંતિને મહાસુરીજીતે જાળવી શકો છો. અર્થાત્ તે સમયે એ ક્ષુદ્ર વસ્તુપ્રતિ તમારું લેશ પણ મમત્વ હોતું નથી, તેમ તેના પ્રતિ તમારું લેશ પણ આકર્ષણ થતું નથી. અને તેથી તે વસ્તુઓ તમે ગ્રહણ કરો એ બનવું અશક્ય હોય છે. સ્વદેશમાં કહીએ તો તે કાળે તમારામાં એટલું બળ જન્ય થતું હોય છે કે જાણે પર્વતોને પણ હચમચાવી મૂકે. પરંતુ તેનો કેવી રીતે આરંભ કરવો,

એ બળનો ઉપયોગ કરવામાં કેવી રીતે વર્તવું, ક્યાં પ્રયત્ન કરવો, એ તમે જાણતા હોતા નથી, અને એ પ્રકારનો તમારો સંશય તમને એક મોટા કારાગૃહરૂપે લાગે છે. કાંઈ પ્રસંગે આ ભાન લગલગ કેવળ વિલંબ જાય છે, પરંતુ તે પાછું થોડા અથવા અધિક પ્રમાણવાળી તીવ્રતાસહિત પુનઃ અવશ્ય પ્રકટે છે, જેનું તમને ભાન થાય છે એવું આ કંઈક, આત્માની એવા પ્રકારની કળા છે કે જે મનુષ્યના વ્યક્તિત્વ ઉપર સાક્ષાત્ પ્રવર્તે છે, અને જ્યારે તેને નિયમપુરઃસર પોતાનો આવિષ્કાર અથવા વિકાસ કરવાની છૂટ આપવામાં આવે છે ત્યારે તે વ્યક્તિગત મનુષ્યમાં ઉચ્ચ ગુણ (Quality) ને, ઉચ્ચ મૂલ્ય અથવા મહત્તાને, તથા સમગ્ર ભુક્તિ, શક્તિ અને કર્મેન્દ્રિયને અધિક સામર્થ્ય આપે છે.

કેટલાક મનુષ્યો જન્મથી જ આત્માના આવા ખાસ પ્રકારના આવિષ્કારને પામ્યા હોય છે. ખીન્નઓ વિવિધ પ્રકારના અનુભવેએ કરીને કંઈક વિલંબે તેને પોતાના જીવનમાં પામે છે. તેનો કેવી રીતે વિકાસ કરવો એ જ્યારે તેઓ જાણે છે ત્યારે તેઓ તેનો અધિક પ્રમાણમાં વિકાસ કરી શકે છે. અને જેઓ એ સામર્થ્યનો ભાનપૂર્વક વિકાસ કરે છે, તેઓ તેના ઉપયોગવડે ઉત્તમ પરિણામને સિદ્ધ કરે છે. જે મનુષ્યોમાં આ સામર્થ્ય છે, તેઓ જે કંઈ સામાન્યથી અત્યંત પર છે તેનો તેમના પોતાના અંતરમાં અનુભવ કરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓ પોતાનાં સઘળાં અથવા લગભગ સઘળાં કૃત્યોવડે એ સત્યનું ઉદ્ઘાટન અથવા પ્રકાશન કરે છે. આ રીતે મહત્તાનાં અનેક ચિહ્નો શોધી શકાય છે.

જ્યારે તમારા પોતાનામાં આત્માના આ પ્રકારના આવિષ્કારનો અનુભવ કરો છો ત્યારે તમે યદ્યર્થ રીતે ભય, શંકા અથવા ચિંતારહિત થઈ રહો છો. કારણ કે આ સામર્થ્યની વિદ્યમાનતા તમને એમ કહેતી જણાય છે કે તમારા દૃષ્ટિબિંદુમાં જે કંઈ છે તેને તમે સિદ્ધ કરી શકો એમ છે. કંઈ પણ શુભ કરવાને માટે તમે સઘળી વસ્તુઓને કાર્યમાં યોજી શકો છો. અને જે કંઈ શુભની ઇચ્છા તમારું અંતઃકરણ કરે છે તે પ્રત્યેક શુભના સ્વામિત્વને તમે પ્રાપ્ત કરો છો. આત્માનું આ પ્રકારનું ભાન સ્વાસ્થ્ય, વિશ્વાસ, શ્રદ્ધા, આશ્ચર્ય, દૃઢતા, તથા લક્ષ્યબિંદુપ્રતિ આગળ અને આગળ વધવાનો અરોધ્ય વેગ તથા નિશ્ચય પ્રકટાવે છે. મનુષ્ય જ્યાં જ્યાં કાર્ય કરે ત્યાં ત્યાં તે સામર્થ્યને પ્રકટાવે છે. તેનું કાર્ય ગમે તો નાનું કે વિશાલ, જનહિતકર કે સ્વહિતકર, જનપ્રિય કે સ્વપ્રિય, ગમે તે હો તેના કાર્યનો પ્રદેશ ગમ્ય કે અગમ્ય, પ્રકટ કે અપ્રકટ, સ્થૂલ કે સૂક્ષ્મ ગમે તે હો, પરંતુ તેમાં તે સામર્થ્યને પ્રકટાવે છે.

આ અદ્ભુતસરખા કંઈકનું જે મનુષ્યના અંતરમાં ભાન થાય છે, તે મનુષ્ય વર્તમાન સમયમાં એક મહાન પુરુષરૂપે હોય છે. અને જેઓ તેના જીવનના ઉદ્દેશને સમજે છે તેઓ સઘળા જાણે છે કે, ખીન્ન સામાન્ય મનુષ્યોમાં જે કંઈ નથી મળી આવતું એવું, અપવાદસરખું કંઈક તેનામાં રહેલું છે. આ જ કારણને લીધે તેવા પુરુષો ઈશ્વરની એક સાક્ષાત્ વિભૂતિરૂપે મનાય છે અને તેનો હેતુ એ જ છે કે તેઓ તેમના પોતાનામાં મહત્તાનું ભાન કરે છે—મહત્તાને અનુભવે છે, અને જે આવા અપવાદરૂપ અનુભવને પ્રકટ કરે છે તેવી જે આત્માની કળા તેના પોતાનામાં આવિષ્કાર કરે છે, તેને લીધે જ તેમનું

રમી રહે છે. તમે અધિક વિસ્પષ્ટપણે વિચાર અથવા ચિંતન કરી શકો છો, ભૂલવિના તકો કરી શકો છો, અધિક ઉંડી દૃષ્ટિ પહોંચાડી શકો છો, અને અધિક ઉત્તમ પ્રકારની યોજના, સાધનો તથા પદ્ધતિને ઘડી શકો છો તથા ઉપગમી શકો છો, અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જ્યારે તમારા પોતાના અંતરમાં મહત્તાના સામર્થ્યનું તમને જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે તમારા સ્વત્વ (Personality પોતાપણ) માં જે કંઈ છે તે સઘળું વધારે સારું કાર્ય કરે છે, અને અધિક મહાન્ પરિણામેને પ્રકટાવે છે. આ વાર્તા પ્રકટ સત્યરૂપે છે. આથી આત્માનો વિકાસ એટલો તો અગત્યનો છે કે, યથાર્થ રીતે જોઈએ તો તેનો વિકાસ કરવાના યત્નમાં મનુષ્યે એક દાણનો પણ વિલંબ કરવાની જરૂર નથી.

વર્તમાન સમયમાં ધણા મનુષ્યોનું એવું માનવું હોય છે કે જીવનમાં વિજય પામવાને માટે મનુષ્યોએ, પરંતુ તથા સ્થિતિઓઉપર અમુક પ્રમાણમાં સત્તા અથવા સ્વામિત્વ જમાવવું જોઈએ. અને તેમ કરવાને માટે મનુષ્યમાં રહેલાં મોટાં સામર્થ્યોને કેવી રીતે તે કામમાં યોજવાં તેની અનેક પદ્ધતિઓ અથવા રીતિઓ ધડાતી હોય છે, પરંતુ તે એક ભૂલ જ છે. અને ખીજઓઉપર સત્તા જમાવવામાં પોતાના સામર્થ્યનો ઉપયોગ કરવાનો જેઓ ડોહ પછી રીતે યત્ન કરે છે તેઓ થોડા જ સમયમાં તેમના સામર્થ્યને શુભાવી બેસે છે. યોગ્ય માર્ગ તો એ જ છે કે તમારામાં જે સામર્થ્ય હોય તેનો તમને પોતાને મહાન્ સમર્થ પુરૂષ બનાવવાના કાર્યમાં ઉપયોગ કરવો. અને પછી તમારા આત્માને અધિક અને અધિક જાગૃત કરીને એ સામર્થ્યને વધાર્યાં કરવું. જ્યાં જ્યાં યથાર્થ મહત્ત્વ પ્રકટેલું છે તે સઘળામાં મનુષ્યમાં રહેલા આત્માના સામર્થ્યના આવિષ્કારવડે જ પ્રકટયું છે, અને તેણે જ તેમનામાં શક્તિ, અસાદિક શુદ્ધિ, અને પ્રતિભા આદિને પ્રકટાવ્યાં છે. તેથી જ્યારે તમે સામર્થ્યનો વિકાસ કરતા હો ત્યારે તે સામર્થ્યમાં તમારા આત્માનો પ્રવેશ કરાવજો. એ સામર્થ્ય પ્રકટાવવામાં તમારા આત્માને યોગ્યજો. અને જ્યારે આત્માના સામર્થ્યનો તેમાં યોગ કરવામાં આવે છે અને તેવડે પૂર્વની માનસિક શક્તિઓમાં જ્યારે દ્વિગુણ બળ પ્રકટેલું અનુભવાય છે ત્યારે એ પ્રકારના કર્તવ્યની અગત્ય તમને સદૃશમાં સ્પષ્ટ થશે.

આત્માની આ સવિશેષ (Particular) કળાનો વિકાસ કરવાને સઘળા માટે મહાપુરુષોનાં સ્વત્વ (Personality) ને તપાસો. સ્મરણમાં રાખો કે મહાન્ સ્ત્રીપુરુષો માં જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં આત્માનો આવિષ્કાર થયેલો છે. તેમાંના કેટલાકમાં તે અવિષ્કાર અત્યંત પ્રમાણમાં થયો હોય છે જ્યારે કેટલાકમાં ન્યૂન પ્રમાણમાં થયો હોય છે. અને એ તો સત્ય જ છે કે આત્માનો આવિષ્કાર કર્યાવિના જગતમાં જેઓએ આગળ વધવાનો યત્ન કર્યો છે તેઓ સામાન્ય સ્થિતિથી અધિક ઉંચે કશાપિ ચડી શક્યા નથી. તેવા પુરુષોનું નિરીક્ષણ કરો, અને તેમનામાં એવું સામર્થ્ય પ્રકટે એવું શું છે તે જાણો. તમને તન્કાસ તે જણાશે, અને તે જ પ્રમાણે તમારા પોતાના જીવનમાં એ જ રીતથી આત્માના આવિષ્કારનો વિકાસ કરવાને માટે યત્ન કરો. પછી આત્માની જ્ઞાન, બલવાન તથા અનન્ય સ્થિતિમાં તમારા જાગૃત જ્ઞાન (Consciousness) ને અખંડ રાખવાનો નિર્ભય કરો. એથી સ્થિતિમાં જે કંઈ રહ્યું હોય, તેને પ્રકટ કરવાનો યત્ન કરો અને પછી તેને પ્રકટ કરીને તે

અનુભવમાં નિરંતર રહ્યા કરશે. આ પ્રશાંત અને જલવાળી અવસ્થામાં જ્યારે તમે આવો અથવા હો ત્યારે તમારા પોતાના સમગ્ર વ્યક્તિત્વને એ પ્રશાંતજલથી પરિપૂર્ણ માનીને તેના જ વિચારને સેવો. આ ક્રિયા તમને પોતાને સુદૃઢ અને અલગતાનું બનાવશે, તથા તમારા સમગ્ર શરીરને છવનના એક મોટા ભંડારરૂપે કરી દેશે. અને પછી સમય જતાં, જ્યારે કંઈ અદ્વિતીયસરખું કાર્ય કરવું હોય ત્યારે એ એકત્ર થયેલો જળનો શક્તિ ઉપયોગમાં આવશે અને મનવડે તેને કાર્યમાં યોગ્ય સકાશે અને તેમ થતાં ધારેલાં પરિણામો અવશ્ય પ્રકટાવી શકાશે.

તમારા પોતાનામાં આત્માની કાર્ય કરે એવી જાગૃત વિદ્યમાનતા અથવા પ્રાકટ્ય થતાં, તમે જે કંઈ કરશો તેમાં તે વિશેષ સુધારણા કરશે. કારણ કે આત્મામાંથી જે સામર્થ્ય પ્રકટે છે તે અત્યંત ઉચ્ચ ગુણનું હોય છે, અને તેથી તમારા કાર્યને તે ઉચ્ચ ગુણ (Quality) વાળું કરવાને સમર્થ છે. આત્માના અવિષ્કારનું ભાન અથવા અનુભવ વધારે મહાન વસ્તુઓની ઇચ્છાને જાગૃત કરશે, અને કેટલીક વખતે તો તે ઇચ્છા અત્યંત આરોધ્ય-ન રોડી સકાય-એવી ઘરો અને આપણે એ તો જાણીએ છીએ કે જે કોઈ આરોધ્ય ઇચ્છાપૂર્વક મહાન વસ્તુની અભિલાષા સેવે છે, તો તે વસ્તુઓ પરિણામે તેને પ્રાપ્ત થાય જ છે. અને મુખ્યત્વે કરીને તેવી ઇચ્છાની સાથે જ્યારે તે યથાર્થ શ્રદ્ધાને વેદે છે ત્યારે તો તે અવશ્ય અને શીઘ્ર સિદ્ધ થાય છે. આ સંબંધમાં એ જાણવું અત્યંત અગત્યનું છે કે જે અંતઃકરણ પોતાની સંકલ્પશક્તિનો યોગ્ય ઉપયોગ કરે છે તે અંતઃકરણ એવું હોય છે કે આત્માના પ્રશાંત, જલવાન તથા અગત્ય સામર્થ્યનો અનુભવ કરી શકે છે. આત્માના વિકાસની અત્યંત અગત્ય હોવાનું આ એક ખીલું કારણ છે. એ પ્રકારના વિકાસમાં નિત્ય વૃદ્ધિગત થવાને માટે આપણને જાણીએ કે આત્માના આ પ્રકારના સવિશેષ અવિષ્કારના જાગૃત ભાનના સર્વોત્તમ વિચારમાં નેટલું અને તેટલું મહેતું એ અત્યંત લાભકારક છે. અને તેથી જ સાથે આત્માના સામર્થ્યનો નેટલો પ્રકાશ કરી શકે તેટલો કરીને તેમાં અત્યંત ઉંડાણથી અને તેટલો અધિક સમય પ્રવેશવું એ પણ તેટલું જ લાભકારક છે. જે કે આ સર્વ પ્રયત્નોમાં આપણે સ્મરણમાં રાખવું નેદએ કે આત્માનો અવિષ્કાર નિરંતર પ્રશાંત, જલવાન, અદ્ભુત તથા અગત્ય હોય છે. એવા પ્રકારનો અવિષ્કાર થતાં સર્વ કલંક સુગમ યત્ન રહે છે, અને ધારેલા અર્થની શીઘ્ર સુસિદ્ધિ થાય છે.

ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૬૬ થી.)

આ પ્રકારના ગુણધર્મવાળાં મૂર્ત તથા અમૂર્ત દ્રવ્યોની સંયોગિબુદ્ધિઉપર રહેનારું દ્રવ્ય આકાશતત્ત્વ છે. એ તત્ત્વદ્વારા અમૂર્તદ્રવ્યોના વિકાસે અને પરિણામે મૂર્તદ્રવ્યોના મહાપાન-ડમાં પ્રવેશ પામે છે. આ આકાશતત્ત્વ સ્વયંનાં મૂર્તદ્રવ્યોસાથે સંયોગમાં આવેલું હોય છે અને તેથી તેને વિશુ કહેવામાં આવે છે. આકાશના ઉપરિ ભાગમાં રહેલાં અમૂર્ત દ્રવ્યોનું વિશુલ્ય કંઈકે ભુદા પ્રકારનું છે, ઉદાહરણથી આ વસ્તુ રૂપરૂપ થવા વિશેષ સંભવ રહે છે:-

એક વસ્ત્રઉપર તલની પથારી કરી હોય તો સઘળા તલસાથે વસ્ત્ર સંબંધમાં આવતું હોવાથી વસ્ત્ર જાણે વિભુ છે, પરંતુ તે સઘળા તલના દાણામાં અને વસ્ત્રમાં રહેલું ગુરુત્વ વિભુતર છે, કારણ કે તે પ્રત્યેક દાણામાં અને વસ્ત્રના તંતુઓમાં પ્રવેશ પામેલું છે. આ પ્રમાણે સઘળાં મૂર્ત દ્રવ્યો અને તેનાં કાર્યરૂપ સૂર્યચંદ્રાદિ ગોલકા અને તેમાંના ચરાચર પદાર્થો આકાશરૂપ મહાપટ્ટઉપર વિસ્તારેલા છે અને તે મૂર્તદ્રવ્યોના પરિચિન્ન પરમાણુસાથે તે આકાશરૂપ દ્રવ્ય સંબંધમાં રહેલું હોય છે. એટલે કે મૂર્તદ્રવ્યનું પરમાણુ તલના દાણાની પેઠે આમતેમ ફરે તોપણ આકાશને સંબંધ છોડતું નથી. આમ છતાં આકાશના ઉપરિભાગમાં રહેલાં શુદ્ધિ આદિ અમૂર્ત દ્રવ્યોના પરિચિન્ન પરમાણુઓને બેદીને સર્વના સંબંધમાં આવે છે, આથી વિભુતર ગણાય છે.

આ અમૂર્ત દ્રવ્યોનું આદિ કારણ અર્થાત્ જે કાર્ણના કાર્યરૂપ થતું નથી એવું જગદ્ગુરૂપ દ્રવ્ય તે ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિ છે, અને તેને અલિંગ પણ કહે છે. તેને અવ્યક્ત અથવા માયા પણ કહે છે. આ દ્રવ્ય ચિદાત્મારૂપ કૂટસ્થ દ્રવ્યથી સ્વતંત્ર સત્તાવિનાનું હોવાથી ચિદાત્માની શક્તિરૂપ ગણાય છે અને ચિદાત્માની હાયાપત્તિને અખંડ ધારણ કરી રાખે છે. એ પ્રકૃતિ અથવા અતત્ત્વભૂત (ચિદાત્માથી પૃથક્ સત્તાવિનાની હોવાથી “અતત્ત્વ” સંજ્ઞા આપી છે) માયાની પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ કલા હોય છે. પ્રવૃત્તિકલાથી વિશ્વનો ઉદય તથા નિધિતિ થાય છે. નિવૃત્તિકલાથી વિશ્વનો લય અને છે, ચિદાત્માની અર્થાત્ નિર્ગુણ બ્રહ્મતત્ત્વની અખંડ હાયાપત્તિને ધારણ કરનાર આ જગદ્ગુરૂપ પ્રકૃતિશક્તિનો પ્રથમ ક્ષેત્ર અથવા ક્ષેત્રજ્ઞ થતાં દુધને ઉકાળવાથી જેમ તર ઉપર આવે છે તેમ મહાતત્ત્વરૂપ એક દ્રવ્ય પૃથક્ પડે છે. આ દ્રવ્ય સમગ્ર પ્રકૃતિના સર્વોત્તમ સારરૂપ હોય છે, અને એવડે ચિદાત્માને અને પ્રકૃતિને બેદ ઉદ્ધસિત અથવા અનુમિત થાય છે, તેથી તેને લિંગ સંજ્ઞા પણ આપવામાં આવે છે. સમગ્ર ભવિષ્યમાં થનારાં કાર્યોમાં તે દ્રવ્યનો અનુગમ હોવાથી તેને મહાતત્ત્વ કહે છે. પ્રકૃતિના નિરતિશય સત્ત્વના કાર્યરૂપ હોવાથી તે દ્રવ્યમાં ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્યરૂપ ગુણો રહેલા હોય છે. આ દ્રવ્યને આંતર ઉપાધિરૂપે પ્રાપ્ત કરી ચિદાત્મા ઐશ્વર્યોદિ ધર્મવાળા પ્રતીત થાય છે. દૈવી સૃષ્ટિમાં આ દ્રવ્યનો વ્યય થયા પછી અવશિષ્ટ રહેલા મહાતત્ત્વમાં રજસ અને તમસની કલા બહાર પડતી આવે છે, અને તેથી એ બે ગુણોના ઉપરાગથી એ તત્ત્વના અંશોમાં વિપરીત ધર્મો પ્રતીત થાય છે. અર્થાત્ અધર્મ, અજ્ઞાન, અવૈરાગ્ય, અનૈશ્વર્યોદિ ગુણો તેમાં પ્રકટ થાય છે. આ ગુણોનું તારતમ્ય હોય છે અને તેથી કોઈ પણ મહાતત્ત્વના બે અણુઓ જરાજર સમાન ધર્મવાળા હોઈ શકતા નથી. તોપણ પ્રત્યેક અણુનો સ્વાભાવિક વેગ, અધિકરણરૂપ કદરૂપ દ્રવ્ય જેમાં તે તરે છે તેના સમાન આકારવાળા થવાનો હોય છે. આ વેગ જ્યારે ચરિતાર્થ થાય છે ત્યારે અધિકરણરૂપ દ્રવ્યનો અને તેમાં તરતા અણુનો અંગાંશિભાવ ટળી જાય છે; અને દ્રવ્ય એકરસ અથવા અવિભાગાપન્ન થાય છે. પ્રત્યેક મહાતત્ત્વના અર્થાત્ શુદ્ધિતત્ત્વના અણુની આ અધિકરણાત્મક થવાની સ્વાભાવિક શક્તિને લીધે જીવની પરમેશ્વરભાવપત્તિ સંભવે છે. જેટલા બળથી અથવા વેગથી મહાતત્ત્વના અણુની અથવા જીવની અધિકરણદ્રવ્યમાં લીન થવાની શક્તિ હોય તે પ્રમાણમાં મૂળ લિંગાત્મક મહાતત્ત્વના ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યનો આવિર્ભાવ થાય છે. જેમ

મહાસુદ્રમાં જ્યાં મોતી નીકળે છે ત્યાં બલવાન વેગથી જેટલી ઉંડાઈમાં હુમકી મારવામાં આવે છે તે પ્રમાણમાં ઉત્તમ મધ્યમ અને નિમ્ન મોતીની પ્રાપ્તિ થાય. છે, તેમ સર્વ જીવોના વિશ્રામભૂત આ પરમાત્માના ઉપાધિરૂપ આદિમ દ્રવ્યમાં જેટલા વેગથી સંયમ થાય તેટલા પ્રમાણમાં ધર્મજ્ઞાનદિ રત્નોની પ્રાપ્તિ થાય છે. મહત્તત્ત્વના અંશરૂપ અણુનું—અથવા વિદ્યાત્માની જાપાપત્તિવાળા સુદૃઢતત્ત્વનું—અથવા જીવનું ચિંત્તરૂપ વિદ્યાત્માના અનુભવથી કૃતકૃત્ય ધર્મ સ્વરૂપે અવસ્થિત થતું અર્થાત્ અણુનું એકરસ કારણદ્રવ્યરૂપે પસટાતું અને તેનું સસરેકાર પુનરુત્થાન નયનું એવું આપણા સદ્વિચારકો પરમ મોક્ષ અથવા કેવલ્ય-સંપત્તિ કહે છે.

મહત્તત્ત્વના ખરે અથવા અંશે જ્યાંથી જીવતત્ત્વનો આરંભ થાય છે તે અધિકરણ-ત્મક કારણદ્રવ્યમાં રમણ કરે છે, એ વાર્તા ખાસ લક્ષમાં રાખવાજોઈ છે. આ કારણ-દ્રવ્ય પરમેશ્વરનો ઉપાધિ છે અને તેમાં સર્વ જુતપ્રાણીના હુદ્દિના અને ત્યાર પછીના તત્ત્વોના સંસ્કારો રહે છે. આ કારણ દ્રવ્ય સર્વેશ્વરવાદિ ધર્મવાળું હોય છે અને તેને ઉપાસ્યરૂપે સ્વીકારવાથી અંશરૂપ જીવને સ્વરૂપપત્તિ થવાની સામગ્રી પ્રાપ્ત થાય છે.

તત્ત્વવિદ્યાનો એક અબેદ્ય સિદ્ધાન્ત છે કે કોઈ પણ દ્રવ્ય પોતાના સ્વભાવથી જાદું થતું નથી. તે સ્વભાવ આગનુક નિયમોથી દબાય છે, અને પ્રસંગે વિપરીત ધર્મ પ્રકટ થાય છે, તોપણ સઘળા દયાણુઓમાં, સઘળા વિપર્યયોમાં, તે દ્રવ્ય સ્વભાવસંપત્તિ પ્રકટ કરવા મથે છે. પદાર્થવિજ્ઞાનશાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે જલ જેટલી ઉંચાઈથી આવતું હોય તેટલી ઉંચાઈએ ચડવાના વેગવાળું હોય છે. પછી નળીઓવડે આપણે તેનો પ્રવાહ ગમે તેટલી ઉંડાઈએ લઈ જઈએ તોપણ તેને જાંઘ ગળિનો અવકાશ મળતાં પોતાની મૂળ ઉંચાઈએ તે મટે છે. આ નિયમ અપ્પાત્મશાસ્ત્રમાં પણ પ્રવર્તે છે. સર્વ જીવો સ્વભાવે સત્સ્વપૂર્ણ છે, અને અધિકરણદ્રવ્યના ધર્મ જ્ઞાન વૈરાગ્ય તથા ઐશ્વર્યદિ શુભોને પ્રકટ કરવા ઉત્સુક છે. તેઓ જેટલા પ્રતિજ્ઞાઓમાં અને આવરણોમાં રહે છે તેટલા પ્રમાણમાં અધર્માદિ પ્રકટ કરે છે. તેમને વિચારનું, વર્તનનું, કાર્યકરણસંઘાતનું સ્વાતંત્ર્ય મળતાં પોતાના ઉચ્ચ સ્વભાવતરફ વળે છે. ઘણી નીચાઈએ ગયેલાં જલનું પ્રતિજ્ઞાધિક એકદમ જલ્ય છે તો જળનો વેગ ઝડિલિ નીકળી વચસા પદાર્થોને નુકસાન પહોંચાડે છે, તેમ અનિનિમ્ન કોટિમાં અવતરણ થયેલા જીવને સ્વાતંત્ર્ય મળતાં આપ્પાત્મતઃ વિરોધી કાર્યો તેનાથી થાય છે, પરંતુ તે તેનો સ્વભાવદોષ નથી પણ અબોધ પ્રતિજ્ઞાઓ છે અને તે પ્રતિજ્ઞા કયા ક્રમથી ખસેડવા તે આપતનું લોકમાં ગણાતા ઉદારકોમાં જોઈએ તેવું જ્ઞાન હોતું નથી. આથી ક્રિયાવિચારનું સ્વાતંત્ર્ય લક્ષ્યરૂપ જનાં જલ્લવિદ્યાના પ્રવર્તક સર્વસ મહર્ષિઓ જીવોને આરંભમાં તે સ્વાતંત્ર્ય પૂર્ણરૂપે અર્પેતા નથી, પણ ક્રમશઃ સ્વાતંત્ર્યસામગ્રી લોકકલ્યાણાર્થ રચી આપે છે. આ તત્ત્વસ મહર્ષિઓ ક્રિયાવિચારના સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યના ઉપદેશક હોય છે, પરંતુ સર્વને તે પ્રકારના સ્વાતંત્ર્યમાં એકી વખતે મૂકવામાં તેઓ જોખમ સમજે છે. આથી તેઓ ક્રમશઃ જીવોને અમુક મર્યાદામાં સ્થાપે છે અને તે મર્યાદામાં તેને સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય અર્પે છે. તે મર્યાદાના શુભધર્મેતિ વિહત્સ સિદ્ધ થયા પછી અન્ય મર્યાદાતું દાર ખુસ્તું કરી આપે છે અને નવી મર્યાદા અથવા ભૂમિજ્ઞાના શુભ ધર્મો કેવી રીતે સિદ્ધ કરવા, તેના ઐશ્વર્યસાથે કેટલી જોખમદારી જોડાયેલી છે, એ આદિનો યોગ આપે છે.

અને આમ ક્રમશઃ સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્યને તેઓ અર્પે છે. આ અધિકારાનુસાર ક્રિયાવિચારનું સ્વાતંત્ર્ય આપવાના સંપ્રદાયને કેટલાક અવિચારી આતુર પુરુષો મિથ્યા પ્રતિબધરૂપ ગણે છે. પ્રસંગે ઉદ્ધારક મહાત્મામાં સ્વાર્થનો, દંભનો, અવિવેકનો આરોપ કરે છે. વસ્તુના સર્વદા ઉપદેશોમાં આવી સંકુચિત વૃત્તિઓ હોતી નથી, તેઓ પરમ ઉદાર હોય છે, અને તેમના આદર્શની પરીક્ષા તેમના આશ્રમે વિનીત થયેલા સ્ત્રીપુરુષોમાં ક્રિયા અને વિચારના માધુર્યથી થાય છે. તેમના આશ્રમે વિનય પામનાર સ્ત્રીપુરુષો ક્રિયાવિચારનું અકાળજ્ઞતાંતર કરતાં નથી, તેમનાં હૃદયન પ્રશાન્ત વેગથી વહે છે. તેમનાં અંતઃકરણોમાં દૈવાત્મસંપ્રાપ્ત થાય છે તોપણ દેવોનો વિગ્ન યર્ષ આસુરી સંપત્તિ હોવાથી ક્રિયારૂપે બહાર નીકળવા પામતી નથી. સ્વરૂપમાં તેવાં મહદાશ્રિત સ્ત્રીપુરુષોમાં હૃદયનું સ્વર્ગ માધુર્ય હોય છે. તેમનો માર્ગ અન્યેક ડગલે રસથી પૂર્ણ હોય છે, અને અરૂપે સ્થિત થયા પેઠી પાછલી ભૂમિકાની ક્ષોડીઓ ઉત્થાનસમયે તેમને ઉપસ્થિત હોય છે તેથી તેઓ અદ્ભુત ક્ષમા અને મૃદુતાને ધારણ કરનાર હોય છે.

આ પ્રકારનું વિનીતપણું અને આંતર માધુર્ય જે વ્યક્તિમાં અથવા મંડલમાં ન જણાય ત્યાં સમજાવું કે ઉદ્ધારક ઉપદેશમાં સર્વજ્ઞતાનું પ્રેરક બલ નથી. આ વિચારો પ્રકટ કરવામાં 'હું' આપણા મંડલની ક્ષમ્ય સ્તુતિ કરતો હોઈશ. કેમકે આપણામાં આ સામુદાયિક માધુર્ય શ્રીદૃષ્ટિના અપૂર્વ અનુગ્રહબલથી ઘણું જળે છે. તોપણ વ્યક્તિની તેમ મંડલની પરમાર્થવિષયક પ્રગ્તિના પ્રોત્સાહક વિચારો પ્રકટ કરવામાં અધિક દિલ સમજી અમ પ્રકટ કરું છું.

હવે પ્રકટ વિષયપ્રતિ વળી એ છવોનું સ્વભાવદ્રવ્ય આપણે જાણ્યું. તે મહત્તત્વના અંશરૂપ છે. આ અંશનો સ્વાભાવિક વેગ વિદ્યાત્મક છે અર્થાત્ ધર્મ વૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્ય પ્રકટ કરવા પ્રતિ તેનું લક્ષ્ય છે તોપણ રજસ અને તમસના સંસર્ગગતથી સ્વાયેલા વર્તમાન તથા ભૂત સર્ગમાં થયેલા અનંત જન્મોના કર્મકાશથી તે અણ અથવા અંશમાં અવિદ્યાનું અને તેનાં કાર્યો અધર્મ, અજ્ઞાન, અવૈરાગ્ય અને ઐશ્વર્યનું પ્રાધાન્ય પ્રવર્તે છે. વિદ્યાત્મક અને અવિદ્યાત્મક શાખાવાળી આ છવના મહત્તત્વમાંથી પ્રકટ થયેલા અણનું સંસરણ એટલેથી જ અટકવું નથી. મહત્તત્વનો સ્વાભાવિક જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ ધર્મે તેમાં રપુરે છે, તોપણ “ હું છું ” આ પ્રકારની વિરૂપ સ્વાત્મપ્રતીતિ (Self consciousness) અથવા સ્વાત્મસંવેદન અથવા બુદ્ધધર્મની પરિભાષામાં કહીએ તો આલયવિજ્ઞાનધારા અન્ય દ્રવ્યના અણવિના નથી.

આ બીજું દ્રવ્ય તે મહત્તત્વમાંથી પ્રકટ થતું અદંકારદ્રવ્ય છે. એ દ્રવ્યને અદંકાર દ્રવ્ય એટલા વારતે કહેવામાં આવે છે કે અહમસિ હું છું, આ પ્રકારની પ્રતીતિ એ દ્રવ્યમાં ચિચ્છાવાપતિથી થાય છે. આ દ્રવ્ય પણ મહત્તત્વમાંથી સર્ગારબે પ્રકટ થાય છે, અને અમરત કોટિમાં પડે છે. ક્ષિત તથા દેવકોટિમાં એ દ્રવ્યનો વ્યય થયા પછી અવશિષ્ટ રહેલા અદંકાર દ્રવ્યમાંથી મહત્તત્વના ઉપર વર્ણવેલા છવરૂપ અણનો પોતાની પૂર્વ સર્ગમાં મેળવેલી સંસ્કારસંપત્તિઅનુસાર યોગ્ય અણને મેળે છે, આ અદંકારનું અણ અધિકરણરૂપ સમષ્ટિ અદંકાર દ્રવ્યમાં તરે છે, તોપણ જ્યારે તેનો અગ્રજ્ઞ અથવા મૂઝ પ્રકૃતિમાં લય થવાનો હોય ત્યારે પોતાના નિયત મહત્તત્વના અણદ્વારા તેનો લય થાય છે, સ્વતંત્ર રીત્યા નહિ. આ અદંકારના અણમાં બુદ્ધિના અથવા મહત્તત્વના અણનો દ્રવ્ય અથવા પ્રવાહ પ્રવેશ પ્રાપ્તી રહે છે. (અપૂર્ણ.)

एक अनेकजनहितकर प्रवृत्ति.

(૩)

વિચાર કરે, જરા ઉંડાણથી વિચાર કરે; તમારા પોતાનામાં આવી વિચાર કરે.

મિત્ર વાચકો ! ગયા અંકમાં જનસમાજની સામાન્ય વ્યવસ્થાનો અને તેમાં આપણે ધારેલી મુખ્ય યોજનાનો ક્યાં અંશમાં પ્રચાર થવો સંભવિત છે, અને તેથી આપણો મૂળ વિચાર કલ્પનામાત્રના પરંતુ શક્ય છે એ સંબંધી સ્વરૂપમાં વિચારી ગયા હતા. હવે મનુષ્યોનું આંતર ક્ષેત્ર એ સંબંધમાં કંઈ પણ સદાચ આપી શકે અથવા તે વિચારને અનુમોદન આપવા કે તેમાં લગવા તત્પર થાય એમ છે કે કેમ તે વિચારનું બેઠબે.

આ જગત જેમ વિવિધ પ્રકારનાં મંડલોથી રચાયેલું છે, તેમ મનુષ્યનું આંતર જગત પણ તેવાં જ વિવિધ મંડલોથી રચાયેલું છે. અને તેથી આપણો મુખ્ય વિચાર જે આ બાજુ જગતના અનેક મંડલોથી અનુકૂલરૂપમાં પ્રદર્શ કરાય તો તે જેમ વધારે લાભકારક અને આપણી ધારણાને વધારે સિદ્ધ યવાની આશાને પ્રકટાવે છે, તેમ મનુષ્યમાત્રના અંતરમાં રહેલાં વિચાર, નિશ્ચય, કલ્પના, સંકલ્પશક્તિ, આદવાનશક્તિ, વગેરેનાં જે મંડલો છે, તેમાં પણ તે અનુકૂલરૂપમાં પ્રદર્શ કરાય તો તેથી આપણને, આપણા વિચારને પોષણ, તથા ઉત્તેજન મળે.

જગતના વિવિધ મનુષ્યો જેમ વિવિધ પ્રકારના નિશ્ચયો, વિચારો, મંતવ્યો, જ્ઞાતવ્યો વગેરે રાખે છે, તેમ આપણામાં રહેલાં કરણો-મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, સંકલ્પશક્તિ, કલ્પનાશક્તિ, અંતરસ્ફુરણ (Inspiration) વગેરે પણ જૂદા જૂદા જાતના નિશ્ચયો, વિચારો, ધારણાઓ કરે છે. સંકલ્પશક્તિ કંઈ નિશ્ચયો રાખે છે તો તર્કશક્તિ એથી જૂદા જ નિશ્ચયને સેવતી હોય છે. મન અમુક વિચારોમાં ગ્રહા ધરે છે તો બુદ્ધિ તેમાં અગ્રહા જ ધરે છે. કોઈ વાતનો બુદ્ધિ સ્વીકાર કરે છે તો કલ્પનાશક્તિ તેનો નિરેષ કરે છે. ચિત્ત કોઈ વિષયમાં અમુક રૂપમાં સ્ફુરણો કરે છે તો હિન્દુઓ કંઈ તૃતીયમ જ કરતી હોય છે. વિચારમાં કંઈ વિષય હોય છે તો નિશ્ચયમાં તેથી કંઈ જૂદો જ હોય છે. અવહારબુદ્ધિ કંઈ નિર્ણયો ધારણ કરતી હોય છે તો સિદ્ધાંતમાં કંઈ બીજો જ વિષય રહ્યો હોય છે. આ સૂક્ષ્મ જગતની પેઠે મનુષ્યમાં પણ વિવિધ ભિન્ન ભિન્ન નિશ્ચયાદિવાળાં કરણો હોય છે. સ્વપ્ને જગતમાં જેમ એકમત થવો સંભવિત નથી, તેમ મનુષ્યનામાં રહેલાં આ બધામાં પણ એક મત હોઈ શકતો નથી. તેને જ લીધે કેટલાકોએ એમ કહ્યું છે કે આપણા પોતાનામાં સર્વથી બળવાન જે સત્તા હોય તેના નિશ્ચયને અનુસરવું.

આ પ્રમાણે મનુષ્યના પોતાનામાં પણ મતભેદ, વગેરે હોય છે, અને તેમ છતાં પણ મનુષ્ય જે વિવેકવાળો હોય છે તથા પોતાના આ લૌકિક સ્વરૂપને યથાર્થ સમજનારો હોય છે તો તેનામાં રહેલી આ બધી શક્તિઓ પાસેથી તે એક પ્રકારના નિશ્ચય અથવા વિચારમાં અનુમતિ મેળવી શકે છે. અને કંઈ નહિ તો છેવટે તેની સપ્તમી શક્તિઓમાંથી વધારે પ્રમાણમાં તો તે પોતાના નિશ્ચય, વિચાર વગેરેને અનુકૂલ કરી લે છે જ. અર્થાત્ બદલે મને તો તે વિચાર સ્વીકારાય જ છે.

આપણી સર્વ શક્તિઓમાં—મનમાં, બુદ્ધિમાં, કલ્પનામાં તર્કમાં—વગેરે સર્વમાં અપૂર્વ સામર્થ્ય રહ્યું હોય છે. આપણે હજી જાણ્યું પામ્યું નથી તેટલું સામર્થ્ય હોય છે. તેથી જો તે સર્વ આપણા મુખ્ય વિચારમાં જોડાય તો તે વિચાર અન્યંત—અત્યંત—અને અવશ્ય સિદ્ધ થવો સંભવે. પરંતુ ઉપર કહ્યું તેમ એ બધી શક્તિઓ આપણા મુખ્ય વિચારને અનુકૂળરૂપે રચીકારે કે કેમ એ તમને સંશય થાય છે. પરંતુ તે રચીકારી શકે એમ છે.

મનુષ્ય પાસે એક એવી વસ્તુ છે કે જે બધીને એક દિશામાં દોરવી શકે છે. પ્રથમ તો આપણને તે અશક્તિજેતું લાગે છે, અને બીજી વસ્તુને જો થોડા પ્રમાણમાં પ્રકટાવવામાં આવે છે, અને થોડો સમય જ જો તે આપણાં ઉપર તરતી રહે છે, તથા તેનાં ઉગ્રાં મજા માત્રની નથી, તો તો તે વસ્તુ હોવા છતાં પણ પરિણામે આપણે ધ્યાનમાં પ્રમાણે કરી શકતા નથી. પરંતુ જો આપણે તે વસ્તુને અધિક પ્રમાણમાં પ્રકટાવીએ છીએ અને તેને આપણા આંતર લાગના ઉપરના જ પ્રદેશમાં ફેરવા ન કરતાં જડી ઉતારીએ છીએ, અને તે અન્યન પ્રમાણમાં પ્રકટીને સ્વતંત્રપણે પોને કાર્ય કરવા પ્રયત્ન થાય જ. જીવન બંધાઉપર પોતાની શ્રદ્ધા જમાવીને તેમને પોતાના ધાર્મિક પ્રમાણે કાર્ય કરાવતી થાય ત્યાં મુખી જો તેને આપણે છોડી દેતા નથી પણ આપણામાં ધારણ કરી રાખીએ છીએ, તો પછી તે વસ્તુ બળવાળી બનતી જાય છે, અને ક્રમે ક્રમે તો તે એટલા બળવાળી થાય છે કે પછી આપણામાં રહેલાં પ્રકટ-કેન્દ્રોને તેને અધીન થવું જ પડે છે. તે મદારાનીપદે રિયન થાય છે, અને ત્યાંથી હવે કંઈ આત્માઓને કહાડે છે તેને જીવન બંધાવે અનુસરવું પડે જ છે. તેનો એક અંશરૂપ છે. બધી અન્યથા થતો નથી. આજ જે બધાં સ્વતંત્રપણે જેમ કહે છે તેમ અન્યથા પ્રકટ ગોઠેને ધારણ કરતાં હોય છે, પણ તે જ બધાં પેલી મદારાની ન્યારે રાત્રાવાદ રચાવેલા વર્તમાન વ્યવસ્થામાં ધકેલે ઉભી રહે છે. મોટે ભાગે તો અધર્મ કરેલા તેની અથવા અંશમાં અવિદ્યાનું અને પાપ છે એટલું જ નહિ પણ ઉત્સાહથી તેણે દશવિધ પ્રાધાન્ય પ્રવર્તે છે. વિદ્યાત્મક અને આત્મિક એટલું જ નહિ પણ ઉત્સાહથી તેણે દશવિધ માંથી પ્રકટ થયેલા અણુનું સંચરણ એટલેથી જ થાય તે સિદ્ધ અને તે પણ સર્વોત્તમ ભાવિક જ્ઞાનપ્રકાશરૂપ ધર્મ તેમાં મુકે છે, તોપણ છે. આજે વિરોધી જાતની તે સ્વાત્મપ્રતીતિ (Self consciousness) અથવા છે, અને પોતાના સામર્થ્યનો તે પરિભ્રાસમાં કરીએ તો આત્મવિજ્ઞાનધારા અન્ય દ્રવ્યના

આ બીજું દ્રવ્ય તે મદતત્ત્વમયે પ્રકટ થવું અવકાશ પાત્રે રહેવામાં આવે છે કે અહમ્મિ કું છું, આ પ્રકરણીએ જાનાવેલા કાર્યને અનુગમન થાય છે. આ દ્રવ્ય પણ મદતત્ત્વમાંથી સર્વોત્તમો તો પ્રખર હોય છે કે ને કાર્યમાં પનિથી થાય છે. આ દ્રવ્ય પણ મદતત્ત્વમાંથી સર્વોત્તમો તો પ્રખર હોય છે કે ને કાર્યમાં પડે છે. હજી નવા દેરકારિમાં એ દ્રવ્યનો અવધારે તો પરવશપણે પણ આગાધિના દ્રવ્યમાંથી મદતત્ત્વના ઉપર વર્તુલેલા હવરૂપ આણુઓનું પરમ પ્રાગલ્ભ્ય જોઈએ ત્યારે આત્મવિજ્ઞાનઅનુસાર ચોક્કસ આણુને જોઈએ છે, આ અશક્તિ હોય છે તો તેને પણ ત્યાં અવકાશ દ્રવ્યમાં નહે છે, તોપણ ન્યારે તેનો અગત્યરેરોથી કંઈ જ નેનાથી થવું નથી. હોય ત્યારે પોતાના નિયત મદતત્ત્વના અણુકાશ નેના મુગે મટાડે પાગાધિના મુદ્દો અવકાશના અણુમાં શુદ્ધિના અથવા મદતત્ત્વના આણુનો આગળ સરીકેપ થઈ જાય છે. તેના કારણે વિરોધ ધારણ કરવું જ

નથી કેમકે સર્વ કાંઈ એ વસ્તુના અગાધ સામર્થ્યને બાજુમાં જ હોય છે. જ્યાં તે વસ્તુને મનુષ્યના અંતરમાં મુખ્યરૂપે-રાજ્યા સનાઈત થતી જુએ છે કે તે જ દાણથી તે સર્વ તેને અધીન થઈ રહે છે અને ઉપર કશું તેમ તેની ક્ષિત્તિના કાર્વમાં પોતાના સધળા બળના વ્યવસહિત જોડાય છે તે સમયે તેમનામાં પણ અપૂર્વ બળ પ્રકટતું જણાય છે. અને ગમે તેવું કલિન કાર્ય હોય તોપણ તેમને પછી તે બધું જ સરળ જણાય છે.

અહો! તે વસ્તુના સામર્થ્યનું શું કયન કરવું? વાચકો! તે શું હશે તે સમગ્રતઃ છે? વિચાર કરો, પુનઃ પુનઃ વિચાર કરો! જરા ઉંડાણથી વિચાર કરો. (અપૂર્ણ.)

(આ વિષયનું અવસરમાં નોંધ લેવા આવતા અંકમાં પ્રકટ થશે.)

બોલતી બેન્કનો રોડ

હાલ બહુ જ થોડા સમય પૂર્વે બોટી નોટો ચલણમાં આવતી અંટકે તેને માટે એક બેન્કનોટની ખાસ તપાસ રાખનાર માણસે નવી શોધ કરી છે. આ શોધનો કાયદા પ્રમાણે ક્ષિત્તિમાં પેટન્ટ લીધો છે અને બેન્કના માલીકને કાંઈ બોટી નોટ કાઢનાર ટોળી ત્રાસ તેણે આપતી હોય ત્યારે ઘણાજ સહેલો અને સારો માર્ગ શોધી આપ્યો છે. અહિંઆની જેમ માત્ર સરકારને જ અસહ્ય નોટ કાઢવાની સત્તા ત્યાં નથી પણ ઘણી ખાનગી બેન્કો પણ પોતાની નોટ ત્યાં કાઢવાની સત્તા ધરાવે છે અને તેને લીધે તેમને આવા પ્રસંગે પોતાના નામની બોટી નોટ કોઈ કાઢી શકે નહિ અને કાંદે તો પકડી શકાય તેને માટે આ શોધ ઘણી ઉપયોગી છે.

આ શોધમાં પ્રવર્તતો નિયમ એ છે કે દરેક નોટને એક છેડે એક ચિત્રના રૂપમાં કંઈક ખાસ નક્કી કરેલા રાખ્દો પાડવામાં આવે છે. આવા પ્રકારની તૈયાર કરેલી નોટ જ્યારે ફોર્નોમાં ઉપર મૂકે ત્યારે તે નક્કી કરેલા રાખ્દો ઉચ્ચારશે અને તેને લીધે બેન્કના મેનેજરને અથવા કાંઈ બીજા માણસને તેની ખરાબણીની ખાતરી થશે.

ધારો કે એક પાંચ રૂપીઆની નોટને માટે નક્કી કરેલા રાખ્દો 'પાંચ રૂપીઆની નોટ' છે. આજ રાખ્દો હોવાનો ઘણો જ સંભવ ઓછો છે પણ ઉદાહરણ તરીકે જ આપણે આ લઘુએ લીએ. આ રાખ્દો બોલવાથી હવામાં થતા અદિલનોત્ત્વ એક ચિત્ર પોરી અને તે પ્રમાણેની એક ઊપ ને આવા આંદોલનો પુનઃ ઉત્પન્ન કરી શકે તેવી બનાવવી. નોટને છેડે આવી એક ઊપવડે કાણા પાડવાથી એક અસહ્ય નોટની ઉપરાંત તેના પોતાના ખરાબણના પુરાવારૂપે પણ રહેશે.

અદ્ભુત સ્મરણશક્તિ.

જ્યોર્જ હાર્વર્ડ કે જે નોરધમબરજેન્ડની પદ્ધતિની ખાણમાં કામ કરનાર મનુષ્ય છે તેની સ્મરણશક્તિ કંઈક અદ્ભુત કામ કરે છે. જે કંઈ પણ યાદ રાખવાની ઇચ્છાથી તે સાંભળે છે કે વાંચે છે તે તેને સ્મરણમાં હમેશાં રહે છે. માત્ર એક જ વખત ગમે તે વિષયની ચોપડીમાંથી પાંચ સાત પાના એકસાથે વાંચીને કે સાંભળીને તે તરત એક પણ શબ્દની ભૂલ કર્યા વિના પાછા બોલી ન્હા શકે છે. એક વખત તેની સાથે કામ કરતા એક મનુષ્યે બજારમાંથી રસ્તામાં સાધારણ રીતે ગવાતા ગાયનોની એક ચોપડી લીધી. ૨૦-૨૫ ગાયનો આ ચોપડીમાં હતા અને તે બે બેચેન બીસ બીનીટમાં મોટે કરી આપે

તો તેને એક પાંડિત આપવાની સરત આપી. સત્તર મીનીટમાં લ્યોન આ સર્વ મોટે કરી બોલી જઈ સરત હત્યો હતો. ખીછ નખતે એ માણસો સાથે એ જૂઠા વર્તમાનપત્રોમાંથી એ પાના વાંચી ગયા અને લ્યોન એમાંથી એક ખીચકુડ બૂલવિના અને ખીજમાં માત્ર એ બ્રહ્મ દરી બોલી ગયો. એક ખીજ પ્રસંગે સાથે જન્મવા બેઠા હતા ત્યારે તેના મુકામે તેને તેની સાથે કામ કરતા સાત મનુરોલું આઠ માસનું હાગરીપત્ર તથા મનુરીના દરેક અડવાડીવાના દર બનાવ્યા અને દસ મીનીટમાં તેણે દરેક મનુરની દરેક અડવાડીવાની કમાણી જૂરી જૂરી દરેકને કદી સંભળાવી. હાગરી પિત્રકુડ ભણેલો નથી તેથી ગણિતનો ખીજો ઉપયોગ તે કરી શકે એમ નથી.

“મવ મદ્રકઃ”

‘મા’ એ સમજાવ્યો, હું તને સર્વ આપીશ.’ હવેને

સંપૂર્ણ હવન.

માટે અને હવે સમજાવે શકે એવી ભાષામાં આમાએ આ આધેશ ક્યો છે, આમાનો ક્યો આધેશ મિથ્યા છે? આમા ગમે તો મુદ્રમાં રહીને બોલે કે રથૂડમાં રહીને બોલે, પટાંતરે રહીને બોલે કે પ્રવશ થઈને બોલે, અદષ્ટ રહીને બોલે કે દષ્ટ થઈને બોલે, હવની ભાષામાં બોલે કે વેદની વાણીમાં બોલે, બાળકમાં રહીને બોલે કે સ્ત્રીમાં રહીને બોલે, ગુજરાતીમાં બોલે કે કચ્છીમાં બોલે-પરંતુ સર્વમાંથી તે સત્યનો જ આધેશ કરે છે. સર્વમાંથી તે સિદ્ધ વચનોનો જ ઉદ્ગાર કરે છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યમાટે આ આધેશ છે. પણ થયેલું કરનાર ક્યાં છે? સર્વને માટે આ શબ્દો છે, પણ તેને વાંચનાર ક્યાં છે? સર્વના ઉપર એ આશીર્વાદ છે; પણ તેને મસ્તક અને હૃદયમાં ઝીલનાર ક્યાં છે? શુદ્ધિમાન અને અનિદિન સર્વ કોઈ આ વાણીને જાણે છે, પરંતુ બહુ વિરલ જ તેને યથાર્થ રૂપમાં મરણ કરે છે.

આપણે પ્રથમ શું
પ્રશ્ન કરીએ.

આધ્યાત્મિક જીવની પ્રાપ્તિમાટે આપણે શુદ્ધ પદાર્થોથી જ જીવન ગાળવું, એ વિચાર ઇશ્વરના સામર્થ્યમાં અને પ્રભુની પ્રભુતામાં આપણી શ્રદ્ધાને મર્યાદિત કરી રાખનાર છે. પરમાત્માનો સામર્થ્યમય પ્રદેશ આપણી નિકટ છે, હાથ તે હસ્તગત થાય એમ છે. આપણે હાથ જ ત્યાં પ્રવેશ કરીએ એવી અભિલાષાનો એક દિવ્ય સંકેત્ય વિશ્વના સમગ્ર દ્રવ્યમાં અને વિશ્વની સમગ્ર સત્તામાં આપી રહ્યો છે, અને સ્ફુટી રહે છે. એ પ્રદેશ મનુષ્યજીવનને સુંદર કરનાર, પરિપૂર્ણ કરનાર, સુખીમાન કરનાર સર્વ વસ્તુથી તે સમગ્ર ભરેલો છે.

સૌથી પ્રથમ એ પ્રદેશને નિહાળો, અને જે કંઈ જોઈએ છે તે પ્રાપ્ત થશે. માત્ર સામાન્ય નિર્વાહપૂરતું પ્રાપ્ત થશે નહિ, પરંતુ સર્વસ્વ પ્રાપ્ત થશે. પ્રભુનો પ્રેમ અનંત છે, અને તેથી તે અનંત પ્રેમ ખીન્ન સર્વના કરતાં આપણને અધ્ય આપે, કંઈ શેષ રાખીને આપવાની ઈચ્છા કરે, એ પ્રકારનો અનંત પ્રેમનો સ્વભાવ હોય એ સંભવિત નથી. એ અનંત છે અને અનંત પ્રમાણમાં જ તે આપે છે. ઇશ્વર સર્વસ્વ આપવા સમર્થ છે. આપવું એ તેમનો સંકેત છે, અને તેથી પ્રત્યેક મનુષ્ય કદાચ પણ સમયે, તેના હાલના વિકાસના પ્રમાણમાં તેના અહણુ ધારણ કરવાના સામર્થ્યના પ્રમાણમાં સર્વ કંઈ પ્રદણુ કરી શકે એમ છે.

આપણે જેમ જેમ ઇશ્વરનું અધિક અન્વેષણ (શોધ) કરીએ છીએ, તેમ તેમ આપણે ઇશ્વરને અધિક પ્રસન્ન કરીએ છીએ. આપવું એ સત્ય પ્રેમનું મોટામાં મોટું લક્ષણ છે, અને એ તેનો મોટામાં મોટો આનંદ છે, ઇશ્વર એ સત્ય પ્રેમસ્વરૂપ છે. પ્રત્યેક વસ્તુમાટે તેમને જ યાચના કરવી, સર્વ ઉત્તમ વસ્તુને માટે અને તેવી વસ્તુની પુષ્કલતાને માટે તેમને જ યાચના કરવી એ સર્વોત્તમ અને દિવ્ય આનંદમય જીવનમાં પ્રવેશવા સરખું છે અને તેવા જીવનનો ઉપબોધ કરવો એ જ વાસ્તવ ઉપબોધ છે.

જે કંઈ આપણને જોઈતું હોય અને જેની આપણને અગત્ય હોય તે ત્યારે આપણને અપ્રાપ્ત જણાય ત્યારે આપણે એ સ્મરણમાં આણવું કે તે ઇશ્વર આપે એમ છે. અને આપણે તેની ઈચ્છા કરીશું તો તે આપણને આપશે જ 'મન્મથા મવ મદ્ મળો' છં. ખરી અણીના વખતે અને જેની અગત્ય છે તેને આપવામાં કદી વિલંબ થાય એમ નથી. પરમાત્મા તારક છે અને તે મનુષ્યને શુદ્ધ રાખીને તારવા ઈચ્છતા નથી. તેને જે જોઈએ છે, તે આપીને તારવા ઈચ્છે છે, કેમકે તે સચ્ચા ત્રાતા છે.

જે કંઈ જોઈએ તે
ઈશ્વરપ્રતિ યાચો.

પ્રભુની પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ કરો. પરમેશ્વરને તેમના શબ્દરૂપે પ્રદણુ કરો. જે દિવ્ય અંતઃકરણમાંથી અને જે લગ્ન ભૂમિદાઉપરથી

તેમણે એ નિર્દેશ ઉચ્ચાર્યો છે, તે નિર્દેશમાં અર્થે તે સર્વમાં મદાને
ધારણ કરે. તમારા મનવડે અને અંતરામાવડે એ દૃષ્ટણે માનો કે
જે પ્રેમ કરી શકવાને સમર્થ છે, તે જ ઇશ્વર પણ કરી શકે છે
કેમકે ઇશ્વર પ્રેમસ્વરૂપ છે. અનંત પ્રેમને પ્રવેશવાને માટે ત્યાં આપડે
ચર્ચા રહેવાને માટે તમ સં હૃદયદ્વાર ખુલાં મૂકો, અને ઇશ્વરના સમય
અશ્વર્યસાથે તેમનો અમાપ પ્રેમ તેમાં રિયત થશે.

સ્વયં પદાર્થોની વાચના કરવામાં પણ મદાય પામવા વતર
નથી. જમતલા મનુષ્યોપાસે જ્યારે જાણે છે, તો જેની સત્તાથી
તે મનુષ્યો પણ આપી શકે એમ છે, તો જો એ મૂલ સત્તા સાથે
સાક્ષાત્ સંબંધ બાંધીને તેમની પાસેથી કંઈક લેવું એમાં કશો દોર
નથી. આ સમય વિધિ એ ઇશ્વરનું જ છે. ઇશ્વરના સર્વજ્ઞતામયની
જ આ સધળી ઉત્પત્તિ છે, અથવા તેથી તે સમયનું શુભ છે. અને જે
કંઈ વસ્તુતઃ શુભ છે, તે મનુષ્યમાટે પણ શુભ જ છે. તમારા પોતાના
સહિત પ્રાણિમાત્રના દિનને માટે જે કંઈ તમારે જોઈએ છે, તે
તમને મળી શકે એમ છે. માત્ર એટલું સ્મરણમાં રાખજો કે જે કંઈ
અધ્યાત્મ વસ્તુ છે, તે તમારા વિચારમાં પ્રથમ સ્પર્શી જોઈએ. તમને
આ સ્વયં પદાર્થો અનંત પ્રમાણમાં પ્રાપ્ત થાય, તેપણ એ સધળા
વિચારોની પ્રાપ્તિ કરાવવા ઉપરાંત મનુષ્યમાત્રને બીજું ધણું આપવાનું
છે. હવનનાં અદિક્ક મુખોની સાથે તેને બીજાં અનંત મુખો આપવાનાં
છે. ઇશ્વર જે કંઈ તમને આપે છે, તેમના પ્રાપ્તિનો અથાગ પ્રેમ જે
કંઈ તમને આપે છે, તે સ્વીકારીને તમે કાંઈ પણ હેતુથી કેમકે
વિમુખ કરી શકશો નહિ. તમે એકલા અદિક્ક મુખને જ આપી શકો
એમ નહિ બને, પણ જે કંઈ અનંત તમને પ્રાપ્ત થશે, તે સધળું તમે
બીજાઓને આપી શકશો. એ જ રીતે બીજાઓ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે
એમ છે, બીજાઓ પણ તમારી પાસેથી એ જ રીતે મદલ કરી શકે
એમ છે. તેમનો સ્વયં પ્રેમ તમારા પ્રતિ જ્યારે જાણતો આવે છે, ત્યારે
તેઓ તમે તેમને જે કંઈ આપો તે મદલ કરી શકે એમ છે. પરંતુ
જે આત્માની વસ્તુઓ છે, તેને જ પ્રથમ શોધજો. કેમકે એ મદાય-
વાળા વિષય છે.

વસ્તુની નિંદા કે તેના પ્રતિ દ્રેષ ધરવાની અથવા તેને હુન્નકારીને તેની અવગણના કરવાની કદપિ જ નહર નથી. ઇશ્વરમાંથી જ સધળું ઉદ્ભવ્યું છે (યત્તે વા કમાનિ મૃતાનિ જાયન્તે ઇ.) અને પ્રભુમાં રહીને જે છવન ભોગવાય છે—જે છવન પ્રભુમાં રહેલું છે તે છવન ની સાથે એકરાગપૂર્વક જ્યારે આપણે રહીએ છીએ ત્યારે તે છવનના આનંદ અને તેની રમણીયતાની સાથે ખીજું જે કંઈ જોઈએ છે તે સધળું જોઈ મળે છે. જ્યારે આપણે પ્રભુમાં રહીએ છીએ, ત્યારે સમગ્ર વિશ્વનું શુભમાં રૂપાંતર થઈ જાય છે, અને જ્યારે આપણે પ્રભુની સાથે રહીને કાર્ય કરીએ છીએ, ત્યારે સધળું આપણી સાથે કંઈ વધારે શુભનું કાર્ય કરવામાં સહાયબૂત થાય છે.

જગત આજે કંઈપણ મનુષ્ય પાસેથી મેળવવાનો યત્ન કરે છે. આત્મા જ આપનાર છે. વાસ્તવ માર્ગ એ છે કે ઇશ્વર પાસેથી મેળવવું. અને જ્યારે આપણે આ પાછળની પદ્ધતિને અનુસરીએ છીએ ત્યારે માર્ગ ઉઘડી જાય છે, પ્રાપ્ત્યની યથાર્થ દિશા જાણી આવે છે. આત્મા આપણે નિર્ધારિત થાય છે, આપણે પગલે પગલે શું કરવું છે તે જાણીએ છીએ અને આગળનું પગલું કયા જગતનું છે તે આપણને સ્પષ્ટ થાય છે. આથી ઇશ્વરની નિકટમાં—ઇશ્વરના બીતરમાં—જ રહો, અને શ્રદ્ધાને સેવા ભણે કંઈપણ પ્રાપ્ત થાય કે ન થાય તમારા તેના થવાને અને તમને જે જોઈએ છે તે આપવાને માટે તેમના ઉપર જ આધાર રાખો, અને જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે જ તમે કરશો.

તોપણ મનુષ્યે દરિદ્રી અવસ્થામાં, હુન્ન i અને ઉપાધિમાં જ પડ્યા રહેવું એ સારું છે, એવા વિચારને અવકાશ આપવાનું કશું જ કારણ નથી એ સાફ નથી—ફાણમાત્ર પણ મેવ્ય નથી. ઇશ્વર વર્તમાન સમયમાં જ જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે આપી શકે એમ છે અને એમ કરવું એ જ તેમની ઇચ્છાનો વિષય છે અને તેમાં તે નિરંતર પ્રસન્ન રહે છે.

પ્રતિફલનાના દિવસ દૃષ્ટિએ પડે તો એ પરમ સત્યનું અદલું કરજો, તેને જ વલગી રહેજો,—અહં ત્વા સર્વં પાપેભ્યો મોક્ષયિષ્યામિ મા જીવઃ તેનું અખંડ ચિંતન કર્યા કરજો, એ સિદ્ધાંતના ગર્ભભાગમાં રહેજો. અને તમારા હૃદયના અત્પતં ઉડાણથી તેનો નિઃશંકપણે સ્વીકાર કરજો, પ્રસંગ બદલાશે, વસ્તુનું ગ્વરૂપ યશે. સંભવ અથવા તકનાં દ્વાર ખુલાં યશે, અને ધારેલો ફેરફાર થઈ જશે, વિશ્વમાં એવી એક પણ વસ્તુ નથી કે જેને ઇશ્વર વધારે ઉત્તમ રૂપમાં તેનું રૂપાંતર ન કરી શકે. તેથી ધારેલા ફેરફારની પૂણું શ્રદ્ધાપૂર્વક યાચના કરો. જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તે આપણે અર્થે જ નિર્માણ કરાવ્યું છે. ઇશ્વર સર્વસ્વ આપવાને નિરંતર તત્પર છે. જેની દૃષ્ટા હોય તે માગો, અને ઉત્તરમાં ઇશ્વરદ્વારા તમે અવશ્ય જીવણ કરશો કે.— તથાસ્તુ.

ગ્રંથસત્કાર.

સત્યધર્મપ્રદાશ (હતાં હિન્દીઅન સ્વીટી બેન્કના એન્ટ ૨૧. ૨૧. મુદ્રણદર માર્ગે દલાલ નામિક, બી. એ. ઈ. સ. ૧૯૧૨ પ્રથમાવધિ મુદ્રણ ૨. ૧-૪-૦) આ ગ્રંથે તેના કર્તાતરફથી પ્રાપ્ત થયા છે. એમાં શ્રુતિ તથા સ્મૃતિનાં અતિ ઉપયોગી વચનોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે તથા તેનું શુદ્ધ અને સરલ શુદ્ધતા ભાષાન્તર પ્રસંગે પ્રસંગે શાસ્ત્રીય વિવેચનસાથે આપવામાં આવ્યું છે. ગ્રંથના સાત ભાગો વિભાગ કરવામાં આવ્યા છે અને રશિમના પ્રકરણમાં વિભાગ કરેલા છે. એ રશિમઓમાં ની ઉત્પત્તિ, ધર્મનું લાભ, સોમ સંસ્કાર, જ્ઞાત્યર્પણ આશ્રમ ચતુષ્ટય, સંધ્યાપ્રણામ, અષ્ટ સંસ્કારના વિવાહ, નિષેધ તથા આર પ્રકરના પુત્રો, કનુભતીધર્મ, ગર્ભિણીધર્મ, ત્રીપુરુષધર્મ, પંચ મહાપાત્ર, વિપ્રધર્મ, ગાન્ધર્વધર્મ, વસા તથા ચદ્રધર્મ, પાંગમાર્ગ, અસાચ અને દગ્ધશુદ્ધિ, મહાપાત્રક તથા ઉપપાત્રક ધર્મ, નિષમ તથા ઘન, મોક્ષધર્મ અને આત્મજ્ઞાન દત્તાદિ વિષયોપર મુખ્ય મુખ્ય સ્મૃતિ આદિના શ્લોકો પસંદ કરી, તેનું સરલ ભાષાન્તર અને પ્રસંગે વિવેચન કરી આ ગ્રંથમાં પ્રદાશ પાડવામાં આવ્યો છે. જે તકરારના વિષયો છે તે સામાન્ય પ્રજાને નિરંતર ઉપયોગના હોના નથી તેથી તેથી તેથી તકરારો આ ગ્રંથમાં આપવામાં આવી નથી. બનના સુધી સર્વ પ્રજાને હાલના સમયમાં વ્યવહારબાહ્યને લીધે સ્મૃતિઓના મોટા ભાગો તથા તેનાં ભાષાન્તરોનાદિ વાંચવાનો અવકાશ ઓછો રહે છે તેથી એ વાર્તા ધ્યાનમાં રાખી ગ્રંથ કર્તાએ અતિ આવશ્યક વિષયોને જ ગ્રંથમાં સ્થાન આપી અને અસંગપરત્વે, ઉપયોગી વિષયોને ઊંડી દ્રષ્ટિ ગ્રંથની નિરંતરની ઉપયોગિતામાં શુદ્ધિ કરી છે. એ ગ્રંથ સાધના ભાગ પશુ સરલ રાખી છે એ પ્રશંસનીય છે. દુર્ભાગિ વાંચકોને વાંચવા અને તેના આર્થને મનન કરવા વ્યારે પ્રજાનો ધણો ખરો વર્ગ કાપર અથવા અનસિરચિયાનો થયો છે ત્યારે જ્ઞાપાની સરલતા તેમના દિનમાં એક મોટું સાધન થઈ રહે છે. વિવેચનમાં પ્રસંગપરત્વે તે તે નિષમનું શાસ્ત્રીય કારણ સ્પષ્ટ દર્શાવવાથી તે નિષમ ક્યાં લગાડવાનો છે તેમાં જ્ઞાનિને અવકાશ રહેતો નથી. તેમ કરવાથી તે તે નિષમની પરિશુદ્ધિ પણ મળે કર્તાએ કરેલી છે.

‘ સાધન સમારંભ ’ મા ઉપહાર અર્પનાર સજ્જનોની નામાવલિ.

રા. રા. ડોહર દોરભાઈ ગાંધીજી દેસાઈ.	મુંબઈ. રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. દિમતવાલ નાનાઈ.	સાતમણા. રૂ. ૧-૦-૦
(કમળાની સદ્ગતિ નિમિત્ત)	
રા. રા. નારાયણજી આયવજી મદુવાવાળા.	મુંબઈ. રૂ. ૨-૦-૦
(ધર્મ પત્ની તથા પુત્ર ચંદુની સદ્ગતિ નિમિત્ત.)	
રા. રા. મુળજીરામ લલ્લુભાઈ	દાહોદ રૂ. ૫-૦-૦
રા. રા. હરરાય ગોપાળરાય દેસાઈ (શુભેચ્છા નિમિત્ત)	પલસાણા. રૂ. ૧-૮-૦
રા. રા. પટેલ સોમાભાઈ ધર્મરાજભેન કમળાની સદ્ગતિ નિમિત્ત) શિવરામપુર	રૂ. ૫-૦-૦
હદિરા ગોરી (વિમલા બેહેનના શ્રેયાર્થે)	સુરત. રૂ. ૪-૦-૦
એક સન્મન (પોતાના મિત્રની ઉન્નતિ નિમિત્ત)	કરાંચી. રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. હરિલાલ દેશવજાલ (પોતાના લગ્ન નિમિત્ત)	મુંબઈ રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. હરરાય ગોપાળરાય દેસાઈ (શુભેચ્છા નિમિત્ત)	પલસાણા રૂ. ૧-૦-૦
એક સન્મન તરફથી	પુના. રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. અંબાલાલ રણછોડ (પોતાની પુત્રીની સદ્ગતિ નિમિત્ત)	કડી. રૂ. ૨-૦-૦
રા. રા. અંબાલાલ જુવાખીલાલ જાની શ્રેયાર્થે.	મુંબઈ રૂ. ૧-૦-૦
અ. મા. કુંદન ગવરી (શ્રેયાર્થે)	મુંબઈ. રૂ. ૧-૦-૦
ગ. રા. સખારામ ખડેરાવ (પિતાની ઉચ્ચ ગતિ નિમિત્ત)	વડોદરા રૂ. ૧-૦-૦
એક સાધ્વી લગિની	અમદાવાદ. રૂ. ૫-૦-૦
એક સાધ્વી લગિની	રૂ. ૧-૦-૦
રા. રા. દેસાઈ કમલદાસ બોમનાથ દરજીવતલાલ (ધર્મ પત્નીના આરોગ્ય નિમિત્ત)	વિજાપુર રૂ. ૧-૦-૦

મમાનુકમણિકા.

પ્રભા.

૧ પદ્યસમૃદ્ધ.

૧ સર્વેન યાતિ દર્શન (શ્રીકિં)

૧ શ્રી મંગલાદિક (ન. પુ. સંપત્તી.)

૨ શ્રીમાન વિદ્યમંદપ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુપદ્મા

૨ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ અઘમ્ભ અથવા અઘમ્ભીમાંસા (કુણીઆ.)

૨ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ (કાશિકરામ.)

૩ તમે યાના ઉપર ચિંતન કરો છો (શ્રીકિં)

૪ વિષા તથા વિચારનું માધુર્ય (નર્મદા)

૪ સાહિત્ય.

૧ શ્રી તુલસીદાસના તત્ત્વદોષ (નર્મદા)

૫ પ્રદીપ્ત.

૧ ભોજાચાર (કુણીઆ.) ૨૧૨

૨ સકરણ દુષ્ટો (શ્રીકિં) ૨૭૫

૩ પૃથ્વીનું માહાત્મ્ય (શ્રીકિં) ૨૭૭

૪ એક અનેકજનદિનકર પ્રવૃત્તિ ૨૮૪

૫ ઉપયોગી જ્ઞાનદેવજીવિને (ભોગીલાલ.) ૨૯૦

॥ ૐ શ્રી ॥

સર્વત્ર શાંતિદર્શન.

પદ. (૨૫મી શાન, એ લય)

અમૃતમયી આલે શાંતિ, શાંતિ, શી । છવાઇ.
પ્રેમે ઉમગે જયધોષસહ, વધાવી લેઉં,
શુણુ ગાઉં, હરખાઉં મુજમાંહિ-આંહિ.

અમૃત૦

અનુભવ અગમ્ય શાય લારી,
કરું રમણ હૃદયપાંખને પ્રસારી,
શાંતિલહરિનો ખની વિહારી,

ભિર્ધ, મૂર્ધ, ગગનગમન, કરતાં બેઉં, કશું ન અન્ય,
મલકાતી, મહાશાંતિ, વિણ કાંઈ,.....

અમૃત૦

સર્તી સુવર્ણ.

[નાટ્ય રૂપે.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના જૂથ ૧૨૪ થી.)

પ્રવેશ ૮.

પાત્રો—એનસ્. (કુકુટપુરિનો રાજ) તેના પ્રધાન, ગમારીઓ વગેરે પાછળથી તપસ્વિની.

સ્થળ—એનસ્ રાજનો દરબાર.

(નાટ્યસાથે ગાનારીઓ ગાય છે.)

૫૬.

મેકું મેન પરત જિન ના દિલમેં.

મેરા જલત જિયા, નહિ પાસ પિયા, મેને ખોજ કિયા ગિરિજંગલમેં;—

મેં તો પિયુકે કારન લઈ વિરાગન, દિરતી અકિલી નિર્જન સ્થલમેં;—

મેરા પિયુકા પદન, સખ સખક સદન, જિને દેખા નયન ધન્ય ભૂતલમેં;—

કહાં જઈ મેં અખત, કરી કોનસી કલ, પિયા નિરખું અકલ, અખ વદિ પલમેં.

એનસ્—(નાચ પૂરો થયા પછી પ્રધાનને) પ્રધાન !

પ્રધાન—મહારાજ !

એનસ્—હમણાં લંડારની શી હાલત છે ? રોકડ શીલક કેટલી થઈ છે ?

પ્રધાન—મહારાજ ! એક કરોડ ઉપર નાણાં થયાં છે. હાલ તો બહુ સારી હાલત છે.

એનસ્—૭૫ ૭૫ : એક કરોડની જ શીલક ! તમે પ્રધાનવડું બરાબર કરેલું જણાવું નથી.

પ્રધાન—મહારાજ ! રૂપતને સુસવામાં હવે કાંઈ કસર રાખી નથી. ખાવાની સઘળી ચીજોઉપર કર નાંખ્યા છે. એક દમડીના મીઠાથી તે પૈસાદાર લોકોને ખાવાના પકવાન્ન ઉપર કર નાંખ્યા છે. રાત્ર રચીલાપર, પહેરવાનાં લુગડાંપર, સાકે પાનપર, ફલફળાદિપર—કોઈ ચીજપર હવે કર નાંખવો આજી રહ્યો જણાવતો નથી.

એનસ્—અરે ! તમને પ્રધાનની જગા આપી, તે આટલા માટે કે ? તમારી જુદીનો ઉપયોગ કેમ કરતા નથી ? વિચાર કરો, જુદી ચલાવો અને ખીજ કર નાંખવાની વસ્તુઓ ખોળી કહાડો. નાણાનો લંડાર આમ તળીયા ઝાટક રહે તે કેમ સહન થાય ?

પ્રધાન—મહારાજ ! હવે તે જુદી કેટલી દેહાનીએ ? ખાવાની બધી વસ્તુપર કર નાંખ્યો, ગાંજો, તમાકુ, અરીણ સહિત કર નાંખ્યો, જગર જલાતો કર, લુગડાં ધોતલો કર, જાણ માટીપર કર, હવે તો કાંઈ સમજું નથી.

એનસ્—ત્યારે તમને પ્રધાનની જગાપરથી રજા આપવી પડશે. પૈસો મેળવવાની કાંઈ અક્ષક્ત સૂત્રતી નથી, ત્યારે તમારા જેવા બોચરને તે હું પ્રધાનની જગાપર રાખી નકામા બેકનગરના પગારપર શીદ પૂજો મૂકું ? આટલા મહિનાથી તમને જગા આપી ત્યારે માંડ એક કરોડ રૂપૈડી કરી. એને તે શું મધ મૂકીને ચારે !

પ્રધાન—મહારાજ ! આપ મારી કમુર કઢાડો છો, પણ અઘ્લ દોઝવવામાં હું કાંઈ કમર સખતો નથી. દેવતામાં ચોર ચોરી ન કરે માટે ચોરીદારો રાખ્યા છે, તેમની પામે ગતે દેવતાનાં જ ઘરોમાં ચોરી કરાવીએ છીએ, રસ્તામાં મુસાફરોને આપણાં જ માણસો પામે હુંડારીએ છીએ, ન્યામ આપવામાં પણ અને બાલુનાં નાણાં કટારીએ છીએ, કાંઈ મરે છે તો એ લાગો લઇએ છીએ, જનમે છે તો એ લઇએ છીએ, પરણે, રાંડે, કરીયા-વર કરે, કાંઈ પણ કરે તેમાં આપણું લાકડું હેલ જ છે. હવે તો આપ કાંઈ ભુકિત સુઝાડો તો વળી તે પ્રમાણે કરું.

એનસ—એમ ઘડી શુદ્ધિ સઝાડીશ ત્યારે તમે શુ પાડા મુંડશો ? ચાલો, કાંઈ ફીકર નહિ આપણને એક બે ભુકિતઓ કહુ છું. પણ યાદ રાખો, રોજ રોજ એમ નહિ ચાલે. વાર, તમે પાણીઉપર કર નાખ્યો છે ?

પ્રધાન—ના મહારાજ ! પાણીએની અધના જીવતરના આધારએની વસ્તુપર કર નાખાય આપણ ?

એનસ—ના કેમ નાખાય ? કેમને ઘર રહેવા આપીએ છીએ તો લાડુ લઇએ છીએ કે નહિ ? તેમ પરસાદના પાણીને આપણી જમીનપર, આપણાં તળાવોમાં, આપણી નદીઓમાં રહેવા દઇએ છીએ તેનું લાડુ નહિ ? અરે ! આ કેવી ખેલ ધી વાત કરો છો ? સરકારી જમીન મફતની આવે છે ? આ શુ ? આ શુ ? આ તો રાજ હુલાલવાની વાત !

એક કારભારી—સાચી વાત છે, આપણ ! ખરું કહો છો.

બીજો—કાનની છુટ ઝાલીને કબૂલ કરવા જેવી વાત બાપુએ કહી.

ત્રીજો—આપાએ શી શુદ્ધિ દોઝાવી છે !

ચોથો—ખરી વાત જ છે તો પરધાનજી ! કંઈ પાણીને મફત ધરતીપર રહેવા દેવાય ?

પ્રધાન—અન્નદાતા ! પાણીઉપર કર નાખતા એકામા હાહાકાર વર્તાઈ જશે ને તોફાન જાગશે.

એનસ—તોફાન જાગશે ? શુ ખરીકણ બીજારીએની વાતો કરો છો ? મહેલે મહેલે લસકરી સીપાઇઓ મફત દો, અને સામે યાપ તેને તોપને ગોળે ઉઘાડી દો.

એક કારભારી—પરધાનજી ! બાપુ હાથુ કહે છે કે કંઈ દેવતાથી રાખના હામુએ થાય કે ?

એનસ—ગમે તેમ કરીને ભાગરમાં બે કરોડ રૂપયા કરો પાણીના કરથી એટલા રૂપયા ન થાય તો હવાનો કર નાખો. આપણુ રાજની હવા કેઈ મફત આવતી નથી.

પ્રધાન—(અગત) પૈસાના લોભમાં આ રાજની શુદ્ધિ છેક જ બગડી છે. પણ બે હવે આપણે ઝાઝી તીનપાંચ કરીશું તો જગ્યા ખેલશું ને વખતે કેદમાં મોકલશે તો બાઈડી છોકરાં રજીશો આપણે તો વર વરો કે કન્યા મરે પણ ગોરનું તરભાણુ ભરો. સઉ સઉને પાપે લેવાશે (પ્રકટ) મહારાજ ! આપના હુકમ પ્રમાણે કાનથી કરીશ.

(અપહ્રે)

ब्रह्मसूत्र अथवा ब्रह्ममीमांसा:

(अनुसंधान वर्तमान वर्षमा १४ २१० થી.)

આ પ્રમાણે પૂર્વપક્ષનું ખંડન થતાં હવ વિષુ છેઃએ સિદ્ધાન્ત સિદ્ધ થાય છે. હવે હવ ન્યારે વિષુ છે અને અણુ નથી ત્યારે હવને કોષ શ્રુતિમાં અણુ કહેા છે, કોષમાં શરીરના એક દેશરૂપ હૃદયમાં રહેનાર કહેા છે, કોષમાં અતિ અણુ કહેા છે તે આદિની ઉત્પત્તિ કેવી રીતે થઇ શકે એ પ્રશ્ન આવે છે. એ પૂર્વ ઉત્તર આ સુચથી શ્રીસૂત્રકારે એ આપ્યું કે હવાત્મા વસ્તુનઃ કર્તૃત્વ, બોદનૃત્વ, સંસારની નિયંત્રી રહિત છે છતાં એને કર્તૃત્વ બોદનૃત્વાદિ સક્ષણ, સંસારની પ્રાપ્તિ સાધી થાય છે કે જગમાં બુદ્ધિ તથા તેના ધર્મોનો અધ્યાસ થાય છે તેથી. માટે હવની સંસારી દશામાં, બુદ્ધિનો, હૃદય, દ્રેષ, મુખ, કુન્ધ ઇત્યાદિ ગુણો હવમાં પ્રધાન થઇ રહે છે. કેમકે એ ગુણોને લીધે, એ ગુણોનાં અધ્યાસને લીધે જ હવનું સંસારિત્વ છે. આમ હોવાથી એ દશામાં બુદ્ધિનું જ પરિમાણ તે હવનું પરિમાણ ઉપચારથી લેવામાં આવે છે, બુદ્ધિની ઉત્ક્રાન્તિ, ગતિ અને આગતિ તે હવની ઉત્ક્રાન્તિ ગતિ અને આગતિ લેવામાં આવે છે. આમ હોવાથી જ શ્રુતિમાં વાલ્મીકીયમાયસ્ય શતધાર્કલ્પિતસ્ય ચ । મામોર્જાવઃ સ વિશ્વઃ મ જ્ઞાનસ્વાય કલ્પતે ॥ એ શ્રુતિવાક્યમાં પ્રથમ બુદ્ધિના અણુત્વને લીધે હવને અણુ કહી પછી હવના વાસ્તવ આનન્ત્યનો બોધ કર્યો છે તે ઉપપન્ન થઈ શકે છે. ન્યારે હવનું અણુત્વ ઔપચારિક હોય અને આનન્ત્ય વસ્તુભૂત હોય ત્યારે આ બંનેનું આ રૂપે કથન સંભવી શકે. અણુત્વ અને આનન્ત્ય એ બંને મુખ્યપણે હવમાં સંભવી શકે નહિ. કારણ કે બંને એકબીજાની વિરુદ્ધ છે. તેમ આનન્ત્યને ઔપચારિક લેવાય તેમ નથી, કારણ કે સર્વ ઉપનિષદમાં હવનો અભાવભાવ જ પ્રતિપાદન કરવાનો આશય રહેલો છે.

આ જ પ્રમાણે આગમમાત્રો એ શ્રુતિમાં પણ બુદ્ધિનું જ અતિ અણુ પરિમાણ તેનો હવાત્મામાં ઉપચાર કરી હવાત્માને આશય પરિમાણવાળો કહેા છે અને હવના વસ્તુભૂત પરિમાણથી એમ કહેલો નથી. ઇંદ્રાણુરાત્મા જેવગાં એ શ્રુતિમાં પણ હવનું પરિમાણ અણુ છે એવો બોધ કર્યો નથી, કેમકે અદિ પરમાત્મા અસુરાર્દિ ઇન્દ્રિયથી માલ થતા નથી પણ જ્ઞાનપ્રસાદમાત્રથી ગમ્ય થાય છે. એ અર્થ પ્રદૂન છે અને વળી પૂર્વે કહેવાઈ ગયું છે તેમ સર્વ શરીરગનવેદનાની ઉપપત્તિ અણુપરિમાણ લેવાથી થઇ શકતી નથી તેથી હવ વસ્તુનઃ અણુત્વપરિમાણવાળો છે જ નહિ. તેથી અદિ જે અણુ કહેવામાં આવ્યો છે તેનો અર્થ સૂક્ષ્મ છે એટલે એનું જ્ઞાન થતું કલ્પિત છે એ અર્થમાં અણુ કહેા છે અને પરિમાણમાં અણુ છે એ અર્થમાં નહિ. આ જ રીતે પ્રજ્ઞવા વગેરે મમાકલ્પ ઇન્દ્રિયાદિ બેદ કથનો ન્યાં છે ત્યાં પણ સુદ્ધિષ્ઠ ઉપાધિવડે હવશરીરને સમાયોદણુ કહે છે એવો અર્થ લેવો ઘટે છે. અથવા તો પ્રજ્ઞાનો અર્થબુદ્ધિ ન કરતાં ચૈતન્ય કરવામાં આવે તો ત્યાં 'જિજ્ઞાસુત્રકરુ' શરીર' એમાં જેમ ઉપચારથી બેદનો નિર્દેશ છે તેમ હવ તથા ચૈતન્યનો બેદનિર્દેશ ઉપચારથી થયેલો છે એમ લેવું ઘટે છે. કારણકે અદિ ગુણગુણિનો વિભાગ છે જ નહિ. ચૈતન્ય એ હવાત્માનો ગુણ છે જ નહિ એ કહેવાઈ ગયું છે. બુદ્ધિનું સ્થાન હૃદય છે માટે તે હૃદયથી હવને પણ હૃદયદેશમાં રહેનાર ઉપચારથી શ્રુતિ કહે છે. ઉત્ક્રાન્તિઆદિ પણ બુદ્ધિનાં થાય છે, અને તે ઉપચારથી હવાત્માનાં લેવાય છે. આ અર્થ શ્રુતિ વર્તમાન

મુક્કાન્તે વૃક્કાન્તે ભવિષ્યામિ કસ્મિન્ વા પ્રતિષ્ઠિતે પ્રતિષ્ઠાસ્વામિ-કેલી ઉત્કાન્તિ થવાથી હું ઉત્કાન્ત થાઉં અને કેલી સ્થિતિ રહેવાથી મારી સ્થિતિ થઈ રહે એ હેતુથી સપ્રાણમમુક્ત તેણે પ્રાણની સૃષ્ટિ કરી ઇત્યાદિ વચનથી જણાવે છે. ઉત્કાન્તિ જ્યાં નથી ત્યાં ગતિ અને આગતિ છે જ નહિ, જે દેહથી ખસ્યો નથી તેની ગતિ થતી નથી અને આગતિ પણ થતી નથી, તેથી ઉત્કાન્તિની ઉપપત્તિ થવાથી ગતિઆગતિની પણ તે જ ઉપપત્તિ થઈ રહે છે.

આ પ્રમાણે આ સિદ્ધાન્તસૂત્રથી એ કહ્યું કે જીવ વસ્તુતઃ આત્મ નથી, વિષુ છે પણ બુદ્ધિરૂપ ઉપાધિના ગુણને લીધે આત્મ ઇત્યાદિ કહેવાય છે. અને એ અર્થને સ્પષ્ટ કરવા પ્રાત્ન એટલે પરમાત્માનું ઉદ્ગમ આપ્યું છે. પરમાત્મા નિર્ગુણ, નિર્ગુણ ઇત્યાદિ છે એ શ્રુતિને સંમત છે. જ્યાં સગુણોપાસનામાં ગૃણ્યાન્ વીરેર્વા, મનોમય પ્રાણશરીરઃ, સર્વગન્ધઃ સર્વરસઃ સ્વલક્ષ્મઃ—પરમાત્મા મોહિના કણથી પણ વધારે આત્મ છે, પરમાત્મા મનોમય છે, પ્રાણરૂપ શરીરવાળા છે, સર્વ મંદ તથા રસવાળા છે, એમના કામ તથા સંકલ્પ સહ છે ઇત્યાદિ પ્રકારે ઉપાધિના ગુણવાળા વર્ણવાયા છે. તે જ પ્રમાણે આ વિષયમાં પણ છે તેથી જીવ, સ્વરૂપે વિષુ છે અને આત્મ નથી એ સિદ્ધ થાય છે.

આ સૂત્રમાં બુદ્ધિના ગુણોની પ્રધાનતાને લીધે જીવત્મા સંસારી થાય છે એમ કહ્યું છે. ત્યાં બુદ્ધિ તથા આત્મા ભિન્ન છે, તેથી તેમનો થતો સંયોગ કાંઈ સમયે અવસાનને અવશ્ય પામશે. તેથી એ અને એમ થતાં બુદ્ધિનો આત્માથી વિયોગ થશે. એ વિયોગ થતાં આત્મા બુદ્ધિથી વિભક્ત થઈ રહેવાથી અસત્ય થઈ રહેશે તેથી અસત તથા અસંસારી પોતાની મેળે થઈ રહેશે, એ પ્રાપ્ત થાય છે આ પ્રકારની શકા આ પ્રસંગમાં થવાનો સંભવ હોવાથી તેનું ઉત્તર શ્રીમૂત્રકાર આપે છે.

યાવદાત્મભાવિત્વાદ્ય ન દોષસ્તદ્દર્શનાત્ ॥ ૩૦ ॥

સૂત્રાર્થઃ—જીવ સંસારી રહે છે ત્યાંસુધી બુદ્ધિસંયોગ ટકી રહે છે, કેમકે શ્રુતિ એમ જણાવે છે તેથી ઉપર જણાવેલો દોષ લાગતો નથી.

આ સૂત્રમાં એ કહ્યું કે જીવત્મા અલક્ષ્ય, અસત અને અસંસારી થઈ જશે એવો જે ઉપર દોષ જણાવ્યો તેની પ્રાપ્તિ થતી નથી. શા માટે કે બુદ્ધિસંયોગ યાવદાત્મભાવિ છે એટલે કે જ્યાંસુધી આત્મા સંસારી રહે છે, જ્યાંસુધી તત્ત્વજ્ઞાનપરે એનું સંસારિત્વ નિષ્ક્રિય થતું નથી ત્યાંસુધી એનો બુદ્ધિ સાથેનો સંયોગ શમતો નથી. જ્યાંસુધી બુદ્ધિરૂપ ઉપાધિને સંબંધ આત્માને હોય છે ત્યાંસુધી જ જીવનું જીવન છે, ત્યાંસુધી જ સંસારણ કરવાપણું જીવને રહે છે. બુદ્ધિરૂપ-ઉપાધિથી જ જીવનું સ્વરૂપ કલ્પિત છે, એથી અતિરિક્ત જીવનું સ્વરૂપ જ નથી, પરમાર્થત જીવ એવી વસ્તુ જ નથી. નિત્ય મુક્તાસ્વરૂપ સર્વજ્ઞ પરમાત્માથી અતિરિક્ત કેઈ દ્વિતીય ચેતન પદાર્થ વેદાન્તના અર્થનું નિરૂપણ કરતાં જણાતો નથી. કારણ કે નાન્યોઽતોઽસ્તિદ્રશ્યોત્તામન્તા વિજ્ઞાતા એનાથી અતિરિક્ત કેઈ દ્રશ્ય નથી, કેઈ જ્ઞાતા નથી, કેઈ મન્તા નથી, કેઈ વિજ્ઞાતા નથી, નાન્યદતોઽસ્તિદ્રશ્યોત્તામન્ત્વિજ્ઞાત્, તત્ત્વમાન-નું તે જ છે, અહંબ્રહ્માસ્મિ હું અલ્પ છું. ઇત્યાદિ શનશઃ શ્રુતિઓ પરમાત્માથી અતિરિક્ત દ્વિતીય ચેતનનો નિગેધ કરે છે અને જીવને પરમાત્માથી અનન્ય ઉપદેશે છે. તેથી જીવનું સંસારિત્વ લાપતાર બુદ્ધિસંયોગ જ છે. માટે બુદ્ધિસંયોગ અસંસારિત્વ ધ્વનિમુધી રહે છે અને શમતો નથી. એ સંયોગ અસંસારિત્વમુધી રહે છે અને મુન્યુ થતાં મરી જતો નથી. એ શાથી નિર્ગુણ કહેવો એમ પૂછવામાં આવે તો તેનું ઉત્તર મૂત્રમાં તદ્દર્શનાત્ પદ્યતે આપ્યું છે.

આ સૂત્રમા એ કહ્યું કે સુષુપ્તિ તથા પ્રત્યક્ષમા બુદ્ધિસંયોગ જતો રહે છે, કેમકે બુદ્ધિ સંયોગ હોય તો સુષુપ્તિમા કહેલી બ્રહ્મસપત્તિ થતી નથી અને પ્રત્યક્ષમા બુદ્ધિ વિદ્યમાન ગ્હે તો તે પ્રત્યક્ષ જ કહેનાય નહિ એવું જોઈ જાય તે સાચું નથી બુદ્ધિસંયોગ મૂળ અને સૂક્ષ્મ એ બેએ ગ્હે છે ત્યાં સ્વલક્ષણે એની વિદ્યમાનતા તે સત્સપત્તિ અને પ્રત્યક્ષ પ્રતિષ્ઠાત કરનાર છે, સૂક્ષ્મરૂપે વિદ્યમાનતા એની નથી લોકમા પુરુષ (પુરુષત્વ) આત્મદશામા વિદ્યમાન જ છે, સૂક્ષ્મરૂપે-બીજરૂપે વિદ્યમાન છે પણ તેની ઉત્પત્તિ એ દશામા થતી નથી, તેથી જાણે વિદ્યમાન નથી એમ જણાય છે અને તે જ યોગની પ્રાપ્તિ થતા અભિન્નકિતને પામે છે પુરુષાદિ અવિદ્યમાન છે અને તે ઉત્પન્ન થાય છે એમ થતું નથી કારણ કે એમ થતું હોય તો કદાચિત્ પદ્ધતિગેરેમા પણ એની ઉત્પત્તિનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય આ જ પ્રમાણે સુષુપ્તિ તથા પ્રત્યક્ષમા બુદ્ધિસંયોગ મુક્તિરૂપે વિદ્યમાન ગ્હે છે અને તે જ પુનઃ પ્રગોષ સમયે તથા સર્ગસમયે આવિર્ભાવને પામે છે એમ સ્વીકારવું જોઈએ કારણ કે કોઈ પણ પદાર્થની આકસ્મિકી ઉત્પત્તિ થતી નથી તેમ થતું હોય તો ગમે તેમાથી ગમે તે પ્રમણે ઉત્પન્ન થઈ જવા વગેરે આવે શ્રુતિ પણ સુષુપ્તિની જ ઉત્થાન થાય છે તે અવિદ્યાત્મક બીજના સદ્ભાવને લીધે થાય છે એમ જણાવે છે શ્રુતિ કહે છે કે સત્તિસપ્તય ન વિદુઃ સત્તિસપ્તયમહે-ત્ત્વમ્ બ્રહ્મો વા સિદ્ધો વા-સદ્ પ બ્રહ્મમા સપત્તિ થયા છતાં તેમને જ્ઞાન નથી કે અમે આમ અપન્ન થયા છીએ (અર્થાત્ એ સમયે અજ્ઞાન રહે છે), તે અહિં પૂર્વે વ્યાધ, સિદ્ધ ઇત્યાદિ હતા તે જ પુનઃ થઈ રહે છે ઇત્યાદિ તેથી સુષુપ્તિ અને પ્રત્યક્ષમા પણ બુદ્ધિસંયોગ વિદ્યમાન રહે છે માટે એ યાવદ્ભભાવી કહેવા છે તે યોગ્ય જ છે

આ પ્રમાણે આ પ્રસંગ પૂરો કર્યો પણ તેમા બુદ્ધિસંયોગ ક્યારે થાય છે કે જ્યાં બુદ્ધિ હોય છે ત્યારે માટે બુદ્ધિની શ્રુતિથી તથા યુક્તિથી સિદ્ધિ કરી બતાવના અને એ સંબંધની શ્રુતિના અર્થને પરિગ્રહના બુદ્ધિના સદ્ભાવમા શ્રી મુનકાળ પ્રમાણુ આપે છે

. નિત્યોપલબ્ધ્યનુપલબ્ધિપ્રસંગોઽન્યતરનિયમો વાઙ્મયથા ॥ ૩૨ ॥

સૂત્રાર્થ—બુદ્ધિને ન સ્વીકારામા આવે તો કા તો નિત્ય જ્ઞાન થવું, કા તો નિત્ય અજ્ઞાન જ રહેવું અથવા તો આત્મા કે ઇન્દ્રિયની શક્તિનો અન્વયાત્ પ્રતિનિધિ થવો પ્રાપ્ત થાય છે, કે જેમાથી કેષિપણુ પદ્ધતિ-સ્વીકારાય તેમ નથી

આ સૂત્રમા એ કહ્યું કે આત્માના ઉપાધિરૂપ બુદ્ધિને ઉપર પહોંચી છે એ બુદ્ધિનું પ્રતિષ્ઠાદન શ્રુતિ અત કરણ મનસ, વિજ્ઞાન, ચિત્ત ઇત્યાદિ શબ્દોથી તે તે અથને કરી રહી છે મનસા હોવ પદ્યતિ, બુદ્ધિય ન વિવેચતે વિજ્ઞાન યજ્ઞ તનુતે ચેતસા વેદિતવ્ય, ચિત્ત ચ ચેતવિતવ્ય ચ ઇત્યાદિ શ્રુતિમા મનસ, બુદ્ધિ, વિજ્ઞાન ચેતન્ય અને ચિત્ત ઇત્યાદિ પદનાન્ય એ જ બુદ્ધિ ના અત કરણ છે કોઈ કોઈ સ્થળે અત મરણની વૃત્તિનો વિલાપ કરી એને પૃથક્ પૃથક્ નામો આપનામા આવ્યા છે સશયાદિ વૃત્તિનાણું અત કરણ તે મનસ કહ્યું છે, નિશ્ચયાદિ વૃત્તિનાગા અત કરણને બુદ્ધિ મ્હી છે, ચર્વ વૃત્તિનાગાને અહકાર કહેવા છે ચિત્રપ્રધાન અત કરણને વિજ્ઞાન કહ્યું છે, સ્મૃતિપ્રધાનને ચિત્ત કહ્યું છે વગેરે આમ શ્રુતિથી તથા સાક્ષિપ્રત્યક્ષથી અત મરણુ દ્રવ્યપ્રસિદ્ધ છે છતાં એ એમા સશય ધનનારને અનુમાનથી અત કરણની સિદ્ધિ કરી બતાવાય છે અને તે આ સૂત્રમા કરી છે

આ સૂત્રથી શ્રી સૂત્રપરે જણાવ્યું કે આપુ અત કરણ અનસ્ય સ્વીકારવું જોઈએ જો એનો સ્વીકાર નહિ કરનામા આવે તો જ્ઞાનસામગ્રીમા આત્મા, ઇન્દ્રિયો અને નિપયો

બ્રહ્મચર્યનો વિવાહપૂર્વે સર્વાંશે અને વિવાહપશ્ચાત્ ધર્મમર્યાદામાં સ્ત્રીકાર કર્યા પછી વાસ્તવ દંપતી થયેલાં સ્ત્રીપુરુષે ગર્હસ્થ્યમાં કયા ઉચ્ચ આશયોને સિદ્ધિ કરવાના છે તેનું વર્ણન શ્રીમન્મુસિંહાચાર્યશ્રીએ શીકર પાર્યતીના મુખદ્વારા નીચે મુજબ કર્યું છે:

“ સંપત્તિ રળને અધર્મ ટળને, પ્રીતિ રૂઝી પાળને,
શુદ્ધ સ્નેહસુવ્રક્ષનાં ફળ ભલાં, સંતાનને ભાળને;
સન્માર્ગે વળને, સ્વરૂપ મળને, ધર્મચરુને ભાળને,
સંકષ્ટે વળચુ વધાર કરના, દે તાત સંભાળને. ”

(શ્રીગુરેશચરિત્ર.)

અર્થાત્ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી ન્યાયમાર્ગે ધનવૃદ્ધિ સંપત્તિ મેળવવામાં, અધર્મનો નાશ કરી ધર્મ સિદ્ધિદ્વારા ચિત્તશુદ્ધિ કરવામાં, અપૂર્વ પ્રેમની સિદ્ધિ કરવામાં, અને તે પ્રેમના ફલરૂપ ઉત્તમ બાકેકોને જન્મ આપી તેમને શિક્ષિત કરવામાં, વ્યવહારમાં સ્ત્રીપરની ન રહેતાં પરમાર્થમુખિકાગ્રાપ્તિ લક્ષ્ય કરી, કામાદિ ચતુષ્કોનો વિજ્ય કરી, સ્વરૂપસામાન્યને મેળવવામાં, અને પરિણામે સ્વર્ગોક્તિમાનનો ત્યાગ થવાથી યોગક્ષેમને વદન કરવાનો ભાર શ્રીધર્મમેશ્વર અને તેમનાં માયા શક્તિને સોંપવામાં અપ્રમાદયુક્ત ધૈર્યથી કાલન્યય કરવાનો સ્તુત્ય આશય છે.

ગૃહસ્થામાં આ પ્રકારનો ઉચ્ચો આશય સિદ્ધ કરવામાં પુરુષ કરતાં સ્ત્રીની સાદાપ્યની વધારે અગત્ય છે, એ કોઈપણ સુતની દૃષ્ટિ બહાર રહેતું ધટતુ નથી. સંસ્કૃતમાં કહેવન છે કે ગૃહિણી ગૃહમુખ્યને ન તુ કાઠારીન્તુ સમૂહઃ । સ્ત્રી જ ગૃહ છે, લોકમાં વિગેરેના સમુદયનું નામ ગૃહ નથી. આથી ગૃહસ્થના સુધારણામાં સ્ત્રીવર્ગની સુધારણા વધારે અગત્યની છે. જે ગૃહમાં સ્ત્રીવર્ગ મુશિક્ષિત અને નીતિમાન હોય છે તે ગૃહના પુરુષવર્ગને જળપે અત્યંત પણ ધર્મ અને નીતિના સંરક્ષકો બેએ છે. કારણકે સમાજના બાક્ય સંસ્કર્ષો સંખ્યામાં અધિક હતાં ગૃહના સ્ત્રીવર્ગનો સંસ્કર્ષ ન્યૂન હોય તોપણ પોતાની અસર કરવામાં અધિક બદલાવ દોષ છે. સ્ત્રીને કુટુંબમાં ત્રણ કર્તવ્યોની પોતાની શરીરની અવસ્થાનુસાર જીવનમાં સિદ્ધિ કરવાની હોય છે. (૧) કન્યાધર્મ (૨) લાવાંધર્મ (૩) માતૃધર્મ. દૈવદુર્વિપાકથી ધન્ય પ્રાપ્ત થાય તો વિધવાના વિવશજળ ત્યાગધર્મનું પણ પાલન કરવાનું હોય છે. આ પ્રમાણે વિવિધ અને પ્રકારાનરે સ્તુરિધ ધર્મની સિદ્ધિ સ્ત્રીઓએ કયા માર્ગે અને કેના આશ્રયે રહી કર્યા એ સંબંધમાં શ્રીમન્મુસિંહાચાર્યશ્રીએ પોતાના ઉત્તમ સદ્ગિયારોને મંથદ્વારા પ્રકટ કર્યા છે અને શ્રીભામિનીજીવાળુ. “ ગુરેશચરિત્ર ” અને “ સતી મુખણી ” એ ત્રણ ગ્રંથો સ્ત્રીધર્મના સામાન્ય ગૃહસ્થાશ્રમી આરંભી જીવનમુક્તિપર્યંતનાં અન્યત વિશાળ સ્વરૂપનો પ્રકાશ કરવામાં આપણા ગુર્જરી ભાષાના સાદિન્યમાં અપ્રપદ બોધવે છે જેમ કહેવું તે અનિશયોક્તિરૂપ નથી. ધર્મસુધારણાની અનંત શાખાઓમાં નારીપ્રતિષ્ઠા મિદ્ધ કરવામાં શ્રેયઃસાધકવર્ગે વિવશજળ ભત્ર વાપર્યું છે. આ જગતનામાં સ્ત્રીવર્ગની કેળવણીપ્રતિ અસાધારણ મમતા આપણા જનસમાજમાં પ્રવેશ પામી છે, અને સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાના આવેશમાં તે વર્ગની વારંવાર ઉત્તરિ થવાના નિયમો કંઈકે લક્ષબહાર ગયા છે. માળાની સામાન્ય કેળવણીકેપરંતુ બાલિકાઓને બલિષ્ઠમાં ગૃહિણી અથવા માતાનાં કર્તવ્યો કરવાનાં છે તે સારી રીતે સિદ્ધ કરના યોગ્ય મંદકાગે શાળામાં પ્રવાનપણે આપવાનાં આવના નથી. તે સંરક્ષકો આપવાનાં રાજ્ય રાજ્યસ્થાપિત શાળાઓ નથી; તે શાળાઓ

સામાન્યજ્ઞાન અને વ્યવહારમા ઉપયોગી વર્તનનું જ્ઞાન કરાવવા યોગ્ય છે પરંતુ જ્ઞાનના ઉદ્ધતના ત્રણ મુખ્ય દ્વાર છે (૧) ઉપદેશ, (૨) પ્રયોગ અને (૩) ચારિત્ર્ય તેમા વર્તમાન શાળાઓ પ્રથમના બે દ્વાર ખુલા રાખે છે શિક્ષકો પુસ્તકોદ્વારા, શિક્ષણુદ્વારા જ્ઞાનનો પ્રસાર બાલકના અંતઃકરણમા કરી શકે છે અને વિજ્ઞાનના સંબંધમા પ્રયોગદ્વારા બોધ આપી શકે છે, પરંતુ જીવંત ચારિત્ર્યવિના ગૃહિણીપદ અને માતૃપદના મહિમાને સ્ત્રીઓ જાણી શકે તેમ નથી આથી રાજ્યવ્યવસ્થાપ્રમાણે ચાલતી સામાન્ય જ્ઞાનપ્રસારકશાળાઉપરાંત સ્ત્રીઓને પોતાના આત્માની ઉન્નતિસાર સહવર્તનથી અલકૃત પ્રૌઢ સ્ત્રીઓ અથવા પુરુષોના સમાજમા શિક્ષિત થવાની અગત્ય છે આ ચારિત્ર્યજન્યપ્રમોદ મધ્ય પુણ્યવાન કુટુંબમા જ બાલિકાઓને પોતાની માતાદ્વારા મળે છે પરંતુ સમાજની ઉન્નતિઅથે પ્રશસ્ય જીવનવાળી પ્રૌઢ સ્ત્રીઓથી સ્થપાયેલી સંસ્થાઓની ખાસ અગત્ય છે આ સંસ્થાઓમા પ્રૌઢ મતિવળી અને જેણે વ્યવહાર અને પરમાર્થ સારી રીતે સાધ્યો છે અને જેના ચારિત્ર્યનો મહિમા સમાજમા સર્વે પ્રસયો છે તેને અગ્રણી ઠરી સ્ત્રીઓએ આત્મોન્નતિ સાધવી ધરે છે આપણા સમાજમા આ ખોટ હવે ધીમે ધીમે વનિતાવિશ્રામહિ સંસ્થાઓથી પૂરી પડતી જાય છે

(અપૂર્ણ)

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ગૃહ થી)

સામાન્ય રીતે પ્રારબ્ધપુરુષાર્થસંબંધી વિવાદની વ્યર્થતા

પૂર્વના લખાણથી આપણને સારી રીતે સમજશે કે સામાન્ય રીતે પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થસંબંધી જે ચર્ચા થાય છે તે વધ્યા માવના દોહનસમાન છે, વ્યર્થ છે—મિથ્યા કાયકોપરૂપ છે પ્રારબ્ધ મોટું કે પુરુષાર્થ મોટું ?—એ પ્રશ્ન જ અચુક છે પ્રશ્ન કરનારની હુકી છુદ્ધિ તે મૂલ્યે છે, અને એ શકતું એ જ રૂપમા સમાધાન કરનારને હાસ્યાસ્પદ બનાવે છે નુરખા મલ્લ વીરમહમ્મદ મલ્લને કુસ્તીમા પાડશે કે વલી મહમ્મદ નુરખાને પાડશે એ પ્રશ્ન આપણને કેવો હાસ્યજનક લાગે છે ! બે મલ્લોની શક્તિનું યથાર્થ માપ કાઢ્યાવિના આપણે તેનું શી રીતે ઉત્તર આપી શકીશું ? મારો છમન ઉપર નબરે પરીક્ષામા પાસ થશે કે તમારો મગન ?—એ પ્રશ્નનું ઉત્તર છમન તથા મગન બંને વિદ્યાર્થીઓના અધ્યયનનિષે કંઈ પણ જાણ્યાવિના આપણે આપી શકીશું ખરા ? દોરડું ખેંચવાની રમતમા નાણપુરની શાલાના છોકરાઓ જિતશે કે ધારવાડની શાલાના છોકરાઓ ?—એ પ્રશ્નનું ઉત્તર બંને પક્ષોની દોરડું ખેંચવાની શક્તિના જ્ઞાનની અપેક્ષા શું નથી રાખતું ? માધવ્યદ્ર ધરમેશ્વરના પદને વહેલો પામશે કે વિશ્વમેન—એ પ્રશ્નનું ઉત્તર બંને વ્યક્તિઓના અધિકારના જ્ઞાનવિના આપનાની શું આશા રાખી શકાશે ? પ્રારબ્ધ મોટું કે પુરુષાર્થ મોટું ?—એ પ્રશ્ન ઉપરકહેલા પ્રશ્નોવેળા છે પ્રારબ્ધનું મોટું તથા પુરુષાર્થનું મોટું જોવાવિના તેનું કંઈ પણ ઉત્તર આપી ગકાય એમ નથી તેમ વળી પ્રારબ્ધરૂપ બન અને પુરુષાર્થરૂપ બન સામસામા વ્યાપાર કરે છે કે બંને એક દિશામા વ્યાપાર કરે છે તે જાણ્યાવિના એ પ્રશ્નનું ઉત્તર આપવા જવું એ હાથ દફકાની મગનમા ઉડવાના પ્રયત્નજેવું છે જુદામાન પુરુષ દ્વારે એવો પ્રશ્ન કરતો નથી, અને જુદામાન પુ

રૂપને જે એવો પ્રશ્ન કરવામાં આવે છે તો તે એ પ્રશ્નને યોગ્ય રીતે ફેરવ્યાવિના તેનું ઉત્તર આપી પોતાને ઉપહાસપાત્ર બનાવતો નથી. અર્થાત્ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થનું જલપ્રમાણુઆદિ જનરૂપાવિના તેની તુલના કરવી એ વાણુઉપર ચિત્ર કાઢવાનુંવો વ્યર્થ પ્રયાસ છે.

પ્રારબ્ધ સત્ય છે.

તથાપિ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થના પૃથક્ પૃથક્ પ્રતિપાદનને પૂર્વોક્ત દોષ નડતો નથી. સૂર્યના પ્રકાશની પેઠે પ્રારબ્ધ સત્ય છે. અને તે પ્રતિપદ આપણી દૃષ્ટિએ પડે છે. આ આપણું જે સ્થૂલ શરીર પ્રતીત થાય છે તેની ઉત્પત્તિમાટે ~~પણ~~ વર્તમાન જન્મમાં કંઈ પણ કર્મ કર્યું નથી, કારણ કે શરીરના પૂર્વ અસ્તિત્વને લાંબને જ કર્મ સંભવે છે. તેથી એ શરીર પૂર્વ જન્મમાં આરંભાયલાં કર્મોનું અર્થાત્ પ્રારબ્ધનું ફલ છે. આપણાં માતાપિતા, લાઠીજેન આદિને આપણે નવીન રચી શકતા નથી. અર્થાત્ આપણને જે પ્રાપ્ત છે તે છે; તેથી એ સંબંધો પણ પ્રારબ્ધના ફલરૂપ છે. આપણો દેશ, આપણી જન્મભૂમિ, તેની અમુક હવા, તેનું અમુક પાણી, તેનો અમુક સૃષ્ટિનો દેખાવ, તેની અમુક ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય વગેરે સંસ્થાઓ—એ સર્વના અસ્તિત્વમાં આપણે હેતુભૂત નથી, અર્થાત્ જે પ્રકારે આપણને તે પ્રાપ્ત છે તે પ્રકારે આપણે તેમને સ્વીકારવાં પડે છે, એ સર્વ પ્રારબ્ધનો વ્યાપાર સ્વયં છે. પુનર્જન્મને ન સ્વીકારનાર ધર્મો તથા વિજ્ઞાનવિદો જીવંતી શરીર તથા અંતઃકરણની સામગ્રીના હેતુરૂપ માતાપિતા તથા અન્ય પૂર્વજોનાં કર્મોને સ્થાપે છે, પરંતુ શ્રદ્ધાની બાબત કારે મૂકતાં, આપણને સૂક્ષ્મ વિચારથી એ મતની અસંગતિ અને પ્રારબ્ધવાદની વ્યાપકતા તથા સમીચીનતા સ્પષ્ટ સમજાય છે. માતાપિતા તથા પૂર્વજોના શુભોની સંક્રાંતિવિના પ્રજામાંથી જીવંત કંઈ હેતુ નથી એ સિદ્ધ કરવા અઘરાપિ કોઈ સમયે થયું નથી. આધુનિક વિજ્ઞાન ઉત્પન્ન એમ સ્વીકારે છે કે પ્રજામાં બેઢક ધર્મો (Variation) સ્વાભાવિક રીતે રહેલા હોય છે. તત્ત્વજ્ઞાનની પરિભાષામાં કહીએ તો એ બેઢક ધર્મો જીવના પોનાના પૂર્વજીવ કર્મોના ફલરૂપ છે. શ્રીશંકરાચાર્ય અત્યંત નાની વયમાં વ્યાકરણ શાસ્ત્રમાં અત્રિનિમ પ્રાવીણ્ય મેળવી શક્યા એ પ્રસંગની ઉપપત્તિ તેમના પૂર્વજોનાં કર્મોકરતાં તેમના પોતાના કર્મથી સારી રીતે થઈ શકે છે. પ્રખ્યાત પાશ્ચાત્ય ગાયક મોઝાર્ટ માત્ર સાત વર્ષની વયમાં એવા આશ્ચર્યકારક સ્વર-સંયોગવાળા રાગો રચી શકતો હતો કે તેને નાનો સરો એ “જનુગર” કહેવામાં આવતો. મોઝાર્ટના પૂર્વજોમાં આવા પ્રબલ સંસ્કાર ન હોતા. મોઝાર્ટના પોતામાં તે કેમ ઉદય થયા પામ્યા? એ ગાયકના પોતાના પૂર્વકર્મવિના કોઈ પણ ઉપન્યાસથી આ પ્રસંગનો ખુલાસો થતો નથી. સમાન સમાનનું આકર્ષણ કરે છે એ સામાન્ય નિયમ છે. તદનુસાર અત્યંત અસંસ્કૃત જીવો જંગલી જંગલોમાં અવતરે છે, સાધારણ સંસ્કારવાળા જીવો સાધારણ પ્રમાણમાં મુધરેલી જંગલોમાં જન્મ પામે છે, અને અસાધારણ સંસ્કારવાળા જીવો અત્યંત મુધરેલાં આવરણોમાં પ્રભવને પામે છે. ઈમર્સનનું કથન યથાર્થ છે કે જે દેશમાં જરૂર પડે છે ત્યાં રાજકીય સ્વતંત્રતા હોય છે. જરૂરનું પડતું અર્થાત્ સખન ઈંડી શારીર ઉજ્જીવનાના નિર્વાદાચં અધિક ઉત્સાહ તથા પરિશ્રમની અપેક્ષા રાખે છે, અને ઉત્સાહ તથા કાર્યશક્તિ ગુજામગીરીનાં વિરોધી છે. તેથી રાજકીય સ્વતંત્રતા જેનું ફલ હોય એવાં પ્રારબ્ધકર્મવાળા મનુષ્યો જ પ્રાયશઃએવા દેશમાં અવતરે છે. પરંતુ સમાન સમાનનું આકર્ષણ કરે છે એ નિયમ કર્મપરંતે અજા-ધ્યપણે પ્રવર્તતો નથી. “ ગાંડીનાં ગાંડાં અને ગાંડીનાં ગાંડાં ” એ બોલેલિનથી મુચિત અનેક પ્રસંગો પૂર્વજગુણુવૃત્તિ (heredity) અદ્વે જીવના પોનાના પ્રારબ્ધ કર્મો

સિદ્ધ કરે છે આ દૃષ્ટાન્તોમા પ્રારબ્ધનો અર્થ આ જન્મમા ક્યોનુંમુખ થાય એવા પૂર્વજન્મકૃત કર્મ કયો છે પરંતુ પ્રારબ્ધ શબ્દનો વ્યાપક અર્થ વ્યુત્પત્તિપ્રમાણે જ આપણુ લઈશુ તો તેમા આ જન્મમા આરભેલા કર્મોનાં પણ સમાવેશ થઈ જાય છે ગાંધી કાન સાંગે કરેલુ ભોજન એ કર્મ આરભાયેલુ હોનાથી ગૌણુ અર્થમા પ્રારબ્ધ કહેતા બાધ નથી આપણે સર્વ વર્તમાન જન્મમા અસખ્ય એવા કર્મ આરભીએ છીએ કે જેતુ ક્વ આપણને આ જન્મમા જ પ્રાપ્ત થઈ જાય અર્થાત્ પ્રારબ્ધકર્મની સત્યતાપરતે આપણો પોતાનો અનુભવ સાક્ષી પૂરે છે વિશેષ મુક્તમદદિથી જોતા પ્રારબ્ધવિના કશુ કર્મ જ ક્વ આપણુ નથી, અર્થાત્ આગલયલુ કર્મ જ ક્વ આપે છે કોઈપણુ કર્મ એવુ નથી કે તે આચર્યુ કે તત્કાલુ તેવુ ક્વ પ્રાપ્ત થાય અત્યંત તરાથી ક્વ આપનાર કમોમા પણ આચરણુ અને પરિણામમા થોડુ પણ અતર હોય છે પ્રતિદિન ભોજન કરતી નખતે ખાનાની ક્રિયાને આપણે પુરુષાર્થ કહી શકીશુ પરંતુ તે જે તૃપ્તિરૂપ ફલને આપે છે ત્યારે તે પ્રારબ્ધક્રોડિમા આવી ગયલુ હોય છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે પ્રત્યેક કર્મ આચરણુથી ખીજુ જ ફલે આરભાઈ ગયેલુ થનાથી પ્રારબ્ધકર્મ વિશ્વજનના અનુભવથી પ્રસિદ્ધ છે

પુરુષાર્થની સત્યતા

પ્રારબ્ધ સત્ય છે એ વાક્યથી એમ નથી સમજવાતુ કે પૂર્વ જન્મમા કે આ જન્મમા આચરેલા કર્મોના ફલની પ્રતીતિ કરતોને થયા વિના રહેતી નથી પૂન કલા પ્રમાણે પ્રારબ્ધ કર્મ એ એક પ્રકારનુ બન છે, તેથી તે બનને તોડનાર કોઈ અન્ય કર્મરૂપ બન તેની સામા થોજવામા આવે તો ગતિશાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે પ્રારબ્ધકર્મનો અભિભવ વા જય થનાનો સપૂર્ણ સભવ છે જ્યોતિ શાસ્ત્રના નિયમથી ઉપજાવેલી જન્મપત્રિકા પ્રારબ્ધની પ્રતિમાના ખીજુ કશુ નથી, પરંતુ એ જ શાસ્ત્ર આપણને સૂચવે છે કે ગ્રહશક્તિઆદિ પ્રયોગોથી નવીન સખન કર્મોની ઉપસ્થિતિ કરી શકાય છે, જે ઉપસ્થિતિ પ્રારબ્ધકર્મોના પરામન કરે છે અનિષ્ટ ફલને ઉપજાવનાર આરભાઈ ગયલા કર્મોના બનને તોડનાર તરીકે શાસ્ત્રમા પ્રાશસ્તિ કર્મોનુ વિધાન છે, એ સર્વને જાત છે આથી સિદ્ધ થાય છે કે પુરુષાર્થરૂપ કેટલાક કર્મો પ્રારબ્ધરૂપ કેટલાક કર્મોને નિફલ કરવા સમર્થ છે પ્રારબ્ધનો વ્યાપક અર્થ આપણે લઈશુ તો ત્યાં પણ વારવાર પુરુષાર્થનો જય આપણને શુદ્ધિગોચર થશે ધારો કે કોઈ પુરુષે પોતાના શરીરઉપર એવો ઉપચાર કર્યો છે કે જેથી તેને જન્મની ઉત્પત્તિ થાય. અહિ કર્મ આરભાઈ ગયુ છે, અર્થાત્ પ્રારબ્ધક્રોડિમા આન્યુ છે, પરંતુ જવરરૂપ પરિણામ ઉપજાવતાપૂર્વે તે પુરુષ જે જવરનિવારક ઔષધ ગ્રહણ કરે તો પ્રારબ્ધકર્મ નિફલ જવાનો સભન રહે છે

પુરુષાર્થના ચમત્કારિક પરિણામોથી કયો મનુષ્ય અજાણ્યો છે ? સો માઈનતુ અતગ નણુ ચાર ડનાકમા કાપનાર આગાડી, હબરો માઈન દૂર સ્થાનવિષે રિચત મનુષ્યને સદેશ આશ્ચર્યકારક ત્વરાથી પહોંચાડનાર વિદ્યુતાર તથા તેની સાથે સવાય કગનનાર દૂરસલાપ યન (ટેલિફોન), પાણીના પોરતો દેખાડનાર સૂક્ષ્મદર્શક યત્ર અને અમળો ગાઉ દૂર તારાને જણાવનાર દૂરદર્શક યન-આ સર્વ પુરુષાર્થ અને પુરુષાર્થોઓના નિજયનો ચોર કરે છે કે ખીજા કથાનો ? માણસને હવામા ઉડાવનાર યત્રની રચનાજેવા આપાતત તાસ્યારૂપ લાગતા પ્રમાસને યાનજીવન આદરનાર વ્યક્તિને આપણે પુરુષાર્થમા અધિક શ્રદ્ધાવાળી કહીશુ કે પ્રારબ્ધમા ? અશકય મનાતી વસ્તુને આ પ્રમાણે ગ્રહ્ય બનાવનાર તત્ત્વ તે પુરુષપ્રપાત છે

પણી પુરુષાર્થનું નૈસર્ગિક સ્વરૂપ પ્રત્યેક હવના અંતરમાં થાય છે. અનિષ્ટ ફક્તને પામતા ક્યાં ક્યે વારંવાર એવો અનુભવ નથી થો? "અહો! મેં જૂઠા ખાધી. આમ જો કંઈ હોત તો આવો પરિણામ આવત નહિ." આમ જો કંઈ હોત—એ વિચાર પુરુષાર્થનો અસરિમ્પ સ્વર છે. તે સૂચવે છે કે જે ફક્ત પ્રાપ્ત થયું છે તે વિરોધી કંઈથી તોડી શકાય એમ હતું જ. ત્યાંસુધી પ્રત્યેક હવના અંતઃસ્વરૂપમાં એ સ્વર કાર છે ત્યાં સુધી વિશ્વમાં પુરુષાર્થ અસંદાયવત્ સત્ય છે, અને તેને અસત્ય દેવતા પ્રવાસ કરે એ પુણની મુદ્દિ ઉગાડી સૂર્યના આન્ધ્રાદનની આઠા રાખરૂપમાન છે. ફાંચીની સાત જેને ચર્મ છે એવા મુનેચારને પોતાનો મુન્દો અનુભવસિદ્ધ છતાં તે અપીચ વગેરે વિધિ સામાન્ય રીતે કરે છે. એ પ્રસંગે પુરુષાર્થમાં મનુષ્યની સ્વાભાવિક શ્રદ્ધાપિના 'શીતું' કંઈ મુશ્કરતો નથી. પ્રાણ જવાના શબ્દપર્યંત રોગીને આંધાપચાર કરવામાં આવે છે, એ જનતાના પુરુષાર્થમાં સિદ્ધ વિશ્વાસને નિર્ધિગદ અજ્ઞા કરે છે. જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં ગાંડી શ્રદ્ધાવાળો એવો કેહકે જ ખેડુત દરેક જે જે વર્ગમાં આ ટકા દુઃખ પડવાના કોઈપર આધાર રાખી વાવળીઅર્થે જીવતી તૈવારી નહિ રાખે.

ફક્તની દૃષ્ટિથી જેમ સર્વ આરંભાવજ્ઞાં કંઈનો પ્રારંભમાં સમાવેશ થતા જાય છે તેમ ફક્તની સ્વતંત્રતાના દૃષ્ટિએટલી સર્વ કંઈ પુરુષાર્થરૂપે પણ ચળી શકાય એમ છે. હવ પ્રત્યેક કંઈ સ્વતંત્રતાથી અંદરે પોતાના સ્વભાવને અનુસરીને કરે છે તેથી પ્રત્યેક કંઈને પુરુષાર્થ કંઈ શકાય એમ છે. પુરુષાર્થનો આવો વ્યાપક અર્થ જો આપણે સદાએ જીએ તો તે કીયોચરાસિદ્ધની પરિબળાપ્રમાણ પ્રારંભને આપણને પ્રાપ્ત પુરુષાર્થ કંઈ શકીશું. આ પ્રમાણે એક પણ સમય વિશ્વ પુરુષાર્થથી મધિન આપણને સમન્વય છે.

પ્રારંભ અને પુરુષાર્થના વ્યાપાર, અને બેદ.

તે ભેદ મદ, મધ્યમ અને તીવ્ર એ પ્રમાણે છે, અર્થાત્ પ્રારબ્ધ મદ હોય છે, મધ્યમ હોય છે અને તીવ્ર હોય છે, તેમ પુરુષાર્થ પણ મદ હોય છે, મધ્યમ હોય છે અને તીવ્ર હોય છે મદ પ્રારબ્ધને સમતોલ કરવા અર્થે મદ પુરુષાર્થની અપેક્ષા છે, અને તેનો જ્ય કરવા અર્થે મધ્યમ વા તીવ્ર પુરુષાર્થની અપેક્ષા છે, પુરુષાર્થ કર્યાવિના તેનો અભિલષ વધ શકતો નથી મધ્યમ પ્રારબ્ધને સમતોલ કરવાઅર્થે મધ્યમ પુરુષાર્થની, અને તેનો જ્ય કરવા અર્થે તીવ્ર પુરુષાર્થની અપેક્ષા છે, મદ પુરુષાર્થથી અથવા પુરુષાર્થ કર્યાવિના તેનો અભિલષ થઈ શકતો નથી, જે કે જેટલા પ્રમાણમાં પુરુષાર્થ કર્યા હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેનું બલ ટૂટે છે તીવ્ર પ્રારબ્ધને સમતોલ કરવાઅર્થે તીવ્ર પુરુષાર્થની અપેક્ષા છે, મદ વા મધ્યમ પુરુષાર્થથી તેમ જ પુરુષાર્થ કર્યાવિના તેનો અભિલષ થઈ શકતો નથી આથી સિદ્ધ થાય છે કે કોઈ પણ પ્રારબ્ધ એવું નથી કે કોઈ પ્રજારના પુરુષાર્થથી સમતોલ ન થઈ શકે, અર્થાત્ યોગ્ય પુરુષાર્થ ગમે તે પ્રકારના વેગવાળા પ્રારબ્ધને નિફળ કરવા સમર્થ છે

નિયતિવાદ

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ બંનેના જેમા અતપાત થાય એવો એક સિદ્ધાન્ત છે કે જેને આપણે “ નિયતિવાદ ” એ સજ્ઞાથી ઓળખીશું શ્રીયોગવાસિષ્ઠમા સ્થવે સ્થવે નિયતિવાદની પ્રક્રિયાનું ઉત્તમ રીતે પ્રતિપાદન કરવામા આપ્યું છે એ વાદનું સ્વરૂપ સ્વરૂપમા નીચે પ્રમાણે છે બ્રહ્મ, પરમેશ્વર, માયા, પ્રકૃતિ, પ્રધાન—એમાથી ગમે તેને અથવા ગમે તેટલાને વિશ્વની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ તથા લયના કારણરૂપે આપણે સ્થાપીએ, તોપણ એ કારણરૂપ સામગ્રી આદિથી અને અતથી રહિત છે, વિશ્વના સંપૂર્ણ વ્યતિકરોના આવિર્ભાવમાટે તે પૂરતી છે, તેમા એક પણ અણુ બહારથી લાવી ઉમેરી શકાય એમ નથી, અને તેમાથી એક પણ અણુ કાઢી બહાર લઈ જઈ શકાય એમ નથી, અર્થાત્ વિશ્વમા જે બન્યું છે, બને છે અને બનશે તે સર્વ બનવું જ બોધએ, અર્થાત્ પરમેશ્વરનું વ્યવસ્થાપકત્વ, તેમ જ જીવના કર્મમાત્ર—પ્રારબ્ધ તથા પુરુષાર્થ—નિયત છે, આ નિયતિવાદને “ સિદ્ધ પ્રારબ્ધવાદ ” એ સજ્ઞાથી શ્રીસદ્ગુરુભગવાત્પૂજ્યપાદે શ્રીત્રિભુવનવિજયી ખંડમા પોતાની રસભરી પ્રાસાદિક વાણીમા નીચે પ્રમાણે વર્ણવે છે —

“ આ જગત્તા સર્વ વ્યવહાર કોઈ મુખ્ય પ્રવર્તક સત્તારકે જે થાય છે એવું, અથવા બીજરૂપે સર્વ થતા વ્યવહારોના કારણો મૂલ કારણમા છે જ, અને તેને યોગ્ય સમયે યોગ્ય ક્રમનિયમમા પ્રવર્તીવનાર સત્તા પણ તેમા જ નિત્યસિદ્ધ છે, જેથી કોઈએ પણ કર્તૃતાભિમાન ધરવાની ચિતા કર્યાવિના જ પોતપોતાના સમયે કાર્યમાત્ર યોગ્યાયોગ્ય પ્રકારે મૂલ કારણની વ્યવસ્થાપ્રમાણે થયા છે, થાય છે અને થશે એવું દૃષ્ટણે માનનાર પુરુષ સિદ્ધપ્રારબ્ધવાદી છે એમ સમજવું,

“ આ પ્રજારનો સિદ્ધપ્રારબ્ધનાદી વસ્તુતઃ ત્રિકાલજ્ઞ પુરુષ જ હોવો ઘટે છે, કાગળ કે અક્ષર પ્રસ્થુત અતઃકણ અદૃશ હોય છે અરિદાના સબધથી સાચવ્યદોષનાળુ હોવાથી જ્યાં સુધી યથાર્થ રીતે વસ્તુસાક્ષાત્કાર થતો નથી ત્યાં સુધી ત્રિકાલજ્ઞ કે સર્વજ્ઞ થનાર નથી, અને ત્રિકાલજ્ઞ કે સર્વજ્ઞ થયા વિના, પૂર્વે શુ સાચી હતી, વર્તમાનમા શુ સાચી છે વા થાય છે અને ભવિષ્યમા શુ સાચી થશે, એ યથાતત્ત જાણી શકાતું નથી, અને એ ન જાણતાસુધી પ્રારબ્ધનાદમા અચળપણે મતિ સ્થિર થતી નથી ” (અપૂર્ણ)

તમે શાના ઉપર ચિંતન કરો છો.

કોઈ પણ એવી વસ્તુ ઉપર અથવા એવી વસ્તુ માટે ક્રિયા કરવી કે જે પ્રતિક્રિયા ઉપજાવી શકતી નથી, તો એ આપણા બળનો ક્ષય જ છે. જીવનના નિયમોમાંનો તે એક મહાન નિયમ છે. અને આ નિયમનો જોડલો ભંગ કરવામાં આવે છે, એટલો ભાગ્યે જ કોઈ બીજા નિયમનો મનુષ્યો ભંગ કરે છે. અને તે પણ ક્યારેક ક્યારેક નહિ, પરંતુ વારંવાર ભંગ કરવામાં આવતો જણાય છે. એ એક આશ્ચર્ય ઈશ્વર્યને તેમ છતાં સત્ય છે કે મનુષ્યોમાંના ઘણા ખરા પોતાને ઘણો સમય, જેમાંથી કશું ફળ મળે એવું નથી એવી વસ્તુ ઉપર જ ક્રિયા અને ચિંતન કર્યા કરતા હોય છે.

જ્યારે જ્યારે આપણે કલ્પિત મનુષ્યોપ્રતિ મનથી કંઈ વાતો કર્યા કરીએ છીએ, અથવા આપણા જાણીતા મનુષ્યોના માનસ ચિત્રની સાથે કંઈ નકામા તપાસ હાંસ્યા કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે નકામી વસ્તુ ઉપર જ ક્રિયા કરતા હોઈએ છીએ, હવામાં જ ચિત્ર ચિતર્યા કરીએ છીએ અને તેથી દુર્બળતાને પ્રાપ્ત થઈએ છીએ. જ્યારે તમારે કોઈને કંઈ પણ કહેવું હોય, ત્યારે તમે તેને સાક્ષાત્ મળો ત્યાં સુધી ધૈર્ય ધરજો. તમારા મનમાં જ તેની સાથે વાનગીન કરવા થિત્ત થઈ આવતી હોય તો તેનો નિરોધ કરજો, અને કોઈ બીજી વસ્તુનો, જે તમને પ્રાપ્ત હોય તેનો જ વિચાર કરજો.

અગ્રજન, જે કંઈ તમારે કહેવાનું છે, તેનો વિચાર કરી શખવો જરૂરનો છે, પરંતુ ને એ કહેવાનું છે, તે જ્યાં સુધી સાક્ષાત્ મળે નહિ ત્યાં સુધી તે તેને કહેશો નહિ. જે હ તમારે કહેવાનું છે તેના ઉપર જ્યારે તમે ચિંતન કરો છો ત્યારે માત્ર તે વિચલના જ ચિંતનમાં રહેજો કે જે તમારી નિકટ જ છે, અને તમે તેને મળી શકો એમ છે. પરંતુ તે વિચાર કરવાની સાથે તે મનુષ્યનું ચિંતન કરશો નહિ કે તેના પ્રતિ તમારું ધ્યાન દોરેલું અને દોરેલું શખશે નહિ. જે મનુષ્યને તમારે કંઈ કહેવાનું છે, તેને સાક્ષાત્ મળ્યાપિના તમે કંઈ કદી શકો એમ તથી. તેથી તમારી કલ્પનામાં તેની સાથે કરેલી સઘળી વાતો એ તમારા બળ અને સમયનો કેવળ ક્ષય જ નથી, પરંતુ તમારી કલ્પના-શક્તિનો દુરુપયોગ જ છે.

હવામાં જ્યારે તમારો દાઢ વીંજોડાય છે ત્યારે તમારા શરીરમાં કેવો હોભ થાય છે એ તો તમે જાણો છો; પરંતુ મન જ્યારે તકામી વસ્તુ ઉપર ક્રિયા કરવાં માટે છે-નિર્જીવ વસ્તુને સુધવા માટે છે, ત્યારે એના કરતાં પણ વધારે હોભ—વધારે ધકકો—તમને વાગે છે. એ દાનિનો તમે તે જ કાગે નિરંતર સાક્ષાત્ અનુભવ કરતા નથી. કેમકે તેની અસર ધીમે ધીમે અને ઢાળે ઢાળે થાય છે. તમારો દાઢ વીંજાય અને જેવી તન્દાગ અસર થાય તેવું આ નથી, પરંતુ તેની અસર પ્રકટના જ વિના રહેતી જ નથી, અને એને તમે કોઈ કાગે અટકાવી શકો એમ નથી, એ નિશ્ચિન વાતો છે.

શાસ્ત્રીય નિયમાનુસાર મનનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, એ મનુષ્યોએ જાણવાની જરૂર છે. માનસ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરતારે દજ નો તેના મૂલાકારો જ જાણવા નથી એમ કદીએ તો ચાલે એવું છે. પરંતુ એ વિષયમાં દજ તો એટલો બધો પ્રકાસ થવાનો સંજવ છે કે જે મનુષ્ય તેને અનુસરશે તો તે પોતાની અત્યંત પ્રગતિને તથા ઉગતિને સાધી શકશે.

મનુષ્યને જ્યારે પ્રતિકૂલતા, દુર્દૈવ અને એવું જ વિપરીત પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તે તેને માટે અનેકને નિમિત્તરૂપ ગણે છે, અને સર્વ કારણોને તેમાં સાદાચ્છિક સમજે છે. પરંતુ તેનું મુખ્ય કારણ તેના મનનો તેણે કરેલો દુરુપયોગ જ છે. જીવનના ખીજા પ્રસંગોસાથે મનુષ્યનું મન એટલું બધું સંયુક્ત છે કે જ્યારે તેના અનેક નિયમોમાંથી કોઈ પણ નિયમનો ભંગ કે દુરુપયોગ થાય છે, ત્યારે અણધાર્યા પ્રસંગોમાં અને અણધારી વસ્તુઓમાં વિધ્નિ ઉભાં થાય છે.

માનસ નિયમોનો ઉપયોગ કરતી મનુષ્યના પોતાના જીવનમાં કેવા કેવા ફેરફાર થાય, અને તે શું શું કરી શકે છે, એ એક ગંભીર વિષય છે, અને અઘાપિ લગભગ સર્વ મનુષ્યો તે સંબંધનાં યથાર્થ સત્યો અથવા પૂર્ણ સત્યો જાણી શક્યા નથી. પરંતુ સમય જતાં એ વિષયઉપર ઘણો સારો પ્રકાશ પડશે, અને તેવા મનુષ્યોને તેઓ નવા યુગમાં પ્રવેશ્યા હોય તેવું લાગે થશે. એ સંબંધી જ્ઞાનનો કંઈ કંઈ પ્રકાશ થવા માંડ્યો છે. એના પ્રતિ ઘણાનું લક્ષ જતું થયું છે, પરંતુ તેની પૂર્ણતાના સમયને હજી વિલંબ છે, અને એ પૂર્ણતા પ્રકટાવવાને માટે મનનો સર્વ પ્રકારનો ઉપયોગ રચનાત્મક રીતે થવો જોઈએ. જ્યારે જ્યારે મન કોઈ પણ વ્યાપાર કરે, ત્યારે તે વ્યાપાર કોઈ પણ સત્ય વસ્તુના અવલંબનને લઈને થવો જોઈએ, જે કંઈ પ્રાપ્ત હોય અને જેનું કંઈ પ્રતિકૂલ મળે એવું હોય તેના ઉપર જ થવો જોઈએ.

ઘણા મનુષ્યોને મનથી કોઈ ઉપર ચીડાયા કરવાની, કાઢને ઠપકો આપ્યા કરવાની, અને તેનાથી જે હુજારો ગાઉ દૂર હોય તેને પણ કંઈને કંઈ સંલગ્નાવ્યા કરવાની ટેવ હોય છે. અને એ પ્રમાણે કરીને તેઓ સમય અને બળ બંનેનો દુરુપયોગ કરતા હોય છે. કેટલાકને કાલ્પનિક શત્રુઓ હોય છે, અથવા તેઓ કલ્પી લે છે કે અમુક મનુષ્યો મારા શત્રુ છે, અને પછી તે શત્રુઓપ્રતિ મનોમય બાણો ફેંક્યા કરવામાં તેઓ કાળના કાળ ગાળ્યા કરે છે. પરંતુ તેમાં ધુમાડામાં બાયકા ભરવા શિવાય બીલું કશું જ કરતા નથી. તેઓ મન-વડે કેવળ અસત્ વસ્તુઉપર જ ક્રિયા કરતા હોય છે, અને એથી રીતે તેમના અમૂલ્ય માનસ જીવનને શુભાવતા હોય છે. જો તમારે કોઈ પણ શત્રુ હોય-પછી તે ખરો કે કાલ્પનિક, તોપણ તેને બૂલી જાઓ, એ પ્રમાણે કરવામાં ખરું જોતાં પૂર્વની સ્થિતિથી કશો જ ભેદ પડતો નથી. કેમકે શત્રુઓ તથા શત્રુત્વ કાલ્પનિક જ હતું. એથી આપણને પોતાને હાનિ થવા શિવાય બીલું કશું જ થતું નથી.

કેટલાક મનુષ્યોનામાં એક એવા પ્રકારની બ્રાંતિ પ્રવર્તતી હોય છે કે જગતમાં જે તે તેને હાનિ જ કરવાના લાગે બોલ્યા કરતા હોય છે. નજર નાંખવી, ભૂરફી નાંખવી, મૂંઠ મારવી, ચોટ મારવી એ વગેરે પ્રયોગો જાણે તેમને જ માટે બનાવ્યા હોય, અને આપું જગત જાણે એ પ્રકારના પ્રયોગો તેમના ઉપર જ કરી રહ્યું હોય, એમ માનીને પછી તેનાથી પ્રકટતા, ભય, સંશય, ચિંતા વગેરેને ઉપજાવ્યા કરે છે. કેટલાક તો એ જ ચિંતા અને ભયમાં મરી જાય છે, કેટલાક શરીરબળથી લીન રહે છે. તેમાં જેના તરફથી એ પ્રયોગો થવાનો તેઓ ભય રાખતા હોય છે તેઓનો ઘણી વખત તો આ સંજિમાં પતો પણ નથી હોતો, અને કેટલાક એવા હોય છે કે જેઓ એવા પ્રયોગ કરી શકે એટલું તેમનામાં સામર્થ્ય જ નથી-હોતું. કેમકે એ જ માનસ વ્યથામાં હોય છે, અને તેવી સ્થિતિમાં એવો યત્ન થવો જ અસંભવિત છે. અને વેમ છતાં મનુષ્યો બ્રાંતિથી તેવાથી નિત્ય ડરતા

અને ડરતા રહે છે. કોઈ પણ તમને એમ કહે કે કોઈ અમુક તમારા ઉપર નિષ્કારણ પ્રયોગ કરે છે, તો તે એક આનિમાત્ર જ જાણીએ. જે મનુષ્ય એવા કોઈ પ્રયોગની પોતાના ઉપર અસર થવાનું કહે છે, તે વસ્તુના તેના પોતાનામાંથી જ તેવા પ્રકારની થતી અસરનીને દબાવેલો હોય છે. તેની પોતાની આનિઓ જ તેના ઉપર દાનિકારક પ્રયોગો કરી રહી છે. તે મનુષ્યો કોઈ પણ ઉપયોગી અથવા તત્ત્વવાળી વસ્તુની સાથે સંબંધમાં આવ્યા નથી હોતા અને તેમના મનનો વ્યાપાર તેવી વસ્તુનિમિત્તને નથી હોતો તથા તેમના માનસ વ્યવહારમાં તેઓ નિરંતર આવી અવળી જાણોના જ સર્ગો રચા હોય છે, અને તેથી તેમને દુઃખદ અનુભવો થયા કરે છે. તમને આવા પ્રકારની કોઈ આનિ હોય તો તેને બૂલી જાઓ. એવી વાતોનો નિઃશંકપણે નિરસકાર કરો. એ ફટાટોપ (મિથ્યા) વિના બીજું કશું જ નથી. તમારી પોતાની જ સત્તા તમારા ઉપર પ્રયત્ન છે એમ જાણો, અને તમને સારી અને કેવળ સારી જ અસર કરવાની તમારા પોતાનામાં જ સત્તા છે એમ જાણો. તમને જે કંઈ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત છે તેની જ સાથે સંબંધ રાખવાથી, મન, દૃષ્ટતા, વિચાર વગેરે સર્વવંદે તેની જ સાથે સદવાસ રાખવાથી, આવી સર્વ આનિથી તમે નિવૃત્ત થઈ શકો એમ છે.

કેટલીક પાપાપિનાની વાતોને મનથી માનવી અને તેના તરફ કર્યા કરવા તથા મનમાં તેનો સહો પેસાડવો એ પણ પૂર્વીકૃત નિયમના ભંગને જ કરનાર છે. એ એવી ક્રિયા છે કે જેની પ્રતિક્રિયા થતી નથી—અનુદૂત રૂપની, દિતકારક પ્રતિક્રિયા થતી નથી. એ તો તમારા મનને માત્ર અદ્ભૂત ફેંકવાસરખું છે કે જેના જલ્દામાં નમને કશું જ પ્રાપ્ત થતું નથી. કોઈ પણ વસ્તુનું આપણી ભુદ્ધિથી પૃથક્કરણ કર્યાવિના તેને સત્યરૂપે દર્શકારીએ છીએ તો આપણા મનને એક નિષ્કિંચન વસ્તુઉપર એકાગ્ર થવાના લક્ષણુવાળું કરીએ છીએ. અનેક મનુષ્યો, અનેક પ્રભેદો, અનેક સંસ્થાઓ કેવળ નિરાધાર વસ્તુઉપર મનુષ્યના મનને સ્થાપવાનો યત્ન કરે છે, અને તેમ થતાં પરિણામ એ આવે છે કે તેમને કશું જ ફલ પ્રત્યક્ષ થતું નથી. કોઈ અસ્તિત્વરહિત વસ્તુસાથે સંબંધમાં આવવાને મન સમ્મયું જ નથી. પરંતુ જે સત્ છે, પરમ સત્ છે તેની જ સાથે અને જેનો સાક્ષાત્ સંબંધ છે એવી વસ્તુસાથે જ સંબંધમાં આવવાને તે સમ્મયું છે.

જ્યારે આપણે જાતીન સમયના વીતેલા પ્રસંગના અને જૂતકાળના સંબંધમાં રહીએ છીએ ત્યારે આપણે મન્યઉપર મીઠાં વધારીએ છીએ—આપણે મન્યઉપર ક્રિયા કરીએ છીએ. જૂતકાલ એ દવે કાંઈ વસ્તુ જ નથી, અને તેથી તે દિશામાં દૃષ્ટિ નાંખ્યા કરીએ દવામાં આયોદીયાં મારવાસરખું છે. એ તો તમારા જીવનને વ્યભેદમાં દોખી

કરી શકોએ એવી રીતે આપણા હસ્તગત થયું નથી. અને જે કંઈ હસ્તગત થયું નથી તેની મિથ્યા કલ્પના કરીને તેના ઉપર કોઈ પ્રવૃત્તિ કરવામાં નથી આવતી તો તેની પ્રતિક્રિયા થતી નથી, આપણા તરફથી ગમે તેવા ભાવિને પોષણ મળતું નથી-તેને નવપલ્લવિત થવાને જાણતું સિંચન થતું નથી. તેથી તેના તરફ જો તમે તમારા જીવનને કે વિચારને પ્રેરો છો, એ ઉલ્લસને તેનામાં ભોગ આપો છો તો તેના અદ્ભુતરૂપે તમે કશું જ પામતા નથી, અને તેથી પૂર્વના નિષ્ણાંત પ્રમાણે જ તમારો માનસ હાથ મિથ્યા પીંજોદાય છે. તમારું સઘળું બળ અને સર્વજ્ઞ વિચારો હાલ જે કંઈ તમને પ્રત્યક્ષવત્ પ્રાપ્ત છે, તેમાં તમે વાળી શકો એમ છે; અને તેનો તેવા પ્રકારનો ઉપયોગ જ કોઈ શુભ પરિણામને આણનાર છે.

કાષ્ઠનિક દુઃખોના સામા યથા કરવું, અને જે કંઈ વા ઉપાધિનું વસ્તુતઃ અસ્તિત્વ જ નથી તેને માટે મનથી ફરીયાદો કર્યા કરવી એ શરીર તથા મનની અવ્યવસ્થાને કરનાર ખીલો હેતુ છે. અને આ જ પ્રકારનો અભવાસ અથવા ટેવ આજ ન્યાં ત્યાં અને જોના તેના જોવામાં આવે છે. દરેક મનુષ્ય એમ જાણે છે કે 'હું' કોઈ વસ્તુથી અથવા કોઈ મનુષ્યથી કંઈને કંઈ હાનિને ભોગવ્યા કરું છું,' અને એમ વિચારીને 'તે પોતાના મનને તેની સાથે નિત્ય આયબાથા લેવડાવ્યા કરે છે. જો તેવી કોઈ પણ હાનિ વર્તમાન સમયમાં અસ્તિત્વમાં હોય, તો તે હાનિના કારણને શોધીને તેને નિવૃત્ત કરી શકો એમ છે. તેના મૂલ હેતુઉપર તમારી ક્રિયાને પ્રવર્તાવીને તેને ટાળી શકો એમ છે, પરંતુ કોઈ પણ સમયે તેમના પ્રતિ એક પણ દુઃખનો ઉદ્ધારસરખો કાદશો નહિ-એક પણ તેવા વિચારને તેના પ્રતિ જવા દેશો નહિ. ન્યાં સુધી તેનું કંઈ તમારા સામસામું આવી ન જાય ત્યાં સુધી તેના સંબંધમાં કશું જ ચિંતન ન કરશો. આથી એમ કહેવાનું નથી કે 'આગ લાગે ત્યારે કુવો ખોદવા ખેસવું.' દુઃખના મૂલ કારણને નિવૃત્ત કરવાનો યત્ન કેવી રીતે કરવો તેની યોજના ઘડી શખજો, પરંતુ દુઃખ કે જે તેના કાર્યરૂપ છે તેના પ્રતિ લેશ પણ લક્ષ ન આપશો. દુઃખની નિવૃત્તિનાં જે કંઈ સરકારો હોય તેનો સારી રીતે વિચાર કરજો, તેને પ્રસન્નતાથી સેવજો, પણ દુઃખના સ્વરૂપની રચનાઓ કર્યા કરશો નહિ.

આપણને પ્રાપ્ત દુઃખો અથવા ઉપાધિઓમાં નવાણું ટકા કાષ્ઠનિક-અને તે પણ આપણી જ કલ્પના અથવા ભ્રાંતિથી પ્રકટેલાં દુઃખો હોય છે. આપણે પોતે જ તેના સજ્ઞ હોઈએ છીએ. જ્યારે આપણે દુઃખો અથવા ઉપાધિઓનું વિસ્મરણ કરીને જે કંઈ યથાર્થ છે તેનાં જ વિદાસ અને વૃદ્ધિને માટે યત્ન કરીએ છીએ ત્યારે તે એની મેજે જ અળપાઇ જાય છે. તમને પોતાને બલવાન, કુશલ અને ઉપયોગી બનાવો, અને જીવનના માર્ગમાં આગળ પાછળ ચોગરદમ ધુમી વજો, અને તમે દુઃખો તથા ઉપાધિઓમાંથી-પછી તે સત્ય હો વા કલ્પિત-પણ સત્વર મુક્ત થઈ જશો.

જે કંઈ ઇચ્છાઓ તત્કાલ સિદ્ધ ન થાય એવી હોય તેના તરફ તલસ્પર્શ કરશો નહિ, એવી ઇચ્છાના વિષયઉપર કાર્ય કરવું, એ જ-ઉપર કામ કરવા સરખું છે. તમારો એ વિષય હાલ તત્કાલ સિદ્ધ થાય એમ નથી, તેને તમે તત્કાલ પહોંચી શકો એમ નથી, અને તેથી તેના ઉપર ધિમારત ચાલુવી એ નકામું છે. એ પ્રકારનું કાર્ય કરવું એ પૂર્વે કહ્યું તેનું ખાલી હાથ પીંજોદાવો જેવું છે. હાલ તત્કાલ સિદ્ધ ન થાય એવી કોઈ ઇચ્છા પ્રકટતી જણાય તો એ દિશામાં વહેતા બળને ત્યાંથી વાળીને ન્યાં હાલ જ યોગ્ય શકાય એવું હોય

તેવી દિશામાં વળવાની અગત્ય છે. આ પ્રકારનો અભ્યાસ અનેક પ્રકારના લાભને પ્રકટ-
વનાર થઈ પડે છે.”

એકાએક પ્રક્ટી આવતી તૃષ્ણાઓને પણ એ જ પ્રકારને ન્યાય આપવો પડે છે. વર્તમાન
સમયમાં નાનાં નાનાં કાર્યોને કરવાથી જ ભવિષ્યમાં મોટાં કાર્યો સિદ્ધ થાય છે. ભવિષ્યની-
સિદ્ધિઓનાં સ્વપ્ન જોયાં કરવાને અદ્યે અને જે કંઈક અપ્રાપ્તસરખું દોષ તેને માટે માત્ર
વાર જોયા કરવાને અને અંતરૂમાં તેની કશા આધારવિનાની તૃષ્ણા સેવા કરવાને અર્થને
તે જે રીતે પ્રાપ્ત થાય એમ છે, તે કાર્ય કરવામાં હાથ તમારા સમગ્ર હાથને અને
સમયને રોકો.

અર્થ છે કે આપણે ઉચ્ચમાં જ દૃષ્ટિ રાખવી જોઈએ, અને જમિયાં અત્યંત ભ-
વ્યતાવાળા આશયોનું જ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ, પરંતુ જેમ જેમ આપણે તે સમ્યોપ્રતિ
જતા જઈએ તેમ તેમ આપણા હૃદયને અને વિચારને આપણા વર્તમાન કર્તવ્યમાં જ
કેન્દ્રિત-એકાગ્ર-કર્યાં જોઈએ. તમે ઉચ્ચની તટાલા લઈ શકો, અને એ દિશામાં ગતિ પણ
કરી શકો પરંતુ તે દિશામાં વળવાને માટે તમારા વર્તમાન સમયના કાર્યમાં ક્રિયાવાળા થવું
જોઈએ, અને તે કાર્યોને સાધના જવું જોઈએ. તમે કોઈ ઉચ્ચ વસ્તુની કાળના કાળપર્યંત ભ્રમણા
કર્તા કરો પરંતુ તમારું ધ્યાન જો કોઈ ભવિષ્યના વિચારો કરવામાં જ રોકાયેલું રહેશે તો
તે ઉચ્ચ વસ્તુપ્રતિ તમે કદાપિ જતાં શકવાના નહિ અને વર્તમાન સમયના કર્તવ્યનો અ-
નાદર કરશો તો તેમાંના કોઈ પણ વિચારોને પ્રવ્યસ્તપણે ફક્તિત થયેલા જોઈ શકશો નહિ.

ઘણાખરા ભવિષ્યવાદીઓ જે કંઈ ભવિષ્યમાં ચમત્કારો થવાના છે તેનું જ ચિંતન
કર્તા કરે છે. પરંતુ આચરણીયસિદ્ધ (Practical) ક્યોં કે જે પરિણામે એ ચમત્કારોને
સિદ્ધ કરનાર છે તે કાર્યોપ્રતિ કશા જ પ્રયત્નને મેરતા નથી. અનેક યુવકો નરંગોમાં જ
રમ્યા કરે છે અને કોઈ દિવસ પણ એમની એ જંખના સફળ થશે એવી તૃષ્ણા રાખ્યા
કરે છે, પરંતુ આ તેઓ શું કરે છે ? શિયાળ જનીને તેઓ ઉંટના ઓઠની આસા રાખ્યા
કરે છે, જે સમ્યો તેમજોલીયાં દોષ છે તે દહ સળવા દોતાં નથી. તે સિદ્ધ થયાં સંભ-
વિત છે. મનની આંતર દૃષ્ટિએ તે જાતને (Patern) જોઈ લીધી છે, પરંતુ તે જાતની
વસ્તુ દહ જતાવવામાં આવી નથી દોતી. તેઓ મન્યઉપર મન્ય ચડાવે જાય છે. પ્રાપ્ત
સાધનોવડે મગનમાં પડેએ એવા મદાલસ ઝળવાને અદ્યે, જોકે તે મદાલસના શિખરઉપર
દોષએ તો કેનું સાઈ એવી દુરાસા બાંધવામાં જ તેઓ તેમના સપથના સમયનો વ્યય કરી
નાંખે છે, અને તેઓ માત્ર તેમના સમયનો જ વ્યય કરી નાંખે છે એમ નથી પરંતુ જેનું
પ્ર્યાદિ અભિનય નથી એવામાં તેમના સપથના અગને દોષો દે છે, અને તેથી અજોત ઉપ-
ગોચ કરી શકના નથી.

કરી શકે અથવા બદલો વાળી શકે. આ એક અત્યંત મહત્વની વાર્તા છે.

નિઃસાર વસ્તુઓપ્રતિ વહેતા જીવનના બલનો સંચય કરી રાખેલા જોઈએ. કેમકે એ બલને ગમે ત્યાં વહેવાડાવનારી વૃત્તિઓ મનુષ્યના બળને શૂન્ય અથવા અત્યેતન સૃષ્ટિમાં વાળી દે છે. ધણાં મનુષ્યોનાં અંતઃકરણો આવા પ્રકારનાં વલણવાળાં થઈ ગયાં હોય છે. કોઈ પણ ધોરણવગરના પિયારો આવી જ બતના હોય છે. તે અત્યેતન પ્રતિ-નિઃસાર પ્રતિ જ વળ્યા કરતા હોય છે. આનું નામ જ શૂન્ય ઉપર શૂન્ય ચઢાવવું એ છે. મનનું સર્વ પ્રકારનું વલણ ગુણવાળા અને મૂલ્યવાન રચનાત્મકવિધિપ્રતિ જ વળે એવી રીતે તેને કળવવું જોઈએ.

પ્રત્યક્ષ થઈ નથી અને થવાનો સંભવ પણ નથી, એવી નિષ્ફલતાને માટે ચિંતા કરવી એ પણ એક સર્વ સામાન્ય કુટેવ થઈ પડી છે. હજારો મનુષ્યોમાં આ હોય છે. અને તેનાં પરિણામોનાં ચિત્રને લેખિનીમાં ઉતારી તેને કનૂપિત કરવાની કરી જ જરૂર નથી. કોઈ પણ બાબત માટે ચિંતા કરવી એ જૂઠું છે. પરંતુ જ્યાં કંઈ જ નથી તેવાને માટે ચિંતા કરનારને ક્યા વિશેષજોવાડે શોભાવવા એ નહીં કરવું કદિન છે. જ્યાં સુધી નિષ્ફલતા પ્રાપ્ત નથી થઈ, ત્યાં સુધી તેનું અસ્તિત્વ હોતું જ નથી. એ દિશામાં ક્રિયા કરતાં કેટલાંક કારણો જાણાય છે, પરંતુ તેવો પ્રસંગ ખરો હોતો નથી. તેથી તેનું ચિંતન કરવું એ શૂન્યઉપર શૂન્ય ચઢાવવાજેવું છે. નિષ્ફલતાને લાવનાર કારણો જો તમારા જીવનમાં આવતાં જાણાય તો તે કારણોને બદલી નાંખો, અને તમને લાભકારક થઈ પડે એવું તેનું રૂપાંતર કરી દો. તમે પોતે પૂર્ણરૂપમાં બદલાઈ જાઓ તેવા પ્રકારની વચાર્થ અને શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી ક્રિયાઓ કરવાથી તમે એ પ્રમાણે કરી શકો એમ છે, કેમકે જ્યારે તમે બદલાઓ છો ત્યારે તમારા જીવનમાં એવા જ પ્રકારનો બદલો કરવાના કારણને રચો છો. તમારા અસ્તિત્વની મર્યાદાના તમે પોતે જ આદિ કારણરૂપ છો. અને જેવી રીતે તમે વર્તો છો તે જ પ્રમાણે તમારા જીવનનું સઘળું વર્તે છે.

મનુષ્યના અંતઃકરણનું મોટામાં મોટું સામર્થ્ય એ પ્રેમનું સામર્થ્ય છે. અને તેથી એ પ્રેમની કલાનો દુરુપયોગ કરવો એ મનુષ્યમાં રહેલા મોટા મોટા બળને ક્રમાર્ગમાં વાળવા-સરખું છે. અને ધણે સ્થળે આવું જ બનતું હોય છે. જ્યારે, તમને જે કંઈ અપ્રાપ્ત છે અને મળી શકે એવું નથી એમ જાણો છો, તેવાં ઉપર જ્યારે તમે પ્રેમ રાખો છો ત્યારે તમે એ બલને વિપરીત દિશામાં વાળો છો-તેનો દુરુપયોગ કરો છો. બદલામાં કશું પણ મેળવ્યા વિના તમે તમારા જીવનને એ રીતે રેળી નાંખો છો, એ દુરુપયોગ અથવા ક્ષય છે અને પ્રત્યેક પ્રકારનો ક્ષય એ દુઃખદાયક છે. કોઈને પણ લાભ કરવાને માટે તમારા પ્રેમની ઉત્પત્તિ છે, પરંતુ જ્યાં તેનું દ્વાર જ બંધ કરી દેવામાં આવે છે, ત્યાં પછી તે શાઉપયોગનો? કેવળ કાંઈપણિક લક્ષણઉપર જ પ્રેમ રાખ્યા કરવો એ પણ શૂન્યઉપર શૂન્ય ચઢાવવાસરખું છે. અને એ કોઈ પણ મનુષ્યને સમગ્રતઃ એમ છે, કાંઈપણિક લક્ષણઉપર પ્રેમ રાખીને તમારા સત્ય લક્ષ્યને સિદ્ધ કરી શકો એમ નથી. તમારા પોતાના ઉપર તમે જેવો પ્રેમ રાખો છો, તેવો જ પૂર્ણપ્રેમ જ્યારે તમારા લક્ષ્યપ્રતિ રાખી શકો ત્યારે જ તે લક્ષ્ય સિદ્ધ થાય છે. અને ત્યારે જ તે લક્ષ્ય તમારા પ્રતિ આકર્ષાઈ આવીને તમને પ્રત્યક્ષ થાય છે. જ્યારે તમને પોતાને તમારા લક્ષ્યરૂપ બનાવી દો છો, ત્યારે જ તમે એ મળી શકો છો. કેમકે સગ્ગતીય સગ્ગતીયને આકર્ષે જ છે. તેથી ગમે તેવી કંઈપણમાં તમારા પ્રેમને વેરી દેવાને બદલે

તમારા અરજાનાં સામર્થ્યોની સાથે તેને પણ અરજી નાંખો. અને તમારા પોતાના પ્રતિ જ વાળો, કે જેથી કરીને તમે જેવા ઉત્તમ પુરુષપ્રતિ પ્રેમ રાખવાની ક્ષમ્બા કરના દો તેવા તમે જાને જ થઈ રહે.

અને આ સર્વનો પરિણામ એ આવશે કે તમે ધારી પણ નહિ દોષ તેટલી ત્યારથી તમારી સર્વ ધારણાઓ સફળ થશે.

લોકાચાર.

શાસ્ત્રલુભો પુત્ર પાટનુન પહેરે છે કે નેકશ્રાઉ ખાંધે છે તો તેના ગદ પિતા તેને કહે છે કે આ ખોટું છે, આપણાથી એમ થાય નહિ; ચરણિ દુષ્ટ લોકચાર્ય ને કર્મણં ના- નરણીયમ, કૃતિ મુદ્દ દોષ તોપણ ને કામ લોકચરિત્ત દોષ તો તે આચરવાનેનું કે કરવા- નેનું નથી.

સ્ત્રીઓ અમુક પ્રકારની ઢાંગી પહેરે છે અથવા અમુક પ્રકારે ઘોરલો વાગે છે, અથવા અમુક કબજી સાડી પહેરે છે તો ત્યાં પણ ઉપરનું જ મત્ર તેમની આગળ ધરવામાં આવે છે.

આદાર વિદારમાં પણ આ જ ચાર્ટ અપાવર જગતવામાં આવે છે. લોકમાં એટલે કે પોતાના મહેલમાં કે પોતાની જાતિમાં જે પદ્ધતિ પ્રચલિત દોષ તેમાં જરા પણ લેદ દોષ તેનું વર્તન કેઈનું યાય છે તો ને વર્તન કરનારઉપર આ જ ચાર્ટ અગતી તેને પકડવામાં આવે છે. અમુક પ્રસંગે અમુક પ્રકારનું જ જાનિભોગન અવગમ આપવું. કાણે ત્યાં જાનિભોગન દોષ તો ત્યાં અમુક સમયે જ જવું. અમુક વસ્ત્ર જ ધારણ કરવાં, અમુક રીતિએ જ આદાર મદવું કંચો વગેરે બધેનો આ મુત્રને અનુભરી સર્વના ઉપર એકસરખાં નાંખવામાં આવે છે પહેરવામાં, ખોડવામાં, ચાલવામાં, સર્વમાં આ સર્વ બાધિ- વિનાશકરસાધન જ ફરમાવવામાં આવે છે ! એથી સિત્ત પ્રતિ કરનાર મનુષ્યો વિદાન દોષ છે, અને પોતાની પ્રતિનિધી મુદ્ધિમાં કાંઈ આવવા જાય છે, ત્યારે તેમની સાથે એનું જ કહેવામાં આવે છે કે તમારા ચિચારો બલે મુદ્દ દોષ, તમારું કહેનું બલે સાચું દોષ અને એ વિચારની અવગત અમને પણ જ્ઞાપ્ય છે બરી, પણ તમે જ્ઞેના નથી, એ પ્રમાણે વ- ત્તન કરવાથી લોકમાં ખોટું કહેવાય, તમે જેવી મુદ્ધતા દોષ તોપણ કચ્છા દુષ્ટ મોક. મારે તમારે જાણ પ્રગતિ તો અમુક પ્રકારે જ કરવી અને તમારા વિચારો અંતરમાં રાખવા. આ રીતે આ જરણિ દુષ્ટ. નો મગમનન મત્ર પ્રયોગવામાં આવે છે !

આ મનુષ્યો તૃતીય ક્ષણે અમાનિત્વં અદંભિત્વં, અમાનીપણું, દંભરહિતપણું-ઇત્યાદિ જ્ઞાનનાં સાધનોને જાણવાનાર શ્રીમદ્ ગીતાના શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં આજ્ઞવના સ્વરૂપની સ્તુતિ કરતાં જણાવે છે કે જેનું મનમાં હોય તેનું જ વચનમાં લાવવું અને તે પ્રમાણે જ કૃતિ કરવી અર્થાત્ વિચાર, વચન અને કર્મની એકરૂપતા રાખવી એનું નામ આજ્ઞવ છે અને એ આજ્ઞવ જ્ઞાનનું મોટું સાધન છે, એ આજ્ઞવને સેવ્યાવિના તત્વજ્ઞાનનો અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી, અધિકારની પ્રાપ્તિવિના તત્ત્વજ્ઞાન થતું નથી અને તત્ત્વજ્ઞાન થયાવિના સંસારનિસ્તરણ થઈ શકતું નથી. અર્થાત્ મોક્ષની આશાસરખી પણ રહી શકતી નથી.

આ પ્રમાણે સર્વત્ર ભરાવવામાં આવતો યવગ્નિ શુદ્ધં નો ચીમટો ખીળે જ ક્ષણે એ મનુષ્યો સ્વહસ્તે જ ત્રોડી નાંખે છે અર્થાત્ કેવલ વિરુદ્ધ નિયમો ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે અગિ-કાર કરે છે અને તેથી પોતાનું વર્તન વિરુદ્ધ છે એવું વિવેકીને સ્પષ્ટપણે સિદ્ધ કરે છે, છતાં આ એમના તરફથી સર્વત્ર પરાવવામાં આવતું સૂત્ર ક્યાં ઉપયોગનું છે અને એ વૃદ્ધાક્રિતનો ક્યાં અમલ કરવાનો છે અને ક્યાં નથી, એનો પ્રદેશ સર્વવ્યાપક છે કે પરિચિન્ન છે, ઇત્યાદિ વિચારનું યોગ્ય છે.

આ પ્રથમ શાસ્ત્રપ્રતિ દષ્ટિ નાંખીએ તો શ્રી મનુસ્મૃતિમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે વેદો-ઽલિલો ધર્મમૂલં સ્મૃતિશક્તે ચ તદ્વિદામ્ । આચારશ્ચ સાધુનામાત્મનસ્તુષ્ટિરેવ ચ ॥ અક્ષ, પશુપ્, સામ અને અથર્વ એ ચારે વેદો ધર્મ જાણવામાં પ્રથમ પ્રમાણરૂપ છે; મનુ આદિ વેદવિદ્ પુરુષોની સ્મૃતિઓ તે વેદમૂલક હોવાથી ધર્મમાં દ્વિતીય પ્રમાણરૂપ છે, બ્રહ્મરૂપતા, દેવપિતૃની ભક્તિ, સૌમ્યતા, અન્યને તાપ ન આપવાનો સ્વભાવ, અમૃત્યુથી રહિતપણું, મૃદુતા, અપૌરુષ્ય, મૈત્રી, પ્રિયવાદીપણું, કૃતરાતા, સરણપ્રાપ્ત થયેલા પ્રતિ વાત્સલ્ય, કારુણ્ય અને પ્રશાન્તિ એ ગ્યોદશ પ્રકારનું વેદવિદ્ પુરુષોનું શીલ એ તૃતીય પ્રમાણ છે; ધાર્મિક પુરુષોનો કબજલવદ્કલાદિ ધારણ કરવારૂપ આચાર એ ચતુર્થ પ્રમાણ છે. અને જ્યાં વિકલ્પ હોય ત્યાં આત્મસતોપ એ પંચમ પ્રમાણરૂપ છે. શ્રી યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિમાં પણ કહેવામાં આવ્યું છે કે શ્રુતિઃ સ્મૃતિઃ સદાચારઃ સસ્ય ચ પ્રિયમાત્મનઃ । સમ્યક્સંકલ્પજઃ કામો ધર્મમૂલમિદં સ્મૃતમ્ ॥ વેદ, સ્મૃતિ, શિષ્ટ પુરુષોનો આચાર, વૈકલ્પિક વિષયમાં પોતાની ઇચ્છા અને શાસ્ત્રથી અવિરુદ્ધ કામના એ ધર્મનાં મૂલ છે અને એમાં ઉત્તરોત્તર દુર્બલ છે, તથા પૂર્વ પૂર્વ બલવાન છે.

આ સ્મૃતિવચનોનો ભાવ એ છે કે અમુક કર્તવ્ય છે અને અમુક કર્તવ્ય નથી એ નિર્ણય કરવામાં સર્વોપરિપ્રમાણ તે વેદ છે. જ્યાં વેદવચનથી નિર્ણય થાય છે કે અમુક ક્રિયા હેય છે કે અમુક ઉપાદેય છે ત્યાં અન્ય વિચારને અવકાશ નથી. આ જ પ્રમાણે મન્વાદિ સ્મૃતિઓ પણ એ નિર્ણય કરાવે છે. પણ જ્યાં વેદથી વિરુદ્ધ સ્મૃતિવચન હોય ત્યાં સ્મૃતિ ત્યજાય છે અને કર્તવ્યનો નિર્ણય વેદને અનુસરી થાય છે, તેથી જ્યાં વેદવચન સ્પષ્ટ નીકળતું નથી તેવા પ્રસંગમાં જ સ્મૃતિનો આધાર લેવાય છે. એ બેમાં તેનો નિર્ણય નહિ હોય ત્યાં શિષ્ટોના આચારથી કર્તવ્યનો નિર્ણય થાય છે. એ બેમાં અથવા આ ત્રણેમાં જે ક્રિયામાટે વિકલ્પ કલો હોય—જેમકે ગર્ભથી આહારે વર્ષે ઉપનયન કરવું અથવા આહારે વર્ષે ઉપનયન કરવું ત્યાં ઉપનયન કરનારની ઇચ્છા નિયામક છે, એ બંને સમયની અનુસાર શ્રુતિસ્મૃતિથી અપાર્છ છે અને શિષ્ટો પણ એ બેનું પ્રહણ કરે છે તેથી

અમુક મનુષ્યે ક્યારે કરવું એ નિર્ણય એ મનુષ્યની ઇચ્છાનુસાર થઈ શકે છે. એથી અનિર્ણય ક્રિયા હોય—જેમકે બોજનપટ્ટી જરૂરપાત કરવું કે પૂર્વે ત્યાં શાસ્ત્રથી અપરિહ કામના— જેમકે બોજન પટ્ટી જ જરૂરપાત મારે કરવું—જે હોય તે પ્રમાણે નિર્ણય થાય છે.

ધર્મતા નિર્ણય કરવામાં સાધનરૂપ સર્વ પ્રમાણોનો અત્ર સંબંધ થયો છે. અને તેમાં લોકાચારને જરૂરપણુ સ્થાન શાસ્ત્રકારોએ આપ્યું છે ? જે સ્થાન આપ્યું છે તે શિષ્ટાચારને છે. અને તે પણ તૃતીય પંક્તિનું સ્થાન છે. લોકાચાર અને શિષ્ટાચારમાં મહાત્ બેદ છે. સર્વ શિષ્ટાચાર તે લોકાચાર છે પણ સર્વ લોકાચાર તે શિષ્ટાચાર નથી. કારણ કે લોકો માત્ર શિષ્ટ નથી પણ પ્રમત્તવર્ગનો ન્યૂન ભાગ જ શિષ્ટસંજ્ઞામાં આવી શકે છે, વળી આ આચારને ધર્મજનક ત્યાં હોય ત્યાં—શિષ્ટાચારને પણ પ્રામાણ્ય છે. ધર્મ એ અદૃષ્ટ અથવા અપૂર્વનું નામ છે. જે સુખજનક અદૃષ્ટ છે તે ધર્મ છે. પણ ત્યાં ફક્ત દૃષ્ટ છે ત્યાં ધર્મ સંજ્ઞાની પ્રગતિ નથી. ત્યાં તો માત્ર કર્ન્યસંજ્ઞાની પ્રગતિ થઈ છે, જે ક્રિયા દૃષ્ટપણુ સુખ જનક છે તે ક્રિયા ધર્મજનક કહેવાતી નથી. પણ માત્ર સુખેચ્છકે કર્તવ્ય છે એમ કહેવાય છે. તેથી ત્યાં અદૃષ્ટરૂપ ધર્મની ઉત્પત્તિનો વિષય નથી ત્યાં શિષ્ટાચારનું પ્રામાણ્ય પણ રહેતું નથી, તેથી શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી કાષ્ઠપણુ રીતે સ્વયં જુદું એ મૂંઝાતાવડે મનુષ્યોને દાસ બનાવી શકાય તેમ નથી એ સ્પષ્ટ છે.

આમ હોવાથી હવે એ જ વિચારવું રહે છે કે એ કથનની વિચારથી યોગ્યતા જાણાય છે કે નહિ અને યતી હોય તો તે ક્યાં અને કેટલી છે. ત્યાં પ્રથમ એ તો સ્પષ્ટ છે કે લોકાચાર એ સામાન્ય લોકોનો આચાર છે. પોતાના સંબંધી, પોતાની સમીપમાં રહેનાર મનુષ્યોનો જે આચાર તે લોકાચાર કહેવાય છે. એવો ભાવે જ કાલ પણ આચાર છે કે જે મનુષ્યમાં નમાં સમાત હોય. પ્રત્યેક મનુષ્ય પોતાનાં સગાંઓનો, પોતાની જાતિનો, પોતાની જાતિનો આચાર જાણુ તેને લોકાચાર કહે છે અને એ સર્વ મનુષ્યો તેનું સામાન્યપણુ પાઠન કરે છે. સામાન્ય રીતે તે પ્રમાણે વર્તન રાખે છે, તેથી એની સત્તા જામે છે. પણ પ્રાપ્તઃ જે ક્રિયા સર્વ મનુષ્યોમાં. નાનાવિધ બેદવાજા, મનિ, પ્રતા, મીસ આદિમાં બેદવાજા મનુષ્યોમાં પ્રચલિત હોય છે તે સર્વની મતિને રમે તેવી હોય છે અને તેથી એ આચાર પણ ભાગે તો સામાન્ય મતિના જ પરિણામરૂપ હોય છે. કેટલાક આચારો અમુક દિયનિમાં ઉદ્ભવેલા હોય છે અને તે દિયનિમાં આવશ્યક પણ હોય છે પણ સામાન્ય પ્રગત પ્રતિનિમાં વેગવાજા દોતી નથી, પણ ત્યાં બેદાં ત્યાં જ બેદાં એવા અભાવવાળી હોય છે તેથી એ આચારને દિયનિબદ્ધ થવા જતાં પણ વગમી રહે છે અને તેથી એ આચાર દીપંસમયસુધી આ રીતે પ્રચલિત થયેલા હોય છે આમ દોવાથી લોકાચાર એ સામાન્ય વર્તના મનુષ્યોની સામાન્ય મતિના પરિણામરૂપ દેવાથી તથા દિયનિબદ્ધ થવા થવા જતાં પણ અગ્નિવર્તમાં રહેલા દોવાથી સર્વ મનુષ્યોને વર્તન કરનાર થઈ શકે તેમ કરી દોવું નથી. જે સર્વ પ્રગત આ પ્રકારના આચારોને જ વગમી રહે તો પ્રગતવર્તમાં કરી સુધારો થતો નથી, પ્રગતની પ્રગતિ કરી થતી નથી અને પરિણામે એ આચારને વગમી રહેનાર પ્રગત વિશાલકર્મમાં પાછળ પડી જાય છે, અને તેથી અગ્નિવર્તથી ખટ થઈ રહે છે. સામાન્ય પ્રગત પ્રચલિત આચારને સદા વગમી રહેવાના અભાવવાળી હોય છે અને તેથી જ કરીને જે આસામાન્ય મનુષ્યો છે તેમની એ દુરુદ જ છે કે જેણે પણ આચાર દા

નિકર જણાય અથવા સમયને અનુસરતો નહિ જણાય તો તે આચારને દૂર ધરી પોતે નવો વિશુદ્ધ આચાર સ્થાપન કરવો. પ્રચલિત વિચારને જે એલીલીઓ તથા ન્યૂટન વળગી રહ્યા હોત તો આજ ખગોલવિદ્યાનું જે જ્ઞાન વૃદ્ધિને પામ્યું છે તે કદાપિ યર્થ શકત નહિ. પ્રચલિત મતને જ જે વળગી રહેવાનું મહાત્માઓએ સ્વીકાર્યું હોય તો આજ હિંદુ-સ્થાનમાં વેદાન્તનો જે ગંભીર અને સદા સુખદાયી સિદ્ધાન્ત પ્રચલિત થયેલો છે તેને સ્થાને ભિરવની ઉપાસના અને બૌદ્ધ ધર્મના આચાર વિચારનું જ દર્શન યર્થ રહેત. પ્રચલિત આચારોને જ પૂર્વની પ્રગ્ન્યે સદા વળગી રહેવાનો આચદ્ધ ધારણ કર્યો હોત જે જંગલી વૃક્ષરહિત સ્થિતિમાંથી પ્રગ્નને આગળ વધવાનો સમય જ નહિ આવત. આજે મીસ, આગગાડી, તાર વગેરેનો ઉપયોગ કરાય છે તે એક સમયે તે તે પૂર્વની પદ્ધતિના મસ્તકપર પાદપ્રહાર કરી ઉદયને પામ્યો છે. એ શોધોનો ઉપયોગ કરનાર અને એ શોધોને કરનાર મનુષ્યોએ પ્રચલિત આચારને વળગી રહેવાનું જ યોગ્ય ધાર્યું હોત તો એમાંથી એક પણ શોધ યર્થ શકી નહિ હોત; અને આજે પૂર્વના જેવા જાડા ખાદીનાં વસ્ત્રો જ સર્વ મનુષ્યોના અંગપર દૃષ્ટિગોચર થાત. પત્રવ્યવહારમાં કાસદ અને ખેપીઆઓ જ નજરે પડત, અને કચુડ કચુડ બોલતાં શકટોમાં પ્રવાસ થતો જણાત. જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ નાંખી જોવામાં આવશે ત્યાં સર્વજન જણાશે કે લોકાચારમાં સમયને અનુસરીને, જ્ઞાનને અનુસરીને, મતિને અનુસરીને અને સ્થિતિને અનુસરીને બેદ અવસ્થ જ થવો જોઈએ; અને એ બેદ સ્થાપી-જણાવે સેવનાર સામાન્ય મનુષ્યો કદાપિ કરી શકતા નથી પણ તેમના પ્રમાણમાં અસાધારણ મનુષ્યોએ જ કર્યા છે. સ્મૃતિત્રયો વારા ફરતી થયા છે તે પણ એ જ ધર્મને દબાવે છે કે એક સ્મૃતિનો આચાર સમય, સ્થિતિ આદિના બેદથી અનનુરૂપ જણાયો એટલે અન્ય ઋષિએ તે આચારનો ભંગ કરી અન્ય આચાર તે સમયને-તે સ્થિતિને અનુસરતો સ્થાપન કર્યો છે. તેથી લોકાચારનું સર્વએ પાત્રન કરવું અને તે સદા પાત્રન કરવું એ સર્વને બંધનરૂપ નથી. પણ મહા પુરુષોએ જ્યાં એ અયોગ્ય જણાયો છે ત્યાં એના ખંડનમાં જ પોતાનું દર્તવ્ય સ્વીકાર્યું છે. સર્વ ધર્મોના ઇતિહાસ, સર્વ રાજ્યદેરફારના ઇતિહાસ તથા મોટા મોટા ઉદયમની શમ્યાતના ઇતિહાસ તપાસવામાં આવશે તો ત્યાં સ્પષ્ટ જણાશે કે એ સર્વ પ્રસંગો પ્રચલિત લોકાચારનું ખંડન કરી ઉદ્ધલ્યા છે અને એમનો પ્રચાર થતાં નવા લોકાચાર સ્થપાયા છે. તેથી અમુક લોકાચાર પ્રચલિત છે તેથી તેનું બંધન સ્વીકારવું એ નીતિ જણાતી નથી, એ પ્રકારની નીતિનો કોઈ પણ પ્રગ્નના મહા પુરુષોએ સ્વીકાર કર્યો હોય એમ જણાતું નથી.

તો આ આચારનું સૂત્ર શાસ્ત્રવચન નથી, એની પ્રમાણતા નથી, એ પ્રત્ન થશે. ત્યાં પ્રથમ કહેવાનું કે એ શાસ્ત્રવચન તો નથી જ, કારણ કે પ્રસિદ્ધ પ્રમાણવાળા કોઈ પણ શાસ્ત્રમાં એનું વિધાન નથી. સામાન્ય પ્રગ્ન કોઈ પણ વાત સંસ્કૃત ભાષામાં હોય તેને શાસ્ત્રવચન સ્વીકારી લે છે, તે પ્રમાણે એને શાસ્ત્રવચન કહેવામાં આવે તો લેશ પણ વિરોધ નથી. પણ એ રીતે તો મહારાણીનું જીવનચરિત્ર તથા બાઈબલ કે કુરાનનું સંસ્કૃત કર્યું હોય તો તે પણ શાસ્ત્રસંજ્ઞાને પામી શકે. એમ પામે તેનો વિરોધ નથી પણ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે એટલાપરથી એનું પ્રામાણ્ય સિદ્ધ થતું નથી. સંસ્કૃતમાં કોઈ વાક્ય બોલ્યા એટલે તેટલાથી જ તે પ્રમાણ છે એ કલ્પના કરવી પણ શુદ્ધિમાનને હાસ્યાસ્પદ લાગે છે. કારણ કે સત્યને અને ભાષાવિશેષને કોઈ જાતિનો અભિનિભાવ સંબંધ નથી. જેમ સત્યસિદ્ધાન્તો

સંસ્કૃતમાં દર્શાવી શકાય છે તે જ પ્રમાણે અને તેટલી જ સરળતાથી અસત્ય વાર્તા પૈણ દર્શાવી શકાય છે. તેથી આ મુજ સંસ્કૃતમાં છે તેથી શાસ્ત્રવચન છે અથવા પ્રમાણરૂપ છે એ મોટા ભાગે દેવાજેવો છે,

આ મુજની પ્રમાણતા વિચારથી જ જણાય છે. ત્યાં એના પદ્યમાં બે વિચાર પ્રધાન-પણે જોવામાં આવે છે. એક તો આ મુજ ૪૬ પુરુષો વારંવાર ઉચ્ચારે છે અને તેથી એમના અનુભવમાં એનો ઉપયોગ ઘણી વાર થયો છે અને તેથી એમને એથી દાનિ જણાઈ નથી. અર્થાત્ પ્રગમાં અનેક પરિવર્તનો થયાં છતાં (૧) મુજ હજી અજાણ્યોય, થાય છે તેથી એમાં કંઈક સત્ય હોવાનો સંભવ છે. અને બીજો વિચાર તો એ કે મનુષ્યોએ આ મુજને આધારે ચાક્રવું એ રાજમાર્ગ છે, મનુષ્ય આ મુજને આધારે પોતાની પ્રવૃત્તિ રાખે તો એને દુઃખી થયાનો યોગ એણે આવે છે. આ બંને વિચારમાં સત્યતા રહેલી છે એ નિરાકર છે. જે મનુષ્યોને સ્વતંત્ર મતિ નથી, જેઓ સ્વતઃ અથવા વેદાદિ શાસ્ત્રને આધારે પોતે સત્ય નિર્ણય કરવા અસમર્થ છે તેમને તો આ મુજપ્રમાણે આચાર રાખવો એ હતાપણ ભરેલું છે. વળી જેઓ પોતે સત્ય નિર્ણય કરી શકે છે પણ જેઓ દુઃખ અથવા ત્રાસના કાચર છે તેમને માટે પણ આ મુજ પ્રાયશઃ ઉપયોગી છે. કાર્ક પણ બ્રહ્મિ પ્રચલિત આચારની મિથ્યતા જાણીને તેથી ખિન્ન આચરણ કરે છે એટલે નરન જ એ પૂર્વાચારને પાળનારી પ્રજા તેનાપર ખૂટી પડે છે. એ પ્રજા સામાન્ય મનિની પ્રજા હોવાથી એ નવીન આચારની સત્યતા જોઈ શકતી નથી. દુરભિદવાળા અથવા કાચર અધારની હોવાથી જે પદ્યું એને છોડવા નમર દોતી નથી. અને અસદનરીતિ અધારવાળી હોય છે તેથી નવીન આચાર જોતાં જ અમટ્ટી ઉડે છે, અને એ નવીન આચાર પાળનારને ત્રાસ આપવા મગી પડે છે. આથી વિવિધ પ્રકારે વ્યવહારિક અગ્રણ્યો એ નવીન આચારના અમત કરનારને આરંભમાં સદન કરવાની આવે છે એ સદન કરવાનું જેનામાં જગ નથી તે મનુષ્યમાટે પ્રચલિત આચારના પાલનસિવાય અન્ય ઉપાય રહેતો નથી. વળી જગતમાં પોતાનો જન્મ થયો તે સમયે જગત્પત્તી જે સ્થિતિ હોય છે તેમાં કંઈ પણ સુધારો કરી પ્રાપ્તો ઉદાર કરવો, પ્રાપ્તને કંઈ પણ ઉચ્ચ સ્થિતિએ વ્યાપન થયેલી જોઈ એવો જેને અંતરમાં વેગ નથી તે મનુષ્યે પણ પ્રચલિત આચારને માન આપવાનું બદ્ધમા રહે છે. જે મનુષ્યને સત્યમાં ખાસ યમતકૃતિ જણાતી નથી. જે સત્ય હોય તેને જ અનુસરું અને અસત્યને એણે પણ નરિ આવડું એવો જેનો દૃઢ નિશ્ચય નથી તે મનુષ્ય પણ પ્રચલિત આચારને માન આપે તો તે જાણે છે. પ્રચલિત આચારપ્રમાણે ચાલવાથી પ્રમજ્જન સંનુષ્ટ રહે છે અને તેથી તે પ્રજા-

આચાર જે હોય તેને સત્વર મદદ કરવો તથા કોઈ પણ એવી પ્રવૃત્તિ કરે ત્યાં તેની સામે આ યચ્ચપિ શુદ્ધં એ વાક્યને ન ધરતાં ખોતે તેની પ્રવૃત્તિને સર્વ પ્રકારે અનુમોદન આપવું. જે આચારો રાત્રિવિરુદ્ધ નથી પણ જે સમયભૂષણ નથી, જેનું આસંખ્ય કરવાથી વર્તમાન સમયમાં સુખની હાનિ અથવા પ્રગતિની હાનિ અથવા પ્રગતિમાં વિલંબ થવાનો સંભવ છે તે આચારોને પણ ઉપરની જ કોટિમાં સ્થાપી તેની સામે પણ મદદ કરવાનું આવશ્યક છે. જે આચારો ઐશ્વર્યક વિકલ્પરૂપ છે, જે આચારોના સંબંધમાં આમ કરવાથી પણ હાનિ નથી અને આમ કરવાથી પણ હાનિ થી એવું જણાય છે, તેવા આચારોને સુત પુરુષોએ પાળવા અને ન વૃદ્ધિમેદં જન્યેદ્દશાનાં કર્મસંગિનામ્-અર્થાત્ પુરુષોમાં બનતા સુધી ભુદ્ધિમેદ ન કરવો એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના વચનાનુસાર યચ્ચપિ શુદ્ધં. એ સૂત્રને માન આપવું યોગ્ય છે, અને તે સાથે ઇતર પ્રજાએ પણ એવા આચાર માટેનો પોતાનો આગ્રહ ત્યજવો અથવા શિથિલ કરવો જરૂરનો છે. આવા આચારોમાં આગ્રહ મિથ્યાપણે ધરવાથી એ દુરાગ્રહનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે અને તે છેવટે એ દુરાગ્રહ ધરનારને જ હાનિકર થઈ પડે છે એ સ્મરણમાં રાખી એ સંબંધનો આગ્રહ-શિથિલ કરવાનો અવ્યક્ત પાઠવાની સામાન્ય પ્રગતે જરૂર છે. આ પ્રકારે માત્ર તૃતીય પ્રકારના આચારના સંબંધમાં જ આ યચ્ચપિ શુદ્ધં એ સૂત્ર કંઈ પણ વર્ગનવાળું છે. અને ત્યાં જ એને બનતાસુધી માન આપવાની નીતિ કહાપણુંનો રસ્તો વિવેકીને માટે છે, ઇતર સ્થળે એ સૂત્ર માનનીય કોઈ રીતે હરી શકતું નથી અને એનું પાલન કરવાનું બંધન કોઈ સૂત્રને અવશ્યરૂપે પ્રાપ્ત થતું નથી.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૦૮ પી.)

સામર્થ્યનાં રત્નોની મંજૂષા (મહુસ) અન્ય કોઈ સ્થળે નથી, પણ તમારા પોતાનામાં જ છે. જે વડે તમે બોલો છો, ચાલો છો, ફરો છો, ફરો છો, વિચારો છો, ફરો છો તે તે છે. તમે તેને જાણતા નથી. તમે તેમાં કાંકરા લેરલા છો, એમ માની બેઠા છો. ભાવતા પલટો. તમે રત્નને બેરો. મંજૂષા પોતાનાં અમૂલ્ય રત્ન તમને અર્પવા તૈયાર છે. તમારા ઉઘાડવાની જ તે વાટ ભુલે છે.

તમે તમારા ઈષ્ટિસાધ્ય સિદ્ધ યાચ એમ ઇચ્છો છો? તમે. સદ્ગુણને ઇચ્છો છો? જ્ઞાનને ઇચ્છો છો? જનસમુદાયનું કલ્યાણ કરવા ઇચ્છો છો? વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધિ પામવા ઇચ્છો છો? અસાધારણ બુદ્ધિવિભવસંપન્ન મહાપુરુષ થવા ઇચ્છો છો? કહો, શું થવા ઇચ્છો છો?

જે થવા ઇચ્છતા હો, જે પામવા ઇચ્છતા હો, જે કરવા ઇચ્છતા હો, તે સર્વ કરવાનું સામર્થ્ય પૂર્ણપણે તમારી સમીપમાં છે. ક્યાં?

તમારા પોતાના સ્વરૂપમાં, તમારા આત્મામાં, જે સત્તાવડે તમે 'હું' 'હું' એમ બોલો છો, અને જે સત્તા એ જ વસ્તુતઃ તમે છો તેમાં.

આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયત્ન કરી કરીને તમે થાકી ગયા છો? ઔષધોથી કે કશાથી તમને લાભ નથી થયો? સુદૃઢ આરોગ્ય પ્રાપ્ત થવાની દૃષ્ટે કોઈ પણ આશા તમને નથી રહી? તમે છેક નિરાશ થઈ ગયા છો? તો પ્રિયતમ! બહારથી મદદ મળવાની સર્વ આશાનો પરિત્યાગ કરી, પાછા પળો, અને તમારી પોતાની જ મદદ માગો. તમારા પોતા જ બળને શોધો. તે તમને નિરાશ નહિ કરે. બોહો બેને સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર કહે છે, શા-

એ જોને કનુંનજનુંમન્યવાનુંમ કહે છે, તે તે જ છે. તે તમે પોતે છો.

તમે નિર્ધન છો ? વિવિધ વિપત્તિઓના પંચમાં સપડાવણા છે ? કુત્રેશથી ખુર્ચી કંગા છે ? ત્રિવિધિ તાપથી તપ્યા કરો છો ? મન મરતું નથી ? શાનિવિના વડખાં મારો છો ? મોઢા થશે કે કેમ એવી શંકાથી કપો છો ? તમારો ઉદાર થવાની તમારી બાંધેલી આશાઓ નિષ્ફળ ગઈ છે ? સ્વનાંચ થવા દે-છો છો ? તો પાછા વળો. પોતાનામાં પ્રવેશો, અને સ્વતાંચ થાઓ. કપારે ? દમણું જ, આ શણે તમારું આત્મસ્વરૂપ અગત્યના વાવણ આપતું નથી. આ શણે જ પ્રપત્નને કરો; આ શણે જ વિષેયને અનુસરે.

હા, પ્રત્યેક દુઃખમય સ્થિતિઉપર તમે વિવિધ મેળવી શકો એમ છે, પણ તે વિવિધ પ્રાપ્ત કરવાપૂર્વે તમારે તમારા પોતાના ઉપર વિવિધ મેળવવાનો છે. તમે જે માની બેઠો છો કે હું છવ છું, અને હું કમું જ કરવા સમર્થ નથી, એ તમારી અશ્રદ્ધાને, તમારા અવિશ્વાસને, તમારા સંશયવિપર્યયને તમારે જિતવાનાં છે.

અસંખ્ય જન્મેથી તમે અશ્રદ્ધાને, અવિશ્વાસને, તમા સંશયને પોતા કહ્યો છે, તમે કાળાનાંને દુધ પાછ ઉછેર્યો છો; હા દુધ પાછને, તમે શાસ્ત્રના ઉપદેશને શંકાઓ નથી. સત્યુદ્યોનાં વચનોનો અનાદર કર્યો છે. તમે તમારું ગાડું, તમને કાચું એમ દાંડો ગયા છો, અને હવે ઉંડા પરામાં પડ્યા છો.

અશ્રદ્ધાને પોતાથી તમે હવે, જોને તે તેને ન માનતા થયા છો. પરિણામ એ આવ્યો છે કે હવે તમારી અશ્રદ્ધા એટલે શિખરગુપ્તી પહોંચી છે કે રોડ પગાડીને સત્યાગ્રહ કે સત્યુદ્યો તમારા કાનમાં કહે છે કે તમે ઇશ્વરસ્વરૂપ છો, તોપણ તમે 'ન બુદ્ધ' 'ન બુદ્ધ' કરનાર જન્મનિની પેઠે દલીલા પધરા થયા છો. તમે સિંદ છતાં તમે પોતાનું સિંદપણું, બકરીઓમાં બેસી વિસરી ગયા છો, અને તમારું સિંદપણું તમને રોડી રોડીને કહેવા છતાં સિંદપણુનો આશ્રય લેતા નથી. પણ બકરીપણું દમદમ કરતા બેં બેં કર્યા કરો છો.

તમારી નાડી તોનાં તમને રોડ બીજને કશો થયો નથી. પણ અશ્રદ્ધાનો કમિયન રોડ થયો છે. આ રોડને તમે પાળી પોલી મોટો કર્યો છે, અને તે હવે તમારા શેમેરેકમાં બાળી ગયો છે. હવે તમે સૂખી ન થાઓ, રોડી રોડો, નિર્ધન રોડો, વિવિધ દુઃખોને બોગવો, અને મૃત્યુને પામે, એમાં શું આશ્વસન ? અશ્રદ્ધાપિરાસીના પંચમાં સપડાવણા તમારું રશિર મુસાઈ નાથ, અને તમારું પાંસેપાંસણું દેખાય એમાં શી નવાઈ ?

સામર્થ્યની કળા સિદ્ધ કરવામાં જે મદદ સચુને પ્રથમ જનવાનો છે, તે આ અવિશ્વાસ છે. ત્યારે અશ્રદ્ધાને તમે જિતવો. ત્યારે સંશયઉપર તમે વિવિધ મેળવશો, અને પોતાનામાં શ્રદ્ધા સંખ્યા થશે ત્યારે વિશ્વનુ સામાન્ય નમારે પગે પડશો; નિર્ધનતા, રોડ, દુઃખ વગેરે અત્રિવ સ્થિતિઓને તમારા પગને તમે ઝૂંદી નાંખશો.

ત્યારે તમે તમારા પોતાનામાં શ્રદ્ધા અને વિશ્વાસને પડનારા થશો ત્યારે જ તમારા મુદ્દપમાં ઉડતા તમારા અંતઃક્રિયાના સ્વરને તમે અધિક અધિક ચલાવ કરતા થશો, ત્યારે જ તમે સંયમ સારવાની યોગ્યતાવાળા થશો. ત્યારે જ તમે જરૂરપડેલી શંકા, તમારા અંતરાત્માના અદ્ભુત સામર્થ્યને ત્યારે જ તમે બહુરુચિ.

તમે જેવા માનસો તેવા જ તમે થશો. તમને છવ માનીને તમને શિવ જોઈતી તમે આશા રાખી દોષ નો આ સજીવી જ દોષ પેદા નાંખતો, જેઓ કાલમાં જાણ કરે છે, તેઓ શરીરના નિર્મલ જાતને જ્ઞાતા નથી. જેઓ દાસનાં સ્વપ્નાં પોતાના છવજાતનું અને છવજાતની વિપાકાનું જિંદગા કરે છે, તેઓ જ્ઞાતને જ અધિક દર કરે છે.

મનુષ્ય પોતાને જેવો માની લે છે, તેવો જ તે થાય છે, તેનું કારણ નીચે પ્રમાણે છે. મનુષ્યના મનની કલ્પનાશક્તિ, અથવા ધારણાશક્તિ અથવા ભાવનાશક્તિ, એક ચિત્ર-શાલાજેવી છે, અને એ ચિત્રશાલાની બીજાઉપર, જે ચિત્રોની તેણે ભાવના અથવા ધારણા અથવા કલ્પના કરી હોય છે, તે જ ચિત્રો ટાંગેલાં રહે છે.

જેમ કોઈ ઉત્તમ ચિત્રકાર પોતાના મનમાં કોઈ સુંદર ચિત્રની કલ્પના કરે છે, અને પછી તે કલ્પનાને મનમાં સ્થિર રાખી તે કલ્પનાપ્રમાણે બહાર પડઉપર ચિત્ર આલેખે છે તેમ મનની કલ્પનાશક્તિ પ્રથમ કે એક સ્થિતિનું ચિત્ર કલ્પનામાં રચે છે, અને પછી મનુષ્યની અન્ય સર્વ શક્તિઓનો પ્રયત્ન તે રચેલા ચિત્રને બહાર સ્થૂલરૂપમાં પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન સેવે છે, અને પરિણામમાં તે કાલ્પનિક ચિત્રને સંમુખ પ્રકટ કરે છે ત્યારે જ તે સર્વશક્તિઓ વિરામને પામે છે.

જેમ કોઈ યોગસાધક ધારણા સાધવામાં પ્રથમ કલ્પનાથી કોઈ આકૃતિને લક્ષ્યસ્થાનમાં રચે છે, અને તે આકૃતિને સ્થિર રાખે છે, અને કલ્પનામાં જોજો કરે છે, તો પરિણામમાં તે કલ્પેલી આકૃતિને સ્થૂલરૂપમાં પ્રકટ થયેલી જુએ છે, તેમ મનુષ્ય જેની જેની ભાવના લાંબો સમય કરે છે, તે તે પદાર્થોને સ્થૂલ રૂપમાં પ્રકટ થયેલા જુએ જ છે.

મનુષ્યમાં જુદાના અંકુરો નીકળ્યા માટે જે સ્વાસ્થી તે પોતાની હોય છે તે સ્થિતિથી બીજી સ્થિતિએ જવાને કલ્પનામાં પ્રથમ એક ચિત્ર રચે છે, અને આ ચિત્ર રચાયાં કે મનુષ્યની બીજી સર્વ શક્તિઓ તે રચેલા કાલ્પનિક ચિત્રને પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન સેવે છે, ચિત્ર રચાતાં તે ચિત્રને સ્થૂલ રૂપમાં પ્રકટ કરવાનો પ્રયત્ન થયાવિના રહેતો જ નથી. જે જે ઉંચી સ્થિતિઓ અથવા નિષ્કૃષ્ટ સ્થિતિઓ મનુષ્યોએ પ્રાપ્ત કરી હોય છે, અથવા કરે છે, તેમાં પ્રથમ તે તે સ્થિતિનું માનસિક ચિત્ર કલ્પનામાં રચાય છે, અને ત્યાર પછી જ તે રચેલું ચિત્ર સ્થૂલરૂપમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે. કલ્પનામાં રચેલા ચિત્રથી ભિન્ન પ્રકારનું સ્થૂલરૂપ કદી જ પ્રકટનું નથી.

આથી સુખેચ્છક પુરુષે કલ્પનામાં સુખનું ઉત્તમ ચિત્ર નિરંતર રચેલું રાખવું જ જોઈએ. જે તે ઘડીકમાં સુખનું અને ઘડીકમાં દુઃખનું ચિત્ર વૃત્તિમાં આરંદ રાખે છે, તો તે ધારેલી સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી શકતો જ નથી.

આમ હોવાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે બ્રહ્મત્વનો અનુભવ કરવા ઇચ્છનાર સાધકે બ્રહ્મત્વને સત્ત્વર અનુભવ કરવા અર્થે બ્રહ્મત્વના ચિત્રને જ વૃત્તિમાં આરંદ રાખવું જોઈએ, અર્થાત્ સર્વ અવસ્થામાં તેણે પોતાના જીવભાવનું સ્મરણ નહિ કરવું જોઈએ પણ પોતાના બ્રહ્મભાવનું સ્મરણ કરવું જોઈએ. અને આ બ્રહ્મભાવનું સ્મરણ સદોદિત તેની વૃત્તિમાં જન્યત્ રહે માટે તેણે પોતાના ઈશ્વરત્વની નિરંતર ભાવના કરવી જ જોઈએ.

કલ્પનામાં અથવા ભાવનામાં સ્થાપેલાં ચિત્રો મૂર્તિમાન થાય છે. પરમાત્માની કલ્પનામાં પ્રથમ આરંદ થયેલું જગત્, સ્થૂલરૂપે સર્વને પ્રત્યક્ષ થયું છે. મનુષ્યે પોતાની કલ્પનામાં આરંદ કરેલું પોતાનું મનુષ્ય જગત્ પણ સ્થૂલરૂપમાં પ્રકટ થયેલું જુએ છે. કારણ મનુષ્ય અને પરમાત્મા ઉભય અભિન્ન છે.

મનુષ્યની આંતરબાહ્ય સ્થિતિ તેના કર્મનુસાર હોય છે, અને કર્મ જે સત્તાથી થાય છે, તે સત્તા આપણી કલ્પનામાં રચાયેલાં ચિત્રો પ્રમાણે જ કર્મને કરે છે, તેથી મનુષ્યની આંતરબાહ્ય સ્થિતિનો સાક્ષાત્ હેતુ કલ્પના અથવા ભાવના છે, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ છે.

તમે તમારા મનમાં, તમારા શરીરમાં, તમારા મનમાં અને તમારી આધ્યાત્મિક-

પ્રથમ ઇચ્છા એ કલ્પનામાં રચાયેલા ચિત્રોનો જ પરિણામ છે કલ્પનામાં રચવામાં આવતું ચિત્ર, એ વસ્તુત્ત લાનના જ છે, તેથી યથાય લાનના થતા, જેની લાનના કરનામાં આવી રોય છે, તેને પ્રાપ્ત કરવાની પ્રથમ ઇચ્છા, પ્રકટયા વિના રહેલી જ નથી ઇચ્છા પ્રકટયાપૂર્વે, જેની ઇચ્છા કરનામાં આવે છે, તે વસ્તુનું તત્ત્વ અર્થાત્ લાનના મનમાં પ્રથમ રચાય છે વસ્તુનું સ્વરૂપ મનમાં અધ્યાયાવિના પ્રકટતી જ નથી ધણે પ્રસંગે વસ્તુનું સ્વરૂપ, આપણને તેનું લાન થાય છે, તે પૂર્વે જ મનમાં રચાયેલું હોય છે, અર્થાત્ મનને હું વસ્તુનું સ્વરૂપ રચું છું, એવું સાક્ષાત્ લાન હોતું નથી બ. પ્રસંગે ઇચ્છાના ઉત્પત્તિ સાથે જ મનુષ્યને સમજાય છે કે પ્રાપ્ત કરવાની વસ્તુનું સ્વરૂપ તેના મનમાં રચાયું છે

વસ્તુના સ્વરૂપો જ્યારની મનની શક્તિ જેને આપણે કલ્પનાશક્તિ, લાનનાશક્તિ, અથવા ધારણશક્તિ કહીએ છીએ, તે શક્તિ મનની સમગ્ર શક્તિઓની તેથી અર્થાત્ અત્યાવનતરી છે કલ્પનાશક્તિ ચિત્રો ત્વી ત્વીને મનમદિગ્માં સ્થાપે છે, મનની અન્ય શક્તિઓ તે ચિત્રોને જુએ છે, અને તત્કાળ બાહ્ય જગતમાં અથવા વ્યવહારમાં તે ચિત્રોને મૂર્તિમાન કરવાનો પ્રયત્ન તેઓ કરવા માંડે છે

માનસિક ચિત્રોને રચનાર આ કલ્પનાશક્તિ, મનની સમગ્ર શક્તિઓમાં અત્યંત અગત્યની શક્તિ છે મનુષ્યો તેની મદદતાને અને ઉપયોગને જાણતા નથી,

કલ્પનાશક્તિ અથવા ધારણશક્તિ, એ યોગીનું ત્રિભુવનવિગ્રહી ખડગ છે એ શક્તિના પ્રતાપરૂડે તે વિશ્વનું સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે એ શક્તિનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો તેના જ્ઞાનથી તેને આ વિશ્વમાં દુર્લભ એવું કશું જ રહેતું નથી

જગતમાં જે જે ઉન્નતિ આજે જોનામાં આવે છે તે સર્વ આ કલ્પનાશક્તિનો પ્રભાવ છે આ શક્તિ મનુષ્યમાં ન હોય તો તે જોવા હોય તેવો ને તેવો જ રહે જેમ જેમ આ શક્તિનો વિકાસ કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ ઉન્નતિ દરણી પેડે ઊંચે જાય છે ભારતી આગમ આને છે

વિદ્યાકળાના સવ નવા યોધો, આ શક્તિનો જ પરિવાર છે આ શક્તિને જેઓ વિધિરૂડે પોતાના નથી, અને તેને કુટિન કરી નાખે છે, તે તેઓ ઉન્નતિરક્ષના મૂળમાં વિશ્વ સિયત કરે છે

અમરણશક્તિની સાથે આ શક્તિનો એટલો બધો નિકટનો સબંધ છે કે તે ન હોય તો અમરણશક્તિનું અસ્તિત્વ હોઈ શકે જ નહિ કલ્પના શક્તિએ રચેલા માનસિક ચિત્રો ઉપર જ બહુધા અમરણશક્તિનો આધાર હોય છે એ ચિત્રોને જોઈને જ અમરણશક્તિ આપણને ભૂતકાળના પ્રસંગોનું લાન કરાવે છે

(અપૂર્ણ)

ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય.

(અનુમધાન વર્તમાન વર્ષના મૃદુ ૩૨ થી)

આ ત્રી રીતે જાતે છે તે સમજનાસાર ઉદાહરણરૂપે અર્ધાગદામ યુનીનર્મિનીના પ્રીન્સીપાન સર ઓલીવર લોગની 'રેડીઅમ' નામના નવા જાણીતા લેખિક તત્ત્વની પ્રક્રિયા અધ્યાત્મે નહિ ગણાય —

આ વિદ્યાનું જણાવે છે કે વિદ્યુત્તથાક્તિ પગમાણુઓમાં રહેલી છે જે લેખિક પગમાં પડ્યા આ શક્તિ રહેલી છે તે પરમાણુઓ એટલા મુદ્દમ હોય છે કે એક દિવસની પકિતમાં

વાથી આ અભિમાનના અણુને અભિમાની પણ કહે છે, પરંતુ હવાતમાનું પૃથ્વ અસ્તિ-
ત્વ તો મહત્ત્વના અણુથી જ સિદ્ધ થયેલું હોય છે એ ખાસ લક્ષમાં રાખવાનું છે. સુ-
પુષ્પિ અથવા સમાધિસમયે આ અભિમાનનું અણુ સસરેકારમહત્ત્વની અવિદ્યા અથવા
વિદ્યાપુરીમાં લીન થતું હોવાથી વિદ્યાતમાનું પૃથ્વ અસ્તિત્વ અનુભવાતું નથી, એ આ વિ-
ચારથી હવે સ્પષ્ટ થશે.

આ અભિમાનનું અણુ સૂક્ષ્મ પદાર્થને બહોળારૂપમાં દેખાડનાર કાચ (magnum-
fying glass) જેવું હોય છે. વિસ્તારપ્રતિ લક્ષ કરનારી આપણી નેત્રવૃત્તિ સૂક્ષ્મ બેદોને
ગણિત થયેલા અનુભવી આપણને એક અવિચિત્ર વસ્તુનું ભાન કરાવે છે; સૂક્ષ્મદર્શક
યંત્રથી અથવા ઉપર કહેલા કાચવડે આપણે તે વિસ્તારવાળા પ્રદેશને જોઈએ છીએ ત્યારે
તેનો એક દેશ અનંત બેદોથી ઉભરાયેલો આપણને જણાય છે, પણ તેની સાથે તે પ્રદે-
શની ખીણ બાલુઓ આપણા લક્ષ્યબદાર જાય છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આપણને સૂ-
ક્ષ્મદર્શક યંત્રથી આણુ જ્ઞાનની ઉંડાઈ પ્રાપ્ત થાય છે, પણ તેની સાથે આપણે આણુ
જ્ઞાનની બહોળાઈ જોઈએ છીએ. આ નિયમ આધ્યાત્મિક શાસ્ત્રમાં પણ લાગુ પડે છે.
અભિમાનના અણુની જગદ્ દશામાં આપણે અનંત બેદોનું વિસ્પષ્ટ જ્ઞાન મેળવીએ છીએ,
પરંતુ તે પ્રકૃતિપ્રદેશના અત્યંત નજીવા ભાગનું હોય છે. મહત્ત્વવડે આપણા જ્ઞાનનું વિ-
શાલપણું સિદ્ધ કરી શકીએ છીએ પરંતુ તે સમયે બેદોનું ભાન ગણિત થાય છે. આથી
સામાન્ય જ્ઞાનનું સાધક મહત્ત્વ છે, વિશેષ જ્ઞાનનું સાધક અભિમાનદ્રવ્ય છે. સામાન્ય
જ્ઞાનથી અથવા નિર્વિશેષ જ્ઞાનથી પ્રેરાયેલા આપણે સવિશેષ જ્ઞાનને મેળવીએ છીએ. સર્વો-
ત્તમ ભાવનાઓ, સર્વોત્તમ કલ્પનાઓ, મહત્ત્વના બાપક પ્રદેશમાંથી સ્ફુરે છે, અને અભિ-
માનના પ્રદેશમાં અંકુરિત થાય છે.

સ્વાત્મપ્રતીતિ કરાવનાર અભિમાનદ્રવ્યના સાત્ત્વિક અંશમાંથી સવિશેષ જ્ઞાન અને
ક્રિયાઓનો ઉદય કરાવનાર અને તે સર્વનું અનુસંધાન કરી અભિમાનદ્રવ્યમાં પરિણામ
પહોંચાડનાર મન નામનું અણુ પૃથ્વ પડે છે. આ અણુ અભિમાન દ્રવ્યના અણુની આગળ
પાછળ રહેલા અભિમાનના અધિકરણાત્મક દ્રવ્યમાં તરે છે. અભિમાન દ્રવ્યના પુનઃ રાજસાં-
શમાંથી પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને પાંચ કર્મેન્દ્રિયો પ્રકટ થઈ મન નામની એકાદશ ઇન્દ્રિયસાથે
તે ઇન્દ્રિયના સામાન્ય પ્રવાહવડે જોડાયેલાં રહે છે. ભુક્તિ, અભિમાન અને દશ ઇન્દ્રિયસહિત
મન એ અંતઃકરણરૂપનો સત્ત્વમારૂપ એક સામાન્ય પ્રવાહ હોય છે અને તેને પ્રાણતત્ત્વ
કહે છે. આ તત્ત્વ વાયુતત્ત્વની ઉત્પત્તિ પહેલાંનું છે, પરંતુ વાયુસમાન તેનો વેગ હોવાથી
તથા વાયુના કર્માખ્ય સરેકારો તેની સાથે જોડાતા હોવાથી તેને વાયુના પરિણામ અથવા
વૃત્તિતરીકે ગણવામાં આવે છે. પુનઃ અભિમાનદ્રવ્યના તામસાંસમાંથી રાજદાદિ પંચ
તન્માત્રાઓ અથવા ભૂતસૂક્ષ્મ પ્રકટ થાય છે, અને તે સામાન્ય દ્રવ્યમાંથી સર્ગારંભે ભૂતસૂ-
ક્ષ્મના પંચ અણુઓનું મંડલ અભિમાનીના અણુસાથે શુભકાર્મનુંસાર પ્રાપ્ત થાય છે. આ
પ્રમાણે:-(૧) અવિદ્યાપુરી અથવા વાસનાપુરી, (૨) કામપુરી, (૩) કર્મપુરી, (૪)
શુદ્ધભુક્તિ, (૫) પંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયનું મંડલ, (૬) પંચ કર્મેન્દ્રિયનું મંડલ, (૭) સાહકાર
મન, અને (૮) પંચભૂતસૂક્ષ્મના અણુનું મંડલ.

વાયુમાણયોઃ પૃથ્વગુપ્દેશશ્ચતયસ્તુ—

પતસ્માજ્ઞાયતે પ્રાણો મનઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ
સં વાયુજ્યોતિરાપઃ પૃથ્વી વિશ્વસ્ય ધારિણી ।

इत्याद्या इति । अत एव लिङ्गशरीरमध्ये प्राणानाम-
गणनेऽपि न न्यूनता, बुद्धेरेव क्रियाशक्त्या सूत्रात्म-
प्राणादिनामकत्वात् ।

(વિદ્યાનમિશ્રુ)

એમ આઃ પુરીઓ એક કુમખાની પેઠે રહે છે અને તે આઃ મંડેલો અથવા પુરીઓનું પરસ્પર અનુસંધાન કરાવનાર પ્રાણ અથવા સૂત્રાદિના પ્રવાહ રહે છે. પ્રત્યેક પુરી પોત-પોતાના કારણદ્વયના અધિકરણાત્મક દ્રવ્યમાં અથવા આવરણમાં તરે છે. જેમ મહાપૃથ્વીના ગોસકને પોતાનું વાનાવરણ છે, તેમ આ પુરીઓને પોતપોતાનું વાતાવરણ અથવા કારણ દ્રવ્યનું પરિવેષ્ટન હોય છે. આ અધિકરણાત્મક પરિવેષ્ટન તે તે પુરીનું પોષકદ્રવ્ય ગણાય છે. તેમાંથી પ્રત્યેક પુરી શુદ્ધર્માનુસાર પોષક સામગ્રીને પ્રાપ્ત કરે છે. મહત્તરત્વથી આરંભી જૂતસુદ્ધમના અણુઓપયન વિદ્યાત્માની પ્રતિચ્છાયા અણુઓના ગર્ભમાં તેમ બહાર અનુગત રહેવાથી અને આ પ્રતિચ્છાયાને લીધે સ્વાત્મપ્રતીતિનો ઉદય થવાથી આ અષ્ટ પુરીમાં જ છત્વ રહ્યું છે, એનો વિચ્છેદ થવા પછી છત્વ ત્વને અવકાશ નથી. આ જગતમાં જ્યાં સંચેતનત્વ (organic) વ્યવહાર હોય છે ત્યાં અષ્ટ પુરીનો સદ્ભાવ હોય છે, અને જ્યાં અચેતનત્વ (inorganic) વ્યવહાર હોય છે ત્યાં આ અષ્ટ પુરીનો અભાવ હોય છે. વનસ્પતિવર્ગમાં, પ્રાણીવર્ગમાં, દેવવર્ગમાં અને ધૃશિવર્ગમાં અષ્ટપુરીનું પ્રવર્તન હોય છે. પરંતુ ફેર એટલો હોય છે કે વનસ્પતિવર્ગમાં અને મનુષ્યથી ઉતરતાં પ્રાણીઓમાં અષ્ટ પુરી અવિદ્યાપ્રધાન હોય છે, તથા તેનાં સ્વર્ગમાં દ્વાર ખુલ્લાં હોતાં નથી. અર્થાત્ પ્રત્યેક પુરીના શુદ્ધર્મેના વિદાસ થયેલો હોતો નથી. મનુષ્યપ્રાણિમાં અષ્ટપુરીની કક્ષા સર્વ અણુઓમાં યુષ્મતી કક્ષિતી માદ્કૃષ્ણીતેલી હોય છે. આ એક ઉત્સર્ગ અથવા સામાન્ય નિયમ છે. મનુષ્યવર્ગના કાર્ષ વિરક્ત મહાત્માઓમાં સાંખ્ય અથવા તત્ત્વવિચારના બ્રહ્મથી નથા યોગ વા સંયમના બ્રહ્મથી અષ્ટ પુરીઓ સર્વાંશે વિકસેલી હોવાથી પ્રકૃતિના નર્તનનો તેમનામાં અવધિ આવેલો હોય છે. પરંતુ આ મહાત્માઓની અષ્ટ પુરીઓ વિદ્યાપ્રધાન હોય છે. દેવયોગિમાં અને ધૃશિયોગિમાં સ્વભાવથી જ વિદ્યાનું બ્રહ્મ હોય છે, અને તેથી પુરીઓનો વિદાસ અદ્ભુત હોય છે.

અષ્ટપુરીની સ્વપ્નામાં મહત્તત્વ, અભિમાનદ્રવ્ય, જાનેન્દ્રિયાખ્ય દ્રવ્ય, કર્મેન્દ્રિયાખ્ય દ્રવ્ય, જાનેન્દ્રિય અને કર્મેન્દ્રિયનું અનુસંધાનક મનરૂપ દ્રવ્ય, અને જૂતસુદ્ધમ-એટલાં તત્ત્વોનો ઉપયોગ થાય છે. એ ચારનાં દ્વયે અષ્ટ થાઈ દશે. મહત્તત્વને યોગમાં લિંગ પણ કહે છે. ત્યાર પછીનાં જૂતસુદ્ધમરૂપીનાં તત્ત્વો અવિશેષ કહેવાય છે. મહત્તત્વથી પર સામ્ય ભાવને પામેલું પ્રકૃતિદ્રવ્ય અલિંગ અથવા અચ્ચક્ત કહેવાય છે. આ પરિભાષા આગળ ઉપયોગમાં લેવાની હોવાથી અત્ર આલેખી છે. આધ્યાત્મિક છત્વનમાં મહત્તત્વ સાદી આત્માની પ્રતીતિમાં સાધનરૂપ છે; વિશિષ્ટાત્મામાં અર્થાત્ સ્વાત્મપ્રતીતિમાં અલંકાર સાધનરૂપ છે; અનાત્મપ્રતીતિમાં મન નથા દન્દ્રિયો સાધનરૂપ છે. શુદ્ધર્મમાં સ્વાત્મપ્રતીતિના કરણને આસયવિજ્ઞાનધારા કહે છે, અને અનાત્મપ્રતીતિના કરણને પ્રજ્ઞતિવિજ્ઞાનધારા કહે છે. આપણા વિચારમાં અને શુદ્ધર્મના વિચારમાં બેદ આટલો છે કે આપણે એક અધિકરણદ્વયને વિજ્ઞાનધારાના ઉદયના ધ્યાનનરીકે માનીએ છીએ ત્યારે શુદ્ધર્મમાં મિથ્ય અધિકરણનો સદ્ભાવ માનવામાં આવ્યો નથી.

ક્રિયા અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિના હેતુઓનો વિચાર કરતાં આપણને જણાય છે કે બનેલી ઉત્પત્તિનાં સ્થાન મૂલ એક છે, સ્થૂલ શરીરની બાહ્ય ચેષ્ટાથી જ ક્રિયાનો આરંભ થતો નથી, પરંતુ બાહ્ય ચેષ્ટા તો ક્રિયા જે વસ્તુતઃ અદૃશ્યમાં ઉદય થાય છે તેની અભિવ્યક્તિમાત્ર છે. જેમ રાજ્યમાં રહેલું નિયામક બલ એક વ્યક્તિથી જોઈએ તેવી દિશામાં બરાબર વાપરી શકાય નહિ તેથી તે બહુને અમાત્ય, પ્રધાન, ન્યાયાધીશ, કોશાધિકારી ઇત્યાદિ વ્યક્તિઓમાં વહેંચી આપવામાં આવે છે અને તેથી બલની ભવ્ય પ્રતીતિ થાય છે, તેમ ક્રિયા અને જ્ઞાનનું બલ જે મહત્ત્વમાં રહેલું છે તે અદૃશ્યમાં વહેંચાય છે, અને આધ્યાત્મિક જીવનની ભવ્યતા પ્રકટ કરે છે.

આ ઉત્પત્તિનાં સ્થાનનો નિર્ણય થયા પછી જ્ઞાનક્રિયાની ઉત્પત્તિના પ્રકારનો, સ્થૂલ શરીરસાથેના તેના સંબંધનો, તે બે શક્તિની વિરોધી પ્રતીતિ થવાનાં નિમિત્તોનો અને પરિણામે ઉભયના અવિરોધજનિત માધુર્યનો વિચાર હવે પછી આપણે કરીશું.
(અપૂર્ણ)

સકરણુ ક્ષારો.

શરીર પુનઃ સુદૃઢ ન થઈ શકે એવી સ્થિતિમાં તે જ્યાં સુધી નથી આવ્યું, ત્યાં સુધીમાં જે આહાર અથવા ખેરાકથી વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે, તો તે મરી પશુ શકે છે.

એવો આહાર સાકલાજી અને કૃષ્ણનો છે. તેમાં કેટલાંક સકરણુ (Organic) ક્ષારો રહેલા છે. જેવાં કે લોહ, સોડીયમ, કેલશ્યમ, ક્લોરાઇડ, કૌસ્ટાઇન, પોટાશીયમ, મેગ્નેશીયમ, ક્ષીનિકન, વગેરે. શરીરમાં તે સ્વચ્છ કરવાનું અને તેને નિયમિત રાખવાનું કામ કરે છે. આ ક્ષારોની ન્યૂનતા અથવા તેનો દુરુપયોગ યતાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

જ્યારે શરીરમાં વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય ત્યારે આ સકરણુ ક્ષારો તેને નિવૃત્ત કરવામાં બહુ અસરકારક કાર્ય કરે છે.

જે ક્ષારોમાં લોહ (Iron) એ સહિતી અગત્યનો ક્ષાર છે. તે લોહીને જોઈએ તેવા રક્ત વર્ણુવાળું કરે છે. અને વાયુમાંથી જે ‘ઓક્સિજન’ નામનું તત્ત્વ લેવામાં આવ્યું હોય છે તેને જ્યાં ત્યાં પ્રસારી વહેંચી દે છે. જેમાં આ સકરણુ ક્ષારો રહેલા છે તેવા પદાર્થોને રાંધવાથી તેની ઉપયોગિતાનો નાશ થાય છે. કેમકે તેમ થવાથી તે ઓગળી ન શકે એવા પ્રકારના એક જડ તત્ત્વરૂપ બની જાય છે. લેટ્યુસ નામની લાજમાં અધિક લોહ હોય છે, લોહની અધિકતાવાળાં ‘રિપનેક’ ગાજર કાંદા, ‘રેડ્ડેબેરી’ વગેરે હોય છે.

સોડીયમ, જે પશુ એક અત્યંત અગત્યનો સકરણુ ક્ષાર છે. તે શરીરમાંથી ક્યારાંપ અમ્લ (acid) ને કાઢી નાંખે છે, અને રાંધવા, શરીરની સ્થૂલતા અથવા ચરબી, અને શરીરની દુર્બળતા (anemia) ને તે અટકાવે છે. રિપનેક, રેડ્ડેશી, પમ્પકીન, ગાજર, ડેન્ડીનાયન-આ સર્વમાં સોડીયમ કહેલું છે.

હાડકાં અને દાંતના બંધારણમાં ‘કેલશિયમ’ એ અગત્યનું અથવા મુખ્ય તત્ત્વ છે. સગભાં સ્ત્રીઓએ ‘રિપનેક’ વિશેષ પ્રમાણમાં ખાવું જોઈએ. કેમકે તેમાં ‘કેલશિયમ’નું તત્ત્વ અધિક હોય છે.

પૂર્વે કહ્યું તેમ રાંધવાથી સકરણુ ક્ષારોની ઉપયોગિતાનો નાશ થાય છે. અને તેથી શરીરના વ્યાધિને નિવૃત્ત કરવાને માટે, અથવા નવીન થતા હોય તેને અટકાવવાને માટે જે ક્ષાર જે શાક લાજમાં હોય તેને કાપી જ ખાવી જોઈએ, અને તે સારી રીતે ચાવીને જોઈએ.

મરડો અથવા અજીર્ણ જરૂરમાં પડેલા આહારમાં કઠોવાણુ યવાથી થાય છે. અને તેમાંથી એવું અમ્લતત્ત્વ (acid) ઉત્પન્ન થાય છે કે જે તેની આલ્કલી ગતિને સંકુચિત કરે છે, અને પેલા કઠોવાણુ થયેલા આહારને એમને એમ રહેવા દે છે. એક વખત નાંખેલા આહારમાંથી જરૂર નિવૃત્ત થતું નથી, ત્યાં પુનઃ બીજી વાર નાંખવામાં આવે છે, અને તેમ થવાથી તેમાં દ્વિગુણુ કઠોવાણુ થાય છે, અને તેને લીધે જે આથો અપવવાળેવું (Fermentation) થાય છે તેમાંથી પુનઃ નાંખેલો આહાર રૂઢિ કરે છે.

એવો આથો અખંડ થવા કરવાથી પેતાની મોળે જ ઉપજતી ઝેરની અસર (atito-intoxication) પ્રકટ થાય છે. અને શરીરમાં પોષણુ પ્રકટાવવાની વ્યવસ્થાસર આલ્કલી ક્રિયાને તે અટકાવી દે છે. પાચનશક્તિના અવયવો વધી જાય છે, અને અથાથેલા તથા કઠોવાથેલા આહારથી તે ભરેલા, અને તત્ત્વતત્ત્વ યથ રહે છે, તેમાંથી કેટલોક ભાગ તો કેટલાકે દિવસસુધી આંતરડાની નલિકામાં ભરાઈ રહે છે.

આને માટે સર્વોત્તમ ઉપાય એ છે કે પ્રત્યેક ખતનો આહાર ઊંડી દહને આઠથી દશ દિવસ ઉપવાસ કરવો. સામટો એટલો મોટો ઉપવાસ કરતાપૂર્વે પ્રથમ એક દિવસનો-૨૪ કલાકનો-કેવળ નોકરડો ઉપવાસ કરવો, અને પછી થોડો આહાર લેવો. પણ તેમાં ફળ અને કાચાં શાકભાજીનો રસ જ હોવો જોઈએ. અને તેને સારી રીતે ચાવવાનું, યુક્તી સાથે ખરાબર મિશ્રણુ કરવાનું ખાસ લક્ષમાં રાખવું. તેમાં મરી મસાલાતરીકે નાંખવું હોય તો 'એલાઈઝવું' તેજ તથા ખાટા લીંબુનો રસ માત્ર લેવો. એ વિના બીજા કશા નો ઉપયોગ કરવો નહિ. તે આંતરડાના પ્રદેશને સ્વચ્છ કરે છે. ઉપવાસના સમયમાં સ્વચ્છ અને તાણું પાણી પુષ્કળ પ્રમાણમાં પીવું. તે અને તેટલું સ્વચ્છ હોય તેમ વધારે સાફ. વાદળમાંથી વર્ષા તરસાદવું જળ સ્વચ્છ ગણાય છે. કેમકે તે ખુશી દવામાંથી અને કાંઈ ખરાબ પદાર્થના ખાસ સંબંધવિનાનું જ હોય છે, તે નાષ્ટ્રોજન તથા જીવનચળને આપનાર તરવો વા પદાર્થોથી પૂર્ણ હોય છે, અને ખનિજ હારોથી રહિત હોય છે. ઉપવાસના સમયમાં ગરમ જળથી સ્નાન કરવું એ પણ લાભકારક છે. અને થોડા પ્રમાણમાં કાંઈ હલકા પ્રકારની કસરત કરવી. જેથી ખુશ્કો દવા તથા સૂર્યપ્રકાશનો પણ લાભ મળે.

જ્યારે આઠ દશ દિવસનો સાથે ઉપવાસ કરવામાં આવે ત્યારે પછી તેને ઊંડતી વખતે ગમે તેમ ખાંઈ ખેસવું નહિ. પણ પ્રથમ દિવસે દર બે બે કલાકે બે બે નારંગીઓ માત્ર ખાંડી. અને બીજું કાંઈ જ નહિ. અને એ જ પ્રમાણે બીજા પાંચ સાત દિવસ કાચાં શાકભાજીના રસઉપર તથા ફળઉપર રહેવું. વચમાં કંઈ અન્યવસ્થા જણાય તો એકાદ દિવસ ઉપવાસ કરી કઢાડવો. એમ કરવાથી શરીર નિરામય થવાની સાથે જરૂરની વિવિધ વિક્રિયા નિવૃત્ત થઈ જશે.

પૃથ્વીનું માહાત્મ્ય.

આરોગ્યપ્રાપ્તિમાટે કુદરતની સાથે લગવાનો અને તેનો સહવાસ સેવવાનો જે વિચાર હાલ ચાલી રહ્યો છે, તેમાં કૃત્ર લશ્કરના લૈખ્ય સસ્થા (Medical department) તરીકે એક પ્રગત પ્રમાણુ હાલ મળ્યું છે. લશ્કરમાં, આગતા યુદ્ધે ઠાઈ એકએક લાવલ યથ પડે તો તાત્કાલ શો ઉપાય કરવો તે સંબંધી નિર્ણય કરતાં જણાવવામાં આવે છે કે એવા તાત્કાલિક ઉપાયરૂપે સાધારણ માટીને દાખો દેવી. એ સંબંધમાં જણાવવામાં આવે છે

કે એ પૃથ્વી અથવા માટી ખરાબ ન હોય તેમ સારી ગતતી હોય તો તેના ઉપચાર જનુ-નાશક (antiseptic) તરીકે બહુ સારો હોય છે.

વિશેષમાં યોદ્ધાઓને તો કેવા પ્રકારની પૃથ્વી સર્વોત્તમ ગણાય, તે વધારે લાભજનક થઈ પડે એવી તેને કેવી રીતે બનાવવી, તેના કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, ક્યારે તેને પુનઃ લગાડવી એ વગેરેનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે.

આ પ્રયોગ બે વર્ષપર્યાંત અગ્રભાવી જોવામાં ફિતર્યો છે. ખરેખર, કેટલીક અભણ અને સામાન્ય ગતિઓમાં સ્વાભાવિક રીતે જ કરાતો આ પ્રયોગ છેવટે શુદ્ધિમાનોએ સ્વીકાર્યો છે. સ્વચ્છ પૃથ્વીના આરોગ્યજનક અંશનું પશુ અને પક્ષીઓને પણ નૈસર્ગિક રીતે જ્ઞાન હોય છે, અને તેઓ તેના ઉપયોગ પણ કરે છે.

કેટલાક અમેરિકાના ડોક્ટરોએ પણ પૃથ્વીના ઉપયોગ કરી જોયો છે, અને તેના પરિણામ આશ્ચર્યજનક રીતે સફળતામાં આવ્યો છે. આમ થવાથી ફ્રિડાડેલ્ફીયાના ડૉ. એડિનલ હુસને ધા લગ્ગો હોય ત્યારે, છિન્ને કે ચાંદાં પડી ગયાં હોય ત્યારે, નોન મેન્ડિઅન્ટ ટયુબર થયું હોય ત્યારે અને એવા જ પ્રસંગે કારી પૃથ્વી વા માટીના કેવા પ્રકારે ઉપચાર કરવો તે તેણે પદ્ધતિપૂર્વક જોઈયું છે. તેણે આ પ્રકારનો સ્ત્રા મનુષ્યોને ઉપચાર ક્યો, અને જેમાંના ઘણા તો બહુ ગંભીર પ્રકારના હતા, પરંતુ તેમાંના લગભગ દરેક જ સર્વોત્તમ આરોગ્યને પ્રાપ્ત કર્યું.

પ્રસિદ્ધ બ્રિટિશ ડૉક્ટર પોતાના અને ડૉ. હુસનના પ્રયોગોસંબંધી જણાવે છે કે, યોગ્ય તકારની પસંદ કરેલો, ઝીણી (Powdered) મૃત્તિકામાં મજુવિરોપણ-ધા સ્પર્શવાતું સામર્થ્ય છે, અને તે અંદર પાકવાની થતી ક્રિયાને અટકાવે, છે, અને તેના દુર્ગંધને દૂર કરીને આરોગ્યમય દ્રવ્યો (Granulations) ને ઉત્પન્ન કરે છે.

કેટલીક વખતે ખરાબ માટીકરતાં બીજા ઉપચારો બહુ અનુકૂળ પડે છે એ ખરું છે, પરંતુ કેટલાક સમયે અને કેટલાક સ્થાને સ્વચ્છ માટી મળી આવે છે, અને તેવા પ્રસંગે બીજા ઉપચાર કરવાનું સાધન ન હોય ત્યારે આ પૃથ્વીના ઉપચારનું જાણેલું સાધન અવશ્ય ઉપયોગી થઈ પડે છે.

ફ્રાન્સના અને બીજા કેટલાક પ્રમાણજૂત પુરોષા સર્વોત્તમ પ્રકારની પૃથ્વી (Earth) રૂપે, પીળી માટીને ગણે છે, કેમકે તેમાં ૫૦ ટકા મૃત્તિકા ગોરમટી (clay) નો ભાગ હોય છે. શુદ્ધ માટી-ગોરમટી (Pure clay) નો ઉપયોગ કરી શકાતો નથી, કેમકે તે પ્રવાહી વસ્તુને પોતાનામાં તકાચ ચુસી લેતી નથી, તેમ જ તેનામાં ચુસી લેવાનો શક્તિ નથી કે જેના ઉપર પૃથ્વીના નિરામય કરવાની અસર આધાર રાખી રહી છે.

પૃથ્વીને કેવી રીતે તૈયાર કરવી અને તેના કેવા પ્રકારે ઉપયોગ કરવો તે સંબંધી કેટલીક સૂચના આ પ્રકારની છે: પૃથ્વીના ઉપરના પડને કાઢી નાંખવું. અને થોડા ઇંચનીચેના ભાગમાં રહેલી પૃથ્વીના ઉપયોગ કરવો. મનુષ્યની વસતિ અથવા રહેવાના સ્થાનોથી થોડે છેટે એ પ્રકારની માટી મળવાના બહુ સંભવ હોય છે. તેને ખોદવાને માટે જે સાધન વાપરવામાં આવે તે બંને તેટલાં સાદાં રાખવાં. અથવા ખરાબ સ્વચ્છ કરીને તેને ખોદવામાં વાપરવાં. પછી તે માટીને કઢાડીને સૂર્યના

તડકામાં જ્યાં સુધી તે કેવળ શુષ્ક થઇને બુકાગ્રેવી ધૂટી થઇ જાય ત્યાં સુધી સુકવવી. પછી તેને ઝીણા વસ્ત્રથી ચાળી નાંખવી. પછી એ ઝીણી મૃત્તિકાને ઘાઉંપર તથા તેની આસપાસના ભાગમાં બહારાવવી. જેટલા પ્રમાણમાં ઘા થયો હોય તેટલા પ્રમાણમાં આ મૃત્તિકાનો ઉપયોગ કરવો. અને પાથી અર્ધા ઇંચ જેટલી તે ઘાઉંપર મૃત્તિકાની ગડાઇ કરવી. પછી ધીમેથી પણ મજબુત રીતે મૃત્તિકા જ્યાં થપાઇ ગઇ હોય ત્યાં જ રહે તેને માટે અને તેવી રીતે તેના ઉપર એક વસ્ત્રનો પટ્ટો બાંધી દેવો.

પછી ધામાંથી નીકળતા પ્રવાહવડે જ્યારે એ મૃત્તિકા બીજાઇ જાય કે તરત તેને કઢાડી નાંખવી અને પુનઃ એ જ પ્રકારે ફરીથી મૃત્તિકા લગાડવી. બહુ જગ્યાએ ઘા થયો હોય છે ત્યારે જેટલીક વખત એક કલાકમાં ત્રણથી ચાર વખત આ પ્રમાણે કરવું પડે છે. પરંતુ સામાન્ય રીતે બેથી ત્રણ કલાકસુધી એક વખત બાંધવું બંધન રહેવા દેવું. જ્યારે ધામાંથી નીકળતા રસથી તે બીની થઇ જાય કે પછી તેને રહેવા દેવી નહિ, કેમકે તેમ થવાથી તે પછી તાડો કરે છે.

જ્યારે મૃત્તિકા લગાડવામાં આવે ત્યારે જો તે બીની હોય તો તે ' પોટીસ 'ની ગરજ સારે છે, ધવાયેલા ભાગની ઉષ્ણતા (Temperature) ને તે વધારે છે, અને પરંતુ વધારીને કદોષ્ણતા ભાગ જલદી કઢાડી નાંખે છે. બીની મૃત્તિકાનાં પોટીસ, જો લાંબો સમય સુધી અને વારંવાર મૂક્યા કરવામાં આવે છે તો ગર્ભાશયમાં થયેલાં શુભડાં, (Non-malignant tumors) એક વખત કાપી નાંખ્યા પછી ફરીથી જો શુભડું અથવા ગ્રંથિ ન થાય તે) પણ મટી જાય છે. શરીરના ઉપરના ભાગમાં કોઇ ઘા અથવા એવા જ પ્રકારનો બાધ થયો હોય, તો તે ઘા આવી બીની ગોરમટીથી મટી શકે છે. પણ એ રનાયુ જો બહુ સાંકડો હોય, જેવા કે નસોઝાં, કાન વગેરે, તો તેમાં તેવી ગોરમટીનું પાણી કરીને તેની પીચકારી (Injection) મારવામાં આવે છે.

કેરી ગોરમટી લગાવવાથી થંડક અને સુખનું જ્ઞાન જણાય છે. અને તેનાથી દુઃખ યતું નથી. જ્યાં ઘણું જ રુધિર વહેતું હોય છે, ત્યાં કદાચ સદૃશ દુઃખ થાય છે, નહિં તો બીજી કોઇ જગ્યાએ તેનું દુઃખ યતું નથી. અને તે પણ પછી કાયમ દુઃખમાં કરે એવું કોઇ હોતું નથી. સિનાસિનેટીના ઔષધધાત્રયમાં ગંભીર વાઢકાપના ઉપર અનેક પ્રસંગે કેરી ગોરમટીનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેને માટે એવું નક્કી થયું હતું કે દરદી તે દુઃખથી કેવળ મુક્ત થઇ રહે છે. અર્થાત્ એ લગાડવાથી કોઇ જ્વતનું દુઃખ ઉપજતું નથી.

વિદ્યાભિરા પુરુષો કહે છે કે મૃત્તિકામાં આવી રૂઝાવવાની અસર હોવાનું કારણ એ છે કે તેનામાં પર અથવા એવો જ કાષ્ઠ અપક્ષય (Decomposition) થવાથી નીકળતા વાયુ (Gases) માં ' આકસિજન ' ને તે બેળવે છે. અને તેથી તે કેવલ વિપરહિત થઇ જાય છે. એની શી અસર થાય છે તેનું પૂર્ણ રીતે વર્ણન કરવાને માટે એ શાસ્ત્રના ખાસ પારિભાષિક શબ્દો વાપરવા જોઇએ, પણ એના સ્વરૂપમાં ભાવ આ છે: પૃથ્વીના એક જથ્થો અથવા એક કકડો એ એક રીતે ઝોણી નળીઓ (Tubes) અથવા સૂક્ષ્મ શિરાઓ (capillaries) નો સમૂદય છે. હવે કુદરતની એવી બ્યવસ્થા છે કે શરીરમાંની નકામી અથવા બગેલો વસ્તુ હવામાંના ' આકસિજન ' નામના તત્ત્વની સાથે જોડાઇ મળી જાય, અને એ પ્રકારના સંયોગથી તેમાં એવો તો ફેરફાર થઇ જાય કે તે નકામારૂં

રહેતું અથવા નકામું થતું કે કાંઈ ભયંકરરૂપે પ્રકટ થતું અટકે. આ પ્રકારનો આક્રિસજન-
નમાં રૂપાંતર થવાનો વિધિ, જે એ દુર્બળ અથવા નકામકારના પદાર્થોની સાથે ગમે તો
એક સુદૃઢ ધિરાળેટલા સંકુચિત ભાગમાં પણ જે આક્રિસજન ભજે તો તે વિધિ બદ્ધ
જલદીથી આલસા મારે છે, અને ખરાબ વસ્તુ-મંથાની વસ્તુ-ઉપર મારી કે રાખેડી નાખ-
વાથી તેની વાસ જતી રહે છે તેનું કારણ આ જ છે. આ વાત ધજાને ધજા સમયથી
જાણવામાં હોય છે. અને ધજા મનુષ્યો તેના ઉપયોગ પછી કરે છે. જેને જાગૃકા-નાનાં
જાગૃકા-દશે તેમને તો આ અનુભવ પાકે જ દશે.

જે કે જૂનીના જેવી અસર કરનાર જીજી અનેક વસ્તુઓ છે, પણ આવી રીંધી અને
ત્યાં નિષ્ક્રિય ત્યાં અને ત્યાં મંથી આવે એવી તે નથી હોતી.

આ પ્રકારનો મૃતિકાનો ઉપયોગ જંગલી મનુષ્યો આપણા ગામડાના અસહનમનુષ્યોમાં
જાણીતો હોય છે. પ્રવાસીઓ અને દોષધી પણ આ વાર્ગ જાણતા હોય છે; મધ્ય આક્રિ-
કાના મનુષ્યો ગમે તેવો સખન ધા યોગે દોષ છે-મનુષ્યના જીજી કંઈ ન થાય એવો
સખન ધા લાગે દોષ છે-તો પણ તે આ મૃતિકાનો જ પ્રયોગ કરે છે, અને યોગ સમય
માં નિરામય થઈ જાય છે સીંધી લોકો પણ જે જાણના કે એવો તીન ધા વાગે દોષ છે
તો તેના ઉપર આ મૃતિકા લગાડે છે અને યોગ જ સમયમાં તે રથાને માન એ કાપાવિના
જીજી કંઈ જ રહેતું નથી દર્શાવે આક્રિકાના મનુષ્યોમાં પણ પ્રથમ મુદ્દમાં જતાં આવી
જીજી માટીની એક થેલી સાથે લઈ જવાને આજ દનો. અને તેને તેથી ધાના મુખને
આદાર, એવું કહેતા. આ જ પ્રમાણે અનેક જંગલી જનિઓમાં આ પ્રયોગ પ્રચલિત દનો.

પક્ષી અને વસ્તુઓ પણ આ ભરી તથા બીની મૃતિકામાં રહેલા ધા રૂપરવાના સામર્થ્યને
જાણતા હોય છે. જંગલી કાગડાને જે ગોળી વાળી હોય છે, તો તે ગોળીના છિદ્રમાં
આવી માટી પુરે જાણે છે. દાંડી પણ તેની ધસાયેલી આમડીઉપર આ મૃતિકા
કા કાંડે છે. દરજ પણ પેગાળા મુકસાયે આ મૃતિકાને ગોળીને તેને કાંઈ ધા
લાગે દોષ કે કાંઈ વાગ્યું હોય તો ત્યાં લગાડે છે, એ પ્રકારે તેના માતા પુરે
કરે છે, અને કાંઈ પણ ખેડુનના ઠાકરા જમરી કે મધમાખનો ડંખ મનાં તરત ઘંટી
માટીમાં તે દાંધ રાખવાથી અથવા તેના ઉપર માટી લગાડવાથી એ ડંખની વેરના
કમે છે, એ વાતો નહિ જાણે દોષ એવું જાણે જ દશે.

કુદરત અત્યંત સામાન્ય પદાર્થમાં જન્ય સામર્થ્ય મૂકે છે, એ મનુષ્યોને દુરે અધિક
અને અધિક સમજવું જલ્દય છે. અને પરમેશ્વરે આવી ઉત્તમ વસ્તુને પુષ્ટતા પ્રમાણમાં
જતાં ત્યાં આવી છે એ જોઈતુરુદ્ધિભાવના રાજો સદમા સમજમાં આવી જાય છે કે,

તુલસી તજ મેં જનનિગો, ઈપર સ્ત્રીર્માનવજન;

મેલીકું મેંધા શીવ, મેંધા શીવ અનાજ.

॥ ૐ શ્રી ॥

॥ શ્રીમન્નૃસિંહાય નમઃ ॥

(શ્રાવત્ સુરેશ્વર ભગવાન્ના મંગલ લગ્નેત્સવ પ્રસંગે.)

શ્રી મંગલાષ્ટક.

—શાદૂલવિદીડિત.—

(૧)

શ્રી ધી શક્તિ સુરિચ્છિતા પતિરૂપે રૂઢા ગગેન્દ્રાનને,
આનંદામૃતપોદકે રુચિ ધણી ધારે સદા જે મને;
માંગલ્યોદયિ વિધનવૃદ્ધ હરતા સર્વે યજે જેમને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પે સુમાંગલ્યને.

(૨)

જેને વેદ વદે સદ્ગુણિષદે નિઃસંગ લાણી સદા,
જેને યજ્ઞ યજે યજ્ઞગૃણ્ણવટે સદ્વધિથી સર્વદા;
જેને વેદ ઉપાસતા વિધિવટે ધારી સદા ધર્મને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પે સુમાંગલ્યને.

(૩)

જેણે આદિ પ્રજાપતિરૂપ ધરી માંડ્યો પ્રજાધર્મને,
જેણે આદ્ય શુરુત્વરૂપ ધરીને દાખ્યો મહામર્મને;
જેણે આર્યગૃહસ્થધર્મ શીખવ્યો શ્રીભામિનીભૂષણે,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પે સુમાંગલ્યને.

(૪)

વેદે જ્ઞાનરૂપે, તપે બલરૂપે, યોગે સુસિદ્ધિરૂપે,
લોકે ધર્મરૂપે, નયે જયરૂપે, શાસ્ત્રે સુબુદ્ધિરૂપે;
સર્વત્ર પ્રભુતારૂપે, રહી સદા જો પાળતા વિશ્વને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

(૫)

પોષ્યા દેવ સુધાવટે, પિતૃગણોને સોમલેખાવટે,
જેણે માનવ પોષિયા કણજળે પૂરી કરુણાવટે;
જેણે પોષક વિશ્વના જની સદા આપ્યો સદાધારને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

(૬)

વિશ્વે બ્રહ્મ, ત્રિમૂર્તિ વિશ્વવિભવે, ગૃહે પ્રજના પતિ,
સાતમાંહિ મનુરૂપે યજ્ઞમાં તો સામયજ્ઞાદૃતિ;
આચાર્યોમાંહિ શ્રી નૃસિંહસ્વરૂપે દર્શાવતું આપને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

(૭)

જેણે સર્વ મતોની ટાળી વિપતિ એકત્વને આદર્યું,
સર્વે શાસ્ત્રમહાનિધિ પ્રગથિને સદ્ગતને ઉદ્ધર્યું,
આચારે અનવધતા ૬૬ કરી ઉદ્ધારિયો ધર્મને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

(૮)

જેણે વિશ્વતણું સુમાંગળ યત્ના ઉદ્ધારવા આપ્યેને,
જેણે નાગરતાતિનૂર વધવા આચાર્ય સત્કાર્યને,—
લીધું પાર ઉતારી લીધું પજમાં લે કીર્તિસન્માદ્યને,
તે શ્રીમન્ નરસિંહતત્ત્વ અમને અર્પો સુમાંગદ્યને.

વૈશાખ શુક્લ ૮. મંગલવાર,
રાજનગર. (અમદાવાદ)

ન. પુ. સંવતી.

एक अनेकजनहितकर प्रवृत्ति.

(તૃતીય વિભાગનું અનુસંધાન.)

અનેક પ્રસંગે વિવિધ શક્તિઓએ, કમ્પનાશક્તિએ, ધારણાશક્તિએ, તર્કશક્તિએ, નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિએ,—વગેરેએ આ મહારાજીપ્રતિ પોતાનો વિરોધ ઉઠાવવાનો અને તેની વિરુદ્ધ વર્તવાનો નિશ્ચય અને ક્રિયા કર્યા હોય છે, પરંતુ તેઓ તેમાં નિષ્ફળ જ નામ છે અને ગયી હોય છે. તેઓ ગમે તેટલી બચવાળી હોય તોપણ એક એવી વસ્તુ છે કે જેના આગળ તે બધી સામગ્રી વિરોધીરૂપે સંમુખ આવે તોપણ પાછી પડ્યા વિના રહે નહિ. એ વસ્તુને જ આપણે મહારાજી સંજ્ઞા આપી છે.

આ વસ્તુના અસ્તિત્વને લીધે જ મનુષ્ય ગમે તે કદિન કાર્ય કરી શકે છે, ખીછ શક્તિઓના પરસ્પરના વિરોધોને તે પોતાનામાં જ જોતો હતો પણ કોઈ એક કાર્ય કરવાનો તે નિર્ણય કરે છે, અને તેને કરે છે. એ વસ્તુના અસ્તિત્વને લીધે જ મનુષ્ય અનેક સામયેનિ પોતાનામાં પ્રકટાવી શકે છે, તેને આચારમાં ઉતારી શકે છે, મધ્યે કદિનતા કે વિધન જણાય તો ત્યાં ધૈર્ય ધારણ કરી શકે છે તથા તે કદિનતાને ટાળી આગળ નામ છે એ વસ્તુના અસ્તિત્વને લીધે જ મનુષ્ય કોઈ અસંભવિતસરખી જણાતી વસ્તુને પામવાને માટે પણ માર્ગ શોધી કઢાડે છે, વધારે અને વધારે ઉચ્ચને મેળવવાને તે ઇચ્છે છે તથા મેળવી શકે છે, પોતાના ઉંડાણમાં રહેલાં અગાધ સામયેનિ તે બહાર આણે છે, અને પોતાને સર્વથી બચવાનું વ્યક્તિરૂપે વિશ્વમાં પ્રસિદ્ધ કરે છે. એ વસ્તુના અસ્તિત્વને લીધે જ મનુષ્ય નવીન કાર્યને સત્વર સિદ્ધ કરવા વેગ ધરે છે. અને આપણું કાર્ય નવીન નથી તો શું છે ?

એ વસ્તુને જો આપણે આપણામાં અત્યંત પ્રમાણમાં—રોજી ન સકાય એટલા પ્રમાણમાં—પ્રકટાવીએ છીએ તો પ્રક્ટી આપણે આપણામાં જે વિરોધી શક્તિઓ જણાય છે તે બધી અતુલ યથા રહે છે. અને તેથી પ્રક્ટી તે બધી શક્તિઓ આપણા કામમાં યોગ્ય છે—પોતાના બળને, આપણને અતુલ યથા, આપણા કાર્યમાં વાપરે છે. જ્યારે તેમ થાય છે ત્યારે આપણે ધાર્યું પણ નથી હેતુ એવું ઉત્તમ અને આત્મચક્રકર કાર્ય આપણે પોતે જ કરી શકીએ છીએ.

એ વસ્તુનો આપણામાં પ્રકાશ થતાં આપણામાં કર્તવ્યબુદ્ધિ પ્રકટે છે, નવીન ઉત્સાહ જાગ્રત થાય છે, નવીન ક્ષેત્રોમાં આપણા મન, મગજ વગેરેને પ્રવેશાવવાનું આપણામાં બળ પ્રકટે છે, કોઈ પણ રીતે તે કાર્ય કરવું જ એવો નિશ્ચય હૃદયે બધાય છે, કુસળતા તથા કાર્યસાધકતા પણ પ્રક્ટી નીકળે છે, અને એ વિના ઉત્સાહ, આગ્રહ, સંકલ્પબળ, ધૈર્ય, સહનશક્તિ, નિગ્રહ, વગેરે સર્વ પ્રકાશ પામે છે.

આ વસ્તુ કઈ છે તેનો નિર્ણય તમારી મુક્ત્ય બુદ્ધિએ ક્યારેનો કરી દીધો હશે, અને તેથી એવું જ છે. કેમકે તમે તે વસ્તુની સાથે અનેક પ્રસંગે સ્પર્શમાં આવ્યા છો. તે

વસ્તુએ તમારા જીવનમાં અનેક પ્રસંગે અનેક ફેરફાર કર્યા છે અનેક પ્રસંગે તમે શિથિલ થઇને બેઠા હતા તેમાંથી તમને બચત્ અને વેગવાળા કર્યા છે, સર્વ પ્રકારે નિરાશ થઇને બેઠેલા તમને આશામય કરી દીધા છે, નિષ્ફલતાના સાતમે પાતાળે પેટેલા તમને ઘણી વખતે સફલતાના ઉચ્ચ શિખરે ચઢાવી દીધા છે, બંધનના ત્રાસમાંથી છોટી સ્વતંત્રતાના નિર્મલ વાતાવરણમાં તમને વિહાર કરાવ્યો છે, અને તે વિના તમારા જીવનમાં અનેક પ્રસંગે અનેક પ્રકારના અનુકૂલ ફેરફાર કર્યા છે. અનેક સમયે તમારું જીવન તમને નિરસ, નિષ્ફલ અને એક લારણ લાગ્યું હશે, તેવા પ્રસંગે પણ જ્યારે જ્યારે તમે તે વસ્તુનો સ્વીકાર કર્યો છે ત્યારે ત્યારે એ જ તમારું જીવન તમને જ રસમય, સફલ અને મધુર થઈ રહેલું અનુભવમાં આવ્યું છે.

મનુષ્યમાં કોઈ પણ કામ કરવાના સામર્થ્યનો તોટો નથી પણ તે મુખસરખું હોય છે. તેને બચત્ કરાવનારી વસ્તુને જ મનુષ્યો મેળવતા નથી. એ એ તેઓ મેળવી શકે છે તો પછી તેઓ કોઈ પણ પ્રકારના સામર્થ્યનો પોતાનામાં આવિષ્કાર કરી શકે છે.

આ વસ્તુરૂપ મહારાત્રી આપણામાં રહેલી દિવ્ય પ્રજ્ઞા તથા અસૈદ્ધિક ઐશ્વર્યાળી રસવૃત્તિ છે. જ્યાં જ્યાં તે પ્રકટી છે ત્યાં ત્યાં તેણે ધારેલું કાર્ય કર્યું છે. ગમે તેવું કદિન હોય કે ગમે તેવું અસંભવિત કે અગમ્યસરખું હોય પણ તેને તે સધળું સરળ, સંભવિત અને મુગમ્બ જ છે. દીપક પ્રકટતાં જેમ સઘળે પ્રકાશ થાય છે તેમ જે પ્રદેશમાં એ પ્રકટે છે ત્યાં તે કંઈ અવનવા અને આશ્ચર્યકારક ફેરફાર કરી મૂકે છે. આપણે સ્વપ્ને પણ ધાર્યું નથી હોતું કે અમુક બળ અથવા શક્તિ આપણામાં છે અને તેવડે અમુક કાર્યો આપણે કરી શકીએ એમ છે, પરંતુ રસવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં તે કાર્ય આપણે જ કરી શકીએ છીએ, અને તે બળ તથા શક્તિ આપણામાં જ પ્રકટેલી આપણને જણાય છે. પછી તે કાર્ય આપણા વ્યવહારનું હોય, ગૃહજીવનનું હોય, સામાજિક હોય, સાંસારિક હોય, દેશસંબંધી હોય, શારીરિક, આર્થિક (ધનસંબંધી), માનસિક કે આધ્યાત્મિક અથવા ગમે તે હોય.

આપણા દેશમાં પ્રાચીન તથા અર્વાચીન અનેક મનુષ્યોએ અનેક પ્રકારનાં કાર્યો કર્યા છે. અને તે સર્વ કાર્યોમાં પ્રધાન સાધન આ રસવૃત્તિ જ છે. રસવૃત્તિ પ્રકટવાથી જ તેઓએ તે તે કાર્યો કર્યા છે. તેમને અને બીજાઓને અશક્ય જણાતાં કાર્યો પણ તેમનામાં રસવૃત્તિ ઉપજતાં તેમણે પોતે જ તે કર્યાં છે. રસવૃત્તિ મનુષ્યના ઉંડાણમાં રહેલાં વિવિધ સામર્થ્યોને બહાર પ્રકાશમાં આણે છે. તે મનુષ્યના અંતરૂતા ઉંડાણના પ્રદેશમાં પ્રવેશે છે કે જ્યાં અનેક સામર્થ્યો રહેલાં છે, અને એ સામર્થ્યોના આવિષ્કાર કરવામાં નિમિત્તરૂપ જે જે સ્થૂળ સૂક્ષ્મ સાધનો છે તેમાં એથી તો ગતિ અને આવેશ પ્રકટાવે છે કે તે બધાં જે કામ તેમને કરવાનું છે તે કરી રહે છે ત્યારે જ જાણે છે.

રસવૃત્તિ કેવી રીતે કાર્ય કરે છે અને તે જ્યાં જ્યારે પ્રમાણમાં પ્રકટે છે ત્યાં આસપાસ ગમે ત્યાંથી તેને જે કંઈ જોઈએ છે તે કેવી રીતે આવી મળે છે તેનો શાસ્ત્રીય પદ્ધતિથી વિચાર કરતાં આખો એક મંથ લખાય તેવું છે, પરંતુ તેનું વિવેચન કરવાનું આ સ્થળ નથી. તેમ છતાં તમે જો તેનો વિચાર કરશો, અને તમારા પોતાના અતીત જીવનના અનેકા વિવિધ અતિકથા કે જે તમને પહેલાં સિદ્ધ થવા અસંભવિત લાગેલા

છતાં પરિણામે તમારા પડે જ સિદ્ધ અને તે પણ ઉત્તમ રીતે સિદ્ધ થયેલા હતા તેનું કારણ વિચારી જોશો, તથા ખીજા સમર્થ પુરુષોનાં જીવનચરિત્રો જોશો તથા તે ઉપર સ્પષ્ટ વિચાર કરશો તો મનુષ્યજીવનમાં અને તેનામાં રહેલાં અઘોરિક સામર્થ્યો બહાર પ્રત્યક્ષ થવામાં તથા આસાધારણ સરખા કાર્ય કરવામાં આ રસવૃત્તિએ શું કર્યું છે અને તેણે કેવું પ્રધાન પદ ભોગવ્યું છે તે તમને સદૃશમાં સ્પષ્ટ થશે. તે જ પ્રમાણે એનાંએ પુરુષો-માંથી જે કાણે આ રસવૃત્તિના વિનાશ થયો છે તે કાણે તેઓ કેવા નિર્બળ અને પરાસ્ત થઈ રહ્યા છે તેનો પણ તમને સદૃશમાં વિચાર આવશે.

આ રસવૃત્તિ જે કાળે અપૂર્વ પ્રમાણમાં મનુષ્યમાં ઉદય પામે છે, તે કાળે તેનામાં રહેલી ખીજ સધળી વસ્તુઓ તેની જ ઇચ્છાને અનુસરે છે. ઉપર આરંભમાં ગણાવેલી વિવિધ શક્તિઓ બધી આ રસવૃત્તિને અધીન થઈ જાય છે. તેઓ પરસ્પરમાં ગમે તેટલો વિરોધ પ્રકટાવે, પણ જે બાજુ રસવૃત્તિ દળે છે, તે બાજુએ તે સર્વને આવડું જ પડે છે. જે જે વિષયમાં તીવ્ર રસવૃત્તિ પ્રકટે છે તેમાં અન્ય સર્વ વૃત્તિઓ, ઇન્દ્રિયો, શક્તિઓ, સંકલ્પો વગેરે ભળે છે, કેમકે તેમાં જ તેમને સુખજીવિ ઉપજી હોય છે. જે સમયે રસ-વૃત્તિ પૂર્ણ વેગથી જાગૃત થાય છે તે સમયે તેમના પરસ્પરના વિરોધો શમી તેઓ સર્વ રસવૃત્તિને અનુસરે છે. અને જ્યાં તે થાય છે કે તત્કાળ મનુષ્ય, જે વિષયમાં તેની રસ-વૃત્તિ પ્રકટી હોય છે તેને સર્વોત્તમ રીતે સિદ્ધ કરે છે, કેમકે તે વસ્તુને સિદ્ધ કરનાર જે કંઈ સામર્થ્યો છે તે સામર્થ્યોની ધરાવનારી વિવિધ શક્તિઓ તેનામાં પૂર્ણપણે વિકાસ પામી હોય છે.

રસવૃત્તિ શું કરે છે ? જેમાં તે પ્રકટી હોય છે તે કાર્યને સિદ્ધ કરવા મનુષ્ય ખીજાં ગમે તેટલાં બંધનો પ્રાપ્ત થતાં હોય છે તો તે સ્વીકારીને પણ તે કાર્યમાં તે ઉદ્યત રહે છે. જેમાં રસવૃત્તિ પ્રકટી છે તે કાર્યને સિદ્ધ કરવામાં તે એટલો તો વેગવાળો હોય છે કે આપું જગત્ ગમે તો તેનાથી વિરોધી હોય તોપણ તેની સ્પૃહા ન રાખતાં પોતાના કર્તવ્યમાં જ મગ્ન રહે છે. રસવૃત્તિ ઉત્પન્ન થતાં તે કાર્યમાં મનુષ્ય શરીરના શ્રમને, મનના શ્રમને, દ્રવ્યના વ્યયને, સમયના ભોગને કે કશાને ગણુકારતો નથી. સંકલ્પ, લજ્જા, ભય, ભ્રાંતિ, ક્રોધની ટીકા, એ સર્વને પણ છોડી દે છે. રાતદહાડો પરિશ્રમ કરવાથી કં-ટાળતો નથી, પોતાના કાર્યની સિદ્ધિ માટે કોઈ નવીન મનુષ્યોનો સંબંધ બાંધેલો હોય તો તે પણ બાંધે છે, કોઈ કાર્યોને અટકાવવાં પડે છે તો અટકાવે છે, અને એ વિના જે કંઈ આવશ્યક જણાય છે તે નિર્જાતપણે કરે છે, તથા જ્યારે તેનું કાર્ય સિદ્ધ થાય છે ત્યારે જ તેને શાંતિ અને સતોષ પ્રકટે છે.

જ્યારે આમ થાય છે ત્યારે એ રસવૃત્તિ જે કંઈ કરવા ધારે તે કરી શકે એમાં શું આશ્ચર્ય ? રસવૃત્તિમાં મોટામાં મોટું સામર્થ્ય એ છે કે તે ખીજા સર્વ શક્તિઓને પોતાના પાછળ અનુસરે છે અને જ્યાં મનુષ્યની સર્વ શક્તિઓ એકત્રિત થાય છે, ત્યાં જે કંઈ કાર્ય કરવું હોય તે થાય એમાં કશો જ સંશય નથી.

રસવૃત્તિના સંબંધમાં જે કંઈ અત્યંત મહત્વની બાબત છે તે એ છે કે રસવૃત્તિમાં અત્યંત પ્રેમનો ઉદય હોય છે. જેમાં રસવૃત્તિ પ્રકટે છે તેમાં સ્વાભાવિક રીતે જ પ્રેમ બધાય છે. અને એ પ્રેમનો મનુષ્યના આત્માસાથે અત્યંત સંબંધ હોય છે. જ્યાં પ્રેમ-

ઉચ્ચ અને વિશુદ્ધ પ્રેમ-અનંત પ્રમાણમાં રેલાઈ રહ્યા હોય છે ત્યાં આત્મા પોતાના સર્વ સામર્થ્યસહિત પ્રકાશને પામે છે. પ્રેમ એ આત્માનું લક્ષણ છે તથા એ સક્ષણ જે રચે આવિર્ભાવ પામ્યું હોય છે ત્યાં આત્મા પોતાનો આવિષ્કાર કરે એ શક્ય જ છે. અને જ્યાં આત્મા આવિષ્કાર કરે ત્યાં પરબળ કે અસિદ્ધિ પ્રકટવાનો સંભવ જ ન હોય એ પણ સ્પષ્ટ જ છે. રસરૂતિ ઉપજતાં આત્માનું બળ અનાયાસ રીતે જ ત્યાં પ્રકટે છે.

તે જ પ્રમાણે માનસ શાસ્ત્રના નિયમથી પણ વિચારતાં રસરૂતિનું અદૈકિક સામર્થ્ય જણાઈ આવે છે. રસરૂતિમાં ગોષ્ઠી યુલુ રહેતો છે અને તેથી જે જે શક્તિઓનો રસરૂતિપૂર્વક ઉપયોગ થાય છે તે તે શક્તિઓ ઉપયોગ પામવાની સાથે રસરૂતિયરે પોતામાં ફરે છે. તેથી તે કામથી યાકતી નથી અને ધ્યું કાર્ય કરી શકે છે. રસરૂતિવિના જે શક્તિઓ વપરાય છે તેમાં તત્કાળ શ્રમ પ્રકટે છે અને તેથી તે શક્તિઓમાં જેટલા પ્રમાણમાં બળ રહેલું છે તે સમગ્ર બળ તેને બહાર કઢાવવાનો વખત જ આવતો નથી. માટે એ શક્તિઓને પોતાણુ આપવાને રસરૂતિની અગત્ય છે. રસરૂતિથી મનની, મગજની અને શરીરની સર્વ શક્તિઓ પોતાણુ પામતી હોવાથી તે સહિત જે કાર્ય કરવામાં આવે તેમાં શરીર, મન કે મગજ ગમે તેની શક્તિઓ વધારે પ્રમાણમાં અને વધારે બળપૂર્વક ધણો લાભો સમય કામ કરે એ સ્વાભાવિક છે.

જે કાર્યમાં આપણી રસરૂતિ પ્રકટી હોય છે તે કાર્યને બે આપણે કાઢીને કહીએ છીએ તો આપણી તે વાણીમાં, આપણા તે લાવમાં કંઈ અદૈકિકતા પ્રકટે છે, અને તેની બીજા મનુષ્યઉપર અત્યંત અસર થાય છે. તથા જે કાર્યમાં બીજાઓ પણ અત્યંત ઉત્સાહથી લાગ લે છે. તે કંઈ અત્યંત રસરૂતિપૂર્વક કથન કરવામાં આવે છે તે શબ્દોપાલુ-મય અને છે, તેમાં આત્માનું બળ વહેતું હોય છે, તેની બીજાઉપર અત્યંત અસર થાય છે. રસરૂતિપૂર્વક કહેલા વિચારો અત્યંત બલવાન હોય છે, અને તે તે પોતાનામાં આત્માના સામર્થ્યને એવી રીતે બેળવે છે કે તેમાં અધિક બળનો પ્રભાવ પ્રકટે છે.

આ રીતે રસરૂતિ કોઈ વિશ્લેષણ વસ્તુ છે એ સદ્ગત્માં સ્પષ્ટ થાય તેનું છે. એ રસરૂતિને બે તમે કેળવો છો અને તમારા કાલ ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવા તરફ વાળો છો તો તો તે કાર્ય સર્વોન્નુષ્ટીતે સિદ્ધ થવા વિના રહેતું નથી. આ રસરૂતિનો તમે અનેક પ્રસંગે ઉપયોગ કરો છો, અને તેથી તેના બળનું તમને લાભ દરો જ. હજી પણ તેનો ઉપયોગ કરી નેશો તો તેનો ચમત્કાર તમને અધિક અને અધિક સ્પષ્ટ થશે જ.

વાચકવર્ગ ! આ રસરૂતિને અત્યંત પ્રમાણમાં પ્રકટાવવાથી તમારામાં રહેલી જે જે શક્તિઓ છે, જે જે તરવો છે, જે જે સામર્થ્યો છે તે સર્વને એક કાર્યમાં વાળી શકાય છે. નિઃચાતમક ભુદિ, તર્કશક્તિ, સંકલ્પશક્તિ આદિ જે કંઈ છે તે સર્વ રસરૂતિને અધીન થઈ રહે છે, અને તેમ થતાં એ સર્વના એકત્રિય બળપૂર્વક જે કંઈ કાર્ય કરવું હોય છે તે ત્યારે કરવામાં આવે છે ત્યારે તેમાં નદિ ધારેસો એવો અદ્ભુત વિશ્વ મનુષ્ય બેળવે છે.

ઉપર કહેલા સ્વસ્થ વિચારથી આપણામાં રહેલી સર્વ વસ્તુને એક માર્ગમાં વાળવી બની શકે એમ છે, એ જણાય છે. તેથી તમારું મુખ્ય કલ્પ્ય તો એ જ છે કે જે કંઈ

કાર્ય કરવાનું આવે તેમાં સર્વ પ્રકારે કરીને રસવૃત્તિ પ્રકટાવવી. જે વિષયના અધિક અને અધિક રસપૂર્વક વિચારો કરવામાં આવે છે, તેમાં રસવૃત્તિ અધિક અને અધિક અંશમાં જાગૃત થતી જાય છે. અને તેમ થતાં આપણામાંનું સમગ્ર તે કાર્યમાં બળપૂર્વક જોડાય છે.

આપણી જે કંઈ મુખ્ય યોજના છે તેને સિદ્ધ કરવામાં આ રસવૃત્તિ એક અત્યંત સમર્થ સાધન છે. તે ખીજાનામાં નથી, આપણા પોતાનામાં જ છે, અને તેને આપણે જ ઉત્તેજિત કરી શકીએ એમ છે. એ સત્ત્વપણે ઉત્તેજિત થતાં આપણે જૂઠા જૂઠાશ્વે નથી રહેતા, પણ એકરૂપે થઈ રહીએ છીએ. એટલે આપણામાંનું સમગ્ર અનુકૂળરૂપે જ એ કા-માં યોગ્ય છે, અને તેમ થતાં તમે જે કંઈ ધારો છો તે કરી શકો છો. અપૂર્વ પ્રમાણમાં રસવૃત્તિને પ્રકટાવો અને તમને સંપૂર્ણ સુલભ થઈ રહેશે. આ માત્ર વાંચી જવા માટે જ નથી, પરંતુ તેનો વિચાર કરો, જ્યાં ઉંડાણથી વિચાર કરો, તમારા પોતાનામાં આવીને વિચાર કરો.

ઉપયોગી જાહેરખબરવિશે

વ્યાપારશક્તિમાં જ્યારથી જાહેરખબર પ્રસારવાની પદ્ધતિ અને કક્ષાનો ઉપયોગ થવા માડ્યો છે ત્યારથી તે વિષય વ્યાપારની જાગૃતતામાં ઘણો મહત્વનો થઈ પડ્યો છે અને નાના તથા મોટા સર્વ વ્યાપારીઓ તે જાગૃતતામાં થોડું અથવા ઘણું લક્ષ્ય પોત પોતાની શુદ્ધિ આદિ સાક્ષ્યઅનુસાર આવે છે અને હમેશાં તેમાં કંઈ નૂતનતા પ્રાપ્ત થતી જાય અને ગ્રાહકોનું લક્ષ્ય વિશેષ પ્રમાણમાં ખેંચાઈ તેમનો વ્યાપાર વિસ્તૃત થતો જાય એમ ઇચ્છા તેમને રહ્યા કરે છે. જાહેર ખબર એ વ્યાપારનું અત્યંત ઉપયોગી અંગ થઈ પડ્યું છે, અને તેને અનેક યુક્તિથી ઉત્તમ પ્રકારે નિભાવી અર્થની સાર્યકતા સિદ્ધ કરવા તરફ પ્રધાન હેતુ રહેલો છે.

આ અર્થ સિદ્ધ કરવામાં વ્યાપારીએ જાહેર ખબર પ્રસારનાર જે મધ્યસ્થ વસ્તુ રહેલી છે તેનો ઉપયોગ કેવી રીતે કરવો અને તેમાં વ્યર્થ થતો ખર્ચ બચાવી હેતુપૂર્વક ખર્ચ કરી પોતાની ઇચ્છા કેવી રીતે પાર પાડવી તેનો વિચાર કરવાની જરૂર રહે છે. કારણ કે જે વ્યર્થ ખર્ચ થાય છે અને જેનો ઉપયોગ જાહેરાત તરીકે જેમના આગળ નિરપયોગી કરે છે તેનો બચાવ કરવો એ વ્યાપારીને ખાસ લક્ષ્યમાં રાખવાની એક બાબત છે. તેમાં કરકસરનું મહત્વનું અંગ રહેલું છે કે જે દ્રવ્યસંચય અને પ્રાપ્તિમાં અત્યંત સહાયક છે.

જાહેરાત સંબંધી વિચાર કરતાં હાલ તેનો ત્રણ પ્રકારે ઉપયોગ થતો જણાય છે. એટલે જાહેરાત પ્રસારનાર આપણે મધ્યસ્થ વસ્તુ જે કહી તે ત્રણ પ્રકારની હોવાનું જણાય છે. (૧) સર્વસામાન્ય (૨) સંબંધકર્તા (૩) નિત્ય ઉપયોગી.

(૧) સર્વ સામાન્ય જાહેરખબર સર્વ પ્રકારના મનુષ્યોને સર્વ રીતે પહોંચાડવામાં આવે છે. તેમાં મનુષ્ય અથવા સ્થાન એ બેનો વિચાર એવો કરવામાં આવે છે જાહેરાત પ્રસારનાર અને તેનો લાભ લઈ તે ઉપરથી વસ્તુની ખરીદી કરવા ઇચ્છનાર એ બન્નેના સંબંધને તે બાધે છે પરંતુ તેમાં પરસ્પર ઉદ્દેશીને કાર્ય એવું થાય છે. તે સંબંધ અ-લુધાર્યો અને અકસ્માત્ જેવો હોય છે. પરસ્પરનું એક સમાંતર દિશામાં આકર્ષણ નથી

હોતું. માત્ર કંઈક સામાન્ય જ્ઞાન થવાઅર્થે અથવા જગતમાં તેનું અસ્તિત્વ છે એટલું જાણવાને તે ખસ છે. આથી જલદેરખખર સમગ્ર દેશ અથવા પ્રાંતનાં પત્રો વગેરે દ્વારા ફેલાવવામાં આવે છે.

(૨) સંબંધ કર્તા જલદેરાત જે જે પ્રકારનો ઉલ્લેખ દોષ તે તે પ્રકારના ઉલ્લેખવાળા મનુષ્યો તથા પશુસાથે સંબંધમાં આવવાની જે યુક્તિ છે તે છે, આથી એક વિચાર અને એક કર્તવ્યને માનનાર સમાજસાથે સંબંધ થઈ પરસ્પર ઉપકાર થવાનો પ્રસંગ સદજ પ્રાપ્ત થાય છે. ચોખ્ખ દિશામાં ચોખ્ખ સંબંધ બાંધવાને આવા પ્રકારનું સાધન પણ અત્યંત ઉપયોગી છે.

(૩) નિત્ય ઉપયોગી એવી ત્રીજા પ્રકારની જલદેરાત એ વેચનાર અને વાપરનાર એ બન્ને વચ્ચે એક સીધી સિંટીમાં સંબંધ બાંધનાર મધ્યસ્થ પદાર્થ છે. તે દુગેશનો ઉપયોગી પદાર્થ હોવાથી જેની પાસે પહોંચાડવામાં આવે છે તે તેને પોતાની પાસે દૃષ્ટિઆશય વારંવાર પડ્યા કરે તેમ રાખે છે. આથી જે અર્થનું સ્વયં તે પ્રકારની જલદેરાતવડે કારાવવાનું હોય છે તે તે મનુષ્યના મનઉપર દિગ્વિસ્તાર અનેકવાર થાય છે અને મનનો સ્વભાવ પોતાની આગળ નિત્ય રમતા પદાર્થ તરફ સદજ વળી જવાનો હોવાથી અને તેનામાં પ્રેમશુદ્ધિ પ્રકટાવવાનો હોવાથી તે મનુષ્ય સ્વાભાવિક રીતે તે પ્રકારની જલદેરાતનો ઉપયોગ કરનારપ્રતિ વળે છે અને પોતાનું નામ તત્કાળ તેના માલિકના હાથમાં નોંધાવે છે.

જલદેરાતનો આ ત્રીજા પ્રકારનો ઉપયોગ આજ સર્વોત્તમ મનાય છે. તેથી અંધ થતો ખર્ચનો ભોજો કમી થતો જાય છે. અને જે જે પ્રકારના મનુષ્યોસાથે ત્યાં જ્યાં સંબંધ બાંધવાની અગત્ય જણાય છે ત્યાં સંદેશાધી અને સતોપકારરહિત સંબંધ બાંધી શકાય છે.

અન્ય પ્રકારની જલદેરાતમાં ઘણો એવો ખર્ચ થઈ જાય છે કે જેનો કંઈ પણ અર્થ સિદ્ધ થતો નથી અને જે વેચનાર અને ખરીદનારનો સંબંધ તેને તે કેવળ આડી રીતે દળસીના કાનની માફક જ માત્ર બળે છે. તેમાં પરસ્પર, વચ્ચેનો સંબંધ પ્રત્યક્ષ બોલક હોતો નથી, કેવળ બાતચીતક હોય છે.

ઉપયોગી પદાર્થવડે જે જલદેરાત થાય છે તે પ્રત્યક્ષ બોલ કરનાર નથા વેચનાર ખરીદનારનો સાક્ષાત્ સંબંધ કારાવનાર હોય છે. તેથી યંત્રી બંધાય છે અને તેનાથી ઉપજત ચર્ચેસી રૂપિ સારો જાહેરો વાળવા દમેશાં તત્પર થઈ જાય છે.

મનુષ્ય માણસો માટે ભાગે એવો સ્વભાવ જ છે કે જનતાં સુધી ઉપકારતો દવાત ન કરેનું. સામા મનુષ્યને તત્કાળ પ્રસંગ ઉપજ્યાથી તેના ઉપકારનો જાહેરો વાળવો. આથી ઉપયોગી પદાર્થની જલદેરાતનીકે બેટ સર્વને એક પ્રકારના ઉપકારતો દવાવનાર હોવાથી મનુષ્યો તેનું વળતર આપવા તત્કાળ ઉત્સાહ જામત કરે છે અને જ્યાં સુધી તેમનાથી તેમ કંઈ નથી શકનું ત્યાં સુધી તેઓ સતત તેના વિનંતમાં રહે છે.

નમુનો મંગાવી ખાતી કરો.

તમારા વાળમાટે.

કામીનીઆ ઓઇલ વાપરો.

તેથી વાળ ધક્કા લાંબા, સુંદર, અગત્યના, નરમ.

ધમને મગજને કુદક આપી માથાનો ઓરો વગેરે.

દૂર દરી-અકલમ સારો ફેરફાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ,

સ્ટ્રીઓ, પુરુષો, વધારા, સોનીસીટરો તેમજ મગ.

જમારીનું શામ કરનારને ધક્કા ના ઉપયોગી છે.

મામામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી

વાળના મૂળને પોષણ આપેનાર છે. એક વખત

અનમાઆથી ખાતી થશે.

કિંમત ૧ આટલીના. ર. ૧-૦-૦.

૨ આટલીના ર. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખર્ચ બુટા.

મહાકાલ

વર્તમાન અંકના વિષયો
અહા અને હાન
ત્રેયસ્સાધકોપ્રતિ પત્ર
શ્રી યોગસાર
સર્વ ધર્મોર્ન એક્ય ચક્ર શું
સ્વામાચિકૃષ્ટ

—પુ ૩૫૨—
શ્રી મહાકાલનાં પાત્રકોપ્રતિ

વાવના

સત્ત્વે પરં ધીમહિ

આગામી અંકના વિષયો

- ૧ સગી સુવલ્લા
- ૨ સામર્થ્યને પ્રાસન્નરંગની અસોધકતા
- ૩ શ્રી દલિ હસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય
- ૪ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય
- ૫ પ્રાસન્નિક હસિદ્ધો

૧૯૬૨.

આપાદ.

“અસાનતાને કહી ન ત્યજીએ, અગન્ન સહ ક્ષિયતિમાં રહીએ,
હા જે અચન નથી દુ અસ્થિતિ, શલ્યમાં દયાનારી તાલીએ”
—નિમ્બરંધ—

વહોદરા.

પાલિક મુલ્ય ૨-૦-૦

જે જે અમૂલ્ય હું પામીશ તે તે,
 તમને દઈ પછી લઈશ, હો બંધુ !
 પૂર્ણ તૃપ્તિ દેતું ભોજન હું તો,
 તમને ખવાડીને ખઈશ, હો બંધુ !
 અવળી ક્રિયા કાંઈ ભેષ તમારી,
 તમથી હેતુ તેનો ગ્રહીશ, હો બંધુ !
 સહજ સહજમાં આચારવિચારની,
 ભેદબુદ્ધિ ન લહીશ, હો બંધુ !
 દોષ પટે કદી તો એ નિભાવજો,
 તમથી ન અંતર ગ્રહીશ, હો બંધુ !
 અણુસમન્વયે કદી ભેદ પટે છતાં,—
 તમથી ભુદો ન જણાઈશ, હો બંધુ !
 આગળ તમને વધેલા હું ભેષને,
 અસૂયાથી કદી ન અંજઈશ; હો બંધુ !
 પ્રભુને ભેટશે (ને) હું ન ભેટીશ, તો તમને,—
 ભેટીને ન્યાલ ગણાઈશ, હો બંધુ !
 આપની ઉન્નતિસરિતામાં હું પણ,
 આનંદે સંગે તણાઈશ, હો બંધુ !
 સાધક બંધુરૂપી એક શરીરમાં,
 અવયવ બનીને ભેડાઈશ, હું બંધુ !
 આપના પ્રત્યેક કાર્યમાં યત્ને,
 ઉત્સાહ ધરીને યોગાઈશ, હું બંધુ !
 જે દેશના તમે રહીશ યવાના,
 બનીશ હું પણ ત્યાંનો રહીશ, હો બંધુ !
 પ્રભુને રીઝાવવા આપણુ સર્વે,
 એક થાઓ નખડીશ, હો બંધુ !
 ' અનેક છતાં પણ એક જ આ તો ',
 પ્રભુ એમ કહેશે થીઈશ, હો બંધુ !

સાધકસંવંધના નિર્વહણઅર્થે સાધકોના પરસ્પરપ્રતિના સંકલ્પો.

૫૬ (નાકની નયની ને કાનની વાણી એ લય)

ગુરુગુણુશ્રદ્ધ સાચો પામવાકાળે,
 સાધકપ્રતિ પ્રેમી રહીશ હું જાંધુ !
 દોષ તમારા નિહાળી કેા કાળે,
 તમપ્રતિ દેખી ન વધશ, હું જાંધુ !
 શ્રવણ કરીશ કટુવચન તમારું,
 મધ હું તે ભૂવી જઈશ, હો જાંધુ !
 દોષસિમીપ કદાપિ તમારી,
 નિહાનો શબ્દ ન કહીશ, હો જાંધુ !
 સર્વ ક્રિયામાં હું સત્ય હૃદયથી,
 આપને આશ્રય દઈશ, હો જાંધુ !

જે જે અમૂલ્ય હું પામીશ તે તે,
 તમને હર્ષ પછી લઈશ, હો જાંધુ !
 પૂર્ણ વૃત્તિ દેતું કોજન હું તો,
 તમને ખવાડીને ખઈશ, હો જાંધુ !
 અવળી ક્રિયા કાંઈ ભેધ તમારી,
 તમથી હેતુ તેનો ગ્રહીશ, હો જાંધુ !
 સહજ સહજમાં આચારવિચારની,—
 ભેદબુદ્ધિ ન લહીશ, હો જાંધુ !
 દોષ પટે કદી તો એ નિભાવજો,
 તમથી ન અંતર સહીશ, હો જાંધુ !
 અણુસમન્વયે કદી ભેદ પટે છતાં,—
 તમથી જુદો ન જણાઈશ, હો જાંધુ !
 આગળ તમને વધેલા હું ભેળને,
 અસૂચારી કદી ન અંજઈશ; હો જાંધુ !
 પ્રભુને ભેટયો (ને) હું ન ભેટીશ, તો તમને,—
 ભેટીને ન્યાલ ગણઈશ, હો જાંધુ !
 આપની ઉન્નતિસરિતામાં હું પણ,
 આનંદે સંગે તણઈશ, હો જાંધુ !
 શાધક જાંધુકૃપી એક શરીરમાં,
 અવયવ બનીને ભેડઈશ, હું જાંધુ !
 આપના પ્રત્યેક કાર્યમાં યત્ને,
 ઉત્સાહ ધરીને ચેતઈશ, હું જાંધુ !
 જે દેશના તમે રહીશ યવાના,
 બનીશ હું પણ ત્યાંનો રહીશ, હો જાંધુ !
 પ્રભુને રીઝાવવા આપણ સર્વે,
 એક યાત્રો નખરીશ, હો જાંધુ !
 ‘ અનેક છતાં પણ એક જ આ તો ’,
 હસી એમ કહેયો થીઈશ, હો જાંધુ !

શ્રી યોગસાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૧૮૪ થી)

॥ યોગશાસ્ત્ર તત્ત્વવિચાર ॥

આ પ્રમાણે યોગવિદ્યાનું માહાત્મ્ય યુક્તિથી, શાસ્ત્રથી અને અનુભવથી સર્વ વિવેકીને સિદ્ધ હોવાથી એ વિદ્યાસંબંધમાં હાલના તથા પૂર્વના સર્વ વિદ્વાનોએ લક્ષ આપ્યું છે, અને તેના પરિણામમાં એ વિદ્યાને એ વિદ્યાના વિવિધ પ્રયોગોને તથા પ્રક્રિયાને વિવિધરૂપે સ્પષ્ટ કરનાર લેખો આપણને પ્રાપ્ત થયા છે. આ ગ્રંથોની યાદી સર્વને પરામર્શ કરવા સરલ પડે તે માટે આ લેખના અંતિમ ભાગમાં આપવામાં આવશે. પણ અત્ર એ જણવવું જરૂર છે કે એ સર્વ ગ્રંથોમાં જ્યારે ઇતર ગ્રંથો પ્રકરણ ગ્રંથોરૂપ છે ત્યારે શ્રી પતંજલિ ભગવાને રચેલું શ્રી પાતંજલ યોગદર્શન એ આ વિદ્યાનો આકર ગ્રંથ છે. ઇતર પ્રકરણ ગ્રંથોમાં આ વિદ્યાના કોઈ એક વા અનેક અંગ અથવા ઉપાંગને માત્ર વિસ્તારથી પ્રતિપાદન કર્યું છે ત્યારે સર્વ પ્રક્રિયાનું પ્રતિપાદન માત્ર શ્રી યોગદર્શનમાં જ કરેલું છે. અને આ હેતુથી જ એ શ્રી પાતંજલ યોગદર્શન-પદ્મ દર્શનમાંનું એક દર્શન-ગ્રંથસ્વરૂપ વિદ્વાનોએ ગણ્યું છે. આમ હોવાથી યોગશાસ્ત્રસંમત તત્ત્વવિચાર જાણવા માટે પ્રધાન પંક્તિ ઇતર ગ્રંથો ભોગવતા નથી પણ આ દશને ભોગવે છે અને તેને અનુરૂપ શ્રી સાંખ્યદર્શન, તત્ત્વસંભાસ, સાંખ્યતત્ત્વરસૌમ્યદી આદિ વિવિધ ગ્રંથો તે એના સહાયરૂપ છે, અને તેથી આ તત્ત્વવિચાર જાણવા એ ગ્રંથોનો જ પ્રધાન આશ્રય સર્વને લેવો પડે છે.

અહિં એ પ્રશ્ન સ્વાભાવિક થશે કે **પતેન યોગઃ પ્રત્યુક્તઃ** એ શ્રી બાદરાયણશ્રુતથી તે સૂત્રપરના બાળ્યથી તથા શ્રી શારીરક બાળ્યના પ્રથમાધ્યાયમાં કરેલા સાંખ્યદર્શનના ખંડનથી આ તત્ત્વવિચાર વેદમૂલક નથી એમ સિદ્ધ કર્યું છે તો તે સંબંધમાં શા માટે વિચાર કરવો પડે ? આનું ઉત્તર એ કે પ્રથમ તો શ્રી શારીરક બાળ્યાદિ સ્થળે જે ખંડન કર્યું છે તે યોગશાસ્ત્રસંમત સર્વ તત્ત્વવિચારનું ખંડન નથી પણ માત્ર પ્રધાનની સ્વતંત્રતા, પુરસ્કૃત્ત નાનાત્વ ઇત્યાદિ ગણ્યા ને ગાંઠ્યા બે ચાર અંશોનું જ ખંડન કર્યું છે તેથી એ સિવાયની બીજી બધી પ્રક્રિયા પુરસ્કૃત્ત, ચિદ્રૂપત્વ, અસંગત, અકર્તૃત્વ, સત્કાર્પણ, પરિણામમુક્ત, જગત્તા નાનાત્વનું દ્વૈતમાત્રમાં પર્યવસાન ઇત્યાદિ-અખંડિત છે અને તેથી તે અંશો સંમત છે. માટે જેમ શુદ્ધ તણુલુની સાથે છાંચાં વગરેલાં હોય તો તેટલાથી આખા ભાતનો ત્યાગ નહિ કરતાં સુષ્ણ છાંચાંને છોડી તણુલુનું ગ્રહણ કરી લે છે તે પ્રમાણે એ વિરોધી દેખાતા બે ચાર અંશોને છોડી ઇતર સર્વ અંશોનું ગ્રહણ વિવેકીને પણ અપેક્ષિત છે. અને બીજી રીતે જોઈએ તો આ સર્વ દર્શનો સર્વસ, યોગવિત્ત મહાત્મા પુરુષોથી પ્રણીત છે તેમાં વાસ્તવ વિરોધ સંભવતો નથી. જે વિરોધ આપાતતઃ પ્રતીત થાય છે તે વિનેય પુરુષોની મતિની વિરૂપતાને લીધે, અધિકારના બેદને લીધે જ સર્વનું કલ્યાણ ઇચ્છનાર એ મહાપુરુષોએ સ્વીકાર્યો છે. વળી એ દર્શનો જૂદા જૂદા લક્ષ્યમિન્દુ સ્થાપી રચાયેલાં છે. આમ હોવાથી એ સર્વ પોતપોતાના સ્થળમાં સાવકાસ છે, અપૂર્વ છે અને એક બીજાના વિરોધી નથી. દશાન્તરૂપે ન્યાય, યોગ અને વેદાન્ત એ ત્રણ દર્શનો લાઘ્યે તો એમાં ન્યાયશાસ્ત્રમાં પ્રધાનપણે ન્યાયના નિયમોનું પ્રતિપાદન કરવું અને તે યુક્તિથી કરવું એજ આશય છે

અને એના અંગરૂપે તત્ત્વવિચારને સ્થાન આપ્યું છે તેથી એમાં જે તત્ત્વો સંમત લીધા છે તે સામાન્ય મતિના મનુષ્યો સદૃજ વિચારથી જે સંમત કરી શકે છે તે જ સ્વીકારવામાં આવ્યા છે. ત્યારે યોગશાસ્ત્રો પ્રધાનપણે યોગનું પ્રતિપાદન કરવા ધારે છે અને તેના અંગરૂપે તત્ત્વવિચારને સ્થાન આપે છે અને સાંખ્યશાસ્ત્ર તત્ત્વવિચારને પ્રધાન સ્થાન અર્પી યુક્તિથી મનુષ્યની લુહિની પરાકાષ્ઠાથી જે તત્ત્વેત્સુધી જવાય ત્યાં સુધી જાય છે અને વેદાન્તશાસ્ત્ર યુક્તિને ગૌણ કરી, ઉપનિષદ્વાક્યોને પ્રધાન લઈ તેમાંથી શો તત્ત્વનિર્ણય થઈ શકે છે તેનું પર્ચાલોચન કરે છે. આમ હોવાથી, આં રીતે ક્ષિત્ર ભિન્ન દર્શનિંદુ લઈ આ શાસ્ત્રોની પ્રવૃત્તિ કરાયેલી હોવાથી એમના સિદ્ધાન્તોમાં ભેદ દેખાય છતાં તે સર્વ પૌત્રપૌતાની કક્ષામાં સાચા હોય એ ઉભય સંભવે છે. આમ કરવાનું મુખ્ય કારણ સર્વ જનનું કલ્યાણ કરવાનો આશય દેખાય છે. બધા પુરુષોની મતિ એક સરખી હિચ્ચ હોતી નથી, બધાને વેદઉપર શ્રદ્ધા હોતી નથી અને બધાનો એક સરખો અધિકાર હોતો નથી. તેથી જે પુરુષોને વેદ ઉપર પૌતાના પ્રાકૃત કર્મવશાત્ ઉજવવ શ્રદ્ધા પ્રકટેલી છે તેમનું એમ વેદાન્તશાસ્ત્ર સાંધે છે અને તેમને જણાવે છે કે પુરુષ એક છે, બ્રહ્માતરત્ર માત્ર જ સર્વત્ર છે, શ્રવ અને શ્રવ્ણ એક છે, જગત્માં નાનાત્વ નથી, જગત્ જ નથી પણ માત્ર બ્રહ્માતરત્ર જ સર્વત્ર વિસતી રહ્યું છે. અને એ અનુભવમાં ઉતારવું, બ્રહ્માત્મકપણે અપરોક્ષ અનુભવ દૃઢપણે કરવો એ જ પુરુષાર્થ છે અને તે માટે યોગ એ એક જ સાધન છે. પણ જો આ એક જ શાસ્ત્ર રચ્યું હોત તો જેમની મતિમાં આ સિદ્ધાન્ત પ્રવેશી શકતો નથી, જગત્ જે સર્વ ઇન્દ્રિયોથી દેખાય છે તે જેમના મનમાં ખરી જાય તેમ નથી, તેમના એવનો માર્ગ રહેત નહિ. આથી તેવા પુરુષોનું એવ સાધવામાટે પણ જગત્ને સત્યરૂપે સ્વીકારનાર અર્થાત્ જગત્ સત્ય છે એમ માની પ્રવૃત્ત યનાર વિવિધ શાસ્ત્રો રચાયાં છે. આ શાસ્ત્રો આ પુરુષની મતિમાં સત્તર પ્રવેશે છે અને એ શાસ્ત્રપર શ્રદ્ધા તેમની ધાય છે અને એ શાસ્ત્રો પણ પરિણામે પુરુષાર્થયોગ સાધવાનો છે એ જ સિદ્ધાન્ત અપ્રાપ્તિપરો રથાપે છે. આ રીતે કર્તૃત્વની સર્વત્ર એકતા છે તેથી જો તે પ્રકારે પણ મતિમાં સિદ્ધાન્તો પ્રવેશી જો પુરુષ પૌતાના વારતત્વ કર્તૃત્વરૂપે યોગાનુક્રમમાં જોડાઈ જાય છે અને તેમાં પાર પામે છે તો પછી તેની તીવ્ર, સંસ્કૃત, સૂક્ષ્મપદાર્થપ્રાદિણી મતિ જે વારતત્ર સત્ય છે તેને અવસ્થ જાણે જ છે. તેથી આ ભિન્ન ભિન્ન દર્શનો તે મતિમાં કર્તૃત્વ ઉતારી કર્તૃત્વમાં પ્રવૃત્ત કરાવવાનાં સાધનોમાત્ર છે અને તે કાર્ય સર્વ ઉત્તમ પ્રકારે કરે છે. માટે એક શાસ્ત્ર 'બીજનું' વિરોધી નથી, એક શાસ્ત્રની સત્યતાથી બીજું નિરર્થક થવું નથી એ સ્પષ્ટ સમજાય છે. આમ હોવાથી યોગશાસ્ત્રસંમત તત્ત્વવિચાર એના અધિકારી માટે ખાસ અપેક્ષિત છે અને તેથી તે અવસ્થ કર્તૃત્વ છે એ સિદ્ધ થાય છે. આ હેતુથી જ શ્રી પતંજલિએ આરંભમાં યોગશાસ્ત્ર આરંભ કરવા યોગ્ય છે એ પ્રતિજ્ઞા કરનાર અધિકાર સૂચ રચ્યું છે કે

અથ યોગાનુસાસનમ્ ॥ ૧.૧ ॥

સૂત્રાર્થ:—યોગાનુસાસન નામનું શાસ્ત્ર આરંભાય છે.

આ સૂત્રમાં શ્રીમદ્ધરે પૌતાના ચિદર્શિત પ્રથમ નામ યોગાનુસાસન છે એ જણાવ્યું છે તથા તે આરંભ છે એ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તથા અથ શબ્દને આરંભમાં ઉચ્ચારી મંત્રલ પણ કર્યું છે. અથ શબ્દ અને ઉચ્ચારને માટે કર્યું છે કે ઔચારશાસ્ત્ર શબ્દશ્ચ ઘાયેતી

પ્રશ્નઃ પુરા । કંઠં મિત્વા વિનિર્ચયૌ તસ્માન્માઙ્ગલિકાવિમૌ ॥ ૩૦૬ ॥ અને અથ-
શબ્દ એ બે સર્ગારંભમાં શ્રી બ્રહ્મા ભગવાનના કણ્ઠમાંથી નીકળ્યા છે તેથી બંને મંગલકર
છે. તેથી અથ શબ્દનું ઉચ્ચારણ મંગલરૂપ કાર્યને સારે છે અને એ શબ્દ અધિકાર, આરંભ
એ અર્થનો વાચક છે. તેથી એ એક શબ્દથી મંગલકાર્ય અને આરંભરૂપ અર્થ બંને બતા-
વાયા છે. યોગાનુશાસન એટલે યોગનું અનુશાસન. અનુશાસન શબ્દનો અર્થ અનુશિષ્યતે
વ્યારવ્યાયતે લક્ષણસ્વરૂપમેદોપાયફલેયેન એ બ્યુત્પતિથી એ છે કે જે લક્ષણ, સ્વરૂ-
પ, ભેદ, ઉપાય અને ફલરૂપે વ્યાખ્યા કરે છે, વિશદ કરે છે તે અંથ અનુશાસન છે
અર્થાત્ જે અંથમાં યોગનું લક્ષણ બતાવ્યું છે, યોગનું સ્વરૂપ જણાવ્યું છે, યોગના
ભેદો, વિભાગો દર્શાવ્યા છે અને યોગનાં સાધનો તથા ફલનું પ્રતિપાદન કર્યું
છે તે યોગાનુશાસન છે. પણ ખરું જોતાં આટલો અર્થ તે શાસનપદનો, યોગશાસનપદનો
છે તેમાં અનુ વધારી અંથકરે એ સૂચ્યું છે કે આ અંથમાં કરાતું પ્રતિપાદન તે સ્વેચ્છા-
નુસાર, પ્રમાણવિનાનું નથી પણ પૂર્વ પ્રમાણરૂપ વિસ્તૃત અંથને આધારે કર્યું છે. શ્રીયાસ-
વશ્ય સંહિતામાં કહ્યું છે કે હિરણ્યગર્ભો યોગસ્ય વક્તા નાન્યઃ પુરાતનઃ શ્રી હિરણ્યગર્ભ
ભગવાન્ જ યોગના આરંભક વક્તા છે અને અન્ય નથી. તેમ જ એ તેન યોગઃ પ્રત્યુક્તઃ
એ સૂત્રના ભાષ્યમાં શ્રી શંકરાચાર્યે પણ અથ તત્ત્વદર્શનાભ્યુપાયો યોગઃ એવું યોગનું
સૂત્ર આપ્યું છે. તેથી સિદ્ધ થાય છે કે આ યોગાનુશાસન અપૂર્વ અંથ નથી પણ પ્રાચીન
અથોને આધારે લખાયેલો છે અને તેથી ચુરુમૂલક હોવાથી શ્રદ્ધેષ છે અને તેથી એનું
યોગાનુશાસન નામ અન્યથેક છે.

આ પ્રમાણે આ આરંભસૂત્રથી શ્રી અંથકરે યોગવ્યાખ્યાન, યોગવિચાર અવસ્થા કત-
બ છે એ સૂચ્યું છે અને તેનું કારણ એ છે. યોગ એ સમગ્ર સિદ્ધિને, જીવન્મુક્તિ તથા
આશુન વિદેહમુક્તિને પણ આપનાર છે. અનેક પુરુષો યોગને આશ્રય કરી એ રિચિતિને
પામેલા છતિદસ, પુરાણ, સ્મૃતિ, કૃતિમાં પ્રસિદ્ધ છે અને પ્રસ્તુત શાસ્ત્ર પૂર્વના ઋષિ, મુનિ,
જ્ઞાના અથોને આધારે રચાતું હોવાથી ચુરુમૂલક હોવાથી પ્રમાણરૂપ છે. તેથી યોગનત્ય-
વિચારમાં ધરાતો આદર હિચિત જ છે. જેમ ઇતર પ્રાચીન અર્વાચીન તત્ત્વવિચા-
રના અથોમાં જીવ, ઈશ્વર, જગત્, કર્તવ્ય, પ્રાસન્ન્યાદિના સબંધમાં વિવિધ વિચારો તે તે
મહાપુરુષના દર્શાવ્યા છે તે પ્રમાણે આ યોગવિદ્યાનો આશ્રય કરનાર વિવિધ મહા પુરુષોના
તત્ત્વવિચાર શા શા છે તથા તે કેવી પદ્ધતિથી જીવાદિ વિષયોનાં સ્વરૂપો વર્ણ છે તે વિ-
ચારવું હિચિત છે.

તાં જેમ વેદાન્તશાસ્ત્રનો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત જીવ બ્રહ્મનું એક્ય છે, જીવ બ્રહ્મ કહે-
વાથી વેદાન્તનું તાત્પર્ય કહેવાઈ જાય છે તે જ પ્રમાણે યોગશાસ્ત્ર
દૈતવાદ. અને સાંખ્યશાસ્ત્રનો સિદ્ધાન્ત વિશ્વ=દરથ+દશ અથવા વિશ્વ=
મુક્તિ પુરુષ કહેવાથી આની જાય છે. યોગશાસ્ત્ર કેવલ શુદ્ધ

દૈતને પરપરમાં કાઢ પણ રીતે પૃથક્ કૃતિને ન પમાડી શકાય તેવી બે વસ્તુઓને સ્વીકારે
છે. બે વસ્તુને સ્વીકારે છે એનો અર્થ એવો નથી કે બે બ્યક્તિને સ્વીકારે છે, પણ માત્ર
એટલો જ છે કે બે જાનિની વસ્તુને સ્વીકારે છે. આમ કહેવાનું કારણ આ તત્ત્વવિચાર પૂર્ણ
થયે સદૃજ ૨૫૪ થશે છતાં અત્ર સંક્ષેપમાં જણાવવું જોઈએ કે યોગશાસ્ત્ર જે દશ પુરુષને

સ્વીકારે છે તે એક સર્વવ્યાપક પુરુષવ્યક્તિ નથી પણ અનંતસંખ્ય વ્યક્તિઓ છે અને જે દર્શને સ્વીકારે છે તે એક સૈન્ધવધન વ્યક્તિ નથી પણ અસંખ્ય ધર્મવિશેષવાળા અંશુઓ છે. આથી દર્શ અનંત વ્યક્તિરૂપ છે અને દદા પણ વ્યક્તિરૂપે અનંત છે તેથી પરિણામી (ultimate) તત્ત્વો બે નથી પણ વ્યક્તિરૂપે અનંત છે છતાં બે વર્ગના હોવાથી, બે જાતિનાં એ હોવાથી, સાંખ્યને દૈતવાદી કહેવામાં આવે છે. આ પ્રકારે કેવલ આ શાસ્ત્રમાં જ વર્ગીકરણ કરવામાં આવ્યું છે એમ નથી પણ ઇતર શાસ્ત્રોમાં પણ આમ જ કહેલું છે. વૈશેષિક દર્શન જે દ્રવ્ય, શુદ્ધ, કર્મ, સામાન્ય, વિરિષિ, સમવાય અને અભાવ એ સાતને જ પદાર્થ માને છે તે એ સાત વ્યક્તિ છે એમ સ્થાપતું નથી પણ આ સાત પ્રકારની વ્યક્તિ છે એમ જ સ્થાપે છે. એ દર્શનના સિદ્ધાન્તપ્રમાણે પૃથ્વીઆદિ ચારના અંશુઓ વ્યક્તિરૂપે અનંત છે. આત્મા તથા મનરૂપ દ્રવ્યો વ્યક્તિરૂપે અનંત છે, વિશેષ અનંત છે, સામાન્ય પણ અનંત છે. આ પ્રકારે અનંતતા હોવા છતાં એ સર્વનો સાત ભેદમાં સમાવેશ થઈ શકે છે. તેથી જ એ શાસ્ત્ર પદાર્થ તે સાત છે એમ સૂચવે છે. હાલની સાયન્સ પણ મેટર (matter) નામનો એક પદાર્થમાની અદ્વૈતવાદની (monism) સ્થાપના કરવા મગે છે અથવા પૂર્વના પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો (matter) મેટર અને spirit-સ્પિરિટ એવા બે પદાર્થને સ્વીકારતા એમ તે ઇતિહાસ જણાવે છે. તેમાં પણ એક જ વ્યક્તિને એ અદ્વૈતવાદ સ્થાપે છે. અથવા મેટર અને સ્પિરિટ એવી બે વ્યક્તિને જ પૂર્વે માનેલી હતીએવું મત સપ્રમાણ નથી કેમકે એ મોનીઝમ રૂપ કહેવાતા અદ્વૈતવાદમાં જોને મેટર ઈંદ્રા આપી છે તે વ્યક્તિરૂપે અંશુઓ છે અને તેથી અનંત છે અને એ સાથે સ્પિરિટ-ચૈતન્યને ધારામાં માનનાર પુરુષો એ શુદ્ધરૂપ ચૈતન્ય વ્યક્તિરૂપે અનંત જ સ્વીકારે છે. છતાં એક જાતિની વસ્તુ સ્વીકારવામાં આવવાથી તે વાદને એ જડવાદીઓ અદ્વૈતવાદ નામ આપે છે અને બે જાતિની વસ્તુઓને સ્વીકારનાર પોતાના મતને દૈતવાદ નામ આપે છે. તેથી પ્રાચીનઅર્વાચીન પદ્ધતિ જોતાં દૈતવાદ એ નામ બે વ્યક્તિને સ્વીકારનારના મતનું નથી પણ બે જાતિની વસ્તુઓને માનનારના મતનું છે એ સમજાય છે. અને આ વિચારથી પણ યોગ્ય દેખાય છે. આપણી અંતર બહિર ઈન્દ્રિયોદ્વારા આપણે અનંત વ્યક્તિઓના અનુભવ કરીએ છીએ, એ નિર્વિવાદ છે. તેથી એ અસ્તિત્વો અનંત નથી એમ માનવું એ લૌકિક પ્રમાણથી અસત્ય છે. તેથી તત્ત્વવિચાર કરનાર શાસ્ત્રનું કામ એ અનંત વ્યક્તિનું અનંતત્વ ન સ્વીકારવું એ નથી પણ એ અનંતરૂપે અનુભવાતી વ્યક્તિઓ તેથી ન્યૂનસંખ્ય તત્ત્વોમાં પૃથક્કરણ કરી શકાય તેમ છે એ સિદ્ધ કરવાનું જ છે; અને તેમાં જ્યારે ઓછામાં ઓછી સંખ્યામાં એનું પૃથક્કરણ થઈ જાય છે ત્યારે તે દર્શન સર્વોપરિ ગણાય છે, કેમકે પછી તે એક કે બે તત્ત્વના જ્ઞાનથી આખા વિશ્વની કુચી તે પુરુષ પોતાના હાથમાં રાખે છે. આમ હોવાથી આ યોગસાંખ્યશાસ્ત્ર આખા વિશ્વનું પૃથક્કરણ કરતાં પરિણામે અપૃથક્ કાર્ય એવી બે વસ્તુને જ સ્થાપે છે અને તેમાંની એક દર્શ છે અને બીજી દદા છે, અથવા એકનું નામ પ્રકૃતિ છે અને બીજનું નામ પુરુષ છે એમ જણાવે છે. આ જ આ શાસ્ત્રના તત્ત્વવિચારનું તાત્પર્ય છે. એ તાત્પર્યને યથાર્થ સમજનાર પુરુષ, જેમ આપણે ધરમાંના દારાપર સદજ અદી જમણે છીએ અને સદજ ઉતરી શકીએ છીએ, તે પ્રમાણે ઇચ્છા થતાં આખા વિશ્વને આ બે વસ્તુરૂપે જ શુદ્ધિમાં અનુભવી શકે છે અને પુનઃ ઇચ્છા

યતાં જેમ સંવૃત પટને પ્રસારીએ તેમ એ બેમાંથી આપું વિશ્વ પ્રસરેલું જોઈ શકે છે. અનન્ત વ્યક્તિથી ભરેલા આ વિશ્વને સકોણતાં સંક્રાંત્યતાં બે વસ્તુમાં દાવી મૂકવું અને બે વસ્તુને લઈ તેમાંથી આપું વિશ્વ દેખાડવું એ બે પદ્ધતિથી શાસ્ત્ર અકસ્મ અધિકારીને આપે છે. તેમાં સાંખ્યશાસ્ત્રપ્રમાણે પ્રથમ પદ્ધતિને સ્વીકાર છે કેમકે એ ન્યાયપદ્ધતિ છે અને યોગ-શાસ્ત્રે આ સંબંધમાં સાંખ્યશાસ્ત્રનાં તત્ત્વોને પ્રમાણરૂપે સ્વીકાર કરી લીધેલાં હોવાથી દ્વિતીય પદ્ધતિને સ્વીકારી છે. અધિકારીપક્ષે હિલચ પદ્ધતિ ઉપયોગની છે છતાં પ્રથમ પદ્ધતિ ન્યાયમિશ્રિત છે, તત્ત્વોની સિદ્ધિમાં ખાસ ઉપયોગની છે અને દ્વિતીય પદ્ધતિ બુદ્ધિમાં સરસતાથી તત્ત્વોનું જ્ઞાન આપે છે અને યોગશાસ્ત્રસંમત છે તેથી અત્ર એ દ્વિતીય પદ્ધતિ-ને પ્રથમ સ્થાન આપવું યોગ્ય ગણ્યું છે. આ સ્થલે એ સ્મરણ કરવું અનુચિત નથી કે વેદાન્તશાસ્ત્રનાં પ્રકરણ ગ્રંથોમાં પણ અધ્યારોપ પ્રથમ કરી પછી તેને અપવાદ અધિકારીને કરી બતાવવામાં આવે છે અને ઉપનિષદ્ધર્મો પણ મૂલતત્ત્વમાંથી જ જગત્ની ઉત્પત્તિ દર્શાવી અંતે તે મૂલતત્ત્વ જ માત્ર છે એ ઉપદેશ કર્યો છે.

(અપૂર્ણ)

સર્વ ધર્મોનું એક્ય થવું શું સ્વાભાવિક છે ?

સર્વ ધર્મોને જોડીને એક જ વિશ્વવાપી ધર્મ કરવો એ વિચાર અનેક મનુષ્યોના અં-તઃકરણમાં અનેક પ્રસંગે ઊડી આવે છે. ધર્મના નિમિત્તથી કોઈ સ્વદેશ કેસોને ન્યારે મનુષ્યો જુએ છે, ધર્મના સામાન્ય નિમિત્તથી એક બીજામાં વાગ્યુદ્ધો તથા પ્રસંગે શસ્ત્રયુદ્ધો થતાં મનુષ્યો ન્યારે જુએ છે, ધર્મના સદૃશ વિરોધથી મનુષ્યોનો પરસ્પરનો બાતુલાવ ધડતો ન્યારે જણાય છે, ધર્મના કોઈ સામાન્ય કારણથી વ્યવહારમાં વિવિધ પ્રકારના વિશેષો ઉત્પન્ન થતા જણાય છે, ધર્મના ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના પ્રયોધથી અનેક મનુષ્યોને પોતાના માર્ગમાં કિંકર્તવ્યમૂદતા થઈ આવે છે, ધર્મનાં અનેક બંધનોમાં ન્યારે મનુષ્યોને પરાધીન પશુવત્ ભરાઈ રહેવાનો પ્રસંગ આવે છે, ધર્મના હેતુઓને આગળ લાવીને મનુષ્યોની અનેક પ્રકારની હિંસરતી ધુમ્મજીએને દબાવી દેવામાં આવે છે, ધર્મનાં કારણને લઈને તેમના વ્યાવહારિક જીવ-નની જેવડે તેમણે ઉન્નતિ અને સુખમય રિયલિ યતી માની હોય તે માગોમાં તેમને જતા અટકાવવામાં આવે છે, અને આર્થા જ બીજાં અનેક કારણો ન્યારે ન્યારે જે જે મનુષ્યો-ને પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે તેમને એમ થઈ આવે છે કે બને તેમ આજાં બંધનોવાળો એક જ ધર્મ વિશ્વમાં પ્રવર્તે, સર્વતા હિતને વિચાર કરી, જે હાસ અનેક ધર્મો પ્રસરેલા-છે તે સર્વમાંથી જે જે શ્રાવ્ય હોય તેના અંગિકાર કરી એક સર્વદેશી ધર્મવ્યવસ્થા કરવામાં આવે તો ધણું સારું.

પ્રત્યેક પ્રજામાં આ સંબંધમાં અનેક વિદ્વાપોહ થાય છે અને અનેક મનુષ્યો તો આગ્રહ અને આવેશયુક્ત થઈને આ ચર્ચાના અખાડામાં ઉતરી પડે છે. તેમ જ ઇતિહાસપ્રતિ દષ્ટિ કરતાં પણ જણાય છે કે થોડા થોડા સમયે આ બાજતમાં—આ સન્નિલ પ્રથમાં—પોતાના જીવનનો ચોટો જોગ આપીને તેને અધિક અધિક પ્રમાણમાં ઉત્તેજિત દરનાર પુરુષો થઈ ગયા છે. તેમની આ તકરારમાં મુખ્ય કારણ તેઓ એ દર્શાવે છે કે ઇકો દેવઃ ઈશ્વર એક છે, જે કંઈ સત્ય છે તે પણ એક છે, પ્રાપ્તિય પણ એક જ છે અને કર્તવ્ય પણ બહુધા એક છે

તો પછી જીવનની ઉચ્ચતાના અને તેની પ્રાપ્તિના માર્ગને દર્શાવનાર અથવા પ્રબોધનાર એક જ ધર્મસંસ્થા અથવા એક જ ધર્મ હોવો જોઈએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો આપણે સર્વ એક જ મહદ્ ઉદ્દેશને લક્ષ્યમાં રાખીને જ કર્તવ્ય કરતા હોઈએ છીએ. અને ક્ષણિક તેમજ શાશ્વત એ ઉભય સમયમાં આપણે અસાધારણ સુખને જ ઇચ્છીએ કે જે ધર્મના હેતુરૂપ છે. તો પછી હાલ અને હવે પછી નિરંતર, આપણે તેને માટે એકલા રહીને જ કર્તવ્ય કરવું જોઈએ, પરંતુ જિન્ન જિન્ન મંડલોરૂપે અથવા એક બીજાની સ્પર્ધા કરનાર સંસ્થારૂપે કાર્ય કરવું એ અયોગ્ય છે.

પ્રથમ દૃષ્ટિથી આ દલીલોને જોતાં તે પૂરતા પ્રમાણવાળી અને કર્તવ્યરૂપ જણાય છે. અને વિરોધમાં જ્યારે એક દૃષ્ટિબિંદુથી તેનો અધિક વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે સર્વત્ર એક ધર્મ કરવાની જે ચર્ચા ચાલી રહી છે, અને તેના જે વિધિ યત્ન રહ્યા છે તે વિધિથી સંસ્કારવાળા યત્નને તેમાં જોડાઈ જવાની, અને તે ચર્ચામાં એ જ વિચારને લઈને ઉતરી પડવાની મનુષ્યોને વૃત્તિ યદ્ય જાય એવું છે. પરંતુ કોઈ પણ વિષયને સર્વ દૃષ્ટિબિંદુથી વિચારવો એવો શુદ્ધિમાનનો નિશ્ચય હોવાથી, કોઈ પણ નિરાકરણવાળું પગલું ભરતાંપૂર્વે તેને સર્વ દૃષ્ટિથી જોવો એ યોગ્ય ગણાય છે.

મુખ્ય વાર્તા એ છે કે જો આપણે તેનાં કારણપૂર્વક અને ન્યાયપૂર્વક વિચારવા ધારીએ તો પ્રથમ આપણે નિર્ણય કરવો જોઈએ કે ધર્મના મુખ્યત્વે કરીને ઉદ્દેશ શું છે, ધર્મ શા હેતુને માટે છે, અને એક જ વિશ્વવ્યાપી ધર્મ કરવાથી શા શા ઉદ્દેશો સિદ્ધ થશે. આ પ્રકારનો વિચાર વિવિધ પ્રકારનાં ધાર્મિક મંડલો, સંસ્થાઓ, સમાજો, મંદિરો વગેરેને એકત્ર કરવાના આશયને પ્રસિદ્ધ કરતા પૂર્વે, કરી જોવાની જરૂર છે. અને આપણે જાણીએ છીએ કે અનેક પ્રકારની ચર્ચા લગભગ અવધિરહિત અને અનવેષણ-શોધ-પ્રતિ આપણને દોરી જાય એમ છે તોપણ ધર્મ અને તેના ઉદ્દેશના સંબંધમાં કેટલાક મુખ્ય સિદ્ધાંતો છે કે જે, જો તેના સાવધાનતાથી વિચાર કરવામાં આવે તો એક જ વિશ્વગત ધર્મ કરવામાં પ્રવૃત્ત થવું એ યોગ્ય છે કે કેમ તે સંબંધી નિર્ણય કરવો સુગમ પડે.

સૌથી પ્રથમ જે અગત્યના પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાનું રહે છે. ધર્મના ઉદ્દેશ શું ? અને તે ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવામાં સર્વ મનુષ્યો એક જ સ્વરૂપવાળા ધર્મને નિઃશંકપણે અંગિકાર કરશે ખરા ?

સર્વ કોઈ એ તો કણ્ઠ્ય કરે છે કે ધર્મને તેના સમગ્ર અંશમાં—પૂરદ્ સ્વરૂપવાળા ધર્મને વિવિધ દૃષ્ટિબિંદુઓ અથવા અનેક હેતુઓ હોય છે, જેમાંનાં કેટલાંક સામાન્ય, કેટલાંક સવિશેષ, કેટલાંક મનુષ્યના નૈતિક અને આધ્યાત્મિક જીવનની ઉન્નતિસાથે સંબંધ ધરાવતાં હોય છે, જ્યારે કેટલાંક આત્માના ઉચ્ચ વિકાસની સાથે જ સંબંધ ધરાવી રહ્યાં હોય છે. સામાન્ય રીતે કહીએ તો જીવનની જે કંઈ સૂક્ષ્મ અને ઉન્નત ભૂમિકા છે તેને મનુષ્યમાં નિરંતર જગત્ રાખવી એ ધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાંત અથવા ઉદ્દેશ હોઈ શકે. અને એ સૂક્ષ્મ અને ઉન્નત ભૂમિકા જ જીવનમાં બીજી અનેક વસ્તુઓને મૂલ્યવાન તથા રસમય કરી મૂકતી હોવાથી, મનુષ્યમાત્રને કોઈ પણ રૂપમાં ધર્મની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. યથાર્થતઃ તેના સત્ત્વ રૂપમાં આવિષ્કાર પામેલો ધર્મ માનવ પ્રજાના હિતને માટે, સુખને માટે અને ઉન્નતિને માટે અવશ્ય જરૂરનો છે, અને ધર્મનું અલેક જિન્ન સ્વરૂપ એ આ સૂક્ષ્મ ભૂમિકાના અધિક

અંશમાં અપરોક્ષ અનુભવ કરવાને માટે, પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માના પ્રપત્તવિના બીજું કશું જ નથી. અર્થાત્ પ્રત્યેક ધર્મ એક દ્વારરૂપ છે કે જેમાંથી મનુષ્ય ઉચ્ચ ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરે છે.

હવે પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્માનો તેની સ્વૈચ્છિકસાધનસામગ્રીના પ્રમાણમાં, ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારે પ્રકાશમાં આવવાનો અથવા આવિષ્કાર પામવાનો સ્વભાવ હોય છે. તથા આત્મા અનેક રીતિએ કરીને તેના ઉક્ત મુખ્ય ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરે છે. કેટલાક ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરીને, કેટલાક સ્વર્ગને પ્રાપ્ત કરીને, કેટલાક નિર્ગુણ અલ્પાની ઉપાસના કરીને, કેટલાક સગુણ સાકારની ભક્તિ કરીને, કેટલાક મેત્રસિદ્ધિ કરીને, કેટલાક તત્ત્વવિચાર કરીને, કેટલાક હૃદય-દ્વિમાં અંતર્મુખાવસ્થા પામીને, કેટલાક આત્માનાં દિવ્ય સામર્થ્ય સંપત્તિની પ્રાપ્તિ તથા ઉપભોગ કરીને, કેટલાક પોતાનામાં રહેલાં વિવિધ તત્ત્વોના સંયોગાદિને સ્વીકારીને, અને એ વિના અનેક પ્રકારે કરીને તેઓ એક જ મુખ્ય ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરવાને ઇચ્છે છે. ગમે તે રૂપમાં તેઓ યત્ન કરે છે, અને તે રૂપમાં જ પ્રયત્ન કરવામાં તેમનાં પોતાનાં જ કેટલાંક આંતર કારણો હોય છે, પરંતુ તેમનું લક્ષ્યબિંદુ એક જ હોય છે. વાણીવડે તે લક્ષ્યબિંદુના સ્વરૂપને સર્વ કંઈ એક જ રૂપમાં દર્શાવી શકતા નથી. પરંતુ તેમના અંતરની કંઈ એક સત્તા એ લક્ષ્યબિંદુનું પૂર્ણસ્વરૂપ સમજી શકે છે, અને તેને જેમ જેમ યોગ્ય સાધનો પ્રાપ્ત થતાં જાય છે, તેમ તેમ તે પોતાના સમજેલા સ્વરૂપને પ્રકટ કરી શકવા સમર્થ થાય છે.

જીવનમાં વધારે ઉચ્ચ, વધારે સૂક્ષ્મ અને વધારે સુંદર એવું કંઈક રહેલું છે. આજ સુધીમાં આપણે જે કંઈ પ્રકાશમાં આપ્યું છે, તેના કરતાં પણ વધારે અદ્ભુત તેનામાં રહેલું છે. એ એવું કંઈક છે કે જેને માટે પ્રત્યેક મનુષ્ય તકલીફ રહે છે, અને તેની પ્રાપ્તિને માટે અસંત આતુર હોય છે; તેને કાંઈ પણ રૂપમાં તથા કાંઈ રીતિથી સમગ્ર જીવનપર્યંત પ્રયત્ન કરવાને તે ઉત્સુક જ હોય છે. અને આત્માની ઉચ્ચતર અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરવાની આ ઉત્સુકતા અને અધ્યાત્મરૂપ તથા શ્રેષ્ઠ એવી એ વસ્તુની સાથે અધિક ગાદ સંબંધમાં આવવાની અંતરની ઇચ્છા, એ જ અંતરમાં એવાં કારણોને રચે છે કે જેની સાથે સર્વ ધર્મેણું ઐક્ય થઈ શકે.

કેટલીક ધર્મસંસ્થાઓમાં તથા કેટલાક ધર્મચારીઓમાં, મંત્રો, વિધિઓ, બંધનો, યુક્તિપ્રયુક્તિઓ, વગેરેએ આ મુખ્ય ઉદ્દેશને એવો તો આચ્છાદિત કરી દીધો હોય છે કે તેમાં જે કંઈ અસંત મહત્ત્વનું છે તેના પ્રતિ ઉપેક્ષા થઈ જાય છે. પરંતુ એ બધાં પણ આરંભમાં તો મૂલ પ્રયત્નના સાહાયક તરીકે જ એ સંસ્થાઓવડે ગ્રહણ કરવામાં આવ્યાં હોય છે. અને કેટલીક વખતે તો મનુષ્યોના અધિકારભેદને લીધે, તેની અનિવાર્ય અગત્ય પણ હોય છે. કેમકે ન્યૂન આંતરબલવાળા મનુષ્યને બીજા સાધનોવિના મૂલ વસ્તુ ગ્રહણ કરી શકાતી નથી, અને તેમાં તેમનો ન્યૂન વિકાસ એ જ હેતુ છે. પરંતુ એ બધાની પાછળ રહેલી એવી ઇચ્છા તો ઈશ્વરને અથવા તેમનાં ઐશ્વર્યને પ્રાપ્ત કરવાં એ જ હોય છે. માત્ર કાંઈનામાં એ ઇચ્છાઉપર દસ પડ હોય છે, તો કાંઈના ઉપર પચાસ સો કે હજાર પડ હોય છે. અને કાંઈનામાં એ ઇચ્છા હસ્તામલકવત્ પટરહિત હોઈને પ્રત્યક્ષ જણાય છે. પરંતુ મનુષ્યમાત્રમાં રહેલી એ જ ઇચ્છા પ્રત્યેક ધર્મને જીવનમય રાખે છે અને એ ઇચ્છા અનેક ધર્મેણું વિશ્વમાં અસ્તિત્વમાં રહેવાના કારણરૂપ છે.

પ્રત્યેક ધર્મનું મૂલ અથવા આત્મરચાનરૂપ બીજા એક જ હોય છે, એકમાંથી જ તે સર્વ પ્રકરણાં હોય છે, આંતર ઉદ્દેશ પણ સર્વનો એક જ હોય છે, એ વાર્તા કશુંક કરવા છતાં પણ પ્રશ્ન એ છે કે આ એક જ હેતુને માટે પણ સર્વ કાષ્ટ એક જ મંડલમાં બળી શકે અથવા એક સમૂહરૂપ થઈને રહી શકે કે કેમ ? તથા આપણે સર્વ ધર્મમાંથી જે કંઈ તત્ત્વરૂપ છે તેને લઈને તેને અમુક રૂપ અથવા ચ્છુધર આપીને પછી તેને એક વિશ્વ-વ્યાપી ધર્મરૂપે ન કરી શકીએ ? આ પ્રમાણે કરી શકાય એમ કારણે અથવા તુરંતથી વિચારતાં લાગી શકે, પરંતુ મનુષ્યોનો આત્મા, અથવા મનુષ્યમાં તેનું યથાર્થ હિત જાણનારી જે સત્તા છે તે તેને આ પ્રકારે કરવાની અનુમતિ આપશે ખરી ?

એ એક મનુષ્યનો આત્મા છે, મનુષ્યના અસ્તિત્વની તે અંદરની બાજુ છે કે જેની સાથે ધર્મ સંબંધને ધરાવે છે. અને આપણા ધર્મનો હેતુ વા ઉદ્દેશ એ જ છે કે પ્રત્યેક આત્માને અર્થાત્ આત્મામય પ્રત્યેક મનુષ્યને તેના વર્તમાન સમયના વિકાસની સ્થિતિને અનુસાર જે કંઈ જરૂરનું છે તે પૂરું પાડવું, અને તેથી જ આપણે ધર્મના વિવિધ પ્રકારનાં સ્વરૂપોની અત્યંત આવશ્યકતા છે એ વાર્તા સ્વીકારીએ છીએ. પ્રત્યેક મનુષ્યો વિકાસની એક જ પ્રકારની ભૂમિકાઉપર હોતા નથી, અને આ વિશ્વમાં એ પ્રમાણે હોઈ શકવાનો કે થઈ શકવાનો કદી પણ સંભવ નથી. અને તેનાં અનેક કારણો છે. પ્રત્યેક દિવસે, પ્રત્યેક માસે અને પ્રત્યેક વર્ષે નવા જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે, શરીરસામગ્રીઆદિમાં બેદો પડે છે, કેટલાકની વેગપૂર્વક પ્રગતિ થાય છે, કેટલાક ઘણા પાછા રહી ગય છે. અને એક પણ જીવપ્રતિ ઉપેક્ષા કરવામાં આવતી નથી. પ્રત્યેક જીવો ન્યાં તે હોય છે, અર્થાત્ જે સ્થિતિમાં તેઓ હોય છે તે સ્થિતિમાં જે કંઈ તેમની વૃદ્ધિને માટે અગત્યનું છે, તે તેમને મળવું જ જોઈએ અને આ જ કાર્ય ધર્મનું છે.

વિશ્વવ્યાપી ધર્મની ઝંખના એ ઝંખનામાત્ર જ છે, સર્વના અસ્તિત્વપર્યંત એ સિદ્ધ થવી અશક્ય છે, તેમ જ એ પ્રકારે થાય એ પણ બહુ ઇચ્છવા યોગ્ય છે એમ ભુદિમાનો સ્વીકારી શકે એમ નથી. અધ્યાત્મસૃષ્ટિમાં તે એક સત્ (Reality) રૂપે હોઈ શકે, કેમકે નાના કે મોટા પ્રત્યેક અધિકારવાળા મનુષ્યોના અંતરના ઉંડાણમાં જે કંઈ અનંત, પૂરહ, સુંદર શ્રેષ્ઠ, સર્વથી ઉચ્ચ અથવા લક્ષ્મરૂપ છે તેને પ્રાપ્ત કરવાની એક મહાન ઇચ્છા રહ્યા જ કરે છે. પરંતુ મનુષ્યમાત્ર જ્ઞાનની, પ્રકાશની તથા અનુભવની ઉચ્ચ ભૂમિકાને પ્રાપ્ત થવા એક જ પદ્ધતિને ચોજી શકે એમ નથી, અને તેથી તે આ સ્થૂલ સૃષ્ટિઉપર પ્રત્યક્ષ રૂપમાં નિર્ગતિત થઈ શકે એમ પણ નથી.

મનના વિનયન (કેળવણી)ને માટે આપણને અનેક ત્રયો અને અનેક પદ્ધતિઓની અગત્ય પડે છે. તે જ પ્રમાણે આપણે અનેક પ્રકારની ભક્તિ, અનેક પ્રકારની ઉપાસના, અનેક પ્રકારના ઉપાર્થો, અનેક પ્રકારનાં ધ્યાન, અનેક પ્રકારની લાવના અને અનેક પ્રકારનાં આધ્યાત્મિક સાધનોની અગત્ય પડે છે. આપણી આધ્યાત્મિક ક્રિયાઓ પણ એક જ પ્રકારની હોતી નથી, અધ્યાત્મતત્ત્વને જાણવાની તથા તેનો અનુભવ કરવાની એક જ શક્તિ હોતી નથી. બીજી બાજુનો સાથે આમાં પણ કેટલાક બાલક હોય છે અને કેટલાક વૃદ્ધ હોય છે. કેટલાક માત્ર રૂપક અને સંજ્ઞા અથવા ચિત્રોંઉપરથી જ સમજી શકે એવા હોય છે, કેટલાક ધ્વનિમાત્રમાં જ અથવા લક્ષણમાત્ર કરાવવામાં જ સમજી શકે એવા હોય છે. જ્યારે કેટલાકને મોં આગળ દીવાલોનું સ્પર્શ કરવામાં આવે છે ત્યારે સમજી શકે એવા હોય છે.

આ સત્ય વાર્તાઓને આપણે સારી રીતે સમજી શકીએ છીએ. ત્યારે એ વાતોના સત્યરૂપે અગિયાર કયાં પછી ધર્મપ્રતિ તથા તેનાં કર્તવ્યોપરિણામો આપણે કેવા પ્રકારની ભાવના અથવા કર્તવ્યબુદ્ધિ સેવવાની જરૂર છે? સ્વરૂપમાં આ પ્રકારની: આપણે જાણીએ તથા સ્વીકારીએ તે પૃથ્વીઉપર જેટલી પ્રકૃતિના મનુષ્યો છે અને તેમની સ્થિતિઓ (Situation) છે, તેટલા પ્રમાણમાં અનેક ધર્મોની આવશ્યકતા છે. જે કોઈ પણ આશય અથવા આચારને લઈને જે મનુષ્યો તેમાં લાગ્યા હોય તે સર્વ મનુષ્યોના જીવનભૂત વસ્તુને તથા તેમના હિતને સાધનાર જે કંઈ આવશ્યક છે તેવાં સાધનોને નિઃશૂંક અને સદ્ભાવથી પૂરાં પાડવાને જે પ્રયત્ન કરે છે, તેવા સર્વ પ્રકારના ધર્મને આપણે ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. ભલે તમારો ધર્મ સારો હોય તેથી અન્યના ધર્મની નિંદા કે ટીકા કરવાનો તમને કશો જ અધિકાર નથી. બીજાઓના ધર્મનાં સ્વરૂપોને આપણા પોતાના ધર્મના સ્વરૂપમાં રૂપાંતર કરવાનો કે બદલવા માટેનો યત્ન કરવાની આપણે કશી જ જરૂર નથી. પરંતુ આપણા પોતાના ધર્મને અધિક અને અધિક અંશે પૂર્ણ કરવાનો જ યત્ન આપણે કરવાનો છે, કે જેથી કરીને જે કોઈ મનુષ્યો આપણી સાથે જોડાયેલા હોય તે અધ્યાત્મશક્તિના શિખર ઉપર વિરાજવાને માટે તેમનાથી અને તેટલા બ્રહ્મપૂર્વક આગળ પ્રગતિને-વૃદ્ધિને-પામે. અને એ પ્રકારે અધ્યાત્મજ્ઞાનના શિખરે સ્થપાવું એ જ આપણું સર્વની પ્રધાન હમ્મશ છે.

પ્રત્યેક ધર્મને નેનું કર્તવ્ય કરવા દો, અને તે અદ્ભુત રીતે કરવા દો. પ્રત્યેક ધર્મને આ સત્ય વાર્તા સ્પષ્ટ થયા દો કે બીજા સઘળા ધર્મોની પણ અગત્ય છે, અને સર્વ ધર્મોનો એ ઉદ્દેશ થવા દો કે બીજા ધર્મોઉપર આલેખ કરવા નહિ કે તેમનો વિનાશ હમ્મશો નહિ અથવા તેમનામાં પોતાના ધર્મોનો ફેરફાર કરવા ધોરણપરોળો કરવા નહિ, પણ જે જે મનુષ્યો તેની સાથે સંબંધમાં, સમાજમાં આવે તેમનું ઉત્તરોત્તર અધિક અધિક હિત થાય તેવો યત્ન અને ફેરફાર કરવો અને પ્રત્યેક નવી તથા અસર ઉપજાવે એવી પદ્ધતિનો દરેક રીતે ઉપયોગ કરવો અને પ્રચાર કરવો. કે જેથી કરીને તે, તે સંદર્ભમાં એક મહાન અને અગત્યના કાર્યરૂપે ગણી શકાય.

અનેક પ્રસંગોમાં ધર્મોએ પરસ્પરમાં અથડા હિસા કયાં છે, અને તેમાં તેમાંના ધણા-ખરાઓ તેમની આધ્યાત્મિક શક્તિઓ ખેંચીએ છે, અને તેથી તેઓ તેમના મુખ્ય કાર્યને ચાલતું કરે તે પૂર્વે તેમણે તેમની ધર્મવ્યવસ્થાને પુનર્દર્શન આપવો પડે. સમય જતાં પ્રત્યેક ધર્મને બીજા સર્વ ધર્મોની અનિવાર્ય અગત્ય છે એ સ્પષ્ટ થશે, અને તેથી એક બીજાને વીખેરી નાંખવાનો યત્ન કરવાને બદલે તેઓને જે કંઈ ઉપયોગનું કર્તવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે તે તેની ઉચ્ચતમ અને પૂર્ણતમ ક્ષણે પહોંચે તથા તે અત્યંત નિશાળ રૂપમાં ફેલાય એવું કરવાને માટે તેઓને તેમનાથી બનતો યત્ન કરવા દો.

જગતમાંથી એક મોગરાના પુષ્પને રાખીને બીજી બધી જાતનાં પુષ્પોને ઉંખેડી નાંખવા કોઈ યત્ન કરતું નથી. એક જાતના ફળને રાખીને બાકીનાં બહુ જાતનાં ફળને કાઢી નાંખવાનો કોઈ યત્ન કરતું નથી. એક જ ધાન્ય રાખીને બાકીના ધાન્યને ન ઉગાડવાનો કે ઉગે તો તેને બાળી નાંખવાનો કોઈ પ્રયત્ન કરતું નથી. તેમ જગતમાં એક જ ધર્મને રાખીને બીજાને કાઢી નાંખવાનો યત્ન કરવો એ પણ તેના જેવું જ છે. જગતમાં અનેક જાતનાં પુષ્પ, અનેક જાતનાં ફળ અને અનેક જાતનાં ધાન્ય ચવાથી જેમ લાલ જ છે, તેમ ધર્મ પણ વિવિધ હોય તો તેથી હાનિજેવું નથી. પરંતુ કોઈને પણ કોઈથી વિરોધ ન હોવો જોઈએ. મોગરાને શુભાચી વિરોધ નથી, કેરીને જાંબુથી વિરોધ નથી, અને ઘઉંને દાળજી વિરોધ નથી, તેમ

ધર્મેનિ પણ પરસ્પરમાં કશે જ વિરોધ હોવાની જરૂર નથી. જેમ પુષ્પોની ભિન્નતા એક બીજાની સુંદરતાને અને પ્રત્યેકમાં રહેલાં એક સવિશેષ તત્ત્વને વિશેષ રૂપમાં બહાર પ્રકાશિત કરે છે, તેમ ધર્મની વિવિધતા પણ પ્રત્યેકમાં રહેલા કોઈ કોઈ મુખ્ય તત્ત્વ અથવા અંશની ખ્યાલિતો વિસ્તાર કરે છે. અને તે વસ્તુને જગતની દૃષ્ટિમાં વહેલી લાવે છે. માત્ર તે વસ્તુ જગતને ઉપયોગી અને તેની હિતકારક હોવી જોઈએ.

સ્વરૂપમાં તમારા ધર્મને એક સામર્થ્યરૂપે-આધ્યાત્મિક સામર્થ્યરૂપે-બનાવો કે જેથી કરીને તમારા ધર્મની જે જે મનુષ્યને અગત્ય હશે તે તેના વડે સર્વોત્તમ કલ્યાણ તથા સર્વોત્તમ ઉન્નતિને પામશે. પ્રત્યેક ધર્મેનિ પણ તેમનું કર્તવ્ય તેમના ઇચ્છાનુસાર માર્ગ કરવા દો. તમારે તેમની આડે આવવાની કે વચમાં કબ્જ કરવાની કશી જ જરૂર નથી. તમારો સમય અને તમારું લક્ષ્ય તમારા પોતાના જ ધર્મને સુધારવામાં આપો. બીજા ધર્મોમાંથી છોડીને તમારા ધર્મની કંઠી બંધાવવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ. પણ તમારા ધર્મમાં રહેલાંને સર્વોત્તમ કરવાનો અખડ યત્ન કરજો. સંખ્યા વધારવાના ઉદ્દેશથી જ ધર્મનો વ્યાપાર કરશો નહિ. પરંતુ આધ્યાત્મિક બળ વધારવાને યત્ન કરો. પ્રત્યેક ધર્મમાં આપણે જે જોઈએ છે તે એ આધ્યાત્મબળ જ છે. અને જે ધર્મ, સંસ્થા, મંદિર કે સમાજમાં એ બલ સર્વથી અધિક છે, તે જ વધારેમાં વધારે મનુષ્યોને પોતાનામાં ખેંચી શકશે, તે જ વિશ્વમાં સમય કાર્ય કરનારરૂપે મનાશે અને યદ્યપિ પડશે અને વિશ્વમાં તેનો જ સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રકાશ પડશે. આવા જ પ્રકારની પ્રત્યેક ધાર્મિક સંસ્થા આજે અધિક અસ્તિત્વમાં આવે એ જ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

પ્રમાદને નિવૃત્ત કરવા શ્રીકૃષ્ણને અર્પણના.

પદ. કાશી.

આ પ્રમાદનાં પગલાંને રે, મારા ઘરથી ટાળો પ્રભો !
 એ જીવભક્ષક જગલાને રે, અહિંયા આવતો આજો પ્રભો !
 નામ ન દઉં તોએ પણ એ તો, આવે તેઠ્યાવિણ,
 મુજમાં બેસી મુજ અવનતિની, બોદે ઉંડી બીણ,
 પ્રયત્નદીપક ઢાંકી રે, અધકાર કરે કાળો પ્રભો !—
 વિવિધ વિચારવડે ઉપજવું, સન્નિશ્ચય મન સાથ,
 પણ કૃતિ કરતીવળતે એ તો, ધરતો આડો હાથ,
 મતિનો માર્ગ હું પાડું રે, (એ) ચૂંચી લેએટલો ગાળો પ્રભો !—
 નિર્જય જેમાં વાસ કરી શકું, નડે ન જેમાં તાપ,
 એવું ઘર બાંધવા હું મચતો, આવી આપોઆપ,
 ઘરની ઉપર ચઢીને રે, ઉઘાડી દેતો નાળો પ્રભો !—
 આ વિધિ આચરવું, ને આ વિધિ સેધવો નહિ આચાર,
 વિવેકપૂર્વક ભેદ પાડીને, કરવા થાઉં તૈયાર,
 મારી વ્યવસ્થા બગાડે રે, કરી ગોટાપીડાળો પ્રભો !—
 મિથ્યા તરંગોપર ચઢાવામાં, એ તો દેતો ભેર,

સમાધાનને જુઠાં બહાનાં, કરવામાંહિ ચકોર,
 'કાલ કરીશ હું' એવા રે, નિશ્ચય કરવાવાળો પ્રભો !—
 શુષ્કતો એ તો માફ જરી નથી, કરતાં ઠોટિ પુકાર;
 તાલાવેલી કફં અતિ પણ, એતો ઠંડો ગાર,
 માથે કર્તવ્યોનો રે, છાજી હોય ઉનાળો પ્રભો !—
 આપ અનુગ્રહ કરીને હાવે, ટાળો એના સંસ્કાર,
 આખો ભવ પૂરો યાતાં પણ, મળશે નહિ લગાર,—
 તે વિષુ મારી કૃતિનો રે, તાળો કે સરવાળો પ્રભો !—

શ્રદ્ધા અને જ્ઞાન.

શ્રદ્ધાઘૌલ્ભતે જ્ઞાનં તત્પરઃ સયતેન્દ્રિયઃ ॥

(ભગવદ્ગીતા)

તત્ત્વજ્ઞાનના ઉદ્યમાં ઉપરના સ્મૃતિવાક્યમાં પણ સહકારિ કારણોની અપેક્ષા દર્શાવાઈ છે:—(૧) શ્રદ્ધા, (૨) તત્પરતા અને (૩) સયતેન્દ્રિયત્વ. જ્ઞાનરૂપ પુષ્પવૃક્ષના ઉદ્યમાં શ્રદ્ધા બીજી જગ્યાએ છે, તત્પરતા અંકુરસ્થાને છે, અને સયતેન્દ્રિયત્વ સુકુલસ્થાને છે.

વર્તમાન સમયમાં શ્રદ્ધાના સત્ય સ્વરૂપને જાણવાના જ્ઞાનની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યો કાં તો અશ્રદ્ધાને, કાં તો અંધ શ્રદ્ધાને અથવા વિપરીત શ્રદ્ધાને ધારણ કરી ભ્રમજ્ઞાનની પ્રાપ્તિથી વિમુખ રહેલા આપણે જોઈએ છીએ.

લૌકિકજ્ઞાનનો આધાર આપણી જાણવાવસ્થાથી થાય છે. તેના ઉદ્યક્રમને આપણે તપાસીશું તો આપણને સ્પષ્ટ થયાવિના નહિ રહે કે આપણું સમગ્ર જ્ઞાનમંદિર શ્રદ્ધાના સ્વરૂપઉપર બંધાયેલું છે. સ્તનપ્રધાનવસ્થામાં ઇષ્ટસાધનતાના પૌર્વભવિક અનુભવસંસ્કાર આપણને માતાને વળગી ધાવવામાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે. આ અવ્યક્ત શ્રદ્ધાબલથી આપણે માતાપિતાને નૈસર્ગિક રક્ષકતરીકે માનીએ છીએ. અને કુપુત્રો જાયેત ક્વાચિદપિ કુમાતા ન ભવતિ— એ સિદ્ધ જ્ઞાનનો આપણે આશ્રય કરી રહીએ છીએ.

કિશોરાવસ્થામાં માતાપિતા અને ગુરુના વાક્યમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી આપણે આપણા ઇન્દ્રિયગમ્ય પદાર્થોના સંસ્કારોનો સમૂહ મનોભૂમિમાં લાવીએ છીએ. આ અવસ્થામાં માતાપિતા અને ગુરુ પોતામાં મહાતા વિશ્વાસ્ત્વનો જાણે વા અનુભવે લગ કરે છે તો જ્ઞાનમંદિર રમ્ય, અને સ્થિર રચાતું નથી, પણ ચરમ્ય અને અસ્થિર બને છે. ભૂત, પિશાચ વગેરે અસદ્ ભાવનાઓ આપણા મનમાં ધર કરી રહેલી હોય તો તેનાં બીજ આપણી કિશોરાવસ્થામાં આપણાં અસાવધ ગુરુજનોના વાક્યોમાં રહેલાં આપણને સમજાય છે. આપણને જે પ્રાણીપદાર્થોના સ્વરૂપનું થયાર્થ જ્ઞાન ન હોય તેનાં સંબંધમાં આપણાં જાણકો પ્રશ્ન પૂછે તો કેટાળી ગમે તેવા ઉત્તર આપવામાં આપણે જાણકતા ભવિષ્યને બગાડીએ છીએ. પોતાને અચુક નથી સમજતું તેનું સ્પષ્ટ કહેવું, અથવા તને સમજવામાં હજી વાર છે વગેરે વાક્યો પ્રણેધવામાં જાણકની જિજ્ઞાસાને આપણે ખોટી રીતે ઓલવતા નથી, પણ ભારેલા અમિની પેટે બગવત રાખીએ છીએ. આથી ગુરુજનોની જાણકાપ્રતિતિ જવાબદારી માણી છે તે સ્પષ્ટ થયા વિના નહિ રહે.

અગ્નિ દગ્ધ છે—એ વાક્ય ગુરુજનનું શ્રદ્ધાથી બાલક સ્વીકારે છે. આ શ્રદ્ધા સત્યતાનમાં પરિણામ પામે છે.

“અધારી ઝોરડીમાં બાવો છે તે તને ખાઈ જશે”—એ વાક્ય પણ બાલક શ્રદ્ધાથી સ્વીકારે છે. પરંતુ તે વિશ્રદ્ધા છે. કારણ કે તેથી વિપરીત જ્ઞાન પ્રકટે છે.

બાળકોમાં અશ્રદ્ધાજેવી માનસસ્થિતિ હોતી જ નથી. વિવેકના ઉદયપછી તે પ્રકટે છે. બાલકો સર્વ શ્રદ્ધાથી સ્વીકારે છે. જેનું “અગ્નિ દગ્ધ છે—” એ વાક્ય સ્વીકારે છે તેનું “અધારામાં બાવો છે,” તે પણ સ્વીકારે છે. આપણે વિવેકદંટિના ઉદયપછી પ્રથમ વાક્યમાં મૂકાયેલા વિશ્વાસને શ્રદ્ધા કહીએ છીએ, અને બીજામાં મૂકાયેલા વિશ્વાસને વિશ્રદ્ધા કહીએ છીએ. ગુરુજન કહે છે તેમ નથી એવા મનોભાવને આપણે અશ્રદ્ધા કહીએ છીએ.

ગુરુજનના વાક્યાર્થમાં જેમ શ્રદ્ધા, વિશ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા થાય છે, તેમ વિવેકજ્ઞાન-વાળી આપણી યુવાવસ્થા અને પ્રૌઢ અવસ્થામાં પણ પ્રયોગ અને સાધનરચનામાં આપણને શ્રદ્ધા, વિશ્રદ્ધા અને અશ્રદ્ધા પ્રકટે છે. બાલકોકરતાં આપણી સ્થિતિ તે સંબંધમાં બહુ વખાણવાલાયક હોતી નથી. અમુક ઝોરડીમાં જૂત છે એ ભાવને સત્ય માની બાલક નાસે છે, ત્યારે આપણે તેની મૂર્ખાઈને હસીએ છીએ; પણ નુંબાઈમાં એક બે કેસ પ્લેગના ચપા છે અને તેથી આખું નગર દૂષિત છે માટે ત્યાં જનું નદિ-એવા ભયને ધારણ કરનાર કાલા મનુષ્ય મનાય છે! જેમ જૂતભયને નિવૃત્ત કરવા આપણે ઈવો લાવી બાલકને શાંત કરીએ છીએ, તેમ શીનાઇલ વગેરે સાધનોવડે સ્થાન અને વાતાવરણની શુદ્ધિ કરી આપણા પ્રૌઢ ગણાતા પણ વસ્તુતઃ બાલ મનને આપણે શાંત કરીએ છીએ. સ્વસ્થમાં યો યચ્છૂઘ્ચઃ સ એવ સઃ ॥ શ્રદ્ધામયો જ્ઞયં પુરુષઃ ॥ છત્યાદી કૃતિવાક્યો વસ્તુવિચારથી આપણને અક્ષરશઃ સત્ય જણાય છે.

આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે મનુષ્ય જે પ્રકારની શ્રદ્ધા રાખે છે તે પ્રકારના જ્ઞાનને તે સંપાદન કરે છે. સત્યશ્રદ્ધાથી સમ્યગ્જ્ઞાન મેળવે છે, વિશ્રદ્ધાથી મિથ્યાજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, અને અશ્રદ્ધાથી અજ્ઞાન અથવા સંશયપ્રભુ જ્ઞાનને મેળવે છે.

માનસ શાસ્ત્રનો આ મુવ નિયમ છે કે મનને શ્રદ્ધામય બતાવ્યાવિના જ્ઞાનરૂપ પરિણામ કદી પ્રકટ થતો નથી. જેઓ શ્રદ્ધા રાખ્યાવિના જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છે છે, તેઓ મૃગ-તૃપ્તિકામાં જલને પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છે છે.

બાળ્યાવસ્થામાં આપણે કેવડ શ્રદ્ધામય જીવન ગાળીએ છીએ, અને પ્રૌઢ અવસ્થામાં વિવેકપુરઃસર શ્રદ્ધાને સેવીએ છીએ. આથી બાળ્યાવસ્થાના જ્ઞાનમંદિરની રચનામાં આપણે ગુરુજનોની અધિક જવાબદારી માનીએ છીએ અને પ્રૌઢ અવસ્થામાં મનુષ્યને પોતાને જ-વાગદાર ગણીએ છીએ.

વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર જેમાં ઉપદેશગમ્ય જ્ઞાનકરતાં પ્રયોગજન્ય જ્ઞાન અધિક હોય છે તેમાં પણ શ્રદ્ધાસામગ્રીની અપેક્ષા રહે છે. સિત્ર સિત્ર શાસ્ત્રોની સંભવનાઓ (Hypothesis) શ્રદ્ધાનાં રૂપાન્તરો જ છે. આ વિશ્વની ઉત્પત્તિસંબંધની અર્વાચીન વિજ્ઞાનશાસ્ત્રાનુસાર સંભાવનાઓ સિદ્ધતાનતા વિવચરૂપ નથી, પણ શ્રદ્ધેય ભાવના છે. લૌકિક શ્રદ્ધા અને વિજ્ઞાન-શાસ્ત્રની સંભાવનામાં ભેદ એટલો જ છે કે લૌકિક શ્રદ્ધા તર્કને અવગણ્યા આપતી નથી, અને સંભાવના તર્કને અવગણ્યા આપે છે. સંભાવના અનુભવ અને નિરીક્ષણાનુસાર

પરીક્ષાની કસોટીઉપર ચઢે છે, અને ધણા વ્યતિકરોનો તેનાથી ખુલાસો થાય તો સિદ્ધાન્ત-રૂપે માન્ય થાય છે.

સામાન્ય જનસમૂહ માત્ર આશ્વવાક્યના ઉપર વિશ્વાસ રાખી પ્રવૃત્ત થાય છે અને વાક્યાર્થની સત્યાસત્યતા નિર્ણય કરવા પ્રયત્ન કરતા નથી, અથવા પ્રયત્ન કરવા યોગ્ય તેમની ભુદ્ધિની સામગ્રી હોતી નથી. અજ્ઞાન સમય પણ હોતો નથી ઉદાહરણ તરીકે સામાન્ય શિક્ષણ પામેલો મનુષ્ય પૃથ્વી સૂર્યની આગળ પાછળ ફરે છે તે વિદ્વાનોના વાક્યને આશ્વાક્ય માની જૂના વિચારના માણસો પૃથ્વી સ્થિર છે અને સૂર્ય ફરે છે એમ કહે તો તે માનતા નથી. વિશેષ શિક્ષણવાળો મનુષ્ય આ લૌકિક શ્રદ્ધેય વિચારને વિજ્ઞાનની સંભાવનાનું રૂપ આપી તેની સત્યાસત્યતાનો નિર્ણય કરવા યોગ્ય હેતુઓની પરીક્ષા કરે છે, અને પૃથ્વીના ફરવાની સંભાવનાને સિદ્ધાન્તનું રૂપ આપે છે.

તત્ત્વદર્શન અથવા તત્ત્વવિદ્યાના સંબંધમાં મનુષ્યને શ્રદ્ધાને ચઢીઆતી કસોટીઉપર લાવવી પડે છે. સામાન્ય મનુષ્યની પેઠે લૌકિક માન્યતાથી રહસ્ય ભુદ્ધિમાં આશ્વ થતુ નથી; તેમ વિજ્ઞાનવિદ્ની પેઠે સંભાવનાનું રૂપ આપી શ્રદ્ધેય વસ્તુને પ્રયોગ અથવા નિરીક્ષણની કસોટીએ ચઢાવવાનુ બનતુ નથી. કારણ કે તત્ત્વદર્શનનો મુખ્ય વિષય અનુભવ કળનાર, અનુભવના વિષય અને અનુભવની પદ્ધતિના સ્વરૂપપ્રતિ વળેલો હોવાથી જેમ બાળાર્થ પ્રયોગ અને નિરીક્ષણની કસોટીએ ચઢે છે તેમ આ અંતર્ય જેમ લૌકિક ઇન્દ્રિયદ્વારા પ્રયોગ અથવા નિરીક્ષણથી સિદ્ધ થઈ શકે નથી આવી સમવડવાળી સ્થિતિ જનાં તત્ત્વદર્શનનાં મુખ્ય પ્રમેયોનો, શાસ્ત્રાનુસાર શ્રદ્ધાનું અવલંબન કરનારને સાક્ષાત્કાર થાયછે, એ નિર્વિવાદ છે.

શ્રદ્ધાના વિષયો ઇન્દ્રિયગમ્ય, મનોગમ્ય અને સાક્ષીગમ્ય એમ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. ગાય દુધ આપે છે—એ વાક્યનો દ્વિતીય વાક્યને ઇન્દ્રિયગમ્ય શ્રદ્ધાનો વિષય છે, કેમકે અભુરિન્દ્રિયથી અને રસનેન્દ્રિયથી તે શ્રદ્ધા અનુભવરૂપ પશિષામને પામે છે. ઇન્દ્રિયગમ્ય શ્રદ્ધાના વિષયો સામાન્ય ઇન્દ્રિયગમ્યથી કદાચ ન અનુભવાય તોપણ ઇન્દ્રિયના બલના ઉત્કર્ષ કરનાર યંત્રાદિ સામગ્રીવડે અનુભવમાં આવે છે. સામાન્ય દૃષ્ટિથી ઇન્દ્રિયગમ્ય નહિ છતાં ઇન્દ્રિયગમ્ય સાધનસામગ્રીથી થઈ શકે તેવા શ્રદ્ધેય વિષયોની જ્ઞાનરૂપે સિદ્ધિ અનુભવદ્વારા કરવી યોગ્ય ગણાય છે.

પૃથ્વી સૂર્યપછાડે ફરે છે—આ શ્રદ્ધાનો વિષય મનોગમ્ય છે. આ ફરવાના સ્વરૂપને કોઈએ ઇન્દ્રિયગમ્ય કર્યું નથી, અને યંત્રાદિના સાહાય્યવડે પણ અનુભવગોચર થતુ નથી. તોપણ તેના યાચાર્થને આપણે અનુમાનદિ પ્રમાણેવડે સિદ્ધવત્ જાણીએ છીએ અને તેથી તે મનોગમ્ય વિષય છે.

મનના પોતાના વિકારો જેવા કે હું મુખી છું, દુઃખી છું, ઇત્યાદિ સાક્ષીગમ્ય અર્થાત્ સાક્ષી-ભાસ્ય છે તેની રીતે “હું” “અહા” “હું” —આ પ્રકારનો તત્ત્વવિદ્યાનો છેવટનો અનુભવ અથવા ચરમાવૃત્તિસાક્ષીભાસ્ય છે. અવેદ્ય જનાં અપરોક્ષપણને પામે એવા વિષયો સાક્ષીગમ્ય ગણાય છે.

અત્ર એટલુ લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે કે કોઈ પણ પ્રમેય અંતરાત્મા અથવા સાક્ષીના ભાસવિના જ્ઞાનગોચર થતો નથી. ઇન્દ્રિયગમ્ય પદાર્થો પણ મનોવૃત્તિથી પ્રકાશિત થઈ સાક્ષીના પ્રકાશની યુક્ત થાય છે જારે જ અનુભવમાં આવે છે. પરંતુ જેમ સૂર્યના પ્રકાશવાળા ઓરડામાં દીવા મૂક્યા હોય અને આપણે દીવાના પ્રકાશને જ લક્ષમાં લઈ મૂર્યપ્રકાશને વિસ-

છીએ છીએ, તેમ સર્વ ઇન્દ્રિયમય પદાર્થોના અથવા મનોગમ્ય પદાર્થોના ભાનસમયે ઇન્દ્રિય-પ્રકાશને અથવા મનોવૃત્તિના પ્રકાશને પ્રાધાન્ય આપી સાક્ષીના પ્રકાશને ગૌણ ગનાવીએ છીએ. સામાન્ય જનસમૂહ દેહ અને ઇન્દ્રિયથી પૃથક્ વિજ્ઞાતાના સ્વરૂપને જાણુતો જ નથી; વિજ્ઞાનપિદ્ધ મનોમય અને વિજ્ઞાનમય જાતને જાણે છે, પણ સ્વયંબૂ આત્મસંપિદ્ધ અથવા સાક્ષી આત્માના સ્વરૂપને સમજી શકતા નથી અથવા સ્વીકારતા નથી. તત્ત્વવિજ્ઞાના અનુભવી આ સ્વયંબૂ આત્મસંવિત્તે અર્થાત્ સ્વપ્રકાશ સાક્ષી આત્માને અપરોક્ષ કરે છે.

તત્ત્વજ્ઞાનની ઇચ્છાસંગી અભ્યાસકે શ્રીસદ્ગુરુપ્રભોધિત પ્રક્રિયા અને શાસ્ત્રપ્રતિ-પાઘ વિષયઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખી બેસી રહેવાનું નથી. કેવલ શ્રદ્ધા અપરોક્ષ જ્ઞાનમાં સહકારિ કારણોપિના પરિણામ પામતી નથી. "સત્ય, જ્ઞાન અને અનંત એવું બ્રહ્મતત્ત્વ છે, આ વિશ્વના ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયના હેતુરૂપ બ્રહ્મતત્ત્વ છે આ દેહમાં હૃદયકાચ અન્વેષ્ટન્ય છે" ઇત્યાદિ શાસ્ત્રવાક્યો શ્રીસદ્ગુરુથી પ્રભોધાય તેમાં અચલ શ્રદ્ધા રાખી બેસી રહેનાર કદી વિજ્ઞાન થતો નથી. તત્ત્વવિજ્ઞામાં શ્રદ્ધાઉપરાંત ઉત્કૃષ્ટ વિવિધિયા અર્થાત્ તત્ત્વને કરામલકવત્ અનુભવવાની ઉત્કૃષ્ટ ઇચ્છા પ્રકટ થવી જોઈએ. આ ચિત્તના ઔત્સુક્યને ગીતામાં "તત્પરત્વ" કહે છે. ઉપર શ્રદ્ધેય બ્રહ્મતત્ત્વનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું તે વ્યાં સુધી શ્રદ્ધાની કાટિમાં રહે છે ત્યાં સુધી માત્ર પરોક્ષ જ્ઞાનમાં પરિણામ પામી શકે છે. પણ "તે તત્ત્વ હું છું"—એ પ્રકારનો દિવ્ય સ્વાનુભવ જનમત્ કરવામાં તે પરમતત્ત્વને અંતરૂપદિરૂ અને સર્વ વ્યનિકરોમાં દેશ, કાલ, અને વસ્તુના પરિમ્લેહધિના અનુભવવાની આતુર ઇચ્છા અર્થાત્ તત્પરતા થવી જોઈએ. આ સંસારના શુભાશુભ પ્રસંગોમાં, શુભ દુઃખાદિ સામગ્રીથી વીંટા-યેલા છતાં પણ નિર્વિકલ્પ અનવચ્છિન્ન બ્રહ્મભૂષણ છું એ પ્રકારની ભાવના ઓનપ્રોત થયેલી રહેવી જોઈએ. જીવત્વની ભાવના ઉત્પન્ન થયા ન દેતાં પોતાના સ્વાભાવિક શિવભાવને સ્ત્રોતિન રાખવાનો અખંડ પ્રવૃત્ત થવો જોઈએ. જો શ્રદ્ધાનો વિષય સત્ય છે, અને જો આમ ગુરુશાસ્ત્ર સત્ય છે, તો તે વિષયનો સાક્ષાત્કાર થવો જ જોઈએ અને વ્યવધાન કરનાર છતર સર્વ વિષયોને તિલાંજલિ આપી જોઈએ. આથી "તત્પરતા" અથવા ઉત્કૃષ્ટ વિવિધિયા-પિના તત્ત્વાભ્યાસકે અને મોટા વિચારકે શ્રદ્ધાવાનુ છતાં તત્ત્વનિષ્ઠ યર્થ શકતા નથી. શાસ્ત્રના પ્રમેયોને શ્રદ્ધાવડે સારી રીતે પરોક્ષ સમજે છે, તોપણ અપરોક્ષાનુભવ ઉદય થતો નથી.

શ્રદ્ધા હોય, તત્પરતા હોય તોપણ બ્રહ્મત્મસાક્ષાત્કાર થવામાં મુખ્યમુખી ઇન્દ્રિયોની બાળપ્રવળધિનિ રહેવી જોઈએ નહિ. ઇન્દ્રિયોનો પ્રત્યાહાર કર્યા વિના ચિત્તવૃત્તિને બ્રહ્મ-ત્મકપ્રતિ અખંડ ધારામય બનાવ્યા વિના બ્રહ્મત્મક સિદ્ધ છતાં પ્રકાશ પામતું નથી. શ્રદ્ધાબીજમાંથી પરોક્ષ જ્ઞાન અંકુર કાઢે અને તત્પરતાથી તેનું રક્ષણ થાય, તોપણ "સંવ-તેન્દ્રિયત્વ" અર્થાત્ સમઘન ન હોય તો જેમ વાદ્યિનાના છેડને ડોર ગરી નવ્ય અથવા નવા મારીના ધડમાંથી પાણી ઝરી જાય તેમ બ્રહ્મત્મસાક્ષાત્કારરૂપા ત્રિતિ વિનમાંથી ઉદય યર્થ હોય તોપણ હટકે છે. આ કારણથી સંવતેન્દ્રિયત્વ અથવા યોગ જાનનો રક્ષક છે.

આથી સર્વ શ્રેયસસાધકોએ શ્રદ્ધાનુ થયા ઉપરાંત તત્પર અને મંવનોન્દ્રિય મનું અન્યંત જરૂરનું છે. તત્પરતામના આધિર્ભાવમાં શ્રદ્ધા, વિવિધિયા અને યોગ-એ ત્રણના સમકામે સંપ-નની આવરણના છે એ જ આ લઘુ લેખનો પ્રતિપાઘ વિષય છે.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકોપતિ—

પ્રિય બંધુઓ !

વર્તમાન યુગ પ્રવૃત્તિમય તથા પ્રગતિમાન સુખ છે. તેમાં સર્વ કાર્થ ન્યૂનાધિક અંશે પણ પ્રવૃત્તિ તથા પ્રગતિ કરી રહ્યાં છે. વાસ્તવ નિવૃત્તિને પ્રાપ્ત કરવા અર્થે પણ કેટલીક પ્રવૃત્તિની અગત્ય છે, એમ નિઃસંકેપજ્ઞ અનેક જુદાંજુદાં સ્વીકારે છે, તથા શાસ્ત્રાદિથી પણ સંમત છે. ઉપાધિમાત્રથી નિવૃત્તિરૂપ સ્થિતિ એ આપણું પણ લક્ષ્ય હોવા છતાં તે પદની સિદ્ધિઅર્થે જે કંઈ સધનની અગત્ય છે તેને પ્રકટાવવારૂપ અને તેને સેવવારૂપ આપણી પ્રવૃત્તિ આપણા મૂલ હિદેશમાં સદાપક્ષ હોવાથી આપણે તેની પ્રથમથી જ સ્વીકાર કર્યો છે. ધણા મનુષ્યો વિચારિતને માટે ‘માયેરાન’ કે ‘મહાત્મલેશ્વર’ જન્ય છે; ને કે તે કાર્યનો મુખ્ય હિદેશ વિચારિત અથવા નિશ્ચિત લેવાનો હોય છે, તોપણ ત્યાં પહોંચતાં મુખી તો વિવિધ પ્રવૃત્તિ કરવી જ પડે છે, તેમ આપણો મૂલ આશય ઉપાધિના બંધનથી રહિત થઈ નિત્ય મુક્ત તથા નિવૃત્તિમય થઈ રહેવાનો હોવા છતાં તે સ્થિતિએ જતાં મુખી જે કંઈ કર્તવ્ય છે તેનો અસ્વીકાર આપણે કર્યો પણ નથી તેમ કરતા પણ નથી.

તે જ પ્રમાણે, અન્નને ગ્રહણ કરવામાં તેનાથી આપણા શરીરને પોષણ આપી બેસી રહેવું એટલો જ હેતુ નથી, પણ એ શરીરવડે અન્યની સેવા, સદાય આદિ જે કંઈ બની શકે તે કરવું એ પણ અન્ન ગ્રહણ કરવામાં હેતુરૂપ છે, એમ શાસ્ત્રાદિ પણ કહે છે, તેમ જે કંઈ જનહિતકારક વસ્તુને આપણે જાણી હોય તેનાથી આપણે આપણું બને તેટલું દિત સાધી તેનું બીજાઓને જ્ઞાન કથાવડું, બીજાઓની દૃષ્ટિઆગળ તે મૂકવું, તથા એ વસ્તુથી આપણને જે બળ તથા હિત પ્રાપ્ત થયું હોય તેના વડે આપણાથી બને તેટલી અન્યને સદાય તથા સેવા કરવી, એ પણ આપણો ધર્મ હોવાથી તે હેતુ પણ આપણી પ્રવૃત્તિમાં રહેલો જ છે.

આ આદિ વિવિધ કારણોને લઈ આપણે અનેક પ્રવૃત્તિઓ કરી છે અને કરતા આવ્યા છીએ, આપણા ક્રી ઇષ્ટ પરમાત્માએ પોતે જ વિવિધ ગ્રંથાદિ સ્વી આપણી એ પ્રવૃત્તિનું સૂચન કરવા કૃપા કરી છે. તે પ્રમાણે તેમના અનુગ્રહબલથી આપણે તે અઘાપિ ઉત્તરોત્તર ચલતી કળાએ કર્યાં કરીએ છીએ.

ધર્મસંસ્થા એ આપણા તેમ જ અન્ય દેશોનું સાસકેન્દ્ર છે. તેમાં પણ આપણા દેશમાં ધર્મસંસ્થાઓપ્રતિ અસામાન્ય પૂજ્યત્વ, ને કે અનેક સંસ્થાઓએ વિદુતરૂપ ધારણ કરેલું હોવા છતાં પણ, અઘાપિ રહેલું છે. આ દેશ તેમના ઉપદેશને માટે, ચાતક જેમ સ્વાતિથિદુભાટે આતુરતા ધરે તેમ આતુરતા ધારણ કરી રહ્યા છે. તેમાં પણ કેટલાંક કારણો, કે જોનો અત્ર વિસ્તાર કરવા જેટલો અવકાશ નથી, તેમ તેના સાક્ષાત્ દ્રષ્ટાં પ્રસાદનું આ સ્થવ પણ નથી તેથી તેનો ઉલ્લેખ ન કરતાં એટલું જ કહીશું કે વિવિધ કારણોને લીધે આજના સમયમાં તો ધર્મસંસ્થાઓતરફથી કંઈક વિશેષ, અને અત્યંત બલવાન મેળવવાની આશાથી દેશ તેમના પ્રતિ સ્થિર દૃષ્ટિથી જોઈ રહ્યા છે.

અને ધર્મસંસ્થાઓનું એ મુખ્ય કર્તવ્ય જ છે કે દેશીઓને હિત કરનાર અનેક વસ્તુઓ પૂરી પાડવી. આ કર્તવ્યને જોઓ નથી સ્વીકારતી અને તે પ્રકારની જોઓ મોડા

ધણા અંશમાં પણ પ્રવૃત્તિ નથી કરતી, તે સંસ્થાઓપ્રતિ જનસમાજનો સદ્ભાવ ક્રમે ક્રમે ધટતો જાય છે અને ઉત્તરોત્તર ધટે એ સ્વાભાવિક છે. તેથી તે નિમિત્ત જેમ અન્ય ધર્મસંસ્થાઓનું કર્તવ્ય છે, તેમ આપણું પણ હોવાથી તે પ્રકારનો કંઈક પ્રયાસ પૂર્વથી જ આપણે કરતા આવ્યા છીએ અને કરીએ છીએ. આજપર્યંતના આપણા પ્રયાસે પ્રજાનું કેટલું ફિત કર્યું છે અને હજી પણ કરે છે તેનો નિર્ણય આપણે પ્રજાવર્ગને જ સોંપીશું. તેમ અત્યંત સમર્થ તથા ધણા લાંબા કાળથી ચાલી આવતી તથા અનેક પ્રકારનાં બલવાળી કે જે બલનો જે તેઓ યોગ્ય પ્રકારે ઉપયોગ કરે તો આજે દેશ સર્વ પ્રકારની ઉન્નતિમાં અત્યંત વેગપૂર્વક વધી શકે તેવી સંસ્થાઓ આજ શું કરે છે, અને અલ્પ સમયની તથા અલ્પ સાધનસંપત્તિવાળી આપણી ધર્મસંસ્થાએ એ સંબંધી શું કર્યું છે અને કરે છે, તેનું પ્રમાણ કાઢવા તથા નિર્ણય કરવાનું કામ પણ આપણે તટસ્થ પ્રજાવર્ગને જ સોંપીશું.

પરંતુ જે કંઈ આપણે કર્યું છે તેટલા માત્રથી સંતોષ માની આજ સુધી આપણે બેસી રહ્યા નથી અને નવીન તથા અધિક કર્તવ્યપ્રતિ અલક્ષ ક્યો નથી તેમ હાલ પણ કરવાનું કંઈ કારણ નથી, તથા કરતા પણ નથી. શ્રી ઈંદુના અનુગ્રહબલથી આજપર્યંત આપણે સંતોષકારકરીતે આપણી પ્રગતિને સાધી છે અને સાધી શકીશું એ નિશ્ચય છે.

પ્રિય બધુઓ ! આમ છતાં હજી પણ આપણે શ્રી ઈંદુના મધુર આદેશને શ્રવણ કરીએ છીએ કે “ રે પીર ! સત્ય રણમાં સર્જિ શત્રુ આવો.” અને એ આદેશને મન, વચન તથા કર્મથી અનુસરવું એ આપણું પ્રધાન કર્તવ્ય છે. અને તેને માટે હજી પણ આપણે અધિકાધિક પ્રયત્નને કરવા ઉદ્યત થવું જરૂરનું છે. જે કંઈ આપણો વાસ્તવ ઉદ્દેશ છે તેને સત્વર સિદ્ધ કરવા પ્રતિ આપણે સામાન્ય વેગવાળા થવાનું નથી, પણ ઉત્તરોત્તર વધારે અને વધારે બળવાન વેગવાળા થવાની અગત્ય છે.

શ્રી ઈંદુના અનુગ્રહથી આપણને જે જે સાધનસામગ્રીઆદિ પ્રાપ્ત છે તેનો આપણે હજી પણ વધારે ઉત્તમ પ્રકારે ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે, અને તે આપણે કરી પણ શકીએ એમ છે. જે આપણે તેનો વધારે સારી રીતે ઉપયોગ કરી શકીએ તો આજે જે કંઈ સામર્થ્યનો આપણે આપણામાં અનુભવ કરીએ છીએ તેના કરતાં અત્યંત અધિક અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં સામર્થ્યનો હજી પણ આપણે આપણામાં અનુભવ કરી શકીએ એમ છે.

આપણે આ પ્રકારે અધિક પ્રમાણમાં આપણા કર્તવ્યને સિદ્ધ કરી શકીએ, અને આપણા કર્તવ્યમાં આપણને વિવિધ પ્રકારની અનુકૂલ સૂચનાઓ મળી શકે, તથા આપણને વારંવાર ઉત્સાહ, ઉત્તેજનાદિપૂર્વક આપણી કર્તવ્યની દિશાનું આપણને સ્પષ્ટ સૂચન થાય તથા આપણી સર્વપ્રકારની ઉન્નતિમાં આપણને અધિક આવશ્યક સહાય પ્રાપ્ત થાય અને આપણા સ્વધર્મને અનુસાર જે વિવિધ દર્ત્તનો છે તેના પ્રતિ આપણું લક્ષ જાય અને તેમાં આપણી પ્રવૃત્તિ થાય એ ઉદ્દેશને લઈને આપણા ધર્મ તરફથી જત શ્રી આપાદી પૂર્ણિમાના ઉત્સવથી સવિશેષ કરીને આપણા અર્ચે એક ‘શ્રી શ્રેયસ્સાધક’ એ નામનું માસિક કલાકાવામાં આગ્રહ છે તેમાં જે લેખો પ્રકટ થયા છે, તે જેમના વાંચવામાં આવ્યા છે, તેઓ સર્વ તેની અત્યંત સ્તુતિ કરી રહ્યા છે. અને આપણા વર્ગને માટે આવા એક માસિકથી ખાસ જ આવશ્યકતા હતી, અને તે પૂર્ણ થવાથી અત્યંત સંતોષાનંદ દર્શાવી રહ્યા છે.

તેના પ્રથમ અંકમાં જે વિષય વગેરે આવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) શ્રી ઇષ્ટમાહાત્મ્યના કથનપૂર્વક સમગ્રામ સદ્ગુરુસ્તુતિ. (કાવ્ય)

(૨) ગુરુસ્મરણ કરવા સાધકોને પ્રબોધ. (કાવ્ય.)

(૩) ઉદ્ધાટન.

(૪) શ્રેયસસાધકોપદેશ પત્ર—પ્રથમ પત્ર.

(૫) પોતાના કર્તવ્યમાં સ્થિર રૂવા સાધકોને સુબોધ. (કાવ્ય)

(૬) આપણા વ્યાવહારિક જીવનના સિદ્ધાંત.

(૭) શ્રી સદ્બોધ પારિવ્રતક (દ્વિતીય પદ્યવ)

વગેરે.

એ જ અંકમાં આપણા ઇષ્ટ પરમાત્માના સ્વરૂપાવસ્થાનની શ્રાવણ શુકલપક્ષ પંચમી-ની તિથિએ સર્વ સાધકોએ પોતપોતાના સ્થાને તે દિવસે સાધનક્રમ વગેરે કેવી રીતે કરવું તેની કાર્યક્રમપૂર્વક સૂચના કરવામાં આવી હતી, એ સૂચના સર્વને અત્યંત રુચિકર થવા ઉપરાંત તેમને એટલી તો ઉત્સાહક થઇ હતી કે જેથી લગભગ વિશ જુદાં જુદાં ગામોમાં તેમાં દર્શાવેલા ક્રમપૂર્વક તેનું પરિપાલન કરવામાં આવ્યું હતું. અને તે એવી તો ઉત્તમ રીતે થયું હતું કે જેનાથી સર્વને અપૂર્વ આનંદ પ્રાપ્ત થયો હતો. એ ઉત્સવ ક્યાં ક્યાં થયો તથા કેવી રીતે થયો એ બધાનું સ્વરૂપ શ્રેયસસાધકોના ખીન્ને અંક વાંચવાથી સ્પષ્ટ થશે. જેમણે જેમણે તે ઉત્સવ ક્યાં હતો તેમના તરફથી તેની જે હકીકત આવેલી તે એ અંકમાં પ્રસિદ્ધ થઇ છે. આ ઉપરથી જ તે પત્રની ઉપયોગિતા અને તે કેવી અસર કરે છે એ સ્પષ્ટ થશે.

જેમણે જેમણે તે અંકના લેખો વાંચ્યા છે તેમનામાં કોઈ વિચક્ષણ પ્રકારની નબળાઈ પૂર્વક કંતંવ્યાસિમુખતા થઇ રહી છે. પ્રથમ અંકના ધણા ખરા લેખો સદ્ગુરુ શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના લખેલા છે. અને તે સાધકોને સાક્ષાત્ ઉપયોગી હોવાઉપરાંત વાચકને તે એટલા તો ઉત્તેજક થઇ પડ્યા છે કે જેથી અનેક સાધકો તેનું વારંવાર પ્રીતિપૂર્વક મનન કરે છે. અનેક સાધકોએ એ પત્રના લેખોની સ્તુતિ તથા તેની ઉપયોગિતા અને આવશ્યકતા પોતાના પત્રોમાં લખી મોકલી છે.

શ્રેયસસાધકોના વિવિધ કર્તવ્ય અને તેમાં જે સાધનશ્રેણી આદિની અપેક્ષા છે તે સર્વ તેમાં પ્રકટ થશે. આપણા સાધનક્રમમાં જે કંઈ સંશય આદિ હોય તો તે પૂછવાથી તેનું સમાધાન પણ તેમાં જણાવવામાં આવશે. જેમ જેમ તેના અંકો પ્રકટ થતા જશે તેમ તેમ શ્રેયસસાધકોને અગત્યના વિવિધ વિષયો તેમાં પ્રકટશે.

પ્રિય બધુંઓ ! આથી આપણું એ આવશ્યક કર્તવ્ય છે કે એ પત્રને નિત્ય પ્રીતિ-પૂર્વક વાંચવું, તેના વિચારાદિનું મનન કરવું અને તેમાં દર્શાવેલા વિવિધ પ્રકારના ઉત્તિ-જનક કર્તવ્યને આગ્રહ તથા ઉત્સાહપૂર્વક પાલન કરવા. આપણે કે જેણે શ્રેયસસાધક પદ સ્વીકાર્યું છે તેમણે તેમાં દર્શાવેલા અત્યંત હિતકારક માર્ગોમાં તેના પાલનમનનપૂર્વક પ્રવૃત્ત થવું એ અત્યંત અગત્યનું છે આથી શ્રેયસસાધક સંજ્ઞાને ધારણ કરનાર મત્યેક બંધુ-ઓએ જે તેમણે આ પત્ર ન મંગાવ્યું હોય તો સત્વર મંગાવી લેવા કૃપા કરવી. અને તેનું આગ્રહપૂર્વક અધ્યયન કરવું.

શ્રેયસ્સાધકવર્ગપ્રતિ સમભાવ દર્શાવનાર ઇતર સજ્જનોની આ વર્ગના સિદ્ધાંત, કર્તવ્ય, તેમાં પ્રવેશવાના નિયમો વગેરે જાણવાની ઇચ્છા હોય છે તો તેવાઓની ઇચ્છા થતાં તેમને પણ તે પત્ર મોકલવામાં આવશે.

જે જે શ્રેયસ્સાધકોને એ પત્ર મળ્યું નથી, તેમ જ ઇતર સજ્જનોને પણ તેમાં કેવા વિષયો આવ્યા છે તેનું કંઈક સ્વરૂપ લક્ષમાં આવે તેથી તેના એ વિષયો તથા એક પદ શ્રી મહાકાવ્યના આ અંકમાં આ વિષયની પાછળ પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે, એ પત્રના પહેલા અંકના જ આ વિષયો હોવાથી તેમાં કેટલાંક આરંભક વચ્ચે તથા વિચારો જણાશે. છતાં તેમાં રહેલા પ્રધાન વિચારનું સ્વરૂપ તો વિવેકી વાચકના લક્ષમાં આવ્યા વિના નહિ જ રહે.

અંતમાં શ્રેયસ્સાધક બંધુઓપ્રતિ એ જ વિત્તમિ-કે તેમણે પોતાનું નામ ગ્રાહક-તરીકે સત્વર લખી મોકલવું. કેમકે તેના ત્રીજા અથવા ચોથા અંકથી સર્વને સ્પષ્ટ થશે કે તેના ગ્રાહક થવાની પ્રત્યેક શ્રેયસ્સાધકની અગત્ય અને ફરજ છે. શ્રેયસ્સાધકોને અસંતોષિતકારક એક યોગના તે અંકોની સાથે પ્રકટ થશે.

પત્રવ્યવહાર માટે સરનામું:—વ્યવસ્થાપક શ્રેયસ્સાધક—વડોદરા.

એ માસિકનું મૂલ્ય પોસ્ટેજ સાથે વાર્ષિક રૂ. ૨-૦-૦ છે. લવાજમ માર્નઓર્ડરથી મોકલી આપવાથી મોકલનાર પાસે પહોંચી રહેશે. અથવા પી. પી. થી મંગાવવાની ઇચ્છા વાળાને તે પ્રકારે મોકલી આપવામાં આવશે.

શ્રેયસ્સાધકોપ્રતિ પત્ર.*

—પ્રથમ પત્ર—

હિંદિમ.

પ્રિય બંધુઓ,

જન્યત થાઓ, તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશે દિશામાં અરણ્યોદય થયો છે મધુર અને શીતલ વાયુ તમને નવજીવનમય કરવાને, તમને સ્પર્શ કરી રહ્યા છે. જીવનની સિદ્ધિનો ઝાંખો ઝાંખો પણ સામ્ય, મૃદુ અને જીવનમય પ્રકાર તમારા પ્રદેશની-તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની ક્ષિતિજઉપર છવાઈ રહ્યા છે. જુઓ, તે પ્રકારની શુભતામાં તમારું જીવન કેવું મનોહર લાગે છે ! એ પ્રકાર તમારા જીવનના અણુ અણુને જન્યત કરવાને, તેમાં કોઈ વિલક્ષણ પ્રાણુ લરવાને, તમારી વિદ્યાસ્વાદિકામાં મધુર રસલયી પુષ્પો પાથરવાને, અને તમારા કર્તવ્યપંથને દર્શાવવાને પ્રકરી નીકળ્યો છે. તમે તે જુઓ છો ?

પ્રિય બંધુઓ, જન્યત થાઓ. તમારા જીવનમાં રહેલા અનન્ત રસનો અનુભવ કરવાનો, તમારી ઉત્તરિને સાધનાર ક્રિયાઓ કરવાનો, જે કંઈ તમારું અસંતોષિત કરનાર છે તેપ્રતિ અભિમુખ થવાનો અને તેનાં દર્શન કરવાનો સમય થયો છે. કારણ કે તમારા

* આ વિષય, ત્યાર પછીનું પદ અને તે પછીનો વિષય, એ ત્રણે શ્રેયસ્સાધક પત્રમાં પ્રકટ થયેલા છે. શ્રેયસ્સાધક પત્રનું સ્વરૂપ શ્રી મહાકાવ્યના વાચકોનાં લક્ષમાં આવવાને માટે તેની પ્રસિદ્ધિ અત્રે યોગ્ય ગણી છે.

વાસ્તવ પ્રદેશની દશેદિશામાં અરણ્યોદય થયો છે. તમારામાં શુભ રહેલાં અનેક સામધ્યેનિ-
કાસ કરવાનો, તમારામાં નવીન-સચ્ચોને લરવાનો, નવી નવી ઉત્તમ ક્રિયાઓ આચરવાનો
તમારા અધિકારની વૃદ્ધિ કરવાનો, અનેક નવીન જ્ઞાનને જ્ઞાપવાનો, તમારા ઉદ્દેશોને ફલિ-
ભૂત કરવાનો, તમારા મનને ગગનમાં વિહાર કરાવવાનો, તમારી કલ્પનાની બાજમાં નવા
ખેલ ખેલવાનો અને તમારા મનોરાજ્યોને અધિક ઉત્તમ રીતે ધડવડો સમય થયો છે.
તમે તે જુઓ છો ?

પ્રિય બંધુઓ, જાગૃત થાઓ. તમારા કર્તવ્યમાર્ગમાં રહેલાં વિધોને ટાળીને તેમાં જ-
વાના સુગમ ક્રમને બતાવવાનો, તમારી પ્રાપ્ત્ય વસ્તુનું તમને સ્પષ્ટપણે દિગ્દર્શન કરાવવાનો,
તમારી અત્યંત પ્રિય અને કલ્યાણકારક વસ્તુસાથે તમારો પરિચય કરાવવાનો, તમારી ઉચ્ચ
ધારણાઓને સફલ કરવાનો અને તમારી નિદ્રાને ત્યાગ કરવાનો સમય થયો છે. કારણ કે
તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશે દિશામાં અરણ્યોદય થયો છે. તમે હાલ જ્યાં છો ત્યાંથી તમને
આગળ વધારવાનો, તમને તેને માટે જે સાધનો જોઈએ તે પૂરાં પાડવાનો, તમારામાં નવીન
આશા, નવીન ઉત્સાહ, નવીન આગ્રહ, નવીન બલ, નવીન જીવન અને નવીન જ્યોતિને
પ્રકટાવવાનો સમય થયો છે. તમે તે જુઓ છો ?

પ્રિય બંધુઓ, જાગૃત થાઓ, તમારે સર્વ અંશે અદ્યતનતાથી પૂર્ણ થવાનો, તમારામાં
રહેલી વિવિધ શક્તિઓનો વિકાસ કરવાનો, તમારામાં રહેલી મનોહરતા અને દિવ્યતાથી
આ વિશ્વને છાઈ દેવાનો, ધ્વિરતો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવાનો, પરમાત્માના ઉપકારના અને
તમારી કૃતકૃત્યતાના અનુભવનાં સુંદર, મનોરમ પ્રભાતીયાં ગાવાનો સમય થયો છે. કારણ
કે તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશેદિશામાં અરણ્યોદય થયો છે. તમે હાલ ક્યાં છો, તમારું મૂલ
સ્વરૂપ શું છે, તમે તેનાથી શામાટે અળગા જણાઓ છો, તમને ક્યાં ક્યાં અને શી શી
પ્રતિકૂલતા નડે છે, તમારે શું જોઈએ છે અને તમારી પાસે એવું શું છે કે જેની તમને
જરૂર નથી અને જે તમારામાં રહીને તમને જ હાનિ કરે છે, તમારા પોતાનામાં જ હાલ
પણ એવું શું રહ્યું છે કે જે તમને જે કંઈ જોઈએ તે આપવાને સમર્થ છે તે સર્વ જણા-
વાનો સમય થયો છે. તમે તે જુઓ છો ?

પ્રિય બંધુઓ, આજસુધી તમે અનેક વિધોને અનુભવ્યાં હશે, અનેક પ્રતિકૂળ પ્રસંગોને
જોયા હશે, અનેક કષ્ટોને સહ્યાં હશે, અનેક દુઃખોને ભોગવ્યાં હશે, અને સંતાપો ક્યાં હશે,
અનેક પરાજયોને જોયા હશે, અનેક આશાઓ વિફલ થતી જણાઈ હશે, અનેક પ્રકારની
વિષોષજન્ય વેદનાને પામ્યા હશે, આતું ધણું ધણું તમે જેવું, જાણ્યું, સાંભળ્યું અને
અનુભવ્યું હશે, પરંતુ તે બધું રાત્રિ-ચોર રાત્રિના-સમયમાં બન્યું છે. તમે જ્યારે નિદ્રાના
ધારણમાં હતા ત્યારે તે બન્યું છે, અને તેથી તે બધું તમે સ્વપ્નમાં જેવું છે, સ્વપ્નમાં
અનુભવ્યું છે. નહિ તો નિદ્રાના ધારણમાં તમે બીજી કેવી રીતે અનુભવી શકો ? અને
જ્યારે તે બધું સ્વપ્નમાં અનુભવ્યું છે, એ બધાં સ્વપ્નના ખેલો છે, સારે દવે જે સમયે
તમે જાગૃત થયા છો તે સમયે એ સ્વપ્નના પ્રસંગોથી શા માટે ખેદ કરો છો ? શા માટે
એ પ્રસંગોને સાચા જ માન્યા કરો છો ? વિપત્તિ પ્રતિકૂળતા, દુઃખ, પરાજય, હાનિ
નિષ્ફલતા એ વગેરે સ્વપ્નમાં દેખાતેલા દેખાવો છે, સાચા નથી.

ખરૂં સુખ જાગૃતિમાં છે. તેમાં અનંત સામર્થ્ય રહેલું છે. જેઓ જાગૃત થાય છે;

તેમને અનેક સુખજનક વસ્તુઓ જાણાય છે. કર્તવ્યનો યોગ્ય માર્ગ દેખાય છે, પ્રાપ્તિસ્વરૂપ વસ્તુની આંખી થાય છે, અને જાણવા યોગ્ય વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે.

તમારા જીવનમાં શું શું છે, તે કેટલા બલવાળું છે, તે કેવું ઉત્તમ પ્રકારનું થઈ શકે છે, એ બધું અજાણે દેવતા પ્રકાશથી તમે જાણી શકો છો. એ પ્રકાશ થવા માંગ્યો છે, તેનાં તેજસ્વી રશ્મિઓ તમારા વાસ્તવ પ્રદેશના ક્ષિતિજમાં પ્રગટવા લાગ્યાં છે. તે કેવાં મનોહર છે ! તેની પ્રજ્ઞા કેવી દિવ્ય અને અધિકારને દૂર કરનારી છે ! જુઓ, જુઓ, તે તમારા જ પ્રદેશમાં પ્રસરતાં જાય છે. તમને સ્પર્શ કરવાને તે તત્પર થઈ રહ્યાં છે.

પ્રિય બધુઓ, જાગૃત થાઓ. રાત્રિ અળપાર્થ છે, રાત્રિનો ત્રાસ જવાં લાગ્યો છે, રાત્રિનો ભય પીતાવા માંગ્યો છે, રાત્રિનું દુઃખ દૂર થવા લાગ્યું છે, અને તેની સાથે સ્વપ્ન પણ અળપાવા માંગ્યો છે, તેણે દર્શાવેલાં ચિત્રોને તે હવે લપેટાનું જાય છે. અરણ્યોદયના પ્રકાશમાં તે પોતાનાં ચિત્રો બતાવી શકે તેમ નથી. કારણ કે તે આકળના જળથી ચિત્ રાયેલાં છે, અને તેથી તેનો રંગ સૂર્યનાં કિરણોઆગળ ટકી શકે એમ નથી.

આ સ્થૂળ સૃષ્ટિમાં પણ પ્રભાવનો સમય કેવો મનોહર લાગે છે ? તે શરીરમાં સ્ફુર્તિ અને મનમાં સ્વાભાવિક પ્રસન્નતાને ઉપજાવે છે. આખી સૃષ્ટિ જાણે જીવનબળથી ઉભારાઈ રહી હોય એમ લાગે છે. જાણે તેનામાં કોઈ નવું બળ, નવીન નિર્મળતા, નવીન પ્રાણ અને નવીન ચૈતન્ય આપ્યું હોય તેમ જોનારને જાણાય છે.

તમારા વાસ્તવ પ્રદેશ-તમારા આંતર પ્રદેશમાં-પણ પ્રજ્ઞાત થતાં લાંબાં વ્યાના કરતાં પણ અત્યંત અલૌકિકતા થાય છે. તમારી શક્તિઓ અત્યંત પ્રજ્ઞાત, નિર્મળ અને ઉચ્ચ વસ્તુપ્રતિ જોડાયેલી હોય છે, તમારું મન, તમારા વિચાર, તમારી કલ્પના તમારા નિમ્ન, તમારા સંકલ્પ, તમારી ઇન્દ્રિયો, એ સર્વ અત્યંત રમ્ય, ઉચ્ચતાથી ભરેલાં, પ્રતાપમય અને સામર્થ્યમય થાય છે. તમારી વાણી મધુર, હિતભાગી અને સત્યવાળી થાય છે, તમારાં નેત્ર અદ્ભુત પુષ્પામીવાળાં અને તમારા અંતઃકરણની કોઈ ઉચ્ચ દર્શાને સૂચવનારાં, તમારામાં રહેલા ચિંતનની ઉત્કૃષ્ટતાનું અન્યને જ્ઞાન કરાવનારાં થાય છે.

તમારા વાસ્તવ પ્રદેશમાં પ્રજ્ઞાત થતાં, તમે કોઈ જુદા અને ઉચ્ચ પ્રદેશના નિવાસી છો, એમ જોનારને સમજાય છે. સામાન્ય મનુષ્યોની અને તમારી જૂનિકામાં ઘણો જોડ હોય એમ સર્વને સ્પષ્ટ સમજાય છે. તમારાં મન, છુદ્ધિ, ચિત્ત વગેરે કોઈ જુદો જ હોય પ્રકારનો વ્યાપાર કરતાં લાગે છે, તમારી પ્રસન્નતા, તૃપ્તિ, નિર્વેરતા, આત્મા-લિમ્બતા એ બધું અલૌકિક અને અત્યંત લાગે છે. તમારી ઇચ્છાઓ, આશાઓ, નિશ્ચયો, બધું ઉચ્ચ અને દૃઢ હોય છે. સ્વરૂપમાં તમારું આખું જીવન બધું રમણીય જાણાય છે.

પ્રિય બધુઓ, જાગૃત થાઓ, તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરેકદિશામાં અરણ્યોદય થયો છે, તો પછી હજી પણ નિદ્રામાં શા માટે પડ્યા રહેવું ? જાગૃત થાઓ, તમારા મનોહર પ્રદેશને જુઓ, તેમાં વહેતા દિવ્ય વાતાવરણમાં રમણ કરવા તત્પર થાઓ, કર્તવ્યનો વિચાર કરો અને કામ લાગો.

નિદ્રાનો પરિત્યાગ કરો, એકાએક વિજયણ ઉત્સાહને પ્રકટ કરો, અરણ્યોદય થયો છે તો પ્રખર લાભ પણ અવશ્ય પ્રકટશે એવી શ્રદ્ધા ધરો, સ્વપ્નના વિચારો છોડી દો, સંકલ્પ કરો કે હવે પૂર્વનાં સ્વપ્નને પિસરી જતાં, ફરી ન સંભારવાં. સામર્થ્યનું અજ્ઞાન રહેવું એ ઉદ્ધવું છે, સામર્થ્યનું આપણા પોતાનામાં લાભ રહેવું એ જગવું છે.

જામત્ યથાર્થી આપણને જે કંઈ જોઈએ તે મળી શકે છે, તેથી જીવનને ઉચ્ચ-સામર્થ્યમય, રસમય, પ્રગતિમય, આનંદમય, જ્ઞાનમય, ઐશ્વર્યમય અને સર્વોત્તમમય કરવાને માટે જામત્ થાઓ. બંધુઓ, કોઈ પણ કાર્ય સિદ્ધ કરવાને માટે, ધારેલી ધારણાઓ સફલ કરવાને માટે, ઇષ્ટનો અનુગ્રહ પામવાને માટે, ઇષ્ટના અલૌકિક સ્વરૂપનો તમારામાં આવિષ્કાર કરવાને માટે, શ્રદ્ધાનો અદ્ભુત રસ આખવાને માટે, આત્માની અનંત શક્તિઓને પ્રકટાવવાને માટે અને યથાર્થ ત્રેયરસાધક થવાને માટે જામત્ થાઓ. સાચા ત્રેયરસાધકા નિરંતર જામત્ રહે છે, અને જે નિરંતર જામત્ રહે છે, તે જ સાચા ત્રેયરસાધક છે.

અત્યાર સુધીમાં આવેલાં એ બધાં સ્વપ્નને ભૂલી જાઓ, તે રાત્રિનાં હતાં, રાત્રિમાં જ પ્રકટવાને સર્ગર્પણ હતાં, તેને રાત્રિમાં જ રહેવા દો, અને તમે જામત્ થાઓ—નવીન પ્રદેશમાં આવો, જ્યાં અરણ્યોદય થઈ રહ્યો છે તેવા પ્રદેશમાં આવો, ત્યાં પૂર્વે જોયેલું અને ભોગવેલું એવું એક પણ સ્વપ્ન નથી, કેમકે ત્યાં રાત્રિ નથી, નિદ્રા નથી. ત્યાં સ્વપ્ન નથી, અને સ્વપ્ન નથી તો વિપત્તિ, દુઃખ, કષ્ટ, પરિતાપ, પરાજય કે એવું કશું જ નથી.

વિપત્તિ, પરાજય, હાનિ વગેરેનું તમારા ઉપર ક્ષાપી ગયું તેનું એક જ કારણ છે કે તમે નિદ્રાના પ્રદેશમાં ગયા, ઘોર ધારણામાં પડ્યા અને સ્વપ્નને વશ થયા. જ્યારે તમે જ તેના પ્રદેશમાં ગયા ત્યારે પછી તે તમને પોતાનો અમત્કાર દેખાડે એમાં શું આશ્ચર્ય ?

પણ હવે જામત્ થાઓ, કેમકે તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દૃશ્ય દિશામાં અરણ્યોદય થયો છે. જામત્ સ્થિતિમાં આવતાં અને પછી જામત્પણે ક્રિયાઓ કરતાં તમને પૂર્વે જે અનુભવ થયો છે તે નહિ થાય. તમને તેનાથી કેવળ વિરદ જ અનુભવ થશે. 'ત્યારે શું હવે અમને દુઃખ, વિપત્તિ, કલેશ વગેરેમાંનું કશું જ નહિ જણાય ?' મિય બંધુઓ ! ના, નહિ જ જણાય એમ નહિ અને તેમ છતાં તે નહિ જ જણાય એમ પણ ખરું.

કેમ કંઈ વિભ્રમ થયો ? અવશ્ય કરો. તમને એક વિલક્ષણ ટેવ પડી ગઈ છે તે તમે જાણો છો ? તમે ગાયનું અનુકરણ કરો છો પણ તે છતાં ગાય જ્યારે તેથી ક્રિયા કરવાથી લાલ મેળવે છે ત્યારે તમે તે જ ક્રિયા કરવાથી હાનિ મેળવો છો તમે જાણો છો કે મનુષ્ય ગાયના આંચળ દોહીને તેમાંથી દુધ કાઢે છે, ત્યારે એ જ આચળઉપર બેસીને મચ્છર તેમાંથી શું કાઢે છે ? લોહી. આવી જ રીતે તમે પણ ગાયનું એક અનુકરણ કરો છો, પણ તે જ્યાં કરવું જોઈએ ત્યાં કરવાને બદલે કોઈ બીજી જ જગ્યાએ કરો છો, અને તેથી તેના પરિણામ લાભને બદલે હાનિમાં જ આવેલો જુઓ છો.

ગાય જ્યારે તેણે આધેકું વાગોળે છે ત્યારે તમે પેલા સ્વપ્નમાં બનેલા પ્રસંગોને જામત્માં વાગોળો છો. જે વાગોળવાની જરૂર જ નથી, તે વસ્તુને તમે ફરી ફરીને મુખમાં—તમારા વિચાર વગેરેમાં—આણો છો—વાગોળો છો, તેથી તે તમારાથી દૂર રહેવાને બદલે તમારી વધારે અને વધારે પાસે રહેતી જાય છે. તેમાં તમને તે વારંવાર મેળવે છે. અને તેમાં તમે બેળાઓ છો એટલે શું થાય છે ? એ જ કે ક્ષીણે પુણ્યે મૃત્યુલોકે વિશ્રાન્તિ—પાછા પેલા સ્વપ્નના પ્રદેશમાં જઈને ઉભા રહો છો. તમે એમ માનો છો કે તમે જામત્માં છો અને હોય છે પણ તેમ જ; પરંતુ જ્યાં તમે પેલા સ્વપ્નની સૃષ્ટિના—ઘોર રાત્રિના સમયમાં આવેલા સ્વપ્નના—વિચારોમાં બળો છો, અને તેમાં બનેલા પ્રસંગોનું સ્મરણ કરી, સ્વપ્નમાં જે તમને ખેદ, દુઃખ, પરાજય વગેરે જણાયેલાં હોય છે તેવો જ

જ્યાં જામતમાં પાછો અનુભવ કરવા માડિો છે કે તત્કાળ જ તમે જામતમાં નથી રહેતા પણ સ્વપ્નમાં આવી જાઓ છો અને જ્યાં સ્વપ્નના પ્રદેશમાં આવ્યા કે પાછા તમને એવાને એવા અનુભવો કરવાના આવે છે. આથી તમે પૂર્વે પૂછ્યું કે “ જામતના પ્રદેશમાં આવ્યા પછી અમને દુઃખ...વગેરે નહિ જણાય ” તેનો ઉત્તર આપતાં એમ કહેવું પડ્યું કે ‘ નહિ જ જણાય એમ નહિ.’

પણ જો તમે તે વિચારોને હવેથી તમારી જામત દશામાં આવવા નહિ દો, અને કેવળ જામત દશામાં જે કંઈ વિચારો કરવાના છે, તે જ કર્યા કરશો, સ્વપ્નના પ્રસંગોને આજ સુધી જે કંઈ બન્યું છે તેને કેવળ ભુલી જાઓ જો તમે જામત સમય કે જોનો આરંભ થયો છે તેમાં કરવા યોગ્ય વિચાર, ક્રિયા વગેરેને જ કર્યા કરો છો તો પછી તમે જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે ‘ હવે શું અમને દુઃખ...વગેરે નહિ જ જણાય ’ તો તેના ઉત્તરરૂપે ઉપર જ કહ્યું છે અને તે જ પાછું અહિં કહેવાય છે કે ‘ તે નહિ જ જણાય.’

ત્યારે હવે તમને સમજાયું હશે કે જામત દશા એ જ સર્વોત્તમ દશા છે, તેમાં દુઃખ વગેરેનો અભાવ છે, અને તેથી જામત થવું જરૂરનું છે.

પ્રિય બધુઓ, જામત થાઓ. તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદાય થયો છે. જામત થતાં શું મળે છે તે આપણે આરંભમાં જણાવી ગયા છીએ. એ બધું જામત થતાં આપણને જણાય છે. અરજોદાય થવાને લીધે તે બધું દેખાતું થયું છે, અને તેથી જામત થાઓ, એ બધાને પામે; અને તેના સર્વોત્તમ લાભ તથા સુખનો અનુભવ કરો.

તમને દીનતા, દુઃખ, ક્લેશ, પરાધીનતા વગેરેનું ભાન થાય છે ? તો જાણજો કે તમે નિદ્રામાં છો. અને તેને ટાળવાને માટે એક જ કરવાનું છે કે જામત થવું, તમારો વાસ્તવ પ્રદેશ સર્વ સામર્થ્યથી ભરેલો છે. જામત થાઓ અને તેમાં પ્રવેશો. અત્યંત આપ-હપૂર્વક નિદ્રાનો ત્યાગ કરો, અને અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક જામત થઈ કર્તવ્યમાં જોડાઓ.

બહુ થયું, નિદ્રા ધણી લીધી. હવે જામત થવાનો યોગ આવ્યો છે. કારણ કે તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદાય થઈ ચુક્યો છે, અને તે સમયમાં જગાવનાર આ ડિડિમ છે. સુખને, આનંદને અને ઉત્તરિને આપનાર તત્ત્વો આજ તમારા પ્રદેશમાં ઉભરાઈ રહ્યાં છે. તમારા જીવનમાં તે લગ્ના જવા ધ્રુવે છે. તમે તેને બેળવશો ?

જામત થાઓ, અને તમે અર્ધ કર્તવ્ય સિદ્ધ કર્યું એમ ગણાશો. કર્તવ્ય-સર્વોત્તમ કર્તવ્ય-કર્યું એ જ તમારા જીવનનો ઉદ્દેશ રાખો. કર્તવ્યની સિદ્ધિ થવી સુગમ છે, તેમાં જોડાવાને માટે નિદ્રાને ત્યાગવી કઠિન છે એમ તમને લાગે છે ? પરંતુ એ વિચાર પેલા સ્વપ્નસમયનો છે, સ્વપ્નના વિચારનું હવે શામાટે ચિંતન કર્યું ?

પ્રિય બધુઓ, આ પ્રથમ પત્રનું એ જ ડિડિમ છે કે જામત થાઓ. કારણ કે હવે રાત્રિ રહી નથી, પણ તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદાય થયો છે. આવા પ્રભાતના સમયનું શ્રીકૃષ્ણ પોતાની મનોહારિણી વાણીમાં કેવી રીતે વર્ણન કરે છે ?

પ્રભાતની વેળારે, હોસે રશિયામણારે,

આમા રવિ હમ્પાતણી દેખાય,

ધારે ધારે રવિ રે, હંચે આવે ને સમેરે,

લાંબા રડાં કિરણ ભૂમિએ પથરાય;-

અને આવો દિવ્ય પ્રભાત જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે ત્યાં શું થાય છે તે કથન કરતાં શ્રીધૃષ્ટ વદે છે કે,

વ્યવહાર આવે રે, વૃત્તિનો સ્વરૂપશું રે,
જ્યાં ત્યાં જગદીશ્વર ભળાય:

આ પ્રકારનો વ્યવહાર તમારા પ્રૈક્ષમાં આવવાનો સમય આવ્યો છે. ઉપરના પ્રભાતના રમ્ય વર્ણનનો જેમ જેમ તમે વિચાર કરશો અને તેનું મનોહર સ્વરૂપ તમારી કલ્પનામાં ખડું કરશો તેમ તેમ તે સમયમાં કેટલી અદ્વૈતિકતા રહેલી છે તે તમને સમજાશે.

તેથી પુનઃ એક વખત ડિડિમ વગાડીએ છીએ કે જામતુ થાયો, તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દૃશે દિશામાં અરુણોદય થયો છે.

પોતાના કર્તવ્યમાં સ્થિર થવાને સાધકોને સુબોધ.

૫૬. રામશ્રી.

સદ્ગુરુબોધ શ્રવણ કરી, મારા સાધકવીર !,
મનમતિકરણો પ્રેરણે, યાવા કર્તવ્યે સ્થિર;—
શ્રેયસ્સાધકનામથી, માત્ર ધરો ન સંતોષ,
ક'ંઈક વિશેષ એવું કરો, જેથી થાય જયધોષ;—
રાખે જગતા જન ઘણા, વૃત્તિ નિજ બહિર્મુખ,
સાધક ! ત્યારે તમે કરો, વૃત્તિ અંતર્મુખ;—
તર્ક ને ભુદિ ભેળવી, ખીલ કરતા છો કાર્ય,
(તમે) શ્રદ્ધાથી કેવલ માનજો, કહે જે આચાર્ય;—
ખીલ છોને માનતા, વેદવચન અમૂલ્ય,
જાણજો પણ કાંઈ છે નહિ, નિજગુરુવાણીતુલ્ય;—
ખીલ કમર કસી ભલે, પહેલો ખેડે વ્યવહાર,
સાધજો પ્રથમ તમે રુડો, પરમાર્થઆચાર;—
રમણીય આત્મસ્વરૂપનો, કરજો અધિક વિચાર,
કાં જે સ્વરૂપને પેખવા, પહેલો તમને અધિકાર;—
વિષયે વહેતી ઇન્દ્રિયો, છો ને રાખે અન્ય,
નિશ્ચય કરી તેનો, ચાખજો, સુખ સ્વરૂપજન્ય;—
ખીલજોમાં મન છો રહ્યું, પણ (તમે) કરીને પ્રયત્ન,
તમમાં અમનરૂપ તેહને, કરી લહો ચિદ્રત્ન;—
જગત્તણી પ્રતિકૂલતા, ખીલજો છો દે હુઃખ,
પણ તે નિહાળી “અનન્ય”, સાચા સાધકનું સુખ;—

ત્યાં જામતમાં પાછો અનુભવ કરવા મરો છે કે તત્કાળ જ તમે જામતમાં નથી રહેના પશુ સ્વપ્નમાં આવી જાઓ છો અને ત્યાં સ્વપ્નના પ્રદેશમાં આત્મા કે પાછો તમને એવાને એવા અનુભવો કરવાના આવે છે. આથી તમે પૂર્વે પૂછ્યું કે “ જામતના પ્રદેશમાં આત્મા પછી અમને દુઃખ...વગેરે નહિ જણાય ” તેનો ઉત્તર આપતાં એમ કહેવું પડ્યું કે ‘ નહિ જ જણાય એમ નહિ.’

પશુ જો તમે તે વિચારોને હવેથી તમારી જામત દશામાં આવવા નહિ દો, અને કેવળ જામત દશામાં જે કંઈ વિચારો કરવાના છે, તે જ કર્યા કરો, સ્વપ્નના પ્રસંગોને આજ મુખી જે કંઈ બન્યું છે તેને કેવળ બુદ્ધી વચ્ચે જો તમે જામત સમય કે જોતો આરંભ થયો છે તેમાં કરવા યોગ્ય વિચાર, ક્રિયા વગેરેને જ કર્યા કરો છો તો પછી તમે જે પ્રશ્ન પૂછ્યો છે કે ‘ હવે શું અમને દુઃખ...વગેરે નહિ જ જણાય’ તો તેના ઉત્તરરૂપે ઉપર જ કહ્યું છે અને તે જ પાછું અહિં કહેવાય છે કે ‘ તે નહિ જ જણાય.’

ત્યારે હવે તમને સમગ્રનું દરો કે જામત દશા એ જ સર્વોત્તમ દશા છે, તેમાં દુઃખ વગેરેનો અભાવ છે, અને તેથી જામત થયું જરૂરનું છે.

પ્રિય બહેનો, જામત થાઓ. તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદય થયો છે. જામત થતાં શું મળે છે તે આપણે આરંભમાં જણાવી ગયા છીએ. એ બધું જામત થતાં આપણને જણાય છે. અરજોદય થવાને લીધે તે બધું દેખાતું થયું છે, અને તેથી જામત થાઓ, એ બધાને પામો; અને તેના સર્વોત્તમ લાંબ તથા સુખનો અનુભવ કરો.

તમને દીનતા, દુઃખ, કલેશ, પરાધીનતા વગેરેનું ભાન થાય છે ? તો જામતને કે તમે નિદ્રામાં છો. અને તેને ટાળવાને માટે એક જ કરવાનું છે કે જામત થયું, તમારો વાસ્તવ પ્રદેશ સર્વ સામર્થ્યથી ભરેલો છે. જામત થાઓ અને તેમાં પ્રવેશો. અત્યંત આમ-દુર્બલ નિદ્રાનો ત્યાગ કરો, અને અત્યંત ઉત્સાહપૂર્વક જામત મધ્ય કર્તવ્યમાં જોડાઓ.

બહુ થયું, નિદ્રા ઘણી લીધી. હવે જામત થવાનો યોગ આપ્યો છે. કારણ કે તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદય અર્થ મુક્યો છે, અને તે સમગ્રમાં જાગૃતનાર આ દિગ્ગિમ છે. સુખને, આનંદને અને ઉન્નતિને આપનાર તરફો આજ તમારા પ્રદેશમાં ઉત્તરાર્ધ રચ્યાં છે. તમારા જીવનમાં તે બધી જવા ઇચ્છે છે. તમે તેને બેગવશો ?

જામત થાઓ, અને તમે અર્ધ કર્તવ્ય સિદ્ધ કર્યું એમ મનાવો. કર્તવ્ય-સર્વોત્તમ કર્તવ્ય-કર્યું એ જ તમારા જીવનનો ઉદ્દેશ રાખો. કર્તવ્યની સિદ્ધિ થવી મુશ્કેલ છે, તેમાં જોડાવાને માટે નિદ્રાને ત્યાગવી કઠિન છે એમ તમને લાગે છે ? પરંતુ એ વિચાર પેસા સ્વપ્નસમયનો છે, સ્વપ્નના વિચારનું હવે શામાટે ચિંતન કર્યું ?

પ્રિય બહેનો, આ પ્રથમ પગનું એ જ દિગ્ગિમ છે કે જામત થાઓ. કારણ કે હવે શાંતિ વધી નથી, પણ તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દરો દિશામાં અરજોદય થયો છે. આજ પ્રમાણના સમયનું શ્રીકૃષ્ણ પોતાની મનોદાદિષ્ટી વાણીમાં કેવી રીતે વર્ણન કરે છે ?

પ્રમાણની વેળારે, દરો રજિવામણી,

આજા રજિ દયાસહી રેખાવ,

ધારે ધારે રજિ રે, હંમે આવે એ સમેરે

હાંનાં રૂઝાં ડિગ્ગિ બંધિએ પથાવ;-

અને આવો દિવ્ય પ્રભાત જ્યારે ઉદય થાય છે ત્યારે ત્યાં શું થાય છે તે કથન કરતાં શ્રીહજી વહે છે કે,

વ્યવહાર ચાલે રે, વૃત્તિનો સ્વરૂપશું રે,
જ્યાં ત્યાં જગદીશ્વર સંબંધ:

આ પ્રકારનો વ્યવહાર તમારા પ્રૈશમાં ચાલવાનો સમય આવ્યો છે. ઉપરના પ્રભાતના રમ્ય વર્ણનનો જેમ જેમ તમે વિચાર કરશો અને તેનું મનોહર સ્વરૂપ તમારી કલ્પનામાં ખડું કરશો તેમ તેમ તે સમયમાં કેટલી અઘૃષ્ટિકતા રહેલી છે તે તમને સમજશે.

તેથી પુનઃ એક વખત ડિડિમ વગાડીએ છીએ કે જામત થાઓ, તમારા વાસ્તવ પ્રદેશની દશે દિશામાં અરુણોદય થયો છે.

પોતાના કર્તવ્યમાં સ્થિર થવાને સાધકોને સુબોધ.

પદ. રાગગ્રી.

સદ્ગુરુબોધ શ્રવણ કરી, મારા સાધકવીર !,
મનમતિકરણો પ્રેરજો, થાવા કર્તવ્યે સ્થિર;—
શ્રેયસ્સાધકનામથી, માત્ર ધરો ન સંતોષ,
કંઈક વિશેષ એવું કરો, જેથી થાય જયધોષ;—
રાખે જગના જન ઘણા, વૃત્તિ નિજ બહિર્ભુખ,
સાધક ! ત્યારે તમે કરો, વૃત્તિ અંતર્ભુખ;—
તર્ક ને છુદ્ધિ ભેળવી, બીજા કરતા છો કાર્ય,
(તમે) શ્રદ્ધાથી કેવલ માનજો, કહે જે આચાર્ય;—
બીજા છોને માનતા, વેદવચન અમૂલ્ય,
જાણજો પણ કાંઈ છે નહિ, નિજગુરુવાણીતુલ્ય;—
બીજા કમર કસી લલે, પહેલો ખેડે વ્યવહાર,
સાધજો પ્રથમ તમે રુડો, પરમાર્થઆચાર;—
રમણીય આત્મસ્વરૂપનો, કરજો અધિક વિચાર,
કાં જે સ્વરૂપને પેખવા, પહેલો તમને અધિકાર;—
વિષયે વહેલી ઇન્દ્રિયો, છો ને રાખે જાન્ય,
નિમ્મલ કરી તેનો, ચાખજો, સુખ સ્વરૂપજન્ય;—
બીજાઓમાં મન છો રહ્યું, પણ (તમે) કરીને પ્રયત્ન,
તમમાં અમનરૂપ તેહને, કરી લહો ચિદ્રત્ન;—
જગત્તણી પ્રતિક્ષલતા, બીજાને છો કે દુઃખ,
પણ તે નિહાળી મલકવું, સાચા સાધકનું મુખ;—

કષ્ટ ભલે આવે ક્ષેપિયા, જે દે બીજાને ત્રાસ,
 તેથી તમે નવ ત્રાસ્યો, તો ન થાઓ નિરાસ;—
 સાચું એક સ્વરૂપ છે, બીજા મિથ્યા ભાસ,
 તેથી અન્ય વિષયતણા, ત્યજીને હૃદ અધ્યાસ;—
 ગુરુએ પ્રભોધિત સાધને, વહાલા ! વહેજે સદાય,
 વિમુખ થવાયે જો કદી, સાધકપણું તો લગાય;—
 અદ્ભુત ભક્તિભાવને, ઉપભવી ગુરુમાંદ્ય,
 ગુરુઆજ્ઞાને પાળ્યો, તો તો ગ્રેય સધાય;—
 ગુરુથી અધિક કશું નથી, ગુરુથી ન કાંઈ અન્ય,
 સુદૃઢ ભાવ એ ધાર્યો, વિશ્વે થાયો તો ધન્ય;—
 પ્રાણિમાત્રવિષે લહી, નિજ આત્મસ્વરૂપ;
 અભિન્ન ભાવ પ્રસાર્યો, લહેયો મુખ તો અનુપ;—
 બંધુ ! પરસ્પરમાં સદા, રાખો દૃઢ અનુરાગ,
 તો તો સહજમાં મુંધ્યો, પ્રભુપ્રેમપરાગ;—
 હરધરી હરિમાં વાળજો વૃત્તિ રમરીતે ઈશ,
 ઉપેન્દ્ર પ્રભુકરુણાવટે, થાયો જય દશદિશ;—

આપણા વ્યાવહારિક જીવનના સિદ્ધાંતો.

પણ ઉન્નતિમાં રહેલું છે એમ તેણે ઘણી વખતે અનેક કારણોને લઈને બોલેલું હોવાથી તેને ઉન્નતિતરફ વળવાની મરજી થાય એ પણ સ્વાભાવિક છે.

પરંતું મનુષ્ય ઉન્નતિ સારે જ પામે છે કે જ્યારે તેનું સમગ્ર જીવન ઉન્નતિની દિશાતરફ કામ કર્યા કરતું હોય છે. તેના આચારમાં, વિચારમાં, વાણીમાં, કલ્પનામાં, લક્ષ્યમાં અને એમ બધામાં જ જ્યારે તે ઉન્નતિને જુએ છે, અને તેનાં મન, શુદ્ધિ, જ્ઞાન, વગેરે સધળાં વડે જ્યારે તે ઉન્નતિને જ સાધે છે ત્યારે તે મનુષ્ય સર્વોત્તમ ઉન્નતિને પામે છે—ઉન્નતિના શિખરઉપર ચડે છે.

આ રીતે ઉન્નતિના શિખરઉપર ચડવાને માટે મનુષ્યે પોતાના સમગ્ર જીવનને તે તરફ વળવાની જરૂર છે. પણ જીવન કેવલ સ્વતંત્ર નથી. એ કેઈ એક વસ્તુઉપર આધાર રાખી રહ્યું છે, અને એ વસ્તુની જેવી દિશા અને જેવું સ્વરૂપ તેવી દિશામાં તે જીવન વળે છે અને તેવા સ્વરૂપવાળું તે જીવન થાય છે.

આ વસ્તુ તે મનુષ્યનો સિદ્ધાંત છે. જે જેવા સિદ્ધાંતને ધારણ કરીને પોતાનું જીવન ગાળે છે તેવું તેનું જીવન થાય છે. મનુષ્યના જીવનનો આકાર જેવો તેનો સિદ્ધાંત હોય છે તેવો થકાય છે. મનુષ્યનું જીવન તેના સિદ્ધાંતઉપર રચાતું હોવાથી જે એ સિદ્ધાંત ઉન્નતિકારક નથી હોતો તો તેનું જીવન ઉન્નતિતરફ વળતું નથી.

જે મનુષ્યનું જીવન કોઈ એક બળવાન સિદ્ધાંતને આધારે ચાલતું નથી તે કોઈપણ ધારેલા ફળને મેળવતું નથી. કેમકે કોઈ પણ ધારેલું ફળ મેળવવાને માટે તે ફળને અનુકૂળ સિદ્ધાંત કયો છે, તેનો નિર્ણય કરીને તે સિદ્ધાંતને તેણે પ્રથમ સ્વીકારવાની જરૂર રહે છે. જ્યારે એક સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય થાય છે ત્યારે પછી એ સિદ્ધાંતને મોખ્ય પ્રયત્નો થઈ શકે છે. નહિ તો કયો પ્રયત્ન કરવો અને કયો ન કરવો તેની તેને સમજણ પડતી નથી. જેથી પ્રયત્નની એક દિશા નક્કી કરવાને માટે સહીથી પ્રથમ સિદ્ધાંતનો નિશ્ચય કરવો જોઈએ. અને તેમ થતાં તેનું જીવન પણ એક નિર્ણીત દિશામાં ચાલવા માટે છે.

અનેક મનુષ્યો આજે અનેક પ્રકારના યત્નો કરે છે, પણ તેમનાં જીવન જોઈશું તો તેના પ્રમાણમાં તે વધારે સુખમય, વધારે ઉચ્ચ અને વધારે ઉન્નતિ પામતાં જણાતાં નથી. તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે તેમણે કોઈ એક સિદ્ધાંતનો પ્રથમ સ્વીકાર કર્યો નથી. તેથી તેઓ પ્રયત્ન તો કરે છે, પણ એક જ જાતનો પ્રયત્ન કરતા નથી. તેથી તેમનું જીવન એક માર્ગે વહેતું નથી. આપણો પ્રયત્ન આપણા જીવનને ચાલવાનો માર્ગ કરે છે અને તે મોખ્ય પ્રકારનો માર્ગ ત્યારે જ કરી શકે છે કે જ્યારે તે માર્ગે હવે ક્યાં લઈ જવો છે તેનો તેણે નિર્ણય કર્યો હોય છે. અને એ નિર્ણય ત્યારે જ કરી શકાય છે કે જ્યારે મનુષ્યે કોઈ એક મુખ્ય સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો હોય છે.

આથી પ્રયત્નનો નિર્ણય કરવામાટે, જીવનને વહેવાનો એક રાજમાર્ગ નક્કી કરવાને માટે, પોતાની ધારેલી ઉન્નતિ સિદ્ધ કરવાને માટે અને તે ઉન્નતિથી મળનાર સુખનો અનુભવ કરવાને માટે સહીથી પ્રથમ પ્રત્યેક મનુષ્યે કોઈ એક સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરવાની જરૂર રહે છે.

આ સિદ્ધાંતના પ્રકારઉપર જ મનુષ્યજીવનનો સધળો આધાર રહેલો છે. જેવી જાતનો તે સિદ્ધાંત હોય છે, તેવી જાતનો તે મનુષ્ય પરિણમે થાય છે. કેમકે મનુષ્યને સારો અથવા

નહાશે કરનાર તેનાં કર્મ-અર્થાત્ પ્રયત્ન છે, અને મનુષ્ય જેવો સિદ્ધાંત પારખી કરે છે તેવો જ તેનો પ્રયત્ન થાય છે, માટે કોઈ પણ સિદ્ધાંતને સ્વીકારતાં મનુષ્યે ધણો વિચાર કરવાનો છે, તથા અને તેટલો સર્વોત્તમ સિદ્ધાંત સ્વીકારવાનરૂં તેણે ખાસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે. તેમ ત્યાં સુધી તેણે પોતાને માટે કોઈ મુખ્ય સિદ્ધાંતનો નિર્ણય કર્યો નથી ત્યાં સુધી તેણે પોતાના જીવનને કેવી રીતે ચલાવવું તેમની પાસે મનુષ્ય નથી, અને જીવન તો નિત્ય ચાલુ જાય છે, રોજને રોજ વહેતું રહે છે. તેથી તે જીવનવડે જે કંઈ મેળવવાનું છે તે જલદી મેળવી લેવાની જરૂર હોવાને લીધે, મનુષ્યે પોતાના જીવનને માટે કોઈ પણ ઉત્તમ સિદ્ધાંત સ્વીકારવાની સત્તર જરૂર છે.

મનુષ્ય ત્યારે એક સિદ્ધાંતને પોતાના જીવનમુદ્દાપે સ્વીકારે છે, ત્યારે પછી તેને ધણી વખતે બાંહેધરી આપવાનાં રહેતાં નથી, તેનું જીવન પછી સરળ થાય એક દિશામાં ચાલે છે, અને તે દિશાને પરિણામે જે કંઈ રચ્યું છે તેને પામે છે. માટે સર્વોત્તમ સિદ્ધાંતને સ્વીકારવાની સાવધાનતા રાખવાની જરૂર છે.

પ્રિય શ્રેયસ્સાધક બહેન! તમારા જીવનને સરળપણે વહેવા દેવા માટે તમે કોઈ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કર્યો છે ? તમારું જીવન જે દિશામાં નિર્માતૃપણે અને નિશ્ચયપૂર્વક વળાંક કરે એવો કોઈ સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો છે ? તમારા કર્તવ્યનું તમને સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયું છે અને તમે જીવનમાં જે કંઈ મુખ્ય, ઉન્નતિ અને લક્ષ્યસિદ્ધિ મેળવવી પારી હોય તેને મેળવી આપે એવી જાનના કોઈ સિદ્ધાંતનો ચોક્કસ નિર્ણય કર્યો છે ?

કેટલાક મનુષ્યો એવી જાનનો સિદ્ધાંત સ્વીકારે છે કે જે તેમના જીવનને એક બાર ૩૫ વર્ષ પછે. પણ એ પ્રકારનો સિદ્ધાંત સ્વીકારવાની જ જરૂર છે એનું કોઈ નથી. જીવનના બારને દસકો કરીને તેને સરળ અને મુગમ કરે એવો સિદ્ધાંત સ્વીકારવાની ખાસ જરૂર છે, જીવનનો વિકાસ યોગ્ય અટકાવવામાં બંધન એ એક મુખ્ય કારણ છે અને તેથી બંધનને ઓછાં કરીને મનુષ્યને જે વધારે પ્રમાણમાં સ્વતંત્ર રાખી શકે તેના સિદ્ધાંતને પ્રદાન-પ્રાપ્ત કરવો જોઈએ.

પ્રિય બહેન! તમે જન્મજન્મ મનુષ્યોનાં જીવનપ્રતિ જોશો તો તમને જણાશે કે તે અનેક બંધનથી બંધાયેલાં હોય છે. તેમનામાં સ્વતંત્રતા બહુ થોડી હોય છે, અને તેથી સ્વતંત્રતાથી મજાનું મુખ્ય અને તેના વડે મેળવવાની ઉન્નતિ તેમને મળી શકતી નથી, અને ત્યારે ઉન્નતિ નથી મેળવવાની ત્યારે તે જીવન અવનતિ જ પામવું રહે છે, માટે ઉન્નતિ મેળવવાની ઇચ્છાવાળાએ પોતાના જીવનને બને તેમ જેમ બંધનથી મુક્ત રાખવું જોઈએ.

તમે ઉન્નતિની ઇચ્છાવાળા હો, તેથી તમારું જીવન ઓછાં બંધનવાળું છે કે કેમ તે તમારે ખાસ જોવા કરવાની જરૂર છે, અને જેમ બને તેમ બંધનથી મુક્ત રાખવાને સાવધાન થવાની જરૂર છે.

મનુષ્યને કેટલાક પ્રકારની જરૂરો હોય છે એ ખરું છે, અને તેની અનિવાર્ય અગત્ય પણ હોય છે, તેમ છતાં કેટલીક જરૂરીઆતો તો તેણે હાથે કરીને સ્વીકારી લીધી હોય છે, અને પછી તેને પોતાની આવશ્યક જરૂરીઆતોએ માની લીધી હોય છે. આવી જરૂરીઆતો મનુષ્યના જીવનને બહુ ડામાડોળ કરી મૂકે છે, તેને થોડો સમય પણ જંપ વળવા દેતી નથી, અને જે મનુષ્યના જીવનમાં શાંતિ નથી હોતી તેને જીવનનો કશો રસ પ્રકટતો નથી. તે મજબૂતી પેઠે રાતદહાડો કામ કરે છે, ગદાવેતર કરે છે, આ મેળવતું જરૂરું છે. અને પેકું મેળવ્યાવિના તો મારે ચાલે જ નહિ, એમ માનીને જેને તેને મેળવવાને માટે હવાતીયાં મારે છે. આજું જીવન સુખ ઉપજાવતું નથી, અને તેથી તે ઉન્નતિ પ્રકટાવતું નથી.

અમુક તો મારે જોઈએ જ, અને અમુકવિના તો મારે નહિ જ ચાલે, અમુક હોય તો જ મને સુખ મળે અને મારી ઉન્નતિમાં વૃદ્ધિ થાય, અમુકવિના તો મારો વ્યવહાર નભે જ નહિ, આ પ્રકારની જરૂરીઆતોને અત્યંત પ્રમાણમાં આવશ્યક માનનારાનાં જીવન પરતંત્ર રહે છે, અને એ પ્રકારનું માનવામાં તેમના મનની દુર્બળતા એ જ કારણ હોય છે. મન જેમ જેમ વધારે દુર્બળ બને છે તેમ તેમ તેને સુખ અને શાંતિને માટે બહારનાં સાધનો શોધવાની જરૂર પડે છે, અને તેમ યતાં તેની જરૂરીઆતો વધતી જાય છે. અને તે જરૂરીઆતો પૂરી પાડવા માટે તે મનુષ્ય જેમ જેમ વધારે વલખાં મારે છે તેમ તેમ તે વધારે અને વધારે દુર્બલ તથા નિઃસ્તવ બનતો જાય છે. તેથી તેવી જરૂરીઆતોને જેમ બને તેમ અટકાવવાની અગત્ય છે.

જરૂરીઆતો વધતાં મનુષ્યે જે મુશ્કેલી કરવાનું છે તે તે કરી શકતો નથી. તેને લીધે તેનામાં જે મુશ્કેલી બળ પ્રાપ્ત થતું જોઈએ તે થતું નથી, અને તેથી તેનું જીવન નિર્બલ રહ્યા કરે છે. નિર્બલતા મનુષ્યના જીવનને ખાખીખી કરી નાંખે છે, અવનતિતરફ લઈ જાય છે અને જીવનના વાસ્તવ રસ અથવા આનંદથી તેને દેવળ વિમુખ રાખે છે.

પ્રિય બંધુઓ ! તમારા જીવનને જરૂરીઆતોથી બંધાયેલું કરી દેશો નહિ. સ્વતંત્રતા એ જ તમારા જીવનનું સૂત્ર છે. તેથી જરૂરીઆતોના બંધનમાં આવી જઈને તેસત્રઉપર છીણી ન મૂકશો. અમુક જરૂરીઆત પૂરી પડે તો જ નમાઈ જીવન સુખી થાય એવું માની બેસશો નહિ. જે બહારની વસ્તુઓઉપર જ પોતાના જીવનનો આધાર રાખે છે તે એયસ્સાધકનું જીવન નથી. તમે એયસ્સાધક છો અને તેથી તમારે ખીજઉપર આધાર રાખવાની અગત્ય નથી.

આથી એમ ન સમજશો કે આપણે કંઈ મેળવવાનો પ્રયત્ન જ ન કરવો, જે કંઈ મળ્યું હોય તેનાથી સંતોષ માનીને બેસી રહેવું, જે કંઈ મુકો શટલો મળે તે ખાધને જીવન નીભાખ્યા કરવું, અને જે ઉત્તમ હોય તે મેળવવાને આગ્રહ ન ધરવો. નહિ જ, એવા જીવનનું આપણે કશું જ પ્રયોજન નથી. એ જીવન નથી પણ હાલતું ચાલતું અને ખાટુંપીતું મરાણું છે ! ઘણા મનુષ્યો એમ માને છે કે આપણે તો એયસ્સાધક થયા એટલે જે કંઈ મળે તેનાથી નીભાવવું, કાંઈ સારી વસ્તુઉપર મોહ રાખવો નહિ, કાંઈ ઉત્તમ પદાર્થની ઇચ્છા કરવી નહિ વગેરે.

પણ એયસ્સાધકનું આ લક્ષણ જ નથી. એથી ઉલટું જે કંઈ સાંકે છે, જે કંઈ

હોતમ છે તે જ એપરસાધકે મેળવવાનું છે, પણ અત્ર કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ જગતના સ્થૂળ પદાર્થો જ તમારા હવનને મુખી કરી શકે એમ માનતા હો તો તે અયોગ્ય છે. તમને મુખ આપનાર વસ્તુ કોઈ બીજી જ છે, તેથી મુખ મેળવવાનો જગતની વસ્તુઓ ઉપર જ કેવળ આધાર ન રાખશો. ‘અમુક વસ્તુ મળે તો જ મને મુખ થાય અને તે વિના મુખ મળે જ નહિ’ એવો બૂઝભરેલો નિઃશ્વ દાદાપિ બાંધી બેસશો નહિ.

અમુક વસ્તુ ન મળે તો અંતઃકરણ ખેદ પામે, અમુક ન મળે ત્યાં મુખી શાંતિ ન થાય, અમુક ન પ્રાપ્ત થાય ત્યાંમુખી મનને તૃપ્તિ ન રહે, અમુક મળે તો જ આનંદ પ્રકટે, તો જ ઉત્સાહ રહે, તો જ હવનમાં રસ લાગે, એ પ્રકારનું માનવું એ તમને અત્યંત બંધન કરનાર છે. અને બંધનવાળું હવન એપરસાધકે સ્વીકારવા યોગ્ય નથી.

ગમે તે મળે તોપણ શું અને ન મળે તોપણ શું, પરંતુ તેથી તમારા હવનની પ્રસન્નતા લેશ પણ ઓછી થતી નોંધજો નહિ, બસે કંઈ પણ ન મળે અને દોષ તે સર્વસ્વ આશ્યું નાથ તોપણ તમારા હવનની ખુમારી લેશ પણ ચળવાની જરૂર નથી. તમારું હવન કંઈ એ પદાર્થો ઉપર આધાર રાખી રહ્યું નથી, એ પદાર્થોથી જ કંઈ તમારું હવન નીજતું નથી, માટે તેની જ સ્પૃહાથી જરા પણ બધાયેલા રહેશો નહિ. તમારા હવનને સ્વતંત્રતા આપવી એ જ તમારું કામ છે, અને તે દરેક વસ્તુને જરૂરીઆતરૂપે માની શકો તેને જ મેળવવામાં શત્રિદિવસ ગાળ્યા કરવાથી આશી રાકાતી નથી.

જરૂરીઆતો ઉપર પણ મુજીને ચાલે, જરૂરીઆતો તમને દબાવે નહિ, પણ તમારાથી જ દબાતી રહેતી નોંધજો. પ્રિય એપરસાધકો ! તમને નોંધતી ટાઇપણ વસ્તુ ન મળે તોપણ તેથી ડગવાનું કશું જ કારણ નથી, તત્કાલ વિચારને પલટો, જે કંઈ પ્રાપ્ત છે, તેમાંથી તમે હજી ન મેળવ્યું દોષ એવું મહું મુખ અને ધણી અનુકૂળતા રહેલાં છે, તેને શોધી કહાડો, અને તમારું હવન બીજી જરૂરીઆતોની સ્પૃહા પણ નહિ કરે.

બીજા મનુષ્યો બસે દબાવ, પણ પોતાના મને માની લીધેલી ગમે તેવી અને ગમે તેટલી જરૂરીઆતોથી એપરસાધકે દબાવાની લેશ પણ જરૂર નથી. એપરસાધક એ શું છે ? ગમે તેવી સ્થિતિના પ્રવાહની ઉપર જ નિર્ભરપણે તથા કરનાર તે એક સમર્થ તારો છે. બ્યારે તમે તારા હો, તો પછી જરૂરીઆતોના દબાવણમાં આતી તેની નીચે મુખી રહેતાં શું સંભાગ થતો નથી ?

બસે આજ મુખી કુળ્યા હો, પણ હવે કુળેલા રહેવાનું કશું જ પ્રયોગ નથી. જરૂરીઆતના અગાધ જળના ગમે તેટલા ઉંડાણમાં ડેક છેલ્લા તળાએ પડ્યા હો-પણ ત્યાંથી હજીરમદળનો એક ટુંકાર કદો અને વેગપૂર્વક ઉછળો. બીજી જ કાળે તમે ઉપર આવી પહોંચશો તમારે માથે ચડી વાગેથી જરૂરીઆતો તમારા ગરજની રજ થઈ રહેશે, અને તમે તેના મસ્તઉપર નિર્ભરપણે આસી રાકશો.

જરૂરીઆતોના દબાવણનો વિચાર આવતાંઆદર ભાવનાને ઉપવનવો કે મારે કરી જરૂરીઆતો છે જ નહિ. અને યથાર્થ રીતે એમ જ છે. એપરસાધકનો પથ ન્યારો છે, અને તેથી તેણે બીજાની પેટે જગતની નકામી ઉભી કરેલી જરૂરીઆતો લેશ પણ સ્વીકારવાની જરૂર નથી, તેને જે કંઈ જરૂરનું છે તે બધું તેના પોતાનામાં છે.

જરૂરીઆતોથી ન દબાતાં બ્યારે તમે તેને દબાવેલી ગણો છો. ત્યારે તમારું હવન

સરળપણે વહે છે, અને તમારા મૂળ લક્ષ્યને સિદ્ધ કરવામાં તે જીવન તમને અત્યંત ઉપ-
યોગી થઈ પડે છે, તમારા જીવનને તે ચાંત મધુર અને સંતુષ્ટ રાખે છે.

પ્રિય બંધુઓ ! તમારો આ જ સિદ્ધાંત હોવો જોઈએ કે ‘જરૂરીઆતોથી હું જ-
આતો નથી, જરૂરઆતો મારી કબ્જામાં છે.’

જ્યારે તમે જરૂરીઆતોઉપર અંકુશ રાખો છો ત્યારે તેમને પ્રાપ્ત થયેલી કેઈ પણ
સ્થિતિમાં તમને આનંદનું જ ભાન થાય છે, તમારા અંતઃકરણમાંથી દુર્બલતા ટળી જઈ તમને
માહાત્મ્યનું ભાન થાય છે, તે વખતે જરૂરીઆતો પૂરી પડે તો જ તમને સુખ પ્રકટે એમ
નથી લાગતું, પરંતુ તમારો પણ કબિર ભૂઈદરિયા જેવો એ જ સિદ્ધાંત યાદ છે કે,

કચિત્કંથાધારી કચિદપિ ચ દિવ્યામ્બરધરઃ

કચિદ્ભૂમીશયઃ કચિદપિ ચ પર્યકશયનઃ ।

કચિદ્દેશાવૃત્તિઃ કચિદપિ ચ મૃણાશનરુચિ-

મંહાત્મા યોગહો ન ગણયતિ દુઃખં ન ચ સુખમ્ ॥

(અપૂર્ણ.)

અતિથિ સત્કાર.

વાર્તાવારિધિ—(સચિત્ર માસિક-પ્રયોજક શ્રી ગણપતિરામ ઉત્તમરામ ભટ્ટ-કેકાણ્ઠ
સરકીવાડ, ખાડીવા, અમદાવાદ વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૦-૦ પોસ્ટેજ ૦-૪-૦) શ્રી
ત્રેવરસાધકઅધિકારીવર્ગ સાહિત્યમાં લેખનપ્રવૃત્તિવડે જે વૃદ્ધિ કરે છે તેટલી વૃદ્ધિ ભાગ્યે જ
કેઈ ઇતર ધર્મસંસ્થા કરતી હશે. અને તેથી તે વિવિધ પ્રકારના વિખ્યાથી પરિપૂર્ણ
હોય એ સ્વાભાવિક છે. તેમાં કેટલાક ત્રેવરસાધકવર્ગના સંયુક્ત નામથી પ્રવૃત્તિ કરે છે.
ત્યારે કેટલાક સ્વતંત્રપણે પ્રવૃત્તિ કરે છે. પરંતુ તે પ્રવૃત્તિ જોટલા અંશમાં હિતકારક હોય
તેટલા અંશમાં તે પ્રવૃત્તિપ્રતિ સમય વર્ષનો સમભાવ હોય એ સ્વાભાવિક છે. પછી ભલે
તે પ્રવૃત્તિ સંયુક્ત હોય અથવા સ્વતંત્રપણે હોય. પ્રિય સાધકબંધુ શ્રી ગણપતિરામની
આ સ્વતંત્ર પ્રવૃત્તિ પણ સાહિત્યના ક્ષેત્રમાં ઉપયોગી હોઈ શુભાશાપૂર્વક કરાતી હોવાથી તે
તેમને જેમ શોભાવ છે, તેમ આ વર્ષને પણ અધિક સંતોષનું કારણ છે.

વાર્તાવારિધિ નામનું માસિક પૂર્વે આરંભાયું હતું, અને વિવિધ કારણોને લીધે ચાર
વર્ષ ચાલી પછી બંધ કરવામાં આવ્યું હતું. તેના પુનઃ આ વર્ષના વૈશાખ શુક્લ તૃતીયાથી
પૂર્વના વર્ષોનું અનુસંધાન કરી પંચમ વર્ષરૂપે ઉપક્રમ કરાયો છે તેના ગણ અંકો નિયમિત
રીતે આજ સુધીમાં મળી ચુક્યા છે. પૂર્વે તેનું જે પ્રકારનું આજ્ઞાંતર સ્વરૂપ હતું તે જળબી
રાખવા ઉપરાંત તેમાં કેટલાક પ્રકારના સુંદર ફરફારો પણ કર્યા છે. મુખપૃષ્ઠનું ચિત્ર એ
પત્રના નામને અનુરૂપ છે. કલાની દૃષ્ટિથી પણ તે સુંદર દેખાય છે, તેમ તેમાં ખીનું
પણ એક ચિત્ર જુદી જુદી જાતનું આપવામાં આવે છે.

તેના વિખ્યાની યોજના પણ સારી છે. એક બે ચાલુ વાર્તાઓ આવે છે. એક બે

પ્રકટ થાય છે. વ્યયારે એ પત્ર કેવળ વાર્તાઓને જ પ્રકટ કરે છે તો કવિતાઓ પણ વાર્તાના રૂપમાં કદાપિ-પ્રત્યેક નહિ તો કાંઈ કાંઈ પણ આવ્યા કરે અને અને ત્યાં સુધી તેવાં જ કાવ્યો તેમાં પ્રસિદ્ધ કરવાનું રાખે તો વાચકોને એ પદ્ધતિ પણ અધિક રસજનક થઈ પડવા સંભવ છે.

વાર્તાઓમાં બોધક વાર્તાઓ પણ છે, અને તે વિશેષ સંતોષાજનક છે. ઉત્તમ પ્રકારનું ચિત્ર આપણી મનોમુદ્રિમાં રચી આપે તેવી વાર્તાઓની પણ અગત્ય છે, અને તેવી વાર્તાઓ વિશેષ લાભકારક છે, પરંતુ સર્વની જુદી તેટલી મુશ્કેલ તેમ તેવા ચિત્રને દીર્ઘકાળપર્યંત મનજીવારણ કરી તેના રસ અથવા અનુભવનું કદબનાવડે આસ્વાદન કરાવતેલી નથી હોતી તો તેવાને માટે બોધક દૃષ્ટિ તથા સાક્ષાત્ બોધક વિચાર-વાણ વગેરેથી ભરેલી વાર્તા વિશેષ ઉપયોગી થઈ પડે છે. અને તેવા પ્રસંગો પણ આ પત્રની કેટલીક વાર્તાઓમાં છે. તેમ જ ઇતિહાસ વાર્તાઓ, તાત્કાલિક દુઃખકાવ્યો વગેરે પણ આ પત્રમાં હેતુથી ને વિવિધ પ્રકારની રચિતવાળા જનસમાજને પ્રિય થઈ પડે તેમ છે.

તેના માનકોને માટે તથા તે માનકો એ પત્ર અચરજ પામી તેને માટે દયામની યોગનાઓ કેઈ અદ્ભુત પ્રકારની કદાવરમાં આવી છે. નાનાં મોટાં કંઈ કંઈ પ્રકારનાં દવાઓ કદાવરમાં આવ્યાં છે, અને તેથી પણ તે લોકપ્રિય થવા સંભવ છે.

આ માસિકની વર્તમાન વર્ગની ભેટ, સ્ત્રીયુત નગીનદાસ સંમતીપટે લખાયેલી 'આરુચિયા' પણ પ્રસિદ્ધ થઈ છે. તે વાર્તાની સંકલ્પના અને બોધ વિચારાસોગ્ય છે.

એકંદર રીતે જે વિષય ચર્ચવાના ઉદ્દેશથી આ પત્ર કદાવરું છે, તે ઉદ્દેશ સિદ્ધ થતો જાય છે અને ઉત્તરોત્તર તે અધિક ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે સિદ્ધ થાય એ જ સ્પષ્ટ છે.

નમુનો મગાવી ખાતરી કરો
તમારા વાળ માટે.

કામીનીયા ઑઈલ વાપરો.

જેથી વાળ ધણુ લાંબા, મુદર, મળકતા, નરમ
થઈને મગજને હલકા આખી ગાયનો ખોરા વગેરે
દર કરી એકદમ સારો ફેરફાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ,
શ્રીઓ, પુરુષો, વકીલો, સોલ્ડીરીયો તેમજ મગ
જમારોનું કામ કરનારને ધણું જ ઉપયોગી છે.
માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી
વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત
અજમાવ્યાથી ખાતરી થશે

કિંમત ૧ બાટલીનો રૂ. ૧-૦-૦

૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખર્ચ જુદો

દીલખહાર

હૃદ ઓ ઈલ.

ગુલશન

હૃદ ઓ ઈલ.

આ તેમાંથી પણ કામીનીયા ઑઈલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાંખેલી છે.
તકાવન ફક્ત મુગધીમાં જ છે. તે જુદી જુદી જાતની મધુર જ છે. કિ. દરેક શીશી એકનો
૨ ૧-૦-૦-૦ કોષપણ જાતનો નમુનો ના આનાની ટીકીટ મોકલવાથી મફત

કામીનીયા, દીલખહાર ગુલશન, એ સજ્જો કાષ્ઠ મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજી-
સ્ટર કરાવેલા છે. બહારગામમાટે પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે.

ખરીદતી વખતે ઉપર લખેલા તેમાંના નામ બરાબર વાંચી તે માટે ખાતરી કરી પછી
જ ખરીદવું કારણ કે નકલી અનેક ચીજો બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થ
વાનો સંભવ રહે છે. માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ વાંચીને ખાતરી કરીને જ વાપરવા
અમારી ખાસ ભલામણ છે. બનાવનાર,—કામીનીયા પરફ્યુમરી કંપની—મુંબઈ.

એજન્ટો—અંબેડકર ઇન્ડિયન ડ્રગ એન્ડ કેમીકલ કંપની—મુંબઈ.

વડોદરાના એજન્ટ—જી. બધસા, અમદાવાદી પોળસામે—વડોદરા,

છુટક મળવાનું ટેકાણું—ટોમસન કંપની, દવાવાળા તેમ જ દરેક જાતના ડોક્ટરોના
પ્રાસંગિકતાને તૈયાર કરી આપનાર કાલ્યાણેશી રોડ સામે—મુંબઈ.

વતમાને અંકના વિષયો.

વિચારસ્તરસિ.
દીપોત્સવીનું આયોજનિક સંસ્થ.

શ્રી ચોચસાર.
પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

દેવલોકે પ્રાસંગિક વિશે
નગરે

—શુભાશા—

સર્વે જનાઃ
સુખિનો ભવંતુ

આશાઓ અંકના વિષયો.

નિષ્ક્રાંતાના સમયે.

શ્રી તુલસીદાસજીનાં ચંદ્રોદય.

અક્ષયુત અથવા અક્ષયીમાસા

પ્રાંત પરમેશ્વર

સગી સુવર્ણ.

અનિવેદનાદ.

મકારે.

વર્ષે.

૧૯૬૨.

શ્રાવણ.

“પ્રસન્નતાને કદી ન ત્યાગ્યો, પ્રસન્ન સહ સ્થિતિમાં રહીઓ,
કાંજે અચલ નથી દુઃખસ્થિતિ, શણખાંટખનારી લહીઓ.”

—વિશ્વવંદ—

વહોદરા.

વાર્ષિક મુલ્ય ૨-૦-૦

પ્રમાનુક્રમણિકા.

પ્રભા.

વિસ્તાર.

૧ પદ્યસંમલ.

૧ સ્વરૂપસંપત્તિનો અનુભવ (શ્રીઉ૦)	૩૨૧
૨ શ્રી ચિતિપ્રદીપદર્શન (શ્રીઉ૦)	૩૫૮
૩ ચિતિમન્દિરમાં પ્રવેશના સાધકોને અભિનંદનપૂર્વક નિમંત્રણ (શ્રીઉ૦)	૩૫૮
૪ સાધનક્રમના નિર્દેશપૂર્વક સાધકોને ચિતિસાક્ષાત્કાર કરવા પ્રબોધ (શ્રીઉ૦)	૩૫૯
૫ મૂર્ધવિરાગિત સદ્ગુરુશ્રીનો સાધકોને.....વાત્સલ્યાદેશ (શ્રીઉ૦)	૩૬૦
૬ ચિન્મયતારૂપ પરિણામી સ્થિતિ. (શ્રી ૧૪૦ દેવી)	૩૬૦

૨ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્યપ્રણીત લેખ.

૧ સતી મુવર્ણા (નાટ્યચરૂપ)	૩૨૨
૨ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા	૩૩૧

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય (નર્મદ૦)	૩૨૪
૨ પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ (કૌશિકરામ)	૩૨૬
૩ વિચારરત્નરાશિ (શ્રીઉ૦)	૩૩૬
૪ દીપોત્સવીનું અ.ધ્યાત્મિક રહસ્ય (ચિ. જી.)	૩૪૩

૪ યોગસાગ્ર.

૧ શ્રીયોગસાર (કલ્પીયા)	૩૪૭
------------------------	-----	-----	-----	-----	-----

૫ પ્રકીર્ણ.

૧ પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ (શ્રીઉ૦)	૩૫૧
૨ કેટલાંક પ્રાસંગિક ચિત્રો (શ્રીઉ૦)	૩૫૩
૩ શ્રી શ્રેયરસાધકઅધિકારિવર્ગનો ૮૬ મો મહોત્સવ	૩૫૬
૪ શ્રી ચિતિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવ...	૩૫૭

પ્રસિદ્ધ કરનાર—શ્રીશ્રેયરસાધકઅધિકારિવર્ગ વડોદરા તરફથી શ્રી 'સત્યવિજય' પ્રોન્ડીંગ પ્રેસમાં શા. સાંકલચંદ દરિયાએ છાપી પ્રસિદ્ધ થયું—અમદાવાદ.

॥ ૐ શ્રી ॥

સ્વરૂપસંપાત્તિનો અનુભવ.

પદ. (સ્નેહની નદીઓ ઉલસાય; એ કથ.)

મારા પ્રાંગણે^૧ સુખ શ્રી ફેલાય,
એશ્વર્યોના તારંગો ફેલાય.

હોહા આનંદના ઉલસાય,
એકએકથી ચઢતા જણાય.

દિવ્ય પ્રેમનો ત્યાં વહે, નિર્મલ શાંત સમીર,^૨
દેવી સ્પુરણપ્રતીપત્તી, દીપે સુજ મંદિર,
ત્યાં ત્યાં જેની જરૂર લહાય,

ત્યાં ત્યાં તારણ પ્રકટ તે થાય;--

ચૂંક હૃદયી ભાસતું, જેને જે અતિ દૂર,
સુજ પ્રદેશમાં નિકટ હું, તેને લહું ભરપૂર;
જેહ કરણથી ના ભોગવાય,

તેનો ભોગ હું લેતો સદાય;--

ઉલુકને^૩ મન છે નહિ, જગમાં સૂર્યનિવાસ,

મુજ અનુભવના ભાનુનો, યાય ન જીવને ભાસ,
એવું મુખથી જ્યાં કથન કરાય,

આવે તેમાં અપૂર્ણતા ત્યાંય;—

જલમાં રહેતા મત્સ્યને, ઇતરતણું નથી ભાન,
મુજમાં સ્થિર યાતાં ખીજું, લહું ન દૃશ્યનું સ્થાન;
પછી ન્યૂનતા ત્યાં શી લખાય,

એક પૂર્ણતા જ્યાંહિ જાય;—

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્યરૂપે.]

(અનુસધાન વર્તમાન વર્ષના વૃષ્ટ ૨૪૩ થી.)

(બે સિપાઇ, એક નાયક તથા તપસ્વિની પ્રવેશ કરે છે.)

નાયક—(નમન કરીને) મહારાજ ! રાત્રે મુસાફરોના જવાના રસ્તામાં અમે ઓછીમાટે ફરતા હતાં, તેવામાં આ ઓરત અમને મળી. અમે તેની પાસે રાહફરીના પૈસા માગ્યા, પણ તે કહે કે મારી સાધુની પામે પૈસા ક્યાંથી ?

એનસ્—હાં, સાધુની પામે પૈસા ક્યાંથી ? અરે સાધુઓ તો પૈમે દેકે એવા ગળ્ગર હોય છે કે સસારીથી પણ ચડે. વારુ, પછી આ સાધુડીપાસેથી લીધા કે નહિ ?

નાયક—મહારાજ ! એણે બહુ કાલાવાસા કર્યાં, પણ અમે ગણકાર્યું નહિ ત્યારે કહે કે શ્યેન મહારાજની બહેન ચારલોચનાપામે જઈ છું. ત્યાં જઈને હું તમાગ પૈસા મોકલીશ, તમે મારાપર વિશ્વાસ રાખો, પણ આમાં અમને કંઈ ગમ ન પડવાથી આપની પાસે પકડી લાવ્યા છીએ.

એનસ્—અરે સાધુડી ! તું કાણ છે અને શા કામે ક્યાં ગઈ હતી તે જટ કહે, નહિ તો મોત આવ્યું જાણ્યે. શ્યેનની બહેનસાથે તારે ક્યાંથી ઓળખાણ ?

તપસ્વિની—(સ્વગત) આ રાત્રન દુષ્ટ જણાય છે. સ્પષ્ટ નહિ કહેતાં વખતે ફસાઈ જઈશું. માટે સાચું કહેતાં શી અગ્યલ છે ? એથી ઓછું જ ચારલોચના કે દોષને કશું નુકસાન થનાર છે ? (પ્રકટ) મહારાજ ! હું ચારલોચના બહેનને કામે ઉત્પલકાપુરી ગઈ હતી.

એનસ્—હાં, ઉત્પલકાપુરી ગઈ હતી ? ચારલોચનાને ત્યાં શું એવું કામ હતું ?

તપસ્વિની—મહારાજ ! ચારલોચનાની એક સખીને શ્યેન મહારાજ ગુપ્તપણે પકડી જવાની તકલીફ કરે છે, તેને ચેનાવવા ગઈ હતી.

એનસ્—એ કઈ સખી વારુ ? એનું નામ શું ?

તપસ્વિની—મહારાજ ! એનું નામ સુવર્ણીબાઈ છે.

એનસ—(આશ્ચર્યથી) સુવર્ણી ! ઉત્પુત્રકામાંનાં છ રત્નમાંનું એક ! પછી રથેન એને પકડી ગયો કે ?

તપસ્વિની—હજી પકડી ગયા નથી, પણ તજનીજ માલે છે ખરી. હું તો ચેતા-
વીને પાછી વળી છું, મને એ વિના બીજી કંઈ ખમર નથી.

એનસ—નાયક ! આ સાધુડીને જાણ દો. આપણે એનું ઝાઝું કામ નથી. (સ્વગત)
પણ એ રાંડપાસેથી પૈસા શું કરવા જવા દેવા ? (પ્રકટ) અરે સાધુડી ! બિબી રહે. હું
ચારલોચનાપાસેથી કેટલા પૈસા મોકલાવશે ? ચાલ રાખ, ત્યાં જાને પાંચમેં ફર્યા નહિ
મોકલાવે—અરે પાંચમેં શું—એક હજાર રૂપૈયા—સમુર, સમુર, ચારલોચના એક રાત્ર-
ની બહેન છે ને ? એને શું અરે છે ? જાં ! બે હજાર રૂપૈયા નહિ મોકલાવે તો તને
ગમેત્યાંથી પકડી મંગાવી અવળી ઘણીએ પીલી ન ખાલીશ, સમજ કે ? જા હવે. (તપસ્વિની જાય છે.)

એનસ—સેનાપતિ ! પ્રધાન ! અને બીજા સરદારો ! સાંભળો છો કે ?

સર્વ—હ મહારાજ ! શો હુકમ ?

એનસ—અરે મરખાઓ ! હુકમ હુકમ કરો છો ! આ સાધુડીએ આટલું કહ્યું તોપણ
આંખ નથી ઉઘડતી ? શું એક સિંહનો બધા શિયાળીયું લઇ જશે ? શું હંસનો ચારો
કાગડો ખાશે ? શું હું એનસ કુછુટપુરીનો મહારાજધિરાજ જગતમાં છતાં રથેન આ
રત્નને લઈ જશે ? મારી રાણી થવાને લાયક એવી એ સુવર્ણી શું રથેનનો રણવાસ શો-
ભાવશે ? કેમરે કોઈ બોલતા નથી ? બુઝવકની પેઠે શું બેઠું રથા છો ?

પ્રધાન—મહારાજ ! વાલતા મેંમાં હાથ ધાવવો ને સુવર્ણીને દરી લાવવી, એ બે
બરાબર છે. રથેન રાત્ર તજનીજ કરતા હશે, પણ કામ પાર પાડવું કંઈ સહેલું નથી.

એનસ—પણ ધારો કે એ લઈ ગયો તો પછી મારે તમને શું કરવું ને કહેવું ?
માટે આજથી જ ઉપાય કરો. ચેરુંડા જવાના બધા રસ્તાઓમાં છાનાં માણસો મૂકી
દો. અને એ સુવર્ણીને રથેનનાં માણસો પકડી જતાં હોય તેમને એકદમ દાર કરીને સુવ-
ર્ણીને મારી પાસે લાવો. અને રથેનનાં માણસો સુવર્ણીને ન પકડી લાવે તો તમે ઉત્પુત્ર-
કાપુરી જાઓ ને એને પકડી લાવો.

પ્રધાન—(સ્વગત) રાત્ર હવે હોં ચડ્યો છે, તેથી સમજાવ્યો સમજાવ્યો નથી. માટે
ચાલતી વહેલમાં જ એકી જુનું આપણે તો સાઈ છે. (પ્રકટ) આ કામ જવારે આપને
કરવું જ છે તો એમ તાતે ધાએ કરવાથી રથેન ગમના આપણે શત્રુ ચર્ધશું ને નકામું
માથે સંકટ વહેારી લઈશું. આપણું રાત્ર નાનું છે, ને એ મોટું છે. વળી ઉત્પુત્રકાપુરી-
નો રાત્ર પણ મહાબલવાન છે. માટે એવા મોટા શત્રુઓ કરવા સારા નથી. તેથી
કોઈ યુક્તિ કરીને સુવર્ણીને લાવવી એ ઠીક છે.

એનસ—તમારે ફાવે તે કરો. બજાથી કે કળથી, ગમે તે રીતે સુવર્ણીને અહિં નહિ
લાવો તો તમને તથા આ બધા અમલદારોને એકદમ રખસત મળશે. સમજવા ! જાઓ
ત્યારે હવે ફરેરી બરખાસત છે. (સર્વ જાય છે.)

એનસુ—(એકલો ગાય છે.)

નથી સુખ હવે મને યાવું, જ્યાં સુધી ન સુવર્ણ લાવું;
મારું મન આ લોકાણું, સુવર્ણમાં છે તણાણું,
એના વિના રાજ્ય જાણું, હવે દુઃખનું ફેકાણું,
હવે મને ન પીયું ખાવું, જ્યાં સુધી ન સુવર્ણ લાવું—
ઉઠે લાલ આ શરીરે. ઉર બેઠું જાણે તીરે;
મટે દાહ આ ન તીરે, ન અંદરે જી સામરે.
નથી દુઃખ હવે આ જાણું, જ્યાં સુધી ન સુવર્ણ લાવું.—
હવે રાજ્ય આ ગુમાણું, કદી માયું આ કપાવું;
તોયે ટાળું રહું આણું, ખોઈ મૂર્ખ નહિ કહાણું.
જસ, સઉને ધુળ ફેકાણું, જ્યાં સુધી ન સુવર્ણ લાવું.—
(અપૂર્ણ.)

ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ગના ૫૪ ૨૭૫ થી).

પ્રિય સાધક !

ઉપર આપણે આ વિષયના અંતમાં એ નિશ્ચયઉપર આવ્યા કે ક્રિયા અને જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું પ્રભવસ્થાન એક છે, અર્થાત્ અષ્ટપુરીનાં અમૂર્ત દ્રવ્યોમાં ક્રિયા તથા વિચારનો જન્મ તથા પ્રસાર થાય છે. ક્રિયા અને વિચારનો પ્રાદુર્ભાવ કેવી રીતે થાય છે તે આ વિષયનું ખીલું પ્રકરણ છે.

અત્ર જ્ઞાનની ઉત્પત્તિનું પ્રતિપાદન કરવાથી કેટલાક વેદાન્તના ગ્રંથો વાંચનારને જમ થવા સંભવ છે કે જ્ઞાન તે શાસ્ત્રમાં સ્વતંત્રસિદ્ધ અર્થાત્ પ્રાપ્તરૂપ જ મનાયું છે તો તેની ઉત્પત્તિ શી રીતે થાય. તેના સમાધાનમાં કહેવાનું કે-સમગ્ર પ્રપંચના અધિષ્ઠાનરૂપ જ્ઞાન અથવા આત્મશક્તિ અનાદિ તથા અનંત છે, પરંતુ તે આધિજ્ઞાનમૂલ ચિત્તિશક્તિના અમૂર્ત દ્રવ્યોમાં પડતાં પ્રતિબિંબો અથવા આભાસો ઉત્પત્તિ તથા વિનાશ પામનારા છે. જ્ઞાનનું અથવા ચિત્તિશક્તિનું નિરુપાધિસ્વરૂપ સ્વતંત્રસિદ્ધ અને નિર્લિંગકાર છે, તોપણ તેવા સ્વરૂપની કરામતકવત્ અભિવ્યક્તિમાં તે સ્વરૂપનો ઉલ્લેખ કરનારી સામાસજ્ઞાનની અપેક્ષા રહે છે. જ્ઞાનો ઉદય અને અસ્ત પામવાના ધર્મવાળા છે, અને તેથી જ ચિત્તિશક્તિનાં પ્રતિબિંબો અથવા આભાસો તે તે જ્ઞાનોની સાથે જ ઉદય તથા અસ્તને પામે છે. લોકમાં અમૂર્ત દ્રવ્યના પરિણામરૂપ જ્ઞાનો અને ચિત્તિશક્તિના તે જ્ઞાનોમાં પડેલા પ્રતિબિંબોના વિવેક કરવાની શક્તિ હોતી નથી અને તેથી જ્ઞાન જ જ્ઞાનજનક છે, અથવા જ્ઞાનરૂપ છે એમ મનાય છે. આ જમ લોકમાં જ પ્રચલિત છે એમ નથી પરંતુ કેટલાક દર્શનપ્રણેતાઓ પણ જ્ઞાને જ જ્ઞાનનો આધાર માને છે. ન્યાય અને વૈશેષિક શાસ્ત્રના સ્વભાસકોને સુવિદિત છે કે તે શાસ્ત્રના અભિપ્રાયપ્રમાણે જ્ઞાન, અથવા તેમની પરિભાષામાં કદીએ તો બુદ્ધિ, આત્મતત્ત્વનો સ્વભાવ નથી. પરંતુ શુદ્ધ વા ધર્મ છે. એના ઉદયથી આત્મા જ્ઞાનવાળો થાય છે, અને અસ્તથી આત્મા મૃદ થાય છે. સારાંસ આત્મતત્ત્વ ચિન્મય—પ્રકા-

સમય—સ્વતઃ નથી, પરંતુ શુદ્ધિ—જ્ઞાન—ના સંબંધવડે તે ચિન્મય—પ્રકાશમય—પ્રતીત થાય છે. આ સિદ્ધાંત ઉપર કક્ષાનાં સાંખ્યાદિ શાસ્ત્રોને સંમત નથી, અને વસ્તુતઃ સંમત હોવો ન જ જોઈએ, કેમકે કોઈ કુવ અથવા અનાદિ અને અનંત તરવના સ્વીકારવિના અક્રુવ અથવા વિનાશી પદાર્થોની સિદ્ધિ જ થઈ શકતી નથી. આ તરવ કેવલ જડ લેવાથી વિશ્વઅવસ્થાનો નિર્વાહ થઈ શકતો નથી. પરંતુ તે કેવલ ચેતન અને તત્ત્વ ઉપાધિવડે જડવત્ પ્રતીત થતું સ્વીકારવાથી વિશ્વની અવસ્થાનો નિર્વાહ સારી રીતે થઈ શકે છે.

આથી કેવળ અધિજ્ઞાનરૂપ જ્ઞાન—અથવા ચિત્તિશક્તિ—ઉદય અથવા અસ્તને પામે છે, એવું પ્રતિપાદન આપણે કરતા નથી, પરંતુ તેના પ્રતિબિંબો અથવા આભાસો જ ઉત્પત્તિ તથા વિનાશક્રમ સ્વીકારીએ છીએ.

ચિદાભાસોના અધિકરણબેદથી મુખ્ય ચાર બેદ છે:—(૧) કેવલ આત્મસ્વરૂપને જ સ્પર્શ કરી વિશ્વ પામનાર અર્થાત્ મહાવાક્યજનિત છેવટની વૃત્તિમાં પ્રકટ થનાર ચૈતન્યનો પ્રકાર ('absolute self-consciousness) (૨) બેદોનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન અભિમાનીમાં પ્રકટ કરનાર ચિદાભાસ અર્થાત્ ક્ષણરૂપ જ્ઞાન (consciousness) (૩) જોય પદાર્થના સમાનાકાર ચિદાભાસ—અથવા વૃત્તિજ્ઞાન (ideas) અને (૪) ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન (Sensations).

ચિદાભાસોની આ ચાર ભૂમિકામાંની પ્રથમ ભૂમિકા ક્રિયાવિચારના માધુર્ય અથવા રસને પ્રકટ કરનારી છે, અને તે સંબંધી ચર્ચા આપણે છેવટે કરવાની છે. ત્યાર પછીની ત્રણ ભૂમિકામાં જ કયા ચિદાભાસો કાષ્ઠ અથવા કયા ત્યાજ્ય છે તેનો વિવેક કરવાનો છે. ત્યાં છેવટના પગથીઆથી જ આપણે વિચાર કરતા આગળ ચડીશું.

પ્રથમ ચિત્તિશક્તિનો અત્યંત ઝાંખો પ્રકાશ કરનારી આપણી ઇન્દ્રિયો છે. તે ઇન્દ્રિયો પ્રાણીમાં વિશિષ્ટ અને અવિશિષ્ટ એમ બે પ્રકારની હોય છે. વિશિષ્ટ ઇન્દ્રિયો પાંચ છે, અને તે ચક્ષુષ, શ્રોત્ર, વપ, જિહ્વા અને ઘ્રાણ છે. આ ઇન્દ્રિયો અનુક્રમે રૂપ, રાગ, સ્પર્શ, રસ અને ગંધ—એ પાંચ વિષયોના સમાનાકાર ચિદાભાસો પ્રકટ કરે છે. આ ઇન્દ્રિયસમૂહને વિશિષ્ટ (specialized) કહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે તે અમુક વિષયને લગતો ચિદાભાસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અવિશિષ્ટ ઇન્દ્રિયોમાં આપણા સ્પર્શ શરીરના અંદરના પ્રદેશમાં રહેલા પર્યનેદ્રિય, હૃદય, યકૃત, પ્લીહા આદિ અવયવોનો સમાસ થાય છે. આ ઇન્દ્રિયોના નિયમિત વ્યાપારથી શરીરના આરોગ્યનું, પ્રસન્નતાનું, બળનું ભાન પ્રકટ થાય છે. જ્યાં સુધી તે તે અવયવોનો નિયમિત વ્યાપાર ચાલે છે ત્યાં સુધી તેઓ શું કાર્ય કરે છે તે સ્પષ્ટપણે આપણે અનુભવતા નથી, અને તેથી તેઓ વિજ્ઞાનના જનક છે એમ આપણે સામાન્યરીતે માનતા નથી. પરંતુ એકતંત્ર થએલા વાદમાં જો કે કયો તાર કયો સ્વર ઉત્પન્ન કરે છે તે આપણે જાણતા નથી, અને માત્ર એક મધુર મિશ્ર સ્વરનું જ આપણને ભાન થાય છે, તો પણ તેમાંના એક તારના બગડવાથી વિસંવાદ થાય છે, અને તારના સ્વરનો બેદ જણાઈ આવે છે, તેમ શરીરના અંતર્ય અવયવો નિયમિત વ્યાપારના સમયે પ્રત્યેક કેવા પ્રકારના વિજ્ઞાનને પ્રકટ કરી આરોગ્યની અથવા પ્રસન્નતાની મિશ્ર વૃત્તિને જન્મ આપે છે તે આપણે જાણતા નથી, પણ તેમાંના એક પણ અવયવની ક્રિયાશક્તિ બગડે છે કે તરત વિસંવાદ થાય છે અને તે તે અવયવજનિત વિજ્ઞાન (sensation) અનુભવમાં આવે છે.

કુષ્ઠા, તૃષ્ણા, ગ્જાનિ, જ્ઞાન, શૈથિલ્ય, સ્ફૂર્તિ, આદિનું જ્ઞાન આ અંતર્ય અવયવોના વ્યાપારથી પ્રકટ થનારા ચિદાભાસેથી જ થાય છે, આરોગ્યના નિયમોની અવગણના કરવાથી, તથા શારીરશાસ્ત્ર (Physiology) ના કેવળ અજ્ઞાનથી મનુષ્યપ્રજાનો મોટો ભાગ આ અવિશિષ્ટ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થનારા મધુર્ય અથવા રસનો ભોક્તા થતો નથી. આરોગ્યશાસ્ત્ર અને શારીરશાસ્ત્રનાં મૂળતત્ત્વોને નહિ જાણનાર મનુષ્યોને ઉંચા પ્રકારના બુદ્ધિજન્ય, અને આધ્યાત્મિક સુખ ભોગવવુંતો હક્ક નથી એમ કહીએ તો તેમાં અતિશયોક્તિ નથી. જીવનનો મધુર રસ ભોગવવામાં શારીરિક સુખ એ પ્રથમનો ધુંટડો છે. તે સુખ જેને પ્રાપ્ત નથી તેઓને પ્રથમ પ્રાપ્તે મહિકાપાતઃ થાય છે તેમનાથી બુદ્ધિજન્ય (Intellectual) અને આધ્યાત્મિક (Moral) સુખનાં મિષ્ટાન્ન લેવાતાં નથી, અને લેવાય છે તો જીરવી શકાતાં નથી. આથી કહેવાનું તત્ત્વયુગ્મ એનું નથી કે બધાએ મેંડો જેવા થવું. નીરોગ (healthy) શરીર અને અસાધારણબલવાળું શરીર (abnormally strong) એ બેમાં ભેદ છે. દિવ્યસુખની અભિવ્યક્તિમાં પ્રથમની અપેક્ષા છે, ખીજની નથી. ખીજ પ્રકારનું શરીર માત્ર શરીરના ગર્વજન્ય આનંદને પ્રકટાવી શકે છે. તેટલાની જ જેમને અપેક્ષા હોય તે ભલે તે દિશામાં શરીરોને કસે. પરંતુ જેમને બુદ્ધિજન્ય અને આધ્યાત્મિક સુખના આવિર્ભાવમાં ઉપયોગી આરોગ્યજન્ય સુખની અપેક્ષા છે તેમણે આરોગ્યના નિયમોના પાલનથી નીરોગ અને જે વ્યવહાર પ્રાપ્ત હોય તે વ્યવહારનું રૂઢી રીતે નિર્વહણ કરાવે તેવા બલવાળું શરીર કરવાની જરૂર છે એટલું જ વિવક્ષિત છે.

આ પંચ વિશિષ્ટ જ્ઞાનેન્દ્રિયોથી અને અવિશિષ્ટ અંતર્ય સ્થૂલ અવયવોના શોભથી પ્રકટ થતું વિજ્ઞાન, જ્ઞાનમંદિરનું પહેલું પગથીયું છે. જેઓ એ ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારપ્રતિ અલક્ષ કરે છે અથવા સંયમના યથાર્થ સ્વરૂપને ન જાણનાર બલકારથી તેનો રોધ કરે છે, તેઓ તત્ત્વજ્ઞાનથી બ્રહ્મ રહે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ મૂઢ અને જ્ઞાન્ત ચિત્તવાળા થાય છે. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનવિના મનની કલા ખીજતી જ નથી. મનના વિકાસનું એ પ્રેરક સાધન છે. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનઉપર ધણાં પુરોનો એવો કરાક્ષ હોય છે કે તે જમને ઉત્પન્ન કરે છે, રાગદ્વેષને વધારે છે, અંતર્મુખ થવા દેતું નથી, અને સ્વરૂપજ્ઞાનથી મનુષ્યને બ્રહ્મ રાખે છે. પેતાના પિયારના ટેકામાં પરાંચિ ગાનિ વ્યવૃણત્ત્વર્થમ્ તસ્માત્પરાદ્ પર્યાતિ નાન્તરાત્મન્—અર્થાત્ સ્વયંબૂ પરમાત્માએ ઇન્દ્રિયોને બદ્ધિમુંબ કરી છે, અને તેથી તે બાહ્યાર્થને જ જુએ છે અને અન્તરાત્માને જોતી નથી—એ પ્રકારની શ્રુતિ જનાવે છે. આ વિચાર એકદેશી છે. ઇન્દ્રિયો બાહ્યાર્થને જુએ છે, એ વાર્તા સાપ્તી છે, પરંતુ બાહ્યાર્થનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન કરી તેઓ અભિમાનીનો અનર્થ ઉત્પન્ન કરે છે એ કહેવું યોગ્ય નથી. ઇન્દ્રિયોના વ્યાપાર સદૌષ નિર્દોષ એમ એ પ્રકારનાં હોય છે. ઇન્દ્રિયજન્ય બાહ્યાર્થજ્ઞાન સ્વભાવથી નિર્મલ અને પવિત્ર હોય છે. દોષ માત્ર આંતર વાસનાના રંગથી પ્રકટે છે. રાગદ્વેષની વાસનાના રંગવાળું ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન અનર્થજનક ગણાય છે. શુભ કેવળ ઇન્દ્રિય વિજ્ઞાન અભિમાનીનું વિષાતક નથી. મુંદર પદાર્થસંબંધી અજ્ઞાન, પરમાત્માના ગુણોનું અનુકરણ કરનારા વાઘાદિજનિત શબ્દજ્ઞાન, શ્રીમંદના લીલાવિમલ તથા રમણીય આલક, પૂજ્ય ગુરુ આદિના શરીરસંબંધથી પ્રકટનું સ્પર્શજ્ઞાન, રમ્ય ઉપચનાદિમાં ફરનાં પ્રાપ્ત થતું ગંધજ્ઞાન, આરોગ્યને પ્રકટાવનાર ફલદ્રિના રસનું જ્ઞાન વગેરે અનંત ઉદાહરણો ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનની સ્વાભાવિક પવિત્ર

તાનું જ્ઞાન કરાવે છે. ક્યો છુદ્ધિમાન પુરુષ એમ કહેશે કે અભિમાનીની અવનતિ સાધનાર આ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન છે ? રાગદ્વેષને પરવશ થઈ જેઓ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે તેઓ તો નિઃસંશય અવનતિને સાધે છે, પરંતુ તેટલા માત્રથી સધળું ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન હોવાનુંક છે એ અનુમાન બાંધવું એ મૂર્ખતા છે. ક્ષતિ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનને દેશવરો આપતી નથી, પરંતુ તેના બાહ્યાર્થપ્રતિના વેગનું જ્ઞાન કરાવી તેનાથી સારથ રહેવા પ્રયોધે છે. જે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન-માત્ર નિર્ધ હોત તો ભક્તિમાર્ગને અવગણ જ નથી. ભગવદ્ભક્તિનો મોટો આધાર ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજનિત રક્ષ જ છે.

ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી અત્યંત વિગુણ રાખેલું જાણક કદી પણ છુદ્ધિની પરિપક્વતાને પ્રકટ કરતું નથી, પણ જડ જ રહે છે, એવું પ્રયોગોથી સિદ્ધ થયું છે. જેમ આડા અને ઊભા તંતુઓના સંનિવેશવિના વસ્ત્ર પછાતું નથી. તેમ મનોભૂમિતરક બાહ્યાર્થની ઇલાને લઈ જનાર ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનરૂપ હિસા તંતુવિના કેવળ મનની દૃષ્ટિના આડા તંતુઓ જાનરૂપ વસ્ત્રને વણતા નથી. બેદજ્ઞાનને પ્રસરાવનાર ઇન્દ્રિયોના વ્યાપારવિના મન કયા અભેદમૂલનું સ્વરૂપ કરશે, ચિત્ર કયા તત્ત્વને આજ્ઞ અને કયાને ત્યાજ્ય મણુમે, સુદ્ધિ કયા તત્ત્વનો નિર્ણય કરશે, અને અહંકારક કયા તત્ત્વના મથાર્થ, જ્ઞાનનું અભિમાનીમાં અર્પણ કરશે ?

વેદાન્તશાસ્ત્ર જેનો આધાર લઈ કેટલાક અધિવેદી પુરુષો ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનની નિન્દા કરે છે તે શાસ્ત્ર તો એટલે સુધી કહે છે કે ઇન્દ્રિયો સધળા બેદોમાં સદ્વસ્તુ અર્થાત્ બ્રહ્મનું જ પ્રહણ કરે છે. ધટ છે પટ છે હાવાદિ સધળા ભાવવાચક બેદજ્ઞાનમાં ' છે ' એ અસ્તિત્વપ્રયોધક શબ્દ બ્રહ્મતત્ત્વમાં તે તે બેદ અથવા પદાર્થના મુદ્રણને સૂચવે છે. અર્થાત્ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન, તે તે બેદોનો બ્રહ્મતત્ત્વસાથેનો અભેદ પ્રકટ કરે છે. પરંતુ પરીક્ષક દૃષ્ટિના અભાવે માત્ર જીવો ધટપટાદિ બેદમાત્રનું પ્રહણ કરે છે, અને સદ્વસ્તુસાથેના તેના અભેદનું પ્રહણ કરતા નથી. આથી વિવેકપુરઃસર પ્રાપ્ત કરેનું ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન બ્રહ્મજ્ઞાનનું સદ્બાધક છે, વિરોધી નથી એવું સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન આકર વેદાન્તધર્મોમાં છે, એ જાણી ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનપ્રતિના અકારણ દ્વેષને ત્યજવો ધટે છે.

ઇન્દ્રિયો બાહ્યાર્થનું જ્ઞાન નથી રૂઝે માત્ર કરે છે, તે સંબંધમાં વિચારોમાં મનભેદ છે. કેટલાકનું એમ માનવું છે કે બાહ્યાર્થ કેઈ સંબંધગ્રન્થક પ્રણાલિકાદ્વારા ઇન્દ્રિયસાથે સંબંધમાં આવે છે, અને ત્યાર પછી ઇન્દ્રિયવિશેષભ યદ તે વિશેષભ મનને જગત્ કરે છે, અને મન આત્માસાથે સંબંધમાં આવી જ્ઞાનને પ્રકટ કરે છે કેટલાક એવો અભિપ્રાય ધરાવે છે કે ઇન્દ્રિયો મૂલમ દ્રવ્યની જનેલી છે અને તેનાં પરિણામો પ્રકટે છે, જે પરિણામોમાં અંતઃકરણના પરિણામો અનુગત થાય છે અને હૃદયાર્થપ્રતિ ધાવન કરી તે અર્થનું સંવેદન કરે છે, અને ત્યાર પછી અર્થગત ચેતન અને પરિણામગત ચેતન એકવત્ થતાં અભિમાનીમાં અર્થવિષયક જ્ઞાન સ્પુરે છે. જન્ને વિચારકો ઇન્દ્રિયનો અને અર્થનો સંબંધ થાય છે. એ વિષે એકમત છે. પરંતુ એક વિચારક ઇન્દ્રિય અને અર્થ જન્નેને નિશ્ચય માની વચમાં રહેનાર કેઈ દ્રવ્યવિશેષને અર્થસંસ્કારનું વાહક માને છે, ત્યારે અન્યવિચારક ઇન્દ્રિયને સદ્મનદ્રવ્યરૂપ માની તેમાં સંકેતવિકાસવાળા પરિણામો અર્થપ્રદેશપર્યંત ધાવન કરતા માને છે. અત્ર સ્પષ્ટ થશે કે પહેલા વિચારકને પણ આકાશાદિ વાહક દ્રવ્યની ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનમાં અપેક્ષા રહે છે, ત્યારે અન્ય વિચારક ઇન્દ્રિયના દ્રવ્યને જ અર્થાત્ પરિણામ

મને જ વાહક માને છે. આથી બીજા વિચારમાં લાધવ છે અને પ્રથમમાં જોવું છે; આપણે ઇન્દ્રિયાદિના જે સ્વરૂપને પૂર્વે પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે સ્વરૂપને અનુસરનાર બીજા વિચારકનું મત છે અને તે જ સિદ્ધાન્તરૂપે સ્વીકારવામાં આધ નથી.

ઇન્દ્રિયોના શબ્દસ્પર્શાદિ વિષયપ્રદેશપર્વતના પરિણામો ચૈતન્યના આભાસને ધારણ કરે છે, અને જેટલા પ્રમાણમાં ઇન્દ્રિયદ્રવ્યની પરિશુદ્ધિ તેટલા પ્રમાણમાં વિષયગત આવરણનો તે ચિદાભાસ ભંગ કરે છે. અને તેટલા પ્રમાણમાં ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. આથી સ્પષ્ટ થશે કે કેળવણીથી ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયો વિષયોનું જેવું જ્ઞાન સંપાદન કરી શકે છે તેવું તે જ વિષયોનું વગર કેળવણીથી ઇન્દ્રિયો કરી શકતી નથી.

પદાર્થોને ઉપલક્ષ્ય જ્ઞેવાની ટેવથી, શબ્દોના ઉચ્ચારપ્રતિ લક્ષ્ય નહિ આપવાના સ્વભાવથી, લૂપ્તપ કરી પદાર્થોને હાથમાં લેવાની કુટેવથી, એક જાસે ખાવાપીવાની કડંગી રીતથી, અને ખારીક્રીથી મુગધી દુર્જ્ઞેથી પદાર્થોના ભેદને પારખવાની ટેવ નહિ પાડ્યાથી આંખ, કાન, ત્પચા, હલ, અને નાક વિસ્પષ્ટ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનને પ્રકટ કરતાં નથી. અને આથી ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનઉપર રચાયેલું માનસ જ્ઞાન વિશાલ અને રસનું અભિવ્યંજક હોતું નથી. જેઓને હિતમ માનસ જ્ઞાનના મુખને લેવું હોય તેમણે પોતાની ઇન્દ્રિયોને પોતપોતાના નિર્દોષ વિષયોમાં સ્થિરતાથી રમવા દેવી. તેમ કરવાથી તે તે વિષયોના, શુભ દોષને તે તે ઇન્દ્રિયો સારી રીતે પારખી શકશે, અને વિષયોના પ્રત્યક્ષ અભાવસમયે નિર્દોષ વિષયોના ચિંતનથી પ્રકટ થતા માનસ મુખને અભિમાની લઈ શકશે.

ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન ક્ષણિક, વિકારી અને અસંબંધ હોય છે. કેવલ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન એ અનુભવમંદિરના વિખરાયેલા યુના માટી ઇંટો વગેરે પદાર્થસમાન છે. તે જ્યાં મુઘી અંતઃકરણના સ્પષ્ટ વૃત્તિરૂપ પરિણામસાથે સંયુક્ત અનુભવાતું નથી, ત્યાં મુઘી અનુભવમંદિર ચણાતું નથી. ઇન્દ્રિયોદ્ધારા જે જે વિજ્ઞાન આપણે મેળવીએ છીએ તે તે તદનુકૂલ વૃત્તિપ્રતિબિંબમાં સંલિપ્ત અર્થાત્ એકવત્ થાય છે. વૃત્તિપ્રતિબિંબ અથવા અંતઃકરણના પરિણામમાં પડેલા ચિદાભાસ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનને સંયુક્ત કરે છે, અને તેમાં રહેલા સામાન્યકારને સંસ્કારરૂપે ચિંતકદ્રવ્યમાં અભિવ્યક્ત કરે છે. ઉદાહરણ તરીકે એક ગાયરૂપ વ્યક્તિને ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી આપણે એકવાર બાણી; ત્યાર પછી બીજી ગાયને આપણે ચક્ષુરિન્દ્રિયદ્વારા બાણી; ત્યાર પછી ત્રીજીવાર, એમ ઘણીવાર પૃથક્ પૃથક્ અવલોકન થયા પછી અંતઃકરણના તે તે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન (sensation) સમયે પ્રકટ થયેલા પરિણામો અથવા વૃત્તિઓ અંતઃકરણદ્રવ્યના ગર્ભમાં ગોળવસામાન્યના સંસ્કાર રચાયે છે. આ સંસ્કાર (Impressions) ઉદ્દુલ્લેખ્યમાં વૃત્તિજ્ઞાન (Ideas) કહેવાય છે. એ વૃત્તિજ્ઞાન ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનના શોધક અને પરીક્ષક છે. લોકદૃષ્ટિથી અને કેટલાક વિચારકના અભિપ્રાયપ્રમાણે આ વૃત્તિજ્ઞાનો ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે તોપણ વસ્તુવિચારથી અર્થજ્ઞાનનું નિર્વચન તે વૃત્તિજ્ઞાનથી થાય છે. વૃત્તિજ્ઞાનઉપર અભિમાનીનું આંકુસ હોય છે, અને અભિમાની જે જે અર્થના જ્ઞાનને મેળવવા ઇચ્છે છે તેવું વૃત્તિજ્ઞાન પ્રથમ સ્ફુરે છે, અને ત્યાર પછી જે જે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન રહ્યું થાય છે તે તે ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન વૃત્તિસમાનાકાર ન હોય તો અનિષ્ટતરીકે તેને દૂર કરે છે. બીજાં દૃષ્ટાન્તો કરતાં ઇષ્ટવિષયક દૃષ્ટાન્ત આપી આ અર્થનું સ્પષ્ટીકરણ સરજનાથી થશે. આપણે આપણા ઇષ્ટબીના અને

શારીરિક વ્યવહારો અને સ્થિતિઓ જોઈ છે. તેમાંથી આરૂં યોગસમયની પદ્માસનરથ સ્થિતિ ધ્યાનના સમયે ઇષ્ટ માની સંયમમાં આપણે પ્રવૃત્ત થઈએ છીએ. આ પ્રસંગે અમુક વૃત્તિજ્ઞાન પ્રથમથી ઇષ્ટરૂપે અભિમાની સ્વીકારે છે, અને ત્યારપછી જેટલા જેટલા પ્રત્યયો અથવા ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજન્ય સ્ફુરણો (પછી તે અનવધાનથી પ્રકટ થતા ખાલ્લાર્થના અનુભવો હોય અથવા પ્રાકૃતન સ્મૃતિરૂપ પ્રતિબિંબો હોય) ઉદયને પામે તેટલા તેટલા ઇષ્ટવૃત્તિના સામાનાકાર નદિ હોવાથી અભિમાની તેનો ત્યાગ કરે છે; અને જ્યારે ઇષ્ટવૃત્તિ પ્રકટ થાય છે ત્યારે જ અભિમાની નૃપ થાય છે. આપી સ્વપ્ન થશે કે ઇષ્ટવૃત્તિ (Ideas)નું અંકુર અભિમાની પ્રથમથી જ પોતાના સ્વભાવજસથી પોતાની અંતઃકરણરૂપ ઉપાધિમાં પ્રકટાવે છે. અને તે વૃત્તિ વિદ્યક્ષ પામી અર્થરૂપ ફલને પ્રાપ્ત કરે એવો પ્રયત્ન થાય છે.

(અપૂર્ણ)

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થ.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૫૫ થી.)

નિયતિરાદમાં અધિકાર કેનો છે તે વર્ણી તેના આશ્રયણની અતિ કઠિનતા પણ ઉપર સ્થપી છે. પરમાત્મા સર્વજ્ઞ હોવાથી જૂન, વર્તમાન અને ભવિષ્યત્ સર્વ પ્રસંગો જાણે છે, અર્થાત્ જીવનાં કર્મમાત્ર તેમને જ્ઞાત છે. તેથી કોઈ પણ પુરુષાર્થ એવો આશ્રયી શકાય એમ નથી કે જે પરમેશ્વરની મતિજાદાર હોય. પરમાત્મા જીવનાં પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થને જાણે છે એનો અર્થ એવો નથી કે પરમાત્મા જીવને કર્મમાં યોજે છે, અને તેથી જીવ સ્વતંત્ર નથી. વસ્તુતઃ સ્થિતિ એ છે કે:-

न कर्तृत्वं न कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः ।

न कर्मफलसंपादं स्वभावस्तु प्रवर्तते ॥ ગોતા ॥

એ વચ્ચાનુસાર કર્વન સ્વભાવ અથવા નિયતિનું સામ્રાજ્ય છે, પરમાત્મા નિયતિને જાણે છે, અને જીવ નિયતિને વશ છે. આ નિયતિરાદ બુદ્ધિમાં યમાર્થ રીતે ઉતરવો કઠિન છે, અને તેનું વારુનવિક્ક અવગ્રંથન અને જીવન્મુક્તિ એ બે પર્યાય યજ્ઞો જ છે.

ત્રેયઃસાધકનું કર્તવ્ય—કપસંહાર

પ્રારબ્ધ અને પુરુષાર્થનું ઉપર જે સ્વરૂપમાં પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું તે ઉપરથી ત્રેયઃસાધકનું કર્તવ્ય નીચે પ્રમાણે પરિણત થાય છે:-

૧. ત્રેયઃસાધકે સર્વદા સાવધાન રહી એમ વિચારવું કે સર્વ સુખ, દુઃખ તથા મિશ્ર ભોગો પોતાનાં જ કર્મનાં ફલરૂપ છે; પરમેશ્વરને ત્યાં અન્યાય કદાપિ પ્રવર્તતો નથી, કષ્ટના કર્મનું શુભાંશુભ ફલ ભૂલથી બીજાને પ્રાપ્ત થતું નથી; જીવ કર્મ કરે છે તે સ્વતંત્રતાથી અર્થાત્ પોતાના સ્વભાવને અનુસરીને કરે છે, પરમેશ્વર તેને અંકુશથી કર્મમાં યોજતા નથી, પાપાણુલું, વનસ્પતિનું, કૃમિશ્રીટનું, મત્સ્યનું, સર્પનું, પક્ષીનું, જંગલી, અર્ધ સુધરેલા તથા સંપૂર્ણ સુધરેલા મનુષ્યનું, રંકનું તથા રાખનું, દેવનું તથા દાનવનું, પક્ષનું તથા પિશાચનું-સર્પનું જીવન તથા સર્પના પૃથક્ પૃથક્ અનુભવો પોતપોતાનાં કર્મના અનુસાર જ હોય છે. શ્રીયોગવાસિષ્ઠમાં કલ્પાપ્રમાણે:-

કસ્યાંચિત્ત્વયમાત્મદુઃસ્થિતિવશાત્સો દશાયાં શરૈ-

રઙ્ગલ્યગ્રનિપીડિતૈકચ્છલકાદાવાપર્ચિન્દુર્વહુઃ ।

કસ્યાંચિંજ્જલરાશિપર્વતપુરદ્વાપાન્તરાલીકૃતા ।

મર્તવ્યોચિતસંવિભાગકરણે પૃથ્વી ન પૃથ્વી ભવેત્ ॥

“ પોતાના કર્મવશાત્ મનુષ્યને પ્રાપ્ત થયેલી દરિદ્રાવસ્થામાં તેને કાંઈ સમય એવો આવે છે કે જેમાં રોગાદિ નિમિત્તાએ કરીને તેની આંગળીનાં ટેરવાં પણ મુશીબને વળી તેમની અંજલિ રચાતી હોય, અને તે અંજલિમાં પિવાના પાણીનું એક ટીપું પણ તેને મળે તો બહુ કહેવાય; બીજે પક્ષે ઉજ્જવલકર્મવશાત્ પુરપતે એવી સ્થિતિ પણ પ્રાપ્ત થાય છે કે જેમાં સમુદ્રો, પર્વતો, નગરો અને દ્વીપોથી ઘણી સમગ્ર પૃથ્વી પણ આશ્રિતોને વહેંચી આપવાઅર્થે તેને બહોળી લાગે નહિ. ” રોગ, શોક, પરિતાપ, બંધન, આપત્તિઆદિ જેમ અશુભ કર્મનાં ફલ છે તેમ આરોગ્ય, દર્પ, શાન્તિ, સ્વતંત્રતા, સંપત્તિઆદિ શુભ કર્મનાં ફલરૂપ છે. જેવી રીતે કદિયો ફુલો ચણતી વખતે નીચો ઉતરે છે અને મહેલ ચણતી વખતે ઉચો ચડે છે, તેમ જીવ અશુભ કર્મથી વિનિપાતને અને શુભ કર્મથી ઉન્નતિને પ્રાપ્ત થાય છે. આ કારણથી પોતાને અશુભ સ્થિતિમાં મક્કપણે જોઈ કાંઈ જીવે ગણગણાટ કરવો અથવા પરમેશ્વરનો વાંક કાઢવો ઉચિત નથી.

૨. શ્રેયઃસાધક પ્રારબ્ધની સત્તા સર્વજ સત્ય સ્વીકારવી અને તેની અવગણના કદાપિ કરવી નહિ, પરંતુ સર્વ દશામાં સર્વ રીતે સજ્જ રહેવું અર્થાત્ અનુકૂલ પ્રારબ્ધને અનુકૂલ પુરુષાર્થથી દંડતર કરવાનો, અને પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધને અનુકૂલ પુરુષાર્થથી તોડવાનો બનતો પ્રયત્ન કરવો. પ્રારબ્ધસંબધે અત્યંત કઠિન વાત એ છે કે તે બહુધા પડદામાં રહી કામ કરે છે, અને તેનું ફલ શું, ક્યારે અને કેટલા પ્રમાણમાં આપણને મળશે તે આપણે જાણતા નથી. પ્રારબ્ધ અનુકૂલ હોય છે તો તો તેને તોડવાનો પ્રયત્ન રહેતો નથી, તેનાં તો મીઠાં ફલને જ આપવાનું કામ હોય છે. પરંતુ પ્રારબ્ધ જો પ્રતિકૂલ હોય છે તો તેને કેમ તોડવું એ અતિ ગંભીર પ્રશ્ન છે. (આ ગ્યેલે વિષય અધિક અષ્ટ થવા અર્થે પ્રારબ્ધ શબ્દને પૂર્વજન્મકૃત કર્મના અર્થમાં જ આપણે વાપરીશું.) જે શત્રુને આપણે જોયો નથી, જેનું નામ આપણે જાણતા નથી, જેનું બલ, પરાક્રમ, મુદસામગીઆદિ આપણને અજ્ઞાત છે તેને વશ કરવો એ શું છોકરાનો ખેલ છે ? સોમથી વશ થનાર શત્રુ પણ હોય છે, અને દારૂગોળાને ન ગણકારનાર પણ શત્રુ હોય છે. મંદતમ પુરુષાર્થથી ટળનાર પણ પ્રારબ્ધ હોય છે, અને તીવ્રતમ પુરુષાર્થને પણ હંકારનાર પ્રારબ્ધ હોય છે. અબળપણ શત્રુસામા સંપૂર્ણ મુદસામગી કરીને જ અભિજમન ઉચિત ગણાય છે, તેમ પડદામાં રહીને પ્રહાર કરનાર પ્રારબ્ધને તોડવાની ઇચ્છા રાખનારે તેની સામા પોતાથી બનતો સર્વ પુરુષાર્થ પ્રયોગવો ધરે છે; આલસ્યાદિ દોષ નિવારવાની એ ઠેકાણે સંપૂર્ણ આવશ્યકતા છે. વળી પ્રતિકૂલ પ્રારબ્ધ ફલ આપવા પ્રવૃત્ત થાય તે પહેલે જ પુરુષાર્થ આદરવો જોઈએ. આથી સિદ્ધ થાય છે કે અજ્ઞાતકૂલ પ્રારબ્ધને તોડવું એ કેવું કઠિન કામ છે. શ્રેયઃસાધકનું આ સંબધમાં કર્તવ્ય એ છે કે તેણે સર્વ ક્રમો નિષ્કામપણે કરી અંતઃકરણની શુદ્ધિ યથાર્થ રીતે સાધવી; વ્યાવહારિક તથા પારમાર્થિક કર્મવ્યવસ્થા ઘેરી રસ્તાથી અટક થવું નહિ; ઇન્દ્રિ-

યનિગ્રહ, પરમતત્ત્વધ્યાન, સર્વત્ર પ્રભવદર્શન, પ્રેમ, પરોપકાર-આદિ અમોઘ/સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી તેણે સદુદ્યોગમાં પ્રવર્તના રહેવું. આ પ્રકારે પ્રાપ્ત કરવામાં આવતું નવીન બલ અનેક અનુકૂળ પ્રારબ્ધ કર્મોનો વેગ વધારશે, અને અનેક પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધ કર્મોનો વેગ તોડશે; તેમ છતાં કર્મના નિયમથી જેનો વેગ ન તુટ્યો હોય એવાં પ્રતિકૂળ પ્રારબ્ધ કર્મો ફલ આપવા ઉ-મુખ થાય તો ગણગણાવવાના તેણે અનિષ્ટ ભોગ ભોગવી પ્રારબ્ધનો તે રીતે ક્ષય કરવો.

૩. એક પક્ષે શ્રેયઃસાધકે પ્રારબ્ધની અવગણના કરવાની નથી તો બીજે પક્ષે તેણે પુરુષાર્થમાં અચલ મદ્દા સ્થાપવાની છે. “પુરુષાર્થ વડે શું નથી સિદ્ધ થતું જગમાંહિ વિચારજો” એ વાક્યને ઇવનસિદ્ધાન્તરૂપે સ્થાપી, સ્તનભારથી નમી ગયેલી અબલાની પેઠે નહિ, પરંતુ આગળ છાતી કાઢી ધરને ધ્રુમ્મવતાં ચાલનાર મહારથની પેઠે, તેણે વિશ્વમાં વિચરતું જોઈએ. નિત્યજીવન (સત્) સર્વગત્વ (ચિત્) અને પૂર્ણાનન્દ (આનન્દ) ની શુભ-તમ વાસનારૂપે પોતાના અંતરમાં પ્રકટી રહેલા સમ્વિદ્યાનન્દતત્ત્વરૂપ અગ્રગતા દીપકમાં, તથા સર્વત્ર શ્રીસદ્ગુણના ઉપદેશરૂપ નિર્જાંત ભોમિયામાં અપિચલ વિશ્વાસ રાખી તેણે ભવ-રણમાં નિર્ભયતાથી વિહાર કરવો ઉચિત છે.

૪. અંતઃકરણની વધતી જતી શુદ્ધિદ્વારા યોગ્ય અધિકાર પ્રાપ્ત થયે શ્રેયઃસાધકે નિય-તિવાદનું અવલંબન કરવું, અર્થાત્ જે નિયતિસમુદ્ર સર્વત્ર ગઈ રહ્યા છે તેનું જ જલ પોતાની અંતઃકરણનિકામાં ભરી તે નસિકાને સમુદ્રમાં વહેતી મૂકવી, અને તરંગોના દારણુ પ્રહારથી તે નસિકાના ચૂરેચૂરા ન થતાં તે કેવી સમુદ્રમાં ક્ષેમકુશલ હિદોત્ત્રા ખાય છે તેનું પ્રત્યક્ષ કરવું, અને આ પ્રમાણે જીવ-મુક્તિનો શ્રેષ્ઠ આનંદ ભોગવી પ્રારબ્ધની નિઃશય નિવૃત્તિ થતાં સર્વવિશેષણાતીત શિવતત્ત્વમાં તેણે અબ્યાધ્ય પ્રવેશ કરવો. હૃતિ.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૧૪ ૨૭૧ થી.)

જે જે પ્રાણી, પદાર્થો તથા પ્રસંગો આપણને અત્યંત પ્રિય ભારયા હોય છે, તથા જેમણે આપણને અત્યંત સુખનું ભાન કરાવ્યું હોય છે તેમ જ જે જે પ્રાણીપદાર્થો તથા પ્રસંગો આપણને અત્યંત અપ્રિય ભારયા હોય છે તથા જેમણે આપણને અત્યંત દુઃખનું તથા કલેશનું ભાન કરાવ્યું હોય છે, તે સર્વ પ્રાણી, પદાર્થો તથા પ્રસંગો, એકેએક, તે-ઓના સુખપ્રદ મનોહર સ્વરૂપમાં, અથવા તેઓના કલેશજનક, કંપારી ઉપગ્રાવે એવા સ્વરૂપમાં આરંભમાં આપણી કલ્પના શક્તિમાં ચિત્રાયાં હોય છે. અને તેમનાં ચિત્રો આપણા મનમંદિરની ભીતિઉપર ટાંગેલાં હોય છે. સ્મૃતિવૃત્તિવડે આપણે તે ચિત્રોને નિહાળી નિહાળીને જોઈએ છીએ, અને આનંદનો અથવા ઉદ્વેગનો અનુભવ કરીએ છીએ.

કેટલાં અસંખ્ય મનુષ્યો વર્ષઉપર, પાંચ વર્ષઉપર કે વીસ વર્ષઉપરની તેમની કલ્પનાશક્તિએ સ્વેલાં દુઃખમય ચિત્રોને જોઈને ઓજે નેત્રમાંથી ડળક ડળક અશ્રુ પાડે છે ? અને કેટલાં અસંખ્ય મનુષ્યો તે ચિત્રોના સ્મરણથી ભય, તાપ વગેરે વિવિધ વિકા-રોનો અનુભવ કરે છે ? ગાંડાઓની દરખીતાળમાં ગાંડા મનુષ્યો, તેઓની કલ્પનાશક્તિએ

રચેલાં ચિત્રોના સ્મરણથી જ તેઓના માંડપણનો નિર્વાહ કરી રહ્યા હોય છે.

પ્રત્યેક મનુષ્યે પોતાના મનમંદિરમાં અસંખ્ય કાલ્પનિક ચિત્રો ટાંગી મૂક્યાં હોય છે. કોઈએ સુખ ઉપજાવે એવાં ચિત્રો ટાંગી મૂક્યાં હોય છે, તો કોઈએ તેમને નિરંતર ભય, ક્લેશ, અને સંતાપ ઉપજાવ્યા કરે, એવાં ચિત્રો ટાંગી મૂક્યાં હોય છે. મનુષ્યના સુખદુઃખનો આધાર તેઓએ તેઓના મનમંદિરમાં ટાંગી મૂકેલાં આ ચિત્રોઉપર હોય છે, અને તેથી કરીને કલ્પનાશક્તિપરે કેવાં ચિત્રો રચ્યાં, એ સુખને આપનાર છે, એ જાણવું, અને તદનુસાર કલ્પનાશક્તિને તેમાં ચિત્રો રચવાનો અભ્યાસ પાડવો, એ સુખને ઇચ્છનાર પ્રત્યેક મનુષ્યને અત્યંત અગત્યનું છે.

જૂતકાલમાં બનેલા અત્યંત દુઃખદ પ્રસંગોનાં ચિત્રોનું સ્મરણ કરીને કોનું હૃદય અત્યંત તીવ્ર વેદનાથી વ્યથિત નથી થયું? સંબંધીજને અથવા શત્રુએ કહેલા કઠોર વચનના અથવા અસત્ય આરોપના સ્મરણથી કોનું હૃદય ભારે દુઃખના શાશ્વતી નથી વીધાયું? સ્મરણશક્તિ આ પ્રમાણે આપણે પૂર્વે રચેલાં ચિત્રોને આપણા આગળ આપણી અનિચ્છા છતાં પણ ખર્ચ કરે છે, અને ‘હાથનાં કરેલાં દેશે વાગે’ એ જનકથનાનુસાર આપણી જ કરણીનાં અયોગ્ય ફળ આપણને આપે છે.

કલ્પનાશક્તિ ચિત્ર રચે છે, અને સ્મરણશક્તિ તેને ધયાવત્ સ્મરણમાં રાખે છે. કલ્પનાશક્તિ યોગ્ય ચિત્રો રચે છે, તો સ્મરણશક્તિ આપણને સર્વદા સુખનું ભાન કરાવે છે; અને અયોગ્ય ચિત્રો રચે છે, તો દુઃખનું ભાન કરાવે છે. આપણે જ સંગ્રહ કરેલો સારો અથવા નફારો માત્ર તે આપણી જ દષ્ટિ આગળ પાથરે છે.

કલ્પનાશક્તિનાં રચેલાં આ ચિત્રોનું સુખ્ય લક્ષણ એ હોય છે કે તેઓ મૂળ વસ્તુના જેવાં જ હોય છે, અને ચૈતન્યમય હોય છે. તેઓની રચનામાં લેશ પણ ખામી હોતી નથી. એકે અવયવ અપૂર્ણ રચાતો નથી. તેઓ સર્વાંગ પૂર્ણ રચાય છે.

અને કલ્પનાશક્તિમાં રચાયેલાં આ ચિત્રો મનોમય રહેતાં નથી. આપું જગત્ જુએ તેમ તેઓ પ્રત્યક્ષ થાય છે. કહેશનું એક ચિત્ર તમે અંતઃકરણમાં રચ્યા, અને તમને જોઈને ગમે તે કહેશે કે તમારા અંતઃકરણમાં ક્લેશ પડે છે. આનંદનું એક ચિત્ર તમારા મનમાં રચ્યો અને તમારું સુખ જોઈને ગમે તે મનુષ્ય કહેશે કે તમારા મનમાં આનંદ પ્રવર્તે રહ્યો છે. તમારા મનમાં રચાયેલું ચિત્ર, તમારા શરીરઉપર, અને પરિણામે બાહ્ય જગતમાં મનિમાન થાય છે.

માનસિક ચિત્રો, ચિત્ર રચનારના મનમાં જ રચાઈ ને અને તેની આજુબાજુના પ્રદેશમાં મનિમાન થઈને અટકતાં નથી, પણ વિષ્ણુતરંગે તે આપા અભ્યાંકમાં ફરી પડે છે, અને જેને જેને તે ચિત્રોનો સંબંધ થાય છે, તે સંબંધ અસર કરે છે.

આપણા સુખદુઃખનો આધાર, આ પ્રમાણે ત્યારે આપણી કલ્પનાશક્તિએ રચેલાં ચિત્રોઉપર રચો છે ત્યારે સુખ ઉપજાવે એવાં ઉત્તમ ચિત્રો રચવાનું અને તેવડે આપણું જીવન સુખમય કરવાનું શું આપણે જાન ન મેળવવું જોઈએ? શું એ આપણું કન્યા નથી?

કલ્પના શક્તિમાં સુખમય ચિત્રો રચ્યા, વિદ્યાભિન્ન પુરોગમે, જુઓ, ફરી ફરી

જાઓ આજે શોધી કાઢી છે, અને હજી શોધતા જાય છે ! તેઓના અનુભવનો લાભ શું આપશે નહિ લાઈએ ?

પ્રિય વાચક ! તમારામાં કેટલું સામર્થ્ય રહ્યું છે, તે જાણી તમને સ્પષ્ટ નથી થતું ? તમારી કલ્પનાના ધોડાના વેગને કાણ ખાળી શકે એમ છે ? કલ્પના જે કસે છે, તે પ્રકટ કરે છે, તો પછી તમારા સામર્થ્યની મર્યાદા હવે કાનાથી બાંધી શકાય એમ છે ?

મનુષ્યે આજ સુધીમાં શું શું નક્કી કર્યું ? કલ્પના શક્તિના પ્રભાવવડે આજ સુધીમાં અસંખ્ય કાર્યો તેણે કર્યા છે, તો હવે એથી ઉઝાં અને અધિક ઉઝાં કાર્યો, એ જ કલ્પના શક્તિના પ્રભાવવડે તે કેમ નહિ કરી શકે ?

ચિન્તાર કરીને જુઓ કે આજ સુધીમાં મનુષ્યે જે જે અસાધારણ મહત્વનાં કાર્યો સાધ્યાં છે, તે કયી શક્તિવડે સાધ્યાં છે ? તમે આજ સુધીમાં જે ઉચી સ્થિતિએ આવ્યા છો, તે કયી શક્તિવડે આવ્યા છો ? અને હજી પણ તમારી ઉન્નતિ સાધવામાં તમને કયી શક્તિ પ્રેરે છે ? શું તમને સ્પષ્ટ નથી થતું કે જે સધળું આજ સુધીમાં મનુષ્યે સાધ્યું છે, અને તમે જે કાંઈ આજ સુધીમાં સાધવા સમર્થ થયા છો, તે સર્વનું જાણુતાં અથવા અજાણુતાં, મનની કલ્પનાશક્તિએ આરંભમાં અંતઃકરણમાં ચિત્ર આમેષ્યું હતું ?

તમે તમારી સ્થિતિને રચનાર ત્વષ્ટા છો, અને તમારી કલ્પના શક્તિવડે રચાતું ચિત્ર તમારી લલિત્યમાં રચનાર સ્થિતિનો નમુનો છે. એ નમુનાપ્રમાણે જ તમારી સ્થિતિ રચાય છે. નમુનો દોપવાળો હોય છે તો તમારી સ્થિતિ પણ દોપવાળી થાય છે; તે ઉત્કૃષ્ટ હોય છે તો તમારી સ્થિતિ પણ ઉત્કૃષ્ટ થાય છે.

ઉન્નતિ સાધવાની આ ક્રિયા કેટલી સરળ છે ? કલ્પનાશક્તિવડે જેવી આપણે ઉન્નતિ સાધવી હોય તેનું એક ઉત્તમ પ્રકારનું માનસિક ચિત્ર જ રચવાનું. તે ચિત્ર યથાર્થે રચાયું, એટલે બાકીનું કાર્ય એની મેજે થયે જ જવાનું.

આ ચિત્ર રચવામાં કેવાં લાલહારિ રહ્યાં છે, તે યથાર્થ ન સમજવાથી જ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ દુઃખની સ્થિતિમાં સજ્યા કરે છે, સુખની સ્થિતિમાં આગળ વૃદ્ધિને પામતો નથી.

તમે દુઃખથી પીડાયા કરતા હશે તો તેનું કારણ બીજું કોઈ જ નથી, પણ તમે તમારી કલ્પનાશક્તિવડે જે દુઃખથી તમે પીડાઓ છો, તેનું ચિત્ર તમારા મનમંદિરમાં સ્થિર રાખ્યું છે, એ જ છે. સુખનું ચિત્ર રચો. તેને સ્થિર રાખો, તેને જ જોયા કરો તમે તમારી દુઃખરૂપ સ્થિતિને અજાણ ગયેલી અનુભવશો.

સુખેચ્છકે આ વિષયને જેમ છે તેમ યથાર્થે સુદ્ધિમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન કરવો અત્યંત અગત્યનો છે; કારણ કે કલ્પનાશક્તિવડે ચિત્ર રચવાતા સામર્થ્યમાં, મનુષ્યનું સર્વ સામર્થ્ય શમાયતું છે, અને કલ્પના શક્તિનું આ ચિત્ર રચવાનું સામર્થ્ય સર્વે સિદ્ધ કરી શકે એમ છે. પરમેશ્વરનું સર્વશક્તિમય એ સામર્થ્યમાં ગહેનું છે.

આ આખું જ્ઞાન, અને તેની અંદરની ઉત્પન્ન થયેલી સર્વ વસ્તુઓ, તેમજ આપણા જ્ઞાનની બહારનાં બીજાં જ્ઞાનો અને તેમની અંદરની સર્વ વસ્તુઓ, આરંભમાં મનવડે કલ્પાયેલાં ચિત્રો જ હતાં, અને માનસિક ચિત્રોમાંથી જ તે સર્વ આજે સર્વમાન થયેલાં છે. માનસિક ચિત્રો જ રમૂક પદાર્થોનાં ખર્ચ કારણો છે, અને તેથી રમૂક પદાર્થોને

ઉત્પન્ન કરવાની ઇચ્છાવાળાએ જે મુખ્ય કરવાનું છે તે ખીલું કશું જ નથી, પણ માનસિક ચિત્રોને જ રચવાનાં છે.

પ્રિય વાચક ! હવે એકાન્તમાં પ્રવેશો, અને તમારે શું સાધવું છે તેનો એકામ ધર્મ વિચાર કરો. તેનું ચિત્ર તમારી જિંદગીમાં યથાર્થ રચો, અને તમારી જિંદગીને તે ચિત્રને જોવા કરવા દો. નિશ્ચય માનો કે આ પ્રયત્નથી જે રિચતિને તમે પ્રાપ્ત કરવા ઇચ્છો છો, તેનું કારણ તમે વસ્તુતઃ સ્વીકૃતું છે. તમારાં અંતર અશુભોએ તમે પ્રાપ્ત કરવા ધારેલી રિચતિનું સુદૃઢ સ્વરૂપ જોયું છે. તમારાં બાહ્ય અર્થસ્થાને તે હવે જોવાનું બાકી રહ્યું છે. ધૈર્યથી કાળ વીતાવતાં તે તમારા અનુભવમાં આવશે જ.

માનસિક રચેલા ચિત્રને સ્થૂળ રૂપમાં કેવી રીતે પ્રત્યક્ષ કરવું, એ વિશે ચિંતા કરવાનું પ્રયોજન નથી. ચિત્ર રચાતાં, તેને સ્થૂળ રૂપમાં પ્રકટ કરવાનું કાર્ય તો વિશ્વબંધુસ્વરૂપ સત્તા આપોઆપ કરશે. તે જે સાધનોવડે, સ્થૂળ રૂપમાં પ્રકટ થવું હશે, તે સાધનોન્યા ત્યાંથી તથાયાં તમારા પ્રતિ આવશે. પૃથ્વીને છેડે તે સાધનો પડ્યાં હશે તોપણ તે ખેંચાતાં ખેંચાતાં તમારા પ્રતિ આવશે; તે આવ્યે તમારે તેનો ઉપયોગ માત્ર કરવાનો છે. જેમ વધારે આખેદુખ તમે તમારું માનસિક ચિત્ર આલેખ્યું હશે તેમ સાધનો વધારે તૃપ્તિ તમારા પ્રતિ આકર્ષતાં આવ્યાં આવશે. તમારા ચિત્રની પૂર્ણતા અથવા અપૂર્ણતાઉપર સાધનોનું તમારા પ્રતિ પૂર્ણપણે અથવા અપૂર્ણપણે આકર્ષણ થવાનો આધાર છે.

આ સ્થૂળ જગત અને તેમાં પ્રાપ્ત થતી વિવિધ રિચતિઓ શી રીતે રચાઈ છે, અને રચાય છે, તથા તમારી પોતાની પ્રાપ્ત શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક રિચતિ રચવામાં કયો હેતુ છે, એ તમે સમજ શકો, એવી રીતે અત્ર સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે. કાર્યસિદ્ધિનું આ મોટામાં મોટું સદસ્ય છે. એને યથાર્થ સમજતાં, તથા સમજીને આચારમાં ઉતારતાં મનુષ્ય સર્વશક્તિ ધાપ છે. બધે અને મોઢાનું કારણ અથવા દુઃખ અને મુખનું કારણ મન છે, એવું સત્તાઓ દરેક વગાડીને જે પુનઃ પુનઃ કહે છે, તેનું ખરું સદસ્ય, જે તમારી બુદ્ધિમાં ઉતરે તો ઉપરના પ્રતિપાદનમાં, અર્થતઃ પ્રકાશની પેઠે સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે.

જનત તોડીને પ્રપત્ન કરાવિના, આવાં માનસિક ચિત્રો રચવાથી અને આવાં હવાઈ કિશ્કા બાંધવાથી તે વળી મુખ મળનાં હશે, અને ધારી કામ થતાં હશે, એવી અશ્રદ્ધાની, સાત ઘોડા સાથે દોડે એવી સ્ત્રીની વગેરે બીજી, તમારાં નેત્રની આંધે આવવાથી, તેની પેલી પાર સદેસો આ સદસ્યનો પ્રકાશ, સત્તાઓ નિરંતર પ્રકાશતાં છતાં તમે જોઈ શક્યા નથી. મન આ સર્વનું કારણ છે, એ મિદ વાનાં, તમારી અશ્રદ્ધાથી તમારી બુદ્ધિમાં ઉતરી શકતી નથી. જલે, ન ઉતરે તો અજ્ઞાતકારથી તે ઉતારવાનું અમારું કામ નથી.

મનોમય સૃષ્ટિ એ જ ખરેખરી સૃષ્ટિ છે, અને આ સ્થૂળ સૃષ્ટિ એ તો તેની હાથ-માત્ર છે. પણ તમે મનોમયને હાથ માનો છો, અને સ્થૂળને ખરી માનો છો, ત્યાં શું કરવું ? તમારું માનવું જ તમને બંધનને હેતુ યર્જ પડ્યું છે. તમને મેં બાંધ્યા નથી, પરમેશ્વરે બાંધ્યા નથી, તમારા સંજોગોએ બાંધ્યા નથી કે તમારા સત્ત્વોએ બાંધ્યા નથી, પણ તમે જોને જ જોતાને બાંધી બેસા છો. તમે સર્વ શક્તિ છતાં તમારા જોતાના જ માનવાથી અશ્વશક્તિ યજ રચા છો. આને જે ઘોડું કરી શકો છો, તે નેટવું કરવાને

તમે સમર્થ છો એમ માનવાથી જ કરી શકો છો. બાકી એક સમય એવા હોતો કે બ્યારે તમે આટલું પણ નહોતા માનતા ત્યારે જડ પથરાની પેઠે પૃથ્વીમાં અટવાતા હતા. મનના માનવાથી તમે આ સ્થિતિએ આવ્યા છો, અને મનના માનવાથી જ તમે અહીં સ્થિત થશો.

તમારું સ્થૂળ શરીર રચાતાં પહેલાં તમારું મનોમય શરીર હતું, અને તે જેવા પ્રકારનું હતું, તેવું તમારું સ્થૂળ શરીર થયું છે. તમારું મનોમય શરીર જેમ જેમ બદલાતું જાય છે, તેમ તેમ તમારું સ્થૂળ શરીર પણ બદલાતું જાય છે. તમારા મનોમય શરીરના પ્રત્યેક સારા અથવા નહારા વિકારો તમારા સ્થૂળ શરીરઉપર પ્રતિબિંબિત થયા છે. તમારા મનના વિચારો, એ કારણ છે, અને તમારું શરીર એ કાર્ય છે. તમારું શરીર એ વસ્તુતઃ તમે નથી. શરીર મૃત્યુને પામે છે, પરંતુ તમારા શરીરને રચનાર તમારું મન મૃત્યુને પામતું નથી; અર્થાત્ વાસ્તવિક સત્તા શરીરની નથી, પણ મનની છે. મનને આધારે જ શરીર છે. શરીરની તમારા મનપર સત્તા નથી, પણ મનની તમારા શરીરપર છે. મનમાં રહેલી જે ચૈતન્યશક્તિ, એ જ તમે છો, અને તે જ સર્વતુ કારણ છે.

એ જ પ્રમાણે વૃક્ષ, પર્વત, તથા તમારી જ્ઞાનેન્દ્રિયવડે જણાતી સર્વ સ્થૂળ વસ્તુઓ કાર્યરૂપ છે, અને તેમની પાછળ સુદૃઢ રહેલી જે ચૈતન્યશક્તિ છે, તે તેમનું કારણ છે. એ કારણને તમારી હૃદયોવડે જાણવા તમે સમર્થ નથી, તોપણ હૃદયોવડે જાણવામાં આવતી આ સર્વ કાર્યરૂપ વસ્તુઓની પાછળ તેમનું કારણ સુદૃઢ ચૈતન્યશક્તિ રહેલી છે, એ તમે જાણો છો.

સ્થૂળ પદાર્થોનું કારણ સુદૃઢ ચૈતન્યશક્તિ છે, એ મનુષ્ય શાવડે નિર્ણય કરે છે ! જેમ સૂર્ય સૂર્યવડે જ દેખાય છે, તેમ ચૈતન્યનું જ્ઞાન ચૈતન્યવડે જ થાય છે. તમારામાં રહેલી ચૈતન્યસત્તાવડે જ તમે સર્વના કારણભૂત ચૈતન્યસત્તાને જાણો છો એ ચૈતન્યસત્તા જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, અને મનુષ્યને તે સ્પષ્ટ કરે છે કે હૃદયદ્વારા પ્રતીત થતું જ્ઞાન મર્યાદાવાળું હોય છે, અને સર્વદા વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય હોતું નથી.

પથાર્ય જ્ઞાન ચૈતન્યસત્તામાં જ છે. હૃદયો વસ્તુની સાથે સંબંધ કરે છે, અને ભુદ્ધિ, વિવિધ તર્કો કરીને, અમુક આમ છે અને અમુક તેમ છે, એવા વિવિધ નિશ્ચયો સ્થાપે છે. આ તેની ક્રિયા જ બતાવે છે કે ભુદ્ધિ જરૂર છે; પણ ભુદ્ધિની પાછળ રહેલું ચૈતન્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ છે. જ્ઞાનને અર્થે તેને તર્ક કરવાની અગત્ય નથી.

આ પ્રકારે તમારું વાસ્તવ સ્વરૂપ, તમારો આત્મા, જે વડે તમારું મન વિચાર કરી શકે છે, તે સર્વતુ કારણ છે. આત્મા સ્વતંત્રપણે ક્રિયા કરતો નથી, પણ મનવડે ક્રિયા કરે છે, તેથી મન એ જ સર્વતુ કારણ છે, એમ સ્વીકારવામાં આવે છે. આમ હોવાથી તમારા મનની યોગ્યયોગ્ય ક્રિયાઉપર તમારા મુખદુઃખનો આધાર રહેલો છે.

પૂર્વે કહ્યું છે તેમ ગુણને માટે તમારે મનવડે તમારા હૃદયેલા મુખનું ચિત્ર જ રચવાનું છે. ચિત્ર રચાતાં તે મુખને સંધાતી આપનાર સ્ત્રીઓ ત્યાંથી એકઠી થવા માંડવાની.

એક વાર મનમાં રચેલા ચિત્રને અંતઃકરણમાં સ્થિર રાખનાર અને તે મનોમય ચિત્રાનુસાર બાહ્ય જગતમાં સ્થૂળ રૂપ પ્રકટ કરનાર અન્ય સમગ્ર હેતુ કયો છે, તે તમે

જાણો છો ? એ હેતુ શ્રદ્ધા છે. રચેલા ચિત્રપ્રમાણે અવશ્ય ધરે જ, એ પ્રકારની શ્રદ્ધા, મુદ્દમને રચ્ય રૂપમાં આણે છે; બીજાકું રચ્ય કરે છે.

એથી ઉલટું રચેલા ચિત્રપ્રમાણે ધરે કે નહિ થાય. એ પ્રકારની અશ્રદ્ધા જેમ બીજા કના કુટના અંકુરને ખીસકોલી કાપી નાંખે છે, વળી કુટે છે, વળી કાપી નાંખે છે, અને આ પ્રમાણે તેની લેશ પણ રહિ થવા દેતી નથી, તેમ મુદ્દમમાંથી રચ્ય રૂપે જામતા પરિણામને, વિખેરી નાંખે છે. વળી રચ્ય પરિણામ જામવા જાય છે, વળી તેને વિખેરી નાંખે છે, એમ મુદ્દમથી મુદ્દમ રૂપમાંથી આગળ લેશ પણ રહિ થવા દેતી નથી.

શ્રદ્ધા, એ કંપના શક્તિએ રચેલાં ચિત્રોને પ્રાણ છે. જેમ પ્રાણવિના શરીર દેખવા માત્ર હોય છે, તેમ શ્રદ્ધાવિના કંપના શક્તિએ રચેલાં ચિત્રો દેખવા માત્ર હોય છે. તેઓ અર્થ સાધક થતાં નથી.

(અપૂર્ણ.)

વિચારરત્નરાશિ.

જ્યારે તમને કંઈ પણ આશ્ચર્યકારક દેવતાવાળું અથવા અદિતીયસરખું આવી મળે કે સિદ્ધ કરો તો તેનો સર્વ ધરા ઈશ્વરને આપજો. એવું કંઈ પ્રાપ્ત થતાં તમારે પોતાને કુલાઈ જવાનું નથી, અથવા કેવલ તમને પોતાને જ તેનો ધન્યવાદ આપવાનો નથી. અને આ પ્રકારનું માનવું કેવલ નિરભિમાનતામાટે નથી પરંતુ એક તો એ પ્રકારે માનવું એ જ કેવલ સત્ય છે અને બીજું તે અધિક લાભ પ્રકટાવનાર છે. સર્વ પ્રકારનું સામર્થ્ય કોઈ એક વસ્તુમાંથી આવે છે, અને એ સામર્થ્યના મુજરૂપ તે વસ્તુની જેમ જેમ આપણે પ્રશંસા કરીએ છીએ, તેમ તેમ તેમાંથી અધિક અધિક આપણને પ્રાપ્ત થવું જાય છે. તેથી તે સામર્થ્યની અખંડ રહિ કરવાનો એક જ માર્ગ છે કે આપણને જે કંઈ પ્રાપ્ત થવું રહે છે તેનો સર્વ ધરા ઈશ્વરને આપવો. અને જ્યારે આપણે જાણીએ છીએ કે આપણને જે કંઈ પ્રાપ્ત થાય છે તે ઈશ્વરદ્વારા જ પ્રાપ્ત થાય છે, તો પછી તેમના તરફથી જે કંઈ આપણને મળે છે તે નિરૂપમ મુદ્દયવાળું જ હોવાનું. આ પ્રકારે દર માનસ પછી આપણા જીવનની પ્રત્યેક દાણ કંઈક પણ સત્પના જ પ્રકાશને કરનારી થવાની. આપણે સત્પના જ સામર્થ્યનું પ્રત્યક્ષીકરણ કરવાના, આપણને જે જે અનુભવો થવાના તે અધિક વિશાલ અને અધિક રમણીય એવી કોઈ અગમ્યસરખી સંદિમાં પ્રવેશવાની આપણમાં થોડાં પ્રકટાવે તેવા જ થવાના, અને આપણને કોઈ પણ બંધિ, વસ્તુ કે પ્રસંગ જે કંઈ આવી મળે તે સર્વ આપણા દિન અને આનંદમાં જરૂર કરનાર જ થવાનાં.

જે આધ્યાત્મિક તત્ત્વોમાં મનુષ્ય રહે છે, વિવિધ વ્યાપારો કરે છે અને પોતાના જીવન અથવા અસ્તિત્વનો અનુભવ કરે છે તે તત્ત્વોના જગત્ જ્ઞાન (Connectionness) માં પોતાના વર્તમાન સમયનું જીવન ગ્રાહ્યું એ એક નવીન લોકમાં અથવા નવીન સંદિમાં પ્રવેશ કરીને કંઈક નવા નવા ઉત્તમ અનુભવો કરવા મુરખું છે. કેમકે અધ્યક્ષ પ્રવેશમાં

સર્વ વસ્તુઓ નિરંતર નવીન જ રહે છે. અને તેવા અધ્યાત્મતત્ત્વસાથે દર સંબંધ બાંધી રહેતું જીવન નવીનતર, વિશાલતર, ઉચ્ચતર, રમણીયતર અને અધિક દિવ્ય થતું જાય છે, અને તેના પ્રદેશમાં વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં ઉંચે ચઢવા કરતું એ તેના જીવનને સ્વભાવરૂપ થઈ રહ્યું હોય છે. આથી જ્યારે આપણને જીવન શુદ્ધ અને નિરાધારસ્વરૂપ લાગે ત્યારે જાણવું કે આપણે અધ્યાત્મપ્રદેશમાં નથી. આત્માની સાથે સંબંધવાળા નથી. પરંતુ જે ક્ષણે આપણે તે પ્રદેશમાં પ્રવેશીએ છીએ કે તત્કાલ અત્યંત સમર્થ આધાર અને અદ્ભુત રસનું આપણને જાન થવા માંડે છે. અને આપણા જીવન અથવા અસ્તિત્વનો આનંદ અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો હોય એવો આપણને અનુભવ થાય છે. આપણા મુખને માટે આપણે આ વિષયના ભરેલા સ્થૂળ દસ્યને જ શોધવાનું રહેતું નથી. તેમ જ આપણને આનંદ, રસ વગેરે પ્રકટાવવાને માટે આ સ્થૂળ જ ત્યાં પદાર્થો તથા પ્રસંગોને જ શોધવા પડતા નથી. આ સ્થૂળ વસ્તુના જ સંબંધ અને ઉપયોગમાં ગાળેલું આપણું આત્મા આત્માની સાથે ગાળેલી એક ક્ષણકરતાં પણ વધારે નિરર્થક લાગે છે. એક ક્ષણનો તેનો આનંદ પેલા વર્ણના આનંદ કરતાં મટી જાય છે. અને તેના જ્ઞાનમય જગતમાં ગાળેલી એક ધટિકા હજારો વર્ષના આનંદકરતાં પણ ચડે છે.

પરમાત્મા ઉપર આધાર રાખે અને તેમનું સામર્થ્ય તમારું નિરંતર રક્ષણ કરશે, અને અખંડ સદ્બોધક થઈ રહેશે પોતાના આશ્રિતોને અર્થ જેમણે પૂર્વે અનેક પ્રકારનાં કાર્યો કર્યા છે, તે આજ પણ કરશે, કેમકે આશ્રિતનું સર્વ પ્રકારનું પરિનાયું કરવું એ જેમનો નિશ્ચય છે, અને જેમણે એ કર્તવ્ય પોતાના સ્વધર્મરૂપે જ સ્વીકાર્યું છે તેવા તે પરમાત્મા પોતાના નિશ્ચય તથા સ્વધર્મથી કદાપિ ભટ થાય એમ નથી. આશ્રિત એટલે આશ્રયગ્રાહી થતું તે. અને જે અનુચ્છ ઈશ્વરના આશ્રિત થાય છે તેને ઈશ્વર આશ્રય આપે જ છે. ઈશ્વરને આશ્રય આપવો અત્યંત ગમે છે. તેથી ઈશ્વરની સાથે જ રહે, ઈશ્વરને જ અનુસરો, ઈશ્વરની સાથે જ જીવનગાળો, ઈશ્વરની સાથે જ ચાલો, સર્વ વસ્તુમાં પ્રધાન આધાર ઈશ્વરનો જ લો, અને ઈશ્વર તમને અરસ્ય આશ્રય આપશે. જ્યારે તમે ઈશ્વરનો આશ્રય મદલ્ય કરીને તમે તેમને તમારા નેતા અથવા આધારભૂત માનો છો, ત્યારે તમારે અર્થે તે જે કરવું હશે તે કરશે. યુદ્ધ કરવું હશે તો યુદ્ધ કરશે. બીજા માગવી હશે તો બીજા માગશે, સેવા કરવી હશે તો સેવા કરશે-જે કરવું હશે તે કરશે. શ્રીકૃષ્ણના જીવનના વિવિધ પ્રસંગો આ સ્વઉપર પોતાની મહોર છાપ નથી કરતા તો ખીજું શું કરે છે ? તે પ્રભુ તમારી સાથે જ નિરંતર રહેશે, અને તેમની નિષ્ઠ જ તમને રાખનારી શ્રી, વિજય, અબ્યુદય, આનંદ તથા તૃપ્તિવિના તમે ખીજું કરું જ નહિ જુઓ. પરમાત્માની વિશ્વમાનતાનું અને આશ્રયનું વિસ્મરણ કરીને જ જ્યારે આપણે આપણા પોતાના ઉપર આધાર રાખીએ છીએ, ત્યારે જ નિષ્ફલતાનો અનુભવ થાય છે. આપણા પોતાનામાં રહેલા અજ્ઞાનાંધકારને દીપદ્રુપ માની તેના આશ્રયે જ રહીને તેને જ અનુસરીએ છીએ ત્યારે જ આપણે ઉષા માર્ગે ચઢી જઈએ છીએ, કેમકે તે સમયે તેજસ્વીઓના દેવરૂપ પરમાત્મા આપણા નેતા છે એ વાતાં બૂટી જઈએ છીએ. પરમાત્માનો પ્રદાશ આપણે શું કરવું યોગ્ય છે તે જાણે છે. અને તેથી જ્યારે આપણે

તેમના પ્રકાશને અનુસરીએ છીએ ત્યારે જે કંઈ સર્વોત્તમ હોય છે તે જ આપણે કરીએ છીએ.

આત્માનો તેજસ્વી પ્રકાશ આપણને વ્યાધિમાં, વિપત્તિમાં કે જડરીઆતોપ્રતિ ધસડી જતો નથી. આત્માનો એ પ્રકાશ જે કંઈ અશુભ છે, તેમાંથી અવશ્ય કરીને બહાર ખેંચી લે છે, તેમાં પાતા અટકાવે છે અને જે કંઈ શુભ છે તેમાં દોરે છે—પ્રવેશાવે છે. ઈશ્વરની સાથે જવું એટલે મુક્તતામાં, સુખમાં અને સ્વસ્થમાં હવનની સમર્પણતા અને ભવ્યતામાં જે કંઈ શક્તિ કરવું હોય તેની સાથે જવું—તેમાં પ્રવેશવું—અરથા તેને પામવું એ જ છે. ઈશ્વર સૂર્ય અંશે સંપૂર્ણ છે. અને કોઈને કરાથી પણ નિમુંખ કર્યા વિના જેને જે કંઈ વેત્તે છે તે આપે છે. અને જ્યારે ઈશ્વર જ આપણને વિજયના માર્ગપ્રતિ દોરે છે, ત્યારે કોઈને કરી જ હાનિનો પ્રરંગ આવતો નથી. કેમકે આપણે લાભરૂપ વસ્તુની સાથે જ દંભેથી રહેલા હોઈએ છીએ. પ્રત્યેક મનુષ્યને સર્વ રીતે ઉત્તમ પરિણામ જ આવે છે. અને સર્વનું પરમહિત સમાપ્ત છે. એકને જે કંઈ લાભ મળે છે તે પછી અનેકને લાભરૂપ ધર્મ રહે છે. માત્ર તે લાભ ઉચ્ચ દિવ્ય સત્તાવડે યથેચ્છા હોતો વેત્તેએ. જ્યારે એક મનુષ્ય ઉન્નતિને પામે છે ત્યારે જેમણે ધણા કાળથી દુઃખ રાખ્યા કરી હતી તેવા અનેક મનુષ્યો તે માર્ગને જોઈ વલણી શકે છે,—તે માર્ગને પાળી શકે છે.

આપણો ઉદ્દેશ આ છે: અત્યંત પવિત્ર, અત્યંત વિશાલ, અત્યંત મુંદર, અત્યંત ઉપયોગી—કર્તવ્યમય, અત્યંત આકર્ષક, અને પરમ અધ્યાત્મમય હવન આજે જ—વર્તમાન સમયમાં જ—ગાળવું આ જન્મમાં, આ જ જરૂરમાં અને હાલ જ આપણાથી અને તેટલા સર્વોત્તમ થવું. બીજાઓમાં આપણે મોટા પ્રભાદ્યે એવા આશયથી નહિ, પરંતુ આપણા પોતાને જ અર્થે તેવા થવું. પ્રેમ, શાંતિ, શ્રદ્ધા તથા આનંદરૂપ સાધનવડે આપણા અધ્યાત્મપ્રકાશનો અને તેટલો વિસ્તાર કરવો અને તેવા પ્રકાશથી આપણા વર્તમાનસમયની શરણે જ પ્રકાશિત કરવી. અને આત્માની એટલા બધા નિકટ રહેવું કે જે શરણે તેમના ચરણોના સ્પર્શ કરવા આપણે પારીએ તે જ શરણે તેમ કરી શકીએ. આનું નામ જ હવન છે. અને જે નિત્યને મારે આનું દર્શિતંદુ રાખીને જ હવન ચાલે છે, પોતાના હવનનો આ જ ઉદ્દેશ જે બાધે છે, તેને કદાપિ પ્રતિકુલ દાન આપતી નથી. તે સર્વ અનુપાલભાવ અને ક્રિયાનિર્મા જ રજા અને રમ્યા કરે છે.

ઈશ્વરમાં અદાપરથી એવો અર્થ એ જ કે ઈશ્વરની તન્મયતામાં—ઈશ્વરમયતામાં જ પ્રવેશ કરવો. ઈશ્વર એ શું હશે અથવા ઈશ્વરાવતનામે શીરામ કૃષ્ણાદિ કેવા હતા તેવા સંબંધિ કંઈક ઉપલબ્ધિયો વિચાર કરવો એટલું જ નહિ. પરંતુ એ ઈશ્વર શું છે, તેમનું કેવું સ્વરૂપ છે સમ કૃષ્ણાદિ અવતારોમાં તે ઈશ્વરના જેવાપે અતિચ્છદ્ય થવું હવું તેની પ્રત્યક્ષિજ્ઞા થવી, તે જેવાપેમાં દાલ છે. તે વધારે રીતે જાણવું, ઈશ્વરતાનામાં તેમને ઈશ્વરત્વનું જે જ્ઞાન અથવા અનુભવ દર્શાવતો નેવો અનુભવ કરવો, અને તેમને આત્માના સ્વરૂપનું જે જ્ઞાન થવું હવું, નેવો આત્માનો સ્વરૂપ નામ તન્મય જ્ઞાન થવું, એવું નામ

“ઈશ્વરમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા-છે. આપણા પોતાના કંઈક ઉત્તમતાવાળા સ્વરૂપમાં ઈશ્વરના અધ-
વા’ ઈશ્વરાવતારી-મહા પુરુષના જીવનના સામર્થ્યસાથે જ્યારે આપણે માનસિક સંબંધ
થાય છે અને જ્યારે મનોમય રીતે આપણને તે સામર્થ્યનું યથાર્થ લાભ થાય છે ત્યારે અને
કેવળ ત્યારે જ આપણે ઈશ્વર અથવા ઈશ્વરસ્વરૂપ મહા પુરુષમાં યથાર્થ શ્રદ્ધા ધરી
શકીએ છીએ. અને જ્યારે આપણને તેમના નામનો આધ્યાત્મિક લાભ આપણને અંતરના
‘હિંડાણથી’ સમજાય છે, ત્યારે નામશ્રુતમાં સિદ્ધાંતોને પરમાત્માનું નામ છે તેનું આપણે
‘શ્રદ્ધાપૂર્વક સ્મરણ અથવા ઉચ્ચારણ કરી શકીએ છીએ. સદ્ગુરુનું અથવા ઈશ્વરનું સ્મરણ
કરવું એ કંઈ તેમના નામના અક્ષરોનું સ્મરણ કરવાનું નથી, પરંતુ તે અક્ષરોના આત્માનું
સ્મરણ કરવાનું છે. અને તે અમુક ચોક્કસ શબ્દોથી પણ યથાર્થ રીતે વર્ણી શકવું નથી,
પરંતુ આપણા અંતરમાં આત્મામાં જ તેનું લાભ કરવાનું છે. ઈશ્વરના નામઉપર-મરી
શીટનું એનો અર્થ જ એ કે તે નામના આધ્યાત્મિક જ્ઞાન અથવા તત્ત્વસાથે સંબંધમાં
આવવું—તે નામમાં જે કંઈ સામર્થ્ય રહેલું છે તે સામર્થ્યના આત્મા અથવા ગર્ભભાગ-
સાથે સંબંધમાં આવવું. અને એવા સંબંધમાં આવીને પછી તેમને પ્રાર્થના કરવી એ જ
યથાર્થ પ્રાર્થના છે. ઈશ્વરના નામનો આધ્યાત્મિક અર્થ શો છે, તેમ જ તે નામ આપણા
આત્મામાં શું કરે છે—શું પ્રકટાવે છે એ આપણે જાણી શકીએ એવી રીતિમાં જ્યારે
આપણે પ્રવેશીએ છીએ, ત્યારે આપણે ત્યાં જ તે રીતિમાં રહીને કરેલી પ્રાર્થના અવશ્ય
ફલિજૂત થતી જોઈએ છીએ.

* * * *

જ્યારે આપણે સદ્ગુરુના અથવા ઈશ્વરના નામના આત્મામાં (માત્ર શબ્દમાં નહિ)
પ્રવેશ કરીએ છીએ, ત્યારે આપણે તેમના પરમ સામર્થ્યમાં પ્રવેશ પામીએ છીએ—સામ-
ર્થ્યની મધ્યમાં આવી રજા હોઈએ છીએ. સદ્ગુરુ અથવા ઈશ્વર એ શું છે, તેમનું સ્વરૂપ
કેવું છે અને તે શું કરી શકે એમ છે અર્થાત્ તેમનું સામર્થ્ય કેવું છે તે આપણને અં-
તરથી સમજાય છે. અને એવા સામર્થ્યવાળાની સત્તામાં આપણે આવેલા હોવાથી, આપણે
‘એક એવા પ્રકારની સત્તાનીએ આનંદ હોઈએ છીએ કે જે કાંઈ સિદ્ધ થાય એમ આપણે
હજીએ’ છીએ તે અવશ્ય સિદ્ધ થઈ શકે એમ હોય છે અને થાય જ છે. જ્યારે આપણે
તે સત્તા કે જે કંઈ જોઈએ છે તે આપે છે તે સત્તાથી બહારના પ્રદેશમાં હોઈએ કે
રહીએ છીએ ત્યારે જે કંઈ આપણને મળવું જોઈએ અને મળવાનું હોય છે, તેનાથી
આપણે વિમુખ રહીએ છીએ. પરંતુ સદ્ગુરુ અથવા ઈશ્વરના વાચક શબ્દનો જ્યારે આપણે
આધ્યાત્મિક ભાવ અંતરથી સમજીએ છીએ ત્યારે આપણે સદ્ગુરુ અથવા ઈશ્વરના સામ-
ર્થ્યના ગર્ભભાગમાં અવશ્ય કરીને પ્રવેશીએ છીએ. “ પ્રભો! તમારે નામે તરવું છે ” એટલું
કહેવા માગતી મનુષ્યનું તારણ થતું નથી. પરંતુ સદ્ગુરુ અથવા ઈશ્વરના નામથી જે કંઈ
દિવ્યતા અથવા ભાવનું સ્વયં અથવા પર્ણન કરેલું છે તે દૈવીપણાનું જ્યારે આપણને
પ્રકટ લાભ રહે છે ત્યારે જ આપણે પૂર્વ કરેલા શબ્દો યથાર્થ પ્રાર્થનારૂપે કહેલા શબ્દો
છે એમ જાણવું. જે શબ્દોમાં જે સૂક્ષ્મ છતાં મુખ્ય અને દહરસ્વરૂપ ભાવ રહેલો છે તે
ભાવના આત્માના ભાવપૂર્વક જે શબ્દો બોલતા નથી તે શબ્દોમાં કંઈ જ સામર્થ્ય હોતું
નથી. ઈશ્વરને જે કંઈ આપણે કહેવું છે તેનું આપણા પોતાના અંતરમાં આધ્યાત્મિક સ્વરૂપ

સ્પષ્ટ થાય ત્યારે જ આપણે સાક્ષાત્ ઈશ્વરને તે શબ્દોં અવલુ કરાવી શકીએ છીએ અને એ પ્રકારની તેમના પ્રતિ જે પ્રાર્થના કરાઈ હોય છે તેને જ તેઓ ક્ષમાવૃત્ત કરતા હોય છે.

દુઃખના અથવા અશુભના સામ્ય યશો નહિ. દુઃખ અથવા અશુભના સંમુખ થવું, અશુભના ચિંતનમાં આપણા મનને રોકવું, તેના જ વિચારો કરવા, અથવા તેના વિરદ્ધ કાર્ય કરવું, એ જેને તમે દૂર કરવા માગો છો તે જ વસ્તુને અધિક જીવન અને અધિક સામર્થ્ય આપવા સરખું છે. અશુભના તરફ અશુભ ભાવ પ્રસારીને નહિ, પરંતુ શુભ ભાવ પ્રસારીને તેનો પરાજય કરે, પરંતુ અશુભના સંમુખ શુભને એક શત્રુરૂપે મૂકી પરસ્પરનું યુદ્ધ કરશે નહિ. એમ કરવામાં આપણા બળનો અધિક હાથ થાય છે. અશુભ વાલીનેનું છે, અને તેથી શુભને તેના સંમુખ વિરોધીરૂપે પ્રત્યક્ષ કરી યુદ્ધ કરાવવાની જરૂર નથી. જ્ય મેળવવો એટલે કોઈના સામા થવું કે યુદ્ધ કરવું એવું કંઈ નથી. જ્ય મેળવવો એટલે ઉન્નતિ પામવી, જે કંઈ અશુભ છે તેનાથી દૂર થવું એ જ છે. અને તેને માટે એક જ કર્તવ્ય છે કે જે કંઈ ન્યૂન છે તેમાંથી અલક્ષ કરીને જે કંઈ મહાન છે તેમાં જીવનનો સમગ્ર અંશ અર્પવો. અને તેમ કરવાથી અશુભ આપોઆપ જ દુર્બલ પડી જઈ પરાજય પામે છે. કેમકે આપણે આપણા જીવનનો સમગ્ર અંશ તો મહાન એવું જે શુભ તેમાં જ આપ્યો હોય છે. આથી પોપણ પામ્યા વિનાનો અશુભ પરિણામ એની મેળે હાથ પામે છે. જીવનનો હેતુ એક જ છે કે જે કંઈ વધારે અને વધારે શુભ અથવા દ્વિતકર છે તેમાં અખંડિતપણે વધ્યા કરવું. આ હેતુને સિદ્ધ કરવા ઉપર નિશાન રાખો, અને પ્રત્યેક જાતનું અશુભ વિસાઈ જશે. એવું કોઈ પણ અશુભ નથી કે જે આપણી ઇચ્છાવિરદ્ધ પણ આપણું ખ્યાલ તેના પોતાના તરફ ખેંચે. માત્ર શુભની જ આપણા લક્ષને તેના પોતાના તરફ ખેંચવાની શક્તિ છે, અને જ્યારે શુભપ્રતિ આપણું સમગ્ર ખ્યાલ અથવા લક્ષ ખેંચાય છે, ત્યારે અશુભને આપણામાં ક્યાંદિ પણ અવકાશ મળતો નથી—તે આપણામાં ટકી શકતું નથી. જે કંઈ યોગ્ય છે તેને જ રમો, તમારા પોતાનામાં તથા પ્રત્યેક મનુષ્યના આત્મામાં શુભ અથવા ચોખ્ખી અનિવાર્ય ઇચ્છાને પ્રકટાવો અને પછી તમે જે કંઈ કરશો તે તમને સુકવત્વ અર્પનાર જે સામર્થ્ય તમારામાં છે, તેમાં શ્રદ્ધિ કરશે અર્થાત્ પરિણામે તમને સ્વતાંત્ર કરશે. શુભનું ચિંતન કરો, શુભમય વાણીનું જ ઉચ્ચારણ કરો, શુભમય ક્રિયા કરો, શુભને અને કેવલ શુભને અર્થે જ જીવન ગાળો, અને પછી તમારું જીવન એવું તો દિવ્ય તેજનમય બનશે કે જ્યાં અધિકાર ટકી અવેશી કે પ્રકટી જ ન શકે.

મિથ્યા સિદ્ધપદને ધારણ કરી પોતાની સિદ્ધિનો આડખર કરનાર પુરુષો અથવા ભવિષ્યવેત્તારૂપે ગણાવા માગતા પુરુષો જ અશુભનું, વિશ્વનું, દુર્લ્ભનું, મનુષ્યનું અને એવું એવું જ ભયંકર-ભવિષ્ય કથન કરતા હોય છે. કંઈક ભય ઉપજવનાર કહેવું એમાં જ તેમનું ભવિષ્ય કહેવા સામર્થ્ય અધિક પ્રમાણમાં જણાઈ આવતું હોય એમ તેઓ માનવા હોય છે, અને તેથી તેઓ ઘણે ભાગે એવા પ્રકારનું કંઈ પ્રતિકૂળ ભવિષ્ય કથન કરે છે. તેઓ હમેશાં દુર્બલ સ્થિતિ અથવા નબળા બાળને જ જોના હોય છે, મનુષ્ય

હાયે કરીને જે સ્થૂલ પરિસ્થિતિઓ સ્વી હોય છે તેના ઉપર જ દૃષ્ટિ રાખતા હોય છે. અને જેના તેના આગમપાથી અંશના જ વિચાર કરી જે કંઈ રાખ્યું છે તેના પ્રતિ અલક્ષ કરીને, આગમપાથી અંશના સ્વરૂપનું જ જ્યાં ત્યાં ક્યંત કરના હોય છે. જે યથાર્થ મહાત્મા, શુરુ અથવા સિદ્ધ છે, તે આ જે કંઈ ભ્રાંતિમય છે, તેની પાસના પ્રદેશને જેના હોય છે, જે કંઈ સમ્ય અથવા સંભવરૂપ છે, જે કંઈ પ્રકટ નહિ તો અપ્રકટ ભંડારરૂપે વિદ્યમાન છે, તથા જે કંઈ કરી સકાય એવું તથા ભાવિમાં પણ પશુ થઈ શકે એવું હોય છે તેને જ તેઓ જોતા હોય છે—તેવા ઉપર તેમની દૃષ્ટિ સ્થપાએલી હોય છે. તેમણે નિરંતર ઉચ્ચ ભૂમિકાઉપર જ પોતાનું દૃષ્ટિબિંદુ સ્થાપ્યું હોય છે. અને તેથી આરંભમાં જે ભૂમિકા અથવા સ્થિતિ એક કલ્પના અથવા સ્વપ્નરૂપ હોય છે તે ભૂમિકાઉપર તેઓ યથાર્થ રીતે જ ચડે છે, તે સ્વપ્નને તેઓ પ્રકટ સત્યરૂપે જ કરી શકે છે. જે ચિત્તદર્શન-તેમની કલ્પનામાં જ પૂર્વે યહું હોય છે તે પછી તેમના પ્રવચનમાં તે ચિત્રિત થાય છે. કેવલ બહારના સ્વરૂપને જોઈને જે મનુષ્ય ડોહની તુલના અથવા ન્યાય કરે છે, તે ધણે ભાગે ખોટું જ ક્યંત હોય છે, તે મિથ્યા ભવિષ્યવાદી જ ગણાય છે. જે યથાર્થ જીવનની સાથે સરખાવનાં સત્યરૂપ નથી હોતા તેવા નિર્ણયો તે બાંધે છે, અને એ પ્રકારના નિશ્ચયોને અનુસરવાથી જે કંઈ અસત્ય છે, અને એ પ્રકારનું બને એવી જેને માટે ઇચ્છા નથી તેવા જ પ્રસંગો પ્રત્યક્ષરૂપે બનવાના કારણને તે રચે છે. મનુષ્યમાં શ્રમપણે રહેલા દિવ્ય સામર્થ્યપ્રતિ લક્ષણ કરીને અને સાથે સાથે જેના ભાવિનું ક્યંત કરવાનું અથવા ચિંતન કરવાનું છે તે મનુષ્યની પણ તેના પ્રતિ લક્ષણ કરાવીને જે કોઈ યથાર્થ વચન કહે છે તે જ સાચો સિદ્ધ અથવા ભવિષ્યવેદી છે. તે વસ્તુતઃ જે કંઈ સાચું છે—પૂર્ણ સત્ય છે—તેનો આવિષ્કાર કરે છે, પછી ભલે ગમે તો તે હાથ અપ્રકટ હોય, અને તેમ કરવાથી જે કંઈ સત્ય છે—વાસ્તવ સત્ય છે—તેને સ્વયં ક્રમમાં પ્રકટ થવાનાં કારણોને તે સમજે છે. યથાર્થ સિદ્ધ પુરુષ મનુષ્યના આત્માની મહત્તાને, રમણીયતાને તથા પૂર્ણતાને જોઈ શકે છે, અને એ આત્મા જ તે મનુષ્યનો વાસ્તવિક નેતા અથવા શુરૂં છે એમ જાણીને આત્મામાં જે કંઈ સંભવિત છે તથા આત્મામાં જે કંઈ સંભવિત છે તથા આત્મા જે કંઈ કરી શકે એમ છે તેના વિચારપૂર્વક પેલા મનુષ્યનું ભવિષ્યકથન કરે છે, અને આવાં કથન સત્યરૂપે પરિણામ પામે છે. આ પ્રકારે કથન કરનાર વાસ્તવ સિદ્ધ અથવા મહાપુરુષોનો જ આદિ આધાર અને પછી પ્રતિષ્ઠા છે કે તત્ત્વજ્ઞાન—તું આત્મારૂપ છે. અધિક વિચાર કરો, અને આ વિચારનું સ્પષ્ટ રહસ્ય તમારા લક્ષમાં આવશે.

ઈશ્વર પૂર્ણતપૂર્ણ છે. જ્યારે તમે વ્યાધિવાળા, વિગ્રમાં, રોગમાં કે આવસ્થકતા (જે-ફીઆતો-Waiting) માં હો ત્યારે તે ઈશ્વરઉપર બળવાન આધાર બોધનારા થાને. તમારે બીજા કરાની જ અગત્ય નથી. જે સત્તા પૂર્ણતપૂર્ણ છે તે સર્વ સત્તાકરનાં શ્રેષ્ઠ છે, અને જે તમને પૂર્ણ શ્રદ્ધા હોય છે તો તે સત્તા તમને અવસ્થ મુક્તિ અર્પે છે. પછી ગમે તે પ્રકારનું બંધન અથવા પ્રતિબંધ હોય તેપણ શું થઈ શકે. જગતનાં દુઃખો આપણી સાથે અખંડ રહ્યા કરે છે તેનું મુખ્યત્વે કરીને કારણ એ જ છે કે આ પૂર્ણતપૂર્ણ સત્તાઉપરાંત આપણે બીજા કરાની પણ જરૂર છે એમ માનીએ છીએ. પરંતુ તે

એક વિના બીજી સ્થૂલ વસ્તુ અથવા વ્યક્તિ ઉપર આધાર રાખવો એ પ્રેક્ષાપૂર્ણમાં અધિ-
લા આધારને સિધ્ધિ રાખનાર છે. ઈશ્વરની યથાર્થ લેક્ષિત, ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ લેક્ષિત, તે એ જ
છે કે સર્વ સંભવ ઈશ્વરના એટલા તે નિકટ પ્રદેશમાં રહેતું કે જે સંતા સર્વ કાંઈ કરી શક્યા
સમર્થ છે, સર્વ કાંઈ લેવિધમાં પણ કરી શકે એમ છે અને હાથ પણ જે કયાં જ કરે
છે તે સંતાને આપણને યથાર્થ અનુભવ થાય. જ્યારે આપણે ઈશ્વરની ઉપાસના કરીએ
છીએ-તેમના સંત્યજિત તથા આનંદસ્વરૂપના ગુણધાનપૂર્વક તેમની ઉપાસના કરીએ છીએ-
ત્યારે આપણને સ્થૂલ અને જગત્ત્વા જ પદાર્થોના આશ્રય લેવાની શોધ કરવી પડતી નથી.
આપણે તે પદાર્થોના ગુણધર્માનુસાર તેમનો ઉપયોગ તથા તેમની સાથે વ્યવહાર કરીએ
છીએ, પરંતુ આપણે આધાર અથવા મદદ તો પેલી એક પૂર્ણપૂર્ણ સત્તાપોસેથી જ
મહેણું કરીએ છીએ. આ પ્રકારની ઉપાસના આપણા જીવનની શું શિખરે સ્થિતિ કરાવી
શકે એમ નથી ?

*

*

*

*

જે કંઈ સિદ્ધ નિયમરૂપ છે તેને અનુરૂપ-તેને અનુસરીને-જીવન ગાળવું એ કંઈ
બંધન નથી. અથવા એમ કહીએ તોપણ તે થોડા જ છે કે જે જીવન સિદ્ધ નિયમો-
સાર જ પૂર્ણ રીતે રહે છે તે જ જીવનમાં સ્વતંત્રતા અથવા મુક્તત્વ હોઈ શકે છે, જે
યથાર્થ નિયમ (Law) છે તે આપણે આજ પર્યંત ગણેલા પ્રદેશો કરતાં પણ જે
પધારે મુદ્દર પ્રદેશ છે એવા નવીન પ્રદેશમાં પ્રવેશવાનો તે એક માર્ગ જ છે. જીવનમાં
કાંઈ પણ પ્રકારના નિયમને અનુસરવું એ જીવનના મૂલ્ય તથા મહત્તાને વધારનાર છે.
અને જીવનનાં સર્વ નિયમોને અનુસરવાથી શરીર, મન તથા આત્માની જે સંવેદી ઉચ્ચ
કક્ષા છે તે પ્રાપ્ત થાય છે. અને શરીર, મન તથા આત્માનું જે સર્વોત્તમ શુભ હોય છે તે
અખંડિતપણે પ્રાપ્ત થયા જ કરે છે. અને આના કરતાં કાંઈ પણ મનુષ્ય બીજા અધિક
ઉત્તમ મુક્તત્વની ઇચ્છા કરી શકે એમ નથી નિયમોનું પાલન કરવું એ જે કંઈ આપણું
છે તેને મેળવવા સરખું છે. અને તે નિયમપ્રતિ અવગણ કરવો, દુરુપયોગ કરવો અથવા
તેનો ભંગ કરવો એ જે કંઈ આપણું છે, તેનાથી આપણને દૂર રાખવા સરખું છે. અને
તેને બદલે આપણા જીવનમાં દુઃખ, અસરળતા, ઉપાધિ, વ્યગ્રતા, અને નવી નવી નકામી
જરૂરીઆતોને ઉભું કરવા સરખું છે. સિદ્ધ નિયમ મનુષ્યને બંધનમાં રાખતો નથી તેમ
તેને નીચી અને નીચી ભૂમિકામાં સડ્યા કરવા દેતો નથી. સર્વ નિયમમાં રહેલું સામર્થ્ય
મનુષ્યને ઉન્નત અને ઉન્નત જ કયાં કરે છે-ઉચ્ચ ભૂમિકાપ્રતિ તેને હોવાં કરે છે-મનુ-
ષ્યને જે યથાર્થ મહત્તા મળવી શક્ય છે અને જે મનુષ્યની વાટ નેવા કરે છે, તેના
પ્રતિ તે તેને લાઈ જાય છે. અને જે કાંઈ તે નિયમોનું પાલન કરે છે તે એ નિયમોમાં
રહેલા સિદ્ધ સામર્થ્યના બળથી જ ઉચ્ચ અને ઉચ્ચ સ્થિતિએ ચડ્યા જાય છે. આથી નિ-
એ બંધનરૂપ નથી પરંતુ નિયમનો ભંગ એ જ બંધનરૂપ છે. અને તેથી જ શાસ્ત્રો ન્યા-
ત્યાં અધિકાર અને તેના નિયમોનું પ્રતિપાદન કરીને તે પ્રકારે અધિકારીએ વર્તવું એવી
આધોપણા કરે છે.

દીપોત્સવીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય.

ઉપનાતિવૃત્તમ્ ।

પરાત્પરં ચત્પ્રવદન્તિ તત્ત્વમ્

પરાદિવાચાં પ્રસરન્ત્ય યસ્માત્ ।

યદ્ દદ્યતે સૂક્ષ્મતિપ્રસારે

નમામ્યહં તન્મૂહરિસ્વરૂપમ્ ॥

પૃથ્વીઉપરથી પ્રત્યેક પ્રજાઓ પોતાની દેશ, કળ, વાતાવરણ ઋતુઆદિ પરિસ્થિતિને અનુકૂળ પડતા પ્રસંગોને ઉત્સવરૂપ ગણે છે, અને તે તે દિવસોને પવિત્ર માનીને રનેહી, સર્ગાસંબંધીઓને એકત્ર કરીને, પરદેશમાં હોય તો ત્યાંથી વતનમાં આવીને સવિશેષ સામુદાયિક આનંદને અનુભવે છે. પ્રત્યેક સંવત્સરના આરંભે, પ્રત્યેક માસમાં, પ્રત્યેક ઋતુમાં અમુક અમુક દિવસો આ પ્રમાણે નિર્ણયિત કરેલા હોય છે. તે દિવસોમાં પવિત્રતા સાચવીને, પોતપોતાના ઉપાસ્ય દેવોની આરાધના કરીને, વિવિધ વિધિપ્રમાણે વ્રતોનું પાલન કરીને, નિર્ણય દિવાળીથી નિવૃત્ત રહીને પુણ્યપ્રાપ્તિ કરવામાં આવે છે, અને તે પુણ્યવડે ધન, બળ, યશ, આરોગ્ય, આયુષ્ય, સંતતિ આદિ દૈવિક અસાધિક નાનાવિધ સુખસંપત્તિ કર્મફલપ્રવંતક સત્તાદ્વારા પ્રાપ્ત થાય છે એનું સર્વ અનાદિકાળથી માનતા આવ્યા છે. આ અનેક ઉત્સવોમાં નવાન વર્ષના ઉત્સવને સવિશેષ પ્રાધાન્ય અર્પવામાં આવે છે. ખ્રિસ્તિ પ્રજામાં ફિસ્ટમસ (નાતાલ), માદ્રીડીઓમાં રોશહોયાના, પારસીઓમાં પતેતી. અને હિંદુઓમાં દીવાળી આ પ્રમાણે મોટા ઉત્સવરૂપ લેખાય છે.

ઋતુઓથી થતા વાતાવરણના ફેરફારથી વનસ્પતિ અને પ્રાણીવર્ગે ઉપર શરીરના બંધારણ તથા નિર્બાહસંબંધમાં અનેક જાતના ફેરફાર થાય છે એ ન્યૂનાધિક અંગે સર્વ કોઈના અનુભવનો વિષય છે. શિયાળો, ઉન્હાળો અને ચોમાસામાં થંડી, ગરમી અને શરદી શરીરને સ્પષ્ટ રીતે સમજાય છે. હીમ પડવાથી શિયાળામાં ખેતરોમાં પાક બળી જાય છે, એ કોણ નથી જાણતું ? ચોમાસામાં વધારે વર્ષાથી ધાન્ય કોઈ જાય છે અને ઉન્હાળામાં નદી તળાવનાં પાણી સૂકાવાથી પ્રાણીઓ અને વનસ્પતિનું જીવન જતું રહે છે એ ક્યાં અજાણ્યું છે ? અત્યંત થંડીથી લોહી ફરતું બધ ચવાથી જીવન અટકે છે અને અત્યંત તાપથી લોહી ઉકળી જવાથી મગજે ગરમી ચટતાં હુક (heat stroke) લાગી મરણ થાય છે, તેમ શરદી વધવાથી ‘ ઈન્ફ્લુએન્સા ’ વગેરે રોગથી પણ મૃત્યુદય થવાય છે. એ પણ ક્યાં અજાણ્યું છે ! આ પ્રમાણે સુખ્ય ઋતુઓમાં વાતાવરણમાં થતી ગૂંચલ વિદિવાથી સચેતન અચેતન પ્રાણી વનસ્પતિઆદિ સૃષ્ટિમાં જેમ સૂક્ષ્મ વિક્રિયાઓ અને પરિણામો સ્પષ્ટ સમજાય છે તેમ શરીરોમાં અને અંતઃકરણસુધી પણ સૂક્ષ્મ વિક્રિયાઓ ઋતુઓના આવાંતર બેદને લઈને થાય છે એ સૂક્ષ્મવિચાર કરતાં ન સમજાય તેમ નથી. શિયાળામાં લોહીની ગતિ વધવાથી મનની ગતિ વધે છે, શરીર અને મનમાં ક્રિયા કરવાનો ધબ્બો વેગ પ્રકટે છે; શરીર તથા મન વધારે ક્રિયા કરવાથી જરૂર વધારે આહારને માગે છે, તેમ જ પાચન કરી શકે છે, અને તેથી જ શરીર તથા મગજની પુષ્ટિ કરવા સાથે

પાદ, વસાણાં, આદિ સંગીન ખોરાક ખાવતો રેવાજ પદાપૂર્વથી ચાલતો આવ્યો છે શીત-
કટિબંધનાં પ્રાણી અને પ્રજા ઉપ્પુકટિબંધકરતાં શરીર અને માનસ બળમાં અધિક
અદિયાતાં હોવામાં રાત્રીની શરીર તથા અંતઃકરણઉપર ક્રિયાનો વેગ વધારવાની અસાધારણ
શક્તિ એ જ પ્રધાન કારણ છે, આથી હલકું ઉન્હાળામાં માત્રો શિથિલ થઈ જાય છે,
પ્રાણી પીવા છતાં તૃપ્ત થઈ જાય નથી અને તરફગત થાય છે, નિદ્રા આવતી નથી, બેચેની
વધે છે અને રચી થઈ છે, કામકાજ કરવામાં ઉત્સાહ મંદ થાય છે, અને શરીર તથા
માનસ બળ થઈ છે એ સુઅસિદ્ધ છે.

મોટા ફેરફારો સર્વને અનુભવમાં આવતા હોવાથી ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે વર્ષમાં
ત્રણ ઋતુઓ ગણાય છે, પણ વિકારોનું વર્ગીકરણ કરતાં ત્રિયાબેદથી ૭ ઋતુઓ પૂર્વપુ-
રુગોએ રચીકારી છે તે આ છે:— ૧ હેમંત; ૨ શિશિર; ૩ વસંત; ૪ ગીર્મ; ૫ વર્ષા; ૬
શરદ્. આ ૭ ઋતુઓના આ સ્વિતાત્વનાં આ કલાંડમાં નાનાવિધ કાપોતિ થયાનિ-
યમ કરે છે. મૂર્ચ આત્મા જગત્સરણુદ્ધ—આ વિષ્ણુમાં રથાવર જંગમ સર્વ પદાર્થોના
આત્મા શીર્યંજગયાન છે. પ્રાણતરવના પરિપોષક હોઈ સર્વ પ્રાણીપદાર્થોને ભિન્ન ભિન્ન
સમયે ભિન્ન ભિન્નરૂપે છવનના વિધાવક દેવુઓને વિદારીને નવજનન આપે છે. વનરપ-
તિ ને કે અચેતન ગણાય છે તે પણ પોતાના છવનને શ્રીઆદિત્ય જગવાનના રશ્મિદ્વારા
જ પ્રાપ્ત કરે છે અને ઇતર પ્રાણીઓનું પણ એમ જ છે.

વાત, પિત્ત અને કફની સમતા સમવાઈ રહેતાં શરીરમંત્ર સરળતાથી ચાલે છે.
વેદકશાસ્ત્રપ્રમાણે ઋતુઓની શરીરઉપર જુદી જુદી અસર થાય છે. હેમંતમાં કફનો
સંચય અને શિશિરમાં પ્રક્રોષ, વસંતમાં વાતનો સંચય અને ગીર્મમાં પ્રક્રોષ, અને વ-
ર્ષામાં પિત્તનો સંચય અને શરદ્માં પ્રક્રોષ થાય છે; અને આની વિષમતાના પ્રતીકારત-
રીકે આદારવિદારમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવાથી શરીરપ્રતિ સમવાઈ રહે છે. જેમ આખા
વર્ષમાં ૭ ઋતુઓ છે તેમ એક દિવસમાં પણ ૭ ઋતુઓ જણાય છે, અને તેથી એક
દિવસમાં પણ સવાર, બપોર અને સાંજના આખાપીવસા પદાર્થો દ્વલકાભારે હોઈને—એક
જ પ્રકારના નદિ રાખતાં તેમાં ફેરફાર કરવામાં આવે છે અને તેથી આરોગ્ય સુરિધર
રહે છે. આ ૭ ઋતુઓમાં પણ શરદ્ ઋતુ જટિ અને સગદિમાં ભારે વિકારો પ્રકટાય
છે. વર્ષા ઋતુ પીત્તનાં તેનો આરંભ થતો હોવાથી વર્ષામાં સંચય પામેલા પિત્તનો શરદ્માં
પ્રક્રોષ થાય છે; આનું યમન કરવાના દેવુથી શરીરમાં વાત, પિત્ત અને કફનું સમાનપણું
આત્મી રાખવાને આપાદાદિ આનુમાંકમાં અનેક વ્રતઉપવાસારિનું વિધાન પૂર્વપુરુગોએ કરેલું
જણાય છે. વર્ષાઋતુના બેજથી મનુષ્યર વચેરે ઋતુઓની ઉત્પત્તિથી, તેમના દશથી વિવિધ
પ્રકારના વિષનો શરીરમાં પ્રવેશ થવાથી આ શરદ્ ઋતુમાં આવતો જવર શરીરને બહુ
પીડાકારી ગણાય છે, એટલું જ નહિ પણ પ્રસંગે પ્રાણપાતક પણ થાય છે. આ રીતે તે
ભૂવંશર દેવતાથી આ ઋતુમાં જેનું આરોગ્ય સમવાઈ રહ્યું તેનું આખું વર્ષ સાફ મધું
એમ મનાય છે. અને તેથી જ શરદ્ ઋતુ જગત્સરણુદ્ધ—૧ વરીને શ્રુતિ ભગવતી યનાદુ થવાને—
મો વર્ષના આખાને અર્પણનું રહે છે. આના પ્રજ્ઞપાનક સંકેતના સમયમાંથી મુક્ત થવા-
થી, નદીઓના જળ નિમંજ થવાથી, મેષાહરિવ આકાશ નિરજ થવાથી, મૂર્ચ ભગવાન
નિમંજરીતે વાનાવરાજને શુદ્ધ કરીને નરજર અર્પણથી, આ સમયને સર્વ પ્રજાઓ મુખ્ય

-હિસવરૂપ સ્વીકારે છે એ સર્વથા યોગ્ય જ છે. વળી જીવનની સ્થૂંચ શરીરની-પોષક ધાન્યાદિ સંપત્તિ પૃથ્વીમાંથી પકવ થઈને બહાર આવે છે, ડાંગર, બાજરી, મકાઈ વગેરે પાકીને નવું ધાન્ય ભરવાનું હોવાથી, અને આ સમગ્ર પુનઃ બારે માસ સુધી ચાલી રહે છે એ પ્રમાણે ભંડાર ભરવાથી સ્થળે સ્થળે ન્યૂનાધિક અંશે લોકોમાં 'પૂર્ણતાનું' અને 'તૃપ્તિનું' જ્ઞાન થાય છે. રેલ્વે તથા સ્ટીમર વગેરે સાધનો દ્વારા પ્રાપ્ત હોવા છતાં પણ આનુર્ભાસમાં વ્યાપાર બંધ અથવા મંદ થવાથી તે મંદ ઋતુ (slack season) ગણાય છે. તેનો હવે અવધિ આવવાથી નવીન વ્યાપારનો પુનઃ આરંભ થાય છે, અને સમૃદ્ધ શાન્ત થવાથી આ ખુશી મોસમમાં વહાળુના વેપારીઓ પોતાનાં વહાણ ચાલુ કરે છે. આનુર્ભાસમાં વળી એક સ્થાનમાં નિવાસ કરી રહેલા સન્ધ્યાસી અને ધર્મર સાધુ પુરુષો પુનઃ પર્યટન કરવાનો હવે આરંભ કરે છે; તાત્પર્ય કે મંદતા મટીને જ્યાં ત્યાં જાય છે તે જન્મ પામેલી જગ્યાય છે, અને તે કારણથી જ આ જ પર્યને પ્રશસ્ત હિસવરૂપ સ્વીકારવામાં પૃથ્વીઉપરની સર્વ પ્રજાઓ આગ્રહ ધરે છે અને તે વાસ્તવિક છે.

આ દીવાળીના દિવસોમાં અનેક દીપકો પ્રકાશી પ્રકાશ કરવામાં આવે છે, તેમ નાના પ્રકારનું દારૂખાનું ફેડી આનંદ માનવામાં આવે છે; વળી ગેરમેઈયાં કરી ધરના બધા ભાગમાં ખાસ કરીને આરડામાં—ખૂણેખોચરે ફેરવી બહાર અમુક સ્થળે મૂકી આવવામાં આવે છે. આનો હેતુ અસદ્ગતિ-દારિદ્ર્યને ધરમાંથી હાંકી કાઢવાનો છે; અર્થાત્ ખુશી મોસમ શરૂ થવાથી ચોમાસાનો ખૂણેખોચરે ભરાઈ રહેલો ભેજ તથા જંતુઓ દૂર કરીને દવાને સ્વચ્છ કરવામાં આવે છે. દારૂખાનું ફેડવામાં પણ અનેક રાસાયણિક સંયોગોથી દવાની શુદ્ધિ થાય છે. પ્રકાશનો ધર્મ અધિકાર-તમસ્-જગડપને દૂર કરવાનો છે. તેથી દીપકોના તેમ દારૂખાનાના એકદમ સાથે લાગા પ્રકાશ અને ઉષ્ણતાથી વાતાવરણની મંદિનતા, જડતા, ચરદી અને ભેજ દૂર થઈ શુદ્ધિ, લઘુતા અને શુષ્કતા આવે છે, અને તેને પરિણામે આરોગ્યની અભિવૃદ્ધિ થાય છે.

સ્થૂંચ ક્રિયા અને વિનોદથી આનંદ પામવા ઉપરાંત શ્રદ્ધાભક્તિસપ્ત અંતઃકરણમાં સકામ ઉપાસનાદ્વારા પોતાના ઇષ્ટદેવની આરાધના કરીને, મંત્રાદિના વિધિવત્ અનુધાનદ્વારા મંત્રસિદ્ધિ સાધીને મનોરથોને પ્રાપ્ત કરવા ધણા લોકો આ જ દિવસોનો વિશેષ કરીને દાળીચોદશ (આસો વદ ૧૪) નો ઉપયોગ કરે છે. અને આ રીતે વૃશ્ચિક, સર્પ, જૂન, પિશાચ આદિના મંત્ર સાધનારા ધણા જોવામાં આવે છે. મૃચ્છુપક્ષમાં અમૃતઆલિસંદ્રની પ્રત્યેક કલાનું પાન કરવાથી ચતુર્દશી અને અમાવાસ્યાએ તે લોપ કતાં પોતાના શીત રશ્મિદ્વારા પ્રકાશ પૃથ્વીઉપર આપી શકે નથી અને સંપૂર્ણ અંશમાં દેવોએ તે અમૃતનું પાન કરેલું હોવાથી, તે સંપૂર્ણ પરિતૃપ્તિને અનુભવતા હોવાથી પોતાના ઉપાસકોઉપર પૂર્ણ પ્રસન્નતાથી પોતાના પ્રસાદને અર્પી શકે છે અને તેથી જ ઉપાસનાદ્વારા ઉપામ્યદેવના સર્વોત્તમ પ્રસાદ અને સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાને આ સમયને શ્રેષ્ઠ ગણેલો છે. પિતૃઓની તૃપ્તિમાટે શ્રાદ્ધની અમાવાસ્યાની તિથિ સ્વીકારવામાં પણ આ જ આશય રહેલો છે. અમાવાસ્યા રાખ્દની વ્યુત્પત્તિ જોતાં પણ જણાય છે કે અમા (વંદે) વસતઃ સૂર્યાવંદનસી યદ્યાં (તિથી) તા ગમાવાસ્યા—એ તિથિમાં સૂર્ય અને ચંદ્ર સાથે રહે છે અર્થાત્, એકાદી

રહેવાથી ચંદ્રનો ગૌણ પ્રકાશ સૂર્યના મુખ્ય પ્રકાશથી અભિભવને પામે છે. ચંદ્રમાં સ્વયં પ્રકાશ નથી પણ પરપ્રકાશ હોવાથી, સૂર્યના પ્રકાશથી પોતે પ્રકાશને પામતા હોવાથી અમાવાસ્યાને દિવસે સૂર્યની અત્યંત સન્નિવૃત્તિ હોય છે તેથી અદૃશ્ય હોય છે, અને જેમ જેમ વિપ્રવૃત્ત થાય છે-વેગળા વેગળા જતા જાય છે-દરેક તિથિમાં સમીપથી દૂર દૂર જતા જાય છે-તેમ તેમ તેમની કળા વૃદ્ધિગત થતાં શીતલતા, પ્રકાશ આદિ ધમેરો પ્રકટાવે છે એ સુપ્રસિદ્ધ છે.

૦

ધનતેરસને દિવસે લક્ષ્મીપૂજન અને દીવાળીને દિવસે શારદાપૂજન કરવાનો રીવાજ હોય છે. અને તે પ્રમાણે વ્યાપારીઓમાં નિયમિત પૂજન કરવાનો પ્રચાર ચાલે છે. દીવાળી બાકી ચૂકવી લહેણા દેવાનો હિસાબ પતાવી દઈ વર્ગઆખરે ચોપડો બંધ કરવામાં આવે છે અને નવા વર્ગથી નવા ચોપડામાં હિસાબ લખવાનો આરંભ થાય છે.

આશ્વિનની દીવાળીની અમાવાસ્યા અને કાર્તિક શુદ્ધ પ્રતિપદાના દિવસો વળી આ વિશ્વપ્રપંચના વિશ્વ અને વિસ્ફુર્તિના દ્યોતક છે. પ્રલયમાં કારણાકારપરિણામને પામેલા પ્રકૃતિપ્રદેશમાં નિરૂપદ અને નિષ્ક્રિય થયેલું પ્રકૃતિદ્રવ્ય પુનઃ સ્ફોળને પાળી નવીન સર્ગનો આરંભ થાય છે.

આખો દિવસ કામ કરીને ચાકી ગયેલો મનુષ્ય રાત્રિએ પોતાને ઘેર જઈને શાન્ત થઈને નિદ્રાવશ થાય છે અને બીજે દિવસે સવારે પુનઃ નવીન બ્રહ્મ અને ઉત્સાહને પ્રાપ્ત કરતો ઠામે લાગે છે. તેમ કાર્યાકારપરિણામને પામેલી રક્ષ થઈ ગયેલી પ્રકૃતિ પોતાના અધિશાનરૂપ યૌતન્યરસાલુવમાં પ્રલયકાળે લીન થઈને પડી રહે છે, અને તેના સાક્ષિપથી નવીન બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરીને પુનઃ સર્ગકાળે જગતનો આરંભ કરે છે. પ્રકૃતિતરયનો આ પ્રકારનો પ્રલય અથવા વિનાશ પુનઃ જન્મ પામવાને અર્થે જ છે. વેદાન્તમતપ્રમાણે નાશ એ અભાવરૂપ નથી પણ કાર્યગત અણુઓ વિશીર્ણ થઈ કારણાકાર થાય છે તે જ છે. (નાશઃ કારણભયઃ)-Destruction is reconstruction. જૂના ધરના અણુઓ પોતાના કારણરૂપ મૃતિકાકાર થયા વિના નવીન ઘટોત્પત્તિ સંભવતી નથી, તેમ પ્રકૃતિગત અણુઓને વિશીર્ણ કરનારી થી સ્ફોળગવાનતી સંદારક શક્તિ-અર્થે જોતાં તે તે અણુઓને નવીન જ્ઞાન, ઐશ્વર્યાદિ સામર્થ્યયુક્ત કરીને પુનઃ સૃષ્ટિચક્રમાં રંધાપે છે, તેથી કલ્યાણજનની છે અને તેથી જ શ્રી રત્ને સદાશિવ કહે છે. અને આ પ્રમાણે દિવિધ શક્તિયુક્ત હોવાથી તે નીલસોદિત, વામમુર્તિ, દક્ષિણમુર્તિ એ નામોથી જગતમાં પૂજ્યત્વને પામેલા છે અને બ્રાહ્મણોના પરમ દેવતરૂપ છે. શ્રી સદાશિવની આ ઇચ્છા અને ક્રિયા શક્તિની અધિશક્તિ દ્વારા લક્ષ્મી બંને સરસ્વતી પોતપોતાના અભિમાનીસદિત અનુક્રમે સ્વર્ગમાં લીન થાય છે. ધનતેરસે લક્ષ્મીપૂજન અને દીવાળીને દિવસે શારદાપૂજનનું વિધાન પુનઃ જ્ઞાન, ઐશ્વર્યાદિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત થવા અર્થે કરેલું છે તે આ રીતે સહેલું છે એમ રપટ સમજવું છે.

(અપૂર્ણ.)

શ્રી યોગસાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૬૫ થી.)

યોગસાસ્ત્રપ્રમાણે ઉપર જણાવ્યું તે પ્રમાણે વિશ્વ=પ્રકૃતિ+પુરુષ અથવા વિશ્વ=દ્રશ્ય +દ્રશ્ય. અહિં પ્રકૃતિ એ શું તત્ત્વ છે, પુરુષ એ શું તત્ત્વ છે, પ્રકૃતિ દ્રશ્ય કેવી રીતે છે, પુરુષ દ્રશ્ય કેવી રીતે છે એ આદિ આ જ સાસ્ત્રપ્રમાણે હવે જોવાનું રહે છે ત્યાં પ્રકૃતિ એટલે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણો. આ ત્રણ ગુણના સમૂહનું નામ પ્રકૃતિ છે. જેમ સંત, ચિત્ અને આનંદ એ વેદાન્તની ત્રિપુટી છે, જેમ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્ર એ પુરાણની ત્રિપુટી છે. તથા જેમ પૃથ્વી, અંતરિક્ષ અને દૈવ એ વેદની મંત્રસંહિતાની ત્રિપુટી છે તે જ પ્રમાણે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ એ સાંખ્ય તથા યોગની ત્રિપુટી છે, અર્થાત્ એ ત્રણના ઉપર પ્રધાન લક્ષ ખેચનાર અને એના ઉપર મોટી પ્રક્રિયા સ્થાપન કરનાર આ એ શાસ્ત્ર છે. સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણ કહેવાય છે પણ ગુણનો અર્થ ધર્મ (attribute, property) સમજવાનો નથી. એક દોરડી કાળા, લાલ અને ઘોળા દોરાવડે ગુંથીને બનાવી હોય તો એ દોરડીના એ દોરા ગુણ એટલે અવયવ કહેવાય છે. તે જ પ્રમાણે સત્ત્વાદિ ત્રણ પ્રકૃતિના ઘટક અવયવ છે તેથી એ ગુણ કહેવાય છે. બીજા ગણિતમાં જેમ “અબક” કહ્યું હોય તો તેના અ, બ, અને ક એ ત્રણ અવયવ અથવા ગુણ છે, જેમ “અર-બર” ના “અરબ” અને “અ-બ” એ એ અવયવરૂપ ગુણ (Factors) છે. તે જ પ્રકારે પ્રકૃતિના સત્ત્વાદિ ત્રણ અવયવ છે. આથી પ્રકૃતિ કોઈ એક વસ્તુ છે અને સત્ત્વાદિ ત્રણ તેના ધર્મો છે એમ માનવાનું નથી, પણ સત્ત્વાદિ ત્રણ દ્રવ્યો જ અખિન્ન વિશ્વના પરિણામોના ઉપાદાન કારણરૂપ છે. તેથી એ ત્રણના સમુદાયને જ પ્રકૃતિસંજ્ઞા યોગસાસ્ત્રકાર આપે છે. એ ત્રણ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન એ ત્રણના ધર્મો ઉપરથી થઈ શકે છે. ઘણા લોક સાસ્ત્ર વાંચ્યા પછી અથવા શ્રવણ કર્યા પછી એમ પૂછે છે કે “પણ સત્ત્વ તે શું”? આ પ્રશ્ન એ બતાવે છે કે જેમ ગો અથ્ અહિં પદાર્થો માણસો એક બીજાને બતાવી શકે છે તેમ આ સત્ત્વાદિ પદાર્થો જોવાને આ પ્રશ્નકાર માગે છે પણ એમાં તેમની ભૂલ છે. સત્ત્વાદિ ત્રણરૂપે ચક્ષુરાદિ બહિર્ ઇન્દ્રિયના વિષય નથી, એ આંખથી જોઈ શકાય તેમ નથી, શ્રોત્રથી સાંભળી શકાય તેમ નથી, ઘ્રાણથી મુંઘી શકાય તેમ નથી, ત્વચાથી અડકી શકાય તેમ નથી તેમ નિઃસૃષ્ટી આંખી શકાય તેમ નથી. એનું અપરોક્ષ કોઈ પણ બાહ્ય ઇન્દ્રિયથી થઈ શકે તેમ નથી. એનું અપરોક્ષ તો યોગી યુગ્મ સંયમથી જ કરી શકે છે. ત્યાં સુધી યોગના અનુશાનથી શુદ્ધ સૂક્ષ્મ વિષયને અપરોક્ષપણે જાણનાર થઈ નથી ત્યાંસુધી સૂક્ષ્મ પદાર્થનું અપરોક્ષ જ્ઞાન કરવા મનુષ્યો અસમર્થ છે. છતાં તે સૂક્ષ્મ પદાર્થનું જ્ઞાન તેના ધર્મદ્વારા થઈ શકે છે. વળી ખડું જોતાં તો જગતમાં આપણે જે જે વસ્તુ બાહ્ય ઇન્દ્રિયથી જાણીએ છીએ તેમાં ખરી વસ્તુને તો આપણી ઇન્દ્રિયો સ્પર્શ જ કરતી નથી, આપણને જે જ્ઞાન થાય છે તે, ને વસ્તુમાં પ્રતીત થતા ધર્મો માનવું જ જ્ઞાન વિશેષરૂપે થાય છે. અને એ ધર્મો જે વસ્તુને આધારે રહેલા છે તેનું જ્ઞાન તો માત્ર તે તે ધર્મોના આશ્રયરૂપે જ અર્થાત્ સામાન્ય પ્રકારે જ થાય છે. દૃષ્ટાન્તથી આ વિષયને સ્પષ્ટ કરીએ તો ધાંત કે એક લીંછુ આપણી

આગળ પડયું છે. એમાં આપણને શું શું જ્ઞાન થાય છે ? આપણે સમુદિનિયમે વ્યાપ્ત કરીએ છીએ તો એ લીંબુમાં ગોળ આકૃતિ દેખાય છે, એનો પીણો અથવા લીસો ને રંગ હોય છે તે દેખાય છે, એમાં મુક્ત છિદ્રો-ગોળ આકૃતિ દેખાય છે, ઉપર ઉપરેલી ગોળ આકૃતિ જણાય છે વગેરે. હસ્તથી એને સ્પર્શ કરી જોઈએ છીએ તો એનો કઠિન વા મૃદુ ને હોય તે સ્પર્શનું જ્ઞાન થાય છે. નાકઆગળ એને ધરીએ છીએ તો ખટાસ-વાલો ગંધ જણાય છે, અને એને કાંપીને શબ્દોપર ધરીએ છીએ તો ખટા સ્વદનો અનુભવ કરીએ છીએ. તાત્પર્ય કે આપણને લીંબુના આકાર અને રૂપ, રસ, ગંધ અને સ્પર્શના રૂપધર્મોનું જ્ઞાન થાય છે પણ એ તો ધર્મો છે, એનો ધર્મો શું છે તે આપણે જોના જણતા નથી. વળી આ લીંબુ તો વિવિધ ઇન્દ્રિયથી ગમ્ય છે તેથી એના આદલા ધર્મો પણ જણાય છે પણ જે વસ્તુ તેથી નથી તેના ધર્મો આપણે ખદુ જ એણે જણી સતોષ માનીએ છીએ, સરગમના રૂપરમાં “ સા ” વગાડી “ રિ ” વગાડવામાં કે ગાવામાં આવે છે ત્યારે આપણે તેને ત્રાવવડે સાંભળીએ છીએ અને તેથી તે કંઈક છે; પૂર્વના- “ સા ” થી-ભેદવાળો છે એ સમજાય છે, પણ એથી અતિરિક્ત એમાં કંઈ જનતનું જ્ઞાન થતું નથી. આ જ ન્યાય સર્વત્ર લગાડી જોવામાં આવશે તો સર્વને સ્પષ્ટ સમજાશે કે આપણે ધર્મોનું જ્ઞાન થતું નથી, માત્ર ધર્મોનું જ જ્ઞાન થાય છે અને એ ધર્મોદ્ધાર આપણે ધર્મોની સામાન્યરૂપે જણીએ છીએ. આપણી આ શિધિમાં સત્યાદિ દ્રવ્યોનું જ્ઞાન કરવાને પણ આપણી પાસે અન્ય સાધન નથી પણ જ્યાં મુખી સંપ્રમવડે એનો યોગજન્ય સાક્ષાત્કાર કરાયો નથી ત્યાંમુખી એના ધર્મના જ્ઞાનથી જ આપણે એ ધર્મોનું જ્ઞાન કરવાનું રહે છે. તેથી એ ધર્મોનું પ્રતિપાદન કરવું એ જ એનું જ્ઞાન કરાવવાનો ઉપાય છે અને એથી થતા જ્ઞાનથી જ અયોગી પુરુષ તત્કાલ સતોષ માનવો ધટે છે. સત્યાદિના ધર્મો વર્ણન કરતાં થામહ્યકગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે કે તત્ર તત્ત્વં નિર્મલવાદપ્રકાશકમનામયમ્ મુક્તયેન ચન્નાતિ જ્ઞાનગંગા ચાનય ॥ ૧૪-૬ ॥ રજો રાગાત્મકં વિદિ તૃષ્ણા રંગ રાસુદ્રવમ્ તપ્તિકંજ્ઞાતિ કૌન્તેય કર્મસંગન દેહિનમ્ ॥ ૧૪-૭ ॥ તમસ્ત્વજ્ઞાનજં વિદિ મોહનં ગર્વ-દેહિનામ્ પ્રમાદસ્ત્વનિદ્રાનિસ્તપિષ્વેન્નાતિ ભારત ॥ ૧૪-૮ ॥ તત્ત્વં મુરે સંજયતિ રજઃ કર્મણિ માત્ર ૧ જ્ઞાનમાદ્યયુ તમઃ પ્રમાદે સંયયત્યુત ॥ ૧૪-૯ ॥ સર્વદ્વારેષુ દેહેડસ્મિન્પ્રકાશ ઉપજાયતે ૧ જ્ઞાન મદા ત્વદા વિષાદ-વિરુદ્ધે સર્વમિન્ધુન ॥ ૧૪-૧૧ ॥ લંબઃ પ્રવૃત્તિગાર્ભઃ કર્મણામતમઃ સ્વહા ૧ રજસ્વેતાનિ જાયન્તે વિરુદ્ધે ભરતર્પમ ॥ ૧૪-૧૨ ॥ અપ્રવાસોડપ્રવૃત્તિથ પ્રમાદો મોહ एष च १ તમસ્વેતાનિ જાયન્તે વિરુદ્ધે પુરુષન્દમ ॥ ૧૪-૧૩ ॥ આ ત્રણુ શુભોમાં સત્યશુભ તે નિર્મલ છે એટલે સ્વચ્છ છે અર્થાત્ ચેતન્યના પ્રતિબિંબને પ્રદણ કરવા યોગ્ય છે તેથી એ ચેતન્યનો પ્રકાર કરનાર છે અને તે સાથે આમય એટલે દુઃખ તેથી વિરોધી ને શુભ તેની પણ અભિવ્યક્તિ કરનાર છે અને એ પુરુષને જ્ઞાન તથા શુભસાથે સંગે ઉપજતી બંધન કરનાર છે એટલે શુભ અને જ્ઞાન ને એ અંતઃકરણના ધર્મો છે તેનો આત્મામાં અખ્યાસ કરાવી ‘ દૃ સૂખી, દૃ જ્ઞાનવાળો ’ એ પ્રકારની જ્ઞાન્તિ ઉપજાવે છે. રજેશુભ એ રાગરૂપ છે અર્થાત્ જેવડે પુરુષ વિરોધેરિયે રાગવાળો થાય છે તે રાગ નામ કામ એ શુભવડે ઉપજે છે અને અપ્રજ્ઞની હૃન્કારૂપ ને તૃષ્ણા તથા પ્રાપ વસ્તુનો વિનાશ ઉપરિયત હોય તોપણ નેને રક્ષાદિ ને હૃન્કારૂપ આ સંગ તે એ દ્વારા એ શુભ

કામને ઉત્પન્ન કરે છે તથા એ રંગેશુ શરીરનું “ હું આ કર્મ કરીશ, હું એનું અમુક ફળ મેળવીશ ” એ પ્રકારે કર્મસાથે બંધન કરાવે છે. તાત્પર્ય કે રંગેશુ એ પ્રવૃત્તિનો હેતુ છે. અજ્ઞાનથી થનાર તમેશુનો ધર્મ તે સર્વ શરીરીએને અવિવેક ઉત્પન્ન કરવાનો છે અને એનાવડે શરીરીઓ પ્રમાદ (વિવેક કરવાના સામર્થ્યનો અભાવ) આત્મસ્ય (પ્રવૃત્તિ સામર્થ્યનો અભાવ) એ બે સત્ત્વ તથા રજસ્વના કાર્યના વિરોધી ધર્મસાથે જોડાય છે. સત્ત્વ એ સુખસાથે સુખ્યેષ કરે છે, રજસ્ કર્મસાથે અને તમસ્ જ્ઞાનને આવરણ કરી પ્રમાદસાથે જોડે છે. જ્યારે આ શરીરમાં સર્વ ઇન્દ્રિયોમાં પ્રકાશ એટલે સ્વસ્વ વિષયને ગ્રહણ કરવાનું સામર્થ્ય આવેલું દેખાય અને એ સામર્થ્યને લીધે દીપવત્ પ્રકાશ પ્રતીત થાય ત્યારે સત્ત્વશુ શુદ્ધિ પામેલો જણાયો. આ પ્રકારે જ્યારે લોભ (મોટી ધનની પ્રાપ્તિ થયા છતાં પણ પ્રતિક્ષણ તેની ઇચ્છાની શુદ્ધિ થવી,) પ્રવૃત્તિ (નિરંતર કાર્ય કરવા કરવું ને), ધણા ધનથી તથા પ્રયત્નથી સાધ્ય થતાં વિવિધ કામ્ય નિષિદ્ધ લૌકિક કર્મો જેવા કે જમીન ખરીદવી, ગૃહ યજ્ઞાવવાં ઇત્યાદિ તેનો આરંભ, “ આ કરીને આ કરીશ, આ કરીને પેલું કરીશ ” ઇત્યાદિ સંકલ્પનો પ્રવાહ આપ્યા કરવો તે રૂપ અશમ, વિવિધ પરધનાદિ પદાર્થો જેવામાં આપતાં ગમે તે ઉપાયે તેને ગ્રહણ કરવાની ઇચ્છા રૂપ ઇત્યાદિ જ્યારે જણાય ત્યારે રંગેશુની શુદ્ધિને મૂકવે છે. અને પ્રકાશ તથા પ્રવૃત્તિ એ બેનો અભાવ, પ્રમાદ તથા મોહ (તે તે સમયે કર્તવ્યરૂપે પ્રાપ્ત થયેલા અર્થનું પણ અનુસંધાન નહિ થવું તે) એ તમેશુની શુદ્ધિને મૂકવે છે.

આ શ્રી ભગવદ્ગીતાનાં વચનોથી સત્ત્વાદિ ત્રિવિધ શુણ્ણાં કાર્ય શાં છે તે સમજાય છે અને એ દ્રવ્યો પુરપૂર્ણ બંધન કરનાર રજસ્વના શુણ્ણો છે માટે એને શુણ્ણ સત્તા આપી છે, એ પણ સ્પષ્ટ થાય છે. એ શુણ્ણ વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલા છે તેથી પ્રાણીઓની-જીવિમાં પણ એ જ છે અને તેથી જીવિમાં રહેલા એનાં જે કાર્યો યથાસંભવ તેને સમાન જ ઇતરત્ર રહેલા એ શુણ્ણાં કાર્ય સમજવાનાં છે. આ સર્વ કાર્યોમાં પ્રકાશ, ક્રિયા અને સ્થિતિ એ અનુક્રમે એ ત્રિવિધ શુણ્ણાં મુખ્ય કાર્ય છે. ભૌતિક પ્રકાશ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વિદ્યુત્ દીપકઆદિ સર્વનો પ્રકાશ એ તેમાં રહેલા સત્ત્વશુણ્ણું કાર્ય છે. જ્યાં ક્રિયા છે, પ્રવૃત્તિ છે ત્યાં ત્યાં રજસ્વનું અસ્તિત્વ સમજવાનું છે. જગત્ના પ્રતીત થતા સર્વ પદાર્થો ગતિવાળા છે, એક રચાનેથી બીજે સ્થાને ગતિ કરનાર છે તેથી એ ગતિરૂપ ચિદ્ધૃતિ એમાં રંગેશુણ્ણું અસ્તિત્વ અનુમાન કરાય છે, અર્થાત્ અખિલ વિશ્વમાં પ્રવૃત્તિ વા ક્રિયામાત્ર આ રંગેશુણ્ણને લીધે થાય છે. અને એ પ્રકાશનો પ્રતિબંધ તથા ક્રિયાનો પ્રતિબંધ જેને યોગસાત્ર સ્થિતિ નામ આપે છે તે તમેશુણ્ણું કાર્ય છે. જેમ મનુષ્યોમાં મણ, બેમણ, પાંચ મણ આદિ ઉચ્ચકવાનું જલ હોય છે પણ તેટલા પરથી તે આખો દિવસ એ ક્રિયા કર્યા કરતો નથી તે જ પ્રમાણે સત્ત્વાદિ શુણ્ણો પણ સદા સર્વદા આ પોતાના સ્વભાવને પ્રકાશવતા નથી. જ્યારે શુદ્ધિકાલ હોય છે ત્યારે એક પ્રદેશમાં આ ધર્મોની ઉપસંગ્રહિ થાય છે અને પ્રલયકાળ આવે છે ત્યારે આ ધર્મોની અપ્રતીતિ થાય છે. આમ છતાં જેમ મનુષ્ય વચ્ચે ઉચ્ચકે કે નહિ ઉચ્ચકે ત્યારે પણ તેનામાં તેટલું જલ રહેલું હોય છે તે પ્રમાણે આ સત્ત્વાદિ શુણ્ણો પોતાના કાર્યને પ્રકટ કરે કે ન કરે

તોપણ તેમાં એ કાર્યો પ્રકટ કરવાનું બદ્ધ-સ્વભાવ હોય જ છે. તેથી રાસત્રીય પરિભાષામાં કદીએ તો સત્ત્વ એ પ્રકાશરીત છે, રજસ એ ક્રિયારીત છે અને તમસ એ સ્થિતિરીત છે.

અન્ય રીતે વિચારીએ તો સત્ત્વનું કાર્ય સુખ છે, રજસનું કાર્ય દુઃખ છે અને તમસનું કાર્ય મોહ છે. આ સુખ, દુઃખ અને મોહ ત્યાં ત્યાં હોય ત્યાં ત્યાં એ, પેનાનાં કારણરૂપ સત્ત્વાદિનું અનુમાન કરાવે છે. ચેતનચાતુર્ય તથા સાંખ્યશાસ્ત્ર અને રજસ કરવા પ્રાચયઃ સ્ત્રીરૂપ વ્યક્તિનું ઉદાહરણ આપે છે. એક સ્ત્રીને લેવાથી એક પુરુષને-તેના પતિને સુખનું ભાન થાય છે, સપત્નીને દુઃખનું ભાન થાય છે અને તે પતિવત્તા સ્ત્રીપ્રતિ મૂડનાથી આસક્ત થનાર ઉપપતિને મોહનું ભાન થાય છે. આથી એ સ્ત્રીરૂપ વ્યક્તિ એક છતાં એમાં આ ત્રણે શુભો રહેલા છે. તેના પ્રતિ એમનિ સત્ત્વગુણ જન્ય થાય છે, અભિવ્યક્ત થાય છે તેને એ સુખનું ભાન કરાવે છે, જેના પ્રતિ એમનિ રજસગુણ જન્ય થાય છે તેને દુઃખનું અને જેના પ્રતિ તમોગુણ જન્ય થાય છે તેને મોહનું ભાન કરાવે છે. આ એક ઉદાહરણમાં દર્શાવેલી રીતિપ્રમાણે દરેક મનુષ્યે વિશ્વના વિવિધ પદાર્થો સર્વ તેમાં આ ન્યાયને લગાડી લેવો, અને તેમ કરવાથી સર્વ પદાર્થો સુખ, દુઃખ અને મોહથી અન્વિત તેને જણાશે.

આ રીતે પ્રકાશ, પ્રકૃતિ અને પ્રતિબંધ અથવા સુખ, દુઃખ અને મોહ એ ગાત્ર-વાળા જે પ્રજા બંધન કરનાર શુભો તે સત્ત્વાદિ શુભો છે અને એ શુભો તે પ્રકૃતિ છે. શ્રી સાંખ્યસારમાં કહ્યું છે કે સત્ત્વાદિ ગુણવર્તી મલ્લપ્રતિરક્ષા પ્રજ્ઞાવિરતિ ન સંક્રાંત્યમ્ સત્ત્વાદિ ગુણવાળી તથા સત્ત્વાદિથી પૃથક્ એવી પ્રકૃતિ છે એમ નહિ ધારવું. પ્રકૃતિનો વિશેષ અર્થ આગળ કહેવાયો. અતઃ એનો સામાન્ય અર્થ જ હાલ કદીએ કદીએ કે જે વસ્તુનું જે ઉપાદાન કારણ હોય તે તેની પ્રકૃતિ છે. શ્રી સાંખ્યસારમાં જણાવ્યું છે કે પ્રકૃતિર્વં સાદાત્ પરંપરવાડગિલવિકારાગાદનન્નં પ્રજ્ઞા જ્ઞાતિઃ પરિણામસ્પારસા ર્હિતિ વ્યુત્પત્તઃ ॥ સાદાત્ અથવા પદપદાર્થો જે સમગ્ર વિકારોમાં ઉપાદાન કારણરૂપ છે તે મૂળ પ્રકૃતિ છે. જેમકે પરિણામરૂપ પ્રકૃત કૃતિ જેની છે અર્થાત્ જે ઉપદાન કારણરૂપ છે તે પ્રકૃતિ છે. એક વસ્તુમાંથી બીજી વસ્તુ બને તો જેમાંથી એ વસ્તુ બને છે તે એનું ઉપાદાન કારણ છે. મુવર્ણમાંથી બંગરી, સાંકળાં, કાંઈ આદિ વિવિધ અલંકારો થાય છે તેથી એ સર્વનું મુવર્ણ ઉપાદાનકારણ છે. લાકડામાંથી ટેબલ, ખુરસી, બાંદો વગેરે રચાય છે તેથી લાકડું એ સર્વનું ઉપાદાન કારણ છે. પૃથ્વી, જલઆદિ પાંચ જનમાંથી જ સરીકો રચાય છે તેથી સરીકોનું ઉપાદાન કારણ એ પાંચ મહાભૂત છે. ઉપાદાન કારણ તે કાર્યના અવગત કહેવાય છે અને તેની અપેક્ષાએ તે કાર્ય અવગતી કહેવાય છે. આ સત્ત્વ, રજસ અને તમસ એ ત્રણ દ્રવ્ય અખિત વિશ્વના ઉપાદાન કારણ છે તેથી એ પ્રકૃતિ કહેવાય છે.

(અપૂર્ણ)

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—મધ્ય સમુદ્રમાં પહેલાં મનુષ્યને કેટલાક સમયે તણાતાં તણાતાં દુરથી પણ કિનારાનાં દર્શન થતાં જેમ તેની વૃત્તિમાં આનંદ અને સતોષનું જાન થાય છે, તેમ મહાકાશના ચહેલાં અંકોના મહાસમુદ્રના ક્રમે ક્રમે આવતા કિનારાને જોઈ કંઈક સતોષ પ્રકટે છે. ધારેલી પણ નહિ એવી અનિયમિતતા, અને તે પણ શ્રીમહાકાશ પત્રની, એ ખરેખર તેના કાર્યવાહકોના હૃદયને જાણે પચ્છે છે. જો કે કેવલ તેમના જ દોષથી તેની અનિયમિતતા થઈ નથી, તેમ જતાં અનેક વાચકોની દૃષ્ટિએ તો તેઓ જ નિમિત્તરૂપ લાસે એ સ્વાભાવિક છે, અને એ જ તેમના અંતઃકરણને સંકુચિત કરે છે.

—અનેક મહાકાશ વારંવાર પછે છે કે મહાકાશને અનિયમિત થવાનું શું કારણ છે તે અમને સવિસ્તર જણાવજો. પ્રિય સજ્જનો! એમાં એટલા બધાં કારણો હોય છે કે જે તમને જણાવવામાં આવે જતાં તે લક્ષમાં આવી શકે એમ નથી. તેમ જ તે કારણો એવાં નથી કે જે અનેક મનુષ્યોની સહાયથી નિષ્પત્ત કરી શકાય. બાકી અમને શ્રદ્ધા છે કે એવા અનેક મહાકાશ સજ્જનો છે કે જે મહાકાશને નિયમિત જોવાને અત્યંત તત્પર છે અને તેમ થાય તેને માટે તેઓ પોતાનાથી બનતી સહાય અર્પવાને પણ તૈયાર છે. તેમની આ પ્રકારની વૃત્તિ શ્રીમહાકાશપ્રતિ તેમની ઉચ્ચ ભાવનાને જ દર્શાવે છે.

—મહાકાશનો વિલંબ થવામાં એક કારણ પૂરું નથી થતું તે પહેલાં બીજું કંઈ એવી તો વિલક્ષણ રીતે પ્રકટ થાય છે કે જે તેના કાર્યવાહકોને આશ્ચર્યસાથે વ્યામોહ પ્રકટાવે છે. અને તેથી એક પછે નેત્રો નિરુપાય થયા જતાં તેમનું અંતઃકરણ તીવ્ર અસતોષને અનુભવ કરે છે.

—અનેક સજ્જનો એ આલેખ કરે છે કે ‘તમે ઘણાં પ્રાસંગિક કહાણ્યાં તેથી એકની પણ નિયમિતતા સમજાતી નથી.’ ઘણાં પત્રો થવાથી તેમને આ અનુમાન કરવાનું કારણ મળે છે, એ ખરું છે, પરંતુ સર્વોચ્ચ અથવા અધિક અંશે પણ તે કારણરૂપ હોય એમ ખરું જોતાં જણાતું નથી. તે વિચાર તો તેના પ્રવર્તકોને પ્રથમથી જ પ્રાપ્ત હોય છે. પરંતુ અનિયમિતતાનાં જે મુખ્ય દૃષ્ટ કારણો છે, તે બીજાં જ છે.

—કેટલાક ધારે છે કે તે બીજાં નવીન પત્રોને પ્રસિદ્ધ કરીને થોડે સમયે મહાકાશને બંધ કરવામાં આવશે. પરંતુ આ અનુમાન કંઈ પણ પાયાવિનાનું છે શ્રીમહાકાશમાટે તેના કાર્યવાહકોને પૂર્વવત્ શુદ્ધભિમાન છે, અને બીજાં પત્રો પ્રસિદ્ધ કરવા જતાં શ્રીમહાકાશ શ્રેષ્ઠ પકિતએ જ રહેશે. તેના પ્રતિ અઘાપિ સંપૂર્ણ લક્ષ અપાય છે, અને ભવિષ્યમાં પણ અપાશે જ. મહાકાશ તેના વાંચકોને જેટલી પ્રીતિનો વિષય છે તેના કરતાં પણ તેના કાર્યવાહકોના અધિક પ્રીતિના વિષયરૂપ છે. આથી તેના પ્રતિ કોઈપણ રીતેના અલભ્ય થયે છે, એમ અનુમાન કરવાનું પણ કશું જ કારણ નથી.

—ધૃતિરેખા તો કાર્તિકથી આરંભાતા નવીન વર્ષપૂર્વે, ચરેલા તમામ અંકો મળી જશે. તેની અનિયમિતતાના કારણો પણ ક્રમે ક્રમે ઘટતાં જાય છે. તેથી સંપૂર્ણ આશા છે કે તે તેના નવીન વર્ષમાં પોતાની પૂર્વવત્ નિયમિતતાનું દર્શન કરાવી શકશે.

—આ અંકમાં, અધિક કાર્યને લીધે, મારાથી વિશેષ લેખ લખી શકાયા નથી. તેમ જ હવે પછીના એ અંકોમાં પણ અધિક પ્રમાણમાં લેખ આપી શકાય એમ નથી. કેમકે બીજાં પત્રોને નિયમિત કરવાનું, તેમ જ કાર્તિકી અવર્ણીકર પર પ્રકટ કરવાના સાહિત્યની વ્યવસ્થાનું કાર્ય એટલું બધું છે કે તેમાંથી અવકાશ મળવો બહુ કઠિન છે. તેમ જતાં

બનશે તેટલું લખવાનો પ્રયત્ન તો થશે-જ. શાંતિકના અંકથી પૂર્વપ્રમાણે વિશેષ લખી શકવાનો સંભવ આપશે.

—‘એક અનેકગતદિનકર પ્રશ્નિ’ એ નામના લેખમાટે અનેક સત્કળનો આગુરના દર્શાવે છે અને તે વાંચવાની અધિક જિજ્ઞાસા છે એમ પત્રોદ્ધારા પણ જણાવે છે. પરંતુ તે લેખ આ વર્ષના અંકોમાં પ્રસિદ્ધ થાય એમ સંભવ નથી. અવશ્ય; તે લેખ મદદતો અને પરિણામે આચારમાં મુકવાની વસ્તુને દર્શાવનારો છે, અને તેથી વાચકોના હૃદયને તે રચિકર, મોદક અને આકર્ષક જણાય તેમ. છતાં તવાચકોએ થોડો સમય ધૈર્ય રાખવું પડશે. બનતી ત્વરાથી તેનું અનુસંધાન કરવામાં આપશે.

—ભદ્રપદ તથા આશ્વિન માસના અંકો સાથે તૈયાર થશે. અને તે શાંતિકી ચંતુદંદીગિપર પ્રસિદ્ધ થશે. તેથી ત્યાર પછી તેને બીડવાનું કાર્ય થશે. તો ‘માર્ગશીર્ષ’ શુક્લ પંચમી મુખી. માં તે સર્વને મળી જશે. તેથી તે સમય મુખીમાં તે અંકો ન મળે તો જ પછી એ સંજોગથી ઉપરાણી કરી.

—ખગોળવેત્તાઓ કહે છે કે આકાશમાં ફેટલાક એવા તારાઓ છે કે જેનો પ્રકાશ ત્યાંથી નીકળી મુકવા છતાં પૃથ્વીઉપર પડતાં ફેટલાંએ વર્ષો થશે. અને એ જ પ્રમાણે ફેટલાક તારાનો ધણે વર્ષો દાઝ પૃથ્વીઉપર પ્રકાશ આવે છે. આ જ પ્રકારનું ‘શ્રીવિશ્વવંશમારક’ અંકસંખ્યા કંઈક ચર્ચુ છે. મરિનપ્કરૂપ આકાશમાંથી તેનો સરકારૂપ પ્રકાશ કંઈક કાળથી નીકળવા છતાં દહ રૂપરૂપે તે પ્રકાશ આ જગતને પ્રત્યક્ષ થયો નથી. પરંતુ હવે તો મદદાકામના આશુ અંકો નિયમિત યદ્ય ગયા પછી તેનો તથા વર્તમાન વર્ષની બેરનો આરંભ થશે. કેમકે માસિક અંકો પ્રથમ પ્રકટ કરવાની જરૂર રહે છે. શાંતિક મુખીના અંકો પ્રસિદ્ધ થયા પછી તે પ્રકટ કરવા હતાં અપાશે.

—‘આક્રોનો બંધુ’ નામના માસિકની દહઉપરાંત મારાણી દોવા છતાં દાઝ મદદાકામનું કાર્ય પૂરું કર્યા પછી તેના ચરેલા સપ્તાગા અંકો પ્રકટ થશે. તેથી તે પત્રના પ્રાદોષોએ ત્યાં મુખી, અર્થાત્ માર્ગશીર્ષ માસમુખી તે નદિ પ્રકટી શકે એમ જણવું. તે અર્થાત્ લોકરચિને પામેલું અને આશુપૂર્વક તેને સત્વર પ્રકટ કરવાનું વારંવાર અનેક સત્કળનો તરફથી સૂચવવામાં આવ્યા છતાં તેમાં ઉપર કલો તેટલો સમય વિલંબ થશે. આશા છે કે પ્રાદોષોએ આટલો સમય ધૈર્ય ધરું છે તો દહ થોડો સમય અધિક ધૈર્ય ધરશે.

—પ્રીમદાકામનું વર્તમાન રૂપ મું વર્ષ પૂર્ણ થવાથી તેના અરધિએ તથા રૂ મા વર્ષના આદ્યે તે નિમિત્તે એક આનંદોત્સવ કરવાની ધારણા હતી, પરંતુ ચરેલા અંકો વગેરે કાઢવાની સાથે તે નિમિત્તની સર્વ વ્યવસ્થા ચર્ચ શકે નહિ, એમ દોવાથી તે ઉત્સવને કંઈક લંઘાવેલો ઉચિત ધાર્યો છે. પ્રીમદાકામ સંજોગી જે કંઈ આપા રહેલાં લખાણો છે તે સર્વ પૂર્ણ કર્યા પછી ઉપરેન્જા તો તે સંજોગી કંઈક વિચાર થશે.

—મદદાકામની બે વર્ષની અનિયમિતતાને લીધે કેા કેા સત્કળોની ભવિષ્યમાં પ્રાદક રહેવાની દૃષ્ટા મંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે. જેમને લેખનું મધ્ય છે, તેમના તરફથી અત્યંત પ્રમાણમાં અસતતા દર્શાવવામાં આવેલો નથી પરંતુ જેમને નિયમિતતાઉપર જ અત્યંત આશ્રય છે તેઓ અધિક અસતતા પ્રકટાવે છે. નવીન વર્ષથી તેને નિયમિત થવાની અને તે ઉપરાંત તેના લેખમાં પણ વધારે મદવચાશુ થવાની પૂર્ણ આશા છતાં, જે સત્કળોની રૂ મા વર્ષના પ્રાદકનરીકે રહેવાની દૃષ્ટા ન દોષ તેમણે પ્રથમથી લખી જણાવવું. જેથી જેમના ઉપર નવીન વર્ષનો અંક વી. પી. કરવામાં ન આવે.

—નવીન વર્ષમાં પ્રાદક ન રહેનારો પણ સ્મારક અંક નથા આપુ વર્ષની બેરઉપર તો દહ રહે છે જ.

કેટલાંક પ્રાસંગિક ચિત્રો.

એકાએક જીવના થયું.

શિવકુમારને તેના મિત્ર મહેન્દ્ર મળવા આવ્યો ત્યારે શિવકુમાર ફીટા, કંટાળી ગયેલો, દુર્બલ થઈ ગયેલો, નિરત્સાહી અને કષ્ટને ભોગવતો હોય એવો જણાયો.

શિવકુમારે થોડી આડી અવળી જતો કરીને કહ્યું, “ જીવન ધણું વિકટ થઈ પડેલું જણાય છે, કંઈ પણ કામ કરવું એ અસંભવસરખું થઈ પડ્યું છે. હમણાં જ મુંબઈથી એક મિત્રનો પત્ર આવ્યો છે કે થોડા દિવસ ત્યાં આવી જવું. ત્યાં જવું એ વિચાર જ મને અપૂર્વ આનંદ પ્રકટાવે છે પણ મારાથી જવાય એવો સંભવ જણાતો નથી.”

મહેન્દ્રે પૂછ્યું “ કેમ, શા માટે નથી, જણાતો ? ”

“ અરે હમણાં તો કેવળ અસંભવસરખું જ લાગે છે આ માસિકનો અંક કાઢવાનો વખત થઈ જવા આવ્યો છે તેમ જીજ્ઞા પુસ્તકોનાં મુક્ર સુધારવાનાં પણ ચાલે છે, વળી એક પેપરવાળાએ મારી પાસે કેટલીક દફતર લખીને મંગાવી છે, તેમ પાછો ભેટનો અંક કાઢવાનો પણ વખત થશે જ. એ જાણું છોડીને હું શી રીતે જઈ શકું ? હમણાં તો અહિં જ રહેવું પડે એમ લાગે છે ”. શિવકુમારે પોતાનાં કામો ગણાવતાં કહ્યું.

મહેન્દ્રે પૂછ્યું, “ ધારે કે તમે એકાએક ગુજરી ગયા તો પછી ? ”

“ તો તો પછી તે ગમે તે રીતે ચાલે ”, શિવકુમારે બોલ્યો.

“ તો પછી તમે એકાએક જીવતા કેમ જતા નથી અને એ બધાં કારણોને ગમે તે રીતે ચામાટે ચાલવા દેવા નથી ? ” મહેન્દ્રે તત્કાળ પ્રશ્ન કર્યો.

શિવકુમાર તેના સાથે જ બેઠો રહ્યો.

“ એકાએક જીવતા, એટલે ? એ તમે શું કહ્યું તે હું સમજી શકતો નથી. ” સહજ આશ્ચર્યનો લાવ દર્શાવતાં તેણે કહ્યું.

ગમે તેમ સમજાવીને મહેન્દ્રે શિવકુમારને મુંબઈ જવાનું ડેરબું અને બીજા દિવસે તે મુંબઈ ગયા અને પંદર દિવસના વિચારથી ગયેલો છતાં ત્યાં એક મહિનો રહ્યો.

તેના કામની કેવી વ્યવસ્થા થઈ તે પણ આશ્ચર્ય વિષયનું હતું છે. મહેન્દ્રે તેનું કેટલુંક કામ કરવા માંડ્યું, અને તેના જીજ્ઞા મિત્રોએ પણ તેની આ દફતરો જાણી એટલે તત્કાળ તેઓ જ્યાં હતા ત્યાંથી તેના માસિકને માટે તેઓએ સેવો લખી મોકલ્યા અને મહેન્દ્રે તેની બધી વ્યવસ્થા કરી.

મહિના પછી શિવકુમાર શરીરે બલવાન, પ્રસન્ન, ઉત્સાહી, અને આનંદનો ઉપ-ભોગ કરતો આવી પહોંચ્યો. ખરેખર તે એકાએક જીવતો થયો હતો. તેણે આવીને બેઠું તો તેનું બધું કામ થઈ ગયું હતું, અને માસિકનો અંક નીકળી ચુક્યો હતો. તે દુર્બલ શરીરથી જે કરત તેના કરતાં તેને ઘણું અને બહુ સારું કામ થયું હોય એમ લાગ્યું. કંઈ કાળથી ચાલી આવેલી જૂની જ પદ્ધતિને, બ્યારે અધિક સુખજનક અને ઉત્તમ નવીન પદ્ધતિઓ મનુષ્યોની આસપાસ પ્રકટી રહી છે, તેવા સમયે પણ વળગી રહીને ‘ આટલા દલાલ આમ થયું ન હતું એટલે હવે એમ કરવાથી ધારેલું કામ શી રીતે ચાલે ’ એવા વિચારોને મેવી દુઃખી થયું એ તેમનું અજ્ઞાન નથી તો બીજું શું છે ? ‘ એકાએક ગુજરી જવાની પદ્ધતિનો જ અગિયાર કરવાની જરૂર ’ થી પણ ‘ એકાએક જીવવાની ’ નવીન

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગનો ૯૬ મો મહોત્સવ.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિવર્ગનો વર્તમાન વર્ષનો આઠમી પૂર્ણિમાનો ઉક્ત વર્ષના મહોત્સવોની સંખ્યામાં ૯૬ મો ગણ્યોતો મહોત્સવ ગત આઠમી શુક્લ પૂર્ણિમા શુક્રારે વડોદરામાં શ્રીનૃસિંહાશ્રમમાં ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. સમગ્ર ૭૦૦ શ્રેયસ્સાધક સ્ત્રીપુરુષો તથા ધર્મર સંસ્થાઓએ તે ઉત્સવમાં ભાગ લીધો હતો. પ્રાતઃકાંડે શ્રાવણપૂજનઅર્ચન આરતી આદિ ક્રિયાઓ કાર્યકર્મીનુસાર થઈ હતી. ત્યાર પછી ભોજનપદિ વ્યવહાર સધાયા હતા.

મધ્યાહનોત્તર નિર્મલહૃદયાન્વિત સંસ્થાઓ લક્ષિતે (જન્મશંકર મહાશંકર) કીર્તનસદ્ કથાના રૂપમાં અનેક સદ્વિચારો દર્શાવ્યા હતા. તેમના વિદ્યુદ્ધ અંતઃકરણમાંથી નીકળતાં રનેહલભાં વચનો શ્રોતાજનોના હૃદયને આદુસાંકે તથા અત્યંત સંતોષને પ્રકટાવનાર ધર્મ પદ્યોં હતાં. મુખ્યત્વે કૃતિને મહાપુરુષોના હૃદયની ઉચ્ચતા, તેમની કૃપાથી તેમના આશ્રિત જનોને યતા લાભ, અને શુભોને સદ્ગુણની આવરણકતા, એ સંખ્યાથી વિસ્તારથી રસભરી શૈલિપૂર્વક અનેક વિચારો દર્શાવ્યા હતા. સમગ્ર દોડ કલાક એ પ્રકારે યથા પછી શ્રામદ ઉપેન્દ્ર ભગવાને લગભગ અર્ધ કલાક વિવિધ પ્રકારના આભોરને શમાવવામાં ઉપયોગી તથા શ્રેયસ્સાધકોએ ધારણ કરવા યોગ્ય નિશ્ચયોસંબંધી બોધક વચનો કથાં હતાં.

યોગે સમય નિરત્તિ લીધા પશ્ચાત્ ઉક્ત ઉત્સવનિમિત્ત પાસ રમવામાં આવેલાં કીર્તનોનો પ્રથમ ભાગ, યોગ્ય સંગાનુમંડલવડે વિવિધ વાદ્યવ્રતના ખનિસદ ગવામાં આવ્યો હતો. તે શ્રવણ કરતાં શ્રોતાવર્ગને ઉત્તમ આનંદનું ભાન થયું હતું.

ત્યાર પછી સર્વ સાધકો સ્નાન સંખ્યા આદિના કૃમમાં યોગ્યતા હતા. નિત્યકર્મથી નિરત થતાં પુનઃ સર્વનું સંમેલન થયું હતું. અને કીર્તનાના અપરિષ્ટ રીતીય વિભાગને આરંભ થયો હતો. સાંત તથા પ્રસંગે પ્રસંગે અરરર અરરર થતી રટિના સમયમાં ગવાયેલાં તે કીર્તનો શ્રાતાઓને અત્યંત આનંદ અર્પતાં હતાં તેમાં 'દો ધઈ ડોઈ ઉદાર, અમને, દો ધઈ કેઈ ઉદાર' એ કૃતિથી આરંભાનું પદ ત્યાર શ્રેયસ્સાધક ભક્તિનીઓએ મધુર કંઠ તથા મૃદુર ક્ષયપૂર્વક ગાયું હતું, અને તે સર્વ પ્રકારે શ્રોતાઓની પ્રથાસાને પાત્ર થઈ રહ્યું હતું. તે પિના અન્ય પદો પણ બહુ ઉત્તમ પ્રકારે ગવાયાં હતાં પરંતુ "શ્લોકે મધુરો મધુરો આ મુશ્કરે, એ તો દુઃખદં શ્રવણનાં" એ પદ શ્રોતાઓને એટલું તો ઉત્તમ હતું તથા આદુસાંકે થયું હતું કે એ કીર્તન ગવાતાં મધ્યે જ આનંદાવેશમાં તેઓ જપ ખનિ પુકારતા હતા. અનેક સંસ્થાઓની તે પદ પુનઃ ગવશયવાળી તીવ્ર ઇચ્છા હતાં સમયના અભાવે તેમ ધર્મ રાક્ષ્યું ન હતું. એ કીર્તને સર્વના અંતઃકરણમાં કેળ નવીન ઉત્સાહ તથા અપૂર્વ રોગ ઉત્પન્ન કર્યો હતો.

એ કીર્તનોમાંથી ઉતરતું એક પદ બાકી રહેતાં શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાનના આખ્યાનનો આરંભ થયો હતો. આખ્યાનના આદિકર્મમાં રટિ નિરિવત્ હતાં તેઓમીનો વાદ્યવાદ જેમ જેમ અપૂર્વ રેગ ધારણ કરતો ગયો તેમ તેમ રટિનો રેગ પણ અત્યંત પ્રમાણમાં વધતો ગયો. પરિણામે તે એટલી તો વધ્યા કે આખ્યાનના ચન્દો પણ શ્રોતાઓ અર્ચન નિરત બેસવા હતાં, શ્રવણ કરવા કઠિન થઈ પડતા હતા. અને તેમ થવાથી શ્રોતાઓની આખ્યાન શ્રવણ કરવાની અવિઠાધિક નિજાસા પ્રકટલી હતી. આખ્યાન અંતે તો મધુર વિચારમય તથા આદુભુત સંકિરણ હતું કે સમગ્ર એ કલાક આવવા હતાં પણ તેને ગૃમિનું ભાન ન થતાં હજી પણ વધારે સમય શ્રવણ કરવામાં આવે નેથી ઇચ્છા રજા કરી હતી. મધ્યે મધ્યે શ્રેણાઓવડે કરના જપખનિથી ને ગયાન એટલું તો યાદ ઉતરું કે કુપરથી થતી રટિની મળનાઓ પણ દુર્ગત થઈ પડતી જણાવી.

એ કલાકપર્યંત એ વ્યાખ્યાનનું શ્રવણ થયા પછી ' જીવનરસને શ્રીલવાને-અધુ આવજો ' એ અંતિમ પદ પણ બહુ રમણીય રીતે અને અત્યંત અસરકારક રીતે ગવાયું હતું. અને તે સર્વની પ્રીતિપાત્ર થઈ પડ્યું હતું. એ પદની સમાપ્તિએ અપૂર્વ આનંદને અનુભવતો એકત્ર થયેલો સર્વ સમાજ પોતાના ઇષ્ટશ્રીને પ્રણામ કરતો લગભગ મધ્યરાત્રિએ સહસ્રશ્રીના જયધોષસહ પોતપોતાના સ્થાનપ્રાંત નિવર્યો હતો.

શ્રી ચિતિપદીપપદ્મકટીકરણોત્સવ.

આવણુ શુકલ પંચમી, એ એયરસાધકવર્ગના સહસ્ર શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના સ્વ-રૂપાવસ્થાનનો દિવસ હોવાથી પ્રધાનપણે તત્ત્વચિંતનના મેવનઅર્થે તે દિવસ વ્યતીત કરવામાં આવે છે. તે દિવસે પ્રાતઃકાલે આરંભમાં ઇષ્ટસ્તુતિ થયા પછી લગભગ એક પ્રહર શાંતિપૂર્વક ઇષ્ટસ્મરણ, સંયમ, ખ્યાન આદિ સક્રિયાઓ કરવામાં આવી હતી. ત્યાર પછી કીર્તન કરીને પશ્ચાત્ શ્રી ઇષ્ટપૂજન, આરતી વગેરે થયું હતું. મધ્યાહને ભોજનાદિ થયા પછી સદ્વિચારની ચર્ચા કરવામાં આવી હતી. સાંકાલે સ્નાનસંધ્યાદિ નિત્યકર્મ તથા સવિશેષ ઇષ્ટચિંતન કરવામાં આવ્યું હતું.

રાત્રિએ વડોદરામાં શ્રીમદ્ ઉપેન્દ્ર ભગવાને તે દિવસના ૫૬ વર્ષ પૂર્વે બનેલા શ્રી ઇષ્ટસ્વરૂપાવસ્થાનના પ્રસંગે, એયરસાધકોની શી ગિચિતિ કરી હતી, તેમના જીવનમાં કેવી વિષમતા પ્રાપ્ત થઈ હતી અને તે પૂર્વના ઇષ્ટશ્રીની વિષમતાના સમયમાં એયરસાધકોને જે ધર્મભાર હતો તે કેટલો અલ્પ અને નહિવત્ હતો, તથા આ પ્રસંગના પરિણામે તે ભાર કેટલો વિશેષ રૂપમાં સર્વેઉપર આવી પડ્યો અને આ પ્રસંગે સાધકોને કેવા પ્રકારની સાવધાનતાની જરૂર પડી તે સંજોગી તથા આ સ્વરૂપાવસ્થાનના પ્રસંગે સાધકોના અંતઃકરણને કેવા પ્રકારનો વિશેષ બોધ આપ્યો તે સંજોગી અત્યંત જાણીતર વિચારમય વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. અત્યંત પ્રચીત ચિંતથી શ્રવણ કરવાથી સાધકોને અનેક પ્રકારના નવીન વિચારોની પૂર્તિ મળી હતી, અને ઇષ્ટશ્રીના મહદુપકારનું સ્મરણ થતાં સર્વનાં હૃદય ગદગદિત થયાં હતાં. પ્રત્યેકના હૃદયઉપર તે વ્યાખ્યાને ધણી ઊંડી અસર કરી હતી તથા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીસદશ પોતાને શિરે સમર્થ સહસ્રક પ્રાપ્ત હોવાથી પોતે અનેક પ્રકારના ઉત્કર્ષને સહજ સ્વભાવે સિદ્ધ કર્યા જ કરે છે એમ દઢ ભાન થતાં તેમનાં નેત્ર ઉપકાર-ભાનથી સજસ થયાં હતાં.

ત્યાર પછી તે ઉત્સવને નિમિત્તે જ ખાસ રચવામાં આવેલાં પાંચ કીર્તનો અત્યંત શાંતિસહ હૃદયના ભાવપૂર્વક ગાવામાં આવ્યાં હતાં. તે કીર્તનોના અર્થતાત્પર્યના ગાંઠી-વૃંથી સર્વના અંતઃકરણઉપર કોઈ અદ્ભુત ઉચ્ચ ભાવ પ્રસર્યો હતો. તથા તેના ચિંતનમાં સર્વની વૃત્તિ કોઈ અપૂર્વ રસનો અનુભવ કરતી હતી. એ પદોને આ અંકમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યા છે.

આ ઉત્સવની વિશેષતા એ હતી કે તે અનેક સ્થળે પાલન કરવામાં આવ્યો હતો. સવિશેષે એયરસાધકોને અર્થે પ્રકટ કરવામાં આવેલું નવીન એયરસાધક નામનું માસિક દ જોતો ઉલ્લેખ શ્રી મહાકાવ્યના આપાદ મત્સ્ય અંકમાં કરવામાં આવ્યો છે, તે પત્રમાં એ ઉત્સવ કેવી રીતે પાલન કરેલો તેનું જાણ સ્વરૂપ દર્શાવવામાં આવ્યું હતું. તથા તે ઉત્સવમાં કેવા કાર્યક્રમ રાખેલો તે પણ પ્રકટ કરવામાં આવ્યું હતું, એ મુચનાથી અનેક સ્થળના એયરસાધકોએ આ ઉત્સવનું પોતપોતાના ગામમાં યજ્ઞ પ્રણય પ્રકારે પાલન કર્યું હતું લગભગ વીસ ગામોમાં આ ઉત્સવ ઉત્સાહપૂર્વક થયો હતો, અને સર્વને તેથી અપૂર્વ આનંદ પ્રકટ્યો હતો. એ સંજોગી સવિગ્નર વહુન એયરસાધક પત્રના આવણુ માસનો

અંક જોવાથી જણ્યારો. એ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય એમ છે કે તે ઉત્સવની ક્રિયાથી સર્વમાં અદ્ભુત પ્રકારની જાગૃતિ પ્રકટી હતી. અને તેમાં ભાગ લેનાર સર્વને તે વિશેષ દિવસ પ્રતિ યદ્ય પડી હતી.

આ પ્રકારે વિવિધ રથે એક જ પ્રકારના કાર્યક્રમાનુસાર થયેલો ઉત્સવ પ્રથમ જ હતો, અને તેથી સર્વ રથોમાં અધિક આનંદનું લાભ થયું હતું. એવા જ પ્રકારે વિવિધ સમયે, વિવિધ પ્રકારના ઉત્સવો તથા વિવિધ પ્રકારની અન્ય ક્રિયાઓ જે જે સમયે કરવાની હશે તે તે સમયે એથસ્સાધક પદ્ધતિ તે પ્રસિદ્ધ થયા કરશે આથી સર્વ સાધક જાણ્યાએ તે પત્ર અવલોકવા કૃપા કરવી.

શ્રીચિત્તિપ્રદીપદર્શન.*

પદ ૧. (શ્રીપતિ ખુલે ગોપાળઃ એ લય.)

શ્રી ચિત્તિપ્રદીપપ્રકાશ, વિલોકુ આજઃ—

સકલ રથે જાવાંતર આ શો, ભાસે દિવ્ય ઉગ્ગત,
રથસ, સુદમ, કારણ, મહાકારણે, એમ બધે ચોપાસઃ—

ક્યાંથી પ્રકટે, ક્યાં રૂડી પ્રસરે, કો રથસ એનો નિવાસ,—
જાણું ન તોય અનંત પ્રદેશે, જોઉં ચિનિઆભાસઃ—

ચંદ્ર મૂવું કે જ્યોતિસરખો, યાજ ન એનો ભાસ,
શુભ પ્રભાસે એ વ્યાપે, વ્યાપે જેમ મુવાસઃ—

પરમ શાંત કેવલ જ્યોત્સ્નમય, જાતમય ને અવિનાશ,
જેમાં સદૃશ સ્વભાવે રમતાં, ફટે અવિવાપાસઃ—

જેને સદૃશ નિરખતામાં પશુ, રજે હવતાધ્યાસ,
ચિન્મયભાન ઉઠે ઉર યાતાં, ચિત્તિપ્રદીપથી સદવાસઃ—

વર્ણાતીત જતાં વર્ણાત્મક, ભદ્રાય જેમ આકાશ,
સ્પંદરદિન જતાં પશુ તેના, મનાય વિવિધ વિલાસઃ—

ચિત્તિપ્રદીપ અભિન્યક્ત યતાં ઉર, યોગે તિમિરવિનાશ,
(તેથી) ચિત્તિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવ, કંઈ ઉર ધરી ઉત્સાહઃ—

ચિત્તિમંદિરમાં પ્રવેશવા સાધકોને અભિનંદનપૂર્વક નિર્મત્રણ.

પદ ૨. (તાડે ગોકુલ જોવા આવ રે; એ લય.)

કોઈ ચિનિમંદિરમાં આવજો, મુજ સાધક બધું !

નિજ સ્નેહીસંજ્ઞા લાવજો, સહને અભિનંદું.

પૂર્વ અર્ચાદિકનાથી ભરેલું, દિવ્ય ચિનિમંદિર,

ચિત્તિપ્રદીપ ત્યાં પ્રકટ પ્રકાશે, યાજો ત્યાં સુસ્થિર; હો મુજ સાધક બધું !

અભિમુનિઓએ પ્રવેશવા ત્યાં. ક્રીયા વિવિધ પ્રવાસ,

તત્ત્વજો પણ લગ્યાયે છે, જોવા એક નિવાસ; હો મુજ સાધક બધું !

મહા તપસ્વી, યોગી વનિઓ, ઇન્દ્રે છે ત્યાં પ્રવેશ,

આનંદના ત્યાં જગ્યા ધરવા, શ્રદ્ધાદિ દેવેશ; હો મુજ સાધક બધું !

ત્યાં અનુપમ સામર્થ્યો ભરીયાં, જે ઉન્નતિનું મુંગ,

તે મંદિરમાં આવજો ઉર,—માં ઉપજવી ઉમંગ; હો મુજ સાધક બધું !

* આ પાંચ પદોથી અષ્ટમચિત્તિપ્રદીપપ્રકટીકરણોત્સવનિમિત્ત રચનામાં આવ્યાં હતાં.

અવિકલતાથી ચાક્યા આવો, પ્રેમ વધારી અમાપ,
પ્રકટપણે જ્યાં ચિત્તિથી યાશે, આપ તણો મેળાપ; હો મુજ સાધક બધું !
એ મેળાપ થતાં ત્યાં કરશે, તમને એ નિગૂંથ,
તે કાણુ લિન્નાસ્તિત્વ પિલાતાં, અનશે ચિત્તિરવરૂપ; હો મુજ સાધક બધું !
ચિન્મયતાનું જ્ઞાન પ્રકટતાં, ચિત્તિદર્શન સર્વત્ર,—
યાતાં સમાધિઅનુભવ યાશે, ગમન કરે મન યત્ર હો; તો મુજ સાધક બધું !
એ અનુભવસુખ માણતાં રે, લહેશે પરમ આનંદ,
જેને અપારોક્ષ અનુભવતા, વિશ્વવંદ્યસમ સંત; હો મુજ સાધક બધું !
ચિત્તિમન્દિરમાં રાજે ચિત્તિપતિ, શ્રી નરહરિ ભગવંત,
સદેહ ચિન્મયતા ગ્રહેવા ત્યાં, હાલો સાધકદંડ; હો મુજ સાધક બધું !

સાધનક્રમના નિર્દેશપૂર્વક સાધકોને ચિત્તિસાક્ષાત્કાર કરવા પ્રવૃથ્ત.

પદ ૩. (અંતર રે, અદાદા—એ લય.)

આવો કરીએ મુજ બધુંએ ! આજે ચિનિનો સાક્ષાત્કાર.
મદી સમર્થ ગુરુ આધાર,
શીઠ સહીએ ઉર અધકાર રે; આવો૦
સહિથી પ્રથમ નિજ સદ્ગુરુવચને, શ્રદ્ધા ધરીએ અપાર,
સદ્ગુરુમોધને જાગ્રત કરીને, પહીએ તેહ પ્રકાર રે; આવો૦
આરંભે અન્ધ સ્પુરણને દબાવો, કરી ગુરુમત્રોચ્ચાર,
સરળપણે પછી પંહીએ પ્રેમે, ઉઠે હૃદયાગાર રે; આવો૦
યાય બહિર્મુખના મધ્યે તો, તેથી ન ડગીએ જગાર,
મનના દ્રશ્યરૂપ ચતારું, સાધન સ્મરણે ને વાર રે; આવો૦
આરંભે કદી ઉરમાં જણાયે, તિમિરનો પારાવાર,
તેથી ન વિકળ થશે કાં જે તેની, ઉઠે છે ચિત્તિજ્યોત્કારરે; આવો૦
મનને અધિક શિથિલ થાવા તે કાણુ થાને-ચાંતાકાર,
તિમિર જણાવા છતાં પણ તિમિરનો, કરશે ન બેસ વિચાર રે; આવો૦
મનને તે કાણુ કહે ' હે મન ! યા, આગળ ડગ ભરનાર,'
પ્રેમવડે એમ કહેતાં તે મન જશે, નિઃશય તિમિરની પાર રે; આવો૦
દહ ભાવનાથી વૃત્તિથી જોજો, (લાં) પ્રકાશકેશ પ્રસાર,
ત્યાંથી પણ હજી ઉઠે ઉતરજો, જોવા ચિત્તિચમકાર રે; આવો૦
આત્મા હવે તમે હૃદયપ્રદેશે, વૃત્તિ રાખો તંત્રધાર,
ભાણો ઉરે પેસે કેવો દીસે ! રમ્ય, સુત્પન્નો આધાર રે; આવો૦
પદ્મની મધ્ય કલિકામાં વૃત્તિ, કરજો એકાકાર,
ઉર ઉત્કટ ઇન્છા પ્રકટાવો, જોવા ચિત્તિશકાર રે; આવો૦
નથી જણાતી ચિત્તિજ્યોતિ શું ? જોના નહિ ડગનાર,
' આત્મ હૃદયથી પ્રાપ્તો ' પ્રકટા હે પ્રભુ ! કરજાગાર' રે; આવો૦

શુદ્ધ ભાવથી પ્રાર્થના કરતાં, તદ્દલ્પુ અલ્પશે દાર, આવો.
 ન્યોનિરૂપે અગદગના ભાગશે, પ્રભુને કરતા વિદાર રે;
 તે જ દાણે દદ અભિંગનથી, બેટને વિશ્વાધાર,
 ઉપકારભર્યા વચન વદી ત્યાં, કરને પ્રણામ દત્તર રે; આવો
 સાચક યાશે શ્રીપતિ બેટતાં, સદગે આ અવતાર,
 ઉપેન્દ્ર પ્રભુ કાં જે ચિતિરૂપ કરતા, તમને બેનાંવાર રે; આવો

મૂર્ધવિરાજિત સદ્ગુરુશ્રીનો સાધકોને મૂર્ધપદેશમાં પ્રવેશવા આજના પુણ્યસરને
 આકર્ષણપૂર્વક વાત્સલ્યપદેશ.

પદ ૪.

આવો, આવો, અંધુ ! દોષ ઊર્ધ્વે આ પ્રદેશે, થવાને મગનવિહારી.
 દુર્ગામળી રેનેદથી સાથે રદીએ. હૃદયથું હૃદય પરસ્પર લધએ,
 યદ્યપે સકલ અભિન્નરૂપે, આ અગમ્ય દેશે, દૃષ્ટએ બેદ આ વિહારી;
 મળ્યાં છે સાધનો દાવે શ્યા નીચે થું અટપાઓ,
 દાણ એકમાં ઉન્નત યશો, જે સ્વરૂપ ઉર ધ્યઓ;
 મુજ શરણ મદણ મધુ દવે નિર્ભય ઉરે યાઓ,
 નિરાકર થઈ મુજ સ્મરણરજ્જુ દટપણે રદાઓ;—દુર્ગામળી
 છે સુવિચાર શુભઆચાર પાળો ઉન્નતિકાળે,
 એ પાંખ અતુલ બળેથી દુઃશયી ચરો આજે;
 છું સદાય નિશ્ચય માનજે, આકર્ષુ છું આજે,
 યાગ્રો સદગ અભિમુખ ત્યાં સહિ ઊર્ધ્વે દુ આજે;—દુર્ગામળી
 છું મૂર્ધમાં, નથી દૂર ઉર પ્રસન્ન અતિ યાઓ,
 આકર્ષુ તમને મૂર્ધમાં, મન મંત્રથી ણઓ;
 છું મંત્રને હું અધીન, મુજ પર મંત્રનો દાવો,
 આલિંગવા તરફ છું, આવો-અધુઓ ! આવો;—દુર્ગામળી

ચિન્મયતારૂપ પરિણામી સ્થિતિ.

પદ ૫. (ત્રિયનમ પ્રભુ કરીએ વંદના, એ લય.)

ચિતિ લલિત ચિન્મય આજે-યમાં,
 ઉર પ્રકટ નિરંજનને લગા;—
 ચિનિયમતૃતિઓ દેખાતી, જ્યાં જ્યાં અમ તેજો ગયા;—
 કૃષ્ણનુમદ અર્ધપર યાતાં, સાપનકૃષ્ણ અમે સભા;—
 ચોગીસરખા પજુ તર જ્વના, તેવા માર્ગે અમે વધા;—
 પ્રભુપ્રસાદાપયૂર્ણે પીતાં, જ્વનમરણ સદગે દલા;—
 અનાયાસ મગનાં દેખાયાં, જે જે મુખ જેણે ચલા;—
 અધિક દવે થું દ અમને જ્વારે, પ્રભુએ પોતાનાં કર્યા;—
 નરદહિચિનિને ચિન્તવંત્રામાં, સદગે ચિતિમય થઈ રલા;—

આવતો કાર્તિકી ચતુર્દશીના ઉત્સવસંબંધી સૂચના.

શ્રી શ્રેયસ્સાધકઅધિકારિનગનો આવતા કાર્તિક માસનો મહોત્સવ કાર્તિક માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશી (તા ૨૭ નવેમ્બર ગુરુવાર) ને દિનમે વડોદરા શ્રીનૃસિંહાશ્રમમા પાનને ડરવામા આવશે ઉત્સવની ખસામર વ્યવસ્થા રહેવા માટે નીચેના નિયમો રચવામા આવ્યા છે —

૩

- ૧ શ્રેયસ્સાધક વર્ગનો આ ઉત્સવ હોવાથી આ વર્ગમા પ્રવેશના પુરોગાને ૪ તેમા લાગ લેવાનો અધિકાર છે એમ હોનાથી જેમને આ વર્ગની દીક્ષા (Initiation) લીધી નથી તેઓની આશ્રમમા વ્યવસ્થા કરનામા નહિ આવે
- ૨ શ્રેયસ્સાધકોને ઉત્સવમા લાગ લેના માટે અનુમતિપત્ર (pass) આપનામા આવશે
- ૩ પ્રત્યેક શ્રેયસ્સાધકે પોતાનું અનુમતિપત્ર કાર્તિક કૃષ્ણ ૧૦ સુધીમા, પોસ્ટેજ માટે અર્ધા આનાની દીપીટ મો-ની મગાવી લેવું ત્યારપછી અનુમતિપત્રના આપ આના આપના પડશે
- ૪ જે કુટુંબમાથી જેટલા સ્ત્રી પુરુષો ઉત્સવમા આવનાર હોય તે સર્વના નામ અન લખી જણાવી તેમના અનુમતિપત્ર મગાવી લેવા-પરતુ કુટુંબમા જેઓ શ્રેયસ્સાધક હશે તેમના જ અનુમતિપત્ર મળશે પુત્ર શ્રેયસ્સાધક હોય પણ પિતા ન હોય અથવા ભાઈ ન હોય અથવા કાકા કે મામા ન હોય તેમના અનુમતિપત્ર મળશે નહિ નાની ઉમરના બાળકોને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી
- ૫ જેમને પોતાના મિત્રો અથવા કુટુંબીઓ અથવા સખધીઓ, જેઓ શ્રેયસ્સાધક ન હોય તેમને ઉત્સવમા તેડી લાવવા હોય તેમણે પ્રત્યેક મનુષ્ય માટે આઠ આના મોઢવનાથી તેમને લુદા અનુમતિપત્ર આપનામા આવશે નોકરોને માટે પણ પૈસા ભરી અનુમતિપત્ર મગાવી લેવા
- ૬ અનુમતિપત્ર જે સમયે માનવામા આવે તે સમયે બતાવવું પડશે જે ભૂલી જનાર અથવા ખોટા નાખનારે ફરી પૈસા આપી ખરીદવું પડશે ત્રીઓ અને બાળકોએ પણ અનુમતિપત્ર બતાવના પડશે
- ૭ ઉત્સવમા આવનાર પ્રત્યેક સુનાનું બીજાનું તથા જળપાત્ર સાથે લેતા આવવું અનિવાર્ય તે નહિ મગે
- ૮ મહાકાન, પ્રાત કાત, વગેરેના આદુકાને તેમ જ અક્ષને ખરીદનાર પુરુષો શ્રેયસ્સાધક અધિકગિર્જમા પ્રવેશતા ગણાતા નથી, તેથી તે પુરુષોએ ઉત્સવમા આવવાની ધન્યતા થતા પૈસા બગી અનુમતિપત્ર મગાવી લેવા

જમનાદાસ ગંગારામ મહેતા.

C/o -અનસ્થાપક, મહાકાન, વડોદરા

નમુને મંગાવી ખાત્રી કરો.

તમારા વાળ માટે.

કામીનીયા ઑઈલ વાપરો.

જેથી વાળ ધણ લાંબા, સુંદર, ચળકતા, નરમ થઈને મજબૂત હોય આપી માથાને ઝોડો વગેરે દૂર કરી એકદમ સારો ફેફસાર કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ, સ્ત્રીઓ, પુરુષો, વધીઓ, સોલીસીટરો તેમજ મગજમારીનું કામ કરનારને ઘણું જ ઉપયોગી છે. માથામાં તાલ પડી વાળ ખરી જતા અટકાવી વાળના મૂળને પોષણ આપનાર છે. એક વખત અજમાવવાથી ખાત્રી થશે.

કિંમત ૧ બાટલીના રૂ. ૧-૦-૦.

૩ બાટલીના રૂ. ૨-૧૦-૦

વી. પી. ખર્ચ જુદો.

દીલખહાર

હૈર ઓઈલ.

આ તેઓમાં પણ કાર્મિનીયા ઑઈલના જેવો જ ફાયદો કરનારી વસ્તુઓ નાંખેલી છે. તકાવન ફક્ત મુખથી માંજ છે. તે જુદી જુદી જાતની મધર જ છે. કિં. રૂ. ૧-૦-૦ કોષપજ ખતનો નમુનો બા આનાની લીસ્ટ મોકલવાથી મળે.

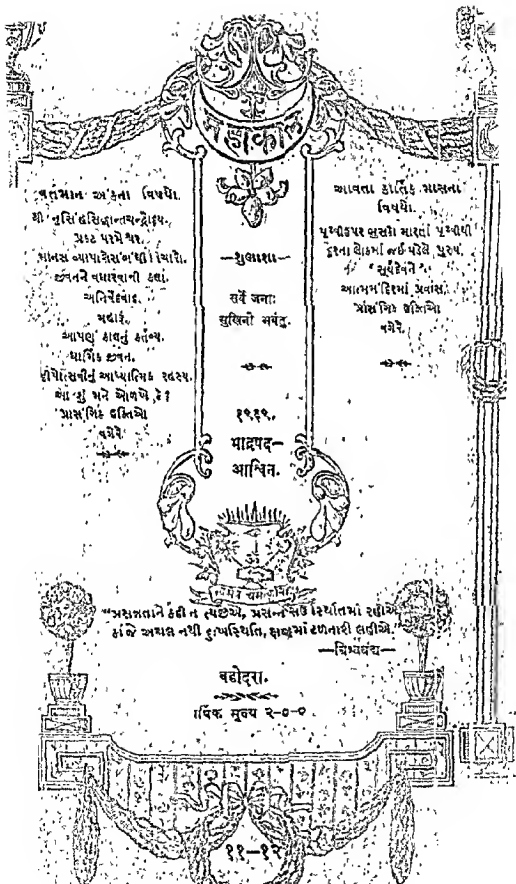
કામીનીયા, દીલખહાર ગુલશન, એ સર્વો કામદાય મુજબ ટ્રેડમાર્ક તરીકે રજીસ્ટર કરાવેલા છે. બદામીમાટે પ્રમાણિક એજન્ટો જોઈએ છે.

ખરીદતી વખતે કિંમત સખેલા તેનાનાં નામ બરાબર વાંચી તે માટે ખાત્રી કરી પછી જ ખરીદવું. કારણ કે નકલી એન્ક એન્ક બીજી નીકળે છે અને વાપરવાથી નુકસાન થવનો સંભાવ રહે છે. માટે બરાબર રજીસ્ટર ટ્રેડમાર્ક તથા નામ ચાંચીને ખાત્રી કરીને જ વાપરવા અમારી આજ ભલામણ છે. ખતનાર, —કામીનીયા પારફ્યુમરી કંપની—મુંબઈ.

એજન્ટો—એન્ક એન્ક કમીન કંપની—મુંબઈ.

ચડોદરના એજન્ટ—શ્રી. ચંપા. અમદાવાદી. પોષણમે-ચડોદર.

૧૯૨૬ મળવાનું હેડ જુ —ટોમસન કંપની. દસરાગા તેમ જ દરેક જાતના ચડોદરના પ્રકારના તેવા કરી આવનાર કાલવારેથી રોક સામે—મુંબઈ.

જીવકાલ

જાતમાન અંકેના વિષયો.
 શી નુસિંદસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય.
 પ્રકટ પામે ચર.
 માનસ વ્યાપારોનાં ક્ષાંતિયારો.
 જ્ઞાનને વધારવાની કલા.
 અનિર્વેદવાદ.
 મદાર.
 આપણું કાવતું કતવ્ય.
 ધાર્મિક જ્ઞાન.
 હોયોતિસનીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય.
 બોલુ મને યોગ્યે, કે ?
 પ્રાસંગિક લક્ષિણો
 વગેરે.

—શુભાશા—

સર્વે જનાઃ
 સુખિનો મયંદુ.

૧૯૨૯.

માદ્રપદ—
 આશ્વિન.

આવતા કાલિકે માસના
 વિષયો.
 પૃથ્વીકપર ભુસા માસના પૃથ્વીયો
 દેશના લોકમાં જઈ પડેલે પુરુષ.
 સુર્યદેવને
 આત્મમંદિરમાં અવાસ.
 પ્રોક્ષાંશિ જાગ્યા
 વગેરે.

“પ્રસન્નતાને કહી ન ત્યજીએ, પ્રસન્ન સહે રચાતમાં રહીએ.
 કાંઠે અચાસ નથી દુઃખરિયતિ, કાષ્ઠમાં ટળનારી લહીએ.”

—ચિમ્બલંચ—

વહોદરા.

દિવક મુલ્ય ૨-૦-૦

પ્રમાનુક્રમણિકા.

માદ્રપદ—આશ્વિન.

પ્રમા.

વિસ્તર.

૧ પદ્યસંગ્રહ.

૧ સાવધાન ! સાવધાન ! (શ્રીઉ૦)	૩૬૧
૨ દેવી સદ્ગુણવાટિકામાં વિહાર કરવા નિમંત્રણ. (શ્રીઉ૦)	૩૬૨
૩ હૃદયમાં દર્શન દેવા પ્રીયજનને વિદ્વાનિ. (શ્રીઉ૦)	૩૭૭
૪ જીવનની ખલિહારી (શ્રીઉ૦)	૪૨૫
૫ જીવનની ઉક્તિ. (શ્રીઉ૦)	૪૩૨
૬ જીવનનાં પુલકાં. (શ્રીઉ૦)	૪૩૬
૭ શુભાશા. (શ્રીઉ૦)	૪૪૫
૮ દીપોત્સવીનું સર્વસામાન્ય સ્વરૂપ. (શ્રીઉ૦)	૪૫૩
૯ શ્રીમદ્વાકાક્ષના ૨૫ મા ૩૫ની સમાર્પિતનિમિત્ત સ્તુતિ. (શ્રીઉ૦)	૪૮૦

૨ શ્રીમાન વિશ્વવંદ્ય પ્રણીત લેખ.

૧ સતી સુવર્ણા. (નાટ્યરૂપે.)	૩૬૩
૨ સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કક્ષા.	૪૦૧

૩ તત્ત્વવિચાર.

૧ ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય. (નર્મદ૦)	૩૭૧
૨ દીપોત્સવીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય. (ચી. ખ.)	૩૭૮
૩ અનિર્વચ્ય (ભોગીલાલ)	૩૮૩
૪ નિષ્ફલતાના સમયે. (શ્રીઉ૦)	૩૮૯
૫ પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર (કૌશિકરામ વિ.)	૩૯૬
૬ જ્ઞાનમૂલ અથવા જ્ઞાનભીમાંસા (કણીયા)	૪૦૫
૭ જીવનનગરને વધારવાની કળા (શ્રીઉ૦)	૪૪૦
૮ જીવન એ શું છે ? (શ્રીઉ૦)	૪૪૫
૯ બધા શું કહે છે. (શ્રીઉ૦)	૪૪૮
૧૦ વિજયની કુચી. (શ્રીઉ૦-)	૪૫૧
૧૧ ધાર્મિક જીવન. (નર્મદ૦)	૪૬૦
૧૨ મદારૂ. (દુર્ગેશ્વરભાઈ)	૪૭૨

૪ સાહિત્ય.

૧ શ્રીનૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય. (નર્મદ૦)	૪૭૯
--	-----	-----	-----	-----

૫ શોગશાસ્ત્ર.

૧ શ્રીયોગસાર. (કણીયા)	૪૮૪
-----------------------	-----	-----	-----	-----

આ પાંચીની અધુરી અનુક્રમણિકા ત્રીજા પાને વાંચવી.

॥ ॐ શ્રી ॥

સાવધાન ! સાવધાન ! !

પદ. (વિવિધ અન્યથા તરી શકે છતાં ? એ લય)

તમે પગલિદેરા^૧ પંથમાં છો, સાવધાન ! સાવધાન !
 એ પંથમાંથી ચ્યુત^૨ કરે તે કૃતિપ્રતિ હો પૂર્ણ ધ્યાન,
 વિરોધી ચિંતન દુકુરે તવ, સાવધાન ! સાવધાન !
 જે ઉન્નતિનાં સાધનોને, ગ્રાસ વર્ણે છે મહાન,
 તે થકી વિપરીત કરતાં, સાવધાન ! સાવધાન !
 (ભુજો) કોષ પેલો પ્રકટચો હણવા, સત્વળલોકે^૩ પ્રમાણ,
 દાણમાં જીવનખલ નાશ કરશે, સાવધાન ! સાવધાન !
 પરતું અહિત કરવાતણે સકલ્પ થાય દુષ્ટરામમાન,
 તે ગ્રહણ કરતાપૂર્વ થાને, સાવધાન ! સાવધાન !
 મનઃને શરીરખલ સીણ કરનારાં વિવિધ આ ખાનપાન,
 સંમુખ છતાં પણ ગ્રહણ કરતાં સાવધાન ! સાવધાન !

અગણિત રૂપ જણાય જે રમણીયતાકેરં નિધાન,
 દૃષ્ટિ તે પ્રતિ ગયાપૂર્વે, સાવધાન ! સાવધાન !
 આ આવતી તૃષ્ણા જુઓ, દેવા તમેને હૃદયદાન;
 અતિ નિકટ આવી જતા પહેલાં, સાવધાન ! સાવધાન !
 શુભમાંહિ પણ લાગ્યું થવા આ, જુઓ તમને અશુભમાન,
 એ અશુભદર્શન ત્યાગવાને, સાવધાન ! સાવધાન !
 યોગ્યમાંહિ પણ ચતુર્થ ભ્રમથી, અયોગ્યતાણું અનુમાન,
 એ ભાવ રુદુરણ ન થાય માટે, સાવધાન ! સાવધાન !
 તમે શુદ્ધસ્નેહ નીભાવવાને, નિત્ય રહેજે યતનવાન,
 મતિભેદકેરં સમયમાં પણ, સાવધાન ! સાવધાન !
 ખરી કસોટીના અમયમાં પણ, બુદ્ધિના જનીને નાદાન,
 ઉરથી અદ્વા ત્યજ્યાપહેલાં, સાવધાન ! સાવધાન !
 સાવધ રહેતાં આ વિધિ, તમે સદ્ય વરશે શ્રી ભગવાન,
 તે સમયમાં વર્ણ્યું શુભ મંગલ-સાવધાન—સાવધાન.

દેવી સદ્ગુણવાટિકામાં વિહાર કરવા સાધક-

વંધુઓને સપ્રેમ નિમંત્રણ.

પદ. (કેલ પામે પીવાડે યશસ્વ—એ લય.)

આવો કરીએ વાટીમાં વિહાર, સાથે હાથ જાલીને,
 ચંદ્રએ એમાંહિ રંગે રમનાર, આપી હાથતાળીને.
 વીતી રાત, સુપ્રભાત થયો સુખનો સોનેરી,
 દિશા આ દીપ્તિથી ઘેરી, વાયુલહરિ જીવનકેરી,
 જ્યાં રહી, ત્યાં જઈ, આજે આજીએ મુજે શુભાશી લાલીને:—
 પડ્યા ધાવ, હાથે દાવ, જ્યાં જુલો તે જઈએ,
 શુક્રુ' તે પછુ' ન ખઈએ, એનું એ ગાલું ન મઈએ,
 શું વળે પતંગ કપાયા પછી પકડીએ દોર સંભાળીને;—
 દુઃખ કાલ, ગયો કાલ, વૃક્ષ નવું રહું ખીલી,
 જેની મુખ કળી લીલી, ખીલાવી તેને લો ઝીલી,
 અમૃતરમ્બદેલી આ જાળો, યાંતિની શહેલી ઝાળીને;—

દેવી ઉંમીંતણા ઉડે જેમાં નિત્ય પુવારા,
 પંખી ટહુકાર દે સાગ, રહ્યાં શા રસ બચાં ક્યારા,
 હર્ષથી આપણકાળે બનાવી જે, ધન્ય એવા તે માળીને;—
 એ તો આંગણે ઉગી જે તેનો નિત્ય લો લકાવો,
 તેમાં ઉંડા ઉંડા બાઓ, ફરી ત્યાં વાડી શોભાવો,
 દેવી શુભોની વાડીમાં વિહરવા, સાથે લેજો નિજ વહાલીને:—

સતી સુવર્ણા.

[નાટ્યરૂપે.]

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના પૃષ્ઠ ૩૨૪ થી)

પ્રવેશ ૯.

સ્થલ—વિજયંત શેઠનું અંતરપુર

પાત્રો—સુવર્ણા, વિજયંત, વૈધ, બ્યલીક (રથેનતરફનો વૈધનો વિદ્યાર્થી) કલુષા, વિજય,
 પ્રતારક, દુરેત (રથેનતરફનાં મનુષ્યો—વિજયંતના ઘરના નોકરો), પ્રધાન, કોટવાળ, મુદિમ
 (શબ) સુનીતા, સુવિકાતા, સુનેતા, સુસ્મિતા (સુવર્ણાની સખીઓ) વગેરે

સુવર્ણા—(ગાતાં ગાતાં પ્રવેશ છે.)

નથી આંચું હજી દુઃખ તોય, હૃદય કેમ ધડકે છે,

થાયે આશો અને ઉચ્ચાટ, આ જીવ શે ફડકે છે.

રે કાં જમણી આ મુજ આંખ, અતિશય ફરકે છે,

શું થયે હવે ઉત્પાત, હુંજે જીવ ગરકે છે.

નથી અજણતાં પણ પાપ, કર્યું યાદ આવે છે,

કેમ નિહાવને તોય આજ, પ્રણુપાત તાવે છે.

રે! રે! મુજને પડે કદી દુઃખ, ન ચિંતા તેની છે.

(પણ) મુજ હુંજે થયે પતિ દુઃખી, ફિક્કર મને એની છે.

મારી વહાલી માતા તરત ત્યજે પ્રાણુ તેવી છે,—

નિજ પુત્રીનું શુભુતાં દુઃખ, નરમ એ એવી છે.

મારા વહાલા વૃદ્ધ પિતાજી, હજકી જાવાના,

મને આંચું જાણતાં દુઃખ, નહિ તે જીવવાના.

મારે માટે અરે! બહુ જીવ, વૃથા દુઃખી થાવાના,

કંઈ બાપકા પેટને કાજ, રહે રોળાવાના.

એક જાણના પાપે નાવ, સંમુદ્રમાં ભુટે છે,

એક રથેનનો અધર્મ આજ, અનેકને પીડે છે.

૧ પોતાની કૃતિને અર્થાત કૃતિવિના, આજ દેવી શુભોમા ઉપર ઉપરથી ફરવું નિષ્ફળ છે, તેમજ પોતાની ધર્મ પત્નીને પણ તે સુભોથી યુક્ત કરવી આવશ્યક છે.

વિજયંત—(પ્રવેશ કરીને) પ્રિયા ! આ મિથ્યા ચિંતામાં શરીરને શું કરવા શીથી નાંખે છે ? ધર્મને ઉનીં આંચ આંચતી નથી, એવો મોટો પુરુષોનો નિશ્ચય છે, છતાં આ ખાલી ભયથી શા માટે 'ક' પે છે ?

મુવર્ણી—સ્વામિનાથ ! આપ કહેછો તે સત્ય છે, ધર્મનો અતે જ્ય જ થાય છે, એ નિશ્ચય છે, તોપણ ધર્મ આલનારની કસોટી થવાં તેને દુઃખ આપ્યા વિના રહેતું નથી, એવો નિયમ હાવાથી મને પણ દુઃખ આવશે કે શું એ વિચારથી ચિંતા થવા કહે છે.

વિજયંત—પ્રિયા ! કાંઈ બધા જ ધર્મથી આલનારને દુઃખ આવે છે, એવો નિયમ નથી. માટે તું દ્રિફર કરીશ નહિ અને આપણું આટલાં બધાં મનુષ્યોની ચોખ્ખીમાં તાગ સામી ઉઘી નજર કરવા કોણના ભાર નથી, તો તારા વાંકા વાળ તો કોણ જ કરી શકનાર છે, માટે તું નિર્ભય રહે.

મુવર્ણી—પ્રાણપતિ ! આપનું કહેતું સાચું છે. પણ દુઃખ આવવાનું યાપ છે ત્યારે ગમે તેટલી ચોખ્ખો છતાં અને ગમે તેટલી સાધનાતા છતાં પણ આ યા વિના રહેતું નથી. ત્રિલોકના પતિ રામચંદ્રશરણા માથે પતિ છતાં સીતાને શાવણ દરી ગયો, પુણ્યશ્રેષ્ઠ નગરાલ જ્યેવા સ્વામિ છતાં દમયતીને વનવન રવડનું પડ્યું, અને અર્જુન અને ભીમજ્યેવા ત્રણે લોકમાં કોઈથી ન જિતાય એવા સ્વામિ છતાં દ્રૌપદીનાં કભાવચ્ચે વસ્ત્ર ખેંચાયાં, માટે વાંકા દહાડા આવે છે ત્યારે બધા ઉપાય નિષ્ફળ જાય છે.

વિજયંત—પ્રિયા ! આજ તું ભીમજિતના બીકણ રવખાવને વશ થઈ છેકે ભીમ બની ગઈ છે, અને તેથી તને ભય આવવાનો જરા પણ સભર ન છતાં તને ભય લાગ્યા કહે છે. હજુ દુઃખ આપ્યા પહેલાં તું આટલી બધી નરમ થઈ ગઈ હું, તો દુઃખ આપ્યું તારી શી દશા થશે ?

મુવર્ણી—

નથી ડરતી હુ બધી પ્રભુ 'હું' જરી રે,

આપ ચરછે હું જ્યાં લગી રહી ઠરીરે, નથી ડરતી.

અગ્નિની જ્વાળા પણ આપ નિકટમાં, જાણું શીતલ વાયુની લહરિ રે;—

ઝેર ગળું પણ અમૃતજેવું, પ્રિયતમ તમને દૃઢય ધરીરે;—

આપ વિયોગે પણ પ્રભુ, અમૃત ભામે ઝેર,

દાહ કરે જાહુ અંગને, શીતલ પવનની દ્વેર,

મુખ મુજ સ્વામિ આપ હો, બળ મુજ સ્વામિ આપ,

જળમીનસમ ન ચઢી શકું, વિયોગનો હું તાપ.

એ થકી ચરર્પર કંપતું હૈયું, એકાંતમાં રહું નયન ભરીરે;—

વિજયંત—

શોક ન કર વૃથા મુન્દરી, ધર દૃઢયે મુવિચાર,

છંદ મુજ દુઃખને નિવારણે, ધરી શિર હાય દલાર;—

જે આ પ્રિયા ! મારા દેહમાં રે, વહેતો જ્યાં લગી જ્યાર

ત્યાં લગી રક્ષણ તારું કરું, ધર વહાલી ! વિદ્યાસ;—
 વૃક્ષની છાયા આ વૃક્ષથી રે, કદી અળગી ન થાય,
 હુંથી ન ક્ષણ પણ તે રીતે, પ્રિયા ! તુજથી છુટાય;—
 પાપીનો પોતાના પાપથી રે, નિશ્ચય ઘશે જાણ નાશ,
 ધર્મીનો પોતાના ધર્મથી, ઘટો સદા સુખે વાસ;—

સુવર્ણા—ભગવન ! આપની કૃપાથી મને સમજાયું છે કે આ જગતમાં જ્યારે ત્યારે પાપીઓનો વિનાશ થાય છે જ, અને પુણ્યવાન પ્રાણીઓને સુખ મળે છે જ, એમ છતાં અમે અજાણા જાતિને અધર્મીયરણી પાપી મનુષ્યોથી બહુ વાર સંકટો સહન કરવાં પડે છે, તેથી જ મને આ દુષ્ટ રથેનનો ભય લાગે છે. પણ વારુ, મારા પિતાને સમાચાર કહેવા આપણે મોકલેલા પેવા બપવસદન બાહ્યજની કાંઈ ખબર અંતર આપી કે નહિ ? એ દુષ્ટ કેમ નહિ આવ્યો હોય ?

વિજયત—પ્રિયા ! દુષ્ટ સુધી કાંઈ ખબર આવી નથી. પણ હવે એક બે દિવસમાં સમાચાર આવવા જોઈએ ખરા.

સુવર્ણા—પેલી તપસ્વિની આવીને એતવણી આપી ગઈ તે જ દિવસે આપણે એને મોકલ્યો છે, તેથી પહેાંચી તો જવો જોઈએ. પણ આજ કાલ રસ્તામાં ધણો ભય હશે, તેથી વખતે કાંઈ સંકટમાં આવી પડ્યો હોય.

વિજયત—પ્રિયા ! એને ઘોડો લઈ જવા કહ્યું, તથા સાથે માણસો રાખવા કહ્યું, પણ એ દડ કરી એકલો જ ગયો. એણે વેપ તો એવો લીધો છે કે આસતા સુધી એને કાંઈ છેડે નહિ.

સુવર્ણા—પણ એની પામે જોખમ છે તેથી કાળે વહેમ આવે ને ત્રાસ આપે ત્યારે જો એને કંઈ અડચણ આવી તો મારાં માથાપને વખતસર સદેશો મળશે નહિ, અને દુષ્ટને રાક્ષા શકાશે નહિ.

વિજયત—હો સુંદર મુખવાળી ! તુ ચિતા કરીશ નહિ તે દિવસ તું નાત્રે ચમકી ઉઠી તે જ વખતે મેં કેટલાક સ્વારો તેની ખબર કહાડવા મોકલ્યા છે. પણ ગજનનમાં તેમને વીગતવાર સદેશો કહેવાયો નથી. માત્ર એટલું જ પૂછી લાવવા કહ્યું છે કે “ ત્યાં કોઈ અહિંથી આવ્યું છે ? ”

સુવર્ણા—મને તો આ આ સિંતમાં રાત્રે નિદા પણ આવતી નથી, અત્ર પણ ખવાતું નથી અને કોઈ કામમાં કશો ઉત્સાહ જણાતો નથી. અરેરે ! આટલાં વર્ષ આપણાં જો આનંદમાં ગયાં તે આનંદ તો જણાયો પણ નહિ, ને આ દુખનો સમય આવી દેખો તો. મારાથી આપને પણ સંતાપનું કાળુ ચયુ છે. જો આ વખત મારા પ્રાણ છૂટી જાય તો આપને તથા સર્વને મારે મારે થતું દુખ મરી જાય, પણ—

માગ્યું ન મરણ આવતું, પ્રભુ દુઃખીને જગમાંઘ,

દુઃખીને, દુર્લાભીને પતિ !—

માગ્યું ન

ખાટલો સેવતો શેગી, વહાલાનો વિયોગી, ગરીબ યથેક લોગી,
 કાયર કાયર યાય, છુટવાને ચાહી, કાળ ન તોય ખાય; તેને મારું ન

વિજયંત—

શીઠ વટે તું વહાલી ! આજે, શોકનાં આ વેણ,
શોકનાં આ વેણ. પ્રથા ! હૃદયને હુઃખવેણ; શીઠ
હુઃખે ધીર ધારંવી, મુક્તિને વિચારવી; આપકા નિવારવી,
ભયે આમ નેણ, વધે હુઃખવેણ, યતું ન કદી ચેન; તોએ શીઠ
કલુષા—(પ્રવેશ કરીને) શેઠ ! વૈદરાજ પધારે છે.

વિજયંત—મહે આવયા દે.

વૈધ—(વ્યક્તીક નામના વિદ્યાર્થીસાથે જાત્રીને) કેમ શો! સાદેજ ! આજે જાત્રી તબિયત કેમ છે ?

વિજયંત—વૈદરાજ ! હમણાં તો તબિયત બહુ જ લયગતી ચાલે છે. અમકેપરથી રમિ પરી ગઈ છે, અને રાત્રે ઉંપ પણ મિત્રકુલ આવતી નથી.

વૈધ—શેઠ ! તું આપને એક પરીપ્રા આપું છું તે મધસાથે મુતી વખતે ચારી જ્વાળી છે. એથી રાત્રે બહુ સારી ઉંપ આવશે. અને તેની કોઈ જાતની સપારે ખરાજ અસર જણાશે નહિ. એમાં નિશા આવે એવું કાંઈ જ નથી, માટે ભેદિકર રહેજો. (વ્યક્તીકને) અથવા વિદ્યાર્થી ! પેલું નિદ્રાપ્રવર્તનચૂંકું કહાડ, અને તેમાંથી એક એક વાતની ત્રણ પરીપ્રાઓ શેઠને વાગી આવ્યા.

વ્યક્તીક—હા છ, બાંધી આપું છું. (ઔષધની પેટી ઉઘાડીને સ્વગત) દવે લાગ આવ્યો છે. આ શીશીમાંથી પરીપ્રાઓ વાગું છું, પણ એ પરીપ્રાને બદલે આ મુપારી રાખેલી પેટી જાત્રે આવેલી પરીપ્રાઓ, જે તું ચેરથી લાગ્યો છું તે આપી દઉં છું. બોજ જોગે જો વૈદરાજાએ પરીપ્રા છોડી જોઈ તો બાર વાગી ગયા. (પરીપ્રાઓ બદલી નાંખી જાત્રેકવાળી પરીપ્રાઓ વૈદરાજાને આપે છે.) લો વૈદરાજ !

વૈધ—કેમ, વાત્ર વાત્રની જ બાંધી કે કાંઈ એટલી વધતી બાંધી ?

વ્યક્તીક—આપે વાત્ર વાત્રની જ કડીને પછી એટલી વધતી શું કરવા બાંધું ? તે જનાં આપ છોડી લુગ્યો. (સ્વગત) છોડી જોઈ તો તો બોજ મળ્યા જ તો !

વૈધ—ના દે, મને તારો પકો બરેસો છે. (શેઠને) એ શેઠ સાદેજ ! એને પાવલી બાર મધમાં શેઠાણીને મરાડી દેજો.

વ્યક્તીક—(સ્વગત) જામ માટે છે દવે, દવે તો અદિથી છૂટું કે જાત્રેકને કદી આતું કે આજની રાત્રે કામ સાધવાનો ખરો સામ છે. પેલાં દુર્ગત ને પ્રનારકને મેલવનો જાત્રે કે બચ્ચાંઓ ! આજે દવે દોઝિવાર રહેજો.

વૈધ—શેઠ! સાદેજ ! ત્યારે દવે આપ્યા છે ?

વિજયંત—હા વૈદરાજ ! પધારો, બહુ શ્રમ થયો છે. (કપુચાને) અરે દાત્રી ! પેલા પ્રનારકને કહેને કે વૈદરાજમારે પાન અત્તર લાવે.

(પ્રનારક પાન અત્તર આપે છે. પછી વૈદ ઉઠે છે. જતાં જતાં બારબાર આવત)

વ્યક્તીક—(પ્રનારકને ધીમેથી) અથવા ! આજે સગાં ચોક્કું બેસી મળું છે. તું જાત્રે જાત્રેકને કહું છું તે પાછળે જાત્રેકે આનો નિવાર રાખશે. પછીનું બધું કામ કરવામાં જોગે કસર રાખવો. (કહેવો કહેવો આજેકવાળ છે.)

વિજયંત—ત્યારે પ્રિયા ! તું આ પડીકા લઈને અસ્થપણે ઉઘી જા. (દાસીને) અરે દાસી ! પેલું મધ લાવતો.

(દાસી લાતી આપે છે. રૂપાના પાનમાં સુવર્ણને કાઢી આપી પડીકા નાંખી આપે છે. અને સુવર્ણ તો ચાટી સુઈ જાય છે.)

વિજયંત—અરે દાસી ! તું ને વિદગ્ધા આ પલંગની પાસે ચોટી કરતાં બેસો. વારાફરતી જાગજો. તું ઉઘે ત્યારે વિદગ્ધી જાગે અને વિદગ્ધા ઉઘે ત્યારે તું જાગજો. અને એ પ્રતારક ને ફૂટત ! આમ આવો ! તમે બે વારાફરતી આ આરણ્યા આગળ ચોટી કરજો. સમજ્યા કે ?

પ્રતારક તથા દુષ્ટત—જલ્દ સાડે, સાહેબ.

(પછી વિજયંત સુઈ જાય છે, તેમને સુતેલા બેઈ વિદગ્ધા પણ પલંગ પાસે સુઈ જાય છે, કલ્પા જાગતી બેસે છે; થોડી વારે કલ્પા ઊઠે છે, અને વિજયંત રોક લઈને નહિ તેની પલંગ-પાસે જઈ ખાતરી કરી આવે છે, પછી સુવર્ણના પલંગપાસે જઈ ખાતરી કરે છે, પછી વિદગ્ધાને ઘાટી બાજુએ ઘસી જાય છે.)

કલ્પા—અસી જો ! બંને લસલસાટ ઉઘે છે. માટે જા ! પ્રતારકને મોકલ કે જાનક આનો લઈને પાછલે બારણે આવ્યો છે કે નહિ તે જોઈ આવે. કહેજો કે હોંસીવારીથી જાગે.

(વિદગ્ધા બારણાઆગળ જઈ પ્રતારક તથા દુષ્ટતને સમાચાર કહી આવે છે. તે તપાસ કરવા જાય છે.)

કલ્પા—અસી ! હવે આવ, આ દીવા બોલવી નાંખીએ. (દીવા બોલવીનાંબે છે. એટલામાં પ્રતારક આવે છે.)

પ્રતારક—જાનક આનો લઈને આવ્યો છે, અને કહે છે બધી તૈયારી છે.

કલ્પા—પ્રતારક ! ત્યારે તું અમારી સાથે રહે. અમે બે જણ સુવર્ણને સંભાળીને ઉંચકી લાવીએ છીએ. તું અમારી સાથે આગળપાછળ સરત રાખતો રહેજો, કાઈ આવે તો ચેતાવજો અને ફૂટત ! તું અહિં જ રહેજો. વખતે શેઠ જાગે અને કંઈ માંગે તો જવાબ આપજો.

(પછી કલ્પા તથા વિદગ્ધા સ્થાવેલીથી સુવર્ણના પલંગઆગળ જાય છે અને બન્ને જાગીને જાગીને સરત રાખી સુવર્ણને ઉંચકીને પાછલે બારણેથી તેને લઈ જઈ ત્યાં રાખેલા મ્યાનામાં મુકી દે છે. અને પછી બંને ઠાસીએ તથા પ્રગરક પાછાં આવે છે.)

કલ્પા—(ફૂટતને) કામ તો ફોટા કરી આવ્યાં, આનો પણ ચાલતો યઈ ગયો. હવે શેઠ થોડા વખતપછી વખતે જાગશે અને શેઠાણીને નહિ જુએ તો બધું ચકર આપણે માથે આવશે. માટે વિદગ્ધા ! તું તારે ફેંકણે બેસ. તમે બંને પણ તમારે ફેંકણે જાગ્યો. અને હું પલંગ આગળ જાગે ચીસ પાડીને રડું છું અને તમે પણ ખૂબો પડનાં ને દોડતાં આવજો. પછી હું કહીશ કે હજી દરમ્યાન ઉઘાડાથી મને તો મોકું આવી ગયું. પણ જગાડીને જોયું તો અંધાઈ દીપું, એટલે ગંભીરતને પલંગમાં હાથ ફેરવ્યો તો બાહને દીકાં નહિ. એટલે ચીસો પાડી. તમે પણ એ જ પ્રમાણે કહેજો, સમજ્યાં કે ? જાઓ ત્યારે તમારે ફેંકણે એટલે ચીસ પાડું.

(સર્વ પોતપોતાને ઠેકાણે ન્યૂં છે, પણ કહુષા મોટી શોષ પામીને કહુષ કરી ખૂં છે, એટલે બીજાં પણ જુઓ પાટલાં આવે છે, તે સાંભળી આતુખાતુથી બીજા નોકરો પંચ થઈ છે, ઘઉં કમળ આવે છે)

વિજયંત—(આ મોટા પોકારથી એકદમ ચમકી ઉઠી) અરે ! શું છે ? આ દીપ્તો ક્યાં ગયા ! અરે કોઈ હાન્ટર છે કે ? દીપક લાવો, દીપક લાવો. (માણસો જવાર દોડી ન્યૂં છે અને દીપ્તો સર્થ આવે છે.)

વિજયંત—(પદ્મંગલણી જોઈને) અરે ! મારી પ્રિયા ક્યાં ગઈ ! (બધા નોકરો બધે જોતી વચે છે, વિદ્યુત્તા કહુષા, દુર્યોત, પ્રતારક વધારે કટપાંત કરે છે.) અરે દાસી ! તું ને આ પ્રતારક-ચોટી કરતાં હતાં, તેમણી તારા બાઈ ક્યાં ગયાં. ?

કહુષા—(રડતાં રડતાં) શેઠ ! મને ઉત્તરારથી ઝાંકું આવી ગયું, અને નજી ત્યારે અધાઈ જોઈ પદ્મંગમાં હાથ ફેરવ્યો તો બાઈ ને જણાવાથી મેં ચીસો પાડી. હાથ ! હાથ ! મને પાપભૂમિને જરા ઉધ આવી એટલામાં આ શું થઈ ગયું ! હાથ હાથ ! બાઈએ કોઈ ઉપાડી ગયું કે શું ? (બે દાસીઓ તથા બે નોકરો મોઢું કટપાંત કરે છે.)

વિજયંત—(એક ફાણવાર બેલાન જેવો ચઢે) અરે કોઈ દોડો, દુષ્ટોને મારો, અને મારી સુક્રમાર શરીર તથા કોમલ હૃદયવાળી ધર્મપત્નીનું રક્ષણ કરો, (ગદગદ કરે) અરે નોકરો ! દોડો અને રાત્રીને તથા પ્રધાનને ખબર કરો કે તમારા રક્ષણમાંથી દુષ્ટો મારી પ્રાણપ્રિયાને હરી ગયા છે. અરે હાથ ! કોઈ ન્યૂં, અને સુવિકાંતાને તથા દેવી સુનુતાને કહો કે તમારી વહાસી સખીથી આ દશ થઈ છે ! (નોકરો તથા બીજી દાસીઓ ચારે બાજુએ ખબર કરવા દોડી ન્યૂં છે.) હાથ હાથ ! કવે હું શું કહું ને ક્યાં જઈ ? અરે ! કોઈ સારા સમાચાર લાવો, નહિ તો મારા પ્રાણ ફરી જશે. અરે ! એ એટલી નરમ હૃદયવાળી છે કે હું દુષ્ટોના હાથમાં સપડાઈ છું, એવું જાણતાં જ એના પ્રાણ ફરી જશે. અરે ! તારી મોટાઈને અને મારા પંચને ધિક્કાર છે કે આ દુષ્ટોથી મારી ધર્મ-પત્નીનું મારાની રક્ષણ ન થઈ શકયું. (એટલામાં પ્રધાન તથા કોટવાજ આવે છે.)

પ્રધાન—શેઠ ! આજના ન યાઓ. ધીરજ ખરો. અમે તપાસ કરીએ છીએ અને દમણાં મુવળાં બહેનનો પત્તા મેળવીએ છીએ. (એક નોકરને) અરે ! આમ-આમ આવ. આજ રાત્રે આ પદ્મંગની ચોટી કરનાર કોણ હતું, અને આ ચપનચડની આતુખાતુ બીજા રોકો કોણ કોણ હતા ?

નોકર—મહારાજ ! દમણાંથી વિદ્યુત્તા તથા કહુષા આ પદ્મંગની ચોટીમાં દોષ છે. તથા પ્રતારક અને દુર્યોત-ચપનચડની જવાર ચેલી કરે છે.

કોટવાજ—વિદ્યુત્તા, કહુષા પ્રતારક અને દુર્યોત ! ગાસો, આમ આગળ આવો, સિપાહીઓ ! એમને કચગમાં ભો.

વિજયંત—કોટવાજ ! એ મારા વિશ્વાસનાં મનુષ્યો છે. એમનાથી કોઈ નરમ થવાનો સંભવ નથી.

પ્રધાન—શેઠ ! આપ દમણાં સાંત રહેવા કૃપાકરો, અને જે યાવ તે જોવા કરો. **કોટવાજ—**(ચારને ખૂબ પમકી આપીને) બેસો, આજે તમારી માંકી હતી ને એટલામાં મુવળાં બહેન ક્યાં ગયાં ?

ચારે જણ—મહારાજ ! અમે તો નિરપરાધી હીએ, અમને તો પણ દદાગાના ઉન્નતરાથી ઉધ આવી ગઈ તેથી શું થયું તે કશું જાણતા નથી.

કોટવાળ—(ડાળા કકડાવીને) અરે કુબો ! જૂકું બોલો છો ? આ તમારા ચહેરાકે પથી તમે શું-હેગાર છો એવું ચોખ્ખું જણાય છે. સિપાઈઓ ! બાધા આ દરામખોરોને અને, લગાવો દરેકને ફટકા—કશુપ ન કરે ત્યાં સુધી. યાદ રાખો, માથે સાચું નહિ કહેો તો ચામકું ફેડી નાંખવામાં આવશે. પાપી અંગણો ! તમારી મદદવિના આ કામ અને જ નહિ.

કલુષા—ચામકું ફેડી નાંખશે તો મામાપ ધણી છો, પણ અમે વગરવાંકે માપાં જાણીએ છીએ.

પ્રતારક—મહારાજ ! શોભને પૂછો, અમે કેવી વફાદારીથી નોકરી કરીએ છીએ તે.

કોટવાળ—અરે સિપાઈ ! જોઈ શું રહ્યા છો ! લગાવ કુબોને.

(સિપાઈ વિદગ્ધાને પ્રથમ મારે છે, એટલે ન સહન થવાથી તે)

વિદગ્ધા—રાંડ કનુયા ! આ બધા તારાં મૂળ વડાયાં. હું પેહેલેથી કેતીતી કે—

કલુષા—હવે જાતી મેર રાંડ

કોટવાળ—સિપાઈ ! લગાવ રડોને, એમ એ કજૂલ કરવાની નથી.

વિદગ્ધા—મામાપ ! મને મારશે નહિ, હું સામે સાચું કહું છું.

સિપાઈ—બોસ ત્યારે.

વિદગ્ધા—મામાપ ! અમે ચારે રૂપેન મહારાજનાં મૂકેલાં માણસ છીએ, અને અમે જ હમણાં થોડો વખત થયાં બાહજીને આ પાછલે બારણે થઈ ત્યાં તૈયાર રાખેલાં આ નામાં મૂકી આત્મા છીએ.

વિશ્વંત—(એકદમ) અરે હાપ ! ત્યારે તો મારી પ્રાણપ્રિયા કુબોના હાથમાં સપડાઈ ગઈ છે. અરે પ્રધાન ! તમે જટ હવે ઉપાય કરો, નહિ તો મારી પ્રિયા વિશ્વંત થશે તો જરૂર પ્રાણ ત્યાગ કરશે.

પ્રધાન—(એક નાપકને) અરે નાપક ! તમે તત્કાલ જાઓ, અને મેનાપનિપાસેથી ૧૦૦ સેનિકો લઈ ભેરુંડા જવાના દરવાજે આનાની પાઞ્ણ પડો, અને કુબોને લઈ આવો. (જાય છે)

કોટવાળ—(દાસીને) બોસ, આ કામમાં બીજા કોણ કોણ સામેય છે ?

વિદગ્ધા—વૈદને ત્યાં એક જણ વિદ્યાર્થી થઈને રહ્યા છે. તેણે જ આજે નિગો ચડે એવી પડોડી બાહજીને આપી છે. બીજાને મ્યાનો લઈ આવનાર જાણક છે. તે—ચોડમાં થર ભાડે રાખી રહ્યા છે, અને બીજા પણ ધણા છે. તે બધાને એ જાણપેછે.

કોટવાળ—અરે સિપાઈ ! માણસોને લઈને જાઓ, અને આ સર્વને તન્કાજ કેદ કરો. (મુદ્દિમન્ રાત પોતાના અંગારાકોસાએ પ્રવેશ કરે છે, પ્રધાન બગેરે સર્વે લગા પછ નમર કરે છે)

મુદ્દિમન્—અરે પ્રધાન ! આપણી આ વ્યવસ્થા કેવી ? આપણી આટલી બધી સાવધાનતા છતાં કુબો શેઠનાં પ્રમથનીને કેવી રીતે દરી ગયા ?

પ્રધાન—મહારાજ ! યોગ્ય પ્રકારે રક્ષણ કરેલું છતાં વિશ્વાસ મનુષ્યો જ કુટયાં, એટલે પછી કુબો એમના જળમાં ફાળી ગયા.

વિજયત—મહારાજ ! અવિનયની ક્ષમા માગું છું, પરંતુ મારું ધૈર્ય હવે રહેતું નથી. જળમાં દુબેલા મનુષ્યને તે શાથી કૂચ્યો, ક્યારે કૂચ્યો વગેરે બાબતોની ચોકસી કંઈ જ ફાયદો કરતી નથી, માટે હવે તો જે તે રીતે મારી પ્રાણપ્રિયા એ દુષ્ટોના હાથ-માંથી સત્તર છૂટે એ ઉપાય કરો. પ્રધાનશ્રીએ સૈનિકો દોડાવ્યા છે ખરા, પણ અરેરે ! હજી કંઈ સમાચાર આવ્યા નહિ દુષ્ટોના હાથમાં સપડાયલી મારી સુકુમાર અર્ધાંગનાની આ સમયે કેવી સ્થિતિ હશે !

મૃદ્ધિમનુ—શોક ! પ્રધાને મનુષ્યો દોડાવ્યાં છે, એટલે થોડા વખતમાં જરૂર તમારાં ધર્મપત્નીનું રક્ષણ થશે. તમે નિર્ભય રહો અને ધૈર્ય ધરો. મારી મર્યાદામાં મરેલો આ પ્રકારનો અધર્મ અમે કેમ સહન કરીશું ? સવારસુધીમાં જો કાંઈ સમાચાર નહિ આવે તો હું પોતે સેના લઈને જઈશ, અને દુષ્ટ ક્ષેત્રને પકડી કેદ કરી તમારાં પત્નીને છોડાવી લાવીશ, એ નક્કી માનજો. હવે રાત્રિ બહુ ગઈ છે, માટે તમે ધૈર્ય ધરી શાંતિથી સુઈ જાઓ; અમે સર્વ હવે જઈએ છીએ. અને આ સબધમાં કરવા થોડા બીજા સધળી તજનીજ અમે કરીએ છીએ. (સર્વ જાય છે.)

વિજયત—(સ્વગત) અરેરે ! આ એટલી વારમાં શું થઈ ગયું ? આ મારાં વૈભવવાળાં સ્થાનો તેના તે છતાં મારી પ્રાણપ્રિયાવિના આ ક્ષણે મને ઉજડ વગડાને બાંધે છે. અરેરે ! હવે હું ક્યા જઈ અને શું કરું ?

પ્રિયાની રે, આ ક્ષણ શી સ્થિતિ હશે ?

ચંદ્રવદની એ, અતિશય કોમલ, દુખ આ કો વિધિ સહશે,	પ્રિયાની૦
જરી પણ દુઃખ નથી સ્વપ્ને જોયું, આ દુઃખે જળી મરશે,	પ્રિયાની૦
સુખ સુખ જોયાવિષ્ણુ જળના લેતી, સુખવિષ્ણુ શે જીવશે,	પ્રિયાની૦
પતિસુખથી સુખી, દુઃખે દુઃખી, સ્ત્રી બીજી ન થશે,	પ્રિયાની૦
સુખ સુખકેરી ચિંતા નિરાદિન, કોણ હવે ધરશે,	પ્રિયાની૦
સુખ ગૃહની લક્ષ્મીદેવી એ, ફરી શું ન અહિં ફરશે,	પ્રિયાની૦

(નિશ્વાસ નાંખીને) અરે ! પણ આમ શોક કર્યાં ક્યેં શો ફાયદો ! આલ, હું પણ મારી પ્રિયાની શોધમાં નીકળી પડું. મને કાંઈ હિંમત આવવાની નથી. જોકે, કોટવાળે, પ્રધાને તથા સેનાપતિએ શું કર્યું છે. (જાય છે.)

(ચાર સખીઓ ગાતી ગાતી પ્રવેશ કરે છે.)

સર્વ—ચાલો ચાલો, આપણ સખીની શોધે નીકળીએ.

સુનીતા—ધનુષ્યને સખિ સદા ઝાલો,

સુવિક્રાંતા—બાણને તરવાર ઝાલો,

સુનેત્રા—નથી કરવો જીવ વહાલો,

સુસ્મિતા—વેગથી રણમાંહિ હાલો,

સર્વ—શૂર દર્શાવી અનુપમ, દુષ્ટદુર્જન દળીએ,

સુવિક્રાંતા—પુરુષને સખિ ! વેશ લઈએ.

સખીની૦

સુનેન્દ્રા—કોઈને કશું શીદ કહીએ,

સુનીતા—દુશ્મનોની પુઠ અહીએ.

સુસ્મિતા—ભેંરડાલગી ઢેઠ જઈએ,

સર્વ—રથેન હણી સખી છોડવાવિણ ઘરભણી ના વળીએ; સખીની૦

(શ્રીમાન વિશ્વવંશવિરચિત શ્રીસૂત્રપદ્મા નાટ્યનો પ્રથમ અંક સમાપ્ત.)

ક્રિયા તથા વિચારનું માધુર્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના પૃથ ૩૦૬ થી.)

પ્રત્યેક અવહારમાં ઇષ્ટવૃત્તિના અકુરને સ્ફુરાવવાના અભિમાનીના બલને સંકલ્પશક્તિ (will power) કહે છે. તે સંકલ્પિત સ્વરૂપ (embryonic or embodied idea) અંતઃકરણદર્પણઆગળ પ્રકટ થતા ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજન્ય પ્રત્યયો અથવા આભાસોને જોઈ જોઈ દૂર કરે છે, અને જ્યારે પોતાના સમાનાકારઆભાસને જુઓ છે ત્યારે તેને વર-માલા આપી તેની સાથે સંલગ્ન થઈ ફલરૂપ વાસ્તવ જ્ઞાનને (consciousness) પ્રકટ કરે છે. આ પ્રમાણે સંકલ્પિત સ્વરૂપ અથવા વૃત્તિનું અંકુર અભિમાનીના ચિંતનબલથી પલ્લવિત થાય છે; નિશ્ચયબલથી પુષ્પ ધારણ કરે છે, અને અભિમાન અથવા એકવત્ યવાના બલથી ફુલરૂપ પામે છે.

આપણા માનસશાસ્ત્રમાં ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજન્ય પ્રત્યયોથી પ્રકટ થનાર ફલરૂપ જ્ઞાન (consciousness) ની સહાયક સામગ્રીને મન, ચિત્ત, શુદ્ધિ અને અલંકાર એવા નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે વ્યવસ્થિત અનુભવ (organized experience) કેવલ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી થતો નથી, પરંતુ વૃત્તિજ્ઞાનથી થાય છે, અને તે વૃત્તિજ્ઞાન (Idea) ઇષ્ટાર્થના આભાસસાથે જ્યાં સુધી સંલગ્ન થતું નથી ત્યાં સુધી તેનાથી ફલરૂપ જ્ઞાન (Consciousness) પ્રકટ થતું નથી. વૃત્તિજ્ઞાનને ફલરૂપ જ્ઞાનપર્યંત પહોંચાડવામાં અભિમાની પોતાની ચતુર્વિધ શક્તિથી પ્રયત્ન કરે છે.

જ્યાં સુધી વૃત્તિજ્ઞાન સ્વસમાન દ્વિતીય અર્થની અથવા આભાસની શોધ કરે છે ત્યાં સુધી અતૃપ્તિ હોય છે, અને જ્યારે દ્વિતીય અર્થ પોતાના સ્વરૂપમાં એકવત્ થાય છે, અર્થાત્ વૃત્તિ અને અર્થનો ઈતન્તરમ અભિન્ન થાય છે ત્યારે વૃત્તિ ચરિતાર્થ થઈ અભિમાનીમાં આનંદને-માધુર્યને-પ્રકટ કરે છે.

ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનનો ગ્રાહ્ય અર્થ ઇષ્ટપટાદિ જાણવિષયો હોય છે, ત્યારે વૃત્તિજ્ઞાનનો ગ્રાહ્ય અર્થ અંતઃસ્થ સમાનગતીય આભાસ અથવા પ્રત્યય હોય છે. વૃત્તિજ્ઞાન સમાનગતીય પ્રત્યયરૂપ વિષયને પ્રાપ્ત કરી ફલજ્ઞાનનો ઉદય કરી ચરિતાર્થ થાય છે ત્યારે અભિમાનીના વ્યવસ્થિત અનુભવની એક કડી ધરાય છે. અને આવા અનંત અનુભવની કડીઓથી જ્ઞાનની મજબૂત સાંકળ ધરાય છે.

વૃત્તિજ્ઞાન સામાન્ય અને વિશેષ એમ બે પ્રકારનાં હોય છે. જોતવ, ઇષ્ટવ ઇત્યાદિ

આકારકૃતિજ્ઞાન સરલ અને સ્પષ્ટ પ્રત્યક્ષ વ્યક્તિના અનુભવના આવિર્ભાવક હોય છે, અર્થાત્ આપણી મનોભૂમિમાં ગાવનું, ઘટનું અસાધારણ સ્વરૂપ રચાયેલું હોય છે, અને તે સ્વરૂપને અનુસાર પ્રત્યક્ષ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનના વિષયરૂપ વ્યક્તિઓની આપણે પરીક્ષા કરીએ છીએ. આ અસાધારણ સ્વરૂપલક્ષણ (conception) જે પ્રત્યક્ષ અનુભવમાં આવે એવી વ્યક્તિઓમાં ચરિતાર્થ થાય તે વિશેષાકાર વૃત્તિજ્ઞાન (simple idea) કહેવાય છે. પરંતુ કેટલાંક વૃત્તિજ્ઞાન એવાં મિશ્ર અને વિસ્તૃતરૂપનાં હોય છે કે તેનો આભાર્ય ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનનો વિષય થતો નથી. શાસ્ત્રીય પ્રયોગોની ભાવનાઓ આપણી મર્યાદાવાળી ઇન્દ્રિયોના વિજ્ઞાનના વિષયરૂપ કદી પણ થતી નથી. તે ભાવનાઓ કેવલ મનોભૂમિમાં ચરિતાર્થ થાય છે અર્થાત્ તે ભાવનાઓ પોતાના ઇષ્ટ પ્રમેય અથવા ભાવનીય અર્થને વિસ્તૃત મનોભૂમિમાં જ અનુભવે છે. આ વિશાલ છતાં અસાધારણ સ્વરૂપલક્ષણને ધારણ કરનાર ભાવના અથવા વિચારને સામાન્યાકાર વૃત્તિજ્ઞાન (General Ideas) કહે છે. પરમાણુની આકાંશદ્રવ્યના તરંગોની, ભૂસ્તરવિદ્યાના કાલક્રમની, સાંદર્ભની, સામાજિક જીવનની... વગેરે ભાવનાઓ આ સામાન્યાકાર વૃત્તિજ્ઞાનનાં ઉદાહરણો છે. કેાઇ પણ મનુષ્ય પોતાની વર્તમાન ઇન્દ્રિયોવાડે આ ભાવનાઓના ભાવનીય અર્થને પ્રત્યક્ષ અનુભવી શકતો નથી, તોપણ તે ભાવનાઓની સત્યતા આંતર અનુભવજલથી નિર્ણયિત થાય છે. આથી ભાવનાઓનું સત્યાસત્યપણું અમુક વિચારક્રમથી યદ્ય શકે છે. પરમાણુરૂપ ભાવનીય પદાર્થ પ્રત્યક્ષ ચક્ષુરિન્દ્રિયનો જે કે વિષય થતો નથી, તોપણ તે ભાવનાને અનુસાર રચેલી જગદુત્પત્તિની પ્રતિયા અને તે પ્રક્રિયાનુસાર રચાયેલા બાહ્ય પર્વતાદિ પદાર્થો ચક્ષુરિન્દ્રિયના વિષયરૂપ યદ્ય શકે છે. આ કાર્યલિંગક અનુમાનથી કારણરૂપ સામાન્ય વૃત્તિજ્ઞાનની સિદ્ધિ થાય છે. જે ભાવનાઓ આંતર પ્રદેશમાં તેમ બાહ્ય પ્રદેશમાં સામાન્ય અથવા વિશેષ રૂપમાં ચરિતાર્થ નથી થતી, તે ભાવનાઓ અસત્ય કહેવાય છે. જેમકે શશશૃંગ, વંધ્યાપુત્ર વગેરે ભાવનાઓ. આ ભાવનાઓ વ્યવસ્થિત અનુભવ (organized experience) ની જનક હોતી નથી. સઘળાં અવધાર્ય જ્ઞાનઅથવા વિષયની ભાવનાઓ અનકરણની વ્યવસ્થિત કેળવણીના અભાવથી જન્મ પામે છે. તે ભાવનાઓનું અવધાર્યપણું ઉંચા દૃષ્ટિમિદ્ધથી જાણાય છે. વસ્તુતઃ અત્યંત અસદૃશ્ય પદાર્થ જ નથી; અને તેથી અસદૃશ્યે ગણાતી ભાવનાઓ પણ ભાવનારૂપે મનોભૂમિમાં સત્ય છે આથી ભ્રમજ્ઞાન પણ ભ્રાન્તચિત્તની અપેક્ષાથી સત્ય છે, કેમકે તે ચિત્તને તે સત્ય જ પ્રતીત થાય છે. જેમ જેમ અભિમાનીનું દૃષ્ટિમિદ્ધ મૂર્તદ્રવ્યોમાંથી અમૂર્તદ્રવ્યોમાં મૂકાતું જાય છે તેમ તેમ તેનાં ભાવના (Ideas) અને ભાવ્ય (object) બદલતા જાય છે, અને નીચલી ક્રાંતિની ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાન અસત્ય હરતાં જાય છે. આથી એમ સમજવાનું નથી કે નીચલી ક્રાંતિની ભાવના અને ભાવ્યો અત્યંત અસત્ય છે. ભાવનાની સત્યાસત્યતાનો નિર્ણય તે ચરિતાર્થ થાય છે કે નહિ તે ઉપર છે. જે ભાવના વાવૃત્તિજ્ઞાન જોનાના ઇષ્ટ ભાવ્ય અથવા જોયસાથે અલિન થઈ ચિત્તન્યરસને અભિમાનીમાં પ્રકટાવે તે ભાવના સત્ય છે. જ્યારે ભાવના ભાવ્ય વિષયો અમૂર્તક્રાંતિમાંથી અત્યાકૃત ક્રાંતિમાં જાય છે ત્યારે તે ભાવનાની શુભ્રતા અને સૂક્ષ્મતા અવર્ણનીય હોય છે, અને આ જ ક્રમથી પરમાત્મતત્ત્વની અથવા તત્ત્વજ્ઞાની વૃત્તિજ્ઞાનમાં ઉચ્ચત્વજ્ઞતાનો અવધિ આવે છે. જેમ ધરની ભાવનામાં ઇંટ માટીની ભાવના અંતર્ગત હોય છે, જેમ શરીરની ભાવનામાં અવધવા

ની ભાવના અંતર્ગત હોય છે, તેમ પરમાત્મતત્ત્વની ભાવનામાં સમગ્ર વિશ્વના પદાર્થોની ભાવનાનો સમાસ થાય છે.

અત્ર જણાવવાની જરૂર રહે છે કે એક જ વિષયની ભાવના તે વિષયના વિશેષ બેદથી લિપ્ત લિપ્ત હોય છે. લોક વ્યવહારપુરતું ધરસંબંધી વૃત્તિજ્ઞાન, ઇંટ મારી લાકડાં વગેરેના અમુક સંનિવેશના પ્રત્યયવિશેષથી ચરિતાર્થ થાય છે, પરંતુ કારીગરના દૃષ્ટિબિંદુથી અધિક પ્રત્યયવિશેષની અગત્ય રહે છે. સામાન્ય મતિના મનુષ્યોની શરીરવિષયક ભાવના અને શારીરશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળાની ભાવનામાં પણ તેવો જ ભેદ હોય છે. સામાન્ય મતિના મનુષ્યની શરીરસંબંધી ભાવના હાથ પગવાળા મનુષ્યને બહારથી જોવાથી તૃપ્ત અથવા ચરિતાર્થ થાય છે, ત્યારે શારીર શાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળાની ભાવના અંતઃસ્થ અવયવોના અને તેનાં કાર્યોના પ્રત્યયવિશેષસહિત સ્પૂર્ણ શરીરના અવલોકનથી તૃપ્ત થાય છે.

આથી સ્પષ્ટ થશે કે ભાવના અને ભાવ્ય અથવા વૃત્તિજ્ઞાન અને તેના જોયનો સંબંધ માત્ર સત્ય ફલજ્ઞાનનો (consciousness) જનક નથી પણ ઇષ્ટસંબંધે જ તેવા ફલજ્ઞાનનો જનક છે.

મનુષ્યપ્રાણીને મોટો ભાગ આત્મીય ભાવનાઓમાં અને તે પણ ઉપર વર્ણવેલા વિશેષ વૃત્તિજ્ઞાનોમાં જ રમણ કરનાર હોવાથી વૃત્તિજ્ઞાન અથવા ભાવના જેવ અથવા ભાવ્યના સમાનાકાર થઇ ચરિતાર્થ થાય છે. એ સિદ્ધાન્તથી એમ સમજી છે કે જેવ અથવા ભાવ્ય પદાર્થ ફોટોગ્રાફીએવા હશે, પણ તેમ નથી. ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનથી પ્રકટ થતા પ્રત્યયો, ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાનના લગભગ સમાનાકાર હોય છે તેપણ ભાવનાનો ભાવ્ય વિષય સર્વોચ્ચ ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાનજન્ય પ્રત્યયરૂપ હોતો નથી, સર્વભાસાનો ફોટોગ્રાફ કંઈ પાડી શકતો નથી, તેપણ તેની ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાન ખગોળવેત્તામાં ચરિતાર્થ થાય છે. “એક્સ” નામનાં કિરણોથી પાડેલાં શરીરનાં આંતર અવયવોના ફોટોગ્રાફ અને તે તે અવયવોનું શારીરશાસ્ત્રજ્ઞનું વૃત્તિજ્ઞાન સરખા આકારનું અર્થાત્ રૂપમાં સરખું હોતું નથી. અતઃકરણના દ્રવ્યનું બધું એનું છે કે તેના પરિણામનો અમુક આકાર સંકેતથી અમુક ભાવ્યનું ભાન કરાવે છે. આથી ભાવનાઓ ભાવ્યના સૌંદર્યિક ચિન્ન વા પ્રતીકરૂપે હોય છે. ભાવના અને ભાવ્યનું સાદરૂપ રૂપમાં સમજવાનું નથી, પણ જે સાદરૂપથી ફલજ્ઞાન પ્રકટે તે સાદરૂપ જ ઇષ્ટ ગણાય છે. આત્મીય પ્રત્યયોનો ત્યાગ કરવાથી આ પ્રક્રિયા સ્પષ્ટ સમજાશે. અમુક રાગની અથવા સ્વરની ભાવના અને સ્વરમાં શું પ્રત્યક્ષ સરખાપણું હોય છે, ઉજ્યુતાની ભાવના અને ઉજ્યુતાન્યમાં શું મળતાપણું હોય છે; મંત્રના શબ્દજન્ય ધ્વનિમાં અને અર્ધરૂપ દેવતામાં પ્રત્યક્ષ શું સાદરૂપ હોય છે ? ઇન્દ્રિયોથી જેનું સરખાપણું કળી શકાતું નથી તેથી આ રાગની, ઉજ્યુતાની મંત્રાર્થની ભાવના પોતપોતાના ભાવ્યથી ચરિતાર્થ થાય છે એ આપણા સ્વાનુભવનો વિષય છે. આથી ભાવના અને ભાવ્યનું અથવા વૃત્તિજ્ઞાન અને જોયનું સરખાપણું ફલજ્ઞાનનું જનક છે. એ સિદ્ધાન્તથી એમ સમજવું તદ્દિ કે તે બેના આકાર અથવા રૂપ સરખાં હોય છે. રૂપમાં તો ઘણી વખત ઉત્પટ્ટાપણું હોય છે. છતાં સૌંદર્યિક સ્વરૂપવિશેષથી (Symbolic form) ભાવ્યનું ફલજ્ઞાન પ્રકટે છે. આ ન્યાય ભાષાઓમાં સુપ્રસિદ્ધ છે. થોડો શબ્દ આપણે સિપિમાં લખીએ તેની સાથે પ્રત્યક્ષ યોગરૂપ પ્રાણીનું કંઈ પણ મળતાપણું હોતું નથી. તેપણ તે શબ્દ વાંચતાં ખરા ધોડાનું ભાન જાગતું વાય છે. આ પ્રમાણે

આપણા અંતઃકરણમાં ભાવનાનાં સ્વરૂપો સાંકેતિક રચાયેલાં હોય છે, અને તે સંકેત જ્યારે ભાવ્યથી ચરિતાર્થ થાય છે ત્યારે જ્ઞાન પ્રકટે છે.

ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન, વૃત્તિજ્ઞાન અથવા ભાવના, જ્ઞાનના અંશવા બેદસાક્ષાત્કાર કેને થાય છે એ પ્રશ્ન ઉભો રહે છે. જેના અર્થે આ વિજ્ઞાનધારા પુર્વજ્ઞતા પરિણામપ્રવાહમાં વહે છે તે તત્ત્વનો વિચાર કરવો પ્રાપ્ત થાય છે. સઘળા બેદોના સાક્ષાત્કાર (consciousness) જેમાં અર્પણ થાય છે અને જે પોતે પોતાને બેદરાશિનો અનુભવ કરનારો માને છે તેને તત્ત્વવિદ્ “અભિમાની” “જીવાત્મા” ઇત્યાદિ શબ્દથી ઓળખે છે. એ અભિમાની બેદનો સાક્ષાત્કાર કરે છે, અને તે ઉપરાંત જ્યાં પ્રાણીઓમાં સ્વાત્મપ્રતીતિ (Self consciousness) પણ કરે છે.

આપણા સિદ્ધાન્તપ્રમાણે જે કે અભિમાનીનો સદ્ભાવ વનસ્પતિથી માંડી બ્રહ્મપદ્ધત્ત હોય છે તો પણ પશુવર્ગના જ્યાં વિભાગનાં પ્રાણીઓ અને મનુષ્યજાતિમાં તે અભિમાની ઉદ્ભૂત અથવા અભિવ્યક્ત દશામાં હોય છે. ઇતર સ્થિતિઓમાં તે માત્ર અનુદ્ભૂત અથવા અનભિવ્યક્ત દશામાં હોય છે. મનુષ્યજાતિના મોટા ભાગમાં પણ “બેદસાક્ષાત્કાર હું કરું છું”-એટલી જ પ્રતીતિ હોય છે, પણ સ્વરૂપવિષયક અથવા સ્વાત્મવિષયક પ્રતીતિ (Self-consciousness) થોડાં જ પ્રાણીઓમાં અભિવ્યક્ત થયેલી હોય છે. મનુષ્ય પ્રાણી મોટો ભાગ શરીરનિર્વાહ તથા સામાન્ય સુખની નિર્વાહક બુદ્ધિના વ્યવહારથી પશુવત્ તમ રહે છે. તેમને આ વ્યવહાર, આ પ્રકૃતિનર્તન, આ વિજ્ઞાનની ચમત્કૃતિ આ ઉદ્દેશથી થાય છે તેનું જ્ઞાન હોતું નથી.

સ્વાત્મપ્રતીતિના ચાર વિભાગ આપણા વિચારકોએ પાડ્યા છે. (૧) મિથ્યાત્મપ્રતીતિ (૨) ગૌણત્મપ્રતીતિ (૩) સાક્ષીઆત્મપ્રતીતિ અને (૪) પૂર્ણબ્રહ્માત્મપ્રતીતિ.

મિથ્યાત્મપ્રતીતિ (Illusory or natural Self-Consciousness) નો અનુભવ આપણુ સર્વને ન્યૂનાધિક અંશે હોય છે. મારાં સ્ત્રી પુત્ર, મારાં ધરમાર, મારો દેશ, અને તેમની વૃદ્ધિહાનિમાં મારી વૃદ્ધિ હાનિ સ્વીકારી જે તનમયતા અનુભવાય છે, તેમાં મિથ્યાત્મપ્રતીતિનો સમાવેશ થાય છે. આત્મસ્વરૂપનો બાહ્યપ્રદેશના પ્રાણીપદાર્થોમાં તદ્ગત ચૈતન્યના જ્ઞાનવિના જે અતિદેશ થવો તેનું નામ મિથ્યાત્મપ્રતીતિ છે. એ પ્રતીતિની શુદ્ધ કક્ષામાં ઉત્તમ સદ્ગુણોની સિદ્ધિ હોય છે. દાંષ્ટ્ય સ્નેહમાં, વાત્સલ્યની ઉર્મિઓમાં, સ્વદેશોત્તતિની ભાવનામાં, શૈર્ષ્યમાં ઇત્યાદિ ઉત્તમ રાગમ્ સદ્ગુણો આ મિથ્યાત્મપ્રતીતિના અવધી જ પ્રકટે છે. જેમનામાં એ પ્રકારની પ્રતીતિ શુદ્ધ રૂપમાં થઈ નથી તેઓ પોતાના ગૌણત્માની પ્રતીતિ પણ સ્પષ્ટ રીતે અનુભવતા નથી. શાસ્ત્રો મિથ્યાત્મપ્રતીતિમાંથી ગૌણત્મપ્રતીતિપ્રતિ દોરે છે, પણ જેમનામાં શુદ્ધ મિથ્યાત્મપ્રતીતિ જ નથી પણ જેઓ કાંઈ પણ પ્રકારની આત્મપ્રતીતિવિનાના અર્થાત્ પશુવત્ મૂઢ દશામાં હોય છે તેમને શાસ્ત્ર નિરુપયોગી છે. આ શુદ્ધ મિથ્યાત્મપ્રતીતિથી અહં (eggo) અનેહં (non-eggo) થી સ્પષ્ટ રૂથક પડે છે, અને ત્યારપછી તેને અહંના સ્વરૂપમાં જ વિવેક કરવાનો હોય છે, અથવા સાચીય પરિભાષામાં કહીએ તો તેને સ્વગતબેદ જ પારખવાના રહે છે.

મિથ્યાત્મપ્રતીતિના વિષયરૂપ “અહં” માનસશાસ્ત્રના (psychology) નિયમ-

પ્રમાણે વિકારી અને ક્ષણિક છે. એ પ્રતીતિની સંસ્કારધારા જૈણુત્માની અભિવ્યક્તિ કરે છે, અને તેથી પરંપરાએ સત્ય બ્રહ્માત્મપ્રતીતિમાં ઉપકારક છે.

માનસશાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે જો કે જૈણુત્મપ્રતીતિ અનુભવબદ્ધથી ઉત્પન્ન થતી અનુભવાય છે તોપણ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર એ જૈણુત્માનો પ્રથમથી જ સ્વીકાર કરે છે, અને એમ બતાવે છે કે તેનો આવિર્ભાવમાત્ર થાય છે. જ્યાંથી બાહ્ય પોતાનો માને, ધાત્રીને, સાથે રમનાર શિશુઓને ઝોળખતું થાય છે જ્યાંથી પોતાના અસ્પષ્ટ આંતર સ્વરૂપને તેમના અસ્પષ્ટ આંતર સ્વરૂપથી પૃથક્ અનુભવે છે; અને ત્યાંથી જ વ્યાવહારિક જીવાત્માની (Empirical ego) સ્પષ્ટ પ્રતીતિ ક્રમશઃ થતી ચાલે છે.

આ સ્વતંત્રતાના નિર્ચાલક તત્ત્વના પ્રકાશઅર્થે જ અધ્યાત્મપ્રતીતિ બાહ્ય પદાર્થોનો પોતાથી વિવેક કરે છે. વૃત્તિજ્ઞાનો પદાર્થોના પરસ્પર ભેદ સિદ્ધ કરે છે, અને ઇન્દ્રિયવિજ્ઞાન ચૈતન્યની મંદ ઝાંખી કરાવે છે. આ સર્વ પ્રવૃત્તિમાં પરમાત્મસંકેતવશાત્ અભિમાનીનો વિકાસક્રમ સિદ્ધ થાય છે. જ્યાંસુધી અભિમાની વ્યાવહારિક સ્વાત્મપ્રતીતિ અને સંકલ્પબળને પ્રકટ કરતો નથી ત્યાંસુધી પરમાત્મતત્ત્વનો તે અભિમાનીસાથેનો દિવ્યંશ, જેને સાક્ષી આત્મા કહે છે તે ચૈતન્યરશ્મિઓને પુર્વદ્રષ્ટિમાં પ્રસરાવ્યા કરે છે. સંકલ્પ શક્તિનો (Will power) અભિમાનીમાં ઉદય થયા પછી તેને સ્વતંત્રતાથી સ્વાત્મોદય કરવા દે છે. તેની ઇચ્છાશક્તિમાં તે સાક્ષી આત્મા આડે આવતો નથી, અતુલપ્રતિકૂલ પ્રસંગોથી તેના બળને દૃઢ થવા દે છે, અને જો સ્વાત્મોદયક્રમમાં તે અભિમાની પોતાની ઇચ્છાશક્તિને પ્રત્યગાત્માપ્રતિ પ્રેરે છે તો તેને સત્ય દિશાનું અપરોક્ષ ભાન તે સાક્ષીઆત્મા કરાવે છે.

અભિમાનીના જૈણુસ્વરૂપના પણુગર્ભમાં રહેલી અને પરમાત્મ તત્ત્વના અંશરૂપ દિવ્ય જ્યોતિને આપણા તત્ત્વજ્ઞે સાક્ષીઆત્મા કહે છે. વ્યાવહારિક જીવ અથવા અભિમાની (Empirical ego) અને પારમાર્થિક બ્રહ્માત્મકરૂપ વસ્તુ (absolute self consciousness) નું અનુસંધાન કરનાર આ પ્રત્યગાત્માને સાક્ષી જેવો કેવલો નિર્ગુણશ્વ—એ વાક્યથી શ્રુતિ પ્રમેય છે. પરમાત્મા, સાક્ષી અને જીવ—એ ત્રણ તત્ત્વોને અને તદ્દગત અભેદને જગતના પ્રસિદ્ધ ધર્મોમાં ત્રિપુટીરૂપે આલેખવામાં આવે છે.

જૈણુત્માને અથવા પ્રમાત્મેતનને લક્ષ્યરૂપે અથવા ભાન્નરૂપે ઘર્ષ જ્યાંથી વિજ્ઞાનક્રમ ચાલે છે ત્યાંથી મુમુક્ષુતાનો આરંભ થાય છે. પ્રમાત્મેતનનું સ્વભાવથી જ પ્રણાલુ બ્રહ્માત્માપ્રતિ હોય છે પણ લક્ષ્યરૂપે અથવા ભાન્નરૂપે તે પ્રણાલુ મુમુક્ષુઓ જ સેવે છે.

પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાનના સાક્ષ્યમાં અને ખીલ પદાર્થો અને તત્ત્વોની ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાનના સાક્ષ્યમાં એક મોટો ભેદ છે. ઇતર પદાર્થોની અને તત્ત્વોની ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન ફલજ્ઞાનથી (consciousness) વ્યાપ્ત થાય છે. પરંતુ તે જ્ઞાનના ઉદયમાથે જ ઇતર ભાન્નપ્રતિ વૃત્તિ આકર્ષાય છે, અને તે ભાન્નના સાક્ષાત્કારઅર્થે જ્ઞાન પ્રયત્નશીલ થાય છે. પરમાત્મતત્ત્વની ભાવના સાક્ષાત્કારમાં પરિણમે છે તોપણ તે તત્ત્વ ફલજ્ઞાનથી વ્યાપ્ત થઈ અપરોક્ષ થતું નથી, પરંતુ વ્યવધાન માત્રની નિવૃત્તિ થયે તે તત્ત્વ ચિન્મય હોવાથી સ્વતઃ પ્રકાશે છે, તથા તેનો પ્રકાશ થયા પછી ઇતર ભાન્ન પ્રકટ થતું નથી, આમ થવાનું મુખ્ય કારણ એ છે કે પરમાત્મતત્ત્વ અખંડ અને

નિત્ય અનુભવરૂપ છે અને તે નિત્ય વ્યવસ્થિત. સંવિત અથવા અનુભવના, પ્રત્યેક પ્રમાણનાં ફક્તજ્ઞાન અથવા ભાવનાસિદ્ધિના અંશરૂપ હોય છે. આપણો અનિત્ય અને ક્ષણિક અનુભવ ભિન્ન ભિન્ન ભાવ્યની સિદ્ધિમાં પરિણમે છે. અને તેટલા પ્રમાણમાં આપણે પરમાત્માના સ્વરૂપમૂલ અનુભવમાં ભાગી થઈએ છીએ.

પરમાત્માના વ્યક્તિય અનુભવ અથવા સંવિતમાં પૃથક્ અભિમાનીરૂપે નર્તન કરનાર આપણે તેના સંકલ્પિત કાર્યક્રમમાં અનુકૂળ થઈ શકીએ આપણા માન્યોની સિદ્ધિ કરવાની છે. આ વિશ્વનું તંત્ર પરમાત્માના સુનિશ્ચિત સંકલ્પક્રમાનુસાર ચાલે છે. તે સંકલ્પક્રમમાં પ્રત્યેક અ, વ, ક, ગગેરે અનંત અભિમાનીઓ પોતપોતાના ભાવ્યોની સિદ્ધિ સ્વતંત્રતાથી કરે છે. જ્યાંસુધી પરમાત્માના સંકલ્પક્રમની વિરોધી ભાવના અથવા વૃત્તિજ્ઞાન ચરિતાર્થ કરવા પ્રયત્ન થયો ન હોય ત્યાંસુધી તે અભિમાનીઓ સ્વતંત્રતાથી ભાવ્યસિદ્ધિ કરે છે. અન્ય અભિમાનીઓના સ્વતંત્ર વિહારમાં પ્રતિબંધ ન થાય ત્યાંસુધી પ્રત્યેક અભિમાની ભાવ્યક્રમ (realisation or ideal state) સિદ્ધ કરી શકે છે. પોતાની આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ અથવા અવનતિ સાધવામાં પ્રત્યેક અભિમાની સ્વતંત્ર છે, પણ જ્યાં તે ઉન્નતિ અથવા અવનતિ પરમાત્માના સંકલ્પક્રમના વિરોધમાં આવે છે કે તત્કાલ તે નિયંત્રિત થાય છે.

પરમાત્માના સંકલ્પિત ક્રમમાં અવિરોધી એવી સર્વોત્તમ ઉચ્ચ-કક્ષા મને પ્રાપ્ત થાયો, એ પ્રકારની ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન સર્વ ભાવનાના શિરોમણિરૂપ છે. કઈ ભાવના પરમાત્માના સંકલ્પની વિરોધી છે એ પ્રત્યેક વ્યક્તિને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ થતી ચાલે છે.

પરમાત્માનરવની ચૈતન્યપર્યા શક્તિ અવિદ્યા, મહત્ અથવા બુદ્ધિ, અંતઃકરણ અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોદ્ધારા અભિવ્યક્ત થઈ કેવી રીતે અનુભવમંદિર ચલે છે તે આપણે જોઈએ, પરંતુ તેની સદૃશા અથવા આવપ્રયોગક શક્તિ અનુભવમંદિરમાં કેવી રીતે સાથે સાથે ક્રિયાદ્ધારમાં યોગ્ય તેને કેવું દૃઢ બનાવે છે તે વિચારવું આખી રહે છે.

આપણે ઉપર વર્ણવી ગયા કે વૃત્તિજ્ઞાન અથવા ભાવનાનો સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ એ હોય છે કે ઇષ્ટ જોય અથવા ભાવ્યસાથે અભિન્ન થઈ ફક્તજ્ઞાનનો ઉદય કરે. જે ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન તે પ્રકારે પોતાના ભાવ્ય અથવા જોયનો સાક્ષાત્કાર ન કરે તે ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન સહાય ગણાય છે. જીવનનું સ્વરૂપ ઉત્તમ ભાવ્યોની સિદ્ધિમાં જ છે, પરંતુ આ ભાવ્યો વા જોય સ્વૂલ જગત્માં આપણી સ્વૂલ ઇન્દ્રિયોથી અનુભવાવાં જોઈએ, એવા નિયમ નથી. ધણાં ભાવ્યો કેવલ માનસ પ્રત્યક્ષના વિષયરૂપ હોય છે. અને તે પ્રત્યક્ષની થયા-ધર્મતા કાર્યસિંગક અનુમાનથી થાય છે. કવિની પ્રતિભામાં આલેખાયેલું ચિત્ર એક ભાવ્ય છે. તે ભાવ્યાનુસાર એક ઉત્તમ કાવ્ય રચાય છે, અને સહૃદય તે કાવ્ય વાંચી કવિના ભાવ્યચિત્રથી ત-મય થઈ રસ અનુભવે છે. આ રસ કવિના અને સહૃદયના ભાવ્યોના સમન્વયથી સિદ્ધ થાય છે. આ રસ માનસ પ્રત્યક્ષનો વિષય છે, એને આથી કવિની ભાવના ચરિતાર્થ થઈ કહેવાય છે. વળી ખગોળશાસ્ત્રની ઝગદુત્પત્તિની સંભાવના હોય તે સંભાવનાને (nebular hypothesis) અનુકૂળ જગતનું સ્વરૂપ રચવાથી વિશ્વવ્યવસ્થા અને પરિણામવાદ ચરિતાર્થ થાય છે માટે તેટલા અંશમાં તે ભાવના સત્ય છે. પરમાણુ-કારણવાદની ભાવના હોય. અને તે સિદ્ધાન્તઅનુસાર વિશ્વની પરીક્ષા કરે. જેટલા અંશમાં.

તે વ્યવસ્થા સફલ થાય તેટલા અંશમાં તે ભાવના સત્ય છે, સાંખ્યની પુરુષ અને પ્રકૃતિની ભાવના હોય, અને પરમાણુકારણવાદની ભાવનાથી જેટલો વિશ્વવ્યવસ્થાનો નિર્વંદ્ય થયો હોય, તેના કરતાં અધિક નિર્વાહ થવાથી તે ભાવના ચરિતાર્થ થાય છે. બ્રહ્મની સર્વોત્તમ ભાવના હોય, અને તે હવન્મુક્તના અનુભવમાં ચરિતાર્થ થયેલી જણાશે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રીય પ્રમેયોની ભાવના વા વૃત્તિજ્ઞાન પોતપોતાની મર્યાદામાં ચરિતાર્થ થાય છે એટલે તે તેપ્રમેયો માનસ પ્રત્યક્ષના વિષયરૂપ થઈ તે તે પ્રમાતાને દલજ્ઞાન આપે છે.

(અપૂર્ણ)

હૃદયમાં દર્શન દેવા શ્રી ઇષ્ટને વિજ્ઞાસિ.

પદ. (અરજ સ્વીકારે સ્નેહી શામળીયા—એ ભવ.)

હૃદય વિરાજો, શ્વામિ હૃદયના,

હું પર કરુણા આણી દે.

શુભપણે તો નિત્ય રહ્યા છે, પ્રકટ થજો શિશુ જાણી દે,

પ્રકટ થતાં મુજ સદા નીકળશે, હવપદની એધાણી દે;

સઘળે નયન શુભ દર્શન કરશે, શુભ ઉચ્ચરશે વાણી દે,

અભય સદા અહરે મુજથી પછી, સઘળાં માનવ પ્રાણી દે;—

ઉદ્ભવસરખી આ વૃત્તિઓ, તે જણુ યાચેં શાણી દે,

હર્યે રમતી આ મતિ ત્યારે, તરવે થયે મરનાની દે;—

અજ્ઞાને હું પણું ધરી રહેતો, મોહવિવશ અભિમાની દે,

(પછી) સત્ય સ્વરૂપે પ્રેમ ધરંતો, ત્યજ દેશે નાદાની દે;—

અંજાપાશે આ સ્વાર્થરૂપિણી, દષ્ટિકાંકિની^૧ કાણી દે,

તે સ્થળ ઉપજશે સમદૃષ્ટિ, મૃગનયની અતિ માનીરદે;—

વિવેકરહિતા બુદ્ધિમાછલી, સ્ત્રીરથી જેહ અજાણી દે,

વિવેકરૂપી પછી જની હંસિની, પીરો સીર, ત્યજ પાણી દે;—

વિષયકલો ખાયા કરતું આ, મનમકેટ તોડાની દે,

ગરુડ બની ગગને પછી ઉડશે, ચિર લઈ શાર્ક પાણી દે;—

અંધકાર મુજમાં અતિ ભરીયો, પ્રકાશની ન નિશાની દે,

પછી તો સ્થળ સ્થળમાં જળહળયે, જ્યોતિ આત્મદીવાની^૨ દે;—

માટે વિનવું હૃદય પધારો, હું તો છું અજ્ઞાની દે,

ભાવ સમર્પણ કરવા વિણ હું, (બીજી) જાણું ન કંઈ મહેમાની દે.—”

દીપોત્સવીનું આધ્યાત્મિક રહસ્ય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૪૬ થી.)

“અમાંસની રાત્રિ, પડવેનું પહાણું; સપરમે દહાડે, સખરસ-સખરસ.”

એમ ખોસતા નાના છોકરાઓ પાછલી રાતના ઉઠીને સખરસ વેચવા ફરે છે. સખરસ એટલે મીઠું. મીઠું એ જ્યે કે દ્વાર હોવાથી ખાર લાગે છે તોપણ અન્નમાં મિષ્ટતા લાવવાનો તેમાં શુભ હોવાથી તે મીઠું કહેવાય છે. મંદુર, અગ્નિ, લવણ, કડુ, કષાય અને તિક્ત એ પદ્ધતિમાં લવણ એટલે મીઠું તે સર્વોપરિ રસ માનેલો છે. અન્નની ખરી મિદાશ મીઠાથી જ આવે છે. આખાને મિદાશ લાવવાને મીઠાનું ખાતર નાખવામાં આવે છે. કેરીના રસમાં સારા લાવવાને મીઠું જ વંચાય છે. મળને ગળી નાખવાનો અને વિષમ જંતુઓનો નાશ કરવાનો તેમાં શુભ રહેલો છે. વાગ્યાથી કચ્છર થયું હોય તો મીઠું લસોટી લરવાથી, તેમ મીઠાની પોટલીનો શેક કરવાથી આરામ થાય છે. મીઠાવિનાની રસોઈ મોળી અથવા નિર્મલ્ય ગણાય છે, તેમ નરમ સ્વભાવવાળો નિર્મળ માણસ પણ ઉપચારથી મીઠાવિનાનો અર્થાત્ મોળો ગણાય છે. આ રીતે ખાવાપીવામાં, મોપડામાં, શેકવામાં એમ સ્વાદમાટે તથા ઔષધ તરીકે તેનો ઉપયોગ થતો હોવાથી મીઠાને સર્વ રસમાં શ્રેષ્ઠ રસ ગણ્યો છે, અને તેથી વર્ષના આરંભને દિવસે “સખરસ” વેચવાથી સર્વ જાતના વ્યાપારધર્મામાં રસક્રમ આવવાથી લાભ થાય છે એમ મનાય છે. વળી નવા વર્ષને દિવસે પ્રાતઃકાળે વહેલા ઉઠીને રનાન કરીને દેવપૂજાદિ કરી માતાપિતા આદિ કુટુંબના વડિલવર્ગને નમસ્કારવિધિ કરી તેમના આશિર્વાદ મેળવવામાં આવે છે. અન્ય સ્નેહી સ્વજનો પરસ્પરને બેરે છે; નોકરી પોતાના ઉપરીને સલામ કરવા જાય છે; આ દિવસે પોતપોતાની વૃત્તિપ્રમાણે પોતાની પ્રિય ગણતા વસ્તુ અન્યોન્યને અર્પણ કરવામાં માન ગણાય છે. માળી પોતાના ગ્રાહકને ઘેર જઈને ફૂલ આપી આવે છે, નાપિક દર્પણ બતાવે છે; વાદિત્રવાળા વાજા વગાડી આવે છે, અને આવાં વસવાધમાં બહામાં કંઈ દ્રવ્ય મેળવે છે. પરગામમાં રહેલા પોતાના સ્નેહી સ્વજનોને સાલમુખારકનાં સુંદર કાંઈ મોકલવામાં આવે છે. વ્યાપારી, સારા, ગ્રાહકને જ પોતાનો માલ પહેલવહેલો જ રોકાડથી વેચે છે. કાર્તિક શુદ્ધ ૫ (લાલપાંચમ) સૂર્યમાં ધાતુનાં નવાં વાસણ ખરીદી લાવવા એ શુકન ગણાય છે, અને વેપારીઓ નવા મીઠાની ખરીદી પણ આ દિવસમાં જ કરીને આખા વર્ષમાં સારો લાભ મેળવવાની આશા રાખે છે. આ રીતે પોતપોતાના ધર્મા રોજગારમાં આખા વર્ષમાં લાભ મળે એવા હેતુથી આ દિવસે લોકો પોતપોતાની પ્રાપ્ત ક્રિયાઓ કરે છે અને આખો દિવસ આનંદમાં વીતાવે છે.

વર્ષાન્ત અને વર્ષારંભના દીપોત્સવીના દિવસોને મુખ્ય પર્વતરીકે સ્વીકારવામાં તથા તે સમયે નિર્દોષ આનંદોત્પાદક ક્રિયાઓ કરવામાં શો હેતુ શમયેલો છે તે ઉપરાંત વિવેચનથી સ્પષ્ટ થયું હશે. આ ઉપરાંત સૂક્ષ્મ અવલોકન કરતાં તેના અંતર્ભૂત આધ્યાત્મિક રહસ્ય પણ રહેલું છે એ વિચારવું અવશિષ્ટ રહે છે.

બ્રાહ્મ પ્રદેશમાં સ્થૂત પ્રવૃત્તિનું સેવન કરતાં સ્થૂત આનંદ અનુભવવામાં જ કૃતકૃત્યતા નથી, પરંતુ આ કરતાં ઉચ્ચ પ્રકારની પ્રવૃત્તિને આંતર પ્રદેશમાં આવરતાં ઉચ્ચ પ્રકારનાં

નાનાવિધ સુખોને અનુભવવાને પ્રવચન આદરવો ઘટે છે. એટલું તો સુસ્પષ્ટ સમગ્રપ એમ છે કે સુખ એ કાંઈ બાહ્ય પદાર્થનિષ્ઠ નથી, પણ આમાન્ય રીતે બાહ્ય પદાર્થોના સનિર્કર્ષથી અંતરમાં અનુભવાતી અનુકૂલતાનું જ્ઞાન કરતી અંતઃકરણી વૃત્તિવિશેષ છે. જો તેમ ન હોય તો એક વસ્તુ એકને સુખજનક લાગે છે તો અન્યને દુઃખોત્પાદક થાય છે; એક વસ્તુ એક કાળે સુખરૂપ જણાય છે તો તે જ વસ્તુ તે જ વ્યક્તિને અન્ય કાળે દુઃખરૂપ લાગે છે તેમ થવું ન જોઈએ; અર્થાત્ બાહ્ય પદાર્થ અંતરમાં સુખનું જ્ઞાન કાવવામાં માત્ર નિમિત્તરૂપ અથવા ઉદ્દીપક હેતુરૂપ થાય છે.

અંતઃકરણ ત્રિગુણાત્મક પ્રકૃતિના કાર્યરૂપ હોવાથી તેમાં ત્રણે ગુણો ન્યૂનાધિક પ્રમાણમાં રહેલા છે, અને સર્વે હિ ગુણજાતિએ એ ન્યાયે આંચક્ય એ એનો સ્વભાવસિદ્ધ ધર્મ છે. હાસતા દર્પણમાં અથવા જળમાં આપણા સુખનું પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટ દેખાતું નથી, પણ સ્થિર હોય છે ત્યારે જ ચથાવત્ જણાય છે; તેમ જ મલિન દર્પણમાં આપણું સુખ મલિન જણાય છે, અને તે સ્વચ્છ થાય ત્યારે પ્રતિબિંબ પણ સ્વચ્છ સ્પષ્ટ જણાય છે; તે પ્રમાણે અંતઃકરણ જે કાણે નિર્મળ અને સ્થિર હોય છે ત્યારે સુખસ્વરૂપ ચિદાત્માના પ્રતિબિંબને તે ગ્રહણ કરતું હોવાથી આ પ્રતિબિંબિત સુખનું જ્ઞાન થાય છે. કારણ કે બિંબભૂત આત્મ હોવાથી આત્માઅનિરિક્ત કોઈ સ્થાને નથી. બાહ્ય પદાર્થ ધણું ધણું તો અનુકૂલવેદનીય અંતઃકરણની સ્થિરતાવાળી સ્થિતિવિશેષને પ્રકટાવે છે અને યારે જ ઉક્ત આનંદનું જ્ઞાન થાય છે. જોડેલો સમય ચિત્તઆંચક્ય રામે છે તેટલો સમય સુખાનુભવ થાય છે, અને આ સુખાવિભાવના હેતુરૂપ ચિત્તસ્થાયીને સાધવા સારાસારો અનેક ઉપાયોને ગ્રંથોએ છે, અને સુખ્યત્વે કરીને આ હેતુને લક્ષીને જ યોગદાતાની પ્રવૃત્તિ છે.

આજ તરવનું સમર્થન કરતાં હૃદયગમવાણીથી યોગીન્દ્રમણિ શ્રીશંકરાચાર્યે વહે છે કે:-

આત્માડકંપઃ સુખાત્મા સ્ફુરતિ તદપરાવચન્યર્થેવ સ્ફુરતી
સ્થૈર્યં ઘા ચંચલત્વં મનસિ પરિણતિ યાતિ તત્રાયમસ્મિન્.

ચાંચલત્વં દુઃખદેતુર્મનસરદમહો યાચદિષ્ટાર્થલભિષ્-

સ્તસ્થ્યાં તાચત્ સ્થિરત્વં મનસિ વિપયજં સ્યાત્સુખં તાચદેવ ॥

(તત્ત્વભોકી.)

આત્મા નિષ્કંપ અને સુખસ્વરૂપ છે, તેનાથી ભિન્ન માયા તેથી અન્યરૂપે, અર્થાત્ સંકંપ અને દુઃખરૂપ લાગે છે આ ઉસવનું સ્થૈર્ય અને આંચક્ય મનમાં પરિણામ પામે છે. કષ્ટ વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતા સુધી મનનું આંચક્ય દુઃખના હેતુરૂપ થાય છે, અને તેની પ્રાપ્તિ થયા પછી જ્યાં સુધી ચિત્તમાં સ્થિરતા રહે છે ત્યાં સુધી જ વિપયગ્રન્ય સુખનું જ્ઞાન થાય છે.

આ વિષયમાં જડ ચૈતન્યનું સર્વોચ્ચ પૃથક્કરણ થવું સંભવતું નથી. ચૈતન્યવિરહિત જડ દ્રવ્ય ઉપસન્ધ થઈ શકતું નથી: (Matter and motion are never found apart) પણ સદા સંયુક્તદશામાં જ રહે છે. જડ દ્રવ્યમાં ચિત્ શક્તિની અભિવ્યક્તિનું તારતમ્ય જડચૈતન્યના બેઠનું નિયામક હોય છે. આ નિયમથી જ એ એક સંયોગી કાર્ય છે. (Nature sleeps in stone, dreams in plant and wakes in man) પાપાણાદિ જડ દ્રવ્યમાં પ્રકૃતિ ચુપ્તિમાં છે, વનસ્પતિમાં સ્વપ્નમાં અર્થાત્ અર્થ

જામત છે એને મનુષ્ય પ્રાણીમાં જામત છે; તાત્પર્ય કે ચેતન્યાત્મા પૂર્ણાંશે માનવ તનુમાં વ્યક્ત થાય છે. પામર અને વિપત્તી જીવોને આ સ્થાનું લાન થતું નથી, પણ મુમુક્ષુને પોતાની બદાયરયાનું લાન હોવાથી, પોતે અસ્પષ્ટ અને અસ્પષ્ટાક્તિમાન હોવાનું લાન હોવાથી, સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન પરમાત્માસાથે અસિન્ન થવા તે પ્રયત્નવાન થાય છે. આ પ્રયત્ન અથવા સાધન અંતઃકરણના અનંત અધિકારબેદથી અનંત બેદવાળાં છે, પરંતુ મુખ્યત્વેકરીને તેના ત્રણ વિભાગ પાડવામાં આવે છે, અને તે કર્મ જ્ઞાન અને ભક્તિ અથવા ઉપાસના માર્ગ છે. આ ત્રણે પરસ્પર કેવલ લિપ્ત અથવા વિરોધી નથી પણ પરસ્પર ઉપકારક છે. પ્રત્યેકમાં ઇતર ઉત્તમના અંશે સમાવકા છે અને ગમે તે મુખ્ય માર્ગનું અવલંબન કરનારને પરિણામિ ફક્ત આત્મનિષ્ઠી દુઃખનિવૃત્તિ અને પરમાત્મની પ્રાપ્તિરૂપ મોક્ષ એ એક જ છે.

આ પરમાત્મતત્ત્વ અવાદ મનગોચરમ્ । રાલં જ્ઞાનમનન્તમ્ । વિજ્ઞાનમાર્ગદં શ્રદ્ધ-મન વાણીથી અનેય, સત્ય જ્ઞાન અને અનંત, વિજ્ઞાન અને આનંદરૂપ શબ્દ છે, તેમ છતાં જે માંથી જૂતમાત્રની ઉત્પત્તિ થાય છે, ઉત્પન્ન થયેલાં જીવે છે અને જેમાં અતિ લપને પામે છે યતો વા હમાનિ જૂતાનિ જાયંતિ, યેન જાતાનિ જીવંતિ, યન્ પ્રત્યખિસંવિતંતિ તદ્વિન્નિશ્ચય-તદ્ વ્યવેતિ યુતિઃ । એમ કહીને જેના સ્વરૂપની લક્ષણ કરાવી છે તે તત્ત્વ સર્વ જૂતમાત્રનાં આધારજૂત છે. આ જૂત પ્રપચેના ઉપાદાનકારણરૂપ આ તત્ત્વને અનેક સમર્થ વિચારોએ અનેક રૂપે ઓળખવા પ્રયત્ન કર્યા છે. દૈતવાદીનાં મતપ્રમાણે પુરુષ અને પ્રકૃતિ એમ બે તત્ત્વોનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. પુરુષ કેવળ ચિત્તિરૂપ છે, અને પ્રકૃતિ સ્વતઃ સિદ્ધ હોઈને પુરુષને અર્થે પ્રવૃત્તિ કરે છે. કેવળ જડ પ્રકૃતિ સ્વતંત્રરીને ક્રિયા કરી શકે એ સંભવનું નથી, પરંતુ પુરુષના સંબંધથી જ ક્રિયાવતી થાય છે. જેમ અંધ અને પંચ સંયુક્ત થાય ત્યારે જ પ્રવાસ કરી શકે છે, એકલા નદિ; અપરકાન્ત મણિ લોહનું બકતી મર્પાદમાં આવનાં લોહમાં ગળિ ઉત્પન્ન થઈ તે નાના પ્રકારની મેટા કરે છે, અને લોહનાં મુક્કમ અણુઓ નાના આકૃતિઓને રચે છે એ પ્રસિદ્ધ છે. દર્શનમાત્ર એકદેશી જ હોય છે, સાદરૂપ સર્વોદમાં ઘટનું નથી. પણ વસ્તુસ્થિતિની લક્ષણ કરાવવાને બસ હોય છે. કેવલ જિન્ન ધર્મવાળા પ્રકૃતિ અને પુરુષ પોતપોતાના રૂપમાં પૂર્ણ જ છે અને તેથી પરસ્પરના આગ્રપની અપેક્ષા દર્શનત્ત્વમાં બનાવ્યા પ્રમાણે નથી. કેવળ સ્વતંત્ર વિજ્ઞાનમય પુરુષના સંબંધથી પ્રત્યક્ષાને જીન થયેલાં પ્રકૃતિના એક દેશમાં જોડાઈને જુદા જુદા પ્રકારે નું એક જુને અનેક રૂપ થાડે એવા શ્રી મહેશ્વરના સંકલ્પથી આદિમ કોત્ર થઈ સર્ગનનો આરંભ થાય છે આરંભ સંકલ્પ શા કારણથી થાય છે તે અનિપ્રથ છે. કારણ કે દેવસર્ગ સ્વમાર્ગેદયં આમવાસર્ય વા રજદા-એ વસ્તુનો સ્વભાવ જ છે. કેમકે નિયત્રમ દેવાથી તેમને રજદા નેના સંબંધતી નથી. બાહ્ય પરિણામને પમતી પ્રકૃતિપ્રદેશના થયેલ નિર્વાંદ અને સુસ્થિતિઅર્થે તે સમયે શ્રી મહેશ્વરનું લીલાતનુ પ્રકટ થાય છે. અંબપાંદ, ત્રિજુ અનાદિ, અને અનંત પરમાત્મતત્ત્વ આ પ્રમાણે સ્વતઃ મર્પાદને ધારણ કરીને એક જનાં અનેક નામરૂપથી અવતરાય છે. વસ્તુના જેમ આકાશ વિષુ અને અમર્પાદ છે, જનાં ઘટની ઉત્પત્તિ થવાની સાથે નદન વરકાશ એવી મર્પાદાવાની સંગાને પામે છે અને તેથી મહુદામયથી જિન્નરૂપે ઓળખાય છે તેમ સર્ગ-

કાળે પ્રકૃતિસ્થ ચૈતન્ય મહેશ્વર, સદાશિવ આદિ નામથી ઓળખાય છે, અને તદનુસાર તેમના ગુણધર્મે ક્રિયાનો અધ્યારોપ કરવામાં આવે છે.

કોઇ પણ કાર્ય ઉત્પન્ન કરતા પૂર્વે તેના ઉપાદાનકારણરૂપ મૂળ દ્રવ્યને અત્યંત શુદ્ધ રૂપમાં તૈયાર કરવું પડે છે. ઘટ ઉત્પન્ન કરનાર કુલાલને પ્રથમ મૃત્તિકાને કાંકરા, મૂળીઆં, ઘાસ વગેરે નિરૂપયોગી વસ્તુઓ કાઢી નાંખીને પથ્થાળીને સ્વચ્છ કરવી પડે છે; પટ ઉત્પન્ન કરનારને કાપાંથી કપાસ, કાલાં, કીટી, કોતરાં વગેરે કાઢી નાંખી શુદ્ધ તાર તૈયાર કરવા પડે છે; અર્થાત્ સંમિશ્રિત સ્થેલા વસ્તુસમુદાયને વિચ્છિન્ન કરીને, ખડિન કરીને, ઇષ્ટાર્થની પ્રાપ્તિએ નિરૂપયોગી વસ્તુનું પૃથક્કરણ કરી વિનાશ અથવા સંહાર કરવો પડે છે, અને તે સ્વદસતાનું કાર્ય છે. પ્રકૃતિના સામ્યભાવનો ભંગ કરનાર આ જ્ઞાનપ્રધાન શક્તિદ્વારા શ્રી સ્વલગવાન પ્રકૃતિ દ્રવ્યનું પૃથક્કરણ કરીને શ્રી સદાશિવના સંકલ્પને અનુકૂળ સર્જિત સ્વલગવાનો વેગ આપે છે. (જ્ઞાનઃ સર્વ વિદ્યાના, હૈશ્વરઃ સર્વભૂતાનામ્ । કમ્વેદઃ) પ્રતિકૂલ અભ્યુ-
ઓના સંહાર થતા હોવાથી તેમને રદન કરાવે છે માટે તે રદ કહેવાય છે (રોધ્યતીતિ રદઃ) અગ્નિદેવતાં રદને મરત કહીને વર્ણવે છે (Tempest Winds) તોફાની પવનના પ્ર-
શ્વંડ વેગથી મોટાં શહેરનાં શહેર નાશ પામે છે; સમુદ્રમાં મોટી આગળોટા અને વદાણુ ઉધા પાડી તોફાની પવન જ જનમાલની ભારે હાનિ કરે છે; રેતીના શેલમાં મુસાફરોને તે જ પવન રેતીના ચક્કરમાં ઘેરી લઈ દારી હાથ મુંગળાવીને મારી નાંખે છે. વનમાં મોટાં મોટાં વૃક્ષોને જડ મૂળમાંથી તે જ પવન ઉખાડી નાંખે છે; આ રીતે શ્રી સ્વદસતાનાં સિન્ન સિન્ન કાર્યો સુચિત છે.

શ્રી સ્વલગવાનની આંતર સંપત્તિ જોતાં તે અંતઃસત્ત્વ અને બહિરતમસ ગુણવાળા વર્ણાય છે અને શરીરનો વર્ણ અંતરૂનું સત્ત્વ બહાર ઝગકતું હોવાથી સ્વેત ગણાય છે. પ્રકૃતિના અઆકૃત દ્રવ્યમાંથી પરમાણુઓનું પૃથક્કરણ થયા પછી શ્રી મહેશ્વરની ઇચ્છાપ્ર-
ધાનશક્તિ વિશ્વની અમુક પ્રકારની રચના થવાનો સંકલ્પ કરે છે, પરમાણુઓનું સયોજન અમુક રચનાવિશેષને જન્મ આપે છે. આ સંકલ્પ કરનાર શ્રી બ્રહ્મા લગવાન સંકલ્પ-
માત્ર કરીને વિરમે છે અને તે સંકલ્પ-સર્જન-ભાવના (Design) પ્રમાણે અવાનતર સદાયક દેવોદ્વારા વિશ્વની રચના રચાય છે. નિરંતર સંકલ્પ એ પ્રધાન ધર્મ હોવાથી બ્રહ્મા લગવાન અંતરૂબદિરૂ રચ્ય ગુણવાળા અને તેથી રક્તવર્ણવાળા મનાય છે. કેવળ સર્જનભાવના કરીને નિરત થાય છે અને કાર્મ રચ્ય ક્રિયા તેમનાથી થતી ન હોવાથી વેદમાં તેમને ત્વષ્ટા (architect) કહેવા છતાં તેમની અમુક પ્રકારની આકૃતિ-મૂર્તિ-
માતૃવામાં આવતી નથી. વ્યવહારમાં પણ એમ જ્ઞેવામાં આવે છે કે ભવ્ય મહાકથો અને નગરોની, કલ્પના-ઘટના- (Plans and designs) પ્રથમ થયા પછી જ તદનુ-
સારે રચના કરવામાં આવે છે. આ રચના અથવા ઘટના શ્રી મહેશ્વરની ક્રિયાપ્રધાનશક્તિ-
દ્વારા શ્રી વિષ્ણુલગવાનને અધીન છે. પરમાણુઓનું સયોજન થતાં નામરૂપા-
ત્મક દ્રવ્ય આકૃતિવાળું વિશ્વ રચાય છે. અણુઓને સુગ્રવસ્ત્રિયા રાખીને શ્રી મહેશ્વરના સંકલ્પનો નિર્વાહ થયા અર્થે સતત ઉલુકત રહેતા શ્રી વિષ્ણુ લગવાનની રક્ત સત્તા આ સમગ્ર વિશ્વનું અને તદ્ગત પ્રાણીપદાર્થોનું વચાવત પાત્રન કરે છે. અંતરૂ તમસ અને બદિરૂ સત્ત્વ ધર્મ હોવાથી તેમના શરીરનો નીચ વર્ણ ગણાય છે. નીચ વર્ણનો ધર્મ સુર

ક્ષિત રાખવાનો છે. સૂર્યના તાપ અને પ્રકાશથી નેત્રને શીનશતા અર્પી સુરક્ષિત રાખવાનો નીલ-આશમાની (Blue) રંગનાં ચરમાં ઉપયોગમાં આવે છે. વાદળો રંગની સીસીમાં પાણી ભરીને સૂર્યનાં કિરણો તેમાં પ્રવેશ પામતાં તે જળથી જ્યાર, તાપ, વીંછીનો દસ વગેરે મટે છે એ જાણીતું છે.

ઈશકોટિષ-ચિમ્તિના સ્વરૂપ, શુભ, ધર્મ આદિનો આ રીતે વિચાર કર્યાપછી વિશેષ એમ પણ જણાય છે કે, બ્રહ્મિયારીરમાં સ્વરૂપના અભિમાની વિશ્વ, મુક્તમના તૈજસ અને કારણના પ્રાપ્ત છે; તે જ પ્રમાણે સમષ્ટિમાં સ્વરૂપના વિશદ આત્મા, મુક્તમના હિરણ્ય-ગર્ભ અથવા સૂક્ષ્માત્મા અને કારણના ઈશ્વર અભિમાની ગણાય છે. આથી પર મહેશ્વર અથવા સ્વરાશિવનું સ્વરૂપ છે અને તે જ રાજસ જલ અથવા સગુણ જલ છે અને તે પ્રણયમંત્રમાં પુષ્કરધાને છે. વિવિશેષ સ્વરૂપની લક્ષણ તેમને સદા કાયમ બની રહેલી હોવાથી ત્યાં અખંડાનંદ અથવા સદગ્ધનંદ સિદ્ધ હોય છે. નાટકમાં પાત્ર રંગભૂમિઉપર આવતાં રાજ અથવા કિશ્કિનો વેગ લગ્નવતી વખતે તદ્દરૂપ ધરેલો હોય છે અને શૂંગાર, કરણ, પીર આદિ રસનિબંધિ કરી શકે છે, છતાં મનુષ્યતરીકે પોતે અમુક અમુક નામ રૂપવાળો છે એનું સદસા વિરમરણ થતું નથી-લક્ષણ કરતાં જ તે જાણી શકે છે; તે જ પ્રમાણે ઈશકોટિમાં સ્વરૂપાનુસંધાન કાયમ રહીને નાના અવદાર થાય છે અને તેથી તે પુકતયોગી કહેવાય છે. તેથી ઉમટું સપ્તધાર નાટકનું સકલ તંત્ર ચત્રાવનાં છતાં પોતાના સ્વરૂપનું અખંડ જ્ઞાન હાલુવાર પણ વિસરતો નથી, તેમ માયા-મૃતિ-પ્રદેશની પ્રાન્ત-મિહિર રિથિતિ હોવાથી શ્રી મહેશ્વરનો ધૃતપદનો અખંડ આનંદ કાયમ રહેતાં સ્વસ્વરૂપથી કદાપિ અન્યુતિ થતી નથી.

વ્યાપ્ત પ્રકૃતિપ્રદેશનાં અનંત જલ્મોમાં એક જલ્મોમાં મુખ્ય આધારભૂત શ્રી સૂર્યના રાયણ છે, અને તેમાં આ નવ મહાદિ બોલકોમાં આપણી પૃથ્વીનો પણ સમાવેશ થાય છે. સૂર્યમાંથી જ વનરખનિ અને પ્રાણીવર્ગ યત્ન-ન્યને પ્રાપ્ત કરે છે. સૂર્યનો પ્રકાશ ન પહોંચતો હોય તેવા સ્થાનમાં વનરખનિ સૂકઈ જાય છે. મસિત પરમાણુઓનો નાશ કરીને શુદ્ધિ અને બળ તેમાંથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. અગ્નિ અને વિદ્યુત્ તેની શક્તિવિશેષ છે, અને અવ્યાંતિન વૈજ્ઞાનિકો તેના સૈવનથી કેવાં અસાધ્યજી અરે અમદારિક કાંપી કરે છે એ આ વીરાળી સદીમાં અજ્ઞપ્રયું નથી. પણ યા અમરેષો ય પણ તર્જન તત્ત્વ સંવત્તર જાગ્યા એમ કહીને શ્રી બૃહદારણ્યક શ્રુતિ મહાકાવ્ય અથવા મહેશ્વરરૂપ અમરેષધના આત્મારૂપે સંવત્સરને રતી-કારે છે, અર્થાત્ સંવત્સરથી અમરેષ કાળની ગણના થાય છે, અને તેના અમરેષધારૂપે ઋતુ, માસ, પક્ષ, અદોરાનાદિ છે.

અત્રસ તેમ પાશિમાસ ન્યેતિયજ્ઞપ્રમાણે આપણાં જલ્મો (Solar system) માં સૂર્ય એ મધ્યચિંદુ હોવાથી પૃથ્વીઆદિ મહા પોતાના ઉપગ્રહોસદિત તેની આસપાસ વર્તુળમાં ભ્રમણ કરે છે, અને ગતિના અનંત બેરથી રાત્રિદિવસથી આરંભી કાળની ગણનામાં ભેદ પડે છે. સૂર્યમંડળમાં સૂર્ય જ્યાર મહાદિની અપેક્ષાએ ગતિરતિત રિથર રહે છે. પ્રકાશ, ઉષ્ણતા, હવન આદિ અન્યને અર્પે છે અને પોતે સદા પૂર્ણ અને નિર્લેપ છે:—

સૂર્યો વધા મર્ગ લોકસ્ય ચમુર્ત લિચ્છત વામુર્તિચંદ્ર દીર્ઘઃ ।

एकरक्षा मर्गं भूतान्तरात्मा न लिच्यते लोकदु गेव बाधः ॥

એ શ્રી કાશ્મીર શ્રુતિ શ્રી સૂર્ય ભગવાનના નરસ્ય સાક્ષીપદ્ધતિ લોકદુઃખથી અરપ-
છ, સર્વ ભૂતમાત્રમાં વ્યાપક આત્મનત્વની લક્ષણ કથાવે છે.

પિંડ અને પ્રભાંડની વ્યવસ્થા એક જ પ્રકારની હોવાથી સમષ્ટિની પેઠે અષ્ટિ શરીરમાં
પણ ચેતન્યનું નાપક ચિદ્રૂ સૂર્યનું અભિરૂપ સિદ્ધિ તત્ત્વ છે. જરૂરી ચેતન્ય વિવિધ કરવાને,
સચેતન અને અચેતન ઓગળવાને મુખ્ય સાધન ઉક્ત અભિનીઉત્થાના છે, અને આ અભિની
મુખ્ય અભિવ્યક્તિ એ પ્રાણવાયુથી છે. પ્રાણનત્વના સ્પંદનવિના અભિનો આવિભાવયતો નથી
ભૌતિક ઉત્પત્તિઃમાં પણ આકાશદ્વાયુઃ વાયોરોમિઃ—એમ કહી પ્રાણતત્ત્વને જ ચેતન્યની
અભિવ્યક્તિનું મુખ્ય સાધન માન્યું છે.—પ્રાણા ધ્રુવે મરો દ્વારે, તત્પ્રાણેવ્યુદ્ધાતેષુ શારીરશ્ચદિ-
તુમપ્રિયત (વૃહદારણ્યક) આ પ્રાણનત્વના પ્રભાવથી જ મર, બળ આદિ સંપત્તિ પ્રાપ્ત
યાવ છે અને તે નીકળી જતાં શરીર ટુટીને તેના અણુઓ વિચીર્ણ થાય છે. પ્રાણની
સ્પંદરૂપ કલાથી જ ગર્ભમાં આત્માનો આવિભાવ અનુભવાય છે. ચેતન્યની પ્રતીતિ અને
સદ્ભાવનું નાપક ચિદ્રૂ એ કેવળ પ્રાણ જ છે. સરેતલ શરીરમાં સૂર્યથી પ્રથમ પ્રાણ
પ્રવેશે છે અને સર્વથી અતિ પ્રાણુ ઉત્ક્રમણ થાય છે. અભિની ઉત્થાના શરીરમાંથી જતી
રહ્યા છતાં ચેતન રહે છે, પણ પ્રાણ જતાની સાથે જ ચેતન સાથું જાય છે. "પ્રાણુઉ-
પર આરૂઢ ધર્મ, જે ક્ષણ ત્યજ્યમણ્ આ ધામ," એમ શ્રીમુખે નૃસિંહવાણીવિંદ્યાસ-
માં પ્રાણુતત્ત્વદ્વારા સિંગ શરીરની લોકાન્તરમાં ગતિ થવાના નિયમને સ્પષ્ટ કર્યો છે. સ-
મગ્ર પ્રભાંડમાં પ્રાણુતત્ત્વ અનુસૂચન રહેલું હોવાથી પિંડપ્રભાંડમાં એકતા પણ તત્ત્વદ્વારા
સાધવા સંશયસ્થ પ્રમેય છે.

(અપૂર્વ.)

અનિર્વેદવાદ.

ભક્તિ અથવા યોગ માર્ગના આખા અંગને તેના પ્રત્યેક નાના મોટા અવયવસાથે
વિચારપૂર્વક તેમ જ આચારપૂર્વક જળ્યાવિના ધણા મનુષ્યો તેના સંપૂર્ણ રાત્રી યદ્યંતે છે
અથવા તેનાથી ભક્તિ કેવળ હજાર ટાય દૂર બેસવા યત્ન સેવે છે, તેમ જ અનિર્વેદવાદ
સંબંધી પણ હજારો મનુષ્યો તેના સંપૂર્ણ સીમાવતી યદ્યંતે છે અથવા તેનાથી અનેક
ગાઉ દૂર બેસી નિર્વેદવાદને જાણે યદ્યંતે કરે છે.

સાચા સાધકે, સાચા જ્ઞાન, ભક્તિ, યોગ આદિના સ્વરૂપને જાણવાની હઠલાવાળાએ,
જેમ તેના પ્રત્યેક બાજુ તથા આંતર અંગને જાણી શકે તેમ જ આચારપૂર્વક સ્વાનુભવમાં
ઉતારવાની અગત્ય રહે છે તેમ અનિર્વેદવાદના સાચા સ્વરૂપને જાણવા તથા તેમાંથી સંપૂ-
ર્ણ સ્વસ્થ, શાન્ત મેગવવા તેના પણ સર્વ અંગને સારી રીતે જાણવાની આવશ્યકતા રહે
છે, નહિ તો યદ્યંતે ભક્તિ કે યદ્યંતે યોગાદિના સ્વરૂપને ન જાણવાથી મનુષ્યો જેમ સુખના
તથા સામર્થ્યના સાધક મહાન સાધનોથી વેરજા રહે છે તેમ અનિર્વેદવાદના શાન્ત વૈભવ
અને તેની અમરૂતિઓથી પણ અસંખ્ય ગાઉ દૂરને દૂર રહ્યા કરે છે.

સુખ, સામર્થ્ય, જ્ઞાન સર્વ સાધનોમાં અને સર્વ માર્ગમાં રહેલાં છે, પરંતુ તેની પ્રાપ્તિ ઇચ્છનાર સદ્વિવેકી પુરુષે પોતાના અધિકારાનુસાર જે તે સાધન મેળવી તેનાં અથર્થી ઇતિપર્યંત પગથીયાને ક્રમેક્રમે સિદ્ધ કરતા જવાનું છે. અને તેમ કરતાં કરતાં જ પ્રત્યેક સાધનની સરળતાથી સિદ્ધિ થઈ પ્રાપ્ત્ય પદાર્થ મેળવી શકાય છે.

પરંતુ અવ્યાસ, અથર્વા સાધનમાં આગળ વધવાનો ક્રમ, મનુષ્યોએ જે પદ્ધતિથી આંકલો જોઈએ તે પદ્ધતિથી આંકલામાં હમેશાં ભૂતા કરતા હોવાથી, અને તે ભૂલને ખીચી ભૂલોંસાથે એક પછી એક ગુણકારમાં વૃદ્ધિ પમાડતા જતા હોવાથી, પરિણામે તેઓ કોઈપણ સાધનમાં આગળ ન વધતાં ભૂલોના વમળમાં જ અટવાયા કરે છે.

પદ્ધતિ, નિયત પદ્ધતિ એ પ્રત્યેક કાર્ય, પછી તે નાનું હોય કે મોટું હોય, વ્યાવહારિક હોય કે પારમાર્થિક હોય, પ્રત્યેકમાં તેનું ઉત્તમોત્તમ ગૌરવ સચવાવું જોઈએ. તેના વિના કોઈપણ કાર્ય સુલભતાથી અને સરળતાથી સિદ્ધ થઈ શકતું નથી. અને સેંકડે નવાણું પ્રસંગમાં ઇષ્ટિત માર્ગથી વેગળા અને વેગળા જવાનો જ સંભવ અણુધારી રીતે રચાતો જાય છે.

વ્યાપાર કરનાર હોય કે, વિચાર કરનાર હોય, રથૂલ પ્રદેશમાં ફરનાર હોય કે મુદ્રમ પ્રદેશમાં ફરનાર હોય, સર્વેએ પોતપોતાના કાર્યમાં નિયત પદ્ધતિ જે હોય તેનો આશ્રય અવશ્ય લેવો જોઈએ. તેથી બહાર જે કોઈ જોટલા અંશમાં કામ કરવાનું સાદ્દસ કરે છે તે કોઈ તેટલા અંશમાં આડો અવગો પડવાયા વિના રહેતો નથી.

સૃષ્ટિમાં કાર્યક્રમની કોઈ એક ચોક્કસ નીતિ સર્વદા અને સર્વત્ર પ્રવર્તી રહેલી છે. તેની અવગણના કરવી દેવાને અને ઇશ્વરને પણ ભારી થઈ પડે તેમ છે, તો મનુષ્યે તેને સંપૂર્ણ માન આપવું જ જોઈએ.

તમે મોટરમાં બેસી પૃથ્વીઉપર ઉત્તમ સડકઉપર મુસાફરી કરતા હો, અથર્વા હવાઈ વિમાનમાં બેસી ગગનમાં ચો પુટ, બેસે પુટ કે હજાર પુટ ઉંચે ચઢી વિહાર કરતા હો, તોપણ તમારે તમારા બાંધેલા કાયદાને અનુસરીને જ તમારો માર્ગ કાપવાનો રહે છે અને તેમાં તમારી અપ્પ પણ ગફલત ચાલી શકતી નથી; તેમ જે જે માર્ગે તમે સુખ, સામર્થ્ય કે જ્ઞાન મેળવવા નિશ્ચય બાંધી પ્રવૃત્ત થયા હો, તે તે માર્ગના નિયત પગથિયાં તમારે ઝાળગયાં જોઈએ જ. પછી ત્યારે વિહાર કરવાનું અમર્યાદ ક્ષેત્ર આવે અને તમારું બળ દશ દિશામાં વિસ્તરી રહે ત્યારે સ્વતંત્ર ખેલ કરવા તમે સમર્થ થાઓ છો. પરંતુ ત્યાં પછી તમે તમારી પોતાની કોઈ નીતિ જે ઇશ્વર અને કુદરતને અધીન છે તેને તો અવકાશ આપતા રહો છો.

નિયત પદ્ધતિવિનાનો વ્યાપાર ખોટમાં આવતો જાય છે અને સંપત્તિ મેળવવા જતાં વિપત્તિ આવે છે, તેમ સાધનક્રમમાં જે કોઈ પોતાનું એક એક પગથિયું નક્કી કરી આગળ વધવાનો ઉત્સાહ અને નીતિ નથી રાખતા તેમને પણ ઉચ્ચ સુખ, સામર્થ્ય તથા જ્ઞાનની જમા બાણી ભરવાને બદલે ઉધાર બાણીમાં મોટું નામું ખેંચવું પડે છે, અને ચિંતાનું, અશ્રદ્ધાનું અને મિથ્યા વજનદાટનું વાદળ સ્ત્રી અંધકારમાં વિચરનાર પ્રાણીઓનો આશ્રય લેવો પડે છે.

આવી પદ્ધતિ ઠરાવી આપનાર જે તે વિષયના નિષ્ણાત પુરુષો હોય છે અને તેમનો આશ્રય, તેમનો બોધ, સાચા માર્ગને સીધી રીતે જતાવતો હોય છે. ભક્તિ, યોગ, આદિના સાધનોમાં પણ પ્રત્યેક જિજ્ઞાસુએ તેવા સમર્થ માર્ગદર્શક નેતા શ્રીસદ્ગુરુનો આશ્રય લઈ તેમણે વખતો વખત બાંધી આપેલી નીતિને અનુસરી હિમતથી, દૃઢતાથી અને ઉચ્ચ શ્રદ્ધાના અપ્રતિમ વેગથી, પ્રત્યેક પગથિયું સિદ્ધ કરતા જવું જોઈએ.

ધણા મનુષ્યો આરા સન્માર્ગમાં આગળ વધવાની ઇચ્છાવાળા હોય છે, પરંતુ તેઓ યથાર્થ સદ્ગુરુના સ્વરૂપને જાણવામાં તથા તેમનાથી પ્રયોધાતી વિવિધ પ્રસંગની દેશકાલાનુસાર નીતિને સમયાનુકૂલ રીતે સમજી લેવામાં અત્યંત જડતાને પોતાના સંકુચિત સ્વભાવને વળગી રહી ધારણ કરી રહેતા હોવાથી, તેઓ સારી રીતે તેમના અધિકાર અને અભ્યાસમાં વધી શકતા નથી; અને જે ઉત્તમ અનુભવજ્ઞાનનો ક્રમ દર્શાવેલો હોય છે તેની બહાર અને બહાર રહેવાથી મિથ્યાજ્ઞાનમાં સંચ્યા કરે છે. આવા જડ સ્વભાવવાળા, વિવેકરહિત મનુષ્યો કોઈ પણ માર્ગમાં પ્રવેશ કરવા અનધિકારી જ નીવડે છે. તેનાથી સરળમાં સરળ માર્ગ હોય તોપણ તેમની હડીલાઇને લીધે અનેક ઠોડરો ખાતી પડે છે અને તેમના પ્રયત્નમાનનો અંત અજ્ઞાનના અધારીઆ રૂવામાં હાથપગ પગાડવામાં આવી રહે છે.

અનિર્વેદવાદને સિદ્ધ કરવા ઇચ્છનારે બીજા માર્ગોની પેઠે કોઈ ચોક્કસ પદ્ધતિથી કામ કરવાનો આરંભ કરવો જોઈએ. જે જે શરીર કે માનસ સ્થિતિઓ તેના વિચિત્ર પગથિયાં સિદ્ધ કરવા, જે જે રીતે અનુકૂલ કરી શકાય તેને સર્વોત્તમ રીતે પ્રથમથી જ સુધારતા જવું અને માર્ગને કાપવા માંડવો.

અગત્યનું અને વિશેષ કર્તવ્ય તો એ જ છે, કે કયે સ્થાને આવી, અને કેવી રીતે માર્ગને કાપવા માંડવો કેં ભવિષ્યમાં કોઈ પણ નડતર વચ્ચે ન આવતાં નિર્વિઘ્ન ઇષ્ટિત સ્થાને પહોંચી શકાય. દૃષ્ટિમિંદુ અને પ્રયત્નની કક્ષા એ જે યથાર્થ સિદ્ધ થવાં જોઈએ.

અનિર્વેદવાદ એટલો કઠિન છે તેમ એટલો સરળમાં સરળ છે કે તેમાં હઠનરો અને લાખો મનુષ્યો પ્રવેશ કરવા માંડતાં જરા પણ તેની વજ્રમય બીતોને ભેદી આગળ વધી શકતા નથી. તેમ તેના કેમળ કદલીના પત્રજેવા સહજ આલ્પજ્ઞાનમાં એકદમ પુરતી જવા પણ સાહસ કરી શકે છે. તેની કઠિનતા તથા સરળતા અત્યંત વિરક્ષણ છે, સાચા માર્ગે પ્રવેશનાર ઉભયનો સ્વાદ ઉત્તમ રીતે જાણે છે અને તેના અનુભવથી મિષ્ટરૂળ ચાખે છે. જેમણે આ માર્ગની કઠિનતા જોઈ નથી તેમ જેણે મૃદુતા પણ જોઈ નથી, પરંતુ જેમણે કેવળ એકને જ જોવાનો યત્ન કર્યો છે તેમને કોઈ પણ રૂળ મળવું નથી, તેઓ અનિર્વેદવાદના સાચા અનુભવી સાધક થવાનો અધિકાર મેળવવા હજી ભાગ્યશાળી થાય તે માટે વિરક્ષ છે.

અનિર્વેદવાદની કઠિનતાના પરો બેદવામાં જે ઉત્સાહ, જે ધૈર્ય અને જે અગ્ર આત્મશ્રદ્ધાની અગત્ય સાધક બુદ્ધિ છે અને માનવણે તત્ત્વના પ્રદેશમાં શ્લેષિગત થયાં કરે છે તેનો વિચાર અનિર્વેદવાદની કેવળ સરળતા જોનારને આવતો નથી. અને તે જ પ્રમાણે અનિર્વેદવાદના જે અત્યંત સુખકર રસિમઓની છાયાતળે નિરાતે શાંત ચિત્તથી સુષ્પ રહેવાનું

હોય છે અને જેમાં આત્માના કેમળ ભાવો સદૌદિત જગત્ તથા કરે છે, તે આનંદપૂર્ણ વિશ્રાંતિના સ્વરૂપને જોએ તેની કક્ષિતા જનણતા હોય છે તેઓ પણ જનણી શક્તા નથી.

એક જ બાલુ જેવી અથવા કાણુની દૃષ્ટિથી જોવું એ સંપૂર્ણ જોવું કહેવાતું નથી. જે બાલુ જેવી અથવા જે આંખોથી જોવું એ જ સંપૂર્ણ જોવું કહી શકાય છે, તેમ પ્રત્યેક વિષયના જે જે અંગ હોય તે જનનેને યથાર્થ દૃષ્ટિથી જોવાં તેવું જ નામ તે વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાની કલા છે, એમ કહી શકાય છે.

પરંતુ હાલ કાણુની દૃષ્ટિ જગત્માં પ્રધાન થઈ ગઈ છે. પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં આપણે જોઈશું તો જણાશે કે કાણુપણું જ પ્રવર્તી રહ્યું છે. ઈશ્વરે જે નેત્રવડે જોવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો કહેા છે, પરંતુ એકને દાખી નાંખી, એકનો જ પ્રધાન પ્રયોગ કરવામાં આવતો જોવામાં આવે છે. કેટલાક સ્થૂલ ચતુષ્કોને જ યથાર્થ દૃષ્ટિનાં સાધન માને છે તો કેટલાક સૂક્ષ્મ આંતર ચક્ષુને કેવળ યથાર્થ દૃષ્ટિનાં સાચાં સાધન માને છે. કેટલાક આત્મવાદીઓના માનસ નિયમોના ધોરણથી દરેલા નિશ્ચયને સત્ય માને છે તો કેટલાક જડ વાદીઓના સ્થૂલ નિયમના ધોરણથી દરેલા નિશ્ચયોને સત્ય માને છે, જનને અંગની ઉત્તમ કેળવણીદ્વારા વસ્તુના સ્વરૂપને જાણવા ધણી ઓછા મનુષ્યો જ યત્ન સેવે છે અને તેથી આ યશ્યકતાનો સમજીને સ્વીકાર કરે છે.

અનિર્વેદવાદની કક્ષિતા તેમ મૃદુતા ઉભય, સમય સમયના મુખો ઉત્પન્ન કરી અનેક પ્રકારના હવનરસને શરીર, મન અંતઃકરણ આદિ કરણોમાં રેડે છે. શરીર, મન, ઇન્દ્રિય, હૃદિ આદિ સાધનોનું સમતોલનપણું લાવે છે અને પ્રત્યેક આંતર બાહ્ય શક્તિઓને યોગ્ય કાર્યવાહક સ્થિતિમાં સ્થાપે છે.

વર્તમાન સ્થિતિમાં પૂર્વે કહ્યું તેમ મનુષ્યનાં સ્થૂલ સૂક્ષ્મ કરણો ધણે અંશે સમતોલ સ્થિતિવિનાનાં અર્થાત્ એક અત્યંત પ્રધાન અને બીજું અત્યંત ગાણુ એમ યઈ ગયું છે, એ સર્વને સહજ વિચાર કરી જોતાં જણાય છે. જે હાથ, જે પગ અથવા જે નેત્રો વગેરેમાંથી એકેક અંગ હમેશાં પ્રધાન સામર્થ્યવાળું હોય છે, અને બીજું અંગ અત્યંત ગાણુ સામર્થ્યવાળું છે. અને તેથી શક્તિ, ચાલુનો આચિન્કાર અપૂર્ણ રીતે થયા કરે છે. આ કારણને લીધે સ્થૂલ સામર્થ્ય તથા સૂક્ષ્મ સામર્થ્ય વધારવામાટે પૂર્વના સત્પુરણો તેમ જ વર્તમાનકાળના વિવિધ વિદ્યાકળાસિદ્ધો, મુદ્રાઓ, ત્રાટક, પ્રાણાયામ સંયમ વગેરે સાધનોના સ્વરૂપને અનેક રીતે જનસ્વભાવ, સ્થિતિ આદિનો વિચાર કરી જુદી જુદી રીતે પ્રયોગ કરતા આવ્યા છે. તે સાધનો અવ્યવસ્થિત વિષમ સ્થિતિઓને સુવ્યવસ્થિત સમ સ્થિતિમાં લાવનાર છે અને જે જ્ઞાન અંશવં વગેરેનો આચિન્કાર અપૂર્ણ રીતે થાય છે તે જ્ઞાન, અંશવં વગેરેને પૂર્ણ રીતે આચિન્કાર કરવા સદાયક થાય છે.

અનિર્વેદવાદના સાચા મર્મને જાણવા, હૃદિ અને જ્ઞાન, મનોભાગ તથા અધ્યાત્મભાગ, જનનેની પૂર્ણ અગત્ય રહે છે. અને તે એનો ઉત્તમ પ્રકારનો યોગ હોય ત્યાં જ અનિર્વેદવાદ તેના સાચા પ્રકારથી ઝગમગી ઉઠે છે. એ એક પૂર્ણ સત્ય છે કે અધ્યાત્મભાગ સર્વોપરિ બળ છે, અને હાથીના પગલામાં બધાં પ્રાણીનાં પગલાનો સમાવેશ થાય છે તેમ, તે

બળમાં સર્વ બળ સમાર્પિત થાય છે. તોપણ બધાં કાર્યકારણનો બેદ દહી સંપૂર્ણ ગળી ગયો નથી અને ત્યાંસુધી શુદ્ધ અભિમત પણ જાણવું રહ્યું છે સંપૂર્ણ એમાંથી એક પણ બળની આવશ્યકતા અસ્પ. આંકી સકાય તેમ નથી. બન્નેની ક્રિયા અને ક્ષેત્ર ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી બન્નેને ઉત્તમ પ્રકારે મેળવી ઉત્તમ રીતે સંયોગ પમાડવા નોંધ્યો. મનોબળ ને કાર્ય કરી શકે છે તે અધ્યાત્મબળ કરી શકતું નથી અને અધ્યાત્મબળ ને કાર્ય કરી શકે છે તે મનોબળ કરી શકતું નથી. ધર્મરની વ્યવસ્થા અત્યંત ચમત્કારિક છે. તેના સ્વરૂપને સમજી મન તથા પ્રાણ એ બે ઉપર ને ઉભય પ્રકારનાં જ્ઞાન, ઐશ્વર્ય વગેરે રમી રહ્યાં છે તેમને અનિવેદવાદના સારા અનુભવી થવા, -સમતોલ સ્થિતિમાં લાવવા-સંલગ્ન કરવા પ્રત્યેક ક્ષણે વિચાર કરવો.

અનિવેદના અભ્યાસીઓમાંના ધણામાં મુખ્ય ને અપૂર્ણતા જોવામાં આવે છે તે એ જ છે કે તેઓ ને આ બે બળનો ઉત્તમ પ્રકારે યોગ કરવો નોંધ્યો તે કરવામાં પછાત રહે છે. કાં તો મનોબળના તરંગમાં ભૂતભૂતવણીના વનમાં અટવાયા કરે છે અને પોતે સમગ્ર વનનો રાગ છે એમ માને છે. વાસ્તવિક રીતે તે પોતાની જ ભૂતભૂતવણીમાં બંધન પામી રહ્યા કરતો હોય છે અથવા અધ્યાત્મબળના નિકટના પ્રદેશમાં રહી ત્યાંના પ્રદેશમાં રહી ત્યાંના ચમત્કાર અને ભણકારને પોતાની તરફ આવતા ભુએ છે; પરંતુ તેમનો ધ્યાવિધિ ઉપયોગ કરી વાસ્તવિક કથાણુને પ્રકટ કરવામાં અસમર્થ નીવડે છે. તેનું બળ યોજનામાં નોંધ્યો તેનું ઉતરતું નથી. સંપત્તિના મેર રચાય છે અને મહાસાગરમાં તરંગોની પેઠે ઉભરા આવતા ગય છે, પરંતુ તેમાંથી રચના-નવીન મુખ તથા સાધનને પ્રકટ કરનાર સૃષ્ટિ-ભાગ્યે જ ઉત્પન્ન થાય છે.

સર્વત્ર શુભ છે. જલમાં, સ્વપ્નમાં, સંપત્તિમાં, વિપત્તિમાં, આડે પ્રહર અને દશે દિ-શમાં શુભ જ વ્યાપી રહ્યું છે તેથી વિરદ્ધ કાંઈ પણ હોવાનો ક્યાંદિ પણ અવકાશ નથી અને તેમાં સન્નતીય, વિન્નતીય કે સ્વગત કાંઈ બેદ નથી; એ વગેરે વિચારો અનિવેદમાં દાખલ થવાના માર્ગના પગથીયાં છે, પરંતુ તેનાઉપર ઉભા રહી તેવા પોકાર-કર્યા કરવાથી અથવા બાળકને લાડ લગાવતા હોય એમ તેવા સન્નિશ્ચયોને રમકડાની પેઠે ખેલવવાની બધાં ત્યાં દેવ પાડવાથી ઉચ્ચ જ્ઞાન અને સુખના માર્ગોના અસ્પ. પણ વાસ્તવિક હેતુ સિદ્ધ થવાના સંભવ રચાતા નથી. માત્ર આરંભક સ્થિતિમાં જેમ વર્તમાનકાલમાં ભક્તિ આદિ સાધનો સાધનાર પડી રહે છે તેમ તેમની પણ તેની અને પ્રસંગે તેથી પણ વિવશણુ સ્થિતિ યર્થ રહે છે.

સાચા કથાણુ, સાચા જ્ઞાનના શોધકે અને સાચા બેદ અભેદના સ્વરૂપને જાણવા મુશ્કેલ રાખનારે, આ શુભ શું છે, આ જ્ઞાન શું છે અને આ અભેદ શું છે તેનો ઉત્તમ પ્રકારે સખળ પુરુષાર્થવડે ન્યાયથી, વિવેકથી અને અનુભવથી શોધ કરવો ઘટે છે. ખરૂં છે કથાણુ, સુખ, જ્ઞાન, બળ, વગેરે સર્વમાં રહ્યું છે અને જોડવા પ્રત્યક્ષ તથા અપ્રત્યક્ષ પદાર્થો તથા પ્રસંગો છે તેમાં તેમનો વાસ રહેલો છે, પણ ન્યાયીયો યોગ્ય શ્રેણીથી તેમને શોધવાનો ક્ષણે ક્ષણે વિચાર નથી થતો, ક્ષણે ક્ષણે આંતર સૂક્ષ્મ તથા સૂક્ષ્મ સામર્થ્યોને તેની શોધમાં દૃઢ પ્રેમ અને આગ્રહથી વાળવામાં નથી આવતા ત્યાંસુધી

વાસ્તવિક શુભ તથા સામર્થ્ય સદજ્ઞ બાવથી કદી પણ પ્રકટ જણાવું નથી. જલમંથનની દલાળેનું એ કાર્ય છે.

શુભને જાણવાની વિદ્યા અને કલા એ છે. તે બેની મેડ જે બેસાડી જાય છે તે શુભનાં દર્શન કરે છે. વિદ્યા રીત ખતાવે છે. કલા પ્રીત બાંધી આપે છે. રીત અને પ્રીત એ ત્યાં ત્યાં અને ત્યારે ત્યારે સન્માર્ગ ખતાવે છે. શુભનાં દર્શન રીતવડે થાય છે, શુભનાં દર્શન પ્રીતવડે થાય છે. પરંતુ કેટલા થોડા મનુષ્યે રીત અને પ્રીત બાંધવા તૈયાર થાય છે. કેટલાક પહેલાંથી જ બાકી ઉઠે છે તેા કેટલાક પાછળથી જાગી મરે છે. ઉચ્ચ આપદને ધારણ કરનાર, રીત અને પ્રીત બન્નેને સમજનાર તથા તેમને સાંધનાર વિરલ પુરુષો જ દૃષ્ટિએ પડે છે. બેતો મેળ બાંધનાર સાચા સાધક, સાચું હૃદય શોધું પણ બાએ જરૂ છે. જ્યાં પરમાત્માનો વિશેષ કાયામાં કોઈ દૈવી સંકેતથી આવિર્ભાવ થયો હોય છે સાં જ આવા નવીન જીવનને દર્શાવનાર રીત અને પ્રીતને જાણનાર અનિર્વેદવાદના સાચા રહસ્યને પ્રકટ કરનાર નરવીર મહાપુરુષ પ્રકટ જણાય છે.

સત્ય જ્ઞાન સરળ છે તેમ તલવારની ધારઉપર ઉભા રહેવા જેવું કઠિન પણ છે. જે સુત વિવેકી પુરુષો શુભને અને સત્યને શોધવામાં અખંડ પોતાના મન તથા મનિને પોખ સાધનની શ્રેણીને વળગી રહી મચ્છા રહે છે તેઓ જ અનિર્વેદવાદના સાચા હીમાવતી યજ્ઞ શકે છે.

સર્વત્ર શુભ વિલક્ષી રહ્યું છે તેવો દર નિઃશય સ્થાપવો અને તેમાં પોતાનું અહં જમત્ કરી લું તથા તેમાં શુભ આત્મસ્વરૂપ જોવા સર્વ અંતરૂ બહિરૂ કરણોને વાળવાં, એ અત્યંત ઉચ્ચ અભ્યાસદ્વારા જ યજ્ઞ શકે છે અને તેમાં પ્રત્યેક કોણે કોણે પાડી સમજવામાં પરમાત્માના પ્રસાદની અનિવાર્ય અગત્ય રહે છે.

પરમાત્માનો પ્રસાદ શું છે અને તે કેવી રીતે મળે છે તેનું જ્ઞાન અનિર્વેદવાદમાં આગળ વધનાર પુરુષને સદજ્ઞ થાય છે. તેનો અર્થ શબ્દોથી સમજાવવો કઠિન છે. અંતરનો અનુભવી પ્રત્યેક સારી રીતે સમજે છે અને તેના વિલક્ષણ ઉત્તેજક બળવડે પુરૂ થઈ તે પ્રસાદ વિશેષ અને વિશેષ મેળવતા જવાની સવૃક્તિને સાથે છે.

પરમાત્માનો પ્રસાદ એ અનિર્વેદવાદનું મહાન હૃદય છે. તે પ્રસાદ, મુખ આપે છે, આરોગ્ય આપે છે, જ્ઞાન આપે છે, સ્વરૂપમાં સમગ્ર શુભ જ્યાં ત્યાં જે તે હણે પ્રવેશ દર્શાવે છે. બ્રમમાત્રનો ઉચ્છેદ કરે છે અને જ્ઞાનમાત્ર સંદોહિત જમત્ રાખ્યા કરે છે.

અનિર્વેદવાદ અને પરમાત્માનો પ્રસાદ એક છે. એકની સિદ્ધિ કરતાં બીજીની સિદ્ધિ આપોઆપ થાય છે. પરંતુ તદ્દઅર્થે દ્વેષોદ્ધિમાં—સૂક્ષ્મ દ્વેષોદ્ધિમાં સર્વને જ ઉતરવું પડે છે. મદ્દત, શ્રમયિના કાંઈ પણ મળતું નથી. અને તેની કિમત પણ હોતી નથી. પરમાત્માનો પ્રસાદ અત્યંત મૂલ્યવાન છે, તે અર્થે સર્વ પ્રકારનો ભોગ આપવો પડે છે અને તેમ છતાં પરિણામે તે ભોગ આપનાર સર્વનો જ અપિષ્કૃતિ યજ્ઞ રહે છે.

પરમાત્મા તેમનો સર્વોત્તમ પ્રસાદ અમને, તમને અને સર્વને નિત્ય પ્રાપ્ત કરો અને અનિર્વેદવાદના સાચા માર્ગમાં સંદોહિત જમત્ રાખો.

નિષ્ફલતાના સમયે-૧

ઈશ્વરાભિમુખતા.

જ્યાં

રે સઘળા ઉપાયો નિષ્ફલ થાય છે, અને મનુષ્યમા-
નની સાદાત્મ વ્યર્થ જણાય છે, તે સમયની કેટલીક
શક્તિ એવી હોય છે કે જેમાં મનુષ્યે ક્યાં જવું અને
શું કરવું તે સમજાતું નથી. તે સમય સામાન્ય જરૂ-
રીઆતનો નથી હોતો પણ મોટામાં મોટી જરૂરીઆતનો
અને મોટામાં મોટા કષ્ટનો હોય છે. જે કાને એવી અણીનીશક્તિ પ્રાપ્ત
થાય છે તે સમયે ક્યાં જવું અને શું કરવું એ જાણવું એ મનુષ્યને
કોઈ પણ કાલે થઈ હોય એવા પ્રકાશન (Revelation) માંનું
અત્યંત મહત્વનું પ્રકાશન છે. તે કે એ જ્ઞાન કંઈ કાળથી આપ-
વામાં આવ્યું છે, પરંતુ જેમને શ્રવણ કરવાને કાન હતા, તેમણે પણ
શ્રવણ કર્યું નથી.

ખરેખરા અગત્યના સમયમાં થઈ શકે એવી સામાન્ય વસ્તુઓ
પણી હોય છે. અને તે બધી કિમતી હોય છે પરંતુ એ સર્વ વસ્તુઓ
કરતાં ચડીપાતી એક વસ્તુપ્રતિ સર્વ મનુષ્યો ઉપેક્ષા કરી દે છે અને
આ એક વસ્તુ ઈશ્વરાભિમુખતા છે. મનુષ્ય ત્યારે કોઈ પણ
પ્રકારની વિપાતમાં આવે છે, ત્યારે ઈશ્વરાભિમુખ થવાવિના બીજા
અનેક જાતના ઉપાયોઉપર તે આધાર રાખીને કૂરે છે. ઈશ્વરનો
સંપૂર્ણ આશ્રય લેવાને બદલે તેમનું તે સંપૂર્ણ વિસ્મરણ કરે છે.
અને ખરેખરી નિગણા ઉત્પત્તિ યવાપર્યંત તે ઈશ્વરથી વિમુખ જ
રહ્યા કરે. છે, અને આ જ હેતુને લીધે અનેક એવા દુઃખદ પ્રમતો
બની જાય છે કે જે નહિ તે સરજરહે અટકી શકે.

. આગંતુક ઉપાયોનું પણ મૂલ્ય હોય છે, તેમની ઉપયોગિતા
પણ હોય છે, પરંતુ મનુષ્યો જેટલા પ્રમાણમાં તેમના અંતરમાંથી
છવત અને બળતો તેની સાથે ઉપયોગ કરે છે તેટલા જ પ્રમા-
ણમાં તે ઉપયોગી થઈ પડે છે. જે મનુષ્યો તેમના અંતરમાંથી
જેટલા પ્રમાણમાં એ વસ્તુઓઉપર આશા રાખે છે, તેટલા પ્રમાણમાં
જ તેમને તે ઉપયોગી થઈ પડે છે. આપણામાં ઉચ્ચ સામર્થ્યનું
અદવા મહાન સત્તાનું ભાન જ્યાં સુધી મર્યાદિત હોય છે ત્યાંસુધી
તે અમુક સમય અને અમુક પ્રમાણપર્યંત બાલ ઉપચારો અથવા
બાલ સાધનો તેને મદદરૂપ થઈ પડે, પરંતુ જ્યારે એ ભાન
જેટલા પ્રમાણમાં વધે છે કે ઉચ્ચ સામર્થ્ય, બળ અને પ્રભાવ-
પૂર્વક તે અભાગ પડે છે, ત્યારે આગંતુક ઉપાયો કેવળ નિરપયોગી
સરખા થઈ રહે છે.

૩. ઈશ્વર સર્વ અંશે સંપૂર્ણ છે એ જાણવું અને ગમે, તેવી મોટી અગત્ય (Need) હોય તોપણ તેમનું સામર્થ્ય સર્વ કરવા સમર્થ છે અને એ સામર્થ્ય આપણને પૂર્ણ અંશે આપવાને તે સર્વ પ્રકારે શક્તિમાન છે એ જાણવું, એ એક એવો રાશ્વતઆધાર છે કે જેનો પ્રાણિમાને આશ્રય મદદણુ કરવો જોઈએ. એ એક જ અખંડિત ભૂમિ છે કે જેમાં સર્વ મનુષ્યે પોતાનું રાશ્વત નિવાસસ્થાન રચી રાખવું જોઈએ.

ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે.

આ ઉપરથી આપણે એવો તર્ક ઉપજાવી લેવાનો નથી કે ખરી અણીના સમયે માત્ર ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરીને જ હાથ જોડી બેસી રહેવું. ઉપયોગનાં બીજાં સધળાં કર્તવ્યો કરવાં પરંતુ ક્ષાપી પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે ઈશ્વરાભિમુખ થવું. અને તેમનો જ સંપૂર્ણ આશ્રય લેવો. જ્યારે આપણે સંપૂર્ણ રીતે તેમનો આધાર મદદણુ કરીએ છીએ, ત્યારે પછી બીજા કશાની અગત્ય પડતી નથી. કેવલ તે એક જ સર્વ રીતે પૂરતું છે, કેમકે ઈશ્વર સર્વ અંશે સંપૂર્ણ છે.

જેવી હોવી જોઈએ અથવા જેવી રાખવી જોઈએ તેવી બદલાવના શક્તિ તમને ન પ્રકટતી હોય, તો તમારાથી અને તેટલા કામ-અસાધ ઉપાયોને કશે, પણ એટલું સ્મરણમાં રાખજો કે પરમ જીવન અને પરમ સામર્થ્ય તો તમે તેમના પ્રતિ અભિમુખ થઈને અને તેમનો આશ્રય લઈને જ પ્રાપ્ત કરી શકો એમ છે, અને એ એવો ઉપચાર છે કે જે કદાપિ નિષ્ફળ જતો નથી. જ્યારે તમે અધિક મેળવી શકો એમ છે ત્યારે થોડું જ પ્રાપ્ત કરીને બેસી રહેશો નહિ અને જ્યારે તમે પ્રથમ જ ઈશ્વરાભિમુખ થાઓ છો, અને તે પણ તેમના પ્રતિ સંપૂર્ણ આધાર રાખીને ઈશ્વરાભિમુખ થાઓ છો ત્યારે તમે અધિકને અવશ્ય પામે છો.

જે માર્ગ કશાપ નિષ્ફળ થતો નથી.

ઈશ્વર સર્વ રીતે સંપૂર્ણ છે એ જેમને પૂર્ણ રીતે જાણવામાં નથી, તેઓને આંગતુક (કામ અસાધ) અને બાહ્ય-સ્થૂળ-સાધનોત્તી દેટલોક સમય આરસપકતા જાણાય; અને જો તેમને તેની આવશ્યકતા હોય તો તેમને તે સાધનો સર્વ રીતે પૂરાં પાડવાં; કેદને પીડાવાળાં રાખવાની કરી જ અગત્ય નથી, અને કેદપિણ ઉપાયો દુઃખને એક શબ્દ પણ નિરત કરે, તો તેનો શ્રદ્ધાપૂર્વક ઉપયોગ કરવો. વળી સર્વ વસ્તુઓ ઈશ્વરતરફથી જ આવેલી છે અને સર્વ કોઈ પરમાત્માના નિરાશ્રય સામર્થ્યને થોડા અથવા મળા પ્રમાણમાં પાસણુ કરી રહેલું છે. પરંતુ તે વસ્તુઓ તેમના સામર્થ્ય અને કાર્ય-સાધકતા (Efficiency) માં મર્યાદિત હોય છે, તેથી જે સધ

અને અનિશ્ચિત પ્રકારનું છે તેના જ ઉપર આધાર રાખી રહેવાનું શા માટે ચલાવ્યા કર્યું જોઈએ ? જ્યારે આપણે ઇશ્વરશલિમુખ થઈ શકીએ એમ છે અને જે અનંત અને કદાપિ નિષ્કલ ન થાય એવું છે, તેને તેમની પાસેની સહાયતા રીતે પ્રાપ્ત કરી શકીએ એમ છે, તો પછી એથી હુદ્ સાધનપ્રતિ શામાટે અખંડ આધાર રાખવાના સ્વભાવવાળું રહેવું જોઈએ ?

ઇશ્વરઉપર આ-
ધાર રાખો.

જ્યારે આપણે શ્રદ્ધામાં આગળ વૃદ્ધિગત થતા જઈએ છીએ ત્યારે જ્યાં કલિન સ્થિતિ કદી પ્રાપ્ત થતી નથી, કેમકે ત્યાં ઇશ્વરની સત્તા અને સામર્થ્ય આપણી આગળના માર્ગને સરળ કરવાને માટે નિરંતર આપણી સાથે જ રહે છે, તે રમણીય સ્થાનમાં આપણે આવીએ છીએ. અને ખરી અણીના સમયે પ્રથમ જે મનુષ્ય ઇશ્વરશલિમુખ થાય છે, અને ગમે તેમ થાય પણ જે તેમના જ ઉપર આધાર રાખે છે તેવા પ્રત્યેક મનુષ્યને આ શ્રદ્ધા પ્રાપ્ત થાય છે.

ઇશ્વર નિષ્કલતા
આપતા નથી.

વર્તમાન સમય એ અનેક વિચારોમાં અને પદ્ધતિઓમાં વિવિધ ફેરફારો કરનાર થઈ પડે એમ છે. મનુષ્યમાં રહેલું જે અમર્યાદ સામર્થ્ય છે તેના સંબંધનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને અનેક પ્રયત્નો આજે મચી રહી છે, અને એ સંબંધમાં વિશેષ અને વિશેષ પ્રકાશ પાડી રહી છે. અને મનુષ્યમાનના અતરૂમાં રહેલું એ સામર્થ્ય પ્રત્યેક પ્રકારના દુઃખ અને વ્યાધિને નિવારવા સમર્થ છે, એ પ્રકારનો સર્વ કોઈને વિચારવડે અને પ્રયોગવડે નિર્ણય પાંધતો જાય છે. ત્યારે વિવેકી પુરુષે શા માટે કેવલ બાહ્ય સાધનોને જ સાધનરૂપ ધણીને તેમના ઉપર આધાર રાખનાર થઈ રહેવું જોઈએ ? જ્યારે આસ્પાત્મિક સાધનો પ્રાપ્ત હોય છે ત્યારે બહારનાં અવધા સ્થૂળ સાધનોનો ઉપયોગ કરવો એ ધણીને અયોગ્ય જણાય છે, પરંતુ આ નિર્ણયના સમયમાં જ આપણને ઘણી વખતે સમય છે કે આપણી યાચનાનો ઇશ્વરવડે કશે સ્વીકાર થતો નથી. નિરામયતા અથવા સ્વાસ્થ્યને માટે કંઈલી આપણી પ્રાર્થના ઘણી વખતે નિરંતર રહે છે કે જ્યારે જાણ સધીને અનેક પ્રસંગે સ્વાસ્થ્યને પ્રકટાવે છે. અને આ એવી વાર્તા છે કે જેનું નિરાકરણ કરવાને કોઈક જ સમર્થ હોય છે.

વસ્તુતઃ એમ છે કે આપણા અધ્યત્મજ્ઞાનના પ્રમાણમાં અને ઇશ્વરપ્રતિની આપણી અભિમુખતા અથવા નિકટતાના પ્રમાણમાં આપણા અંતરૂમાં રહેલું સામર્થ્ય આપણામિતિ બાવે છે; તેથી જ્યાં પર્યંત એ જ્ઞાન પ્રકાશમાં ન આગ્યું હોય, અને આપણામાં તેનો પ્રકટિત વિકાસ ન થયો હોય ત્યાં પર્યંત આગંતુક સાહાય્ય લેવામાં આપણને જે તેની જરૂર જણાય તો આનાકાની કરવાની અગત્ય

નથી. પરંતુ ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે, એ જેમ અને તેમ સત્ત્વર આપણે જાણીએ તેમ વધારે સારું. કેમકે ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે, એમ જ્યારે આપણે અંતર્યથી જાણીએ છીએ, ત્યારે તેવા જ સ્વરૂપે ઈશ્વર આપણને પ્રતીત અને પ્રત્યક્ષ થાય છે.

જ્યારે વ્યાધિતો કે વિપત્તિનો ભય જણાય ત્યારે રમરણમાં રાખજો કે સર્વ સામર્થ્યસ્વરૂપ ઈશ્વર તમારી નિષ્કૃષ્ટ છે અને તે નિરામયરૂપ છે. તેમ જ રમરણમાં સ્થાપજો કે તે તમારો કદાપિ પરિત્યાગ કરનાર નથી. અને પુનઃ રમરણમાં આણજો કે તે નિરંતર કાળજી રાખીને તમારી સાથેને સાથે રહે છે અને કદાપિ તમારો પરિત્યાગ કરતા નથી. આ નિશ્ચયોમાં સેવેલી દૃઢ શ્રદ્ધા કાઈ પણ મનુષ્યને નિરામયતા અર્ધાં શકે છે, અને હંતર વિપત્તિઓમાંથી પણ રક્ષણ કરે છે.

વિધ્વાની પ્રતીતિના સમયે એ વાર્તા બ્રહ્મશો નહિ કે વિમ્બિનાશક સત્તા તમારી નિષ્કૃષ્ટ છે. ગમે તેટલો ગાદ અધકાર જણાય, ગમે તેટલી ચારે બાજુથી જંગલનું ભાન થાય, અથવા બંધન ગમે તેટલું બળવાન-દૃઢ-જાણીય, તો પણ તે સત્તા એ સર્વમાંથી આબાદપણે ઉપર આણશે અને મુક્તત્વના પ્રદેશમાં સ્થાપી દેશે. આપણે મોટે સંજોગો બંધનોમાંથી આપણને મુક્ત કરવામાં ઈશ્વરને બહુ પ્રસન્નતા થાય છે. અને તેવાં બંધનો પણ છેલ્લાં જ હોવાનાં, તેવા સમયની વિપત્તિઓના પણ છેલ્લાં જ શ્વાસ ચાલતા હોવાનાં. કેમકે જેમ જેમ આપણે ઈશ્વરઉપર શ્રદ્ધા ધરતા જઈએ છીએ, તેમ તેમ તેમને આપણે અધિક પ્રસન્ન કરીએ છીએ અને ખરેખરી અણીના અથવા આપસ્યકતાના સમયમાં પણ તે તો આપણી નિષ્કૃષ્ટ જ રહેવાના, અને તે પણ સંપૂર્ણ અંશે; કેમકે ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે.

જ્યારે આપણે કંઈ પણ વિપત્તિમાં આવીએ છીએ, ત્યારે આપણે ક્યારેય જ ઈશ્વરનો વિચાર-ઈશ્વરનું ચિંતન-કરીએ છીએ. આપણે પ્રત્યેક મનુષ્યમાં અને પ્રત્યેક વસ્તુમાંથી વિશ્વાસ અથવા શ્રદ્ધાને ઉઠાડી લઈએ છીએ અને તે કેવળ દેવને પ્રજ્ઞા મળી તેને અધીન થઈ રહીએ છીએ. પરંતુ આ જ ખરેખરી શણ છે કે જ્યારે આપણે એકપણ અટક્યા વિના ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી જોઈએ, અને પરમતત્ત્વમાં પ્રત્યેક શબ્દે નિમજ્જનપૂર્વક શ્રદ્ધામતા સાધવી જોઈએ. ખરી અણીના સમયની આપણા ઉપર અત્યંત અને મુદ્દ અસર થાય છે તેથી તેવા સમયે પૂર્ણ સાવધ થઈને તે પ્રસંગની આપણા ઉપર બને એટલી એટલી અસર થાય તેવી ક્રિયા કરી જોઈએ. અને તે જ આ પ્રાર્થનાતથા એકામતા છે. જ્યારે સપથું પ્રનિહૂત જાણ્ય ત્યારે મનુની નિષ્કૃષ્ટ

નીચે ઉતરી આ-
વશે નહિ.

તમામ પ્રવેશ કરો, એક ક્ષણ પણ નીચે આવવાની આગત્ય નથી. કેવળ ઈશ્વરપ્રતિ જ એકાગ્રદષ્ટિ રાખજો, અને બીજા કશાનું જ ચિંતન ન કરશો. ઈશ્વરે સર્વ કંઈ અનુકૂળરૂપમાં કરવાને સંપૂર્ણ અંશે સમર્થ છે એ પ્રદાને અખંડ જાગૃત રાખો અને તે સત્તા જ તમારી ખાતરી કરી આપશે કે તે પોતે સર્વાંશે સંપૂર્ણ છે. ઘોઘા જ સમયમંત્ર અથવા વિખરાઈ જશે, ઉપાધિ રમી જશે અને પુનઃ જ્યારે સાંતિ પ્રકટશે, ત્યારે આપણને સ્પષ્ટ થશે કે આપણી આ વર્તમાન દિવાળે કરીને સઘળી વસ્તુઓએ સાથે રહીને આપણા શુભનો જ પ્રયાસ કર્યો છે.

વિધિસામે ઠકર.

પ્રત્યેક મનુષ્યને એમ ધણી વખતે લાન થયું છે કે તેને જે પ્રસંગ આવી પ્રાપ્ત થયો તેને તુરંત તે પોતે ન હતો, તે કંઈક દુર્લભ હતો, અને તેના ઉપર આવેલું વિધિ અગત્યસરનું અથવા ન ટાળી શકાય એવું હતું. તેને એમ જાણાયું હોય છે કે જો તેનામાં જરાક વધારે સામર્થ્ય અથવા બળનો સંચય હોત તો તે વિધિના સામી ટક્કર ઝીલત અને તે સર્વને હઠાવીને કોઈ નિર્ભય સ્થાનમાં પ્રવેશ્યો હોત, અથવા વિજયડંકો બજાવ્યો હોત. આણું અનેક મનુષ્યોને થયું હોય છે અને થયાં કરે છે. પરંતુ એ વધારાનું બળક્યાં મળે છે ? આવી ખરી અણીના ભ્રમરો, કટોકટીના પ્રસંગો, જરૂરી આતની ખરી ક્ષણે કે જ્યારે આપણું સમગ્ર ભવિષ્ય ત્રાજવામાં તોળાવું હોય છે, ત્યારે ઘણે ભાગે આપણે એ સ્મરણમાં આશ્રવાનું બૂલી જઈએ છીએ કે, પરમાત્મા એ સામર્થ્યસ્વરૂપ છે, અને તે જ્યારે જોઈએ ત્યારે અને જોટલું જોઈએ તેટલું સામર્થ્ય આપણામાં પ્રકટાવે એમ છે. એ અતંત સામર્થ્યવાળા તત્ત્વપ્રતિ તમારા હૃદય અને આત્માને તત્કાલ અભિમુખ કરો, અને તમારે જે પ્રકારનું સામર્થ્ય જોઈએ છે તે પ્રકારનું વધારાનું સામર્થ્ય તમને તત્કાલ મળશે.

જે કાલે ખરેખરે અણીનો સમય પ્રાપ્ત થયો હોય, જ્યારે તમને હાનિ કે લાજ પ્રાપ્ત થાય છે, એ નક્કી થવાનો સમય આવી લાગ્યો હોય છે, તે જ કાલે અનેક સ્ત્રીપુરુષોએ નિરાશા ધારણ કરી દીધી હોય છે, અને નિરાધારતાના કુંડમાં કુળી જતાં હોય છે. પરંતુ એ જ મનુષ્યો જો તેમના તેજા ખરી અણીના સમયે ઈશ્વરશબ્દમુખ થયા હોત તો તેઓ સરતમાં જ્યાં પામીને ધારેલા પારિતોષિક (ઇનામ) ને પામી ચૂક્યા હોત, અને તેમણે ઈશ્વરની પામેથી જ એ વિજય પામવાના સામાર્થ્યને પ્રાપ્ત કર્યું હોત. ઈશ્વર સંપૂર્ણ છે, અને સમય ગમે તેવો વિકટ હોય તથા આપણી દૃષ્ટિથી ગમે તેવી નિષ્ફલતા જણાતી હોય તો પણ કશી જ ચિંતા નથી. ઈશ્વર-

પાસે નવીન સામર્થ્યની પામના કરે અને તમને તે તત્કાલ વિશ્વ-
પના ઉત્તર શિખરે સ્થાપી દેશે.

એવો બીજો એક પણ વિકટ સમય આપણી દૃષ્ટિએ નથી
આવતો કે ત્યારે આપણા અત્યંત પ્રીતિપાત્ર સ્નેહીનું મૃત્યુ થાય છે, અને
ત્યારે આપણને હૃદયથી હૃદય મેળવીને કેની સાથે પાન કરવી એ
સમઝતું નથી, સમઝ વિશ્વ કેવળ મુશ્કેલરૂપું જાણાય છે અને
પ્રત્યેક ક્ષણ અસ્થિરતાને જ પ્રકટ કરાવ્યા કરતી હોય એમ લાગ્યા-
ય છે; ક્યાં જતું અને શું કરવું તે તેને કાઢ પણ રીતે રૂપ થવું
નથી, અને હૃદયને કેવી રીતે ખાલી કરવું તે કળા તેને સમઝતી
નથી. પરંતુ આ જરૂરીજ્ઞાનના ખરેખરા પ્રસંગે કાઢ એક એવું છે
કે જે થઈ દૂર નથી, કાઢ એક એવું છે કે જે તમારા હૃદયને
બાર ઉઘાડી લેવાને-પ્રત્યેક પ્રકારની હૃદયવ્યથાને દરી લેવાને-અને
દુઃખમાત્રને દૂર કરવાને એકે પગે તૈયાર છે. આ પરમ સ્નેહીનું
વિસ્મરણ થયું છે અને તોપણ તે નિરંતર નિહ છે, સર્વદા સં-
પૂર્ણ છે, અને સર્વકરતાં અત્યંત ઉત્કૃષ્ટ છે. કેમકે તે કહે છે કે,
“ હું નિરંતર તારી સમીપ છું. (હૃદયે ૦ ૬૦) મિન્નારિતત્વના
અવધિપર્વન તારી સમીપ છું. ”

ત્યારે આપણે તેમની નિકટ જઈએ છીએ અને તેમની
મૃદુતા તથા પ્રેમઆમળા ત્યારે આપણા હૃદયને ખાલી કરીએ
છીએ, માત્ર ઉપલક ઉપલક મળીને નદિ-ઉપલગીયા મેળાપથી નદિ-
પરંતુ પ્રાણીમાત્રના આત્માના સાચા સ્નેહીને ત્યારે મનેમન મ-
ળાએ છીએ, ત્યારે આપણે એક પરમ અન્ય પ્રેમનો અને ભાવનો
એવો અદ્ભુત અનુભવ કરીએ છીએ, અને તેને આપણામાં એવો
તો આહુઅહુમાં ભરી રહ્યો છીએ, કે જેથી મનુષ્યચૃષ્ટિમાંના સર્વો-
ત્તમ સ્નેહીઓએ આપણા આત્મકરનાં અનંતગુણગુણિક આત્મક
પ્રકટે છે. અને પુનઃ વિશ્વમાંથી પણ ઉત્તમ સન્નિધે આપણાપ્રતિ
આકાંક્ષિ આપે છે. સ્નેહીમાત્રમાંના એક પરમ સ્નેહીને શોધવાથી
આપણે તેમના વિશ્વ સ્નેહને પામીએ છીએ, અને તેની જ સાથે
વિશ્વની બીજી પણ સ્નેહ કરવા પોત્ત અનેક વ્યક્તિઓને આપણે
મેળવી શકીએ છીએ.

ખેંચતમાં, દુઃખમાં કે ત્રાનિમાં આપણે ભરાઈ પાયા દેખીએ
એમ લાગે, અને તેથી પ્રકટયું એક પણ કિરણ આપણી દૃષ્ટિએ
ચડે નહિ. ત્યારે યજ્ઞેશ બગરજેશ મને અને લલ્લન પામ્યામર-
પું કરમાવું કે સરમાળ મુખ કરી ઉજરપામે રવા કે સમા મા-
મરાની જરૂર નથી. અથવા આપણે કેવળ જ વિનાયક સર્વ મને

આપણા એક
પરમ સ્નેહી.

શેષવા શોષ મ-
મર્ષ વિષાદ

અને હવે દુઃખમાં જ દદાડા કહાડવાના આવરી, એવું પણ વિચારવાની જરૂર નથી, નહિ. એ વિચારે અયોગ્ય વિચારો છે. કેમકે ગમે તેમ થાય તોપણ અને આપણી સ્થિતિ ગમે ત્યાં હોય તોપણ ત્યાં પણ તે પ્રભુ છે. અને આપણી ગમે તેવી અવસ્થા હોય પણ આપણી સાથેના તે પ્રભુ સર્વદા સંપૂર્ણ છે-સર્વ અવસ્થામાં સંપૂર્ણ છે. એ પ્રભુને દીનતાની-મિથ્યા દીનતાની-આંગતુક દીનતાની-કરી જ જરૂર નથી. જીમને પ્રસન્નતાની અને શુદ્ધ પ્રેમની જરૂર છે. તેને અણગ પાડીને પ્રભુપામે જાઓ, મલકતા અને મલપતા જાઓ. પરમાત્માની નિકટ જવામાં એ જ તમારું સમિધ છે.

તમે આ સંપૂર્ણ હૃદયથી સ્વીકારો છો? તમે યથાર્થ રીતે મનો છો એ ક્ષણમાં જ, જગતનાં સઘળાં દુઃખો અને બધોતોમાંથી એ પરમાત્મા તમને સંપૂર્ણ અંશથી-તેની લેશ પણ આંચ આવવા દીધાવિના-ઉપાડી શકે એમ છે? વર્તમાન કાલમાંકે ભવિષ્યમાં ગમે તેમ અને તોપણ પ્રભુ સંપૂર્ણ છે એમ તમે શ્રદ્ધાપૂર્વક અંગીર કરો છો? આ સર્વ વિચારવચોગ્ય મહાન વિચારો છે. કેમકે જે ક્ષણે આપ-તેમની પાસેથી મુક્તિવને થાઓ છીએ તે જ ક્ષણથી આપણા બંધનતા દિવસો પૂરા થઈ જાય છે, ઉપાધિમાન રામો જાય છે, અને સર્વજ્ઞ શાંતિ શાંતિનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે અને પુનઃ મૂર્યનો પ્રકાશ અગતી ઉઠે છે.

જે કંઈ પ્રતિકૂલ સ્થિતિઓ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે તેને આપણે બહુ જ મોટા રૂપમાં જોઈએ છીએ. જોઈને પણ અટકાતા નથી. પરંતુ તે પ્રમાણે જ તેને પ્રમાણમાં અધિક અનુભવીએ છીએ. અને દુઃખો એ પ્રકારના વિચાર આવવાથી અને તેને એ પ્રમાણેના ભાનપૂર્વક મહણ કરવાથી આપણે એ દુઃખોને માથે ચડાવી દઈએ છીએ; એટલું જ નહિ પરંતુ તેની સાથે આપણે એવિ રમરણ કરી દઈએ છીએ કે પ્રભુ આપણાં દુઃખાશ્રુને લુછવા અને આપણે પૂઠે વરદ હસ્તને ધરવા અર્થે તત્પર છે. આ પ્રકારની શ્રદ્ધામાં રહેવું એ એવી સ્થિતિ છે કે જ્યાં કદાપિ અથુ આવતાં જ નથી.

સર્વોત્તમ થવાનો
અવેખરો સમય.

આપણે સર્વ જાણીએ છીએ કે ખરેખરી અગત્યવાળો કાળ એ ખરેખરી અણીતો અને બહુ જ મહત્વનો કાળ છે, અને એ સમયે જે કંઈ આપણે કરીએ છીએ તે ઉપરથી ભવિષ્યના દિવસોમાં અને વર્ગોમાં આપણે કેવા અનુભવો પામવાને થોગ્ય થઈએ છીએ, તેના નિર્ણય થાય છે. તેથી જો આપણે તે સમયને થોગ્ય પ્રકારના વિચારો નથી આપતા તો એ સમયનો આપણે બહુ સંભાળથી, લક્ષપૂર્વક અને કદાપણ ભરેલી રીતથી ઉપયોગ કર્યો એમ ફરી શકતું નથી,

પરંતુ એ સમય કે જે હવત્વની નિરૂત્તિનો અને ઈશિત્વની પ્રાપ્તિનો સંધિકાળ છે અને મનુષ્યને સિદ્ધિક્તની સ્થિતિમાંથી ઉપાડી- મહારાજાની સ્થિતિએ ખેસાડવાનો મંગલ કાળ છે, તે સમયે જે આપણે સાવધાનતાથી ઈશ્વરનું આપહન કરીને તેમના આધારને પ્રદણ કરીએ છીએ અને આપણને જોઈતા બળને અપરોક્ષપણે-સાક્ષાત્-તેમની જ પાસેથી માગીએ છીએ તો એ જ દારૂ આપણને સમગ્ર સુખના રાજ્યાધિપતિનું તિલક યાર છે, અને એક દારૂમાં જ વામન જેમ વિદ્યારૂપે યર્ષ ગયા હતા, તેમ આપણે સર્વ સામર્થ્યસ્વરૂપ યદ્ધ રહીએ છીએ. આપણે ખીલું ગમે તે કરીએ તેની હરકત નથી પરંતુ પ્રભુનું સામર્થ્ય અને પ્રભુની પ્રત્યક્ષ વિદ્યમાનતાને આપણે સાથી પ્રથમ રોધવી જોઈએ. પ્રભુની સાહાય્ય એ સર્વોત્તમ સાહાય્ય છે, અને પ્રભુ જો સિદ્ધ છે તો સર્વ સિદ્ધ છે. કેમકે એ જ સિદ્ધીશ્વર છે. અને તેથી અગત્યના સમયે ઈશ્વર-શિશુમ્બ થાઓ, અને તેમના ઉપર જ આધાર રાખો-તે જ સર્વા છે, કેમકે તે સંપૂર્ણ છે.

પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર.

રાજાની સ્થિતિ મુખ્યત્વે કરીને રાજ્યાનીમાં હોવાથી ગામડાંના લોકોને તેમના દર્શનનો લાભ બહુ વિરલ હોય છે, તેમાં વળી સામ્રાજ્યાધીશ તો બહુધા મુખ્ય દેશમાં વિરાજતા હોવાથી તેમની સંસ્થાનવાસી પ્રગતને તેમનાં દર્શન અતિ દુર્લભ હોય છે. જેમ રાંજત મોટા તેમ તેનાં દર્શન પામવાની મુશ્કેલી વિશેષ એ નિયમ, સમાજસ્થિતિ અવગ્રહતાં, રથાપ્તો હોય તો ખોટું નથી. દર્શનના અભાવથી પ્રગતજનમાં જોઈએ તેવો રાજ્ય-કિન્નો વિકાસ યદ્ધ શક્ય નથી. તેમનાં અંતરમાં દંધને દંધ ન્યૂનતા રહે છે. રાજ્ય-કિન્ની અનુત્પત્તિ, અરથાપિના અથવા અપૂર્ણતા આ પ્રમાણે રાજ્યકિન્નિમાટે સામ્રાજ્યોનું દુષણ છે.

આ લૌકિક નિયમને એક મોટામાં મોટા અલૌકિક અપવાદ છે. પરમેશ્વર દેવના દેવ અને સમ્રાટના સમ્રાટ છે, પરંતુ તેમના સંબંધમાં એક અત્યંત વિચિત્ર અનિશ્ચય છે કે તેમનાં દર્શનપ્રાપ્તિ મુશ્કેલી તેમની અનિશ્ચયતાને કારણે નથી, પરંતુ તેમની અતિસમીપતાને કારણે છે. પરમેશ્વરની પ્રાપ્તિની સ્થિતિ કેટલી ઊંચી છે તેના આજુ-ગામ ખુબી કાઠનાર મોનાજેવી છે. એક વાળ અને ખીજો વાળ, તેજ અને કાળજી, દંડ અને મેલીની માળા એ વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેથી પણ એટલું અંતર મનુષ્ય અને પરમેશ્વર વચ્ચે છે. ધૂળની રત્નરત્નમાં, પવની રેખાદેખામાં અને પ્રાણીના શોભશોભમાં પરમેશ્વર નિરાશ કરી રહ્યા છે અને તે પણ ખુબસાળી. આવા પ્રવણ પરમેશ્વરની અકલ લીલાઓમાંની કેટલીક શીતલા ગુણગુણાદી મલિની નવલિના કરનાનો આ લઘુ લેખનો ઉદ્દેશ છે.

ચાલો, આપણે ચોમાસામાં વિદ્યાર કરવા નીકળીએ. સૃષ્ટિની શુદ્ધતાનું આદર્શતામાં રૂપાંતર થયું છે! તરુઓ જે પૂર્વે નિસ્તવન હતા તેમની ડાબે ડાબે પાંખીઓ મીઠું ફૂજન કરી રહ્યાં છે. જલના નાના મોટા એથો વિવિધ શબ્દો કરતા વધતા એાજા વેગથી વહી રહ્યા છે! લીલી સાડીના પરિવેશનવાળા પૃથ્વીમાતા અનુપમ શોભા ધારણ કરી રહી છે. અહા! પૃથ્વીઉપર કેટલું ધાસ ઉગ્યું છે! અને ધાસની જાત પણ કેટલી છે! એક ચોરસ પુટ જેટલી જ જમીનમાં બોલેલા ધાસને હું સદ્મદર્શક યંત્રથી તપાસું છું તો મને તેની ૪૦૦ કરતાં વિશેષ જાત માલમ પડે છે. વનસ્પતિશાસ્ત્રીઓએ એકંદર ૫૦૦૦ કરતા વધારે ધાસની જાત નક્કી કરી છે! પાંદડાંની સમૃદ્ધિનો પણ પાર નથી. વૃક્ષઉપરથી પાંદડાં તોડી તથા ધાસનાં તણખડાં તોડી પૃથ્વીઉપર આપણે પાથરીએ તો તેને માટે ૪૨,૦૦૦,૦૦૦ (ચાર કરોડ વીસ લાખ) ચોરસ માઇલ કરતાં વિશેષ જમીન જોઈએ. પરંતુ કોઇ કહેશે કે “ એમાં શું? ચોમાસાની દરિયાળી અને વનસ્પતિની વિવિધતા એ તો જાણીતી વાત છે.” ઉત્તર એ છે કે જાણીતી વાતમાં છુપાતાં પરમેશ્વરને કાણ અટકાવી શકે એમ છે? આદલાથી પરમેશ્વરની લીલાનો ખ્યાલ ન આવતો હોય તો ‘વિશ્વ’ના ભરવૈભવમયિક ચિદ્ન એ પણ છે કે આવી અપાર વનસ્પતિસમૃદ્ધિમાં કોઈ પણ બે પાંદડાં, કોઈ પણ બે તણખડાં સમાશે સરખાં નથી, પ્રત્યેક પાંદડામાં, પ્રત્યેક તણખડામાં કંઈ કંઈ પણ નવીન તત્ત્વ છે. દૈવિ વિશ્વરૂપમાંની કેવી ખુબી કે પ્રત્યેક ઈમારતની ‘દીગ્રાહન’ ન્યારી હોય છે.

વસન્તઋતુમાં પરમેશ્વરની ન્યારી લીલા નજરે પડે છે. હજુ પાંદડાં ખરીને પૃથ્વી ઉપર પથરાઈ રહ્યાં છે, અને જાણે સૃષ્ટિમાંથી ચેતનતત્ત્વનો લોપ થઈ થયો હોય એમ બોલાં ઝાઝ નિવેદન કરે છે. પરંતુ એમ નથી. ચેતનતત્ત્વ આલી ગયું નથી, હવનતત્ત્વ હયાત છે. પરમેશ્વર પોતાના પ્રતિનિધિ સચિતા દેવને આજ્ઞા કરે છે કે-તમે તમારું જોર અજમાવો. ઉપરિના આદિયને અધીન તે દેવ પોતાનાં ભાતવર કિરણોથી પૃથ્વીપટ બેદે છે, એ કિરણો બેઠે બેઠે તરી ઝાઝનાં મુલેલાં મૂળિયાંના કાનમાં મંદ સ્વરે કહે છે—મધુઓ! નિદ્રા ધણી થઈ. વેળ વહી જાય છે. જાગો, બેઠો અને કર્તવ્યમાં મરો. મૂળિયાં આંખ ઓળી આજસ મરડી તૈયાર થાય છે. વૃક્ષનો હવનરસ મૂળમાંથી અદવા મડે છે, અને રગેરગ પહોંચી જાય છે. વૃક્ષને નવપલ્લવ આવે છે. પક્ષીરૂપ સ્તોતાઓ પોતાની અકલ મંત્રાથી પરમેશ્વરની લીલાનું સ્તવન કરે છે, અને સર્વજ્ઞ આનંદ અને ઉદ્યાસ વર્તા રહે છે.

વળી મનુષ્યને જેમ પરમેશ્વરે દાણ છે તેમ વનસ્પતિને પણ દાણ છે. મકાઈના છોડને કલાકમાં અધોગથી નવટાંક સુધી પરમેશ્વરે દાણ છે. સામાન્ય વૃક્ષમાંથી તો દરરોજ કેટલાક મધુ પાંચુ પ્રસ્વેદરૂપે વહી જાય છે. એ પાણી કયાથી આવ્યું? પૃથ્વીમાંથી ખેંચાયું. એક હજાર ચોરસ માઇલ જમીનમાં ઝાઝ વાગ્યાં હોય તો પૃથ્વીમાંથી કેટલું પાણી ખેંચાતું હશે અને પરમેશ્વરે બહાર નીકળતું હશે?

પેલી શરદઋતુ વીણું મોં કરી કહે છે—હુ તો રહી જ ગઈ. સખિ! તું રહી ગઈ નથી. પરમેશ્વરે તને ત્યજ દીધી નથી. તું પરમેશ્વરની દાનમકિનતી મૂર્તિ છે. તારી કારકીર્દીમાં વનસ્પતિની શક્તિનો પરિપાક થાય છે, એ શક્તિ ખીજના રૂપમાં સ્ટુટ થાય છે,

બીજાશક્તિને પરમેશ્વરે કેવાં સુંદર વસ્ત્રોથી અને મનોહર લેપથી શણગારી છે ! વાવણીને સમયે ખેડુત વાવવાનાં બી ટોપલીમાં ભરી લઈ જાય છે, પરંતુ કાપણીને વખતે તો એ બીની સંતતિનો સંચય કરવા. માટે અનેક ગાંઠાની જરૂર પડે છે. સખિ શરદ્ગતુ ! પરમાત્માના તારા ઉપર આરે હાથ છે. એકના સો, સહસ તારાદ્વારા તેઓ અપાવે છે. એમની અવકૃપાની આશંકાથી હવે કોઈ દિવસ વીહુ મોં કરીશ નહિ.

વનસ્પતિમાં પણ ઇષ્ટસાધનતા જ્ઞાન કેવું હોય છે ! જાડનાં પાંદડાં પ્રકાશતરંગ વળતાં રહે છે અને સૂર્યમુખી પુષ્પ તો નિમકહલાત્ર નોકરની પેઠે અથવા પતિમતા સ્ત્રીની પેઠે સચિતાની ગતિને અચક્ષણે અનુસરે છે. વનસ્પતિમાત્રને નાછટોળન. તત્ત્વની આવશ્યકતા હોય છે. એ તત્ત્વ વાતાવરણમાં અમાપ છે. પરંતુ બહારોગબહાર અદલ્ય કરી શકાય એવા રૂપમાં નથી. પ્રાણિમાત્રના શરીરમાં એ તત્ત્વ મદલ્ય કરી શકાય એવા રૂપમાં હોય છે. કેટલાક છોડ રેતાળ અથવા અડકાળ જૂમિમાં ઉગે છે. એવે ક્ષયે નાછટોળનનો બંદુ કરીને અલાય હોય છે, અને નાછટોળનની આવશ્યકતા તો પૂરી છે તેથી એવા છોડ કીડાઓનું આકર્ષણ કરે છે અને તેમનું લક્ષણ કરી ઇષ્ટતત્ત્વ મેળવી લે છે ! ઇશિયલિમાં વનસ્પતિલક્ષક કીટ હોય છે એટલું જ નહિ પણ કીટલક્ષક વનસ્પતિ હોય છે.

વળી વનસ્પતિમાં પુરુષતત્ત્વ અને સ્ત્રીતત્ત્વ હોય છે. કેટલીક વનસ્પતિમાં એક જ ફલમાં એ બે તત્ત્વો હોય છે. કેટલીકમાં જુદાં જુદાં ફલમાં એ બે તત્ત્વો હોય છે અને કેટલીકમાં તો ભિન્ન ભિન્ન વૃક્ષોમાં એ બે તત્ત્વો હોય છે. ક્વચિત્ એ ભિન્ન ભિન્ન વૃક્ષો મેકેકે માછલને અંતરે હોય છે. ક્વચિત્ પુકેસર પોતાની મેજે ખરી સ્ત્રીસરથી સંયુક્ત થાય છે અને બીજની ઉત્પત્તિ થાય છે. બદુ કરીને એ બે તત્ત્વોને મેળવનાર જંતુઓ હોય છે, અને વિધિસર વિવાહ થતો જોવામાં આવે છે. પુકેસર વર છે, સ્ત્રીસર કન્યા છે, બ્રમરો બાજાણ છે અને તેઓ મુંગરવરૂપ પંદિક મંત્રપોષ કરી વધુવરનો હસ્તમેળાપ કરાવે છે !

સમાન આકૃતિવાળા અનેક પુરુષો જ્યારે પરસ્પર આજિંગન કરતા જોવામાં આવે છે ત્યારે આપણે અનુમાન કરીએ છીએ કે એઓ લાઈ હશે. એ વ્યક્તિઓ સ્વતઃ ભિન્ન છે, પરંતુ તેમની માતા એક હોવાથી અને તેમનો પિતા સમાન હોવાથી માતાપિતાદ્વારા તેમનું અંકુષ છે. આ જ પ્રમાણે વિચિત્રા સર્વ પદાર્થો પરસ્પર દૃષ્ટબદ્ધ આજિંગન કરી રહ્યા છે. પાકેલું ફળ ઝાડઉપરથી તુટી પડી પૃથ્વીનું આજિંગન કરે છે. આ આજિંગનનો સર્વવિદિત વ્યતિકર નિદાળી મદાર્જ્ઞાનિક ન્યૂટન પોતાની પ્રતાના પંક્તિથી એ સિદ્ધાંતઉપર આપ્યો કે એવું આજિંગન વિચિત્રા સમસ્ત પદાર્થો વચ્ચે વ્યાપી રહ્યું છે. પૃથ્વી અંદરે જેએ છે, અંદર પૃથ્વીને જેએ છે, પ્રદો અંદરે જેએ છે, સૂર્ય પ્રદોને જેએ છે—સ્વરૂપમાં પ્રત્યેક પદાર્થ બીજા પ્રત્યેક પદાર્થને પોતાની શક્તિપ્રમાણે જેએ છે અને બીજા પ્રત્યેક પદાર્થથી તેની શક્તિ પ્રમાણે જેઆય છે. નરીન તારો જે ગગનમાં ઉત્પન્ન થાય તો પૃથ્વીને, સૂર્યને તથા બીજા સર્વ તારાઓને અને પ્રદોને તેના આકર્ષણની થોડી ઘણી પણ અસર થયાવિના રહેતી નથી. આથી સિદ્ધ થાય છે કે આખું વિશ્વ કુટુંબ છે, એક અપાર બંધુમંડલ છે, પરમેશ્વર તેના પિતા છે અને મદામાયાશક્તિ તેના માતા છે, માતાપિતાનું મૂળથી અદિનિત્ય જ ન હોય તો બ્રહ્માત્મ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી, તે

પ્રમાણે પરમેશ્વર અને તેમની લીલાને બાદ કરીએ તો વિશ્વના પદાર્થો એક ક્ષણ પણ ટકી શકે નહીં.

આપણી પૃથ્વીમાતા પણ પહે પહે પરમેશ્વરની અગાધ લીલાનું ભોધન કરી રહી છે. પૃથ્વીનું વજન આસરે ૮૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦, મેલુ છે, પરંતુ સૂર્યના પ્રમાણમાં તે બાળકને રમવાની નાની સરખી દડીજેવડી છે. ચંદ્ર પૃથ્વીથી ૨,૩૮,૦૦૦ માઇલને અંતરે છે. સૂર્યનારાયણ એટલા વિશાળ છે કે એમના મધ્યબિંદુમાં પૃથ્વીને ગોઠવી હોય અને એ પૃથ્વીની આસપાસ ૨,૩૮,૦૦૦ માઇલને અંતરે ચંદ્ર દ્વ્યાં કરે તોપણ બીજી ૨,૦૦,૦૦૦ માઇલની છુટ રહે ! આપણી પૃથ્વી એક ભમરડાજેવડી છે. આકાશમાં તે દર સેંકડે ૧૯ માઇલના વેગથી ફરે છે. એ વેગથી આગગાડી ચાલતી હોય તો ઘણી તકબી મરી જાય, કારણકે આપણે જ મિનિટમાં મુંઝવણી લઈને પહોંચી શકીએ ! પાંચ રતલ વજનના દારૂગોળાને પૃથ્વીના વેગથી ઉડાડવો હોય તો આશરે ૪૦૦૦ રતલ દારૂ જોઈએ તો પછી પૃથ્વીને એટલા વેગથી ચલાવવા માટે કેટલા રતલ દારૂ જોઈએ તેનો ખ્યાલ કરવાનું વાંચનારને જ સોંપવું ઉચિત છે.

જલતત્ત્વ પણ પરમેશ્વરના મહિમાનું સૂચન કરવામાં પછાત પડે એમ નથી, અચ્છેર વજનનો ખરફનો પિંડ લઈએ. એ સંજીન પિંડને આપણે વરાળનું રૂપ આપવા માગીએ તો આપણને એટલી શક્તિનો પયોગ કરવો પડશે કે જેથી એ પિંડ ૨૭૦ માઇલ દૂર ધકેલાઈ જાય. એ જ પિંડના હાઇડ્રોજન અને ઓક્સિજન વાયુઓને જોડી રાખવામાં એટલું સામર્થ્ય વપરાયલું છે કે જેથી આપણે એ પિંડની પાસે અમેરિકા ખંડની પૂર્વ પશ્ચિમ અડધી મુસાફરી કરાવી શકીએ. ખરફના આવડા પિંડમાં આટલી શક્તિ ગળ્યાઈ છે તો એક જ ચોરસ માઇલ જમીન પર વપરાયલા એક ટુટ જળા ખરફના ધરમાં કેટલી શક્તિનો સંચય હશે તેનો ગણિતશાસ્ત્રને આધારે નિર્ણય થઈ શકે એમ છે.

એક ટુટ લાંબી, એક ટુટ પહોળા અને એક ટુટ ઉંડી પેટીમાં પાણી ભરું હોય તો તે પાણીનું વજન ૬૦ રતલ થવા જાય. હવે કાર્યશક્તિનું પાપ નીચે પ્રમાણે થાય છે. ૩૨૦૦૦ રતલ ભારને એક મિનિટમાં એક ટુટ જેટલો ઉંચો ઉપાડવામાં જેટલી શક્તિનો વ્યય થાય છે તેને અશ્વશક્તિ (horse power) કહે છે. કારણ કે ઘોડામાં એટલી શક્તિ છે એ માપથી નક્કી કરવામાં આવ્યું છે. ધારો કે સો ચોરસ માઇલ જમીન ઉપર વરસાદનું સખત ઝાપડું પડ્યું છે. અને એ પાણીનું બાબ્બીલવન કરવાનું છે, અર્થાત્ સૂર્યનારાયણે એ પાણીને વરાળના રૂપમાં અમુક માઇલની ઉંચાઈએ ચઢાવવાનું છે. એ કાર્ય કરવામાં ૮,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ (આઠ અબજ) અશ્વશક્તિની જરૂર પડશે. એ શક્તિ સૂર્યનારાયણ વાપરે છે અને એથી આખી દુનિયાનાં કારખાનાં ચાલી શકે એમ છે. તો પછી ઝરણાં, તળાવ, સરોવર, નદી, સમુદ્ર એ સર્વના જલના બાબ્બીલવનમાટે સવિતાદેવ પ્રતિદિન કેટલી અશ્વશક્તિ વાપરતા હશે તેની ગણતરી નિરાંતે કરવાજેવી છે.

હનુમતમાં કેટલું બળ હતું તે રામાયણથી આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. એ બળ એમને પોતાના પિતાતરફથી મળ્યું હતું. દર ચોરસ ટુટ ઉપર વાયુનું દબાણ આસરે સાડા ત્રણ રતલ થાય છે. હવે આપણે એક માઇલ ઉંચો અને ૧૦૦૦ માઇલ લાંબો એવો કોઈ પહાડ લઈએ તો તેના ઉપર વાયુનું દબાણ કેટલું થતું હશે ? માત્ર ૧૧૦,

૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦ (એકસો દશ અબજ) રત્ન, સચિતાદેવથી પરમેશ્વરની સીસાનો ખ્યાલ આવે છે તેના પ્રમાણમાં વાયુદેવથી કેવો આવે છે એનો દિસાવ પણ કરવા યોગ્ય છે.

પૂર્વના વર્ણનથી મરમેશ્વર જેટલા સમીપ ભાસવા જોઈએ તેનાથી પણ વિશેષ સમીપ તેઓ છે. એનો પૂરો આપણી પ્રત્યેકની કાયાનગરી પૂરે છે. એ નગરી એવી અમરકાંચિ છે કે તેને નિર્માતા દેવી હોવા જોઈએ અને નિરંતર એ નગરીમાં વાસ કરીને રહેલો હોવા જોઈએ, એ નિશ્ચય ઉપર આપણે સહજ આવી સમજીએ છીએ.

દરદારે આપણે કહીએ કે ' તબુ કટનો ડગલો બનાવી લાવ ' તો તે પ્રમાણે તે બનાવી લાવે છે. તબુને બદલે પાંચ સાત કે સત્તર કટનો ડગલો પણ તે બનાવી શકે. પરંતુ તેને જો એકે કટવિનાનો ડગલો બનાવવાનું કહેવામાં આવે તો તે આજો બની જાય છે અથવા તો આપણને ગાંઠમાં લેખે છે. પરંતુ આપણને છે-દેહરૂપી ડગલો આપવામાં આવ્યો છે તેમાં નથી સાંધો અને નથી ટાંકો, એવો ડગલો વિશ્વમાં કોઈ પણ કારીગર બનાવી શકે એમ નથી તેથી સિદ્ધ થાય છે કે એ ડગલો અસાધિક છે અને તેનો બનાવનાર દેવી છે.

તે જ પ્રમાણે ચાલો, કુંભારને ત્યાં જઈ આમણે તેને કહીએ કે—' અમારે એવો એક ધોડો જોઈએ છીએ કે જેમાંથી વખતો વખત બીજા ધડા નીકળી શકે. ' આ આપણું વાક્ય સાંભળી એના મુખઉપર જે ભાવ દેખાશે તે ઉપરથી આપણને સમજવાવિના રહેશે નહિ કે કુંભારના ધોડા અને આપણી વચ્ચે જાઓ તફાવત એ સમજતો નથી ! ધર્મિયાણાને ત્યાં જઈ આપણે કહીએ કે—' અમારે એવી ધર્મિયાણ જોઈએ છીએ કે જેમાંથી પ્રસંગે પ્રસંગે બીજી ધર્મિયાણા નીકળે ' તો તેને પરમ આશ્ચર્ય એથી ઘણું કે આપણે ગાંઠની ઇસ્પતાળના રહેવાસી નથી ! પરંતુ આપણો દેહ આવો જ એક ધોડો છે, આપણી કાયા એવી જ એક ધર્મિયાણ છે. સ્ત્રીપુરુષને પ્રગ થાય છે તે એક ધડામાંથી અનેક ધડા, એક ધર્મિયાણમાંથી અનેક ધર્મિયાણ નીકળવાઅશ્વર છે. આપણા દેહજેવો ધોડો, આપણી કાયાજેવી ધર્મિયાણ બનાવી શકે એવો કોઈ પણ કારીગર વિશ્વમાં નથી, એથી સિદ્ધ થાય છે કે એ ધોડો અને એ ધર્મિયાણ અદ્વિતીય છે અને તેના નિર્માતાનું બેનું અતિ પ્રચંડ દોનું જોઈએ. ધડામાંથી ધડા થાય છે એનો અર્થ શું એ નથી કે ધડામાં કુંભાર રહેલો છે ? ધર્મિયાણમાંથી ધર્મિયાણ નીકળે છે એનો અર્થ શું એ નથી કે ધર્મિયાણમાં ધર્મિયાણ રહેલો છે ? તે જ પ્રમાણે દેહમાંથી દેહ બને છે એનો અર્થ શું એ નથી કે દેહમાં દેહનો નિર્માતા રહેલો છે ?

વનસ્પતિસૃષ્ટિમાં જે વિવિધતા ઉપર કદી તેવી જ મનુષ્યજાતિમાં છે. કોઈ પણ બે મનુષ્યનાં મુખ સરખાં સરખાં દોતાં નથી, કોઈ પણ બે મનુષ્યની આંખ બધી રીતે મળતી આવતી નથી. અને કોઈ પણ બે મનુષ્યના અંગુણા સરં પ્રકારે સમાન દોતાં નથી આ પરમેશ્વરસીસાનો વ્યવહારિક ઉપયોગ ટપાલ ખાતું કરે છે, કારણ કે એ ખાતાના નિયમથી મનિઓડરની પદોંગ લેનાર મનુષ્ય જો લખી શકે એવો હોતો નથી તો તેના અંગુણની હાથ પદોંગના પૂરાવાનરીકે આગી શકે છે, તેમ જ ગુન્દેશોરને પણ તેમની એ નિશાની ઉપરથી પારખવામાં આવે છે, કારણ કે એ વાત સિદ્ધ છે કે કોઈ પણ માણસની અંગુણની હાથ વિશ્વમાં કોઈ પણ બીજા માણસની અંગુણની હાથ જેવી નથી.

જેવી દેવી નિર્માતાએ આખી કાયાને રચી છે તેણે કાયાના અણુઅણુને છોડી દીધા નથી. જે દેવી ચાલક આખી કાયાને ચલાવે છે તે કાયાનાં અણુપત્રોને પણ પ્રેરે છે. આમ હોવાથી જો કે શરીરના વિવિધ ભાગો પરસ્પર સંલગ્ન અને અન્યોન્યાશ્રયવાળા તેમજ તેમના તેમનામાં થોડું ઘણું પણ સ્વતંત્ર જીવન છે. શસ્ત્રવૈદ્યોને આ સત્યના પુષ્કળ પૂરાવા મળતા રહે છે. દાઝવાથી અથવા બીજા કોઈ કારણથી આમડીના અમુક ભાગનો નાશ થયો હોય તો તે સ્થળે બીજા નીરોગ મનુષ્યની આમડીના કટકા ગોઠવી સકાય છે. યંત્રમાં વાળ સપડાઈ જવાથી આખી ખાખરીની આમડી ઊખડી ગઈ હોય તો તે સ્થળે પણ આવી રીતે નવીન આમડીની ચોજના થઈ શકે છે. તે જ પ્રમાણે કપાયથી આંગળીને બદલે નવીન આંગળીની અને રોગી દાંતને બદલે નીરોગ દાંતની ઘટના વૈદ્યવિદ્યાકરી શકે છે. અમુક રાજાએ અંધને પોતાના નેત્રનું દાન કર્યું હતું એ પુરાણકથાનું રહસ્ય આથી વિશેષ સ્પષ્ટ થાય છે. શસ્ત્રવૈદ્યોને આગળઉપર એવી પણ કળા જડી આવે કે જેથી એ પ્રમાણે દાનમાં અપાયેલી ધન્દ્રિયો અને મહત્વના અવયવો દાનપાત્રના શરીરમાં સુસ્થિર રહી શકે.

(અપૂર્ણ)

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કલા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૩૩૬ થી.)

બન્હેલી વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવા માટે માનસિક ચિત્ર રચ્યાપછી, જ્યારે તમે, તે ચિત્રાનુસાર બાહ્ય જગતમાં અવસ્ય તમે અનુભવ કરશો જ એવી શ્રદ્ધા ધરો છો ત્યારે તમારી નિહીલ કલ્પનામાં તમે પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરો છો.

વિજયને પ્રાપ્ત કરવાના રહસ્યનો આટલામાં જ સમાવેશ થાય છે: યથાર્થ ચિત્ર રચાય તેવી ભાવના કરવી, અને શ્રદ્ધા રાખવી.

આ બે કાર્ય કરતાં જો તમને બરાબર આડવતાં હશે તો તમારા અનુભવના વેગને ખાળવા ત્રિભુવનમાં કોઈ સમર્થ નથી.

આ કળા સિદ્ધ થતાં, તમારી શક્તિની મર્યાદા આટલી જ છે, અથવા તમે આટલું જ કરવા સમર્થ છો, એમ કહેનાર ખાંડ ખાય છે. અમુક અશક્ય છે, અમુક અસંભવિત છે, એવાં વાક્યોને, આ કળા સિદ્ધ થતાં તમારા પ્રતિ ફરકવાનો અધિકાર બહા પણ આપી શકે એમ નથી.

અમુક અશક્ય છે, અને અમુક અસંભવિત છે, એવાં વાક્યો તમે જીવાડો તો જ જીવી શકે તેમ છે.

સ્મરણમાં રાખજો કે તમારી માનસિક સજ્જિને તમારાં ચર્ચયક્ષ્મસમીપ સ્થૂક રૂપમાં જોવાને માટે તમે સ્વેચ્છા માનસિક ચિત્રને તમારા સ્મૃતિમંદિરમાં, નિરંતર તમારી દૃષ્ટિએ પડે તેમ લટકવું રાખજો, અને તે ચિત્રપ્રમાણે અસ્પ. સમયમાં થશે જ, એવી શ્રદ્ધા રાખજો.

તમે સ્વેચ્છા કાર્પનિક ચિત્રો શી રીતે બાહ્ય જગતમાં સ્થૂકરૂપે પ્રત્યક્ષ થશે, કશે

સમયે તે પ્રલક્ષ ધરો, ક્યા દારથી તે પ્રત્યક્ષ ધરો, એ વગેરેની ચિંતા કરવાનું તમારું કામ નથી, બીજાક વાચ્યા પછી, અને જળ રેડ્યા પછી, ભૂમિ અને સૂર્ય તેને 'શી. રીતે ઉગાડશે, ક્યારે ઉગાડશે, ઉગાડશે કે નહિ ઉગાડે, એવી વ્યર્થ ચિંતા કરવાનું ખેડુતને પ્રયોજન નથી. પોતાનું કર્તવ્ય કરી ખેડુતે જે શ્રદ્ધા રાખી શાંત બેસી રહેવાનું છે, તેમ તમારું કાર્ય કરી તમારે પણ શ્રદ્ધા રાખી શાંત બેસી રહેવાનું છે.

તમારું મન જ માનસિક ચિત્રોદ્ધાર તમારું ધારણું સગવડ સમય છે, એ પ્રકારની અચક્ષુ શ્રદ્ધા સેવ્યા કરો. તમારા ઈષ્ટિસત્યાર્થરૂપ મહાત્મ્યનો શ્રદ્ધા જ સુદઃ પાપો છે. કેનામાં શ્રદ્ધા રાખવી, શામાં શ્રદ્ધા રાખવી, એ પ્રશ્નો કરો છો ? શ્રવણ કરો. તમારા પોતાનામાં જ શ્રદ્ધા રાખો. નિઃસંશય તમારા આત્મામાં જ અપ્રતિમ શ્રદ્ધા રાખો. કર્તા, હર્તા, ધર્તા, સર્વ તમે પોતે જ છો, તમે સર્વશક્તિમાન ઈશ્વર છો. શું અમે ? હા, તમે. તમે પોતે જ.

પણ પ્રિયતમ ! તમે હજાર હાથવાળા વિષ્ણુ છો કે સાક્ષાત્ મહેશ્વર છો, એ પ્રકારનું જ્ઞાન, જ્યાં સુધી તમે તેને અનુભવમાં ઉતાર્યું નથી, ત્યાં સુધી સ્વપ્નના મોહકળેનું છે. અનુભવમાં ઉતારેલું જ્ઞાન જ જ્ઞાન છે. સાકરનું ગળપણ તેનો સ્વાદ લેવાથી જણાય છે. કંઈ હાથમાં પકડી રાખવાથી જણાતું નથી, તેમ જ્ઞાનનું સુખ અનુભવમાં ઉતારવાથી જણાય છે, કંઈ વાતો કરવાથી કે અથો વાંચવાથી જણાતું નથી.

હું સર્વશક્તિ ઈશ્વર છું, અહં પ્રજ્ઞાત્મિ એ વેદાંતનું મહાવાક્ય રહસ્યનું રહસ્ય છે. એ સત્યની તુલ્ય અન્ય એકે સત્ય નથી. આ સત્ય મનુષ્યને દુઃખમાત્રથી તારનાર છે, અને સુખના શિખરે સ્થાપનાર છે. આ સત્યને મનુષ્યો નિલ મુખે ઉચ્ચરે છે, પરંતુ વિવિધ સ્વાદવાળા પાકમાં ફરતી કડીની પેઠે તેઓ તેના સ્વાદને જાણતા નથી. પાસે પેઠે જોજન ખાખાવિના કુધાની નિશ્ચિત કરતું નથી, તેમ જાણેલું સત્ય અનુભવમાં ઉતાર્યાવિના દુઃખને નિવારતું નથી.

હું જ્ઞાત્ર છું, એ જ્ઞાનને અનુભવમાં ઉતારવું એટલે શું ? એટલે એ જ કે કદરનામાં જ્ઞાનનું યથાર્થ ચિત્ર રચવું, અને તે હું જ છું એમ શ્રદ્ધાથી માનવું. પુનઃ પુનઃ રૂએશા એ જ ચિત્રને જોયા કરવું. ચિત્રરમાત્ર આ ચિત્ર રચવાથી નિર્મૂળ થાય છે અને હું શુદ્ધ જ્ઞાનસ્વરૂપ થયો છું, એવું દઃ શ્રદ્ધાથી માનવું. થયું, આજ કરવાનું. અન્ય કશું જ કરવાનું નથી.

શું તમે આમ કોઈ દિવસ ક્યું છો ? નથી ક્યું તો પછી જ્ઞાત્રવ્યનો અનુભવ ન કરો તેમાં કેવો દોષ ?

તમે શું ક્યું છે, અને શું કરો છો, એ હું તમને કહું. તમે જાતમાં અને સ્વપ્નમાં તમારા જીવભાવનાં જ ચિત્રો રચ્યાં છે, અને રચો છો. તમે તે ચિત્રોને જ તમારા મનમંદિરમાં ટાંંગીને તેમને જ જોયા કર્યાં છે, અને હજી જુઓ છો, તમારા હૃદયમહાત્મ્યમાં જીવભાવની વિવિધ રિપરિજોનાં લાખો અને કરોડો ચિત્રો. આંખે ઉઠીને ખાત્રે એવા રંગોમાં રંગીને, તમે લટકારી દીધાં છે, એક તત્ત્વપુર પળ જગ્યા ખાડી નથી. રાત્રિદિવસ તમે આ ચિત્રોને જ જોયા કરો છો. ચિત્રો અને સંજ્ઞાઓમાં તે ચિત્રોની જ વાતો કર્યાં કરો છો. એક તત્ત્વજેટલી જગ્યામાં પળ જ્ઞાત્રભાવનું ચિત્ર લટકાવેલું દેખાડી શકો છો ? શા માટે ત્યારે દલે જગ્યા કરો છો કે મારું મન મરતું નથી, અને મારું દુઃખ દળતું નથી ?

અહસ્વરૂપ છતાં પણ ધૈર્ય નિદ્રામાં ધૈર્યતા મનુષ્ય'! અર્થાત્, આ, અને તારૂં સ્વતંત્ર સિદ્ધ સામ્રાજ્ય હસ્તમાં લે. કળા તનેરીખવી છે, ના સમજાય તો સમજવાનો પ્રયત્ન કર. અત્રાન્ત પરિશ્રમથી સધાય એવાં સેંકડો કાર્યો કરવામાં કટિને કસે છે તો ધરને આંગણે શમ્યામાં પડ્યા પડ્યા સાધવાની કિચા સાધતાં કાયરતા કાં ધરે છે? તને પ્રેમથી આવે! અમોઘ સદ્મોઘ કોણ આપનાર છે?

તારે અહસ્વરૂપ નથી થવું? એ 'સ્વર્ગ મટામટ' જેવી સ્થિતિને શું કરે એમ તને થાય છે? તો ભલે, તે સર્વોપરિ શિખરઉપર તારૂં નિશાન ના તારૂં પણ જે સ્થિતિમાં તું છે તેથી ચઢતી સુખની સ્થિતિઓની પણ શું તારે અગત્ય નથી? તે સ્થિતિઓની પ્રાપ્તિ માટે પણ શું તું આ કળાનો ઉપયોગ નહિ કરે?

મનની જ આ સર્વ લીલા છે, એમ સમજી જેઓએ મન જે નિયમયોગે આ બધી લીલા કરે છે, તે નિયમના જ્ઞાને પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેઓ ધન્ય છે. શત્રુના દેશઉપર વિજય મેળવવાને માટે જેઓએ સિપાઈસપરાઉપર પ્રહાર કરવા છોડી દઈ, એક જ પ્રહારથી રાજ્યને સ્વાધીન કરવાની યુક્તિને સાધ્ય કરી છે, તેઓ ખરેખરા કુશળ વીર પુરુષ છે.

સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની હજારો યુક્તિઓ તમે વાંચી હશે, અને સેંકડોને સેવી હશે, પણ પ્રત્યેક યુક્તિમાં અત્ર પ્રતિપાદન કરેલી યુક્તિ, માળામાં જેમ સૂત્રનો તંતુ પ્રોવાળ્યો રહે છે, તેમ પ્રોવાળ્ય છે, એ બુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થયાવિના રહે તેમ નથી.

આ યુક્તિનો મનુષ્યો આશ્રય કરે તો પ્રયત્નથી સિદ્ધ થતાં કાર્યોમાં મનુષ્યોનો જન્મ લો સમય જાય છે; તેના સોમા ભાગના સમયમાં તેટલું જ કાર્ય થાય, એટલું જ નહિ, પરંતુ અસાધારણ પ્રતાપવાળાં કાર્યો પણ મનુષ્યો એવડે કરવાને સમર્થ થાય.

ચમત્કારોની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યોને આ યુક્તિના સેવનથી સમજાશે કે ચમત્કારો થવામાં જે હેતુ પ્રધાનપણે વર્તી રહ્યો હોય છે, તે અન્ય કોઈ જ નથી, પણ ચમત્કાર કરનારની, ચમત્કાર ઉત્પન્ન થવામાં પેલે રચેલા માનસિક ચિત્રમાં અસાધારણ શક્તિ, એ જ છે.

પોતાનામાં શક્તિ, એ તૃણનો મેરૂ કરે છે, અને મેરૂનું તૃણ કરે છે.

માનસિક રીતે વ્યાધિ નિવારનારા અન્યના વ્યાધિને રીતે નિવારે છે, તેમાં પણ આ કળા જ પ્રધાનપણે દંષ્ટિએ આવે છે. વ્યાધિ નિવારનાર જેનો વ્યાધિ નિવારવા પ્રયત્ન સેવે છે, તેની યથાર્થ નીરોગ મૂર્તિ કદાચનામાં જે પ્રમાણમાં અધિક સ્થિર રાખે છે અને આ ક્રિયાથી તેનો વ્યાધિ નિવૃત્ત થશે જ, એવું જે પ્રમાણમાં શ્રદ્ધાથી માને છે, તે પ્રમાણમાં વ્યાધિયસ્ત મનુષ્ય નીરોગ થતો જાય છે. માનસિક ચિત્ર રચવામાં અકુશળ શ્રદ્ધાહીન મનુષ્ય વ્યાધિનિવારણમાં સમર્થ થઈ શકતો નથી.

પોતાના વ્યાધિ પણ મનુષ્ય આ જ રીતે નિવારી શકે છે. પોતાના નીરોગ શરીરનું ચિત્ર વૃત્તિસંબુધ નિરંતર રાખવું, અને વ્યાધિ નહિ મટે એવો સંશય ન કરતાં અને વ્યાધિ મટશે જ, એવી શ્રદ્ધાને સેવવી, એ પ્રત્યેક મનુષ્યે નીરોગ રચવાનો, વગર પૈસાનો ઉપાય છે.

અન્યનો વ્યાધિ નિવારવાનો આ યુક્તિથી પ્રયોગ કરતાં વ્યાધિ નિવારનારના હૃદયમાં રચાયેલું માનસિક ચિત્ર, રોગીના હૃદયમાં પ્રવેશે છે, અને ત્યાં નીરોગ સ્થિતિના ચિત્રનું તેને જ્ઞાન થઈ તે ક્રમે ક્રમે નીરોગ થાય છે.

પ્રત્યેક પ્રતિકૂળ સ્થિતિ આ જ પ્રકારે ટાળી ચકાવ છે.

પ્રત્યેક અનુકૂળ સ્થિતિ આ જ પ્રકારે ઉપગતી ચકાવ છે.

આ ક્રિયાના સેવનથી જેમ જેમ મનુષ્ય કાર્યસિદ્ધિને અનુભવતો જાય છે તેમ તેમ તેને પોતાના સામર્થ્યમાં અધિક શ્રદ્ધા સ્થપાતી જાય છે, અને તેમ તેમ તે અધિક કટુસાધ્ય અને અસાધ્યસરખાં કાર્યોને સિદ્ધ કરવા સમર્થ થતો જાય છે. સ્વસ્થમાં આક્રિયાતી પરિપાક અવસ્થા એ જ ધ્યાન છે, જે સાધકને પરિણામે અટ્ટસિદ્ધિ આદિનું અનંત અર્થ આપી તેને સિદ્ધયોગી કરે છે, અને અતે નિર્લિકલ્પ પદમાં સ્થાપે છે.

પ્રિય વાચક ! અદ્ભુત સામર્થ્યને પ્રાપ્ત કરવાની કળાને તમે શ્રવણ કરી. હવે દુઃખ ટાળવા માટે શું કરવું, એવો પ્રશ્ન પુનઃ કરીશો નહિ.

તમે પરોપકાર વૃત્તિવાળા હો તો જ્યાં જ્યાં દુઃખ તથા વ્યાધિ જુઓ, ત્યાં ત્યાં આ યુક્તિવડે તેમને ટાળવાનો પ્રયત્ન કરો. વ્યાધિપ્રસૂત મનુષ્યોને નિરામય કરો, ઉદ્વિગ્ન મન-વાળાં મનુષ્યોને આનંદમય કરો, વિપત્તિથી પીડાતાંને સંપત્તિવાન કરો. ઉદારતાથી તમને મળ્યું છે તો ઉદારતાથી તેઓ વ્યય કરો. એ વાર્તા નિરંતર સ્મરણમાં રાખજો કે ભવેજીને વર્ષત એવ નિત્યમ્ અર્થાત્ જેમ જેમ આ સામર્થ્યનો તમે વ્યય કરતા રહેશો તેમ તેમ તે નિત્ય વધતું જશે.

આ પ્રતિપાદન કરેલી કળામાં કેઈ ગુરુગમ રાખી નથી. સિદ્ધ કરનારનો કેઈ વિ-રોધ અધિકાર નેહીતો નથી. શી અને શૂદ્રને તેમાંથી બાતમ ક્યાં નથી. માંદા કે સાળાં, રંક કે રાળ, વિદ્વાન્ કે અવિદ્વાન્ સર્વ તેના અધિકારી છે.

સારસ્વત કે કૌમુદી ભજુનાર જ આ ક્રિયા સાંધી શકે એમ નથી. અમુક સિદ્ધ કથા પછી જ આ સાધવાનો અધિકાર આવે છે, એમ પણ નથી, પ્રિય વાચક ! એનું કશું જ નથી. તમે ગમે તેવા હશો, દુર્ગત કે સન્નત, ભક્ત કે અભક્ત, પશુ તમે તેના અધિકારી છો. જે નેહએ છે તે માત્ર તેને સાધવાની તમારી ઇચ્છા, પ્રયત્ન અને આપદ આ ત્રણ જો તમારામાં છે, તો તમારામાં સર્વ છે. આ ત્રણ નથી, તો બીજું ગમે તે હશે તોપણ નકામું છે.

પ્રયત્ન કરો, અને સાધવા ધાર્યું હોય તેને આ કળાથી પુનઃ પુનઃ રજવું ફરત થતા પર્યન, હઠ્યા વિના સાધ્યા કરો.

કાર્યસિદ્ધિની આવી સરળ યુક્તિ ફરીને ફરીને મળતી નથી. કાગડો જેમ ચિંતામ-બિન્ને નિર્માત્ર્ય ગણીને ઉપેક્ષે તેમ આને નિર્માત્ર્ય ગણીને તેનો અનાદર કરેશો નહિ. મુખને સાધવાનો સમય પુનઃ પુનઃ મળતો નથી.

આ કળા ખોરી દશે તો તેને સંભવાથી તમને માથ ધોડા સમપતી જ દાનિ થશે, પણ જો ખરી દશે અને અવિધાસથી નહિ સાધો તો કેટલી દાનિ થશે, તેનો વિચાર તમે હૃદિમાન્ હોવાથી ત-કાળ કરી શકો એમ છે.

ન સિદ્ધ કરનાં તમારાં દુઃખનાં શાલજાં નિષ્પન્ના રહેવાનાં. સિદ્ધ કરતાં અપકાર મરી પ્રશય થશે, દુઃખમય ઝવન મરી મુખમય ઝવન થશે, સ્વર્ગનાં દાર તમારે માટે ઉપરી જશે.

વિજયેલી તમને વરમાળ આરોપવા આમંત્રણ કરે છે પ્રિયતમ ! કંઈ કાંઈ કરવા ઇચ્છા થાય છે !

પરમાત્માકાર થવાની સત્તાઓમાં અસંખ્ય યુક્તિઓ છે. ભક્તિ, જ્ઞાન, યોગ એ સર્વ તેનાં સાધનો છે. અનેક પ્રકારનાં આસનો, અનેક પ્રકારના પ્રાણાયામો, અનેક પ્રકારની ધારણાઓ, અનેક પ્રકારની મુદ્રાઓ, વગેરે અનેક પ્રકારના બહુ બહુ ઉપાયો છે. સર્વઉત્તમ છે. સર્વ આવશ્યક છે, સર્વ ધારણે સ્થળે પહોંચાડનાર છે, પણ તે શીખવાં હોય તો બીજા શ્રેયો વાંચો. બીજા પાસે જાઓ. તમે આને જ સ્વીકારો, એવો આગ્રહ નથી, તો દુરાગ્રહ તો હોય જ શાનો ?

કળા શી રીતે સાધવી, ન સાધાય તો શું કરવું, એ મને ન પૂછતા. તમને પોતાને જ પૂછે. તમારામાં રહેલા પરમાત્માને પૂછો. હું એક જ વાત જાણું છું, અને તે એ કે તમે ભારેલા દેવતાની પેઠે પ્રવ્રજ્ય પરમાત્મા છો. અને આ યુક્તિથી તમારા પરમાત્મતત્ત્વનો અનુભવ કરી શકો એમ છે.

અને હવે મારે કહેવાનું થઈ રહ્યું. કાંઈ આ લેખ વાંચીને હસશે, કાંઈ તેને તિરસ્કાર કરશે, કાંઈ તેને નિર્માત્ર્ય ગણશે, કાંઈ તેને ગપ ઠોકડી ગણી કાઢશે, કાંઈ તે વાંચી નિરાશ થશે, પરંતુ બુદ્ધિમાન તેને આચારમાં મૂકશે. અને આચારમાં મૂકનાર બુદ્ધિમાન જ નભોમંડળમાં પ્રકાશતા સૂર્યની પેઠે પ્રકાશશે, અને ધ્રુવની પેઠે અચલ પદને પ્રાપ્ત કરશે.

મિત્રતમ ! તમે સૂર્યની પેઠે પ્રકાશશો, અને ધ્રુવની પેઠે અચલ પદને પ્રાપ્ત કરશો ?

બ્રહ્મસૂત્ર અથવા બ્રહ્મમીમાંસા.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના ૫૪ ૨૪૮ થી.)

કર્તા શાસ્ત્રાર્થવત્તાત્ ॥ ૩૩ ॥

સૂત્રાર્થ:—જીવાત્મા કર્તા છે. કારણ કે તેમ લેવાથી જ વિધિશાસ્ત્ર અર્થવાળું થઈ રહે છે.

કૃત્રીક શ્રુતિઓ આત્માને અસંગ કહે છે અને અન્ય શ્રુતિઓ કર્તાનાં ઇષ્ટસાધનોનો બોધ કરે છે. એ બે પ્રકારની શ્રુતિઓનો વિરોધના પરિહારને માટે આ અધિકરણ છે. પળી સાંખ્યશાસ્ત્રમાં કર્તૃત્વબુદ્ધિનું લીધું છે તે વેદાન્તશાસ્ત્રને સંમત નથી. તેથી આ પ્રસંગથી વેદાન્તશાસ્ત્રનો પૃથક્ સિદ્ધાન્ત કે જીવાત્મા જ કર્તૃત્વ ધર્મવાળો છે એ આ અધિકરણમાં સાધવામાં આવે છે. ઉત્તર એ જણાવવામાં આવશે કે આ કર્તૃત્વ તે 'સ્વાભાવિક' નથી પણ ઔપાધિક છે અને તેથી સ્વાભાવિક અસંગત્યની સાથે અવિરોધ છે.

આ સૂત્રથી એ જણાવ્યું કે જીવને કર્તા સ્વીકારવો જોઈએ, કારણ કે શાસ્ત્ર એમ સ્વીકાર કરવાથી જ અર્થવાળું સિદ્ધ થઈ શકે છે. મજેત, જીહ્વાત્, વચાત્-યસ કરવો, હોમ કરવો, દાન કરવું; યજુષે ઇષ્ટની સિદ્ધિ કરવી, દોમવડે ઇષ્ટસાધના કરવી, દાનવડે ઇષ્ટસિદ્ધિ કરવી ઇત્યાદિ વિધિશાસ્ત્ર કર્તાઈ જીવને ઉદ્દેશી અમુક અમુક ઇષ્ટસાધનનો પ્રબોધ કરી રહ્યાં છે તેથી એ શાસ્ત્ર સમયોજન, સાચક થાય તેટલા માટે એ સ્વીકાર કરવો જોઈએ. એ શાસ્ત્ર અમુક કર્તાને લઈને તેના કર્તવ્યવિશેષનો બોધ કરે છે તેથી જો જીવનું કર્તૃત્વ નહિ હોય તો એ અનર્થક થઈ જાય છે. આ જ પ્રમાણે એ દિ દશા શ્રોતા મન્તા

મોક્ષ કર્તા વિજ્ઞાનાત્મા પુરુષ:-આ વિજ્ઞાનાત્મા એટલે જીવ તે દૃષ્ટ છે, જ્ઞાતા છે, મન્યા છે, જ્ઞાતા છે તથા કર્તા છે-એ સાત્ત્વ જીવનું કર્તૃત્વ કરી રહ્યું છે. તે પણ જીવને કંઈ લેવાથી જ સાંપક થઈ રહે છે.

આ મુત્રમાં એ તાત્પર્ય જણાવ્યું કે મારે અમુક કર્તવ્ય છે એ પ્રકારે બોધ થાતી જોને યોગ્યતા છે તેનું જ કર્તૃત્વ લેવું જોઈએ. અને તે ચેતનની જ યોગ્યતા છે તથા જડરૂપ બુદ્ધિની નથી. તેથી બુદ્ધિનું કર્તૃત્વ ન લેતાં બોક્ષાણ્ય જીવાત્માનું કર્તૃત્વ લેવું વિરોધ ઉચિત છે.

વિદ્યારોપદંશાત્ ॥ ૩૪ ॥

મુન્નાર્થ:-જીવના વિદ્યારનું શ્રુતિમાં કથન છે તેથી જીવ કર્તા છે.

આ મુત્રમાં એ જણાવ્યું કે જીવનું પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે ત્યાં સ્થાનાવસ્થામાં શ્રુતિ કરે છે કે મર્દવતેષ્ટમૃતો વય કામમ્ (વૃ. ૪. ૩. ૧૨.) એ અમૃત જીવાત્મા પર્યેષ વિદરભુ કરે છે, તથા સ્વે શરીરે વમાકામં પરિવર્તેત (વૃ. ૨. ૧. ૧૮.) એ જીવાત્મા પોતાના શરીરમાં દૃષ્ટાન્તુસાર જમણુ કરે છે. તેથી શ્રુતિમાં આ રીતે જીવનું જમણુ રહ્યું છે તેથી જીવ કર્તા છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં શ્રીમુત્રકાર અન્ય હેતુ આપે છે.

ઉપાદાનાત્ ॥ ૩૫ ॥

મુન્નાર્થ:-જીવ મદણુ કરે છે એવું રહ્યું છે તેથી જીવનું કર્તૃત્વ છે.

આ મુત્રમાં એ રહ્યું કે જીવના પ્રકરણમાં જ શ્રુતિ જણાવે છે કે તરેતાં પ્રાણનાં વિહાનં વિહાનમાદાય તથા પ્રાણાન્ શરીરયા (વૃ. ૨. ૧. ૧૭. ૧૮.) એ શ્રુતિમાં એ અર્થ દેવો કે બુદ્ધિરૂપ વિજ્ઞાનવડે જ્ઞાન સમર્થ વિજ્ઞાનરૂપ હન્દ્રિયોનું મદણુ (ઉપાદાન) કરી તથા હન્દ્રિયોનું મદણુ કરી જીવાત્મા જમે છે, તેથી અહિં હન્દ્રિયોનું મદણુ જીવ કરે છે એમ કહેવાથી મદણુ કર્તૃત્વ જીવનું કહેવામાં આવ્યું છે તેથી જીવ કર્તા છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં શ્રીમુત્રકાર અન્ય હેતુ આપે છે.

દયપદેશાઞ્ચ ક્રિયાયાં ન ચોત્તેદેશયિર્યયઃ ॥ ૩૬ ॥

મુન્નાર્થ:-સૌકિંક તથા પૈદિક ક્રિયામાં જીવનું કર્તૃત્વ શ્રુતિ જણાવે છે તેથી જીવ કર્તા છે એ શ્રુતિનો એમ અર્થ જો નહિ લઈએ તો શ્રુતિમાં આવી અન્ય પ્રકારે નિર્દેશ દેવ.

આ મુત્રમાં પ્રથમ એ કહેવામાં આવ્યું કે શ્રુતિ જણાવે છે કે વિહાનં મહં તદુત્તે જનોતિ તદુત્તેષ્ટિ ચ ॥ વિજ્ઞાનપદવાચ્ય જીવ યજ કરે છે તથા ક્રમો પજ કરે છે. તેથી આ શ્રુતિમાં પૈદિક ક્રિયારૂપ યજવાદિનો તથા સૌકિંક ક્રિયાઓનો કર્તા જીવ છે એવું કહે-

એમ કહેવામાં આવત. અન્યત્ર જ્યાં વિજ્ઞાનવડે બુદ્ધિનું ગ્રહણ કરાવવું શ્રુતિને વિવક્ષિત છે ત્યાં વિજ્ઞાનનો તૃતીયામાં જ નિર્દેશ જોવામાં આવે છે, જેમકે તદેષાં પ્રાણાનાં વિજ્ઞાનને એ પૂર્વે સૂત્ર વ્યાખ્યામાં ઉપાદ્યુન શ્રુતિમાં આને બદલે અહિં વિજ્ઞાનં યદ્દં તત્તુતે એમ વિજ્ઞાનનો કર્તૃઘાતક પ્રથમામાં નિર્દેશ છે અને તેથી અહિં બુદ્ધિથી વ્યતિરિક્ત જવામાંનું કર્તૃત્વ જ શ્રુતિ કથન કરે છે, તેથી ઉપરની શંકાને અવકાશ રહેતો નથી.

અહિં પૂર્વપક્ષી કહેશે કે જે બુદ્ધિથી વ્યતિરિક્ત જવા કરતાં હોય તો તે સ્વતંત્ર હોવાથી પોતાનું જે પ્રિય તથા હિતરૂપ હોય તે જ નિયમે કરીને કરે અને જે અપ્રિય તથા અહિત હોય તે કદાપિ નહિ કરે. પણ જવાબ તો તેમ પણ કરતો જણાય છે. તેથી સ્વતંત્ર જવામાંની આવી અનિયત પ્રવૃત્તિ અનુપપન્ન છે અર્થાત્ એ પ્રવૃત્તિ જ જણાવે છે કે જવા કરતાં નથી. આનું ઉત્તર શ્રીસૂત્રકાર આપે છે કે

ઉપસંધિવદનિયમઃ ॥ ૩૭ ॥

સૂત્રાર્થ—જ્ઞાનની માફક અનિયમ હોય શકે છે.

આ સૂત્રથી એ કહ્યું કે ઉપસંધિ એટલે જ્ઞાનપ્રતિ જવા સ્વતંત્ર છે છતાં ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ એ બંનેનું અનિયમે એને જ્ઞાન થાય છે. એ બંનેને અનિયમે એ જણી છે તે જ પ્રમાણે નિયમવિના ઇષ્ટ તથા અનિષ્ટ એ બંનેને એ કરે તો તેમાં શી હાનિ છે? આની સામે એમ કહેવામાં આવે કે ઉપસંધિવિષયમાં જવા સ્વતંત્ર નથી કારણ કે ઉપસંધિનાં સાધનોનો એને ઉપયોગ કરવો પડે છે, તો એ કથન યોગ્ય નથી. અભુરાદિ ઉપસંધિનાં જે સાધનો છે તેનો ઉપયોગ એટલો જ છે કે ચૈતન્યસાથે વિષયોનો સંબંધ કરી આપવો. એ સંબંધ થયા પછી એની ઉપસંધિમાં જવામાં ચૈતન્ય હોવાથી સ્વતંત્ર જ છે, તેથી અત્ર આપેલો દૃષ્ટાન્ત યોગ્ય છે. વળી કાઈ પણ ઇષ્ટ આનંદરૂપ પ્રયોજનને સાધનારી ક્રિયા જવા કરે છે તેમાં એની અત્યંત સ્વતંત્રતા નથી જ. કારણ કે દેશ, કાલ, નિમિત્તાદિ સહકારીની અપેક્ષા જવાને રાખવી પડે છે. તે સાથે આ પ્રકારે સહાયની અપેક્ષા રાખવાથી જવાનું સ્વતંત્રપણું મર્યાદિત થાય છે પણ તેટલા પરથી એનું કર્તૃત્વ જતું રહેતું નથી અર્થાત્ સહાયની અપેક્ષા રાખે છે. માટે કર્તા હોય તે અકર્તા થઈ જતો નથી. પાક માટે ઈંધન, ઉદક આદિની પા-ચકને અપેક્ષા રહે છે પણ એ અપેક્ષા એને રહે છે તેટલાપરથી એ પાચક-પાકકર્તા-મટી જતો નથી. તેથી આ ક્રિયાઓમાં સહકારી કારણોના બેદને લીધે પ્રસંગે જવા ઇષ્ટને સાથે અને પ્રસંગે અનિષ્ટને સાથે એમ અનિયમે એની પ્રવૃત્તિ થાય તો તે યોગ્ય જ છે. તાત્પર્યે કે અનિયમે પ્રવૃત્તિ થાય છે તેટલાપરથી જવા અકર્તા થઈ જાય તેમ નથી.

પ્રસ્તુત અર્થની સિદ્ધિમાટે અન્ય હેતુ શ્રીસૂત્રકાર આપે છે.

શક્તિવિપર્યયાત્ ॥ ૩૮ ॥

સૂત્રાર્થ—(જે જવા કર્તા નહિ હોય અને બુદ્ધિ કર્તા હોય તો) બુદ્ધિની શક્તિનો વિપર્યય થઈ જાય છે.

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે જો એ જવાને કર્તા લેતા નથી પણ તેને બદલે બુદ્ધિને કર્તા સ્વીકારે છે તેઓ ખૂલ કરે છે. બુદ્ધિથી વ્યતિરિક્ત જવામાંનું જ કર્તૃત્વ જ સ્વીકારવું જોઈએ અને વિજ્ઞાનપદવાચ્ય બુદ્ધિનું નહિ. જે એ બુદ્ધિનું કર્તૃત્વ સ્વીકારવામાં આવે તો બુદ્ધિની કરણશક્તિ છે તેને બદલે કર્તૃ શક્તિ એને પ્રાપ્ત થાય અર્થાત્ એની શક્તિનો વિપર્યય થઈ રહે. વળી હું જાઉં છું, હું આઉં છું, હું ભોજન કરું છું, હું પીઉં છું એવાદિ સર્વત્ર

પ્રવૃત્તિઓ અહંકારપૂર્વક જણાય છે તેથી સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ અહંકારપૂર્વક હોય છે એ જણાય છે. બુદ્ધિને કર્તૃશક્તિવાળી સ્વીકારવામાં આવે તો પછી અહં પ્રત્યક્ષના વિષયરૂપ (હું હું એ જ્ઞાનના વિષયરૂપ) બુદ્ધિ જ સ્વીકારવી જોઈએ. હવે જે શક્તિયુક્ત કર્તા હોય છે તે કોઈ પણ કરણને લઈને, કરણની સહાયથી જ ક્રિયાઓમાં પ્રવર્તે તો જણાય છે. તેથી આમ સર્વાર્થકારિણી કર્તૃત્વશક્તિયુક્ત બુદ્ધિને માટે કોઈ અન્ય સર્વાર્થકારી કરણ સ્વીકારવું જોઈએ. નેમ થતાં પછી સંજ્ઞાભાવમાં જ વિવાદ રહે છે અને કોઈ પણ વસ્તુ બેદ થતો નથી. વેદાન્તમાં છવ્ઠ કર્તા છે અને બુદ્ધિ તેનું કરણ છે. આ મતમાં વિદ્વાન્પદ વાચ્ય બુદ્ધિ કર્તા છે અને તેનું કરણ મન છે એમ સ્વીકારવું પ્રાપ્ત થાય છે તો પછી જેને અદિ' છવ્ઠ કહેા છે તેને છતરજ બુદ્ધિ નામ આપવામાં આવ્યું છે અને બુદ્ધિને રથાને મન એ સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. તેથી આ રીતે અદિ' પણ કરણથી વ્યતિરિક્ત પદાર્થનું જ કર્તૃત્વ સ્વીકારવું પ્રાપ્ત થવાથી બુદ્ધિને કર્તા કહેવામાં સંજ્ઞાભાવનો બેદ થાય છે અને વસ્તુમાં બેદ થતો નથી. તેથી છવ્ઠનું કર્તૃત્વ છે એ સમગ્ગય છે.

આ જ અર્થની સિદ્ધિમાં શ્રીસૂત્રકાર હવે અન્ય હેતુ એ આપે છે કે તત્ત્વજ્ઞાનની સાધનેનું ઉપનિષદમાં જે વિધાન કરવામાં આવ્યું છે તેની અન્યથા ઉપપત્તિ થતી નથી તેથી પણ છવાત્માનું કર્તૃત્વ સ્વીકારવું જોઈએ.

સમાપ્ત માધ્યમ ॥ ૩૧ ॥

મુત્તાર્થ:—છવાત્માનું કર્તૃત્વ નદિ સ્વીકારીએ તો ઉપનિષદમાં કહેવામાં આવેલી સમાધિનો અભાવ થઈ રહે છે અર્થાત્ એની ઉપપત્તિ થઈ શકતી નથી.

આ સૂત્રમાં એ જણાવ્યું કે ઉપનિષદને પરમ પ્રમાણ માનનારને માટે તત્ત્વજ્ઞાન અર્થાત્ આદ્યમજ્ઞાનની પ્રાપ્તિમાટે વેદાન્તવાદ્યો સમાધિનો ઉપદેશ કરી રહ્યાં છે. આત્મા ધા અરે દ્રશ્યઃ શ્રોતવ્યો મન્તવ્યો નિદિપ્યાસિતવ્યઃ, સોઽન્વેષ્યઃ ચ વિજિતાસિતવ્યઃ, હૃદયેવં પ્યાયથ આત્માનમ્-આત્માનું દર્શન કરવું, શ્રવણ કરવું, મનન કરવું, ધ્યાન પરવું, આત્માનું અન્વેષણ કરવું, આત્માનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું, આત્માનું પ્રણવરૂપે ધ્યાન કરવું, ક્ષત્યાદિ વેદાન્તવાદ્યોમાં ધ્યાન અર્થાત્ સમાધિનું જ્ઞાનના સાધનરૂપે વિધાન કર્યું છે. એ સાધનનું અનુશાન કરનાર તત્ત્વજ્ઞાનને પામે છે અને તેનાથી મોક્ષને પામે છે. તેથી જે મોક્ષને પામનાર છે તેને જ તત્ત્વજ્ઞાન થવું જોઈએ અને જે તત્ત્વજ્ઞાનને પામે તેણે જ સાધનનું અનુશાન કરેલું હોવું જોઈએ. વાતપરં કે મોક્ષને તથા જ્ઞાનને પામનાર અને સાધનનું અનુશાન કરનાર એક જ વ્યક્તિ હોવી જોઈએ. ત્યાં મોક્ષ બુદ્ધિનો થતો નથી પણ છવાત્માનો થાય છે એ સર્વ મતમાં સિદ્ધ છે તેથી ધ્યાનાદિ ક્રિયાનું કર્તૃત્વ પણ છવાત્માનું જ હોવું જોઈએ. જે કર્તૃત્વ બુદ્ધિનું લક્ષ્ય છે તો મોક્ષ પામનાર છવ્ઠ છે તેથી એ બનેલા કર્તા બિન્ન બિન્ન થઈ રહે. તેથી છવાત્માનું કર્તૃત્વ નદિ લેવામાં આવે તો જ્ઞાન સાધનેનું વિધાન અનુપપન્ન થઈ રહે છે. માટે છવ્ઠનું જ કર્તૃત્વ સિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રમાણે શ્રીસૂત્રકારે આ અધિકરણમાં છવ્ઠ કર્તા છે એ સિદ્ધ કર્યું. હવે એ કર્તૃત્વ છવ્ઠનું સ્વાભાવિક છે કે આપાધિક છે એ અપરિવર્ણનું ચિંતન કરવા છતાં અધિકરણનો આરંભ કરે છે.

(અપૂર્ણ.)

શ્રી નૃસિંહસિદ્ધાન્તચન્દ્રોદય.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ષના પૃષ્ઠ ૨૫૧ થી.)

તૃતીય કલા.

—ગાર્હસ્થ્ય ધર્મ—

(વિષયાનુક્રમણી)

ચાર ગુરુસ્થાનોમાં માતપિતારૂપ ગુરુસ્થાનોની વિશુદ્ધિ-પ્રભાતના જન્મમાં માતપિતાના વિચાર અને આચારની અસર-ગણાધાનથી માંડી અત્યેષ્ટિપર્વતના શારીર સંસ્કારવડે પ્રભાતની વિશુદ્ધિનો ક્રમ—સમાજ તથા ગૃહના બંધારણ રૂપે સ્ત્રી અને પુરુષની સ્થિતિ-ક્રીડા અંગને વર્તમાન જન્માનામાં કાર્યકર બનાવાઈ નથી—સ્ત્રી કવિકલિપત અર્ધાત્ર છે એમ નથી પણ વસ્તુસ્થિતિ જ તે પ્રકારની છે તેનું શારીરશાસ્ત્ર તથા ઉપનિષદ્વાક્યવડે પ્રતિપાદન-શ્રીસુરેશચરિતમાં આચાર્યશ્રીના આ રહસ્યને સૂચવનારાં વાક્યો, પતિ અને પત્નીના શારીર, માનસ અને અધ્યાત્મઅંશોનું એકીકરણ-પુરુષનું કર્મબલ અથવા તપોબલવડે થતી નારીના સ્વાસાધિક માલિન્યનો વિનાશ-ભાર્યાની ઉપાસનાના અથવા મેધાના બલવડે થતી પતિની નિર્વિદિસ સ્થિતિ-શ્રીસુરેશચરિતમાં ધ્વનિઠાવવડે સૂચવાયેલાં આ પરસ્પરઉપકાર્યઉપકારક સંબંધ-ઉપનિષદ્માં મેધા અને તપવડે સદૃશ થયેલા પ્રભવપતિનો પ્રયત્ન ગાર્હસ્થ્યના રહસ્યનો પ્રકારક છે. ધર્મથી અવિરુદ્ધ કામ પરમેશ્વરની વિભૂતિ છે તે સંબંધમાં શીતાવાક્યનો પ્રબોધ—ગાર્હસ્થ્યનું સુપુનરૂપ દૃષ્ટ દૃષ્ટ-પતિપત્નીમાં “ સ્નેહસંશય ” સુપ્રભાતની ઉત્પત્તિમાં, નિચિન્ત-શ્રીસુરેશચરિતમાં “ સ્નેહસંશય ” નું કરાવાયેલું સૂચન—મદુષ્પલોકનો નય કરવા સુપ્રભાતરૂપ દૃષ્ટદાર-ગૃહીએએ મેળવવા યોગ્ય પિતૃલોક અને દેવલોકનો વિનય—યથાર્થ પિતૃભક્તિ અને સત્કર્મવડે તેની સિદ્ધિ-યથાર્થ દેવભક્તિ અને વિદ્યાવડે થતી તેની સિદ્ધિ-કર્મ અને અપરવિદ્યાનો સમુચ્ચય-શારીરશાદિ ઉપાધિનું સમુચ્ચયસેવનવડે થઈ નવીકરણ-કર્મ અને અપરવિદ્યાવડે થતા સંપત્તિનાં સંરક્ષણ અને પ્રસારના નિયમો-વિત્તની અપેક્ષા અને દેવી અને માનુષી વિત્તના પ્રગર.

—તૃતીય કલા—

ગાર્હસ્થ્ય ધર્મ.

સર્વેકામાઃ શેવધિર્જીવિતં વા

સ્ત્રીણાં મર્તા ધર્મદારાશ્ચ પુંસામ્ ॥

(મયમૂતિ)

સનાતન પ્રકૃત્યાશ્રિત ધર્મના આવિષ્કારનાં ચાર લૌકિક અને એક અલૌકિક દ્વારોનું વર્ણન આપણે પ્રથમ કલામાં વિચારી ગયા છીએ. તેમાં અલૌકિક દ્વાર અથવા અલૌકિક ગુરુસ્થાનને આ શ્રેય.સાધકસંસ્થામાં સદ્ગુરુતત્ત્વ કહે છે, અને લૌકિક દ્વાર માતપિતા, વિદ્યાગુરુ અને અતિથિ ગણાય છે. સદ્ગુરુરૂપ અલૌકિક બોધદારનું વર્ણન લિન્ન પ્રકરણમાં આવશે. શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીનો મુખ્ય આશય એ હતો કે લૌકિક ગુરુસ્થાનોમાં પેટેલા સદેા કાટ્યા પિતા ધર્માચરણની પરિશુદ્ધિ થતી નથી. આ લૌકિક ગુરુસ્થાનોમાં માતપિતા

રિયર એટલે ધણે ભાગે નિત્ય સંબંધવાળાં છે, અને વિદ્યારુદ્ર અને અંતિધિ એ આગંતુક સંબંધવાળાં છે.

મનુષ્યપ્રાણીના શુણ્કમનુસાર જીવનના આવિર્ભાવમાં માતૃપિતા બંધવાનું નિમિત્ત-કારણ છે, અને અર્વાચીન વિજ્ઞાનવિદ્ જ્યોત્ષ્ણો જીવોના પ્રાકૃતન સ્વકર્મના વિપાકરૂપે જન્મને સ્વીકારતા નથી તેઓ પણ આપણે આપણી પ્રજામાં નવા રૂપથી સંક્રાન્ત થઈ એ હજી અરે તેમાં પેઢીધર સંસ્કારો પ્રજામાં બલવાન અસર કરે છે, પ્રાકૃતન સ્વકર્મનુસાર જીવોના અવતરણમાં અથવા વ્યક્તિઓનો નાશ થવા છતાં જાતિતંતુના પ્રસરણમાં માતૃપિતાના પોતાના આચાર અને વિચારો નિમિત્તકારણ થાય છે એમાં કેઈ બુદ્ધિમાનને વિવાદ નથી. માતૃપિતાની પ્રજોત્પત્તિની જ્યેષ્ઠમદારી શિખવવામાં અર્વાચીન પ્રજનનવિશેષકર્તી પદ્ધતિ (Egregious) સફલ થશે કે પ્રાચીન ગર્ભધાનાદિથી અંત્યેષ્ટિપર્યન્તની શારીર-સંસ્કારપદ્ધતિ સફલ થશે તેનો વિચાર કરતાં બુદ્ધિમાનને સ્પષ્ટ થશે કે શિષ્ટ સંસ્કાર-પદ્ધતિ રુદ્રરૂપ જલ્પુદાર સ્ત્રીપુરુષો આપણા જનસમાજમાં સ્વતઃ અપ્રજ રહી પોતાના જીવનનું નવીકરણ કરી શકે છે, અથવા સપ્રજ થઈ પોતાના શારીર, માનસ, અને અધ્યાત્મવિકાસનાં ભૌતિક નવાં પ્રતિબિંબો ઉત્પન્ન કરી શકે છે.

આપણા સંસ્કારસુધારાના મર્યાદા વિષયોમાં ધણે પ્રસંગે ક્રીમન્દસિંહાચાર્યજી એમ પ્રતિપાદન કરતા હતા કે આપણા બે અંગમાંથી એક અંગને અર્ધાગ વાણ થયો છે અર્થાત્ સ્ત્રીઓ જે વસ્તુતઃ સમાજનું અર્ધ અંગ છે તે કાર્યકર નથી. આથી પુરુષોતા અર્ધ અંગથી જે કાર્ય થાય છે તે ધણેઅંશે અપૂર્ણ હોય છે. આ નિયમ કુટુંબમાં પણ લાગુ પડે છે. કેમકે કુટુંબોનો સુમુદાય એ જ આપણો સમાજ છે. સ્ત્રી પોતાના પતિનું દલિદક્ષિપત અર્ધાગ છે એમ નથી, પરંતુ વસ્તુરિથિતિ જ તે પ્રકારની છે. આ વિષયના આદિમ કારણનો વિચાર કરતાં આપણને ભવિષ્યમાં જણાશે કે જ્ઞાતી સ્તંભપર્યન્તના સર્વ પ્રાણીપદાર્થોમાં—સર્વ સકરણુઅકરણુસંઘાતમાં—પ્રત્યેક પુટ (cell), ચિદઅચિદ-અચિરૂપ-પુરુષ અને પ્રકૃતિના સયોગિકાર્યરૂપ-શિવશક્તિઅંતના સંમિશ્રણરૂપ છે. આ રહસ્ય આપણી અર્ધનારીશ્વરની ભાવનામાં રહેલું લાગ્યે જ લોકોના જાણવામાં છે. વિકાસક્રમમાં શરીરો અથવા ભોગાપતનો કાર્યવિભાગની વ્યવસ્થામાં ચરીઆતા પદમાં આવિષ્કાર પામવા લાગ્યાં ત્યારે અર્ધચુની સૃષ્ટિ ખદલાઈ ધ્રુવની સૃષ્ટિ પ્રકટ થયેલી જણાય છે. આ સૃષ્ટિમાં પ્રત્યેક શરીરી પોતાના આદિમ રૂપમાં ઉતરી સર્વ પ્રાકૃતન સંસ્કાર-સહિત એક પુટમાં ચેતનાસહિત દરે છે. અને તે પુટમાં અર્ધા અંશમાં રહેલી ચિદઅચિદશક્તિ દ્વારા વ્યક્તિ અથવા સંઘાતના તે જ પ્રકારે બીજરૂપે રહેલા પુટના ચિદઅચિદઅંશસાથે એકરસ થઈ એક અંતુપુટને જન્મ આપે છે અને આ અંતુપુટ અથવા ગર્ભ વિકાસિત થઈ નવા શરીરને પ્રકટ કરે છે. આ સૃષ્ટિક્રમનું રહસ્ય આપણા ઉપનિષદમાં નીચેની શ્રુતિમાં પ્રતિપાદન થયેલું છે:—

ય (આત્મા) યં નૈવ રમે તસ્માદેવાકાં ન-રમંતે, સ દ્વિતીયમેષ્ટત્, સ દેનાવાનાગ યપા
હ્યોપુનાંયો સંપરિવ્યક્તો સ દમમંવ આત્માનં દ્રેષા પાતપતનઃ પતિષ્ઠ પર્વો વામવતો તસ્માદિદમર્પ
ચ્ચગ્ભાંનવ સ્વ દ્વિત દ સ્માદ સામ્યવલ્લદસ્તસ્માદમમાકાનાઃ શિવાપૂર્વંત દ્વય સો સમમવલત્તો
મનુષ્યા મજાવન્ત ॥ મૃ. આ. ઉ. ૧. ૪ ॥

લાવાર્થ:—તે પ્રજાપતિ પ્રસન્ન થયા નહિ; હાલ પણ સંસારમાં ઇષ્ટાર્થસંયોગવિના મનુષ્યો સંતુષ્ટ થોગ નથી. આથી તે પ્રજાપતિ ઇષ્ટાર્થહેતુ-એવા બીજાને અર્થાત્ સ્ત્રીરૂપ વસ્તુની ઇચ્છા કરવા લાગ્યા, આ ઇતર વસ્તુની અભિલાષાના બદલથી સ્ત્રી અને પુરુષ સંયુક્ત થયાં હોય નહિ શું એ પ્રકારના સંયુક્ત પરિમાણવાળા પ્રજાપતિ થયાં. તે પ્રકારે અર્ધનારીશ્વરનું રૂપ ધારણ કરી પોતાના આત્માના પુટને જે દલમાં વહેતી નાંખ્યો અને આ પ્રકારના વિભાગ પાવાથી પતિ અને પત્ની-એવાં નામ પડ્યાં આથી સહધર્માચારિણીના યોગપહેલાં પુરુષનું પોતાનું સ્વરૂપ અર્ધા દલવાળું રહે છે-એમ યોગી પાસવલ્લ્ય કહે છે. આથી લગ્ન અથવા ઉદ્દહનપહેલાં પુરુષનું અર્ધ દલ અથવા અર્ધ આકાશ લગ્નપત્ની સ્ત્રીના અર્ધ દલથી પુરુષ છે અર્થાત્ જે અર્ધ મળ્યા એક સંપુટ થાય છે, આ પ્રકારે પોતાના અર્ધદલને પૂર્ણ કરનાર શતારૂપા (જોનાં સેંકડો રૂપાન્તર થાય છે તે) સ્ત્રીને મનુ (મનુનરીક્ષ) પ્રજાપતિએ સ્વીકાર્યા અને સંપુટીલાવથી આ મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયા.

ઉપરનાં કૃતિવાક્યો વિશ્વના આરંભસમયને ઉલ્લેખી પ્રકટ થયાં છે એમ નથી, પરંતુ હાલ પણ સૃષ્ટિક્રમમાં શારીર શાસ્ત્રના નિયમપ્રમાણે (Biologically) શરીરોની ઉત્પત્તિ આ મૂલ સંપુટમાંથી દલભેદ (Cellular division) તે દલસંયોગથી પુનઃ નવીન સંપુટ (egg-cell) અને તે સંપુટોના પુંજવડે નવીન શરીરોના આવિર્ભાવ થાય છે, આ રહસ્ય શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીએ:—

“અબળાને સખળા મળતાં વિશ્વ રચાયુ, માત્ર સખળથી ન ગાયું, કેા શાસ્ત્રપુરાણમાં”
એ પ્રજાવતીના વાક્યદ્વારા સુરેશચરિતમાં પ્રકટ કર્યું છે.

આ પ્રમાણે વસ્તુસ્થિતિ જોતાં અણુરૂપ શરીરથી માંડી આપણા કાર્યકરણના સમૂહરૂપ સ્થૂલ શરીરપર્યંત અર્થાત્ પિંડમાં, અને સ્થૂલ વ્યક્તિશરીરરૂપ પિંડથી માંડી સમગ્ર વિશ્વાભિમાનીના શરીરરૂપ બહાંડુથી પ્રવૃત્તિચક્ર પુરુષ અને પ્રકૃતિના સંયુક્તબદલથી થાય છે. જે જે શક્તિની જે જે પૃથક્ શરીરમાં ખામી હોય તે તે શરીર આત્મબદ્ધના આવિષ્કારમાં ખામીવાળાં હોય છે. આ કારણથી મનુષ્યશરીર જેમાં આ બે અબલ અને સખલ રક્તિ, અથવા પુરુષ અને પ્રકૃતિરૂપ તરવો યુગ્મપ્રધાનભાવથી સ્ત્રી અને પુરુષ—એવી લિન્ગનિતિમાં વહેંચાયેલાં છે, તેમણે પતિપત્નીલાવથી શરીર, મન અને અધ્યાત્મ અંશોમાં આત્મબદ્ધના સર્વોત્તમ આવિષ્કારઅર્થે એકરસ યત્નાની અગત્ય છે, અને આ ત્રિવિધ એકરસતાને પામેલાં દંપતી પ્રજાનાં સુરચાનો મવા લાયક છે.

પ્રવૃત્તિરૂપ ધર્મના નિર્વહણમાં પુરુષને સ્ત્રી, અને સ્ત્રીને પુરુષની આવશ્યકતા છે, અને એકથી વાસ્તવ ધર્માચરણ થતું નથી. એકબીજાના રુણધર્મોની પરિશુદ્ધિ કરે છે, અને સહધર્માચરણના યોગે આ સંસારની નિઃસારતાને અનુભવી નિશ્ચિતધર્મના આનંદમય સ્વરૂપનું ભાન કરવા અધિકારી બને છે. આચાર્યશ્રીએ દાંપત્ય રત્નેહનું આ પ્રકારનું પરિશોધક બળ શ્રી સુરેશની દાવાપૃથ્વિના સંબંધના મિષ્ટથી નીચે પ્રમાણે પોતાની પત્ની-પતિ ઉચ્ચારયેલા ધ્વનિકાવ્યથી ગ્રચ-ગું છે:—

“ શુ’ આ મૂર્ચ તથે પ્રિયે ! ગગનમાં, કેથે અથો અંખતો ?

જો ! આ ભૂમિભયે અતિ પ્રજાળતી દીસે ન કેા વાંક તો; -

ના ના એમ નથી પ્રિયે ! કનકને સોની યથા ગાળતો,
સાગુ આ વસુધાતણા મળ. બધા નિત્યે દીસે ગાળતો.

(સુરેશચરિત્ર. પૃ. ૭૭)

આ પ્રમાણે પતિના તપોબલથી પવિત્ર થનારી પત્નીના પતિનું પરમ અનુરક્તિ અથવા ભક્તિમાં રૂપાન્તર થાય છે, એવું કેવીનાં મુખથી તેઓશ્રીએ પછીના શ્લોકમાં વર્ણવ્યું છે:—

“ છે આ દેહપતિ અને શુદ્ધપતિ તે છે સહિતો પતિ,
એથી અન્ય સમસ્ત તુચ્છ ગણતી પત્નીતણી સન્મતિ;
સંયોગાયવડે જ સેવ્ય ગણી લે સ્વામી યજ્ઞસહગતિ,
તે સૌભાગ્યવતી જ ધન્ય જગમાં વંદુ સદા તે સતી.”

(સુરેશચરિત્ર. પૃ. ૭૮)

પુરુષ કર્કશ કર્મવડે અથવા તપવડે પત્નીના મળ બાળે છે, અને પત્ની સંપાદન-ભાવનાઅર્પણવડે અથવા પરાભક્તિવડે પુરુષને પૂર્ણ કરે છે.

ઉપનિષદમાં સદૃષ્યમાચરણ કરનાર દંપતીની આ પરસ્પર ઉપકાર્યઉપકારક સંપત્તિને તપ અને મેધા—એ શબ્દથી વર્ણવી છે.* તપની અર્થાત્ કર્મની પરાકાષ્ઠા પુરુષ સિદ્ધ કરી શકે છે, અને મેધા અર્થાત્ રહસ્યવિદ્યાની—ઉપાસનાની—પરાકાષ્ઠા સ્ત્રીથી સિદ્ધ થઈ શકે છે, અને આ ઉભયના સંયોગથી તપ અને મેધાના સંયુક્ત બલથી—કર્મ અને ઉપાસનાના સાહચર્યથી દંપતીનો સંસાર પુત્રાદિ બાલ ફલમાં, અને અધ્યાત્મઉપાધિના નિરૂત્તિ-ધર્મમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવા શરીરત્રય (સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ) ના નવીકરણ થયા રૂપ આંતર ફલમાં પ્રકટ થાય છે.

સત્સામાનિ મેધયા તપસ્યાઽગ્નયસ્વિતા ×××××××× ચો વૈતામર્હિતિ ષંદ સોષમાતિ પ્રતાં-
કેન । સંદેવાનાપિ ગચ્છતિ સજ્જનંમુપગીવતિ ॥

ભાવાર્થ:—પ્રજ્ઞપતિએ (રાતરૂપા નામની પત્ની) થી યુક્ત થયેલા મનુ-અથવા પતિપત્નીરૂપ સંયુક્ત શરીરીએ, મેધા અને તપવડે—ઉપાસના અને કર્મવડે સાત અન્ન ઉત્પન્ન કર્યા. × × × સાધારણ અન્ન, દેવેનાં દુત અને પ્રદુતરૂપ અન્ન, પશુઓનું પપરૂપ અન્ન, અને, મનુષ્યપ્રાણી જે ઉન્નતિ સાધવા માગે છે તેમનું મન, વાણી અને પ્રાણરૂપ અન્ન મળી સાત અન્ન અથવા બોલ્ય પદાર્થો પ્રત્યેક છત્ર પોતપોતાની મેધા અને તપવડે—ભુદ્ધિ અને કર્મવડે સતત ઉત્પન્ન કર્યા જ કરે છે અને તેથી આ સાધ્ય અને સાધનરૂપ સંસારની ધારા ચાલે છે. આ પ્રકારે અશવપાત્રરૂપ પુરુષને જે જાણે છે તે જોગ ન થતાં બોક્ષા થાય છે. તે જોગના મુખવડે સર્વજનપ્રાણીમાં પોતાના બોક્ષાસ્વરૂપને અર્થાત્ પ્રાણુદમસ્વરૂપને અનુભવે છે. તે સ્વરૂપ : જાણનારા દેવોકરતાં ચરીઆતો થાય છે, અને અશ્રુતભાવને પામે છે. દાંપત્ય સ્નેહ મેધા અને તપવડે—ઉપાસના અને કર્મવડે—પ્રજ્ઞવર્ધિત યર્ષ સુપ્રજ્ઞ અને અધ્યાત્મઉન્નતિરૂપ બાલ અને આંતર ફલ પ્રકટાવે છે, અને આ કારણથી શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં, કહ્યું છે કે:—

ધર્માચરુદ્ધઃ કામોડ્યં લોકેઽસ્મ ભરતર્ષભ ॥

અર્થાત્ સાત્ત્વીય રહેસ્યજ્ઞાનસહિત આચરતા. ધર્મથી અવિરોધી કામ. આ સંસારમાં પ્રભુત્વ સ્વરૂપ છે, અને તેથી જ તે પ્રધુમ્ન—અર્થાત્ પ્રકર્ષવરે તુતિવાળો—અવ્યુદ્ધયનો પ્રકાશક મનાયો છે. આ ધર્મથી અવિરોધી કામ અથવા પ્રધુમ્ન અણુથી માંડી સઘળાં શરીરમાં—પિંડથી માંડી બ્રહ્માંડમાં—અણુઓનાં રૂપાન્તર કરવામાં અપ્રતિબદ્ધ રહે છે અને તેના આ બલને અનિરુદ્ધ મુક્તા આપવામાં આવે છે.

જે ગાદ્દરથ દાંપત્ય રેનેહવિનાતું છે, જેમાં મેધા અને તપ—ઉપાસના અને કર્મ—નું આચરણ નથી, તે ઉત્તમ સપત્ન અથવા પ્રજ્ઞની ઉત્પત્તિનું દાર યઈ શકતું નથી, અર્થાત્ ઉત્તમ દષ્ટ ફલને જન્મ આપતું નથી. તો અધ્યાત્મ ઉત્તરિરૂપ અદષ્ટ ફલને શી રીતે જન્મ આપે ? આ મનુષ્યલોક જે સુપુત્રદ્વારા જિતાય છે તેવા ફલની પ્રાપ્તિમાં સર્વોત્તમ દાંપત્ય રેનેહની અપેક્ષા છે અને આથી જ સપત્નના સ્વરૂપસંબંધમાં ભવભૂતિ કહે છે કે—

અંતઃકરણતત્ત્વસ્ય દંપત્યોઃ સ્નેહસંઘ્રયાત્ ॥

આનંદમંથિરેકો યમપત્યમિતિ વ્યવ્યતે ॥

પતિ અને પત્નીરૂપ ભિન્ન દલમાં વહેંચાયેલાં દંપતી રેનેહબલથી સંપુક્ત થતાં અંતઃકરણના સારભૂત તત્ત્વનો આનંદમયિ બંધાય છે; તે આનંદસંપુદને સપત્ય કહે છે. શ્રીસુરેશચરિત્રમાં આ “રેનેહસંઘ્રય”નો ખનિ પ્રતાવતીના મુખથી કરાવ્યો છે—

“લુચ્ચા રુચામિ પેલી મનહર મુવેલી અતિ દુલી,

મુપુષ્પો લાગેલી, મુખદ પરિવારે ધણું હુલી;

દિસે છે વાધેલી, સમીપ પતિસંગે કળી ખીલી,

રહે આલિંગેલી, જગનિયમ જાણે નથી ભુલા.*

(સુરેશચરિત્ર પૃ. ૨૦)

દંપતીઓ સુપુત્રવડે મનુષ્યલોકમાં દીપે છે અને તે માત્ર બાહ્ય ફલ છે. પ્રજ્ઞની નૈસર્ગિક ઈષ્ટિયુને વશ વર્તનાર પ્રત્યેક પતિપત્નીનો સ્વાભાવિક ધર્મ છે કે તેમનામાં “રેનેહસંઘ્રય” હોવા જોઈએ. તે વિના તે ઈષ્ટા કુપ્રજ્ઞને ઉત્પન્ન કરી તેમને દુઃખી કરે છે, અને જનતામાં કલેશનાં ખીજ વાવે છે. આ સ્વાભાવિક પુત્રેષ્ટિને સાત્ત્વીય રેનેહસંઘ્રયથી પરિશુદ્ધ બનાવવી જોઈએ.

દંપતીને આ પુત્રરૂપ બાહ્ય ફલ મનુષ્યલોકમાં આનંદનું દાર છે, પણ તે કંઈ પ્રધાનફલ ગાદ્દરથ ધર્મના સેવનનું નથી. તેમના સસારના સદ્ધર્માચરણનાં બે અદષ્ટ ફલો જ છે, અને તે શરીર, મન અને વાણીના રૂપાન્તર પરિણામથી, અથવા સ્મૃત્ત, સ્પૃશ્મ અને કારણ શરીરના પરમાણુઓની પરિશુદ્ધિ કરી આત્માના વાસ્તવ બલને અભિવ્યક્ત કરવાથી, આ વર્તમાન દેહવડે જ પિતૃલોક અને દેવલોકને જિતવાનો છે. આ બે લોકને જિતવાનાં સાધનેને કર્મ અને વિદ્યા—એ નામ આપવામાં આવ્યાં છે.

“To be man's tender mate was woman born
And in obeying nature she best serves
The purpose of heaven.”

Schilly.

આ સંસારમાં જે દેશ, કાસ અને યોનિમાં જન્મ થયો હોય તે દેશ, કાસ અને જાતિના યથાપ્રાપ્ત ધર્મોનું પાલન કરવાથી જ આપણા પૂર્વજ્ઞેપ્રતિનું નાણું નિવૃત્ત કરવાનું છે. રથદેશનાં અબ્યુદયવડે વર્તમાન કાસ જેમાં ભૂતકાસ પ્રતિબિંબિત થયેલો છે તેમાં જ અબ્યુદયની શ્રદ્ધા રાખી કર્તવ્યકર્મ કરવાવડે, અને સ્વવર્ણના પરંપરાગત શુદ્ધ ધર્મના સંરક્ષણવડે પૂર્વજ્ઞેનું વારસત શ્રાદ્ધ કરવાનું છે. કર્તવ્યપરાયણ યર્ષ પૂર્વજ્ઞેની આપેલી જ્ઞાનાદિ સંપત્તિનું સંરક્ષણ કરવામાં પિતૃલોકનો નૃપ છે.

પરંતુ આ કર્મદ્વારા સિદ્ધ થતી સંરક્ષક શ્રેણીઉપરાંત દંપતીએ વિદ્યાદ્વારા સિદ્ધ થતી દૈવી પ્રગતિનો આશ્રય કરવાનો છે. યાગદાયક સત્કર્મના સેવનવડે પૂર્વજ્ઞેની જ્ઞાનાદિ સંપત્તિનું સંરક્ષણ કરવાની સાથે અખંડ વિદ્યાનું પરિશીલન કરી જ્ઞાનાદિ સંપત્તિને અધિક પ્રકાશિત કરવાની જવાબદારી દંપતીને રહેલી છે. આ રહસ્યને આપણા શાસ્ત્રમાં તપ અને મેધાનો-કર્મ અને અપર વિદ્યા અથવા ઉપાસનાનો-સમુચ્ચય કહે છે. કર્મ પ્રાપ્ત સંપત્તિનું સંરક્ષણ કરે છે, વિદ્યા અથવા ઉપાસના તેનો વિસ્તાર કરે છે. કર્મ અને ઉપાસનાનો સમુચ્ચય સેવનાર પોતાની ઉપાધિનું નવીકરણ કરે છે, અને ભવિષ્યમાં ઉદય થનારી પરાવિદ્યાનો અધિકારી બને છે.

આ પ્રમાણે ગાર્હસ્થ્ય સ્નેહસંશ્રયવડે સુપુત્રદ્વારા મનુષ્યલોકમાં પ્રત્યક્ષ યશ આપે છે એટલું જ નહિ પણ કર્મ અને ઉપાસના તપ અને મેધાના સમુચ્ચયવડે પિતૃલોક અને દેવલોકને વર્તમાન દેહમાં અદૃષ્ટદ્વારા પ્રકાશિત કરે છે. કર્મ અને વિદ્યાના આ સંરક્ષક અને પ્રસારક બે શુભો એક ત્રીજા સાધનની અપેક્ષા રાખે છે, અને તે સાધનને વિત્ત કહે છે, ગૃહસ્થનાં સહધર્મીયરવયમાં વિત્ત બે પ્રકારનું ઉપયોગી છે. એક માનુષ્ય વિત્ત અથવા ધનાદિ કર્મસિદ્ધિમાં ઉપયોગી છે; બીજું દૈવી વિત્ત અધ્યયનરૂપ ઉપાસનાની સિદ્ધિમાં ઉપયોગી છે. આ અર્થ જિજ્ઞાસુ મીમાંસા શ્રીમન્નૃસિંહાચાર્યજીના ધર્મમંથોમાં યથેચ્છા આપણે આપતા પ્રકરણમાં તપાસીશું. (અપૂર્ણ)

શ્રી યોગસાર.

(અનુસંધાન વર્તમાન વર્ણના પૃષ્ઠ ૩૫૦ થી.)

આ ત્રણ દ્રવ્યોને આપણે જ્યેષ્ઠ જ્યેષ્ઠ નામથી ઓળખાવ્યાં છે તેથી એ ત્રણરૂપે હશે એમ જ્ઞાન થાય તેમ છે, પણ એ જ્ઞાન સાચું નથી. તમારું અંતઃકરણ જે સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અણુને કમળી શકે તેનાથી પણ સૂક્ષ્મ આ સત્ત્વાદિ દ્રવ્યો છે, તેથી સંયમવડે એની સૂક્ષ્મતાનો અનુભવ ન થાય ત્યાંમુઘી એનું સ્પૃશ્યસ્વરૂપ જ અંતરૂં રચી શકે તેમ છે, છતાં પ્રકૃતિનું કર્ષણ પણ સ્વરૂપ-ભલે તે સ્પૃશ્ય સ્વરૂપ હોય તોપણ તે મનમાં ધારવાની સર્વને જરૂર રહે છે. કેમકે એવી કાંઈ કલ્પના ક્યાં શિવાય આગળની પ્રક્રિયા અંતરમાં ઉતારી શકાય તેમ નથી. તેથી કહેવું જોઈએ કે તમારાથી સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ જે અણુઓ ધરાય તેવાં ધારવાં અને તેમાં ઉપર દર્શાવેલા પ્રક્રિયાદિ ધર્મોમાત્ર કલ્પવા. તો એ તમે ધારેલા અણુઓથી પ્રત્યેક અણુ તે પ્રકૃતિરૂપ અણુ કરી શકાશે. પ્રત્યેક અણુમાં આ ત્રિવિધ ધર્મો રહેલા છે તે ધારવાનું વિસ્મરણ કરેલો નહિ. અર્થાત્ એક અણુમાં પ્રકાશ, બીજા અણુમાં પ્રતિ અને ત્રીજા અણુમાં પ્રતિબંધ એમ ધર્મો બારતપણે રચા નથી

પણ પ્રત્યેક અણુમાં ત્રણે ધર્મો રહેલા છે. હવે જેમની બુદ્ધિમાં આ ત્રણ વિશેષી ધર્મો એક દ્રવ્યના માત્રવામાં આંધેકા જણાતો નથી તેમને તો સરલ માર્ગ છે, તેઓ તો એક અણુમાં જ આ વિશેષી ધર્મોની પ્રતીતિ અથવા કલ્પના કરવા છતાં સમાધાનમાં રહે છે. પણ સૂક્ષ્મ વિચાર કરનારની બુદ્ધિમાં તેમ થતું નથી. તેમની મતિ વિશેષી ધર્મોની પ્રતીતિ અથવા કલ્પના એકમાં કરી શકે તેમ નથી, અને તેથી જ તેમની મતિના સમાધાનાર્થે સર્વાદિ ત્રણ છે એમ અવશ્ય સ્વીકારવું પડે છે, પણ વિશ્વમાં એક પણ અણુ નથી કે જેમાં કેવલ સત્ત્વ હોય, અથવા કેવલ રજસ્ હોય અથવા કેવલ તમસ્ હોય. સર્વ અણુઓમાં, સર્વ અવયવીમાં, સર્વ નાના મોટા પદાર્થોમાં આ ત્રણે સ્વભાવ. પ્રતીતિ થતા હોવાથી આ ત્રણે ગુણો રહેલા છે. આમ હોવાથી જ આ ત્રણે દ્રવ્યરૂપ ગણાવા છતાં એ પ્રકૃતિના અવયવરૂપ નથી અને પ્રકૃતિ એ અવયવી નથી. અર્થાત્ જેમ એકસીજન અને હાથૂજન એ બે જળના અવયવરૂપ છે અને તેથી જળના કારણરૂપ છે. તે બન્નેથી સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ અવયવની પ્રકૃતિ બનેલી નથી અને તેથી પ્રકૃતિ એ કાર્યરૂપ પદાર્થ નથી પણ આ ઉપર જણાવેલા ત્રિવિધ ધર્મોની પ્રતીતિ સર્વમાં થાય છે તેથી સર્વના અંતિમ કારણરૂપ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અણુઓમાં આ ત્રણ સ્વભાવ રહેલા હોવાથી એ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ અણુરૂપ પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મિકા કહેવાય છે, છતાં એ વસ્તુરૂપે એક જ છે. આમ હોવાથી શ્રુતિ કહે છે કે અજામેકાં લોહિત શુક્લ કૃષ્ણાં લોહિત એટલે લાલ અર્થાત્ રજસ્ રૂપ, શુક્લ એટલે શ્વેત અર્થાત્ સત્ત્વરૂપ અને કૃષ્ણ એટલે કાળું અર્થાત્ તમસ્ રૂપ-આ સત્ત્વ રજસ્ તમોરૂપ ત્રિગુણાત્મિકા અગ્ન એટલે નદિ ઉત્પન્ન થનારી અર્થાત્ અનાદિ પ્રકૃતિ આદિ ત્રિગુણાત્મિકા પ્રકૃતિ એક છે એ બોધ શ્રુતિમાં વાપરેલા એક વચનથી સ્પષ્ટપણે થાય છે.

આ પ્રકૃતિ આ રીતે નિરવયવ હોવાથી એ નિત્ય છે. કારણ કે જેવું કારણ નથી, જે ઉત્પન્ન થયો નથી તેવો લાવરૂપ પદાર્થ હમેશાં નિત્ય હોય છે. પ્રકૃતિના સર્વાદિત્રય અવયવરૂપ નહિ હોવાથી તથા શ્રુતિમાં પણ એને અગ્ન-નદિ ઉત્પન્ન થયેલી કહેલી છે તેથી એ નિત્ય છે. પણ એવું નિત્યત્વ તથા દષ્ટા પુરપતું નિત્યત્વ જૂદા પ્રકારનું છે. નિત્ય વસ્તુઓ પરિણામિ નિત્ય અને કૂટરથ નિત્ય એમ બે પ્રકારની હોય છે. જે વસ્તુ સદા એકના એકજ રૂપમાં રહીને નિત્ય હોય છે તે કૂટરથ નિત્ય કહેવાય છે અને જે સદા એકરૂપે નહિ રહેતાં વિવિધ રૂપોં ધારણ કરે છે છતાં જે સદા વિદ્યમાન છે તે પરિણામિ નિત્ય છે. પ્રકૃતિ એ પરિણામિ નિત્ય વસ્તુ છે એટલે એ સદા એક રૂપને ધારણ કરી રહેતી નથી, અનેક રૂપને ધારણ કરે છે છતાં સદા વિદ્યમાન છે. તમે જાણ્યું છે કે સર્વાદિ એ ત્રણ પ્રકૃતિના ધર્મરૂપ નથી પણ પ્રકૃતિરૂપ જ છે. શ્રીસાંખ્યસત્રમાં સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે સત્ત્વાદીનામતદ્ધર્મત્ત્વં તદ્રૂપત્વાત્-સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ પ્રકૃતિના ધર્મ નથી. કેમકે એ પ્રકૃતિના સ્વરૂપભૂત જ દ્રવ્યો છે. એ સર્વાદિ ત્રણે દ્રવ્યો સદા એક રૂપમાં રહેલાં નથી. જ્યારે સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણે સદામાં બળવાળાં થઈ રહે છે ત્યારે એ ત્રણેના સ્વભાવ વિશેષી હોવાથી એ ત્રણેમાંથી કોઈ પણ મોટાના કાર્યને પ્રકટાવી શકતું નથી, કેમકે એ સર્વ વિશેષી હોઈને તુલ્યબળ છે. તેથી આંશિયતિ-માં જેમ નિરતરંગ સમુદ્રની શાન્ત રિચિતિ હોય છે તેવી પ્રકૃતિદ્રવ્યની-વિશ્વના ઉપાદાન-

કારણભૂત સુદ્ધમમાં સુદ્ધમપણની એવી શાન્ત-ભેદવિનાની દશા હોય છે. આ દશામાં જે કોઈ એને ભુલે છે તે એને અણુઓનો ભેદ દેખાતો નથી, આ અણુ અમુક જાતનું છે અને આ અમુક જાતનું છે એવી પ્રતીતિ થઈ શકતી નથી. કેમકે એવો ભેદ પાડનાર કોઈ પણ ધર્મનું પ્રાકટ્ય થઈ શકવા ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અસંભવ છે. તેથી એ જોનારને અણુઓનો ભેદ પણ સમજી શકાતો નથી, પણ જેમ બરફનો પ્રસ્તર વિસ્તરેલો હોય તેવી એક સરખી જ પ્રતીતિ થાય છે. આ દશા તે આ સત્વાદિ ગુણોની સામ્યાવસ્થા શબ્દમાં કહેવાય છે, અને કોઈ કોઈ સ્થલે એ સામ્યાવસ્થાને જ પ્રકૃતિ કહી વર્ણન કર્યું છે. શ્રી સાંખ્યમુત્રમાં કહ્યું છે કે સત્ત્વરજસ્તમસાં સામ્યાવસ્થા પ્રકૃતિઃ-સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસુની સામ્યાવસ્થા તે પ્રકૃતિ છે. ધીમહી ભગવદ્ ગીતામાં પણ તથા સત્ત્વં રજસ્તમં હિતિ ગુણા પ્રકૃતિ- સંમવાઃ-સત્ત્વ રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ઉદ્ભુત સ્વભાવવાળાં દ્રવ્યો તે સામ્યાવસ્થાવાળી પ્રકૃતિમાંથી ઉત્પન્ન થયેલાં છે એમ કહી સામ્યાવસ્થાને પ્રકૃતિરૂપે ગણી એમાંથી ઉદ્ભુત ધર્મવાળાં સત્ત્વાદિની ઉત્પત્તિ કરી છે. આ સામ્યાવસ્થા જે અણુઓની થાય છે તે અણુઓની પ્રલયદશા અથવા પ્રલયકાળ ગણાય છે. જ્યારે એક બ્રહ્માંડ અથવા એક સૃષ્ટિના સર્વ અણુઓ આ સામ્યાવસ્થામાં આવી રહે છે ત્યારે તે બ્રહ્માંડ તથા તે સૃષ્ટિનો પ્રલય થયેલો આપણે ગણીએ છીએ. પણ એ સામ્યાવસ્થા સદા રહેતી નથી. જેમ આપણે આખો દેવસ વ્યાપારો કરવાથી શ્રમિત થઈ જઈએ છીએ અને તેથી કુદરત વિશ્રાન્તિ લે છે અર્થાત્ સુષુપ્તિને સેવીએ છીએ અને સુષુપ્તિમાં વિશ્રાન્તિ લેવાથી પુનઃ નવીન પણ પ્રાપ્ત કરી સવારે ઉદયમ કરવામાં વ્યાપૃત થઈએ છીએ, તે જ પ્રમાણે જ્યારે નિરંતર ગતિ પામવાથી શ્રમિત થયેલા આ અતિ સુદ્ધમ અણુઓ શ્રમિત થઈ જાય છે, હીનબલ થઈ જાય છે, ત્યારે એમાં રહેલા સત્ત્વાદિ દ્રવ્યો તુલ્યબલ થઈ જાય છે; અર્થાત્ સામ્યાવસ્થામાં આવી રિયત થાય છે અને એ દશાને નિયમિત સમય સેવા બળવાળા થઈ રહે છે, એટલે પુનઃ વ્યાપાર કરવા સમર્થ થાય છે. આ વ્યાપાર કરવાવાળી રિયતિ એ એ-ગુણોનું વૈષમ્ય કહેવાય છે, તથા એને જ સર્ગદશા, વ્યાપૃત નામરૂપ દશા આદિ નામે આપવામાં આવે છે. સામ્યાવસ્થાનો ભંગ થવો એ પ્રકૃતિમાં ફોલ થવો કહેવાય છે. એ એ દશામાં ભેદ આ છેઃ ફોલપૂર્વે સત્ત્વાદિના સ્વભાવો અસ્પૃહ હતા. કેમકે એ પરસ્પરથી અભિભવને પામેલા હતા અને તેથી આખો પ્રકૃતિપ્રદેશ તે પવનચિના સુષુપ્ત થયેલાં—હૃદયનયસન- વિનાનાં થયેલાં જ્યોત્નાં વનજેવો દેખાતો અને હવે ફોલ પામેલી દશામાં એ સ્વભાવોમાં કોઈ કોઈ દ્રવ્યની પ્રધાનતા થવાથી તે ઉપર તરી આવેલો થયો. તેથી જેમ પવનની સુદ્ધમ લહરી આવવાથી વનનાં જ્યોત્નાં નવીન જીવન આવેલું જણાય છે અથવા દુર્બળ થઈ તમી જઈ કરંમાઈ જતાં જ્યોત્નાં જેમ વૃષ્ટિના સહેજ છાંટા થતાં પુનઃ નવીન પ્રાણ આવેલા જણાય છે તેમ પૂર્વે જે એક ઘન પથાર જેવો દેખાતો હતો તે હવે સુદ્ધમ અણુઓવાળો પ્રદેશ દેખાય છે, તેમાં એક અણુનું બીજાથી જથ્થાત્વ જાણી શકાય છે અને એ અણુઓમાં પુનઃ જાણે જીવન આવ્યું હોય તેમ કાર્વાકાર પામવાનો વેગ આવેલો દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ ફોલ થવાથી જે રિયતિ થાય છે તે રિયતિ આઘ રિયતિના પિકારરૂપ છે. અને અદિથી અભિચક્તિની શરૂઆત થાય છે. તેથી આ રિયતિને વ્યક્ત સંજ્ઞા અપાય છે અને એની તથા એનાથી ઉત્તર દામે થતી અધિક વ્યક્ત દશાની અપેક્ષાએ પૂર્વની સા-

આવસ્થાવાળી સ્થિતિ અવ્યક્ત કહેવાય છે. આથી અવ્યક્ત, અવ્યાકૃતનામરૂપ આદિ નામો મૂળ પ્રકૃતિનાં સ્પષ્ટ સમન્વય છે. વળી એક એવા નિયમ છે કે જે કાર્ય છે તે કારણનું સંચય કરનાર થાય છે. ધૂમ વાંદળનું કાર્ય છે તે વહિને સચવે છે. પ્રકાશ સૂર્યનું કાર્ય છે તેથી દિવસનો પ્રકાશ તે સૂર્યનું અનુમાન કરાવે છે. વૃષ્ટિ ધવી એ વાદળાંનું અસ્તિત્વ જણાવનાર લિંગ છે. તેથી વૃષ્ટિ થતી જોવામાં આવે તો તે આકાશમાં વાદળાંનું અસ્તિત્વ જણાવે છે. આ નિયમ પ્રમાણે આ આંધ્ર વિકારરૂપ સત્વાદિની દશા તે પૂર્વની સામ્યાવસ્થાની સૂચક છે. તેથી એ દશામાં આવેલાં સત્વાદિ દ્રવ્યો તે લિંગ કહેવાય છે. આ સાથે બીજી રીતે જોઈએ તો આ દશામાં આવેલાં સત્વાદિ દ્રવ્યોમાં હવે યનાર્-હવે પરિણામ પામી વ્યાકૃત નામરૂપ રૂપે પ્રતીત યનાર્-આપ્તુ જગત્ લીન થઈ રહેલું હોય છે. તેથી આ રીતે આ દશા આખા જગતને અભિવ્યક્ત કરનાર છે. તેથી પણ આ દશા તે લિંગરૂપ છે અને એ દશામાં ઇતર કશો વ્યાપાર હોતો નથી, એ અંજુઓના ઇતર કોઈ ધર્મો અભિવ્યક્ત થયેલા નથી તેથી એ દ્રવ્યો તે લિંગમાં જ કહેવાય છે. અને આની અપેક્ષાથી પૂર્વની સામ્યાવસ્થા તે અલિંગ કહેવાય છે. સામ્યાવસ્થારૂપ સ્થિતિમાં આપ્તુ વિશ્વ લીન થઈ રહેલું હોય છે, છતાં તે જગત્ની અભિવ્યક્તિ તેમાં થતી નથી. તેથી તથા એ સ્થિતિમાં રહેલાં સત્વાદિ દ્રવ્યો કોઈના પણ સાર્યરૂપ નથી તેથી એ દશાવાળું પ્રકૃતિ દ્રવ્ય કોઈનું સૂચક નથી અને તેથી અલિંગ નામ એને ઘટે છે. વળી ક્ષોભ પામી અસ્તિત્વને પામેલો આંધ્ર વિકાર તે સત્તામાત્રરૂપ છે. કેમકે એમાં ઇતર વ્યાપાર નથી. આ દશામાં આવી સ્થિતિ પામેલું પ્રત્યેક અણુ તે મહત્ તત્ત્વ, પ્રજ્ઞા, બુદ્ધિ, દ્વિરૂપ ગર્ભની બુદ્ધિ ઇત્યાદિ નામોથી પણ શાસ્ત્રમાં વ્યવહારાય છે. શ્રી અનુગીતામાં કહેલું છે કે મહાનાત્મા મર્તિવિષ્ણુજિષ્ણુઃ શમ્ભુયુથ વૈર્યવાન્ । બુદ્ધિઃ પ્રહોપલસિદ્ધ તથા મદ્માં ઈતિ સ્મૃતિઃ ॥ પર્યાયવાચકૈરેતૈર્મહાનાત્મા નિગદ્યતે । સર્વતઃ વાણિપાદથ સર્વતો ક્ષિણિરોમુખઃ । સર્વતઃ શ્રુતિમાઘોકે સર્વે જ્યાપ્ય સ તિષ્ઠતિ ॥ મહાન્ આત્મા, મતિ, વિષ્ણુ જિષ્ણુ, શંખુ, બુદ્ધિ, પ્રજ્ઞા, ઉપલબ્ધિ, જ્ઞાના, ધૃતિ, સ્મૃતિ—આ પર્યાય શબ્દો મહત્ તત્ત્વનાં વાચક છે. એ મહત્ તત્ત્વને સર્વતઃ હાય છે, પગ છે, ગ્રાંધ છે, મસ્તક છે, મુખ છે, ગ્રોત્ર છે અર્થાત્ એ સર્વને વ્યાપીને રહ્યું છે. (અહિં મહત્ તત્ત્વમાં સત્વાદિ ત્રણ અંશ છે તે જ્ઞાનાઆદિ ત્રણ ઇશના ઉપાધિરૂપ થાય છે, તે ઉપાધિનો અને એ ઉપહિત ઇશનો અમેદ લઈ મહત્તને જ્ઞાના, વિષ્ણુ અને શિવરૂપ કહ્યું છે. શ્રી વિષ્ણુપુરાણમાં પણ સાત્ત્વિકો રાજ-સર્વૈર્વં તામસઃ ત્રિધા મહાન્ । મહત્ તત્ત્વ સત્વાદિભેદથી ત્રણ પ્રકારનું છે એમ જણાવ્યું છે. કંઈ પણ સત્તાનું—હોવાપણનું લાન કરાવનાર આ જ પદાર્થ છે. અને તે વિશ્વમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે તેથી એનું મહત્ નામ સાર્યક કરે છે. અને પુરુષને જ્ઞાન કરાવનાર બુદ્ધિરૂપે પણ આ જ અણુ પ્રાપ્ત થઈ રહે છે, તેથી એનું બુદ્ધિ નામ યથાર્થ જ છે. આ બુદ્ધિનામના અથવા મહત્ નામવાળા અંજુઓના અભિમાની ઇશને જ શાસ્ત્રમાં દ્વિરૂપગણે લગવાનું નામ અપાય છે તેથી આ મહત્તત્ત્વ એ સમશ્ચિર દ્વિરૂપગણે લગવાનું બુદ્ધિરૂપ છે. (આ જ મહત્ તત્ત્વ રજ્જુ અને તમસના અંશથી મિશ્રિત થવાથી વ્યદ્ધિરૂપ થાય છે એટલે કે વ્યદ્ધિ પુરુષોની બુદ્ધિરૂપ થાય છે. તેથી જ એ મહિનસત્વા માયાના કાર્યરૂપ હોય ત્યારે વ્યદ્ધિ પુરુષોની બુદ્ધિના અણુરૂપ અને શુદ્ધ સત્વા માયાના કાર્યરૂપ હોય ત્યારે સમશ્ચિર ઇશની બુદ્ધિરૂપે થઈ રહેલું શાસ્ત્રમાં કહેલું છે.) આ પ્રકારે વિવિધ નામો-

વાણું છતાં આ તત્ત્વમાં સત્તાથી અને પરસ્પર અણુના બેદથી અતિરિક્ત કાઈ ધર્મ સ્પૃટ કલામાં હોતો નથી એ વિસ્મરણ કરવાનું નથી. આ સર્વ અણુઓ તે સામ્યાવસ્થાવાળી પ્રકૃતિના વિકારરૂપ જ છે. સ્મૃતિમાં પણ એ જ અર્થ કહ્યો છે કે તત્તોડમવન્મહ-તત્ત્વમવ્યક્તાકાલં ચોદિતાત્ । સર્ગસમયે પ્રાપ્ત થયેલા વેગથી પ્રેરાયેલા અવ્યક્તમાંથી મહત્ તત્ત્વ ઉત્પન્ન થયું છે. આ સ્થલે એ કહેવું યોગ્ય છે કે આ મહત્ તત્ત્વની દશામાં આવેલા અણુઓમાં બહારના ભાગમાં સત્ત્વ રહે છે અને રજસ્ તથા તમસ્ અંદરના ભાગમાં રહે છે તેથી સત્ત્વ નિર્મલ અને પ્રકાશક હોવાથી આ અણુઓમાં બહાર સ્વચ્છતા-નિર્મલતા હોય છે. તેથી જેમ સ્વચ્છ મલરહિત દર્પણ પ્રતિબિંબને પ્રદણ કરે છે તે પ્રમાણે આ સ્થિતિના અણુઓ ચૈતન્યના પ્રતિબિંબને પ્રદણ કરવા સમર્થ છે. આ પ્રકારે સત્ત્વ બહારના ભાગમાં આવી રહેલું હોવાથી આ અણુઓને માત્ર શુદ્ધિ નહિ કહેતાં શુદ્ધ-સત્ત્વ અથવા ચિત્તસત્ત્વ પણ કહેવામાં આવે છે.

(અપૂર્ણ)

‘આ શું મને ઓઝલે કે ?’

“ બા, બા, આ શું ? જોને આ મારા સામું જોઈને હસે છે । શું તે મને ઝાળખી શકે ? ” — જોલતી જ્યોત્સ્ના પોતાની મા કૈમુદીતરફ આતુરતાથી ઉત્તર સાંભળવાની આશાએ જોઈ રહી.

કૈમુદી આ વખતે પાસે પડેલી આરામ ખુરશીઉપર મુંદર શમાલ ગુંથવામાં રોકાઈ હતી. તેનું ધ્યાન એકદમ પારણાતરફ ખેંચાયું. તેણે જોયું કે પારણામાં પોતાનો પુત્ર નસિન સ્તો સ્તો પોતાના હાથપગ દલાવતો, જ્યોત્સ્ના પારણાને હીચોળતાં હીચોળતાં રમાડતી હતી, તેના સામું મુખ મલકાવતો જોઈ રહ્યો હતો.

“ કેમ ન ઝાળખે બહેન ? રોજ રોજ તું તેને રમાડું છું તેથી તે તને ઝાળખે છે અને તેને સાઈ લાગે છે તેથી તે હસે છે. એમાં તને નવાઈ શી લાગી ? ” એમ ધીમેથી ઉત્તરમાં કૈમુદી જોલી અને ફરી હાથમાં સોપાવતી શમાલ ગુંથવાનું કામ ચાલુ રાખ્યું.

“ હજુ તેને ૭ મહિના તો થયા નથી એટલામાં તે શી રીતે ઝાળખે વાત ? અને તેને આપણી પેટે સાઈ ખોટું, ગમતું અણુગમતું કેમ કરીને સમજાવું હશે ? ” આ બાબત વિગતવાર ઝાણવાની આતુરતા વધતાં કૈમુદીતરફ જોતી તે સ્તબ્ધ થઈ રહી.

જ્યોત્સ્નાનું વય આ વખતે ચારેક વર્ષનું હતું. ગુજરાતી અભ્યાસ પૂરો કર્યા પછી શુદ્ધકાર્યમાં ફેળવવા તથા સાસરે જવાનો સમય થયે તે કુટુંબમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવી ફેળવણી આપવા તેનાં કુલીન અને વિચારશીલ માતાપિતાએ બાર વર્ષ પૂર્ણ થતાં નિશાબે મોકલવું બંધ કર્યું હતું. તેના પિતાએ એમ. એ. ની પદવી પ્રાપ્ત કરેલી હતી અને સારા વિદ્વાન હોવાથી કૌલેજમાં સંસ્કૃત સાહિત્યના પ્રોફેસર હતા. કૈમુદીનું વય આ વખતે ત્રીસેક વર્ષનું હતું અને પોતે સાસરે આવ્યા પછી પોતાના પ્રતિષ્ઠાપાસે અગ્રિય તથા સંસ્કૃતનો સારો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તેથી પંદર વર્ષના અભ્યાસથી તેની સદમ શુદ્ધિ ધણી સંકેતરી થઈ હતી; તથા શુદ્ધવ્યવહાર, શ્રીશિલ્પ,

આલશિષ્ણુ તેમ જ સામાજિક વિષયોઉપર પોતાના પતિસાથે શાસ્ત્રીય ચર્ચામાં લાગ લઈ શકતી હતી; આથી પોતાના ગૃહકાર્યથી પરવારીને અવકાશ મળતાં જ્યોત્સ્નાને સંસ્કૃત તથા અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરાવેા હતો, અને સાધારણ રીતે વાતચીત કરી શકે એટલી કુશળતા તેણે મેળવી હતી. આ રીતે તેના વધતા જતા શુદ્ધિના વિકાસથી દરેક આખતનું ખરૂં સ્વરૂપ જાણવા તથા પોતાની મેળે વિચાર કરવાને તેની ઉત્કંઠા વધતી જતી હતી. તે ઉપરથી તેણે મથાળે જણાવેલા પ્રશ્ન પોતાની માતાને પૂછ્યો હતો, અને ગમે તેવો આડોઅવળો જવાબ આપી તેના મનનું સમાધાન નહિ કરતાં તેનું પથાર્ય સ્વરૂપ જાણવાના ધિરાદાથી તેણે પોતાના હાથમાંથી મોથો તથા રૂમાલ પાસેના ટેબલપર મૂકીને પ્રસન્ન અને ગંભીર વાણીથી પોતાની પુત્રી સામું બેઠીને કહ્યું:—

“ બહેન ! તારા પ્રશ્ન તો બહુ સ્પષ્ટ છે. તારી પેઠે ધણાને આવા વિચારો થઈ આવે છે, પણ કાં તો તે માટે કોઈને પૂછવાની હિંમત આવતી નથી અથવા તો સામા માણસે આ આખત વિચાર કોઈ વખત કરેલો ન હોવાથી સંતોષકારક ઉત્તર મળી શકતું નથી. આવી આખત નજીવી અને તુચ્છ માનીને અદ્વસ્તાલ જવાબ મળે છે. આમ થવાથી પૂછનારની નિરાસા મરી જાય છે. આપણે મોટી ઉમરના માણસો અને બાળકોમાં એક મુખ્ય ભેદ એ છે કે આપણા અંતઃકરણમાં પૂર્વ જન્મના અનેક સંસ્કારો તેમ જ માતા-પિતાના ઉત્તરી આવેશ સંસ્કારોઉપરાંત જીવનનો વિકાસ થતાં નવીન સંસ્કારો ઉમેરાતાં જાય છે, તેથી નવીન સંસ્કારો ઝડપે ઝડપે સ્પષ્ટ રૂપમાં મદ્ય થઈ શકતા નથી; પરંતુ બાળકોનું મગજ અથવા શુદ્ધિદ્રવ્ય જે જે દેખે અગર સાંભળે છે તેને ઘણી ત્વરાથી મદ્ય કરી શકે છે. દોડામદાના કાચની પેઠે બાળકની મર્યાદામાં બનતા દરેક બનાવોની છાપ તેના મગજમાં એકદમ પડે છે અને આ સંસ્કારોનો સંગ્રહ કોઈ વિલક્ષણ રીતે થાય છે અને પાછળથી તેના સમ્પત્તિય પ્રાણી અથવા પદાર્થનું દર્શન થતાં પૂર્વનો સંસ્કાર જન્ય થાય છે અને આ પ્રકારની પૂર્વ સ્મૃતિને પ્રત્યક્ષિતા કહે છે.

ના, મોટી બહેન ! એ મને બરોબર સમજાતું નહિ, જેને તમે પ્રત્યક્ષિતા કહો-છો તે કેવી રીતે થાય છે તે કોઈ દાખલો આપીને કહો તો વધારે સમજાય. ” જ્યોત્સ્ના વચ્ચે જ બોલી ઉઠી.

જો ! તું કહે છે તે પ્રમાણે એક દાખલો આપું. આપણે ગાય ગાય એ શબ્દોબાલકની પાસે બોલ બોલ કરીએ અથવા લગાર સમજતું થાય એટલે તેને ગાયનું ચિત્ર બતાવી કહીએ કે ‘ જો, આ ગાય છે, તો તે વખતે તો માત્ર તે શબ્દની અને ચિત્રની છાપ તેના મગજમાં પડવાની; પછીથી તે વધારે સમજતું થાય અને પ્રત્યક્ષ ગાય તેને બતાવીએ અને કહીએ કે જો ! આ ગાય ઉભી ત્યારે તે શબ્દો સાંભળતાની સાથે જ પૂર્વના ‘ગાય’ એ શબ્દોની તથા ગાયના ચિત્રની છાપ ફરીથી તેના મગજમાં ખડી થાય છે અને આ પ્રત્યક્ષ ગાયની સાથે તે પૂર્વની સ્મૃતિની છાપ તે સરખાવી બેઠીને પછી ‘ મહેલાં જેને ગાય એમ કહેતાં સાંભળેલું તે આ જ છે ’ એમ પોતાના મનથી નક્કી કરે છે. આ પ્રકારના જ્ઞાનને પ્રત્યક્ષિતા કહે છે. મગજ અથવા શુદ્ધિ આ પ્રકારની ક્રિયાને એવી તો ત્વરાથી અને ચંચલતા કર્યા જાય છે કે આપણને તેના ક્રમનું જ્ઞાન સહસા થઈ શકતું નથી. ”

જ્યોત્સ્ના અધીરાઈથી ફરીથી વચ્ચે જ બોલી ઉઠી કે “ આ પ્રમાણે દરેક બાબત વિચાર કરીને નિર્ણય શું બધાંય માણસો કરતાં હશે ? અને જો તેમ જ હોય તો આવા જાનનો પાર પણ કેવી રીતે આવે ? મનુષ્યના જ્ઞાનની વિશાળતાનો વિચાર કરતાં સો વર્ષનું પૂરેપૂરું આયુષ્ય હોય તે પણ આમ લેઈએ તો બહુ ટુંકું નથી લાગતું ? ”

“ ખરું છે, બહેન ! આ પ્રત્યક્ષિજ્ઞાની પ્રક્રિયાનું વર્ણન કરતાં અને ત્હને સમજતાં જોટલી વાર લાગી તેટલી જ વાર લે આવા વિચાર કરતાં લાગતી હોય તો તો ત્હારા કહેવા પ્રમાણે આટલા ટુંકા આયુષ્યમાં આટલું બધું જ્ઞાન મેળવી શકાય નહિ. પણ તેમ નથી. ” ધીમેથી સમજાવતાં કૌમુદી બોલી, “ આથી જ મેં કહ્યું કે આ દિવા સ્વાભાવિક રીતે એવી તો યંત્રવત્ થાય છે કે તેની આપણને ખબર પડતી નથી. એ ત્હેં જોયેર સાંભળ્યું હોય એમ જણાતું નથી. ન્હાતું કે મોઢાડું-દરેક માણસને આ પ્રમાણે કરતું જ પડે છે, પણ તેના કમને તો માનસચાત્રના અભ્યાસો જ સૂક્ષ્મતાથી અંતરમાં અવલોકન કરતાં જાણી શકે છે. બધાંની મતિ એટલી સૂક્ષ્મ હોતી નથી. ”

“ હા, એ તો મને જોયેર સમજતું અને તે સાંભળતાં ને સમજતાં મજા પડે છે, ” ઉત્સાહમાં આવી જઈ જ્યોત્સ્ના બોલી, “ પણ ત્હને એમ થાય છે કે આપણા ન્હાના નસિનને આ કેવી રીતે સમજતું હશે, વારુ ? ”

“ હવે તું એ જ વાત ત્હને વિસ્તારથી સમજાવું છું. ” એમ બોલતાં કૌમુદીએ પારણાતરફ વળીને ચપડી વગાડી એટલે નસિનની નજર તેના સામી ખેંચાઈ, એટલે તેણે જ્યોત્સ્નાસામું લેઈને કહ્યું, “ લેયું બહેન ! ત્હારા તરફથી ત્હારા તરફ એણે કેવી નજર ફેરવી ! મ્હેં આ ચપડી વગાડી એટલે તેનો પ્યનિ તેના કાનમાં પડ્યો એટલે આ કંઈ નથી જ બાબત છે એમ એના મનમાં વિચાર પ્રકટ્યો, તેથી તે શું છે એ જાણવા મગજના મુખ્ય મથકરૂપ તાર ઓર્ગીસમાંથી નેત્રને સંદેશો મળ્યો એટલે ચટ દહને તે આ તરફ ફર્યો. સમજતું ? આથી જ રીતે તેના મુખઉપર અથવા શરીરના બીજા ભાગઉપર કાંઈ ફેરવીએ એટલે તે સ્પર્શનું જ્ઞાન તેના મગજમાં પહોંચીને તે ક્યાંથી આવે છે તે જાણવા હાથપગ દલાવે અથવા નેત્રને ફેરવે છે. એ જ પ્રમાણે ગંધ તથા રસનું પણ ધાણ અને રસનાઈદિય જ્ઞાન કરાવે છે. આ શુદ્ધિનો વિકાસ જન્મ્યા પછી આરંભમાં ધણી જ ત્વરાથી થાય છે, અને પછીથી ધીમે ધીમે મંદ પડે છે. જેમ વય ન્હાતું તેમ માનસ વિકાસ વધારે હોય છે. અર્થાત્ શરીરના વિકાસથી આત્મો ઉત્થો કમ છે, એટલે બાલકકરનાં યુગાનું શરીર મોઢાડું હોય છે, ઇનાં માનસ વિકાસનો વેગ થોડો હોય છે અને ઝડપમાં તે બહુજ ધીમે હોય છે. ”

જ્યોત્સ્ના વચ્ચે જ બોલી ઉઠી:-“ જો, જો, ફરી મારા સામું જોઈ મોઢું કેવું મલકાવે છે ને પોતાના હાથપગ કેવા હલાવે છે! ” કહી તેને હલાવ્યો.

“ લે, ત્યારે તેને વળી એટલું પાંચ જણાય જ છે કે ત્હને આજખવાથી તું તેને તેડી લઈશ અને રસાડીશ એ હેતુથી પોતાના હાથપગ ઉંચા નીચા કરી હલાવે છે, અર્થાત્ સ્પર્શન-ચક્ર અને હેતુનું જ્ઞાન પણ તેને સ્પષ્ટ હોવું જોઈએ એમ લાગે છે. ત્રણ માસ થતાં તો પોતાના અવયવોને આ બ્રમાણે હેતુપૂર્વક સંકેત વિકાસ પમાડે છે. લાગણીઓનો ઉદય અને તેને અનુકૂલ પડતો અવયવોનો સંકેતવિકાસ અસ્ખલિતપણે જેવી રીતે ત્રણ માસનું બાલક કરી શકે છે તેનું મોટાંથી યદ્ય શક્યું નથી. અંતરજ્ઞિ અથવા મનોભાવ જેમ કહે તેમ સ્નાયુઓ વા અવયવો ક્રિયા કરે એ પ્રકારનું નિયંત્રણ અને સ્વામિત્વ જે બાલકોમાં સ્વભાવસિદ્ધ હોય છે અને આપણે મોટામાં અત્યંત રીતે, કદાચ ક્યાં ફરીએ છીએ તે વસ્તુ સીપવી ઘણી કઠિન છે. ”

“ ના, પણ મોટા હોને, આ સમજવાને પણ લગાર કઠિન લાગે છે. જરા વધારે પિરતાર કરી કહો દીક લાગે ખરું ”-જરાક મન યાદ્યું હોય એવું લાન થતાં જ્યોત્સ્ના એ કહ્યું.

“ જો, ત્યારે દાખલાસાથે ત્હને સમજાવું-” માતાએ આગળ ચલાવ્યું:-“ બાળકની આંખસામે આપણે એકદમ દીવો ધરીએ, અથવા તો હાંપડામાંથી એકદમ તડકે લઈ જઈએ તો તે પોતાની આંખો કેવું ખીંચી દે છે ? તેમ જ ગળાઉપર અથવા બગસના લાઘ્માં ગલી ગલી કરીએ ત્યારે કેવું ખીંચે છે. અથવા સોય કે ટાંકણી અડતાં તે અવયવ કેવો સંકેતી, લે છે તાત્પર્ય એટલું કે આત્મસંરક્ષણની લાવના આ વખતે જન્મ પામેલી હોવાથી સુખસાધક અને દુઃખપ્રાધિક ક્રિયાઓ તે કર્યા જ કરે છે. એ તો બરાબર સમજાવું ? ” પુત્રીને સમજાવતાં પૂછ્યું.

“ હા, સમજાવું. ” સંતોષ પામી તેણે ઉત્તર દીધો.

“ પછી આગળ-”

“ પછી ચાર માસ પૂરા થતાં તો તેની સહેતુક પ્રવૃત્તિ સ્પષ્ટ થતી જણાય છે. પૂર્વની પેઠે તે કેવળ મનસ્વી હોતી નથી. તે સમજે છે કે એક વસ્તુને બે અથવા વધારે બાજુએ હોય છે, એક માસના બાળકની સામે આપણું મુખ રાખીએ અને પછી ફેરવી નાંચે તો તેને તો તે હતું ન હતું સરખું જ છે; પણ ચાર માસનું બાળક તો સમજે છે કે એક જ ડોકનો આગલો અને પાછલો ભાગ જુદો જુદો હોય છે. મોઢું ફેરવી નાંખ્યું હોય એટલે પાછળ પણ કેટલીક વાર સુધી તે જોયાં જ કરે છે. પોતાની આસપાસની વસ્તુઓનું ત્હને જ્ઞાન થાય છે-અમુક માંજુસને અમુક રમકડાને આજખે છે, લે છે, અથવા ફેંકી દે છે. વિના શિક્ષકે આટલા બધા વિશાળ જ્ઞાનનો સંગ્રહ એ આવા બાલકના સંબંધમાં કંઈ નાની-સૂતી વાત નથી. દૃષ્ટસાધનતાત્ત્વ જે મોટા મુશ્કેલને પણ અપાર પ્રયત્ને કરીને સાધ્ય થાય છે, તે આ બાળકને પાંચ માસમાં તો સ્વતઃ પ્રાપ્ત છે. પાંચ માસ થતાં ગમે તે વસ્તુ લેવાની, પકડવાની, ફેંકી દેવાની પોતાને ગમતું અણુગમતું સમજવાની તથા સમજાવવાની શક્તિ જન્મત્ થાય છે. પોતાના હાથ પગ તથા ખીજા અવયવોનું સ્પર્શ કરવો, પગનો અંગુઠો મુખમાં રાખી ચૂસવો, હાથનો

અંગેમાં અગર આંગળાં પણ ચૂસતાં ચૂસતાં ઉંઘી જવું—આ રીતના અવપયોગના આપણેથી પોતાના સ્વતંત્રતા જ્ઞાન થાય છે એમ સમજાવે છે. પોતાનું અહં, પોતાનું પૃથક્ અસ્તિત્વ, અને પોતાથી ભિન્ન પોતાને અર્થ ઉપયોગમાં આવતી વસ્તુઓનું જ્ઞાન, અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો આ પ્રકારનો દૃષ્ટાન્તનો અનુભવ એ આ બાલકની મહાનૃદૈવી સંપત્તિ છે. કેટલાં નામનાં યુરોપીય તત્ત્વવેત્તાએ કહેલું છે કે “ I think, therefore I am.” (હું વિચારું છું—હું જાણું છું તેથી હું છું) આ બાલકનું પોતાનું ભિનાસ્તિત્વ તે જાણી શકે છે, કારણ કે જો બાલક તત્ત્વવિદ્યાનું આ વિસ્પષ્ટ જ્ઞાન પ્રકટ કરવાની શક્તિ હોય તો તે એમજ ખોલે કે I feel, therefore I am—(મને લાગણી થાય છે, તેથી હું છું) આ પ્રમાણે પાંચ માસમાં બાળકની શક્તિઓની રચના થાય છે, તેના જ્ઞાનનાં બીજાં શોધાય છે, હજી માસથી તેની પ્રવૃત્તિ નવું જ રૂપ ધારણ કરે છે. હવે તેની આશ્ચર્યકારક શોધકલ્પદિ જાગૃત થાય છે. હવે તે ખેસતાં શીખે છે, તેથી અવિશ્રાન્તપણે, યાત્રા વગર ચતું હોય તો ઉધું ચર્મ જાય અને ઉધું હોય તો ચતું ચર્મ જાય; હાથમાં લીધેલી વસ્તુઓ પછાડે. ભાગે, ફેડે, ચૂસે, ચાવે, વાગે તો ફેંકી દે, કંપુ લાગે તો ધૂંકી દે, મીઠું લાગે તો ખાવા માગે, એ રીતે જાગૃત્તો બધો સમય મગમગત કર્યા જ કરે છે, અને યાકે એટલે ઉંઘી જાય છે, ફરી જાગે એટલે એનું એ. આથી તેને સ્પષ્ટ સમજાયું હશે કે તેનામાં કાર્યકારણજ્ઞાન અને વિચારશક્તિ, સંયોજકશક્તિનો ઉદય થયો છે. પદાર્થોઉપરાંત અન્ય મનુષ્યો તેમ જ પાણેલાં પશુ પક્ષીઓના સહવાસને પણ તે ઇચ્છે છે, તે અમુક માણસ પાસે જતાં જ રહે છે; અમુક ગાય, બોડા, પોપટ બિલાટી પાસે જવું ગમે છે. અમુક કથી તે દૂર જ રહે છે. પોતાની આસપાસના પ્રાણીપદાર્થોના સમૂહને તે ઝોળખતાં શીખે છે, દેસ, કાળ અને વસ્તુના સ્વરૂપને તથા કાર્યકારણભાવને સમજતાં શીખે છે. પોતાના ભિન્નપણાને અને પોતાના સખાંધી વર્ગને ઝોળખે છે:—

જયોત્સ્ના એકદમ આશ્ચર્યથી પૂછે છે:—“આટલું બધું તો મોટા સમર્થ વિદ્વાનો અને પડિતો પણ લાંબે કાળે અને ઘણા શ્રમે જાણી શકે છે એમ આપણે પુસ્તકોમાં વાંચીએ છીએ, અને ત્હમે તો મોટા નવિનભાઈને ૭ મહિનામાં જ મોટા સમર્થ પડિત બનાવી દીધા—એ તો કંઈ કૈતુકનેવું લાગે છે !”

“ ખરું છે, બહેન, એટલા માટે જ એક સમર્થ તત્ત્વવેત્તાએ કહ્યું છે કે. “Child is the father of man (બાળક એ મનુષ્યનો પિતા છે) અર્થાત્ બાળકમાં સરકાર રૂપે રહેલો જ્ઞાનરાશિ મનુષ્યમાં વિપુલતાને ધારણ કરે છે; મનુષ્યમાં જ્ઞાનની વિશાળતા થાય છે, એવું જ્ઞાનને જાણે છે અને બીજાને જાણાવી શકે છે, જે બાળકથી બનતું નથી. આખા હૃદયમાં આપણે અથાગ પ્રયત્ન કરવા છતાં પણ આ ઉપરાંત વિશેષ શું જાણી શકીએ છીએ ? કંઈ જ નહિ. વળી આ: માસ થતાં તે અવસોજન અને પ્રયોગો કરતાં શીખે છે. જે જે વસ્તુ તેના હાથમાં આવે તે તે જરાજર જુએ છે, ફેડે છે, ભાગે છે, ચાટે છે અને એવા જ જે જે ચુણ તેમાં હોય તે ઝોળખવા પ્રયત્ન કરે છે અને વર્ગો કરીને અને સંયોજીકરણ કરતાં પોતાની આસપાસનાં પ્રાણીપદાર્થોને ઝોળખતાં તથા તેના ગુણદારને સમજતાં શીખે છે; પોતાના શરીરઉપર પણ પ્રયોગો કરે છે તથા તે લાંબાગીએ ચાલે છે, ગગડે છે, આજોટતું આજોટતું, ખસતું, ખસતું એક જગ્યાએથી

ખીંછ જગાએ જાય છે, કાંઈ આંગળી આપે તો ઉલ્લું થવા પશુ પ્રયત્ન કરે છે, અને આ કરવાનો વેગ અથવા શીઘ્રતા તો ધટતી જાય છે. આ બાબત હું વધારે વિચાર કરીશ તો સમજી શકારો. મેં હમણાં કહ્યું હતું તેમ ફોટોગ્રાફના સાધારણ કાચથી ઉડતા પક્ષી અથવા દોડતા ઘોડાનું ચિત્ર બરોબર પડી શકતું નથી, પણ ધણી ત્વરાથી છાયા ગ્રહણ કરી શકે એવા સંવેદાશી કાચ (Sensitive plate) તે કામ કરી શકે છે, તેમ બાળકનું મગજ સંવેદાશી કાચ જેવું થાય છે તેમાં વિદ્યુતના વેગથી ચિત્રો પડી શકે છે, અને વય વધતાં તેની છાયાગ્રાહક શક્તિનો વેગ મંદ પડતો જાય છે; અને તે છાયા, ચિત્ર, અથવા સંસ્કારની સ્થિરતા અને વિસ્પષ્ટતા વધતી જાય છે. તેથી સામાન્ય રીતે એમ કહેવાય છે કે વયસાથે બુદ્ધિ વધે છે અને એટલા જ અંશમાં તે છેક ખોટું નથી. " એમ બોલતાં કૌમુદી પુત્રીના મુખ સામું જોઈ રહી.

" હવે તમારું કહેવું સમજાયું. સિદ્ધાન્ત તો તમે કહો છો એમ જ જણાય છે. આ બાબત મનન કરવા જેવી લાગે છે, વારુ, એ તો હીક, પણ બાળકના જ્ઞાનનો વિસ્તાર કેવો હોય છે એ બાબત આગળ કહેતો, " એમ વધતી જતી આતુરતાથી પુત્રીએ કહ્યું.

" બાળકને જન્મતાની સાથે સ્પૃશ્ય શારીરિકિયા કરવાની હોય છે. ધાવવાની પ્રેરણા સૌથી પ્રથમ પ્રકટે છે. પછી તેનું પાચન, સ્થિર કરવાનું, મળ કાઢવાનું વગેરે કામ જુદાં જુદાં અવયવો કરવા મંડી પડે છે. હાથ પગ ફેરવણ મનસ્વીપણે અને હેતુને સમજ્યાવિતા જ દલાવે છે, જો કે મુખના સ્નાયુઓની ગતિનો હેતુ સ્તનપાન એ સ્પષ્ટ જ છે. સ્તનપાનની ઇચ્છાશિવાય ખીંછ કાંઈ માનસ સામગ્રી જન્મવખતે બાળકને હોતી નથી, પરંતુ એક માસજેટલા સમયમાં તો તેની સામગ્રીમાં ઘણો વધારો થઈ ગયો હોય એમ જણાય છે. સારા ખોટાની લાગણી, ગમતું અણગમતું તેને સમજાય છે. બાળકની સ્થાને આવેલી કાંઈ પણ વસ્તુઉપર તે કેવું તાકીને જોઈ રહે છે ? નેત્રના પલ્લકારા પણ થતા નથી ! વિચારોતો તે સમન્વય કરી શકે છે. વિચારોને બંધબેસતા કરી પોતાને કાવતું કરતું સમજાય છે. એક માસ થયેના બાળકને ખોળામાં અથવા હાથમાં બરોબર ધર્યું હોય તો ધવડાવવાના આશયને તે સમજી શકે છે. જરા નીચું રાખ્યું હોય તો તરત ઉંચું ખેંચી કરી સ્તનપાન કરવા મચી પડે છે, એ તો હવે નોંધું છે ને ?" કૌમુદીએ મુખ મલકાવતાં પૂછ્યું.

" હા, હા, બરોબર છે. પછી આગળ—" પુત્રીએ આતુરતા સાથે પૂછ્યું.

" પછી ખીંજ માસમાં સ્મૃતિવૃત્તિ જન્મ પામતી હોય એમ સમજાય છે. અમુક અમુક વસ્તુઓ અમુક સમયે તેને જોઈએ છે એમ ખતાવે છે. અમુક સમયે તેને ધાવવાની જોઈએ, સ્થવારના થંડા વખતમાં કેટલીક વખત માતા જમત ન થઈ હોય તોપણ બાલક જમતું, રમતું, હાથ પગ દલાવતું કંડોલ કરતું નજરે પડે છે, આ ઉપરાંત એમ જણાય છે કે તેને કાળનું-સમયનું-જ્ઞાન થયું છે. સાથે સાથે દેશ-દિશા-આકાશ-નું પણ જ્ઞાન થયું હોય એમ લાગે છે, કારણ કે જે દિશામાંથી સૂર્યનો પ્રકાશ અથવા શક્તિ દીવાનો પ્રકાશ આવતો હોય છે તે તરફ કેટલાક વખત સુધી પોતાની દષ્ટિ સ્થાપી શકે છે. થોડી વાર ઉપર હવે નોંધું જ હતું ને કે ચપટી-વગાડી એટલે એણે પોતાનું મુખ સ્થાપી

તરફ ફેરવ્યું! આ ઉપરથી શું સમજાય છે ? એ જ કે તેને શબ્દ અથવા પ્વનિનું જાન પણ થાય છે. વળી ત્હને પૂછ્યું હતું કે, મહારા સામું જોઈને કેવું હશે છે! એનો અર્થ એ જ કે ત્હને જોઈને—વારંવાર રમાડવાયી જોવાથી ત્હને તે જોજખી શકે છે તેથી—ત્હારા મુખસા-
મી દષ્ટિ સ્થાપી એટલે ત્હને ચાકુપ જાન પણ છે એમ સમિત થાય છે.”

પ્રમાણે એ ત્રણ માસ પ્રયોગો ચાલતાં, ઉડતાં ખેસતાં પડતાં, બાર માસ થયા પછી સાધારણ રીતે તે ચાલતાં દીખે છે. જાગૃત થવાની સાથે તે આ રીતે કાર્ય કરવા મગ્યો પડે છે. અને ત્યારે બહુ યાદ છે ત્યારે વિશ્રાંતિમાટે ઉઘે છે; દૂરી જગે એટલે એ જ પ્રમાણે ધટમાળ ચલાવે છે, કહે, ખેન, આપણે મોટી ઉમરનાં છીએ તો પણ જગ્યાં ત્યારથી તે ઉધતામુખી નિરંતર અખંડ ચાક્યા વગર ક્રિયા કરી શકીએ છીએ ! કદી જ નહિ. ત્યારે આપણી અપેક્ષાએ આ જાગૃતના જ્ઞાન ને સામર્થ્યનો અવધિ કયાં ? જાગૃતના જેવું સરસ અને નિષ્કપટ અંતઃકરણ કયાં ? ત્હેમના જેવો નિર્દોષ અને સત્ય વ્યવહાર કયાં ? આટલા માટે જ જાગૃત એ પરમેશ્વરની પ્રતિમા છે આટલા માટે જ સનકશિક્ત કા-
પિઓએ સમર્થ હવનમુક્ત દત્તા છતાં પાંચ પાંચ વર્ગના જાગૃતની અવસ્થામાં જ રહેવાનું પસંદ કર્યું હતું, અને આપણે પણ—”

વાત ચાલતી હતી તેવામાં કૈામુદીના પતિ રજનીકાન્ત બેઠારથી ધરમાં આવ્યા એ-
ટલે તેમાં વિશેષ થયો. જાગૃત તો આ વખતે નિદ્રાવશ હતું. પણ આ માં દીકરી એકદમ શાન્ત થઈ ગયાથી રજનીકાન્તને વિસ્મય થતાં જ્યોત્સ્નાને પૂછ્યું—

“કેમ. માદીકરી શાની જાની જાની વાતો કરતાં કરતાં બંધ પડી ગયાં ! મહારાથી જાની તો નથી ને ?”

“ના, ના! જાની તો નથી, પણ અમારી વાતો તો તો અમારા જેવીજ ને ! ખરી કે ખોટી, પણ અમારું મન માને એટલે થયું. આપે કહેલું જ છે કે અતંત્રથી સાક્ષી પૂરે તે વાત સત્ય માનવી.”—કૈામુદીએ હસતાં હસતાં કહ્યું.

“તે તો બરોબર છે. પણ એવો શો પ્રસંગ નીકળ્યો હતો કે છેવટે અંતર્ધર્મીનું શરણ લેવું પડ્યું!” રજનીકાન્તે પૂછ્યું.

“એ તો પિતાજી, આ નવિન સતો સુતો પારણામાં મહારા રંદામું જોઈને હસતો હતો ત્યારે મહારા મનમાં થયું કે આ શું મને જોજખતો નહોતો ! આટલા ન્દાના જાગ-
કમાં જોજખવાની શક્તિ કયાંથી ? તે ઉપરથી મેં મોટારી ખેનને પૂછ્યું અને અમારે સારી વાત ચાલી હતી તે પૂરી થઈ ને ત્હમે આવ્યા.” જ્યોત્સ્ના ધીમેથી બોલી.

“ત્યારે તમારા સંવાદનો સાર તો અમને કહી બતાવશો ને?” કપડાં ઉતારી પાસે આરામ ખુરશીઉપર ખેસતાં રજનીકાન્તે પૂછ્યું.

જ્યોત્સ્નાએ થોડી વાતની અનુવાદ કરી બતાવ્યો, તેથી સર્વને અપૂર્વ આનંદ થયો.

॥ ૐ શ્રી ॥

જીવનની વલીહારી.

પદ] આખ વિના અધાર રે, એવય)

જીવનની બલિહારી રે, જ્યાં ત્યાં વિશ્વે, જીવનની બલિહારી,
જલના છો હોયે સિધુ, પણ જો જીવનનું ખિંદુ,
સિંધુથી પણ તે ભારી ભારી રે, જ્યાં ત્યાં—
ધાસ લેતાં છતાં, જગ આ મરણાવરણાએ,
રહેતું એ અખંડ ભરી ભરી રે, જ્યાં ત્યાં—
જીવન જો કે જગમાંહિ, તોપણ એ ન્યાટું કાંઈ,
જડતું એ જોતાં ધારી ધારી રે, જ્યાં ત્યાં—
જીવન તો સઘળે પ્રસર્યું, પણ જગતે તેને વિસર્યું,
(તેપર) અજ્ઞાનની વાળી છારી છારી રે, જ્યાં ત્યાં—
ચિંતા લય કલેશ આદિ, અંતરના રિપુ કામાદિ,
જીવનપર ઘા દે કારી કારી રે, જ્યાં ત્યાં—
શાંતિમાં જીવન વહેતું, પ્રસન્નતામાં પણ રહેતું,
પ્રગતિ જીવનની ખારી ખારી રે, જ્યાં ત્યાં—

પ્રભુભક્તિ જો ન વધારી, હરિમાં ચિત્ત સીધું ન ઠારી,
જીવન સરિતા તો ખારી ખારી રે; જ્યાં ત્યાં—

જીવનદાતા જો વસ્તુ, તેપ્રતિ મન કરજો ધસતું,

જીવનનિધિ તો દે ઠારી ઠારી રે; જ્યાં ત્યાં—

જીવનને જેણે જાણ્યું, તેણે સુખ સઘળું માણ્યું,

બલિહારી જીવન ! તારી તારી રે; જ્યાં ત્યાં—

જીવન.

ગત આપાદ શુદ્ધ પૂર્ણિમાથી શ્રી ત્રેપરસાધકઅધિકારિવર્ગતરફથી 'જીવન' નામનું એક માસિક પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે. તેને પ્રકટ થયે ઘણો જ થોડો સમય થવા છતાં તે અત્યંત પ્રચાર પામતું જાય છે. અમુક સંખ્યામાં માહકો થવા પછી તે પત્રની વિશેષ પ્રસિદ્ધિ દરથી એમ ધારેલું, પરંતુ તે પૂર્વે અનેક મનુષ્યોના જાણવામાં તે આવવાથી તેમણે પત્રો લખી તેમાં કેવા વિષયો આવે છે, તેનો ઉદ્દેશ શું છે, નમુનાનો અંક મોકલો, વી. પી. થી મોકલો, વગેરે લખવાથી આ પત્ર સંબંધી અત્ર જ ઉદ્દેશ કરવો યોગ્ય ધાર્યો છે.

તે પત્ર કદાચનાં મુખ્ય ઉદ્દેશ હજી પ્રકટ થયો નથી, પરંતુ કાંઈ લોકોપયોગી કાર્ય કરવાના હેતુને લઈને તે પ્રસિદ્ધ થયું છે. પ્રજાજનોતરફથી જો તેનો સારો સત્કાર થશે, તો જે ઉદ્દેશથી તેને પ્રકટ કરવામાં આવ્યું છે, તે ઉદ્દેશ એ પત્રમાં થોડા સમય પછી પ્રકટ કરવામાં આવશે. પરંતુ અધિક પ્રમાણમાં માહકો થશે તો જ તે કાર્યનો આરંભ કરી શકાય તેનું હોવાથી, જ્યાં સુધી કંઈક પણ વિશેષ પ્રમાણમાં માહકો નહિ થાય ત્યાં સુધી તે દ્વારા કરવા ધારેલા કાર્યનો આરંભ નહિ થાય, છતાં અમને સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે તેમાં ઈશ્વરના અનુગ્રહથી અમે વિજયી થઈશું.

અનેક સંજ્ઞાઓએ એ પત્રનો પ્રચાર કરવા માટે 'ઑનરરી એજન્ટ' તરીકે કાર્ય કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી છે, અને તેઓએ આ જ સુધીમાં પ્રયત્ન પણ સારો કર્યો છે. અને હજી તેવા 'ઑનરરી એજન્ટ' તરીકે કામ કરવાને અનેક સંજ્ઞાઓ તત્પર થાય છે. તેઓને આ કાર્યનિમિત્ત કશો જ દટ્ટ જલ્લો આપવામાં આવતો નથી. તેવા કોઈ સંજ્ઞા તમારી પાસે આવે તો તેથી તમને વ્યામોહ ન પ્રકટે એજન્ટ હેતુથી આ લખ્યું છે.

જો ધાર્યા પ્રમાણે તે પત્રને પ્રજાજનોતરફથી ઉત્તેજન મળશે તો તેવડે આજ્ઞાના દિતલી કાંઈ પણ પ્રવૃત્તિ કરવી એવી ધારણા છે. તેનું સમય સ્વરૂપ હાથ આપવું નિષ્પ્રયોજન છે. કેમકે તેના કરતાં પણ હાથના સમયને અધિક ઉપયોગી એવી ખીજ પ્રવૃત્તિની અગત્ય જણાય તો તે પ્રવૃત્તિનો આરંભ કરવો એવો વિચાર છે છતાં જે કમથી હાથ તે પત્રની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે, તેમ જો ચાલે તો થોડા સમયમાં જ તેના ઉદ્દેશ પ્રસિદ્ધ કરવાનો યોગ આવશે. પરમાત્મા તેનો શીઘ્ર યોગ પ્રકટાવે એ જ ઇચ્છા છે.

એ પત્રમાં પ્રકટતા લેખનું મુખ્ય વિષય આ પ્રકારનું છે:

મનુષ્ય આજ જીવવા છતાં પોતાના જીવનનો મોટો ભાગ મરણસ્થિતિમાં જ ગાળે છે. અને તેનું કારણ જીવન એ શું છે, તે શા અર્થે છે, તેનાવડે શું શું થઈ શકે છે, અને શું શું કરવું જોઈએ, તે કેવી રીતે સુખમય, રસમય અને ઉત્કૃષ્ટ પ્રગટાવનાર થાય, તથા એ જીવન કેવા ઉપાયે કરીને દીર્ઘ કરી રાકાય, તેની કળાનું, અત્યંત સરળ ભાષામાં અને રસિક શૈલીથી વિવેચન કરવું.

બેશની ડોક બાધિલા અમલ્ય મણિલા મૂલ્યનું બેશને જેમ ભાન હોતું નથી અને તેથી તે તેનો ગમે તેમ દુરવ્યય કરે છે, તેમ અનેક મનુષ્યો પોતાને મળેલા જીવનના મૂલ્યને ન સમજવાને લીધે, તેમાં શું શું કરવાની શક્તિ છે, અને તેવડે શું શું મેળવી શકાય છે, એનું સ્પષ્ટ જ્ઞાન ન હોવાને લીધે તે પ્રાપ્ત છતાં તેનાથી મળતી અનેક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિથી તેઓ વિમુગ્ધ રહે છે. તેઓ દુઃખની, અસામર્થ્યની, સાધનોની અપ્રાપ્તિની પ્રતિકૂલતાની અને એવી અનેક પ્રકારની છુગો માર્યા કરે છે, તેમને જે જોઈએ છે તે મળતું નથી, તેમને પ્રગતિ સાધવી છે છતાં સધાતી નથી, કષ્ટ ઓછાં કરવાં છે છતાં થતાં નથી, એવી છુગો પાડ્યાં કરે છે અને તેને માટે શું કરવું એ પ્રશ્ન પૂછ્યા કરે છે. પરંતુ એ પ્રશ્નનો સંબંધ મનુષ્યજીવનના પ્રશ્નની સાથે જ અત્યંત સંબંધાયો હોવાથી જીવનસંબંધી પ્રશ્નના ઉત્તરનું નિરાકરણ થતાં એ સર્વ પ્રશ્નો આપોઆપ જ શમી જાય એમ હોવાથી એ મુખ્યપ્રશ્નની એ પંચમાં ચર્ચા કરવામાં આવે છે.

ગમે તેટલી વિદ્યા, કલા વગેરે મેળવ્યાં, વ્યાખ્યાન કરવાની, કાવ્ય લખવાની, કલ્પિત પ્રશ્નોનું સચોટ નિરાકરણ કરવાની, અને એવી વિવિધ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થઈ, મોટાં રાજ્યો ચલાવવાની, મોટાં દારખાતા ચલાવવાની, મોટી સંસ્થાઓ ચલાવવાની, મોટા પ્રયોગો કરવાની મોટાં યત્નો શોધવાની, મોટા, વ્યાપારો કરવાની, મોટા પ્રથો લખવાની, અને એવી અનેક શક્તિ આવી, અત્યંત ધનાઢ્ય થવાનું, મંગળમાં અને છુદ્ધમાં શું છે તે જણાવું, વાપુમાં ઉડાવું અને જલઉપર ચલાવું, —આ અને આનું ખીલું અત્યંત પ્રમાણમાં થયું —પણ પછી શું ? એથી શું ? આ પ્રશ્ન આજ ઉપર કલાં તેવાં સામયોનિ પ્રાપ્ત પુરુષોના અંતઃકરણમાં પણ વેગપૂર્વક ઉઠે છે. આ જ શું કર્તવ્યનો અવધિ છે ? આ જ શું મનુષ્યને પરમ તુષ્ઠ કરનાર છે ? આમાં જ શું મનુષ્યને જે જોઈએ છે તે બધાનો સમાવેશ થાય છે ? નહિ જ, અને તેથી એ મેળવ્યા પછી ખીલું શું કર્તવ્ય છે, એ પ્રશ્ન ગંભીર પ્રકારનો હોઈ અનેકના વિચારાર્પદ થઈ રહ્યો છે.

આ પ્રશ્નને જીવનના પ્રશ્નસાથે ગાઢ સંબંધ છે. અને તેથી તેનું જો કંઈક અંશમાં પણ નિરાકરણ થાય તો પ્રગ્નને એક મોટું બળ પ્રાપ્ત થયું એમ ગણાય. જીવનના પ્રશ્નનું નિરાકરણ થતાં આ ' પછી શું ? ' એ પ્રશ્નનું જેવું નિરાકરણ થતું સત્ત્વે છે, અને તે થતાં કર્તવ્યની જે નવીન અને સ્પષ્ટ તથા અગત્યની દિશા ઉઘડે છે, તેનું ખીલ કાઢી રીતે થતું સંભવિત નથી.

મનુષ્યે જીવનસંબંધી ધણું જાણવાનું છે તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો કે જેથી તે પોતાનું સર્વ પ્રકારનું દ્વિત સર્વોત્તમ રીતે સિદ્ધ કરે એ જ્યાં સુધી તેણે જાણ્યું નથી, ત્યાં સુધી ખીલ વિવિધ પ્રયત્નોએ કરીને તેણે જે કંઈ મેળવ્યું હશે તેનો ઉપયોગ કરવાનું અને તેનાથી અપૂર્વ સુખ, શાંતિ તથા લાભ પ્રાપ્ત કરવાનું લાગ્યે જ બની શકશે. તેથી આ સંબંધી ચર્ચા પ્રત્યેક ગૃહમાં, અને સર્વ મનુષ્યોમાં થવાની જરૂર છે.

આ પ્રકારની ચર્ચામાં કાંઈ પણ ઉપયોગી કર્તવ્ય બનવતું એ હિંદુ આ પુત્રના લેખોનો છે અને ઈશ્વરેચ્છા તો તે કમથી એ સબધી કંઈ પણ વિચારો જણાવી શકશે આ પત્રનો અનેક મનુષ્યો સરખાણે લાજ લઈ શકે તેથી તેનું મુદ્દ્ય પોસ્ટેજસાથે માત્ર રૂ ૧-૦-૦ જ રાખવામાં આવ્યું છે માત્ર જ્યાં એક પૈસાનું પોસ્ટેજ નથી આવી શકતું તેવા દેશોના ગ્રાહકોને માટે તેનું મુદ્દ્ય ૨-૪-૦ છે (સરનામું— વ્યવસ્થાપક જીવન વડોદરા)

આજ સુધીમાં તેના પાંચ અંકો નિયમિતપણે નીકળ્યા છે તેમાં આશિર્વાદ, માસનો તેનો અંક દીવાળીના ખાસ અંકરૂપે કહાડવામાં આવ્યો છે તે કદમાં મોટો તથા સચિત્ર છે એ અંક અનેક મનુષ્યોનું ધ્યાન ખેંચ્યું છે, તથા તે અંક કહાડવા માટે અને સજ્જનોએ પોતાનો સતોત્ર પત્રોદ્ધાર લખી જણાવ્યો છે

તેમાં લેખો નાના તેમ જ અનેક પ્રકારના આવે છે તે કેવી જાતના હોય છે, એ સબધી શ્રી મહાકાવ્યના વાચકોત્કૃષ્ટી પૂજામાં આવવાથી, તેનું કંઈક સ્વરૂપ સમજાય તેને માટે આજ સુધીમાં પ્રકટ થયેલા અંકોમાંથી કેટલાક લેખો તે પત્રના ઉપોદ્ધાતના લેખસહિત અત્ર પ્રકટ કરવામાં આવ્યા છે તે વાંચી જોતા તેનું કંઈક સ્વરૂપ સમજાશે

તેના વાચકોને તેનો ખાસ અંક બેટરૂપે મળવા ઉપરાંત ખીજી પણ એક છનામની યોજના તેના હવેના અંકમાં પ્રકટ થનાર છે તે પણ ધ્યાને લાલકારક ચર્ચા પડશે

તે પત્રમાં રસિક વાર્તાઓ પણ પ્રકટ કરવામાં આવે છે તથા એક 'હું' એ નામનો રસિક નેખ પ્રકટ થાય છે વાચકોને તે અત્યંત આનંદ આપના સાથે, બોધ તથા વિવિધ સમસ્યાઓને ઇન્દ્રિયામાં આરદ કરાવે છે તેમાંથી પણ એકાદ પૃષ્ઠ અત્ર પ્રકટ કર્યું છે

જે જે સજ્જનો આ પત્રના ગ્રાહક થશે તેઓ ખામ જાણુનાયોગ્ય જીવનસંબધના ઉપયોગી તથા મહત્વના વિચારોને જાણુના સાથે ઈશ્વરાનુમદથી લલિતપદ્મા નીકળનાર કાંઈ બોહોપયોગી કાર્યમાં તેઓ અનાયાસ સહાયકરૂપે મજારો એ પત્રના ગ્રાહક થતા તમને જણાશે કે તેના એક રૂપેયા લવાજમના કરતા તે અત્યંત ઓછું અધિક મૂલ્યવાન છે

જીવનમાંથી ઉદ્ધત.

અભિવ્યક્તિ.

કાંઈ પણ નવીન વસ્તુ હોય તો તો તેને જાળખાવવાની-ઉપોદ્ધાતની જરૂર પણ જે સર્વની જ અસત જણીતી છે તેને ઉપોદ્ધાત શો ?

કાંઈ નહીં દવા હોય તો તેના ગુણનું કથન કરી ગ્રાહકને જાળખાવવાની જરૂર, પણ નિત્યના પૌષ્ટિક આહારને પણ જાળખાવવાની જરૂર છે ?

તમે જ જોને શોખ્યા કરો છો, તે તમને આપતી વખતે પણ તેના ઉપોદ્ધાતની જરૂર છે ?

જીવન એવું જ છે, જીવનજેવી સર્વની જાણીતી અને માનીતી વસ્તુનો ઉપોદ્ધાત કેવી રીતે કરવો એ જ સમજાતું નથી

*

*

*

જીવનના ઉપોદ્ધાતની જરૂર નથી પણ તેની અભિવ્યક્તિની અત્યંત જરૂર છે અભિવ્યક્તિ એટલે ? જે કંઈ સૂક્ષ્મ રૂપમાં છે તેનું સ્વરૂપ પ્રકટ થ તે અને તેથી આજે

જીવનની અભિવ્યક્તિ - થતી જોઈ; ચંદ્ર પ્રકટવાં જોમ કુમુદિની, આનંદ પામે છે તથા તેમાંથી અમૃતરસને ઝીંટ્યા કરે છે, તેમ તમને આનંદ થયો હશે અને તેમાંથી અમર-જળને ઝીલવા-જીવનખંડિતું પાન કરવા-તમે તદ્દર થયા હશે જ. અને તેમ થતું જ જોઈએ; કેમકે તેની તમને ધણી જ જરૂર છે.

જીવનની અભિવ્યક્તિવિના 'ખીલું' શું થાય ? અને તે આજે થતી હોવાથી તમે તેને ગ્રહણ કરો એ સ્વાભાવિક છે. તમારે જીવનની જરૂર નથી એમ તમે કહી શકો એમ છે? અને તેમાં પણ અત્યંત રમણીય અને સુખજનક જીવનની તો તમને અવશ્ય જરૂર છે. કેમકે, એ, એક જ. પરંતુ તમને સંપૂર્ણ ઉચ્ચિત આપનાર છે.

જીવનની અભિવ્યક્તિની ટોટલી જરૂર છે, તેટલી જ તેનો વિકાસ થવાની જરૂર છે. પ્રત્યેક મનુષ્યમાં જીવન અત્યંત પ્રમાણમાં છે, પણ તેનો થવો જોઈએ તેટલો વિકાસ થયેલો જોવામાં આવતો નથી. જીવનના માત્ર અસ્તિત્વકરતા ખરૂં સામર્થ્ય તો તેના વિકાસમાં રહેલું છે, અને એવું વિકાસ પામતું જીવન જ મનુષ્યને ઉપયોગી છે.

તમારામાં જીવન છે, પણ એ જીવનનો વિકાસ કરનાર આ જીવન છે, અને તેથી તમારા જીવનકરતા આ જીવનનું મૂલ્ય કંઈ ઓછું નથી. આ જીવનનો જ્યાં સુધી તમે સંબંધ કર્યો નથી, ત્યાં સુધી તમારો વિકાસ જોઈએ તેટલા અત્યંત પ્રમાણમાં થવાનો નથી.

જીવનનો જેમ વિશેષ વિકાસ થાય તેમ જગતમાં, જે કંઈ ઉત્તમ છે તે અત્યંત પ્રમાણમાં પ્રકટ થવાનું, એ એક સિદ્ધ નિયમ છે. મનુષ્યમાં જીવનની કક્ષા જેમ જેમ વધારે વિકાસ પામે છે, તેમ તેમ તેનામાં સામર્થ્યમાત્રનો અવિરોધ થાય છે, અને તેથી મનુષ્યમાં કે દેશમાં જ્યાં સામર્થ્ય પ્રકટાવવાની ઇચ્છા હોય ત્યાં જે માર્ગથી જીવનનો અધિક અધિક પ્રકાશ થાય તે માર્ગને અથવા સાધનને દર્શાવતું જોઈએ.

એ સાધન આ પત્ર હોવાથી તેનો અત્યંત વિસ્તાર થવાની જરૂર છે, એમ તમને લાગશે જ. તમે તેનો પ્રચાર કરવામાં સહાય કરશો ? તો તમે ધણી જાણે જીવનઉપર મોટો ઉપકાર કરશો. કોઈ પણ મનુષ્ય જીવનવિના રહે એ શું ઇચ્છવા યોગ્ય છે ? અને નથી, તો પછી કોઈ પણ મનુષ્યને તેની પ્રાપ્તિના સાધનવિનાનો ગમવો એ તૃપ્તાત્મને પાણી ખતાવીને તેને પીવાના સાધનથી વિમુખ રાખવાજેવું નથી ? માટે સાધન પણ ખતાવજો.

આ પત્રના ફેરલા આહક યશો ? એવું શું કહી શકાય ? મનુષ્યમાત્રને જ્યારે તેની જરૂર છે, અને જ્યારે એ સર્વને માટે જ છે ત્યારે પછી તેના આહક થવા કોનેના કહેતી ? હું તમને એમ લાગે છે કે જગતમાં 'આત્મકનિમ્બ' ઐશ્વર્યના એક લાખ આહક છે પણ આધિનિવારવાની સાથે અત્યંત જીવન આપનાર આ પત્રમાટે કોઈ આહક નથી ન કોઈનેના માણસને જ્યારે હજારો ધરમાં ઉપયોગ થાય છે ત્યારે આહક સુવાન અને વૃદ્ધ એ સર્વને નવજીવન આપનાર આ પત્રનો તેના કરતાં પણ વધારે ધરમાં સામાયે પ્રચાર નથાય ?

મગજના ઘોડા જ લાગમાં શીતલતા ઉપગમનાર કામિનીઆ ઓછા આજે જ્યારે જગતનાં માયામાં પડે છે, ત્યારે મગજનાં ઉંઘમાં ઉંઘ લાગમાં પણ શક્તિને પ્રકટાવીને પુષ્ટિ આપી તેમાંથી સર્વોત્તમ સામર્થ્યને પ્રકટાવનાર આ પત્રના વિચારો કેમ જાણ્યું કે હજારોથી પણ વધારે મનુષ્યના મગજમાં નદિ નામ ? શરીરના માનવતંત્રોને ઉત્તેજિત કરનાર અને ધણી દુઃખલતા આણનાર લિપ્તની ચદા

આજ ઘેર ઘેર વ્યાપી ગઈ છે તો જે જ્ઞાનતંતુઓને એવા રૂપમાં ઉત્તેજિત અને જાગ્રત કરે છે જે મનુષ્યને પોતાના જીવનનો વિકાસ કરવામાં તથા સર્વોત્તમ સામર્થ્ય અને આનંદ મેળવવામાં ઉપયોગી થાય, તો તેવા આ પત્રપ્રતિ લેકિને વધારે 'ચાહ' શામાટે ન થાય ?

સુખમાં થોડો જ સમય જરા સ્વરવાટ અને સુગંધ ઉપગ્નવનાર 'જિનતાન'ની હજારો ડબ્બીઓ જનસમાજમાં ખાંધે જ જાય તો શરીર અને મનના અણુઅણુમાં જીવનનો સ્વરવાટ ઉપગ્નવનાર અને જીવનની રમણીયતાને નિરંતર રાખનાર આ પત્ર જનસમાજમાં તેથી પણ વધારે પ્રમાણમાં શામાટે ન ઉપડે ?

ઉનાળામાં તાપને લીધે આંત્રસક્રીમની પુષ્કળ ખપત થાય, ચોમાસામાં શરદીને લીધે ચઢા, કોરી અત્યંત પ્રમાણમાં ઉપડે અને શિયાળામાં ગરમાવાને માટે વસાણાઉપર 'દરોડો' પડે, તો બારે માસ, જે જીવન હોય તો જ એ બધાનો ઉપયોગ થાય એમ છે તો તેવા જીવનને અખંડ રાખનાર આ પત્રઉપર તેના કરતાં પણ શા માટે વધારે 'દરોડો' ન પડે ?

* * * *

પણ આ બધું તમને ગપજેનું લાગે છે, નહિ વાર ? લાગે જ. 'આતંકનિમ્મલ' 'લિપ્તનની ચઢા' કામીનીઆ આંધળ, ડાંગરેનું બાલામૃત, એ બધાને માટે પણ જે તમને પ્રથમ કહ્યું હોત કે જગતમાં લાખો મનુષ્યો તેનો ઉપયોગ કરશે તો તે પણ તમને ગંપ જ લાગત, પણ રા. મણિશંકર વૈદ્ય, સર લિપ્તન, ડા. ડાંગરેને એ ગંપ લાગી નહોતી અને હવે આજે તમને પણ બ્રહ્માના વચનજેવી સત્ય લાગે છે.

પણ—કંઈ જ જરૂર નથી. એ બધાનાં આદરો યવાનાં અંકુક કારણો હતાં, અને આ પત્રનાં આદર યવામાં તેટલાં કારણો નથી, એ વાત તમે કહેવા માગો છો, પણ તેની કંઈ જ જરૂર નથી. તે બધાનાં આદર યવાનાં બધારે 'કેટલાંક' કારણો હશે, ત્યારે આ પત્રના આદર યવાનાં કેમ જાણું કે 'કેટલાંક' કારણો નહિ હોય ?

* * * *

પૂર્વેના સમય ગયો છે, આજે જનરુચિ બદલાઈ છે. તમે જગતપ્રતિ નંદશો, તેની પ્રવૃત્તિપ્રતિ જોશો, તેની જરૂરીઆતોપ્રતિ જોશો, તેની માગણીપ્રતિ જોશો, તો તમને સહજ સ્પષ્ટ થશે કે આ પત્રનાં અધિક આદર યવાને 'કેટલાંક' કારણો નથી, પણ ઘણાં છે. આજે વિદ્વાન અને સમર્થ પુરુષોના મંડલમાં પણ જ્યાં ત્યાં એ પ્રશ્ન ઉઠી રહ્યો છે કે મનુષ્ય ગમે તેટલી સચ્ચદ્ધિ મેળવે, ગમે તેટલી મિદા-મેળવે, ગમે તેવી કળાઓ (arts) નું જ્ઞાન પામે, ગમે તેવા પ્રયોગો કરે અને ગમે તો મોટાં રાજ્યો મેળવે તો તે બધું મેળવ્યા પછી શું ? એ કંઈ કલ્પનનો અવધિ નથી.

આ પ્રશ્ન જ બતાવી આપે છે કે મનુષ્યને કાંઈ નવીન જોઈએ છે. જે કંઈ દાક્ષ તેની પાસે છે, તેનાથી તે સંતુષ્ટ નથી.

અનેક વિદ્વાનો, વ્યાપારીઓ, પંડિતો, વ્યાવહારિક મનુષ્યો, ધનાઢ્યો, સત્તાધિશારીઓ વગેરે બધારે શાંતિથી અને વિચારપૂર્વક પોતાના જીવનનું નિરીક્ષણ કરે છે, ત્યારે તેમને સમજાય છે કે મનુષ્યે મેળવવાજોતી કાંઈ ખીછ જ વસ્તુ છે. અને તે એવી હોવી જોઈએ કે જે તેના જીવનને સુખમય અને રસમય કરી શકે. જ્યાં સુધી જીવન સુખનો અનુભવ કરી શકતું નથી, ત્યાં સુધી તે કાંઈ પણ આગળ વધી શકતું નથી. અને જે આ પદાર્થો છે તે જ કેવલ મનુષ્યજીવનને સુખમય કે રસમય ગ્રાંખી શકે કે કરી શકે એમ નથી. પણ કાંઈ ખીછ વસ્તુની પણ મનુષ્યને જરૂર છે.

* * * *

આવા અનેક વિચારો અનેક મનુષ્યોમાં આગકાલ ઉદ્ભવે છે, અને એ જ બતાવી આપે છે કે તેમના કર્તવ્યની દિશાને કંઈક બદલાવાની જરૂર છે, જાતબચતા હજી ઉંડા પ્રદેશમાં આવવાની તેમને અગત્ય છે, અને તેમના જીવનમાં તેમણે કંઈ નવીન મેળવવાની અને ભેજવવાની પણ હવે અગત્ય છે.

જીવનના સંઘર્ષોગી અને મહાદુના પ્રકૃતરૂઢ જ્યારે મનુષ્યોના વિચાર વળ્યા છે, અને હજી વળતા જ નાંચ છે, તેવા પ્રસંગે તે જ પ્રશ્નને ચર્ચનાર આ પત્રપ્રતિ ઘણાને લક્ષ્ય નાચ તો તે સ્વાભાવિક છે.

*

*

*

*

આ પત્રનો શું ઉદ્દેશ છે એ પણ ઘણાને પ્રશ્ન થાય એમ છે. જીવનનો પ્રશ્ન આગકાલ ઘણા નાંચુક થતો નાંચ છે. એક બાજુથી જીવનને સરલ અને ઉન્નત કરવાનાં સાધનોની ન્યુનતા થતી નાંચ છે, જ્યારે બીજી બાજુથી જીવનના મહત્વની, તેને ઉન્નત, સુખમય, રસમય અને સરલ કરવાની જરૂર વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં મનુષ્યને સમંભવી નાંચ છે, જે મનુષ્યનું જીવન રસવાળું રહે છે તો જ કંઈ પણ સુખ પામવાના સંભવો રહે છે. જીવનને રસમય કરનાર બહારનાં સાધનોમાં પૈસાની ઘણી જરૂર પડે એમ છે. અને તે જેની પાસે ન હોય તેવા મનુષ્ય જીવનનો આનંદ લઈ શકે એમ છે કે કેમ, મનુષ્ય પોતાની પાસે એવું કંઈ છે કે કેમ કે જેનાથી તે સ્વતંત્રપણે પોતાના જીવનને રસમય કરી શકે, પોતાના નાનાકુટુંબમાં, પોતાના નાના ઘરમાં, પોતાના થોડા પૈસા અને થોડા સાધનોમાં, પોતાના થોડા જ્ઞાનમાં, પોતાના થોડા સામર્થ્યમાં અને પોતાના થોડા વ્યવહાર તથા સંબંધમાં પણ મનુષ્ય પોતાના જીવનને સુખમય અને રસમય રાખી શકે એમ છે કે કેમ. એ વગેરે મહત્વના અને જીવનના સંબંધના પ્રશ્નોની આ પત્રમાં ચર્ચા થશે.

મનુષ્યે પોતાના જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાને તેણે કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ તે સંબંધી અનેક વિચારો આ પત્રમાં પ્રકટ કરવામાં આવશે.

મનુષ્યજીવનસાથે કંઈ એક જ વસ્તુએ સંબંધમાં આવતી નથી, પણ અનેક આવે છે, તેથી તેમાંથી મનુષ્ય પોતાના જીવનને લાલ કરનાર તત્ત્વને કેવી રીતે ખેંચી શકે તે સંબંધી પણ વિચારો થશે.

ગમે તેવું હલકું જીવન હોય તોપણ તે જીવનમાં રહીને મનુષ્ય અનેક કામ કરે છે, તો તે કામ એવી કેવી રીતે કરે કે જેથી તેને તે વધારે લાભકારક જણાય એની પણ ચર્ચા થશે.

સ્વરૂપમાં એ જ કે મનુષ્યજીવનને લગતા અનેક વિચારોની આ પત્રમાં ચર્ચા થશે.

*

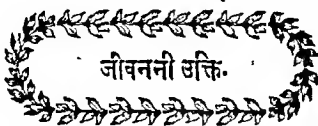
*

*

*

જનમંડલ ! આ પ્રવૃત્તિને લગતી ઘણી આજ્ઞા તમારે જાણવા જેવી છે, અને તે તમને જાણવવામાં આવશે. તમે જો આ પત્રનો સંચ કરશો અને તેની વિવિધ પ્રવૃત્તિમાં ભાગશો તો થોડા જ સમયમાં તમને જણાશે કે તમારે જીવન વધારે સુખી, રસમય, ઉત્તમ પામવું, ઉપયોગી અને આનંદમય થવું છે.

તમારા જીવનને આંદર્શમય કરવાની જરૂર છે, અને તે થઈ શકે તેવું છે. ચાલો ત્યારે, ઈષ્ટક્રમણ કરીને હવે તે કરવા તરફ લક્ષ આપીએ.

જીવનની ઇક્તિ.

૫૬. (મુખ નહિ જોલે, બાળા તમારી, એ લય.)

નિત્ય નિરંતર, બાહ્યાવ્યંતર, સધળે જેનો પાસ,	
દાં... એવું હું છું અદ્ભુતસરખું, જીવન સ્વયંપ્રકાશ.	
જ્યાં જ્યાં મારો ઉદ્ભવ યાતો, ત્યાં ત્યાં સર્વશ્રેય,	
સદગ્રે પ્રકટે, મુખ ઉગતાં, પ્રસરે જેમ ઉગ્ગર;	એવું હું
સર્વ કોઈને ઉત્તર કરવાં, એ છે મારો ધર્મ,	
મેંભાગ્યું હઉં તેને જે મુગ્ધાંદિ ધરે વિશ્વાસ;	એવું હું
મૃતસરખાને સજીવ કરવું, એ મારે મન રહેલ,	
કાં જે એ તો યદી રહેા મુગ્ધ, સ્વાભાવિક વિશ્વાસ;	એવું હું
મુગ્ધમાં દરતા દરતા સહિ જન, પણ નવ મુગ્ધને જોઈ,—	
શકતા, એવો પ્રકટ જના પણ, મારો ગુપ્ત અવાસ;	એવું હું
યોગ્ય વિધિથી પ્રતિશ્રુ મુગ્ધને, અદ્ભુત કરે જે ઉગ,	
તેનામાં સર્વજ્ઞા સામર્થ્ય—કેરો કદ વિકાસ;	એવું હું
જીવન સહિ કા કહે મને પણ, લહે ન તેનો મર્મ,	
મને સમજવા વિરલ જગતમાં, કરે યથાર્થ પ્રયાસ;	એવું હું
ઉપવામે આહારે ને જાગરણે નિદ્રામાંદિ,	
એમ સર્વ વસ્તુ ને રિયતિમાં, મારો નિત્ય નિવાસ;	એવું હું
પત્ન કરો કે મુગ્ધને અદેવા, દેવા હું તૈયાર,—	
જેને જે જે માગે તેને, મારો એ અવ્યાસ;	એવું હું
રખે મને કોઈ સ્વર્ગ ધારો, કે ગિરિજંગમમાંદિ,	
અદ્ભુત મને કડી લેગો તમમાં, લેતાં એક જ શ્વાસ;	એવું હું
જે જોઈએ તે મહત્તે પામગો, અદેતાં મુગ્ધ આધાર,	
નિર્ભય રહેજો, અદ્ પ્રદર છું, નિત્ય તમારી પાસ;	એવું હું

આપણું હાલનું કર્તવ્ય.

મનુષ્યજન્મ કાંઈ એક જ કામ કરવાને સંજ્ઞામાં નથી. મનુષ્યમાં અનેક જાતની શક્તિઓ હોવાથી તે અનેક કાર્યો કરવાને માટે સંજ્ઞામાં છે, એ સાધારણ સુદ્ધિવાળો માણસ પણ સમગ્ર શકે એમ છે. અને આજ સુધીમાં આપણા જીવનમાં આપણે જે કંઈ કર્યું છે અને કરીએ છીએ, તથા બીજા અનેક મનુષ્યોએ તેમનાં જીવનમાં જે કાંઈ કર્યું છે અને કરે છે, તેનો જ્યારે આપણે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે આપણને સદજ જણાય છે કે મનુષ્ય એક કામ કરવા સંજ્ઞામાં નથી. અને એક કામ કરીને ખેસી રહેવાથી તેને ચાલે તેમ પણ નથી. તેથી આપણે એ ચોક્કસ નિર્ણય કરીએ એમ છે કે 'મનુષ્યનું' અનેક કર્તવ્ય છે.

પણ આ સ્થળે જે આપણે વિચાર કરવાનો છે તે એ છે કે આપણું હાલનું કર્તવ્ય શું છે. આપણે આપણાં સ્વતંત્ર કર્તવ્યો તો કર્યાં કરીએ છીએ, અને તેમાં કાંઈની ધ્યાન નાની જરૂર નથી, પણ આપણે બધા મળીને જે કાંઈ કરવાનું છે એવું જે કર્તવ્ય, અને તે પણ હાલનું એટલે જે આ સમય જાય છે, અને જેમાં હાલ આપણે છીએ તેવા સમયનું આપણું બધાનું શું કર્તવ્ય છે તેનો વિચાર કરીએ.

આપણા હાલના કર્તવ્યમાં બીજા બધા વિષયમાં ગમે તેટલો મતભેદ હોય તોપણ આપણે એક બાબતમાં એકમત રહીશું, અને તે એ કે આપણામાં જે કાંઈ દુર્બળ અને દીવા તથા આપણને નકામા નરમ થેંસાએવા કરી નાંખનાર વિચારો છે, તેને છોડી દેવા, અને બળવાન વિચારો કરવા.

મનુષ્ય એ શું છે ? બીજું કાંઈ જ નથી પણ વિચારથી ઘડાયેલી એક મૂર્તિ, વિચારરૂપી ચાવીથી ચાલતી ગાડી, વિચારરૂપી તેલથી બળતો દીવો વિચારરૂપી પવનથી ફરતી ચક્કી અને વિચારરૂપી હલ્લેસાથી ચાલતું ઝાઝ અથવા નાપ છે. મનુષ્યના તમે જૂદા જૂદા વિભાગો કરો અને તમને જણાશે કે તેના તે દરેક વિભાગમાં જે કંઈ ક્રિયા અથવા કહેાકે જે કંઈ પણ થાય છે તે વિચારને લીધે થાય છે. મનુષ્ય ખાવાની, સુવાની, ખોલવાની, ચાલવાની, જે કંઈ ક્રિયા કરે છે તે બધી વિચારથી થાય છે. મનુષ્યના શરીરમાં કોઈ એવી જગા હશે કે જ્યાં લોહી કદાચ ન જાય, પણ તેમાં એવી એક પણ જગા નથી, કે જ્યાં વિચાર ન જઈ શકે. વિચાર ન જઈ શકે એટલું જ નહિ પણ તે જગાએ જઈને તે પોતાની ધારેલી અસર ન ઉપજાવી શકે એવી પણ કોઈ જગા નથી. આથી આપણે ઉપર જે નક્કી કર્યું કે 'મનુષ્ય એ બીજું કાંઈ નથી પણ વિચારથી ઘડાયેલી એક મૂર્તિ છે' વગેરે, તે બરાબર છે એમ આપણને સ્પષ્ટ સમજાય છે.

પણ મનુષ્ય જે વિચારો કરે છે તેમાં બે જાત હોય છે—બે જાતના. વિચારો હોય છે. તેને માટે બીજા કોઈ ગમે તેવા સારા શાસ્ત્રીય શબ્દો વાપરે, પણ હું તેનાં જૂદાં નામ આપું છું. એક 'તણખડું' પણ ન તોડે એવા 'વિચારો' અને બીજા 'પહાડને પણ પાકું' માટે એવા વિચારો. કેમ, આ શબ્દો તમને કેવા લાગે છે ? આપણે જે કંઈ વિચાર કરીએ છીએ તે વિચારોના આકારો અંચવાં ધાંટ હોય છે, તે તમે જાણતા જ હશો.

ત્યારે બીજાએ વિચારોના આકારને ગમે તે શબ્દો વાપરીને કહે, પણ મેં જે ઉપર મેં જાતના વિચારો કયા તેના ધાટ કેવા હોય છે તે મારા શબ્દોમાં કહું? 'તજબહુ' પણ ન તોડે' એવા વિચારોના ધાટ કેવા હોય છે તે જાણો છો? જરૂર અતિથય પાત્રને કોઈ જાહેર જાહેરથી યર્ષા કરેલું કેણું અથવા કંઈ દેતાં કેમ દઈને કહીને જેવી જાહેર કરી દેખાય તેવા હોય છે. અથવા તમે જ્યાં કે કુધમાં જોણું બીજાને જોયું છે! અથવા કુધમાં થોડીવાર જોણી રાખેલી રોટલી જેવી દીકરી યર્ષા કરી દોય તેવા ધાટ ને જાતના વિચારોનો છે, વળી એક બીજી ઉપમા આપું તો એ પણ આપી ચકાસ કે કોઈ માણસને કાંસી દઈને તેને કાંસીના લાકડે લટકાવી રાખ્યો હોય અને તેના માથાથી નીચેનું આશુવિનાનું ધડ જેવું દીકું જણાય તેવા પેલા 'તજબહુ' પણ ન તોડે' તેવા વિચારો છે. અથવા કુધ જ શબ્દોમાં કહી દઉં તો તે વિચારો જાણના પેદાજોવા છે. અને જરા શાંતિથી લાવા વાપરીને કહું તો એ રીતે કહી ચકાસ કે તે વિચારો બજેલી કાચાની રોટલીજોવા છે.

અને 'પદાને પણ પાટું મારે' એ વિચારનો ધાટ કેવા હોય છે? શિમાળાની કા-કડતી ટાટમાં સરેલા રોટરીકા ધીના—અને તે પણ જાનમના ધીના જાનવેલા લાકડેજોવા! કેમ, કંઈ અચાનક મોંમાં પાણી આવી ગયું ખરેખરી ઉપમા આપતાં સહાય ધાય છે; પણ તમને તેનું રમણીય સ્વરૂપ સમજાવવાની જરૂર છે, તેથી સમજાવતોની જરા કામા માગીને કહું છું. તે નવ રસમાંના એક સુંદર રસની ઉપમા છે, પણ બરાબર છે. અને તેથી જરા જોળે વીંટીને વાત કરે. રાજ્યસત્તાને પણ જે કોઈ જોળે વીંટીને કંઈ કહી દે છે તો તે વાતની એ સત્તા પણ ગમ ખાઈ જાય છે, તો તેના કરતાં પણ કામા આપવામાં ઉદાર જે સમજાવતો તેઓ મારી જોળે વીંટી કહેલી ઉપમાપ્રતિ એક કાણવાર અલક્ષ કરી લે તો તે તમને જોળા આપનાર છે, અને મને કહી દેવાનો અવકાશ આપનાર છે! એ રસમાં જે વસ્તુની પ્રધાનતા છે તે વસ્તુનો કોઈ એક વિભાગ કે જેનું કવિ-ઓ અને રસિકજનો રસિક રીતે બધાં ચદાવીને અને મજાકતે યુએ 'દેદેરાવિતાના ઉમ-યાનાય' આદિ શબ્દો કહીને પણ કથન કરતા સહચાતા નથી, તેની દલતાજોવા 'પદાને પણ પાટું મારે' એ વિચારનો ધાટ છે. ઉપેક્ષા એ સમજાવતોનું મોટું વક્ષણ છે, જતાં કહી વ્યાખ્યાન યથા આવે તો શંતિમ્વં મવક્ત્રિઃ (આપવડે કામા કરાવા ચોખ્ખું.) 'પદા-ને પાટું મારે' એવા વિચારોના બીજા પણ ધાટ હોય છે.

કું પારું છું કે આ ઉપમા દેવામાં એક નિર્દોષ રસિક વિનોદવિતા બીજો કંઈ જ આવ નથી, એ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નથી.

હવે કહો. આ એ વિચારમાંથી તમને કયા વિચારો ગમે છે? કાણ કહે એમ છે કે મુઃસાવજોવા પેલા 'તજબહુ' પણ ન તોડે' એવા! સર્વકોઈ 'પદાને પણ પાટું મારે' એવા ધાટના વિચારો પસંદ કરે છે. તો પત્રી તમે કરો એમાં શું આશ્ચર્ય!

અને આપણું દાહનું કંતંત્ર્ય શું છે તે આ જ જગ્યાએ નક્કી થઈ જાય છે. પૂરું કહું તે પ્રમાણે આપણે વિચારોથી ધડાળી મળી છીએ, અને તેથી જ આપણે તજબહુ પણ ન તોડે તેવા વિચારો કરીએ છીએ તો આપણે તેવા જ યર્ષાએ છીએ. આપણી મળી

તેવી જ યાપ છે અને જો આપણે પહોંચે પણ પાડું મારે એવા વિચાર કરીએ છીએ તો આપણે શિથિલતાવિનાના અને દૃઢ બળવાળા થઈએ છીએ.

આપણો દેશ જે આજે દુર્બલજેવા જેની તેની નજરમાં ગણાયો છે તેનું કારણ એ જ છે કે આપણે અને આપણે એટલે બીજું કંઈ જ નહિ પણ આપણો દેશ તે—તણ-ખણ પણ ન તોડે તેવા વિચારોને કરતો થઈ ગયો છે. દરેક કામ, પછી ગમે તો તે નાનું હોય કે મોટું પણ તેના સંબંધી તુલ્યખડું પણ ન તોડે એવા વિચારોથી જ મનુષ્યો વિચાર કરનાર થઈ ગયા છે. અને તેથી પરિણામ એ આવ્યો છે કે મનુષ્યમાં તણ-ખડું પણ ન તોડે એવા વિચારો જ માત્ર નથી રહ્યા, પણ તેઓ જાતે જ તણખડું પણ ન તોડે એવા થઈ ગયા છે. કારણ ? કારણ આપણે ઉપર જણાવી જ ગયા છીએ કે જેવા આપણે વિચાર કરીએ છીએ તેવા જ આપણે થઈ રહીએ છીએ.

અને તેવા થઈ રહેવાને લીધે આપણા કેઈપણ કામમાં—પછી તે શરીરનું હો, બુદ્ધિનું હો, મગજનું હો કે મનનું હો પણ તેમાં કશો જ ભગીયારહોતો નથી. જેમાં ને તેમાં આપણા વિચારો શિવારામ ગારદી અને જ્યાં બેઠા ત્યાં બે મહિનાને ત્યાર દીની પેટે નરમ હોય છે. અને જેવા આપણા વિચારો તેવા જ આપણા હાથ, તેવા જ આપણા પગ,—મન, બુદ્ધિ, મગજ, કંઈના વગેરે ખડું જ તેવું. કારણ કે જેવા આપણા વિચારો હોય છે તેવી જ આપણી ભૂતિ હોય છે.

આ તણખડું પણ ન તોડે એવા વિચારો કરવાથી શું થાય છે ? કેઈ પણ કામ જલદીથી કરવાનો આપણને વેગ પ્રકટતો નથી, કેઈ પણ નવા કામમાં અથવા જ્યાં કંઈ નવીન જાતની મહેનત કરવાની હોય છે અથવા જ્યાં કંઈ આપણામાંની કેઈ નવીન જાતની શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો હોય છે, ત્યાંથી કેસરપધુની પે? તરત ભડકીને આઘા ખસીએ છીએ. આપણે કંઈ પણ મહાન કાર્ય કરી શકીએ એમ છે, આપણે કંઈ પણ ઉચ્ચ અને ભગ્ય ઉદ્દેશને સિદ્ધ કરી શકીએ એમ છે, એમ આપણને સ્વપ્નમાં પણ સ્પુરતું નથી. કેઈ પણ કામ કરતાં પહેલાં તેમાં પરાજય (હાર)ના અને નિષ્ફળતાના વિચારો જ આપણામાં પ્રકટે છે. આપણો જેમાં અને તેમાં અનધિકાર છે, આપણે કેઈ મોટું ક્ષેત્ર મેળવવાના લાભવાળા નથી, આપણામાં કેઈ મોટું કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય નથી, આપણને કંઈ ઉત્તમ કે મહત્વનું કાર્ય કરવાનું કૌશલ્ય અને જોઈએ તેવા સાધન નથી—આપણે ભવતા જ વિચારો આપણામાં યાય છે. આપણામાં તે ક્ષણથી શક્તિ ક્યાંથી હોય, આપણને તે અમુક જાતનું જ્ઞાન ક્યાંથી મળે, આપણાથી તે અમુક મોટી પદ્ધતી શી રીતે મેળવી શકાય, આપણાથી તે લાપણ શી રીતે કરાય, આપણાથી તે ધનવાન થવાવાનું જ નથી—લાભ મેળવવાના નથી અને લખેશરી થવાના નથી, આપણા જેવાઓ તે મન ઉપર જય શી રીતે મેળવાય, સંકલ્પસિદ્ધિ કે એવી જ કેઈ સિદ્ધિ હોય, અથવા ભક્તિ, ઈશ્વરોપાસના કે એવા જ કેઈ સાધન હોય તો તે આપણાથી શી રીતે સંપાદ્ય—આવી જાતના દરેક આંતરમાં દુર્બલતા અને અશક્તિના જ નિશ્ચયો આપણામાં રિપર રહે છે, અને તેથી કરીને આપણે તેવા જ રહીએ છીએ. કારણ કે આપણે જેવા વિચાર કરીએ છીએ, તેવા આપણે થઈએ છીએ.

અને પદાને પણ પાડું મારે એવા વિચારો કરવાથી શું થાય છે ? કોઈ પણ કામ વેગપૂર્વક કરવાનું આપણને મન થાય છે. અને જગદીશી કામ કરવાનું બળ પ્રકટે છે. મોટું કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ થાય છે, અને તે જ્યારે કરીએ છીએ ત્યારે જ જગતીએ છીએ. કંઈ પણ કામ કરવાને માટે જોઈતાં સાધનો ગમે તો સાતમે પાતાળે કે ગગનમાં હોય છે તો ત્યાંથી પણ તે જાણીએ છીએ ઉત્તમ પ્રકારની આપણામાં રહેલી શક્તિઓને કેળવવાનો આપણને આમદ પ્રકટે છે, કંઈ પણ કામ નહિ થઈ શકે એવું કહેતાં આપણને સંકોચ થાય છે, મનને બસવાન કરવાનું, શુદ્ધિને, પ્રતિભાસક્તિને તેજસ્વી કરવાનું, અને તે વિના આપણામાં જે કંઈ ગુણ બળ રહેલું છે તેને પ્રકટ કરવાનું સામર્થ્ય આપણામાં જ છે, એમ આપણને પૂર્ણ રીતે સમજાય છે. કંઈ પણ પ્રયત્ન કરતાં આપણે પાણી પાની કરતા નથી, કોઈ પણ કઠિન સાધન સાધવાનું આવે તો તેની કઠિનતા જોઈ નાહિમત થઈ જતા નથી, પણ એના કરતાં પણ વધારે કઠિનતાવાળું કાર્ય કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય છે એમ જણાય છે. આપણે ધારીએ તે વખતે પ્રસન્ન, નિશ્ચિંત, ઉત્સાહવાળા, દૃઢ નિશ્ચયવાળા, આગસવિનાના અને કેવળ શુદ્ધતમ થઈ શકીએ છીએ અને ગમે તેટલો સમય તેવી સ્થિતિને ટકાવી શકીએ છીએ. આપણાં સર્વ સામર્થ્યોને અત્યંત પ્રમાણમાં વધારી શકીએ છીએ. કોઈ નવું કામ કરવાનું આવે તો તે પણ ઉત્તમ રીતે કરીએ છીએ, શરીરમાં કુવાવરયાને-બળને-અખંડ રાખી શકીએ છીએ અને આપણા આધુનિક શિક્ષક શરીરમાં છીએ. મનુષ્યના દેવ બનીએ છીએ, દેવના ઈશ્વર બનીએ છીએ. આથી આપણે બીજું વધારે શું જોઈએ !

આજની પ્રજા અનેક દુઃખોવાળી છે. કોઈને ઉત્તમ શરીરવળ મેળવવું છે તો કોઈને પુષ્ટજ મનોબળ મેળવવું છે, કોઈને ઉત્તમ વ્યાપાર કરવાની શક્તિ મેળવવી છે તો કોઈને અધ્યાત્મવળ મેળવવું છે, કોઈને જ્ઞાતિનો ઉદ્ધવ કરવાની દુઃખ છે તો કોઈને દેશનો ઉદ્ધવ કરવાની દુઃખ છે, કોઈને સમર્થ લેખક થવાની મરજી છે તો કોઈને મનોદર ગાયક થવાની મરજી છે, કોઈને ઈશ્વરને પ્રસન્ન કરવાની દુઃખ છે તો કોઈને શારદા-શાહને પ્રસન્ન કરવાની દુઃખ છે, કોઈને અધિજયણીની પ્રજા દુઃખ છે તો કોઈને બાળકોને કેળવવાની પ્રજા દુઃખ છે. આમ સર્વ મનુષ્યોમાં કંઈ કંઈ દુઃખ છે, અને તે સિદ્ધ કરવા તેઓ દુઃખે છે, તેમ છતાં તેમાંના મોટા આગના મનુષ્યોના વિચારો જોઈશું તો પેલા તણખકું પણ ન તોટે તેવી જાનના દોષ છે, તેવી જ જાનના વિચારો કરવામાં તેઓ અખંડ રમ્યા કરતા હોય છે.

આમ છે તો પછી તેઓ તેમની દુઃખને મી રીતે સિદ્ધ કરે ? કાંમુ કે તેઓ દુઃખે છે તો ભાવજી કરવા, પણ તેમણે તેમના વિચારવડે તેમની પોતાની એવી મૂર્તિ રચી છે કે જેના મોંમાં શબ જ ન મળે. તેઓ દુઃખે છે તો ગગનમાં જતા કે ઉન્નતિના શિખરઉપર ચડવા, પણ તેમના વિચારવડે તેમણે પોતાનું જે શરીર બનાવ્યું છે તેમાં તો સમૂળગા પગ જ નથી દોળા ! જ્યારે આમ છે ત્યારે પછી તેમની દુઃખ મી રીતે સદૃશ થાય ?

આજનો સમય કાર્ય કરવાનો છે, કિર્તિ પામવાનો છે, નવીન વિચારોને પાલનું

માટે તરણું પણ ન તોડે તેવા વિચારને તિથિજસિ આપો. તેમનો દેશનિકાસ-કરો કે મગનનિકાસ કરો. ગમે તે કામમાં એવા વિચારો પ્રકટે કે તરત અટકો. જણો કે તમે જો કોઈ શિખરઉપર ચડ્યા હશે તો ત્યાંથી તમને નીચી ઉડી ખાઈમાં મગાવી દેનાર તે એક ધક્કો છે.

બીજાં કર્તવ્યો પછી કરજો, પણ હાલનું કર્તવ્ય પહેલું કરો. કારણ કે તે હાલનું છે. દરોશને દહાડે પોદું ન દોડ્યું તો પછી તેની બાર મદિનામુધી ચાકરી કરાનું અને ખવડાવ્યાનું ફળ શું ? હાલના સમયનું કર્તવ્ય જો આપણાથી ન સંપાદ્યું તો તે જીવનશા કામનું ? શું આપણે કંઈ અગાધમાં કે અદ્વારીસમાં સંકામાં જીવીએ કે રહીએ છીએ ? અને જો તેમ નથી તો પછી આપણે જે સમયમાં જીવીએ અને રહીએ છીએ તેના કર્તવ્યને કરવું જ જોઈએ. કારણ કે આપણે જીવવું છે અને રહેવું છે.

કોઈ પણ કાર્ય કરવું હોય તો દીક્ષા ગ્રન્થ યજ્ઞને પોદળાગેવા બની ન રહે. હાલને જ પોદળા ચલા દો. જગતમાં પોદળા ધણીએ છે. જગતને જે જોઈએ છે તે પદ્ધતિ પણ પાટુ મારે એવા મનુષ્યો છે. તમે મનુષ્ય છો, અને તેથી જગત તમારી તરફ તેવી જ આશાથી જોઈ રહ્યું છે. શિશિલના, અશ્વદ્વા, અર્ધધ, નિરતસાદ, રાંકા, ભય, અચક્રતા, એ બધું તણખડું પણ ન તોડે તેવા વિચારો કરનાર માટે છે. અને એ વિચારોને કરવા એ હાલનું કર્તવ્ય નથી. એ બધા વિચાર છોડી દોઃ ઉત્સાહના, આમહનન, શ્રદ્ધાના, નિશ્ચિંતનાના, ઉદ્યના, હડનાના વિચારો પ્રકટાવો, તેનાથી આખા જગતને હાઈ દો, તેનાથી આખા જગતને જીવનમય બનાવી દો અને તમે તથા જગત પૂર્ણ જીવનમય થઈ રહે.

આ વિચારોના સંરક્ષારો તમારામાં પડ્યા હોય એમ તમને લાગે છે ? એ જાણવાની કળા તમારી પાસે જ છે. તમારામાં આ વિચારોના સંરક્ષારો પડ્યા છે એમ નિશ્ચય માનજો કે જો આ વિષય વાંચીને તમારા મિત્રોને મળતાં પહેલો જ પ્રશ્ન તમે એ કરો કે ' કેમ લાઈ ? તમે તણખડું પણ ન તોડે તેવા વિચારો કરો છો કે પદ્ધતિ પણ પાટુ મારે તેવા વિચારો કરો છો ? '

જીવનનાં ફુલડાં.

પદ. (મીરાંને પૂર્વ જન્મની પ્રીતરે; એ લય.)

હ્યો રે મધુરાં મધુરાં આ શુભાષ્ય રે, એ તો ફુલડાં જીવનનાં,
કોઈ ફુલડાં જીવનનાં.

અમે તો ભરીયાં ફુલડે અમારાં જાળરે, લેજો ફુલડાં જીવનનાં,
આ લો ફુલડાં જીવનનાં—દધએ ફુલડાં જીવનનાં.

મીઠાં ને મૃદુતાભર્યાં, જીવનકેરાં ફુલ,
ચૈદ્ર લોકની સાલ્યથી, અમારાં ફુલડાંઉપર જાણો ફુલરે;
એવાં ફુલડાં જીવનનાં: અમારા ફુલડાં જીવનનાં:—

જરી પણ જેને સુધતા, ચડે પ્રમારી અપાર,
મદમરીયાં એ ફુલને, અમે તો વેચું જ્યોત્ત જગત રે;
હ્યો રે ફુલડાં જીવનનાં: આ રે ફુલડાં જીવનનાં:—

એ ફુલડાંને સુધવા, ની તો નોંખી રીત,
વિરલો લેવજીહાર તો, પ્રાણસાટે પણ કરતો ખરીદ રે,
એવાં ફુલડાં જીવનનાં: વિરલાં ફુલડાં જીવનનાં:—

વિપતિ, વ્યાધિ, મરણને, પણ ટાળી દે જોડ,
અમૃતથી અદકાં ધણાં, દધએ તમને આણીને સાચો રનેદ રે,
અમારાં ફુલડાં જીવનનાં: મીઠાં ફુલડાં જીવનનાં:—

પુષ્પ અધિક એ સુધવા, ઇચ્છા યામ લગીર,
તો તો વદાલાં ! આવજો, અમારે જીવનકેરે મન્દિર રે;
સુધવા ફુલડાં જીવનનાં: લેવાં ફુલડાં જીવનનાં:—

એક વખત પણ જે કહી, લેશો એની વાસ,
મનની મસ્તી માણતાં, કહેશો ‘ સાર્યેક આ ભવતો પ્રવાસ રે; ’
સુધે ફુલડાં જીવનનાં: પામ્યે ફુલડાં જીવનનાં:—

જીવનવલ્લને વધારવાની કલા.

કેટલાક જાણે છે કે જીવન તો મનુષ્યમાં જ છે. પણ તેમ નથી. પશુમાં પક્ષીમાં, અને વનસ્પતિમાં પણ તે રહેલું છે. એટલું જ નહિ પણ જેને જગત્ જગત્પે કહે છે એવી ધાતુ, પાયાણુ માટી, રાખોડી, સાકડું વગેરે વસ્તુઓમાં પણ તે રહેલું છે. પરંતુ તેમાં તે અત્યંત ઉંડાણમાં છે, તેની કળા અભિવ્યક્ત થઈ નથી-અદાર પ્રકટ રૂપમાં આવી નથી-તેથી તે કેવળ જડ રૂપમાં ગણાય છે. જો કે તેનાં ગર્ભ ભાગમાં રહેલું જીવન ત્યાં રહીને તે તે વસ્તુઓમાં પોતાના સામર્થ્યને પ્રકટાવ્યા જ કરે છે. તેની વસ્તુઓ ગુપ્ત જીવનવાળી વસ્તુઓ છે, વનસ્પતિ ગુપ્ત અને પ્રકટ એ પ્રકારની જીવનની ઉભય કળાવાળી છે. પશુસૃષ્ટિ વિશેષ પ્રકટ અને આપ ગુપ્ત જીવનવાળી છે, ત્યારે મનુષ્યજાતિ પૂર્ણ જીવનવાળી છે. જો કે તેમાં પણ કેટલાકમાં જીવનની પ્રકટ કળા પ્રમાણમાં ઓછી હોય છે, અને ગુપ્તજીવન તેની કળા વધારે પ્રમાણમાં રહેલી હોય છે, તેમ છતાં બીજા પશુ વગેરે જાતિઓને જીવનની એ ગુપ્ત કળાને બદલ પ્રત્યક્ષ કરવાની જોટલી સાધનસામગ્રી મળેલી છે, તેના કરતાં મનુષ્ય જાતિને વિશેષ પ્રમાણમાં મળી છે. જે સાધનો તથા હારવડે જીવનનો આવિષ્કાર (Expression-અદાર રૂપ અથવા પ્રત્યક્ષ રૂપમાં પ્રકટવું તે) થાય છે, તે સાધનો તથા હાર મનુષ્યને વધારે ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનાં દોવાથી તેમાં સર્વોત્તમ પ્રકારની જીવનની અભિવ્યક્તિ થાય છે,

પરંતુ જીવનની જે રીતથી શ્રદ્ધિ ધાય છે એ રીત દરેક સૃષ્ટિમાં એક સરખી જ છે. વનસ્પતિ, પશુ કે મનુષ્ય-એ તેમાં જીવન એક જ રીતે શ્રદ્ધિને પામે છે. જીવનની શ્રદ્ધિ કરવામાં કુદરત વનસ્પતિને વધારે સદાય કરે છે અને મનુષ્યને નથી કરતી, તેમ પશુને તેણે જીવનજળ પ્રકટાવવાને માટે શરીર વગેરે વધારે બળવાળાં સાધન આપ્યાં છે અને મનુષ્યને નહીં આપ્યાં એમ પણ નથી. બીજા સૃષ્ટિઓને કુદરત વધારે સદાય કરે છે, અને મનુષ્યને ઓછી કરે એવું નથી. ઉલટું મનુષ્ય કુદરતની સાથે બળનો ન દોવાથી ધણી વખતે કુદરત તેને વધારે સદાય ન કરતી હોય, એમ એકાએક જણાય છે. પણ આ જ્ઞેનાં તેવું નથી. વસ્તુતઃ કુદરત અને મનુષ્યને અનન્ય સંબંધ છે, પણ મનુષ્ય તેની સાથે બળનો ન દોવાથી તે સાચારીએ માન સેવે છે.

જેથી તેવી સ્થિતિ બમણી હાનિ કરે છે—એક તો જીવનબળની વૃદ્ધિ થવા નથી દેતી અને બીજું જે જીવનબળ પ્રાપ્ત હોય છે તેનો નાશ કરે છે.

પેલા પુષ્પને લુગ્ગો. તે ખીલવાની ક્રિયા કરે છે. ત્યારે તેનામાં જે બીજાનું જીવન-તત્ત્વ હોય તેને જોઈએ તેવા જીવનતત્ત્વથી તે પુષ્પ કેવું ભર્યું પૂર્યું છે ? થોડા દિવસપછી જોજો, જ્યાં તેનામાં ગતિ અથવા ક્રિયા નાશ પામે છે કે તરત તે સૂકાવા માડે છે.

મનુષ્યનું પણ તેમ જ છે. તે જ્યાં સુધી ક્રિયા કરે છે ત્યાં સુધી તેનામાં જીવનબળની વૃદ્ધિ થાય છે, અને જ્યાં કામ કરતો અટકે છે કે તેની વૃદ્ધિ પણ અટકે છે. ત્યાંથી, વૃદ્ધાવસ્થા વગેરેમાં મનુષ્યની જે દુનિયો અને શક્તિઓ નથી કામ કરતી તે ભાગમાં જીવનબળનો ઘટાડો થઈ જાય છે.

આથી જીવનબળની વૃદ્ધિ કરવાને માટે ક્રિયા અથવા ગતિની અત્યંત જરૂર છે. જ્યાં જ્યાં જીવનની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યાં ત્યાં થમ ક્રિયા થાય છે. ક્રિયાની સાથે જ જીવનની વૃદ્ધિનો સંબંધ છે.

આથી ક્રિયા કરો અને તે સર્વોત્તમ પ્રકારની કરો. જે કંઈ કરો તે માથા ઉતાર કામ તરીકે ન કરતાં જે રીતે તે સર્વોત્તમ થાય તે રીતે કરો. કોઈ પણ ક્રિયામાંથી જીવનબળ મેળવવાની એક જ કલા છે, અને તે એ કે તેને સર્વોત્તમ પ્રકારે કરવું. જ્યાં ત્યાં કામ કરવું તે ગમે તેમ કરી પાર લાવવો, એવા ભાવથી કંઈ પણ કામ ન કરશો. એવાં કાર્યો જીવનબળનો નાશ કરે છે. કાર્યને સર્વોત્તમ પ્રકારે કરવામાં આપણામાં રહેલા સર્વ પ્રકારના સર્વોત્તમ બળની જરૂર પડે છે, અને આપણામાં રહેલું સર્વોત્તમ બળ જેમ જેમ વધારે વપરાય છે, તેમ તેમ તેનું વધારે અને વધારે પ્રમાણ આપણામાં પ્રકટ થાય છે.

સાધારણ રીતે કામ કરવાથી આપણામાં રહેલી સાધારણ શક્તિઓને પોપણ મળે છે, અને તેથી તેવી જ શક્તિઓવાળા આપણે રહ્યા કરીએ છીએ. તેવી શક્તિઓમાં જીવનબળને વધારે અને વધારે ઉંચા રૂપમાં આપણામાં પ્રકટાવવાનું સામર્થ્ય નથી. પણ જે વખતે આપણામાં રહેલા સર્વોત્તમ સામર્થ્યને પ્રકટાવીને પ્રત્યેક કાર્યને સર્વોત્તમરૂપમાં જ કરીએ છીએ તે વખતે આપણામાં રહેલું સર્વોત્તમ બળ ક્રિયાવાળું થવાથી તે જીવનબળને અત્યંત પ્રમાણમાં પ્રકટાવે છે.

ભલે થોડાં કામો કરો, પણ જે કરો તે સારામાં સારાં અને સારામાં સારી રીતે કરો. કલાકને બદલે અર્ધો કલાક સમય કરો પણ તે એવી તો સારામાં સારી રીતે કરો કે તે કરવાથી તમને તરત જ તે ક્રિયાથી એક પ્રકારનું બળ પ્રકટેલું સમજાય. થોડા વખત અભ્યાસ કરો પણ તે સારામાં સારા પુસ્તકનો અને સર્વોત્તમ રીતે કરો. નહાવું, ખાવું, કસરત કરવી, ઉઘડવું, જે કંઈ કરવાનું આવે તે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રીતે કરો.

આથી એમ કહેવાનું નથી કે દરેક કામમાં ખાલી અમથી ઉપર ઉપરની ટાપટીપ ક્યાં કરો અને જેમાં ને તેમાં દોઢ પહોરવાર લગાડ્યા કરો. જ્યાં જેટલી જરૂરની ટાપટીપ હોય તે જ કરવી, અને તે ટાપટીપ એવી હોવી જોઈએ કે જે સ્વાભાવિક જ દેખાય. તેમાં જરા પણ અસ્વાભાવિકતા ન આવે એ ખાસ લક્ષ રાખવું. તથા જે કામ કરવાનું હોય તે બને એટલી તવાથી કરવું અને તે છતાં તે સર્વોત્તમ કરવું. 'તોન દહાડે અઢાઈ કાસ' જેવું બીજું કામ થાય તેને સર્વોત્તમ કામ કરવું કહેવાનું નથી. અત્યંત શુદ્ધિપૂર્વક, અત્યંત સરલતાથી, ઉત્સાહસહિત અને ધૈર્યથી તે કાર્ય થવું જોઈએ. તો જ તે સર્વોત્તમ થાય છે. સર્વોત્તમ કાર્ય કરવાને જે જે લક્ષણોની જરૂર છે

તે લક્ષણોસંવિત્ત ને કાર્ય કરવામાં આવે છે, તે જ સર્વોત્તમ યત્ન હોવાથી તે બધાંની અગત્ય છે. એક કે બે અંશથી જ સર્વોત્તમ કાર્ય યત્ન લેઈએ એમ નહિ, પણ સર્વ અંશથી ને સર્વોત્તમ કાર્ય થાય છે, તે જ યથાર્થ સર્વોત્તમ કાર્ય કહેવાય છે.

સર્વોત્તમ કાર્ય કરવાનો જ અભ્યાસ પાઠવાથી હવન દલદી ક્રિયાતરફ દોરાવું નથી, અને તેથી હવનજનને કાર્ય-જનો નથી. ઉપયોગી અને આવશ્યક કાર્યોને સર્વોત્તમ રીતે કરવાથી મનુષ્યનું મન તેમ જ તે કાર્ય કરવામાં તેની જે જે શક્તિઓ વપરાય છે, તે બધી પુષ્ટિ પામે છે, હવનજનને આકર્ષા સહે છે.

મનુષ્યમાં હવનજન ઓછા પ્રમાણમાં પ્રકટનું નથી, પણ તે ઓછું ધર્મ જવાનું કારણ એ જ છે કે તેનો તે ગમે તે માંથી ક્ષય કરી નાંખે છે. આને અનેક મનુષ્યો ગમે તેવી અયોગ્ય ક્રિયાઓ કરે છે, છતાં પણ હવનજનને અનુભવે છે. તો તેવી અનેક અયોગ્ય ક્રિયાઓપ્રતિ રક્ષક ઝીલનાર એ હવનજન મનુષ્યમાં ફેરવું બહુ હોવું જોઈએ, એ આપણે સદા જ અનુમાન કરી રાખીએ એમ છે.

સર્વ વસ્તુમાં હવનજન અસાધારણ પ્રમાણમાં છે પણ તેને જોડણા પ્રમાણમાં મનુષ્ય બહાર પ્રકટાયે છે તેટલા પ્રમાણમાં તેને તે લાભ આવે છે. તેને પ્રકટ ન કરવામાં મનુષ્ય પોતે જ કારણ છે, મનુષ્યની અસ્થવધતા એ જ તેને અટકાવનારો હોતું છે.

જેમ જેમ દલદાં કામો કરવા તરફ મનુષ્યનું વલણ રહે છે, તેમ તેમ તેનામાં રહેલા હવનજનને બહાર આવવાનાં દાર બંધ થતાં જાય છે. અન્યાયનાં, અનીતિનાં, મધનાં, કુરાચારનાં અને એવાં એવાં કાર્યો અત્યંત દલદાં છે; તેથી તેમાં મનુષ્યનું વલણ રતાં હવનજન બહાર પ્રકટનું અટકે છે, અને તેનો ક્ષય જ થવા માટે છે.

સર્વોત્તમ કાર્યો કરે અને તે સર્વોત્તમ રીતે કરે. તેમાં તમને સર્વોત્તમ હવનજનની વરદ પડશે, અને તે વરદ અવશ્ય પૂરી પડશે. હવનજન ક્યાંદિ શુભપણે ભરખાં રહેવાને તબક્કું નથી. તે તો બહાર પ્રકાશ પામવા નિત્ય આવુર છે. પણ તેને પ્રકટાવવાની મનુષ્યની આવૃત્તતા ક્યાં છે ? તમે તે પ્રકટાવો, પ્રગટ કરો, અને પછી જોશો તો તમે હવનજનના સમુદ્ધમાં જ તરતા અને મહાત્મના દર્શો.

સડથી પહેલું મું જાણવાનું છે.

તમે નાના હો કે મોટા, ધનવાન હો કે નિર્ધન, વિદ્વાન હો કે અવિદ્વાન, રોગી હો કે નિરોગ-ગમે તે હો, પણ તમારે એક વસ્તુ જાણવાની જરૂર છે. તમે ગમે તેવી રિય-નિમાં હો, તે છતાં જો તેને પૂર્વ રીતે જાણના હો છો તો તમે તમાને વધારે મુખી કરી શકો છો.

તમે રાજકીય પુરુષ હો કે ધાર્મિક સંસ્થાના મુખ્ય હો, સાંસારિક મુશ્કારાના અ-ગ્રેસર હો કે દેશોદ્ધારક વિચારકો અથવા પ્રવર્તમાના પ્રમુખ હો, અવાંચીત વિચારના હો કે જૂના વિચારના હો, આદિતક હો કે નાસ્તિક હો, વૈજ્ઞાનિક હો કે શૈવ હો, સ્વામી-નારાયણ પંથના હો કે આર્યસમાજ હો, અગ્નિજ્ઞ હો કે કોઈ પણ જાતના હો, સ્ત્રી હો કે પુરુષ હો-જમે તે હો. ગમે ત્યાં હો, પણ તમારે એક વસ્તુ જાણવાની જરૂર છે.

તમારી ગમે તેવી રિપતિ હોય-પ્રજાસત્તા હો કે પ્રતિનિધિતા, આવાજા હો કે ઓ-વિનાયો, મિત્રોવત્તા હો કે મિત્રોચિનાતા, -પણ એ સર્વ રિપતિમાં તમારે એક વસ્તુ જાણવી

વાની જરૂર છે.

આવી સર્વસામાન્ય વસ્તુ છે ?

તમે ગમે તેવી રિથિતિમાં હો, ગમે તે ધર્મમાં હો, ગમે તે વિચારના હો, પણ તમે સર્વે જીવનવાળા છો એ નક્કી છે અને તેથી તમારા જીવનને જેમ અને તેમ વધારે સુખમય અને રસવાળું કરવું એ તમારે સર્વને જરૂરું છે. અને તે કેવી રીતે કરવું એ વસ્તુ તમારે ખાસ બાલ્યવાની જરૂર છે.

તમે ગમે તે કામ કરતા હો, પણ તે કામને વધારે સારી રીતે કરવાને માટે તમારા જીવનબલની વધારે જરૂર પડે છે. અને તમારામાં વધારે જીવનબલ ક્યારે પ્રકટે છે કે જ્યારે તમે જીવનને સુખમય અને રસમય કરો છો ત્યારે.

ધણા માણસ એમ સમજે છે કે “આપણું જીવન જેમ આણું તેમ ફીક છે, માત્ર આપણે જે કર્તવ્ય માથે લીધું છે તે બરાબર કરવું.” પણ આમ સમજવામાં તેઓ ભૂલ કરે છે. જો તેઓ તેમના જીવને વધારે સુખમય અને રસમય રાખી શકે છે તો આજે જે કર્તવ્ય તેઓ જોટલા પ્રમાણમાં સારી રીતે કરે છે તેના કરતાં ધણા વધારે સારા પ્રમાણમાં તેઓ પોતાના તે કર્તવ્યને કરી શકે છે.

તમે કહેશો કે જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાને જ્યારે મોજશોખનાં સાધન વધારવામાં આવે, અને તેને માટે પ્રયત્ન કરવામાં આવે, તો જે કર્તવ્ય મનુષ્યે સ્વીકૃત્ય હોય તે કર્તવ્યને કરવામાં તેને હલકી ખલેલ પહોંચવાની, તેનું ચિત્ત દ્વિધા-એ બાજુમાં વહેતું થઈ જવાનું, ધરતી મોજશોખ અથવા સુખમાં તે પડ્યો રહેવાનો, તેનું મુખ્ય લક્ષ પછી તેમાં જ રહેવાનું અને તેથી તેનું બીજું કર્તવ્ય વધારે સારી રીતે થવાને બદલે તેમાં તેને શિથિલતા થવાની અને સમય જતાં તે કર્તવ્ય પડી લાગવાનું.

પરંતુ આ ખરું નથી. તેનું કારણ એ કે જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાના સાધન તરીકે મોજશોખને વધારવા-ધરમાં બે ખુરશીને બદલે બાર ખુરશીઓ લાવવી, નાનું ઘર હોય તેના મોટા મહેલ કરવો, ચાર કપડાંને બદલે ચાળીસ કપડાં કરાવવાં, ધરને શણગારવામાં જ બધો સમય ગાળ્યા કરવો, ગાનનાતમાં મશગુલ રહેવું-એ કંઈ નથી. એ અને એવી એવી વિવિધ ક્રિયાઓ જ જીવનને સુખમય અને રસમય કરનાર છે એમ જે માનવામાં આવે છે તે જ બૂલ છે, એ સાધનો જ જીવનને સુખમય અને રસમય કરી શકતાં નથી. જીવનને સુખમય કરવાને કેવલ એ વસ્તુઓ જ સાધનરૂપ હોત તો આજે એવા ધણા ધનાઢ્ય મનુષ્યો છે કે તેમની પામે તેવાં અનેક સાધનો પુરુષ પ્રમાણમાં છે, અને તેમ છતાં તેમનું જીવન દયાપાત્ર છે.

આથી જીવનને સુખમય અને રસમય કરનાર વસ્તુ તે માત્ર આ બહારના જ પદાર્થો છે એમ નથી. જો તે જ પદાર્થો હોત તો તે પદાર્થોવિનાના કોઈ પણ મનુષ્યનું જીવન સુખમય કે રસમય ન હોત. અને તેનું યાચ તો ઈશ્વર અન્યાયી અને કોરો જ ગણાય. પણ ખરું જોતાં મનુષ્યના જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાનાં સાચાં સાધનો ઈશ્વરે પોતાની સહિમાં એટલા બધાં પ્રમાણમાં મૂક્યા છે કે ગમે તેવી રિથિતિનો મનુષ્ય હોય તોપણ તેને તે લઈ શકે અને તેના ઉપયોગ કરી શકે અને એ જ ઈશ્વરની કૃપાળુતા છે.

પ્રિય વાચકો ! તમે ગમે તેવા દરિદ્રી હશો, ગમે તેવી પ્રતિબૂલ સ્થિતિમાં હશો, ગમે તેવી સાધારણ શુદ્ધિના હશો, તોપણ તમારા જીવનને તમે સુખમય અને રસમય કરી શકો એમ છે નિરાશ ન થાશો, નિરુત્સાહ ન ધરશો, દુર્બલ ન બનશો, જીવનને સુખમય અને

રસમય કરવાની કળા તમારા પોતાના જે હાથમાં છે-તમને તે સિદ્ધ છે. તમે તેનો ઉપયોગ કર્યો નથી, અને તેથી તમને તે કળાથી ઘણા છેટા માન્યા કરા છે. જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાનું બળ તમારામાં છે તેને તમે જે વખતે વાપરવા ધારો તે વખતે વાપરી શકો એમ છે અને તે કળાને જેટલા પ્રમાણમાં પ્રકટાવવી હોય તેટલા પ્રમાણમાં પ્રકટાવી જીવનને તે પ્રમાણે વધારે સુખમય અને વધારે રસમય કરી શકો એમ છે.

જગત્તા સર્વ મનુષ્યોને આ એક વસ્તુ મુખ્યત્વે કરીને અવસ્ય જાણવાની જરૂર છે. કેમકે જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના જીવનને વધારે સુખમય અને રસમય નથી કરી શકતા, ત્યાં સુધી તેઓ તેમનામાં જે કંઈ અનેક અહ્યુત શક્તિઓ અને ઉત્તમ સામર્થ્યો રહેલાં છે, તેનો બંહાર પ્રત્યક્ષ રૂપમાં વિકાસ કરી શકતા નથી. જીવનની દુઃખરૂપતા અને અરસિકતા મનુષ્યને મૂઠ્ઠાવે બનાવી દે છે. તેના અંતરમાં રહેલા સ્વચળા સામર્થ્યને બહાર પ્રકટનું અટકાવી દે છે. અને જીવનની પ્રયુક્તતા યવાથી આ જગતમાં રહેલાં પ્રત્યક્ષ અને અપ્રત્યક્ષ વિવિધ સામર્થ્યો તથા રહસ્યો સદૃશમાં જણાઈ શકે એમ છે, તેને પેલો કુટિત (ગંદાઈ ગયેલો) જીવનચાલો મનુષ્ય નથી જાણી શકતો. પોતાના જીવનમાં દુઃખ અને અરસિકતા જોનાર મનુષ્ય દેખતો છતાં અંધ છે, સાંભળતો છતાં બહેરો છે, સંપત્તિચાલો છતાં નિર્ધન છે, આરોગ્યચાલો છતાં રોગી છે, અનુકૂલતાચાલો અને સ્વતંત્ર છતાં પ્રતિકૂલતાચાલો અને બંધાયેલો છે-જીવતો છતાં મરેલો છે, કારણ કે તેને કોઈ પ્રકારની ઉચ્ચતાનું-ઉંચા સુખનું, ઉંચા વ્યવહારનું. ઉંચી માનસિક અવસ્થાનું ઉંચા આનંદનું. ઉંચા દંપતીસુખનું-ભાગ્યનું નથી. તે કેવી રીતે પામવી તે તેને સમજાનું નથી. આથી જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાની કળાનું જ્ઞાન મનુષ્યે કૌણી પહેલું મેળવવાની જરૂર છે, અને તે જાણીને તે પ્રકારે વર્તી પોતાના જીવનમાં સુખ અને રસિકતાનો અનુભવ કરવો અને તેમ કરીને વિશ્વમાં જે કંઈ સર્વોત્તમ છે તેને પામવાની તેની પણ વધારે જરૂર છે.

ત્યારે જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાની શી કળા છે? પ્રિય વાચકો ! એ દર્શાવવાને માટે જ આ પત્રનો ઉપક્રમ છે. તેમાં તે વાતને ધીરે ધીરે અનેક રીતે જણાવવામાં આવશે. તમે તેના સંગી રહેશો તો તે જરૂર જાણશો અને જ્યારે એ જાણશો ત્યારે તમને જાણશે કે જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાનું બળ તો આપણા પોતાનામાં જ છે.

આજનું દુઃખમય અને અરસિક જીવન તમને નથી ગમતું તો પછી તેને તેમું રાખી રહેવાનું કશું જ કારણ નથી. તમારા નસીબમાં સુખ અને રસિકતાના દહાડા નથી લખાયા એમ માનશો નહિ. એ દિવસો જ હવે આવે છે. વેગપૂર્વક તમારી પાસે અને પાસે આવતા જાય છે, તમે જુઓ અને તે દિવસોને તમારા જીવનના દિવસોરૂપે કરી લો.

તમારે ધણું જાણવાનું છે એ ખરું છે, પણ જેનાપડે તે 'ધણું જાણવાનું' ધણા લાંબા વખત સુધી તમે જાણ્યા કરો એમ છે તે સાધન તે તમારું જીવન છે અને તે સામાન્ય જીવન નહિ પણ સુખમય અને રસમય જીવન છે. તેથી તમારા જીવનને સુખમય અને રસમય કેમ કરવું એ તમારે સહિધી પહેલું જાણવું જરૂરનું છે. માટે તે જાણવાને તત્પર થાઓ. તમરામાં રહેલા સર્વ જગતે તે જાણવાની અત્યંત ઉત્કંઠા-તીવ્ર ઇચ્છાને જાગ્રત કરો અને તેને અને તેને અખડ કાયમ રાખ્યા કરો. એવી એક પણ તીવ્ર ઇચ્છા નથી કે જે સિદ્ધ ન થાય.

ત્યારે હવે ? એ જ કે આપણા જીવનને સુખમય અને રસમય કરવાની અનેક મુગમ અને મુંદર કળાઓને આપણે જાણવા માંડીએ-પ્રિય બધુઓ અને બહેનો !

ગુમાશા.

આશા—ગુમાશા—જે હરે,

તેને કદી ત્યજશે નહિ.

યાતી સફળ ન બુઝે છતાં,

તેનાથી વિમુખ થશે નહિ;

એ સમયમાંહિ સફળ યવાતાં,

કારણો જ સ્તબ્ધ છે,

તે પૂર્ણ યાતાં સદગ્નમાં,

પ્રત્યક્ષ તેહ જણાય છે.

દુધનું દધિ ફાણ એકમાંહિ,

શું કદી બની નય છે ?

ચૂસાઉપર ચડતાં તરત,

તેવાર પાક શું થાય છે ?

તેનાથી પણ અતિ ઉચ્ચ એવી,

જેહ આશા ઉર રહી,

તે એક ફાણમાં સફળ થાયે,

જાતિ એ ધરણી નહિ.

પણ સમય પૂર્ણ થતાં જરૂર જેમ,

દુધ દહિં થઈ નય છે,

પૂરો સમય યાતાં જરૂર જેમ,

પાક ઉત્તમ થાય છે;

(તેમ) સુદૃઢ પ્રવળ યતાં અવસ્થ,

સુવલ ગુલાશા થઈ રહે,

માટે નિરાશ થશે નહિ,

એ કાચ્ય આ નાનું કહે.

જીવન શું છે ?

જીવન એ ધન નથી પણ ધનનું સુખ છે,
જીવન એ અન્ન નથી પણ અન્નની પુષ્ટિ છે
જીવન એ સૂર્ય નથી પણ સૂર્યનો પોષકમુલ્ય છે,
જીવન એ વૃક્ષ નથી પણ વૃક્ષની શીતલતા છે,
જીવન એ સાકર નથી પણ સાકરની મધુરતા છે,
જીવન એ જ્ઞાન નથી પણ જ્ઞાનનો પ્રભાવ છે,
જીવન એ ભોધ નથી પણ ભોધનો અનુભવ છે,
જીવન એ મૂર્તિ નથી પણ તેમાં રહેલો ભાવ છે,
જીવન એ જ્યોતિ નથી પણ પ્રકાશ છે,
જીવન એ પૃથ્વી નથી પણ તેમાં રહેલો રસકસ છે,
જીવન એ પુષ્પ નથી પણ તેનો સુવાસ છે,
જીવન એ ફળ નથી પણ ફળનો સુસ્વાદ છે,
જીવન એ જળ નથી પણ જળની દ્રવતા છે,
જીવન વાયુ નથી, પણ તેની શાંતિ છે,
જીવન એ દશ્ય નથી. પણ દશ્યની રમણીયતા છે,
જીવન એ રસ નથી પણ રસનો સ્વાદ છે,
જીવન એ ચંદ્ર નથી પણ ચંદ્રની મોહકતા છે,
જીવન એ આકાશ નથી પણ આકાશની અગાધતા છે,
જીવન એ પાતાક નથી પણ પાતાકની ગદનતા છે,
જીવન એ સમુદ્ર નથી પણ તેની ત્રિશુદ્ધિકારક શક્તિ છે,
જીવન એ ચોતી નથી પણ તેનું તેજ અથવા 'પાણી' છે,
જીવન એ ઇન્દ્રિયાદિ કરણો નથી, પણ તેના ગર્ભિન લાગમાં રહેલું સામર્થ્ય છે,
જીવન એ દિશા નથી પણ તે દિશાની અનંતા છે,
જીવન એ મુખપ્રકૃતિ નથી પણ તેની છાપ અથવા અસર છે,
જીવન એ હૃદય નથી પણ હૃદયની દિવ્યતા છે,
જીવન એ પ્રાણ નથી પણ પ્રાણની સ્ફુર્તિ છે,
જીવન એ ધ્વનિ નથી પણ ધ્વનિથી ઉપજતી પ્રમારી છે,
જીવન એ વાણી નથી પણ તેની સત્યતા છે,
જીવન એ નેત્ર નથી પણ નેત્રનો અમૃતભાવ છે,
જીવન એ હાથ નથી પણ તેની શુભ પ્રવૃત્તિ છે,
જીવન એ પગ નથી પણ તેની સન્માર્ગગામિની ગતિ છે,
જીવન એ મન નથી પણ તેનો સત્સંદેશ છે,
જીવન એ અભિમાની નથી પણ અભિમાનીનો સર્વભાવ છે,
જીવન એ ચિત્ત નથી પણ સન્ધિચંતન છે,
જીવન એ આત્મા નથી પણ તેનો સત્ચિત્ત અને અનંદ છે,
અધિક શું ?—જીવન એ મનુષ્યજન્મ નથી પણ મનુષ્યજન્મની સાર્યકતા છે.

આવા જીવનને નકામું ગણવાનું તે કોણે શાખવું હશે !!

માફ બેટું દુઢીયું ! ત્યાં લુઓ ત્યાં એનું એ. કાણુ નજીકમાંથી આવે છેને ક્યાં વન્ય છે તે ખબર નથી પડતી ! દુઢીયું એ કાણુ છે તે જાણું છું ? પેલા સનિશરનું છેકરું. સનિશર સાગ્ર ત્રણ વર્ષની પનોતીએ આવે છે ત્યારે આ સાગ્રત્રણ દદાગતી પનોતીએ આવે છે. નાનું ખરેને ! દુઢીયાની બીજ સગાઈ તમને ખબર છે ? પેલા હનમાનજીના કુટુંબનું એ છે, એનું કારણ ન સમજાયું ? હનમાનજી જેમ કુદતા દતા તેમ એ કુરે છે. એક ગામથી બીજે ગામ અને બીજે ગામથી ત્રીજે ગામ. વચ્ચે દરીયો, નદી, પદ્મા પર્યંત કે કશું નહતું નથી ! કહો ત્યારે, એ હનમાનજીના કુટુંબનું ખરું કે નહિ ? અને ગમે ત્યાં પેસી વન્ય છે તો એ એને કેટલું પૂછતુંએ નથી તો ! ટ્રેનવાળા નથી એની પાસે ટીકટ માગતા. ઠાકોરમાં કે વન્યાના ગામમાં વન્ય છે તો બાલ્યો નથી એની પાસે લાગો માગતા, સરકાર નથી એની પાસે દર્નકમરેકસ માગતી, મ્યુનીસીપાલિટી એની પાસે જનરલ્વેરોએ નથી માગતી. વડોદરાના રેલેશને આખું ત્યારે તો એ વન્યનું કે બીજે બધેથી તો છટકયું, પણ અહિં તો એનાં ગાસડાં પોટકાં જરૂર છૂટશે, અને જકાતમાંથી છટકવાનું નથી, પણ તેમાંથીએ આખા પસાર ! અરે ઠીરેકદીવ પણ બધા ક્યાં ઉંઘી ગયા ! માફ બેટું બટું નહિ ! સાંધા જ પકડે છે ને શું ! ઉપરથી લાવે છે તાવ ને મદિંધો જાણે છે સાંધા !

કોઈ કહે છે એ અગ્નીસ વર્ષે આ દેશમાં આખું તો કોઈ કહે છે ચાળીસે વર્ષે માખું. કોઈ કહે છે ઊનીસ વર્ષે આખું તો કોઈ કહે છે અઢાર વર્ષે અને કોઈ કહે છે બેતાળી વર્ષે આખું પણ ખરી વાત તો એથી જુદી જ છે; જેમ રાજના રાણીને પોતાના રાજના રાણુ પારંતાર બાન થતુ નથી, તેમ રાજના દુઢીયાનું માણસને બાન નથી, બાપી દુઢીયું તો દેશમાં રાજ રહે છે, અને દરેક માણસ એ ખરા દુઢીયાનો ભોજ રાજનો જ થઈ રહેલો હોય છે આ દુઢીયું તો સાગ્ર ત્રણ દદાગતું છે, એનું નામ તો કામ ચલાઉ દુઢીયું છે. કુદરતની સરકારી નોકરીમાં એને તો કામ ચલાઉ નોકરી મળે છે, પણ જેની કાવમની નોકરી છે, અને જે દરેક માણસને વળગેલું જ રહે છે એ દુઢીયું તો વળી બટું જ અજાણ છે ! તમને અને બધાને એ દુઢીયું વળગ્યું છે. કેમ ખરું કે નહિ ? તમને ન જાણાય તો શે, હું જ બતાવી આપું. એ દુઢીયું એનું છે કે ત્યાં થતું હોય ત્યાં થાય. કોઈ બીજાનું કામ કરવાનું આવે છે, ત્યારે એ દુઢીયું ટપ દધને તમારા ઠાંડીયામાં જાયું જ છે, એટલે તમે ત્યાંના ત્યાં ! ક્યારે ખસાય કે કો. જામતા તરફ યમ દષ્ટિ કરવાની આવે છે કે લાગ્યું જ તમારી આંખને દુઢીયું ! જામતા તરફ સારી વાળીનો ઉપયોગ કરવો ત્યાં વખત આવે છે કે જટ દધને તમારી જમમાં બેટું જ છે ! કોઈ દાન કરવાનો વખત આવ્યો કે જમ દધને તમારા હાથને તેડે જડ્યા જ જાણો. પેલા ખરવાની વાત ત્યાં આવી કે કોણ માઉ આપું હોય તેએ ત્યાંથી એક જ રાજમાં તમારા હાથમાં ! સારા નિમણ કરવાના હતા કે તમારા મનમાં તે આખું જ જાણ્યો. ઉત્તમ નિમણમાં ટકવાનું ત્યાં તમને કશું કે તમારી જુદિમાં તે આખું જ જાણ્યો. આવી રીતે તમારા સરીવના બધા જામમાં એ દુઢીયું છે તમને તે

‘કહાડવાનું’ મન થાય છે ? થતું હોય તો ઝટ કહાડી નાંખજો રે બાવા ! નહિં તો સાંધે સાંધા પકડી લઈને તમને પરવશ કરી દેશે. પણ આ ટુંટીયું તો છોકરું છે. એ કેતું છેયું’ તે ખજાર છે ! મોટા ભારે કુટુંબનું છે, હોં કે, પેલી અથઢા ડોરી તો એમની મા થાય. અડી જખરી છે, હોં. વરસો તો પાર વગરનાં થયાં છે, પણ એવી ખખડદાર છે કે ન પૂછો વાત. અને એનો ખાપ કેણુ ? કાનો ? ડોળીનો નહિ, પેલા ટુંટીયાનો. પ્રમાદ (આળસ) એનો ખાપ થાય. મારા બાપડીયા ! એનું છોકરું તે જેતું તેતું હોય ? માટે ડાહ્યા હોય તો એતજો રે ભાઈઓ ! નહિં તો આએતું જાણજો.

આનો ત્યારે હવે તમને પાઠ લણાવું હું સાથી મોટા છું એ વાત યાદ છે ને ? એટલે મારે તમને લણાવવા જોઈએ જ. જુઓ એક વાત કહું એક રડજીણા છોકરા હતા, તેને જ્યારેને ત્યારે રડરડ કરવાની ટેવ પડી હતી જેને તે વાતમાં રડ્યા જ કરે, ધડીએ ધડીએ રડે એક દહાડો પહોંચું મોં કરીને કરીને સુતો સુતો રડતો હતો, એવઠાં એક ટમુકડી સરખી ઉંદરડી આવીને ડબ્બ દબને તેના મોંમાં પેલી ગર્ધ અને તેના મોંમાં બંધે તેણે ઉઝરડા—“અરે પણ આ વાત તો ગુજરાતી મોપડીમાં આવી જ ગઈ છે. એ તો છોકરાની વાત, અમને શું કહેવા ખેડા ?” તો મોટા બાપડાએ ! શું તમારે કામની એ વાત નથી ! છોકરાંકરતાંએ છો તો વલ્લવીયા ! પૂરી વાત સાંભળવાનીએ ધીરજ તો રહેતી નથી, અને મોટા બાપડા ગણાવું છે. જરા સાંભળો તમે પણ ઘણીવાર નિરાશાની જમીનપર સૂતા સૂતા મોટા મોટા બેંકડા મૂકો છો. ગામ ગળવે એટલી જૂનો પાડો છો. દુઃખની, ક્લેશની, વિપત્તિની, ચિંતાની, શોકની, લયની, દાનિની અને એવી કેટલીએ જૂનો પાડીને રડો છો. હું તો તમને જ્યારે ને ત્યારે રડતા ને રડતા જ બેઉં છું. જરી કંઈપણ થયું આવી કે તમારા બાપના બાપ સાંભળે એટલો બેંકડા મૂકો જ છે. જ્યાં જ્યાં ત્યાં અને જેને મળો તેને તમારી દુઃખની અને હરકતોની જ વાતો. તમારા રડવાની જૂનોથી આખી ટુનીયાને અને આખા બહાંડને ગમતી મૂકો છો એ વાત જૂની ગયા કે ? છોકરું તો જરાજરા રડે. તમારી જૂનોતો લોકલોકાંતરમાંએ પહોંચી જાય છે પણ યાદ રાખજો કે હવે જો બહુ જુનો પાડી છે ને તો પેલી ઉંદરડીજમોંમાં પેલી જશે. કઈ ઉંદરડી ? અવનતિની. અને એ તમારા મોંમાં પેડી કે તમને ખરાબખાસ્તા કરી નાંખે એ છોકરો એવી નથી, હોં કે, શું સમન્યા ? અવનતિ એટલે દાનિ અથવા પડતી, એ જ્યાં ત્યાં ફરતી જ હોય છે. તમે પોતે તો હળવર વરસના લુકા હરો, તોપણ કુદરતની નિશાળના એક છોકરા જ છો. તેથી જો રડ્યા કે જરા જૂમ પાડી તો પેલી ઉંદરડી ઝટ પેડી જાણજો. દુઃખની જૂનો પાડવાથી તમે જાણો કે તે ઝટ મડી જાય તો તો એ વાતના હાથ જ ધોઈ નાંખજો. દુઃખની જૂનો તો અવનતિની ઉંદરડીને જ જ્યાંથી ત્યાંથી ખેંચી લાવી ને તમારા મોંમાં પેસાડી દેશે. માટે દુઃખ આવે કે તરત તેને ટાળવા મંડી પડજો. ઉત્સાહ ધારણ કરજો, યત્ન કરજો, તેને બદલે જો જરા ઉં ઉં કે એં એં કયું તો જાણજો કે પેલી પેડી જ છે. આંધાં, ધીરજ કે અઢાની બિચારો તમારા આંતર ધરમાં ફરતી જ રાખજો કે પેલી ઉંદરડીને પેસવા જ દે નહિ. દરિદ્રતાની, નિંદાની, ક્લેશની—પાડી જૂનો પાડી કે ? આ પેલી દોડતી દોડતી આવી. અરે ! મોં બંધ કરો, નહિં તો મહિં પેડી

નળ્યુંએ ? પાછી ખૂમ પાડી ખરી ! અરે અંધ અંધ અંધ કરી દો—મારે. તે તમને કેટલીક વાર કહેતું !

વિચારના તે કંઈ અવધિ છે ! અને એની ઉંડાણનું તે કંઈ માપ છે ? દોષ દોષ-વાર જ્યાં વિચારની ઉંડાણમાં ને ઉંડાણમાં ઉતરી જઈએ છીએ તો નળ્યું ચાલ્યા ચાલ્યા ચાલ્યા તે ચાલ્યા જ ચાલ્યા ! એવા તો ગંભીરકંઈપર ગંભીર વિચારની સ્હારની સ્હાર ચાલે છે કે આપણે જ જોઈએ છક થઈ જઈએ છીએ. હું પણ હમણાં થોડા વખતપહેલાં કંઈ વિચારના ઉંડાણમાં ઉતરી પડ્યો. જેમ જેમ ઉંડા ઉતરતો ગયો તેમ તેમ એવા તો ઝીણા વિચારમાં પડ્યો કે ન પૂછો વાત ! એમ ધણા વિચારને છેવટે એક બહુ જ ચુચવણનો છતાં પછો જ મહત્વના એવા પ્રાણીવર્જના આરોગ્યશાસ્ત્રના એક ગંભીર વિચારે મને ખૂબ જ ચુચવ્યો. મને વિચાર આવ્યો કે ‘ ગધેડાને ઉધરસ થતી હશે, ત્યારે તે કંપી ઉધરસ ખાતું હશે ? ’ મૂળે અવાજ તો મીઠો, તેમાં ઉધરસ આવે તો પછી તે અવાજ કેવો હશે ? કેમ, તમને હસતું આવે છે ? શું મારો વિચાર તમને નકામો ને હસવા જેવો લાગે છે ? તમે કહો છો કે જેનું તમારે કામ નથી તેનો વિચાર શો ? શું તમે ટોરોના વૈદ છો ? ના બાઈ ના, હું વૈદ બૈદ નથી પણ આપણે બધા એક સંસારમાં રહ્યા તો પછી મારે તમારો વિચાર કરવો જોઈએ તો પછી ગધેડાનો શા માટે ન કરવો ? અને જો એ વિચારને તમે નકામો કહો છો, તો તમને હું બધીએ વખત એવા વિચારો કરતા જોઈ છું કે જે એનાથીએ ચડી જાય. ‘ ફાણાને માથે આટલું તો દેવું થઈ ગયું ’ છે, દીકરાના ઘરમાં તો મા દીકરાને જનતું નથી, રમકડાને તો એની બૈરીથી જનાવ નથી, પૂંછડાના ઘરમાં તો બાવડીનું જ ચક્કણ છે, પેડો ક-તો લાલુલાડી જેવો છે, ધરમાંથી બહાર નીકળતો જ નથી, પેડા છ-ને તો સંસારવેવારનું ભાન જ નથી ‘-આવા આવા હજારો વિચારો તમે કરો છો. મિત્રોમાં મજા છે ત્યારે પણ આવાં ચુચણાં ચુચેા છો, અને એકલા પડો છો ત્યારે પણ એવાં જ વેવડાં વીણો છો. શું એ બધા વિચાર કામના અને મારો ગધેડાનો વિચાર નકામો ? ગધેડાનો વિચાર નકામો છે, તો એ બધાએ તેવા જ જાણ્યો. હવેથી એ યાદ રાખજો કે જેમાં આપણો કંઈ સંબંધ નથી, અને જેના વિચાર કરવાથી આપણું કંઈ વળે એમ નથી, અને જે વિચારથી આપણે ખીજાને કશો લાભ કરીએ એમ નથી, એ બધા ગધેડીયા વિચાર છે. જો દોષ તમારાં આગળ તેવા વિચાર જાહેર કરે તો જ દુષ્ટને કહેજો કે ‘ મુરખીછ ! ’ એ ગધેડીયા વિચારની મારે જરૂર નથી. આજથી એ વિચારનું આ નડું અને મધુકે નામ યાદ રાખજો. શું ? ગધેડીયા વિચાર.

...વધા શું કહે છે.

કુદરત કહે છે કે ‘ તમે વિશેષ અને વિશેષ યોગ્યતા મેળવો, વધારે, અને વધારે મેળવવા માટે તમારી યોગ્યતા વધારો, અને હું તમને વધારે આપીશ ’ મનુષ્યોનો મોટો ભાગ એમ કહે છે. કે ‘જો જગત મારા કામનો વધારે સારા પ્રમાણમાં બદલો આપે તો

હું વધારે સાઈ કામ કરું. ' આમ માનવાથી તે કુદરતથી વિરુદ્ધ વર્તે છે, અને તેમ કરીને પોતે કેવળ નિષ્ફળતાનો જ અનુભવ કરે છે.

શાસ્ત્ર કહે છે કે ' શુરુ તથા ઇશ્વરમાં તમે પ્રથમ વધારેમાં વધારે શ્રદ્ધા ધરો અને પછી શુરુ તથા ઇશ્વર તમને વધારેમાં વધારે જે કંઈ જોઈતું હશે તે આપશે. " મનુષ્ય કહે છે, ' શુરુ તથા ઇશ્વરમાં અમારી શ્રદ્ધા ચોટી તેવો કંઈ પહેલો પરતો-ચમત્કાર-ખતાવે તો પછી અમારી શ્રદ્ધા વધતી જાય. ' આમ માનનાર મનુષ્ય શાસ્ત્રીય નિયમથી વિરુદ્ધ વર્તે છે, અને તેથી તેના ખરા હિતથી તે દૂર અને દૂર જ રહે છે.

મહાપુરુષો કહે છે કે ' તત્ત્વમાસિ-તું આત્મારૂપ છે. ' મનુષ્ય જીવ નથી પણ આત્મા છે, એમ અખંડ ચિંતનપૂર્વક ભારના કરવાથી મનુષ્ય આત્મારૂપ થઈ રહે છે, એ પ્રમોદ્ય મહાપુરુષનો છે. મનુષ્ય કહે છે, ' હું તો જીવ જ છું, માણસી આત્મા કેવળ ભિન્ન છે. ' આમ દૃઢપણે માનીને એ દિશામાં યતનપૂર્વક આગળ વધવું જોઈએ અને પોતાના આત્મનિર્વચનો જે અપરોક્ષ અનુભવ કરવો જોઈએ તે ન કરતાં પોતાના ગુચ્છ અધિકારનો જ સદા અનુભવ કરે છે. અને તેથી તેની ઉન્નતિ યવાને બદલે તે નીચે અને નીચે પડતો જાય છે.

શુરુ કહે છે કે ' પુરુષાર્થ કરો, ભક્તિને બલવાન ગણીને પ્રયત્ન કરો, અને હું તમને પૂર્ણ સહાય આપીશ ' મનુષ્ય કહે છે, ' મારા ઉપર કૃપા કરો અને પુરુષાર્થને બદલે કેવલ અનુગ્રહ કરીને મારાં કાર્ય સિદ્ધ કરો. ' શુરુની તો ભક્તઉપર નિત્ય કૃપા હોય છે, પરંતુ તે કૃપાનો પ્રભાવ, ચમત્કાર અથવા માહાત્મ્ય ત્યારે જ તેના ખરેખરા રૂપમાં જણાય છે કે જ્યારે મનુષ્ય પ્રયત્નશીલ થાય છે. પ્રયત્નમાં શુરુ પોતાની કૃપા બતાવી આપે છે. પરંતુ મનુષ્ય એ ન સમજવાથી પોતે ને જે લાભ યવાનો હોય છે તેનાથી નિરંતર વિમુખ રહે છે, અને તેનો દોષ શુરુને માથે મૂકે છે.

ઇશ્વર કહે છે કે " અનન્યભાવે મારૂં યરણુ ગ્રહણુ કરો, અને હું તમારા યોગક્ષેમનાં વહનપૂર્વક દુઃખમાત્રની નિવૃત્તિ કરી તમારી સર્વ ઇચ્છાઓને સિદ્ધ કરીશ, અને તમને સર્વોત્તમ પદ આપીશ. " મનુષ્ય કહે છે, ' અમને તમારા તરફ આકર્ષવા એ તમારું કર્તવ્ય છે, અને એ તમારી જ સત્તાની વાત છે, તમારા ઉપર અનન્ય લાવથી વિશ્વાસ રાખવા માટે અમને પ્રથમ અમારું કાર્ય સિદ્ધ કરી જતાવો, નહિ તો અમારો એ વિશ્વાસ શી રીતે રહે? તમે અમારાં દુઃખો ટાળો અને અમને જે અનુકૂળતા જોઈએ છે તે આપો તો અમે પછી તમારામાં જ અનન્યભાવ ધરીએ. " આમ વિરોધી નિશ્ચયને બાંધી મનુષ્યો ખરા માર્ગથી વિમુખ રહી જે લાભ તેમને અવશ્ય મળે એમ છે, તે હાથે કરીને ચુમાળ્યા જ કરે છે.

અનુભવી જનો કહે છે કે " જે સ્થિતિ તમારે જોઈતી હોય તેને માટે, તમને હાલ જે સ્થિતિ મળી હોય તેમાં રહીને તે સ્થિતિથી જે બને તેટલો સર્વોત્તમ પ્રયત્ન કરો; એને પ્રાપ્ત સ્થિતિનો જેટલો લાભ મળે તે લે. " તમને જે કંઈ જોઈતું હશે તે

મળશે. ” મનુષ્ય કહે છે, “ અમારી પ્રતિકૂલ સ્થિતિ મટે તો અમે ખીન્ને પ્રયત્ન કરી શકીએ. મળેલી પ્રતિકૂલતા મટવાવિના સર્વોત્તમ કાર્ય થાય જ નહિ. ” આમ ખોટા નિશ્ચય ધરવાથી તેઓ હાથે કરીને જ પ્રતિકૂલ સ્થિતિમાં વધારે અને વધારે વખત પડ્યા રહે છે. પ્રતિકૂલતા ટળવા માટે એની એ સ્થિતિમાં રહીને જ પ્રયત્ન કરવાનો છે એ સત્યને ન જાણનાર મનુષ્યનું આખું જીવન દુઃખમાં જ વસ્યા કરે છે.

હું કહું છું કે ઉપરની બધી વાત તમારે ખાસ વિચારવાની અને આચરવાની છે. કેમકે તે બધી જીવનને આપનારી વાતો છે—એ જીવનના સિદ્ધાંતો છે. અને તમે જીવનના ઉપાસક છો.

તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો :

જગત્ તો ભગવાં વસ્ત્રઉપર મોહ પામે છે, ભગવામાં સાધુતા જુએ છે. ખરી સાધુતા હૃદયઉપર જોવાની છે. તો તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો રોટલો અને લાજી આપ તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું તો જે શત્રુનાં કટુવચનો ગળી જાય તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો પાસાખંડી અને કોર વગરનું સાદું જાડું પંચીયું પહેરે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું તો જે અનંત વૈભવમાં રહેવા છતાં તેમાંથી અગ્નિ રહે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે સારો બોધ દેતું હોય તેના ઉપર મોહ પામે છે, ખરું જોતાં તો જે ઉત્તમ બોધ પ્રમાણે વર્તતું હોય અને એ રીતે જે બોધસ્વરૂપ ચલ રહેતું હોય તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો સલાહ આપે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં તો દુઃખના પ્રસંગે સહાય આપી પછી બોધ આપે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે મરે છે તેના ઉપર મોહ પામે છે. (અર્થાત્ તેના ગુણ ગાય છે, અને તેની મહત્તાને જુએ છે) ખરું જોતાં જે જીવતા છે તેના ગુણનું કથન કરવાનું અને તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે ધનવાન છે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં ધનનું દાન કરનાર રઉપર મોહ પામવો જોઈએ. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો લોકપ્રતિષ્ઠાઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં જેને લોકનો મિથ્યા ભય નથી પરંતુ જે સ્વતંત્ર છે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો ઘણી વિદ્યા મેળવનાર ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં જેનાથી સર્વ જાણાય છે એવી એક તત્ત્વવિદ્યાના જ્ઞાતાઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો બાહ્ય પ્રદર્શિની પુષ્કળતાઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં જેની જ્ઞાનની માટે આંતર પ્રદર્શિ પુષ્કળ હોય છે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે રાજ્યસુધારણા અને દેશસુધારણા કરે છે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં જે પ્રગ્નના તન મનની સુધારણા કરે છે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો પ્રગ્નનું જે આર્થિક હિત કરે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં તો જે પ્રગ્નનું નીતિ અને ધર્મસંબંધી હિત કરે છે તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે નાટક નથી જોતા તેના ઉપર મોહ પામે છે. નાટક દુષ્ટસંસ્કારને પોષે છે એ ખરું છે, તોપણ તેમાંથી કેઈ લાભ ગ્રહણ કરી પોતાના જીવનને સુધારે-આવા ગમે તો બહુ જ થોડા હોય-તો તેના ઉપર ખરું જોતાં મોહ પામવાનું છે-ખરાબમાંથી પણ જે યથાર્થ ઉત્તમ લાભ જ શકતા હોય તેના ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો જે બીખારી કે ગરીબને પૈસા આપે તેના ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં તેમને ઉદ્યમ આપી તે નિમિત્તે પૈસા આપનાર ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

જગત્ તો પત્રોની નિયમિતતા ઉપર મોહ પામે છે. ખરું જોતાં તેમાંના લેખોના દૈવત ઉપર મોહ પામવાનું છે. તમે શાના ઉપર મોહ પામે છો ?

વિજયની કુંચી.

પાછા પરાજય પામ્યા ? નિષ્ફલતામાં ફરી વધારો થયો ? સારું થયું. કશી જ ચિંતા નથી. તમારે માટે તે ધણું જ હિતકારક છે. તમને તે લાભ જ આપશે. મનુષ્ય ઉપર જ્યારે પરાજય પોતાનો જાણે મારે છે, ત્યારે તે મનુષ્યમાં ખરેખરું શું સામર્થ્ય રહેલું છે તેની જગત્તે ખબર પડે છે.

અને મનુષ્યો મુઠ્ઠાની પેઠે પડ્યા જ રહે છે. પોતાનું શું મૂલ્ય છે તેના તેમને વિચાર પલ્લુ આવતો નથી. પોતે એક ધૂનનું રજકણ હોય તેની પેઠે જીવન ગાળે છે. જ્યારે ખરું જોતાં તે એક દેવજોવા છે.

દૃષ્ટિસ્થ મનુષ્યમાં ગુપ્તપણે વ્યાપી જ રહ્યું છે. તમારા પોતાનામાં પણ અગ્રકંટપણે તે વ્યાપી જ રહ્યું છે. ત્યારે તે જાણીતું કેમ નથી ?

મનુષ્યોનો મોટો લાભ પોતાના સમગ્ર સ્વરૂપના ઉપર ઉપરના લાગમાં-તજેટીમાં જ રહ્યા કરતો હોય છે; ઉપર દૃષ્ટિસ્થ નથી. તો માનવ બંધુ ! અંતર પ્રવેશ કર, અભ્યંતર પ્રવેશ કર !

સામર્થ્યની જે અદ્ભુત ખાણ છે તેને ફેડવાને માટે તો દુઃખ, પ્રતિકૂલ પ્રારબ્ધ

અથવા કહી જારી સુરંગોની જ જરૂર છે. સાંધારણ લોકોના ધણ ત્યાં કામ કરે તેમ નથી. તમને દુઃખ, કહી સુરંગ મળી હોય તો તેનો ઉપયોગ કરો. યત્નમાં મર્યાદા લાગે, અને ખાણમાં તમારું જેટલું સુવર્ણ હોય તેટલું લઈ લો.

જ્યાં સુધી તમને સામો સખત ફટકો મળતો નથી, પરાજય થતો નથી, વિદ્વસંમુખ તમે આવતા નથી, ત્યાં સુધી તમારામાં કેટલું સામર્થ્ય છે તે તમે જાણી જ શકતા નથી.

નીચા આવી પડવામાં લજ્જા નથી, પણ નીચે પડ્યા જ રહેવામાં લજ્જા છે. નીચે પડ્યા છતાં પાછા ઉપર કેમ આવવું તે તમારે કરી બતાવવાનું છે. નીચે આવી પડો તેથી સંકોચારો નહિ, પણ નીચેના નીચે જ અખંડ પડ્યા રહ્યા તો જાણવું કે તેના જેવું શરમાવાનું બીજું એકે નથી. પાંડવો અને તેવા અનેક પ્રકારના જુદા જુદા બળવાળા અનેક મનુષ્યો નીચા ક્યાં નથી પડ્યા ? અનેક પ્રસંગે પડ્યા છે, પણ ત્યાં ટક્યા નથી. બીજા જ ક્ષણે હલંગ મારીને તેઓ પાછા ઉભા થયા છે. અને એ જ તેમનો વિજય છે. તમારા વિજયમાં પણ તેમ જ છે.

પ્રારબ્ધદેયમિતિ કાપુષ્ટ્યા વદન્તિ—કાપુષ્ટ્ય—ખાપલા મનુષ્યનો શબ્દ પ્રારબ્ધ છે, એમ મહા પુરુષો કહે છે. પ્રારબ્ધમાં દુર્બળતા પણ અત્યંત છે અને બળ પણ અત્યંત છે. તમે નીચા પડો અને તે તમારે માથે ચઢી વાગશે. તેના સંમુખ થાઓ, અને વિજયનો કંઠો તમારો જ ધ્વનિ કરશે.

નિષ્ફલતા-તમને તે મળી છે, નહિ વાર ? તો તેને માટે પરમાત્માનો ઉપકાર માનો. નિષ્ફળતાની પાછળ જ એમણે કંઈક દિવ્ય છુપાવ્યું છે, નિષ્ફળતા આગળ છે, પણ પાછળ તો કંઈ અદ્ભુત જ છે. તમારી તે વાટ જોયા કરે છે. નિષ્ફળતાનો પટ ચીરો અને પાછળની મોંઝાળી વસ્તુ મહણ કરો.

તમારા મુખઆગળ પ્રસંગ અથવા તકનું દાર બંધ હોય છે. એનો અર્થ જ એ કે તમારી પાછળ બીજું દાર ખુલ્લું જ છે. તત્કાલ તે તરફ દ્રષ્ટિ ફેરવો.

નિષ્ફળતા અથવા પરાજય. એ વિજયની કુચો છે. તત્કાળ જ કર્તવ્યમાં ભેગાઓ; કુચીતો ઉપયોગ કરો અને વિજયનાં દાર ઉઘાડો. જુઓ, સિદ્ધિ, કેવા દિવ્યરૂપે સંમુખ જ ઉભી રહી છે ?

દીપોત્સવીનું સર્વસામાન્ય સ્વરૂપ.

પદ. (અમે અજળાને માયા વઢાલી રે—એ લય)

અળહળતી જ્યોતિઓ મેં લાળી રે, લાળી રે,

લાળી—એ દીવાળી.

રમણીયતાનાં જ્યાં ત્યાં, નાનાં મોટાં રાત્ર્ય વ્યામાં,
પ્રસન્નતા ઠેરઠેર ન્યાળી રે, ન્યાળી—એ દીવાળી,
તોરણીયાં દારે બાધ્યાં, ધરને રગ્યાં શોભાવ્યાં,
સ્વચ્છ ક્રીધાં ધર કચરાવાળી રે, વાળી રે;—
આંગણીયામાંહિ સુદર સાથીયા સુન્દરી પૂરે,
ક્રીણે કપડેથી રંગ આળી રે, માળી રે;—
નયાં નયાં વસ્ત્ર ધારી, શોભીતાં નર ને નારી,
હસતાં મુખડે રમતાં દુઃખ ટાળી રે, ટાળી રે;—
સુન્દરી ગૂંગાર સજ્જને, મળવા જતી સખિને,
ખેસી ગાડીમાં, કોઈ ચાલી રે, ચાલી રે;—
બનીદની કંઈક લાસા, કરતા મનગમતા ચાળા,
હોયને છોતે ખીસે ખાલી રે, ખાલી રે;—
આનંદદાતા કૃતિઓ કરતા, ફરતા કંઈકુવડા,
રહેતા એ મસ્તીમાંહિ મહાલી રે, મહાલી રે;—
વૃદ્ધો તો દેવદર્શન, કરીને, મિષ્ટાન્ન જમીને,
ધરમાં ખેમે સતોપવાળી રે, વાળી રે;—
વળા એહ લહાવો લેતાં, બાળકને પગે લગાડી,
રાશ કરતા પૈ પૈસો આલી રે, આલી રે;—
બાહુડાં ફડકા ફોડે, ધરતું કે ખેસી જોડે,
દીવાદારથી લે સંભાળી રે, સંભાળી રે;—
દેવમંદિરમાંહિ, અન્નકૂટ પૂરવાની,
જ્યાં ત્યાં આજે ધમાલ ચાલી રે, ચાલી રે;—
પ્રભુતથા ભક્તજન તો, પ્રભુમાંહિ તનમય ચાવા,
હરિમરી હરિમાં મન લે વાળી રે, વાળી રે;—
જેને જેવો કાવે તેવો, આનંદઉત્સવ કરીને,
સાર્યક સા કરતા આ દીવાળી રે, દીવાળી રે;—

નાનો આશ્રમ.

અત્યંત સમર્થ જ્ઞાનવાળા અને બહુ પ્રસિદ્ધ એવા એક મહાત્માએ પોતાને રહેવાનો એક અત્યંત નાનોસરખો આશ્રમ બંધાવા માટેલો જોઈને અનેક મનુષ્યો આશ્રય પામવા લાગ્યા. હજારો માણસો જેની પાસે નિત્ય આવે જાય, એવા આ મહાત્મા આટલો નાનો આશ્રમ બંધાવીને શું કરશે, એમ તેમને શંકા થવા લાગી.

એક મનુષ્યે આવીને હાથ જોડીને તે મહાત્માને પૂછ્યું, ‘ પ્રભો ! આપ સમર્થ આવા નાના કુંપડાસરખા આશ્રમને બંધાવી શું કરશો ? ચલાણાજોડેલો આ આશ્રમ આપને શું કામમાં આવશે ?’

મહાત્માએ મંદ સ્મિતકરતાં ઉત્તર આપ્યો, ‘ લાઈ ! આ આશ્રમ શું નાનો છે ? હજારો શિષ્યો અહિં આવે છે એ ખરું છે, પરંતુ જેને યથાર્થ શિષ્યત્વ કહે છે એવા શિષ્યધર્મને પાળનારા થોડા પશુ શિષ્યો આમાં રહીને પોતાના ધર્મને સમજતા થશે તો હું ધાંદું છું કે એટલા જ શિષ્યોને આ આશ્રમ જગત્ પશુ નાનું પડે તેવું છે. હાલ આશ્રમ હું મોટો કરું, પણ જગત્ હું શી રીતે મોટું કરું ? ’

[ભાવાર્થ:—યથાર્થ શિષ્યધર્મને અનુસરી ગુરુદ્વારા જ્ઞાન મેળવનાર થોડા શિષ્યો પણ આખા જગતમાં વિસ્તાર પામી પોતાના જ્ઞાનસામર્થ્યવડે લોકહિત કરવા સમર્થ છે]

એલામાંથી ચુલામાં.

એક ગાયને તેનો માલિક અત્યંત માર મારતો હતો. ગરીબ સ્વભાવની ગાય તે સહન કર્યા કરતી હતી. પોતાનું દુઃખ કહી પણ કોને રોકે ? એમ કરતાં રોજ ખુબ માર ખાવાથી તે બિચારી શરીરે તદ્દન દુબળી પડી ગઈ. એક દિવસ ખુબ માર ખાવાથી તેના મનને બહુ દુઃખ થયું. અને આંખમાં પાણી લાવી રડતાં રડતાં મોતને સંભારવા લાગી. એટલામાં મૃત્યુએ તેની પાસે આવી પૂછ્યું, “ કેમ શું કામ છે ? ”

ગાયે ગરીબો સહેરે જમણ દીધો, “ લાઈ ! જે તું મને લઈ લે તો આ રોજના દુઃખથી હું છુટું. મારાથી હવે નથી સહન થવું ” આમ કહેતાં કહેતાં તે રડી પડી.

આ સાંભળી મૃત્યુએ કહ્યું, “ ગાય માતા ! તું કહે છે એમ તને હું લઈ લઉં, પણ તને ખબર છે કે તારા મૃત્યુ પછી તારા શરીરના આમડાનાં નગારાં અને ટોલ બનશે, અને તેમ થતાં હાલ તને જે માર પડે છે તેના કરતાં પણ ખમણા જોરથી તારા આમડાઉપર ડંડીકા લગાવશે ?

ગાયે કહ્યું, “ લાઈ ! તેના કરતાં તો આ જ સાફ છે. ”

[ભાવાર્થ:—અત્યંત તાકાવેશીયો અને અસંતોષી માણસ ઘણી વખતે ગભરાટમાં ને ગભરાટમાં એવું કરી બેસે છે, અથવા કાઠની પાસે એવું માગી બેસે છે કે જે તેને હિંમતું ખમણું તુકસાન કરે. મજેક્ષી સ્થિતિથી એકદમ છુટવાકરતાં એમાંથી જે લાભ મળે એવો હોય તે લઈ લેવો, અને વધારે સારી સ્થિતિને માટે આપણે લાયક થવું એ વધારે ધ્યાનપૂર્ણ ભરેલું છે.]

શિયાળ અને કબુતર.

એક લુચ્ચા શિયાળે એક કબુતરને એક ઝાડઉપર બેઠેલું જોઈ વિચાર્યું કે આ કબુતર જો નીચે આવે તો આપણે તેને મારી ખાઈએ. આમ વિચાર કરીને ધીમે ધીમે તે શિયાળ પેલું કબુતર ને ઝાડઉપર બેઠું હતું ત્યાં આવ્યું. અને કબુતરને કહેવા લાગ્યું કે ‘ ભાઈ ! નીચે આવેલો. હવે તમને અહિં કોઈ મારનાર નથી. કેમકે બધાં પશુપક્ષીઓમાં સલાહ શાંતિ કરવાનો ઈચ્છા થઈ ગયો છે, અને તેથી હવે કોઈ કોઈને કંઈ પણ નુકસાન કરે એમ નથી. માટે આવો, આપણે નીચે વાતો કરીએ. ”

આ સાંભળીને કબુતર લાંબી ડોક કરીને એક દિશામાં દૂર કંઈ જોતું હોય એમ જોવા લાગ્યું.

‘ કેમ, શું જુઓ છો ? ’ શિયાળે પૂછ્યું.

કબુતરે આથે જોતાં જોતાં ઉતર આવ્યો, “ કેમ, કંઈ બે શિકારી કુતરાઓ આ તરફ પેચી ખાલુથી આવતા જણાય છે. દોડતા આવતા લાગે છે. ” પણ આટલું સાંભળતાં પહેલાં તે શિયાળ એકદમ નાસવા જ લાગ્યું. કબુતરે ઉપરથી જ કહ્યું, ‘ અરે ભાઈ ! નાસશો નહિ. તમારે જરાએ ગસરાવતું નથી. કેમકે બધાં પશુપક્ષીઓમાં સલાહ શાંતિ રાખવાનો ઈચ્છા થઈ ગયો છે, અને તેથી હવે કોઈ કોઈને કંઈ પણ નુકસાન કરે તેમ નથી. ”

દોડતાં દોડતાં ‘લુચ્ચું’ શિયાળ બોલ્યું, ‘ એ તો ખરૂં પણ એ હરામખોર કુતરાઓને એ સમાચાર નહિ મળ્યા હોય તો ” એમ બોલતું કે દોડી જ ગયું.

(જે કોઈ અવિશ્વાસુ મનુષ્યો હોય છે તેમના શબ્દોમાં વિશ્વાસ ધરતાં પહેલાં તેમની બરાબર પરીક્ષા કરવી.)

શું શોધશો ?

કોઈ એક અમુક સ્થળે સોનું પડ્યું છે, એમ ખબર મળી અને ત્રેથી કેટલાક મનુષ્યો એકઠા મળીને સોનું શોધવાને નીકળ્યા. દરેક તે સ્થાને ગયા, અને પોતાની ઇચ્છાનુસાર શોધ કરવા લાગ્યા કોઈએ જમીનઉપર જોવા માંડ્યું તો કોઈએ ખાડાઓમાં ખોળવા માંડ્યું. કોઈએ ધૂળમાં શોધ્યું તો કોઈએ, પૂર્વે સોનાનાં આંખળાં વર્ષાદ વધ્યાં હોતો, એમ વિચારીને આકાશમાં જ જોવા માંડ્યું. કોઈએ તો પોતાનાં ગજવાં જ તપાસવા માંડ્યાં કે રખેને કોઈ સત્તા ગજવામાં જ ન મૂકી ગઈ હોય ! કોઈએ પાણીમાં જોયું, કોઈએ પથરાનીચે જોયું. કેટલાક અત્યંત પરિશ્રમપૂર્વક અને આતુરતાથી શોધવા લાગ્યા, ત્યારે કેટલાક તો ઉપર ઉપરથી આમ તેમ નજર ફેરવવા લાગ્યા.

તેમનાં એક મનુષ્ય પાસેના પરંતુ ઉપર શોધવાને માટે ચડવા લાગ્યો. તેના હાથ પગે સખત વાગવા લાગ્યું, અને તેમ જતાં તેને ન ગણકારીને તે ઉપરના વિકટ ભાગમાં પણ શોધવા લાગ્યો. બહુ ધ્યાનપૂર્વક તે શોધતો હતો. દરેક ખાડાખેડામાં અને ખુણેખાચરે ખોળવા લાગ્યો. પણ તેને ક્યાંક પણ સોનાનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

જ્યારે ને ઉપરના ભાગમાં શોધતો હતો એટલામાં નીચેથી સોડા છુમો પાડી ઉઠ્યું કે ‘ જડ્યું છે, સોનું જડ્યું છે ’ અને તેની સાથે તે ઉપર રહ્યો રહ્યો પણ પ્રસન્નત. પૂર્વક

આનંદના આધાર કરવા લાગ્યો. પછી તેને એક મનુષ્યે કહ્યું, ' નીચે ઉતરો અને તમારા ભાગ્યું સોનું લઈ લો. ' જેને સોનું મળ્યું હતું તેમના પ્રતિ, તેણે પ્રસન્નતાથી થોડીવાર જોયું, અને પાછો તે તો પર્વતની ઉપરની ટોચેએ ચઢવા લાગ્યો, અને ચઢતાં ચઢતાં બોલ્યો કે " એ બધું સોનું તમે જ માંદિં માંદિં વહેંચી લો; હું તો એ સોનું ક્યાંથી આવે છે તેને શોધું છું. "

શુદ્ધિમાન પુરુષો સિદ્ધિઆથી ન લોભાતા સિદ્ધિપતિ શ્રીકૃષ્ણને જ શોધવામાં પ્રયત્નશીલ રહે છે.

માનસ વ્યાપારો સંબંધી વિચારો.

વાંદરાના ચાંદાની પેઠે, મનુષ્યમાં જે કંઈ દુર્બળ હોય તેને ઉધાકું પાડીને ફેંદ ફેંદ કરવાની કશી જ જરૂર નથી. મનુષ્યપ્રકૃતિમાં વા માનવ સ્વભાવમાં જે કંઈ દુર્બળ હોય તેના પ્રતિ લક્ષ આપીને તેને જ જેને કરવાની અગત્ય નથી, પરંતુ તેનાપ્રતિ ઉપેક્ષા જ કર્તવ્ય છે. અને જે કંઈ બલવાન છે તેને જ ઉત્તેજિત કરવું ઘટે છે. મનુષ્યમાં જે કંઈ સખલ અથવા ઉત્કૃષ્ટ હોય તેનું તે મનુષ્યને વારંવાર સ્મરણ આપ્યા કરવાથી તે વધારે સખલ અને વધારે ઉત્કૃષ્ટ થતું જાય છે.

*

*

*

*

કોઈના પણ દોષોનું આપણા મનથી ચિંતન કરવું કે કોઈના સુખઆગળ કથન કરવું એ આપણા મનની દુર્બલતાવિના ખીલું કશું જ નથી. અને એ ક્રિયા જેમ જેમ અધિક કરવામાં આવે છે, તેમ તેમ મન પણ અધિક દુર્બલ પડતું જાય છે. અને એ પ્રકારે થતી મનની દુર્બલતા ખીજાં અનેક કાર્યોમાં મોટા વિવરણ થઈ પડે છે. મનુષ્યને કોઈ પણ કાર્યમાં પરાજય થવામાં પોણોસો ટકા કારણ તેના મનની દુર્બલતા છે. એ દુર્બલતાને ટળી જાય છે તો મનુષ્યને પૂર્વે જે કાર્ય કરીન જણાતું, તે પછી સુગમ થઈ રહે છે. તેથી વિજય પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાએ મનની દુર્બલતાને ટાળવાની પ્રથમ અગત્ય છે. અને એ દુર્બલતા, હોય જોવાનો સ્વભાવ જ્યાં ટળે છે કે તેની જ સાથે ટળી જાય છે.

*

*

*

*

કોઈ પણ પ્રકારના નિશ્ચયને જ્યારે તમે દર્શાવતા હો કે તમારામાં ધારણ કરતા હો ત્યારે તમારા લક્ષને આંતર મનમાં એકાગ્ર કરજો. આપણા આંતર મનને જે કંઈ કરવાનું આપણે કહીએ છીએ. તેટલું જ આપણે કરી શકીએ છીએ. આંતર મન એ એક બલવાન પ્રવર્તક સત્તા છે. અને તેથી તે જે કંઈ પ્રવર્તવે છે, તે અવશ્ય થાય છે. કોઈ પણ નિશ્ચયને માત્ર સુખથી કલા કરવો નહિ પણ આંતર મનમાં તેની દૃઢ છાપ પાડવી. જેમ જેમ તેમાં અધિક પ્રયત્નપણે સંસ્કાર પડે છે, તેમ તે પોતાના પ્રવર્તકસામર્થ્યને પ્રકટાવે છે.

*

*

*

*

આપણે જે કંઈ જોઈએ છે તે આપણને આ જીવનમાં પ્રાપ્ત થઈ શકે એમ છે. એમાં માત્ર રહસ્યરૂપ વસ્તુ એ જ છે કે આપણા જીવનને આપણા પોતાના જ હાથમાં

લેવું અને આપણા પોતાનામાં જેટલાં સામર્થ્યો છે, અને આપણા અસ્તિત્વનું જેટલું બલ છે તે સમગ્રને આપણી દૃષ્ટિમાં જે લક્ષ્ય આપણે રચાવ્યો છે તેના પ્રતિ વાળવું. લક્ષ્યરૂપ વસ્તુમાં આપણું સંબંધનું બળ એકત્ર થતાં તે લક્ષ્ય પ્રત્યક્ષરૂપે રચાય છે. મનુષ્યો લક્ષ્ય રચે છે, પણ તેમાં પેતાના બળને એકાગ્ર કરતા નથી, અને તેથી એ લક્ષ્યને પ્રત્યક્ષ થવાનું અથવા સ્પૃશ્યરૂપે થવાનું કારણ મળતું નથી.

* * * *

સર્વનું રૂપાંતર થયાં કરે છે. પ્રત્યેકનું રૂપાંતર થતું જ નોંધ્યે. રૂપાંતર થયાવિના કોઈ પણ વસ્તુનું જીવન ટકતું નથી. કેમકે જીવતું એ જ રૂપાંતર થતું છે, અને રૂપાંતર થતું એ જ જીવન છે. રૂપાંતર થતું હોય તેને અટકાવવું અથવા રૂપાંતર પામવાની સાક્ષાત્તી ક્રિયાના સામા થતું એ જીવનને અલ્પ કરવા સરખું છે. રૂપાંતરની ક્રિયાને અધિક જાગ્રત્ કરવી એ જીવનો અધિક ઉપભોગ કરવા સરખું છે. બુદ્ધિમાનનું કર્તવ્યમાત્ર એટલું જ છે કે કોઈ પણ વસ્તુને જ પછી તે ધન હો, શરીર હો મન હો કે ગમે તે હો, પણ તેનું અધિક ઉચ્ચ પ્રકારમાં રૂપાંતર કર્યાં કરવું, અને જેમ જેમ એ પ્રકારે અધિક અને અધિક રૂપાંતર થતું રહે છે તેમ તેમ તે વસ્તુ અત્યંત ઉચ્ચ પ્રકારની થતી જાય છે.

* * * *

મોટામાં મોટા પ્રશ્ન એ છે કે જીવનમાં કરવું શું—કર્તવ્ય શું, અને જીવનનો કેવી રીતે ઉપભોગ કરવો. પરંતુ એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ કરવાને માટે આપણે જીવનસંબંધી કેવા વિચાર કરવા એ જાણવું અગત્યનું છે. કેમકે કોઈ પણ ક્રિયા, વિચારપછી જ પ્રકટે છે, અને તેથી વિચારમાં જો યથાર્થતા આવી હોય છે, તો જ ક્રિયામાં યથાર્થતા આવે છે. અને યથાર્થતાવિનાની કોઈ પણ ક્રિયા વાસ્તવ રૂપે ઉપગમવતી નથી. તેથી વિચારને પ્રથમ અત્યંત ઉત્તમ કરવાની અગત્ય છે. વિચારની ઉત્તમતા થતાં કર્તવ્ય તથા પ્રાપ્તિનો સહજ નિર્ણય થઈ શકે એમ છે, અને તેવી રીતે થયેલો નિર્ણય જ યથાર્થ નિર્ણય છે.

* * * *

કશામાં પણ દોષબુદ્ધિ ધરવાનું કારણ નથી. પ્રત્યેક વસ્તુમાં કંઈ પણ સુધારો કરવો એટલું જ કર્તવ્ય છે. ન્યૂનતાનું વા અદ્યત્વનું ચિંતન કરવાનું પ્રયોજન નથી. જે કંઈ બુદ્ધિ અથવા વિશાસ છે તેનાઉપર જ એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખો. તેમ થતાં ઇચ્છિત વસ્તુની અખંડ વૃદ્ધિ અવશ્ય થતી જ નોંધ્યે, અને થશે જ. આખા વૃક્ષઉપર દૃષ્ટિ રાખ્યા કરવાથી કંઈ ફળ પડતાં નથી, પણ ફળઉપર જ દૃષ્ટિ રાખીને તેને પાડવા યોગ્ય ક્રિયા કરવાથી તે પડે છે, તેમ જ કંઈ ઇચ્છિત છે તેના ઉપર જ કેવલ એકાગ્ર દૃષ્ટિ રાખીને તેને અનુકૂળ ક્રિયા કરવાથી તે ફળ પડે છે—પ્રાપ્ત થાય છે.

* * * *

મનુષ્ય ગમે તે કરવાનો ચત્ન કરતો હોય, પરંતુ યોગ્ય ક્રિયા અને દક્ષિણ (ability) એ જ અત્યંત અગત્યની તથા મહત્વની વસ્તુ છે. અને એ બનેને વિશદ (Clear), પ્રજ્ઞાંત, પ્રસન્ન, આગ્રહ-તથા દૃઢતાવાળા અને બલવાન મનની અપેક્ષા છે. એવું મન એ

એ વસ્તુઓને જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં પૂરી પાડે છે, અને જોઈએ તેટલા પ્રમાણમાં ઉપજાવી લે છે. અને એ એ પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રકટતાં મનુષ્ય ગમે તે કાર્ય સર્વોત્કૃષ્ટ રીતે કરી શકે છે.

* * * * *
કઈ દિશાએ વળવું અથવા કઈ દિશાતરફ ફરવું એ જ્યારે તમને ન સ્પષ્ટ થતું હોય તો તમે એક દિશાપ્રતિ અધિક પ્રમાણમાં વળી ગયા છો, એમ તે સૂચવે છે. જે કોઈ પણ બાજુએ હૃદયી અધિક પ્રમાણમાં ઢળી પડ્યો નથી તેને ગમે તે બાજુએ ઢળવું સુગમ હોય છે. તે સમયે ફાળુભર સાંત યજ્ઞે. તમારા પોતાના અંતરમાં સંયમ કરજો. અને સ્થિરતાને ધરજો. તમારે માટે કોઈ પણ એક ઉત્તમ માર્ગ છે, પરંતુ ભ્રમિત અથવા વમળે ચડેલું મન તેને જોઈ જાણી શકવા અસમર્થ હોય છે.

* * * * *
જે કંઈ તમે માગ્યું હોય અથવા ઇચ્છ્યું હોય અને તે ન મળે અથવા તે મેળવવાના પ્રયત્નમાં તમે નિષ્ફળ થાઓ તો તમારા અંતઃકરણમાં નિરાશાને એક ફાળુ પણ અવકાશ આપશો નહિ. માત્ર તમારા મનને જાદુ રૂપ આપો, તમારા મનને ફેરવી નાંખો અને કંઈ પણ વધારે સારાની માગણી અથવા ઇચ્છા કરો. આ એક સિદ્ધાંતરૂપ વસ્તુ છે કે જે ફરેક સંજોગોમાં ઉત્તમ પરિણામને ઉપજાવ્યાવિના રહેતી નથી.

* * * * *
જે મનુષ્ય એમ વિચારે છે કે મારે હૃદયપરંત કામ કરવું પડે છે, અને મારે માથે હૃદયપરંત કામનો બોજો છે, તે મનુષ્ય કેવી રીતે કામ કરવું તે જાણતો હોતો નથી. તમે હૃદયપરંત કામથી દબાઈ ગયા છો, એ પ્રકારે અખંડ ફરીયાદ કર્યા કરવી એ તમે કામ કરવામાં નાલાયક અથવા અસમર્થ છો એ કણુલ કરવાસરખું છે. તમારે હૃદયપરંત કામનો બોજો વઠવો પડે છે એ પ્રકારે ચિંતન સેવવું એ તમારા સામર્થ્યને ન્યૂત કરવા સરખું છે. તમારે જે કંઈ કરવાનું આવે તે તમે કરી શકશો એ પ્રમાણે કહેવું. અને મનથીએ લાવ શખવો એ તમારા સામર્થ્યને વધારનાર છે. આજ સુધીમાં તમારામાં જેટલું સામર્થ્ય આવ્યું છે તે લાવનાર તમે જ છો, અને તેને વધારવું એ પણ તમારા જ હાથમાં છે. તે ગમે તેટલું વધી શકે એમ છે, પણ જ્યારે તમે પોતે તેને વધારો છો તો જ તે વધી શકે છે, અને તે પોતાને આવી મળના કાર્યને હૃદયપરંત માની લેવાથી વધતું નથી. તમે તેનાથી મોટા છો, કામની હદકરતાં તમારા પોતાના સામર્થ્યની હદ અધિક છે એ પ્રકારે માનવાથી જ તે સામર્થ્ય વધે છે.

* * * * *
તમારા બાહ્ય અથવા પ્રત્યક્ષ જીવનમાં જે કંઈ પ્રત્યક્ષ કરવાની ઇચ્છા હોય તેને માટે પ્રથમ તમારા આંતર જીવનમાં પ્રત્યેક જાતનું રૂપાંતર અથવા ફેરફાર થવો જોઈએ. જે કંઈ તમારે સ્ફૂલમાં પ્રત્યક્ષ કરવું હોય તે પ્રથમ તમારા અંતરમાં-સૂક્ષ્મમાં-પ્રત્યક્ષ થવું જોઈએ. અખંડ પ્રગતિ અને શાશ્વત શક્તિને માટે આ એક મુખ્ય નિયમ છે. તમારે જેવા થવું હોય તેવા તમને પ્રથમ રચો, અને પછી બીજી વસ્તુઓને તમારે જેવા પ્રકારની કરવી હશે તેવા પ્રકારની કરવાનું તમારામાં જળ, હૃદિ અને શક્તિ પ્રાપ્ત થશે.

જે મનુષ્ય પોતાનામાં ફેરફાર કર્યા વિના બીજા પ્રસંગો કે વસ્તુ વગેરેમાં ફેરફાર કરવા યત્ન કરે છે, તે યત્ન બીજા કે એવા કોઈ પણ આધારવિના છાપડું ઉછું કરવાના યત્ન જેવો હોય છે. તમને પ્રાપ્ત થતી વસ્તુઓ, સ્થિતિઓ, સંજોગો વગેરે જેવા તમે હો છો તેવા પ્રકારની આવી મળે છે. ઉપર ઉપરથી તમે તમને પોતાને જુઓ તો તેવું કારણ તમને મળી આવતું નથી. તેમ છતાં તેના કારણરૂપ તમે જ હો છો. અને એ તમને ત્યારે જ સ્પષ્ટ થાય છે કે જ્યારે તમે તમારામાં ફેરફાર કરો છો.

* * * *

કેટલાક પ્રસંગે અથવા કોઈ કોઈ સમયે એવું થઈ આવે છે, કે જ્યારે કશામાં ચિત્ત પરોવાતું નથી, અને કોઈ વાતે ગમતું નથી. પરંતુ તે વખતે ભૂલ એક જ જગ્યાએ થતી હોય છે, અને તે દૃષ્ટિબિંદુની જગ્યા છે. મનુષ્ય જ્યારે અયોગ્ય પ્રકારના દૃષ્ટિબિંદુને ધારણ કરે છે, ત્યારે તેને સઘળું જ પ્રતિકૂલ દેખાય છે. મનુષ્ય જ્યારે અધિકારમાં હોય છે ત્યારે તેને સઘળું જ અધોર્ન દેખાય છે. પરંતુ પ્રકાશમાં આવવું સંભવિત છે, અને અર્ધક પ્રકાશમાં રહેવું પણ સંભવિત છે. તથા મનુષ્ય જ્યારે પ્રકાશમાં આવે છે ત્યારે તેને સઘળું પ્રકાશમય, અને સઘળું મુક્તિવાન જણાય છે. તમારી દૃષ્ટિને પસંદ અને આ ક્ષણે જે પ્રતિકૂલ જણાય છે, તે બીજી જ ક્ષણે અનુકૂલ જણાશે. કોઈ પણ વસ્તુને જેવા રૂપમાં તમે ગ્રહણ કરો છો તેવા પ્રકારના ફલને તે પ્રયત્નપણે ઉપજાવે છે અને તેથી કોઈ પણ વસ્તુ પ્રતિકૂલરૂપે જણાતાં તત્કાલ જૂઠા પ્રકારના દૃષ્ટિબિંદુથી તેને જુઓ, અને પછી તે તમને પ્રતિકૂલરૂપે નહિ જણાય.

* * * *

પ્રત્યેક દિવસ, અથવા વધારે સાફ તો દિવસમાં કેટલીક વખતે, થોડી ક્ષણ પણ અંતર્મુખ થવાના અભ્યાસને કદાપિ છોડી દેવો નહિ. અને ન હોય તો પાડવો એ સ્પષ્ટ કરવાની તો કોઈ અગત્ય જ નથી. મન તથા વિચારોને થોડા થોડા સમયના અંતરે અંતર્મુખ કરવાથી મન નિર્મલ થાય છે. અને વિચારના ગુણધર્મ (Quality) માં સુધારો થાય છે. તે જ પ્રમાણે તે મનુષ્યના સામર્થ્યની વૃદ્ધિ કરે છે. કેમકે આંતર જૈતન્યમાં અંતર્મુખ થવું એ જૈતન્યના વિશાલ સામર્થ્યનો સ્પર્શ કરવા સરખું છે. જૈતન્ય અથવા પરમતત્ત્વમાં અંતર્મુખતા યતાં સર્વ કરણો અત્યંત પ્રુષ્ટિને પામે છે અને જે કંઈ સર્વોત્તમ હોય છે તેના જ અવિષ્કાર કરે છે.

* * * *

જ્યારે કેવલ સામર્થ્યમય અથવા મુક્તિવાન જીવન એ એક જ યથાર્થ જીવનરૂપ મનાઈ આપણા દૃષ્ટિબિંદુમાં સ્થિર રહે છે, અર્થાત્ તેના જ જીવનને જ્યારે આપણે આપણા પોતાના જીવનરૂપે જોઈએ જાણીએ છીએ, ત્યારે પ્રત્યેક વિચાર, પ્રત્યેક પ્રયત્ન, અને પ્રત્યેક અનુભવ આપણા જીવનને સામર્થ્યમય અથવા મુક્તિવાન કરે છે, અને એ મુક્તિવાન જીવન એ જ યથાર્થ જીવન છે કે જે મનુષ્યના સમગ્ર અંશમાં પાસ્તવ મુક્તિ અથવા મહત્તાને અખંડિતપણે પ્રકટાવે છે. એ જીવન શરીર મન કે આત્માઉપર આધાર રાખી રહેતું નથી. પણ એ ત્રણમાં રહેલી સઘળી વસ્તુને તેનો સર્વોત્તમ ઉપયોગ

કરી શકાય એવા રૂપમાં બદલી નાંખે છે. એ જીવન દરેક વસ્તુમાંથી સર્વોત્તમને શોધી કહાડે છે, અને એ સર્વોત્તમનો તે જીવન સર્વોત્તમ પ્રકારે ઉપભોગ કરે છે. અને તેથી જીવનની શ્રેષ્ઠતાપ્રતિ સર્વ પ્રકારે લક્ષ રાખવું એ કેટલું અગત્યનું છે, એ સહજ સ્પષ્ટ થાય એમ છે.

* * * * *
જ્યારે મનુષ્યનો થોડો જ અંશ કાંઈપણ કાર્ય કરવાનો નિશ્ચય કરે છે, ત્યારે થોડે ભાગે તેના પ્રતિકૂલ કાર્યમાં જ પહોં જાય છે. અને તેનું કારણ એ છે કે એમ કરવાથી તે પોતાના નિશ્ચયને માત્ર બાહ્ય મનહિપર જ વાળે છે, અને તેથી આંતર મનને તેની પૂર્વની જીની ધમ્જાઓ અને તેના પૂર્વના જીના પ્રકારના વલણ પ્રમાણે જ વર્તવા દે છે. આ પ્રમાણે બાહ્ય મન જ્યારે જૂઠ્ઠા વ્યાપારમાં જોડાય છે, ત્યારે આંતર મન તેના પૂર્વના જીના જ વ્યાપારમાં જોડાયેલું રહે છે. અને તેથી તે એ સક્રિયો વિરુદ્ધ કાર્ય કર્ય જાય છે. બાહ્ય મનમાં વિરુદ્ધ પ્રકારની ધમ્જાઓ રચાવા છતાં પણ આંતર મનની ધમ્જાઓ તેમના પૂર્વના બાંધેલા ધોરણે જ પ્રવર્ત્યા કરતી રહે છે. આથી ઉભયના સહકારિ બન્નેથી જે કંઈ કાર્ય થઈ શકે એમ હોય છે, તે પછી નથી થતું, અને મનુષ્યનું બળ વહેંચાઈ જાય છે. તથા પરિણામે આંતર મનની ધમ્જાનુસાર જ રૂઝ પ્રકટે છે. કેમકે તે અલવાન હોય છે. તેથી કંઈ પણ કાર્ય કરવામાં કેવલ બાહ્ય અથવા સ્થૂલ મનનો જ આધાર લેવાની જરૂર નથી, પણ બાહ્ય તથા આંતર એ ઉભય મન અથવા મનના સમગ્ર અંશનો આધાર લેવાની અગત્ય છે.

* * * * *
સ્થૂલ અથવા બાહ્ય મન પોતાના લક્ષ (attention) ને પોતાના સમગ્રની ચક્ષિ-પ્રતિ વાળીને તેની ધમ્જા અથવા ક્રિયાને ફેરવી શકે એમ નથી, અર્થાત્ આપણું બાહ્ય મન આપણી ધમ્જાઓ તથા ક્રિયાઓ ઉપર સ્થામિત્વ સ્થાપીને તેમાં ધારે તેવો ફેરફાર ઉપજાવી શકતું નથી. આપણા ઉપર સ્થામિત્વ સ્થાપનાર અથવા મનુષ્યને નિયમન કરનાર તો તેનું આંતર મન જ છે, તેથી એ સ્પષ્ટ જ છે કે મનુષ્યનું સ્થૂલ મન જે કંઈ કરવાનો નિશ્ચય કરે છે, તે નિશ્ચયને જો આંતર મનમાં એકાગ્ર કરવામાં અથવા સ્થાપવામાં આવે છે તો એ સ્થૂલ મનની જે ધમ્જાઓ અથવા નિશ્ચય હોય છે, તે પ્રમાણે જ થાય છે. તેથી જેમણે કંઈ પણ ધારેલું કાર્ય કર્યું છે, તેમણે માત્ર કાર્ય તેમના બાહ્ય મનને શોધીને જ ખેંચી રહેવાનું નથી, પણ તે કાર્યના વિચાર તથા તે કાર્યના સ્વરૂપને અને તેના નિશ્ચયને આંતર મનમાં દૃઢપણે સ્થાપવાની અગત્ય છે. અને એ જો જ્યારે મળે છે ત્યારે મનુષ્યના મનનો મોટો અંશ મળ્યો એમ કહી શકાય છે.

* * * * *
જે કંઈ તમારે જોઈતું હોય તે મેળવવામાં તમે નિષ્ફળ થાઓ, તો તે સમયે ખેદનો સ્વીકાર કરશો નહિ, કોઈ પણ પ્રસંગે અસતોષનો ઉદ્ભાવ દર્શાવશો નહિ. કેમકે પ્રત્યેક પ્રસંગે અને ગમે તેવા સંજોગોમાં પણ તમારાથી જો તેટલા સર્વોત્તમ થવાનું નિરંતર જારી રાખવાથી તમે કંઈપણ ઉત્તમ અથવા યથાર્થ સારને અવસ્ય પ્રાપ્ત થાઓ છો. ખેદ પામવો અથવા નિરાશ થઈ જવું એ કોઈપણ વસ્તુ ઉપરના તમારા કાળુને ખોઈ ખેંચવાસરખું છે, અને એ કાળુને પુનઃ મેળવવાને માટે ધણી સમય અને સવિશેષ યત્ન કરવાનો રહે છે.

પરંતુ પૂર્વપ્રમાણે દહ નિશ્ચય અને શ્રદ્ધાને અખંડ કાયમ રાખવાથી પ્રથમકરતાં પણ વધારે કાળુ આવે છે, અને પછી સઘળા પ્રકારની અનુકૂલતા થવામાં માત્ર થોડા સમયની જ અપેક્ષા રહે છે.

*

*

*

*

કોઈએ પણ નિરાશા, અર્ધચિંતે પ્રાપ્ત થવાની કે અસંતોષ અથવા હિંસા પામવાની અગત્ય નથી. નિરાશાવાળું મન દુર્બલ ગણાય છે, અને તેથી તેના પ્રતિ જે કંઈ વિશ્વ કે પ્રતિકૂલતા આવે છે, તેના સંપ્રેમ થઈ શકવાનું તેનામાં બલ હોતુ નથી. જે મન ધૈર્યને, પ્રસન્નતાને તથા શ્રદ્ધાને પોતાનામાં ધારણ કરી રાખે છે, તે પ્રત્યેક વિશ્વને ટાળાને ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગમાંથી પણ નિર્ભયપણે પાર ઉતરી જાય છે. કેમકે તેનું મન જ અખંડ બલવાન રહી શકે છે—તેના મનમાં જ અંતર્ધર્મ બળ રહી રહે છે. નિષ્ફલતાનું મુખ્ય કારણ કટોકટીના પ્રસંગમાં મનનો નિરાશ થઈ જવાનો જે સ્વભાવ છે તે જ છે. તેમ થવાથી એ દુર્બલ અને અવ્યવસ્થાવાળું મન એટલું બધું તો ગભરાઈ અને મુઝાઈ જાય છે કે તે પોતાની તુલનાશક્તિ, ન્યાયશક્તિ તથા સામર્થ્યને અત્યંત પ્રમાણમાં ગુમાવી બેસે છે, અને જ્યારે આપણને વિકટ પ્રસંગો પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારે આપણને સર્વોત્તમ તુલના અથવા ન્યાયશુદ્ધિ અને સર્વોત્તમ સામર્થ્યની અગત્ય પડે છે. તેથી તેવા પ્રસંગોએ આપણા મનને લેશ પણ દુર્બલ, નિરાશ કે અચળ થવા દેવું નહિ, અને તે અભ્યાસથી થઈ શકે છે. અમુક પ્રકારના ચિંતનથી મન જેમ દુર્બલ નિરાશ અને દમાઈ ગયા જેવું થાય છે તેમ અમુક પ્રકારના વિચારથી, ચિંતનથી, ઘોતનથી, ભાવનાથી, તથા નિશ્ચયથી તે મન બલવાન અને ગમે તેવા વિકટ પ્રસંગના પણ સંપ્રેમ અથવા બલવાળું રહે છે. વિચાર અને તેના વિવિધ સ્વરૂપો મનના આહારની વિવિધ વાનીઓ છે. અને તેથી તેને પુષ્ટ કરવાને તે આહાર જ શ્રદ્ધા કરવો જોઈએ.

*

*

*

*

જો તમારે નિરાશાને છોડીને તમારામાં ધૈર્યનો ઉદય કરવો હોય, મનને શ્રદ્ધામય બનાવવું હોય તો એ લક્ષમાં રાખજો કે તમને જે કંઈ પ્રસંગ આવી મળે તેના સંપ્રેમ ઉભા રહેવાને તમે પૂરેપૂરા બળીયા છો. અને વળી એ પણ સ્મરણમાં રાખજો કે જે કોઈ પણ સમયે નિષ્ફલતાને આદર નથી આપતો, દુર્બલતાને આવકાર નથી દેતો, તેને સઘળી વસ્તુ—મનુષ્ય કે પદાર્થ—સામર્થ્ય ધીરવાને મારે તત્પર છે. તમારા અજ્ઞાના ઉપરના પટઉપર સર્વપ્રકાર ન જણાવતો હોય તો તે અજ્ઞાના પૃથ્થુ ભાગમાં—તેના અંતર્ભાગમાં—દષ્ટિ કરો. તમે દષ્ટિ નાંખી શકશો. વળી એ જ પ્રમાણે તમે તમારા પોતાના પ્રકાશને સજ્જ શકો એમ છે, તમારા પોતાનામાંથી પ્રકાશને ઉપજાવી શકો એમ છે. તમે સજ્જતા તે પ્રકાશઉપર સંયમ કરવાથી, તેનાઉપર જ તમારા સમગ્ર લક્ષને સ્થાપવાથી, તમારા વિચારો અધિક પ્રકાશિત થાય છે. અને તેવા વિચારો તમારા મનના સમગ્ર પ્રદેશમાં પ્રકાશને પ્રસારશે અને તમારા મનને એવું તો વિશુદ્ધ તથા શુભ કરી ચૂકશે કે જ્યાં તમારા આગળ જવાના માર્ગને તમે બહુ જ સુગમપણે જોઈ શકશો. મનની આ તેજસ્વિતાને પામનાર મનુષ્ય પોતાના ઉન્નતિપંથને એવા તો સ્પષ્ટ રૂપમાં જુએ છે, કે જે જોતાં તેને પછી કરી જ શકે. હઝગપણું કે ભ્રાંતિ રહેતી નથી.

*

*

*

*

ધાર સમય અથવા વિકટ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તમારાથી જેટલા સર્વોત્તમ બની સકાય એટલા બનો. જે તમે તમારાથી બને તેટલા સર્વોત્તમ બનશો તો પ્રત્યેક પ્રસંગ તમારા સંબંધમાં આવતી સઘળી વસ્તુ વધારે સારી બનવા તંદુરુપ બનશે, પણ જો તમે જ અધઃપતન પામ્યા કરશો, તમે જ જો નીચે અને નીચે ગતિ ક્યાં કરવાનું કાયમ રાખ્યા કરશો તો સંઘળી વસ્તુઓ પણ તમારી સાથે નીચે અને નીચે જ ઉતરતી જશે, અને પરિણામે સઘળું ચિનાશ પામશે. તમને પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસંગ અથવા સ્થિતિના નિયામક તમે છો, એ વાત તે સમયે લેશ પણ ભૂલશો નહિ. એ ભૂલવાથી જ તમે દુર્બલ બનો છો, અને દુર્બલ બનવાથી તમે નીચે પડતા બન્યો છો. તમને પ્રસંગો ગમે તેવા પ્રાપ્ત થાય, તમારા આસપાસના સંબંધો ગમે તેવા પ્રકારના જણાય તેપણુ જેવી રીતે તમે બન્યો છો તેવી જ રીતે તમને પ્રાપ્ત પ્રસંગ વા સ્થિતિ પણ બન્ય છે. તમે નીચે નીચે બન્યો છો, તો તે પોતાની વિકટતાના ભયંકર રૂપને પ્રકટાવતી નીચે અને નીચે અર્થાત્ વધારે અને વધારે દુર્ઘટ રૂપમાં તમારી સાથે આવે છે, અને જો તમે ઉંચે બન્યો છો તો એ જ પ્રસંગ વા સ્થિતિ પોતાનામાં રહેલી ઉત્તમતાને તથા અપૂર્વતાને પ્રકટાવતી તમારી સાથે ઉંચે આવે છે. ક્યાં જયું તે તમારી ઇચ્છાની વાત છે. તમારા હિતની વાત તો એ જ છે કે તમારે ઉચ્ચ દિશામાં અધિક શ્રવણપ્રતિ, અધિક બળપ્રતિ, મનની અધિક તેજસ્વિતાપ્રતિ, અધિક દદામદપ્રતિ, અધિક વૈભવપ્રતિ, અધિક પ્રસન્નતાપ્રતિ અને અધિક શ્રદ્ધાપ્રતિ જયું. જે કાલે શ્રદ્ધા નિષ્ફળ થતી અથવા ડગતી જણાય તે સમયે પૂર્વના કરતાં પણ અધિક શ્રદ્ધાને ધારણ કરો. ઉંચે અદો અને ઉચ્ચતર વિચારમાં અને બસવતર વિચારમાં રહો. અને મનની તથા આત્માની બલવત્તમ સત્તાપ્રતિ અત્યંત પૂર્ણતાથી અભિમુખ થાઓ, અને એ ઉપરાંત અત્યંત તત્ત્વમાં વિશ્વાસવાળા થાઓ તથા તેના જ આધારને ગ્રહણ કરો. બ્યાં સુધી મનુષ્ય જે કંઈ પૂર્ણ પરમ અથવા સર્વોત્કૃષ્ટ છે તેમાં મન વાણી અને ક્રિયાવડે અખંડ જોડાયેલો નથી રહેતો ત્યાં સુધી તે કોઈ પણ રીતે સર્વોત્તમ બની શકતો નથી. આ માત્ર કલ્પના અથવા અંધ મતલબ નથી, પણ તે સગ્રામ અંશથી સચ્ચા (Scientific) છે.

ધાર્મિક જીવન.

પુણ્યાન્નુપુણ્યધિપ્તપેક્ષણતત્ત્વપેક્ષિ

વ્રજાવલોકનધિપં ન જહાતિ યોગી ।

સંગીતતાલલયવાગવશંગતાડિપ

મૌલિસ્થકુંભપરિરક્ષણધીર્નરોચ ॥ વરાહોપનિષદ્.

ત્રિપ સાધક બધુઓ:—

ધર્મનાં સામાન્યવિશેષ સ્વરૂપોને શુદ્ધિમાન પુરોષો અને સુત સ્ત્રીઓ બને છે. તેમાંનાં કેટલાં યોગી મનુષ્યો યથાર્થ ધર્મમય શ્રવન ગાળનાર હોય છે? પાકશાસ્ત્ર ભણી બૂદા બૂદા પ્રકારની બોલવ્યસામગ્રી કેવી રીતે ધાય છે તે બાજુનાર, પરંતુ કોઈ દિવસ ખીચડી કરવાનો પણ અભ્યાસ જોણે સિદ્ધ ક્યો નથી તેવા મનુષ્યકરતાં માત્ર સારી રીતે નિત્યની

રસોઈ કરી જાણનાર, પરંતુ મોટી સામગ્રી થી રીતે બનાવવી તે નહિ જાણનાર બોજન-જન્ય સુખને વધારે પ્રકટ કરી શકે છે. આથી કેવળ જ્ઞાનકરતાં અલ્પ અનુભવમય જીવન વધારે સુખપ્રદ ગણાય છે. છદ્ધરા પાણીના અવલંકરતાં ગંભીર સરોવર સ્નાનાદિની વધારે અનુકૂલતા સિદ્ધ કરાવી આપે છે. પણ આ કાળનું બલ એવું છે કે અનુભવની ઉંડાઇને બદલે મનુષ્યો જ્ઞાનનો વિસ્તાર વધારે પસંદ કરે છે. આ કેવળ શુદ્ધિમય અર્થાત્ જ્ઞાનમય જીવન અને અનુભવમય અર્થાત્ તન્મયજ્ઞાનમય જીવનના સ્વરૂપ અને ફલમાં મોટો ભેદ હોય છે. આ કારણથી રાત્રિદિવસ ઘરાકાશ, મહાકાશ, રજઝૂસર્પ ઇત્યાદિ કલ્પકંડુ શબ્દધારાનું રટણ કરનાર અનુભવશન્ય વેદાન્તી પડિતકરતાં હાથુભર હરિરસનો આસ્વાદ કરનાર પવિત્ર ભક્તજન્ય વધારે વેદાન્તના રહસ્યને જાણે છે, અને તેથી વધારે સ્તુત્ય અથવા પંથ છે.

આપણા જીવનનું રહસ્ય કેવળ શુદ્ધિમાં અર્થાત્ જ્ઞાનભૂમિકામાં નથી, પરંતુ આપણા અંતરતમ સ્વરૂપમાં રહેલા અપરોક્ષ અનુભવજન્યમાં તથા આપણી ગુણ અથવા નિગૂઢ દશામાં રહેલી જ્ઞાન, ઇચ્છા અને ક્રિયાશક્તિના સમતેજ પ્રકાશમાં છે. આપણી સ્વાભાવિક સર્વપ્રાણીપદાર્થને વિશદ કરનાર જ્ઞાનશક્તિનો આવિર્ભાવ કરનાર આપણી શુદ્ધિ એક સાધન માત્ર છે; અને તેના પરપ્રદેશમાં આપણા આત્માને જ્ઞાનપ્રકાશ કોઈ વિશદશક્તિ રીતે પ્રકાશે છે ધરમાં સાદી રીતે ગોઠવેલાં દર્પણો સંચાલિતા પ્રકાશના અભાવે કોઈ પણ પ્રકારના અનુભવાળાને અથવા શાલાને આપતાં નથી; પરંતુ ગ્રંથોના સ્વાભાવિક પ્રકાશ મહાકાશરૂપ અનુભવાધિમાં પ્રસારને પામી ધર અને તેમાં રહેલાં દર્પણોદિને સતેજ કરે છે, તેવી રીતે શુદ્ધિના પર ભાગમાં રહેલું આત્મજ્યોતિ શુદ્ધિને અને તદ્દ્વારા સર્વને તેજોમય—જ્ઞાનમય—બનાવે છે. આત્માની સ્વાભાવિક જ્ઞાનશક્તિ અપરોક્ષ અનુભવરૂપ છે, અને શુદ્ધિકાર પ્રકટ થતી તે શક્તિ પરોક્ષ અનુભવરૂપ છે. આપણા જીવનનાં જ્ઞાન, ઇચ્છા અને ક્રિયારૂપ ત્રણ સૂત્રો તે અધ્યાત્મતત્ત્વસાથે સંધાયેલાં છે, તે તત્ત્વ મહાકાશરૂપ છે, અને શુદ્ધિ આદિ ઉપાધિઓ એ ત્રણ શક્તિઓને પ્રકટ કરનાર નિર્જલ સાધનો છે. ધરમાં મૂકેલું દર્પણ પ્રકાશજન્યથી ધરમાં રહેલા પદાર્થોને જ અભિચક્ર કરે છે, પરંતુ મહાકાશમાં પ્રસરેલો સર્વપ્રકાશ સમગ્ર વિશ્વને પ્રકટ કરે છે, તેવી રીતે કેવળ શુદ્ધિનું સરણ લેવાથી શુદ્ધિની આ પારના અર્થાત્ બાહ્ય પદાર્થોનું જ્ઞાન આપણે મેળવી શકીએ છીએ. પરંતુ આપણા સાક્ષી આત્માનો આશ્રય કરવાથી આપણે શુદ્ધિના પાછલા ભાગમાં રહેલા વિશ્વને અંતઃસંવેદનથી અથવા સદૃશ ઉપલબ્ધિથી (intuition) ઘણી સારી રીતે જાણી શકીએ છીએ.

આ દૃશ્ય પ્રપંચરૂપ નાટકમાં શુદ્ધિ એક નેપથ્યનો પડદો છે. રંગભૂમિઉપર જે રંગ-બેરંગી પ્રસંગો બને છે તેની કારણસામગ્રી નેપથ્યના પાછલા ભાગમાં હોય છે આ સામગ્રી નાટકનાં પાત્રો સારી રીતે જાણી શકે છે, કંઈ પ્રેક્ષકો જાણતા નથી, કારણ કે તેમની દંષ્ટિ પડદાને બેઠીને યથાર્થ સામગ્રી જોઈ શકતી નથી.

જેમ દિલ્લપાલિત ઉભય લાપાનો રસ લઈ શકે છે તેમ શુદ્ધિના આ પાર અને પેલે પાર ગમનાગમન કરવાની શક્તિવાળા તત્ત્વત્ત્વ પુરુષો આ વિશ્વના સ્થૂલસૂક્ષ્મઆત્મકરોને કરામલકવત્ અનુભવે છે. નેપથ્યની આ બાજુ ભજવાતું સંસારનું કરણરસપ્રધાન નાટક શુદ્ધિથી પરપ્રદેશમાં દંષ્ટિ નાંખનારને નિદ્રા થાય છે. આપણા જીવનનાં ઉંડા મંથો-

ને પ્રકટ કરનારી આ અંતઃસવેદન અથવા સહજ ઉપલબ્ધિરૂપા શક્તિ ધાર્મિક આત્માઓમાં પ્રકટ થાય છે. આથી ધર્મના સામાન્યવિશેષ જ્ઞાનકરતાં ધર્મમય જીવન ગાળવાની કલા આપણા શિષ્ટ પુરુષોએ વધારે પસંદ કરી છે. આ કલા ધાર્મિક આત્માઓની જીવનશૈલીમાંથી અને તેમની સ્વચ્છંદ અનુભવઉર્મિઓ જે તેમની પ્રત્યક્ષ વાણીમાં અથવા પ્રથેમાં ઉછળે છે તેમાંથી મેળવવાની હોય છે.

તત્ત્વજ્ઞ ભર્તૃહરિ યથાર્થ કહે છે કે ઈર્ષ્યેષાદોષોઃ પશુભિઃ સમાનાઃ ધર્મવિના મનુષ્યો પશુસમાન જ છે, અર્થાત્ મનુષ્યનું અને પશુનું વિભેદક ચિન્નું અર્થાત્ ભેદજનક ઉપાધિ શરીર નથી પરંતુ ધર્મ છે. આ ભૂમંડલઉપર આ બે અક્ષરના રાખેલા રહસ્યને જાણવા અસાધારણ પ્રયત્નો થયા છે, થાય છે અને થશે. આ પ્રયત્નોએ ઇતિહાસનાં પાનાંને પ્રસંગે શોકમય, પ્રસંગે આનંદમય, પ્રસંગે ઉપહાસમય અને પ્રસંગે આશ્વાસનમય બનાવ્યાં છે. પ્રસંગે આ પ્રયત્નોએ વિજ્ઞાનની વૃદ્ધિને અટકાવી છે, અને પ્રસંગે આ પ્રયત્નોએ વિજ્ઞાનની જ્યેષ્ઠિતિ આજીવર્ષત ટકાવી રાખી છે. આ સવળો પરિણામ જીવિને શરણુ યદ્ધ ધર્મ સિદ્ધ કરવાના પ્રયત્નોથી પ્રકટ થયો છે. જ્યાં જીવિના પર ભાગમાં રહેલા સ્વરૂપનું શરણુ યદ્ધ ધર્મમય જીવન ગાળવા પ્રયત્નો થયા છે ત્યાં આશ્વાસન, શાંતિ, તૃપ્તિવિના અન્ય કંઈ જાણ્યું નથી.

આપણા પ્રાસ પુરુષોએ આપણા ધર્મને અને પ્રાણીમાત્રના ધર્મને એક પુરુષની મનિતને અધીન બનાવ્યો નથી. તેઓ ધર્મનું ખીજ પરમાત્મા અર્થાત્ પ્રાણીમાત્રના શુદ્ધશયમાં રહેલા ચૈતન્યધન સ્વરૂપમાં સમાયેહું માને છે; અને તે ખીજ ક્ષિત દેશકાલમાં સર્વજ્ઞ આર્ય અંતઃકરણમાં અંતઃસવેદનરૂપે અંકુરિત થાય છે. તે અંકુર ક્ષુતિરૂપ ગણાય છે અને તે શાશ્વત ધર્મની શાખારૂપ મધ્યાદ્યો દેશકાલનુસાર ધાર્મિક મર્યાદાઓ સ્થાપે છે, અને તેને સ્મૃતિઓ કહે છે; તે શાખામાંની કઈ શાખા અમુક પ્રજાને અથવા અમુક વ્યક્તિને અનુકૂલ પડશે તે વાર્તા જ ઇતિહાસદ્વારા સિદ્ધ કરવામાં આવે છે, અને અંતમાં શિષ્ટ પુરુષોના આચારને ધર્મના-સાપકતરીકે સ્વીકારવામાં આવે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે ધર્મનો આત્મા સર્વજ્ઞ એક છે, તોપણ દેશકાલ અને પાત્રતરફ લક્ષ્ય કરી આચરણીય ધર્મ ક્ષુતિસ્મૃતિઇતિહાસપુરાણ અને સિદ્ધાન્તોના આચારથી નિયંત્રિત થાય છે. આ નિયંત્રણ ધર્મવૃક્ષના રસને મુકવી નાંખવાઅર્થે નથી, પરંતુ તે રસને આપણી શરીર, મનોમય, અને અધ્યાત્મરૂપ ધર્મવૃક્ષની શાખાઓમાં જોઈએ તેટલો પ્રસરાવવા અર્થે હોય છે. આ પ્રસારે ધર્મનું એક સનાતન સ્વરૂપ અને ખીજું સાંપ્રદાયિક સ્વરૂપ બંધાય છે. પ્રથમ સ્વરૂપ આત્મરૂપે રહે છે, અને ઇતર સ્વરૂપ શરીરરૂપ રહે છે. જેમ રાજ્યનીતિના પુરુષો Party politics અર્થાત્ પક્ષમય રાજ્યનીતિને રાજ્યતંત્રના નિર્વાહમાં ઉપયોગી ગણે છે, કારણ કે એક જ વિચારને પ્રધાન રૂપ આપી રાજ્યતંત્ર ચલાવવામાં આવે તો રાજ્યનૈતિક એક દેશમાં ધસડાઈ જાય અને લિન મતિ અને લિન આસપવાળ મનુષ્યોના સમુદાયરૂપ પ્રજા સામાજિક શાંતિ અનુસરે નહિ; તેમ પ્રાણીમાત્રના આત્માને સતેજ રાખનાર સનાતન ધર્મ અવિચિત્ર સંપ્રદાયધર્મના અભ્યાસવિના શુષ્ક, નીરસ અને મોજા પડી જાય, અને પરિણામે અનેક ધર્મની વિચારમય તુલના કરવામાં ધર્મનો સમાસ યદ્ધ

રહે, અને ધર્મનું અસાધારણ ફલ જે મનુષ્ય આત્માને પરમ શાંતિ આપવાનું છે તે હ્રમ યાય. આ કારણથી આપણાં શાસ્ત્રોમાં:—

સ્વધર્મે નિઘર્તે શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ।

તાનદૃક્ત્સ્ત્વિદોર્મદાન્ કૃત્સ્ત્વદ્વિન્ન વિચાલયેત્ ॥

સ્વધર્મમાં મરણ સારું, પણ પરધર્મ હાય લાવનાર છે. - સર્વાંશ જાણનાર તત્ત્વજ્ઞે અદ્યક્ત મનુષ્યોના ધર્મસંબંધી નિર્ણયોનો ભંગ નહિ કરવો વગેરે સાવધ રાખનાર વાક્યો જોવામાં આવે છે. હિંદુધર્મની મહત્તા એટલામાં જ છે કે તે પરધર્મોપ્રતિ માનદંટિયા જુએ છે, તે તે ધર્મમાં ઉછરેલાં મનુષ્યોને તે તે ધર્મના ઉચ્ચગ્રાહો સિદ્ધ કરવા પ્રયોગે છે; અને પોતાનો ધર્મ જ સર્વમાન્ય હોવો જોઈએ અને સમગ્ર પ્રજા તે જ ધર્મ સ્વીકારે એવી દુરાશા અને મૂર્ખતાને પ્રકટ કરતો નથી. તેની સાથે સ્વધર્મમાં જન્મેલી પ્રજાને સર્વ સંપ્રદાયધર્મોના આત્મમૂલ સનાતન ધર્મનું અખંડ જ્ઞાન કગાવે છે. હિંદુધર્મના આ ઉદાર આત્માને લીધે એના સંપ્રદાયોમાં સનાતન ધર્મનું સ્વરૂપ જેવું જળવાયું છે તેવું ઘટતર ધર્મોમાં જળવાયું નથી. હિંદુ ધર્મે પરધર્મોએને પોતાની મર્યાદામાં લાવવા તરવાર તાણી નથી, જે કે સ્વરક્ષણ કરવા કમર કસી છે; પોતાની સાથે વિરોધ બાંધનાર જૈન અને બુદ્ધ પ્રજોના અનુયાયીઓને સમાજના મુખમાંથી તેણે ખાતલ કર્યા નથી. આ પ્રમાણે પરમતસદિષ્યતા આપણા આર્યધર્મે જેટલી ખતાવી છે, તેટલી શાંતિના પ્રસારક દેવી મહાત્મા (Apostle of Peace) ક્રીષ્ણના અનુયાયીઓએ દર્શાવી નથી.

ધાર્મિક જીવનના બીજામૂલ અંશો સનાતન ધર્મમાં રહેલા છે. તે અંશો ગમે તે દેશ-કાલમાં યથાર્થ ધાર્મિક જીવન ગાળનારમાં એતપ્રોત થયેલા હોય છે, આપણે ઉપર કહી ગયા તેમ બુદ્ધિના પરદેશમાં ફાળુભર વિરામ લેવાની શક્તિ જ્યાં મુધી પ્રકટ થઈ ન હોય પાંસુધી યથાર્થ ધાર્મિક જીવન ગણાતું નથી. આપણા અમૂલ્ય સ્વરૂપપદની એક કોરમાત્ર જાત્રતકાલીન જ્ઞાનદશામાં પ્રકટ થાય છે, પરંતુ પડતો મોરો કીમતી ભાગ કોરની પેલી પાલુએ હોય છે. લેસ અથવા કોર પડતી શોભા રૂપ છે. પડતું કાર્ય સારે તેમ નથી. તેવી રીતે જાત્રતકાલીન જ્ઞાનની મર્યાદા જે કે વિશ્વાસ લાગે છે તેપણુ અત્યંત તુચ્છ છે, અને માંતર સંવિત્ પડના પ્રમાણમાં નહિવત્ છે. ધાર્મિક જીવનના બીજામૂલ અંશોમાં પ્રથમનો મંશ હવે સ્પષ્ટ થયો હશે. આ પ્રત્યક્ષ દ્રશ્ય જગત્ જેમાં આપણે ભુદ્ધિમય જીવન ગાળીએ શીએ, જેને આપણે પરમસત્ય માની એકા છીએ, અને જેનાથી પર કંઈ નથી, અથવા તે છે તો તે અનુભવમાં આવતું નથી, તે જગત્ના પરભાગમાં એક અધ્યાત્મતત્ત્વનો અમ-દિ મહાસમુદ્ર વિલસી રહ્યા છે, અને એ સમુદ્રની ચૈતન્યમય તરંગાવલિ આ બાજુ જ-તસાથે અચકાઈ બાજુ જગત્ને સત્યપણું અર્પે છે. આ તત્ત્વને આપણે ભૂમા, બ્રહ્મ, પર-ભાત્મા ઇત્યાદિ શબ્દથી ઓળખીએ છીએ. પરધર્મના પણ રહસ્યવિત્ પુરુષો જિજ્ઞાસુઓ આ તત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે.

બુદ્ધિના પરભાગમાં રહેલું આ ભૂમારૂપ અધ્યાત્મતત્ત્વ આપણાથી ભિન્ન નથી, પરંતુ ની સાથે આપણો અબેદમય સંબંધ છે. કેટલાક સામાન્ય અર્થાત્ સરખાપણુનો સંબંધ

સ્વીકારે છે. ગમે-તે સંબંધ સત્ય હોય તેપણુ આપણા આત્મતત્ત્વ સાથે-તે પરમતત્ત્વનો અતીત નિકટનો અભેદસંબંધ છે, એ વાત નિર્વિવાદ છે. આ સંબંધને જાગૃત કરવો એ ધાર્મિક જીવનનો પરમ આશય છે.

આપણો સ્વાભાવિક નિત્યસંબંધ અભિવ્યક્ત કરવારૂપ પ્રથમ ધાર્મિક જીવનનો ત્રીજો અંશ છે. જેટલા પ્રમાણમાં આ બે તત્ત્વનો યોગ, અનુસંધાન અથવા તન્મયતા સિદ્ધ થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં બાહ્ય જગત સાથે સંબંધ કરનાર અભિમાનીમાં નૂતન બંધ પ્રકટ થવું હોય એમ જણાય છે. વસ્તુતઃ તેની જ્ઞાન, ઇચ્છા અને ક્રિયાશક્તિઓ સુષ્પત્ત્વ હતી તે જાગૃત પામી પરમવિકાસને પામતી આવે છે; અને તેની અસર સ્થૂળ જગતના વ્યતિકરણમાં પણ થાય છે.

આ પ્રમાણે ભૂમારૂપ પરમતત્ત્વ જે બુદ્ધિના ઉપરિ ભાગમાં રહેલું છે તેનો સ્વીકાર તે તત્ત્વ સાથે અભિમાનીનો અભેદસંબંધ અને તે સંબંધને જાગૃત કરી પરમ શાંતિને અનુભવવી—આ ત્રણ ધાર્મિક જીવનનાં મુખ્ય સર્વસામાન્ય લક્ષણો છે.

મહાત્મા ગૌતમ બુદ્ધનું જીવન જુઓ, જિસસ ક્રાઇસ્ટનું આંતર જીવન તપાસો, મહમ્મદ પેગંબરની જીવનલીલા અવલોકો, અને આ ધર્મોના જે અનુયાયીઓ પોતપોતાના ઇશ્ટની આત્માનુસાર ચર્ચાર્થ જીવન ચાળવા પ્રયત્ન કરી ગયા છે અને જેમને તે તે ધર્માલંબી સિદ્ધપુરૂષ અથવા સાધુપુરુષતરીકે મળે છે તેમનો ઇતિહાસ વાંચો તો તમને સ્પષ્ટ થશે કે આ ત્રણ વાસ્તવધર્મના અંશો તેમના જીવનના પ્રત્યેક તારમાં પ્રવેશ પામેલા છે.

તત્ત્વમાસિ—તે તું હું, અહં છઠ્ઠાસ્મિ—હું બહુ હું, ઇત્યાદિ શ્રોત મહાવાક્ય ઉંડા હૃદયમાં જેમણે ઉતારી અનુભવરસ લીધો છે તેવા વેદાન્તીઓએ જે પ્રકારની સ્થાનુભવરસની ઉર્મિઓ આપણા ચાત્રઅગ્રોમાં કાઢી છે, તેવા જ ભાવની ઉર્મિઓ ધર્ચાર્થ ધાર્મિક જીવન ચાળનાર પરધર્મીઓએ પણ કાઢી છે. મુસલમાન ધર્મનો સુખી શૂલશાનચક્ર કહે છે કે “જેનું અંતઃકરણ સંચયથી ઘસ્ટ થયું નથી તેને સ્પષ્ટ જણાય છે કે એક પરમતત્ત્વવિના અન્ય પદાર્થ નથી. તે તત્ત્વના દિવ્ય મહિમામાં હું, આપણ, તું ઇત્યાદિ બોદોને અવકાશ નથી, કારણ કે એક અદ્વિતીય તત્ત્વમાં બેદ હોવો સંભવતો નથી. જે અભિમાની પોતાના ઉપાધિથી પૃથક્ પડી પોતાનું મિથ્યાભિમાન ત્યજે છે તે નીચેના દિવ્ય સ્વરને અને તેના પડખાને વારંવાર સાંભળે છે—‘હું પરમેશ્વર છું,’ તે અભિમાનીનું અસ્તિત્વ અનંત છે, તે મરણના પાસથી મુક્ત છે.”

પ્લેટીનીસ નામના ખ્રીસ્તી મહાત્મા કહે છે કે:—પરમાત્માના સાક્ષાત્કારમાં જોનાર તત્ત્વ આપણી બુદ્ધિ નથી, પણ તે બુદ્ધિના ઉપરિ ભાગમાં રહેલું અને બુદ્ધિથી ચરીઆનું કાર્ધ તત્ત્વ છે. જે આ પ્રકારનો અનુભવ કરે છે તે ખરી રીતે જોતો નથી, અર્થાત્ વેદ-વેદકબોદને અનુભવતો નથી, અથવા બે પદાર્થોને ઉપસ્થિત કરી વિવિકત કરતો નથી; તે જોનારનું રૂપ બદલાય છે; તે મૂંઝવણ રૂપમાં રહેતો નથી; તેનો ઉપાધિમય કાર્ધ પણ અંશ બાકી રહેતો નથી. પરમાત્મામાં લીન થયેલો તે પરમાત્મામય થાય છે. જેમ એક વર્તુલઉપર બીજું વર્તુલ સમમધ્યબિંદુઉપર ગોળવામાં આવે અને એક થાય તેમ તે બંને એક થાય છે.”

સુસો પણ એવા જ લાવના અનુભવોદ્ધાર કાઢે છે:—

“ અભિમાની મરી ગય છે, અને તેમ છતાં તે પરમાત્માના દિવ્ય સ્વરૂપમાં સર્વોચ્ચ છે, પરમાત્માના સાદા શુદ્ધ અદ્વિતીય સ્વરૂપમાં, અને તેની લબ્ધ ચૈતન્યમયમટ્ટિમાં તે બધો શુભ યર્થ મળે હોય એમ જણાય છે. ”

સર્વ ધર્મના અનુભવી મહાત્માઓ આપણી ક્ષુદ્ધિના પરભાગમાં રહેલા અને વસ્તુ-માત્રને જ્ઞાન અર્પનાર પરમતત્ત્વનો સ્વીકાર કરે છે. અને તે તત્ત્વસાથે તનમયતા અનુભવવામાં કૃતકૃત્યતા સમજે છે.

જે સ્ત્રી વા પુરુષ ધાર્મિક જીવનના ઉચ્ચગ્રાહો સિદ્ધ કરવા ઇચ્છે છે તેમણે ઉપરના સનાતન ધર્મના આધારભૂત અરો સ્વીકૃતપદાર્થે અંગીકાર કરેલા હોય છે, અને તેમાં તેમનો શ્રદ્ધામય આવેશ હોય છે. ગમે તે પ્રકારના સુખદુઃખના પ્રસંગોમાં પોતાના ઇજ્ઞનો ક્ષણભર પણ વિયોગ હોવો સંભરતો નથી એ નિશ્ચયથી તે ઉદાર આમાના અંતઃકરણની સ્થિતિ અત્યંત પ્રશાન્ત રહે છે. યથાર્થ ધર્મથીજ મનુષ્યમાં મકંડજેવી સંયમતા તમે કદી નહિ જુઓ. તેને પોતાના ઇજ્ઞમાં અને તેની સાથેના પોતાના સ્વાભાવિક અમેહ-સંબંધમાં એવો દૃઢ વિશ્વાસ હોય છે કે આપાતતઃ વ્યાગ્રોહ કરનાર વ્યતિકરે પોતાના ઇજ્ઞની કન્ધાનુસાર પ્રવર્તતા હોવાથી તેને તે વધારી લે છે. ઇજ્ઞનો અથવા પરમાત્માનો મહિમા પ્રાણીઓની દુઃખનિવૃત્તિમાં જેટલો પ્રકટ થાય છે તેના કરતાં દુઃખસામગ્રીથી ચારેબાજુએ વૅટગાઇ વળ્યા છતાં પોતાના ભક્તમાં અસાધારણ ધૈર્યગત અને શાંતિ પ્રસરાવવામાં શતશુભ પ્રકટયાય છે. વિકટ પ્રસંગોમાં પણ ધર્મશીલ મનુષ્યનું ધર્મગત જેવું ને તેવું કાયમ અનુભવવામાં આવે છે. આ જ બતાવી આપે છે કે ધર્મશીલ પુરુષો અથવા સ્ત્રીઓના જીવનનું કોઈ વિલક્ષણ નિર્વિકાર તત્ત્વસાથે સંધાયેલાં હોય છે, અને તે સ્ત્રી વા પુરુષો આ પ્રત્યક્ષ જગત્પરી વિલક્ષણ જગત્માં રમે છે. આ ધર્મશીલ મનુષ્યોનું આંતર જીવન કેવળ કલ્પનામય હોય છે અથવા તેઓ મનોરાજ્યમાં રમે છે એમ માનવું એ સાહસ છે કેવલ કલ્પના અથવા મનોરાજ્યમાં સ્થિર અને પ્રશાન્ત સુખ પ્રકટ કરવાનો ધર્મ હોતો નથી. તે સ્થિતિ આવેશમય ક્ષણિક શુખને પ્રકટ કરી વિરમે છે. બાહ્યેન્દ્રિયો, મન, અને બાહ્યાર્થ—એ ત્રણના સંનિકર્ષથી પ્રકટ થનારા જ્ઞાન ઉપરાંત આ ધર્મશીલ મનુષ્યોનાં જ્ઞાનઅંતર દ્વારથી પ્રકટે છે. આ અલૌકિક સંનિકર્ષનો સ્વીકાર સર્વ વિચારકોમાં ન્યૂનાધિક અશે હોય છે.

આપણાં જ આસ્તિક દર્શનોમાં પ્રથમ કલ્યાદ અને અદાપાદના સિદ્ધાન્તોમાં અલૌકિક સંનિકર્ષ ત્રણ પ્રકારના મનાય છે; (૧) સામાન્ય લક્ષણ, (૨) જ્ઞાનલક્ષણ, અને (૩) ગોખન ધર્મ. ઘટવાદિસામાન્ય જ્ઞાનના જગતે સકલ ઘટનું જ્ઞાન મનમાં પ્રકટ થવામાં સામાન્યલક્ષણસંનિકર્ષ કારણભૂત હોત છે. વ્યક્તિઓનું ભિન્નભિન્ન જ્ઞાન આ સામાન્યલક્ષણ સંનિકર્ષવડે સંધાય છે, અને પશુઓના ક્ષણિક વિજ્ઞાનોકરતાં આપણા સ્થિર વિજ્ઞાનનો ભેદ આ સામાન્યલક્ષણસંનિકર્ષને લીધે થયો છે. કારણ જ્ઞાનવડે સકલ કાર્યનું જ્ઞાન પ્રકટ થવામાં આ સામાન્ય સ્પૃતિ વધારે તેમ તેમ વ્યક્તિઓનું વર્ગીકરણ અને ઇતર પદાર્થોથી તે વ્યક્તિઓનું વિવિકારરૂપે જ્ઞાન લગતું ગાય છે. વિવેક અથવા ભેદમાન સામાન્યલક્ષણસંનિકર્ષથી વધારે પ્રકટ થતું જાય છે.

જ્ઞાનલક્ષણસંનિકર્ષવડે ઇન્દ્રિયજન્ય જ્ઞાનઉપરાંત તે તે વિષયોના સંસર્ગનું જ્ઞાન પ્રકટ થાય છે. ચિત્રકારે એક જ વાર એક પ્રાણી અથવા પદાર્થને જોયો હોય તો તેના અભાવે પણ તે જ્ઞાનલક્ષણસંનિકર્ષવડે તે પ્રાણીપદાર્થની આબેહુબ મૂર્તિ ઉપજતી શકે છે, અને અનુભૂત પદાર્થનું સ્વરૂપ પણ આલેખી શકે છે. તેવી રીતે કવિઓ કાવ્યના મૂલભૂત પદાર્થોના સંસર્ગો નિર્દોષ અને રમણીય ઉપજતી શકે છે, આ સર્વ જ્ઞાનમયસંનિકર્ષનું ફલ છે. વળી દૂર પડેલાં ચંદનમાં આત્મીય જ્ઞાન પ્રકટ થવાની સાથે તેની સુગન્ધનું ધ્રાણેન્દ્રિયસાથે સંબંધ થવાવિના જે જ્ઞાન થાય છે તે જ્ઞાનલક્ષણસંનિકર્ષથી જ થાય છે.

આ સામાન્ય લક્ષણ અને જ્ઞાનલક્ષણસંનિકર્ષ બુદ્ધિપ્રકર્ષના હેતુઓ છે; અને તે બાહ્યેન્દ્રિય તથા મનના સહકારી છે. સધળાં કેળવણેલાં અંતઃકરણમાં આ સંનિકર્ષો ન્યૂનાધિક અંશે પ્રકટ થાય છે, અને જ્ઞાનમાહુલ્ય પ્રકટાવે છે. પરંતુ ત્રીજા પ્રકારનો યોગજ ધર્મરૂપ સંનિકર્ષ ધાર્મિક જીવન ગાળનારમાં જ પ્રકટ થાય છે. તે સંનિકર્ષવડે વસ્તુમાત્રનું જ્ઞાન સંયમ સિદ્ધ થતાં પ્રકટ થાય છે, એમ વૈશેષિક અને નૈયાયિકોના પણ સિદ્ધાન્ત છે. સાધ્ય અને યોગદર્શન તો આ સંનિકર્ષને જ્ઞાનોદયમાં પ્રધાન હેતુ માની તે કેળવવાના ઉપાયોનો પ્રયોગ કરે છે. મીમાંસાદર્શનમાં પણ આ યોગ જ ધર્મનો સ્વીકાર છે. નાસ્તિકદર્શનોમાં પણ કેવલ જડવાદી આવાંકવિના ધત્તર દર્શનોમાં ધ્યાનાદિ સંયમના અંગોનો સ્વીકાર છે, અને તેવડે વિલક્ષણ અનુભવની પ્રતીતિ થાય છે એમ તે દર્શનોમાં મનાયું છે.

યોગજ ધર્મરૂપ સંનિકર્ષથી અલિપ્ત થતું આંતર જ્ઞાન ધર્મશીલ સ્ત્રી વા પુરુષમાં પ્રધાન, આશાસન અને સુખના હેતુરૂપ હોય છે. અંતઃકરણની યોગમયી સ્થિતિઓ એ પ્રકારની હોય છે: (૧) સ્વાભાવિક યોગસ્ફૂર્તિઓ અને (૨) અભ્યાસજન્ય યોગાનુભવ. પ્રથમ પ્રકારની સ્ફૂર્તિઓ સંસ્કારી પ્રાણીઓમાં પુણ્ય સંસ્કારોના ઉદયસમયે સ્વભાવતઃ ઉદયને પામે છે. તે તે સ્ફૂર્તિના પ્રસંગે જે વસ્તુના સ્વરૂપસંબંધમાં અગાધ અમથી જ્ઞાન મેળવવા બાહ્ય સાધનોવડે પ્રયત્ન કરેલો હોય છે તે કરામલકવત્ પ્રત્યક્ષ થાય છે. આ જ્ઞાન શી રીતે પ્રકટ થયું તે વગેરે વૈષ્ણવી વાણીમાં વર્ણન કરવાને અશક્ય થઈ પડે છે, પરંતુ અનુભવ કરનાર જે પોતાને જોડે જણે તો જ તે સ્ફૂર્તિને જોડી ગણી શકાય એમ હોય છે, અર્થાત્ ફલરૂપે પ્રકટ થયેલું જ્ઞાન મિથ્યા ગણાયું ધરતું નથી. આ અનિર્વચનીય જ્ઞાતાં અપરોક્ષ અનુભવનું અરણ્ય જેઓ તેવી સ્ફૂર્તિઓ અનુભવવા સુભાગી થયા હોય છે તેઓ જાણી શકે છે, અન્યથી જણાતું નથી; જેમ સંગીતનું સ્વરૂપ અને રસનો આસ્વાદ કરવા જોતની અમુક પ્રકારની કેળવણી જોઈએ છે જેમ પ્રેમરસમાં કુબેલાના હૃદયનો અનુભવ જેણે પ્રેમમય સ્થિતિ અનુભવી હોય તે જ કરી શકે છે; તેમ યોગની સદૃશ ઉપસંધિ (Intuition) નું સ્વરૂપ તેની ઉપસંધિ અનુભવનાર જ કળી શકે છે. આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અમુક પ્રકારના સંસ્કારની, પારકી યોગસ્ફૂર્તિની કિંમત કરવામાં અપેક્ષા રહે છે; તે સંસ્કારધિનાના મનુષ્યોને તેની પુણના કરવાનો અધિકાર નથી.

આ યોગ સ્ફૂર્તિઓના ઉદયનાં બાહ્ય નિમિત્તાં પણ હોય છે. પ્રથમ તો આપણા સ્થૂળની અતીવ પ્રચાન્ત સ્થિતિ હોવી જોઈએ, અને જાણે આપણે શરીરધારી નથી એ પ્રકારની સ્થિતિ પ્રકટ થવી જોઈએ. અત્યંત નીરાગ શરીરનું લક્ષણ એ છે કે શરીરની

શરીરના કોઈ પણ અવયવનું પ્રધાન ભાન ન રહેતાં માત્ર ચૈતન્યમય સ્થિતિનો અનુભવ રહે.' જ્યારે કોઈ પણ અવયવનું વિશેષ ભાન થાય ત્યારે જાણવું કે તે અવયવમાં શુભ વા અશુભ વિકાર ઉત્પન્ન થયો છે. આથી પ્રચલિત અથવા મારા એક વિદ્વાન મિત્રના શબ્દમાં કહું તો શિથિલ અવસ્થા યોગની સહજ ઉપલબ્ધિમાં ખાસ ઉપકારક છે.

સુરમ્યદેશ અને નિરુપાધિ કાલ પણ આ સ્ફૂર્તિઓનો ઉપકારક છે. તેવા દેશ અને કાલમાં આપણા મર્યાદાવાળા જીવનના ખરે ભાગમાં રહેલા અમર્યાદિ જીવનનો સંસર્ગ આપણે પ્રસન્ન અનુભવીએ છીએ. આવી કોઈ વિલક્ષણ ઉપલબ્ધિના સંબંધમાં શ્રી કાલિદાસ કવિ કહે છે કે:—

સ્વપાણિ ઘીક્ષ્ણ મધુરોઽથ નિશ્ચય શશ્વત્
પર્યત્સુકોમવતિ યત્સુચિતોઽપિજન્તુઃ ।
તચ્ચેતસા સ્મરતિનૂતનમ્રોધપૂર્વમ્
ભાવસ્થિરાણિ જનનાન્તરસીદ્ધવાને ॥

વળી (Tennyson) ટેનીસન આવી સ્ફૂર્તિના સંબંધમાં લખે છે કે:—

Moreover something is or seems,
That touches me with mystic gleams;
Like glimpses of forgotten dreams,
Of something felt, like something here;
Of something done, I know not where;
Such as no language may declare.

આપણા અધ્યાત્મજીવનના ઉંડા ભાગમાં ક્ષણભરે ભઈ જતારી આ સ્ફૂર્તિઓ અથવા ઉપલબ્ધિઓ સામાન્ય નિયમથી ક્ષણિક અથવા અચિરચાથી હોય છે અર્થાત્ દીર્ઘસમય તે રિયલિટી ટકતી નથી. પરંતુ જેટલી ક્ષણ ટકે છે તેટલી ક્ષણ તે અતીવ ઉગ્ગત્ત્વલ ચૈતન્યમય હોય છે, અને તેથી તેનો લોપ થવા પછી તેની ઉંડી ઊપ અંતઃકરણમાં રહે છે. આથી તેવી ઉપલબ્ધિ ઉદય થવાની તૃપ્તિ કાયમ રહે છે. સહજ ઉપલબ્ધિ અથવા સ્વાભાવિક આંતર સ્ફૂર્તિનું વળી વિલક્ષણ ગતિ એવું હોય છે કે અભિમાનીનું અભિમાન તે સમયે નિવૃત્ત થઈ તે જાણે વ્યાપક મુખ્યાભિમાનીને વશ વર્તેલો હોય એમ જણાય છે, અર્થાત્ વ્યાપક મુખ્યાભિમાનીમાં જ પોતાના અસ્તિત્વનો અનુભવ કરે છે. આ ઉપલબ્ધિના સમયમાં જીવ પોતાના મર્યાદાવાળા સ્વત્વનો અને ઉપાધિનો ત્યાગ કરી અમર્યાદિ સ્વત્વ અને નિરુપાધિને ધારણ કરે છે.

ધર્મરીક્ષ અનંકરણની આ સહજ ઉપલબ્ધિઓ તેના જીવનને ઉન્નતગામી બનાવે છે. તે ઉપલબ્ધિવડે તે પોતાના મર્યાદાવાળા સ્વરૂપને મિથ્યા માની અમર્યાદસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરવા પ્રયત્નરીક્ષ થાય છે. આ સાક્ષાત્કારને અભ્યાસજન્ય યોગાનુભવ કહે છે. સહજ યોગસ્ફૂર્તિ અને આ યોગાનુભવમાં ભેદ એ હોય છે કે પ્રથમની સ્ફૂર્તિઓ નૈસર્ગિક સંસ્કારાનુસાર ભિન્ન દેશ ક્ષેત્રમાં પ્રકટ થયાં કરે છે; પરંતુ ખાસ પ્રયત્નથી ઉદય પામતી નથી, અને યોગાનુભવ પ્રયત્નના ફલરૂપ હોય છે. પ્રથમઉપર ઇચ્છાશક્તિનું અંકુશ હોતું નથી, અન્ય ઇચ્છાનુસારી હોય છે. વિવેચના મૂલકારણવિષયક યોગાનુભવ અથવા પરમાત્મસં-

બધી યોગજન્ય સાક્ષાત્કાર અભ્યાસની પરિપક્વ દશાએ અખંડાકાર બની રહે છે, અને પ્રયત્નની નિવૃત્તિ થાય છે. આ સ્થિતિ યોગની પરાકાષ્ઠા છે, અને જીવન્-મુક્તિની છેવટની ભૂમિકારૂપ હોય છે.

ધર્મશીલ મનુષ્યોમાં આ સંયમની કક્ષા એક અસાધારણ લક્ષણરૂપ હોય છે. સંયમ-વિના ધર્મમય જીવન ગળાતું જ નથી. જે મનુષ્ય ધર્મસંબધી તંદ્રવિતર્ક કરી પોતાનું અ-મૃત્યુ આશુપ ગુમાવે છે તેના કરતાં અલ્પ સંયમી બની જે મનુષ્ય પોતાના ઉન્નતસ્વરૂપ-સાથે અનુસંધાન કરે છે તે મનુષ્ય આ વિશ્વમાં વાસ્તવ ધાર્મિક બલને પ્રકટ કરે છે. માટે સર્વ ધર્મોમાં સંયમને પ્રધાન સ્થાન આપવામાં આવેલું હોય છે.

અભ્યાસજન્ય યોગાનુભવ અથવા સંયમની સિદ્ધિ યતામાં ધાર્મિક જીવન ગાળવાની ધરણા રાખનાર સ્ત્રીપુરુષો પોતાના જોય ધ્યેય ઇષ્ટવિના ઇતર વસ્તુઓમાં નિર્વેદવાળાં બને છે, પરંતુ આ નિર્વેદ સંયમીને વ્યવહારમાં મૂઠ અથવા અદક્ષ બતાવતો નથી. પરંતુ તેને દૈવી આરિશ્વરબોધો કરે છે. એક યુરોપીય નિદ્ધાન (Karl Killner) લખે છે કે:—

“Yoga makes of its true disciples good, healthy and happy man. Through the mastery which the Yogi attains over his thoughts and body, he grows into a ‘character’. By the subjection of his impulses and propensities to his will and the fixing of the latter upon the ideal of goodness he becomes a ‘personality’ hard to influence by others, and thus almost the opposite of what we usually imagine a ‘medium’ so called, or, psychic subject to be.”

ભાવાર્થ:—યોગ પોતાના ખરા અનુયાયીઓને સારા, આરોગ્યવાન અને મુખી બનાવે છે. પોતાના ચિત્તાર અને શરીરઉપર જે સત્તા યોગી પુરુષ પ્રાપ્ત કરે છે તેવડે તે પુરુષ ઉત્તમ આરિશ્વરવાન થાય છે. પોતાના ચિત્તરો અને ઉર્મિઓને પોતાની સંકલ્પશક્તિને વશ વર્તાવવાથી, અને સંકલ્પશક્તિને શ્રેયસ્કા ઉચ્ચભાવઉપર સ્થાપવાથી તે મનુષ્ય એક અદ્ભૂત વ્યક્તિરૂપ બને છે, અને તેના ઉપર ખીજાનું દબાણ આસી શકતું નથી. આથી યથાર્થ યોગી પુરુષ પ્રાણુવિનિમય અથવા સત્ત્વનિષ્પાતના વિધેયરૂપ અથવા પારકા અધ્યાત્મગત્તના વિધેય-કરતાં વિલક્ષણ બલવાળો હોય છે.

પોતાના વ્યાપક ઇષ્ટની ભાવના સિદ્ધ યતાં યથાર્થ ધર્મશીલ મનુષ્ય પ્રાણીમાત્રઉપર પ્રેમ અને અનુકંપાની લાગણીવાળો થાય છે. એવો એક સુપ્રસિદ્ધ માનસશાસ્ત્રોના નિયમ છે કે જે લાગણી મુખ્ય વસ્તુસંબંધમાં હોય તે લાગણી તે વસ્તુના સંબંધમાં આવનાર વસ્તુપ્રતિ પણ પ્રસરે છે. આ નિયમથી પ્રેમના મુખ્ય આસ્પદ પરમાત્મતત્ત્વનો સર્વત્ર સ્વંતર્યમીરૂપે સંબંધ અનુભવથી સિદ્ધ યતાં તે જેમાં સ્ફુરે છે તે પ્રાણીપદાર્થોપ્રતિ પણ અનુકંપા અને પ્રેમની લાગણી સિદ્ધ થાય છે. આથી સ્પષ્ટ યશો કે પરમાત્માની યથાર્થ ભક્તિ કરનાર જગત્તો વિદેવી કરી હોઈ શકે જ નહિ.

ધર્મશીલ મનુષ્યના સંયમના કૃણકરૂપે તેને વ્યાપક તત્ત્વનું અનુસંધાન અખંડ કાયમ રહે છે. આ પ્રકારની વ્યાપક તત્ત્વની સંવિત અથવા ચક્ષિને પશ્ચિમના વિચારકો (Cosmic consciousness) અથવા વિશ્વજ્ઞાપ્તિ કહે છે.

વિશ્વજ્ઞાપ્તિ વસ્તુતઃ આપણી સ્વાભાવિક સંપત્તિ છે, પરંતુ તેના આચરણ કરનાર

હેતુઓ જીવત્વસહભાવી હોવાથી તે સ્પષ્ટિ પ્રતિબદ્ધ યદ્ય અહમરિમ એ પ્રકારની સમર્થાદ આત્મશક્તિ પ્રકટ રહે છે. ધર્મશીલ મનુષ્યો આવારક હેતુઓને નિવૃત્ત કરવા પ્રયત્નવાન થઈ પોતાની સ્વાભાવિક સંપત્તિને અભિવ્યક્ત કરી સ્વરૂપાનંદ લે છે.

ચિત્તના ચાલક હેતુઓ અને તેથી પરમાત્મતત્ત્વના આવારક હેતુઓ વાસના અને પ્રાણ છે. વાસનાનો ઉદય થતાં ચિત્ત વિક્ષિપ્ત થઈ અભિમાનીને મર્યાદાવાળા સ્વત્ત્વનું ભાન થાય છે, અને તેમાં તન્મયતા પ્રકટ થતાં વિશ્વશક્તિ દંકાય છે. તેથી રીતે અનિરુદ્ધ પ્રાણની કલા પણ જીવત્વનો નિર્વાહ કરે છે. પ્રાણ અને વાસનાનો જય સિદ્ધ થતાં યથાર્થ યોગ-સિદ્ધિ થાય છે, અને ત્યારે જ મોક્ષનો આચિર્ભાવ કરનારી વિશ્વશક્તિ પ્રકટ થાય છે.

અતઃ સ્વાભાવિક રીતે એવો પ્રશ્ન થવા સંભવ રહે છે કે વાસના અને પ્રાણનો લય થવાથી ચેત્તરહિત થયેલું શરીર મરણ પામેલું જણાય અને એ સ્થિતિ કંઈ છટ નથી. તેના ઉત્તરમાં કહેવાતું કે ઉત્ક્રમણ અને લયમાં મોટો ભેદ હોય છે. ઉત્ક્રમણમાં આપતન અથવા શરીરના સંબંધનો વિચ્છેદ થાય છે; લયમાં સંબંધ વિદ્યમાન છતાં કારણમાં પ્રાણાદિનું વિલાપન થાય છે. આથી સંયમસમયે વાસના અને પ્રાણ પરમાત્માના વ્યાપક ઉપાધિમાં લીન થઈ અસાધારણ બને તે પામે છે. આ બલની પ્રતીતિ ઉત્થાનસમયે સ્પષ્ટ જણાય છે. સુપ્રસિદ્ધ ઇંગ્લેન્ડકવિ ટેનીસન (Tennyson) એક સ્થળે કહે છે કે “આ સ્થિતિ જ્ઞાતિરૂપ નથી. એ કંઈ નીહારણીય અથવા હવામાં વ્યાપક ભરવા જેવી મનની કંઈપનામયી અવસ્થા નથી, પરંતુ અવર્ણનીય ચમત્કૃતિરૂપ અવસ્થા છે. અને તેમાં શક્તિનો અત્યંતવિશુદ્ધ પ્રકાર જોડાયેલો હોય છે.”

જે સંયમવડે જ્ઞાતાદિ બુદ્ધિનું સામર્થ્ય, નીતિ આદિનું અધ્યાત્મબલ અને નીરોગતાદિ શારીર સામર્થ્ય પ્રકટ થાય તે સંયમ વાસ્તવ સયમ નથી, પરંતુ સદૌષ ક્રિયા છે એમ અવશ્ય સમજવું, અને તે દોષ દૂર કરવા ધાર્મિક આત્માએ પોતાના સદ્ગુણોની સલાહ લેવી.

સ્વસ્થમાં આ લઘુ વિષયના સારરૂપ અંશે ધાર્મિક જીવન ગાળવાને ઇચ્છનાર મનુષ્યે લક્ષમાં રાખવાના આ પ્રમાણે ઠરે છે —

૧ બુદ્ધિના પર ભાગમાં એક વ્યાપક તત્ત્વ રહેલું છે, જેવડે આ સંપૂર્ણ પ્રપંચનું અસ્તિત્વ અને શોભા છે.

૨ તે તત્ત્વસાથે આપણા આત્માનો અભેદ સંબંધ છે.

૩ તે સંબંધને જાણતું કરવાની કલા પ્રાપ્ત કરવી એ જ ધર્મમય જીવન છે.

૪ આ કલાને યોગ અથવા સંયમ કહે છે.

૫ યથાર્થ યોગી ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાન, સુદૃઢ આરોગ્યવાન અને વિશ્વપ્રતિ અનુકંપાની દૃષ્ટિવાળો હોય છે.

૬ તેનામાં વિશ્વશક્તિ પ્રકટ થાય છે અને અંતમાં ઉત્થાનસમયે તે સ્પષ્ટિથી અસાધારણ બલ પ્રકટ થયેલું અનુભવાય છે.

* “ By God Almighty, there is no delusion in the matter. It is no nebulous ecstacy, but a state of transcendent wonder, associated with absolute clearness of mind.” Memoirs of Alfred Tennyson ii, 493.

મહારૂં.

મારું એ શબ્દની ચમત્કૃતિ કેટલી છે ? અનિવંચનીય. મારું એટલે શું તે નદાનું બાળક પણ કહેશે કે હું સમજું છું છતાં મોટા મોટા તેમાં ગોથાં ખાયા કરે છે.

મારું એટલું શું ? આવો પ્રશ્ન, કેઈ કહેશે કે શાળાઓમાં ઓકરનિ કરો. આપણે આ વિશ્વંભરની જગતરૂપી શાળામાં કાયાં બાળકો જ છીએ. તેથી આપણા અભ્યાસ રૂપે જ આ સાદા સરલ શબ્દની ચર્ચા કરીએ તો તે અયોગ્ય નથી.

મારું એ શબ્દવડે મને પ્રતીત થતા સર્વ જગતમાં-શોધી વળું તે ભેઉં કે તેમાંથી શું હાથ લાગે છે. પ્રથમ મારો દેશ, હિંદુસ્થાન, ગુજરાત, પેટલાદ, નદાની બ્રહ્મપોળ, તેમાં આવેલું ધર વગેરે હું ના સંબંધવાળું તે પરના સંબંધને જોમાં ગંધમાત્ર પણ નથી તે જ વાસ્તવ્ય મારું કહેવાય. પણ ઉપર જે જે સ્થાનો ગણ્યામાં તેમાં ફરી વળતાં અંતઃ-કરણને ગમતાં નથી તેવા પ્રકારના પ્રતિબંધો અન્ય વ્યક્તિઓ જૂદાં જૂદાં કારણોને ખડાં કરીને નાંખી રહેલી જણાય છે. 'હું' એ વ્યક્તિના ઉપયોગને માટે સ્વતંત્ર રીતે બેવાનો વિચારસરણો પણ સદન ન થઈ શકે તેવા કાયદા કોટો વગેરેમાં તૈયાર છે. જેને પર એ રૂપે વૃત્તિ માની રહેલી છે તેથી અન્ય વ્યક્તિઓથી સ્વતંત્ર રીતે મારું એ શબ્દનો ઉપયોગ આ પદાર્થોમાં થઈ શકે તેમ નથી જ એમ નિર્ણય થાય છે. પણ ધર તો મારું છે. તેમાં તેને વિશેષ કાણુ કરે તેમ છે ? ખરી વાત છે. મારી રુચિને અનુસાર સગવડપ્રમાણે બધાંવેલું છે. પણ પ્રારબ્ધયોગે હું તો મુરતમાં છું. તે પહેલાં માંડવીમાં હતો. આ શરીરમાં ધારો કે શાસ્ત્રસંમત ૧૦૦ વર્ષનું મારું આયુષ્ય છે. એ ધર ૧૦૦ વર્ષ વાપરું તો આયુષ્યભર મારાપણું તેમાં સ્થપાયું ગણીએ, ૫૧ વર્ષ થયાં મને તેમાં બધા છુટા છરાયા-દિવસો ગણતાં ૫૦ કે ૬૦ દિવસ તેમાં રહેવાયું છે. તેમાં પણ એકાદ ચોરડો એકી વખતે મારા વપરાશમાં રહેતો ને બાકીનો અવકાશને માટે રહેતો. તેમાં પદાર્થો પડ્યાં રહેતા. અને આ જે શરીરમાં હું છું તે શરીર તથા તે શરીરનાં સંગી એવે રૂપે મનાતાં અન્ય શરીરો પણ વસતાં હતાં. આ મકાનમાં રહેનારાં શરીરોમાંથી પરચુરણુ જીવજંતુઓ મારી માફક જ એ ધરના જૂદા જૂદા ભાગોમાં મારાપણાને સ્થાપી રહેલાં તેમના વિષે વિચાર હામ ન કરીએ તો બાકીની મનુષ્ય વ્યક્તિઓમાં સારા શરીર તથા મારા પદાર્થોના સંગીઓરૂપે મારા નક્કી કરાયલાં છે. કેઈ પિતારૂપે, કેઈ માતારૂપે-કેઈ બહેનરૂપે તો કેઈ ભાઈરૂપે, કેઈ પત્નીરૂપે તો કેઈ પતિરૂપે-કેઈ પુત્રરૂપે તો કેઈ પુત્રીરૂપે એમ વિધિવિધ પ્રકારના હુની જોડે સંબંધ ધરાવતાં દેખાય છે. છતાં તે સર્વ પોતપોતાના કાર્યમાં મારા જેટલાં ગુચ્ચવાઈ રહેલાં છે. સ્વતંત્ર રીતે પોતાનું કરવાના આદંભમાં પણ નથી પડ્યાં. તો હું ને હુંના કર્તવ્યમાં-ઉપયોગમાં-મને મુક્ત કરવામાં-જે મળ વિશેષથી મુક્ત થવા જન્મેજન્મ-થી હું તરફડતો આવ્યો છું તેમાંથી મુક્ત કરવા લાગવાની આશા ત્યાંથીથી રાખવી ? તે જ રીતે જે જે પદાર્થો જોના કર્યા છે તે પણ બહુ તો શરીરને સુખામાસ દેખાડી આપી વંચનાથી આયુષ્યનો ક્ષય કર્યા વિના બીજા ઉપયોગમાં નથી આવતા. છતાં થઈ રહેશે, ખુટી પડશે, એ બધને તો તે કાયમ રખાવી વૃજ્યાની ઓળોમાં ધકેલીને મને મુરત મોકલી આપે છે એ તેનો ઉપકાર છે ! દરો. પણ શરીર તો મારું છે જ, તેમાં પણ લીવર

બગડવા માંડયું છે. 'ભગજ પોયુ' પડયું છે. પ્રથમ જેટલું બગ નથી દેખાતું. આ શરીર પોતે પોતાનું જ નથી કરતું તો મને શું ઉપયોગમાં આવશે ? એ જ રીતે અજ્ઞમય કારાની આશ્રક જ આજ્ઞમય, મનોમય વિજ્ઞાનમય, તથા આનંદમય કારાનું પણ સહજ સમ-
ભવ્ય તેમ છે.

અતે શું નિરાશા જ ? માફ માફ એ રીતે શું હું જૂઠો જ લમી ગયો હતો ! એમાંનું કાંઈ જ હુંના ઉપયોગનું નથી ? ને એમુ છે તો હું પણ એ જ કારણથી કાઢના ઉપયો-
ગનો નથી ? શું આપું હોય ? એમ હોય તો માફ એ પ્રમાણેનું કુદરતે સ્પર્શ કર્યું શા માટે ? કુદરત જડ છે. તેને લાગણી નથી તેથી દેવ કે મરકરી તો તે કરે તેમ નથી જ.
સારે છે શું ? હા સમભયું. માફ એટલે હુંના સંબંધવાળું. આ સંબંધ એ પુલ છે. હું તથા અન્ય જે માફ તે બંનેની વચ્ચેનો તે પુલ એ કયો ? પ્રેમ. હું એ તત્ત્વમાં જેને હું માફ કહેવા શીખ્યો છું તે પ્રતિ પ્રેમનો પ્રવાહ કેટલા બેસથી વહે છે ? આ પ્રવાહ જેટલો બળવાન તેટલું મારા કહેવાના પદાર્થમાં મારાપણું છે. આ પ્રેમ તે પવિત્ર અંતઃકરણની સત્ત્વસંપત્તિ છે. કામ લોભ આદિરૂપે ઓળખાતી અંતઃકરણની સ્થિતિઓથી તે સ્થિતિ જૂદી જ છે. પ્રેમમાત્ર આપી જ નાણે છે. લેવાના વિચારને પણ તે સહન નથી કરી શકતો. પણ કામ-લોભ આદિ વિકારો દુર્બળતા તથા દારિદ્ર્યઅસ્થિત્યસયક હોતો છે. તે માત્ર લેવાના જ વિચારને સેવે છે. આપવાનો વિચાર ગોણરૂપે દેખાય તે અધિકગુણ લેવાને માટે જ હોય છે. આ પ્રકારના સંબંધના કારણથી જ મારા અંતઃકરણની સામગ્રીમાં પ્રેમસ્વરૂપ જ જે હું તેના ઉપર તમસ તથા રજસના પરિણામે મોહ તથા વિશેષ સામ્રાજ્ય કરી બોલું છે, ને તેથી હું પોતે જ અદૃષ્ટવત્ થઈ ગયો છું. તેથી માફ એટલે એ રીતે અદૃષ્ટવત્ હું તેના સંબંધવાળું કાંઈ જ અનુભવાનું નથી. આ સ્થિતિને પરાક્રમવાહ સ્થિતિરૂપે કહી છે, હવે તે સ્થિતિને ફેરવી નેહ. શું પ્રેમનું વિશાળ સ્વરૂપ ! અરે તું ક્યાં હતું ? કેમ નહોતું દેખાતું ? હવે તો દેખાય છે ખરું. આ શો ગજબ ! આ તો સર્વત્ર એ જ દેખાય છે. આકાશમાં આ જડવત્ દેખાતા મહો-તારાઓરૂપે કરોડો ગોળકો પોતપોતાના ભાનને, સ્વાર્થને વેગળે મુકી પરસ્પરને આકર્ષી રહેલા નૃત્યાનંદ કરી રહેલા છે, એમાંના એક ગોળકઉપર હું છું. ત્યાં પણ આતો એનું એ જ. એ ગોળકના હૃદયની મધ્ય કક્ષિકાના મધ્યવિંદુપ્રતિ આ પૃથ્વીમાતા કેવા પ્રેમથી અણમાત્રને આલિંગવા તત્ત્વી રહેલી અનુભવાય છે ? આ હોહારની લાકડી સેંકડો અણુઓની બનેલી છે. કેટલા ઘાડા પ્રેમથી અણુઓ એક બીજાને ધારણ કરી રહે છે ? આ પ્રમાણે જડરૂપે ગણતા હતા તે પદાર્થોમાં આ પ્રેમ જે હુંનું સાચું સ્વરૂપ છે તે જ વ્યાપી રહેલો છે. તો ચૈતન્ય જે હુંની પ્રતીતિવિના બીજા કશું જ નથી ત્યાં તે છે જ એમાં શું કહેવાનું.

હુંમાંથી જેટલે અશ પ્રેમરૂપે હું તત્ત્વ આ તત્ત્વમાં વહીને તેને હુંમય કરી મૂકે છે તેટલે અશ જ તે માફ છે એમ સિદ્ધ થાય છે; તેવાં બંનેને માટે શ્રુતિભગવતી યજુર્વેદમાં ઊં સદનાવવદ્. સદની મુનજી. ઈં મંત્રનો વારંવાર અભ્યાસ કરી રહેલી લાસે છે. તેમાં કહેલાં આપણે બંને તે કાચ ? કેઈ કહે છે શુરુ શિખ, કેઈ કહે છે બોલનાર તથા સાંભળનાર, તો કેઈ કહે છે કે એક બીજામાં પોતાનું હું પ્રેમરસરૂપે સંપૂર્ણ વહી રહેલું છે ને જે અખુટ તથા અમાપ છે તેવાં પતિપત્ની-જેમાં પતિ પોતાની સ્ત્રીનું શારીરિક, માનસિક તથા આધ્યાત્મિક રક્ષણ કરી રહેલો અને તે પ્રમાણે રક્ષાયેલી સ્ત્રીદ્વારા જ પતિ પ્રગતિમાં આગળ ને આગળ નિર્ભયપણે ધસ્યો જાય છે. પરમાત્મા આવા સાચા પ્રેમથી જ સચવાયલા મારાપણુંનું દર્શન આપણને સર્વત્ર સર્વથા સર્વ પ્રસન્ને કરાવે.

તારમાં ચિત્રો મોકલવાની કળા

અદ્ભુત રસથી લખાએલી કેાઈ નવલકથા મનુષ્ય ન્યારે વાંચે છે ત્યારે તેનું મન કેાઈ વિલક્ષણ ચમત્કૃતિમાં આશ્ચર્યમગ્ન થઈ રહે છે, તેમ વર્તમાનકાલમાં મનુષ્ય ન્યારે વિદ્યુત્તના ક્ષેત્રમાં પ્રવર્તતા વિવિધ અતિકરોનું અવલોકન કરવા પોતાની ઘૃત્તિને વાળે છે તે સમયે તેને તેવા જ વિલક્ષણ મનોભાવો પ્રકટે છે. તે દિગ્મુદસરખો થઈ રહે છે. તેનું અંતઃકરણ, તેને કુદરતના મહદ્ આશ્ચર્યકારક જાભાવમાં ધીન કરી નાંખે છે.

વિદ્યુત્તના વિશાળ ક્ષેત્રમાં જેમ જેમ શોધકો આગળ વધે છે તેમ તેમ તેમાં તેમને અગાધતા અને વિસ્તૃતતા ઉભયનું ભાન થતું જાય છે. એક નવીન ઉપયોગિતાવાળા વિષયનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું કે તત્કાળ તેની પાછળ જ ખીજ કેાઈ મહત્વના ઉપયોગી વિષયના જ્ઞાનના લાલ્ચકારા થતા સંભળાય છે. અને તેની શોધમાં કુશળ શોધકનું મન રમી રહ્યું હોય છે. ખેલ, એડિસન, મારકોની, રૉન્જન, અને મેંડમ કરીની અદ્ભુત શોધોએ મનુષ્યોને જે ચમત્કારનાં વિશાળ ક્ષેત્રમાં રમણ કરાવ્યું છે અને કરાવે છે તેમને બર્લિનના ડૉ. એ. કોર્નના પ્રયોગ વળી વિશેષ ચમત્કૃતિ ઉપજાવે તેવા છે. તેમનો પ્રયત્ન તારદ્વારા ફોટોગ્રાફ પાડવાનો છે. અને એથી કરી સમય અને સ્થાન, કાલ અને દેશ એ એથી મનુષ્યોને નડતા પ્રતિબંધો દૂર કરવાનો છે.

મનુષ્યના યથાર્થ ઉન્નતિક્રમમાં, દેશ અને કાલ એ ઉભયનું ભાન અને તેનાથી જીવન થતા પ્રતિબંધો વિશેષ કરીને આડે આવનાર હોય છે. અને તેને જીતવાને અર્થે અનેક સદ્વિચારઆદિ યુક્તિઓ સર્વ પુરુષો તથા સત્શાસ્ત્રો પ્રબોધે છે. તેમાં વર્તમાન શોધદ્વારા પણ કેટલોક પ્રકાશ વ્યાવહારિક રીતે પડી શકે તેમ છે. અને આગળ વધતાં તેનો પારમાર્થિક રીતે જે દૃષ્ટિથી ઉપયોગ થવો સંભવે છે તેવાં સુચિહ્નો પણ જણાય છે.

દૂર પ્રદેશમાં દૃષ્ટિ નાંખી આપણી નિકટના પ્રદેશના પદાર્થો વગેરેને જોતા હોઈએ તેની જ રીતે જોવાનો જે પ્રસંગ આપણે પ્રાચીન પુરુષોના અનુભવઆદિદ્વારા જાણીએ છીએ પરંતુ તેમાં કેટલીક સંશયમય સ્થિતિ ઘણાને રહ્યા કરે છે તેની સિદ્ધિ થવા વિષે પણ આ શોધક આશા અને હિંમત આપે છે.

સમય અને સ્થાનનાંતર એ જેનું જેમ બને તેમ વ્યાવહારિક રીતે વિસર્જન થાય તેવી તેવી શોધો વર્તમાનકાલમાં એક પછી એક ચલી જાય છે તેમાં આશ્ચર્યકારક અને લેક્ષણયોગી એવી ફોટોગ્રાફ અને ગ્રેઈંગ તારદ્વારા મોકલવાની ડૉ. કોર્નની શોધ વિશેષ વૃદ્ધિ કરે છે.

ડૉ. કોર્ન આ બાબતના પ્રયોગમાં પોતાનું સર્વ જીવન અત્યાર સુધી એક રસથી ગાળ્યું છે. તેમણે તેમના પૂર્વે આ બાબતમાં કેાઈ કેાઈ અંશે પ્રયોગ કરી જોનાર કેસેરી, બેકવેલ, બાની, બોનેલ તથા બીડવેલના મતને સારી રીતે જોયા છે. કેટલાક નિશ્ચયો પ્રયોગસિદ્ધ કરી જોવામાં અસાધારણ બળ, ઉત્સાહ ધૈર્ય વગેરે વાપર્યા છે. અને પરિણામે વર્તમાન શોધને ચોક્કસ પાયાઉપર લાવવા ભારે તથા અવિદ્યાંત પ્રયત્નને આગ્રહપૂર્વક તન મનથી વળગી રહ્યા છે.

આ બાબતનો પ્રથમ પ્રયોગ ઇ. સ. ૧૯૦૨ માં મ્યુનિચથી ન્યુરનબર્ગે ૪૨ મિનિટમાં ફોટોગ્રાફ પાડવાનો કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાર પછી તેટલા જ અંતરે ૧૯૦૪ અને ઇ. સ. ૧૯૦૭ માં પ્રયોગ કરવામાં આવ્યા હતા અને છેવટે ફક્ત (૧૨) બાર જ મિનિટમાં તેવા ફોટોગ્રાફ લેવામાં આવ્યા છે.

આ ચિત્ર લેવાની કલા બે રીતે સિદ્ધ કરવામાં આવી છે. Selenium Process અને Telantography. પ્રથમની રીત કરતાં આ બીજી રીત વધારે પૂર્ણ અને વિવિધ અંશમાં વિશેષ હકીકત લેવામાં ઉપયોગી છે. તેનાથી હસ્તાક્ષર, ડ્રોઇંગ, કુદરતી દેખાવ, નકશા વગેરે પણ લઈ શકાય છે. બર્લિનથી પારિસ સુધી ફક્ત બાર મિનિટમાં આવા ફોટોગ્રાફ વગેરે લેવાના પ્રયોગો સિદ્ધ થઈ ચુક્યા છે.

હજી આ પ્રયોગો તેની પરિણામી સ્થિતિ ઉપર આવી સાર્વજનિક ઉપયોગમાં આવી શકવાને વિશ્વંસ છે, પરંતુ તે એવા એકસ પાયા ઉપર તો આવી પહોંચ્યા છે કે જેથી છેવટનો પરિણામ સત્તર આવવાની પૂર્ણ આશા રહે રંગિન ચિત્રો પાડવાનો પ્રયાસ પણ સાથે સાથે આશ્વા કરે છે.

ખરેખર, જ્યારે આ કલા વિશેષ વૃદ્ધિને પામશે ત્યારે વર્તમાન પત્રો, ન્યાયની કોર્ટો, કેળવણી, વગેરે અનેક સંસ્થાઓને તેમ જ વ્યક્તિઓને તે અત્યંત લાભકારક થઈ પડશે. અને જગત્પતી ઉન્નતિ જે વેગથી હાલ યમા કરે છે તે વેગને અત્યંત પુષ્ટી મળશે. સમય અને સ્થાનથી નડતા વિવિધ પ્રતિબંધો દૂર થશે, અને જે સત્ય સર્વત્ર વિલસી રહ્યું છે અને જેનો પ્રકાશ અંધકારમાં છપાઈ રહ્યો છે તે અનેકની દૃષ્ટિમાં સદૃશ આવી શકશે.

પ્રાસંગિક ઉક્તિઓ.

—છેવટે વર્તમાન વર્ષના અવધિને મુખ્યવર્તા 'અચ્યુત કૈલાસ' કહેવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો છે. અનેક ઉપાધિ પ્રકટવાથી અનિયમિતતાના રોપને ધારણ કરતું આ પત્રનું વર્તમાન વર્ષ આજથી કેઈ અદૃષ્ટ પટમાં છુપાઈ ગયું છે. ભવિષ્યમાં હવે તે દૃષ્ટિએ આવવાનું નથી.

—ત્યારે શું તેની સાથેના આપણા સંબંધ આજથી સર્વાંશે છૂટી ગયો? કેખીતી રીતે તેમ જ છે, પણ ખરું જોતાં તેમ નથી, અને તેમ છતાં તેથી પણ અધિક અંશમાં ખરું જોતાં અમુક પ્રમાણમાં આપણે એમ જ કરવું જોઈએ 'કરના કરનાર ગય છે પણ કર નથી જતો' એ ન્યાયે વર્ષ વ્યતીત થાય છે. પણ તેમાં પ્રકટરૂં કાર્ય અને તે દ્વારા આપણામાં પડેલા સંસ્કારો આપણામાંથી, વર્ષ વીતવાની સાથે વ્યતીત થતા નથી. એથી ઉલટું ઘણી વખતે તે આખા જીવનપર્યંત સંગી રહે-છે સંગી રહે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ કેટલાક પ્રસંગે તો તેમાં બનેલા વ્યતિકર ઉપર આપણા ભવિષ્યના જીવનનો અમુક અંશ રચાય છે.

—અને તેથી જ તેમાંથી આપણે શું ગ્રહણ કરવું અને શું ન કરવું એનો વિવેક કરવામાં આપણે આપણા સર્વોત્તમ બલને યોગ્યું જોઈએ. અને પરિણામે એ નિર્ણય કરવો જોઈએ કે જે કંઈ શુભ આનંદજનક તથા આપણા ભવિષ્યના ઉત્કર્ષને સાધનાર છે તેના જ અંશોને, તેવા જ પ્રસંગોને, તેવા જ સંસ્કારોને આપણી સાથે આવતા વર્ષમાં પ્રવેશતાં રાખવા.

—દૃષ્ટાન્તરૂપે, આ વર્ષમાં જે કંઈ ઉત્કૃષ્ટ વિચારો મહાકાલે મર્યાદા હોય તેના સંસ્કારોને લક્ષ્યે તમે નવીન વર્ષમાં પ્રવેશવાને બદલે તેથી અનિયમિતતાના જ વિચારને પ્રધાનપણે રાખીને નવીન વર્ષમાં પ્રવેશો, તો શું વિચારો તમને નવીન વર્ષમાં ઉપયોગી, હિતકારક અને ફલપ્રદ થઈ પડે એમ છે? ભવિષ્યમાં મહાકાલ જો, નિયમિત નીકળ્યું તો એ વિચારો કશા જ કામના નથી, તેમ અનિયમિત રીતે નીકળ્યું, તો પણ એ તો ગઈ સાલમાં પણ એવું જ હતું' આટલું કહી તમને આશ્વાસનરૂપે અથવા અન્વચાગળ મહાકાલને અધિક અંશમાં હલકું પાડવાના કાર્યમાં મદદ (1) આપવા શિવાય તે સંસ્કાર તમારા કેઈ વિશેષ હિતને સાધી શકે એમ છે?

—તેથી જૂત કાલમાંનું આપણા વર્તમાનકાલમાં જેટલું ઉપયોગી / તથા હિતકર થયે
યદ્યપિ એવું હોય તેને જ સાથે રાખીને, વર્તમાન વર્ષમાં પ્રવેશ કરો. એટલા અંશનો
ગત વર્ષની સાથેનો સંબંધ તમારા હિતનો સાધનાર થઈ પડે તેમ છે.

—આપણી શુભ દષ્ટિ આગામી વર્ષના સુચિહને આપણા આગળ જણાવી રહી છે. તેમાં
રહેલા ઉન્નતિના માર્ગો પણ આપણી દષ્ટિએ પ્રકટ છે. તેનો પૂર્ણ માર્ગ આપણી દષ્ટિએ
નથી જણાતો પણ એક પગ મૂકવા જેટલો માર્ગ જણાય છે, ખરું ? તો એક પગલું આગળ
મૂકો, અને પછી બીજું પગલું મૂકવાનો માર્ગ તત્કાલ તમારી દષ્ટિએ આવશે. ત્યાંસુધી તમે
એક પગલું ભર્યું નથી, ત્યાંસુધી તમને આગળનો માર્ગ સંપૂર્ણ પ્રમાણમાં જણાય તો તેથી
શું તમને કંઈ વધારે લાલ મળે એમ લાગે એમ છે ? નહિ જ. એથી ઉલટું એ પ્રકારે
જણાવાથી કેટલીક વખતે નિરાશા, પ્રમાદ વગેરે પણ પ્રકટવાનો સંભવ રહે છે. તેથી
કુદરતની એ રીતિ યોગ્ય જણી જે તમારી દષ્ટિએ ચઢે છે, તે માર્ગે પળવાતો નિશ્ચય કરો.

—શુભની દષ્ટિ ધારણ કરીને ભાવિને જુઓ; તેમાં રહેલું શુભ ત્યારે જ જણાશે. ધંણા
માને છે કે જે કંઈ ખરેખરું જ શુભ છે તે તો શુભની દષ્ટિ ધારણ કર્યાવગર પણ જણાવું
જોઈએ, પરંતુ તેમ નથી. જેની શુભને જોવાની સદ્મ દષ્ટિ નથી, તેને કોઈ પણ વસ્તુના
એકાદા પડની નીચે રહેલું સદ્મ જણાવું જ નથી. તથા તેવું શુભ જ્યાં સુધી જણાવું
નથી, ત્યાં સુધી યથાર્થ શુભ જણાવું છે એમ ગણાવું નથી. તેથી વાસ્તવ શુભ જોવાને
માટે શુભની દષ્ટિ ધારણ કરીને ભાવિને જોજો.

—ભાદ્રપદ તથા આશ્વિન એ બે અંકો તથા પૂર્વના અંકોમાં કોઈકોઈ સમયે થોડાં ઓછાં
પૂર્ણો કલાપમાં આવેલાં તે બધાં આ અંકમાં આવ્યાં છે, અને એ રીતે તમારે વાર્ષિક
લહેલું પૂરું કર્યું છે. તેથી આ અંક ૧૫ ફોર્મનો થયો છે.

—૧૮૭૦ નો કાર્તિકનો અંક તૈયાર થઈ જવા આવ્યો છે. તેમાં નવીન પ્રકારના વિવિધ
લેખોની સાથે 'પૃથ્વીઉપર જુસકો મારતાં પૃથ્વીઉપર ન પડતાં કોઈ દૂરના લોકમાં જઈ
પડશે પુરુષ' એ નામની એક વાર્તાનો સ્ત્રીમાન વિશ્વવંદે એ વર્ષ પૂર્વના મહાકાલમાં આરંભ
કર્યો હતો, તે વાર્તા પૂર્ણ આપવામાં આવશે. જુદાં પ્રચાર પામેલા જપતા નવીન પ્રકારનાં
વિધિસભ્યથી એક જણવા યોગ્ય લેખ પણ આવતા અંકમાં આવશે.

—આ વર્ષની અનિયમિતતાને લીધે તમારે આવતા વર્ષે મહાકાલના બીજા શુભ તત્ત્વપ્રતિ
અવધા કરી, તેના સંબંધ ન રાખ્યા હોય તો તે તમારી ઇચ્છાઉપર છે. તેમ જ્યાં
એ પ્રકારનું કરતાપહેલાં તમે યથાર્થ વિચાર કરી જોજો. તેની અનિયમિતતા એ અદ્ય-
કાલીન છે, ત્યારે તેના લેખોની ઉપયોગિતા કાયમતે માટેની છે. તેમ છતાં તમારે ગ્રહક
ન જ રહેવું હોય તો સત્વર જણાવશો, જેથી તમારા પ્રતિ નવીન વર્ષનું વી. પી. કર-
વામાં આવે નહિ.

—આશ્વકોનો બંધુ 'નામના માસિક તા ચરેલા અંકો માર્ગશીર્ષ માસના અંતથી નીકળવા
માટેશે. તેથી તેના ગ્રહકોને હવે ઘણી વાટ જોવાની નહિ ગહે. બીજાં માસિકોનું પણ
તેમ જ સમજવું.

—સ્મારક અંક તથા આ વર્ષની ભેટનું પુસ્તક પણ હવે બે એક માસમાં ઈશ્વરેચ્છા
તો પ્રકટ થશે.

—અધિક આનંદજનક તથા ઉત્કર્ષસાધક નવીન વાર્તા તો, ભાવિ વર્ષમાં કરીશું; તેવો સ-
ંચો આપતાંપર્યંત જય જય.

પ્રથમ યજ્ઞ રહેતું જણાય છે. એટલું જ નહિ પણ ઘણે પ્રસંગે તો શ્રેણીનો મોટો સમૂહ હોય છતાં તેને પાછળ મુકી દઈ એક સામાન્ય હોય હોય તો તે મનુષ્યની નજર આગળ તરી આવે છે અને વળી કેટલેક પ્રસંગે તો હોય નહિ હોય છતાં તેની કલ્પના કરી લેવામાં આવે છે. ઇન્દ્રિયોને વિગ્રામિયુષ્ઠ યજ્ઞના સ્વભાવવાળા પરમાત્માએ સજી છે એવું યુતિ કથન કરે છે તેને સ્થાને દોષામિયુષ્ઠ યજ્ઞના સ્વભાવવાળા મનુષ્યોએ કરી સ્થાપી છે એવું વર્ણન કરવામાં આવ્યું હોત તો તે પ્રજા વર્ગની સ્થિતિ જોતાં ઘણું પણ સુઘ અસત્ય કહી શકે તેમ નહોતું. અભિપ્રાય બાંધવામાં આ પ્રમાણે પિપ્પીલિકાદર્શિતવું સેવન કરવામાં આવતું હોવાથી પ્રજા વર્ગ એમાં અત્યંત કૃપણતા દર્શાવે છે એ સ્પષ્ટ છે.

અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં પ્રજા વર્ગ કર્ણુસ્થાને વિરાજવા તૈયાર થઈ રહે છે એ સાચું છે પણ એ કાર્ય કેટલું દહિન છે તેનો ભાગ્યે જ તેને વિચાર આવે છે. ખરું જોતાં અન્નદાન કરવું સહેલું છે, ધનદાન કરવું સહેલું છે, મોટાં મોટાં રાજ્યો આપી દેવાં સહેલાં છે પણ અભિપ્રાયનું દાન કરવું એ અત્યંત દહિન છે. વ્યાવહારિક અભિપ્રાય અને નૈતિક અભિપ્રાયની ભૂમિકા પૃથક્ પૃથક્ થઈ રહી છે. અમુક મનુષ્ય સારો છે કે ખરાબ છે, અમુક મૂલ્ય સારું છે કે નહારું છે હત્યાદિ અભિપ્રાય આપવામાં તે તે મનુષ્યની કૃતિ માત્ર જોવાની હોતી નથી પણ તે કૃતિને પ્રેરનાર જે આંતર આશય તે જ જોવાનો હોય છે. એકની એક કૃતિ જિન્ન જિન્ન આશયોથી કરાય છે. અથવા ધર્મ શકે છે. એક મનુષ્ય માત્ર કુપ્રાને તૃમ કરવા જ આદારનું યદ્યુ કરે છે, ત્યારે અન્ય રસનેન્દ્રિયને સંતોષવા તે ક્રિયા કરે છે. તૃતીય મનુષ્ય સરીરનો નિર્વાદ પરાર્થ અને પરમાર્થ માટે આવશ્યક છે માટે તે નિર્વાદ કરવા આદાર યદ્યુ કરે છે. અર્ધ જલોમાં આદારરૂપ કૃતિ એક છે છતાં તેને પ્રેરનાર આશયો જિન્ન જિન્ન છે. એક મનુષ્ય બસન થઈ રહ્યું છે માટે ચઢા પીએ છે; અન્ય આનંદને માટે, મોજ માટે ચઢા પીએ છે; તૃતીય અમુક બાંધિને ચઢા દૂર કરનાર છે માટે તે બાંધિના પ્રતીકારરૂપે વેઢ ગાકરની સલાહ, પ્રમાણે ચઢા પીએ છે અને ચતુર્થ જે બાંધિને ચઢા વધારનાર છે તે બાંધિ થયા છતાં મોદવથ થઈ ચઢા પીએ છે. આ ચારેની ચઢા પીવારૂપ કૃતિ એક સમાન છે છતાં ચારેમાં એ કૃતિ દરાવનાર દેવ જિન્ન જિન્ન છે. એક મનુષ્ય પોતાનો તાત્કાલિક સ્વાર્થ શાંધી લેવા અસત્ય જોડે છે, અન્ય મનુષ્ય સામાનું મન ન કુઝાવ તેટલા જ માટે તેટલું અસત્ય જોડે છે, તૃતીય મનુષ્ય સામાને હેતરવા, જોડે માર્ગે દોરવવા અસત્ય જોડે છે, ચતુર્થ મનુષ્ય સત્ય અસત્યના જ્ઞાન વિના જ અસત્ય જોડે છે અને પંચમ મનુષ્ય ક્રોધાના દિન માટે અસત્ય જોડે છે. આ પાંચે રથસે અસત્ય બાળજુરૂપ કૃતિ એક છે છતાં તેને જન્મ આપનાર આશયો જિન્ન જિન્ન પ્રકારના છે. એક મનુષ્ય સત્ય બાળજુ કરવું મારી કરજ છે એમ માની સત્ય બાળજુ કરે છે, દ્વિતીય મનુષ્ય સત્ય જોડવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે માટે સત્ય જોડે છે, તૃતીય મનુષ્ય ઘણપણ વિચાર વિના જ સ્વભાવથી જ સત્ય જોડે છે ચતુર્થ મનુષ્ય સામાને-ક્રોધાને પ્રજાગવા જ સત્ય જોડે છે. અર્ધ ચારેની સત્ય જોડવારૂપ કૃતિ એક પ્રકારની છતાં એની ઉત્પત્તિ જિન્ન જિન્ન આશયોથી ધર્મ છે. આ જ પ્રમાણે સર્વ કૃતિ માટે તપાસવામાં આવશે તો સર્વ કૃતિ એક નહિ પણ અનેક આશયોથી થઈ શકે તેવી છે. એવી એક પણ કૃતિ નથી કે જે બે અથવા અધિક જિન્ન જિન્ન આશયોથી ન થઈ શકે. પ્રજા વર્ગ સખાડીપર જોનાર હોય છે અને સુક્રમ તપાસ કરવાના સ્વભાવ તથા અવશ્યકતાને દોલો નથી તેથી તે કૃતિ માત્ર તરફ લક્ષ કરી વ્યાવહારિક અભિપ્રાય જાણી દે છે. પણ નૈતિક અભિપ્રાય એથી કેવલ જુદો છે. નૈતિક અભિપ્રાય

કૃતિને સ્પર્શ નહિ કરતાં આશયને સુખન કરનાર હોય છે. કૃતિ સારી જણાતી હોય તોપણ તે દુષ્ટ આશયથી પ્રેરિત થયેલી હોય તો નીતિની દૃષ્ટિમાં એ કૃતિ નિંદાપાત્ર છે અને કૃતિ દેખીતી સદોષ હોય પણ તે શુદ્ધ આશયથી કરવામાં આવી હોય તો ત્યાં તે કર્તા નીતિની દૃષ્ટિમાં નિર્દોષ સ્વપાય છે. સત્ય બાળ્ય કરવું એ કૃતિ તરીકે સારી ક્રિયા છે છતાં શ્રેયતાને પ્રગળવા એ કૃતિ કરવામાં આવે છે તો એ સત્ય બાળ્ય કરનાર નીતિની દૃષ્ટિમાં સદોષ છે, નિંદાને પાત્ર છે. એક મનુષ્યે સત્ય નિહાથી નાનો મોટો કોઇ વ્યાપાર કર્યો અને તેમાં તેની સત્તામાં નહિ એવા વ્યતિકરેા થવાથી હાનિ થઈ તો એમાં હાનિવાળો વ્યાપાર કરવારૂપ કૃતિ દેખીતી ખરાબ છે છતાં નીતિની દૃષ્ટિમાં એ મનુષ્ય કોઇ પણ રીતે સદોષ ઠરતો નથી, નીતિ એને નિંદાપાત્ર ગણતી નથી પણ એની સન્નિધા માટે એને ધન્યવાદ જ આપતી રહે છે. તેથી કૃતિ અને આશય બંનેનો પ્રકાર, બંનેની કક્ષા જિજ્ઞાસા હોવાથી કૃતિની સદોષતા કે નિર્દોષતા તે આશયની સદોષતા અને નિર્દોષતા સ્થાપન કરી શકતી નથી. વ્યાવહારિક અભિપ્રાયો કૃતિનું અવલંબન કરે છે અને નૈતિક અભિપ્રાયો આશયનું અવલંબન કરે છે તેથી એ બંનેમાં ભેદ પડે છે. મનુષ્ય પોતે કૃતિરૂપ નથી પણ આશયરૂપ છે, જે ક્રિયા કરવામાં આવે છે તે ક્રિયા મનુષ્યનો સાચો સ્વભાવ નથી, તે ક્રિયા મનુષ્યોનો આત્મા નથી, તે મનુષ્યોનું સ્વરૂપ નથી, પણ જે આશયો મનુષ્યોના હોય છે તે જ તેનો ખરો સ્વભાવ છે, તેજ તેનો આત્મા છે અને તે જ તેનું સ્વરૂપ છે. તેથી એ આશયને અવગાહન કરી પ્રવૃત્ત થતો નૈતિક અભિપ્રાય જ સાચો છે વળનદાર છે અને લક્ષ આપવા યોગ્ય છે, બાહ્ય સપાટીપર વિચરનાર કૃતિમાત્રને લઈ પ્રવૃત્ત થતો વ્યાવહારિક અભિપ્રાય કેવલ અસંતોષ આપનાર છે અને સત્યશૂન્ય છે.

પ્રગ્લનો સામાન્ય વર્ગ કૃતિ માત્રને જુએ છે અને તે પરથી તત્કાલ અભિપ્રાય બાંધી દે છે એમાંથી કેટલાક મનુષ્યો એથી આગળ પણ જાય છે અને એ કૃતિના આશય પ્રતિ પણ જોવાનો યત્ન કરે છે. પણ ત્યાં તે કૃતિ કરનારનો શો આશય હતો તે ખરું જ્ઞેતાં જ્ઞેતું જોઈએ તેને બદલે પોતે તેવી કૃતિ કેવા આશયથી કરે છે તેટલું જોઈ લે છે અને તે પરથી અભિપ્રાય બાંધી દે છે. આથી અભિપ્રાયનું દાન કરવામાં એ અભિપ્રાય તેના કર્તાના સંબંધનો યત્ન નહિ રહેતાં એ અભિપ્રાય આપનારના સંબંધનો યત્ન રહે છે. ઘણે ખરે પ્રસંગે આ રીતે જે વ્યક્તિમાટે આવી પ્રભુ અભિપ્રાય દર્શાવે છે તે વ્યક્તિના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ તે અભિપ્રાય જનસમાજને આપતો નથી પણ એ અભિપ્રાય આપનાર પ્રગ્લના ખરા સ્વરૂપનો ખ્યાલ આપનાર જ યત્ન રહે છે.

જિનન જિનન મનુષ્યોની ભૂમિકા અવસ્થા જિન જિન હોય છે. એક ભૂમિકામાં રહી કરેલી કૃતિ બીજી ભૂમિકામાં વિચરનાર પોતાની ભૂમિકામાં રહી કરેલી જુએ છે તો જેને જેમ શોર્ટસાઇટ વાળો મનુષ્ય લોંગ સાઈટનાં ચક્ષુમાં પહેરી જોઈ શકે છે તેમ વિપરીત રૂપને જ જોઈ શકે છે અર્થાત્ વિપરીત જ્ઞાનને જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. એક રાજ્યકર્તાજારીની ભૂમિકા અને સામાન્ય વ્યાપારીની ભૂમિકા કેવળ જુદી હોય છે. એક મહાત્માની ભૂમિકા અને એક બિજુકની ભૂમિકા કેવળ જુદી હોય છે. સામાન્ય વ્યાપારી પોતે અનુભવ વિનાનો હોવાથી રાજ્યકર્તાજારીની ભૂમિકામાં પોતાને સુકી શકતો નથી તેથી તે રાજ્યકર્તાજારીને પોતાની ભૂમિકામાં આવે છે અને પોતાની ભૂમિકાનાં ચક્ષુમાંવડે તે રાજ્યકર્તાજારીની કૃતિનું અવલોકન કરે છે, તેના આશયનું અનુમાન કરે છે, અને તેથી સ્વાભાવિક છે કે એ સામાન્ય વ્યાપારી અહિં અભિપ્રાય આપવામાં જરૂર આવે જાય છે, બીજારી પોતે મહાત્માની ભૂમિ-